॥ अथ श्रीवाल्मीकिरामायणे युद्धकांडप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः श्रीरामायनमोनमः युद्धेरक्षोगणान्हत्वापुष्पकेणनिजांपुरीं ॥ सीतयासहचामत्यैरेजेरामोभिषेचितः ॥ १ ॥ एवंहनूमतःसकाशात्सीतावृत्तांतंश्रुत्वाकृतकार्येभृत्येस्वा
मिनउचितांशंतलोकेभ्यउपदेष्टुंहनूमंतमस्तौषीदित्याह श्रुत्वेति उत्तरंप्रियश्रवणोत्तरकालयोग्यं ॥ १ ॥ भुविदुर्लभंभूलोकेदुःखेनलभ्यंयद्वस्तुसीतारूपंतद्विषयंयत्कार्यमन्वेषणरूपंत
द्धनूमताकृतंयद्धरणीतलेऽन्येनमनसापिनशक्यं कर्तुमितिशेषः अतएवदुर्लभत्वमुक्तं ॥ २ ॥ अम्याशक्यत्वमेवाह नहीति ॥ ३ ॥ देवदानवयक्षाणामितिकरणेशेषत्वेनविवक्षितेषष्ठी
॥ ४ ॥ तांप्रविष्टोनिष्क्रमेत्पुनःस्वदेशमागच्छेत् प्रवेशोपिदुर्लभइत्याह कइति योहनूमतःसमोनस्यात्सकोविशेदित्यन्वयः ॥ ५ ॥ विक्रमस्यसदृशंस्वबलंस्वबलकार्यंसमुद्रलंघनलंका

श्रीरघुवीरायनमोनमः ॥ ॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंयथावदभिभाषितं ॥ रामःप्रीतिसमायुक्तोवाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १ ॥ कृतंहनूमताकार्यंसुमहद्भुवि
दुर्लभं ॥ मनसापियदन्येननशक्यंधरणीतले ॥ २ ॥ नहितंपरिपश्यामियस्तरेतमहोदधिं ॥ अन्यत्रगरुडाद्वायोरन्यत्रचहनूमतः ॥ ३ ॥ देवदानवय
क्षाणांगंधर्वोरगरक्षसां ॥ अप्रधृष्यांपुरींलंकांरावणेनसुरक्षितां ॥ ४ ॥ प्रविष्टःसत्त्वमाश्रित्यजीवन्कोनामनिष्क्रमेत् ॥ कोविशेत्सुदुराधर्षांराक्षसैश्च
सुरक्षितां ॥ ५ ॥ योवीर्यबलसंपन्नोनसमःस्याद्धनूमतः ॥ भृत्यकार्यंहनुमतासुग्रीवस्यकृतंमहत् ॥ एवंविधायस्वबलंसदृशंविक्रमस्यच ॥ ६ ॥ योहि
भृत्योनियुक्तःसन्भर्त्राकर्मणिदुष्करे ॥ कुर्यात्तदनुरागेणतमाहुःपुरुषोत्तमं ॥ ७ ॥ योनियुक्तःपरंकार्यंनकुर्यान्नृपतेःप्रियं ॥ भृत्योयुक्तःसमर्थश्चतमा
हुर्मध्यमंनरं ॥ ८ ॥ नियुक्तोनृपतेःकार्यंनकुर्याद्यःसमाहितः ॥ भृत्योयुक्तःसमर्थश्चतमाहुःपुरुषाधमं ॥ ९ ॥

प्रवेशरूपंविधायहनूमताचहदुक्तादधिकमपिसुग्रीवस्यभृत्यकार्यंसुग्रीवभृत्यस्योचितंकार्यंसीतादर्शनवनभंगादिरूपंकृतं ॥ ६ ॥ हनूमतोभृत्योत्तमत्वंदर्शयितुमुत्तमादिभृत्यानांलक्षणा
न्याह योहीति योभृत्योभर्त्रादुष्करेकर्मणिनियुक्तस्तत्कार्यकत्वात्तदनुरागेणोक्तकार्याविरोधेनकार्यांतरमपिकुर्यात्तंपुरुषोत्तमंभृत्यपुरुषेषुश्रेष्ठमाहुः ॥ ७ ॥ यस्तुयुक्तोबुद्ध्यासमर्थश्च
सन्परंस्वामिसंदिष्टादधिकंनृपतेःप्रियंनकुर्यात्किंतुसंदिष्टमेवकुर्यात्तंमध्यममाहुः भृत्यस्तुयःपरंकार्यंनकुर्यान्नृपतेःप्रियं भृत्योभृत्यःसमर्थोपितमाहुर्मध्यमंनरमितिपाठेयःसमर्थोपिकृत्यः
परंकार्यंनकुर्यात्सभृत्यउक्तमाप्रकरणादधिकाकरणाच्चाभृत्योऽतस्तंमध्यममाहुः ॥ ८ ॥ योनियुक्तोनृपतेरुक्तमपिकार्यंनकुर्यात्तमधममाहुः ॥ ९ ॥

अथहनूमतउत्तमत्वंदर्शयति तदिति नियोगेसीतान्वेषणमात्रे कृत्यंअधिकमपिकृत्यंकृतं अतउत्तमभृत्योयमितिभावः उत्तमत्वेयुक्त्यंतरमप्याह नचात्मेति रक्षोभिरपराजितत्वात् सुग्रीवश्चापितोषितः अधिककार्यकरणादित्यर्थः ॥ १० ॥ धर्मतःधर्मप्राप्त्येत्यर्थः एतेनस्वाम्याज्ञापालनेनभृत्यस्यधर्मोपिसूचितः मदादयःपरिरक्षिताः सीतासमाचारालाभेनमन्नाशोमन्नाशाच्चलक्ष्मणभरतादीनांचनाशइतिसर्वनाशप्रसंगइतिभावः ॥ ११ ॥ एवंहनूमत्कर्मणःसुखजनकत्वेपितत्प्रत्युपकाराकरणजोविषादःसीताश्रवणजमानंदमपितिरोधायमांसंतापयतीत्याह इदंत्विति नकुर्मिनकरोमि सदृशंएतत्कृतप्रियसदृशंप्रियं ॥ १२ ॥ तत्तुल्यप्रियांतरमपश्यन्नात्मपरिष्वंगमेवतथापश्यन्नाह एषइति सर्वस्वभूतः भगवद्देहस्यशुद्धानंदरूपत्वात्स्वालि

तन्नियोगेनियुक्तेनकृतंकृत्यंहनूमता॥ नचात्मालघुतांनीतःसुग्रीवश्चापितोषितः॥१०॥ अहंचरघुवंशश्चलक्ष्मणश्चमहाबलः॥ वैदेह्यादर्शनेनाद्यधर्मतःपरिरक्षिताः॥ ११॥ इदंतुममदीनस्यमनोभूयःप्रकर्षति॥ यदिहास्यप्रियाख्यातुर्नकुर्मिसदृशंप्रियं॥१२॥ एषसर्वस्वभूतस्तुपरिष्वंगोहनूमतः॥ मयाकालमिमंप्राप्यदत्तस्तस्यमहात्मनः॥ १३॥ इत्युक्त्वाप्रीतिहृष्टांगोरामस्तंपरिषस्वजे॥ हनूमंतंकृतात्मानंकृतवाक्यमुपागतं॥ १४॥ ध्यात्वापुनरुवाचेदंवचनंरघुसत्तमः॥ हरीणामीश्वरस्यापिसुग्रीवस्योपशृण्वतः॥ १५॥ सर्वथासुकृतंतावत्सीतायाःपरिमार्गणं॥ सागरंतुसमासाद्यपुनर्नष्टंमनोमम॥ १६॥ कथंनामसमुद्रस्यदुष्पारस्यमहांभसः॥ हरयोदक्षिणंपारंगमिष्यंतिसमागताः॥ १७॥ यद्यप्येषतुवृत्तांतोवैदेह्यागदितोमम॥ समुद्रपारगमनेहरीणांकिमिवोत्तरं॥ १८॥

गनस्यसर्वस्वभूतत्वंबोध्यं आनंदएवहिभगवतःसर्वस्वं आनंदएवहिमाययारामादिदेहत्वेनभासतेइतिगीताभाष्यविष्णुसहस्रनामभाष्ययोर्भगवत्पादैःस्पष्टमेवोक्तं ब्रह्मांडपुराणादिषुच एवंपरिष्वंगद्वाराब्रह्मानंदार्पणमेवहनूमतेकृतमितिबोधितं तस्यहनूमतःउत्तमभृत्यस्यहनूमतः॥ १३॥ प्रीतिहृष्टांगःप्रीतिपुलकितगात्रः हनूमंतमित्यादिपूर्वान्वयि ॥१४॥ ध्यात्वा समुद्रतरणंकथंस्यादितिसंचिंत्येत्यर्थः सुग्रीवस्येतिसप्तम्यर्थेषष्ठी शृण्वतिसत्युवाचेत्यन्वयः॥ १५ ॥ सुकृतं अधिकस्यापिकरणादित्यर्थः समासाद्यदुस्तरत्वमालोच्य पुनर्नष्टंसीतावृत्तांतश्रवणेनहृष्टमपिपुनर्विषादंप्राप्तं ॥ १६ ॥ समागताःमिलिताः॥ १७ ॥ किंचैषवितर्कोनममैवकिंतुसीतायाअपीत्याह यद्यपीति यद्यपीत्यप्यर्थे एषतुवृत्तांतोममवैदेह्यापिगदितःअतोहरीणांपारगमनेकिमिवोत्तरं उत्तरकालोचितंकर्मकिमित्यर्थः॥ १८ ॥ ॥ १ ॥

शोकसंभ्रांतः ज्ञातेपिसीतावृत्तांतेतत्प्राप्तिप्रतिबंधपर्यालोचनयाकलुषितांतःकरणइत्यर्थः ध्यानंध्यानमिवतरणोपायविषयचिंतामिव ॥१९॥ ध्यमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ९ ॥ शोकपरिद्यूनंशोकसंतप्तं ॥ १ ॥ प्राकृतोयथातप्यतितथात्वयाकिंतप्यतइत्यन्वयः एवंसंतप्तः कृतघ्नोयथासौहृदंत्यजतितथात्वंसंतापंत्यज ॥ २ ॥ स्थानंनिमित्तं प्रवृत्तौजीवने ॥ ३ ॥ शास्त्रवित्नीत्यादिशास्त्रज्ञः मतिमान्भाव्यर्थज्ञानयोग्यबुद्धिः प्राज्ञोविचारकुशलः पंडितोविचारपूर्वसिद्धांतप्रतिष्ठापनसमर्थः सत्वमिमांप्राकृतांमत्याविरहितप्राकृतजनोचितांबुद्धिंदीनबुद्धिंत्यज कृतात्मायेर्गीयथाअर्थस्यस्वेष्टस्ययोग्यस्यदूषिणींदूषिकांकामादिविषयांबुद्धिंत्यजतितद्

इत्युक्त्वाशोकसंभ्रांतोरामःशत्रुनिबर्हणः॥ हनूमंतंमहाबाहुस्ततोध्यानमुपागमत्॥१९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेयुद्धकांडेप्रथमःसर्गः॥ १ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ तंतुशोकपरिद्यूनंरामंदशरथात्मजं॥ उवाचवचनंश्रीमान्सुग्रीवःशोकनाशनं॥ १ ॥ किंत्वयातप्यतेवीरयथान्यःप्राकृतस्तथा॥ मैवंभूस्त्यजसंतापंकृतघ्नइवसौहृदं॥ २ ॥ संतापस्यचतेस्थानंनहिपश्यामिराघव॥ प्रवृत्तावुपलब्धायांज्ञातेचनिलयेरिपोः॥ ३ ॥ मतिमान्शास्त्रवित्प्राज्ञःपंडितश्चासिराघव॥ त्यजेमांप्राकृतांबुद्धिंकृतात्मेवार्थदूषिणीं॥ ४ ॥ समुद्रंलंघयित्वातुमहानक्रसमाकुलं॥ लंकामारोहयिष्यामोहनिष्यामश्चतेरिपुं॥ ५॥ निरुत्साहस्यदीनस्यशोकपर्याकुलात्मनः॥ सर्वार्थाव्यवसीदंतिव्यसनंचाधिगच्छति॥ ६ ॥ इमेशूराःसमर्थाश्चसर्वतोहरियूथपाः॥ त्वत्प्रियार्थंकृतोत्साहाःप्रवेष्टुमपिपावकं॥ ७ ॥ एषांहर्षेणजानामितर्कश्चापिदृढोमम॥ ८ ॥ विक्रमेणसमानेष्येसीतांहत्वायथारिपुं॥ रावणंपापकर्माणंतथात्वंकर्तुमर्हसि॥ ९ ॥

त्वंत्यजेत्यर्थः॥ ४ ॥ समुद्रलंघनेपिचिंतानकार्येत्याह समुद्रमिति वक्ष्यमाणोपायेनेतिशेषः आरोहयिष्यामःआरोक्ष्यामः ॥ ५ ॥ निरुत्साहत्वादिगुणकोव्यसनदुःखपरंपरामधिगच्छतिप्राप्नोति ॥ ६ ॥ ननुकिंबलादस्माकमुत्साहःस्यात्तदाह इमेइति सर्वतःसमर्थाइत्यन्वयः॥ ७ ॥ मत्प्रियार्थमिमेकृतोत्साहाइतिकथंज्ञातंतत्राह एषामिति हर्षेणसमुद्रतरणरावणप्रसंगेजायमानेनतत्कार्यमुखविकासादिनानुमितेनेत्यर्थः ममापिदृढस्तर्कः समुद्रतरणरावणहननादिविषयोदृढनिश्चयइत्यर्थः तत्सर्वंममेष्टकरमितिभावः॥ ८ ॥ यदेवमतःयथारिपुंहत्वासीतांविक्रमेणसमानेष्येतथातदुचितमुत्साहंत्वंकर्तुमर्हसीत्यर्थः॥ ९ ॥

किमयाकार्यंतत्राह सेतुरिति अत्रसमुद्रे यथातस्यराक्षसराजस्यतांपुरींपश्येमतथात्वंकुरु दिव्यास्त्रालंबनेनेतिशेषः ॥ १० ॥ त्रिकूटशिखरस्थांतांलंकांदृष्ट्वादर्शनात्तद्दर्शनसमनंतरमे
वयुद्धेरावणंहतंजानीहि ॥ ११ ॥ सेतुबंधंविनाप्रकारांतरंलंकाप्राप्तौनास्तिसोपिकृतएवेतिनिश्चिन्वित्याह अबद्ध्वेति ॥ १२ ॥ लंकासमीपतःतत्समीपंयावत्सेतुबंधःकृतएवसर्वंसैन्यंती
र्णमेवास्माभिर्जितंचेत्युपधारयनिश्चिनु तथानिश्चयेहेतुमाह तथाहीति हियतस्तादृशशौर्यवंतोहरयइमेदृश्यंते यतस्तेकामरूपिणः ॥ १३ ॥ तत्तस्माद्विक्लवांसर्वार्थनाशनींबुद्धिमवलं

सेतुरत्रयथाबद्धोयथापश्येमतांपुरीं॥ तस्यराक्षसराजस्यतथात्वंकुरुराघव ॥ १० ॥ दृष्ट्वातांहिपुरींलंकांत्रिकूटशिखरेस्थितां॥ हतंचरावणंयुद्धेदर्श
नादवधारय॥ ११ ॥ अबद्ध्वासागरेसेतुंघोरेचवरुणालये॥ लंकानमर्दितुंशक्यासेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ १२ ॥ सेतुबंधःसमुद्रेचयावल्लंकासमीपतः॥
सर्वंतीर्णंचमेसैन्यंजितमित्युपधारय॥ तथाहिसमरेवीराहरयःकामरूपिणः ॥ १३॥ तदलंविक्लवांबुद्धिंराजन्सर्वार्थनाशनीं॥ पुरुषस्यहिलोकेस्मि
न्शोकःशौर्यापकर्षणः॥ १४॥ यत्तुकार्यंमनुष्येणशौटीर्यमवलंब्यतां॥ तदलंकरणायैवकर्तुर्भवतिसत्वरं ॥ १५॥ अस्मिन्कालेमहाप्राज्ञसत्त्वमा
तिष्ठतेजसा ॥ शूराणांहिमनुष्याणांत्वद्विधानांमहात्मनां॥ विनष्टेवाप्रनष्टेवाशोकःसर्वार्थनाशनः ॥ १६ ॥ तत्त्वंबुद्धिमतांश्रेष्ठःसर्वशास्त्रार्थकोवि
दः॥ मद्विधैःसचिवैःसार्धमरिंजेतुंसमर्हसि॥ १७॥ नहिपश्याम्यहंकंचित्त्रिषुलोकेषुराघव ॥ गृहीतधनुषोयस्तेतिष्ठेदभिमुखोरणे ॥ १८ ॥ वानरेषु
समासक्तंनतेकार्यंविपत्स्यते॥ अचिराद्द्रक्ष्यसेसीतांतीर्त्वासागरमक्षयं॥ १९॥

ब्यालं हियतःशौर्यापकर्षणस्तन्नाशकः ॥ १४ ॥ मनुष्येणतुशौटीर्यंतद्युक्तंयत्कार्यंकर्तुंयोग्यंतदेवावलंब्यतां अवलंबयितुमुचितमित्यर्थः यतःसत्वरंक्रियमाणंतत्कर्तुरलंकरणायैवभवति
फलसाधनायसमर्थंभवति ॥ १५ ॥ अतोहेमहाप्राज्ञत्वंतेजसासहसत्त्वंगुणमातिष्ठ विनष्टेसीतावददर्शनंगते प्रनष्टेदशरथवत्सर्वथाअदर्शनंगते ॥१६॥ उपसंहरति तदिति ॥ १७ ॥ जये
षुपुष्कलंतेसामर्थ्यमस्तीत्याह नहीति तिष्ठेत्स्थातुंशक्नुयात् ॥ १८ ॥ सहायसंपत्त्यापिजयंनिश्चिन्वित्याह वानरेष्विति वानरेषुमहाबलेष्वस्मादृशेषुसमासक्तंकर्तव्यत्वेनसंबद्धंकार्यंनवि
पत्स्यतेननंक्ष्यति ॥ १९ ॥

तदिति शोकमालंब्यालं शोकंमालंबस्वेत्यर्थः क्रोधमालंबेति यथाप्राप्तंशत्रुविषयकमित्यर्थः अन्वयव्यतिरेकाभ्यांशत्रुविषयेकोपआवश्यकइत्याह निश्चेष्टाइति मंदाःशत्रुविषये
क्रोधहीनाःक्षत्रियानिश्चेष्टाभवंति शत्रुकृतबंधनादिनेतिशेषः चंडस्यउचितकोपस्यसर्वेबिभ्यति॥२०॥ अस्माभिःसहनदीपतेर्लंघनार्थंलंघनेहेतुमस्माभिरुपेतःसन्सूक्ष्मबुद्धिस्त्वंविचारय
॥२१॥ सर्वंतीर्णंजितमितिचावधार्यतामवधारय तत्रसागरेलंघितेसतितैर्मदीयैःसैन्यैर्जितमितिनिश्चिनु पाठांतरेसमुद्रेलंघितेतैर्वानरैस्तस्यरावणस्यसैन्यंजितमितिनिश्चिन्वित्यर्थः ॥२२॥
तेषुजेतृत्वशक्तिमाह इमेहीति ॥२३॥ कथंचित्केनाप्युपायेन वरुणालयंलंघितमेवपश्यामि ॥२४॥ निमित्तमेवाह मनइति ॥२५॥ अमरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायण

तदलंशोकमालंब्यक्रोधमालंबभूपते॥ निश्चेष्टाःक्षत्रियामंदाःसर्वेचंडस्यबिभ्यति॥ २०॥ लंघनार्थंचघोरस्यसमुद्रस्यनदीपतेः॥ सहास्माभिरिहो
पेतःसूक्ष्मबुद्धिर्विचारय॥ २१॥ लंघितेतत्रतैःसैन्यैर्जितमित्येवनिश्चिनु॥ सर्वंतीर्णंचमेसैन्यंजितमित्यवधार्यतां ॥ २२ ॥ इमेहिहरयःशूराःसमरे
कामरूपिणः॥ तानरीन्विधमिष्यंतिशिलापादपवृष्टिभिः ॥ २३ ॥ कथंचित्परिपश्यामिलंघितंवरुणालयं ॥ हतमित्येवतंमन्येयुद्धेशत्रुनिबर्हण
॥२४॥ किमुक्त्वाबहुधाचापिसर्वथाविजयीभवान्॥ निमित्तानिचपश्यामिमनोमेसंप्रहृष्यति॥२५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदि
काव्येयुद्धकांडेद्वितीयःसर्गः॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सुग्रीवस्यवचःश्रुत्वाहेतुमत्परमार्थवत्॥ प्रतिजग्राहकाकुत्स्थोहनूमंतमथा
ब्रवीत्॥ १ ॥ तपसासेतुबंधेनसागरोच्छोषणेनच ॥ सर्वथापिसमर्थोस्मिसागरस्यास्यलंघने॥ २ ॥ कतिदुर्गाणिदुर्गायालंकायास्तद्ब्रवीष्वमे ॥ ज्ञा
तुमिच्छामितत्सर्वंदर्शनादिववानर ॥ ३ ॥ बलस्यपरिमाणंचद्वारदुर्गक्रियामपि ॥ गुप्तिकर्मचलंकायारक्षसांसदनानिच ॥ ४ ॥

तिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्वितीयःसर्गः ॥२॥ ॥७॥ सुग्रीवस्येति परमार्थवत्परमार्थभूतं स्वार्थैवतिः श्रुत्वाप्रतिजग्राहअंगीचकार अथतदंगीकारानंतरं ॥१॥ तपसात
पःकार्यसंकल्पसिद्ध्या अतएवसकलस्वपुरवर्तिप्राणिनांब्रह्मलोकनयनंवक्ष्यमाणंसंगच्छते सेतुबंधनेनगंगायांगांगेयेनशरैरिव सागरोच्छोषणेन दिव्यास्त्रबलतइतिशेषः सर्वथासर्वप्रका
रस्यलंघनोपायस्यविद्यमानत्वादित्याशयः ॥ २ ॥ दुर्गायाःगंतुमशक्यायाः कतिदुर्गाणिजलगिरिवनादिनानाप्रकारदुर्गेषुकतिप्रकाराणिदुर्गाणिसंतीत्यर्थः दर्शनादिवअपरोक्षानुभवा
दिव ॥ ३ ॥ परिमाणंसंख्यापरिच्छेदं द्वारदुर्गक्रियांद्वाराणांदुष्प्रवेशत्वसंपादनं गुप्तिकर्मप्राकारादिषुयंत्रादिस्थापनरूपं गुप्तिकर्ममितिपाठेप्राकारादिभीरक्षाकर्ममित्यर्थः ॥ ४ ॥

यथासुखंयथावद्दृष्टवानसितत्सर्वंतत्त्वेनाचक्ष्व सर्वथाकुशलोऽसि यथावद्दृष्टप्रतिपादनेइतिशेषः ॥ ५ ॥ श्रुत्वाऽथाब्रवीदित्यन्वयः ॥ ६ ॥ दुर्गकर्मविधानतःदुर्गत्वसंपादककर्मविधाने
न यथागुप्ताबलैर्यथारक्षिताचतथाख्यास्ये ॥ ७ ॥ रावणस्यतेजसासंपादितांपरांसमृद्धिमाख्यास्येइत्येवंक्रमेणान्वयः ॥ ८ ॥ बलौघस्यपादातसंघस्य वाहनस्यगजाश्वरथलक्षणस्य
निर्देशंसंख्यापरिच्छेदं ॥ ९ ॥ १० ॥ परिघवंतिअर्गलवंति परिघोयोगभेदेस्यान्मुद्गरेर्गलघातयोरितिविश्वः ईदृशानिद्वाराणिसंतीत्यन्वयः ॥ ११ ॥ तत्रतेषुद्वारेषु इषवश्चउपलाश्चत

यथासुखंयथावच्चलंकायामसिदृष्टवान् ॥ सर्वमाचक्ष्वतत्त्वेनसर्वथाकुशलोह्यसि ॥ ५ ॥ श्रुत्वारामस्यवचनंहनूमान्मारुतात्मजः ॥ वाक्यंवाक्यवि
दांश्रेष्ठोरामंपुनरथाब्रवीत् ॥ ६ ॥ श्रूयतांसर्वमाख्यास्येदुर्गकर्मविधानतः ॥ गुप्तापुरीयथालंकारक्षिताचयथाबलैः ॥ ७ ॥ राक्षसाश्चयथास्निग्धाराव
णस्यचतेजसा ॥ परांसमृद्धिंलंकायाःसागरस्यचभीमतां ॥ ८ ॥ विभागंचबलौघस्यनिर्देशंवाहनस्यच ॥ एवमुक्त्वाकपिश्रेष्ठःकथयामासतत्त्ववि
त् ॥ ९ ॥ हृष्टप्रमुदितालंकामत्तद्विपसमाकुला ॥ महतीरथसंपूर्णारक्षोगणनिषेविता ॥ १० ॥ दृढबद्धकपाटानिमहापरिघवंतिच ॥ चत्वारिविपुला
न्यस्याद्वाराणिसुमहांतिच ॥ ११ ॥ तत्रेषूपलयंत्राणिबलवंतिमहांतिच ॥ आगतंप्रतिसैन्यंतैस्तत्रप्रतिनिवार्यते ॥ १२ ॥ द्वारेषुसंस्कृताभीमाःकालायस
मयाःशिताः ॥ शतशोरचितावीरैःशतघ्न्योरक्षसांगणैः ॥ १३ ॥ सौवर्णस्तुमहांस्तस्याःप्राकारोदुष्प्रधर्षणः ॥ मणिविद्रुमवैदूर्यमुक्ताविरचितांतरः
॥ १४ ॥ सर्वतश्चमहाभीमाःशीततोयामहाशुभाः ॥ अगाधाग्राहवत्यश्चपरिखामीनसेविताः ॥ १५ ॥ द्वारेषुतासांचत्वारःसंक्रमाःपरमायताः ॥ यं
त्रैरुपेताबहुभिर्महद्भिर्गृहपंक्तिभिः ॥ १६ ॥

प्रक्षेपकयंत्राणि तैर्द्वारैरागतंपरसैन्यंतत्रतेषुद्वारेषुप्रतिनिवार्यते ॥ १२ ॥ उक्तयंत्रैःसंस्कृताःसज्जाः कालायसमयाअयःसारमयाः शतमेकप्रयोगेणघ्नंतीतिशतघ्न्यःचतुर्हस्तप्रमाणलोह
कंटकयुतामुद्गरविशेषाःशतघ्न्यः शतघ्नीचचतुर्हस्तालोहकंटकिनीगदेतिवैजयंती ॥ १३ ॥ प्राकारोरत्नखचितइत्याह मणीति ॥ १४ ॥ परिखाःपुरोपांतखाताः ॥ १५ ॥ द्वारेषुचतुर्षु
तासांपरिखाणांमध्ये संक्रमामंचरूपेणबद्धाः परमायताःअतिविस्तृतमार्गाः गृहपंक्तिभिःप्राकारशिरोगृहपंक्तिभिःउपेताइत्यनुकर्षः ॥ १६ ॥

तत्रतेषुसंक्रमेषु परसैन्यागतेसतितेसंक्रमास्तैर्यंत्रैःप्राकारोपरिप्रतिष्ठापितैर्यंत्रैस्त्रायंतेरक्ष्यंते ह्रियंतेइतिपाठेसंक्रमानाश्यंतइत्यर्थः तैर्यंत्रैस्तासुपरिखासुतत्समीपंप्राप्तानिपरसैन्यानिसमं
ततोवकीर्यंतेक्षिप्यंते ॥ १७ ॥ एकोमुख्यः संक्रमःप्राकारमध्यवर्तीसाक्षात्पुरप्रवेशसाधनभूतोऽकंप्यःदुर्भेदः तत्रहेतुर्बलवान्बहुलबलकृतरक्षः दृढोदृढप्रतिष्ठानः तदेवदर्शयति कांचनैरिति
॥ १८ ॥ एवंपुरस्वरूपमुक्त्वापुरपतेःस्वरूपमाह स्वयमिति युयुत्सुरपिप्रकृतिमापन्नःअक्षुब्धांतःकरणोऽतिधीरइतियावत् बलानामनुदर्शनेउत्थितउद्युक्तः अप्रमत्तःसावधानश्च ॥ १९ ॥
निरालंबाअतिश्लक्ष्णमहोच्चगिरिशिखरप्रतिष्ठितत्वेनारोहणालंबनरहिता देवदुर्गादेवनिर्मितदुर्गरूपिणी अतएवभयावहा नादेयंदुर्गं तत्पर्वतसंभूतनद्याचतुर्दिक्ष्वावरणात् पार्वतंत्रिकूट

त्रायंतेसंक्रमास्तत्रपरसैन्यागतेसति ॥ यंत्रैस्तैरवकीर्यंतेपरिखासुसमंततः ॥ १७ ॥ एकस्त्वकंप्योबलवान्संक्रमःसुमहादृढः ॥ कांचनैर्बहुभिःस्तंभै
र्वेदिकाभिश्चशोभितः ॥ १८ ॥ स्वयंप्रकृतिमापन्नोयुयुत्सूरामरावणः ॥ उत्थितश्चाप्रमत्तश्चबलानामनुदर्शने ॥ १९ ॥ लंकापुनर्निरालंबादेवदुर्गाभ
यावहा ॥ नादेयंपार्वतंचान्यंकृत्रिमंचचतुर्विधं ॥ २० ॥ स्थितापारेसमुद्रस्यदूरपारस्यराघव ॥ नौपथश्चापिनास्त्यत्रनिरुद्देशश्चसर्वशः ॥ २१ ॥ शै
लाग्रेरचितादुर्गासापूर्देवपुरोपमा ॥ वाजिवारणसंपूर्णालंकापरमदुर्जया ॥ २२ ॥ परिखाश्चशतघ्न्यश्चयंत्राणिविविधानिच ॥ शोभयंतिपुरींलंकां
रावणस्यदुरात्मनः ॥ २३ ॥ अयुतंरक्षसामत्रपूर्वद्वारंसमाश्रितं ॥ शूलहस्तादुराधर्षाःसर्वेखड्गाग्रयोधिनः ॥ २४ ॥ नियुतंरक्षसामत्रदक्षिणद्वारमा
श्रितं ॥ चतुरंगेणसैन्येनयोधास्तत्राप्यनुत्तमाः ॥ २५ ॥ प्रयुतंरक्षसामत्रपश्चिमद्वारमाश्रितं ॥ चर्मखड्गधराःसर्वेतथासर्वास्त्रकोविदाः ॥ २६ ॥ न्यर्बु
दंरक्षसामत्रउत्तरद्वारमाश्रितं ॥ रथिनश्चाश्ववाहाश्चकुलपुत्राःसुपूजिताः ॥ २७ ॥

रूपं कृत्रिमंप्राकाररूपंचतुःप्राकारवत्त्वेनप्राकाररूपं चतुर्विधंदुर्गमस्तीतिशेषः ॥ २० ॥ तत्रान्यदप्याह स्थितेति दूरपारस्यदूरेपारंपरतीरंयस्य नौपथोनौमार्गः अत्रसमुद्रे सर्वशोनिरुद्दे
शःप्रदेशविभागरहितः समुद्रइतिशेषः निरादेशइतिपाठे निरादेशःसर्वदिक्संचाररहितप्रदेशः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ शूलहस्ताएवनकेवलंअपितुखड्गाग्रयोधिनः खड्गैरग्रेयुद्ध्यंतेतादृशाः
॥ २४ ॥ नियुतंलक्षं चतुरंगेणसैन्येनोपलक्षितायोधास्तत्रापिदक्षिणद्वारेपिसंति अनुत्तमाःप्रशस्ताः ॥ २५ ॥ प्रयुतंदशलक्षं ॥ २६ ॥ कुलपुत्राःकिंकराः यद्वा योद्धृसत्कुलेप्रसूताः ॥ २७ ॥

मध्यमंस्कंधंपुरमध्यसेनानिवेशस्थानं साग्राकोटिःसपादकोटिः ॥ २८ ॥ यद्येवंदुर्गालंकाकथमस्मद्बलसाध्येतिशंकांनिराचष्टे तेमयेति तेसंक्रमाःपरिखामार्गामयाभग्नाः परिखाश्चअवपूरिताः शिलेष्टकादिभिरितिशेषः चेनबलैकदेशक्षयोपिकृतइत्यर्थः ॥ २९ ॥ येनकेनस्वाम्युक्तेषुअन्यतमेनसमुद्रंतराम तत्रैवंसतिवानरैःस्वयमेवलंकाहतेतिउपधार्यतांनिश्चीयतां ॥ ३० ॥ किंचाशेषतरणोपायचिंताव्यर्थैव प्रबलैर्वक्ष्यमाणैरेवकार्यसिद्धिरित्याह अंगदइत्यादि एतेंगदादयएवलंकांभित्वासीतामानेष्यंतिकिंबलशेषेणतवेत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३॥ एवमिति एवंप्रधानैरेवकार्यसाधनमिष्टंचेत्क्षिप्रमिदानीमेवानयतेत्याज्ञापय यदिबलानांसर्वसंग्रहंबलसंमेलनमुद्दिश्यबलानामपिपारनयनमिष्टंतदायुक्तेनयात्रोचितेनमुहूर्तेनप्र

शतशोथसहस्राणिमध्यमंस्कंधमाश्रिताः ॥ यातुधानादुराधर्षाःसाग्रकोटिश्चरक्षसां ॥ २८ ॥ तेमयासंक्रमाभग्नाःपरिखाश्चावपूरिताः ॥ दग्धाचनगरीलंकाप्राकाराश्चावसादिताः ॥ २९ ॥ येनकेनतुमार्गेणतरामवरुणालयं ॥ हतेतिनगरीलंकावानरैरुपधार्यतां ॥ ३० ॥ अंगदोद्विविदोमैंदोजांबवान्पनसोनलः ॥ नीलःसेनापतिश्चैवबलशेषेणकिंतव ॥ ३१ ॥ प्लवमानाहिगत्वातांरावणस्यमहापुरीं ॥ सपर्वतवनांभित्वासखातांचसतोरणां ॥ ३२ ॥ सप्राकारांसभवनामानयिष्यंतिराघव ॥ ३३ ॥ एवमाज्ञापयक्षिप्रंबलानांसर्वसंग्रहं ॥ मुहूर्तेनतुयुक्तेनप्रस्थानमभिरोचय ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंयथावदनुपूर्वशः ॥ ततोब्रवीन्महातेजारामःसत्यपराक्रमः ॥ १ ॥ यन्निवेदयसेलंकांपुरींभीमस्यरक्षसः ॥ क्षिप्रमेनांवधिष्यामिसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ २ ॥ अस्मिन्मुहूर्तेसुग्रीवप्रयाणमभिरोचय ॥ युक्तोमुहूर्तेविजयेप्राप्तोमध्यंदिवाकरः ॥ ३ ॥

स्थानंत्वयात्रामभिरोचय ॥ ३४ ॥ वगमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३॥ ॥७ ॥अनुपूर्वशःअनुक्रमेण ॥ १ ॥ तत्रांगदादिमुखेनकार्यनिर्वहणमशक्यंमत्वातत्प्ररोचनायतदंगीकुर्वन्निवस्वमतमाह यदिति रक्षसएनांपुरींक्षिप्रमेववधिष्यामीतियन्निवेदयसेतत्सत्यमेवतथातेशक्तिरस्त्येव तथापितेतुभ्यंस्वमतंब्रवीमीत्यर्थः ॥ २ ॥ तदेवाह अस्मिन्निति सुग्रीवप्रयाणमितिषष्ठीतत्पुरुषः तमेवाह यतोमध्यमन्होदिवाकरःप्राप्तोऽतोविजयेविजयप्रदेऽभिजिदाख्येमुहूर्तेयुक्तोमेनिर्गमइतिशेषः एतदुत्तरंअस्मिन्मुहूर्तेविजयेप्राप्तेमध्यंदिवाकरइत्यर्धमधिकंकतकस्वरसात् ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥

एवम्मुहूर्तप्रस्थितस्यध्रुवोविजयइत्याह सीतामिति तद्रक्षःसीतांहृत्वाकामंयातु स्वदेशमितिशेषः अथाप्यसौजीवितःसन् कर्तरिनिष्ठा जीवन्भूत्वाक्वयास्यतिनक्वापि अविलंबयात्राप्रयोजनमाह ॥ सीतेति श्रुत्वासिद्धादिमुखतः जीविताशाप्राप्तौदृष्टांतः आतुरोजीवितांतेजीवितनाशप्राप्तौअमृतंअमृतत्वसाधनंदिव्यौषधंस्पृष्ट्वाद्रवरूपममृतंपीत्वाचयथाजीविताशामेतितद्वत् जीवितांतेमृतंस्पृष्ट्वापीत्वामृतमिवातुरइतिपांक्तःपाठः ॥ ४ ॥ ममताराबलमस्तीत्याहोत्तरेति योक्ष्यते चंद्रइतिशेषः पुनर्वसुजातस्यहस्तोवधतारा उत्तराचसीतायाजन्मतारा बद्धस्यजन्मतारायांतन्मोचनार्थयात्रायामवश्यंतन्मुक्तिरितिभावः अथअमांतमानेनमार्गशीर्षकृष्णाष्टम्यांकृष्णसप्तम्यांवा मार्गशीर्षपूर्णिमोत्तरंतदन्यतरस्मिन्नुत्तरालाभात् अभिप्रया

सीतांहृत्वातुतद्यातुक्वासौयास्यतिजीवितः ॥ सीताश्रुत्वाभियानंमेआशामेष्यतिजीविते ॥ जीवितांतेऽमृतंस्पृष्ट्वापीत्वामृतमिवातुरः ॥४॥ उत्तराफाल्गुनीह्यद्यश्वस्तुहस्तेनयोक्ष्यते ॥ अभिप्रयामसुग्रीवसर्वानीकसमावृताः ॥ ५ ॥ निमित्तानिचपश्यामियानिप्रादुर्भवंतिवै ॥ निहत्यरावणंसीतामानयिष्यामिजानकीं ॥ ६ ॥ उपरिष्टाद्धिनयनंस्फुरमाणमिमंमम ॥ विजयंसमनुप्राप्तंशंसतीवमनोरथं ॥ ७ ॥ ततोवानरराजेनलक्ष्मणेनसुपूजितः ॥ उवाचरामोधर्मात्मापुनरप्यर्थकोविदः ॥ ८ ॥ अग्रेयातुबलस्यास्यनीलोमार्गमवेक्षितुं ॥ वृतःशतसहस्रेणवानराणांतरस्विनां ॥ ९ ॥ फलमूलवतानीलशीतकाननवारिणा ॥ पथामधुमताचाशुसेनांसेनापतेनय ॥ १० ॥ दूषयेयुर्दुरात्मानःपथिमूलफलोदकं ॥ राक्षसाःपथिरक्षेथास्तेभ्यस्त्वंनित्यमुद्यतः ॥ ११ ॥ निम्नेषुवनदुर्गेषुवनेषुचवनौकसः ॥ अभिप्लुत्याभिपश्येयुःपरेषांनिहितंबलं ॥ १२ ॥ यत्तुफल्गुबलंकिंचित्तदत्रैवोपपद्यतां ॥ एतद्धिकृत्यंघोरंनोविक्रमेणप्रयुज्यतां ॥ १३ ॥ सागरौघनिभंभीममग्रानीकंमहाबलाः ॥ कपिसिंहाःप्रकर्षंतुशतशोथसहस्रशः ॥ १४ ॥

मेतिप्रश्नेलोट् ॥ ५ ॥ ६ ॥ मनोरथंमनोरथविषयंविजयंसमनुप्राप्तमिवशंसतीत्यन्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥९॥ शीतानिकाननवारीणियस्मिंस्तादृशेनपथा सेनापतेनीलसेनांनयेत्यन्वयः॥१०॥ दूषयेयुर्विषादिनेतिशेषः नित्यमुद्यतःसदासावधानःसन् ॥११॥ वनदुर्गेषुवनात्मकेषुदुर्गेषु वनेषुअदुर्गवनेषुच निम्नभूमौनिहितंगुप्तप्रहारार्थंलीनतयास्थापितं ॥ १२ ॥ यच्चफल्गुनिःसारंबलंबालवृद्धादिलक्षणंयुद्धानर्हंतत्अत्रैवकिष्किंधायामेवोपपद्यतांतिष्ठतु हियस्मादेतन्नःकृत्यंयुद्धरूपंघोरमतोविक्रमेणविक्रमोपपन्नबलेनप्रयुज्यतां यात्रेतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥

कपिसिंहानेवाह गजश्चेति ॥ १५ ॥ १६ ॥ यस्यमदगंधादन्येगजाःपलायंतेसगंधहस्ती ॥ १७ ॥ ईश्वरइंद्रः ॥ १८ ॥ अंगदेनवाहनभूतेन सार्वभौमःकुबेरदिग्गजः भूतेशःकुबेरः य
क्षेशत्वात् ॥ १९ ॥ ऋक्षराजोजांबवानित्यन्वयः कुक्षिकुक्ष्युपलक्षितंसेनापुच्छभागं ॥ २० ॥ २१ ॥ गुहाभ्यःशिखरेभ्यःपूर्वस्वस्थितिप्रदेशेभ्यः ॥ २२ ॥२३॥२४॥ हर्षप्रमोदयोर्वास्त्रा

गजश्चगिरिसंकाशोगवयश्चमहाबलः ॥ गवाक्षश्चाग्रतोयातुगवांदृप्तइवर्षभः ॥ १५ ॥ यातुवानरवाहिन्यावानरःप्लवतांपतिः ॥ पालयन्दक्षिणंपा
र्श्वमृषभोवानरर्षभः ॥ १६ ॥ गंधहस्तीवदुर्धर्षस्तरस्वीगंधमादनः ॥ यातुवानरवाहिन्याःसव्यंपार्श्वमधिष्ठितः ॥ १७ ॥ यास्यामिबलमध्येहंबलौघम
भिहर्षयन् ॥ अधिरुह्यहनूमंतमैरावतमिवेश्वरः ॥ १८ ॥ अंगदेनैषसंयातुलक्ष्मणश्चांतकोपमः ॥ सार्वभौमेनभूतेशोद्रविणाधिपतिर्यथा ॥ १९ ॥
जांबवांश्चसुषेणश्चवेगदर्शीचवानरः ॥ ऋक्षराजोमहाबाहुःकुक्षिंरक्षंतुतेत्रयः ॥ २० ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वासुग्रीवोवाहिनीपतिः ॥ व्यादिदेशमहा
वीर्यौवानरान्वानरर्षभः ॥ २१ ॥ तेवानरगणाःसर्वेसमुत्पत्यमहौजसः ॥ गुहाभ्यःशिखरेभ्यश्चआशुपुप्लुविरेतदा ॥ २२ ॥ ततोवानरराजेनलक्ष्मणेनच
पूजितः ॥ जगामरामोधर्मात्मासंसैन्योदक्षिणांदिशं ॥ २३ ॥ शतैःशतसहस्रैश्चकोटिभिश्चायुतैरपि ॥ वारणाभैश्चहरिभिर्ययौपरिवृतस्तदा ॥ २४ ॥ तंयां
तमनुयांतीसामहतीहरिवाहिनी ॥ हृष्टाःप्रमुदिताःसर्वेसुग्रीवेणाभिपालिताः ॥ २५ ॥ आप्लुवंतःप्लवंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः ॥ क्ष्वेलंतोनिनदंतश्चज
ग्मुर्वैदक्षिणांदिशं ॥ २६ ॥ भक्षयंतःसुगंधीनिमधूनिचफलानिच ॥ उद्वहंतोमहावृक्षान्मंजरीपुंजधारिणः ॥ २७ ॥ अन्योन्यंसहसादृप्तानिर्वहंतिक्षि
पंतिच ॥ पतंतश्चोत्पतंत्यन्येपातयंत्यपरेपरान् ॥ २८ ॥

भ्यंतरकृतोभेदः ॥ २५ ॥ आप्लवंतःसमंताद्रक्षणार्थंप्लवमानाः प्लवंतःअग्रेशोधनार्थंगच्छंतः क्ष्वेलातुसिंहनादःस्यादितिनिघंटुः गर्जोमेघादिसदृशःशब्दः निनादःसामान्यशब्दः ॥ २६ ॥
लीलार्थंमहावृक्षानुद्वहंतोमंजरीपुंजधारिणश्च जग्मुरित्यनुकर्षः ॥ २७ ॥ निर्वहंतिविनोदार्थमेकमेकेवहंति तथाक्षिपंतिचस्वमारूढंभूमौपातयंति पतंतश्चभवंति केवलंगच्छंतीत्यर्थः
अन्येउत्पतंतिआकाशमार्गेगच्छंति ॥ २८ ॥

नोस्माकं अस्माभिरितियावत् कृत्यानांकर्तरिवेतिषष्ठी ॥ २९ ॥ पुरस्तादृषभइति अयमृषभोदक्षिणपार्श्वविनियुक्तादन्योनीलसहकारी ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सर्वांवाहिनीमवष्टभ्यैकोरर
क्ष समंततोभ्रमन्रक्षतिस्मेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ केसर्यादीनांचतुर्णांद्वौद्वौतस्यबलस्यदक्षिणंवामंचैकैकंपार्श्वमभिरक्षतइत्यर्थइतिकतकः एषगजःपूर्वभागनियुक्तादन्यइतितीर्थः ॥ ३३ ॥ सु
षेणजांबवंतौप्रायःसेनामध्येवर्तमानंसुग्रीवंपुरःकृत्वाजघनंसेनापुच्छभागंसंररक्षतुः ॥३४॥ पर्यवारयत्नगरादिपीडाराहित्यंयथाभवतितथापरिवार्यानयदित्यर्थः ॥३५॥ सर्वतः वेगाति

रावणोनोनिहंतव्यःसर्वैश्चरजनीचराः ॥ इतिगर्जंतिहरयोराघवस्यसमीपतः ॥ २९ ॥ पुरस्तादृषभोनीलोवीरःकुमुदएवच ॥ पंथानंशोधयंतिस्मवा
नरैर्बहुभिःसह ॥ ३० ॥ मध्येतुराजासुग्रीवोरामोलक्ष्मणएवच ॥ बलिभिर्बहुभिर्भीमैर्वृतःशत्रुनिबर्हणः ॥ ३१ ॥ हरिःशतबलिर्वीरःकोटिभिर्दश
भिर्वृतः ॥ सर्वामेकोह्यवष्टभ्यररक्षहरिवाहिनीं ॥ ३२ ॥ कोटीशतपरीवारःकेसरीपनसोगजः ॥ अर्कश्चबहुभिःपार्श्वमेकंतस्याभिरक्षति ॥ ३३ ॥
सुषेणोजांबवांश्चैवऋक्षैर्बहुभिरावृतौ ॥ सुग्रीवंपुरतःकृत्वाजघनंसंररक्षतुः ॥ ३४ ॥ तेषांसेनापतिर्वीरोनीलोवानरपुंगवः ॥ संयतश्चरतांश्रेष्ठस्तद्बलं
पर्यवारयत् ॥ ३५ ॥ वलीमुखःप्रजंघश्चजंभोथरभसःकपिः ॥ सर्वतश्चययुर्वीरास्त्वरयंतःप्लवंगमान् ॥ ३६ ॥ एवंतेहरिशार्दूलागच्छंतिबलदर्पि
ताः ॥ अपश्यंतगिरिश्रेष्ठंसह्यंगिरिशतायुतं ॥ ३७ ॥ सरांसिचसुफुल्लानितटाकानिवराणिच ॥ रामस्यशासनंज्ञात्वाभीमकोपस्यभीतवत् ॥ ३८ ॥
वर्जयन्नगराभ्याशांस्तथाजनपदानपि ॥ सागरौघनिभंभीमंतद्वानरबलंमहत् ॥ ३९ ॥ निःससर्पमहाघोरंभीमघोषमिवार्णवं ॥ तस्यदाशरथेःपार्श्वे
शूरास्तेकपिकुंजराः ॥ ४० ॥ तूर्णमापुप्लुवुःसर्वेसदश्वाइवचोदिताः ॥ कपिभ्यामुह्यमानौतौशुशुभातेनरर्षभौ ॥ ४१ ॥ महद्भ्यामिवसंस्पृष्टौग्रहाभ्यां
चंद्रभास्करौ ॥ ततोवानरराजेनलक्ष्मणेनसुपूजितः ॥ ४२ ॥

शयादितिभावः ॥३६॥ गच्छंति गच्छंतश्चसह्यमपश्यंतसरआदीनिचापश्यंत अत्रप्रथमदिनवासइतिज्ञायते ॥३७॥ भीतवत् भीताःसंतइत्यर्थः ॥३८॥ वर्जयत्वर्जयित्वागच्छत् ॥३९॥
भीमघोषमर्णवमिव अर्धर्चादिरर्णवः निःससर्पसस्रतोनिःसृतं ॥ ४० ॥४१ ॥ महद्भ्यांमहाभ्यांराहुकेतुभ्यांसंस्पृष्टौअर्धभागेस्पृष्टौचंद्रभास्कराविव महद्भ्यामर्धसंस्पृष्टाविवितिपाठांतरं ॥४२॥

॥ ४३ ॥ पूर्णार्थप्रतिभानवान्पूर्णस्यअर्थस्यकार्यस्यशकुनैःप्रतिभानवान्ज्ञानवान् करिष्यमाणस्यकार्यस्यपूर्णत्वज्ञानवानित्यर्थः परिपूर्णार्थमितिरामविशेषणं ॥ ४४ ॥ ४५॥ सेना मनुवातिसेनापृष्ठभागेनवाति मृदुहितसुखपदैःक्रमेणमांद्यशैत्यसौरभाण्युक्तानि ॥ ४६ ॥ पूर्णाविच्छेदरहितावल्गवःश्रोत्रसुखाःस्वरायेषांते ॥ ४७ ॥ भार्गवोभृगुपुत्रउशनाशुक्रोपिप्र सन्नार्चिस्त्वामनुगतोस्ति शुक्रमौढ्यंनास्तीत्युक्तंभवति यत्तुपुरःशुक्रभावोध्वनितइतितन्न दक्षिणोत्तरमंतॄणांकदापिपुरःशुक्रप्रसक्तेरभावात् ब्रह्मराशिर्ध्रुवः ब्रह्मणांसप्तर्षीणांराशिःपुंजीभा वोयस्मिन्सतथातस्माद्विशुद्धोऽभ्रादिमालिन्यरहितः तत्पुंजीभावमेवदर्शयति शुद्धाअभ्रादिहीनाःशुद्धंध्रुवंप्रदक्षिणंकुर्वाणाअर्चिष्मंतःप्रशस्तार्चिषोभूत्वाप्रकाशंते ॥ ४८ ॥सपुरोहितःभग

जगामरामोधर्मात्माससैन्योदक्षिणांदिशं ॥ तमंगदगतोरामंलक्ष्मणःशुभयागिरा॥४३॥ उवाचपरिपूर्णार्थपूर्णार्थप्रतिभानवान्॥ हृतामवाप्यवैदेहींक्षिप्रंहत्वाचरावणं॥४४॥ समृद्धार्थःसमृद्धार्थामयोध्यांप्रतियास्यसि॥ महांतिचनिमित्तानिदिविभूमौचराघव॥४५॥शुभानितवपश्यामिसर्वाण्येवार्थसिद्धये॥ अनुवातिशिवोवायुःसेनांमृदुहितःसुखः॥४६॥ पूर्णवल्गुस्वराश्चेमेप्रवदंतिमृगद्विजाः॥ प्रसन्नाश्चदिशःसर्वाविमलश्चदिवाकरः॥४७॥उशनाचप्रसन्नार्चिरनुत्वांभार्गवोगतः॥ ब्रह्मराशिर्विशुद्धश्चशुद्धाश्चपरमर्षयः॥ अर्चिष्मंतःप्रकाशंतेध्रुवंसर्वेप्रदक्षिणं॥४८॥ त्रिशंकुर्विमलोभातिराजर्षिःसपुरोहितः॥ पितामहःपुरोस्माकमिक्ष्वाकूणांमहात्मनां ॥ ४९ ॥ विमलेचप्रकाशेतेविशाखेनिरुपद्रवे ॥ नक्षत्रंपरमस्माकमिक्ष्वाकूणांमहात्मनां॥५०॥ नैर्ऋतंनैर्ऋतानांचनक्षत्रमतिपीड्यते॥ मूलोमूलवतास्पृष्टोधूप्यतेधूमकेतुना ॥५१॥ सर्वंचैतद्विनाशायराक्षसानामुपस्थितं॥ कालेकालगृहीतानांनक्षत्रंग्रहपीडितं॥५२॥

वद्विश्वामित्रसृष्टस्वसमीपवर्तिसप्तर्षिमंडलमध्यवर्तिवसिष्ठसहितइत्यर्थः ईदृशस्त्रिशंकुरस्माकंपितामहोस्माकंपुरोभाति तस्यदक्षिणदिक्स्थत्वात् पितामहःपुरोस्माकमितिपाठःपाठइति कतकः ॥ ४९ ॥ इक्ष्वाकूणांपरंनक्षत्रंकुलनक्षत्रं विमलेअंगारकादिदुष्टग्रहाक्रमणरहिते ॥ ५० ॥ अथनैर्ऋतनक्षत्रपीडामाह नैर्ऋतंनिर्ऋतिदेवताकं मूलःमूलमितियावत् आर्षपुंस्त्वं अतिपीड्यतेअत्यंतंपीड्यते केनतत्राह मूलवतेति मूलवतोच्चैर्दंडाकारतयोत्थितेनधूमकेतुनास्पृष्टोधूप्यतेसंजाततापोभवति ॥ ५१ ॥ यतःकालेंऽतकालेकालगृहीतानांमृत्युगृहीतानांनक्षत्रंग्रहपीडितंशन्यंगारकराह्वादिग्रहपीडितंभवतीतिशेषः ॥ ५२ ॥

उशनाचेत्याद्येतदंतंसश्लोकैःकिंचित्कालंविश्रम्यफलमूलादिभुक्त्वापुनारात्रौगमनकालेलक्ष्मणेनप्रदर्श्यते अतएववक्ष्यतिसास्मयातिदिवारात्रमिति सुरसाआपः सरसीष्वितिशेषः गंधाःअज्ञंतः गंधवंतोवायवोऽधिकान्नप्रवांति मंदंवांतीत्यर्थः द्रुमाःस्वस्वर्तुमनतिक्रम्यजातकुसुमाः ॥ ५३ ॥ आमयशब्देनदुःखत्वाद्वधोलक्ष्यते तारकस्यतारकासुरस्यामयोविनाशोयस्मिंस्ताद्शेसंग्रामेदेवसेनान्याव्यूढानिदेवानांसैन्यानीवप्रकाशंते ॥ ५४ ॥ सौमित्रिःस्वयंनिमित्तैराश्वास्यभ्रातुराश्वासायहृष्टःसन्भ्रातरमब्रवीत् आश्वास्येतिपाठः ॥ ५५ ॥ ऋक्षादयःकर्तारः करादीनिकरणानि ॥ ५६ ॥ उद्धतंभीमंरजोलोकमंतर्दधेअंतर्हितमकरोत् दक्षिणांदिशमितिशेषः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ सर्वाणिनदीस्रोतांसिविपरीतवत्वैपरीत्येनसस्यंदुः यथाऽभ्रेषुधाव

प्रसन्नाःसुरसाश्चापोवनानिफलवंतिच॥ प्रवांतिनाधिकागंधाययर्तुकुसुमाद्रुमाः॥५३॥ व्यूढानिकपिसैन्यानिप्रकाशंतेधिकंप्रभो ॥ देवानामिवसैन्यानिसंग्रामेतारकामये॥ एवमार्यसमीक्ष्यैतत्प्रीतोभवितुमर्हसि ॥५४॥ इतिभ्रातरमाश्वास्यहृष्टःसौमित्रिरब्रवीत्॥ अथावृत्यमहींकृत्स्नांजगामहरिवाहिनी॥५५॥ ऋक्षवानरशार्दूलैर्नखदंष्ट्रायुधैरपि॥ कराग्रैश्चरणाग्रैश्चवानरैरुद्धतंरजः॥५६॥ भीमंमंतर्दधेलोकंनिवार्यसवितुःप्रभां॥ सपर्वतवनाकाशंदक्षिणांहरिवाहिनी॥५७॥ छादयंतीययौभीमाद्यामिवांबुदसंततिः॥ उत्तरंत्याश्चसेनायाःसततंबहुयोजनं ॥ ५८ ॥ नदीस्रोतांसिसर्वाणिसस्यंदुर्विपरीतवत्॥ सरांसिविमलांभांसिद्रुमाकीर्णांश्चपर्वतान्॥५९॥ समान्भूमिप्रदेशांश्चवनानिफलवंतिच ॥ मध्येनचसमंताच्चतिर्यक्चाधश्चसाविशत्॥६०॥ समावृत्यमहींकृत्स्नांजगाममहतीचमूः॥ तेहृष्टवदनाःसर्वेजग्मुर्मारुतरंहसः ॥६१॥ हरयोराघवस्यार्थेसमारोपितविक्रमाः॥ हर्षवीर्यबलोद्रेकान्दर्शयंतःपरस्परं॥६२॥ यौवनोत्सेकजाद्दर्पाद्विविधांश्चक्रुरध्वनि॥ तत्रकेचिद्द्रुतंजग्मुरुत्पेतुश्चतथापरे ॥६३॥ केचित्किलकिलांचक्रुर्वानरावनगोचराः॥ प्रास्फोटयंश्चपुच्छानिसन्निजघ्नुःपदान्यपि॥६४॥

त्सुचंद्रोधावतीवत्तद्वत्तेनागतिर्नदीप्रवाहेषुभ्रांत्याभातिस्मेत्यर्थइतिकतकः वस्तुतोनदीषुवानराणांप्रवाहाभिमुखंतरणैराहतानिजलानिविपरीतवहमानीत्यर्थः ॥ ५९ ॥ साविशत् अयंद्वितीयोवासइतिप्रतीयते ॥ ६० ॥ पुनर्यात्रामाह समावृत्येति ॥ ६१ ॥ समारोपितविक्रमाः एवमेवमयाकर्तव्यमित्यसाध्येप्यर्थेचित्तसंकल्पितविक्रमप्रकाराः ॥ ६२ ॥ विविधान्प्रकारान् तानेवाह तत्रेति ॥ ६३ ॥ वानराणांहर्षादिजनितशब्दःकिलकिला प्रास्फोटयन्पुच्छानिभूमावताडयन् ॥ ६४ ॥

विक्षिप्यप्रसार्य ॥ ६५ ॥ मम्रदुःम्रदितवंतः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ श्रीमत् लुप्तवृतीयांतं श्रीमद्भिरित्यर्थः अयंतृतीयोवासः दिवारात्रमध्यरात्रेएवयाममात्रंवासइत्याशयः ॥ ६८ ॥ प्रमोक्षयिषवः मोक्षशब्दात्तत्करोतीतिणौसन्यार्थेऽभ्यासलोपेउप्रत्ययेचरूपं प्रमोचयितुमिच्छावंतइत्यर्थः नावसन्दिवेतिशेषः ॥ ६९ ॥ सह्यपर्वतंतत्पर्वतदक्षिणभागंतमासाद्यतेवानराःसमारु

भुजान्विक्षिप्यशैलांश्चद्रुमानन्येबभंजिरे ॥ आरोहंतश्चशृंगाणिगिरीणांगिरिगोचराः ॥ ६५ ॥ महानादान्प्रमुंचंतिक्ष्वेडामन्येप्रचक्रिरे ॥ ऊरुवेगैश्चमम्रदुर्लताजालान्यनेकशः ॥ ६६ ॥ जृंभमाणाश्चविक्रांताविचिक्रीडुःशिलाद्रुमैः ॥ ततःशतसहस्रैश्चकोटिभिश्चसहस्रशः ॥ ६७ ॥ वानराणांसुघोराणांश्रीमत्परिवृतामही ॥ सास्मयातिदिवारात्रंमहतीहरिवाहिनी ॥ ६८ ॥ प्रहृष्टमुदिताःसर्वेसुग्रीवेणाभिपालिताः ॥ वानरास्त्वरितायांतिसर्वेयुद्धाभिनंदिनः ॥ प्रमोक्षयिषवःसीतांमुहूर्तंक्वापिनावसन् ॥ ६९ ॥ ततःपादपसंबाधंनानावनसमायुतं ॥ सह्यपर्वतमासाद्यवानरास्तेसमारुहन् ॥ ७० ॥ काननानिविचित्राणिनदीप्रस्रवणानिच ॥ पश्यन्नपिययौरामःसह्यस्यमलयस्यच ॥ ७१ ॥ चंपकांस्तिलकांश्चूतान्प्रसेकान्सिंदुवारकान् ॥ तिनिशान्करवीरांश्चभंजंतिस्मप्लवंगमाः ॥ ७२ ॥ अशोकांश्चकरंजांश्चप्लक्षन्यग्रोधपादपान् ॥ जंबुकामलकान्नागान्भंजंतिस्मप्लवंगमाः ॥ ७३ ॥ प्रस्तरेषुचरम्येषुविविधाःकाननद्रुमाः ॥ वायुवेगप्रचलिताःपुष्पैरवकिरंतितान् ॥ ७४ ॥ मारुतःसुखसंस्पर्शोवातिचंदनशीतलः ॥ षट्पदैरनुकूजद्भिर्वनेषुमधुगंधिषु ॥ ७५ ॥ अधिकंशैलराजस्तुधातुभिस्तुविभूषितः ॥ धातुभ्यःप्रसृतोरेणुर्वायुवेगेनघट्टितः ॥ ७६ ॥ सुमहद्वानरानीकंछादयामाससर्वतः ॥ गिरिप्रस्थेषुरम्येषुसर्वतःसंप्रपुष्पिताः ॥ ७७ ॥ केतक्यःसिंदुवाराश्चवासंत्यश्चमनोरमाः ॥ माधव्योगंधपूर्णाश्चकुंदगुल्माश्चपुष्पिताः ॥ ७८ ॥ चिरिबिल्वामधूकाश्चवंजुलाबकुलास्तथा ॥ रंजकास्तिलकाश्चैवनागवृक्षाश्चपुष्पिताः ॥ ७९ ॥

हंस्तच्छिखरमितिशेषः ॥ ७० ॥ सह्यपर्वतमासेदुर्मलयंचमहीधरमितिपाठांतरंतीर्थसंमतं ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ प्रस्तरेषुपाषाणेषुस्थितानितिशेषः ॥ ७४ ॥ षट्पदैरनुकूजद्भिरुपलक्षितोमारुतोवाति ॥ ७५ ॥ धातुभ्यःगैरिकादिभ्यः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ केपुष्पितास्तत्राह केतक्यइत्यादि गंधपूर्णागंधाढ्याः इदंसर्वविशेषणं कुंदगुल्माःकुंदानांगुल्माः ॥ ७८ ॥ वंजुलोवानीरः ॥ ७९ ॥

कोविदारःपीतकुरंटकः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ प्रीयमाणैः उक्तपुष्पदर्शनेनेतिशेषः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ तत्रसह्यगिरिप्रति ॥ ८५ ॥ तस्यसह्यस्यमलयस्यच ॥ ८६ ॥ अमृतगंधीनिअमृ

चूताःपाटलिकाश्चैवकोविदाराश्चपुष्पिताः ॥ मुचुलिंदार्जुनाश्चैवशिंशपाःकुटजास्तथा ॥ ८० ॥ हिंतालास्तिनिशाश्चैवचूर्णकानीपकास्तथा ॥ नीलाशोकाश्चसरलाअंकोलाःपद्मकास्तथा ॥ ८१ ॥ प्रीयमाणैःप्लवंगैस्तुसर्वेपर्याकुलीकृताः ॥ वाप्यस्तस्मिन्गिरौरम्याःपल्वलानितथैवच ॥ ८२ ॥ चक्रवाकानुचरिताःकारंडवनिषेविताः ॥ प्लवैःक्रौंचैश्चसंकीर्णावराहमृगसेविताः ॥ ८३ ॥ ऋक्षैस्तरक्षुभिःसिंहैःशार्दूलैश्चभयावहैः ॥ व्यालैश्चबहुभिर्भीमैःसेव्यमानाःसमंततः ॥ ८४ ॥ पद्मैःसौगंधिकैःफुल्लैःकुमुदैश्चोत्पलैस्तथा ॥ वारिजैर्विविधैःपुष्पैरम्यास्तत्रजलाशयाः ॥ ८५ ॥ तस्यसानुषुकूजंतिनानाद्विजगणास्तथा ॥ स्नात्वापीत्वोदकान्यत्रजलेक्रीडंतिवानराः ॥ ८६ ॥ अन्योन्यंप्लावयंतिस्मशैलमारुह्यवानराः ॥ फलान्यमृतगंधीनिमूलानिकुसुमानिच ॥ ८७ ॥ बभंजुर्वानरास्तत्रपादपानांमदोत्कटाः ॥ द्रोणमात्रप्रमाणानिलंबमानानिवानराः ॥ ८८ ॥ ययुःपिबंतःस्वस्थास्तेमधूनिमधुपिंगलाः ॥ पादपानवभंजंतोविकर्षंतस्तथालताः ॥ ८९ ॥ विधमंतोगिरिवरान्प्रययुःप्लवगर्षभाः ॥ वृक्षेभ्योन्येतुकपयोनंदंतोमधुदर्पिताः ॥ ९० ॥ अन्येवृक्षान्प्रपद्यंतेप्रपिबंत्यपिचापरे ॥ बभूववसुधातैस्तुसंपूर्णाहरिपुंगवैः ॥ यथाकलमकेदारैःपक्वैरिववसुंधरा ॥ ९१ ॥ महेंद्रमथसंप्राप्यरामोराजीवलोचनः ॥ आरुरोहमहाबाहुःशिखरंद्रुमभूषितं ॥ ९२ ॥ ततःशिखरमारुह्यरामोदशरथात्मजः ॥ कूर्ममीनसमाकीर्णमपश्यत्सलिलाकुलं ॥ ९३ ॥ तेसह्यंसमतिक्रम्यमलयंचमहागिरिं ॥ आसेदुरानुपूर्व्येणसमुद्रंभीमनिःस्वनं ॥ ९४ ॥ अवरुह्यजगामाशुवेलावनमनुत्तमं ॥ रामोरमयतांश्रेष्ठःससुग्रीवःसलक्ष्मणः ॥ ९५ ॥

तोपमानि अयंचतुर्थोवासः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ पीतमधुभिर्हरिभिरावृतवसुधाउपमा यथेति पक्वैःपक्वफलैःकलमकेदारैर्व्रीहिक्षेत्रैर्यथाभाति इवशब्दस्तथार्थे तथातैःपूर्णावसुधाबभूव ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ तत्रानुक्तमपिवासत्रयमन्यद्बोध्यं आग्निवेश्योक्तेः तेसर्वेवानराआनुपूर्व्येणसेनासन्निवेशक्रमेण ॥ ९४ ॥ अवरुह्यमहेंद्रादित्यर्थः ॥ ९५ ॥

सहसोत्थितैर्लहरीरूपेणागतैस्तोयौघैर्धौतंक्षालितमुपलतलंयस्यांतां ॥ ९६ ॥ यापूर्वमुपस्थितार्चितातरणविषयासेदानीमपिप्रवर्ततइतिशेषः ॥ ९७ ॥ अतीरःअलभ्यपरतीरः अनुपाये नउपायरूपालंबनहीनेन ॥ ९८ ॥ मंत्रोविचारः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ स्वांस्वांसेनांसमुत्सृज्यकश्चिदपिकुतोपिहेतोर्माव्रजेत् यतोनोस्माकंछन्नंरक्षोमायाकृतत्वाद्गूढंभयमस्तीति ज्ञेयं सावधानतयास्थेयमितिबोधितं अतोयशूराःसर्वेवानराःसेनारक्षार्थंगच्छंतुसेनायाश्चतुर्दिक्षुगत्वातत्रस्थित्वातांरक्षंत्वित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ मधुपांडवोमधुपिंगलावानराएवजलंय

अथधौतोपलतलांतोयौघैःसहसोत्थितैः॥ वेलामासाद्यविपुलांरामोवचनमब्रवीत् ॥ ९६॥ एतेवयमनुप्राप्ताःसुग्रीववरुणालयं ॥ इहेदानींविचिं
तासायानःपूर्वमुपस्थिता॥ ९७॥ अतःपरमतीरोयंसागरःसरितांपतिः ॥ नचायमनुपायेनशक्यस्तरितुमर्णवः ॥ ९८ ॥ तदिहैवनिवेशोस्तुमंत्रः
प्रस्तूयतामिह॥ यथेदंवानरबलंपरंपारमवाप्नुयात्॥९९॥इतीवसमहाबाहुःसीताहरणकर्शितः॥रामःसागरमासाद्यवासमाज्ञापयत्तदा॥१००॥
सर्वाःसेनानिवेश्यंतांवेलायांहरिपुंगव ॥ संप्राप्तोमंत्रकालोनःसागरस्येहलंघने॥ १०१ ॥ स्वांस्वांसेनांसमुत्सृज्यमाचकश्चित्कुतोव्रजेत्॥ गच्छंतु
वानराःशूराज्ञेयंछन्नंभयंचनः॥ २ ॥रामस्यवचनंश्रुत्वासुग्रीवःसहलक्ष्मणः॥सेनांनिवेशयत्तीरेसागरस्यद्रुमायुते ॥ ३ ॥ विरराजसमीपस्थंसा
गरस्यचतद्बलं ॥ मधुपांडुजलःश्रीमान्द्वितीयइवसागरः ॥ ४ ॥ वेलावनमुपागम्यततस्तेहरिपुंगवाः ॥ निविष्टाश्चपरंपारंकांक्षमाणामहोदधेः
॥ ५ ॥ तेषांनिविशमानानांसैन्यसन्नाहनिःस्वनः ॥ अंतर्धायमहानादमर्णवस्यप्रशुश्रुवे ॥ ६ ॥ सावानराणांध्वजिनीसुग्रीवेणाभिपालिता ॥
त्रिधानिविष्टामहतीरामस्यार्थपराऽभवत्॥ ७॥ सामहार्णवमासाद्यहृष्टावानरवाहिनी ॥ वायुवेगसमाधूतंपश्यमानामहार्णवं ॥ ८ ॥ दूरपारमसं
बाधंरक्षोगणनिषेवितं ॥ पश्यंतोवरुणावासंनिषेदुर्हरियूथपाः॥ ९॥

स्यसः मधुशब्दसमभिव्याहारात्पांडुशब्दःपिंगलवर्णवाचीज्ञेयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ समुद्रशब्दमंतर्धायसैन्यसंनाहस्यसैन्यसंचारस्यशब्दःशुश्रुवे ॥ ६ ॥ त्रिधानिविष्टाऋक्षगोलांगूलवानररूपत्रियूथभेदेन ऋक्षगोलांगूलानामपिवानरावांतरजातित्वात्सर्वेषांवानरत्वेनाप्युक्तिर्नासंगता त्रिधानिविष्टात्रिवलयानिविष्टेत्यन्ये ॥ ७ ॥ पश्यमानापश्यंतीदृष्टाभूदितिशेषः ॥ ८ ॥ ॥८॥
असंबाधंमध्येगिर्याद्याश्रयरहितंवक्ष्यमाणसकलविशेषणंवरुणावासंपश्यंतोनिषेदुरित्यन्वयः ॥ ९ ॥

चंडनक्ररूपैर्ग्राहैर्महाघोरं क्षपादौदिवसक्षये तेनप्रदोषकालेचंद्रोदयेप्रवृद्धफेनौघैर्हसंतमिवस्थितं उपलक्षणमिदं ऊर्मिभिर्नृत्यंतमिवस्थितं ॥ ११० ॥ समुद्भूतंवृद्धं ऊर्मिस्थप्रतिचंद्रैः समाकुलंव्याप्तं चंडानिलतुल्यवेगैर्जलचरैर्महाग्राहैः तिमिः अस्तिमत्स्यस्तिमिर्नामशतयोजनमायतइतिलक्षितः तिमिंगिलस्तन्निगरणशक्तः तैःकीर्णंव्याप्तं ॥ ११ ॥ दीप्तभोगैरुज्ज्वलदेहैर्भुजंगैराकीर्णंवरुणालयंपातालमिव ॥ १२ ॥ सुदुर्गंशोभनानिलंकादीनिदुर्गाणियस्मिन् दुर्गमार्गंदुष्प्रापमार्गं दुष्प्रापपरपारप्राप्त्युपायमित्यर्थः ॥ १३ ॥ जलराशयऊर्मिरूपाः भास्वराःफणामणिभिर्भासमानाअंबुमहोरगाजलसर्पायस्मिंस्तं अतएवाग्निचूर्णविस्फुलिंगरूपमाविद्धंक्षिप्तमिवाग्रदृश्यतइतिशेषः सदापातालविषयंपातालगोचरंसागरं ॥ १४ ॥ अंबरप्र

चंडनक्रग्राहघोरंक्षपादौदिवसक्षये॥हसंतमिवफेनौघैर्नृत्यंतमिवचोर्मिभिः ॥ ११० ॥ चंद्रोदयेसमुद्भूतंप्रतिचंद्रसमाकुलं॥ चंडानिलमहाग्राहैः
कीर्णंतिमितिमिंगिलैः॥ ११ ॥दीप्तभोगैरिवाकीर्णंभुजंगैर्वरुणालयं॥ अवगाढंमहासत्त्वैर्नानाशैलसमाकुलं ॥ १२॥ सुदुर्गंदुर्गमार्गंतमगाधम
सुरालयं॥ मकरैर्नागभोगैश्चविगाढावातलोलिताः॥ १३॥ उत्पेतुश्चनिपेतुश्चप्रहृष्टाजलराशयः ॥ अग्निचूर्णमिवाविद्धंभास्वरांबुमहोरगं ॥ सुरा
रिनिलयंघोरंपातालविषयंसदा॥ १४॥सागरंचांबरप्रख्यमंबरंसागरोपमं॥सागरंचांबरंचेतिनिर्विशेषमदृश्यत ॥ १५ ॥ संपृक्तंनभसाप्यंभःसंपृ
क्तंचनभोंऽभसा ॥ तादृग्रूपेस्मदृश्येतेतारारत्नसमाकुले ॥ १६ ॥ समुत्पतितमेघस्यवीचिमालाकुलस्यच ॥ विशेषोनद्वयोरासीत्सागरस्यांबरस्यच
॥ १७॥ अन्योन्यैराहताःसक्ताःसस्वनुर्भीमनिःस्वनाः॥ ऊर्मयःसिंधुराजस्यमहाभेर्यइवांबरे॥ १८॥ रत्नौघजलसन्नादंविषक्तमिववायुना॥ उत्पतं
तमिवक्रुद्धंयादोगणसमाकुलं॥ १९॥ददृशुस्तेमहात्मानोवाताहतजलाशयं॥ अनिलोद्धूतमाकाशेप्रलपंतमिवोर्मिभिः॥ १२०॥

स्यंवैपुल्यातलत्वैः तैरेवचांबरंसागरोपमं उपमेयोपमालंकारः एवंसतियत्फलतितद्वाप्यदृश्याह निर्विशेषंपरस्परातिरिक्तसदृशरहितं ॥ १५ ॥ तयोरेवसमानधर्मांतरमाह संपृक्तमिति संसृष्टंतुल्यमित्यर्थः नभोंभसोस्तुल्यरूपत्वात्तारारत्नसमाकुलेमुक्ताश्रेष्ठैर्नक्षत्रश्रेष्ठैश्चसमाकुलेसमुद्रनभसीनादृग्रूपेपरस्परसदृशरूपेदृश्येते ॥ १६ ॥ समुत्पतितमेघस्यांबरस्यवीचिमालाकुलस्यसागरस्यचेत्यन्वयः ॥ १७ ॥ सक्ताःनिरंतराः ॥ १८ ॥ वायुनाविषक्तंसंबद्धं अतएवरत्नौघक्षेपकोर्मिमयजलसन्नादवंतं अतएवक्रुद्धमुत्पतंतमिवस्थितं ॥ १९ ॥ जलाशयःसमुद्रः ॥ १२० ॥

भ्रांतानांपूर्णतामूर्मिजालानांसन्नादोयत्रतं अतएवप्रलोलंप्रचलमिवस्थितं ॥ १२१ ॥ यस्त्वमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ स्वारक्षासुकृतमासमंताद्रक्षणंयस्याःसा सुसमाहितासम्यग्रचिता ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अथसमुद्रवेलावनायुद्दीपकदर्शनात्परतीरस्थसीतास्मृत्याशोचति शोकश्चेति गच्छताकालेनइष्टांतरवियोगजःशोकोपिगच्छतीतिप्रसिद्धिर्ममप्रियाविरहजेशोकेतुविपरीतमित्याह ममचेति चस्त्वर्थे ॥ ४ ॥ नन्वचिरात्प्रत्याहरिष्यामःकिंशोकेनेत्यत्रतत्रैवविघ्नंचिंतयादुःखमित्याह नमेइति प्रियादूरेस्थितेतिमेदुःखंनास्ति स्त्रीधर्मदिवसवत् तथात्वेत्यपिनदुःखं प्रबलदुष्कर्मवशंप्राप्तत्वात् अपितुअस्यावयःप्राणावस्थितिकालोतिवर्तते मा

ततोविस्मयमापन्नाहरयोददृशुःस्थिताः॥ भ्रांतोर्मिजालसन्नादंप्रलोलमिवसागरं ॥१२१॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुर्थःसर्गः॥ ४॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥सातुनीलेनविधिवत्स्वारक्षासुसमाहिता॥ सागरस्योत्तरेतीरेसाधुसाविनिवेशिता ॥१॥ मैंदश्चद्विविदश्चोभौतत्रवानरपुंगवौ॥ विचेरतुश्चतांसेनांरक्षार्थंसर्वतोदिशं॥२॥ निविष्टायांतुसेनायांतीरेनदनदीपतेः॥ पार्श्वस्थंलक्ष्मणंदृष्ट्वारामोवचनमब्रवीत्॥ ३॥ शोकश्चकिलकालेनगच्छताह्यपगच्छति॥ ममचापश्यतःकांतामहन्यहनिवर्धते ॥४॥ नमेदुःखंप्रियादूरेनमेदुःखंहृतेतिच॥ एतदेवानुशोचामिवयोस्याह्यतिवर्तते॥ ५॥ वाहिवातयतःकांतातांस्पृष्ट्वामामपिस्पृश॥ त्वयिमेगात्रसंस्पर्शश्चंद्रेदृष्टिसमागमः॥ ६॥ तन्मेदहतिगात्राणिविषंपीतमिवाशये॥ हानाथेतिप्रियासामांह्रियमाणायदब्रवीत् ॥ ७॥ तद्वियोगेंधनवतातच्चिंताविमलार्चिषा ॥ रात्रिंदिवंशरीरंमेदह्यतेमदनाग्निना॥ ८॥ अवगाह्यार्णवंस्वप्स्येसौमित्रेभवताविना॥ एवंचप्रज्वलन्कामोनमांसुप्तंजलेदहेत्॥ ९॥

सद्वयमात्रंजीवनमित्युक्तेः तत्रापिबहुदिवसात्ययात् यद्वा वयोयौवनमितिप्राकृतवद्वादः ॥ ५ ॥ यतोयस्यांदिशिकांतातद्दिशिवाहिगच्छ तत्रस्थितांतांस्पृष्ट्वामामपिस्पृश किमेतावतात्वेत्यत्राह त्वयीति कांतास्पर्शवतित्वयिमेगात्रसंस्पर्शोनिदाघतप्तदृष्टेश्चंद्रेसमागमोयथाऽखिलदृष्टितापशामकएवंत्वत्स्पर्शोगात्रीयाखिलतापशामकइत्यर्थः निदर्शनात्रालंकारः ॥ ६ ॥ अथहेत्वंतरेणशोकः तन्मेइति ह्रियमाणासाहानाथेतियदब्रवीत्तदेवअनुमानेनमेआशयेचित्तेस्थितमितिशेषः पीतंविषमिवमेगात्राणिदहति ॥ ७ ॥ रात्रिंदिवमितिनिपातः ॥ ८ ॥ सौमित्रेत्वमत्रैवतिष्ठेतिशेषः भवताविनाहमेकएवार्णवमवगाह्यस्वप्स्ये एवंसतिप्रज्वलन्कामोजलेसुप्तंनदहेत् जलस्याग्निविरोधित्वात् मनोमूलकामस्यसुप्तौमनउपरमेणोपरमात्स्वेतिभावः भवताविनेत्युक्तिरेकाकित्वेननिद्राप्राप्त्यै ॥ ९ ॥

यद्यस्मात्अहंसाचवामोरूरेकांधरणिमाश्रितौ एतत्कामयमानस्यबहु एतेनजीवितुंशक्यंकामुकएवशय्यासनेनयथाजीवतितथाएतेनापिजीवितुंशक्यं एकभूलोकस्थत्वेनलाभसंभवसत्वादितिभावः ॥ १० ॥ यथासोदकस्यकेदारस्योपस्नेहेनसंबंधेननिरुदकोपिकेदारस्तत्स्थंधान्यंजीवतिनशुष्यतितद्वत्तस्याजीवनवार्ताश्रवणेनाहमपिजीवामि ॥ ११ ॥ स्फीतांश्रियमिवसमृद्धांराज्यलक्ष्मीमिव ॥ १२ ॥ रसायनंपारदादि ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अविक्षोभ्याणिदुराधर्षाणिरक्षांसिविधूयमद्बाणैस्तेषांविधूननंकृत्वोत्पतिष्यतीतिसंबंधः ॥ १७ ॥

बह्वेतत्कामयानस्यशक्यमेतेनजीवितुं॥ यदहंसानवामोरूरेकांधरणिमाश्रितौ॥ १०॥ केदारस्येवकेदारःसोदकस्यनिरुदकः॥ उपस्नेहेनजीवामिजीवंतींयच्छृणोमितां॥ ११॥ कदानुखलुसुश्रोणींशतपत्रायतेक्षणां॥ विजित्यशत्रून्द्रक्ष्यामिसीतांस्फीतामिवश्रियं ॥ १२ ॥ कदासुचारुदंतोष्ठंतस्याःपद्ममिवाननं॥ ईषदुन्नाम्यपास्यामिरसायनमिवातुरः॥ १३॥ तौतस्याःसहितौपीनौस्तनौतालफलोपमौ॥ कदानुखलुसोत्कंपौहसंत्यामांभजिष्यतः ॥ १४॥ सानूनमसितापांगीरक्षोमध्यगतासती ॥ मन्नाथानाथहीनेवत्रातारंनाधिगच्छति ॥ १५॥ कथंजनकराजस्यदुहिताममचप्रिया ॥ राक्षसीमध्यगाशेतेस्नुषादशरथस्यच ॥ १६ ॥ अविक्षोभ्याणिरक्षांसिसाविधूयोत्पतिष्यति ॥ विधूयजलदान्नीलान्शशिलेखाशरत्स्विव ॥ १७॥ स्वभावतनुकानूनंशोकेनानशनेनच॥ भूयस्तनुतरासीतादेशकालविपर्ययात् ॥ १८॥ कदानुराक्षसेंद्रस्यनिधायोरसिसायकान्॥ शोकंप्रत्याहरिष्यामिशोकमुत्सृज्यमानसं॥ १९ ॥ कदानुखलुमेसाध्वीसीताऽमरसुतोपमा ॥ सोत्कंठाकंठमालंब्यमोक्ष्यत्यानंदजंजलं ॥ २० ॥ कदाशोकमिमंघोरंमैथिलीविप्रयोगजं॥ सहसाविप्रमोक्ष्यामिवासःशुक्लेतरंयथा॥ २१ ॥ एवंविलपतस्तस्यतत्ररामस्यधीमतः ॥ दिनक्षयान्मंदवपुर्भास्करोस्तमुपागतः॥ २२॥

स्वभावतनुकाप्रकृत्याकृशशरीरा देशकालविपर्ययात्प्राचीनदुष्कर्मवशप्राप्तदुःखसाधनदेशकालसंबंधात् ॥ १८ ॥ प्रत्याहरिष्यामिजानक्याइतिशेषः मानसंमनसिवर्तमानं प्रत्याहरणसंभावनयाप्रागपिशोकोत्सर्गात्क्त्वःसाधुत्वं ॥ १९ ॥ मेकंठमालंब्येत्यन्वयः ॥ २० ॥ शुक्लेतरंमलिनं ॥ २१ ॥ विलपतोरामस्यविलापंश्रुत्वेत्यर्थः ॥ २२ ॥

सीतांस्मरन् हेतौशतृप्रत्ययः तत्स्मरणाद्धेतोः शोकाकुलीकृतोरामोलक्ष्मणेनाश्वासितः ॥२३॥ गरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥७॥ अथकविनाहनूमत्प्रतिनिवृत्तिसमुद्रतीरेरामानयनपर्यंतामुपवर्ण्यतन्निवृत्त्यनंतरकालिकःसभयरावणव्यापारउपवर्ण्यतेवाचःक्रमवृत्तित्वात् लंकायामिति हनुमताशक्रेणेवकृतंघोरंकर्मदृष्ट्वाराक्षसानब्रवीत् ॥ १ ॥ ह्रीबीजमाह धर्षितेति आक्रांतेत्यर्थः वानरमात्रेण एकेननिरायुधेनचेत्यर्थः ॥ २ ॥ आविलाक्षुभिता ॥ ३ ॥ वोभद्रमस्तु किंकरिष्यामि अनंतरंवोयुष्माकंकियुक्तंयोग्यानुष्ठानंकिंरोचतइतिशेषः यत्कर्मानुष्ठितंनःसमर्थंभवेत्यच्चकृतंसुकृतंसम्यगनुष्ठितंश्लाघनीयंभवेत्तदुच्यतां ॥ ४ ॥ सर्वतःसमर्थ

आश्वासितोलक्ष्मणेनरामःसंध्यामुपासत ॥ स्मरन्कमलपत्राक्षींसीतांशोकाकुलीकृतः ॥ २३ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
युद्धकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ लंकायांतुकृतंकर्मघोरंदृष्ट्वाभयावहं ॥ राक्षसेंद्रोहनुमताशक्रेणेवमहात्मना ॥ अब्रवीद्राक्षसान्सर्वान्हि
याकिंचिदवाङ्मुखः ॥ १ ॥ धर्षिताचप्रविश्य चलंकादुष्प्रसहापुरी ॥ तेनवानरमात्रेणदृष्टासीताचजानकी ॥ २ ॥ प्रासादोधर्षितश्चैत्यःप्रवराराक्षसा
हताः ॥ आविलाचपुरीलंकासर्वाहनुमताकृता ॥ ३ ॥ किंकरिष्यामिभद्रंवःकिंवोयुक्तमनंतरं ॥ उच्यतांनःसमर्थंयत्कृतंचसुकृतंभवेत् ॥ ४ ॥ मंत्रमू
लंचविजयंप्रवदंतिमनस्विनः ॥ तस्माद्वैरोचयेमंत्रंरामंप्रतिमहाबलाः ॥ ५ ॥ त्रिविधाःपुरुषालोकेउत्तमाधममध्यमाः ॥ तेषांतुसमवेतानांगुणदोषौ
वदाम्यहं ॥ ६ ॥ मंत्रस्त्रिभिर्हिसंयुक्तःसमर्थैर्मंत्रनिर्णये ॥ मित्रैर्वापिसमानार्थैर्बांधवैरपिवाधिकैः ॥ ७ ॥ सहितोमंत्रयित्वायःकर्मारंभान्प्रवर्तयेत् ॥
दैवेचकुरुतेयत्नंतमाहुःपुरुषोत्तमं ॥ ८ ॥ एकोर्थंविमृशेदेकोधर्मेप्रकुरुतेमनः ॥ एकःकार्याणिकुरुतेतमाहुर्मध्यमंनरं ॥ ९ ॥

स्यतवकोविचारइत्यत्रराजनीतिरियमित्याह मंत्रमूलमिति मनस्विनःशूराः ॥ ५ ॥ स्वस्योत्तमप्रभुत्वप्रत्यायनशेषतयामंत्रत्रैविध्यात्प्रभुत्रैविध्यमाह त्रिविधाइति पुरुषाःमंत्रापेक्षिणःप्रभुपुरुषाः समवेतानांसंकीर्णरूपाणांलक्षणज्ञानंविनाविवेक्तुमशक्यानां गुणदोषौ उत्तमानांगुणोमध्यमानांगुणदोषौअधमानांदोषश्चेतिविवेकः ॥ ६ ॥ यस्यमंत्रउच्यमानलक्षणैस्त्रिभिः संयुक्तोभवति योवामित्रादिभिस्त्रिभ्योधिकैरपिसहितोमंत्रयित्वाकर्मारंभान्प्रवर्तयेत् दैवेदैवसहायेचयत्नंकुरुतेतमुत्तमंपुरुषमाहुः ॥ ७ ॥ ८ ॥ एकोर्थमिति विचारोस्यगुणः इतरनिरपेक्षतादोषः ॥ ९ ॥

गुणदोषौयुक्तायुक्तत्वहिताहितादिकमिष्टैःसहननिश्चित्यदैवव्यपाश्रयंत्यक्त्वादैवोपेक्षांकृत्वाकार्यंकरिष्यामीत्युपक्रम्यतदृष्यंतेउपेक्षेत्निवर्तयेत्सनराधमः ॥ १० ॥ यद्वशात्प्रभुत्रैविध्यमुक्तंतस्यमंत्रस्यापीदानींत्रैविध्यमाह यथेति ॥ ११ ॥ तानेकमंत्रप्रकारानाह ऐकमत्यमिति शास्त्रदृष्टेननीतिशास्त्रप्रतिपादितेनचक्षुषानयचक्षुषामंत्रिणोयत्रमंत्रेऐकमत्यमुपागम्यनिरताःप्रतिष्ठितास्तंमंत्रमुत्तममाहुः ॥ १२ ॥ बह्वीर्मतीर्गत्वा बहुविरुद्धमतिविषयतांप्राप्येत्यर्थः पुनर्वैमत्यानंतरंराजभीत्यायुपाधितोयत्रमंत्रेएकतामैकमत्यंप्राप्तःसमंत्रोमध्यमः ॥ १३ ॥ अन्योन्यमतिभिन्नभिन्नमतिमास्थाययत्रमंत्रेसमंतात्प्रतिप्रतिस्पर्धयाभाष्यते कथंचित्कष्टेनैकमत्येपिश्रेयश्चनास्तिसमंत्रोऽधमः ॥ १४ ॥ उपसंहरति तस्मादिति यत्कार्यंसुमंत्रितंभव

गुणदोषौननिश्चित्यत्यक्त्वादैवव्यपाश्रयं ॥ करिष्यामीतियःकार्यमुपेक्षेत्सनराधमः ॥ १० ॥ यथेमेपुरुषानित्यमुत्तमाधममध्यमाः ॥ एवंमंत्रोपिवि
ज्ञेयउत्तमाधममध्यमः ॥ ११ ॥ ऐकमत्यमुपागम्यशास्त्रदृष्टेनचक्षुषा ॥ मंत्रिणोयत्रनिरतास्तमाहुर्मंत्रमुत्तमं ॥ १२ ॥ बह्वीरपिमतीर्गत्वामंत्रिणाम
र्थनिर्णयः ॥ पुनर्यत्रैकतांप्राप्तःसमंत्रोमध्यमःस्मृतः ॥ १३ ॥ अन्योन्यमतिमास्थाययत्रसंप्रतिभाष्यते ॥ नचैकमत्येश्रेयोस्तिमंत्रःसोऽधमउच्यते
॥ १४ ॥ तस्मात्सुमंत्रितंसाधुभवंतोमतिसत्तमाः ॥ कार्यंसंप्रतिपद्यंतामेतत्कृत्यंमतंमम ॥ १५ ॥ वानराणांहिधीराणांसहस्रैःपरिवारितः ॥ रामोऽ
भ्येतिपुरींलंकामस्माकमुपरोधकः ॥ १६ ॥ तरिष्यतिचसुव्यक्तंराघवःसागरंसुखं ॥ तरसायुक्तरूपेणसानुजःसबलानुगः ॥ १७ ॥

तितदेवसाधुभवति भवंतश्चमंत्रेमत्यासत्तमाःश्रेष्ठाअतोयत्कार्यंसुमंत्रितंसाधुभवतितत्कार्यंसंप्रतिपद्यंताऐकमत्येननिश्चिन्वंतु यदेवभवद्भिर्निश्चितंतदेवममकृत्यंकर्तुंयोग्यंमतमिष्टं ॥१५॥ विचारप्रयोजिकाशत्रुभीतिश्चमिश्रिवास्माकमित्याह वानराणामिति अभ्येतीनिवर्तमानसामीप्येलट् अचिराद्यागमिष्यत्येवेत्यर्थः ॥ १६ ॥ ननुकथंदुस्तरेसागरेस्थितेरामागमनशंकेत्यत्राह तरिष्यतीति सुव्यक्तंसुखंतरिष्यति प्रथमांतपाठेसगरस्यगोत्रापत्यंसागरइतिरामविशेषणं तदासागरमितिद्वितीयांतमन्यत्पदमध्याहार्यं कोवातरणोपायस्तस्येत्यत्राह तरसेति बलेनतपोबलसहजबलदिव्यास्त्राणामन्यतमेनेत्यर्थः बलैर्वानरबलैरनुगैःसुग्रीवादिभिश्चसहितः ॥ १७ ॥

तदेवाह समुद्रमिति अन्यत्सेतुबंधनं तस्मिन्नेकस्मिन्वानरेएवंविधेएवंविधव्यापारेसतिबहुभिर्वानरैःसहरामेविरुद्धेकार्येविरुद्धंकर्तुमुद्यतेसतियन्ममपुरेसैन्येचहितंतत्सर्वंसंमंत्र्यतां ॥ १८ ॥
जयमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ तत्रादौदुर्मंत्रिणांदुर्मंत्रमाह इत्युक्ताइति यतोनीतिबाह्याअ
तएवाबुद्धयस्तेराक्षसाद्विषत्पक्षस्यरामसुग्रीवादेर्बलमविज्ञायज्ञात्वापिमोहादविगणय्यवाप्रांजलयःसंतोरावणमूचुः तदेवाह राजन्निति ऋष्टिरसिः ॥१॥२॥३॥ उच्यमानगुणोधनदस्तेत्व

समुद्रमुच्छोषयतिवीर्येणान्यत्करोतिवा॥ तस्मिन्नेवंविधेकार्येविरुद्धेवानरैःसह॥ हितंपुरेचसैन्येचसर्वंसंमंत्र्यतांमम ॥ १८॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामाय
णेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषष्ठःसर्गः॥ ६॥ ॥ ७॥ ॥ इत्युक्ताराक्षसेंद्रेणराक्षसास्तेमहाबलाः॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेरावणंराक्षसेश्व
रं॥ १॥ द्विषत्पक्षमविज्ञायनीतिबाह्यास्त्वबुद्धयः॥ राजन्परिघशक्त्यृष्टिशूलपट्टिशकुंतलं॥ २॥ सुमहन्नोबलंकस्माद्विषादंभजतेभवान्॥ त्वयाभो
गवतींगत्वानिर्जिताःपन्नगायुधि ॥ ३ ॥ कैलासशिखरावासीयक्षैर्बहुभिरावृतः ॥ सुमहत्कदनंकृत्वावश्यस्तेधनदःकृतः ॥ ४॥ समहेश्वरसख्येन
श्लाघमानस्त्वयाविभो॥ निर्जितःसमरेरोषाल्लोकपालोमहाबलः॥ ५॥ विनिपात्यचयक्षौघान्विक्षोभ्यविनिगृह्यच ॥ त्वयाकैलासशिखराद्विमान
मिदमाहृतं ॥ ६॥ मयेनदानवेंद्रेणत्वद्भयात्सख्यमिच्छता॥ दुहितातवभार्यार्थेदत्ताराक्षसपुंगव ॥ ७॥ दानवेंद्रोमहाबाहोवीर्योत्सिक्तोदुरासदः॥
विगृह्यवशमानीतःकुंभीनस्याःसुखावहः॥८॥ निर्जितास्तेमहाबाहोनागागत्वारसातलं॥ वासुकिस्तक्षकःशंखोजटीचवशमाहृताः॥९॥ अक्षया
बलवंतश्चशूरालब्धवराःपुनः॥ त्वयासंवत्सरंयुध्वासमरेदानवाविभो॥ १०॥ स्वबलंसमुपाश्रित्यनीतावशमरिंदम॥ मायाश्चाधिगतास्तत्रबहवो
वैराक्षसाधिप॥ ११॥ शूराश्चबलवंतश्चवरुणस्यसुतारणे॥ निर्जितास्तेमहाभागचतुर्विधबलानुगाः॥ १२॥

यासुमहत्कदनंयुद्धंकृत्वावश्यःकृतः ॥ ४ ॥ तदेवप्रपंच्यते सइति सधनदःमहेश्वरसख्येनहेतुनास्वयंश्लाघमानोपिलोकपालोपित्वयासमरेरोषान्निर्जितः ॥ ५ ॥ नजयमात्रमपितुसर्व
स्वापहारोपीत्याह विनिपात्येति इदंविमानंपुष्पकं ॥ ६ ॥ मयदुहितामंदोदरी ॥ ७ ॥ कुंभीनसीरावणस्वसेतितीर्थः तस्याःसुखावहोभर्तेत्यर्थः ॥ ८ ॥ जटीनागविशेषः ॥ ९ ॥ दानवाः
कालकेयाः तत्रतैःसहवासान्मायाश्चाधिगताःप्राप्ताः ॥ १० ॥ ११ ॥ चतुर्विधबलंरथगजतुरगपादातरूपं ॥ १२ ॥

मृत्युदंडरूपोमहाग्राहोयस्मिंस्तंबलसागरं शाल्मलीद्रुमैर्यातनावृक्षैर्मंडितं सागरोपिद्वीपेषुवृक्षमंडितोभवति कालपाशएवमहत्योवीचयोयस्यतं ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रतिषेधितःपराङ्मुखः
कृतः तेत्वयासर्वेलोकाःसर्वेराक्षसाःसुतोषिताःप्रीणिताः ॥ १५ ॥ एवंदिव्यंजयमुक्त्वाभौमंजयमाहुः क्षत्रियैरिति उच्यमानगुणैःक्षत्रियैर्वसुमतीपूर्णासीत् ॥ १६ ॥ तेपिप्रसह्यत्वयाहताः
राघवस्तुरणेतेषांवीर्यादिभिर्नसमोऽतस्तद्वधेकाचिंतेतिभावः ॥ १७ ॥ एवंरावणंप्रशस्यतत्पुत्रंस्तुवंति तिष्ठवेति हेमहाराजनवमनुष्योलक्ष्यीकृतस्मात्त्वंतूष्णीमेवतिष्ठतवश्रमेणकिंफलं वा
नरानेकएवेंद्रजित्क्षपयिष्यति महाराजेतिद्विरुक्तिरादरात् ॥ १८ ॥ कथमस्यैवंसामर्थ्यंतत्राहुः अनेनचेति माहेश्वरंमहेश्वरप्रीतिकरं इष्ट्वाकृत्वा ॥ १९ ॥ देवबलंसागरत्वेनरूपयति श

मृत्युदंडमहाग्राहंशाल्मलीद्रुममंडितं॥ कालपाशमहावीचिंयमकिंकरपन्नगं ॥ १३ ॥ महाज्वरेणदुर्धर्षंयमलोकमहार्णवं ॥ अवगाह्यत्वयाराज
न्यमस्यबलसागरं॥ १४॥ जयश्चविपुलःप्राप्तोमृत्युश्चप्रतिषेधितः॥ सुयुद्धेनचतेसर्वेलोकास्तत्रसुतोषिताः ॥ १५॥ क्षत्रियैर्बहुभिर्वीरैःशक्रतुल्य
पराक्रमैः॥ आसीद्वसुमतीपूर्णामहद्भिरिवपादपैः॥ १६॥ तेषांवीर्यगुणोत्साहैर्नसमोराघवोरणे ॥ प्रसह्यतेत्वयाराजन्हताःसमरदुर्जयाः ॥ १७॥
तिष्ठवाकिंमहाराजश्रमेणतववानरान्॥ अयमेकोमहाराजइंद्रजित्क्षपयिष्यति॥ १८॥ अनेनचमहाराजमाहेश्वरमनुत्तमं॥ इष्ट्वायज्ञंवरोलब्धो
लोकेपरमदुर्लभः॥ १९॥ शक्तितोमरमीनंचविनिकीर्णांत्रशैवलं॥ गजकच्छपसंबाधमश्वमंडूकसंकुलं ॥ २०॥ रुद्रादित्यमहाग्राहंमरुद्वसुमहो
रगं॥ रथाश्वगजतोयौघंपदातिपुलिनंमहत्॥ २१॥ अनेनहिसमासाद्यदेवानांबलसागरं॥ गृहीतोदैवतपतिर्लंकांचापिप्रवेशितः॥ २२॥ पिता
महनियोगाच्चमुक्तःशंबरवृत्रहा॥ गतस्त्रिविष्टपंराजन्सर्वदेवनमस्कृतः॥ २३॥ तमेवत्वंमहाराजविसृजेंद्रजितंसुतं॥ यावद्वानरसेनांतांसरामां
नयतिक्षयं॥ २४॥

क्तीत्यादि विनिकीर्णानिव्याप्तानि ॥ २० ॥ महत्महांतं ॥ २१ ॥ २२ ॥ पितामहस्यचतुर्मुखस्यरुद्रस्य यदिज्यातोलब्धवरस्तन्नियोगात्तदाज्ञया सर्वस्यजगतःप्रजापतिःपिताभग
वांश्चतुर्मुखरुद्रःपितामहोभगवान्हिरण्यगर्भःप्रपितामहः अतएवादित्यरुद्रवसुप्रधानाःसर्वश्राद्धदेवताःसर्वयज्ञदेवताःससुरासुरसर्वप्रजोपास्यस्यसर्वस्वभूताश्चेतिकतकः शंबरंवृत्रंहंतिसः
॥ २३ ॥ क्षयंयावन्नयतिनेष्यतीत्यर्थः ॥ २४ ॥

प्राकृतान्नरवानररूपाज्जनात्आगतासंभावितागमनाइयमापद्विपत्तवंचितातेअयुक्ताकर्तुमयोग्या सर्वथैषाचितात्वयात्वदिनैवकार्या यतस्त्वंराघवंवधिष्यस्येव ॥ २५ ॥ मरवमानः
इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ नन्विदानीमेववानरेणैकेनैवधर्षणेकृतेक
थंधर्षयितुंशक्याइतिवचोऽतआह सर्वइति प्रमत्ताःभोगादिपरवशाः विश्वस्ताःशत्रुधर्षणासंभवबुद्ध्यानिःशंकतयास्थिताः अतएवहनूमतावंचिताःस्म आर्षोविसर्गलोपइतिकतकः प्रा

राजन्नापदयुक्तेयमागताप्राकृताज्जनात् ॥ त्वदिनैवत्वयाकार्यात्वंवधिष्यसिराघवं ॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्ध
कांडेसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततोनीलांबुदप्रख्यःप्रहस्तोनामराक्षसः ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंशूरःसेनापतिस्तदा
॥ १ ॥ देवदानवगंधर्वाःपिशाचपतगोरगाः ॥ सर्वेधर्षयितुंशक्याःकिंपुनर्मानवौरणे ॥ २ ॥ सर्वेप्रमत्ताविश्वस्तावंचिताःस्महनूमता ॥ नहिमेजीव
तोगच्छेज्जीवन्सवनगोचरः ॥ ३ ॥ सर्वांसागरपर्यंतांसशैलवनकाननां ॥ करोम्यवानरांभूमिमाज्ञापयतुमांभवान् ॥ ४ ॥ रक्षांचैवविधास्यामिवा
नराद्रजनीचर ॥ नागमिष्यतितेदुःखंकिंचिदात्मापराधजं ॥ ५ ॥ अब्रवीत्तमसंक्रुद्धोदुर्मुखोनामराक्षसः ॥ इदंनक्षमणीयंहिसर्वेषांनःप्रधर्षणं ॥ ६ ॥
अयंपरिभवोभूयःपुरस्यांतःपुरस्यच ॥ श्रीमतोराक्षसेंद्रस्यवानरेंद्रप्रधर्षणं ॥ ७ ॥ अस्मिन्मुहूर्तेगत्वैकोनिवर्तिष्यामिवानरान् ॥ प्रविष्टान्सागरंभीम
मंबरंवारसातलं ॥ ८ ॥ ततोब्रवीत्सुसंक्रुद्धोवज्रदंष्ट्रोमहाबलः ॥ प्रगृह्यपरिघंघोरंमांसशोणितदूषितं ॥ ९ ॥

मादिकःपरिभवोनन्यूनतायैइतिभावः मेजीवतइत्यार्षीषष्ठी प्रमादाद्यभावविशिष्टजीवनवतिमयिप्रहस्तेसतिसजीवन्नगच्छेदित्यर्थः ॥ ३ ॥ करोमिकरिष्यामि ॥ ४ ॥ आत्मापराध
जंसीतापहरणापराधजं ॥ ५ ॥ नक्षमणीयंक्षमितुंनयुक्तं प्रतिक्रियैवकर्तव्येतिभावः इदंपदार्थमाह सर्वेषामिति ॥ ६ ॥ भूयःपुनः पुरस्यांतःपुरस्यचायंपरिभवोदाहरूपोनक्षमणीयइत्य
नुषंगः वानरेंद्रप्रधर्षणंतज्जंराक्षसेंद्रस्यदुःखमहमेकएवगत्वाभीत्यासागरादीनपिप्रविष्टान्वानरान्हत्वानिवर्तयिष्यामिप्रधर्षणदुःखंनिवर्तयिष्यामि ॥ ७ ॥ ८ ॥ मांसशोणिताभ्यांस्वसंब ॥१२॥
द्धाभ्यांदूषितंभयजनकं ॥ ९ ॥

कृपणेनदीनेन प्रकाशसंचारेभयाद्रात्रौकृतकार्येणवा तपस्विनाशोच्येनहनूमताकिं अलक्ष्यस्यतस्यहननेननप्रयोजनमितिभावः कृपणादिशब्दानांपारुष्यमात्रेतात्पर्यंनत्वर्थे मातृगा
म्यादिगालिदानवत् तर्हिकोहंतव्यस्तत्राह रामेतिष्ठतिअहतेतिष्ठतिसतिकिमनेनहतेनेत्यर्थः ॥ १० ॥ यद्येवमतोऽत्ररामममिति ॥ ११ ॥ इदंपदार्थमाह उपायेति ॥ १२ ॥ ततःकिंतत्राह कामेति
कामरूपेत्यादिपुंस्त्वमार्षं ॥ १३ ॥ ततोपिकिंतत्राह काकुत्स्थमिति विवृतंस्पष्टं वपुःकृत्वेतिशेषः ॥ १४ ॥ भरतप्रेषितत्ववचनेनापिकिंतत्राह सहीति सेनांवानरसेनांसमुत्थाप्ययुंक्त्वा

किंनोहनूमताकार्यंकृपणेनतपस्विना ॥ रामेतिष्ठतिदुर्धर्षेसुग्रीवेपिसलक्ष्मणे ॥ १० ॥ अद्यरामंससुग्रीवंपरिघेणसलक्ष्मणं ॥ आगमिष्यामिहत्वैको
विक्षोभ्यहरिवाहिनीं ॥ ११ ॥ इदंममापरंवाक्यंशृणुराजन्यदिच्छसि ॥ उपायकुशलोह्येवजयेच्छत्रूनतंद्रितः ॥ १२ ॥ कामरूपधराःशूराःसुभीमाभी
मदर्शनाः ॥ राक्षसानांसहस्राणिराक्षसाधिपनिश्चिताः ॥ १३ ॥ काकुत्स्थमुपसंगम्यविवृतंमानुषंवपुः ॥ सर्वेह्यसंभ्रमाभूत्वाब्रुवंतुरघुसत्तमं ॥ १४ ॥
प्रेषिताभरतेनैवभ्रात्रातवयवीयसा ॥ सहिसेनांसमुत्थाप्यक्षिप्रमेवोपयास्यति ॥ १५ ॥ ततोवयमितस्तूर्णंशूलशक्तिगदाधराः ॥ चापबाणासिहस्ता
श्चत्वरितास्तत्रयामहे ॥ १६ ॥ आकाशेगणशःस्थित्वाहत्वातांहरिवाहिनीं ॥ अश्मशस्त्रमहावृष्ट्याप्रापयामयमक्षयं ॥ १७ ॥ एवंचेदुपसर्पेतामनयं
रामलक्ष्मणौ ॥ अवश्यमपनीतेनजहतामेवजीवितं ॥ १८ ॥ कौंभकर्णिस्ततोवीरोनिकुंभोनामवीर्यवान् ॥ अब्रवीत्परमक्रुद्धोरावणंलोकरावणं
॥ १९ ॥ सर्वेभवंतस्तिष्ठंतुमहाराजेनसंगताः ॥ अहमेकोहनिष्यामिराघवंसहलक्ष्मणं ॥ २० ॥ सुग्रीवंसहनूमंतंसर्वांश्चैवात्रवानरान् ॥ ततोवज्रहनु
र्नामराक्षसःपर्वतोपमः ॥ २१ ॥ क्रुद्धःपरिलिहन्सृक्कांजिह्वयावाक्यमब्रवीत् ॥ स्वैरंकुर्वंतुकार्याणिभवंतोविगतज्वराः ॥ २२ ॥

स्वीयबुद्ध्याक्षिप्रमेवोपयास्यत्यस्मानितिशेषः ॥ १५ ॥ ततःकिंमितिप्रश्नेमध्येमार्गेप्रहरामेतिवक्तव्यद्धरणमंत्रमाह ततइति यामेतिलोडुत्तमः ॥ १६ ॥ १७ ॥ उक्तमंत्रात्कार्यसिद्धिमाह
एवंचेदिति एवमस्मदुक्तमुपश्रुत्ययद्येषोनुजावातितद्वासर्वथास्मदीयमनयंकैतवमुपसर्पेतांप्राप्नुयातांततश्चापनीतेनकैतवकृतप्रहारेणावश्यमेवजीवितंजहतांजहेतामितियावत् ॥ १८ ॥
कौंभकर्णिःकुंभकर्णापत्यं ॥ १९ ॥ २० ॥ अत्रवानरान् अस्यांसेनायांस्थितान्वानरानित्यर्थः ॥ २१ ॥ सृक्कांओष्ठप्रांतं ॥ २२ ॥

वारुणंमधुमद्यं एतेनक्षौद्रव्यावृत्तिः ॥ २३ ॥ २४ ॥ वरवानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ कृतकरी त्यात्रसर्गाविच्छेदः ततइति कौंभकर्णिरेवायंनिकुंभःपरैःसहितस्तंपुनराह ॥१॥२॥३॥ सुबाणानीतिबहुव्रीहिः विपुलांबुभान्निर्मलजलकांतीन् ॥४॥ समुत्पत्योत्थाय ॥५॥ किमब्रुवंस्त दाह अद्येति ॥ ६ ॥ विभीषणस्तान्सर्वान्वारयित्वापुनःप्रत्युपवेश्यस्थापयित्वारावणंप्रतिप्रांजलिर्भूत्वावाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥ त्रिभिरुपायैःसामदानभेदरूपैः तस्यार्थस्यप्राप्त्यर्थमितिशे

एकोहंभक्षयिष्यामितांसर्वांहरिवाहिनीं ॥ स्वस्थाःक्रीडंतुनिश्चिंताःपिबंतुमधुवारुणं ॥ २३ ॥ अहमेकोवधिष्यामिसुग्रीवंसहलक्ष्मणं ॥ सांगदंचह नूमंतंसर्वांश्चैवात्रवानरान् ॥ २४ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टमःसर्गः ॥८॥ ॥७॥ ॥ ततोनिकुंभोरभसःसूर्य शत्रुर्महाबलः ॥ सुप्तघ्नोयज्ञकोपश्चमहापार्श्वमहोदरौ ॥ १ ॥ अग्निकेतुश्चदुर्धर्षोरश्मिकेतुश्चराक्षसः ॥ इंद्रशत्रुश्चबलवांस्ततोवैरावणात्मजः ॥ २ ॥ प्रहस्तोथविरूपाक्षोवज्रदंष्ट्रोमहाबलः ॥ धूम्राक्षोथनिकुंभश्चदुर्मुखश्चैवराक्षसः ॥ ३ ॥ परिघान्पट्टिशाञ्छूलान्प्रासान्शक्तिपरश्वधान् ॥ चापानिचसु बाणानिखड्गांश्चविपुलांबुभान् ॥ ४ ॥ प्रगृह्यपरमक्रुद्धाःसमुत्पत्यचराक्षसाः ॥ अब्रुवन्रावणंसर्वेप्रदीप्ताइवतेजसा ॥ ५ ॥ अद्यरामंवधिष्यामः सुग्रीवंचसलक्ष्मणं ॥ कृपणंचहनूमंतंलंकायेनप्रधर्षिता ॥ ६ ॥ तान्गृहीतायुधान्सर्वान्वारयित्वाविभीषणः ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंपुनःप्रत्युपवेश्य तान् ॥ ७ ॥ अप्युपायैस्त्रिभिस्तातयोर्थःप्राप्तुंनशक्यते ॥ तस्यविक्रमकालांस्तान्युक्तानाहुर्मनीषिणः ॥ ८ ॥ प्रमत्तेष्वभियुक्तेषुदैवेनप्रहतेषुच ॥ विक्र मास्तातसिध्यंतिपरीक्ष्यविधिनाकृताः ॥ ९ ॥ अप्रमत्तंकथंतंतुविजिगीषुंबलेस्थितं ॥ जितरोषंदुराधर्षंतंधर्षयितुमिच्छथ ॥ १० ॥ समुद्रंलंघयित्वा तुघोरंनदनदीपतिं ॥ गतिंहनूमतोलोकेकोविद्यात्तर्कयेतवा ॥ ११ ॥

षः तान्नीतिशास्त्रोक्तान्विक्रमकालानाहुः मनीषिणःनीतिशास्त्रज्ञाः ॥ ८ ॥ तानेवकालानाह प्रमत्तेषुअसावधानेषु अभियुक्तेषुशत्र्वंतराक्रांतेषु दैवेनप्रहतेषुमहारोगादिनेतिशेषः प रीक्ष्यउक्तविक्रमप्रवृत्तिनिमित्तसत्तांपरीक्ष्येत्यर्थः ॥ ९ ॥ प्रकृतोविक्रमानर्हएवकालइत्याह अप्रमत्तमिति विजिगीषुं अनेनशत्र्वंतरराहित्यं बलेदैवबलेस्थितं जितरोषमित्यनेनमौ र्ख्यराहित्यं दुराधर्षत्वेनदिव्यास्त्रसंपदुक्ता ॥ १० ॥ कोविद्यात्मनसापिकःप्राप्नुयात् तर्कयेतहनूमतिएवंचेष्टांसंभावयेत् ॥ ११ ॥

एवमेवहनूमदादेर्बलान्यपरिमेयानिवीर्याणिपराक्रमाश्चसर्वलोकातिगाइतिजानीथेतिशेषः अतोहेनिशाचराःपरेषांसहसाद्रागवज्ञानकार्या ॥१२॥ किंचास्मास्वेवान्यायोनरामेइत्याह किंचेति यशस्विनोयस्यभार्यांजनस्थानादाजहारतेनरामेणराक्षसराजस्यपुरापूर्वंकिमपकृतंकोऽपकारःकृतोनकोपि ॥१३॥ ननुखरादिहननरूपोऽपकारःकृतइतिचेत्तत्राह खरइति ख रोरामेणनिहतइतियद्युच्यतेतदाशृणु अतिवृत्तस्तुसइति स्वस्थानमतिक्रम्यतद्देशंगत्वातत्पीडायैप्रवृत्तइतितेनसहतः तादृशस्यहननंचन्याय्यमेवेत्याह अवश्यमिति ॥ १४ ॥ एतन्निमित्तं

बलान्यपरिमेयानिवीर्याणिचनिशाचराः ॥ परेषांसहसावज्ञानकर्तव्याकथंचन ॥ १२ ॥ किंचराक्षसराजस्यरामेणापकृतंपुरा ॥ आजहारजन स्थानाद्यस्यभार्यांयशस्विनः ॥ १३ ॥ खरोयद्यतिवृत्तस्तुसरामेणहतोरणे ॥ अवश्यंप्राणिनाप्राणारक्षितव्यायथाबलं ॥ १४ ॥ एतन्निमित्तंवैदेही भयंनःसुमहद्भवेत् ॥ आहृतासापरित्याज्याकलहार्थेकृतेनुकिं ॥ १५ ॥ नतुक्षमंवीर्यवतातेनधर्मानुवर्तिना ॥ वैरंनिरर्थकंकर्तुंदीयतामस्यमैथिली ॥ १६ ॥ यावन्नसगजांसाश्वांबहुरत्नसमाकुलां ॥ पुरींदारयतेबाणैर्दीयतामस्यमैथिली ॥ १७ ॥ यावत्सुघोरामहतीदुर्धर्षाहरिवाहिनी ॥ नावस्कंद तिनोलंकांतावत्सीताप्रदीयतां ॥ १८ ॥ विनश्येद्धिपुरीलंकाशूराःसर्वेचराक्षसाः ॥ रामस्यदीयतांपत्नीनस्वयंयदिदीयते ॥ १९ ॥ प्रसादयेत्वांबंधुत्वा त्कुरुष्ववचनंमम ॥ हितंतथ्यंत्वहंब्रूमिदीयतामस्यमैथिली ॥ २० ॥ पुराशरत्सूर्यमरीचिसन्निभान्नवाग्रपुंखान्सुदृढान्नृपात्मजः ॥ सृजत्यमोघान्वि शिखान्वधायतेप्रदीयतांदाशरथायमैथिली ॥ २१ ॥ त्यजाशुकोपंसुखधर्मनाशनंभजस्वधर्मंरतिकीर्तिवर्धनं ॥ प्रसीदजीवेमसपुत्रबांधवाःप्रदी यतांदाशरथायमैथिली ॥ २२ ॥

खरादिवधनिमित्तंआहृतावैदेहीयदितदाएतन्निमित्तमेववैदेह्याहरणनिमित्तमेवनःसुमहद्भयंभवेद्भावि एतन्निमित्तमित्यप्रतंत्रं अतोभयहेतुःसापरित्याज्या कलहार्थेकलहफलकेकस्मिं श्चित्कर्मणिकृतेकिंनुफलमितिशेषः अनर्थएवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ बंधुत्वाद्भ्रातृत्वात् ॥ २० ॥ नवाग्रपुंखान्नवाग्रुज्वलानिअग्राणिफलभागाःपुंखभागाश्च येषां पुरासृजतिस्रक्ष्यति ततःपुराप्राङ्मैथिलीदीयतां ॥ २१ ॥ २२ ॥

तान्सर्वान्प्रहस्तादिदुर्मंत्रिणोविभीषणंच ॥ २३ ॥ गरमानः अत्राष्टमसर्गसमाप्तिःकतकरीत्या इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेनवमःस र्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ प्रत्युषसिप्रातःकालेप्राप्ते प्राप्तोधर्मार्थयोर्निश्चयोयेनसविभीषणोराक्षसाधिपतेरावणस्यवेश्मवासभूतंवक्ष्यमाणविशेषणंअग्रजस्यालयंप्रविवेशेतिसप्तमश्लो कस्थेनान्वयः भीमकर्मारावणसमीपेसीतादेयेतिदुष्करवचनवक्ता ॥ १ ॥ शैलाग्राणांशैलशृंगाणांचयःसमूहस्तत्संकाशं बहुप्रासादवत्वादेवंवादः ॥ २ ॥ अनुष्ठितमितिपाठेप्यधिष्ठित मित्येवार्थः आप्तैर्हितैः पर्याप्तैःकार्यनिर्वहणसमर्थैः ॥ ३ ॥ व्याकुलीकृतमारुतंमिश्रीकरणेनवात्यारूपमापादितोबाह्यमारुतोयत्रतं तूर्याणांसंबाधोनैबिड्यंतेननादितं ॥ ४ ॥ प्रजल्पित

विभीषणवचःश्रुत्वारावणोराक्षसेश्वरः ॥ विसर्जयित्वातान्सर्वान्प्रविवेशस्वकंगृहं ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्ध कांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःप्रत्युषसिप्राप्तेप्राप्तधर्मार्थनिश्चयः ॥ राक्षसाधिपतेर्वेश्मभीमकर्माविभीषणः ॥ १ ॥ शैलाग्रचय संकाशंशैलशृंगमिवोन्नतं ॥ सुविभक्तमहाकक्ष्यंमहाजनपरिग्रहं ॥ २ ॥ मतिमद्भिर्महामात्रैरनुरक्तैरधिष्ठितं ॥ राक्षसैश्चाप्तपर्याप्तैःसर्वतःपरिरक्षितं ॥ ३ ॥ मत्तमातंगनिःश्वासैर्व्याकुलीकृतमारुतं ॥ शंखघोषमहाघोषंतूर्यसंबाधनादितं ॥ ४ ॥ प्रमदाजनसंबाधंप्रजल्पितमहापथं ॥ तप्तकांचननि र्यूहंभूषणोत्तमभूषितं ॥ ५ ॥ गंधर्वाणामिवावासमालयंमरुतामिव ॥ रत्नसंचयसंबाधंभवनंभोगिनामिव ॥ ६ ॥ तंमहाभ्रमिवादित्यस्तेजोविस्तृ तरश्मिवान् ॥ अग्रजस्यालयंवीरःप्रविवेशमहाद्युतिः ॥ ७ ॥ पुण्यान्पुण्याहघोषांश्चवेदविद्भिरुदाहृतान् ॥ शुश्रावसुमहातेजाभ्रातुर्विजयसंश्रिता न् ॥ ८ ॥ पूजितान्दधिपात्रैश्चसर्पिर्भिःसुमनोक्षतैः ॥ मंत्रवेदविदोविप्रान्ददर्शसमहाबलः ॥ ९ ॥ सपूज्यमानोरक्षोभिर्दीप्यमानःस्वतेजसा ॥ आस नस्थंमहाबाहुर्ववंदेधनदानुजं ॥ १० ॥ सराजदृष्टिसंपन्नमासनंहेमभूषितं ॥ जगामसमुदाचारंप्रयुज्याचारकोविदः ॥ ११ ॥

महापथं आदिकर्मणिक्तः प्रातःकालत्वात्प्रारब्धजल्पमहामार्गं निर्यूहोद्वारं निर्यूहःशिखरेद्वारेइतिविश्वः ॥ ५ ॥ ६ ॥ तेजोभिर्विस्तृतारश्मयोयेषांसंतितादृशमणिमानित्यर्थः ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ सुमनोक्षतैःपुष्पाक्षतैःपूजितान् दधिपात्रैःसर्पिर्भिश्चयुक्तहस्तानितिशेषः मंत्रान्वेदंब्राह्मणंविदंतितान् ॥ ९ ॥ १० ॥ राजदृष्टिसंपन्नंपुरःप्रदेशवर्तिराजदृष्ट्याबोधितपरिग्रहंचआ सनंजगामप्राप तत्रोपविवेशेतियावत् समुदाचारंविजयीभवेत्यादिविजयप्रयोगादिविनयप्रकाशकमाचारंप्रयुज्यकृत्वा ॥ ११ ॥

विजनेमंत्रिव्यतिरिक्तजनरहिते हेतुनिश्चितंयुक्तिभिर्निश्चितार्थं ॥ १२ ॥ सांत्वेनभ्रातरंप्रसाद्य उपस्थितक्रमःअनुष्ठितवंदनादिक्रियाक्रमः दृष्टंलोकपरावरंभावप्राधान्याच्छ्रैष्ठ्याश्रैष्ठ्यं येनसः देशकालार्थसंवादीतिदेशकालोचिततत्तदर्थानुसारीत्यर्थकंवचनविशेषणं ॥ १३ ॥ तदेववचनमाह यदेति ॥ १४ ॥ तानिनिमित्तान्याह सस्फुलिंगइति अग्निर्मथनादिनोत्पत्ति कालेसधूमकलुषोदयःधूमकलुषोयउदयस्तत्सहितः उत्पत्त्यनंतरंप्रणयनकालेसस्फुलिंगःसधूमार्चिः ॥ १५ ॥ अग्निष्टेषुमहानसादिषु अग्निशालासुअग्निहोत्रगृहेषु ब्रह्मस्थलीषुवेदा

सरावणंमहात्मानंविजनेमंत्रिसन्निधौ ॥ उवाचहितमत्यर्थंवचनंहेतुनिश्चितं ॥ १२ ॥ प्रसाद्यभ्रातरंज्येष्ठंसांत्वेनोपस्थितक्रमः ॥ देशकालार्थसंवा दिदृष्टलोकपरावरः ॥ १३ ॥ यदाप्रभृतिवैदेहीसंप्राप्तेहपरंतप ॥ तदाप्रभृतिदृश्यंतेनिमित्तान्यशुभानिनः ॥ १४ ॥ सस्फुलिंगःसधूमार्चिःसधूमकलु षोदयः ॥ मंत्रसंधुक्षितोप्यग्निर्नसम्यगभिवर्धते ॥ १५ ॥ अग्निष्टेष्वग्निशालासुतथाब्रह्मस्थलीषुच ॥ सरीसृपाणिदृश्यंतेहव्येषुचपिपीलिकाः ॥ १६ ॥ गवांपयांसिस्कन्नानिविमदावरकुंजराः ॥ दीनमश्वाःप्रहेषंतेनवग्रासाभिनंदिनः ॥ १७ ॥ खरोष्ट्राश्वतराराजन्भिन्नरोमाःस्रवंतिच ॥ नस्वभावेव तिष्ठंतेविधानैरपिचिंतिताः ॥ १८ ॥ वायसाःसंघशःक्रूराव्याहरंतिसमंततः ॥ समवेताश्चदृश्यंतेविमानाग्रेषुसंघशः ॥ १९ ॥ गृध्राश्चपरिलीयंतेपुरी मुपरिपीडिताः ॥ उपपन्नाश्चसंध्येद्वेव्याहरंत्यशिवंशिवाः ॥ २० ॥ क्रव्यादानांमृगाणांचपुरीद्वारेषुसंघशः ॥ श्रूयंतेविपुलाघोषाःसविस्फूर्जितनिःस्व नाः ॥ २१ ॥ तदेवंप्रस्तुतेकार्येप्रायश्चित्तमिदंक्षमं ॥ रोचयेवीरवैदेहीराघवायप्रदीयतां ॥ २२ ॥

ध्ययनस्थानेषु सरीसृपाणिसर्पाः लिंगव्यत्ययआर्षः ॥ १६ ॥ स्कन्नानिशुष्काणि स्कंदिर्गतिशोषणयोः नवग्रासाभिनंदिनः अनेनकृतभोजनाअपिबुभुक्षिताइतिसूच्यते ॥ १७ ॥भि न्नरोमाःऊर्ध्वरोमाणः अश्रुतत्वमार्षं स्रवंतिच अश्रूणीतिशेषः विधानैश्चिकित्साकर्मभिश्चिंतिताःपर्यालोच्यमानाअपिस्वभावेप्रकृतौनावतिष्ठंते ॥ १८ ॥ १९ ॥ पुरीमुपरिपुर्याउपरि द्वे संध्येद्वयोःसंध्ययोः उपपन्नाःसमीपंप्राप्ताः ॥ २० ॥ क्रव्यादामृगावृकादयः चस्त्वर्थे सविस्फूर्जितनिःस्वनाःविस्फूर्जितसदृशनिःस्वनाः ॥ २१ ॥ प्रस्तुतेकार्येअवश्यकर्तव्यदुर्निमित्त शांतिविधौप्रायश्चित्तंदुर्निमित्तसूचितपापशोधनं ॥ २२ ॥

रावणस्यातिक्रूरत्वाद्वस्तुतोहितस्यापितेनानिष्टवद्ग्रहणसंभवात्कोपंक्षमापयति इदंचेति मोहःकार्यतत्त्वापरिज्ञानं लोभाज्जीवनलोभात् दोषंमयिदुष्टत्वबुद्धिं ॥ २३ ॥ अयंदोषःसीतापहारदोषस्तन्मूलदुर्निमित्तदोषश्चेत्यर्थः सर्वस्यजनस्येत्यादितृतीयार्थेषष्ठी सर्वेणजनेनरक्षआदिरूपेणोपलक्ष्यतेदृश्यते यद्वा सर्वस्यराक्षसादिरूपस्यैतद्दुर्निमित्तफलमुपलक्ष्यतइत्यर्थः ॥ २४ ॥ ननुत्वदतिरिक्तःकोपीमंमंत्रंनवदतित्वमेवकथंब्रवीषीत्यतआह प्रापणेइति अस्यमंत्रस्यप्रापणेयद्यपित्वद्भयात्सर्वेमंत्रिणोनिवृत्तास्तथापिमयाधात्रायदृष्टंश्रुतंवातत्सर्वंहितमवश्यंवाच्यमेव समानसुखभागित्वात् ॥ २५॥ स्वमंत्रिणांस्वभातृमंत्रिणां ॥२६॥ व्यतीतकालेआयतौउत्तरकालेसंप्रतिवर्तमानकालेचक्षमंहितं उपस्थितज्वरःप्राप्तक्रोधः प्रसंगवान्सीता

इदंचयदिवामोहाल्लोभाद्वाव्याहृतंमया ॥ तत्रापिचमहाराजनदोषंकर्तुमर्हसि ॥ २३ ॥ अयंहिदोषःसर्वस्यजनस्यास्योपलक्ष्यते ॥ रक्षसांराक्षसीनां चपुरस्यांतःपुरस्यच ॥ २४ ॥ प्रापणेचास्यमंत्रस्यनिवृत्ताःसर्वमंत्रिणः ॥ अवश्यंचमयावाच्यंयद्दृष्टमथवाश्रुतं ॥ संविधायययान्यायंतद्भवान्कर्तुमर्हति ॥ २५ ॥ इतिस्वमंत्रिणांमध्येभ्राताभ्रातरमूचिवान् ॥ रावणंरक्षसांश्रेष्ठंपथ्यमेतद्विभीषणः ॥ २६ ॥ हितंमहार्थंमृदुहेतुसंहितंव्यतीतकालायतिसंप्रतिक्षमं ॥ निशम्यतद्वाक्यमुपस्थितज्वरःप्रसंगवानुत्तरमेतदब्रवीत् ॥ २७ ॥ भयंनपश्यामिकुतश्चिदप्यहंनराघवःप्राप्स्यतिजातुमैथिलीं ॥ सुरैःसहेंद्रैरपिसंगरेकथंममाग्रतःस्थास्यतिलक्ष्मणाग्रजः ॥ २८ ॥ इत्येवमुक्त्वासुरसैन्यनाशनोमहाबलःसंयतिचंडविक्रमः ॥ दशाननोभ्रातरमाप्तवादिनंविसर्जयामासतदाविभीषणं ॥ २९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेदशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ ९ ॥ सुवक्रशोराजामैथिलीकाममोहितः ॥ असन्मानाच्चसुहृदांपापःपापेनकर्मणा ॥ १ ॥ अतीवकामसंपन्नोवैदेहीमनुचिंतयन् ॥ अतीतसमयेकालेतस्मिन्वैयुधिरावणः ॥ अमात्यैश्चसुहृद्भिश्चप्राप्तकालममन्यत ॥ २ ॥

विषयकामप्रसंगवान् ॥२७॥ कुतश्चिद्दुर्निमित्तात्तत्सूच्यशत्रोश्चेत्यर्थः ॥२८॥२९॥ धरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरा०रामा०वा०आ०युद्ध०दशमःसर्गः ॥१०॥ कतकस्तुनवमः ॥९॥ ॥ ९ ॥ कृशत्वेहेतुर्मैथिलीकाममोहितइति मैथिलीविषयकामेनमोहितः हेत्वंतरं सुहृदांविभीषणादीनांअसन्मानाज्जुगुप्सनात् पापत्वेहेतुः पापेनकर्मणेति तच्चपरदारापहाररूपं ॥१॥ तस्मिन्कालेरावणोयुधियुद्धेऽतीतसमयेपिविभीषणोक्तरीत्याऽनवसरदुस्थेपिअमात्यादिभिर्विभीषणातिरिक्तैःसहयुद्धमेवप्राप्तकालंकाममोहितत्वादमन्यत ॥ २ ॥ ॥१५॥

अस्यैवनिश्चयायसभाप्रस्थानं सहेमेत्यादि ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ आक्रीडद्भिःगतिभेदेनक्रीडांकुर्वद्भिः ॥ ७ ॥ ततःप्रस्थानोत्तरं ॥ ८ ॥ ९ ॥ आतपत्रंछत्रं ॥ १० ॥ अलंकारायहेमनिर्मितामंजर्योगर्भेययोस्ते शुद्धस्फटिकविग्रहेतेनातिशुक्ले ॥ ११ ॥ सव्यदक्षिणे समाहारद्वंद्वः सव्यदक्षिणपार्श्वयोरित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ विरचितां विश्वकर्मणेतिशेषः सुवर्ण

सहेमजालविततंमणिविद्रुमभूषितं ॥ उपगम्यविनीताश्वमारुरोहमहारथं ॥ ३ ॥ तमास्थायरथश्रेष्ठंमहामेघसमस्वनं ॥ प्रययौरक्षसांश्रेष्ठोदशग्रीवःसभांप्रति ॥ ४ ॥ असिचर्मधरायोधाःसर्वायुधधरास्ततः ॥ राक्षसाराक्षसेंद्रस्यपुरस्तात्संप्रतस्थिरे ॥ ५ ॥ नानाविकृतवेषाश्चनानाभूषणभूषिताः ॥ पार्श्वतःपृष्ठतश्चैनंपरिवार्यययुस्तदा ॥ ६ ॥ रथैश्चातिरथाःशीघ्रंमत्तैश्चवरवारणैः ॥ अनूत्पेतुर्दशग्रीवमाक्रीडद्भिश्चवाजिभिः ॥ ७ ॥ गदापरिघहस्ताश्चशक्तितोमरपाणयः ॥ ततस्तूर्यसहस्राणांसंजज्ञेनिःस्वनोमहान् ॥ ८ ॥ तुमुलःशंखशब्दश्चसभांगच्छतिरावणे ॥ सनेमिघोषेणमहान्सहसाभिनिनादयन् ॥ ९ ॥ राजमार्गंश्रियाजुष्टंप्रतिपेदेमहारथः ॥ विमलंचातपत्रंचप्रगृहीतमशोभत ॥ १० ॥ पांडुरंराक्षसेंद्रस्यपूर्णस्ताराधिपोयथा ॥ हेममंजरिगर्भेचशुद्धस्फटिकविग्रहे ॥ ११ ॥ चामरव्यजनेतस्यरेजतुःसव्यदक्षिणे ॥ तेकृतांजलयःसर्वेरथस्थंपृथिवीस्थिताः ॥ १२ ॥ राक्षसाराक्षसश्रेष्ठंशिरोभिस्तंववंदिरे ॥ राक्षसैःस्तूयमानःसन्जयाशीर्भिररिंदमः ॥ १३ ॥ आससादमहातेजाःसभांविरचितांतदा ॥ सुवर्णरजतास्तीर्णांविशुद्धस्फटिकांतरां ॥ १४ ॥ विराजमानोवपुषारुक्मपट्टोत्तरच्छदां ॥ तांपिशाचशतैःषड्भिरभिगुप्तांसदाप्रभां ॥ १५ ॥ प्रविवेशमहातेजाःसुकृतांविश्वकर्मणा ॥ तस्याःसवैदूर्यमयंप्रियकाजिनसंवृतं ॥ १६ ॥ महत्सोपाश्रयंभेजेरावणःपरमासनं ॥ ततःशशासेश्वरवद्दूतान्लघुपराक्रमान् ॥ १७ ॥ समानयतमेक्षिप्रमिहैतान्राक्षसानिति ॥ कृत्यमस्तिमहज्जानेकर्तव्यमितिशत्रुभिः ॥ १८ ॥

रजतास्तीर्णांतैःकृतकुट्टिमामित्यर्थः विशुद्धाःस्फटिकाअंतरेमध्येशोभार्थंयस्याःता ॥ १४ ॥ विराजमानोवपुषेतिप्रवेष्टृरावणविशेषणं रुक्मालंकृतपट्टवस्त्रमुत्तरच्छदोयस्यास्तां षड्भिःपिशाचशतैःषट्शतपिशाचैरभिगुप्तांरक्षितां सदाप्रभांरत्नप्रभयेतिशेषः ॥ १५ ॥ तस्याःसभायामध्येरावणोवैदूर्यमयंवैदूर्यरत्ननिर्मितंप्रियकाख्यमृगसंबंधिनापरममृदुनाजिनेनसंवृतं ॥ १६ ॥ सोपाश्रयंसोपधानं ईश्वरवत्ईश्वरार्हं ॥ १७ ॥ शत्रुभिर्महत्कृतंकर्तव्यमस्तिइतिजाने अतोराक्षसान्समानयतेतिशशास ॥ १८ ॥

राक्षसादूतरूपः अनुगेहमवस्थायप्रविश्यविहारादिषुव्यासक्तान्यपिरक्षांसिरावणाज्ञयाअभीतवत्तदर्थंचोदयंतःसंतोलंकायांपरिचक्रमुः ॥ १९ ॥ तेआहूताराक्षसाः रथांतचराःरथश्रे
ष्ठसंचारिणः जग्मुरितिशेषः हयानित्यत्राधिरुरुहुरित्यपकर्षः ॥ २० ॥ परंआकीर्णा ॥ २१ ॥ २२ ॥ बृसीवृत्तासनं ॥ २३ ॥ २४ ॥ यथामुख्याःयथायोगंतत्तन्मंत्रविषयेमुख्याः नि
श्चितार्थेषु भावेनिष्ठा आहिताग्न्यादिः अर्थनिश्चयेष्वित्यर्थः अमात्याउपमंत्रिणः सर्वज्ञाःसर्वशास्त्रज्ञाः बुद्धिर्दर्शनंचक्षुर्येषांते ॥ २५ ॥ सर्वार्थस्यनिश्चयायेतिशेषः सुखायक्षेमायक्षे

राक्षसास्तद्वचःश्रुत्वालंकायांपरिचक्रमुः॥ अनुगेहमवस्थायविहारशयनेषुच ॥ उद्यानेषुचरक्षांसिचोदयंतोत्यभीतवत्॥ १९ ॥ तेरथांतचराएके
दृप्तानेकेदृढान्हयान्॥ नागानेकेऽधिरुरुहुर्जग्मुश्चैकेपदातयः॥ २० ॥ सापुरीपरमाकीर्णारथकुंजरवाजिभिः ॥ संपतद्भिर्विरुरुचेगरुत्मद्भिरिवांबरं
॥ २१ ॥ तेवाहनान्यवस्थाययानानिविविधानिच ॥ सभांपद्भिःप्रविविशुःसिंहागिरिगुहामिव ॥ २२ ॥ राज्ञःपादौगृहीत्वातुराज्ञातेप्रतिपूजिताः ॥
पीठेष्वन्येबृसीष्वन्येभूमौकेचिदुपाविशन्॥ २३ ॥ तेसमेत्यसभायांवैराक्षसाराजशासनात्॥ यथार्हमुपतस्थुस्तेरावणंराक्षसाधिपं ॥ २४ ॥ मंत्रि
णश्चयथामुख्यानिश्चितार्थेषुपंडिताः॥ अमात्याश्चगुणोपेताःसर्वज्ञाबुद्धिदर्शनाः॥ २५॥ समीयुस्तत्रशतशःशूराश्चबहवस्तथा॥ सभायांहेमवर्णा
यांसर्वार्थस्यसुखायवै॥ २६॥ ततोमहात्माविपुलंसुयुग्यंरथंवरंहेमविचित्रितांगं॥ शुभंसमास्थायययौयशस्वीविभीषणःसंसदमग्रजस्य॥ २७॥
सपूर्वजायावरजःशशंसनामाथपश्चाच्चरणौववंदे ॥ शुकःप्रहस्तश्चतथैवतेभ्योददौयथार्हंपृथगासनानि॥ २८ ॥ सुवर्णनानामणिभूषणानांसुवा
ससांसंसदिराक्षसानां॥ तेषांपरार्ध्यागुरुचंदनानांस्रजांचगंधाःप्रववुःसमंतात्॥ २९॥ नचुक्रुशुर्नानृतमाहकश्चित्सभासदोनापिजजल्पुरुच्चैः ॥ सं
सिद्धार्थाःसर्वएवोग्रवीर्याभर्तुःसर्वेददृशुश्चाननंते॥ ३० ॥

मंविचारयितुं ॥ २६ ॥ सुयुग्यंशोभनायुग्याअश्वायस्मिंस्तं संसदंसभां ॥ २७ ॥ नामग्रहणपूर्वकंनमस्कारःकार्यइतिसदाचारः व्यग्रचित्ततयाराज्ञःस्वागमनज्ञापनायवा तेभ्यःसभा ॥१६॥
मागतेभ्यःसभ्येभ्यःपृथग्ददौतत्तदासनस्थानंबोधितवान् ॥ २८॥ तेषांराक्षसानांयानिपरार्ध्यागुरुचंदनानिस्रजश्चतेषांगंधावायुसंबंधात्प्रववुः ॥२९॥ संसिद्धार्थाःसंपूर्णमनोरथाः ॥३०॥

समितौसमागमे समितिःसांगेरसाम्येसभायामपिसंगमे ॥३१॥ षडमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकादशःसर्गः ॥११॥ कतक
रीत्यादशमः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ सइति ॥ १ ॥ कृतविद्याःशिक्षितास्त्रशस्त्रविद्याः चतुर्विधाःरथिहस्तिसादिपदातिरूपेणचतुर्विधायेयोधास्संतितेयथानगररक्षायांसावधानाःस्युस्त
थातागृव्यादेष्टुमर्हसि अनेनसमुद्रतीरेरामागमनंचारमुखेनज्ञातवानितिगम्यते ॥ २ ॥ प्रणीतात्मासावधानचित्तः मंदिरेपुरे ॥ ३ ॥ तदेवाह नगरगुप्तयेइति ॥ ४ ॥ अविमनाअव्याकुल

सरावणःशस्त्रभृतांमनस्विनांमहाबलानांसमितौमनस्वी॥ तस्यांसभायांप्रभयाचकाशेमध्येवसूनामिववज्रहस्तः ॥ ३१ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे
वाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकादशःसर्गः॥ ११ ॥ ॥७॥ ॥सतांपरिषदंकृत्स्नांसमीक्ष्यसमितिंजयः॥ प्रबोधयामासतदाप्रहस्तंवाहि
नीपतिं॥ १ ॥ सेनापतेयथातेस्युःकृतविद्याश्चतुर्विधाः॥ योधानगररक्षायांतथाव्यादेष्टुमर्हसि॥ २॥ सप्रहस्तःप्रणीतात्माचिकीर्षन्राजशासनं ॥ वि
निक्षिप्यबलंसर्वंबहिरंतश्चमंदिरे ॥ ३ ॥ ततोविनिक्षिप्यबलंसर्वंनगरगुप्तये॥ प्रहस्तःप्रमुखेराज्ञोनिषसादजगादच ॥ ४ ॥ विहितंबहिरंतश्चबलं
बलवतस्तव ॥ कुरुष्वाविमनाःक्षिप्रंयदभिप्रेतमस्तिते ॥ ५ ॥ प्रहस्तस्यवचःश्रुत्वाराजाराज्यहितैषिणः ॥ सुखेप्सुःसुहृदांमध्येव्याजहारसरावणः
॥ ६ ॥ प्रियाप्रियेसुखेदुःखेलाभालाभेहिताहिते॥ धर्मकामार्थकृच्छ्रेषुयूयमर्हथवेदितुं ॥ ७ ॥ सर्वकृत्यानियुष्माभिःसमारब्धानिसर्वदा॥ मंत्रक
र्मनियुक्तानिनजातुविफलानिमे॥ ८॥ ससोमग्रहनक्षत्रैर्मरुद्भिरिववासवः॥ भवद्भिरहमत्यर्थंवृतःश्रियमवाप्नुयां॥ ९॥ अहंतुखलुसर्वान्वःसमर्थ
यितुमुद्यतः॥ कुंभकर्णस्यतुस्वप्नान्नेममर्थमचोदयं॥१०॥अयंहिसुप्तःषण्मासान्कुंभकर्णोमहाबलः॥सर्वशस्त्रभृतांमुख्यःसइदानींसमुत्थितः॥११॥

चित्तः ॥ ५ ॥ राज्यहितैषिणःप्रहस्तस्येत्यन्वयः ॥ ६ ॥ प्रियादिविषयेधर्मादिविषयकृच्छ्रेषुसंकटेषुचयूयंवेदितुमर्हथ कर्तव्यकृत्यमितिशेषः ॥ ७॥ मंत्रकर्मनियुक्तानिमंत्रकरणपूर्वंनि
युक्तानिप्रेरितानियुष्माभिःसमारब्धानिमेसर्वकृत्यानिसर्वदासफलान्येव जातुकदाचिदपिविफलानिन ॥८॥ ९॥ समर्थयितुंसर्वाभिमतेमांनियोजयितुंतत्रमांनियोजयंत्वितिबोधयितुमु
द्यतःपूर्वोक्तमप्यर्थंपुनरुक्तवानित्यर्थः किंच कुंभकर्णस्यस्वप्नात्स्वापाद्धेतोरिममर्थंनाचोदयंनावेदयं इदानीमुपस्थितस्यतस्यापिबोधनार्थंपुनरुक्तिरित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥

सीतासमर्पणंविनाराघवजयोपायोविचार्यतामितिबोधयितुंतस्याडुस्संजल्पमाह इयंचेति रक्षोभिश्चरितःसेवितोयउद्देशोदेशोजनस्थानलक्षणस्तस्मात् ॥ १२ ॥ सीतासदृशीअन्यामेन तथा नमनोहरेत्यर्थः ॥ १३ ॥ हेम्नानिर्मितंयद्बिंबंप्रतिमातन्निभा मायेवेति प्रतिक्षणमपूर्वाश्चर्यावहोवस्तुविशेषोमाया ॥ १४ ॥ १५ ॥ हुताग्निरर्चिःसंकाशामित्यर्धेपिदृष्ट्वादीप्यतेमेशरीरजइत्यनुषज्जते उन्नतानासिकायस्मिंस्तत् ॥ १६ ॥ अवशोऽस्वाधीनएवतस्यावदनंपश्यन् एयिवान्प्राप्तवान् यत्किंचिद्विषयनिमित्तकक्रोधहर्षकालयोरपिसमानेन तावप्यभिभूयांतःप्रवृत्तेनदुर्वर्णकरणेनकांतिनाशकेन तद्प्राप्तिजयोःशोकसंतापयोर्नित्येननित्यप्रवर्तकेन ननुत्वन्नगरेस्थितायांतस्यांकिमित्येवंदुःखयोगोऽतआह सात्विति सातुसंवत्सरंकालंतत्समाप्तिपर्यं

इयंचदंडकारण्याद्रामस्यमहिषीप्रिया॥ रक्षोभिश्चरितोद्देशादानीताजनकात्मजा॥ १२ ॥ सामेनशय्यामारोढुमिच्छत्यलसगामिनी ॥ त्रिषुलोकेषुचान्यामेनसीतासदृशीतथा॥ १३ ॥ तनुमध्यापृथुश्रोणीशरदिंदुनिभानना ॥ हेमबिंबनिभासौम्यामायेवमयनिर्मिता॥ १४ ॥ सुलोहिततलौश्लक्ष्णौचरणौसुप्रतिष्ठितौ॥ दृष्ट्वाताम्रनखौतस्यादीप्यतेमेशरीरजः ॥ १५ ॥ हुताग्निरर्चिःसंकाशामेनांसौरीमिवप्रभां॥ उन्नसंविमलंवल्गुवदनंचारुलोचनं॥ १६ ॥ पश्यंस्तदवशस्तस्याःकामस्यवशमेयिवान् ॥ क्रोधहर्षसमानेनदुर्वर्णकरणेनच ॥ १७ ॥ शोकसंतापनित्येनकामेनकलुषीकृतः॥ सातुसंवत्सरंकालंमामयाचतभामिनी॥ १८ ॥ प्रतीक्षमाणाभर्तारंराममायतलोचना॥ तन्मयाचारुनेत्रायाःप्रतिज्ञातंवचःशुभं॥ १९ ॥ श्रांतोहंसततंकामाद्यातोहयइवाध्वनि॥ कथंसागरमक्षोभ्यंतरिष्यंतिवनौकसः ॥ २० ॥ बहुसत्त्वझषाकीर्णंतौवादशरथात्मजौ ॥ अथवाकपिनैकेनकृतंनःकदनंमहत्॥ २१ ॥ दुर्ज्ञेयाःकार्यगतयोब्रूतयस्ययथामति॥ मानुषान्नोभयंनास्तितथापितुविमृश्यतां॥ २२॥

तंरामंप्रतीक्षमाणाममास्पर्शमयाचत मयापितथास्त्वितिप्रतिज्ञातं बलात्कारेशापान्मरणभियास्वेनैवकृतंसमयंतद्याचितत्वेनब्रूतइत्यत्रवस्तुतस्त्वं नहिसीताएवंयाचितुमर्हतीति अतएवपूर्वंसामेनशय्यामारोढुमिच्छत्यलसगामिनीतिसामान्येनैवोक्तं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ नन्वेवंसंवत्सरानंतरंत्वद्वशेभविष्यत्येवरामस्यत्विहाप्रसक्तिरेवेतिकातेचिंतेत्याशंक्याल्पोपिरिपुर्नोपेक्ष्यइतिनीतिशास्त्रपर्यालोचनयामंत्रेप्रेरयामीत्याह कथमिति बकथमपीत्यर्थः ॥ २० ॥ अथापिसंभावनास्तीत्याह अथवेति एकेनापिकपिनामहत्कदनंकृतं ॥ २१ ॥ अतःकार्यगतयोदुर्ज्ञेयास्तस्माद्यस्ययथामतियज्ज्ञातितद्ब्रूत नन्वेककपितोभीतस्यरामादधिकमेवतेभयमितिभयहेतुःसीतात्यज्यतामित्याशंक्यभयाभावमाह मानुषादिति ॥ २२ ॥ ॥ १७॥

भयाभावहेतुमाह तदेति यैर्युष्माभिःसहितोदेवानजयंतेभवंतोमेतथाचतथैवसंतिअतोमानुषान्नभयंयद्यपितथापिविमृश्यतांविचार्यतामितिपूर्वश्लोकेनान्वयः विमर्शहेतुमाह सुग्रीवेति नृपात्मजौदूतेनवरुणालयमतिक्रम्यसीतायाःपदवींप्राप्यान्विष्यसुग्रीवप्रमुखान्हरीन्पुरस्कृत्यसमुद्रस्यपरेपारेसंप्राप्ताविनिश्रुतं ॥ २३ ॥ २४ ॥ अतःपरंयथासीताअदेयायथाचदशरथात्मजौवध्यौतथैवमंत्रोभवद्भिर्मंत्र्यतां अथसुनीतंसुनिश्चितंमंत्रतत्त्वमभिधीयतां ॥ २५ ॥ निश्चितप्रायएवशत्रुजयइत्याह नहीति जगतिलोकेकस्यचिदिंद्रादेरप्यस्मज्जयेशक्तिंन पश्यामि अन्यस्यमनुष्यरूपशत्रोर्वानरैःसहसागरंतीर्त्वाऽस्मज्जयेशक्तिप्रसंगमपिनपश्यामि अतोनिश्चयेनसर्वथाममैवजयइतियोजना ॥ २६ ॥ अथकुंभकर्णोभ्रातुरन्यायमूलानर्थप्राप्तिदर्शनात्क्रुद्धआहेत्याह तस्येति परिदेवितंकामशोकप्रलापं प्रचुक्रोध महाराजःत्वमीदृशंसभायांप्रलपतीतिक्रोधः ॥ २७ ॥ तदेववचनमाह यदात्विति यदासलक्ष्मणस्यरामस्यसी

तदादेवासुरेयुद्धेयुष्माभिःसहितोऽजयं॥ तेमेभवंतश्चतथासुग्रीवप्रमुखान्हरीन्॥ २३ ॥ परेपारेसमुद्रस्यपुरस्कृत्यनृपात्मजौ ॥ सीतायाःपदवींप्राप्यसंप्राप्तौवरुणालयं॥ २४ ॥ अदेयाचयथासीतावध्यौदशरथात्मजौ ॥ भवद्भिर्मंत्र्यतांमंत्रःसुनीतंचाभिधीयतां॥ २५ ॥ नहिशक्तिंप्रपश्यामिजगत्यन्यस्यकस्यचित्॥ सागरंवानरैस्तीर्त्वानिश्चयेनजयोमम॥ २६ ॥ तस्यकामपरीतस्यनिशम्यपरिदेवितं ॥ कुंभकर्णःप्रचुक्रोधवचनंचेदमब्रवीत्॥ २७॥ यदातुरामस्यसलक्ष्मणस्यप्रसह्यसीताखलुसाइहाहृता ॥ सकृत्समीक्ष्यैवसुनिश्चितंतदाभजेतचित्तंयमुनेवयामुनं ॥ २८॥ सर्वमेतन्महाराजकृतमप्रतिमंतव ॥ विधीयेतसहास्माभिरादावेवास्यकर्मणः॥ २९॥

तासकृत्समीक्ष्यैवतात्कालिकापातविचारंकृत्वैवप्रसह्यहृतातदैवतेचित्तंयमुनायामुनंह्रदमिवसुनिश्चितंभजेतनिश्चयभजनार्हं यथायमुनापृथिव्यामवतारसमयेएवस्वह्रदंपूरयतिकालांतरेतुसमुद्रंगतत्वात्तज्जलस्यतत्पूरणासंभवएवमस्माभिःसहविचारस्यसएवकालइदानींत्वनर्थनिश्चयोजातएवेतिविचारोनिष्फलइतिक्रोधजाव्यंग्योक्तिः॥२८॥ व्यंग्यतयोक्तमेवसाक्षादप्याह सर्वमिति यदेतद्वंचनापूर्वंप्रसह्यपरदारहरणादिकृतमेतत्सर्वंमहाराजतवाप्रतिममनुचितं इदानींविचारोपिनिष्फलइत्याह विधीयेतेति अस्यकर्मणःकरणमुद्दिश्यप्रवृत्तिकालएवयदस्माभिःसहमंत्रयेततदाविधीयेतास्माभिरस्यनिवारणमितिशेषः इदानींक्रियमाणोविचारस्तुगतजलसेतुबंधनसमइतिभावः ॥ २९ ॥

अथमंत्रिभिरसंमंत्र्यकृतंनियकर्मपश्चात्परितापायभवतीत्याह न्यायेनेति प्रथमंमंत्रिभिःसहनिश्चितार्थमतिर्भूत्वायोनृपतिर्न्यायेनराजकार्याणिकरोतिसतत्कार्यंकृत्वापश्चान्नसंतप्यते ॥ ३० ॥ अन्यथाव्यतिरेकमप्याह अनुपायेनेति मंत्रिभिःसहसामाद्युपायविचारानालंबनेनमोहात्स्वयमेवयानिविपरीतान्यन्यायकृत्यानिकरोतितानितथाक्रियमाणानिदुष्यंतिक श्मलंप्रापयंति अप्रयतेषुअभिचारत्वादपवित्रेषुयागेषुहुतानिहवींषीव तानितुप्रत्यगेनमभिचारस्तृणुतेइतिकर्तारंकश्मलंप्रापयंत्येव तद्वदिदंकर्मापाततःसुखमिवभासमानमपिपरिणामेदुःखायैवेतिभावः ॥ ३१ ॥ यथाकालंयस्यकर्मानारंभःसमूर्खइत्याह यइति पूर्वकार्याणिप्रथमकर्तव्यानिकर्माणिपश्चादभिचिकीर्षति एवंपश्चात्कर्तव्यानिपूर्वंकरोति सनयानयौ नवेद सामिप्रथमंप्रयोक्तव्येदंडंदंडेपश्चात्प्रयोक्तव्येसामचेत्यर्थः यद्वा विचारानंतरंकर्मकरणमुचितंतद्वैपरीत्यंकुर्वंस्तुनीत्यनीत्यज्ञानीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ विषयचपलस्यबलमप्यप्रयोजनमि

न्यायेनराजकार्याणियःकरोतिदशानन ॥ नससंतप्यतेपश्चान्निश्चितार्थमतिर्नृपः ॥ ३० ॥ अनुपायेनकर्माणिविपरीतानियानिच ॥ क्रियमाणानि दुष्यंतिहवींष्यप्रयतेष्विव ॥ ३१ ॥ यःपश्चात्पूर्वंकार्याणिकर्माण्यभिचिकीर्षति ॥ पूर्वंचापरकार्याणिसनवेदनयानयौ ॥ ३२ ॥ चपलस्यतुकृत्येषुप्रसमीक्ष्याधिकंबलं ॥ छिद्रमन्येप्रपद्यंतेक्रौंचस्यखमिवद्विजाः ॥ ३३ ॥ त्वयेदंमहदारब्धंकार्यमप्रतिचिंतितं ॥ दिष्ट्यात्वांनावधीद्रामोविषमिश्रमिवामिषं ॥ ३४ ॥ तस्मात्त्वयासमारब्धंकर्मह्यप्रतिमंपरैः ॥ अहंसमीकरिष्यामिहत्वाशत्रूंस्तवानघ ॥ ३५ ॥ अहमुत्सादयिष्यामिशत्रूंस्तवनिशाचर ॥ यदिशक्रविवस्वंतौयदिपावकमारुतौ ॥ तावहंयोधयिष्यामिकुबेरवरुणावपि ॥ ३६ ॥

त्याह चपलस्येति अन्येशत्रवःपरस्याधिकंबलंप्रसमीक्ष्यापिकृत्येषुचपलस्यतस्यनिग्रहायक्षिप्रंरंध्रंप्रपद्यंते द्विजाहंसाअलंघ्यस्यापिक्रौंचपर्वतस्यलंघनायकुमारशक्तिकृतंखंरंध्रमिव ॥३३॥ एवंकर्मकृतवतस्तवैतावत्कालंजीवनमतिभाग्यवशादित्याह त्वयेति येनत्वयाऽप्रतिचिंतितंभाविफलचिंतारहितंयदिदंमहत्कार्यंप्रबलदारहरणरूपमारब्धंतंत्वांरामोतिप्रबलोपिदिष्ट्यानावधीत् विषमिश्रमामिषंभोज्यंवस्तुभोक्तारंयथाहंतितद्वदित्यर्थः ॥ ३४ ॥ एवंगतेत्वकर्तव्यमाह तस्मादिति यस्मात्त्वयापरैःप्रबलशत्रुभिरप्रतिममनुचितंकर्मारब्धंयतश्चसामदामेनेच्छसिमारीचेनेवास्माभिरपिराजत्वात्तेचित्तमनुसर्तव्यमेव तस्मादहंतवशत्रून्हत्वातवकार्यंसमीकरिष्यामिसंपादयिष्यामि यद्वा त्वयासमीकरिष्यामि त्वंयथायुद्धंकरिष्यसितथाहमपिपरैर्योत्स्यामिनतुविभीषणवत्त्वांत्यक्ष्यामीतिव्यंग्यं ॥ ३५ ॥ उक्तमेवराज्ञःप्रीतयेऽभ्यस्यतिसत्यत्वप्रत्यायनाय अहमिति यदिशक्रविवस्वंतौतत्तद्देवतारूपौस्यातांतथापितावहंयोधयिष्यामीत्यन्वयः ॥ ३६ ॥

गिरिमात्रशरीरस्यगिरिप्रमाणदेहस्य ॥ ३७ ॥ पुनरिति यदिमांसरामएकेनशरेणाहत्यपुनर्द्वितीयेनशरेणनिहनिष्यतियावत्ततःपूर्वमेवतस्यरुधिरंपास्यामिकाममाश्वस ॥ ३८ ॥ तेसुखावहंजयंदाशरथेर्वधेनतदाहमाहर्तुंकर्तुंयतिष्ये फलंतुदैवायत्तमितिभावः खादामिस्वादिष्ये ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अनघमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये आदिकाव्येयुद्धकांडद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ कतकरीत्याएकादशःसर्गः ॥११॥ क्रुद्धमाज्ञाय अप्रतिमंकर्मकृतमितिकुंभकर्णवचःश्रवणेनेतिशेषः मुहूर्तमनुसंचिंत्यन्याय्येभ्रातुर्वचस्यपिमनोननुकूलतयैवंकोपश्येदस्माकंतथोक्तौशिरश्छेदएवस्यादितिमनोनुकूलमेववाच्यमितिसंचिंत्य ॥ १ ॥ यःखलुपुरुषोमृगव्यालनिषेवितंदुष्प्रवेशंवनंप्राप्यतत्रचमधुसं

गिरिमात्रशरीरस्यमहापरिघयोधिनः ॥ नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्यबिभीयाद्वैपुरंदरः ॥ ३७ ॥ पुनर्मांसद्वितीयेनशरेणनिहनिष्यति ॥ ततोहंतस्यपास्यामिरुधिरंकाममाश्वस ॥ ३८ ॥ वधेनवैदाशरथेःसुखावहंजयंतवाहर्तुमहंयतिष्ये ॥ हत्वाचरामंसहलक्ष्मणेनखादामिसर्वान्हरियूथमुख्यान् ॥ ३९ ॥ रमस्वकामंपिबचाग्र्यवारुणींकुरुष्वकार्याणिहितानिविज्वरः ॥ मयातुरामेगमितेयमक्षयंचिरायसीतावशगाभविष्यति ॥ ४० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ रावणंक्रुद्धमाज्ञायमहापार्श्वोमहाबलः ॥ मुहूर्तमनुसंचिंत्यप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ यःखल्वपिवनंप्राप्यमृगव्यालनिषेवितं ॥ नपिबेन्मधुसंप्राप्यसनरोबालिशोभवेत् ॥ २ ॥ ईश्वरस्येश्वरःकोस्तितवशत्रुनिबर्हण ॥ रमस्वसहवैदेह्याशत्रूनाक्रम्यमूर्धसु ॥ ३ ॥ बलात्कुक्कुटवृत्तेनप्रवर्तस्वमहाबल ॥ आक्रम्याक्रम्यसीतांवैतांभुंक्ष्वचरमस्वच ॥ ४ ॥ लब्धकामस्यतेपश्चादागमिष्यतिकिंभयं ॥ प्राप्तमप्राप्तकालंवासर्वंप्रतिविधास्यसे ॥ ५ ॥

प्राप्यतन्मधुनपिबेत्सबालिशोमूर्खः एतेनप्रथमंरामाश्रमोदुरासदस्तंप्राप्यतत्रतत्स्त्रियंचप्राप्यतद्भोगाभावोनयुक्तइतिसूचितं ॥२॥ ननुबलात्परदारभोगोऽधर्मत्वादीश्वराज्ञाविरोधीत्यत्राह ईश्वरस्येति धर्मफलप्रवर्तकानांयमादीनामपित्वमीश्वरोऽतस्तेयंविचारोऽनुचितइत्यर्थः ॥ ३ ॥ अननुकूल्येकथंभोगस्तत्राह बलादिति कुक्कुटवृत्तेन कुक्कुटीनांकामिकुक्कुटसंयोगेक्रोधोजातिधर्मइतिवात्स्यायनः अथापिसंक्रुद्धाःकुक्कुटीरनुसृत्यकुक्कुटोयथासुखिनस्तद्वत्त्वमपिभवेत्यर्थः तदेवदर्शयति आक्रम्येति ॥ ४ ॥ अथत्वाभिलषितेसिद्धेप्रथमतोभयमेवन महातेजस्त्वात् अथापितन्निमित्तंभयंप्रामुयात्सदापितत्सुप्रतिविधेयमेवत्वयेत्याह लब्धकामस्येति प्राप्तंप्राप्तकालंसावधानदशाप्राप्तकालं अप्राप्तकालंवाकामभोगायसावधानदशांप्राप्तं वा ॥ ५ ॥

कथमेवंबलंनस्तत्राह कुंभकर्णइति ॥ ६ ॥ एवमस्माकमेवप्राबल्याच्चतुर्थोपायएवास्माभिरादरणीयइत्याह उपप्रदानमिति कुशलैर्नीतिकुशलैः कृतंविषयविशेषइतिशेषः ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ९ ॥ रहस्यंप्रमुदितद्रव्यवद्गुप्तंचिरवृत्तंयन्मयापुरावामंबलाद्बुपभोगस्याशक्यकरणतानिमित्तंआत्मनःकिंचिद्वस्तुतदाख्यास्ये ॥ १० ॥ तदेवाह पितामहस्येति चंचूर्यमाणांमद्दर्शनभीतिवशाच्चिलीयगतिमतीं ॥ ११ ॥ ततोदर्शनोत्तरंप्रसह्यविवसनाकृतासामयाभुक्ता लोलितामजेनेतिशेषः ॥ १२ ॥ तच्चममचरितंमहात्मनस्तस्यमन्येनिश्चितंज्ञातमासीत् मन्येइ

कुंभकर्णःसहास्माभिरिंद्रजिच्चमहाबलः॥ प्रतिषेधयितुंशक्तौसवज्रमपिवज्रिणं॥६॥ उपप्रदानंसांत्वंवाभेदंवाकुशलैःकृतं॥ समतिक्रम्यदंडेनसिद्धिमर्थेषुरोचये॥ ७॥ इहप्राप्तान्वयंसर्वाञ्छत्रूंस्तवमहाबल॥ वशेशस्त्रप्रतापेनकरिष्यामोनसंशयः॥ ८॥ एवमुक्तस्तदाराजामहापार्श्वेनरावणः॥ तस्यसंपूजयन्वाक्यमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ९ ॥ महापार्श्वप्रवदतोरहस्यंकिंचिदात्मनः॥ चिरवृत्तंतदाख्यास्येयदवाप्तंपुरामया ॥ १० ॥ पितामहस्यभवनंगच्छंतींपुंजिकस्थलां॥ चंचूर्यमाणामद्राक्षमाकाशेग्निशिखामिव॥ ११॥ साप्रसह्यमयाभुक्ताकृताविवसनाततः॥ स्वयंभूभवनंप्राप्तालोलितानलिनीयथा॥ १२॥ तच्चतस्यतथामन्येज्ञातमासीन्महात्मनः॥ अथसंकुपितोवेधामामिदंवाक्यमब्रवीत् ॥ १३ ॥ अद्यप्रभृतियामन्यांबलान्नारींगमिष्यसि ॥ तदातेशतधामूर्धाफलिष्यतिनसंशयः ॥ १४ ॥ इत्यहंतस्यशापस्यभीतःप्रसभमेवतां ॥ नारोहयेबलात्सीतांवैदेहींशयनेशुभे ॥ १५॥ सागरस्येवमेवेगोमारुतस्येवमेगतिः॥ नैतद्दाशरथिर्वेदह्यासादयतितेनमां॥ १६॥ कोहिसिंहमिवासीनंसुप्तंगिरिगुहाशये ॥ क्रुद्धंमृत्युमिवासीनंसंबोधयितुमिच्छति॥ १७॥ नमत्तोनिर्गतान्बाणान्द्विजिह्वान्पन्नगानिव॥ रामःपश्यतिसंग्रामेतेनमामभिगच्छति॥ १८॥

तितिङंतप्रतिरूपकमव्ययं मन्येशंकेध्रुवंप्रायोनिश्चयार्थाअमीमताइतिकतकः ॥ १२ ॥ फलिष्यतिविशीर्णोभविष्यति क्वचिदेवमेवकुबेरपुत्रनलकुबरशापोपिरंभानिबंधनःश्रूयते तत्रोपपत्तिश्चित्या अस्यप्रथमत्वेतस्यांबलात्कारासंभवात्तस्यप्रथमत्वेऽस्यांबलात्कारासंभवादितिकेचित् नलकूबरशापस्यतपोबलेनाकिंचित्करत्वादयमेवशापोब्रह्मास्त्रवदप्रतिक्रियःपाश्चात्यइत्यन्ये ॥ १४ ॥ १५ ॥ अथमहापार्श्वोक्तस्वप्राबल्यमेवश्लाघते सागरस्येत्यादि दाशरथिर्हियस्मादेतन्मेबलंनवेद तेनमामासादयति ॥ १६ ॥ कोहि ज्ञातमद्बलइतिशेषः गिरिगुहारूपेआशयेनिवासेआसीनमेवसुप्तंसिंहमिव ॥ १७ ॥ नपश्यतिनपश्यतिस्म ॥ १८ ॥ ॥ ७९ ॥

आदीपयिष्यामिधक्ष्यामि ॥ १९ ॥ २० ॥ युधासंग्रामेण नशक्योजेतुमितिशेषः वैश्रवणेनपालितेत्यनेनपुष्पकवल्लंकापिभगवताकुबेरायदत्तेतिसूचितं ॥ २१ ॥ परमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रयोदशःसर्गः ॥१३॥ कतकस्तु ॥ ॥१२॥ ॥७॥ अथविभीषणःप्रहस्तादिवचोऽनिदुर्मंत्रइत्याह निशाचरेंद्रस्येति वाक्यंरावणस्य गर्जितानिकुंभकर्णस्य अर्थयुक्तंवास्तवार्थं ॥ १ ॥ वृतइति अहिमध्यदेहोन्नभोगः बाह्वंतरंहृदयभागएवभोगराशिःशरीरपरिणाहोयस्यसः चिंतैवविषंयस्य

क्षिप्रंवज्रसमैर्बाणैःशतधाकार्मुकच्युतैः॥ राममादीपयिष्यामिउल्काभिरिवकुंजरं ॥ १९॥ तच्चास्यबलमादास्येबलेनमहतावृतः॥ उदितःसविताकालेनक्षत्राणांप्रभामिव॥ २० ॥ नवासवेनापिसहस्रचक्षुषायुधास्मिशक्योवरुणेनवापुनः ॥ मयात्वियंबाहुबलेननिर्जितापुरापुरीवैश्रवणेनपालिता ॥२१॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रयोदशःसर्गः॥ १३॥ ॥७॥ ॥ निशाचरेंद्रस्यनिशम्यवाक्यंसकुंभकर्णस्यचगर्जितानि॥ विभीषणोराक्षसराजमुख्यमुवाचवाक्यंहितमर्थयुक्तं ॥ १ ॥ वृतोहिबाह्वंतरभोगराशिश्चिंताविषःसुस्मिततीक्ष्णदंष्ट्रः॥ पंचांगुलीपंचशिरोऽतिकायःसीतामहाहिस्तवकेनराजन् ॥ २ ॥ यावन्नलंकांसमभिद्रवंतिवलीमुखाःपर्वतकूटमात्राः ॥ दंष्ट्रायुधाश्चैवनखायुधाश्चप्रदीयतांदाशरथायमैथिली॥ ३॥ यावन्नगृह्णंतिशिरांसिबाणारामेरिताराक्षसपुंगवानां ॥ वज्रोपमावायुसमानवेगाःप्रदीयतांदाशरथायमैथिली॥ ४॥ नकुंभकर्णेंद्रजितौचराजंस्तथामहापार्श्वमहोदरौवा॥ निकुंभकुंभौचतथातिकायःस्थातुंसमर्थायुधिराघवस्य ॥५॥ जीवंस्तुरामस्यनमोक्ष्यसेत्वंगुप्तःसवित्राप्यथवामरुद्भिः॥ नवासवस्यांकगतोनमृत्योर्नभोनपातालमनुप्रविष्टः ॥६॥ निशम्यवाक्यंतुविभीषणस्यततःप्रहस्तोवचनंबभाषे॥ ननोभयंविद्मनदैवतेभ्योनदानवेभ्योप्यथवाकदाचित्॥ ७॥

शोभनंस्मितमेवतीक्ष्णदंष्ट्रायस्य अनुचितकृत्यदर्शनादिजंस्मितं तस्याःपंचांगुल्यएवपंचशिरांसियस्यसचासावतिकायश्च एवंभूतःसीतामहाहिःस्तवकेनवृतोबद्धः कंठेइतिशेषः यद्वा केनहेतुनावृतोगृहीतइत्यर्थः ॥ २ ॥ वलीमुखेतिवानरनाम पर्वतकूटमात्राःपर्वतशिखरप्रमाणाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ जीवंस्तुरामस्यनमोक्ष्यसे सन्निधिप्राप्येतिशेषः ॥ ६ ॥ दैवतेभ्योनोऽस्माकंभयमितिवयंनविद्म ॥ ७ ॥

संख्येयुद्धे ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रहस्तेति यथायादृशमर्थजातंरामंप्रतियूयंप्रब्रवीतब्रूततन्नशक्यंकर्तुमितिशेषः यथाऽधर्मबुद्धेःस्वर्गमुद्दिश्यगतिरशक्या ॥ १० ॥ तर्तुंशक्तिरितिशेषः॥ ११ ॥ तथा विधस्यउक्तस्वभावस्य कृत्येषुरणमुखस्थसकललोकसंहारकृत्येषुशक्तस्यपुरोयुधिदेवाश्चदेवाअपिविमूढाभवंति ॥ १२॥ यावत्तेकायंभित्त्वाबाणाःपुनस्तदिषुधिनप्रविशंतितेनैवहेतुना

नयक्षगंधर्वमहोरगेभ्योभयंनसंख्येपतगोरगेभ्यः ॥ कथंनुरामाद्भविताभयंनोनरेंद्रपुत्रात्समरेकदाचित् ॥ ८ ॥ प्रहस्तवाक्यंत्वहितंनिशम्यविभीष
णोराजहितानुकांक्षी॥ ततोमहार्थंवचनंबभाषेधर्मार्थकामेषुनिविष्टबुद्धिः ॥ ९ ॥ प्रहस्तराजाचमहोदरश्चत्वंकुंभकर्णश्चयथार्थजातं॥ब्रवीतरामं
प्रतितन्नशक्यंयथागतिःस्वर्गमधर्मबुद्धेः॥ १० ॥ वधस्तुरामस्यमयात्वयाचप्रहस्तसर्वैरपिराक्षसैर्वा ॥ कथंभवेदर्थविशारदस्यमहार्णवंतर्तुमिवा
प्लवस्य॥ ११ ॥ धर्मप्रधानस्यमहारथस्यइक्ष्वाकुवंशप्रभवस्यराज्ञः॥पुरोस्यदेवाश्चतथाविधस्यकृत्येषुशक्तस्यभवंतिमूढाः ॥ १२॥ तीक्ष्णानताव
त्तवकंकपत्रादुरासदाराघवविप्रमुक्ताः॥ भित्त्वाशरीरंप्रविशंतिबाणाःप्रहस्ततेनैवविकत्थसेत्वं॥ १३॥ भित्त्वानतावत्प्रविशंतिकायंप्राणांतिकास्ते
ऽशनितुल्यवेगाः॥ शिताःशराराघवविप्रमुक्ताःप्रहस्ततेनैवविकत्थसेत्वं॥ १४॥ नरावणोनातिबलस्त्रिशीर्षोनकुंभकर्णस्यसुतोनिकुंभः॥ नचेंद्रजि
द्दाशरथिंप्रवोढुंत्वंवारणेशक्रसमंसमर्थाः ॥ १५ ॥ देवांतकोवापिनरांतकोवातथातिकायोतिरथोमहात्मा ॥ अकंपनश्चापिसमानसारःस्थातुंन
शक्तायुधिराघवस्य ॥ १६ ॥ अयंचराजाव्यसनाभिभूतोमित्रैरमित्रप्रतिमैर्भवद्भिः॥ अन्वास्यतेराक्षसनाशनार्थेतीक्ष्णःप्रकृत्याह्यसमीक्ष्यकारी
॥ १७॥ अनंतभोगेनसहस्रमूर्ध्नानागेनभीमेनमहाबलेन॥ बलात्परिक्षिप्तमिमंभवंतोराजानमुत्क्षिप्यविमोचयंतु॥ १८॥

तावत्गृहेप्रहस्तत्वंविकत्थसेवृथात्मश्लाघांकरोषि रावणस्यपुरस्तादितिशेषः ॥ १३ ॥ प्राणांतिकाःप्राणांतपीडाकरास्तेकायंभित्त्वायावन्नप्रविशंतिइषुधिंतावद्विकत्थसे ॥ १४ ॥ त्रिशीर्ष त्रिशिराः त्वंवेतिप्रहस्तनिर्देशः ॥ १५ ॥ १६ ॥ व्यसनैःकामव्यसनैरभिभूतः अमित्रप्रतिमैःशत्रुतुल्यैः राक्षसनाशनार्थेराक्षसकुलनाशनिमित्तमन्वास्यतेसेव्यते ॥ १७ ॥ अनंतभोगेन अपरिच्छिन्नदेहबलेन परिक्षिप्तंपाशेनेवबवेष्टितं रघुनाथेनवैरकरणंमहासर्पवेष्टनमिवेतिनिदर्शनालंकारोत्रव्यंग्यः ॥ १८ ॥ ॥ २० ॥

यावदितिवाक्यालंकारे केशग्रहणात्केशग्रहणपर्यंतमप्यनुचितंकृत्वानिगृह्यराजारक्षितव्यः भूतैर्गृहीतःपुमांस्तदाप्तैरिव ॥ १९ ॥ सुवारिणासुचरित्ररूपवारिमताराघवसागरेणप्रच्छाद्य मानोनिमज्ज्यमानःपुनश्चकाकुत्स्थरूपपातालमुखेपतन्सोयंराजाभवद्भिःसमेत्यतारयितुंयुक्तः ॥ २० ॥ मैथिलींरावणइतिशेषः ॥ २१ ॥ स्थानंबलादेर्यथापूर्वमुपचयापचयराहित्येन स्थितिः तदपेक्षयापचयःक्षयः ततउपचयोवृद्धिः प्रकृतेहिपरस्यवानरसहायतयासंपत्त्युपचयोवर्तते अस्माकंतुखरनाशलंकादाहादिकृतोऽपचयः एतत्सर्वंबुद्ध्वानुमृश्यस्वामिहितंवदेत्स मंत्रीनयूयमित्यर्थः ॥ २२ ॥ अखरमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीये०रा०ति०वा०आ०युद्ध० चतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ कतकस्तु ॥१३॥ ॥ ७॥ बृहस्पतेर्गुरुणेत्यर्थः यत्नेननि

यावद्धिकेशग्रहणात्सुहृद्भिःसमेत्यसर्वैःपरिपूर्णकामैः ॥ निगृह्यराजापरिरक्षितव्योभूतैर्यथाभीमबलैर्गृहीतः ॥ १९ ॥ सुवारिणाराघवसागरेण
प्रच्छाद्यमानस्तरसाभवद्भिः॥ युक्तस्त्वयंतारयितुंसमेत्यकाकुत्स्थपातालमुखेपतन्सः॥ २० ॥ इदंपुरस्यास्यसराक्षसस्यराज्ञश्चपथ्यंससुहृज्जनस्य
सम्यग्घिवाक्यंस्वमतंब्रवीमिनरेंद्रपुत्रायददातुमैथिलीं ॥ २१ ॥ परस्यवीर्यंस्वबलंचबुद्ध्वास्थानंक्षयंचैवतथैववृद्धिं॥ तथास्वपक्षेप्यनुमृश्यबुद्ध्या
वदेत्क्षमंस्वामिहितंसमंत्री॥ २२॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुर्दशःसर्गः॥ १४ ॥ ॥ ७॥ बृहस्पतेस्तुल्यमते
र्वचस्तन्निशम्ययत्नेनविभीषणस्य॥ ततोमहात्मावचनंबभाषेतत्रेंद्रजिन्नैर्ऋतयूथमुख्यः॥१॥ किंनामतेतातकनिष्ठवाक्यमनर्थकंवैबहुभीतवच्च॥
अस्मिन्कुलेयोपिभवेन्नजातःसोपीदृशंनैववदेन्नकुर्यात् ॥ २ ॥ सत्त्वेनवीर्येणपराक्रमेणधैर्येणशौर्येणचतेजसाच ॥ एकःकुलेस्मिन्पुरुषोविमुक्तो
विभीषणस्तातकनिष्ठएषः॥ ३ ॥ किंनामतौमानुषराजपुत्रावस्माकमेकेनहिराक्षसेन॥ सुप्राकृतेनापिनिहंतुमेतौशक्यौकुतोभीषयसेस्मभीरो॥ ४॥

शम्यद्गुःखेनश्रुत्वा महात्मामहामनाः ॥ १ ॥ तातकनिष्ठेत्यसमस्तं भीतवद्भीतस्येवअनर्थकमनुपादेयंवाक्यंकिंनामकस्मादुच्यते अस्मिन्कुलेपौलस्त्यकुलेयोजातोनभवेदपितुसहजदुर्ब लत्वादिमतिमनुष्यादिकुलेसोपीदृशंवचोनवदेत् ईदृशंचनकुर्यात् करोतेःक्रियासामान्यवचनत्वान्नाचितयेदित्यर्थः एवंचहीनजातेरपिहीनस्तवव्यापारइतिभावः ॥ २ ॥ तदेवाह सत्त्वेने ति सत्त्वंबलं वीर्यंपराक्रमणशक्तिः पराक्रमस्तत्कार्यं शौर्यंरणादपराङ्मुखत्वं धैर्यंतत्कारणंस्थैर्यं तेजःस्वत्याभयंकरत्वं एतैर्गुणैरेकोविभीषणएवतातस्यकनिष्ठोऽस्मिन्कुलेमुक्तः ॥ ३ ॥ हेभीरोप्राकृतेनैकेनापिराक्षसेनरणेतौराजपुत्रौहियतोनिहंतुंशक्यौअतस्तौकिंनामगृहीत्वाऽस्मान्कुतोभीषयसेव्यर्थमेव ननावताबिभीमइत्यर्थः ॥ ४ ॥

तदेवाह त्रिलोकेति भूमितलेनिविष्टःस्वर्गाच्च्याव्यभूमौबंदीकृत्यस्थापितः भयार्पिताभयंअर्पितंयेषुतेमद्दत्तभयाःसर्वेदेवगणाःदिशःप्रपन्नाःप्राप्ताः ॥ ५ ॥ ६ ॥ कथंनशक्तोनिग्रहइ
तिशेषः ॥ ७ ॥८॥ हेतातपुत्रतवमंत्रेनिश्चयोनास्तिकृत्याकृत्यविचारनिश्चयसामर्थ्यंनास्ति यतस्त्वमद्याप्यविपक्वबुद्धिःअप्राप्तज्ञानपरिपाकचित्तोबालएव तस्मात्त्वयाऽर्थहीनमनुपादेय
मात्मविनाशनायबहुविप्रलप्तंएकेनापिहंतुंशक्यइतिवृथाप्रलपितं ॥ ९ ॥ हेइंद्रजित्पुत्रप्रवादेनपुत्रशब्देनोपलक्षितस्त्वंमित्रमुखोमित्रवदवभासमानोवस्तुतःशत्रुरेवासि तदेवाह यस्य

त्रिलोकनाथोननुदेवराजःशक्रोमयाभूमितलेनिविष्टः ॥ भयार्पिताश्चापिदिशःप्रपन्नाःसर्वेतदादेवगणाःसमग्राः ॥ ५ ॥ ऐरावतोनिःस्वनमुन्नद
न्सनिपातितोभूमितलेमयातु ॥ विकृष्यदंतौतुमयाप्रसह्यवित्रासितादेवगणाःसमग्राः ॥ ६ ॥ सोहंसुराणामपिदर्पहंतादैत्योत्तमानामपिशोकक
र्ता ॥ कथंनरेंद्रात्मजयोर्नशक्तोमनुष्ययोःप्राकृतयोःसुवीर्यः ॥ ७ ॥ अथेंद्रकल्पस्यदुरासदस्यमहौजसस्तद्वचनंनिशम्य ॥ ततोमहार्थंवचनंबभाषेविभी
षणःशस्त्रभृतांवरिष्ठः ॥८॥ नतातमंत्रेतवनिश्चयोस्तिबालस्त्वमद्याप्यविपक्वबुद्धिः ॥ तस्मात्त्वयाप्यात्मविनाशनायवचोऽर्थहीनंबहुविप्रलप्तं ॥ ९ ॥
पुत्रप्रवादेनतुरावणस्यत्वमिंद्रजिन्मित्रमुखोसिशत्रुः ॥ यस्येदृशंराघवतोविनाशंनिशम्यमोहादनुमन्यसेत्वं ॥ १० ॥ त्वमेववध्यश्चसुदुर्मतिश्चसचा
पिवध्योयइहानयत्त्वां ॥ बालंदृढंसाहसिकंचयोऽद्यप्रावेशयन्मंत्रकृतांसमीपं ॥ ११ ॥ मूढोप्रगल्भोऽविनयोपपन्नस्तीक्ष्णस्वभावोल्पमतिर्दुरात्मा ॥
मूर्खस्त्वमत्यंतसुदुर्मतिश्चत्वमिंद्रजिद्बालतयाब्रवीषि ॥ १२ ॥ कोब्रह्मदंडप्रतिमप्रकाशानर्चिष्मतःकालनिकाशरूपान् ॥ सहेतबाणान्यमदंडकल्पा
न्समक्षमुक्तान्युधिराघवेण ॥ १३ ॥

रावणस्यराघवतईदृशंविनाशंनिशम्यापिमोहात्त्वमनुमन्यसेनवारयसि ॥ १० ॥ तस्मात्त्वमेववध्यःपुत्रोपिसन् यश्चवृद्धानांमंत्रकृतांसमीपंप्रावेशयत्यश्चानयत्आगमनार्थंप्रेरितवान्सो
पिवध्यः ॥११॥ मूढःकृत्याकृत्यविवेकहीनः अतएवाप्रगल्भोमतिप्रागल्भ्यहीनः अविनयेनोपपन्नोयुक्तः अल्पमतिर्दीर्घदर्शनानर्हबुद्धिः दुरात्माकामादिदुष्टांतःकरणः मूर्खःसाहसप्रवृ
त्तिपरः उक्तरीत्याऽत्यंतसुदुर्मतिश्च ॥ १२ ॥ ब्रह्मदंडेनचतुर्मुखकरगृहीतेनप्रतिमाअमोघानर्गलसंहारशक्त्यासमानास्तत्समप्रकाशाश्चतान् तस्यैवविवरणमर्चिष्मतइति कालनिका
शरूपान्कालाग्नितुल्यरूपान् ॥ १३ ॥

रत्नानिश्रेष्ठवस्तूनि निवेद्यसमर्प्य ॥ १४ ॥ अर्भकमानः कतकस्तु ॥१४॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचदशःसर्गः ॥१५॥ ॥७॥
सुनिविष्टंसुनिविष्टार्थतत्त्वं ॥ १ ॥ सपत्नेनापिसहवसेत्नतुमित्रप्रवादेनमित्रपदव्यवहार्येणशत्रुसेविनाशत्रुपक्षपातिनावसेत् सपत्नेचित्तस्यद्वेषकोऽत्रैवप्रतिष्ठामित्रप्रवादेतुद्वेष्यत्वेनलि
ग्धत्वेनचेतिपरमदुःखमितितत्सहवासनिषेधः शत्रुसेविनेत्यनेनास्यभगवद्भक्तत्वंसूचितं ॥ २ ॥ शीलंस्वभावंजानामि तदेवविवृणोति हृष्यंतीति ॥ ३ ॥ प्रधानंज्येष्ठत्वादिनाप्राप्तराज्यं
साधकंराज्यरक्षादेरितिशेषः वैद्यंविद्यावंतं अवमन्यंतेगुणवत्त्वेपिगुणान्नगृह्णंति शूरंपरिभवंतिच रंध्रमन्विष्येतिशेषः ॥ ४ ॥ ज्ञातयोज्ञातिरूपाः आततायिनः अग्निदोगरदश्चैवशस्त्रपा

धनानिरत्नानिसुभूषणानिवासांसिदिव्यानिमणींश्चचित्रान् ॥ सीतांचरामायनिवेद्यदेवींवसेमराजन्निहवीतशोकाः ॥ १४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रा
मायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥७॥ ॥७॥ सुनिविष्टंहितंवाक्यमुक्तवंतंविभीषणं ॥ अब्रवीत्परुषंवा
क्यंरावणःकालचोदितः ॥ १ ॥ वसेत्सहसपत्नेनक्रुद्धेनाशीविषेणच ॥ नतुमित्रप्रवादेनसंवसेच्छत्रुसेविना ॥ २ ॥ जानामिशीलंज्ञातीनांसर्वलोके
षुराक्षस ॥ हृष्यंतिव्यसनेष्वेतेज्ञातीनांज्ञातयःसदा ॥ ३ ॥ प्रधानंसाधकंवैद्यंधर्मशीलंचराक्षस ॥ ज्ञातयोप्यवमन्यंतेशूरंपरिभवंतिच ॥ ४ ॥ नित्य
मन्योन्यसंहृष्टाव्यसनेष्वाततायिनः ॥ प्रच्छन्नहृदयाघोराज्ञातयस्तुभयावहाः ॥ ५ ॥ श्रूयंतेहस्तिभिर्गीताःश्लोकाःपद्मवनेपुरा ॥ पाशहस्तान्नरान्दृ
ष्ट्वाशृणुष्वगदतोमम ॥ ६ ॥ नाग्निर्नान्यानिशस्त्राणिननःपाशाभयावहाः ॥ घोराःस्वार्थप्रयुक्तास्तुज्ञातयोनोभयावहाः ॥ ७ ॥ उपायमेतेवक्ष्यंतिग्रह
णेनात्रसंशयः ॥ कृत्स्नाद्भयाज्ज्ञातिभयंसुकष्टंविदितंचनः ॥ ८ ॥

णिर्धनापहः क्षेत्रदारहरश्चैवषडेतेआततायिनः तेप्रच्छन्नहृदयाःप्रच्छन्नंतत्कार्यप्रवृत्ताअतएवघोराअन्योन्यंव्यसनेष्वापत्सुसंहृष्टाभवंति अतएवताज्ञातयोभयावहाः ॥ ५ ॥ ज्ञातिभी
तिहस्तिगीतेनस्पष्टयति श्रूयंतइति हस्तिभिःपद्मवनवर्तिदिव्यवनगजैः स्वबंधनायप्रवृत्तान्पाशहस्तान्दृष्ट्वापुरापूर्वंहस्तिभिर्गीतायेश्लोकाःश्रूयंतेतान्गदतोममवक्त्राच्छृणु ॥ ६ ॥ स्वार्थप्र
युक्ताःस्वार्थपराहस्तिपकाद्याज्ञाकरणेउत्तमभोजनलाभादिस्वार्थपराः ॥ ७ ॥ एतेमज्ज्ञातिभूताःपूर्वंगृहीतागजाः वक्ष्यंतिकरिष्यंतीत्यर्थः नोविदितंचशतशोनुभूतंचेत्यर्थः ॥ ८ ॥

संपन्नंहव्यकव्यसाधनसंपत् ॥ ९ ॥ ततइतिरावणवाक्यं अहंलोकसत्कृतइतियत्तत्तेनेष्टंनप्रियमितिमन्ये तथैश्वर्यप्राप्त्यादिकमपि ॥ १० ॥ अनार्येषुक्रूरस्वभावेषु ॥ ११ ॥ यथागर्जतांसिंचतामपिमेघानांसंबंधेपृथिव्याअंबुसंक्लेदोंबुव्याप्ततानभवतितथानार्येषुसौहृदंनिष्फलमितिभावः यद्वा वर्षासुगर्जतांसिंचतामपिमेघानांशरदिनांबुसंक्लेदस्तथानार्येषुसौहृदमल्पकालस्थायीत्यर्थः ॥ १२ ॥ यथामधुकरस्तर्षादभिलाषाद्रसंपुष्परसंविदन्नपितत्रैवनतिष्ठति तथानार्येषुसौहृदमपिनतिष्ठति त्वमपितथातादृशोऽनार्योसीत्यर्थः ॥ १३ ॥ काशपुष्पंपिबतोपिरसालाभस्तथाऽनार्येषुसौहृदंकुर्वतःफलालाभइतिभावः ॥ १४ ॥ यथागजःपूर्वंस्नात्वाहस्तेनरजोगृहीत्वायथात्मनोदेहंदूषयतिस्नानकृतनैर्मल्यंनाशयतितथाऽनार्याःपूर्वकृतंस्नेहं

विद्यतेगोपुसंपन्नंविद्यतेज्ञातितोभयं॥ विद्यतेस्त्रीषुचापल्यंविद्यतेब्राह्मणेतपः॥ ९॥ ततोनेष्टमिदंसौम्ययदहंलोकसत्कृतः॥ ऐश्वर्यमभिजातश्चरिपूणांमूर्ध्निचस्थितः॥ १०॥ यथापुष्करपत्रेषुपतितास्तोयबिंदवः॥ नश्लेषमभिगच्छंतितथानार्येषुसौहृदं॥ ११॥ यथाशरदिमेघानांसिंचतामपिगर्जतां॥ नभवत्यंबुसंक्लेदस्तथानार्येषुसौहृदं॥ १२॥ यथामधुकरस्तर्षाद्रसंविंदन्नतिष्ठति॥ तथात्वमपितत्रैवतथानार्येषुसौहृदं॥ १३॥ यथामधुकरस्तर्षात्काशपुष्पंपिबन्नपि॥ रसमत्रनविंदेततथानार्येषुसौहृदं॥ १४॥ यथापूर्वंगजःस्नात्वागृह्यहस्तेनवैरजः॥ दूषयत्यात्मनोदेहंतथानार्येषुसौहृदं॥ १५॥ योऽन्यस्त्वेवंविधंब्रूयाद्वाक्यमेतन्निशाचर॥ अस्मिन्मुहूर्तेनभवेत्त्वांतुधिक्कुलपांसन॥ १६॥ इत्युक्तःपरुषंवाक्यंन्यायवादीविभीषणः॥ उत्पपातगदापाणिश्चतुर्भिःसहराक्षसैः॥ १७॥ अब्रवीच्चतदावाक्यंजातक्रोधोविभीषणः॥ अंतरिक्षगतःश्रीमान्भ्रातावैराक्षसाधिपं॥ १८॥ सत्वंभ्रांतोसिमेराजन्ब्रूहिमांयद्यदिच्छसि॥ ज्येष्ठोमान्यःपितृसमोनचधर्मपथेस्थितः॥ इदंहिपरुषंवाक्यंनक्षमाम्यग्रजस्यते॥ १९॥

स्वयमेवनाशयंतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ त्वत्तोन्योयद्येवंब्रूयात्तदातस्मिन्मुहूर्तेनभवेन्नजीवेत् त्वांतुधिक्सोदरत्वेनवधानर्हत्वाद्धिक्कृतिरेवतेदंडइतिभावः ॥ १६ ॥ परुषंवाक्यंपूर्वोक्तं लंकावस्थानेप्येतैःसहनाशस्यदुर्वारत्वात् ज्येष्ठोप्यसावुत्पथप्रतिपन्नस्यकार्याकार्यमजानतः गुरोरप्यवलिप्तस्यपरित्यागोविधीयतेइतिशास्त्रबलात्सर्वथापरित्याज्यएवेत्यालोच्यततसभांहित्वास्वमुत्पपातचतुर्भिर्मंत्रिभिः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अथसभासदांज्येष्ठत्यागेनाधर्मोयमितिशंकानिवृत्त्यर्थमाह सत्वंभ्रांतइत्यादि ज्येष्ठत्वादिगुणकोपिनधर्मपथेस्थितः परदाराहरणादिरूपानेकाधर्मशालित्वात् पतितैःसहसंव्यवहारोनविद्यतेइतिस्मृतेः पतितमाचार्यंज्ञातिंवाद्रष्टुंनगच्छेत् नचास्मादुपयुंजीतयदृच्छासन्निपातेउपसंगृह्यतूष्णींव्रजेदितिस्मृतेश्चाग्रजस्यापितेइदंपरुषंवाक्यंनक्षमामि अतःपरमिहस्थित्वेतिशेषः ॥ १९ ॥ ॥२२॥

सुनीतंसुनिश्चितागामिफलबोधकंवाक्यंहितकामेनोक्तंतत्तुत्वयानगृहीतमितिशेषः तादृश्येवलोकस्थितिरित्याह नगृह्णंतीति सुनीतवाक्यार्थमितिशेषः ॥ २० ॥ उक्तमेवार्थंपुनर्मारीचोक्तस्मरणेनाह सुलभाइति ॥ २१ ॥ सर्वभूतापहारिकालपाशेनबद्धंनश्यंतंत्वांनोपेक्षेअतोमयाकिंचिद्धितमुक्तमितिशेषः ॥ २२ ॥ निहतंत्वांद्रष्टुंनेच्छामि अतएवोक्तमितिशेषः ॥ २३ ॥ कालाभिपन्नाःअधर्मतःकालपाशबद्धाः ॥ २४ ॥ यदुक्तमप्रियमिवहितंतद्भवान्मर्षयतुक्षमतां मयाविनासुखीभवेतिव्यंग्योक्तिः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अचिरमानः कतकस्तु ॥ १५ ॥

सुनीतंहितकामेनवाक्यमुक्तंदशानन॥ नगृह्णंत्यकृतात्मानःकालस्यवशमागताः॥ २०॥ सुलभाःपुरुषाःराजन्सततंप्रियवादिनः॥ अप्रियस्यचपथ्यस्यवक्ताश्रोताचदुर्लभः॥ २१॥ बद्धंकालस्यपाशेनसर्वभूतापहारिणा॥ ननश्यंतमुपेक्षेत्वांप्रदीप्तंशरणंयथा॥ २२॥ दीप्तपावकसंकाशैःशितैःकांचनभूषणैः॥ नत्वामिच्छाम्यहंद्रष्टुंरामेणनिहतंशरैः॥ २३॥ शूराश्चबलवंतश्चकृतास्त्राश्चनरारणे॥ कालाभिपन्नाःसीदंतियथावालुकसेतवः॥ २४॥ तन्मर्षयतुयच्चोक्तंगुरुत्वाद्धितमिच्छता॥ आत्मानंसर्वथारक्षपुरींचेमांसराक्षसां॥ स्वस्तितेऽस्तुगमिष्यामिसुखीभवमयाविना॥ २५॥ निवार्यमाणस्यमयाहितैषिणानरोचतेनेवचनंनिशाचर॥ परांतकालेहिगतायुषोनराहितंनगृह्णंतिसुहृद्भिरीरितं॥ २६॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषोडशःसर्गः॥ १६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ इत्युक्त्वापरुषंवाक्यंरावणंरावणानुजः॥ आजगाममुहूर्तेनयत्ररामःसलक्ष्मणः॥ १॥ तंमेरुशिखराकारंदीप्तामिवशतह्रदां॥ गगनस्थंमहीस्थास्तेददृशुर्वानराधिपाः॥ २॥ येचाप्यनुचरास्तस्यचत्वारोभीमविक्रमाः॥ तेपिवर्मायुधोपेताभूषणोत्तमभूषिताः॥ ३॥ सचमेघाचलप्रख्योवज्रायुधसमप्रभः॥ वरायुधधरोवीरोदिव्याभरणभूषितः॥ ४॥ तमात्मपंचमंदृष्ट्वासुग्रीवोवानराधिपः॥ वानरैःसहदुर्धर्षश्चिंतयामासबुद्धिमान्॥ ५॥

इतिश्रीरामाभि॰ श्रीरा॰रा॰वा॰आ॰ युद्ध॰ षोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ अथविभीषणस्यरामसमीपगमनं इतीति परुषंआत्मानंसर्वथेत्यादिरूपं रावणानुजोविभीषणःयत्रसलक्ष्मणोरामस्तत्राजगाम उत्पथप्रतिपन्नत्वाद्देहसंबंधेनगुरुंरावणंपरित्यज्यजगद्गुरुंस्मरणमात्रेणसकलपापहरंगुरुंरामंप्रत्याजगामेत्याशयः ॥ १ ॥ मेरुशिखराकारंउन्नतत्वपीवरत्वबहुलत्वैस्तदाकारं दीप्तत्वगगनस्थत्वाभ्यांशतह्रदासाम्यं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ आत्मपंचमंआत्मापंचमोयस्यतं मंत्रिचतुष्टयसहितंतमितियावत् ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ शालान्शालवृक्षान् ॥ ८ ॥ यावद्धतानिपतंति निपतिष्यंतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ तेषामित्यनादरेषष्ठी तानन्योन्यंसंभाषमाणाननादृत्य रामस्यभगवतःपरमदयालुत्वभावनयातेषामनादरः स्वस्थएवव्यतिष्ठतेतितिष्ठतेर्द्विःप्रयोगोनिर्भयत्वेनावस्थानसूचनाय ॥ १० ॥ महाप्राज्ञःसर्वदोषाकररावणत्यागात्निर्दुष्टसर्वगुणाकररामाश्रयणाच्चमहाप्राज्ञत्वं अतएवमहान्महतास्वरेण सर्वलोकशरण्यस्यार्तस्वरश्रवणायस्वरमहत्त्वं धीरगंभीरत्वंवास्वरेमहत्त्वं तेननिर्भयत्वप्रकाशः ॥११॥ रावणोनामेत्यादिनास्वस्यरामानुकूल्यतत्प्रातिकूल्यराहित्यादिरूपशरणागत्यंगबोधनं आनुकूल्यस्यसंकल्पःप्रातिकूल्यस्यवर्जनं रक्षिष्यतीतिविश्वासोगोमृत्ववरणंतथा आत्मनिक्षेपकार्पण्येषड्विधाशरणागतिरित्युक्तेः रावणत्वेनसर्वलोकपीडकत्वंदुर्वृत्तत्वेनाकृत्यकर्तृत्वंराक्षसत्वेनजातिकौर्यराक्षसेश्वरइत्यनेनभृत्यकौर्यंतद्भ्रातृत्वेनस्वस्यापिदोषवत्त्वकथनाद्गर्वहानिरूपकार्पण्यमुक्तं॥ १२॥ दुर्वृत्तत्वमेवाह तेनेति राक्षसीभिःसुरक्षितेत्यनेनसीतापातिव्रत्याहानिःसूचिता तद्धानौहिताभीरक्षणानुपयोगइतिभावः ॥ १३ ॥ हेतुभिर्हेतुमद्भिः निर्यात्यतांदीयतामितिहेतुमद्भिर्वाक्यैःपुनःपुनःसाधुन्यदर्शयमित्यन्वयः अनेनभगवदानुकूल्यसंकल्पःप्रातिकूल्याभावश्चदर्शितः ॥ १४ ॥ विपरीतोमुमूर्षुः ॥ १५ ॥ दासवदमानितः भ्रातापिसन्निति शेषः शरणंगतइत्यनेनात्मनिक्षेपरूपमंगंदर्शितं ॥ १६ ॥

चिंतयित्वामुहूर्तंतुवानरांस्तानुवाचह ॥ हनुमत्प्रमुखान्सर्वानिदंवचनमुत्तमं ॥ ६ ॥ एषसर्वायुधोपेतश्चतुर्भिःसहराक्षसैः ॥ राक्षसोऽभ्येतिपश्यध्वमस्मान्हंतुंनसंशयः ॥ ७ ॥ सुग्रीवस्यवचःश्रुत्वासर्वेतेवानरोत्तमाः ॥ शालानुद्यम्यशैलांश्चइदंवचनमब्रुवन् ॥ ८ ॥ शीघ्रंव्यादिशनोराजन्वधायैषांदुरात्मनां ॥ निपतंतिहतायावद्धरण्यामल्पचेतनाः ॥ ९ ॥ तेषांसंभाषमाणानामन्योन्यंसविभीषणः ॥ उत्तरंतीरमासाद्यखस्थएवव्यतिष्ठत ॥ १० ॥ सउवाचमहाप्राज्ञःस्वरेणमहतामहान् ॥ सुग्रीवंतांश्चसंप्रेक्ष्यखस्थएवविभीषणः ॥ ११ ॥ रावणोनामदुर्वृत्तोराक्षसोराक्षसेश्वरः ॥ तस्याहमनुजोभ्राताविभीषणइतिश्रुतः ॥ १२ ॥ तेनसीताजनस्थानाद्धृताहत्वाजटायुषं ॥ रुद्धाचविवशादीनाराक्षसीभिःसुरक्षिता ॥ १३ ॥ तमहंहेतुभिर्वाक्यैर्विविधैश्चन्यदर्शयं ॥ साधुनिर्यात्यतांसीतारामायेतिपुनःपुनः ॥ १४ ॥ सचनप्रतिजग्राहरावणःकालचोदितः ॥ उच्यमानंहितंवाक्यंविपरीतइवौषधं ॥ १५ ॥ सोहंपरुषितस्तेनदासवच्चावमानितः ॥ त्यक्त्वापुत्रांश्चदारांश्चराघवंशरणंगतः ॥ १६ ॥

सर्वलोकशरण्यायममवंशानुरूपश्चधर्मात्माचभविष्यतीतिकैकस्यैब्रह्मपुत्रेणविश्रवसावरदानात्सात्विकत्वेनब्रह्मतस्तथैवलब्धवरत्वेनचविभीषणस्यसर्वलोकस्रष्टुःसर्वलोकांतर्यामिणश्चायमवतारइतिज्ञानात्सर्वलोकशरण्यत्वमहात्मत्वज्ञानंरामविषयेबोध्यं राघवायार्कित्वर्थिनमर्थितदानदीक्षाकृतव्रतश्लाघ्यमिदंकुलंनइत्यादिवचनैःप्रसिद्धवैभवेरघुवंशेऽवतीर्णाय अनेनार्थिप्रार्थितवैफल्याभावोध्वनितः क्षिप्रमित्यनेनशीतलसुरभिसलिलंप्राप्यतृषितस्येवविलंबासहत्वं उपस्थितंशरणत्वेनप्राप्तंनिवेदयतशरणागतइतिज्ञापयत अनेनगोमृत्ववरणंरक्षिष्यत्यवश्यमेवेतिविश्वासश्चदर्शितः ॥ १७ ॥ एतद्विभीषणोक्तं अथलोकदृष्ट्याशत्रुपक्षोमविश्वसनीयइतिमत्वाराममपितथैवबोधयतीत्याह लक्ष्मणस्येति संरब्धंसंरंभोपेतमितिक्रियाविशेषणं ॥ १८ ॥ इदंपदार्थमाह प्रविष्टइति कश्चिदस्मच्छत्रुराक्षसत्वात्पूर्वंशत्रोरावणस्यसैन्यंप्रविष्टइदानीमतर्कितागमनएवसन्नस्मत्सैन्यंप्राप्तःसोसावंतरंलब्ध्वाउलूकोवायसानिवनोहन्यात् ॥१९॥ यदेवमतोमंत्रेइति वानराणांपरेषांचक्रमादनुग्रहनिग्रहार्थंत्वंमंत्रेकार्याकार्यविचारे व्यूहेसेनासन्निवेशे नयेसेनानयने यद्वा विचार्यनिश्चितानामुपायानांतत्तद्विषयप्रयोगेचारेपरबलवृत्तांतज्ञानफलकेचारपुरुषप्रवर्तनेयुक्तःसावधानोभवितुमर्हसि एवंसतितेभद्रमित्यर्थः ॥ २० ॥ उक्तमेवैतदित्याह अंतरिति अंतर्धानगताःअदृश्यसंचारस्वभावाः निकृतिज्ञाःकपटोपायेनगूढविप्रियकरणाभिज्ञाः ॥ २१ ॥ किंच योयमागतःसरावणस्यप्रणिधिश्चारएवभवेत् अस्तुकिंततस्तत्राह अन्विति भेदंअंगदादिविषये ॥ २२ ॥ विश्वस्तेप्राप्तविश्वासेऽस्मद्बलइतिशेषः ॥ २३ ॥ नन्वनेनाप्यागतेनास्माकमधिकंबलमेवभविष्यतीत्याशंक्यनेत्याह मित्रेति मित्रेणआटविकेनारण्यकेनप्रेषितंबलंमित्राटविबलं मौलंआप्तबंधुप्रहितंबलंमूलंवशीकृतौस्त्रीयेइतिकोशः भृत्यबलंतत्कालभृतिदानसंपादितबलं मौलभृत्यबलमितिसमाहारद्वंद्वः द्विषत्प्रेषितंबलंद्विषद्बलं ॥ २४ ॥

निवेदयतमांक्षिप्रंराघवायमहात्मने ॥ सर्वलोकशरण्यायविभीषणमुपस्थितं ॥ १७ ॥ एतत्तुवचनंश्रुत्वासुग्रीवोलघुविक्रमः ॥ लक्ष्मणस्याग्रतोरामंसंरब्धमिदमब्रवीत् ॥ १८ ॥ प्रविष्टःशत्रुसैन्यंहिप्राप्तःशत्रुरतर्कितः ॥ निहन्यादंतरंलब्ध्वाउलूकोवायसानिव ॥ १९ ॥ मंत्रेव्यूहेनयेचारेयुक्तोभवितुमर्हसि ॥ वानराणांचभद्रंतेपरेषांचपरंतप ॥ २० ॥ अंतर्धानगताह्येतेराक्षसाःकामरूपिणः ॥ शूराश्चनिकृतिज्ञाश्चतेषांजातुनविश्वसेत् ॥ २१ ॥ प्रणिधीराक्षसेंद्रस्यरावणस्यभवेदयं ॥ अनुप्रविश्यसोस्मासुभेदंकुर्यान्नसंशयः ॥ २२ ॥ अथवास्वयमेवैषच्छिद्रमासाद्यबुद्धिमान् ॥ अनुप्रविश्यविश्वस्तेकदाचित्प्रहरेदपि ॥ २३ ॥ मित्राटविबलंचैवमौलभृत्यबलंतथा ॥ सर्वमेतद्बलंग्राह्यंवर्जयित्वाद्विषद्बलं ॥ २४ ॥

अस्यद्विषद्बलत्वमेवदर्शयति प्रकृत्येति अमित्रस्यरावणस्य ॥ २५ ॥ अमित्रभ्रातृत्वंतद्वचनादेवनिश्चितमित्याह रावणस्येति इतितन्मुखादेवश्रुतमित्यर्थः ॥ २६ ॥ इदमपिवचोनवा
स्तवमित्याह रावणेनेति प्रणीतंप्रेषितंअवेहि अतस्तस्यनिग्रहंक्षमंमन्ये क्षमवतांयुक्तव्यापारवतां क्षमावतांवा ह्रस्वआर्षः ॥ २७ ॥ त्वयिप्रहर्तुंरावणेनसंदिष्टःसन्निहागतः ॥ २८ ॥
अतएषवध्यतां ॥ २९ ॥ वाक्यकुशलंराममित्यन्वयः ॥३०॥ अथरामःशरणागतंश्रुत्वाआनिनीषुरपिप्रागेवसुग्रीववाक्यभंगस्यायुक्तत्वमालोच्यविचारंप्रस्तावयति सुग्रीवस्येति ॥३१॥

प्रकृत्याराक्षसोह्येपभ्राताऽमित्रस्यवैप्रभो॥ आगतश्चरिपुःसाक्षात्कथमस्मिंश्चविश्वसेत्॥ २५ ॥ रावणस्यानुजोभ्राताविभीषणइतिश्रुतः ॥ चतु
र्भिःसहरक्षोभिर्भवंतंशरणंगतः॥ २६॥ रावणेनप्रणीतंहितमवेहिविभीषणं॥ तस्याहंनिग्रहंमन्येक्षमंक्षमवतांवर ॥ २७॥ राक्षसोजिह्मयाबुद्ध्या
संदिष्टोऽयमिहागतः॥ प्रहर्तुंमाययाछन्नोविश्वस्तेत्वयिचानघ ॥ २८ ॥ वध्यतामेषतीव्रेणदंडेनसचिवैःसह॥ रावणस्यनृशंसस्यभ्राताह्येषविभी
षणः॥ २९॥ एवमुक्त्वातुतंरामंसंरब्धोवाहिनीपतिः॥ वाक्यज्ञोवाक्यकुशलंततोमौनमुपागमत्॥ ३०॥ सुग्रीवस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वारामोमहाबलः॥
समीपस्थानुवाचेदंहनुमत्प्रमुखान्कपीन्॥ ३१॥ यदुक्तंकपिराजेनरावणावरजंप्रति॥ वाक्यंहेतुमदत्यर्थंभवद्भिरपिचश्रुतं॥ ३२॥ सुहृदामर्थकृच्छ्रे
षुयुक्तंबुद्धिमतासदा॥ समर्थेनोपसंदेष्टुंशाश्वतींभूतिमिच्छता॥ ३३॥ इत्येवंपरिपृष्टास्तेस्वंस्वंमतमतंद्रिताः ॥ सोपचारंतदाराममूचुःप्रियचिकीर्ष
वः॥ ३४॥ अज्ञातंनास्तितेकिंचित्त्रिषुलोकेषुराघव ॥ आत्मानंपूजयन्रामपृच्छस्यस्मान्सुहृत्तया॥ ३५॥

सुग्रीवस्यसुमतितांस्वहितैषित्वंचमंत्रिभ्यआह यदुक्तमिति मंत्रेव्यूहेइत्यादिनेतिशेषः अत्यर्थंहेतुमत्भृशंयुक्तिमत् ॥ ३२ ॥ तस्ययुक्तत्वमाह सुहृदामिति सुहृदांशाश्वतींभूतिमिच्छता
बुद्धिमताप्रशस्तबुद्धिनासमर्थेनविचारसमर्थेन सदार्थकृच्छ्रेषुकृत्याकृत्यसंदेहेषु उपसंदेष्टुंसम्यगुपदेष्टुंयुक्तं उपदेशकरणमुचितमितिभावः ॥३३॥ इत्येवमिति मित्रैर्मित्रेभ्यउपदेष्टव्यमेवे
तियतोऽतोयूयमपिस्वस्वमतंब्रूतेत्येवंपृष्टाहरयःस्वंस्वंमतमूचुरित्यन्वयः ॥ ३४ ॥ सोपचारमूचुरित्युक्तंतत्रोपचारंदर्शयति अज्ञातमिति आत्मानंअस्माकमात्मानंसुहृत्तयासुहृद्भावप्रकाश
नेनपूजयन्नित्यर्थः यद्वा एवंवानरेश्वरोप्ययंसुहृदित्यात्मनःकीर्तिंप्रथयन्नित्यर्थः ॥ ३५ ॥

सुहृत्सुनिसृष्टात्माकृतविश्वासः सत्यव्रतःरक्षःस्वपिशरणागतरक्षणव्रतपालकः ॥ ३६ ॥ तवसचिवाहेतुतोहेतुयुक्तंब्रुवंत्वितिविधिः ॥ ३७ ॥ इत्युक्तेइति हनूमदादिमंत्रिभिरितिशेषः वि
भीषणपरीक्षार्थंतत्परीक्षाफलकंवचनंराघवायांगदोयुवराजत्वादग्रतउवाच ॥ ३८ ॥ तर्क्यएवशंक्यएव विश्वासनीयःविश्वासप्रयुक्तव्यवहारार्हःसहसानकर्तव्योऽपितुशनैरित्यर्थः
॥ ३९ ॥ तत्रहेतुमाह छादयित्वेति भावमांतरं ॥ ४० ॥ तस्यतस्यगुणदोषपरीक्षणेनार्थानर्थौहिताहितत्वेनिश्चित्यतदनुरूपंव्यवसायमुद्योगंभजेतेतिहप्रसिद्धं कस्मिन्सतिकीदृशोव्यव

त्वंहिसत्यव्रतःशूरोधार्मिकोदृढविक्रमः॥ परीक्ष्यकारीस्मृतिमान्निसृष्टात्मासुहृत्सुच॥ ३६॥ तस्मादेकैकशस्तावद्ब्रुवंतुसचिवास्तव ॥ हेतुतोमतिसं
पन्नाःसमर्थाश्चपुनस्तथा॥ ३७॥ इत्युक्तेराघवायाथमतिमानंगदोऽग्रतः॥ विभीषणपरीक्षार्थमुवाचवचनंहरिः॥ ३८॥ शत्रोःसकाशात्संप्राप्तःस
र्वथातर्क्यएवहि॥ विश्वासनीयःसहसानकर्तव्योविभीषणः ॥ ३९ ॥ छादयित्वात्मभावंहिचरंतिशठबुद्धयः ॥ प्रहरंतिचरंध्रेषुसोऽनर्थःसुमहान्भवे
त्॥ ४०॥ अर्थानर्थौविनिश्चित्यव्यवसायंभजेतह॥ गुणतःसंग्रहंकुर्याद्दोषतस्तुविसर्जयेत्॥ ४१॥ यदिदोषोमहांस्तस्मिंस्त्यज्यतामविशंकितं ॥ गु
णान्वापिबहून्ज्ञात्वासंग्रहःक्रियतांनृप॥ ४२॥ शरभस्त्वथनिश्चित्यसार्थंवचनमब्रवीत्॥ क्षिप्रमस्मिन्नरव्याघ्रचारःप्रतिविधीयतां ॥ ४३॥ प्रणि
धायहिचारेणयथावत्सूक्ष्मबुद्धिना॥ परीक्ष्यचततःकार्योयथान्यायंपरिग्रहः॥ ४४॥ जांबवांस्त्वथसंप्रेक्ष्यशास्त्रबुद्ध्याविचक्षणः॥ वाक्यंविज्ञापया
मासगुणवद्दोषवर्जितं॥ ४५॥ बद्धवैराच्चपापाच्चराक्षसेंद्राद्विभीषणः॥ अदेशकालेसंप्राप्तःसर्वथाशंक्यतामयं॥ ४६॥ ततोमैंदस्तुसंप्रेक्ष्यनयाप
नयकोविदः॥ वाक्यंवचनसंपन्नोबभाषेहेतुमत्तरं॥ ४७॥

सायस्तत्राह गुणइति गुणभूयस्त्वेनेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ तदेवविवृणोति यदिदोषइति ॥ ४२ ॥ सार्थंसोपपत्तिकं चारोदूतः प्रतिविधीयतांप्रेष्यतां ॥ ४३ ॥ प्रणिधायचारंप्रेषयित्वासूक्ष्मबु
द्धिनाचारेणचयथान्यायंपरीक्ष्यततःसंग्रहःकार्यः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ अदेशकालेस्वामिसंदेशंविहायरिपुदेशआगमनेचानुचितदेशप्राप्तत्वं स्वामिनःसंकटकालेतत्परित्यागान्नौचित्यादनुचित
कालप्राप्तोऽतःशंक्यतां सर्वथाशंकाविषयत्वेनत्यागार्हएवायमितिभावः ॥ ४६ ॥ हेतुमत्तरंअतिशयेनहेतुमत् ॥ ४७ ॥

अनुजोनामेति नामेतिप्रसिद्धौ अतोऽयंमधुरेणसौम्यभावेनैवपृच्छ्यतां गूढदूतमुखेनरावणस्यवृत्तांतमितिशेषः॥४८॥ अस्यबुद्धिपूर्वकदुष्टत्वादुष्टत्वान्यतरत्वतोनिर्णीयततस्त्वंतत्तदुचितं कृत्यंकरिष्यसि ॥४९॥ अथहनूमान्सुग्रीवोक्तंवध्यत्वंराजवचनत्वादत्यंताविचारमूलकमित्युपेक्ष्यगुणादिपरीक्षयापरिग्रहत्यागरूपमंगदादिवचोनुवादपूर्वकंदूषयन्निदानीमेवदोषाभाव निर्णयस्यसुकरत्वादविलंबेनपरिग्रहएवयुक्तइत्याह अथेति संस्कारसंपन्नःसकलशास्त्रज्ञानजसंस्कारसंयुक्तः श्लक्ष्णंश्लक्ष्णसंदर्भं अर्थवत्प्रकटार्थवत् लघुमितशब्दं मधुरंश्रवणमात्रेणसु खकरं ॥ ५० ॥ समर्थंसकलशास्त्रार्थतत्त्वनिरूपणसमर्थं अतिशाययितुंअभिभवितुं ॥ ५१ ॥ वादात्तर्ककुशलत्वप्रकटनाद्धेतोः संघर्षात्सचिवांतरस्पर्धावशात् आधिक्यात्अधिकबु द्धिमत्त्वाभिमानात् कामतःवचनेच्छातः यदेवमतोयथार्थमेववक्ष्यामि गौरवात्कार्यगौरवानुरोधेनेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ तत्रादावंगदमतंदूषयति अर्थेत्यादि अर्थानर्थनिमित्तंगुणदोषनिश्च

अनुजोनामतस्यैषरावणस्यविभीषणः॥पृच्छ्यतांमधुरेणायंशनैर्नरपतीश्वर॥ ४८ ॥ भावमस्यतुविज्ञायतत्त्वतस्त्वंकरिष्यसि ॥ यदिदुष्टोनदुष्टो वाबुद्धिपूर्वंनरर्षभ॥४९॥अथसंस्कारसंपन्नोहनूमान्सचिवोत्तमः॥उवाचवचनंश्लक्ष्णमर्थवन्मधुरंलघु॥५०॥ नभवंतंमतिश्रेष्ठंसमर्थंवदतां वरं ॥ अतिशाययितुंशक्तोबृहस्पतिरपिब्रुवन् ॥ ५१ ॥ नवादान्नापिसंघर्षान्नाधिक्यान्नचकामतः ॥ वक्ष्यामिवचनंराजन्यथार्थंरामगौरवात् ॥५२॥ अर्थानर्थनिमित्तंहियदुक्तंसचिवैस्तव॥तत्रदोषंप्रपश्यामिक्रियानत्वुपपद्यते ॥ ५३ ॥ ऋतेनियोगात्सामर्थ्यमवबोद्धुंनशक्यते॥ सहसा विनियोगोपिदोषवान्प्रतिभातिमे॥ ५४॥ चारप्रणिहितंयुक्तंयदुक्तंसचिवैस्तव॥ अर्थस्यासंभवात्तत्रकारणंनोपपद्यते॥५५॥

यनिमित्तंतवसचिवैरंगदादिभिर्यदुक्तंतत्रदोषमंशेनवैगुण्यंपश्यामि शंकितव्यःपरीक्षणीयश्चेतियदुक्तंतद्युक्तमेव किंत्वेवंनिश्चयइत्यनुक्तेरिदमनुत्तरं तदेवाह क्रियानत्वुपपद्यते क्रियाउ त्तररूपा यद्वा परीक्षणरूपाक्रियेदानींनोपपद्यतइत्यर्थः ॥ ५३ ॥ तदेवाह ऋतेइति नियोगादेतमाहूयतस्यैवृत्तांतनिवेदनरूपनियोगंविनासामर्थ्यहानोपादानौचित्यंबोद्धुंनशक्यते त र्हिद्रागायनेतिचेत्तत्राह सहसाहठाद्विनियोगोपिराजसन्निधिप्रापणपूर्ववृत्तांतप्रतिपादनानुज्ञादानरूपविनियोगोपिदोषवानेवप्रतिभाति तस्मात्समर्थद्वारातदीयवृत्तांतंज्ञात्वाभवत्समी पानयनमुचितमितिभावः ॥ ५४ ॥ तर्हिशरभमतमेवतवापिकिमित्याशंक्यतन्मतंदूषयति चारेति प्रणिहितमितिभावेनिष्ठा चारप्रेषणंयुक्तमितियदुक्तंतवसचिवैःशरभादिभिस्तदपिनोप पद्यतेइतिशेषः यतस्तत्रचारप्रेषणेकारणंनोपपद्यतेतत्प्रयोजनंनास्ति कुतः अर्थस्यासंभवादेवतत्साध्यप्रयोजनासंभवादेव अयंभावः असन्निहितेऽप्रकटवृत्तातेतज्ज्ञानायतत्प्रेषणंनतुप्र त्यक्षेप्रकटतयास्ववृत्तांतवेदकइति ॥ ५५ ॥

अथजांबवदुक्तमदेशकालप्राप्तिरूपंशंकास्पदत्वरूपासिद्ध्यादूषयति अदेशेति अयंविभीषणोऽदेशकालेसंप्राप्तइतियज्जांबवतोक्तंतत्रतद्विषयेएषदेशःकालश्चयथाभवतितथेयंमेविवक्षा स्तीत्यन्वयः॥५६॥ तंविवक्षाविषयमाह पुरुषादिति पापात्पुरुषाद्रावणादुत्तमंपुरुषंत्वांप्राप्यबुद्ध्यानिश्चित्यतथाद्वयोस्तयोर्दोषगुणावपिप्राप्यबुद्ध्यानिश्चित्ययदत्रयुक्तंकालोचितमागम नंकृतंतत्तस्यैवबुद्धितःसदृशं पुरुषादित्यर्धोक्तस्यैवविवरणं दौरात्म्यमिति परदारापहरणाद्रावणेदौरात्म्यं त्वयिविक्रमंचकक्षपुटेरावणंकृत्वाचतुःसागरीप्रदक्षिणंकृतवतोवालिनएकेनैवबा णेनत्वयाहननाद्दृष्ट्वेत्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अथैनमाकार्यतद्वचनतद्भावदर्शनाभ्यामेवतदीयगुणदोषाववगंतव्याविति स्वमतंस्थिरीकर्तुंचारप्रेषणपक्षेदोषांतरमाहाज्ञातेति अज्ञातकुलशी

अदेशकालेसंप्राप्तइत्ययंयद्विभीषणः॥विवक्षातत्रमेऽस्तीयंतांनिबोधयथामति॥५६॥एषदेशश्चकालश्चभवतीहयथातथा॥पुरुषात्पुरुषंप्राप्यत थादोषगुणावपि॥५७॥दौरात्म्यंरावणेदृष्ट्वाविक्रमंचतथात्वयि॥युक्तमागमनंह्यत्रसदृशंतस्यबुद्धितः ॥५८॥ अज्ञातरूपैःपुरुषैःसराजन्पृच्छ्य तामिति ॥ यदुक्तमत्रमेप्रेक्षाकाचिदस्तिसमीक्षिता ॥ ५९ ॥ पृच्छ्यमानोविशंकेतसहसाबुद्धिमान्वचः ॥ तत्रमित्रंप्रदुष्येतमिथ्यापृष्टंसुखागतं ॥६०॥

लप्रयोजनैःपुरुषैश्चारैःसविभीषणःपृच्छ्यतामितियन्मैंदेनोक्तमत्रमेमयासमीक्षितासम्यक्परीक्षिताकाचित्प्रेक्षाधीरस्ति ॥ ५९ ॥ कासेत्यत्राह पृच्छ्यमानइति अज्ञातपुरुषेणकोभवान्कु तआगतइतिकिमर्थमागतइत्यादिपृच्छ्यमानःप्रष्टृस्वरूपज्ञानरहितोबुद्धिमान्पुरुषस्तद्वचःसहसाद्राक्विशंकेतनेमंजानामिकेनायंप्रेषितःकिमर्थंपृच्छतीतिशंकाकुलएवभवतिकेवलंनतुउ त्तरयतिकिंचित् यदितुप्रष्टुःशनैर्ज्ञानंभवतितदासुखागतंसुखार्थमागतंमित्रंचेत्तदामिथ्यापृष्टंतथापुनःपृष्टंसत्मित्रभावात्प्रदुष्येतभिद्येत किमर्थमेवंविचारयतिपुरुषमुखेनेतिस्तब्धस्त्रेहंभ वति एवंचमित्रहानिरितिभावः ॥ ६० ॥

किंचतस्यशत्रुत्वेनदभिप्रायश्चारैरपिदुर्ज्ञेयइत्याह अशक्यमिति परस्यशत्रोर्भावश्चारेणसहसाद्राक्प्रश्नमात्रेणवेत्तुंज्ञातुमशक्यएव अज्ञातेनपृष्टेउत्तरस्यैवादानात् शत्रुप्रहितत्वेनज्ञातेप्र
त्युतदंडस्यापिप्रसंगात् नन्वेवंजगतिचारप्रेषणनैष्फल्यप्रसंगइतिचेन्न बहुकालंतत्रस्थितैतद्वचनैस्तद्व्यवहारैस्तत्प्रसंगेहर्षामर्षादिभिश्चतस्यशत्रुमित्रत्वज्ञानायतत्प्रेषणसंभवात् यदेवमतोंत
रेणेति अंतरेणस्वरैर्भिन्नैर्नैपुण्यंपश्यतांभृशमितिप्राचीनःपाठः अंतरेणव्यवहारमध्येभिन्नैःस्वरैर्विलक्षणस्वरैःकंठध्वनिभिर्नैपुण्यंसदसदन्यतरत्वनिश्चयंपश्यतांकुरुतांभवानितिशेषः तत्रबा
ष्पकंठत्वेभीत्यापूर्वापरासंगतकथनेचासन्नन्यथासन्निति निश्चीयतामित्याशयः अंतःस्वभावैर्गीतैस्तैर्नैपुण्यंपश्यताभृशमितिपाठे भृशमत्यर्थंस्वस्मिन्नैपुण्यंपश्यताजानतापिप्रष्टाअंतःस्व
भावैरापाततःप्रसन्नार्थत्वेपिगूढाभिप्रायैर्गीतैर्भाषितैःपरस्वभावोभिप्रायःसहसावेत्तुंनशक्यइत्यर्थः ॥६१॥ ननुत्वयैवप्रथमंपरीक्ष्यतामितिचेन्मयापरीक्षितएवेत्याह नत्वस्येति दुष्टभावता

अशक्यंसहसाराजन्भावोबोद्धुंपरस्यवै ॥ अंतरेणस्वरैर्भिन्नैर्नैपुण्यंपश्यतांभृशं ॥ ६१ ॥ नत्वस्यब्रुवतोजातुलक्ष्यतेदुष्टभावता ॥ प्रसन्नंवदनंचापि तस्मान्मेनास्तिसंशयः ॥ ६२ ॥ अशंकितमतिःस्वस्थोनशठःपरिसर्पति ॥ नचास्यदुष्टवागस्तितस्मान्मेनास्तिसंशयः ॥ ६३ ॥ आकारश्छाद्यमानोपिनशक्योविनिगूहितुं ॥ बलाद्धिविवृणोत्येवभावमंतर्गतंनृणां ॥ ६४ ॥ देशकालोपपन्नंचकार्यंकार्यविदांवर ॥ सफलंकुरुतेक्षिप्रंप्रयोगेणाभिसंहितं ॥ ६५ ॥

वचनचेष्टादिभिर्दुष्टांतःकरणतानलक्ष्यतेप्रसन्नवदनताचदृश्यते ॥ ६२ ॥ उक्तार्थस्यैवस्थैर्यायाभ्यासः अशंकितेति अशंकितमतिर्निश्चितशरणगमनमतिःरामशरणगमनमेवममेष्टसाध
नमितिसुप्रतिष्ठितचित्तः अतएवस्वस्थःसुस्वभावएवभूत्वाऽयंपरिसर्पति नशठोगूढविप्रियधीर्भूत्वा दुष्टवाग्दुष्टाशब्दार्थदोषवतीवाक् ॥६३॥ ननुशठोप्येवंवक्ष्यतीत्याशंक्याहाकारइति आ
कारआंतरोभावोयावच्छक्यंछाद्यमानोपिनसर्वात्मनानिगूहितुंशक्यः कुतस्तत्राह बलादिति भावंशठभावंसाधुभावंचविवृणोत्येव अंतर्यामिदेवतेतिशेषः साहितथावचनादिप्रेरणयातं
प्रकटीकरोतीत्यर्थः अस्यत्रिरेकरूपवादान्निर्दुष्टत्वंनिर्णीयतइतिभावः ॥ ६४ ॥ नन्वदुष्टस्यास्यांवेलायामत्रागमनेकिंप्रयोजकमित्याशंकायांदेशकालौचित्यज्ञानमेवेत्याह देशेति हे
कार्यविदांवरअस्येदमत्रागमनरूपंकार्यंदेशकालोपपन्नमेवउक्तरीत्या किंचेदृशंकार्यंप्रयोगेणाभिसंहितमनुष्ठानेनसंपादितंआत्मानंक्षिप्रंसफलंकुरुतेइत्यर्थः ॥ ६५ ॥

एतदेवविवृणोति उद्योगमिति उद्योगंरावणवधविषयं मिथ्यावृत्तंमिथ्यावलगर्वितंपापवृत्तंचदृष्ट्वारावणादप्यधिकबलंवालिनंहतंश्रुत्वाबुद्धिपूर्वंवालिवदेवरावणंहनिष्यतिसुग्रीववदेव
मह्यंराज्यंदास्यतिशरणागतवत्सलःसर्वथामांरक्षिष्यतीतिबुद्धिपूर्वं उपसंहरति एतावदिति ॥ ६६ ॥६७॥ मयाराक्षसस्यार्जवमुद्दिश्यत्वांप्रतियथाशक्त्युक्तं अधिकंवक्तुंतुनयुज्यते श्रुत्वा
शेषकृत्यस्यनिर्णयेतुत्वमेवप्रमाणं ॥ ६८ ॥ दृतमानः कतकरीत्याषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तदशः
सर्गः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ वायुसुतस्यवचनमितिशेषः श्रुतवान्सकलशास्त्रश्रवणवान् आत्मनिस्वचित्तेस्थितंस्वचित्तस्थितार्थप्रतिपादकमितियावत् ॥ १ ॥ ममापिभवदुक्तेभ्योविलक्ष
णंविभीषणंप्रतिकाचिद्विवक्षास्तितत्सर्वंमद्विवक्षितंममश्रेयसिस्थितैर्भवद्भिःश्रोतुंश्रवणसन्निहितंकर्तुमिच्छामि इयमुक्तिःसर्वमतप्रतिक्षेपकस्वमतश्रवणेनसुग्रीवादीनांव्याकुलचित्ततामा

उद्योगंतवसंप्रेक्ष्यमिथ्यावृत्तंचरावणं ॥ वालिनंचहतंश्रुत्वासुग्रीवंचाभिषेचितं ॥ ६६ ॥ राज्यंप्रार्थयमानस्तुबुद्धिपूर्वमिहागतः ॥ एतावत्तुपुरस्कृत्य विद्यतेतस्यसंग्रहः ॥ ६७ ॥ यथाशक्तिमयोक्तंतुराक्षसस्यार्जवंप्रति ॥ प्रमाणंत्वंहिशेषस्यश्रुत्वाबुद्धिमतांवर ॥ ६८ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथरामःप्रसन्नात्माश्रुत्वावायुसुतस्यह ॥ प्रत्यभाषतदुर्धर्षःश्रुतवानात्मनिस्थितं ॥ १ ॥ ममापिचविवक्षास्तिकाचित्प्रतिविभीषणं ॥ श्रोतुमिच्छामितत्सर्वंभवद्भिःश्रेयसिस्थितैः ॥ २ ॥ मित्रभावेनसंप्राप्तंनत्यजेयंकथंचन ॥ दोषोयद्यपितस्यस्यात्सतामेतदगर्हितं ॥ ३ ॥

भूदितितेषामुपलालनाय ॥ २ ॥ तत्रान्यैर्दोषोक्तिपूर्वकमग्राह्यत्वमुक्तं हनूमतानिर्दोषत्वोक्तिपूर्वंग्राह्यत्वमुक्तं भगवांस्तुप्रौढ्यासुग्रीवायुक्तरंध्रप्रहारित्वमंगीकृत्यापिपरिग्राह्यत्वंस्थापयति
मित्रेति राघवंशरणंगतइतिप्रसन्नवचनानुमितमित्रभावेनमित्रत्वेनसंप्राप्तंपत्नीस्निग्धभावेनप्राप्तंपतिमिवकथंचनसर्वदेशकालावस्थास्वपिनत्यजेयं भवदुक्तरंध्रप्रहारमिथ्याविभीषिका
भीतःसन्निति शेषः ननुशत्रुपक्षत्वेनदुष्टंकथंनत्यक्ष्यसीत्यत्राह दोषइति वस्तुतस्तत्रदोषएवनास्ति शत्रुपक्षत्वेपिततोभीततयाशरणागतत्वात् यद्यपितस्यदोषोभवदुक्तस्तदतिरिक्तश्चस्या
त्तथापितंनत्यजेयमितिसंबंधः यद्यपिदुष्टजनपरिग्रहःशिष्टगर्हितस्तथापिवध्यंप्रपन्नंनप्रतिप्रयच्छंतीत्येवमादिशास्त्रात्शरणागतदुष्टपरिग्रहणंसतामगर्हितंपूजितमित्यर्थः ॥ ३ ॥

गर्हितत्वमेवज्ञापयितुंसुग्रीवःप्रागुक्तादधिकंस्वविवक्षितंदोषंविभीषणेकथयति सुग्रीवइति आभाष्यअनूद्य ततोविमर्शानंतरं शुभतरंप्रागुक्तदोषादप्यधिकोयःसमर्थतरापरियाह्यत्वेहेतुभूतोदोषस्तत्प्रतिपादकं ॥ ४ ॥ सएषरजनीचरोदुष्टोवाप्रागुक्तदोषयुक्तोवाअदुष्टोवातद्रहितोवातथाप्यसौग्राह्यःकिंनैवग्राह्यःकृतघ्नत्वादित्याह ईदृशमिति प्रबलशत्रुग्रासरूपंव्यसनंप्राप्तंभ्रातरंयःपरित्यजेदत्यजत् ॥ ५ ॥ तस्यास्यकोनामसंभवेत् यमेषसंकटेनपरित्यजेत् तस्मादस्मानपिसंकटेत्यक्ष्यत्येव विश्वासघातिकृतघ्नत्वादित्यर्थः सर्वानुदीक्ष्यसुग्रीवस्योत्तरकक्ष्याचालनसामर्थ्यंसर्वहरीननुभाव्य तथालक्ष्मणमुदीक्ष्येषदुत्स्मयमानोबालत्वेनमहत्तापरिज्ञानात्तवाप्येतदेवसंमतमितीषद्धासंकुर्वन्निति होवाच ॥ ६ ॥ ७ ॥ सुग्रीववैमनस्यपरि

सुग्रीवस्त्वथतद्वाक्यमाभाष्यचविमृश्यच ॥ ततःशुभतरंवाक्यमुवाचहरिपुंगवः ॥ ४ ॥ सदुष्टोवाप्यदुष्टोवाकिमेषरजनीचरः ॥ ईदृशंव्यसनंप्राप्तंभ्रातरंयःपरित्यजेत् ॥ ५ ॥ कोनामसभवेत्तस्ययमेषनपरित्यजेत् ॥ वानराधिपतेर्वाक्यंश्रुत्वासर्वानुदीक्ष्यतु ॥ ६ ॥ ईषदुत्स्मयमानस्तुलक्ष्मणंपुण्यलक्षणं ॥ इतिहोवाचकाकुत्स्थोवाक्यंसत्यपराक्रमः ॥ ७ ॥ अनधीत्यचशास्त्राणिवृद्धाननुपसेव्यच ॥ नशक्यमीदृशंवक्तुंयदुवाचहरीश्वरः ॥ ८ ॥ अस्तिसूक्ष्मतरंकिंचिद्यथात्रप्रतिभातिमा ॥ प्रत्यक्षंलौकिकंचापिवर्ततेसर्वराजसु ॥ ९ ॥ अमित्रास्तत्कुलीनाश्चप्रातिदेश्याश्चकीर्तिताः ॥ व्यसनेषुप्रहर्तारस्तस्मादयमिहागतः ॥ १० ॥

हारायतद्वाक्यंप्रशस्योत्तरमाह अनधीत्येति हरीश्वरोयदुवाचेदृशंवृद्धसेवारहितेनशास्त्राध्ययनरहितेनचनवक्तुंशक्यं ॥ ८ ॥ अथैतदुपर्यपिममकिंचिद्भातीत्याह अस्तीति अत्रभ्रातृपरित्यागरूपदोषोद्भावनेपिसर्वराजसुप्रत्यक्षंप्रत्यक्षसिद्धंलौकिकमंततःसर्वलोकप्रसिद्धंविद्यतेमामांप्रतिभातिचतत्सूक्ष्मतरंकिंचिदर्थरूपमस्ति ॥ ९ ॥ तदर्थरूपंप्रतिपादयितुंतदुपयुक्तांलोकस्थितिमाह अमित्राइति राज्ञाममित्राःशत्रवोद्विधाकीर्तिताः तत्कुलीनाज्ञातयः प्रातिदेश्याआसन्नदेशवासिनश्चेति तेद्विविधाअपिस्वविरोधिज्ञातेःस्वविरोधिनआसन्नदेशवर्तिनश्चव्यसनेषुआध्यात्मिकादित्रिप्रकारकष्टेषुतस्यप्रहर्तारोभवंतीतिप्रसिद्धं अस्तुकिंतत इत्यत्राह तस्मादिति नानाप्रकारस्वपीडाप्रदत्तज्ञातिभयात्स्वत्राणार्थमिहागतः यद्वा तस्माद्व्यसनप्रहर्तृज्ञातित्वाद्व्यसनिनंरावणंप्रहर्तुमयंविभीषणइहागतइत्यर्थः ॥ १० ॥

अथशत्रुताप्रयोजकमपिनज्ञातित्वमात्रंकिंतुपरस्परानिष्टचिंतायुक्तत्वमित्याह अपापाइति अपापाःपरस्परानिष्टचिंतारहिताःधर्ममार्गेणपरस्परंहितैषिणश्चतत्कुलीनाज्ञातयोयेतेस्वकान्हितान्मानयंति एषउक्तोर्थःप्रायोबाहुल्येनलोकेउपलक्ष्यते नरेंद्राणांतुशोभनोपिहितैष्यपिज्ञातिःशंकनीयएव महत्तरराज्यैश्वर्यलोभसंभवात् उपजापवशादनिष्टचिंतायाभरतमात्रादौदृष्टत्वाच्च एवंचस्वस्माच्छंकितरावणतोऽनिष्टंसंभाव्यतंत्यक्त्वाऽयमागतः किंच योहिसार्थमभिक्रांतंहंतिमन्युरेवमन्युंस्पृशतिनतस्मिन्दोषइत्यापस्तंबोक्तेःरावणनाशार्थमागमनेप्यस्यनदोषइत्याशयः ॥ ११ ॥ एवंभ्रातृत्यागदोषंपरिहृत्ययःपूर्वंपरिग्रहेरंध्रप्रहारदोषउक्तस्तमनूद्यपरिहरति यइति अखिलस्यशत्रुपक्षस्यादानेपरिग्रहेयोदोषोरंध्रप्रहाररूपोदोषउक्तस्तद्विषयेयथाशास्त्रंयथान्यायमुत्तरंकीर्तयिष्यामितच्छृणु ॥ १२ ॥ तदेवाह नेति वयंनतत्कुलीनाःज्ञातयः चाप्यातिदेश्याश्चनभवामः अतोऽस्मद्राज्यजिघृक्षाभावान्नास्मासुप्रहारोऽनेनकार्यःकिंतुनिजराज्यमेवस्वज्ञातिनिरासमस्मन्मुखेनसंपाद्यकांक्षति तदाह राज्यकांक्षीति अतोनोपजीव्यविरोधंकरिष्यति ननुमूर्खैस्तमःप्रधानत्वाद्राक्षसैःकथमेवंविचारकरणमतआ

अपापास्तत्कुलीनाश्चमानयंतिस्वकान्हितान् ॥ एषप्रायोनरेंद्राणांशंकनीयस्तुशोभनः ॥ ११ ॥ यस्तुदोषस्त्वयाप्रोक्तोह्यादानेखिलस्यच ॥ तत्रतेकीर्तयिष्यामियथाशास्त्रमिदंशृणु ॥ १२ ॥ नवयंतत्कुलीनाश्चराज्यकांक्षीचराक्षसः ॥ पंडिताहिभविष्यंतितस्माद्ग्राह्योविभीषणः ॥ १३ ॥ अव्यग्राश्चप्रहृष्टाश्चतेभविष्यंतिसंगताः ॥ प्रणादश्चमहानेषोऽन्योन्यस्यभयमागतं ॥ इतिभेदंगमिष्यंतितस्माद्ग्राह्योविभीषणः ॥ १४ ॥

ह पंडिताइति पर्यालोचनपूर्वमनुष्ठेयनिश्चयसमर्थाःपंडितास्तेसर्वत्रभविष्यंत्येव एवंचैकजन्यत्वेपियथाकुंभकर्णोऽतितामसोरावणश्चातिराजसएवमयमतिसात्विकतयैवंविचारशीलइतिभावः उपसंहरति तस्मादिति ॥ १३ ॥ उक्तहेत्वनुवादपूर्वंग्राह्यत्वमुपसंहरति अव्यग्राइतिसार्धेन तेज्ञातयोऽव्यग्राअनाकुलानिश्चयवंतइतियावत् प्रहृष्टाःअन्योन्यंसंतुष्टाश्चसौभ्रात्रात्संगताःपरस्परमिलिताभविष्यंतीतिसर्वलोकप्रसिद्धं तेभ्योन्येतुउक्तविपरीताःइतिप्रागुक्तरीत्यापापमूलराज्यलोभादिनाभेदंगमिष्यंति ततोनंतरमस्यज्ञातिवर्गस्यएषलोकप्रसिद्धःप्रणादोयुद्धरूपकोलाहलोभवति अन्योन्यस्यान्योन्यतोभयंचागतंभवतीतिलोकस्थितिर्यतस्तस्मादयमेतावत्कालमनपगतसौभ्रात्रोपिकेनचिन्निमित्तेनाद्यप्राप्तवैरःशरणमागतोग्राह्यएवेतिकतकव्याख्या तीर्थस्तुनेषततोस्येतिपठित्वाअस्यभीतस्यैवैषमहान्प्रणादःश्रूयतेऽतस्ततोबलवतोरावणादस्यविभीषणस्यभयमागतमित्यात्मत्राणार्थमागतःपरिग्राह्यएवेत्यर्थः इतरत्तुप्राग्वदेवव्याख्येयमित्याह ॥ १४ ॥

ननुभरतादिष्वेतद्दोषादर्शनाद्भ्रातॄणामीदृशभेदासंभवोतआह नसर्वेइति राज्यादीच्छयाप्राप्तसौभ्रात्रत्यागस्याभावोभरतादन्येनपरमदुष्करः तेनपितृदत्तराज्यत्यागात् लक्ष्मणादेस्तुतद प्रसक्त्यानतदुक्तिः मद्विधावापुत्राःसुखलिप्सयापितृवाक्यलंघनरहिताः सुहृदोवाभवद्विधाः त्यक्त्वापिसर्वसौख्यंसर्वाकारेणसर्वबलेनसर्वयत्नेनचमित्रकार्यसाधकःसुहृत्परमदुर्लभइति भावः अत्रभूतार्थकथनरूपत्वान्नात्मप्रशंसादोषोभगवतः स्वगुणाविष्क्रियादोषोनास्तिभूतार्थशंसनइतिदंड्युक्तेः ॥ १५ ॥ एवंन्यायतोविभीषणस्यग्राह्यत्वेप्रतिपादितेपिप्रीत्यतिशयेना निष्टसंभावनयास्वमतमेवसम्यगित्याशयेनाह एवमिति सहलक्ष्मणइत्यनेनोभयोरैकमत्यंदर्शितं उत्थायप्रणतइत्यन्वयः ॥ १६ ॥ प्रणिहितमवेहिनतुवैरस्यादागतमित्यर्थः तद्वाक्यमवि

नसर्वेभ्रातरस्तातभवंतिभरतोपमाः ॥ मद्विधावापितुःपुत्राःसुहृदोवाभवद्विधाः ॥ १५ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणसुग्रीवःसहलक्ष्मणः ॥ उत्थायेदंमहाप्राज्ञःप्रणतोवाक्यमब्रवीत् ॥ १६ ॥ रावणेनप्रणिहितंतमवेहिनिशाचरं ॥ तस्याहंनिग्रहंमन्येक्षमंक्षमवतांवर ॥ १७ ॥ राक्षसोजिह्मयाबुद्ध्यासंदिष्टोयमिहागतः ॥ प्रहर्तुंत्वयिविश्वस्तेविश्वस्तेमयिवानघ ॥ १८ ॥ लक्ष्मणेवामहाबाहोसवध्यःसचिवैःसह ॥ रावणस्यनृशंसस्यभ्रातात्वेषविभीषणः ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वारघुश्रेष्ठंसुग्रीवोवाहिनीपतिः ॥ वाक्यज्ञोवाक्यकुशलंततोमौनमुपागमत् ॥ २० ॥ ससुग्रीवस्यतद्वाक्यंरामःश्रुत्वाविमृश्यच ॥ ततःशुभतरंवाक्यमुवाचहरिपुंगवं ॥ २१ ॥ सदुष्टोवाप्यदुष्टोवाकिमेषरजनीचरः ॥ सूक्ष्ममप्यहितंकर्तुंममशक्तःकथंचन ॥ २२ ॥

श्वास्यमित्याशयः ॥ १७ ॥ उक्तमेवाह जिह्मयेति कुटिलयेत्यर्थः विश्वस्तेमयीत्युक्तिःस्वव्यसनादपिस्वाश्रितव्यसनमरुंतुदमितिमत्वेतिबोध्यं ॥ १८ ॥ तादृशच्छलबुद्धित्वेहेतूरावण भ्रातृत्वं ॥ १९ ॥ मौनमुपागमत् त्रिवाचोक्तमतोधिकंप्रभौनवक्तुंयुक्तमित्याशयेनेतिशेषः ॥ २० ॥ विमृश्यचरंध्रप्रहारदोषःसतिसंभवेप्यस्मास्वकिंचित्करइतिविचार्य ॥ २१ ॥ तमेवनिश्चयंदर्शयति सदुष्टइति सएषदुष्टोऽदुष्टोवायथाकथंचिदस्तु अथापिममसूक्ष्ममपिअहितंकर्तुंकथंचनकथमपिशक्तःकिं नकथमपिशक्तइत्यर्थः ॥ २२ ॥

कुतइत्यत्रापरिमेयनिजशक्तितच्छक्तिप्रतिहंत्रीमाह पिशाचानिति अंगुल्यग्रेणएकांगुल्याअग्रमात्रेणापि अनेनसंकल्पसिद्धिरैश्वर्यचिह्नमुक्तं यद्येवमस्मदादिसंग्रहोव्यर्थस्तत्राहेच्छन्निति स्वस्यनिरतिशयमहिमानंतास्त्विकंब्रह्मभावंप्रकटीकर्तुमिच्छन्यदिस्यांतदातथैवकुर्यां संप्रतितुदेवभावोपेतनिजविलासैरशेषैरवध्यत्वमस्यमयैवदत्तमितितत्परिपालनायस्वदिव्यभावंस्वशक्त्यैवांतर्धाप्यमानुषमर्यादायांस्थित्यातद्भावप्रकटनायैवसीताविप्रयोगप्रयुक्तरोदनवद्भवादृशसहायग्रहेलवं वस्तुतोनस्वातिरिक्तसहायांतरापेक्षाममं मनुष्याणांसंसारमर्यादाज्ञापनं तद्व्यवहारफलमितिभावः ॥ २३ ॥ एवंरंध्रप्रहारभीतिंदूरीकृत्यशरणागतरक्षणंपरमोधर्मइतिकपोताख्यानेनदर्शयति श्रूयतेहीति भार्याहर्तृत्वात्कपोतशत्रुर्व्याधःशरणंगृहंस्वनिवासभूतवृक्षमागतोयथान्यायमर्चितोग्न्यानयनशीतनिवारणाद्युपचारैर्यथोचितंपूजितः स्वैर्मांसैर्निमंत्रितोभोजनायप्रार्थितः ॥ २४ ॥ एवंरीत्यासहिंसोपितिर्यग्जंतुरपिभार्याहर्तारंशरणमागतं

पिशाचान्दानवान्यक्षान्पृथिव्यांचैवराक्षसान् ॥ अंगुल्यग्रेणतान्हन्यामिच्छन्हरिगणेश्वर ॥ २३ ॥ श्रूयतेहिकपोतेनशत्रुःशरणमागतः ॥ अर्चितश्चयथान्यायंस्वैश्चमांसैर्निमंत्रितः ॥ २४ ॥ सहितंप्रतिजग्राहभार्याहर्तारमागतं ॥ कपोतोवानरश्रेष्ठकिंपुनर्मद्विधोजनः ॥ २५ ॥ ऋषेःकण्वस्यपुत्रेणकंडुनापरमर्षिणा ॥ शृणुगाथांपुरागीतांधर्मिष्ठांसत्यवादिना ॥ २६ ॥ बद्धांजलिपुटंदीनंयाचंतंशरणागतं ॥ नहन्यादानृशंस्यार्थमपिशत्रुंपरंतप ॥ २७ ॥ आर्तोवायदिवादृप्तःपरेषांशरणंगतः ॥ अरिःप्राणान्परित्यज्यरक्षितव्यःकृतात्मना ॥ २८ ॥

प्रतिजग्राहनोपेक्षितवानितिश्रूयतेकिंपुनर्मद्विधोजनःसकलधर्मरहस्यवेत्ताक्षत्रियोभूत्वाऽकृतापकारंशरणागतंनप्रतिगृह्णीयादित्यर्थः शरणागतंकायवाग्व्यापारैरसंदिग्धमेवेत्याशयः ॥ २५ ॥ नन्वत्रविध्यदर्शनाद्धर्मानधिकृतकपोतचेष्टाकथंधर्मेप्रमाणंस्यादतोविधिमपिदर्शयति ऋषेरिति तद्गीतगाथायांप्रामाण्यप्रदर्शनायसत्यवादिनेत्यंतानिऋषिविशेषणान्युक्तानि सत्यवादिनाअबाधितार्थप्रतिपादनव्रतेन अतएवतद्गीतगाथायाधर्मिष्ठा धर्मपरेत्यर्थः ॥ २६ ॥ तांगाथामाह बद्धामिति याचंतंशरणमित्यर्थः आनृशंस्यार्थमघातुकत्वसिद्ध्यर्थंआश्रितरक्षणरूपपरमधर्मपालनार्थंवा ॥ २७ ॥ आर्तोवादृप्तोवेतिगुणदोषौदासीन्यपरंवचनं परेषांशत्रूणांभयाच्छरणागतोरिरपिपूर्वंकृतवैरोपिकृतात्मनाधर्मशास्त्रशिक्षितचित्तेनप्राणानपिपरित्यज्यापिरक्षणीयः ॥ २८ ॥

तथाऽकरणेपापमाहतस्यधर्मस्यनित्यत्वबोधनाय सचेदिति केनापिशरणत्वयाश्रितइत्यर्थः भयात्तद्रक्षणेतच्छत्रोःसकाशात्तस्माद्वाभयमुत्प्रेक्ष्यततोहेतोःमोहात्कार्यांतरपारवश्यजनित विस्मृतेःकामाद्वातच्छत्रोःसकाशातःकिंचित्फललोभेनवास्वयाशक्त्यास्वसामर्थ्येनसहायसंपादनेनस्वद्रव्यदानादिनावायथान्यायंनरक्षतिचेच्छरणागतमितिशेषः तदातत्पापंअरक्षितस्य शरणागतस्यपापं प्राप्नोतीतिशेषः तथालोकगर्हितं भावेनिष्ठा लोकनिंदांचप्राप्नोति ॥ २९ ॥ नकेवलमेतावदेवस्वकृतसर्वसुकृतापहारंचप्राप्नोतीत्याह विनष्टइति यःशरणगतोऽर क्षितोविनष्टःस्यात्सपश्यतस्तस्यरक्षिणःरक्षार्थंतस्यसमक्षमेवतस्यरक्षिणःसर्वंसुकृतमादायगच्छेत् ॥ ३० ॥ एतदंताःकंडुगाथाः अथरामवाक्यं एवमिति अतस्तदरक्षणंअस्वर्ग्यंस्वर्गप्रति बंधकं बलवीर्यनाशनंतपोबलजंयद्वीर्यंनिग्रहानुग्रहसामर्थ्यंतद्विनाशकमित्यर्थः ॥३१॥ यदेवमतःकरिष्यामीत्यादि वचनंशरणागतरक्षणपरं धर्मिष्ठंजनतासंबंधेनातिशयितधर्मवत् फ लोदयकालेस्वर्ग्यंस्वर्गजनकं ॥ ३२ ॥ किंचपरमकारुणिकस्यममसर्वभूताभयदानरूपःकश्चित्संकल्पोस्तीत्याह सकृदिति सर्वभूतेभ्यइतिपंचमीचतुर्थीच भयप्रसक्तिमद्भ्योऽभयंददामि

सचेद्भयाद्वामोहाद्वाकामाद्वापिनरक्षति ॥ स्वयाशक्त्यायथान्यायंतत्पापंलोकगर्हितं ॥ २९ ॥ विनष्टःपश्यतस्तस्यरक्षिणःशरणंगतः ॥ आदायसुकृतं तस्यसर्वंगच्छेदरक्षितः ॥ ३० ॥ एवंदोषोमहानत्रप्रपन्नानामरक्षणे ॥ अस्वर्ग्यंचायशस्यंचबलवीर्यविनाशनं ॥ ३१ ॥ करिष्यामियथार्थंतुकंडोर्व चनमुत्तमं ॥ धर्मिष्ठंचयशस्यंचस्वर्ग्यंस्यात्तुफलोदये ॥ ३२ ॥ सकृदेवप्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते ॥ अभयंसर्वभूतेभ्योददाम्येतद्व्रतंमम ॥३३॥

अत्रवर्तमानप्रयोगेणनित्यसत्सहजधर्मत्वमभयदानस्यद्योत्यते तदेवाह एतन्ममव्रतमिति नित्यपरिगृहीतोनित्यनिजप्रतिष्ठितोऽस्मद्धर्मइत्यर्थः अत्रतात्कालिकमात्यंतिकंचेत्युभयविधम प्यभयदानंप्रतिज्ञायते तत्रात्यंतिकंसंसारभयोपरतिरूपं द्वितीयंतुरावणादितउत्थितमृत्युभयनिवृत्तिरूपं इदंचोरारिग्रहनिमित्तकाभयदानस्याप्युपलक्षणं नन्वेवंसर्वेश्वरस्यापितवनिमि त्ताभयदातृत्वेवैषम्यनैर्घृण्यादिदोषप्रसंगस्तत्राह सकृदिति अनेनोभयविधाभयदानस्यसाधनमुपदिश्यते सकृत्एकयैववृत्त्याप्रपन्नाय पदिर्गत्यर्थः प्रकृष्टप्रतिपत्तिमते प्रतिपत्तौप्रकर्ष श्चनिरंतरत्वं साचतत्त्वमस्यादिवाक्यजन्याभगवतःस्वात्मत्वेनप्रतिपत्तिः अयंचज्ञानीत्वात्मैवमेमतइतिगीतोक्तः अयमेवात्यंतिकाभयदानपात्रं द्वितीयाभयदानसाधनमाह तवास्मीतिच याचतेइति औपाधिकभेदमवलंब्यतवाहंसेवकस्त्वंमेस्वाम्यहंशिष्यस्त्वंगुरुरहंरक्ष्यस्त्वंरक्षकइत्येवमुपासनांकुर्वतोद्वितीयाद्धिभयंभवतीतिन्यायेनावश्यंप्राप्तभयस्यसर्वभूतेभ्योयथाभयंन भवतितथायतामीतिमेव्रतमित्यर्थः अतथाभूतेभ्यस्तुनयच्छामीतिननैर्घृण्यादिदोषप्रसंगइतिभावः ॥ ३३ ॥ ॥२९॥

अथापरिपाप्ततावादिनंसुग्रीवमेवबलात्परिप्राप्ततांगीकारंकारयित्वातमेवतदानयनायप्रेषयति आनयेति अस्यवाक्यायाभ्यांसुस्पष्टंशरणागतस्य यदिवारावणइति कामरूपतयाकारां तरावष्टंभवानितिशेषः ॥३४॥३५॥ अथसुग्रीवोविस्मयपरवशआह किमत्रेति धर्मज्ञशरणागतरक्षणधर्मरहस्यज्ञ लोकनाथानांराज्ञांशिखामणे सत्त्ववान्सत्त्वैकनिष्ठस्त्वमार्यकल्याणंप्र भाषेथाइतियत्तत्रकिंचित्रं ॥ ३६ ॥ ममांतरात्मापिविभीषणंशुद्धंवेत्ति त्वद्वाक्यश्रवणादितिभावः किंच परमचतुरेणहनूमताभावरूपादनुमानाच्चसर्वतःसुपरीक्षितश्चायंतस्मात् ॥ ३७॥

आनयैनंहरिश्रेष्ठदत्तमस्याभयंमया ॥ विभीषणोवासुग्रीवयदिवारावणःस्वयं ॥ ३४ ॥ रामस्यतुवचःश्रुत्वासुग्रीवःप्लवगेश्वरः ॥ प्रत्यभाषतकाकु त्स्थंसौहार्देनाभिपूरितः ॥ ३५ ॥ किमत्रचित्रंधर्मज्ञलोकनाथशिखामणे ॥ यत्त्वमार्यंप्रभाषेथाःसत्ववान्सत्पथेस्थितः ॥ ३६ ॥ ममचाप्यंतरात्मायं शुद्धंवेत्तिविभीषणं ॥ अनुमानाच्चभावाच्चसर्वतःसुपरीक्षितः ॥ ३७ ॥ तस्मात्क्षिप्रंसहास्माभिस्तुल्योभवतुराघव ॥ विभीषणोमहाप्राज्ञःसखित्वंचा भ्युपैतुनः ॥ ३८ ॥ ततस्तुसुग्रीववचोनिशम्यतद्धरीश्वरेणाभिहितंनरेश्वरः ॥ विभीषणेनाशुजगामसंगमंपतत्रिराजेनयथापुरंदरः ॥ ३९ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ राघवेणाभयेदत्तेसन्नतोरावणानुजः ॥ विभीषणोमहा प्राज्ञोभूमिंसमवलोकयत् ॥ १ ॥ खात्पपातावनिंहृष्टोभक्तैरनुचरैःसह ॥ सतुरामस्यधर्मात्मानिपपातविभीषणः ॥ २ ॥ पादयोर्निपपाताथचतुर्भिः सहराक्षसैः ॥ अब्रवीच्चतदावाक्यंरामंप्रतिविभीषणः ॥ ३ ॥ धर्मयुक्तंचयुक्तंचसांप्रतंसंप्रहर्षणं ॥ अनुजोरावणस्याहंतेनचास्म्यवमानितः ॥ ४ ॥ भवंतंसर्वभूतानांशरण्यंशरणंगतः ॥ परित्यक्तामयालंकामित्राणिचधनानिच ॥ ५ ॥

॥ ३८ ॥ हरीश्वरेणाभिहितंतमानीयायंविभीषणइतिबोधितं पतत्रिराजेनगदाग्रीनेचोपेंद्रेणेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ अधिमितिमानः कतकस्तु ॥ १७ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायण तिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ सन्नतोभक्तिप्रवणः भूमिंसमवलोकयत् अवरोहणायेतिभावः ॥ १ ॥ हृष्टःअभिमतलाभजनितप्रीतियु क्तःरामस्यनिपपात पादयोरित्यनुकर्षः ॥ २ ॥ पूर्वमेकस्यैवपादपतनमुक्तमिदानींसहितस्यतदाह पादयोरिति पादयोर्निपपातेत्यनेनशरणागतधर्मकथनं ॥ ३ ॥ युक्तंयुक्तियुक्तं सांप्रतं संप्रहर्षणंतत्कालसंतोषकरं ॥ ४ ॥ सर्वभूतानांशरण्यमित्यनेनस्वस्यरामेभगवदवतारत्वावगमःसूचितः ॥ ५ ॥

मेराज्यंचभवद्गतमित्युक्त्यासर्वज्ञत्वेनरामोरावणवधंकरिष्यत्येवेतिनिश्चितमितिगम्यते ॥ ६ ॥ पिबन्निवअनुपहचक्षुषाऽवलोकयन्निव ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ शक्रप्रतिबलःशक्रबलस्पर्धिब लवान् ॥ १० ॥ ११ ॥ बद्धंगोधारूपमंगुलित्राणंयेनसः गोधाज्याघातवारणं अदृश्योभवति युद्धेइतिशेषः ॥ १२ ॥ तदेवाह संग्रामेइति सुमहद्व्यूहेउचितबलसन्निवेशवति ॥ १३ ॥

भवद्गतंहिमेराज्यंजीवितंचसुखानिच ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारामोवचनमब्रवीत् ॥६॥ वचसासांत्वयित्वैनंलोचनाभ्यांपिबन्निव ॥ आख्याहिममतत्त्वेनराक्षसानांबलाबलं ॥ ७॥ एवमुक्तंतदारक्षोरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ रावणस्यबलंसर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ८ ॥ अवध्यःसर्वभूतानांगंधर्वोरगपक्षिणां ॥ राजपुत्रदशग्रीवोवरदानात्स्वयंभुवः ॥ ९ ॥ रावणानंतरोभ्रातामम्ज्येष्ठश्चवीर्यवान् ॥ कुंभकर्णोमहातेजाःशक्रप्रतिबलोयुधि ॥ १० ॥ रामसेनापतिस्तस्यप्रहस्तोयदितेश्रुतः ॥ कैलासेयेनसमरेमणिभद्रःपराजितः ॥ ११ ॥ बद्धगोधांगुलित्रश्चअवध्यकवचोयुधि ॥ धनुरादाययस्तिष्ठन्नदृश्योभवतींद्रजित् ॥ १२ ॥ संग्रामेसुमहद्व्यूहेतर्पयित्वाहुताशनं ॥ अंतर्धानगतःश्रीमानिंद्रजिद्धंतिराघव ॥ १३ ॥ महोदरमहापार्श्वौराक्षसश्चाप्यकंपनः ॥ अनीकपास्तुतस्यैतेलोकपालसमायुधि ॥ १४ ॥ दशकोटिसहस्राणिरक्षसांकामरूपिणां ॥ मांसशोणितभक्ष्याणांलंकापुरनिवासिनां ॥ १५ ॥ सतैस्तुसहितोराजालोकपालानयोधयत् ॥ सहदेवैस्तुतेभग्नारावणेनदुरात्मना ॥ १६ ॥ विभीषणस्यतुवचस्तच्छ्रुत्वारघुसत्तमः ॥ अन्वीक्ष्यमनसासर्वमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ यानिकर्मापदानानिरावणस्यविभीषण ॥ आख्यातानिचतत्त्वेनत्व्यवगच्छामितान्यहं ॥ १८ ॥ अहंहत्वादशग्रीवंसप्रहस्तंसहात्मजं ॥ राजानंत्वांकरिष्यामिसत्यमेतच्छृणोतुमे ॥ १९ ॥ रसातलंवाप्रविशेत्पातालंवापिरावणः ॥ पितामहसकाशंवानमेजीवन्विमोक्ष्यते ॥ २० ॥ अहत्वारावणंसंख्येसपुत्रजनबांधवं ॥ अयोध्यांनप्रवेक्ष्यामित्रिभिस्तैर्भ्रातृभिःशपे ॥ २१ ॥

अनीकपाःउपसेनापतयः ॥ १४ ॥ दशकोटिसहस्राणि संतीतिशेषः इदंचप्रधानराक्षसविवक्षया ॥ १५ ॥ तेलोकपालाः ॥ १६ ॥ १७ ॥ कर्मापदानानियुधिकर्मनिर्वर्तितशौर्याणि तान्यहमवगच्छाम्येव नतुतानिमयिप्रभविष्यंतीतिभावः ॥ १८ ॥ यदुक्तंभगवद्गतंचमेराज्यमितितदवश्यंसंपादयिष्यामीतिप्रतिजानीते अहमिति ॥ १९ ॥ रसातलंभूसन्निहिताधोलोकं पातालंअधोलोकावधिभूतंलोकं मेमत्तः ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ ३० ॥

अथविभीषणोरामस्यस्वार्थसाधनप्रतिज्ञांश्रुत्वास्वयमपिरामकार्यसाधनंप्रतिजानीते शिरसेति ॥ २२ ॥ साह्यंसाहाय्यं वाहिनींरावणवाहिनीं ॥ २३ ॥ परिष्वज्येत्यनेनमित्रत्वेनपरिग्रहणंसूचितं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रचुक्रुशुःसंतोषात्किलकिलामकुर्वन् ॥ २७ ॥ वानराणांसैन्यैःपरिवृताःकथंकेनोपायेनसागरंतराम ॥ २८ ॥ ससैन्यावरुणालयंयथातरामतथाकेरुपायैर्नदनदीपतिमभिगच्छाममार्गंप्रापयेतद्वदेतिशेषः ॥ २९ ॥ एवंप्रश्नेउपायमाह एवमिति ॥ ३० ॥ राघवेणशरणागमनेसमुद्रानुग्रहसिद्धौहेतुमाह खानितइति सगरेणपुत्रैरिति

श्रुत्वातुवचनंतस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ शिरसावंद्यधर्मात्मावक्तुमेवप्रचक्रमे ॥ २२ ॥ राक्षसानांवधेसाह्यंलंकायाश्चप्रधर्षणे ॥ करिष्यामियथाप्राणंप्रवेक्ष्यामिचवाहिनीं ॥ २३ ॥ इतिब्रुवाणंरामस्तुपरिष्वज्यविभीषणं ॥ अब्रवील्लक्ष्मणंप्रीतःसमुद्राज्जलमानय ॥ २४ ॥ तेनचेमंमहाप्राज्ञमभिषिंचविभीषणं ॥ राजानंरक्षसांक्षिप्रंप्रसन्नेमयिमानद ॥ २५ ॥ एवमुक्तस्तुसौमित्रिरभ्यषिंचद्विभीषणं ॥ मध्येवानरमुख्यानांराजानंराजशासनात् ॥ २६ ॥ तंप्रसादंतुरामस्यदृष्ट्वासद्यःप्लवंगमाः ॥ प्रचुक्रुशुर्महात्मानंसाधुसाध्वितिचाब्रुवन् ॥ २७ ॥ अब्रवीच्चहनूमांश्चसुग्रीवश्चविभीषणं ॥ कथंसागरमक्षोभ्यंतरामवरुणालयं ॥ सैन्यैःपरिवृताःसर्वेवानराणांमहौजसां ॥ २८ ॥ उपायैरभिगच्छामयथानदनदीपतिं ॥ तरामतरसासर्वेससैन्यावरुणालयं ॥ २९ ॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्माप्रत्युवाचविभीषणः ॥ समुद्रंराघवोराजाशरणंगंतुमर्हति ॥ ३० ॥ खानितःसगरेणायमप्रमेयोमहोदधिः ॥ कर्तुमर्हतिरामस्यज्ञातेःकार्यंमहोदधिः ॥ ३१ ॥ एवंविभीषणेनोक्तेराक्षसेनविपश्चिता ॥ आजगामाथसुग्रीवोयत्ररामःसलक्ष्मणः ॥ ३२ ॥ ततश्चाख्यातुमारेभेविभीषणवचःशुभं ॥ सुग्रीवोविपुलग्रीवःसागरस्योपवेशनं ॥ ३३ ॥ प्रकृत्याधर्मशीलस्यरामस्यास्याप्यरोचत ॥ सलक्ष्मणंमहातेजाःसुग्रीवंचहरीश्वरं ॥ ३४ ॥ सत्क्रियार्थंक्रियादक्षःस्मितपूर्वमभाषत ॥ विभीषणस्यमंत्रोयंममलक्ष्मणरोचते ॥ ३५ ॥

शेषः अयमुदकतीरसमीपःकतिपयांशः ज्ञातेरामस्येत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ एवंविभीषणोक्तंश्रुत्वायत्ररामोवर्ततेतंदेशंसलक्ष्मणःसुग्रीवआजगामेतिसंबंधः ॥ ३२ ॥ सागरस्योपवेशनंशरणगमनं ॥ ३३ ॥ अस्यसकलजगच्छरणभूतस्यरामस्यापिअरोचत युक्तियुक्तत्वात्सागरशरणगमनमितिभावः ॥ ३४ ॥ सत्क्रियार्थंविभीषणस्यपूजार्थं सलक्ष्मणंसुग्रीवंहरीश्वरमभाषतेत्यन्वयः ॥ ३५ ॥

उभाभ्यामर्थकार्यसंप्रधार्यनिश्चित्ययद्रोचतेतदुच्यतां ॥ ३६ ॥ समुदाचारउपचारः ॥ ३७ ॥ नौआवयोः विभीषणेनयदुक्तंतत्कथंनरोचिष्यति सर्वथाऽभिरुचितमेवेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ सागरायसागरप्रार्थनार्थंनियुज्यतां त्वात्मेतिशेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ कविमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनविंशःसर्गः ॥ १९ ॥ कतकः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ निविष्टांसागरतीरेइतिशेषः ॥ १ ॥ तांवाहिनीं ॥२॥३॥ अगाधत्वंदुष्प्रवेशत्वेन ॥ ४ ॥ सीतायाःपदंत्राणमुद्दिश्यागतौ पदंव्यवसितत्राणस्था

सुग्रीवःपंडितोनित्यंभवान्मंत्रविचक्षणः॥ उभाभ्यांसंप्रधार्यार्थंरोचतेयत्तदुच्यतां ॥ ३६ ॥ एवमुक्तौततोवीरावुभौसुग्रीवलक्ष्मणौ ॥ समुदाचार संयुक्तमिदंवचनमूचतुः॥ ३७॥ किमर्थंनौनरव्याघ्रनरोचिष्यतिराघव ॥ विभीषणेनयत्तूक्तमस्मिन्कालेसुखावहं ॥ ३८ ॥ अबध्वासागरेसेतुंघोरे ऽस्मिन्वरुणालये॥ लंकानासादितुंशक्यासेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ ३९ ॥ विभीषणस्यशूरस्ययथार्थंक्रियतांवचः॥ अलंकालात्ययंकृत्वासागरायनियुज्य तां॥ यथासैन्येनगच्छामपुरींरावणपालितां॥ ४० ॥ एवमुक्तःकुशास्तीर्णेतीरेनदनदीपतेः॥ संविवेशतदारामोवेद्यामिवहुताशनः॥ ४१ ॥ ॥इ त्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनविंशःसर्गः॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततोनिविष्टांध्वजिनींसुग्रीवेणाभिपा लितां॥ ददर्शराक्षसोऽभ्येत्यशार्दूलोनामवीर्यवान्॥१॥ चारोराक्षसराजस्यरावणस्यदुरात्मनः॥ तांदृष्ट्वासर्वतोव्यग्रांप्रतिगम्यसराक्षसः ॥२॥ आ विश्यलंकांवेगेनराजानमिदमब्रवीत्॥ एषवैवानरर्क्षौघोलंकांसमभिवर्तते ॥ ३ ॥ अगाधश्चाप्रमेयश्चद्वितीयइवसागरः॥ पुत्रौदशरथस्येमौभ्रा तरौरामलक्ष्मणौ ॥ ४ ॥ उत्तमौरूपसंपन्नौसीतायाःपदमागतौ ॥ एतौसागरमासाद्यसन्निविष्टौमहाद्युते ॥५॥ बलंचाकाशमावृत्यसर्वतोदशयो जनं॥ तत्त्वभूतंमहाराजक्षिप्रंवेदितुमर्हसि ॥ ६ ॥ तवदूतामहाराजक्षिप्रमर्हंतिवेदितुं॥ उपप्रदानंसांत्वंवाभेदोवात्रप्रयुज्यतां ॥ ७ ॥ शार्दूलस्यवचः श्रुत्वारावणोराक्षसेश्वरः॥ उवाचसहसाव्यग्रःसंप्रधार्यार्थमात्मनः॥ शुकंसाधुतदारक्षोवाक्यमर्थविदांवरं॥ ८ ॥

नलक्ष्मांघ्रिवस्तुषु ॥ ५ ॥ दशयोजनमाकाशंतावत्पर्यंतावकाशमावृत्यसन्निविष्टमित्यनुषंगः तत्त्वभूतंयथार्थमित्यर्थः ॥ ६ ॥ उपप्रदानंसीतायाः सांत्वंसुग्रीवंप्रतिसाम भेदोवातंप्रत्येव ॥ ७ ॥ आत्मनोर्थंतत्कालोचितकार्यं शुकमुवाचेत्यन्वयः सुग्रीवंप्रतिसामभेदप्रयोगार्थमितिशेषः ॥ ८ ॥

तदेवाह सुग्रीवमिति यथासंदेशंमत्संदेशप्रकारमनतिक्रम्य अक्लीबमकातरं ॥ ९ ॥ तवार्थःकोपिनास्तिरामसहायकरणेनप्राप्यंफलंनास्ति अनर्थश्चकश्चित्परिहर्तव्योनास्ति अतोनिष्प्र योजनप्रवृत्तिरनुचितेतिभावः यद्यपिवाकश्चिदर्थोरामतोजातःस्यात्तथापिमेभ्रातृसमोसि तथाचमद्विषयेऔदासीन्यमुचितमितिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ मद्वचनमनादृत्यागतेनापित्व यात्रकिमपिनकर्तुंशक्यमित्याह नहीयमिति ॥ १२ ॥ शुकोविहंगमोभूत्वाशुकपक्षीभूत्वाआप्लुत्यचांबरंजगामेतिशेषः ॥ १३ ॥ सागरस्योपर्युपरिसागरसमीपोर्ध्वदेशे ॥ १४ ॥ यथा

सुग्रीवंब्रूहिगत्वाशुराजानंवचनान्मम ॥ यथासंदेशमक्लीबंश्लक्ष्णयापरयागिरा ॥ ९ ॥ त्वंवैमहाराजकुलप्रसूतोमहाबलश्चर्क्षरजःसुतश्च ॥ नक श्चनार्थस्तवनास्त्यनर्थस्तथापिमेभ्रातृसमोहरीश॥ १० ॥ अहंयद्यहरंभार्यांराजपुत्रस्यधीमतः॥ किंतत्रतवसुग्रीवकिष्किंधांप्रतिगम्यतां॥ ११॥ न हीयंहरिभिर्लंकाप्राप्तुंशक्याकथंचन॥ देवैरपिसगंधर्वैःकिंपुनर्नरवानरैः॥ १२ ॥ सतदाराक्षसेंद्रेणसंदिष्टोरजनीचरः ॥ शुकोविहंगमोभूत्वातूर्णमा प्लुत्यचांबरं॥ १३ ॥ सगत्वादूरमध्वानमुपर्युपरिसागरं ॥ संस्थितोह्यंबरेवाक्यंसुग्रीवमिदमब्रवीत्॥ १४ ॥ सर्वमुक्तंयथादिष्टंरावणेनदुरात्मना॥ त त्प्रापयंतंवचनंतूर्णमाप्लुत्यवानराः॥ १५॥ प्रापद्यंततदाक्षिप्रंलोप्तुंहंतुंचमुष्टिभिः॥ सर्वैःप्लवंगैःप्रसभंनिगृहीतोनिशाचरः ॥ १६ ॥ गगनाद्भूतलेचा शुप्रतिगृह्यावतारितः॥ वानरैःपीड्यमानस्तुशुकोवचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ नदूतान्घ्नंतिकाकुत्स्थवार्यंतांसाधुवानराः ॥ यस्तुहित्वामतंभर्तुःस्वमतंसं प्रधारयेत्॥ अनुक्तवादीदूतःसन्सदूतोवधमर्हति ॥ १८ ॥ शुकस्यवचनंरामःश्रुत्वातुपरिदेवितं॥ उवाचमावधिष्टेतिघ्नतःशाखामृगर्षभान् ॥ १९ ॥ स्वपत्रलघुर्भूत्वाहरिभिर्दर्शितेऽभये॥ अंतरिक्षेस्थितोभूत्वापुनर्वचनमब्रवीत्॥ २० ॥

दिष्टंसर्वमुक्तंवाक्यमब्रवीदित्यन्वयः तत्प्रापयंतंरावणोक्तंसुग्रीवायेत्यर्थः ॥ १५ ॥ प्रापद्यंतगृहीतवंतः लोप्तुं पक्षावितिशेषः ॥ १६ ॥ १७॥ यथोक्तराजसंदेशवादिनोममापराधोनास्ती त्याह यस्त्विति भर्तुर्मतंसंदिष्टमार्गंहित्वास्वमतंतत्कालेआत्मप्राणार्थमन्यदेवकिंचिद्यदिभाषतेतदासोनुक्तवादीसन्वधमर्हति ॥ १८ ॥ शुकस्यपरिदेवितरूपंवचनंश्रुत्वा मावधिष्टमावधि ध्वमितियावत् एकवचनमार्षं रामवचसाहरिभिरभयेदर्शितेसति पत्रलघुःपक्षबलेनशीघ्रगतिर्भूत्वावचनमब्रवीत् यत्तुपत्रलघुःपक्षैर्लघुर्लूनपक्षइतितीर्थस्तन्न तादृशस्यांतरिक्षगमनासंभ वात् रामवचनानुष्ठानबाधाच्च ॥ २० ॥

लोकरावणइत्यनेनतत्संदेशंविनैवगमनेततोमेमहद्भयमितिसूचितं ॥ २१ ॥ वाक्यंप्रतिसंदेशवाक्यं ॥२२॥ अनुकंप्योदयापात्रं अरिश्चअसीतिशेषः अतःसहानुबंधःसपुत्रमित्रादिपरिक
रस्ततोरामारित्वादेववालीववध्योसि रामेणेतिशेषः ॥ २३ ॥ त्वामन्मित्रशमारि सर्वैःसमेत्येत्यन्वयः ॥ २४ ॥ राघवस्यनमोक्ष्यसेराघवान्नमुच्यसे अंतर्हितोंतर्धानशक्त्या ॥ २५ ॥ पि
शाचादीनामेकैकंसमुदितंचत्रातारंनपश्यामि अतएवनञ्पंचकंचरितार्थं ॥ २६ ॥ किंचतद्दुर्लंत्वयैवज्ञातमितित्वत्कृतचोरवृत्त्याजानीमइत्याह अवधीरिति जराद्द्धंजरायुक्तंवृद्धंचिर

सुग्रीवसत्वसंपन्नमहाबलपराक्रम ॥ किंमयाखलुवक्तव्योरावणोलोकरावणः॥ २१ ॥ सएवमुक्तःप्लवगाधिपस्तदाप्लवंगमानामृषभोमहाबलः ॥ उवाचवाक्यंरजनीचरस्यचारंशुकंशुद्धमदीनसत्वः॥ २२ ॥ नमेऽसिमित्रंनतथानुकंप्योनचोपकर्तासिनमेप्रियोसि ॥ अरिश्चरामस्यसहानुबंधस्तोसिवालीववधार्हवध्यः॥२३॥ निहन्म्यहंत्वांससुतंसबंधुंसज्ञातिवर्गंरजनीचरेश॥ लंकांचसर्वांमहताबलेनसर्वैःकरिष्यामिसमेत्यभस्म॥ २४॥ नमोक्ष्यसेरावणराघवस्यसर्वैःसहेंद्रैरपिमूढगुप्तः॥ अंतर्हितःसूर्यपथंगतोपितथैवपातालमनुप्रविष्टः॥ गिरीशपादांबुजसंगतोवाहतोसिरामेणसहानुजस्त्वं॥ २५॥ तस्यतेत्रिषुलोकेषुनपिशाचंनराक्षसं ॥ त्रातारंनानुपश्यामिनगंधर्वंनचासुरं ॥ २६ ॥ अवधीस्त्वंजराद्वृद्धंगृध्रराजंजटायुषं॥ किन्नुतेरामसान्निध्येसकाशेलक्ष्मणस्यच॥ हृतासीताविशालाक्षीयांत्वंगृह्यनबुध्यसे॥ २७ ॥ महाबलंमहात्मानंदुराधर्षंसुरैरपि ॥ नबुध्यसेरघुश्रेष्ठंयस्तेप्राणान्हरिष्यति॥ २८ ॥ ततोब्रवीद्वालिसुतोप्यंगदोहरिसत्तमः ॥ नायंदूतोमहाप्राज्ञचारकःप्रतिभातिमे॥ २९ ॥ तुलितंहिबलंसर्वमनेनतवतिष्ठता॥ गृह्यतांमागमल्लंकामेतद्धिममरोचते॥ ३० ॥ ततोराज्ञासमादिष्टाःसमुत्पत्यवलीमुखाः॥ जगृहुश्चबबंधुश्चविलपंतमनाथवत्॥ ३१ ॥ शुकस्तुवानरैश्चंडैस्तत्रतैःसंप्रपीडितः॥ व्याचुक्रोशमहात्मानंरामंदशरथात्मजं॥ लुप्येतेमेबलात्पक्षौभिद्येतेमेतथाक्षिणी॥ ३२॥

कालिकं चिरकालिकोपिकश्चिदौषधसिद्ध्यादिनाजरारहितोभवेत्अचिरकालिकोपिकश्चित्शापादिनाजरावानित्युभयोपादानं किंतुनहतायदिबलमस्तीतिशेषः नबुध्यसेत्वबलमिति
शेषः ॥ २७ ॥ रघुश्रेष्ठंमहाबलत्वादिगुणकंनबुध्यसेइत्यर्थः ॥ २८ ॥ अयंस्वामिसंदेशप्रापणमात्रकृत्योदूतएवनकिंतुगुप्ततयापरबलपरीक्षाप्रवृत्तिश्चारएव ॥ २९ ॥ कुतस्तत्राह तुलि
तंहीति एवंप्रमाणमेवंव्यूहमितिसर्वंपरिच्छिन्नमित्यर्थः ॥ ३० ॥ राज्ञासुग्रीवेण ॥ ३१ ॥ लुप्येतेछिद्येते ॥ ३२ ॥

रात्रिशब्दोऽहोरात्रपरः यद्दिनेमरिष्यामियद्दिनेचजातवानस्मितदंतरेकालेजन्ममरणावधिकालेयन्मयाऽशुभंकृतंतत्सर्वंत्वंमुपपद्येथाःत्वंप्राप्नुयाः यदीहत्वयाऽनिवारितताडनोजीवितंज
ह्यां ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अवगुमानः कतकस्तु ॥ १९ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेविंशःसर्गः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ततइति महो
दधेरंजलिंकृत्वाप्राङ्मुखोवरप्रार्थनायप्रतिशिश्येशयनंकृतवान् ॥ १ ॥ २ ॥ मण्यादिमुक्ताप्रवरांतानिभूषणानियेषुतैः परमनारीणांएकदारव्रतत्वेनेतरस्त्रीप्रसंगाभावादुत्तमधात्रीजना
नांभुजैरनेकधास्नपनालंकरणादिकालेऽभिमृष्टंस्पृष्टंबाहुभिरित्यन्वयः ॥ ३ ॥ पुरस्तात्पूर्वंबालसूर्यप्रकाशैरतिरक्तैश्चंदनैःकुंकुमैरितियावदित्यर्थः ॥ ४ ॥ शयनेतत्काले सीतायाउत्तमां

यांचरात्रिंमरिष्यामिजायेरात्रिंचयामहं॥ एतस्मिन्नंतरेकालेयन्मयाह्यशुभंकृतं॥ सर्वंतदुपपद्येथाजह्यांचेद्यदिजीवितं ॥ ३३॥ नाघातयत्तदारामः श्रुत्वातत्परिदेवितं ॥ वानरानब्रवीद्रामोमुच्यतांदूतआगतः ॥ ३४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेविंशःसर्गः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ततःसागरवेलायांदर्भानास्तीर्यराघवः॥ अंजलिंप्राङ्मुखःकृत्वाप्रतिशिश्येमहोदधेः ॥ १ ॥ बाहुंभुजंगभोगाभमुपधायारिसूदनः॥ जातरूपमयैश्चैवभूषणैर्भूषितंसदा॥ २॥ मणिकांचनकेयूरमुक्ताप्रवरभूषणैः॥ भुजैःपरमनारीणामभिमृष्टमनेकधा ॥ ३ ॥ चंदनागुरुभिश्चैवपुरस्तादभिसेवितं॥ बालसूर्यप्रकाशैश्चचंदनैरुपशोभितं॥ ४॥ शयनेचोत्तमांगेनसीतायाःशोभितंपुरा ॥ तक्षकस्येवसंभोगंगंगाजलनिषेवितं॥ ५॥ संयुगेयुगसंकाशंशत्रूणांशोकवर्धनं॥ सुहृदांनंदनंदीर्घंसागरांतव्यपाश्रयं ॥ ६ ॥ अस्यताचपुनःसव्यंज्याघातविहतत्वचं॥ दक्षिणोदक्षिणंबाहुंमहापरिघसन्निभं॥ ७॥ गोसहस्रप्रदातारंह्युपधायभुजंमहत्॥ अद्यमेतरणंवाथमरणंसागरस्यवा॥ ८॥

गेनशिरसारामभुजार्पितेनशोभितं तक्षकस्यसंभोगंशरीरंगंगाजलेननिषेवितं स्थितगंगाजलमित्यर्थः अत्रगंगाजलस्थानेसीतागौरत्वात्पवित्रत्वाच्च ॥ ५ ॥ संयुगेशत्रूणांशोकवर्धनं यु
गसंकाशंयुगवद्दीर्घं दीर्घंदीर्घकालंसुहृदांनंदनंसुखप्रापकं सागरांतभूचक्रस्यव्यपाश्रयंप्रतिष्ठाभूतं ॥ ६ ॥ पुनःपुनःसव्यमस्यताशरान्विसृजताज्याघातेनविहतात्वग्यत्रतादृशंसर्वभुजे
भ्यउत्तमंगोसहस्रप्रदातारंदक्षिणंबाहुंभुजंतदवच्छिन्नं कूर्परादुपरिदेशोभुजइत्याहुः उपधायदक्षिणःस्वयमधिशिश्येइत्यन्वयः ॥ ७ ॥ पुनर्बाहुभुजशब्दप्रयोगःपूर्वस्यव्यवहिततयाविशेष
प्रतिपत्त्यर्थः अद्यत्रिदिनमुपासनयाप्रसन्नस्यसागरस्यप्रसादेनमेससैन्यस्यतरणंवापिस्यात् ततःपरमुपेक्षणेसागरस्यमत्तोमरणमेवस्यादितिधृतिंकृत्वानिश्चित्येतियोजना ॥ ८ ॥

मुनिर्मौनी महोदधिमुद्दिश्येतिशेषः ॥ ९ ॥ अभिजग्मतुःअभिजग्मुः ॥ १० ॥ सःअंगुल्यग्रेणतान्हन्यामित्यादिनाप्रकटितवीर्यः नयज्ञःसामाद्युपायानांयथोचितंप्रयोक्ता धर्मवत्सलः शरणागतरक्षणरूपेधर्मेप्रीतिमान् उपासतउपास्त ॥ ११ ॥ शरणागतत्वेपिफलप्रदानाभिमुख्याभावात्सागरस्यसापराधत्वमाह नचेति मंदोमंदबुद्धिः ॥१२॥ समुद्रस्यक्रुद्धःसमुद्रायक्रुद्धः ॥ १३ ॥ अवलेपोगर्वः वर्ततइतिशेषः प्रशमश्चित्तशांतिः क्षमाशक्यप्रतिक्रियापराधसहिष्णुता आर्जवंकौटिल्याभावः ॥ १४ ॥ एवंसतांगुणाः निर्गुणेषुदयागुणहीनेषुअवलिप्तेषुतद्विषये असामर्थ्यफलाः सर्वशक्तियुक्तोपिदुष्टविषयेप्रशमादिपरश्चेत्तमशक्तंमन्यंतइत्यर्थः अतोऽयंदंडस्यैवविषयइतिभावः आत्मप्रशंसिनंशौर्यादिगुणाभावेपितद्वत्तयाश्लाघमानं

इतिरामोधृतिंकृत्वामहाबाहुर्महोदधिं ॥ अधिशिश्येचविधिवत्प्रयतोऽत्रस्थितोमुनिः ॥ ९ ॥ तस्यरामस्यसुप्तस्यकुशास्तीर्णेमहीतले ॥ नियमादप्रमत्तस्यनिशास्तिस्रोऽभिजग्मतुः ॥ १० ॥ सत्रिरात्रोषितस्तत्रनयज्ञोधर्मवत्सलः ॥ उपासततदारामःसागरंसरितांपतिं ॥ ११ ॥ नचदर्शयतेरूपंमंदोरामस्यसागरः ॥ प्रयतेनापिरामेणयथार्हमभिपूजितः ॥ १२ ॥ समुद्रस्यततःक्रुद्धोरामोरक्तांतलोचनः ॥ समीपस्थमुवाचेदंलक्ष्मणंशुभलक्षणं ॥ १३ ॥ अवलेपःसमुद्रस्यनदर्शयतियःस्वयं ॥ प्रशमश्चक्षमाचैवआर्जवंप्रियवादिता ॥ १४ ॥ असामर्थ्यफलाह्येतेनिर्गुणेषुसतांगुणाः ॥ आत्मप्रशंसिनंदुष्टंधृष्टंविपरिधावकं ॥ १५ ॥ सर्वत्रोत्सृष्टदंडंचलोकःसत्कुरुतेनरं ॥ नसाम्नाशक्यतेकीर्तिर्नसाम्नाशक्यतेयशः ॥ १६ ॥ प्राप्तुंलक्ष्मणलोकेस्मिन्जयोवारणमूर्धनि ॥ अद्यमद्बाणनिर्भिन्नैर्मकरैर्मकरालयं ॥ १७ ॥ निरुद्धतोयंसौमित्रेप्लवद्भिःपश्यसर्वतः ॥ भोगिनांपश्यभोगानिमयाभिन्नानिलक्ष्मण ॥ १८ ॥ महाभोगानिमत्स्यानांकरिणांचकरानिह ॥ सशंखशुक्तिकाजालंसमीनमकरंतथा ॥ १९ ॥

दुष्टंदुश्चरित्रं धृष्टंअधर्मप्रवृत्तौसाहसिकं विपरिधावकंइतस्ततःस्वगुणख्यापनायपरिधावनशीलं ॥ १५ ॥ सर्वत्रप्राणिमात्रे उत्सृष्टदंडंकृतदंडं सत्कुरुतेबहुमन्यते कीर्तिर्देशांतरख्यातिर्यशःस्वदेशख्यातिर्नशक्यतेप्राप्तुमित्यन्वयः ॥ १६ ॥ रणमूर्ध्निजयोवानप्राप्तुंशक्यइत्यनुकर्षः मद्बाणनिर्भिन्नैरतएवमृत्वासर्वतःप्लवद्भिर्मत्स्यादिभिर्निरुद्धतोयंप्रच्छादिततोयं भोगिनांभोगानिशरीराणि ॥ १७ ॥ १८ ॥ मत्स्यानांमहाभोगानिमहाशरीराणि करिणांजलकरिणांकरान्भिन्नान्पश्येतिशेषः शंखजालशुक्तिकाजालसहितंसमुद्रमित्यन्वयः ॥ १९ ॥ ॥३३॥

युद्धेनप्रहारेण ॥ २० ॥ असमर्थंस्वविजयेइतिशेषः ॥ २१ ॥ स्ववैभवमवष्टभ्याह चापमिति ॥ २२ ॥ वेलासुतीरेषुकृतमर्यादंतदलंघनेकृतनियमं ॥२३॥ निर्मर्यादंलंघितवेलं ॥२४॥ ॥ २५ ॥ घोरंधनुःशनैःसंपीड्यसंपीडनपूर्वंसज्जंकृत्वाजगत्कंपयित्वा ज्याघोषेणेतिशेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥ समुद्रस्यतोयवेगःसंक्षोभः सप्रारुतरवोबाणगणप्रवर्तितमारुतशब्दसहितः

अद्ययुद्धेनमहतासमुद्रंपरिशोषये ॥ क्षमयाहिसमायुक्तंमामयंमकरालयः ॥ २० ॥ असमर्थंविजानातिधिक्क्षमामीदृशेजने ॥ नदर्शयतिसाम्नामेसागरोरूपमात्मनः ॥ २१ ॥ चापमानयसौमित्रेशरांश्चाशीविषोपमान् ॥ समुद्रंशोषयिष्यामिपद्भ्यांयांतुप्लवंगमाः ॥ २२ ॥ अद्याक्षोभ्यमपिक्रुद्धःक्षोभयिष्यामिसागरं ॥ वेलासुकृतमर्यादंसहस्रोर्मिसमाकुलं ॥ २३ ॥ निर्मर्यादंकरिष्यामिसायकैर्वरुणालयं ॥ महार्णवंक्षोभयिष्येमहादानवसंकुलं ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वाधनुष्पाणिःक्रोधविस्फारितेक्षणः ॥ बभूवरामोदुर्धर्षोयुगांताग्निरिवज्वलन् ॥ २५ ॥ संपीड्यचधनुर्घोरंकंपयित्वाशनैर्जगत् ॥ मुमोचविशिखानुग्रान्वज्रानिवशतक्रतुः ॥ २६ ॥ तेज्वलंतोमहावेगास्तेजसासायकोत्तमाः ॥ प्रविशंतिसमुद्रस्यजलंवित्रस्तपन्नगं ॥ २७ ॥ तोयवेगःसमुद्रस्यसमीनमकरोमहान् ॥ सबभूवमहाघोरःसमारुतरवस्तथा ॥ २८ ॥ महोर्मिजालचलितःशंखजालसमावृतः ॥ सधूमःपरिवृत्तोर्मिःसहसासीन्महोदधिः ॥ २९ ॥ व्यथिताःपन्नगाश्चासन्दीप्तास्यादीप्तलोचनाः ॥ दानवाश्चमहावीर्याःपातालतलवासिनः ॥ ३० ॥ ऊर्मयःसिंधुराजस्यसनक्रमकरास्तथा ॥ विंध्यमंदरसंकाशाःसमुत्पेतुःसहस्रशः ॥ ३१ ॥ आघूर्णिततरंगौघःसंभ्रांतोरगराक्षसः ॥ उद्वर्तितमहाग्राहःसघोषोवरुणालयः ॥ ३२ ॥ ततस्तुतंराघवमुग्रवेगंप्रकर्षमाणंधनुरप्रमेयं ॥ सौमित्रिरुत्पत्यविनिःश्वसंतंमामेतिचोक्त्वाधनुराललंबे ॥ ३३ ॥ एतद्विनापिह्युदधेस्तवाद्यसंपत्स्यतेवीरतमस्यकार्यं ॥ भवद्विधाःक्रोधवशंनयांतिदीर्घंभवान्पश्यतुसाधुवृत्तं ॥ ३४ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सौमित्रिरुत्पत्योपगम्य विनिःश्वसंतंरामंमामेत्युक्त्वासमुद्रसत्त्वनाशनंनकार्यमित्युक्त्वाधनुराललंबेधृतवानित्यर्थः ॥ ३३ ॥ एतद्विनापिक्षोभणंविनापि साधुवृत्तंसमीचीनोपायमेवदीर्घंयथाभवतितथापश्यतु ॥ ३४ ॥

कष्टमितिब्रुवद्भिर्ऋष्यादिभिर्महतास्वरेणमामेत्युक्त्वाशब्दोहाहाशब्दःकृतइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ मागमामः क० ॥२०॥ इतिश्रीरामाभि०वा०आदिकाव्येयुद्धकांडेएकविंशःसर्गः ॥२१॥७॥ एवंप्राणिपीडावहेक्षोभेनिवारितेशोषणप्रतिज्ञांसंपादयितुमुपक्रमेऽथेति ॥ १ ॥ निहतानिसत्वानियादांसियस्य उत्पद्यते वर्तमानसामीप्येलट् ॥ २ ॥ ३ ॥ विचिन्वन्जलादिदृष्ट्यावृद्धियुक्तःसन् हेदानवालय पूर्वोक्तहेतोर्मत्तःसंतापंप्राणनाशनिबंधनंगमिष्यसि नामप्रसिद्धौ इत्युक्तेतिशेषः ॥४॥ अस्त्रेणतन्मंत्रेणसंयोज्यअभिमंत्र्य एवमभिमंत्रितंशरंधनुषिसंयोज्य ॥५॥

अंतर्हितैश्चापितथांऽतरिक्षेब्रह्मर्षिभिश्चैवसुरर्षिभिश्च ॥ शब्दःकृतःकष्टमितिब्रुवद्भिर्मामेतिचोक्त्वामहतास्वरेण ॥३५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामाय०वाल्मी०आदि०युद्ध०एकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥७॥ अथोवाचरघुश्रेष्ठःसागरंदारुणंवचः ॥ अद्याहंशोषयिष्यामिसपातालंमहार्णवं ॥ १ ॥ शरनिर्दग्धतोयस्यपरिशुष्कस्यसागर ॥ मयानिहतसत्वस्यपांसुरुत्पद्यतेमहान् ॥ २ ॥ मत्कार्मुकनिसृष्टेनशरवर्षेणसागर ॥ परंतीरंगमिष्यंतिपद्भिरेवप्लवंगमाः ॥ ३ ॥ विचिन्वन्नाभिजानासिपौरुषंनापिविक्रमं ॥ दानवालयसंतापंमत्तोनामगमिष्यसि ॥ ४ ॥ ब्राह्मेणास्त्रेणसंयोज्यब्रह्मदंडनिभंशरं ॥ संयोज्यधनुषिश्रेष्ठेविचकर्षमहाबलः ॥ ५ ॥ तस्मिन्विकृष्टेसहसाराघवेणशरासने ॥ रोदसींसंपफालेवपर्वताश्चचकंपिरे ॥ ६ ॥ तमश्चलोकमावव्रेदिशश्चनचकाशिरे ॥ प्रतिचुक्षुभिरेचाशुसरांसिसरितस्तदा ॥ ७ ॥ तिर्यक्चसहनक्षत्रैःसंगतौचंद्रभास्करौ ॥ भास्करांशुभिरादीप्तंतमसाचसमावृतं ॥ ८ ॥ प्रचकाशेतदाकाशमुल्काशतविदीपितं ॥ अंतरिक्षाच्चनिर्घातानिर्जग्मुरतुलस्वनाः ॥ ९ ॥ वपुःप्रकर्षेणववुर्दिव्यमारुतपंक्तयः ॥ बभंजचतदावृक्षान्जलदानुद्वहन्मुहुः ॥ १० ॥ आरुजंश्चैवशैलाग्राञ्शिखराणिबभंजच ॥ दिविचस्ममहावेगाःसंहताःसमहास्वनाः ॥ ११ ॥

संपफालेवविशशारतुरिव एकवचनमार्षं ॥ ६ ॥ ७ ॥ नक्षत्रैःसहतिर्यक्संगतौयथाप्राप्तपूर्वापरमार्गप्रतिरोधाद्दक्षिणोत्तरमार्गगामिनावभूतामित्यर्थः भास्करांशुभिरादीप्तमपितमसासंवृतमाकाशमासीदितिशेषः अनेनविरुद्धयोस्तेजस्तिमिरयोःसामानाधिकरण्यरूपउत्पातःसूचितः ॥ ८ ॥ निर्घाताअशनयःनिर्जग्मुःनिःसृताः ॥ ९ ॥ दिव्यमारुतपंक्तयःपरिवहादिवातस्कंधाः वपुःप्रकर्षेणमहावेगेनववुः बभंजचेति मारुतपंक्तिरितिशेषः उद्वहन्मारुतसमूहइतिशेषः अपेप्येषएवकर्ता ॥ १० ॥ ११ ॥

नेपतमानामहाशनयःमहावेगत्वादिगुणावैद्युतानग्नीन्मुमुचुः अशनेःसमंअशनिघोषतुल्यघोषं ॥ १२ ॥ संत्रस्तानिभीतानिउद्विजंतिकंपमानानिशिश्यिरेशयितान्यभूवन् नोत्थातुंसमर्थानीत्यर्थः ॥ १३ ॥ तदेवविवृणोति संप्रविव्यथिरेइति ॥ १४ ॥ संप्लवःप्रलयस्ततोन्यत्रापि योजनंव्यतिचक्राम ॥ १५ ॥ तंप्रसिद्धंउच्यमानविशेषणंतंदक्षिणदेशस्थंनदनदीपतिदृष्ट्वाराघवोरामोनातिचक्रामनचचाल अस्त्रंनपरावर्तितवानित्यर्थः अस्त्रंनत्यक्तवानितिवा ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ जातरूपंसुवर्णं तपनीयंतप्तकांचनमधिकवर्णं स्वोदरजातर

मुमुचुर्वैद्युतानग्नींस्तेमहाशनयस्तदा ॥ यानिभूतानिदृश्यानिचुक्रुशुश्चाशनेःसमं ॥ १२ ॥ अदृश्यानिचभूतानिमुमुचुर्भैरवस्वनं ॥ शिश्यिरेचाभिभूतानिसंत्रस्तान्युद्विजंतिच ॥ १३ ॥ संप्रविव्यथिरेचापिनचपस्पंदिरेभयात् ॥ सहभूतैःसतोयोर्मिःसनागःसहराक्षसः ॥ १४ ॥ सहसाभूत्ततोवेगाद्भीमवेगोमहोदधिः ॥ योजनंव्यतिचक्रामवेलामन्यत्रसंप्लवात् ॥ १५ ॥ तंतथासमतिक्रांतंनातिचक्रामराघवः ॥ तमुद्धतममित्रघ्नोरामोनदनदीपतिं ॥ १६ ॥ ततोमध्यात्समुद्रस्यसागरःस्वयमुत्थितः ॥ उदयाद्रिमहाशैलान्मेरोरिवदिवाकरः ॥ १७ ॥ पन्नगैःसहदीप्तास्यैःसमुद्रःप्रत्यदृश्यत ॥ स्निग्धवैदूर्यसंकाशोजांबूनदविभूषणः ॥ १८ ॥ रक्तमाल्यांबरधरःपद्मपत्रनिभेक्षणः ॥ सर्वपुष्पमयींदिव्यांशिरसाधारयन्स्रजं ॥ १९ ॥ जातरूपमयैश्चैवतपनीयविभूषणैः ॥ आत्मजानांचरत्नानांभूषितोभूषणोत्तमैः ॥ २० ॥ धातुभिर्मंडितःशैलोविविधैर्हिमवानिव ॥ आघूर्णिततरंगौघःकालिकानिलसंकुलः ॥ २१ ॥ गंगासिंधुप्रधानाभिरापगाभिःसमावृतः ॥ सागरःसमुपक्रम्यपूर्वमामंत्र्यवीर्यवान् ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंराघवंशरपाणिनं ॥ २२ ॥ पृथिवीवायुराकाशमापोज्योतिश्चराघव ॥ स्वभावेसौम्यतिष्ठंतिशाश्वतंमार्गमाश्रिताः ॥ २३ ॥

त्नखचितभूषणोत्तमैर्भूषितः ॥२०॥ अतएवविविधधातुभिर्मंडितःशैलइव कालिकानिलैर्मेघवातैःसंकुलः मेघजालेचकालिका ॥ २१ ॥ समुपक्रम्यउपगम्य पूर्वमामंत्र्यहेरामेतिप्रथमंसंबोध्य शरपाणिनंशरपाणिं ॥ २२ ॥ एतावत्कालमनागमनेस्वीयमगाधत्वमेवकारणमितिसूचयितुंसामान्यतोभूतस्थितिमाह पृथिवीति पृथ्वीस्वभावःकाठिन्याद्धारणं वायोःसदासंचारतःसंयोजनवियोजने आकाशस्यावकाशदानं अपांस्यंदनंसंश्लेषणंच ज्योतिषःप्रकाशभस्मीकरणे शाश्वतंमार्गमनादिप्रवृत्तंस्वरूपस्थितिप्रकारमास्थिताःसंतःस्वेस्वेभावेतिष्ठंति ॥ २३ ॥

तत्तस्मादहमप्यगाधत्वाशक्यतरणत्वरूपाशक्यप्लवत्वादिस्वभावः गाधोगाधत्वंमम विकारोभवेत् एतदेतस्माद्धेतोस्तेहंप्रवदाम्युपायमितिशेषः ॥२४॥ ननुमाभूत्तेगाधतास्वस्वरूपस्तंभनेना
स्माकंगतिर्देहीत्यत्राह नेति कामाद्यन्यतमेनापिसमुदितेनवानजलंस्तंभये जलरूपस्यमेस्वरूपपीडाप्रसंगात् तत्रकामोभिलाषः लोभःस्ववस्तुपरित्यागासहिष्णुता रागोऽनुरागः ॥ २५ ॥
तर्हिकथंकार्यनिर्वाहस्तत्राह विधास्येइति विधास्येकरिष्यामि उक्तमेवार्थंस्थैर्यायाह नग्राहाइति हरीणांतरणेतरणनिमित्तंतथास्थलंकरिष्यामि यथायावत्सेनाप्रतरिष्यतितावद्ग्राहा
वानरान्नप्रहरिष्यंति वक्ष्यमाणमार्गेणमयिसेतुंकुर्वित्युक्तंभवति एतद्विधानंचभयाद्रामाच्चेतिबोध्यं ॥२६॥ इत्युक्तेत्वब्रवीद्रामइतिपाठेएवंकार्यसाधनेकथमपिप्रतिज्ञातेसतीत्यर्थः बाणो

तत्स्वभावोममाप्येषयदगाधोहमप्लवः ॥ विकारस्तुभवेद्गाधएतत्तेप्रवदाम्यहं ॥ २४ ॥ नकामान्नचलोभाद्वानभयात्पार्थिवात्मज ॥ रागान्नक्राकुल
जलंस्तंभयेयंकथंचन ॥ २५ ॥ विधास्येयेनगंतासिविषहिष्येप्यहंतथा ॥ नग्राहाविधमिष्यंतियावत्सेनातरिष्यति ॥ हरीणांतरणेरामकरिष्यामिय
थास्थलं ॥ २६ ॥ तमब्रवीत्तदारामःशृणुमेवरुणालय ॥ अमोघोयंमहाबाणःकस्मिन्देशेनिपात्यतां ॥ २७ ॥ रामस्यवचनंश्रुत्वातंचदृष्ट्वामहाशरं ॥
महोदधिर्महातेजाराघवंवाक्यमब्रवीत् ॥ २८ ॥ उत्तरेणावकाशोस्तिकश्चित्पुण्यतरोमम ॥ द्रुमकुल्यइतिख्यातोलोकेख्यातोयथाभवान् ॥ २९ ॥
उग्रदर्शनकर्माणोबहवस्तत्रदस्यवः ॥ आभीरप्रमुखाःपापाःपिबंतिसलिलंमम ॥ ३० ॥ तैर्नतत्स्पर्शनंपापंसहेयंपापकर्मभिः ॥ अमोघःक्रियतांरा
मअयंतत्रशरोत्तमः ॥ ३१ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासागरस्यमहात्मनः ॥ मुमोचतंशरंदीप्तंपरंसागरदर्शनात् ॥ ३२ ॥ तेनतन्मरुकांतारंपृथिव्यांकिल
विश्रुतं ॥ निपातितःशरोयत्रवज्राशनिसमप्रभः ॥ ३३ ॥ ननादचतदातत्रवसुधाशल्यपीडिता ॥ तस्माद्व्रणमुखात्तोयमुत्पपातरसातलात् ॥ ३४ ॥

ब्रह्मास्त्रसंयुतः ॥ २७ ॥ २८ ॥ उत्तरेणेत्येनबंतमव्ययं ममोत्तरेणास्मोत्तरदेशेअपिमदेशइतियावत् उत्तरशब्दोऽग्रिमवाची यथाभवाल्लोकेख्यातःपुण्यतमश्चएवंद्रुमकुल्यइतिख्यातः
पुण्यतमःकश्चिदवकाशोस्ति ॥ २९ ॥ तत्रउग्रेदर्शनकर्मणीयेषांताद्दशाबहवोदस्यवःपापाःसंति ॥ ३० ॥ तैःपापकर्मभिःस्पर्शनंममास्तितत्पापंनसहेयं अतस्तत्रायममोघःशरोमुच्यतां
॥ ३१ ॥ सागरदर्शनादनंतरमितिशेषः सागरोपदेशादितिवार्थः ॥ ३२ ॥ यत्रशरःपातितस्तत्स्थलंतेनहेतुनामरुकांतारमितिविश्रुतं ॥ ३३ ॥ व्रणमुखाद्भल्लास्त्रकृतद्वारात् ॥ ३४ ॥ ॥३५॥

उत्थितंव्रणकूपादितिशेषः समुद्रस्यजलमिवप्रभूतमितिशेषः ॥ ३५ ॥ तस्मादवदारणशब्दाद्बाणपातेनहेतुनातद्देशस्यकुक्षिषुसरस्तटाकादिषुवर्तमानाःपुरातनीरपोदस्युजीवनसाधनीभू
ताअशोषयद्रामइतिशेषः ॥ ३६ ॥ बाणशोषितजलवत्त्वात्ततःपरंमरुकांतारमितिख्यातं मरवेमरुदेशाय ॥ ३७ ॥ पशव्यःपशुहितः अल्परोगःक्षीणरोगः विविधौषधिरतएवसुगंधिः
॥ ३८ ॥ शिवःपंथाःशोभनोदेशः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ पित्रादत्तवरःसर्ववस्तुनिर्माणसामर्थ्यदत्तवरः विश्वकर्मणस्तवप्रीतिमान्त्वद्विषयप्रीतिमान् तेनत्वन्नामस्मरणंपूर्वंकरोत्वित्यर्थः संसार

सचभूवतदाकूपोव्रणइत्येवविश्रुतः ॥ सततंचोत्थितंतोयंसमुद्रस्येवदृश्यते ॥ ३५ ॥ अवदारणशब्दश्चदारुणःसमपद्यत ॥ तस्मात्तद्बाणपातेनअपः
कुक्षिष्वशोषयत् ॥ ३६ ॥ विख्यातंत्रिषुलोकेषुमरुकांतारमेवच ॥ शोषयित्वातुतंकुक्षिंरामोदशरथात्मजः ॥ वरंतस्मैददौविद्वान्मरवेऽमरविक्रमः
॥ ३७ ॥ पशव्यश्चाल्परोगश्चफलमूलरसायुतः ॥ बहुस्नेहोबहुक्षीरःसुगंधिर्विविधौषधिः ॥ ३८ ॥ एवमेतैश्चसंयुक्तोबहुभिःसंयुतोमरुः ॥ रामस्यव
रदानाच्चशिवःपंथावभूवह ॥ ३९ ॥ तस्मिन्दग्धेनदाकुक्षौसमुद्रःसरितांपतिः ॥ राघवंसर्वशास्त्रज्ञमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ४० ॥ अयंसौम्यनलोना
मतनयोविश्वकर्मणः ॥ पित्रादत्तवरःश्रीमान्प्रीतिमान्विश्वकर्मणः ॥ ४१ ॥ एषसेतुंमहोत्साहःकरोतुमयिवानरः ॥ तमहंधारयिष्यामियथाह्येषपि
तातथा ॥ ४२ ॥ एवमुक्त्वोदधिर्नष्टःसमुत्थायनलस्ततः ॥ अब्रवीद्वानरश्रेष्ठोवाक्यंरामंमहाबलं ॥ ४३ ॥ अहंसेतुंकरिष्यामिविस्तीर्णेमकरालये ॥ पितुः
सामर्थ्यमासाद्यतत्त्वमाहमहोदधिः ॥ ४४ ॥ दंडएवपरोलोकेपुरुषस्येतिमेमतिः ॥ धिक्क्षमामकृतज्ञेषुसांत्वंदानमथापिवा ॥ ४५ ॥

सागरेऽगाधतासंपादकस्यत्वन्नाम्नोयद्गाधतासंपादनमीषत्करमितिभावः ॥ ४१ ॥ कथंत्वय्यगाधेकरिष्यतीत्यत्राह तमिति तंतक्रियमाणसेतुंतावद्देशेगाधोभूत्वाधारयिष्यामि तावन्मात्र
साहाय्येमयाकृतेसेतुनिर्माणंतस्यैषत्करमित्याह यथेति सेत्वादिनिर्माणेयथास्यपिताविश्वकर्मातथाएषएतस्मिन्कर्मणिसमर्थइत्यर्थः ॥ ४२ ॥ नष्टोऽदर्शनंगतोंतर्हितइत्यर्थः ततोनलःस
मुत्थायाब्रवीत् ॥ ४३ ॥ तद्वाक्यमाह अहमिति पितुर्वरदानसामर्थ्यमास्थायसेतुंकरिष्यामिनात्रसंशयः महोदधिश्चतत्त्वमेवाह त्वत्पीतिमतोममसामर्थ्यमस्तीति ॥ ४४ ॥ अथकिंचिद्वक्तुंन
लोलोकस्थितिमाह दंडएवेति पुरुषस्याकृतज्ञेषुदंडएवपरोर्थसाधकइतिमेमतिः अतएवाकृतज्ञेषुक्षमाधिक् ॥ ४५ ॥

कुतएवंतत्राह अयंहीति यतोयंसागरोरामपूर्वैःसगरपुत्रैर्वर्धितोपिअकृतज्ञतयादंडभयादेवसंजातयादिदृक्षयातज्जन्यदर्शनेनराघवायसेतुंकर्तुंगाधंददौ यद्यपिसगरसंबंधादेवहनूमतेमै नाकद्वाराकृतोपचारःसागरस्तथापिरामेएतावद्विलंबकरणंरामेणक्रोधादस्त्रसाधनंकारयित्वास्वरिपुनाशनायेतिबोध्यं ॥ ४६ ॥ स्वस्यपितृसदृशत्वंसागरोक्तंसत्यमितिबोधयितुंवरागमन प्रकारमाह ममेति उत्तरार्धवरूपं ॥ ४७ ॥ औरसःपुत्रः मातुरालिंगनपूर्वस्वतेजोनिषेकद्वारानिर्मितःपुत्रइत्यर्थः अतोहंविचित्रनिर्माणेविश्वकर्मणासदृशः नन्वेतत्सामर्थ्यंप्रागेवत्वंकिं

अयंहिसागरोभीमःसेतुकर्मदिदृक्षया॥ददौदंडभयाद्गाधंराघवायमहोदधिः ॥ ४६ ॥ ममामातुर्वरोदत्तोमंदरेविश्वकर्मणा॥ मयातुसदृशःपुत्रस्त वदेविभविष्यति ॥ ४७॥ औरसस्तस्यपुत्रोहंसदृशोविश्वकर्मणा॥ नचाप्यहमनुक्तोवःप्रब्रूयामात्मनोगुणान् ॥ ४८ ॥ समर्थश्चाप्यहंसेतुंकर्तुंवैवरु णालये ॥ तस्माद्यैवबध्नंतुसेतुंवानरपुंगवाः ॥ ४९ ॥ ततोविसृष्टारामेणसर्वतोहरिपुंगवाः॥ उत्पेततुर्महारण्यंहृष्टाःशतसहस्रशः ॥ ५० ॥ तेनगान्न गसंकाशाःशाखामृगगणर्षभाः॥ बभंजुःपादपांस्तत्रप्रचकर्षुश्चसागरं ॥ ५१ ॥ तेसालैश्चाश्वकर्णैश्चधवैर्वंशैश्चवानराः ॥ कुटजैरर्जुनैस्तालैस्तिल कैस्तिनिशैरपि ॥ ५२ ॥ बिल्वकैःसप्तपर्णैश्चकर्णिकारैश्चपुष्पितैः ॥ चूतैश्चाशोकवृक्षैश्चसागरंसमपूरयन् ॥ ५३ ॥ समूलांश्चविमूलांश्चपादपान्हरि सत्तमाः॥ इंद्रकेतूनिवोद्यम्यप्रजन्हुर्वानरास्तरून् ॥ ५४ ॥ तालान्दाडिमगुल्मांश्चनारिकेलविभीतकान् ॥ करीरान्बकुलान्निंबान्समाजह्रुरितस्ततः ॥ ५५ ॥ हस्तिमात्रान्महाकायाःपाषाणांश्चमहाबलाः॥ पर्वतांश्चसमुत्पाट्ययंत्रैःपरिवहंतिच ॥ ५६ ॥ प्रक्षिप्यमाणैरचलैःसहसाजलमुद्धृतं ॥ समु त्ससर्पचाकाशमवासर्पत्ततःपुनः ॥ ५७॥

नावदस्तत्राह नचेति आत्मप्रशंसालज्जयेतिशेषः ॥ ४८ ॥ यस्मात्समर्थोस्मितस्माद्यैवमयासहवानराःसेतुंबध्नंतु बंधनानुज्ञादीयतामित्यर्थः ॥ ४९ ॥ विसृष्टाःदत्तानुज्ञाः उत्पेततुःउत्पे तुः ॥ ५० ॥ नगसंकाशास्तेनगान्पादपान्बभंजुः सागरंसागरसमीपंप्रचकर्षुःआकृष्टवंतः ॥ ५१ ॥ सालाश्वकर्णयोरवांतरजातिकृतोभेदः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इंद्रकेतून्फलपुष्पादिनाशो भावत्वादिंद्रध्वजसदृशानुन्मूल्योद्यम्योद्धृत्योजन्हुः तरून्नित्यस्योत्तरेणसंबंधः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ यंत्रैःसुखाहरणसाधनैः ॥ ५६ ॥ अवासर्पत्अधःपपातेत्यर्थः ॥ ५७ ॥

सूत्राणीति आकर्षणार्थमितिशेषः सेतोरवक्रत्वायेतिवाशेषः शतयोजनमायतंदीर्घंमहासेतुंनलश्चक्रेइत्युत्तरेणान्वयः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ विचिन्वंतिआहरणीयवृक्षादिकं ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ पंचदिनैःशतयोजनंबबंध सुवेलं सामीप्येसुशब्दस्याव्ययीभावः वेलासमीपं परपारसमीपमधिकृत्येत्यर्थः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ स्वातीपथः

समुद्रंक्षोभयामासुर्निपतंतःसमंततः ॥ सूत्राण्यन्येप्रगृह्णंतिह्यायतंशतयोजनं ॥ ५८ ॥ नलश्चक्रेमहासेतुंमध्येनदनदीपतेः ॥ सतदाक्रियतेसेतुर्वा नरैर्घोरकर्मभिः ॥ ५९ ॥ दंडानन्येप्रगृह्णंतिविचिन्वंतितथापरे ॥ वानरैःशतशस्तत्ररामस्याज्ञापुरःसरैः ॥ ६० ॥ मेघाभैःपर्वताभैश्चतृणैःकाष्ठैर्बबंधि रे ॥ पुष्पिताग्रैश्चतरुभिःसेतुंबध्नंतिवानराः ॥ ६१ ॥ पाषाणांश्चगिरिप्रख्यान्गिरीणांशिखराणिच ॥ दृश्यंतेपरिधावंतोगृह्यदानवसन्निभाः ॥ ६२ ॥ शिलानांक्षिप्यमाणानांशैलानांतत्रपात्यतां ॥ बभूवतुमुलःशब्दस्तदातस्मिन्महोदधौ ॥ ६३ ॥ कृतानिप्रथमेनाह्नायोजनानिचतुर्दश ॥ प्रहृष्टैर्गज संकाशैस्त्वरमाणैःप्लवंगमैः ॥ ६४ ॥ द्वितीयेनतथैवाह्नायोजनानितुविंशतिः ॥ कृतानिप्लवगैस्तूर्णंभीमकायैर्महाबलैः ॥ ६५ ॥ अह्नातृतीयेनतथा योजनानितुसागरे ॥ त्वरमाणैर्महाकायैरेकविंशतिरेवच ॥ ६६ ॥ चतुर्थेनतथाचाह्नाद्वाविंशतिरथापिवा ॥ योजनानिमहावेगैःकृतानित्वरितैस्ततः ॥ ६७ ॥ पंचमेनतथाचाह्नाप्लवगैःक्षिप्रकारिभिः ॥ योजनानित्रयोविंशत्सुवेलमधिकृत्यवै ॥ ६८ ॥ सवानरवरःश्रीमान्विश्वकर्मात्मजोबली ॥ ब बंधसागरेसेतुंयथाचास्यपितातथा ॥ ६९ ॥ सनलेनकृतःसेतुःसागरेमकरालये ॥ शुशुभेसुभगःश्रीमान्स्वातीपथइवांबरे ॥ ७० ॥ ततोदेवाःसगंध र्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ आगम्यगगनेतस्थुर्द्रष्टुकामास्तदद्भुतं ॥ ७१ ॥ दशयोजनविस्तीर्णंशतयोजनमायतं ॥ ददृशुर्देवगंधर्वानलसेतुंसुदुष्करं ॥ ७२ ॥ आप्लुवंतःप्लवंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः ॥ तमचिंत्यमसह्यंचह्यद्भुतंलोमहर्षणं ॥ ७३ ॥ ददृशुःसर्वभूतानिसागरेसेतुबंधनं ॥ तानिकोटिसह स्राणिवानराणांमहौजसां ॥ ७४ ॥ बध्नंतःसागरेसेतुंजग्मुःपारंमहोदधेः ॥ विशालःसुकृतःश्रीमान्सुभूमिःसुसमाहितः ॥ ७५ ॥

छायापथः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ गर्जंतःप्लवंगमाश्चददृशुः अचिंत्यमचिंत्यरचनं असह्यंभगवत्संबंधंविनाकेनाप्यशक्यकरणं ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ बध्नंतइतिलिंगव्यत्ययआर्षः ॥ ७५ ॥

॥ ७६ ॥ परेषांराक्षसानां ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ वैहायसौआकाशगतिमंतौ ॥ ७९ ॥ सुग्रीवेणसमन्वितोरामोधन्वीअपतोजगाम अनेनसुग्रीवस्यव्योममार्गगमनंसिद्धं ॥ ८० ॥ ८१ ॥ त
रंतीहरिवाहिनीमहतास्वीयेनघोषेणसागरस्यभीमंघोषमंतर्दधेतिरोहितवती ॥ ८२ ॥ तीरेपरतीरेनिविविशेनिवेशिता ॥ ८३ ॥ अथसमुद्रेसेतुबंधनदृष्टैर्देवैस्तदानीमेवरामस्यराज्याभिषे
कःकृतोरामेणविभीषणस्येवेत्याह तदद्भुतमिति राघवकर्म राघवाज्ञाजन्यत्वात्तन्नामग्रहणजन्यत्वाच्च शुभैर्जलैःआकाशगंगादिजलैः ॥ ८४ ॥ अभिषिच्याशीर्वादंचकुर्वंति जयस्वे

अशोभतमहान्सेतुःसीमंतइवसागरे ॥ ततःपारेसमुद्रस्यगदापाणिर्विभीषणः ॥ ७६ ॥ परेषामभियानार्थमतिष्ठत्सचिवैःसह ॥ सुग्रीवस्तुततःप्राह रामंसत्यपराक्रमं ॥ ७७ ॥ हनूमंतंत्वमारोहअंगदंत्वथलक्ष्मणः ॥ अयंहिविपुलोवीरसागरोमकरालयः ॥ ७८ ॥ वैहायसौयुवामेतौवानरौधारयिष्यतः ॥ अग्रतस्तस्यसैन्यस्यश्रीमान्रामःसलक्ष्मणः ॥ ७९ ॥ जगामधन्वीधर्मात्मासुग्रीवेणसमन्वितः ॥ अन्येमध्येनगच्छंतिपार्श्वतोन्येप्लवंगमाः ॥ ८० ॥ सलिलंप्रपतंत्यन्येमार्गमन्येप्रपेदिरे ॥ केचिद्वैहायसगताःसुपर्णाइवपुप्लुवुः ॥ ८१ ॥ घोषेणमहताघोषंसागरस्यसमुच्छ्रितं ॥ भीममंतर्दधेभीमातरंतीहरिवाहिनी ॥ ८२ ॥ वानराणांहिसातीर्णावाहिनीनलसेतुना ॥ तीरेनिविविशेराज्ञाबहुमूलफलोदके ॥ ८३ ॥ ॥ तदद्भुतंराघवकर्मदुष्करंसमीक्ष्यदेवाःसहसिद्धचारणैः ॥ उपेत्यरामंसहसामहर्षिभिस्तमभ्यषिंचन्सुशुभैर्जलैःपृथक् ॥ ८४ ॥ जयस्वशत्रून्नरदेवमेदिनींससागरांपालयशाश्वतीःसमाः ॥ इतीवरामंनरदेवसत्कृतंशुभैर्वचोभिर्विविधैरपूजयन् ॥ ८५ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ निमित्तानिनिमित्तज्ञोदृष्ट्वालक्ष्मणपूर्वजः ॥ सौमित्रिंसंपरिष्वज्यइदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ परिगृह्योदकंशीतंवनानिफलवंतिच ॥ बलौघंसंविभज्येमंव्यूह्यतिष्ठमलक्ष्मण ॥ २ ॥

त्यादि इतीवेतिअतीवेत्यर्थकं नरदेवाब्राह्मणाः ॥ ८५ ॥ आमोदमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥ ६ ॥
कतकरीत्याएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ अथरामस्यघोरनिमित्तदर्शनमाह निमित्तानीति वक्ष्यमाणानीत्यर्थः ॥ १ ॥ संविभज्यव्यूह्यऋक्षगोलांगूलवानरविभागंकृत्वातस्यव्यूहंचकृत्वेत्यर्थः ॥ २ ॥

भयंभयनिमित्तं ॥ ३ ॥ कलुषारजोव्याप्ताः ॥ ४ ॥ क्रव्यादसंकाशाःगृध्रगोमायुश्येनादिसदृशास्तद्वद्धूसरवर्णाः अतएवपरुषाश्चक्षुरुद्वेजकाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रत्यादित्यंसूर्यसंमुखं ॥ ७ ॥
चंद्रमाःसंतापयति सोष्णकिरणइत्यर्थः कृष्णरक्तेत्यादिनापरिवेषविशेषउक्तः ॥ ८ ॥ ह्रस्वत्वादिगुणकःपरिवेषआदित्येदृश्यते ॥ ९ ॥ नक्षत्राणिहतानीति रात्रिकालइतिशेषः ॥ १० ॥

लोकक्षयकरंभीमंभयंपश्याम्युपस्थितं ॥ प्रबर्हणंप्रवीराणामृक्षवानररक्षसां ॥ ३ ॥ वाताश्चकलुषावांतिकंपतेचवसुंधरा ॥ पर्वताग्राणिवेपंतेपतंतिचमहीरुहाः ॥ ४ ॥ मेघाःक्रव्यादसंकाशाःपरुषाःपरुषस्वनाः ॥ क्रूराःक्रूरंप्रवर्षंतिमिश्रंशोणितबिंदुभिः ॥ ५ ॥ रक्तचंदनसंकाशासंध्यापरमदारुणा ॥ ज्वलतःप्रपतत्येतदादित्यादग्निमंडलं ॥ ६ ॥ दीनादीनस्वराःक्रूराःसर्वतोमृगपक्षिणः ॥ प्रत्यादित्यंविनर्दंतिजनयंतोमहद्भयं ॥ ७ ॥ रजन्यामप्रकाशस्तुसंतापयतिचंद्रमाः ॥ कृष्णरक्तांशुपर्यंतोलोकक्षयइवोदितः ॥ ८ ॥ ह्रस्वोरूक्षोप्रशस्तश्चपरिवेषस्तुलोहितः ॥ आदित्येविमलेनीलंलक्ष्मलक्ष्मणदृश्यते ॥ ९ ॥ रजसामहताचापिनक्षत्राणिहतानिच ॥ युगांतमिवलोकानांपश्यशंसतिलक्ष्मण ॥ १० ॥ काकाःश्येनास्तथानीचागृध्राःपरिपतंतिच ॥ शिवाश्चाप्यशुभान्नादान्नदंतिसुमहाभयान् ॥ ११ ॥ शैलैःशूलैश्चखड्गैश्चविमुक्तैःकपिराक्षसैः ॥ भविष्यत्यावृताभूमिर्मांसशोणितकर्दमा ॥ १२ ॥ क्षिप्रमद्यैवदुर्धर्षांपुरींरावणपालितां ॥ अभियामजवेनैवसर्वैर्हरिभिरावृताः ॥ १३ ॥ इत्येवमुक्त्वाधन्वीसरामःसंग्रामधर्षणः ॥ प्रतस्थेपुरतोरामोलंकामभिमुखोविभुः ॥ १४ ॥ सविभीषणसुग्रीवाःसर्वेतेवानरर्षभाः ॥ प्रतस्थिरेविनर्दंतोधृतानांद्विषतांवधे ॥ १५ ॥ राघवस्यप्रियार्थंतुसुतरांवीर्यशालिनां ॥ हरीणांकर्मचेष्टाभिस्तुतोषरघुनंदनः ॥ १६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ६ ॥
सावीरसमितीराज्ञाविरराजव्यवस्थिता ॥ शशिनाशुभनक्षत्रापौर्णमासीवशारदी ॥ १ ॥

महाभयान्महाभयजनकान्नादान् ॥ ११ ॥ अधुनादृश्यमाननिमित्तानांफलमाह शैलैरित्यादि ॥ १२ ॥ १३ ॥ रामोजनरमणोरामइत्यन्वयः ॥ १४ ॥ धृतानांनिश्चितबुद्धीनां ॥ १५ ॥
कर्मणाधैर्येणपरंप्रतिप्रस्थानलक्षणेन चेष्टाभिःकायव्यापारैश्चतुतोषेत्यन्वयः ॥ १६ ॥ आतपमानः कतकः ॥ २२ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिका
व्येयुद्धकांडेत्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ६ ॥ सेति सावीराणांसमितिःसमागमोराज्ञाव्यवस्थितारामेणकृतव्यूहाविरराज शुभनक्षत्राशारदीपौर्णमासीशशिनेव ॥ १ ॥

तनवलौघेनपीड्यमानावसुंधरासेनायावेगेनप्रचचालविम्रस्ताच ॥ २ ॥ आकुष्टमाक्रोशं ॥ ३ ॥ घोषवत्तरमतिशयितध्वनिमत् ॥ ४ ॥ अंबरेमेघानांस्वनमिवतेपिराक्षसाःप्लवंगानांत द्गर्जितंशुश्रुवुः ॥ ५ ॥ मनसाजगामसस्मारेत्यर्थः ॥ ६ ॥ स्मरणप्रकारोत्रसेति उपरुध्यतेउपरुद्धातिष्ठति लोहितांगोंऽगारकः ॥ ७ ॥ आत्मनस्तत्कालहितंलंकादर्शनकालेआत्मनःप्रीति करं दिव्यपुरीदर्शनजसंतोषद्योतकमितियावत् ॥ ८ ॥ तदेवाह आलिखंतीमित्यादि ॥ ९ ॥ विमानैःसप्तभूमिकप्रासादैःसंकीर्णानिबिडा तत्रोपमा पांडुभिर्घनैःसंकीर्णविष्णोर्व्यापनशी

प्रचचालचवेगेनत्रस्ताचैववसुंधरा॥ पीड्यमानाबलौघेनतेनसागरवर्चसा॥ २ ॥ ततःशुश्रुवुराकुष्टंलंकायांकाननौकसः ॥ भेरीमृदंगसंघुष्टंतुमुलं लोमहर्षणं॥ ३ ॥ बभूवुस्तेनघोषेणसंहृष्टाहरियूथपाः॥ अमृष्यमाणास्तद्घोषंविनेदुर्घोषवत्तरं॥ ४॥ राक्षसास्तत्प्लवंगानांशुश्रुवुस्तेपिगर्जितं ॥ नर्द तामिवदृप्तानांमेघानामंबरेस्वनं॥ ५॥ दृष्ट्वादाशरथिर्लंकांचित्रध्वजपताकिनीं॥ जगाममनसासीतांदूयमानेनचेतसा ॥६॥ अत्रसामृगशावाक्षी रावणेनोपरुध्यते॥ अभिभूताग्रहेणेवलोहितांगेनरोहिणी॥ ७॥ दीर्घमुष्णंचनिःश्वस्यसमुद्वीक्ष्यचलक्ष्मणं ॥ उवाचवचनंवीरस्तत्कालहितमात्मनः ॥ ८ ॥ आलिखंतीमिवाकाशमुत्थितांपश्यलक्ष्मण ॥ मनसेवकृतांलंकांनगाग्रेविश्वकर्मणा॥ ९॥ विमानैर्बहुभिर्लंकासंकीर्णारचितापुरा ॥ विष्णोः पदमिवाकाशंछादितंपांडुभिर्घनैः॥ १०॥ पुष्पितैःशोभितालंकावनैश्चित्ररथोपमैः॥ नानापतगसंघुष्टफलपुष्पोपगैःशुभैः॥ ११॥ पश्यमत्तविहंगा निप्रलीनभ्रमराणिच॥ कोकिलाकुलखंडानिदोधवीतिशिवोऽनिलः॥ १२ ॥ इतिदाशरथीरामोलक्ष्मणंसमभाषत ॥ बलंचतत्रविभजच्छास्त्रदृष्टेन कर्मणा॥ १३ ॥ शशासकपिसेनांतांबलादादायवीर्यवान् ॥ अंगदःसहनीलेनतिष्ठेदुरसिदुर्जयः॥ १४ ॥ तिष्ठेद्वानरवाहिन्यावानरौघसमावृतः॥ आश्रितोदक्षिणंपार्श्वमृषभोनामवानरः॥ १५॥

लस्यवायुमयस्यब्रह्मणःपदंप्रचारस्थानमाकाशमिव ॥ १० ॥ ११ ॥ कोकिलाकुलखंडानितदाकुलवृक्षखंडानि दोधवीतिकंपयति ॥ १२ ॥ विभजत्व्यभजत् ॥ १३ ॥ बलाद्वानर बलात् आदायस्वबलंगृहीत्वानीलेनसहांगदउरसिउच्यमानपुरुषव्यूहस्योरसितिष्ठेदितिकपिसेनांशशास ॥ १४ ॥ वानरौघसमावृतऋषभोवानरवाहिन्यादक्षिणंपार्श्वमाश्रितस्तिष्ठेदि त्यन्वयः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ यत्तःसावधानः ॥ १७ ॥ जांबवदादयस्त्रयोपिऋक्षाजघनंपश्चार्धं लोकस्यभूलोकस्यपश्चार्धंपश्चिमदिशंतेजसावृतःप्रचेताइव ॥ १८ ॥ १९ ॥ मर्दयितुमिच्छवोमिमर्दयिष वः ॥ २० ॥ शिखरैर्गिरिशिखरैर्विकिरामविक्षिपामनाशयामेतियावत् ॥ २१ ॥ शुकएषविमुच्यतामिति पूर्वमुच्यतांदूतआगतइत्यत्रताडनादिदुःखान्मुच्यतामित्येवार्थः तेनवत्स्वास्था

मंधहस्तीवदुर्धर्षस्तरस्वीगंधमादनः॥ तिष्ठेद्वानरवाहिन्याःसव्यंपक्षमधिष्ठितः॥ १६॥ मूर्ध्निस्थास्याम्यहंयत्तोलक्ष्मणेनसमन्वितः॥ जांबवांश्चसुषेण श्चवेगदर्शीचवानरः॥ १७॥ ऋक्षमुख्यामहात्मानःकुक्षिंरक्षंतुतेत्रयः ॥ जघनंकपिसेनायाःकपिराजोऽभिरक्षतु ॥ पश्चार्धमिवलोकस्यप्रचेतास्ते जसावृतः॥ १८ ॥ सुविभक्तमहाव्यूहामहावानररक्षिता॥ अनीकिनीसाविबभौयथाद्यौःसाभ्रसंप्लवा ॥ १९ ॥ प्रगृह्यगिरिशृंगाणिमहतश्चमहीरु हान्॥ आसेदुर्वानरालंकांमिमर्दयिषवोरणे॥ २० ॥ शिखरैर्विकिरामैनांलंकांमुष्टिभिरेववा ॥ इतिस्मदधिरेसर्वेमनांसिहरिपुंगवाः ॥ २१ ॥ ततो रामोमहातेजाःसुग्रीवमिदमब्रवीत्॥ सुविभक्तानिसैन्यानिशुकएषविमुच्यतां॥ २२ ॥ रामस्यतुवचःश्रुत्वावानरेंद्रोमहाबलः॥ मोचयामासतंदूतं शुकंरामस्यशासनात्॥ २३ ॥ मोचितोरामवाक्येनवानरैश्चनिपीडितः॥ शुकःपरमसंत्रस्तोरक्षोधिपमुपागमत् ॥ २४॥ रावणःप्रहसन्नेवशुकंवा क्यमुवाचह॥ किमिमौतेसितौपक्षौलूनपक्षश्चदृश्यसे॥ २५॥ कच्चिन्नानेकचित्तानांतेषांत्वंवशमागतः॥ ततःसभयसंविग्नस्तेनराज्ञाभिचोदितः ॥ वचनंप्रत्युवाचेदंराक्षसाधिपमुत्तमं॥ २६॥ सागरस्योत्तरेतीरेऽब्रुवंतेवचनंतथा ॥ यथासंदेशमक्लिष्टंसांत्वयन्श्लक्ष्णयागिरा ॥ २७ ॥ क्रुद्धैस्तैरह मुत्प्लुत्यदृष्टमात्रःप्लवंगमैः॥ गृहीतोस्म्यपिचारब्धोहंतुंलोप्तुंचमुष्टिभिः ॥ २८॥ नतेसंभाषितुंशक्याःसंप्रश्नोत्रनविद्यते॥ प्रकृत्याकोपनास्तीक्ष्णावानरा राक्षसाधिप॥ २९॥

पितइत्यवगम्यते ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ प्रहसन्नेव लूनपक्षत्वादिविकृताकारंदृष्ट्वाप्रहासः इमौतेपक्षौसितौबद्धौकिं अतःलूनपक्षश्चदृश्यसे ॥ २५ ॥ अनेकचित्तानांचंचलचित्तानांवा नराणां ॥ २६ ॥ सागरस्योत्तरेतीरेस्थित्वा श्लक्ष्णयागिरावानरान्सांत्वयन् अक्लिष्टंवचनंयथासंदेशंतथाऽब्रुवं ॥ २७ ॥ अहंतथाब्रुवन्लोप्तुंपक्षभागेछेत्तुंमुष्टिभिर्हंतुंचारब्धः ॥ २८ ॥ तेऽकृतपरिभवाःसंभाषितुंनशक्याः अत्रपरिभवेसंप्रश्नोविचारोनास्ति इदमेतावत्कार्यमितिमर्यादानास्तीत्यर्थः तदेवस्मारयति प्रकृत्येति ॥ २९ ॥

अधुनाविज्ञाप्यमाह सचेति विराधादिहंतेत्यनेनतवापिहंतेतिसूचितं पदंस्थानमन्विष्यागतःप्राप्तः ॥ ३० ॥ रक्षांसिविधूयतृणीकृत्य ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ संधिःसंधानंनास्त्येव ॥ ३३ ॥ पुराआयांतिआयास्यंति पुरायोगेभविष्यतिलट् ॥ एकतरंवक्ष्यमाणयोरन्यतरत् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ सर्वस्यराक्षसलोकस्यरणभयप्राप्तेरपीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ समभिधावंतिधाविष्यंति ॥३७॥

सचहंताविराधस्यकबंधस्यखरस्यच ॥ सुग्रीवसहितोरामःसीतायाःपदमागतः॥ ३० ॥ सकृत्वासागरेसेतुंतीर्त्वाचलवणोदधिं ॥ एषरक्षांसिनिर्धूय धन्वीतिष्ठतिराघवः॥ ३१ ॥ ऋक्षवानरसंघानामनीकानिसहस्रशः॥ गिरिमेघनिकाशानांछादयंतिवसुंधरां ॥ ३२ ॥ राक्षसानांबलौघस्यवानरें द्रबलस्यच ॥ नैतयोर्विद्यतेसंधिर्देवदानवयोरिव ॥ ३३ ॥ पुराप्राकारमायांतिक्षिप्रमेकतरंकुरु ॥ सीतांचास्मैप्रयच्छाशुयुद्धंवापिप्रदीयतां ॥ ३४ ॥ शुकस्यवचनंश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ रोषसंरक्तनयनोनिर्दहन्निवचक्षुषा ॥ ३५ ॥ यदिमांप्रतियुध्येरन्देवगंधर्वदानवाः ॥ नैवसीतांप्रदास्या मिसर्वलोकभयादपि ॥ ३६ ॥ कदासमभिधावंतिमामकाराघवंशराः ॥ वसंतेपुष्पितंमत्ताभ्रमराइवपादपं ॥ ३७ ॥ कदाशोणितदिग्धांगंदीप्तैःका र्मुकविच्युतैः ॥ शरैरादीपयिष्यामिउल्काभिरिवकुंजरं ॥ ३८ ॥ तच्चास्यबलमादास्येबलेनमहतावृतः ॥ ज्योतिषामिवसर्वेषांप्रभामुद्यन्दिवाकरः ॥ ३९ ॥ सागरस्येवमेवेगोमारुतस्येवमेबलं ॥ नचदाशरथिर्वेदतेनमांयोद्धुमिच्छति ॥ ४० ॥ नमेतूणीशयान्बाणान्सविषानिवपन्नगान् ॥ रामः पश्यतिसंग्रामेतेनमांयोद्धुमिच्छति ॥४१॥ नजानातिपुरावीर्यंममयुद्धेसराघवः॥ ममचापमयींवीणांशरकोणैःप्रवादितां ॥४२॥ ज्याशब्दतुमुलां घोरामार्तगीतमहास्वनां ॥ नाराचतलसन्नादांनदीमहितवाहिनीं ॥ ४३ ॥ अवगाह्यमहारंगंवादयिष्याम्यहंरणे ॥ ४४ ॥

॥ ३८ ॥ आदास्येतिरस्करिष्यामि ॥ ३९ ॥ वेदजानाति ॥ ४० ॥ पश्यतिदृष्टवान् ॥ ४१ ॥ पुरापूर्वंममवीर्यंनजानातिनाज्ञासीत् शरकोणैःशररूपवादनदंडैःप्रवादितां ॥ ४२ ॥ ज्या शब्दएवतुमुलःशब्दोयस्यास्तां आर्तःआर्तशब्दरूपोहाहतोस्मीत्यादिकोगीतरूपोमहान्स्वनोयस्यास्तां नाराचतलरवएवसन्नादोयस्यास्तां अत्रतुमुलमहास्वनसन्नादशब्दैर्वीणायामंद्र मध्यताराःशब्दाउक्ताः नदीरूपायाअहितवाहिनीसेनातद्रूपंमहारंगमवगाह्यरणेवादयिष्यामि ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥३९॥

नशक्योजेतुमितिशेषः ॥ ४५ ॥ अणवमानः कतकरीत्या ॥ २३ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ रावणःशुकसारणाख्यावमात्यावब्रवीत् अमात्यत्वेनविशेषणादयंशुकोन्यः पूर्वप्रेषितशुकोक्तवृत्तांतज्ञानपूर्वकंप्रेषणाच्चेतिकतकादयः ॥ १ ॥ सर्ववानरबलंतीर्णंसागरेसेतुबंधनंचकृत

नवासवेनापिसहस्रचक्षुषायुद्धेस्मिशक्योवरुणेनवास्वयं ॥ यमेनवाधर्षयितुंशराग्निनामहाहवेवैश्रवणेनवास्वयं ॥ ४५ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामाय णेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥ २४ ॥ ॥७॥ सबलेसागरंतीर्णेरामेदशरथात्मजे ॥ अमात्यौरावणःश्रीमानब्रवी च्छुकसारणौ ॥ १ ॥ समग्रंसागरंतीर्णंदुस्तरंवानरंबलं ॥ अभूतपूर्वंरामेणसागरेसेतुबंधनं ॥ २ ॥ सागरेसेतुबंधंतंनश्रद्दध्यांकथंचन ॥ अवश्यंचापि संख्येयंतन्मयावानरंबलं ॥ ३ ॥ भवंतौवानरंसैन्यंप्रविश्यानुपलक्षितौ ॥ परिमाणंचवीर्यंचयेचमुख्याःप्लवंगमाः ॥ ४ ॥ मंत्रिणोयेचरामस्यसुग्रीव स्यचसंगताः ॥ येपूर्वमभिवर्ततेयेचशूराःप्लवंगमाः ॥ ५ ॥ सचसेतुर्यथाबद्धःसागरेसलिलार्णवे ॥ निवेशंचयथातेषांवानराणांमहात्मनां ॥ ६ ॥ रा मस्यव्यवसायंचवीर्यंप्रहरणानिच ॥ लक्ष्मणस्यचवीरस्यतत्त्वतोज्ञातुमर्हथः ॥ ७ ॥ कश्चसेनापतिस्तेषांवानराणांमहात्मनां ॥ तच्चज्ञात्वायथातत्त्वं शीघ्रमागंतुमर्हथः ॥ ८ ॥ इतिप्रतिसमादिष्टौराक्षसौशुकसारणौ ॥ हरिरूपधरौवीरौप्रविष्टौवानरंबलं ॥ ९ ॥ ततस्तद्वानरंसैन्यमचिंत्यंलोमहर्षणं ॥ संख्यातुंनाध्यगच्छेतांतदातौशुकसारणौ ॥ १० ॥ तत्स्थितंपर्वताग्रेषुनिर्झरेषुगुहासुच ॥ तरमाणंचतीर्णंचतर्तुकामंचसर्वशः ॥ ११ ॥ निविष्टंनिवि शच्चैवभीमनादंमहाबलं ॥ तद्बलार्णवमक्षोभ्यंददृशातेनिशाचरौ ॥ १२ ॥

मेतदुभयमप्यभूतपूर्वं ॥ २ ॥ सागरेसेतुबंधनंनश्रद्दध्यां समुद्रस्यविराडुदरत्वेनजीवव्रातैरशक्यबंधनत्वात्जीवविशेषत्वाच्चरामस्येत्याशयः रामोपिविराडेवनान्यइतिबुद्धिस्तुरजस्तमःप्र धानत्वान्नतस्येतिदिक् ॥३॥ परिमाणंचेत्यादीनांतत्त्वतोज्ञातुमर्हथइत्यनेनसंबंधः येचमुख्यास्तानितिशेषः॥४॥ येपूर्वमभिवर्ततेअग्रेसराइत्यर्थः ॥५॥ सागरेसंबद्धेसलिलार्णवेलवणजले समुद्रे निवेशंसेनानिवेशं ॥ ६ ॥ प्रहरणान्यायुधानि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ नाध्यगच्छेतांनाशक्नुवातां ॥ १० ॥ तत्रहेतुमाह तत्स्थितमित्यादिना ॥ ११ ॥ ददृशातेददृशतुः ॥ १२ ॥

प्रतिच्छन्नोहरिरूपेण गृहीत्वाचचक्षेगृहीत्वोपनीयाचचक्षे ॥ १३ ॥ १४ ॥ तौरामंदृष्ट्वाव्यथितौजीवितेनिराशौचाभूतां ॥ १५ ॥ रावणप्रहितौतत्प्रेषितौ ॥ १६ ॥ प्रहसन्सेतुबंधनेनज
नस्थानेनिरपेक्षंखरादिवधेनचनमद्बलज्ञानंत्वत्तमितिप्रहासः ॥ १७ ॥ वयमितिरामेणनिर्देशःसुग्रीवादिसहितस्यस्वस्य सुसमाहिताःज्ञातबलाः यथोक्तंरावणोक्तमनतिक्रम्य वाचेत् छं

तौददर्शमहातेजाःप्रतिच्छन्नौविभीषणः ॥ आचचक्षेसरामायगृहीत्वाशुकसारणौ ॥ १३ ॥ तस्यैतौराक्षसेंद्रस्यमंत्रिणौशुकसारणौ ॥ लंकायाःस
मनुप्राप्तौचारौपरपुरंजय ॥ १४ ॥ तौदृष्ट्वाव्यथितौरामंनिराशौजीवितेतथा ॥ कृतांजलिपुटौभीतौवचनंचेदमूचतुः ॥ १५ ॥ आवामिहागतौसौम्य
रावणप्रहितावुभौ ॥ परिज्ञातुंबलंसर्वंतदिदंरघुनंदन ॥ १६ ॥ तयोस्तद्वचनंश्रुत्वारामोदशरथात्मजः ॥ अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यंसर्वभूतहितेरतः ॥ १७ ॥
यदिदृष्टंबलंसर्वंवयंवासुसमाहिताः ॥ यथोक्तंवाकृतंकार्यंछंदतःप्रतिगम्यतां ॥ १८ ॥ अथकिंचिददृष्टंवाभूयस्तद्द्रष्टुमर्हथः ॥ विभीषणोवाकार्त्स्न्यें
नपुनःसंदर्शयिष्यति ॥ १९ ॥ नचेदंग्रहणंप्राप्यभेतव्यंजीवितंप्रति ॥ न्यस्तशस्त्रौगृहीतौचनदूतौवधमर्हथः ॥ २० ॥ प्रच्छन्नौचविमुंचेमौचारौरात्रि
चरावुभौ ॥ शत्रुपक्षस्यसततंविभीषणविकर्षिणौ ॥ २१ ॥ प्रविश्यमहतींलंकांभवद्भ्यांधनदानुजः ॥ वक्तव्योरक्षसांराजायथोक्तंवचनंमम ॥ २२ ॥
यद्बलंत्वंसमाश्रित्यसीतांमेहृतवानसि ॥ तद्दर्शययथाकामंससैन्यश्चसबांधवः ॥ २३ ॥ श्वःकाल्येनगरींलंकांसप्राकारांसतोरणां ॥ रक्षसांचबलंप
श्यशरैर्विध्वंसितंमया ॥ २४ ॥ क्रोधंभीममहंमोक्ष्येससैन्येत्वयिरावण ॥ श्वःकाल्येवज्रवान्वज्रंदानवेष्विववासवः ॥ २५ ॥ इतिप्रतिसमादिष्टौरा
क्षसौशुकसारणौ ॥ जयेतिप्रतिनंद्यैनंराघवंधर्मवत्सलं ॥ २६ ॥

दतःस्वेच्छया ॥ १८ ॥ विभीषणोवायस्माद्विशिष्यभवतांभयमितिशेषः ॥ १९ ॥ न्यस्तशस्त्रत्वाद्येकैकमप्यवधेहेतुःकिमुतसमुदितमितिभावः ॥ २० ॥ प्रच्छन्नौचगूढतयारंध्रान्वेषिणा
वपिशत्रुपक्षस्यरावणशत्रुपक्षस्यसुग्रीवादिरूपस्यसततंविकर्षिणौभेदादिपरावपिइमौरात्रिचरौहेविभीषणविमुंच ॥ २१ ॥ अथरामःप्रतिसंदिशति प्रविश्येति ॥ २२ ॥ २३ ॥ श्वःका
ल्येश्वःप्रातःकाले ॥ २४ ॥ वज्रवान्वज्रवत्त्वगुणः ॥ २५ ॥ २६ ॥

विभीषणगृहीतावित्यनेनतस्यागस्त्वमहतेऽनर्थायेतिसूचितं ॥ २७ ॥ यत्रयस्माद्देतेवक्ष्यमाणाश्चत्वारएकस्थानगताएकत्रमिलितास्तस्मात्तएतेशक्ताइतियोजना ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥
उत्पाट्यसंक्रामयितुंनिखातशालास्तंभमिवोपरिकृत्वापुनःप्रतिष्ठापयितुमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ योद्धुमिच्छतीध्वजिनीदुर्धर्षेत्यन्वयः यदेवमतोलमिति ॥ ३३ ॥ गद्गुमानः कतकस्तु ॥ २४ ॥

आगम्यनगरींलंकामब्रूतांराक्षसाधिपं ॥ विभीषणगृहीतौतुवधार्थंराक्षसेश्वर ॥ २७ ॥ दृष्ट्वाधर्मात्मनामुक्तौरामेणामिततेजसा ॥ एकस्थानगतायत्र
चत्वारःपुरुषर्षभाः ॥ २८ ॥ लोकपालसमाःशूराःकृतास्त्रादृढविक्रमाः ॥ रामोदाशरथिःश्रीमान्लक्ष्मणश्चविभीषणः ॥ २९ ॥ सुग्रीवश्चमहातेजामहेंद्र
समविक्रमः ॥ एतेशक्ताःपुरींलंकांसप्राकारांसतोरणां ॥ ३० ॥ उत्पाट्यसंक्रामयितुंसर्वेतिष्ठंतुवानराः ॥ यादृशंतद्धिरामस्यरूपंप्रहरणानिच ॥ ३१ ॥
वधिष्यतिपुरींलंकामेकस्तिष्ठंतुतेत्रयः ॥ रामलक्ष्मणगुप्तासासुग्रीवेणचवाहिनी ॥ बभूवदुर्धर्षतरासर्वैरपिसुरासुरैः ॥ ३२ ॥ प्रहृष्टयोधाध्वजिनीमहा
त्मनांवनौकसांसंप्रतियोद्धुमिच्छतां ॥ अलंविरोधेनशमोविधीयतांप्रदीयतांदाशरथायमैथिली ॥ ३३ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये
आदिकाव्येयुद्धकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥तद्वचःसत्यमक्लीबंसारणेनाभिभाषितं ॥ निशम्यरावणोराजापर्यभाषतसारणं ॥ १ ॥
यदिमामभियुंजीरन्देवगंधर्वदानवाः ॥ नैवसीतामहंदद्यांसर्वलोकभयादपि ॥ २ ॥ त्वंतुसौम्यपरित्रस्तोहरिभिःपीडितोभृशं ॥ प्रतिप्रदानमद्यैवसी
तायाःसाधुमन्यसे ॥ ३ ॥ कोहिनामसपत्नोमांसमरेजेतुमर्हति ॥ इत्युक्त्वापरुषंवाक्यंरावणोराक्षसाधिपः ॥ ४ ॥ आरुरोहततःश्रीमान्प्रासादंहिमपां
डुरं ॥ बहुतालसमुत्सेधंरावणोथदिदृक्षया ॥ ५ ॥ ताभ्यांचराभ्यांसहितोरावणःक्रोधमूर्च्छितः ॥ पश्यमानःसमुद्रंतंपर्वतांश्चवनानिच ॥ ६ ॥ ददर्श
पृथिवीदेशंसुसंपूर्णंप्लवंगमैः ॥ तदपारमसंख्येयंचवानराणांमहाबलं ॥ ७ ॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥तदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ बहुतालस
मुत्सेधंअनेकतालप्रमाणोन्नतं दिदृक्षयावानरबलदर्शनेच्छया ॥ ५ ॥ चराभ्यांचाराभ्यां पश्यमानःपश्यन् ॥ ६ ॥ वानराणांमहाबलंचददर्शेत्यन्वयः ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ केषांश्रृणोतिवचइतिशेषः यूथपयूथपाःमहाप्रधानाः ॥ ९ ॥ वचनंउत्तरमाबभाषेइत्यन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ सहस्रेणशतेनलक्षेणेत्यर्थः ॥ १२ ॥ यूथपसंख्यायाएवगणनं सु
ग्रीवस्यबलायेचयस्तिष्ठतिएषनीलइत्यन्वयः ॥ १३ ॥ अथांगदवर्णनं बाहूइति प्रगृह्यउपगम्यपद्भ्यांमहींगच्छति नरवदितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अभिषेचितोऽभिषिक्तः ॥१७॥

आलोक्यरावणोराजापरिपप्रच्छसारणं ॥ एषांकेवानरामुख्याःकेशूराःकेमहाबलाः॥८॥ केपूर्वमभिवर्ततेमहोत्साहाःसमंततः ॥ केषांश्रृणोतिसुग्री
वःकेवायूथपयूथपाः॥९॥ सारणाचक्ष्वमेसर्वंकिंप्रभावाःप्लवंगमाः ॥ सारणोराक्षसेंद्रस्यवचनंपरिपृच्छतः॥१०॥ आबभाषेऽथमुख्यज्ञोमुख्यांस्त
त्रवनौकसः ॥ एषयोऽभिमुखोलंकांनर्दंस्तिष्ठतिवानरः ॥ ११ ॥ यूथपानांसहस्रेणशतेनपरिवारितः ॥ यस्यघोषेणमहतासप्राकारासतोरणा ॥१२॥
लंकाप्रतिहतासर्वासशैलवनकानना ॥ सर्वशाखामृगेंद्रस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ १३ ॥ बलाग्रेतिष्ठतेवीरोनीलोनामैषयूथपः ॥ बाहूप्रगृह्ययःपद्भ्यां
महींगच्छतिवीर्यवान्॥ १४ ॥ लंकामभिमुखःकोपादभीक्ष्णंचविजृंभते ॥ गिरिशृंगप्रतीकाशःपद्मकिंजल्कसन्निभः ॥ १५ ॥ स्फोटयत्यतिसंरब्धो
लांगूलंचपुनःपुनः ॥ यस्यलांगूलशब्देनस्वनंतिप्रदिशोदश ॥ १६ ॥ एषवानरराजेनसुग्रीवेणाभिषेचितः ॥ युवराजोंगदोनामत्वामाह्वयतिसंयुगे
॥ १७॥ वालिनःसदृशःपुत्रःसुग्रीवस्यसदाप्रियः ॥ राघवार्थेपराक्रांतःशक्रार्थेवरुणोयथा ॥ १८॥ एतस्यसामतिःसर्वायद्दृष्टाजनकात्मजा ॥ हनू
मतावेगवताराघवस्यहितैषिणा ॥ १९ ॥ बहूनिवानरेंद्राणामेषयूथानिवीर्यवान् ॥ परिगृह्याभियातित्वांस्वेनानीकेनमर्दितुं॥ २० ॥ अनुवालिसुत
स्यापिबलेनमहतावृतः ॥ वीरस्तिष्ठतिसंग्रामेसेतुहेतुरयंनलः॥ २१ ॥ येतुविष्टभ्यगात्राणिक्ष्वेडयंतिनदंतिच ॥ यएनमनुगच्छंतिवीराश्चंदनवासि
नः॥ २२ ॥ एषैवाशंसतेलंकांस्वेनानीकेनमर्दितुं॥ श्वेतोरजतसंकाशश्चपलोभीमविक्रमः ॥ २३ ॥

पराक्रांतःपराक्रमितुमुद्यतः ॥ १८ ॥ यद्धनूमताजनकात्मजादृष्टासासर्वामतिरेतस्यांगदस्यमंत्रमूलेतिशेषः ॥ १९ ॥ बहूनियूथानिपरिगृह्यस्वेनानीकेनत्वामभियाति ॥ २० ॥ वालि
सुतस्यानुपश्चात् सेतुहेतुःसेतुकर्ता ॥ २१ ॥ अथश्वेतवर्णनं येत्विति गात्राणिविष्टभ्यक्ष्वेलांकुर्वंति एनंश्वेतं चंदनवासिनः* ॥ २२ ॥ एषैवएषएव संधिरार्षः ॥ २३ ॥

सुग्रीवमागम्यपुनर्गच्छतीत्यनेनरावणदर्शनसमयेकार्यार्थंसुग्रीवसमीपमागत्यगतवानितिज्ञायते ॥ २४ ॥ यःपुरेत्यादिनाकुमुदवर्णनं रम्यंरम्याख्यं ॥ २५ ॥ अस्यैवसंरोचनइतिना
मांतरं ॥ २६ ॥ चंडवर्णनं योसाविति ॥ २७ ॥ २८ ॥ रंभवर्णनं यस्त्विति निभृतएकाग्रः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ यंयांतमनुगच्छंतीत्यन्वयः ॥ ३२ ॥ शरभवर्णनं यस्तुकर्णाविति

बुद्धिमान्वानरःशूरस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ तूर्णंसुग्रीवमागम्यपुनर्गच्छतिवानरः ॥ २४ ॥ विभजन्वानरींसेनामनीकानिप्रहर्षयन् ॥ यःपुरागोमतीती
रेरम्यंपर्यैतिपर्वतं ॥ २५ ॥ नाम्नासंरोचनोनामनानानगयुतोगिरिः ॥ तत्रराज्यंप्रशास्त्येषकुमुदोनामयूथपः ॥ २६ ॥ योसौशतसहस्राणिसहर्षंपरि
कर्षति ॥ यस्यवालाबहुव्यामादीर्घलांगूलमाश्रिताः ॥ २७॥ ताम्राःपीताःसिताःश्वेताःप्रकीर्णाघोरदर्शनाः ॥ अदीनोवानरश्चंडःसंग्राममभिकांक्ष
ति ॥ एषैवाशंसतेलंकांस्वेनानीकेनमर्दितुं ॥ २८ ॥ यस्त्वेषसिंहसंकाशःकपिलोदीर्घकेसरः ॥ निभृतःप्रेक्षतेलंकांदिधक्षन्निवचक्षुषा ॥ २९ ॥ विंध्यं
कृष्णगिरिंसह्यंपर्वतंचसुदर्शनं ॥ राजन्सततमध्यास्तेसरंभोनामयूथपः ॥ ३० ॥ शतंशतसहस्राणांत्रिंशच्चहरिपुंगवाः ॥ ३१ ॥ यंयांतंवानराघोरा
श्चंडाश्चंडपराक्रमाः ॥ परिवार्यानुगच्छंतिलंकांमर्दितुमोजसा ॥ ३२ ॥ यस्तुकर्णौविवृणुतेजृंभतेचपुनःपुनः ॥ नतुसंविजतेमृत्योर्नचसेनांप्रधावति
॥ ३३ ॥ प्रकंपतेचरोषेणतिर्यक्चपुनरीक्षते ॥ पश्यलांगूलविक्षेपंक्ष्वेडत्येषमहाबलः ॥३४॥ महौजसावीतभयोरम्यंसाल्वेयपर्वतं ॥ राजन्सततमध्या
स्तेशरभोनामयूथपः ॥ ३५ ॥ एतस्यबलिनःसर्वेविहारानामयूथपाः ॥ राजञ्छतसहस्राणिचत्वारिंशत्तथैवच ॥ ३६॥ यस्तुमेघइवाकाशंमहानावृ
त्यतिष्ठति ॥ मध्येवानरवीराणांसुराणामिववासवः ॥ ३७॥ भेरीणामिवसन्नादोयस्यैषश्रूयतेमहान् ॥ घोषःशाखामृगेंद्राणांसंग्राममभिकांक्षतां
॥ ३८ ॥ एषपर्वतमध्यास्तेपारियात्रमनुत्तमं ॥ युद्धेदुष्प्रसहोनित्यंपनसोनामयूथपः ॥ ३९ ॥

मृत्योर्नसंविजतेनोद्वेगंगच्छति तथावरदानादितिशेषः नचसेनामिति किंत्वेकएवयोद्धुमिच्छतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ महौजसामहतातेजसा ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पनसवर्णनं यस्तुमेघइ
त्यादिना ॥ ३७ ॥ भेरीणांनादइवयस्यसन्नादःश्रूयतइतिशेषः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

एनंपनसं शतार्धंशतसहस्रसंख्यानांपंचाशल्लक्षसंख्यंयूथपाःपर्युपासते येषांयूथानिभागशःप्रत्येकंसंतीतिशेषः ॥ ४० ॥ विनतवर्णनं यस्तुभीमामिति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ क्रथनवर्णनं त्वा माह्वयतीत्यादि ॥ ४३ ॥ विक्रांताबलवंतश्चयस्ययूथपाइतिशेषः यथास्ययूथपास्तथैवतेषांभागशःप्रत्येकंयूथानिचसंतीतिशेषः गवयवर्णनं यस्तुगैरिकेत्यादि ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

एनंशतसहस्राणांशतार्धंपर्युपासते ॥ यूथपायूथपश्रेष्ठंयेषांयूथानिभागशः ॥ ४० ॥ यस्तुभीमांप्रवल्गंतींचमूंतिष्ठतिशोभयन् ॥ स्थितांतीरेसमुद्रस्यद्वितीयइवसागरः ॥ ४१ ॥ एषदर्दुरसंकाशोविनतोनामयूथपः ॥ पिबंश्चरतियोवेणांनदीनामुत्तमांनदीं ॥ ४२ ॥ षष्टिःशतसहस्राणिबलमस्यप्लवंगमाः ॥ त्वामाह्वयतियुद्धायक्रथनोनामवानरः ॥ ४३ ॥ विक्रांताबलवंतश्चयथायूथानिभागशः ॥ यस्तुगैरिकवर्णाभंवपुःपुष्यतिवानरः ॥ ४४ ॥ अवमत्यसदासर्वान्वानरान्बलदर्पितः ॥ गवयोनामतेजस्वीत्वांक्रोधादभिवर्तते ॥ ४५ ॥ एनंशतसहस्राणिसप्ततिःपर्युपासते ॥ एषैवाशंसतेलंकांस्वेनानीकेनमर्दितुं ॥ ४६ ॥ एतेदुष्प्रसहावीरायेषांसंख्यानविद्यते ॥ यूथपायूथपश्रेष्ठास्तेषांयूथानिभागशः ॥ ४७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ तांस्तुतेसंप्रवक्ष्यामिप्रेक्षमाणस्ययूथपान् ॥ राघवार्थेपराक्रांतायेनरक्षंतिजीवितं ॥ १ ॥ स्निग्धायस्यबहुव्यामादीर्घलांगूलमाश्रिताः ॥ ताम्राःपीताःसिताःश्वेताःप्रकीर्णाघोरकर्मणः ॥ २ ॥ प्रगृहीताःप्रकाशंतेसूर्यस्येवमरीचयः ॥ पृथिव्यांचानुकृष्यंतेहरोनामैषवानरः ॥ ३ ॥ यंपृष्ठतोनुगच्छंतिशतशोथसहस्रशः ॥ वृक्षानुद्यम्यसहसालंकारोहणतत्पराः ॥ ४ ॥ यूथपाहरिराजस्यकिंकराःसमुपस्थिताः ॥ नीलानिवमहामेघांस्तिष्ठतोयांस्तुपश्यसि ॥ ५ ॥

येषांयूथपानांसंख्यानविद्यते भागशःसंतीतिशेषः ॥ ४७ ॥ सवमानः ॥ अत्रसर्गच्छेदोऽपांक्तोवृत्तभेदाभावादेकप्रकरणत्वाच्चेतिकतकः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके वाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ ९ ॥ तानिति येजीवितंनरक्षंति ॥ १ ॥ स्निग्धाइत्यादिहरवर्णनमितिकतकः तारस्येत्यन्ये बहुव्यामाःयस्यलांगूलाश्रितावालाबहुव्यामत्वादिगुणकाः ॥ २ ॥ प्रगृहीताःउत्क्षिप्ताः एषहरोनामेत्यन्वयः हरोगोलांगूलजातिः ॥ ३ ॥ ४ ॥ धूम्रवर्णनं नीलानित्यादि ॥ ५ ॥

अनिर्देश्यान्अशक्यनामगणनान् परंपारमिवपरपारस्थरेणूनिव ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अथजांबवद्वर्णनं यवीयानिति अस्यधूम्रस्यकनिष्ठइत्यर्थः योभ्रात्रासमानइत्यन्वयः ॥ १० ॥ गुरुवर्तीसद्गुरूपासकः अनेनसर्वसिद्धिमस्त्वमुक्तं ॥ ११ ॥ साह्यंसाहाय्यं देवासुरेयुद्धेइतिवैरइतिवाशेषः ॥ १२ ॥ अथतत्सैन्यवर्णनं आरुह्येति ॥ १३ ॥ रोमशाअधिकरोमवंतः रक्षः

असितांजनसंकाशान्युद्धेसत्यपराक्रमान् ॥ असंख्येयाननिर्देश्यान्परंपारमिवोदधेः ॥ ६ ॥ पर्वतेषुचयेकेचिद्विषयेषुनदीषुच ॥ एतेत्वामभिवर्ततेराजन्नृक्षाःसुदारुणाः ॥ ७ ॥ एषांमध्येस्थितोराजाभीमाक्षोभीमदर्शनः ॥ पर्जन्यइवजीमूतैःसमंतात्परिवारितः ॥ ८ ॥ ऋक्षवंतंगिरिश्रेष्ठमध्यास्तेनर्मदांपिबन् ॥ सर्वर्क्षाणामधिपतिर्धूम्रोनामैषयूथपः ॥ ९ ॥ यवीयानस्यतुभ्राताप्रश्यैनंपर्वतोपमं ॥ भ्रात्रासमानोरूपेणविशिष्टश्चपराक्रमे ॥ १० ॥ सएषजांबवान्नाममहायूथपयूथपः ॥ प्रशांतोगुरुवर्तीचसंप्रहारेष्वमर्षणः ॥ ११ ॥ एतेनसाह्यंतुमहत्कृतंशक्रस्यधीमता ॥ देवासुरेजांबवतालब्धाश्चबहवोवराः ॥ १२ ॥ आरुह्यपर्वताग्रेभ्योमहाभ्रविपुलाःशिलाः ॥ मुंचंतिविपुलाकारानमृत्योरुद्विजंतिच ॥ १३ ॥ राक्षसानांचसदृशाःपिशाचानांचरोमशाः ॥ एतस्यसैन्याबहवोविचरंत्यमितौजसः ॥ १४ ॥ यएनमभिसंरब्धंप्लवमानमवस्थितं ॥ प्रेक्षंतेवानराःसर्वेस्थितंयूथपयूथपं ॥ १५ ॥ एषराजन्सहस्राक्षंपर्युपास्तेहरीश्वरः ॥ बलेनबलसंयुक्तोरंभोनामैषयूथपः ॥ १६ ॥ यःस्थितंयोजनेशैलंगच्छन्पार्श्वेनसेवते ॥ ऊर्ध्वंतथैवकायेनगतःप्राप्नोतियोजनं ॥ १७ ॥ यस्मात्तुपरमंरूपंचतुष्पात्सुनविद्यते ॥ श्रुतःसन्नादनोनामवानराणांपितामहः ॥ १८ ॥ येनयुद्धंतदादत्तंरणेशक्रस्यधीमता ॥ पराजयश्चनप्राप्तःसोयंयूथपयूथपः ॥ १९ ॥ यस्यविक्रममाणस्यशक्रस्येवपराक्रमः ॥ एषगंधर्वकन्यायामुत्पन्नःकृष्णवर्त्मना ॥ २० ॥

पिशाचसादृश्यंक्रौर्येण ॥ १४ ॥ दंभवर्णनं यएनमिति प्लवमानंलीलार्थमितिशेषः स्थितंलीलार्थमेवपुनःस्थितं ॥ १५ ॥ १६ ॥ सन्नादनवर्णनं यःस्थितमिति योयोजनेस्थितंशैलंपार्श्वेनसेवते एतेनयोजनव्यायामदेहइत्युक्तं ऊर्ध्वमपियोजनंकायेनकायप्रमाणेनगतोव्याप्तःसन्नूर्ध्ववर्तिपदार्थंप्राप्नोतिस्पृशति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अथक्रथनवर्णनं यस्येति कृष्णवर्त्मनाअग्निना ॥ २० ॥

त्रिदिवौकसांसाह्यार्थमुत्पन्नइत्यन्वयः वैश्रवणोराजायत्रगिरौजंबूंउपनिषेवते यःपर्वतोबहवःकिन्नराःसेवकायेषांतेषांपर्वतेंद्राणांराजा यश्चतेभ्रातुर्विहारसुखदः ॥ २१ ॥२२॥ तत्रगिरौकैलासेयोवसति अकत्थनःआत्मश्लाघारहितःकार्येणैवपराक्रमप्रदर्शकः ॥२३॥२४॥ अथप्रमाथिवर्णनं योगंगामिति गंगामनुगंगासमीपे हस्तिवानरयोर्वैरंगजाकारशंबसादनासुरस्यहनुमत्पित्राकेसरिणावधात्पूर्वमुत्पन्नमितिपौराणिकीगाथा ॥२५॥ नेताप्रभुः॥२६॥ हैमवतीनदींगंगामनुवर्तमानमुशीरवीजाख्यंपर्वतमाश्रित्ययोरमतेइत्यन्वयः॥२७॥शतसहस्राणां

तदादेवासुरेयुद्धेसाह्यार्थंत्रिदिवौकसां ॥ यत्रवैश्रवणोराजाजंबूमुपनिषेवते ॥ २१ ॥ योराजापर्वतेंद्राणांबहुकिन्नरसेविनां ॥ विहारसुखदोनित्यंभ्रातुस्तेराक्षसाधिप ॥ २२ ॥ तत्रैषरमतेश्रीमान्बलवान्वानरोत्तमः ॥ युद्धेष्वकत्थनोनित्यंक्रथनोनामयूथपः ॥ २३ ॥ वृतःकोटिसहस्रेणहरीणांसमवस्थितः ॥ एषैवाशंसतेलंकांस्वेनानीकेनमर्दितुं ॥ २४ ॥ योगंगामनुपर्येतित्रासयन्गजयूथपान् ॥ हस्तिनांवानराणांचपूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ २५ ॥ एषयूथपतिर्नेतागर्जन्गिरिगुहाशयः ॥ गजान्रोधयतेवन्यानारुजंश्चमहीरुहान् ॥ २६ ॥ हरीणांवाहिनीमुख्योनदींहैमवतीमनु ॥ उशीरबीजमाश्रित्यमंदरंपर्वतोत्तमं ॥ २७ ॥ रमतेवानरश्रेष्ठोदिविशक्रइवस्वयं ॥ एनंशतसहस्राणांसहस्रमभिवर्तते ॥ २८ ॥ वीर्यविक्रमदृप्तानांनर्दतांबाहुशालिनां ॥ सएषनेताचैतेषांवानराणांमहात्मनां ॥ २९ ॥ सएषदुर्धरोराजन्प्रमाथीनामयूथपः ॥ वातेनेवोद्धतंमेघंयमेनमनुपश्यसि ॥ ३० ॥ अनीकमपिसंरब्धंवानराणांतरस्विनां ॥ उद्धूतमरुणाभासंपवनेनसमंततः ॥ ३१ ॥ विवर्तमानंबहुशोयत्रैतद्बहुलंरजः ॥ एतेसितमुखाघोरागोलांगूलामहाबलाः ॥ ३२ ॥ शतंशतसहस्राणिदृष्ट्वावैसेतुबंधनं ॥ गोलांगूलंमहाराजगवाक्षंनामयूथपं ॥ ३३ ॥ परिवार्याभिनर्दंतेलंकांमर्दितुमोजसा ॥ भ्रमराचरितायत्रसर्वकालफलद्रुमाः ॥ ३४ ॥

सहस्रंसहस्रलक्षमितियावत् ॥ २८॥२९॥ दुर्धरःशत्रुभिर्धर्तुमशक्यः प्रमाथिनंविशिष्यबोधयति वातेनेवेति ॥ ३० ॥ तरस्विवानरसंबंधियस्यानीकंसंरब्धंपश्यसि यस्यानीकेनोद्धतंबहुलंरजोऽरुणाभंधूम्रवर्णपवनेनसमंततोबहुशोविवर्तमानंविक्षिप्यमाणंयत्रयत्समीपेपश्यसि सएषप्रमाथीत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ गवाक्षवर्णनं एतेसितेत्यादि शतंशतसहस्राणिशतलक्षमित्यर्थः सेतुबंधनंनलसमीपेतत्सहायतयास्थित्वासेतुबंधनकर्तारं ॥ ३३ ॥ केसरिवर्णनं भ्रमरेत्यादि यत्रपर्वतेसर्वकालेफलंतितादृशाद्रुमाःसंति ॥ ३४ ॥ ॥४३॥

यंसूर्यस्तुल्यवर्णाभंस्वतुल्यवर्णकांतियुक्तंपर्वतमनुपर्येतिप्रदक्षिणंकरोति मृगपक्षिणस्तद्वर्तिमृगादयः ॥ ३५ ॥ सर्वकामेति काम्यंतइतिकामाविषयाःसर्वेषांभोगार्हस्रक्चंदनाभरणवस्त्रादिरूपफलप्रदाः ॥ ३६ ॥ कांचनपर्वतोमहामेरुः ॥ ३७ ॥ शतबलिवर्णनं षष्टिरित्यादि ॥ ३८ ॥ तेषांमध्येगिरिवरःसावर्णिमेरुनामास्ति तत्रसावर्णिमेरौ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

यंसूर्यस्तुल्यवर्णाभमनुपर्येतिपर्वतं ॥ यस्यभासासदाभांतितद्वर्णामृगपक्षिणः ॥ ३५ ॥ यस्यप्रस्थंमहात्मानोनत्यजंतिमहर्षयः ॥ सर्वकामफलावृक्षाःसर्वेफलसमन्विताः ॥ ३६ ॥ मधूनिचमहार्हाणियस्मिन्पर्वतसत्तमे ॥ तत्रैषरमतेराजन्रम्येकांचनपर्वते ॥ ३७ ॥ मुख्योवानरमुख्यानांकेसरीनामयूथपः ॥ षष्टिर्गिरिसहस्राणिरम्याःकांचनपर्वताः ॥ ३८ ॥ तेषांमध्येगिरिवरस्त्वमिवानघरक्षसां ॥ तत्रैतेकपिलाःश्वेतास्ताम्रास्यामधुपिंगलाः ॥ ३९ ॥ निवसंत्यंतिमगिरौतीक्ष्णदंष्ट्रानखायुधाः ॥ सिंहाइवचतुर्दंष्ट्राव्याघ्राइवदुरासदाः ॥ ४० ॥ सर्वेवैश्वानरसमाज्वलदाशीविषोपमाः ॥ सुदीर्घांचितलांगूलामत्तमातंगसन्निभाः ॥ ४१ ॥ महापर्वतसंकाशामहाजीमूतनिःस्वनाः ॥ वृत्तपिंगलनेत्राहिमहाभीमगतिस्वनाः ॥ ४२ ॥ मर्दयंतीवतेसर्वेतस्थुर्लंकांसमीक्ष्यते ॥ एषचैषामधिपतिर्मध्येतिष्ठतिवीर्यवान् ॥ ४३ ॥ जयार्थीनित्यमादित्यमुपतिष्ठतिवीर्यवान् ॥ नाम्नापृथिव्यांविख्यातोराजन्शतबलीतियः ॥ ४४ ॥ एषैवाशंसतेलंकांस्वेनानीकेनमर्दितुं ॥ विक्रांतोबलवाञ्छूरःपौरुषेस्वेव्यवस्थितः ॥ ४५ ॥ रामप्रियार्थंप्राणानांदयांनकुरुतेहरिः ॥ गजोगवाक्षोगवयोनलोनीलश्चवानरः ॥ ४६ ॥ एकैकमेवयोधानांकोटिभिर्दशभिर्वृतः ॥ तथान्येवानरश्रेष्ठाविंध्यपर्वतवासिनः ॥ नशक्यंतेबहुत्वात्तुसंख्यातुंलघुविक्रमाः ॥ ४७ ॥ सर्वेमहाराजमहाप्रभावाःसर्वेमहाशैलनिकाशकायाः ॥ सर्वेसमर्थाःपृथिवींक्षणेनकर्तुंप्रविध्वस्तविकीर्णशैलां ॥ ४८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तविंशःसर्गः ॥ २७ ॥ ॥ ९ ॥

तेवानरास्तेतबलंकांसमीक्ष्यमर्दयंतीवमर्दयंतइवतिष्ठंति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ जवमानः कतकः ॥ २९ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तविंशःसर्गः ॥ २७ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

सारणानुक्तंकिंचिच्छुकोवक्तीत्याह सारणस्येति तत्सर्वंबलमादिश्यतूष्णींस्थितवतःसारणस्यवचःश्रुत्वास्थितंरावणंशुकोब्रवीत् ॥ १ ॥ गांगेयान्गंगातटोत्पन्नान् अनपत्येपिढगार्षः ॥२॥ ॥ ३ ॥ एषांकोटीतिसुग्रीवसचिवसंख्या सर्वबलसंख्यांतुसर्गांतेवक्ष्यति ॥ ४ ॥ ५ ॥ यौताविितिमैंदद्विविदविषयं ॥ ६ ॥ समनुज्ञाताइत्यत्रलोपःशाकल्यस्येतिलोपः समनुज्ञाताविल्य

सारणस्यवचःश्रुत्वारावणंरक्षसाधिपं ॥ बलमादिश्यतत्सर्वंशुकोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ स्थितान्पश्यसियानेतान्मत्तानिवमहाद्विपान् ॥ न्यग्रोधानिवगांगेयान्सालान्हैमवतानिव ॥ २ ॥ एतेदुष्प्रसहाराजन्बलिनःकामरूपिणः ॥ दैत्यदानवसंकाशायुद्धेदेवपराक्रमाः ॥ ३ ॥ एषांकोटिसहस्राणिनवपंचचसप्तच ॥ तथाशंकुसहस्राणितथावृंदशतानिच ॥ ४ ॥ एतेसुग्रीवसचिवाःकिष्किंधानिलयाःसदा ॥ हरयोदेवगंधर्वैरुत्पन्नाःकामरूपिणः ॥ ५ ॥ यौतौपश्यसितिष्ठंतौसमानौदेवरूपिणौ ॥ मैंदश्चद्विविदश्चैवताभ्यांनास्तिसमोयुधि ॥ ६ ॥ ब्रह्मणासमनुज्ञाताअमृतप्राशिनावुभौ ॥ आशंसेतेयथालंकामेतौमर्दितुमोजसा ॥ ७ ॥ यंतुपश्यसितिष्ठंतंप्रभिन्नमिवकुंजरं ॥ योबलात्क्षोभयेत्क्रुद्धःसमुद्रमपिवानरः ॥ ८ ॥ एषोऽभिगंतालंकायांवैदेह्यास्तवचप्रभो ॥ एनंपश्यपुरादृष्टंवानरंपुनरागतं ॥ ९ ॥ ज्येष्ठःकेसरिणःपुत्रोवातात्मजइतिश्रुतः ॥ हनूमानितिविख्यातोलंघितोयेनसागरः ॥ १० ॥ कामरूपोहरिश्रेष्ठोबलरूपसमन्वितः ॥ अनिवार्यगतिश्चैवयथासततगःप्रभुः ॥ ११ ॥ उद्यंतंभास्करंदृष्ट्वाबालःकिलबुभुक्षितः ॥ त्रियोजनसहस्रंतुअध्वानमवतीर्यहि ॥ १२ ॥ आदित्यमाहरिष्यामिनमेक्षुत्प्रतियास्यति ॥ इतिनिश्चित्यमनसापुप्लुवेबलदर्पितः ॥ १३ ॥ अनाधृष्यतमंदेवमपिदेवर्षिराक्षसैः ॥ अनासाद्यैवपतितोभास्करोदयनेगिरौ ॥ १४ ॥ पतितस्यकपेरस्यहनुरेकाशिलातले ॥ किंचिद्भिन्नादृढहनुर्हनूमानेषतेनवै ॥ १५ ॥ सत्यमागमयोगेनममैषविदितोहरिः ॥ नास्यशक्यंबलंरूपंप्रभावोवानुभाषितुं ॥ १६ ॥

र्थः ॥ ७ ॥ हनुमंतंवर्णयति यंत्विति प्रभिन्नंमत्तं ॥ ८ ॥ एषलंकायांवैदेह्यास्तवचाभिगंतान्वेषी समीपमागतश्चेत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ सततगोवायुः ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रतियास्यति भूलोकवर्तिफलैरितिशेषः ॥ १३ ॥ अनासाद्यभास्करमितिशेषः भास्करोदयनेइतिबहुव्रीहिः ॥ १४ ॥ १५ ॥ आगमयोगेनसहहनूमन्नामनिमित्तभूतपूर्ववृत्तांतेनसहेत्यर्थः ॥ १६ ॥ ॥४४॥

धूमकेतुरग्निःयेनजाज्वल्यतेप्रज्वलितःकृतः त्वत्तेजोरुद्धोपियत्पुच्छंप्राप्यप्रज्वलितः लंकायांनिहितोनिक्षिप्तश्च ॥ १७ ॥ रामंवर्णयति यस्यैषइति यस्यदर्शितस्यहनूमतोनंतरःसमीपवर्ती ॥ १८ ॥ १९ ॥ गगनंबाणैर्भिद्यात् सर्वदुष्करमपितस्यसुकरमितितात्पर्यं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ यस्यप्राग्वर्णितस्यरामस्यसव्यंपक्षमाश्रित्यतिष्ठतीत्यन्वयः

एषआशंसतेलंकामेकोमथितुमोजसा ॥ येनजाज्वल्यतेसौवैधूमकेतुस्तवाग्रवै ॥ लंकायांनिहितश्चापिकथंविस्मरसेकपिं ॥ १७ ॥ यस्यैषोनंतरःशूरःश्यामःपद्मनिभेक्षणः ॥ इक्ष्वाकूणामतिरथोलोकेविश्रुतपौरुषः ॥ १८ ॥ यस्मिन्नचलतेधर्मोयोधर्मंनातिवर्तते ॥ योब्राह्ममस्त्रंवेदांश्चवेदवेदविदांवरः ॥ १९ ॥ योभिंद्याद्गगनंबाणैर्मेदिनींवापिदारयेत् ॥ यस्यमृत्योरिवक्रोधःशक्रस्येवपराक्रमः ॥ २० ॥ यस्यभार्याजनस्थानात्सीताचापिहृतात्वया ॥ सएषरामस्त्वांराजन्योद्धुंसमभिवर्तते ॥ २१ ॥ यस्यैषदक्षिणेपार्श्वेशुद्धजांबूनदप्रभः ॥ विशालवक्षास्ताम्राक्षोनीलकुंचितमूर्धजः ॥ २२ ॥ एषोहिलक्ष्मणोनामभ्रातुःप्रियहितेरतः ॥ नयेयुद्धेचकुशलःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ २३ ॥ अमर्षीदुर्जयोजेताविक्रांतश्चजयीबली ॥ रामस्यदक्षिणोबाहुर्नित्यंप्राणोबहिश्चरः ॥ २४ ॥ नह्येषराघवस्यार्थेजीवितंपरिरक्षति ॥ एषैवाशंसतेयुद्धेनिहंतुंसर्वराक्षसान् ॥ २५ ॥ यस्यसव्यमसौपक्षंरामस्याश्रित्यतिष्ठति ॥ रक्षोगणपरिक्षिप्तोराजाह्येषविभीषणः ॥ २६ ॥ श्रीमताराजराजेनलंकायामभिषेचितः ॥ त्वामसौप्रतिसंरब्धोयुद्धायैषोभिवर्तते ॥ २७ ॥ यंतुपश्यसितिष्ठंतंमध्येगिरिमिवाचलं ॥ सर्वशाखामृगेंद्राणांभर्तारममितौजसं ॥ २८ ॥ तेजसायशसाबुद्ध्याबलेनाभिजनेनच ॥ यःकपीनतिबभ्राजहिमवानिवपर्वतः ॥ २९ ॥ किष्किंधांयःसमध्यास्तेदुर्गांसगहनद्रुमां ॥ दुर्गांपर्वतदुर्गम्यांप्रधानैःसहयूथपैः ॥ ३० ॥ यस्यैषाकांचनीमालाशोभतेशतपुष्करा ॥ कांतादेवमनुष्याणांयस्यांलक्ष्मीःप्रतिष्ठिता ॥ ३१ ॥ एतांमालांचतारांचकपिराज्यंचशाश्वतं ॥ सुग्रीवोवालिनंहत्वारामेणप्रतिपादितः ॥ ३२ ॥

रक्षोगणेनपरिक्षिप्तःव्याप्तः गणशब्देनचत्वारएव ॥ २६ ॥ राजराजेनरामेणाभिषेचितइत्यन्वयः एषोसौत्वांप्रतियुद्धायाभिवर्तते ॥ २७ ॥ सुग्रीववर्णनं यंत्विति ॥ २८ ॥ अतिबभ्राज अतिक्रम्यातिशयेनबभ्राजेत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ पुष्करंपद्मं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

अथसर्वबलसंख्यांदर्शयितुंसंख्यास्वरूपंनिदर्शयति शतमिति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अथबलसंख्यामाह एवंकोटीति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ प्रज्वलितग्रहो

शतंशतसहस्राणांकोटिमाहुर्मनीषिणः ॥ शतंकोटिसहस्राणांशंकुरित्यभिधीयते ॥ ३३ ॥ शतंशंकुसहस्राणांमहाशंकुरितिस्मृतः ॥ महाशंकुसहस्राणांशतंवृंदमिहोच्यते ॥ ३४ ॥ शतंवृंदसहस्राणांमहावृंदमितिस्मृतं ॥ महावृंदसहस्राणांशतंपद्ममिहोच्यते ॥ ३५ ॥ शतंपद्मसहस्राणांमहापद्ममितिस्मृतं ॥ महापद्मसहस्राणांशतंखर्वमिहोच्यते ॥ ३६ ॥ शतंखर्वसहस्राणांसमुद्रमभिधीयते ॥ शतंसमुद्रसाहस्रंमहौघमितिविश्रुतं ॥ ३७ ॥ एवंकोटिसहस्रेणशंकूनांचशतेनच ॥ महाशंकुसहस्रेणतथावृंदशतेनच ॥ ३८ ॥ महावृंदसहस्रेणतथापद्मशतेनच ॥ महापद्मसहस्रेणतथाखर्वशतेनच ॥ ३९ ॥ समुद्रेणचतेनैवमहौघेनतथैवच ॥ एषकोटीमहौघेनसमुद्रसदृशेनच ॥ ४० ॥ विभीषणेनवीरेणसचिवैःपरिवारितः ॥ सुग्रीवोवानरेंद्रस्त्वांयुद्धार्थमनुवर्तते ॥ महाबलवृतोनित्यंमहाबलपराक्रमः ॥ ४१ ॥ इमांमहाराजसमीक्ष्यवाहिनीमुपस्थितांप्रज्वलितग्रहोपमां ॥ ततःप्रयत्नःपरमोविधीयतांयथाजयःस्यान्नपरैःपराभवः ॥ ४२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ शुकेनतुसमादिष्टान्दृष्ट्वासहरियूथपान् ॥ लक्ष्मणंचमहावीर्यंभुजंरामस्यदक्षिणं ॥ १ ॥ समीपस्थंचरामस्यभ्रातरंचविभीषणं ॥ सर्ववानरराजंचसुग्रीवंभीमविक्रमं ॥ २ ॥ अंगदंचापिबलिनंवज्रहस्तात्मजात्मजं ॥ हनूमंतंचविक्रांतंजांबवंतंचदुर्जयं ॥ ३ ॥ सुषेणंकुमुदंनीलंनलंचप्लवगर्षभं ॥ गजंगवाक्षंशरभंमैंदंचद्विविदंतथा ॥ ४ ॥ किंचिदाविग्नहृदयोजातक्रोधश्चरावणः ॥ भर्त्सयामासतौवीरौकथांतेशुकसारणौ ॥ ५ ॥ अधोमुखौतौप्रणतावब्रवीच्छुकसारणौ ॥ रोषगद्गदयावाचासंरब्धंपरुषंतथा ॥ ६ ॥

पमांप्रज्वलितग्रहज्वालोपमां ॥ ४२ ॥ खवमानः क० ॥ २६ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ शुकेनेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कथांतेदृत्तांतश्रवणसमाप्तिसमये भर्त्सयामास स्वकीयभीताकारगोपनार्थोयंव्यापारः ॥ ५ ॥ अधोमुखौभर्त्सनेनेतिशेषः ॥ ६ ॥

उच्यमानविशेषणस्यनृपतेःपुरस्तादुपजीविभिर्विप्रियंवक्तुंतावन्नसदृशं प्रग्रहेअनुग्रहे ॥ ७ ॥ तदेवविप्रियंदर्शयति रिपूणामिति युद्धायाभिवर्ततांअभिमुखतयावर्तमानानां स्तवंबलोत्कर्षकथनं अप्रस्तवेतत्प्रश्नाभावेवक्तुंसदृशंयुक्तंनाम काकुरत्र अपित्वयुक्तमेव केयूथपाःकियद्बलमितिविचार्यवक्तव्यमितिप्रेषितेतावन्मात्रंवाच्यं अपृष्टंतुतेषांप्राबल्यमेकैकोनाशयितुंशक्तइत्यादिवक्तुंनयुक्तमित्यर्थः ॥ ८ ॥ आचार्यउपनीयवेदाध्यापकः गुरवःपित्रादयः वृद्धाज्ञानवयोवृद्धाः वांयुवाभ्यां अनुजीव्यपाशांशोनगृहतेनगृहीतः ॥ ९ ॥ गृहीतोवानविज्ञातः विस्मृतइत्यर्थः ज्ञातविस्मरणमपियुवयोर्नसंभावितमित्याह भारइति अज्ञानस्यभारोवाह्यते अज्ञानबाहुल्यमेववर्ततेनज्ञानलेशोपीतिभावः धरामिराज्यमितिशेषः राज्यभ्रंशस्यप

नतावत्सदृशंनामसचिवैरुपजीविभिः ॥ विप्रियंनृपतेर्वक्तुंनिग्रहेप्रग्रहेप्रभोः ॥ ७ ॥ रिपूणांप्रतिकूलानांयुद्धार्थमभिवर्ततां ॥ उभाभ्यांसदृशंनामवक्तुमप्रस्तवेस्तवं ॥ ८ ॥ आचार्यागुरवोवृद्धावृथावांपर्युपासिताः ॥ सारंयद्राजशास्त्राणामनुजीव्यंनगृह्यते ॥ ९ ॥ गृहीतोवानविज्ञातोभारोऽज्ञानस्यवाह्यते ॥ ईदृशैःसचिवैर्युक्तोमूर्खैर्दिष्ट्याधराम्यहं ॥ १० ॥ किन्नुमृत्योर्भयंनास्तिमांवक्तुंपरुषंवचः ॥ यस्यमेशासतोजिह्वाप्रयच्छतिशुभाशुभं ॥ ११ ॥ अप्येवदहनंस्पृष्ट्वावनेतिष्ठंतिपादपाः ॥ राजदंडपरामृष्टास्तिष्ठंतेनापराधिनः ॥ १२ ॥ हन्यामहंत्विमौपापौशत्रुपक्षप्रशंसिनौ ॥ यदिपूर्वोपकारैर्मेक्रोधोनमृदुतांव्रजेत् ॥ १३ ॥ अपध्वंसतनश्यध्वंसन्निकर्षादितोमम ॥ नहिवांहंतुमिच्छामिस्मराम्युपकृतानिवां ॥ हतावेवकृतघ्नौद्वौमयिस्नेहपराङ्मुखौ ॥ १४ ॥ एवमुक्तातुसव्रीडौतौदृष्ट्वाशुकसारणौ ॥ रावणंजयशब्देनप्रतिनंद्याभिनिःसृतौ ॥ १५ ॥

रमकारणंभवादृशदुर्मतिसंगस्तत्रसत्यपितन्मूलानर्थंएतावत्कालंयत्तयोर्बलेनतिरस्कृतइत्यर्थः ॥ १० ॥ युवाभ्यांस्वनाशमप्यविज्ञायदुर्वचउक्तमित्याह किन्विति शासतोराज्ञोयस्यमेजिह्वातदुक्तिःशुभाशुभंनिग्रहानुग्रहंप्रयच्छतितंमांपरुषंवचोवक्तुमुत्सहेथे यतःतद्युवयोर्मृत्योर्भयंकिन्नुनास्ति यदिस्यान्नब्रुवाथेइत्यर्थः ॥ ११ ॥ अप्रतिक्रियानर्थोराजद्रोहइत्याह अप्येवेत्यादि राजदोषपरामृष्टाःराजक्रोधविषयाः ॥ १२ ॥ पूर्वोपकारैर्युद्धादौकृतैः ॥ १३ ॥ अपध्वंसतमत्सभाप्रवेशाद्भ्रष्टाभवत मेसन्निकर्षान्नश्यध्वंअदर्शनंगच्छत क्रोधवशाद्वचनव्यत्यासोनदोषाय हतावेवविनापिशिरश्छेदंधिक्कारादेवेतिशेषः ॥ १४ ॥ प्रतिनंद्याभिनिःसृतौ अयमेवतयोराक्षसत्वप्रापकशापस्यांतइत्यन्यत्रस्पष्टं ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ चरान्चारान्प्रत्यायिकान्प्रत्ययएवप्रत्यायस्तद्वतइत्यर्थः अतइनिठनौ विश्वासोपेतानित्यर्थः ॥ १८ ॥ मंत्रेषुविचारेषु अभ्यंतराःपरमांतरंगमंत्रिणः ॥ १९ ॥२०॥२१॥ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ शार्दूलःप्रधानचारोग्राहितोविभीषणेनेतिशेषः एकोग्राहितइत्यत्रहेतुः पापोयमिति अतिदुष्टइत्यर्थः ॥ २६ ॥ सोपिशार्दूलोपि परेशार्दूलसहायभूता

अब्रवीच्चदशग्रीवःसमीपस्थंमहोदरं ॥ उपस्थापयमेशीघ्रंचारानितिनिशाचरः ॥ महोदरस्तथोक्तस्तुशीघ्रमाज्ञापयच्चरान् ॥ १६ ॥ ततश्चाराःसंत्वरिताःप्राप्ताःपार्थिवशासनात् ॥ उपस्थिताःप्रांजलयोवर्धयित्वाजयाशिषः ॥ १७ ॥ तानब्रवीत्ततोवाक्यंरावणोराक्षसाधिपः ॥ चरान्प्रत्यायिकाञ्शूरान्धीरान्विगतसाध्वसान् ॥ १८ ॥ इतोगच्छतरामस्यव्यवसायंपरीक्षितुं ॥ मंत्रेष्वभ्यंतरायेऽस्यप्रीत्यातेनसमागताः ॥ १९ ॥ कथंस्वपितिजागर्तिकिमद्यचकरिष्यति ॥ विज्ञायनिपुणंसर्वमागंतव्यमशेषतः ॥ २० ॥ चारेणविदितःशत्रुःपंडितैर्वसुधाधिपैः ॥ युद्धेस्वल्पेनयत्नेनसमासाद्यनिरस्यते ॥ २१ ॥ चारास्तुतेतथेत्युक्त्वाप्रहृष्टाराक्षसेश्वरं ॥ शार्दूलमग्रतःकृत्वाततश्चक्रुःप्रदक्षिणं ॥ २२ ॥ ततस्तंतुमहात्मानंचाराराक्षससत्तमं ॥ कृत्वाप्रदक्षिणंजग्मुर्यत्ररामःसलक्ष्मणः ॥ २३ ॥ तेसुवेलस्यशैलस्यसमीपेरामलक्ष्मणौ ॥ प्रच्छन्नाददृशुर्गत्वाससुग्रीवविभीषणौ ॥ २४ ॥ प्रेक्षमाणाश्चमूंतांचबभूवुर्भयविह्वलाः ॥ तेतुधर्मात्मनादृष्टाराक्षसेंद्रेणराक्षसाः ॥ २५ ॥ विभीषणेनतत्रस्थानिगृहीतायदृच्छया ॥ शार्दूलोग्राहितस्त्वेकःपापोयमितिराक्षसः ॥ २६ ॥ मोक्षितःसोपिरामेणवध्यमानःप्लवंगमैः ॥ अनृशंसेनरामेणमोक्षिताराक्षसाःपरे ॥ २७ ॥ वानरैरर्दितास्तेतुविक्रांतैर्लघुविक्रमैः ॥ पुनर्लंकामनुप्राप्ताःश्वसंतोनष्टचेतसः ॥ २८ ॥ ततोदशग्रीवमुपस्थितास्तेचाराबहिर्नित्यचरानिशाचराः ॥ गिरेःसुवेलस्यसमीपवासिनंन्यवेदयन्रामबलंमहाबलाः ॥ २९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ततस्तमक्षोभ्यबलंलंकाधिपतयेचराः ॥ सुवेलेराघवंशैलेनिविष्टंप्रत्यवेदयन् ॥ १ ॥

स्तेचमोचिताः ॥ २७ ॥ २८ ॥ बहिर्नित्यचराःस्वदेशाद्बहिःपरवृत्तांतपरिज्ञानायनित्यप्रवृत्ताः सुवेलसमीपवासिरामबलंतंरावणंन्यवेदयन् ॥ २९ ॥ अधरमानः क० ॥ २७ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥

चाराणांवचनादितिशेषः तद्वचनाद्रामंप्रतिप्राप्तंलंकासमीपमागतंश्रुत्वेत्यन्वयः ॥ २ ॥ अमित्राणांवशमागतोसिकच्चिदिति ॥ ३ ॥ तेनअनुशिष्टः पृष्टइत्यर्थः ॥ ४ ॥ चारयितुंचारैर्विचारयितुं ॥ ५ ॥ यतःसंभाषितुमशक्याअतोत्रसंप्रश्नोविचारहेतुपर्यनुयोगोनलभ्यते ॥ ६ ॥ विचारितेविचारयितुंप्रक्रांते रक्षोभिर्विभीषणपरिवारैः विचारितःबहुप्रकारगत्याचालितः

चाराणांरावणःश्रुत्वाप्राप्तंराममहाबलं ॥ जातोद्वेगोभवत्किंचिच्छार्दूलंवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ अयथावच्चतेवर्णोदीनश्चासिनिशाचर ॥ नासिकच्चिदमित्राणांक्रुद्धानांवशमागतः ॥ ३ ॥ इतितेनानुशिष्टस्तुवाचंमंदमुदीरयन् ॥ तदाराक्षसशार्दूलंशार्दूलोभयविक्लवः ॥ ४ ॥ नतेचारयितुंशक्याराजन्वानरपुंगवाः ॥ विक्रांताबलवंतश्चराघवेणचरक्षिताः ॥ ५ ॥ नापिसंभाषितुंशक्याःसंप्रश्नोत्रनलभ्यते ॥ सर्वतोरक्ष्यतेपंथावानरैःपर्वतोपमैः ॥ ६ ॥ प्रविष्टमात्रेज्ञातोहंबलेतस्मिन्विचारिते ॥ बलाद्गृहीतोरक्षोभिर्बहुधाऽस्मिविचारितः ॥ ७ ॥ जानुभिर्मुष्टिभिर्दंतैस्तलैश्चाभिहतोभृशं ॥ परिणीतोस्मिहरिभिर्बलमध्येअमर्षणैः ॥ ८ ॥ परिणीयचसर्वत्रनीतोहंरामसंसदि ॥ रुधिरस्राविदीनांगोविह्वलश्चलितेंद्रियः ॥ ९ ॥ हरिभिर्वध्यमानश्चयाचमानःकृतांजलिः ॥ राघवेणपरित्रातोमामेतिचयदृच्छया ॥ १० ॥ एषशैलशिलाभिस्तुपूरयित्वामहार्णवं ॥ द्वारमाश्रित्यलंकायारामस्तिष्ठतिसायुधः ॥ ११ ॥ गरुडव्यूहमास्थायसर्वतोहरिभिर्वृतः ॥ मांविसृज्यमहातेजालंकामेवातिवर्तते ॥ १२ ॥ पुराप्राकारमायातिक्षिप्रमेकतरंकुरु ॥ सीतांवापिप्रयच्छाशुयुद्धंवापिप्रदीयतां ॥ १३ ॥ मनसातत्तदाप्रेक्ष्यतच्छ्रुत्वाराक्षसाधिपः ॥ शार्दूलंसुमहद्वाक्यमथोवाचसरावणः ॥ १४ ॥ यदिमांप्रतियुध्येरन्देवगंधर्वदानवाः ॥ नैवसीतांप्रदास्यामिसर्वलोकभयादपि ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वामहातेजारावणःपुनरब्रवीत् ॥ चरिताभवतासेनाकेत्रशूराःप्लवंगमाः ॥ १६ ॥ किंप्रभाःकीदृशाःसौम्यवानरायेदुरासदाः ॥ कस्यपुत्राश्चपौत्राश्चतत्त्वमाख्याहिसुव्रत ॥ १७ ॥

॥ ७ ॥ परिणीतोस्मिहनूमानिवघोषणार्थमितस्ततोनीतोस्मि ॥ ८ ॥ तदेवाह परिणीयचसर्वत्रेति रुधिरस्रावीचासौदीनांगश्चेतिकर्मधारयः ॥ ९ ॥ यदृच्छयादृष्टेनरामेणमामावध्यतामितिपरित्रातः ॥ १० ॥ ११ ॥ गरुडव्यूहमास्थायेतिप्रस्थानार्थं पूर्वंतुस्थितिकालत्वात्पुरुषव्यूहआसीत् ॥ १२ ॥ पुरायातिआयास्यति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ चरिताभवता देवगत्याघोषणार्थंप्रणयनेनेतिभावः ॥ १६ ॥ १७ ॥

तथातदनुसारेण ॥ १८ ॥ १९ ॥ गद्गदोजांबवतःक्षेत्रद्वारापिता यद्यपिजांबवान्जृंभमाणस्यममवक्त्रादजायतेतिभगवन्मुखादस्योत्पत्तिःश्रुतातथापिजृंभणसमयेउद्गतायाभगवच्छ
क्तेर्गद्गदक्षेत्रमाविश्यतेनरूपेणपरिणामाददोषः ॥ २० ॥ अन्यःपुत्रोधूम्रः शतक्रतोर्गुरुपुत्रोबृहस्पतिपुत्रइत्यर्थः अयंकेसरीतिशेषः यस्यकेसरिणःपुत्रेणहनूमताएकेनरक्षसांकदनंकृतं

तथात्रप्रतिपत्स्यामिज्ञात्वातेषांबलाबलं॥ अवश्यंखलुसंख्यानंकर्तव्यंयुद्धमिच्छता॥ १८॥ अथैवमुक्तःशार्दूलोरावणेनोत्तमश्वरः॥ इदंवचनमारे
भेवक्तुंरावणसन्निधौ॥ १९॥ अथर्क्षरजसःपुत्रोयुधिराजन्सुदुर्जयः॥ गद्गदस्याथपुत्रोत्रजांबवानितिविश्रुतः ॥ २० ॥ गद्गदस्याथपुत्रोऽन्योगुरुपु
त्रःशतक्रतोः॥ कदनंयस्यपुत्रेणकृतमेकेनरक्षसां॥ २१ ॥ सुषेणश्चात्रधर्मात्मापुत्रोधर्मस्यवीर्यवान्॥ सौम्यःसोमात्मजश्चात्रराजन्दधिमुखःकपिः
॥ २२॥ सुमुखोदुर्मुखश्चात्रवेगदर्शीचवानरः॥ मृत्युर्वानररूपेणनूनंसृष्टःस्वयंभुवा॥२३॥ पुत्रोहुतवहस्यात्रनीलःसेनापतिःस्वयं॥ अनिलस्यतुपु
त्रोत्रहनूमानितिविश्रुतः ॥ २४॥ नप्ताशक्रस्यदुर्धर्षोबलवानंगदोयुवा ॥ मैंदश्चद्विविदश्चोभौबलिनावश्विसंभवौ ॥ २५ ॥ पुत्रावैवस्वतस्याथ
पंचकालांतकोपमाः॥ गजोगवाक्षोगवयःशरभोगंधमादनः॥ २६॥ दशवानरकोट्यश्चशूराणांयुद्धकांक्षिणां ॥ श्रीमतांदेवपुत्राणांशेषंनाख्यातु
मुत्सहे॥ २७॥ पुत्रोदशरथस्यैषसिंहसंहननोयुवा॥ दूषणोनिहतोयेनखरश्चत्रिशिरास्तथा॥ २८॥ नास्तिरामस्यसदृशोविक्रमेभुविकश्चन ॥ विरा
धोनिहतोयेनकबंधश्चांतकोपमः॥ २९॥ वक्तुंनशक्तोरामस्यगुणान्कश्चिन्नरःक्षितौ॥ जनस्थानगतायेनतावंतोराक्षसाहताः ॥ ३० ॥ लक्ष्मणश्चा
त्रधर्मात्मामातंगानामिवर्षभः॥ यस्यबाणपथंप्राप्यनजीवेदपिवासवः॥ ३१ ॥ श्वेतोज्योतिर्मुखश्चात्रभास्करस्यात्मसंभवौ ॥ वरुणस्याथपुत्रोथ
हेमकूटःप्लवंगमः॥ ३२॥ विश्वकर्मसुतोवीरोनलःप्लवगसत्तमः॥ विक्रांतोवेगवानत्रवसुपुत्रःसदुर्धरः॥ ३३॥

पूर्वमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ मृत्युःसृष्टः सुमुखादयोमृत्युतुल्याइत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ पंचयमपुत्रपरिगणनंगजइत्यादि ॥ २६ ॥ दशवानरकोट्यइति वानरेतिलुप्तषष्ठीबहु
वचनांतं तद्विशेषणंशूराणामित्यादि नाख्यातुमुत्सहे अशक्यगणनत्वात् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ यतोदूषणादयस्तेननिहताअतस्तस्यगुणान्वक्तुंनकोपिशक्तइत्यन्वयः ॥ ३० ॥ ३१ ॥
॥ ३२ ॥ दुर्धरस्तदाख्यः ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ भवान्गतिःप्रमाणं निर्णायकइतियावत् नन्वत्रधर्मपुत्रःसुषेणोवैवस्वतपुत्रौशरभगंधमादनावुभौ बालकांडेवरुणात्सुषेणःपर्जन्याच्छरभःकुबेराद्गंधमादनउक्तइतिचेन्न तत्तत्सं
ज्ञकानामनेकेषामपिसत्त्वान्नविरोधइतितीर्थः ॥३५॥ अमलमानः क० ॥ २८ ॥ इतिश्रीरा० श्रीरामीयेरा० वाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रिंशःसर्गः ॥३०॥ ॥६॥ ततइति

राक्षसानांवरिष्ठश्चतवभ्राताविभीषणः॥ प्रतिगृह्यपुरींलंकांराघवस्यहितेरतः॥ ३४॥ इतिसर्वसमाख्यातंतथावैवानरंबलं॥ सुवेलेधिष्ठितंशैलेशे
षकार्येभवान्गतिः॥ ३५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रिंशःसर्गः॥ ३०॥ ॥६॥ ततस्तमक्षोभ्यबलंलंका
यांनृपतेश्चराः॥सुवेलेराघवंशैलेनिविष्टंप्रत्यवेदयन्॥ १॥चाराणांरावणःश्रुत्वाप्राप्तंरामंमहाबलं॥ जातोद्वेगोऽभवत्किंचित्सचिवानिदमब्रवीत्॥ २॥
मंत्रिणःशीघ्रमायांतुसर्वेवैसुसमाहिताः॥ अयंनोमंत्रकालोहिसंप्राप्तइतिराक्षसाः ॥ ३ ॥ तस्यतच्छासनंश्रुत्वामंत्रिणोऽभ्यागमन्द्रुतं ॥ ततःसमंत्र
यामासराक्षसैःसचिवैःसह॥ ४॥ मंत्रयित्वातुदुर्धर्षःक्षमंयत्तदनंतरं॥ विसर्जयित्वासचिवान्प्रविवेशस्वमालयं॥५॥ततोराक्षसमादायविद्युज्जिह्वंम
हाबलं॥ मायाविनंमहामायंप्राविशद्यत्रमैथिली॥ ६॥ विद्युज्जिह्वंचमायाज्ञमब्रवीद्राक्षसाधिपः॥ मोहयिष्यावहेसीतांमाययाजनकात्मजां ॥७॥
शिरोमायामयंगृह्यराघवस्यनिशाचर॥ मांत्वंसमुपतिष्ठस्वमहच्चसशरंधनुः॥ ८॥ एवमुक्तस्तथेत्याहविद्युज्जिह्वोनिशाचरः॥ दर्शयामासतांमायां
सुप्रयुक्तांसरावणे॥ ९॥ तस्यतुष्टोऽभवद्राजाप्रददौचविभूषणं॥ अशोकवनिकायांचसीतादर्शनलालसः॥ १० ॥ नैर्ऋतानामधिपतिःसंविवेश
महाबलः॥ ततोदीनामदीनार्हांददर्शधनदानुजः॥ ११॥ अधोमुखींशोकपरामुपविष्टांमहीतले॥ भर्तारंसमनुध्यांतीमशोकवनिकांगतां ॥ १२ ॥
उपास्यमानांघोराभीराक्षसीभिरदूरतः॥ उपसृत्यततःसीतांप्रहर्षंनामकीर्तयन्॥ १३॥

॥१॥ सचिवानुपमंत्रिणः ॥२॥ आयांतुयुष्मद्वचनादितिशेषः ॥३॥४॥ यत्तदनंतरंक्षमं सीताप्राप्ताविातिशेषः ॥ ५॥ ततःस्वांतःपुरप्रवेशानंतरं मायाविनंप्रशस्तमायावंतं महामायंतादृश
मायाप्रयोगकर्तारं॥६॥ मायाविनंविद्युज्जिह्वमब्रवीच्च वचनमाह मोहयिष्यावहेइति॥७॥ मांत्वंसमुपतिष्ठस्व मत्समीपमागच्छेत्यर्थः॥८॥रावणेरावणायेत्यर्थः॥ ९॥कुब्जायैकैकेयीवत्तस्य
विद्युज्जिह्वस्यानर्थेआनुकूल्यात्तुष्टःसन्भूषणंप्रददौ ॥ १० ॥ संविवेशप्रविवेश ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रहर्षंनामकीर्तयन् नामेत्यपरमार्थे अपरमार्थभूतंरामजयजंप्रहर्षंकीर्तयन् ॥ १३ ॥

॥१४॥ तेमूलमस्मद्परिग्रहनिदानंसर्वथासर्वप्रकारेणछिन्नं तेदर्पश्चमयानिहतः ॥१५॥ एवंकरणेनकिंतेजातंतत्राह व्यसनेनेति आत्मनस्तवव्यसनेनममभार्याभविष्यसि गत्यंतराभावा त्स्वयमेवेतिशेषः एतांमतिंरामविषयांमतिं ॥१६॥ भवस्वभवेत्यर्थः निवृत्तार्थेनिवृत्तोरामरूपोर्थोयस्यास्तादृशि कथमिदंत्वयासाधितमितिचेदुपायेनेत्याह शृण्विति॥१७॥ प्रणीतेनआ

इदंचवचनंधृष्टमुवाचजनकात्मजां ॥ सांत्व्यमानामयाभद्रेयमाश्रित्यविमन्यसे ॥ १४ ॥ खरहंतासतेभर्ताराघवःसमरेहतः ॥ छिन्नंतेसर्वथामूलंद र्पश्चनिहतोमया॥ १५ ॥ व्यसनेनात्मनःसीतेममभार्याभविष्यसि ॥ विसृजैतांमतिंमूढेकिंमृतेनकरिष्यसि ॥ १६ ॥ भवस्वभद्रेभार्याणांसर्वासामी श्वरीमम ॥ अल्पपुण्येनिवृत्तार्थेमूढेपंडितमानिनि ॥ शृणुभर्तृवधंसीतेघोरंवृत्रवधंयथा ॥ १७ ॥ समायातःसमुद्रांतंहंतुंमांकिलराघवः ॥ वानरेंद्रप्र णीतेनबलेनमहतावृतः ॥ १८ ॥ सन्निविष्टःसमुद्रस्यपीड्यतीरमथोत्तरं ॥ बलेनमहतारामोव्रजत्यस्तंदिवाकरे ॥ १९ ॥ अथाध्वनिपरिश्रांतमर्धरात्रे स्थितंबलं ॥ सुखसुप्तंसमासाद्यचरितंप्रथमंचरैः ॥ २० ॥ तत्प्रहस्तप्रणीतेनबलेनमहताममम ॥ बलमस्यहतंरात्रौयत्ररामःसलक्ष्मणः ॥ २१ ॥ पट्टिशा न्परिघांश्चक्रानृष्टीन्दंडान्महायुधान् ॥ बाणजालानिशूलानिभास्वरान्कूटमुद्गरान् ॥ २२ ॥ यष्टीश्चतोमरान्प्रासांश्चक्राणिमुसलानिच ॥ उद्यम्योद्यम्य रक्षोभिर्वानरेषुनिपातिताः ॥ २३ ॥ अथसुप्तस्यरामस्यप्रहस्तेनप्रमाथिना ॥ असक्तंकृतहस्तेनशिरश्छिन्नंमहासिना ॥ २४ ॥ विभीषणःसमुत्पत्य निगृहीतोयदृच्छया ॥ दिशंप्रव्राजितःसैन्यैर्लक्ष्मणःप्लवगैःसह ॥ २५ ॥ सुग्रीवोग्रीवयासीतेभग्नयाप्लवगाधिपः ॥ निरस्तहनुकःसीतेहनूमान्राक्षसै र्हतः ॥ २६ ॥ जांबवानथजानुभ्यामुत्पतन्निहतोयुधि ॥ पट्टिशैर्बहुभिश्छिन्नोनिकृत्तःपादपोयथा ॥ २७ ॥ मैंदश्चद्विविदश्चोभौतौवानरवरर्षभौ ॥ निःश्वसंतौरुदंतौचरुधिरेणपरीवृतौ ॥ २८ ॥

नीतेन ॥ १८ ॥ अस्तंदिवाकरेव्रजतिमहाबलेनसमुद्रस्योत्तरंतीरंसंपीड्यरामःसन्निविष्टइत्यन्वयः ॥ १९ ॥ बलंरामसेना चरितंचारितं तद्बलमितिशेषः ॥ २० ॥ यत्ररामःसलक्ष्मण स्तद्देशेऽस्यबलंहतं ॥ २१ ॥ चक्रानृस्वल्पान् चक्राणीतिपुनरुक्तेः एतानिउद्यम्योद्यम्यतेपट्टिशादयोवानरेषुपातिताः ऋष्टयःसूक्ष्मखड्गाः ॥ २२ ॥ २३ ॥ कृतहस्तेनशिक्षितहस्तेनास क्तंयथातथाछिन्नं ॥ २४ ॥ समुत्पत्त्ययदृच्छयागतोपिनिगृहीतः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥४८॥

॥ २९ ॥ कुमुदस्तुमहातेजानिष्कूजन्सायकैर्हतइतिपांक्तःपाठः ॥ ३० ॥ राक्षसैरासाद्यप्राप्यच्छिन्नः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ जघन्यतोऽनुद्रुताइत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ रा

असिनाव्यायतौछिन्नौमध्येत्वरिनिषूदनौ ॥ अनुष्वनतिमेदिन्यांपनसःपनसोयथा ॥ २९ ॥ नाराचैर्बहुभिश्छिन्नःशेतेदर्यांदरीमुखः ॥ कुमुदस्तुमहा तेजानिष्कूजन्सायकैर्हतः ॥ ३० ॥ अंगदोबहुभिश्छिन्नःशरैरासाद्यराक्षसैः ॥ परितोरुधिरोद्गारीक्षितौनिपतितोंऽगदः ॥ ३१ ॥ हरयोमथितानागैरथजा लैस्तथापरे ॥ शयानाम्र्दितास्तत्रवायुवेगैरिवांबुदाः ॥ ३२ ॥ प्रसृताश्चपरेत्रस्ताहन्यमानाजघन्यतः ॥ अनुद्रुतास्तुरक्षोभिःसिंहैरिवमहाद्विपाः ॥ ३३ ॥ सागरेपतिताःकेचित्केचिद्गगनमाश्रिताः ॥ ऋक्षावृक्षानुपारूढावानरैर्व्यतिमिश्रिताः ॥ ३४ ॥ सागरस्यचतीरेषुशैलेषुचवनेषुच ॥ पिंगला स्तेविरूपाक्षैराक्षसैर्बहवोहताः ॥ ३५ ॥ एवंतवहतोभर्ताससैन्योममसेनया ॥ क्षतजार्द्ररजोध्वस्तमिदंचास्याहृतंशिरः ॥ ३६ ॥ ततःपरमदुर्धर्षोरा वणोराक्षसेश्वरः ॥ सीतायामुपशृण्वंत्यांराक्षसीमिदमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ राक्षसंक्रूरकर्माणंविद्युज्जिह्वंसमानय ॥ येनतद्राघवशिरःसंग्रामात्स्वयमाहृ तं ॥ ३८ ॥ विद्युज्जिह्वस्तदागृह्यशिरस्तत्सशरासनं ॥ प्रणामंशिरसाकृत्वारावणस्याग्रतःस्थितः ॥ ३९ ॥ तमब्रवीत्ततोराजारावणोराक्षसंस्थितं ॥ विद्युज्जिह्वंमहाजिह्वंसमीपपरिवर्तिनं ॥ ४० ॥ अग्रतःकुरुसीतायाःशीघ्रंदाशरथेःशिरः ॥ अवस्थांपश्चिमांभर्तुःकृपणांसाधुपश्यतु ॥ ४१ ॥ एवमु क्तंतुतद्रक्षःशिरस्तत्प्रियदर्शनं ॥ उपनिक्षिप्यसीतायाःक्षिप्रमंतरधीयत ॥ ४२ ॥ रावणश्चापिचिक्षेपभास्वरंकार्मुकंमहत् ॥ त्रिषुलोकेषुविख्यातंराम स्यैतदितिब्रुवन् ॥ ४३ ॥ इदंतत्तवरामस्यकार्मुकंज्यासमावृतं ॥ इहप्रहस्तेनानीतंतंहत्वानिशिमानुषं ॥ ४४ ॥

क्षसींसीतासमीपवर्तिनीं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ शिरस्तत्प्रियदर्शनं रामशिरोवत्प्रियदर्शनमित्यर्थः अंतरधीयतअपागच्छत् लोकोऽद्यास्यातुमयुक्तत्वधियेतिभावः ॥ ४२ ॥ चिक्षेपआचकर्ष ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

सविद्युजिह्वेनेतिच्छंदोवशात्तकारलोपः विनिकीर्यमाणःविकिरन्नित्यर्थः ॥ ४५ ॥ अशवमानः कं० ॥ २९ ॥ इतिश्रीरामाभि० वाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकत्रिंशः ॥३१॥ सेति हनूमताख्यातंसुग्रीवप्रतिसंसर्गंसुग्रीवरामसंबंधंरावणकल्पितवानरवधस्योपपादकंस्वत्वेतिशेषः ॥ १ ॥ भर्तृसदृशमितिविभक्तिविपरिणामेनसर्वत्रान्वेति केशांतदेशंललाटंतंकेशांतवर्तिनं ॥ २ ॥ अभिज्ञानैःलक्षणैः ॥ ३ ॥ ४ ॥ आर्येणरामेणेत्यन्वयः चीरवसनंदत्वामयासहप्रव्राजितइत्यन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ समुपास्थायस्वसमीपेस्थापयित्वा समुपाघ्राये

सविद्युजिह्वेनसहैवतच्छिरोधनुश्चभूमौविनिकीर्यमाणः॥ विदेहराजस्यसुतांयशस्विनींततोऽब्रवीत्तांभवमेवशानुगा॥४५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकत्रिंशःसर्गः॥ ३१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥सासीतातच्छिरोदृष्ट्वातच्चकार्मुकमुत्तमं ॥ सुग्रीवप्रतिसंसर्गमाख्यातंचहनूमता॥ १ ॥ नयनेमुखवर्णंचभर्तुस्तत्सदृशंमुखं॥ केशान्केशांतदेशंचतंचचूडामणिंशुभं ॥ २॥ एतैःसर्वैरभिज्ञानैरभिज्ञायसुदुःखिता॥ विजगर्हेत्रकैकेयींक्रोशंतीकुररीयथा॥ ३ ॥ सकामाभवकैकेयिहतोयंकुलनंदनः॥ कुलमुत्सादितंसर्वंत्वयाकलहशीलया ॥ ४ ॥ आर्येणकिन्नुकैकेय्याःकृतंरामेणविप्रियं॥ यन्मयाचीरवसनंदत्वाप्रव्राजितोवनं ॥ ५ ॥ एवमुक्तातुवैदेहीवेपमानातपस्विनी ॥ जगामजगतींबालाछिन्नातुकदलीयथा॥ ६ ॥ समुहूर्तात्समाश्वस्यपरिलभ्याथचेतनां॥ तच्छिरःसमुपास्थायविललापायतेक्षणा ॥ ७॥ हाहतास्मिमहाबाहोवीरव्रतमनुव्रत॥ इमांतपश्चिमावस्थांगतास्मिविधवाकृता॥ ८ ॥ प्रथमंमरणंनार्याभर्तुर्वैगुण्यमुच्यते॥ सुवृत्तःसाधुवृत्तायाःसंवृत्तस्त्वंममाग्रतः ॥ ९ ॥ महद्दुःखंप्रपन्नायामग्नायाःशोकसागरे॥ योहिमामुद्यतस्त्रातुंसोपित्वंविनिपातितः ॥ १० ॥ साश्वश्रूर्ममकौसल्यात्वयापुत्रेणराघव ॥ वत्सलातेयथाधेनुर्विवत्सावत्सलाकृता॥ ११ ॥ उद्दिष्टंदीर्घमायुस्तेदैवज्ञैरपिराघव॥ अनृतंवचनंतेषामल्पायुरसिराघव॥ १२॥

तिपाठांतरं ॥७॥ वीरव्रतंसुदृढंपितृवाक्यपालनव्रतं तेतवनाशादिमांपश्चिमावस्थांगतास्मि तामवस्थामाह विधवाकृतेति ॥ ८ ॥ नार्याभर्तुर्मरणंप्रथमंवैगुण्यंमुख्योऽनर्थः यत्तुभर्तुःप्रथमंमरणंनार्यावैगुण्यंदुश्चरित्रमूलमित्यर्थस्तन्न एवंहिसर्वविधवानामसतीत्वापत्तेः संवृत्तःअतीतः ॥ ९ ॥महद्दुःखंप्रपन्नायाममरणमेववरमितिशेषः हियतोयस्त्वंमांत्रातुमुद्यतःसोपित्वंविनिपातितोराक्षसैरितिशेषः ॥१०॥सावत्सलाममश्वश्रूस्त्वयापुत्रेणराक्षसहतेनवत्सलाधेनुरिवविवत्साकृता ॥११॥दैवज्ञैर्वसिष्ठादिभिरितिशेषः यतोल्पायुरसिअतस्तेषांवचनंमिथ्या ॥ १२ ॥

अथवेति अथेतिप्रश्ने प्राज्ञस्यसतस्तवापिप्रज्ञानश्यत्यथनाशंप्राप्ताकिं येनप्रज्ञादौर्बल्यात्सुप्तोऽरिवशंप्राप्तइतिशेषः वाअथवा हियतःकालोभूतानांप्रभवःप्रभवायहेतुस्तस्मादयमेनंप्राणिनंतथापचतितत्तत्कर्मफलंप्रापयति कालईश्वरः अतःप्राज्ञोपित्वमप्राज्ञोजातइतिभावः ॥ १३ ॥ हियतस्त्वंव्यसनानांवर्जनेउपायज्ञस्तदनुष्ठानेकुशलश्चासि तस्मात्कस्माद्धेतोरदृष्टंपूर्वमज्ञातंमृत्युमापन्नः अत्रहेतुंनपश्यामीतिभावः ॥ १४ ॥ मयाकालरात्र्येत्यन्वयः रौद्रत्वादिविशिष्टयामयाकालरात्र्यासंपरिष्वज्यआच्छिद्यबलात्कृत्यतथात्वंहृतोयथानष्टइतिभावः ॥ १५ ॥ मांविहायप्रियांनारीमिवपृथिवीमालिंग्यशेषे ॥ १६ ॥ मयासहतवत्वयार्चितंमत्प्रियंतेधनुरिदमेतादृशंजातमितिशेषः ॥ १७ ॥ सर्वैःपितृभिःसार्धंस्थितेनदशरथेनस्वर्गेत्वं

अथवानश्यतिप्रज्ञाप्राज्ञस्यापिसतस्तव॥ पचत्येनंतथाकालोभूतानांप्रभवोह्ययं॥ १३॥ अदृष्टंमृत्युमापन्नःकस्मात्त्वंनयशास्त्रवित् ॥ व्यसनानामुपायज्ञःकुशलोह्यसिवर्जने॥ १४॥ तथात्वंसंपरिष्वज्यरौद्रयाऽतिनृशंसया॥ कालरात्र्यामयाच्छिद्यहृतःकमललोचनः ॥ १५ ॥ इहशेषेमहाबाहोमांविहायतपस्विनीं ॥ प्रियामिवयथानारींपृथिवींपुरुषर्षभ ॥ १६ ॥ अर्चितंसततंयत्नाद्गंधमाल्यैर्मयातव ॥ इदंतेमत्प्रियंवीरधनुःकांचनभूषितं ॥ १७॥ पित्रादशरथेनत्वंश्वशुरेणममानघ॥ सर्वैश्चपितृभिःसार्धंनूनंस्वर्गेसमागतः ॥ १८॥ दिविनक्षत्रभूतंचमहत्कर्मकृतंतथा ॥ पुण्यंराजर्षिवंशंत्वमात्मनःसमुपेक्षसे ॥ १९॥ किंमांनप्रेक्षसेराजन्किंवानप्रतिभाषसे ॥ बालांबालेनसंप्राप्तांभार्यांमांसहचारिणीं ॥ २० ॥ संश्रुतंगृह्णतापाणिंचरिष्यामीतियत्त्वया॥ स्मरतन्मामकाकुत्स्थनयमामपिदुःखितां ॥ २१ ॥ कस्मान्मामपहायत्वंगतोगतिमतांवर ॥ अस्माल्लोकादमुंलोकंत्यक्त्वामामपिदुःखितां॥ २२॥ कल्याणैरुचिरंगात्रंपरिष्वक्तंमयैवतु॥ क्रव्यादैस्तच्छरीरंतेनूनंविपरिकृष्यते॥ २३॥

समागतइत्यन्वयः ॥ १८ ॥ दिविनक्षत्रभूतं त्रिशंकोस्तथात्वाच्छत्रिन्यायेनवंशस्यतथात्वं महतापितृवचःपालनरूपेणकर्मणाकृतं तथापुण्यमासाद्यआत्मनःप्रियंपुण्यंराजर्षिवंशंसमुपेक्षसेत्यक्त्वागच्छस्येतदन्याय्यमित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ पाणिगृह्णतात्वयात्वयासहचरिष्यामिधर्मादिकमितियत्संश्रुतंप्रतिज्ञातंतत्स्मर अतोदुःखितांमामपिनय ॥ २१ ॥ २२ ॥ कल्याणैर्मंगलैःरुचिरंयत्त्वच्छरीरंतदेतावत्कालपर्यंतंमयैवपरिष्वक्तंतत्तवशरीरमद्यक्रव्यादैर्विपरिकृष्यते ॥ २३ ॥

अग्निहोत्रेणवैतानाग्निनासंस्कारंकेनहेतुनानलप्स्यसेनलभसे ॥ २४ ॥ प्रव्रज्यांप्रवासमुपपन्नानांत्रयाणामस्माकंमध्येएकंलक्ष्मणमित्यन्वयः परिप्रेक्ष्यतिद्रक्ष्यतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ मित्रबलस्यवानरबलस्य ॥ २६ ॥ अवदीर्णेनविदीर्णेनोपलक्षितासतीनूनंनभविष्यति म्रियेतेत्यर्थः ॥ २७ ॥ सागरमुत्तीर्यगोष्पदेहृतस्तल्लंघनाशक्त्येतियालोकवार्तातत्तुल्यमिदंजातमित्य

अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टवानाप्तदक्षिणैः ॥ अग्निहोत्रेणसंस्कारंकेनत्वंनतुलप्स्यसे ॥ २४ ॥ प्रव्रज्यामुपपन्नानांत्रयाणामेकमागतं ॥ परिप्रेक्ष्यतिकौसल्यालक्ष्मणंशोकलालसा ॥ २५ ॥ सतस्याःपरिपृच्छंत्यावधंमित्रबलस्यते ॥ तवचाख्यास्यतेनूनंनिशायांराक्षसैर्वधं ॥ २६ ॥ सात्वांसुप्तंहतंज्ञात्वामांचरक्षोगृहंगतां ॥ हृदयेनावदीर्णेननभविष्यतिराघव ॥ २७ ॥ ममहेतोरनार्यायाअनघःपार्थिवात्मजः ॥ रामःसागरमुत्तीर्यवीर्यवान्गोष्पदेहतः ॥ २८ ॥ अहंदाशरथेनोढामोहात्स्वकुलपांसनी ॥ आर्यपुत्रस्यरामस्यभार्यामृत्युरजायत ॥ २९ ॥ नूनमन्यांमयाजातिंवारितंदानमुत्तमं ॥ याहमद्यैवशोचामिभार्यासर्वातिथेरिह ॥ ३० ॥ साधुघातयमांक्षिप्रंरामस्योपरिरावण ॥ समानयपतिंपत्न्याकुरुकल्याणमुत्तमं ॥ ३१ ॥ शिरसामेशिरश्चास्यकायंकायेनयोजय ॥ रावणानुगमिष्यामिगतिंभर्तुर्महात्मनः ॥ ३२ ॥ इतीवदुःखसंतप्ताविललापायतेक्षणा ॥ भर्तुःशिरोधनुश्चैवददर्शजनकात्मजा ॥ ३३ ॥ एवंलालप्यमानायांसीतायांतत्रराक्षसः ॥ अभिचक्रामभर्तारमनीकस्थःकृतांजलिः ॥ ३४ ॥ विजयस्वार्यपुत्रेतिसोभिवाद्यप्रसाद्यच ॥ न्यवेदयदनुप्राप्तंप्रहस्तंवाहिनीपतिं ॥ ३५ ॥ अमात्यैःसहितःसर्वैःप्रहस्तस्त्वामुपस्थितः ॥ तेनदर्शनकामेनअहंप्रस्थापितःप्रभो ॥ ३६ ॥

र्थः ॥ २८ ॥ दाशरथेनदशरथपुत्रेण अणार्षः मृत्युरजायतमृत्युरूपाजाता ॥ २९ ॥ अन्यांजातिमन्यस्मिन्जन्मनिउत्तमंदानंकन्यादानंगोभूहिरण्यादिदानंचवारितंनकृतं सर्वातिथेः सर्वातिथिप्रियस्य इहकालेदेशेच ॥ ३० ॥ समानययोजय ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तत्रअशोकवनिकायांराक्षसःप्रहस्तप्रेषितःअनीकस्थःद्वाररक्षीराक्षसः भर्तारंस्वामिनमभिचक्रामाभिक्रम्यार्यपुत्रविजयस्वेतिप्रसाद्याभिवाद्यचकृतांजलिःसन्नुपस्थितः आर्यपुत्रशब्दोयद्यपिपत्नीभिर्भर्तरिप्रयुज्यतेप्रायेणतथापिपूजामात्रेसामान्यतःप्रयोगोपिबोध्यः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ॥५०॥

नन्वनवसरेकथंप्रस्थापितवांस्तत्राह नूनमिति राजभावाद्राजकार्याभिप्रायज्ञानाद्धेतोरनवसरप्राप्तावपिक्षमान्वितमहाराज नूनंनिश्चितं आत्ययिकंअत्यावश्यकंकिंचित्कार्यमस्तितस्मादागत्यतेषांत्वंदर्शनंकुरु क्षमान्वितेतिपांक्तःपाठः ॥ ३७ ॥ मंत्रिणांदर्शनं उद्दिश्येतिशेषः ॥ ३८ ॥ सर्वंसमर्थ्यैवगत्वादुष्टमंत्रिभिरेकांतेसर्वंकृत्यंविचार्येत्यर्थः सभांप्रविश्यविदधे एकांतिकृतमंत्रोचितव्यापारमितिशेषः ॥ ३९ ॥ निर्याणसमनंतरमेवेतियोजना मायामयत्वादितिभावः ॥ ४० ॥ रामकार्यविनिश्चयंरामविषयंस्वकर्तव्यनिश्चयं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ स्फुटंकोणाहतेनउल्बणवादनदंडाहतेन कारणंनवक्तव्यमितिभावः राजाआह्वयतेइत्येतावदेववक्तव्यंनत्वेतदर्थमितीतिभावः ॥ ४३ ॥ अत्रसीताप्रलापःस्वस्यमानुषधर्मप्रकटनायेतिबोध्यं

नूनमस्तिमहाराजराजभावात्क्षमान्वित ॥ किंचिदात्ययिकंकार्यंतेषांत्वंदर्शनंकुरु ॥ ३७ ॥ एतच्छ्रुत्वादशग्रीवोराक्षसप्रतिवेदितं ॥ अशोकवनिकांत्यक्त्वामंत्रिणांदर्शनंययौ ॥ ३८ ॥ सतुसर्वसमर्थ्यैवमंत्रिभिःकृत्यमात्मनः ॥ सभांप्रविश्यविदधेविदित्वारामविक्रमं ॥ ३९ ॥ अंतर्धानंतुतच्छीर्षंतच्चकार्मुकमुत्तमं ॥ जगामरावणस्यैवनिर्याणसमनंतरं ॥ ४० ॥ राक्षसेंद्रस्तुतैःसार्धंमंत्रिभिर्भीमविक्रमैः ॥ समर्थयामासतदारामकार्यविनिश्चयं ॥ ४१ ॥ अविदूरस्थितान्सर्वान्बलाध्यक्षान्हितैषिणः ॥ अब्रवीत्कालसदृशोरावणोराक्षसाधिपः ॥ ४२ ॥ शीघ्रंभेरीनिनादेनस्फुटंकोणाहतेनमे ॥ समानयध्वंसैन्यानिवक्तव्यंचनकारणं ॥ ४३ ॥ ततस्तथेतिप्रतिगृह्यतद्वचस्तदैवदूताःसहसामहद्बलं ॥ समानयंश्चैवसमागतंचन्यवेदयन्भर्तरियुद्धकांक्षिणि ॥ ४४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥७॥ ॥सीतांतुमोहितांदृष्ट्वासरमानामराक्षसी ॥ आससादाथवैदेहींप्रियांप्रणयिनीसखी ॥ १ ॥ मोहितांराक्षसेंद्रेणसीतांपरमदुःखितां ॥ आश्वासयामासतदासरमामृदुभाषिणी ॥ २ ॥ साहितत्रकृतामित्रंसीतयारक्ष्यमाणया ॥ रक्षंतीरावणादिष्टासानुक्रोशादृढव्रता ॥ ३ ॥

॥ ४४ ॥ विभुमानः कतकः ॥ ३० ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ सीतांत्विति विभीषणपत्नीयंसरमासातुसीतायांभक्तिमतीसाहिरावणेनज्ञातसात्विकभावातिभर्त्सनेननाशमाशंक्यसीताश्वासनार्थंसंदिष्टेतिबोध्यं प्रणयिनीस्नेहवतीसखीसरमेत्यन्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ ननुराक्षसीकथंसखीकथंचाश्वासयेदतआह साहीति तत्रअशोकवनिकायां रावणादिष्टा अत्रबीजमुक्तं अतएवराक्षसीभ्योनित्यंरक्षंतीसरमारक्ष्यमाणयासीतयाआत्मनःस्वस्याःमित्रंकृतासखीसंपादिता तत्रयोग्यतामाह सानुक्रोशेत्यादि दुःखितेषुसदयादृढव्रतप्राणैरपिममेयंरक्षणीयेतिदृढप्रतिज्ञा ॥ ३ ॥

उपावृत्यश्रमनाशार्थंलुठित्वा ध्वस्तांपीडितांअध्वश्रमेणशोकेनच ॥ ४ ॥ रावणेनयत्त्वमुक्तायच्चरावणंप्रतित्वयंत्वयोक्तंसाधुपातयमांक्षिप्रमित्यादितत्सर्वंमयापरिश्रुतं ॥ ५ ॥ ननुविभीषणस्यविरुद्धकोटौगतत्वात्तत्पत्न्यात्वयारावणसन्निधौस्थित्वाकथंश्रुतंतत्राह लीनयेति गहनेऽशोकवनमध्येपूर्वमस्यमायाकृतवृत्तांतंश्रुतवत्यात्वद्रक्षणरूपकार्यार्थमागत्यलीनयागुप्तंस्थितयारावणाद्भयमुत्सृज्यस्थितयासर्वंश्रुतं नहिमेरावणाद्भयं तेनैवतद्रक्षणेनियुक्तत्वात्सज्जातित्वाच्च ततोन्यैवैषासरमेत्यन्ये ॥ ६ ॥ सरावणोयत्कृतेयन्निमित्तंसंभ्रांतोनिष्क्रांतस्तदपिअभिनिष्क्रम्यबहिर्गत्वामयाविदितंज्ञातं ॥ ७ ॥ तस्यपश्चादपिकथनेबाधकाभावेनादौरामममोहंविवर्नयति नशक्यमिति सौप्तिकंसुप्तिकालयुद्धं तत्रहेतुर्विदितात्मनः जितनिद्रालस्या

सादर्दशसखीसीतांसरमानष्टचेतनां ॥ उपावृत्योत्थितांध्वस्तांवडवामिवपांसुषु ॥ ४ ॥ तांसमाश्वासयामाससखीस्नेहेनसुव्रतां ॥ उक्तायद्रावणेनत्वंप्रत्युक्तश्चस्वयंत्वया ॥ ५ ॥ लीनयागहनेशून्येभयमुत्सृज्यरावणात् ॥ तवहेतोर्विशालाक्षिनहिमेरावणाद्भयं ॥ ६ ॥ ससंभ्रांतश्चनिष्क्रांतोयत्कृतेराक्षसेश्वरः ॥ तत्रमेविदितंसर्वमभिनिष्क्रम्यमैथिलि ॥ ७ ॥ नशक्यंसौप्तिकंकर्तुंरामस्यविदितात्मनः ॥ वधश्चपुरुषव्याघ्रेतस्मिन्नैवोपपद्यते ॥ ८ ॥ नत्वेवंवानराहंतुंशक्याःपादपयोधिनः ॥ सुरादेवर्षभेणेवरामेणहिसुरक्षिताः ॥ ९ ॥ दीर्घवृत्तभुजःश्रीमान्महोरस्कःप्रतापवान् ॥ धन्वीसन्नहनोपेतोधर्मात्माभुविविश्रुतः ॥ १० ॥ विक्रांतोरक्षितानित्यमात्मनश्चपरस्यच ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राकुलीनोनयशास्त्रवित् ॥ ११ ॥ हंतापरबलौघानामचिंत्यबलपौरुषः ॥ नहतोराघवःश्रीमान्सीतेशत्रुनिबर्हणः ॥ १२ ॥ अयुक्तबुद्धिकृत्येनसर्वभूतविरोधिना ॥ इयंप्रयुक्तारौद्रेणमायामायाविनात्वयि ॥ १३ ॥ शोकस्तेविगतःसर्वःकल्याणंत्वामुपस्थितं ॥ ध्रुवंत्वांभजतेलक्ष्मीःप्रियंतेभवतिशृणु ॥ १४ ॥ उत्तीर्यसागरंरामःसहवानरसेनया ॥ सन्निविष्टःसमुद्रस्यतीरमासाद्यदक्षिणं ॥ १५ ॥ दृष्टोमेपरिपूर्णार्थःकाकुत्स्थःसहलक्ष्मणः ॥ सहितैःसागरांतस्थैर्बलैस्तिष्ठतिरक्षितः ॥ १६ ॥

दिदोषचित्तस्येत्यर्थः पुरुषव्याघ्रेसर्वातिशायिशौर्यवति अतएवतस्मिन्वधोनोपपद्यते ॥ ८ ॥ सर्ववानरहननमप्यशक्यमित्याह नत्वेवमिति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ ननुप्रत्यक्षतोहतेकथंनहतस्तत्राह अयुक्तेति अयुक्ताअनुचिताबुद्धिःकृत्यंचयस्यतेनरौद्रेणरावणेन ॥ १३ ॥ शोकोविगतःकल्याणंचोपस्थितं कुतस्तत्राह हेभवतितेप्रियंप्रियवचनं ॥ १४ ॥ १५ ॥ दृष्टोमे मयादृष्टइत्यर्थः स्वगृहवर्त्यूर्ध्वगृहमारुह्येतिशेषः खेचरीत्वाद्बहिर्निर्गत्येतिशेषोवा सागरांतस्थैःसागरतीरस्थैःसहितैःसंगतैर्बलैःसहस्वमहिम्नारक्षितस्तिष्ठति ॥ १६ ॥

अथरावणस्यनिष्क्रमहेतुमाह अनेनेति प्रेषितास्तैराघवस्तीर्णइतिप्रवृत्तिर्वार्ताइहाहृता ॥ १७ ॥ तांप्रवृत्तिंराघवस्यसबलोत्तरणप्रवृत्तिं इतोनिर्गत्येतिशेषः मंत्रयतेविचारयति ॥ १८ ॥ शब्दंसिंहनादं ॥ १९ ॥ २० ॥ सन्नाहोयुद्धायसन्नहनं भेरीनादंशृणु रामबलेयुद्धायसन्नाहकमितिशेषः ॥ २१ ॥ युज्यंतेरथेनेतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रसन्नानांशाणोल्लेखननिर्मलानां चर्मफलकं वर्मकवचं ॥ २४ ॥ २५ ॥ नानावर्णैर्नीलपीतादिभिःसमुत्थितांप्रभांविसृजतांचर्मादीनांप्रभांपश्येत्यावृत्त्यान्वयः ॥ २६ ॥ एतदुत्तरंवनंनिर्दहतइत्यादिश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमितिकतकः संभ्रमइति एषसंभ्रमोरक्षसामेवातोरक्षसांतुमुलंलोमहर्षणंभयमागतंविद्धि अर्थाच्छोकघ्नीश्रीस्त्वांभजतीतिविद्धि ॥ २७ ॥ अथदैत्यानांनिकटस्थांलक्ष्मींयथावासवोहृतवानेवंरामोरावणंसमरेहत्वातवभर्तात्वामवजित्यशत्रुगृहाद्विमुच्याधिगमिष्यति ॥ २८ ॥

अनेनप्रेषितायेचराक्षसालघुविक्रमाः ॥ राघवस्तीर्णइत्येवंप्रवृत्तिस्तैरिहाहृता ॥ १७ ॥ सतांश्रुत्वाविशालाक्षिप्रवृत्तिंराक्षसाधिपः ॥ एषमंत्रयतेसर्वैःसचिवैःसहरावणः ॥ १८ ॥ इतिब्रुवाणासरमाराक्षसीसीतयासह ॥ सर्वोद्योगेनसैन्यानांशब्दंशुश्रावभैरवं ॥ १९ ॥ दंडनिर्घातवादिन्याःश्रुत्वाभेर्यामहास्वनं ॥ उवाचसरमासीतामिदंमधुरभाषिणी ॥ २० ॥ सन्नाहजननीह्येषाभैरवाभीरुभेरिका ॥ भेरीनादंचगंभीरंशृणुतोयदनिःस्वनं ॥ २१ ॥ कल्प्यंतेमत्तमातंगायुज्यंतेरथवाजिनः ॥ दृश्यंतेतुरगारूढाःप्रासहस्ताःसहस्रशः ॥ २२ ॥ तत्रतत्रचसन्नद्धाःसंपतंतिसहस्रशः ॥ आपूर्यंतेराजमार्गाःसैन्यैरद्भुतदर्शनैः ॥ २३ ॥ वेगवद्भिर्नदद्भिश्चतोयौघैरिवसागरः ॥ शस्त्राणांचप्रसन्नानांचर्मणांवर्मणांतथा ॥ २४ ॥ रथवाजिगजानांचराक्षसेंद्रानुयायिनां ॥ संभ्रमोरक्षसामेषहृषितानांतरस्विनां ॥ २५ ॥ प्रभांविसृजतांपश्यनानावर्णसमुत्थितां ॥ २६ ॥ "वनंनिर्दहतोघर्मेयथारूपंविभावसोः ॥ घंटानांशृणुनिर्घोषंरथानांनेमिनिःस्वनं ॥ हयानांहेषमाणानांशृणुतूर्यध्वनिंतथा ॥ उद्यतायुधहस्तानांराक्षसेंद्रानुयायिनां ॥" संभ्रमोरक्षसामेषतुमुलंलोमहर्षणं ॥ श्रीस्त्वांभजतिशोकघ्नीरक्षसांभयमागतं ॥ २७ ॥ रामःकमलपत्राक्षोदैत्यानामिववासवः ॥ अवजित्यजितक्रोधस्त्वमचिंत्यपराक्रमः ॥ रावणंसमरेहत्वाभर्तात्वाऽधिगमिष्यति ॥ २८ ॥

रक्षःसुविक्रमिष्यतिच यथाशत्रुघ्नोवासवोविष्णुनोपेंद्रेणसहशत्रुषुविक्रांतवांस्तथातेभर्ताविक्रमिष्यतीत्यन्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ तस्योरसिअस्राणिवर्तयिष्यसीत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ जघनं गतांजघनदेशंप्राप्तांवेणीमित्यन्वयः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ समग्रःसहितः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ गिरिवरंमेरुमभितोविवर्तमानःपरिवर्तमानोहयइवयोमंडलंमंडलाकारगतिआशुकरोतितंदिवसकरं तेकुलदैवतंशरणमभ्युपैहि हियतोऽयंप्रजानांसुखदुःखहान्योरितिशेषः प्रभवः ॥ ३६ ॥ अचलमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्र

विक्रमिष्यतिरक्षःसुभर्तातेसहलक्ष्मणः ॥ यथाशत्रुषुशत्रुघ्नोविष्णुनासहवासवः ॥ २९ ॥ आगतस्यहिरामस्यक्षिप्रमंकगतांसतीं ॥ अहंद्रक्ष्यामि
सिद्धार्थांत्वांशत्रौविनिपातिते ॥ ३० ॥ अस्राण्यानंदजानित्वंवर्तयिष्यसिजानकि ॥ समागम्यपरिष्वक्तातस्योरसिमहोरसः ॥ ३१ ॥ अचिरान्मो
क्ष्यतेसीतेदेवितेजघनंगतां ॥ धृतामेकांबहून्मासान्वेणींरामोमहाबलः ॥ ३२ ॥ तस्यदृष्ट्वामुखंदेविपूर्णचंद्रमिवोदितं ॥ मोक्ष्यसेशोकजंवारिनिर्मोक
मिवपन्नगी ॥ ३३ ॥ रावणंसमरेहत्वानचिरादेवमैथिलि ॥ त्वयासमग्रःप्रिययासुखार्होलप्स्यतेसुखं ॥ ३४ ॥ सभाजितात्वंरामेणमोदिष्यसिमहा
त्मना ॥ सुवर्षेणसमायुक्तायथासस्येनमेदिनी ॥३५॥ गिरिवरमभितोविवर्तमानोहयइवमंडलमाशुयःकरोति ॥ तमिहशरणमभ्युपैहिदेविदिवस
करंप्रभवोह्ययंप्रजानां ॥ ३६ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥३३॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
अथतांजातसंतापांतेनवाक्येनमोदितां ॥ सरमाह्लादयामासमहींदग्धामिवांभसा ॥ १ ॥ ततस्तस्याहितंसख्याश्चिकीर्षंतीसखीवचः ॥ उवाचका
लेकालज्ञास्मितपूर्वाभिभाषिणी ॥ २ ॥ उत्सहेयमहंगत्वात्वद्वाक्यमसितेक्षणे ॥ निवेद्यकुशलंरामेप्रतिच्छन्नानिवर्तितुं ॥ ३ ॥ नहिमेक्रममाणाया
निरालंबेविहायसि ॥ समर्थोगतिमन्वेतुंपवनोगरुडोपिवा ॥ ४ ॥

यस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ कतकः ॥ ३१ ॥ ॥ तेनवाक्येनरावणवाक्येन अंभसामेघपंक्तिरिवेतिशेषः ॥ १ ॥ चिकीर्षंतीकर्तुमिच्छंतीसखीसरमावचउवाचेत्यन्वयः ॥ २ ॥ अहंप्रतिच्छन्नागत्वाकुशलंकुशलावेदकंत्वद्वाक्यंरामेनिवेद्यपुनःप्रतिच्छन्नानिवर्तितुमुत्सहेयमित्युवाच ॥ ३ ॥ स्वस्यास्तथासामर्थ्यंदर्शयति नहीति ॥ ४ ॥

तांसरमामित्यन्वयः एवंब्रुवाणांदूतत्वेच्छुं पूर्वशोकाभिपन्नयाआश्वासनात्पूर्वंजातेनशोकेनेषद्युक्तया ॥ ५ ॥ अथसीताशूर्पणखायाइवास्याअपिरामसमीपगमनमनुचितमितिविचार्य तत्सामर्थ्यश्लाघापूर्वंतामुचितकृत्येनियोजयति समर्थेति अवगच्छाद्यकर्तव्यमितिपाठः पाठ इतिकतकः अंतरशब्दस्तादर्थ्ये मदंतरेमदर्थंयत्कर्तव्यंत्वयाकर्तुंयोग्यंतादृशंकर्तव्यंकृत्यंमयोच्यमानमवगच्छ ॥ ६ ॥ मत्प्रियंकर्तव्यमितियदितवबुद्धिःस्थिरास्तितदोच्यतइतिशेषः स्थिरैवनिःशंकंब्रूहीत्युक्ताचाह ज्ञातुमिति इतोगत्वारावणःकिंकरोतीतिरावणंज्ञातुमिच्छामि ॥ ७ ॥

एवंब्रुवाणांतांसीतासरमामिदमब्रवीत् ॥ मधुरंश्लक्ष्णयावाचापूर्वशोकाभिपन्नया ॥५॥ समर्थागगनंगंतुमपिचत्वंरसातलं ॥ अवगच्छाद्यकर्त
व्यंकर्तव्यंतेमदंतरे ॥ ६ ॥ मत्प्रियंयदिकर्तव्यंयदिबुद्धिःस्थिरातव ॥ ज्ञातुमिच्छामितंगत्वाकिंकरोतीतिरावणः ॥७॥ सहिमायाबलःक्रूरोरावणःश
त्रुरावणः ॥ मांमोहयतिदुष्टात्मापीतमात्रेववारुणी ॥ ८ ॥ तर्जापयतिमांनित्यंभर्त्सापयतिचासकृत् ॥ राक्षसीभिःसुघोराभिर्योमांरक्षतिनित्यशः
॥ ९ ॥ उद्विग्नाशंकिताचास्मिनस्वस्थंचमनोमम ॥ तद्भयाच्चाहमुद्विग्नाअशोकवनिकांगता ॥ १० ॥ यदिनामकथातस्यनिश्चितंवापियद्भवेत् ॥ नि
वेदयेथाःसर्वंतद्वरोमेस्यादनुग्रहः ॥ ११ ॥ साप्येवंब्रुवतींसीतांसरमामृदुभाषिणी ॥ उवाचवचनंतस्याःस्पृशंतीबाष्पविक्लवं ॥ १२ ॥ एषतेयद्यभि
प्रायस्तस्माद्गच्छामिजानकि ॥ गृह्यशत्रोरभिप्रायमुपावर्तामिमैथिलि ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वाततोगत्वासमीपंतस्यरक्षसः ॥ शुश्रावकथितंतस्यरावण
स्यसमंत्रिणः ॥ १४ ॥ साश्रुत्वानिश्चयंतस्यनिश्चयज्ञादुरात्मनः ॥ पुनरेवागमत्क्षिप्रमशोकवनिकांशुभां ॥ १५ ॥

पीतमात्रासवःपीता ॥ ८ ॥ तर्जापयतीति तर्जभर्त्साभ्यांतत्करोतीतिणिच्पुगार्षः अवाचिकीभीषिकातर्जनं वाचिकीतुसाभर्त्सनं राक्षसीभिरितिद्वारकथनं रक्षतिअवरुद्धाते ॥ ९ ॥ उद्विग्नेति कथमुद्विग्नेत्यत्राह तद्भयादिति अशोकवनिकांगताप्यहंतद्भयादुद्विग्नास्मि ॥ १० ॥ कथामद्विमोक्षविषयाकथायदिनामभवेत् अपिवातदभावविषयास्यात् अनयोर्यन्निश्चितं तत्सर्वंमेनिवेदयेथाः तदामेवरःश्रेष्ठोनुग्रहःस्यात् एतदनुकूलमेवोत्तरंवक्ष्यति मत्वामुत्सहतेमोक्तुमिति ॥ ११ ॥ बाष्पविक्लवंतस्यावदनंस्पृशंतीपरिमार्जयंती ॥ १२ ॥ उपावर्तामिपरावृत्यागच्छामि ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

स्वामेवप्रतीक्षमाणांकदाआगमिष्यतिसरमेतितदागमनंप्रतीक्षमाणामित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ समंत्रिणोरावणस्यसर्वंकथितंपरस्परालापंआचष्ट ॥ १९ ॥ जनन्यामात्राअतिस्नि
ग्धेनवृद्धेनचरावणोबृहद्वचः सर्वथाहितत्वाद्वचसोबृहत्त्वं तदुक्त्वाचोदितःबोधितः ॥ २० ॥ तद्वाक्यमाह दीयतामिति सत्कारपूर्वंदीयतामित्यर्थः निदर्शनंतत्पराक्रमविषयइतिशेषः जन
स्थानेऽद्भुतंखरादिवधरूपंयत्कृतंतदेवपर्याप्तंप्रमाणांतरानपेक्षंनिदर्शनंतत्पराक्रमस्येत्यर्थः ॥ २० ॥ किंच रामानुचरोहनूमानेवसर्वराक्षसजयसमर्थइत्याह लंघनंचेति दर्शनंसीतायाइ

साप्रविष्टाततस्तत्रददर्शजनकात्मजां ॥ प्रतीक्षमाणांस्वामेवभ्रष्टपद्मामिवश्रियं ॥ १६ ॥ तांतुसीतापुनःप्राप्तांसरमांप्रियभाषिणीं ॥ परिष्वज्यचसु
स्निग्धंददौचस्वयमासनं ॥ १७ ॥ इहासीनासुखंसर्वमाख्याहिममतत्त्वतः ॥ क्रूरस्यनिश्चयंतस्यरावणस्यदुरात्मनः ॥ १८ ॥ एवमुक्तातुसरमासीतया
वेपमानया ॥ कथितंसर्वमाचष्टरावणस्यसमंत्रिणः ॥ १९ ॥ जनन्याराक्षसेंद्रोवैत्वन्मोक्षार्थंबृहद्वचः ॥ अतिस्निग्धेनवैदेहिमंत्रिवृद्धेनचोदितः ॥ २० ॥
दीयतामभिसत्कृत्यमनुजेंद्रायमैथिली ॥ निदर्शनंतेपर्याप्तंजनस्थानेयदद्भुतं ॥ २१ ॥ लंघनंचसमुद्रस्यदर्शनंचहनूमतः ॥ वधंचरक्षसांयुद्धेकःकुर्या
न्मानुषोयुधि ॥ २२ ॥ एवंसमंत्रिवृद्धैश्चमात्राचबहुबोधितः ॥ नत्वामुत्सहतेमोक्तुमर्थमर्थपरोयथा ॥ २३ ॥ नोत्सहत्यमृतोमोक्तुंयुद्धेत्वामितिमैथि
लि ॥ सामात्यस्यनृशंसस्यनिश्चयोह्येषवर्तते ॥ २४ ॥ तदेषासुस्थिराबुद्धिर्मृत्युलोभादुपस्थिता ॥ भयान्नशक्तस्त्वांमोक्तुमनिरस्तःसंयुगे ॥ २५ ॥
राक्षसानांचसर्वेषामात्मनश्चवधेनहि ॥ निहत्यरावणंसंख्येसर्वथानिशितैःशरैः ॥ प्रतिनेष्यतिरामस्त्वामयोध्यामसितेक्षणे ॥ २६ ॥ एतस्मिन्नंतरे
शब्दोभेरीशंखसमाकुलः ॥ श्रुतोवैसर्वसैन्यानांकंपयन्धरणीतलं ॥ २७ ॥

तिशेषः मानुषःपुरुषः तस्माद्धनूमान्रामोवानरोमनुष्योवानअपितुदेवावतारइतिभावः ॥ २२ ॥ बहुबोधितोबहुप्रकारंबोधितः अर्थपरःउत्तरोत्तरमर्थार्जनतत्परः परमलुब्धइत्यर्थः
॥ २३ ॥ युद्धेऽमृतोमरणमप्राप्तः ततःप्राक्त्वांमोक्तुंत्यक्तुंनोत्सहति हिप्रसिद्धं तस्यसामात्यस्यैषनिश्चयोवर्तते ॥ २४ ॥ मृत्युलोभान्मृत्युकृतवंचनयासर्वेषांराक्षसानामात्मनोरावणस्यच
वधेनरामेणयुद्धेऽनिरस्तःसन्रामतोमृत्युभयाद्भयंप्राप्यनत्वांमोक्तुंशक्तः नोत्सहतइत्यर्थः ॥ २५ ॥ तर्हिममनिर्गमोऽसंभवीत्यतआह निहत्येति ॥ २६ ॥ भेरीशंखसमाकुलःतच्छब्दसमा
कुलःसर्वसैन्यानांशब्दःश्रुतः ॥ २७ ॥

नृपस्यरावणस्यदोषादन्यायात्श्रेयोनपश्यंति नष्टजीविताशाःअभूवन्नित्यर्थः ॥ २८ ॥ हरंमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुस्त्रिं
शःसर्गः ॥ ३४ ॥ - ॥ ७ ॥ कतकः ॥ ३२ ॥ उपयातिस्म लंकामितिशेषः ॥१॥२॥ आभाष्यआमंत्र्य ॥ ३ ॥ रामबलमहंजानामीतिसचिवाग्स्तुवन्नाह जगदिति जगत्संतापयती
तिजगत्संतापनः अगर्हयन्नितिच्छेदः अस्यरामस्य ॥४॥ तूष्णीकानिति अथरामविक्रमंविदित्वाअन्योन्यमीक्षतस्तूष्णीकान्निरुत्साहान्पश्यामीदंकिमितिशेषः ॥५॥ मातुःपितामहइतिपा
ठेरावणमातुःपितामहपुत्रस्तस्याःपितेत्यर्थइतितीर्थः ॥ ६ ॥ तद्वाक्यमाह विद्यास्विति विद्यासुचतुर्दशसुअभिविनीतः शिक्षितःनयानुगःनीतिमार्गगः ॥ ७ ॥ तांनीतिमेवाह संदधानइति

श्रुत्वातुतंवानरसैन्यनादंलंकागताराक्षसराजभृत्याः ॥ हतौजसोदैन्यपरीतचेष्टाःश्रेयोनपश्यंतिनृपस्यदोषात् ॥ २८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे
वाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तेनशंखविमिश्रेणभेरीशब्देननादिना ॥ उपयातिमहाबाहूरामःपरपुरंज
यः ॥ १ ॥ तंनिनादंनिशम्याथरावणोराक्षसेश्वरः ॥ मुहूर्तंध्यानमास्थायसचिवानभ्युदैक्षत ॥ २ ॥ अथतान्सचिवांस्तत्रसर्वानाभाष्यरावणः ॥ सभां
सन्नादयन्सर्वानित्युवाचमहाबलः ॥ ३ ॥ जगत्संतापनःक्रूरोऽगर्हयन्राक्षसेश्वरः ॥ तरणंसागरस्यास्यविक्रमंबलपौरुषं ॥ ४ ॥ यदुक्तवंतोरामस्यभ
वंतस्तन्मयाश्रुतं ॥ भवतश्चाप्यहंवेद्मियुद्धेसत्यपराक्रमान् ॥ तूष्णीकानीक्षतोन्योऽन्यंविदित्वारामविक्रमं ॥ ५ ॥ ततस्तुसुमहाप्राज्ञोमाल्यवान्नामरा
क्षसः ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वाइतिमातामहोब्रवीत् ॥ ६ ॥ विद्यास्वभिविनीतोयोराजाराजन्नयानुगः ॥ सशास्तिचिरमैश्वर्यमरींश्चकुरुतेवशे ॥ ७ ॥
संदधानोहिकालेनविगृह्णंश्चारिभिःसह ॥ स्वपक्षेवर्धनंकुर्वन्महदैश्वर्यमश्नुते ॥ ८ ॥ हीयमानेनकर्तव्योराज्ञासंधिःसमेनच ॥ नशत्रुमवमन्येतज्याया
न्कुर्वीतविग्रहं ॥ ९ ॥ तन्मह्यंरोचतेसंधिःसहरामेणरावण ॥ यदर्थमभियुक्तोसिसीतातस्मैप्रदीयतां ॥ १० ॥

कालेनसंधामविग्रहोचितकालानुसारेण ॥ ८ ॥ कश्चतयोःकालस्तत्राह हीयमानेनेति क्षीयमाणेनसमेनचकर्त्रासंधिःकार्यः ज्यायान्प्रबलोविग्रहंकुर्वीत सर्वथाशत्रुंनावमन्येतनोपेक्षे
तेत्यर्थः ॥ ९ ॥ एवंहिस्वपक्षवृद्धिर्भवतीत्युक्तंस्वपक्षेवर्धनंकुर्वन्निति तत्तस्माद्धीयमानस्यतवबलवतारामेणसंधिर्मेरोचते संधानोपायमाह यदर्थमिति सीतार्थमित्यर्थः अभियुक्तःपरैः
स्वयंवाभिनिविष्टोसि ॥ १० ॥

शत्रोर्वृद्धिः स्वक्षयश्चसंधानकालस्तत्राद्यःस्पष्टएवेत्याह तस्येति ॥ ११॥ अथस्वपक्षक्षयंदर्शयितुंसामान्यतोजगतःक्षयवृद्धिहेतुमाह असृजदिति भगवान्पितामहः सुराणामसुराणांचहिता हितप्राप्तिपरिहारार्थौविधिनिषेधरूपौद्वावेवपक्षावसृजत् किंविषयौतौतत्राह धर्माधर्मौतदाश्रयौतयोर्विधिनिषेधयोःक्रमादाश्रयौ विषयौविधिविषयोधर्मोनिषेधविषयश्चाधर्मः॥ १२॥ तत्रामराणांधर्मस्तद्विषयोविधिःपक्षः राक्षसाराजसाअसुरास्तामसाइतिभेदः ॥ १३॥ अथतयोःकालविशेषेणाभिभवानभिभवौदर्शयति धर्मोवैइत्यादि यदाकृतंयुगमभूत्तदातस्मादेवका लाद्बलोऽप्रवृद्धोधर्मोऽधर्मंग्रसतेऽभिभवति वैप्रसिद्धं यदातिष्यःकलिःप्रवर्ततेतदाततएवहेतोरधर्मोधर्मंग्रसते कलौपादेनधर्मस्थितेः तथाहि सर्वदासुखसाधनंधर्मएकरूपएव अधर्मस्त्रिधा धर्मान्यस्तद्विरोधीतदभावश्चेति तत्राद्यःशाक्तादिधर्ममार्गेदृष्टोधर्माभासः द्वितीयोहत्यादिलक्षणः अंत्यःस्वस्वविहितनित्यधर्मलोपात्मा कृतेत्रिविधाधर्माभावएव त्रेतादौक्रमादेकद्वित्रिभि रधर्मैःसंवलनंधर्मस्य एवंचकलौअधर्माभिभूतपादत्रयत्वादेकपादेनधर्मस्यवृत्तिरक्षता एवंचधर्मतोदेवत्वमधर्मतोराक्षसत्वादीतिसूचितं नन्वधर्मस्यरक्षोऽसुरधर्मत्वेरक्षोसुराणांधर्मफलैश्व

तस्यदेवर्षयःसर्वेगंधर्वाश्चजयैषिणः॥ विरोधंमागमस्तेनसंधिस्तेतेनरोचतां॥ ११॥ असृजद्भगवान्पक्षौद्वावेवहिपितामहः॥ सुराणामसुराणांच धर्माधर्मौतदाश्रयौ॥ १२॥ धर्मोहिश्रूयतेपक्षअमराणांमहात्मनां॥ अधर्मोरक्षसांपक्षोह्यसुराणांचराक्षस॥ १३॥ धर्मोवैग्रसतेऽधर्मंयदाकृतम भूद्युगं॥ अधर्मोग्रसतेधर्मंतदातिष्यःप्रवर्तते॥ १४॥ तत्त्वयाचरतालोकान्धर्मोपिनिहतोमहान्॥ अधर्मःप्रगृहीतश्चतेनास्मद्बलिनःपरे॥ १५॥ स प्रमादात्प्रवृद्धस्तेऽधर्मोहिर्ग्रसतेहिनः॥ विवर्धयतिपक्षंचसुराणांसुरभावनः॥ १६॥

र्यजधादिकथमितिचेच्छृणु देवाःकेवलधर्मपराः रक्षोसुराःकाम्यराजसतामसधर्ममात्रपराः तादृशधर्ममनुतिष्ठतोपितानुक्तत्रिप्रकाराधर्मोनमुंचत्येव रजस्तमःप्रकृतित्वात् अतोधर्मकर णेनसुखिनोऽपितेकाम्यत्वेनसांतत्वयाधर्मफलातेऽधर्मफलभोगभाजइतिनदोषः ॥ १४ ॥ अस्तुतावताप्रकृतेकिमायातंतत्राह तत्त्वयेति तदित्यव्ययं तत्तादृशोनिखिलैश्वर्यादिसाधनोध र्मोलोकान्दिग्विजयायचरतानिहतःयज्ञदानतपसांविघ्नंचरतातस्यनाशःकृतःअधर्मश्चप्रगृहीतः अनेकद्विजदेवर्ष्यादिपीडनेनेतिशेषः तेनकारणेनअस्मत्अस्मत्तःपरेशत्रवोबलिनः धर्म हान्यधर्मपरिग्रहयोरभावात् ॥ १५ ॥ अधर्मजानर्थंदर्शयति सइति तेतवप्रमादाच्चित्तदोषात्वयाक्संपादितइदानींप्रवृद्धोऽधर्मरूपोहिर्नोस्मान्ग्रसते सुरैर्भावनंनित्यानुष्ठानंयस्यधर्मस्यसो सौधर्मःसुराणांतदंशभूतानांपरेषांपक्षंविवर्धयति ॥ १६ ॥

रावणस्याधर्मपरिग्रहंप्रपंचयति विषयेष्विति विषयेषुस्त्रीवारुण्यादिषुप्रसक्तेनततएवयत्किंचित्कारिणानिर्मर्यादंयथेष्टंकुर्वतात्वयाऋषीणामुद्वेगःक्रोधोजनितः ॥ १७ ॥ ननुकितेषांक्रो धेनतत्राह तेषामिति तेषांप्रभावःक्रोधजस्तापःप्रदीप्तःपावकइवदुर्धर्षोदुःसहः कुतोदुःसहतातत्प्रभावस्यतत्राह तपसेति धर्मस्यानुग्रहेअनुग्रहःसंबंधस्तत्संपादनेरताः ॥ १८ ॥ मुख्यैर्यज्ञै र्ध्यानरूपैःब्रह्मघोषान्वेदघोषानुदीरयन्उदैरयन्कृतवंतः॥ १९॥ दिशोविप्रद्रुताःतदुदीरितब्रह्मघोषेण राक्षसाइतिशेषः स्तनयित्नुर्बलाहकः उष्णोपीष्मस्तद्वतेरवाविविशेषः॥ २०॥ धूमउत्थि

विषयेषुप्रसक्तेनयत्किंचित्कारिणात्वया॥ ऋषीणामग्निकल्पानामुद्वेगोजनितोमहान्॥ १७॥ तेषांप्रभावोदुर्धर्षःप्रदीप्तइवपावकः॥ तपसाभावि तात्मानोधर्मस्यानुग्रहेरताः॥ १८॥ मुख्यैर्यज्ञैर्यजंत्येतेतैस्तैर्यत्तैर्द्विजातयः॥ जुह्वत्यग्नींश्चविधिवद्वेदांश्चोच्चैरधीयते॥ अभिभूयचरक्षांसिब्रह्मघोषा नुदीरयन्॥ १९॥ दिशोविप्रद्रुताःसर्वैस्तनयित्नुरिवोष्णगे॥ ऋषीणामग्निकल्पानामग्निहोत्रसमुत्थितः॥ २०॥ आवृत्यरक्षसांतेजोधूमोव्याप्यदि शोदश॥ तेषुतेषुचदेशेषुपुण्येष्वेवधृतव्रतैः॥ २१॥ चर्यमाणंतपस्तीव्रंसंतापयतिराक्षसान्॥ देवदानवयक्षेभ्योगृहीतश्चवरस्त्वया॥ २२॥ मनुष्या वानराऋक्षागोलांगूलामहाबलाः॥ बलवंतइहागम्यगर्जंतिदृढविक्रमाः॥ २३॥ उत्पातान्विविधान्दृष्ट्वाघोरान्बहुविधान्बहून्॥ विनाशमनुपश्या मिसर्वेषांरक्षसामहं॥ २४॥ खराभिस्तनिताघोरामेघाःप्रतिभयंकराः॥ शोणितेनाभिवर्षंतिलंकामुष्णेनसर्वतः॥ २५॥ रुदतांवाहनानांचप्रपतं त्यश्रुबिंदवः॥ रजोध्वस्ताविवर्णाश्चनप्रभांतियथापुरं॥ २६॥ व्यालागोमायवोगृध्रावाश्यंतिचसुभैरवं॥ प्रविश्यलंकामारामेसमवायांश्चकुर्व ते॥ २७॥

ष्ठतीतिशेषः॥ २१॥ नन्वन्यराक्षसांस्तत्तपःसंतापयतुमयातुब्रह्मणःसकाशादवध्यत्ववरोलब्धइतिचेत्तत्राह देवेति॥ २२॥ वानरादयोनदेवादयइतिभावः॥ २३॥ किंच दुर्निमित्तैरप्य स्माकमनर्थप्राप्तिरनुमीयतइत्याह उत्पातानिति बहुविधान्दिव्यांतरिक्षभौमभेदभिन्नान्बहूननेकान्॥ २४॥ खराभिस्तनिताःदुःश्रवशब्दवंतः लंकामित्यनेनस्वपक्षानर्थःसूचितः॥ २५॥ यथापुरंयथापूर्वं अनतिक्रमेऽव्ययीभावः नप्रभांति दिशइतिशेषः वाहनानीत्यन्ये॥ २६॥ व्यालाःमांसादाःपशवः सर्पोमांसात्पशुर्व्यालइतिकोशः समवायान्यूथान्॥ २७॥

कालिकाःमहाकाल्यःस्त्रियःस्वप्नेषुगृहाणितद्वर्तिद्रव्यजातंमुष्णंत्योऽग्रतःस्थिताःप्रतिभाष्यप्रतिकूलभाषणंकृत्वापांडुरैर्दंतैरुपलक्षिताःप्रहसंति ॥ २८ ॥ बलिकर्माणिदेवपूजासाधनघृतदध्यन्नपानादीनिश्वभिःस्पृश्यंते बलिहरणानिश्वानएवभुंजतेनतुवायसाइत्यर्थइत्यन्ये ॥ २९ ॥ द्वीपिभिःशार्दूलैः समेयुर्मिथुनीभावंजग्मुः ॥ ३० ॥ पांडुरत्वादिगुणविशिष्टाःकपोताविहगाविचरंति गृहेषुमध्येइतिशेषः ॥ ३१ ॥ चीचीकूचीतिशब्दानुकारः कलहैषिभिःपक्ष्यंतरैर्निर्जिताः ग्रथिताःपतंतिपरस्परमावध्यपतंति ॥ ३२ ॥ प्रत्यादित्यंसूर्याभिमुखीभूयरुदंति

कालिकाःपांडुरैर्दंतैःप्रहसंत्यग्रतःस्थिताः॥ स्त्रियःस्वप्नेषुमुष्णंत्योगृहाणिप्रतिभाष्यच ॥ २८॥ गृहाणांबलिकर्माणिश्वानःपर्युपसेवते ॥ खरागोषुप्र
जायंतेमूषकानकुलेषुच॥ २९॥ मार्जाराद्वीपिभिःसार्धंसूकराःशुनकैःसह॥ किन्नराराक्षसैश्चापिसमेयुर्मानुषैःसह ॥ ३०॥ पांडुरारक्तपादाश्चविह
गाःकालचोदिताः॥ राक्षसानांविनाशायकपोताविचरंतिच॥३१॥ चीचीकूचीतिवाशंतःशारिकावेश्मसुस्थिताः॥ पतंतिग्रथिताश्चापिनिर्जिताः
कलहैषिभिः॥ ३२॥ पक्षिणश्चमृगाःसर्वेप्रत्यादित्यंरुदंतिते॥ करालोविकलोमुंडःपुरुषःकृष्णपिंगलः॥ ३३॥ कालोगृहाणिसर्वेषांकालेकालेऽन्ववे
क्षते॥ एतान्यन्यानिदुष्टानिनिमित्तान्युत्पतंतिच॥३४॥ "रामंमन्यामहेविष्णुंमानुषंरूपमास्थितं॥ नहिमानुषमात्रोसौराघवोदृढविक्रमः॥१॥ येन
बद्धःसमुद्रेचसेतुःसपरमाद्भुतः॥कुरुष्वनरराजेनसंधिंरामेणरावण॥२॥" ज्ञात्वाऽवधार्यकर्माणिक्रियतामायतिक्षमं॥३५॥इदंवचस्तस्यनिगद्यमा
ल्यवान्परीक्ष्यरक्षोधिपतेर्मनःपुनः॥अनुत्तमेषूत्तमपौरुषोबलीबभूवतूष्णींसमवेक्ष्यरावणं॥३६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिका
व्येयुद्धकांडेपंचत्रिंशःसर्गः॥ ३५॥ ॥ ७५॥ ॥तत्तुमाल्यवतोवाक्यंहितमुक्तंदशाननः॥ नमर्षयतिदुष्टात्माकालस्यवशमागतः ॥ १॥

रुदंतइवरटंतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ कालःकालरूपःसपुरुषःसर्वेषांगृहाणिकालेकालेसंध्याकालेषुसर्वेषांनोगृहाण्यवेक्षते ॥ ३४ ॥ एतदग्रेरामंमन्यामहेविष्णुमित्यादिश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमिति प्राचीनैर्नव्याख्यातमितिकतकः ज्ञात्वेति अस्यरामस्यकर्माणि एतानिनिमित्तानिचज्ञात्वाआयतिक्षमंउत्तरकालसुखदंयत्कर्मतदवधार्ययदुचितंतत्क्रियतां ॥ ३५ ॥ तस्यतस्मैरावणायेत्यर्थः मनःपरीक्ष्यमदुक्तमस्मैनरोचतइतिज्ञात्वेत्यर्थः तूष्णींबभूवकिमपिनोवाच ॥ ३६ ॥ अचलमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडे पंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ ७५ ॥ कतकः ॥ ३३ ॥ तत्त्विति ॥ १ ॥ ॥५५॥

॥ २ ॥ परपक्षंतद्बाबल्यंप्रविश्यैवपरिगृह्यैव वस्तुतोऽहितंवचःपरुषंहितबुद्ध्यायदुच्यतेनैतन्ममश्रोत्रगतंमच्छ्रोत्रेणनैवगृहीतं ॥ ३ ॥ कुतस्तत्राह मानुषमिति ॥ ४ ॥ हीनंविक्रमैरित्यनुषज्यते ॥ ५ ॥ यस्त्वयाहंपरुषाण्युक्तस्तत्तुवीरद्वेषेणवावीरेमयिद्वेषेणवाआहोस्विद्रिपौपक्षपातेनवाममप्रोत्साहनेनशत्रुप्रशंसायांक्रोधायुद्धायप्रवर्तिष्यतइतिप्रवर्तनेनवाहेतुनेतिशंके नतुवाक्यस्यमयाश्रुतार्थेतात्पर्यमित्यर्थः ॥ ६ ॥ तदेवसमर्थयन्नाह प्रभवंतमिति प्रभवंतंयुद्धादिसमर्थं पदस्थंअव्याहतस्वराज्यस्थंराजानंविनाप्रोत्साहनंरिपुवधप्रवृत्तिप्रेरणाप्रयोजनंवि

सबद्ध्वाभ्रुकुटिंवक्त्रेक्रोधस्यवशमागतः॥ अमर्षात्परिवृत्ताक्षोमाल्यवंतमथाब्रवीत्॥ २॥ हितबुद्ध्यायदहितंवचःपरुषमुच्यते॥ परपक्षंप्रविश्यैव
नैतच्छ्रोत्रगतंमम॥ ३॥ मानुषंकृपणंराममेकंशाखामृगाश्रयं॥ समर्थंमन्यसेकेनत्यक्तंपित्रावनाश्रयं ॥ ४॥ रक्षसामीश्वरंमांचदेवानांचभयंक
रं॥ हीनंमांमन्यसेकेनअहीनंसर्वविक्रमैः॥ ५॥ वीरद्वेषेणवाशंकेपक्षपातेनवारिपोः॥ त्वयाहंपरुषाण्युक्तोममप्रोत्साहनेनवा॥ ६॥ प्रभवंतंपद
स्थंहिपरुषंकोऽभिभाषते॥ पंडितःशास्त्रतत्त्वज्ञोविनाप्रोत्साहनेनवा॥ ७॥ आनीयचवनात्सीतांपद्महीनामिवश्रियं॥ किमर्थंप्रतिदास्यामिराघव
स्यभयादहं॥ ८॥ वृतंवानरकोटीभिःससुग्रीवंसलक्ष्मणं॥ पश्यकैश्चिदहोभिश्चराघवंनिहतंमया॥ ९॥ द्वंद्वेयस्यनतिष्ठंतिदैवतान्यपिसंयुगे॥ सक
स्माद्रावणोयुद्धेभयमाहारयिष्यति॥ १०॥ द्विधाभज्येयमप्येवंननमेयंतुकस्यचित्॥ एषमेसहजोदोषःस्वभावोदुरतिक्रमः॥ ११॥ यदितावत्स
मुद्रेतुसेतुर्बद्धोयदृच्छया॥ रामेणविस्मयःकोत्रयेनतेभयमागतं॥ १२॥ सतुतीर्त्वार्णवंरामःसहवानरसेनया॥ प्रतिजानामितेसत्यंनजीवन्प्रतिया
स्यति॥ १३॥ एवंब्रुवाणंसंरब्धंरुष्टंविज्ञायरावणं॥ व्रीडितोमाल्यवान्वाक्यंनोत्तरंप्रत्यपद्यत॥ १४॥

नापंडितत्वादिगुणविशिष्टःकःपरुषमभिभाषते नकोपीतिनिश्चयः वाशब्दोनिश्चये ॥ ७ ॥ पद्महीनामित्यनेनलक्ष्मीत्वाभावबोधनमत्युपादेयत्वबोधनंच ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ एवमपि रामस्यमहत्त्वेपिद्विधाभज्येयंइतरवेणुवत् ननमेयंवेतसवत् सहजआजानसिद्धः ननुदोषश्चेत्त्यज्यतांतत्राह स्वभावइति नह्यग्निःकदापिशीतलोभवतीतिभावः ॥ ११ ॥ ननुरामःकथंमानुषइत्युच्यते समुद्रेसेतोर्मनुष्यासाध्यत्वादतआह यदीति तावत्प्रथमतोरामेणसमुद्रेसेतुर्बद्धइतिविस्मयोयदिकोत्रविस्मयःयतःसयदृच्छयादैवगत्याघुणाक्षरन्यायेननतुस्वसामर्थ्येनेत्यर्थः येनसेतुबंधनेनतेइदंभयमागतं ॥ १२ ॥ १३ ॥ संरब्धंयुद्धेसंरंभवंतं रुष्टंकुपितं उत्तरंवाक्यंनप्रत्यपद्यत ॥ १४ ॥

अभ्यनुज्ञातोरावणेन ॥ १५ ॥ १६ ॥ गुप्तिप्रकारोव्यादिदेशेति ॥ १७ ॥ महामायमित्यादींद्रजिद्विशेषणं ॥ १८ ॥ व्यादिश्यतन्मुखतोवृत्तांतश्रवणोत्तरंतौतिरस्कृत्येत्यर्थः अत्रउत्तर द्वारे स्वयंचस्वयमेवगमिष्यामीतितान्मंत्रिणउवाच ॥ १९ ॥ वीर्यंक्रमणसामर्थ्यं मध्यमेपुरमध्यवर्तिनिसेनासन्निवेशेऽस्थापयत् ॥ २० ॥ २१ ॥ जयाशिषाजयाशीर्बोधकशब्दैः॥२२॥

जयाशिषातुराजानंवर्धयित्वायथोचितं ॥ माल्यवानभ्यनुज्ञातोजगामस्वंनिवेशनं ॥ १५ ॥ रावणस्तुसहामात्योमंत्रयित्वाविमृश्यच ॥ लंकायास्तु तदागुप्तिंकारयामासराक्षसः ॥ १६ ॥ व्यादिदेशचपूर्वस्यांप्रहस्तंद्वारिराक्षसं ॥ दक्षिणस्यांमहावीर्यौमहापार्श्वमहोदरौ ॥ १७ ॥ पश्चिमायामथद्वारि पुत्रमिंद्रजितंतदा ॥ व्यादिदेशमहामायंराक्षसैर्बहुभिर्वृतं ॥ १८ ॥ उत्तरस्यांपुरद्वारिव्यादिश्यशुकसारणौ ॥ स्वयंचात्रगमिष्यामिमंत्रिणस्तानुवाचह ॥ १९ ॥ राक्षसंतुविरूपाक्षंमहावीर्यपराक्रमं ॥ मध्यमेस्थापयद्गुल्मेबहुभिःसहराक्षसैः ॥ २० ॥ एवंविधानंलंकायांकृत्वाराक्षसपुंगवः ॥ कृतकृत्यमिवात्मानंमन्यतेकालचोदितः ॥ २१ ॥ विसर्जयामासततःसमंत्रिणोविधानमाज्ञाप्यपुरस्यपुष्कलं ॥ जयाशिषामंत्रिगणेनपूजितोविवेशसोंतःपुरमृद्धिमन्महत् ॥ २२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

नरवानरराजानौसतुवायुसुतःकपिः ॥ जांबवानृक्षराजश्चराक्षसश्चविभीषणः ॥ १ ॥ अंगदोवालिपुत्रश्चसौमित्रिःशरभःकपिः ॥ सुषेणःसहदायादोमैंदोद्विविदएवच ॥ २ ॥ गजोगवाक्षःकुमुदोनलोथपनसस्तथा ॥ अमित्रविषयंप्राप्ताःसमवेताःसमर्थयन् ॥ ३ ॥ इयंसालक्ष्यतेलंकापुरीरावणपालिता ॥ सासुरोरगगंधर्वैःसर्वैरपिसुदुर्जया ॥४॥ कार्यसिद्धिंपुरस्कृत्यमंत्रयध्वंविनिर्णये ॥ नित्यंसन्निहितोयत्ररावणोराक्षसाधिपः॥५॥ अथ तेषुब्रुवाणेषुरावणावरजोब्रवीत् ॥ वाक्यमग्राम्यपदवत्पुष्कलार्थंविभीषणः ॥ ६ ॥

रुरुमानः कतकः ॥ ३४ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०युद्ध०षट्त्रिंशःसर्ग ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नरेति रामसुग्रीवौ ठजभावआर्षः ॥ १ ॥ सहदायादःसबंधुः ॥ २ ॥ अमित्रविषयं शत्रुदेशं समर्थयन्मंत्रमकुर्वन् ॥ ३ ॥ मंत्रप्रकारः इयमिति असुरादिसहितैःसर्वैर्देवैरपियासुदुर्जयाश्रूयतेसेयं ॥ ४ ॥ कार्यसिद्धिंशत्रुहननरूपकार्यसिद्धिं पुरस्कृत्यतदुपायनिश्चयाय मंत्रःक्रियतां नित्यंयत्ररावणःसन्निहितःसेयंलंकेतिशेषः ॥ ५ ॥ अग्राम्यपदवत्अग्राम्यार्थपदवत्अपशब्दहीनंच पुष्कलार्थंबह्वर्थाल्पशब्दं ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ यच्चविधानंविहितंपुररक्षार्थमितिशेषः समुपस्थिताःममसमीपंप्राप्ताः ॥ ८ ॥ ९ ॥ पूर्वंद्वारमित्यन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ राक्षसानांसहस्रैरित्यादिरावणविशेषणं ॥ १२ ॥ परमसंविग्नःशुकसारणावेदितमहाबलस्मरणादंतःकरणेऽतिभीतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ तद्बलाधिष्ठातॄंस्तदुचितैःस्वबलैःप्रतिरोधकानुपदिश्यतत्रत्यबलस्यसमाधिकन्यूनतापरिज्ञानायतत्परि

अनलःपनसश्चैवसंपातिःप्रमतिस्तथा ॥ गत्वालंकांममामात्याःपुरींपुनरिहागताः ॥ ७॥ भूत्वाशकुनयःसर्वेप्रविष्टाश्चरिपोर्बलं ॥ विधानंविहितंयच्च तद्दृष्ट्वासमुपस्थिताः ॥ ८ ॥ संविधानंयथाहुस्तेरावणस्यदुरात्मनः ॥ रामतद्ब्रुवतःसर्वंयाथातथ्येनमेशृणु ॥ ९ ॥ पूर्वंप्रहस्तःसबलोद्वारमासाद्यतिष्ठति ॥ दक्षिणंचमहावीर्यौमहापार्श्वमहोदरौ ॥ १० ॥ इंद्रजित्पश्चिमंद्वारंराक्षसैर्बहुभिर्वृतः ॥ पट्टिशासिधनुष्मद्भिःशूलमुद्गरपाणिभिः ॥ ११ ॥ नानाप्रहरणैःशूरैरावृतोरावणात्मजः ॥ राक्षसानांसहस्रैस्तुबहुभिःशस्त्रपाणिभिः ॥ १२ ॥ युक्तःपरमसंविग्नोराक्षसैःसहमंत्रवित् ॥ उत्तरंनगरद्वारंरावणःस्वयमास्थितः ॥ १३ ॥ विरूपाक्षस्तुमहताशूलमुद्गधनुष्मता ॥ बलेनराक्षसैःसार्धंमध्यमंगुल्ममाश्रितः ॥ १४॥ एतानेवंविधान्गुल्मान्लंकायाःसमुद्वीक्ष्यते ॥ मामकामंत्रिणःसर्वेशीघ्रंपुनरिहागताः ॥ १५ ॥ गजानांदशसाहस्रंरथानामयुतंतथा ॥ हयानामयुतेद्वेचसाग्रांकोटिंचरक्षसां ॥ १६ ॥ विक्रांताबलवंतश्चसंयुगेष्वाततायिनः ॥ इष्टाराक्षसराजस्यनित्यमेतेनिशाचराः ॥ १७ ॥ एकैकस्यात्रयुद्धार्थेराक्षसस्यविशांपते ॥ परीवारःसहस्राणांसहस्रमुपतिष्ठति ॥ १८ ॥ एतांप्रवृत्तिंलंकायांमंत्रिप्रोक्तांविभीषणः ॥ एवमुक्त्वामहाबाहूराक्षसांस्तानदर्शयत् ॥ १९ ॥ लंकायांसचिवैःसर्वंरामायप्रत्यवेदयत् ॥ रामंकमलपत्राक्षमिदमुत्तरमब्रवीत् ॥ २० ॥ रावणावरजःश्रीमान्रामप्रियचिकीर्षया ॥ कुबेरंतुयदारामरावणःप्रतियुध्यति ॥ २१ ॥

च्छेदमाह गजानामिति गजयोधिनामित्यर्थः रथानांरथिनां दशसाहस्रमयुतं साग्रकोटिःकिंचिल्लक्षसंख्याधिकाकोटिरित्यर्थः ॥ १६ ॥ आततायिनःशस्त्रपाणयः एतेयूथपागणिताः ॥ १७ ॥ सहस्राणांसहस्रंअनेकलक्षमित्यर्थः एकैकस्यराक्षसस्यपरिवाराःपरैर्युद्धार्थेउक्तसंख्याउपतिष्ठंतिते ॥ १८ ॥ एतांमंत्रिप्रोक्तांप्रवृत्तिं एवंप्रकारेणोक्तातान्राक्षसान्अनलादींश्चतुरोमंत्रिणोऽदर्शयत् ॥ १९ ॥ तैःसचिवैःकरणभूतैःसर्वंलंकायायद्वृत्तंतत्प्रत्यवेदयत् तद्वृत्तंरामभिदमब्रवीच्च ॥ २० ॥ २१ ॥

षष्टिःशतसहस्राणिषष्टिलक्षमित्यर्थः इदानींबह्वधिकमित्यर्थः पराक्रमादिनारावणस्यसदृशाः सत्वगौरवात्धैर्यातिशयाच्चतत्सदृशाः ॥ २२ ॥ अत्ररावणबलवर्णनविषयेमन्युःस्वांतःक रणेदैन्यमपिरोषश्चनकार्योरावणवत् यतस्त्वांरावणंप्रतिरोषयेइत्यर्थः तत्रहेतुमाह समर्थइति ॥ २३ ॥ यस्मात्तेनतत्तद्वारेषुसर्वासेनाविभज्यस्थापितातत्तस्माद्भवानपिइदंवानरानीकंतद्व द्वविभागेनव्यूह्यव्यूहितेसचतुरंगेणबलेनवृतंरावणंनिर्मथिष्यसि ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रहस्तंप्रतियोद्धाप्रहस्तस्यसेनापतेःप्रतियोद्धा ॥ २६ ॥ २७॥ हनूमान्पश्चिमद्वारमिति तस्येंद्रजिद्वार

षष्टिःशतसहस्राणितदानिर्यांतिराक्षसाः॥ पराक्रमेणवीर्येणतेजसासत्वगौरवात् ॥ सदृशात्यत्रदर्पेणरावणस्यदुरात्मनः ॥ २२ ॥ अत्रमन्युर्नकर्तं व्यःकोपयेत्वांनभीषये ॥ समर्थोह्यसिवीर्येणसुराणामपिनिग्रहे ॥ २३ ॥ तद्भवांश्चतुरंगेणबलेनमहतावृतं ॥ व्यूह्येदंवानरानीकंनिर्मथिष्यसिराव णं॥ २४॥ रावणावरजेवाक्यमेवंब्रुवतिराघवः॥ शत्रूणांप्रतिघातार्थमिदंवचनमब्रवीत्॥ २५॥ पूर्वद्वारंतुलंकायानीलोवानरपुंगवः॥ प्रहस्तंप्रति योद्धास्याद्वानरैर्बहुभिर्वृतः॥ २६॥ अंगदोवालिपुत्रस्तुबलेनमहतावृतः॥ दक्षिणेबाधतांद्वारेमहापार्श्वमहोदरौ॥ २७॥ हनूमान्पश्चिमद्वारंनिष्पीड्य पवनात्मजः॥ प्रविशत्वप्रमेयात्माबहुभिःकपिभिर्वृतः ॥ २८ ॥ दैत्यदानवसंघानामृषीणांचमहात्मनां ॥ विप्रकारप्रियःक्षुद्रोवरदानबलान्वितः ॥ २९॥ परिक्रमतियःसर्वान्लोकान्संतापयन्प्रजाः॥ तस्याहंराक्षसेंद्रस्यस्वयमेववधेधृतः ॥ ३० ॥ उत्तरंनगरद्वारमहंसौमित्रिणासह॥ निपीड्या भिप्रवेक्ष्यामिसबलोयत्ररावणः॥ ३१ ॥ वानरेंद्रश्चबलवानृक्षराजश्चवीर्यवान् ॥ राक्षसेंद्रानुजश्चैवगुल्मेभवतुमध्यमे ॥ ३२ ॥ नचैवमानुषंरूपं कार्यंहरिभिराहवे ॥ एषाभवतुनःसंज्ञायुद्धेस्मिन्वानरेबले॥ ३३॥

त्वात्तदुचितमहाबलनियोजनं तदेवौचित्यमाह अप्रमेयात्मा ॥ २८ ॥ विप्रकारोवधः ॥ २९ ॥ सर्वान्लोकान्परिक्रमति दिग्विजयाय अहंतस्यवधेधृतःकृतप्रतिज्ञोयतोऽतोहमेवोत्तरं द्वारंप्रवेक्ष्यामीत्युत्तरश्लोकेनयोजना ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अथवानराणामपिकामरूपतयारूपांतरकरणेयुद्धेस्वीयपरकीयविवेकासंभवादाह नचैवेति संज्ञानित्यवानररूपधारणसं केतः एवंचास्मान्सप्तहित्वामनुष्याकारोनिःशंकंवध्यः वानररूपधारीवानरैर्युध्यतेतदावध्यएवेतिभावः ॥ ३३ ॥

संकेतप्रकारमाह वानराएवेति वोयुष्माकंस्वजनेस्वजनत्वपरिज्ञानेवानराएववानरत्वविशिष्टाएवचिह्नं तद्वैशिष्ट्यमेवचिह्नमित्यर्थः मानुषेणरूपेणेतिशेषः ॥ ३४ ॥ केसप्तत्राहाहमिति आत्मनापंचमः मंत्रिचतुष्टयसहितोविभीषणइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ रक्षसामपिसंस्थानंमनुष्यवदेवेतिइतएवज्ञायते कतककृत्तुरक्षोरूपाणामपितेषांमानुषत्वेनप्रच्छादनंस्वार्थानुरोधेनपरेषा मपरिज्ञानार्थंचतदेवाह कृत्यसिद्ध्यर्थंविभीषणमेवमुक्त्वेति मानुषरूपेणस्वसमीपेस्थित्वायोद्धव्यमित्युक्त्वेत्यर्थइत्याह सुवेलारोहणेबुद्धिंचकार तस्यदुर्गत्वाद्रात्रौतत्रावस्थानस्यसुखत्वा

वानराएववश्चिह्नंस्वजनेऽस्मिन्भविष्यति॥ वयंतुमानुषेणैवसप्तयोत्स्यामहेपरान् ॥ ३४ ॥ अहमेवसहभ्रात्रालक्ष्मणेनमहौजसा ॥ आत्मनापंच मश्चायंसखाममविभीषणः॥ ३५॥ सरामःकृत्यसिद्ध्यर्थमेवमुक्त्वाविभीषणं॥ सुवेलारोहणेबुद्धिंचकारमतिमान्प्रभुः॥ ३६॥ रमणीयतरंदृष्ट्वासुवे लस्यगिरेस्तटं॥ ३७॥ ततस्तुरामोमहताबलेनप्रच्छाद्यसर्वांपृथिवींमहात्मा॥ प्रहृष्टरूपोभिजगामलंकांकृत्वामतिंसोरिवधेमहात्मा॥ ३८॥ ॥इ त्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः॥ ३७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ सतुकृत्वासुवेलस्यमतिमारोहणंप्रति॥ लक्ष्मणानुगतोरामःसुग्रीवमिदमब्रवीत्॥ १॥ विभीषणंचधर्मज्ञमनुरक्तंनिशाचरं॥ मंत्रज्ञंचविधिज्ञंचश्लक्ष्णयापरयागिरा॥ २॥ सुवेलंसाधुशै लेंद्रमिमंधातुशतैश्चितं॥ अध्यारोहामहेसर्वेवत्स्यामोत्रनिशामिमां॥ ३॥ लंकांचालोकयिष्यामोनिलयंतस्यरक्षसः॥ येनमेमरणांतायहृताभार्या दुरात्मना॥ ४॥ येनधर्मोनविज्ञातोनवृत्तंनकुलंतथा॥ राक्षस्यानीचयाबुद्ध्यायेनतद्गर्हितंकृतं ॥ ५॥ एवंसंमंत्रयन्नेवसक्रोधोरावणंप्रति॥ रामःसु वेलमासाद्यचित्रसानुमुपारुहत्॥ ६॥ पृष्ठतोलक्ष्मणश्चैनमन्वगच्छत्समाहितः॥ सशरंचापमुद्यम्यसुमहद्विक्रमेरतः॥ ७॥

च्च मतिमान्मतिमितिपाठे मतिमर्थनिर्धारणात्मिकांबुद्धिमित्यर्थः अर्थनिर्धारणंमतिरितितीर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ एतदग्रे ततस्तुरामइतिपद्यंपठंतितन्नवक्ष्यमाणसंग्रहोनाप्युक्तानुवादोना प्यत्रप्रकरणविच्छेदइतीमंश्लोकंवृथाप्रक्षिप्याप्यत्रसर्गच्छेदंकुर्वंतिभ्रांताइतिकतककृत् ॥सप्तमानः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ सत्विति ॥ १ ॥ विधिज्ञंकार्यविदं ॥ २ ॥ अध्यारोहामहेआरोक्ष्यामहे ॥ ३ ॥ मरणांतायमरणपर्यंतदुःखमनुभवितुं ॥ ४ ॥ राक्षस्याराक्षःसंबंधिन्या नीच याक्रूरया तत्सीताहरणरूपं ॥ ५ ॥ संमंत्रयन्संचिंतयन् चित्रसानुंसुवेलमित्यन्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥

वायुवेगप्रवणाःवायुवेगगतयः ॥ ८ ॥ यत्रराघवः येनराघवआरूढइत्यर्थः ॥९॥ शिखरेतस्येति स्थितेतिशेषः खेआकाशेविषक्तांरचितामिव ॥१०॥ रक्षार्थंप्राकारवरसंस्थैर्निशाचरै रपरंप्राकारंकृतमिवददृशुः ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रतिरंजितःप्रतिप्रापितरागः पूर्णचंद्रप्रदीप्ताक्षपेत्यनेनपौषशुक्लचतुर्दश्यांपूर्णिमायांवासुवेलारोहणमितिबोध्यं सुवेलाग्रेरामःसैन्यंन्यवेशयदि त्यग्निवेश्योक्तेः अत्रपूर्णचंद्रत्वोक्तिःपूर्णकल्पत्वादिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ अवकमानः कतकः ॥ ३५ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअ

तमन्वारोहत्सुग्रीवःसामात्यःसविभीषणः॥ तेवायुवेगप्रवणास्तंगिरिंगिरिचारिणः॥ ८॥ अध्यारोहंतशतशःसुवेलंयत्रराघवः ॥ तेत्वदीर्घेणकाले नगिरिमारुह्यसर्वतः॥ ९॥ ददृशुःशिखरेतस्यविषक्तामिवखेपुरीं॥ तांशुभांप्रवरद्वारांप्राकारवरशोभितां ॥ १० ॥ लंकांराक्षससंपूर्णांददृशुर्हरियू थपाः॥ प्राकारवरसंस्थैश्चतथानीलैश्चराक्षसैः॥ ददृशुस्तेहरिश्रेष्ठाःप्राकारमपरंकृतं ॥ ११ ॥ तंदृष्ट्वावानराःसर्वेराक्षसान्युद्धकांक्षिणः॥ मुमुचुर्वि विधान्नादांस्तस्यरामस्यपश्यतः॥ १२॥ ततोस्तमगमत्सूर्यःसंध्ययाप्रतिरंजितः॥ पूर्णचंद्रप्रदीप्ताचक्षपासमतिवर्तत॥ १३ ॥ ततःसरामोहरिवाहि नीपतिर्विभीषणेनप्रतिनंद्यसत्कृतः ॥ सलक्ष्मणोयूथपयूथसंयुतःसुवेलपृष्ठेन्यवसद्यथासुखं॥ १४॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदि काव्येयुद्धकांडेअष्टत्रिंशःसर्गः॥ ३८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ तांरात्रिमुषितास्तत्रसुवेलेहरियूथपाः ॥ लंकायांददृशुर्वीरावनान्युपव नानिच ॥ १ ॥ समसौम्यानिरम्याणिविशालान्यायतानिच॥ दृष्टिरम्याणितेदृष्ट्वाबभूवुर्जातविस्मयाः ॥ २ ॥ चंपकाशोकबकुलशालतालसमाकु ला॥ तमालपनसच्छन्नानागमालासमावृता॥ ३॥ हिंतालैरर्जुनैर्नीपैःसप्तपर्णैःसुपुष्पितैः॥ तिलकैःकर्णिकारैश्चपाटलैश्चसमंततः ॥ ४ ॥ शुशुभे पुष्पिताग्रैश्चलतापरिगतद्रुमैः॥ लंकाबहुविधैर्दिव्यैर्यथेंद्रस्यामरावती॥ ५ ॥

ष्टत्रिंशःसर्गः ॥ ३८ ॥ ॥ ९ ॥ तामिति ॥ १ ॥ समसौम्यानिआयामविस्ताराभ्यांसमानिसमभूतलानिचदुष्टमृगाद्युपद्रवराहित्येनसौम्यानि अतएवक्रीडादौरम्याणीत्यर्थइतिती र्थः समसाम्यानीतिपाठः ॥ समप्रदेशेसाम्यसंस्थानादि रम्याणिमृगाद्युपद्रवराहित्यादितिकतकः विशालानिविपुलानि आयतानिदीर्घाणि दृष्टिरम्याणिचक्षुःप्रियाणि ॥ २ ॥ चंपके त्यादिलंकाविशेषणं नागमालानागवृक्षपंक्तिः ॥ ३ ॥ ४ ॥ द्रुमैरुपलक्षिता दृश्यैर्दृष्टिप्रियवस्तुभिरुपलक्षिता ॥ ५ ॥

दृश्यान्येवाह विचित्रेति ॥ ६ ॥ अगमावृक्षाः ॥ ७ ॥ सर्वेऋतवोयस्मिंस्तत्सर्वर्तुकं ॥ ८ ॥ बर्हिणैर्मयूरैः परभृताःकोकिलाः वननिर्झरेनिर्झरयुतेवने राजदंतादिः ॥ ९ ॥ कोकिलैरा कुलाःखंडावृक्षखंडायेषुतानिवनोपवनानि अग्रेपिबहुव्रीहिरेव ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ घ्राणसमत्वेनमंदता अन्येतुवनोपवनप्रवेष्टृव्यतिरिक्ताःयूथान्निष्क्रम्यलंकांजग्मुः ॥ १३ ॥

विचित्रकुसुमोपेतैरक्तकोमलपल्लवैः॥ शाद्वलैश्चतथानीलैश्चित्राभिर्वनराजिभिः॥६॥ गंधाढ्यान्यतिरम्याणिपुष्पाणिचफलानिच॥ धारयंत्यगमास्त त्रभूषणानीवमानवाः॥७॥ तच्चैत्ररथसंकाशंमनोज्ञंनंदनोपमं॥ वनंसर्वर्तुकंरम्यंशुशुभेषट्पदायुतं॥ ८॥ दात्यूहकोयष्टिबकैर्नृत्यमानैश्चबर्हिणैः॥ रुतंपरभृतानांचशुश्रुवेवननिर्झरे॥ ९॥ नित्यमत्तविहंगानिभ्रमराचरितानिच॥ कोकिलाकुलखंडानिविहंगाभिरुतानिच॥ १०॥ भृंगराजाभिगी तानिकुररस्वनितानिच॥ विविशुस्तेततस्तानिवनान्युपवनानिच ॥ ११ ॥ हृष्टाःप्रमुदितावीराहरयःकामरूपिणः ॥ तेषांप्रविशतांतत्रवानराणांम हौजसां ॥ १२॥ पुष्पसंसर्गसुरभिर्ववौघ्राणसमोनिलः ॥ अन्येतुहरिवीराणांयूथान्निष्क्रम्ययूथपाः ॥ सुग्रीवेणाभ्यनुज्ञातालंकांजग्मुःपताकिनीं ॥ १३॥ वित्रासयंतोविहगान्ग्लापयंतोमृगद्विपान्॥ कंपयंतश्चतांलंकांनादैःस्वैर्नदतांवराः ॥ १४ ॥ कुर्वंतस्तेमहावेगामहींचरणपीडितां॥ रजश्च सहसैवोर्ध्वंजगामचरणोत्थितं॥ १५॥ ऋक्षाःसिंहाश्चमहिषावारणाश्चमृगाःखगाः॥ तेनशब्देनवित्रस्ताजग्मुर्भीतादिशोदश॥ १६॥ शिखरंतुत्रि कूटस्यप्रांशुचैकंदिविस्पृशं॥ समंतात्पुष्पसंछन्नंमहारजतसन्निभं ॥ १७॥ शतयोजनविस्तीर्णंविमलंचारुदर्शनं॥ श्लक्ष्णंश्रीमन्महच्चैवदुष्प्रापं शकुनैरपि॥ १८॥ मनसापिदुरारोहंकिंपुनःकर्मणाजनैः॥ निविष्टातस्यशिखरेलंकारावणपालिता ॥ १९॥ दशयोजनविस्तीर्णात्रिंशद्योजनमा यता॥ सापुरीगोपुरैरुच्चैःपांडुरांबुदसन्निभैः॥ कांचनेनचशालेनराजतेनचशोभते॥ २०॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ वारणाःवनगजाः ॥ १६ ॥ एकमखंडं दिविस्पृशंदिविस्पृक् पूर्वपदेल्लुग्भ्यांचेतिङेरलुक् स्पृशेःक्वप्रत्ययश्चार्षः समंतात्परितइत्यर्थः महारजतंस्वर्णं ॥ १७ ॥ शतयो जनेति अनेकयोजनेत्यर्थः श्लक्ष्णंकुट्टिमभूमिवत् ॥ १८ ॥१९॥ दशयोजनेति इदंचलंकारूपंमहद्दुर्गांतर्वर्तिरावणवासस्थानभूतांतर्दुर्गपरं शतयोजनविस्तीर्णात्रिंशद्योजनमायतेत्यत्रै वान्यस्थलेउक्तेः कांचनेनराजतेनशालेनप्राकारेण ॥ २० ॥

प्रासादभूषितत्वेउपमानं घनैरित्यादि मध्यमंवैष्णवंपदं आकाशमित्यर्थः ॥ २१ ॥ तत्ररावणगृहंप्रासादविशेषेणलक्ष्यतइत्याह यस्यामिति स्तंभसहस्रेणनिर्मितइतिशेषः ॥ २२ ॥ सं
एषपुरभूषणंप्रासादोराक्षसेंद्रस्य चैत्यआलयः चैत्यमायतनंतुल्ये पुंस्त्वमार्षं समग्रेणरक्षसांशतेनसमग्रसन्नाहवताअनेकेनेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ नगरींदृष्ट्वेतिशेषः ॥२६ ॥२७॥
उच्छ्रयमानः ॥ कतकः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥३९॥ ॥७॥ ॥ योजनद्वयमंडलंयोजनद्व

प्रासादैश्चविमानैश्चलंकापरमभूषिता ॥ घनैरिवातपापायेमध्यमंवैष्णवंपदं ॥ २१ ॥ यस्यांस्तंभसहस्रेणप्रासादःसमलंकृतः ॥ कैलासशिखराकारोदृश्यतेखमिवोल्लिखन् ॥ २२ ॥ चैत्यःसराक्षसेंद्रस्यबभूवपुरभूषणं ॥ शतेनरक्षसांनित्यंयःसमग्रेणरक्ष्यते ॥ २३ ॥ मनोज्ञांकांचनवतींपर्वतैरुपशोभितां ॥ नानाधातुविचित्रैश्चउद्यानैरुपशोभितां ॥ २४ ॥ नानाविहगसंघुष्टांनानामृगनिषेवितां ॥ नानाकुसुमसंपन्नांनानाराक्षससेवितां ॥ २५ ॥ तांसमृद्धांसमृद्धार्थांलक्ष्मीवाँल्लक्ष्मणाग्रजः ॥ नगरींत्रिदिवप्रख्यांविस्मयंप्रापवीर्यवान् ॥ २६ ॥ तांरत्नपूर्णांबहुसंविधानांप्रासादमालाभिरलंकृतांच ॥ पुरींमहायंत्रकवाटमुख्यांददर्शरामोमहताबलेन ॥ २७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततोरामःसुवेलाग्रंयोजनद्वयमंडलं ॥ उपारोहत्ससुग्रीवोहरियूथैःसमन्वितः ॥ १ ॥ स्थित्वामुहूर्तंतत्रैवदिशोदशविलोकयन् ॥ त्रिकूटशिखरेरम्येनिर्मितांविश्वकर्मणा ॥ २ ॥ ददर्शलंकांसुन्यस्तांरम्यकाननशोभितां ॥ तस्यगोपुरशृंगस्थंराक्षसेंद्रंदुरासदं ॥ ३ ॥ श्वेतचामरपर्यंतंविजयच्छत्रशोभितं ॥ रक्तचंदनसंलिप्तंरक्ताभरणभूषितं ॥ ४ ॥ नीलजीमूतसंकाशंहेमसंछादितांबरं ॥ ऐरावतविषाणाग्रैरुत्कृष्टकिणवक्षसं ॥ ५ ॥ शशलोहितरागेणसंवीतंरक्तवाससा ॥ संध्यातपेनसंछन्नंमेघराशिमिवांबरे ॥ ६ ॥

यविस्तरं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ श्वेतचामरेपर्यंतेवीज्यमानेयस्य विजयच्छत्रेणश्वेतच्छत्रेणराजचिह्नेनशोभितं ॥ ४ ॥ हेमसंछादितांबरंहेममालोपरचितहंसादिचित्रैःसंछादितमंबरमंतरीयवासोयस्य ऐरावतविषाणाग्रकरणैरुत्कृष्टैर्विलेखनैर्जातःकिणोवक्षसियस्यतं ॥ ५ ॥ शशलोहितंशशरुधिरंतत्सदृशरागवतारक्तवाससोत्तरीयवस्त्रेणसंवीतं ॥ ६ ॥

पश्यतांपश्यतोऽनादृत्येत्यर्थः ॥ ७ ॥ सत्वेनसत्वकार्योत्साहेन अचलाग्रात्सुवेलाग्राद्गोपुरस्थलेरावणावस्थितिस्थाने ॥ ८ ॥ ९ ॥ पार्थिवेंद्रस्यतेजसानुगृहीतेनमयानमोक्ष्यसे रामाभिप्रायेणसखात्वाभिप्रायेणदासइतिबोध्यं ॥ १० ॥ उत्पत्यगोपुरादितिशेषः तस्योपरिपुप्लुवेप्लुत्यागतइत्यर्थः चित्रमद्भुतंतत्प्रसिद्धं मुकुटमाकृष्यशिरसोगृहीत्वाभुविपातयामास तत्पाततयित्वास्वयंभूमावपपात ॥ ११ ॥ तूर्णमायांतंपुनर्भूतलादितिशेषः मेपरोक्षमेवत्वंसुग्रीवः इदानीमदृष्टयेहीनग्रीवोभविष्यसि ॥ १२ ॥ तलेभूतले क्रीडायांतलाहतकंदुकोयथाद्रागुत्तिष्ठति

पश्यतांवानरेंद्राणांराघवस्यापिपश्यतः ॥ दर्शनाद्राक्षसेंद्रस्यसुग्रीवःसहसोत्थितः ॥ ७ ॥ क्रोधवेगेनसंयुक्तःसत्वेनचबलेनच ॥ अचलाग्रादथोत्थायपुप्लुवेगोपुरस्थले ॥ ८ ॥ स्थित्वामुहूर्तंसंप्रेक्ष्यनिर्भयेनांतरात्मना ॥ तृणीकृत्यचतद्रक्षःसोब्रवीत्परुषंवचः ॥ ९ ॥ लोकनाथस्यरामस्यसखादासोस्मिराक्षस ॥ नमयामोक्ष्यसेऽद्यत्वंपार्थिवेंद्रस्यतेजसा ॥ १० ॥ इत्युक्त्वासहसोत्पत्यपुप्लुवेतस्यचोपरि ॥ आकृष्यमुकुटंचित्रंपातयामासतद्भुवि ॥ ११ ॥ समीक्ष्यतूर्णमायांतंबभाषेतंनिशाचरः ॥ सुग्रीवस्त्वंपरोक्षंमेहीनग्रीवोभविष्यसि ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वोत्थायतंक्षिप्रंबाहुभ्यामाक्षिपत्तले ॥ कंदुवत्ससमुत्थायबाहुभ्यामाक्षिपद्धरिः ॥ १३ ॥ परस्परंस्वेदविदिग्धगात्रौपरस्परंशोणितरक्तदेहौ ॥ परस्परंश्लिष्टनिरुद्धचेष्टौपरस्परंशाल्मलिकिंशुकाविव ॥ १४ ॥ मुष्टिप्रहारैश्चतलप्रहारैररत्निघातैश्चकराग्रघातैः ॥ तौचक्रतुर्युद्धमसह्यरूपंमहाबलौराक्षसवानरेंद्रौ ॥ १५ ॥ कृत्वानियुद्धंभृशमुग्रवेगौकालंचिरंगोपुरवेदिमध्ये ॥ उत्क्षिप्यचोत्क्षिप्यविनम्यदेहौपादक्रमाद्गोपुरवेदिलग्नौ ॥ १६ ॥ अन्योन्यमापीड्यविलग्नदेहौतौपेततुःसालनिखातमध्ये ॥ उत्पेततुर्भूमितलंस्पृशंतौस्थित्वामुहूर्तंत्वभिनिःश्वसंतौ ॥ १७ ॥

तद्वत्समुत्थायबाहुभ्यामाक्षिपत् भूमावितिशेषः ॥ १३ ॥ शोणितेनरुधिरेणरक्तवर्णौदेहौययोस्तौ परस्परंश्लिष्टौश्लिष्टत्वादेवतौचतौनिरुद्धचेष्टौशाल्मलिकिंशुकाविवपुष्पिताविति शेषः ॥ १४ ॥ अरत्निघातैर्निष्कनिष्ठमुष्टिघातैः अरत्निस्तुनिष्कनिष्ठेनमुष्टिनेत्यमरः असह्यरूपंअत्यंतासह्यं ॥ १५ ॥ नियुद्धंबाहुयुद्धं विनम्य पादक्रमात्पादविक्षेपाद्धेतोः गोपुरवेदिलग्नौभूपतितावित्यर्थः ॥ १६ ॥ सालनिखातमध्येप्राकारपरिखयोर्मध्ये निघातेतिपाठेप्ययमेवार्थः अभिनिःश्वसंतौमुहूर्तंस्थित्वालिम्प्येत्यन्वयः ॥ १७ ॥

बाहुरूपैर्योक्रैरज्जुभिःसंयोजयामासतुर्बबंधतुः संरंभःक्रोधः शिक्षानियुद्धाभ्यासः बलंसहजंप्राणीयं तैःसंयुक्तौ ॥ १८ ॥ पोतोबालः संवेदनंप्रेरणं ॥ १९ ॥ व्यायामोनियुद्धोत्साहः ॥ २० ॥ वारयंत्येभिःप्रतिगजानितिवारणोमहागजः द्वितीयवारणशब्दःकरिहस्तवाची करिकराभैरित्यर्थः परवारणोमत्तगजः मंडलमार्गे मंडलाकारत्वसाधकोमार्गोगतिभेदः ॥ २१॥ भक्षार्थेभक्षरूपप्रयोजननिमित्तंयथाक्रुद्धाववतस्थातेतथेत्यर्थः ॥ २२ ॥ विचित्राणिमंडलानिचारिकरणखंडमहामंडलाख्यमंडलभेदात् तानितु एकपादप्रचारेणचारिसंज्ञंतुमंडलं द्विपादक्रमणंयत्रकरणाख्यंतुमंडलं करणानांसमायोगात्खंडंमंडलमीरितं खंडैस्त्रिभिश्चतुर्भिर्वामहामंडलमीरितमितिभरतोक्तानि विविधानिस्थानानि वैष्णवंसमपादंचवैशाखंमंडलंतथा प्रत्यालीढमनालीढंस्थानान्येतानिषण्नृणामितिभरतोक्तानि पादयोःपूर्वापरविक्षेपतिर्यग्विक्षेपादिविन्यासविशेषरूपाणीतितीर्थः गोमूत्रकाणिगोमूत्ररेखाकारकुटिलगमनानि चित्राणि

आलिंग्यचालिंग्यचबाहुयोक्रैःसंयोजयामासतुराहवेतौ॥ संरंभशिक्षाबलसंप्रयुक्तौसुचेरतुःसंप्रतियुद्धमार्गे ॥ १८ ॥ शार्दूलसिंहाविवजातदंष्ट्रौ गजेंद्रपोताविवसंप्रयुक्तौ॥ संहत्यसंवेद्यचतौकराभ्यांतौपेततुर्वैयुगपद्धरायां ॥ १९ ॥ उद्यम्यचान्योन्यमधिक्षिपंतौसंचक्रमातेबहुयुद्धमार्गे॥ व्यायामशिक्षाबलसंप्रयुक्तौक्लमंनतौजग्मतुराशुवीरौ॥ २०॥ बाहूत्तमैर्वारणवारणाभैर्निवारयंतौपरवारणाभौ॥ चिरेणकालेनभृशंप्रयुद्धौसंचेरतुर्मंडलमार्गमाशु॥ २१॥ तौपरस्परमासाद्ययत्तावन्योन्यसूदने॥ मार्जाराविवभक्षार्थेऽवतस्थातेमुहुर्मुहुः ॥ २२॥ मंडलानिविचित्राणिस्थानानिविविधानिच॥ गोमूत्रकाणिचित्राणिगतप्रत्यागतानिच॥ २३॥ तिरश्चीनगतान्येवतथावक्रगतानिच॥ परिमोक्षंप्रहाराणांवर्जनंपरिधावनं॥ २४॥ अभिद्रवणमाप्लावमवस्थानंसविग्रहं॥ परावृत्तमपावृत्तमपद्रुतमवप्लुतं॥ २५॥ उपन्यस्तमपन्यस्तंयुद्धमार्गविशारदौ ॥ तौविचेरतुरन्योन्यंवानरेंद्रश्चरावणः॥ २६॥

गतप्रत्यागतानिनानाप्रकारापसर्पणोपसर्पणानि ॥ २३ ॥ तिरश्चीनगतानितिर्यग्गतानि वक्रगतानिसव्यापसव्यसंचारणानि प्रहाराणांपरदत्तप्रहाराणां परिमोक्षंस्थानचलनादिनाव्यर्थीकरणं वर्जनंस्वप्रहारवैफल्यापादकस्थानेतद्वर्जनं परिधावनंएकस्यतिष्ठतःपरितोधावनंभ्रमणमित्यर्थः ॥ २४ ॥ अभिद्रवणंअभिमुखेनशीघ्रगमनं आप्लवनमीषदीषद्गमनं अवस्थानंकृत्वाकृत्वागमनमितियावत् सविग्रहमवस्थानंविगृह्याभिमुख्येनावस्थानं परावृत्तंपराङ्मुखगमनं अपावृत्तंपार्श्वतोपसरणं अपद्रुतंपरस्परजान्वादिग्रहायावनतकायतयाधावनं अवप्लुतंप्रतिभटपादेनप्रहर्तुमभिगमनं ॥ २५ ॥ उपन्यस्तंपरेणस्वबाह्वोरग्रहायस्वोरःसमीपस्थानं अपन्यस्तंप्रतिभटबाहुग्रहणार्थंस्वबाहुप्रसारणं कुर्वंतौतौविचेरतुरित्यन्वयः ॥ २६ ॥ ॥६०॥

एतस्मिन्नंतरेसुग्रीवादात्मानंबलतोमोचयितुमशक्यत्वावसरेमायाबलमारब्धुमुपसंपेदेउपचक्रमे तंउपक्रांतमार्यज्ञात्वा ॥ २७॥ जितकाशीजितश्वासः वंचितःक्वगतइत्यज्ञातहरिराजगमनः ॥ २८ ॥ प्राप्तासंग्रामकीर्तिः तदेवदर्शयति निशिचरपतिमाजौश्रमेणयोजयित्वेति निशिचरेत्यार्षं अतिविशालंगगनमतिदूरंलंघयित्वेत्यर्थः ॥ २९ ॥ उक्तमर्थमुपसंहरति सइति तरुमृगावानरास्तद्गणमुख्याहनूमदादयः ॥ ३० ॥ नगमानः कतकः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरमीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचत्वारिंशःसर्गः॥४०॥

एतस्मिन्नंतरेरक्षोमायाबलमथात्मनः॥ आरब्धुमुपसंपेदेज्ञात्वातंवानराधिपः॥ २७॥ उत्पपाततदाकाशंजितकाशीजितक्लमः ॥ रावणःस्थितएवात्रहरिराजेनवंचितः॥ २८॥ अथहरिवरनाथःप्राप्तसंग्रामकीर्तिर्निशिचरपतिमाजौयोजयित्वाश्रमेण॥ गगनमतिविशालंलंघयित्वार्कसूनुर्हरिगणबलमध्येरामपार्श्वंजगाम॥ २९॥ सइतिसवितृसूनुस्तत्रतत्कर्मकृत्वापवनगतिरनीकंप्राविशत्संप्रहृष्टः॥ रघुवरनृपसूनोर्वर्धयन्युद्धहर्षंतरुमृगगणमुख्यैःपूज्यमानोहरींद्रः॥ ३०॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचत्वारिंशःसर्गः॥ ४०॥ ॥७॥ ॥७॥

अथतस्मिन्निमित्तानिदृष्ट्वालक्ष्मणपूर्वजः॥ सुग्रीवंसंपरिष्वज्यरामोवचनमब्रवीत्॥१॥ असंमंत्र्यमयासार्धंतदिदंसाहसंकृतं॥ एवंसाहसयुक्तानिनकुर्वंतिजनेश्वराः॥ २॥ संशयेस्थाप्यमांचेदंबलंचेमंविभीषणं॥ कष्टंकृतमिदंवीरसाहसंसाहसप्रिय ॥ ३॥ इदानींमाकृथावीरएवंविधमरिंदम॥ त्वयिकिंचित्समापन्नेकिंकार्यंसीतयामम॥ ४॥ भरतेनमहाबाहोलक्ष्मणेनयवीयसा॥ शत्रुघ्नेनचशत्रुघ्नस्वशरीरेणवापुनः ॥५॥ त्वयिचानागतेपूर्वमितिमेनिश्चितामतिः॥ जानतश्चापितेवीर्यंमहेंद्रवरुणोपम॥ ६॥

॥ ७ ॥ तस्मिन्सुग्रीवे निमित्तानिक्षतजादिरूपाणियुद्धचिन्हानि ॥ १ ॥ जनेश्वराःनृपाः ॥ २ ॥ संशयेस्थाप्येति अतिघोरशत्रुसमीपंगतःकथमागमिष्यतिराजेतिबहुचिंतामग्नंकृत्वा ॥ ३ ॥ इदानींघोरयुद्धप्राप्तौ एवंविधमस्माभिःसहासंमंत्र्यकार्यमितःपरंमाकृथाः त्वयिकिंचित्समापन्नेदैवात्त्वापमानादिप्राप्तावित्यर्थः नाश्लीलंकीर्तयेदित्युक्तेरेवंवादः ॥ ४ ॥ ५ ॥ त्वयिचानागतेपूर्वंत्वदागमनात्पूर्वं यदितवविपत्तिःस्यात्तर्हीतिशेषः इतिवक्ष्यमाणप्रकारामतिर्मेनिश्चिताभूत् भगवन्कथमेवंप्रथितप्राकृतइवशंकेत्यत्राह जानतश्चापीति अतिस्नेहःपापशंकीतिन्यायादित्याशयः ॥ ६ ॥

तांमतिदर्शयति हत्वेति अभिषिच्येतिप्रतिज्ञायाःसाधनीयत्वादित्याशयः ॥ ७ ॥ महाबलेत्यंतमतिकथनं ॥ ८ ॥ आत्मनोविक्रमंस्वस्यपरपराक्रमसंहारसामर्थ्यंजानन्स्वानुभवेनावग च्छन्कथंमर्षयामि नकथमपीत्यर्थः ॥ ९ ॥ अभिनंद्यसौहृदस्यातिबलसंपत्तेश्चेदमेवयुक्तमितिश्लाघांकृत्वेत्यर्थः लक्ष्मिसंपन्नमितिह्रस्वआर्षः ॥ १० ॥ शीतमुदकंतद्वतोजलाशया

हत्वाहंरावणंयुद्धेसपुत्रबलवाहनं ॥ अभिषिच्यचलंकायांविभीषणमथापिच ॥ ७॥ भरतेराज्यमारोप्यत्यक्ष्येदेहंमहाबल ॥ तमेवंवादिनंरामंसुग्रीवःप्रत्यभाषत ॥ ८ ॥ तवभार्यापहर्तारंदृष्ट्वाराघवरावणं ॥ मर्षयामिकथंवीरजानन्विक्रममात्मनः ॥ ९ ॥ इत्येवंवादिनंवीरमभिनंद्यचराघवः ॥ लक्ष्मणंलक्ष्मिसंपन्नमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १० ॥ परिगृह्योदकंशीतंवनानिफलवंतिच ॥ बलौघंसंविभज्येमंव्यूह्यतिष्ठामलक्ष्मण ॥ ११ ॥ लोकक्षयकरंभीमंभयंपश्याम्युपस्थितं ॥ निबर्हणंप्रवीराणामृक्षवानररक्षसां ॥ १२ ॥ वाताहिपरुषंवांतिकंपतेचवसुंधरा ॥ पर्वताग्राणिवेपंतेनदंतिधरणीधराः ॥ १३ ॥ मेघाःक्रव्यादसंकाशाःपरुषाःपरुषस्वराः ॥ क्रूराःक्रूरंप्रवर्षंतेमिश्रंशोणितबिंदुभिः ॥ १४ ॥ रक्तचंदनसंकाशासंध्यापरमदारुणा ॥ ज्वलच्चनिपतत्येतदादित्यादग्निमंडलं ॥ १५ ॥ आदित्यमभिवाश्यंतिजनयंतोमहद्भयं ॥ दीनादीनस्वराःक्रूराअप्रशस्तामृगद्विजाः ॥ १६ ॥ रजन्यामप्रशस्तश्चसंतापयतिचंद्रमाः ॥ कृष्णरक्तांशुपर्यंतोयथालोकस्यसंक्षये ॥ १७ ॥ ह्रस्वोरूक्षोऽप्रशस्तश्चपरिवेषःसुलोहितः ॥ आदित्यमंडलेनीलंलक्ष्मलक्ष्मण दृश्यते ॥ १८ ॥ दृश्यतेनयथावच्चनक्षत्राण्यभिवर्तते ॥ युगांतमिवलोकस्यपश्यलक्ष्मणशंसति ॥ १९ ॥ काकाःश्येनास्तथागृध्रानीचैःपरिपतंतिच ॥ शिवाश्चाप्यशुभावाचःप्रवदंतिमहास्वनाः ॥ २० ॥ शैलैःशूलैश्चखड्गैश्चविमुक्तैःकपिराक्षसैः ॥ भविष्यत्यावृताभूमिर्मांसशोणितकर्दमा ॥ २१ ॥ क्षिप्रमद्यदुराधर्षांपुरींरावणपालितां ॥ अभियामजवेनैवसर्वतोहरिभिर्वृताः ॥ २२ ॥

न्फलवंतिवनानिचपरिगृह्य बलौघंव्यूहव्यूहविशेषपूर्वंसंविभज्यविभागेनस्थापयित्वा ॥ ११ ॥ व्याख्यातप्रायाइमेश्लोकाः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ यच्चनक्षत्राण्यभिवर्ततेप्रकाशगत्यादिकंतच्चयथावन्नदृश्यतेइत्यन्वयः हेलक्ष्मणउक्तदुर्निमित्तजालंलोकस्ययुगांतंशंसतीवपश्य ॥ १९ ॥ श्येनादयोनीचैर्निपतंति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ ससुग्रीवःसुग्रीवसहितः कपिराजबलंसन्नद्धकृतसन्नाहंकृत्वाकालेज्योतिःशास्त्रोक्तकालेसंयुगाययुद्धायाभ्यचोदयत् ॥ २५ ॥ कालेस्वरशास्त्रोक्तेयुद्धयोग्येकाले प्रविष्टःप्रवेष्टुंप्रस्थितः ॥ २६ ॥ २७ ॥ ऋक्षवनौकसांपृतनेतिच्छेदः ॥ २८ ॥ परवारणाःशत्रुनिवारकाः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ यथानिर्देशंरामनिर्देशमनतिक्रम्य संपीड्यलंकांरुध्वा

इत्येवंतुवदन्वीरोलक्ष्मणंलक्ष्मणाग्रजः ॥ तस्मादवातरच्छीघ्रंपर्वताग्रान्महाबलः ॥ २३ ॥ अवतीर्यतुधर्मात्मातस्माच्छैलात्सराघवः ॥ परैःपरमदुर्धर्षंददर्शबलमात्मनः ॥ २४ ॥ सन्नह्यतुससुग्रीवःकपिराजबलंमहत् ॥ कालज्ञोराघवःकालेसंयुगायाभ्यचोदयत् ॥ २५ ॥ ततःकालेमहाबाहुर्बलेनमहतावृतः ॥ प्रविष्टःपुरतोधन्वीलंकामभिमुखःपुरीं ॥ २६ ॥ तौविभीषणसुग्रीवौहनूमान्जांबवान्नलः ॥ ऋक्षराजस्तथानीलोलक्ष्मणश्चान्वयुस्तदा ॥ २७ ॥ ततःपश्चात्सुमहतीपृतनर्क्षवनौकसां ॥ प्रच्छाद्यमहतींभूमिमनुयातिस्मराघवं ॥ २८ ॥ शैलशृंगाणिशतशःप्रवृद्धांश्चमहीरुहान् ॥ जगृहुःकुंजरप्रख्यावानराःपरवारणाः ॥ २९ ॥ तौत्वदीर्घेणकालेनभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ रावणस्यपुरींलंकामासेदतुररिंदमौ ॥ ३० ॥ पताकामालिनींरम्यामुद्यानवनशोभितां ॥ चित्रवप्रांसुदुष्प्रापामुच्चैःप्राकारतोरणां ॥ ३१ ॥ तांसुरैरपिदुर्धर्षांरामवाक्यप्रचोदिताः ॥ यथानिर्देशंसंपीड्यन्यविशंतवनौकसः ॥ ३२ ॥ लंकायास्तूत्तरद्वारंशैलशृंगमिवोन्नतं ॥ रामःसहानुजोधन्वीजुगोपचरुरोधच ॥ ३३ ॥ लंकामुपनिविष्टस्तुरामोदशरथात्मजः ॥ लक्ष्मणानुचरोवीरःपुरींरावणपालितां ॥ ३४ ॥ उत्तरद्वारमासाद्ययत्रतिष्ठतिरावणः ॥ नान्योरामाद्धितद्द्वारंसमर्थःपरिरक्षितुं ॥ ३५ ॥ रावणाधिष्ठितंभीमंवरुणेनेवसागरं ॥ सायुधैराक्षसैर्भीमैरभिगुप्तंसमंततः ॥ ३६ ॥ लघूनांत्रासजननंपातालमिवदानवैः ॥ विन्यस्तानिचयोधानांबहूनिविविधानिच ॥ ३७ ॥ ददर्शायुधजालानितथैवकवचानिच ॥ पूर्वंतुद्वारमासाद्यनीलोहरिचमूपतिः ॥ ३८ ॥ अतिष्ठत्सहमैंदेनद्विविदेनचवीर्यवान् ॥ अंगदोदक्षिणद्वारंजग्राहसुमहाबलः ॥ ३९ ॥

॥ ३२ ॥ तस्यैवप्रपंचोलंकायाइति उत्तरद्वारंरुरोधतद्द्वारनिरोधकमात्मबलंजुगोपच ॥ ३३ ॥ उक्तमेवार्थंस्थैर्यायाह लंकामिति ॥ ३४ ॥ तद्द्वारंतद्द्वाररोधिकांसेनां ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ लघूनांअल्पवीर्याणां दानवैःपातालमिवगुप्तंराक्षसैर्गुप्तंद्वारमित्यन्वयः विन्यस्तानियुद्धकालेयथोचितपरिग्रहार्थमितिशेषः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ मध्यमेगुल्मेअतिदुर्जयरावणेंद्रजिदधिष्ठितयोरुत्तरपश्चिमद्वारयोर्मध्येवायुदिशि तदुभयद्वारनिरोधकानांमध्यमणिन्यायेनसाहाय्यंकर्तुंसुग्रीवःसमतिष्ठतेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ सर्वैर्हरिश्रेष्ठैर्द्वारनिरोधनियुक्तेभ्योवशिष्टैः प्रख्यातयूथपाःषट्त्रिंशत्कोट्यः अप्रख्यातयूथपानांतत्सेनानांचगणनाभावइतिभावः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ द्वारनिरोधनियुक्तसेनाप्रमाणमाह द्वारेइति ॥ ४४ ॥ अदूरात्पश्चिमेनआसन्नपृष्ठभागावष्टंभेन ॥ ४५ ॥ विकृतलांगूलाः क्रोधामर्षवशादितिशेषः ॥ ४६ ॥ दशगुणोत्तराःशतनागबलाः नागसहस्रस्यनागसहस्रेण ॥ ४७ ॥

ऋषभेणगवाक्षेणगजेनगवयेनच ॥ हनूमान्पश्चिमद्वारंररक्षबलवान्कपिः ॥ ४० ॥ प्रजंघतरसाभ्यांचवीरैरन्यैश्चसंगतः ॥ मध्यमेचस्वयंगुल्मेसुग्रीवःसमतिष्ठत ॥ ४१ ॥ सहसर्वैर्हरिश्रेष्ठैःसुवर्णपवनोपमैः ॥ वानराणांतुषट्त्रिंशत्कोट्यःप्रख्यातयूथपाः ॥ ४२ ॥ निपीड्योपनिविष्टाश्चसुग्रीवोयत्रवानरः ॥ शासनेनतुरामस्यलक्ष्मणःसविभीषणः ॥ ४३ ॥ द्वारेद्वारेहरीणांतुकोटिंकोटीर्न्यवेशयत् ॥ पश्चिमेनतुरामस्यसुषेणःसहजांबवान् ॥ ४४ ॥ अदूरान्मध्यमेगुल्मेतस्थौबहुबलानुगः ॥ तेतुवानरशार्दूलाःशार्दूलाइवदंष्ट्रिणः ॥ गृहीत्वाद्रुमशैलाग्रान्हृष्टायुद्धायतस्थिरे ॥ ४५ ॥ सर्वेविकृतलांगूलाः सर्वेदंष्ट्रानखायुधाः ॥ सर्वेविकृतचित्रांगाःसर्वेचविकृताननाः ॥ ४६ ॥ दशनागबलाःकेचित्केचिद्दशगुणोत्तराः ॥ केचिन्नागसहस्रस्यबभूवुस्तुल्यविक्रमाः ॥ ४७ ॥ संतिचौघबलाःकेचित्केचिच्छतगुणोत्तराः ॥ अप्रमेयबलाश्चान्येतत्रासन्हरियूथपाः ॥ ४८ ॥ अद्भुतश्चविचित्रश्चतेषामासीत्समागमः ॥ तत्रवानरसैन्यानांशलभानामिवोद्गमः ॥ ४९ ॥ प्रतिपूर्णमिवाकाशंसंपूर्णेवचमेदिनी ॥ लंकामुपनिविष्टैश्चसंपतद्भिश्चवानरैः ॥ ५० ॥ शतंशतसहस्राणांपृतनाऋक्षवनौकसां ॥ लंकाद्वाराण्युपाजग्मुरन्येयोद्धुंसमंततः ॥ ५१ ॥ आवृतःसगिरिःसर्वैस्तैःसमंतात्प्लवंगमैः ॥ अयुतानांसहस्रंचपुरींतामभ्यवर्तत ॥ ५२ ॥ वानरैर्बलवद्भिश्चबभूवद्रुमपाणिभिः ॥ सर्वतःसंवृतालंकादुष्प्रवेशापिवायुना ॥ ५३ ॥

ओघबलाःओघसंख्यनागबलाः ॥ ४८ ॥ शलभानामिति उत्पातकालेइतिशेषः ॥ ४९ ॥ संपतद्भिराकाशंपूर्णंनिविष्टैर्मेदिनीपूर्णा ॥ ५० ॥ ऋक्षवनौकसांशतसहस्राणां शतकोटिरित्यर्थः एवंचकोटिसंख्याःपृतनाःलंकाद्वाराण्युपाजग्मुः पृतनाऋक्षेत्यत्रसंधिरार्षः एतेपूर्वनियुक्ताधिकाइतिबोध्यं अन्येऽवशिष्टाःसमंततोयुद्धंपरितोयोद्धुंजग्मुः ॥ ५१ ॥ सगिरिस्त्रिकूटः अयुतानांसहस्रंचपुरीतामभ्यवर्तत सर्वद्वारवर्तिस्वसेनासर्ववृत्तांतग्रहणार्थंसंचरतामितिशेषः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥ बलौघस्यवानरीयस्य अभिवर्ततोऽभिवर्तमानस्य भिन्नस्यसागरस्यकृतसेतुविभेदनस्य अभूतोपमेयं ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ आनंतर्यमनंतरकर्तव्यमभिप्रेप्सुःप्राप्तुमिच्छुः क्रमयोगार्थतत्त्ववित्सामाद्युपायानांक्रमयोगंक्रमप्रयोगंतत्साध्यमर्थंतत्त्वंतत्प्रयोजनंचवेत्तिसः विभीषणस्यानुमतेस्थितइतिशेषः यदिरावणोभवंतंशरणमुपेयात्तदालंकाराज्यंतस्यैवदेयमितिविभीषणमतेस्थितइत्यर्थः राजधर्ममनुस्मरन्सामादिष्वुपायसाध्येऽर्थेदंडोनमोक्तव्यःप्रजानाशहेतुरित्येवंरूपंराजधर्ममनुचिंतयन् ॥ ५९ ॥ इदंवक्ष्यमाणमंगदमाहूयाब्रवीत् ॥ ६० ॥ लंघयित्वासमुद्रं गतव्यथोनिरुपद्रवः भयंत्यक्त्वात्वद्बलंतृणीकृत्यलंकामुपारुणधमितिशेषः अतोभ्रष्टेत्यादि तादृशंब्रूहीत्यन्वयः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ यच्चपापंकृतंप्राणांतनानाप्रकारपीडनं

राक्षसाविस्मयंजग्मुःसहसाभिनिपीडिताः ॥ वानरैर्मेघसंकाशैःशक्रतुल्यपराक्रमैः ॥ ५४ ॥ महाञ्छब्दोभवत्तत्रबलौघस्याभिवर्ततः ॥ सागरस्येवभिन्नस्ययथास्यात्सलिलस्वनः ॥ ५५ ॥ तेनशब्देनमहतासप्राकारासतोरणा ॥ लंकाप्रचलितासर्वासशैलवनकानना ॥ ५६ ॥ रामलक्ष्मणगुप्तासासुग्रीवेणचवाहिनी ॥ बभूवदुर्धर्षतरासर्वैरपिसुरासुरैः ॥ ५७ ॥ राघवःसन्निवेश्यैवस्वसैन्यंरक्षसांवधे ॥ संमंत्र्यमंत्रिभिःसार्धंनिश्चित्यचपुनःपुनः ॥ ५८ ॥ आनंतर्यमभिप्रेप्सुःक्रमयोगार्थतत्त्ववित् ॥ विभीषणस्यानुमतेराजधर्ममनुस्मरन् ॥ ५९ ॥ अंगदंवालितनयंसमाहूयेदमब्रवीत् ॥ गत्वासौम्यदशग्रीवंब्रूहिमद्वचनात्कपे ॥ ६० ॥ लंघयित्वापुरींलंकांभयंत्यक्त्वागतव्यथः ॥ भ्रष्टश्रीकंगतैश्वर्यंमुमूर्षोनष्टचेतनं ॥ ६१ ॥ ऋषीणांदेवतानांचगंधर्वाप्सरसांतथा ॥ नागानामथयक्षाणांराज्ञांचरजनीचर ॥ ६२ ॥ यच्चपापंकृतंमोहादवलिप्तेनराक्षस ॥ नूनंतेविगतोदर्पःस्वयंभूवरदानजः ॥ ६३ ॥ यस्यदंडधरस्तेहंदाराहरणकर्शितः ॥ दंडंधारयमाणस्तुलंकाद्वारेव्यवस्थितः ॥ ६४ ॥ पदवींदेवतानांचमहर्षीणांचराक्षस ॥ राजर्षीणांचसर्वेषांगमिष्यसियुधिस्थिरः ॥ ६५ ॥ बलेनयेनवैसीतांमाययाराक्षसाधम ॥ मामतिक्रमयित्वात्वंहृतवांस्तन्निदर्शय ॥ ६६ ॥

तत्करणीभूतःस्वयंभूवरदानजोदर्पस्तेत्वत्संबंधीअद्यविगतः ॥ ६३ ॥ दंडंधारयमाणःनिरुच्छ्वासंपुरोपरोधरूपनिग्रहंकुर्वाणः ॥ ६४ ॥ ऋष्यादीनांपदवींगमिष्यसि तद्वत्त्वापिमरणंभविष्यतीतिभावः किंचयुधिस्थिरस्त्वेत्स्वयंभूपासकस्यतेतदनुग्रहान्मत्तोमरणेपुण्यलोकप्राप्तिस्तवेतिभावः राजभिर्धृतदंडास्तुकृत्वापापानिमानवाः निर्मलाःस्वर्गमायांतिसंतःसुकृतिनोयथेत्युक्तेः ॥ ६५ ॥ युद्धात्त्वमापलायितोभूरित्याह बलेनेत्यादि ॥ ६६ ॥

यदिमरणभीत्यायुयुत्सानास्तितदार्पितेहितंब्रवीमीत्याह अराक्षसमिति ॥६७॥ शरणगतिविनाजीवनंराज्यंचसुतरांदुर्लभमित्याह धर्मात्मेत्यादि इहागत्यमांशरणंप्राप्तोविभीषणइदंलंकैश्वर्यमकंटकंत्वद्रूपकंटकरहितंध्रुवंप्राप्नोति तत्प्राप्तियोग्यतांधर्मात्मेत्यादिविशेषणैर्दर्शयति धर्मात्माधर्मप्रधानोनित्यंधर्मचित्तश्च इदमैश्वर्यस्यसाक्षान्निदानं राक्षसश्रेष्ठेत्यनेनत्वदनंतरंन्यायप्राप्तंतस्यराज्यमितिदर्शितं श्रीमानित्यनेनतदैश्वर्यप्रापकाशेषलक्षणवत्त्वं मांप्राप्येत्यनेनतत्प्रापकसमग्रसामग्रीसंपद्दर्शिता ॥ ६८ ॥ ननुमयिजीवतिकथंलंकैश्वर्यप्राप्तिस्तस्येत्यत्राह नहीति अधर्मेणान्यायेन नशक्यमित्यत्रहेतुर्मूर्खसहायेनेति विभीषणायमयाराज्यस्यदत्तत्वात्त्वत्तद्भोगोनन्याय्यइतिभावः ॥६९॥ शरणव्रजनेतुजीवितमेकांशेनराज्यंचतवापिदास्या

अराक्षसमिमंलोकंकर्तास्मिनिशितैःशरैः॥ नचेच्छरणमभ्येषितामादायतुमैथिलीं ॥ ६७ ॥ धर्मात्माराक्षसश्रेष्ठःसंप्राप्तोयंविभीषणः॥ लंकैश्वर्यमिदंश्रीमान्ध्रुवंप्राप्नोत्यकंटकं॥ ६८ ॥ नहिराज्यमधर्मेणभोक्तुंक्षणमपित्वया॥ शक्यंमूर्खसहायेनपापेनाविदितात्मना ॥ ६९ ॥ युध्यस्वमाधृतिंकृत्वाशौर्यमालंब्यराक्षस॥ मच्छरैस्त्वंरणेशांतस्ततःशांतोभविष्यसि॥ ७० ॥ यद्याविशसिलोकांस्त्रीन्पक्षीभूतोनिशाचर॥ ममचक्षुःपथंप्राप्यनजीवन्प्रतियास्यसि ॥ ७१ ॥ ब्रवीमित्वांहितंवाक्यंक्रियतामौर्ध्वदेहिकं ॥ सुदृष्टाक्रियतांलंकाजीवितंतेमयिस्थितं ॥ ७२ ॥ इत्युक्तःसतुतारेयोरामेणाक्लिष्टकर्मणा॥ जगामाकाशमाविश्यमूर्तिमानिवहव्यवाट् ॥ ७३ ॥ सोतिपत्यमुहूर्तेनश्रीमान्रावणमंदिरं ॥ ददर्शासीनमव्यग्रंरावणंसचिवैःसह ॥ ७४ ॥ ततस्तस्याविदूरेणनिपत्यहरिपुंगवः॥ दीप्ताग्निसदृशस्तस्थावंगदःकनकांगदः॥ ७५॥

मि तदभावेतुदंडाधिकारिणामयासर्वथावध्यस्त्वं युद्धवधश्चपरमंहितंतवेतिपरमदयालुर्भगवांस्तदेवोपदिशति युध्यस्वेति मामां धृतिंकृत्वायुध्यस्व युध्यस्वमाधृतिंकृत्वेतिपांक्तःपाठः मच्छरैःपापशोधनाधिकृतस्यममशरैःरणेशांतःसमाप्तस्ततएवहेतोःशांतआजन्मकृतात्पापात्पूतोभविष्यसि दर्शननामस्मरणैःपापशोधनफलकएवायमवतारस्तत्त्वेनज्ञायते तथाज्ञानाभावेपिमत्तोमरणेकिंचित्कालोत्तरमुत्तमक्षत्रियकुलेजन्मप्राप्तिरितिभावः ॥ ७० ॥ पुनरपिधैर्यायवधनिश्चयमवलंब्यैतदुचितकृत्यंकुर्वित्युपदिशति यदीति नसदेशोस्तियत्रनमेचक्षुःप्राप्तिरितिभावः ॥ ७१ ॥ देहादूर्ध्वंप्राप्तऊर्ध्वदेहःपरलोकस्तत्रहितंदानादिकंऔर्ध्वदेहिकं सुदृष्टाक्रियतांइतःपरंतद्दर्शनाभावात् ॥ ७२ ॥ मूर्तिमान्हव्यवाडिति वानरवेषोग्निरित्यर्थः ॥ ७३ ॥ अतिपत्यअतिक्रम्य मार्गमितिशेषः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥

तद्रामवचनमिति संक्षेपकथनंवक्ष्यमाणस्य ॥ ७६ ॥ तस्यैवप्रपंचोदूतोहमिति यदीत्यसंदिग्धेसंदिग्धवचनं वेदाःप्रमाणंचेदितिवत् श्रोत्रमागतएव एतेनत्वस्यत्वीयानांचबलादितुभ्यंनवाच्यमेवत्वयाज्ञातत्वादितिभावः ॥ ७७ ॥ निष्पत्यपुरान्निष्क्रम्य पुरुषोभवशूरोभव ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ वैदेहींसत्कृत्यक्षमापनंकृत्वामांप्रणिपत्यनचेत्प्रदास्यसितदात्वयिहतेवि

तद्रामवचनंसर्वमन्यूनाधिकमुत्तमं॥ सामात्यंश्रावयामासनिवेद्यात्मानमात्मना ॥ ७६ ॥ दूतोहंकोसलेंद्रस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ वालिपुत्रोंगदोनामयदितेश्रोत्रमागतः ॥ ७७॥ आह्त्वांराघवोरामःकौसल्यानंदवर्धनः ॥ निष्पत्यप्रतियुध्यस्वनृशंसपुरुषोभव॥ ७८॥ हंतास्मित्वांसहामात्यंसपुत्रज्ञातिबांधवं॥ निरुद्विग्नास्त्रयोलोकाभविष्यंतिहतेत्वयि ॥ ७९॥ देवदानवयक्षाणांगंधर्वोरगरक्षसां॥ शत्रुमद्योद्धरिष्यामित्वामृषीणांचकंटकं॥ ८० ॥ विभीषणस्यचैश्वर्यंभविष्यतिहतेत्वयि॥ नचेत्सत्कृत्यवैदेहींप्रणिपत्यप्रदास्यसि॥ ८१ ॥ इत्येवंपरुषंवाक्यंब्रुवाणेहरिपुंगवे ॥ अमर्षवशमापन्नोनिशाचरगणेश्वरः॥ ८२॥ ततःसरोषमापन्नःशशाससचिवांस्तदा॥ गृह्यतामितिदुर्मेधावध्यतामितिचासकृत् ॥ ८३ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वादीप्ताग्निमिवतेजसा॥ जगृहुस्तंततोघोराश्चत्वारोरजनीचराः ॥ ८४ ॥ ग्राहयामासतात्स्यःस्वयमात्मानमात्मवान् ॥ बलंदर्शयितुंवीरोयातुधानगणेतदा॥ ८५॥ सतान्बाहुद्वयासक्तानादायपतगानिव॥ प्रासादंशैलसंकाशमुत्पपातांगदस्तदा ॥ ८६ ॥ तस्योत्पतनवेगेननिर्धूतास्तत्रराक्षसाः॥ भूमौनिपतिताःसर्वेराक्षसेंद्रस्यपश्यतः॥ ८७॥ ततःप्रासादशिखरंशैलशृंगमिवोन्नतं ॥ चक्रामराक्षसेंद्रस्यवालिपुत्रःप्रतापवान्॥ ८८ ॥ पफालचतदाक्रांतंदशग्रीवस्यपश्यतः॥ पुराहिमवतःशृंगंवज्रेणेवविदारितं ॥ ८९॥ भंक्त्वाप्रासादशिखरंनामविश्राव्यचात्मनः ॥ विनद्यसुमहानादमुत्पपातविहायसा॥ ९० ॥ व्यथयन्राक्षसान्सर्वान्हर्षयंश्चापिवानरान्॥ सवानराणांमध्येतुरामपार्श्वमुपागतः॥ ९१ ॥

भीषणस्यैश्वर्यंभविष्यति ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ग्राहयामासस्वेच्छयाग्रहणंकारयामास किमर्थमिदंतत्राह बलमित्यादि ॥ ८५ ॥ बलमेवदर्शयति सतानित्यादि ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ वालिपुत्रःप्रासादशिखरंददर्शेतिशेषः दृष्ट्वाचतच्चक्रामपदाक्रांतवान् ॥ ८८ ॥ तदाक्रांतंचप्रासादशिखरंपश्यतोदशग्रीवस्यपफालशतधाविशीर्णमभूत् ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥

पश्यन्निति एकोपिसमर्थंममबलंपराभूयनिर्भयंगच्छतिएवंविधेष्वनेकेषुमन्नाशोत्रतेषुकथंजीवनमितिपर्यालोचयन्नित्यर्थः ॥ ९२ ॥ युद्धायैवाभिवर्तत अभ्यवर्तत ॥ ९३ ॥ ९४ ॥
पर्यक्रामतसर्वबलरक्षार्थंसर्वद्वारवृत्तांतग्रहणार्थंच नक्षत्राणिअश्विन्यादीनि ॥ ९५ ॥ अक्षौहिणिशतं आर्षोह्रस्वः अक्षाद्रूहिन्यामितिवृद्धिः यावंतोऽक्षौहिण्यांगजाश्वरथिपदातयस्त

रावणस्तुपरंचक्रेक्रोधंप्रासादधर्षणात् ॥ विनाशंचात्मनःपश्यन्निःश्वासपरमोभवत् ॥ ९२ ॥ रामस्तुबहुभिर्हृष्टैर्विनदद्भिःप्लवंगमैः ॥ वृतोरिपुवधा
कांक्षीयुद्धायैवाभिवर्तत ॥ ९३ ॥ सुषेणस्तुमहावीर्योगिरिकूटोपमोहरिः ॥ बहुभिःसंवृतस्तत्रवानरैःकामरूपिभिः ॥ ९४ ॥ सतुद्वाराणिसंयम्यसुग्री
ववचनात्कपिः ॥ पर्यक्रामतदुर्धर्षोनक्षत्राणीवचंद्रमाः ॥ ९५ ॥ तेषामक्षौहिणिशतंसमवेक्ष्यवनौकसां ॥ लंकामुपनिविष्टानांसागरंचाभिवर्ततां
॥ ९६ ॥ राक्षसाविस्मयंजग्मुस्त्रासंजग्मुस्तथापरे ॥ अपरेसमरेहर्षाद्धर्षमेवोपपेदिरे ॥ ९७ ॥ कृत्स्नंहिकपिभिर्व्याप्तंप्राकारपरिखांतरं ॥ ददृशूराक्षसादीनाः
प्राकारंवानरीकृतं ॥ ९८ ॥ हाहाकारमकुर्वंतराक्षसाभयमागताः ॥ ९९ ॥ तस्मिन्महाभीषणकेप्रवृत्तेकोलाहलेराक्षसराजयोधाः ॥ प्रगृह्यरक्षांसिम
हायुधानियुगांतवाताइवसंविचेरुः ॥ १०० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४१ ॥ ॥ ९ ॥
ततस्तेराक्षसास्तत्रगत्वारावणमंदिरं ॥ न्यवेदयन्पुरींरुद्धांरामेणसहवानरैः ॥ १ ॥ रुद्धांतुनगरींश्रुत्वाजातक्रोधोनिशाचरः ॥ विधानंद्विगुणंश्रुत्वाप्रा
सादंचाप्यरोहत ॥ २ ॥ सददर्शावृतांलंकांसशैलवनकाननां ॥ असंख्येयैर्हरिगणैःसर्वतोयुद्धकांक्षिभिः ॥ ३ ॥ सदृष्ट्वावानरैःसर्वैर्वसुधांकपिलीकृ
तां ॥ कथंक्षपयितव्याःस्युरितिचिंतापरोभवत् ॥ ४ ॥ सचिंतयित्वासुचिरंधैर्यमालंब्यरावणः ॥ राघवंहरियूथांश्चददर्शायतलोचनः ॥ ५ ॥

संख्यावानराइत्यर्थः शतशब्दोनंतवाची सागरंचाभिवर्ततां सागरपर्यंतमभिव्याप्यवर्तमानानामित्यर्थः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ वानरीकृतंवानररूपनिर्मितरूपमिवकृतं ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ रा
क्षसराजयोधरूपाणिरक्षांसीत्यर्थः ॥ १०० ॥ अननटमानः कतकः ॥ ३८ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः
॥ ४१ ॥ ततइति ॥ १ ॥ विधानं द्वाराणांरक्षाविधानमित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ कपिलीकृतांकपिलवर्णवत्सदृशीकृतां ॥ ४ ॥ ५ ॥

मुदितःपुप्लुवे नामशब्दोवाक्यालंकारे प्राकारसमीपमितिशेषः रामाधिरूढवानरप्लवनंरामेउपचर्यते ॥ ६ ॥ मनसाजगामसस्मार ॥ ७ ॥ मत्कृतेमन्निमित्तंशोकसंतप्तापिपीड्यते मदर्थंरा
मस्यैवंमहाक्लेशोजायतइतिखिन्नाभवतीत्यर्थः ॥ ८ ॥ निपीड्यमानांउक्तरीत्येतिशेषः आज्ञापयत्आज्ञप्तवान् ॥ ९ ॥ संघर्षमाणाःअपेभवितुंपरस्परंस्पर्धमानाः ॥ १० ॥ विकिराम

राघवःसहसैन्येनमुदितोनामपुप्लुवे ॥ लंकांददर्शगुप्तांवैसर्वतोराक्षसैर्वृतां ॥ ६ ॥ दृष्ट्वादाशरथिर्लंकांचित्रध्वजपताकिनीं ॥ जगाममनसासीतांदूय
मानेनचेतसा ॥ ७ ॥ अत्रसामृगशावाक्षीमत्कृतेजनकात्मजा ॥ पीड्यतेशोकसंतप्ताकृशास्थंडिलशायिनी ॥ ८ ॥ निपीड्यमानांधर्मात्मावैदेहीमनु
चिंतयन् ॥ क्षिप्रमाज्ञापयद्रामोवानरान्द्विषतांवधे ॥ ९ ॥ एवमुक्तेतुवचसिरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ संघर्षमाणाःप्लवगाःसिंहनादैरपूरयन् ॥ १० ॥
शिखरैर्विकिरामैतांलंकांमुष्टिभिरेववा ॥ इतिस्मदधिरेसर्वेमनांसिहरियूथपाः ॥ ११ ॥ उद्यम्यगिरिशृंगाणिमहांतिशिखराणिच ॥ तरूंश्चोत्पाट्यवि
विधांस्तिष्ठंतिहरियूथपाः ॥ १२ ॥ प्रेक्षतोराक्षसेंद्रस्यतान्यनीकानिभागशः ॥ राघवप्रियकामार्थंलंकामारुरुहुस्तदा ॥ १३ ॥ तेताम्रवक्त्राहेमाभारा
मार्थेत्यक्तजीविताः ॥ लंकामेवाभ्यवर्तंतसालभूधरयोधिनः ॥ १४ ॥ तेद्रुमैःपर्वताग्रैश्चमुष्टिभिश्चप्लवंगमाः ॥ प्राकाराग्राण्यसंख्यानिममंथुस्तोर
णानिच ॥ १५ ॥ परिखाःपूरयंतश्चप्रसन्नसलिलाशयान् ॥ पांसुभिःपर्वताग्रैश्चतृणैःकाष्ठैश्चवानराः ॥ १६ ॥ ततःसहस्रयूथाश्चकोटियूथाश्चयूथ
पाः ॥ कोटियूथशताश्चान्येलंकामारुरुहुस्तदा ॥ १७ ॥ कांचनानिप्रमर्दंतस्तोरणानिप्लवंगमाः ॥ कैलासशिखराग्राणिगोपुराणिप्रमथ्यच ॥ १८ ॥
आप्लुवंतःप्लुवंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः ॥ लंकांतामभिधावंतिमहावारणसन्निभाः ॥ १९ ॥ जयत्युरुबलोरामोलक्ष्मणश्चमहाबलः ॥ राजाजयतिसु
ग्रीवोराघवेणाभिपालितः ॥ २० ॥

विदारयाम ॥ ११ ॥ गिरिशृंगाणिसूक्ष्माणि शृंगंस्यात्पर्वतस्याग्रेशिखरेखंडशैलकेइतिनिघंटुः ॥ १२ ॥ प्रेक्षतः प्रेक्षंतमनादृत्येत्यर्थः राघवस्यप्रियोयःकामोमनोरथस्तत्सिद्ध्यर्थं आरु
रुहुर्लंकांलंकाप्राकारमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ परिखानितिपुंस्त्वमार्षं ॥ १६ ॥ १७ ॥ कांचनानितन्मयानि कैलासशिखराग्राणि तद्वदुच्चावचानिगोपुराणि ॥ १८ ॥ आप्लु
वंतःसमंतात्प्लवंतः प्लवंतःप्राकाराभिमुखंप्लवंतः ॥ १९ ॥ २० ॥

॥२१॥ प्राकारंनिपीड्योपनिविष्टाइतिसेनाप्रवेशार्थंबहिःप्राकारंभंक्त्वास्थिताः एतस्मिन्नंतरेबहिःप्राकारंभंक्त्वासेनाप्रवेशसमये स्कंधावारस्यसेनानिवेशस्य निवेशनंव्यूहभावेनस्थापनं ॥ २२ ॥ तत्प्रकारःपूर्वद्वारमित्यादि पूर्वादिशब्दाईशानाग्निनिर्ऋतिवायुदिक्पराः नीलादीनांसाक्षात्पूर्वादिद्वारनिरोधकतायाःप्रागुक्तत्वात् एवंचतदुपोद्बलनार्थमेषांतत्तत्कोणेस्थितिः पू

इत्येवंघोषयंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः॥ अभ्यधावंतलंकायाःप्राकारंकामरूपिणः॥२१॥ वीरबाहुःसुबाहुश्चनलश्चपनसस्तथा॥ निपीड्योपनिविष्टा
स्तेप्राकारंहरियूथपाः॥ एतस्मिन्नंतरेचक्रुःस्कंधावारनिवेशनं॥ २२॥ पूर्वद्वारंतुकुमुदःकोटिभिर्दशभिर्वृतः॥ आवृत्यबलवांस्तस्थौहरिभिर्जितका
शिभिः॥ २३॥ सहायार्थेतुतस्यैवनिविष्टःप्रघसोहरिः॥ पनसश्चमहाबाहुर्वानरैरभिसंवृतः॥ २४॥ दक्षिणद्वारमासाद्यवीरःशतबलिःकपिः॥ आ
वृत्यबलवांस्तस्थौविंशत्याकोटिभिर्वृतः॥ २५॥ सुषेणःपश्चिमद्वारंगत्वातारापितावली॥ आवृत्यबलवांस्तस्थौकोटिकोटिभिरावृतः॥ २६॥ उत्तर
द्वारमागम्यरामःसौमित्रिणासह॥ आवृत्यबलवांस्तस्थौसुग्रीवश्चहरीश्वरः॥ २७॥ गोलांगूलोमहाकायोगवाक्षोभीमदर्शनः॥ वृतःकोट्यामहावी
र्यस्तस्थौरामस्यपार्श्वतः॥ २८॥ ऋक्षाणांभीमकोपानांधूम्रःशत्रुनिबर्हणः॥ वृतःकोट्यामहावीर्यस्तस्थौरामस्यपार्श्वतः॥ २९॥ सन्नद्धस्तुमहावी
र्योगदापाणिर्विभीषणः॥ वृतोयत्तैस्तुसचिवैस्तस्थौयत्रमहाबलः॥ ३०॥ गजोगवाक्षोगवयःशरभोगंधमादनः॥ समंतात्परिधावंतोररक्षुर्हरिवा
हिनीं॥ ३१॥ ततःकोपपरीतात्मारावणोराक्षसेश्वरः॥ निर्याणंसर्वसैन्यानांद्रुतमाज्ञापयत्तदा॥ ३२॥ एतच्छ्रुत्वातदावाक्यंरावणस्यमुखेरितं॥ स
हसाभीमनिर्घोषमुद्घुष्टंरजनीचरैः॥ ३३॥ ततःप्रबोधिताभेर्यश्चंद्रपांडुरपुष्कराः॥ हेमकोणैरभिहताराक्षसानांसमंततः॥ ३४॥

र्वद्वारंपूर्वद्वारोपदिशमित्यर्थः ॥ २३ ॥ तस्यैवईशानदिग्वर्तिकुमुदस्यैव ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ सुग्रीवश्चेति अयंचवायुकोणस्थइतिप्रागेवोक्तं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ यत्रमहाबलो रामस्तत्रतस्थावित्यन्वयः ॥ ३० ॥ गवाक्षइति अयंगवाक्षोरामपार्श्वस्थगवाक्षादन्योज्ञेयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ एतद्वाक्यंनिर्याणाज्ञावाक्यं भीमनिर्घोषंयथातथारजनीचरैरुद्घुष्टंउद्घोषितमभूत् ॥ ३३ ॥ चंद्रवत्पांडुराणिपुष्कराणिमुखानियासांताः पुष्करंकरिहस्ताग्रेवाद्यभांडमुखेजलइत्यमरः हेमकोणैरभिहताःस्वर्णमयवादनदंडाभिहताः ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ विद्युन्मंडलसन्नद्धत्वस्थानेराक्षसेषुभूषणभूषितत्वंज्ञेयं ॥ ३६ ॥ सैन्याः सेनायांसमवेतायेसैन्यास्तेसैनिकाश्चतेइत्यमरः समयेप्रलयकालेपूर्यमाणस्यमहामेघैरितिशेषः वेगास्तरंगाः ॥ ३७ ॥ येनअतिदूरवर्तीमलयोपिपूरितःस्यात्तादृशोनादोमुक्तः सानुर्महाप्रस्थः प्रस्थःक्षुद्रः ॥ ३८ ॥ अभ्यनादयत्प्रतिध्वनियुक्तानकरोत् ॥ ३९ ॥ गजानांबृंहितैरित्यादीनामभ्यनादयन्नित्यनेनान्वयः ॥ ४० ॥ देवासुरेतयुद्धे ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ वृक्षाग्रदूनांयुद्धसाधनानि पर्वताग्रादीनिक्रूरक्रूरतराणामितिविवेकः ॥ ४३ ॥ राजन्रावणजयजयेतिरक्षसा

विनेदुश्चमहाघोषाःशंखाःशतसहस्रशः॥ राक्षसानांसुघोराणांमुखमारुतपूरिताः॥ ३५॥ तेबभुःशुभनीलांगाःसशंखारजनीचराः॥ विद्युन्मंडलस
न्नद्धाःसबलाकाइवांबुदाः॥ ३६॥ निष्पतंतिततःसैन्याहृष्टारावणचोदिताः॥ समयेपूर्यमाणस्यवेगाइवमहोदधेः॥ ३७॥ ततोवानरसैन्येनमुक्तो
नादःसमंततः॥ मलयःपूरितोयेनससानुप्रस्थकंदरः॥ ३८॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषःसिंहनादस्तरस्विनां॥ पृथिवींचांतरिक्षंचसागरंचाभ्यनादयत्
॥ ३९॥ गजानांबृंहितैःसार्धंहयानांहेषितैरपि॥ रथानांनेमिनिर्घोषैरक्षसांपदनिःस्वनैः॥ ४०॥ एतस्मिन्नंतरेघोरःसंग्रामःसमपद्यत॥ रक्षसांवान
राणांचयथादेवासुरेपुरा॥ ४१॥ तेगदाभिःप्रदीप्ताभिःशक्तिशूलपरश्वधैः॥ निजघ्नुर्वानरान्सर्वान्कथयंतःस्वविक्रमान्॥४२॥ तथावृक्षैर्महाकायाः
पर्वताग्रैश्चवानराः॥ निजघ्नुस्तानिरक्षांसिनखैर्दंतैश्चवेगिनः॥ ४३॥ राजाजयतिसुग्रीवइतिशब्दोमहानभूत्॥ राजन्जयजयेत्युक्त्वास्वस्वनामक
थांततः॥ ४४॥ राक्षसास्त्वपरेभीमाःप्राकारस्थामहींगतान्॥ वानरान्भिंदिपालैश्चशूलैश्चैवव्यदारयन्॥ ४५॥ वानराश्चापिसंक्रुद्धाःप्राकारस्थान्म
हींगताः॥ राक्षसान्पातयामासुःसमाप्लुत्यस्वबाहुभिः॥ ४६॥ ससंप्रहारस्तुमुलोमांसशोणितकर्दमः॥ रक्षसांवानराणांचसंबभूवाद्भुतोपमः॥ ४७
इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः॥ ४२॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥

मुक्तिः स्वस्वनामरूपांकथांशब्दंचोक्त्वावानरान्व्यदारयन्नितिसंबंधः ॥ ४४ ॥ अत्रराक्षसास्त्वपरेइत्यर्धंप्रक्षिप्तमितिकतकः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ एतद्युद्धोत्तरंप्रत्यवहारःसेनायाइति भारताल्लभ्यते ततःप्रत्यवहारोभूत्सैन्यानांराघवाज्ञया ततोनिविशमानांस्तान्सैनिकान्रावणानुगाः अभिजग्मुर्गणाएकेपिशाचक्षुद्ररक्षसां ततोभिपततांतेषामदृश्यानांदुरात्मनां अंतर्धानवधंतज्ज्ञश्चकारसविभीषणइतितत्रोक्तं ॥ उत्सवमानः कतकः ॥३९॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥

बलरोषःपरस्परबलदर्शनजोरोषः एतावद्दिनयुद्धेपिवहवएवतिष्ठंतीत्येवंरोषइतिभावः ॥ १ ॥ कांचनापीडैःकांचनभूषणवद्भिः अग्निशिखोपमैस्तद्वद्दुर्धर्षैः ॥ २ ॥ निर्ययुरिति अनेनवा ल्मीकिनापिभत्यवहारोध्वनितः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अन्योन्यमभिधावतां द्वंद्वयुद्धार्थमितिभावः ॥ ५ ॥ तान्येवद्वंद्वयुद्धान्याह अंगदेनेति ॥ ६ ॥ प्रजंघेनतदाख्यरक्षसा संपातिस्तुत्रिभिर्बा

युध्यतांतुततस्तेषांवानराणांमहात्मनां ॥ रक्षसांसंबभूवाथबलरोषःसुदारुणः ॥ १ ॥ तेहयैःकांचनापीडैर्गजैश्चाग्निशिखोपमैः ॥ रथैश्चादित्यसंकाशैःकवचैश्चमनोरमैः ॥ २ ॥ निर्ययूराक्षसावीरानादयंतोदिशोदश ॥ राक्षसाभीमकर्माणोरावणस्यजयैषिणः ॥ ३ ॥ वानराणामपिचमूर्बृहतीजयमिच्छतां ॥ अभ्यधावततांसेनांरक्षसांघोरकर्मणां ॥ ४ ॥ एतस्मिन्नंतरेतेषामन्योन्यमभिधावतां ॥ रक्षसांवानराणांचद्वंद्वयुद्धमवर्तत ॥ ५ ॥ अंगदेनेंद्रजित्सार्धंवालिपुत्रेणराक्षसः ॥ अयुध्यतमहातेजास्त्र्यंबकेणयथांधकः ॥ ६ ॥ प्रजंघेनचसंपातिर्नित्यंदुर्धर्षणोरणे ॥ जंबुमालिनमारब्धोहनूमानपिवानरः ॥ ७ ॥ संगतस्तुमहाक्रोधोराक्षसोरावणानुजः ॥ समरेतीक्ष्णवेगेनशत्रुघ्नेनविभीषणः ॥ ८ ॥ तपनेनगजःसार्धंराक्षसेनमहाबलः ॥ निकुंभेनमहातेजानीलोपिसमयुध्यत ॥ ९ ॥ वानरेंद्रस्तुसुग्रीवःप्रघसेनसुसंगतः ॥ संगतःसमरेश्रीमान्विरूपाक्षेणलक्ष्मणः ॥ १० ॥ अग्निकेतुःसुदुर्धर्षोरश्मिकेतुश्चराक्षसः ॥ मित्रघ्नोयज्ञकोपश्चरामेणसहसंगताः ॥ ११ ॥ वज्रमुष्टिश्चमैंदेनद्विविदेनाशनिप्रभः ॥ राक्षसाभ्यांसुघोराभ्यांकपिमुख्यौसमागतौ ॥ १२ ॥ वीरःप्रतपनोघोरोराक्षसोरणदुर्धरः ॥ समरेतीक्ष्णवेगेननलेनसमयुध्यत ॥ १३ ॥ धर्मस्यपुत्रोबलवान्सुषेणइतिविश्रुतः ॥ सविद्युन्मालिनासार्धमयुध्यतमहाकपिः ॥ १४ ॥ वानराश्चापरेघोराराक्षसैरपरैःसह ॥ द्वंद्वंसमीयुःसहसायुध्वाचबहुभिःसह ॥ १५ ॥ तत्रासील्सुमहद्युद्धंतुमुलंरोमहर्षणं ॥ रक्षसांवानराणांचवीराणांजयमिच्छतां ॥ १६ ॥

णैःप्रजंघेनसमाहतइतिलिंगात् दुर्धर्षणःदुःसहः आरब्धोयुद्धमारब्धवान् ॥ ७ ॥ शत्रुघ्नेनतदाख्यरक्षसा मित्रघ्नेनेतिक्वचित्पाठः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ राक्षसाभ्यांवज्रमुष्ट्यशनिप्रभाभ्यां ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

केशैःशाद्वलवत्यःकेशशाद्वलाः शरीराण्येवसंघाटाःकाष्ठसंचयास्तद्वहाः प्रसुस्रुःप्रसुस्रुवुरित्यर्थः ॥ १७ ॥ अनुक्रांतानांक्रमेणयुद्धकथनमाजघानेति शत्रुसैन्यविदारणमित्यंगदविशेषणं ॥ १८ ॥ तस्येंद्रजितःतस्यरथंतस्यैवगदयास्वापहृतयाजघान ॥ १९ ॥ अश्वकर्णोवृक्षविशेषः तेनप्रजंघमाजघान संपातिरित्यनुकर्षः ॥ २० ॥ रथस्थाशक्तिःरथशक्तिः ॥ २१ ॥ ते

हरिराक्षसदेहेभ्यःप्रसृताःकेशशाद्वलाः ॥ शरीरसंघाटवहाःप्रसुस्रुःशोणितापगाः ॥ १७ ॥ आजघानेंद्रजित्क्रुद्धोवज्रेणेवशतक्रतुः ॥ अंगदंगदयावीरंशत्रुसैन्यविदारणं ॥ १८ ॥ तस्यकांचनचित्रांगंरथंसाश्वंससारथिं ॥ जघानगदयाश्रीमानंगदोवेगवान्हरिः ॥ १९ ॥ संपातिस्तुप्रजंघेनत्रिभिर्बाणैःसमाहतः ॥ निजघानाश्वकर्णेनप्रजंघंरणमूर्धनि ॥ २० ॥ जंबुमालीरथस्थस्तुरथशक्त्यामहाबलः ॥ बिभेदसमरेक्रुद्धोहनूमंतंस्तनांतरे ॥ २१ ॥ तस्यतंरथमास्थायहनूमान्मारुतात्मजः ॥ प्रममाथतलेनाशुसहतेनैवरक्षसा ॥ २२ ॥ नदन्प्रतपनोघोरोनलंसोभ्यनुधावत ॥ नलःप्रतपनस्याशुपातयामासचक्षुषी ॥ २३ ॥ भिन्नगात्रःशरैस्तीक्ष्णैःक्षिप्रहस्तेनरक्षसा ॥ ग्रसंतमिवसैन्यानिप्रघसंवानराधिपः ॥ २४ ॥ सुग्रीवःसप्तपर्णेननिजघानजवेनच ॥ प्रपीड्यशरवर्षेणराक्षसंभीमदर्शनं ॥ २५ ॥ निजघानविरूपाक्षंशरेणैकेनलक्ष्मणः ॥ अग्निकेतुश्चदुर्धर्षोरश्मिकेतुश्चराक्षसः ॥ मित्रघ्नोयज्ञकोपश्चराममादीपयञ्छरैः ॥ २६ ॥ तेषांचतुर्णांरामस्तुशिरांसिसमरेशरैः ॥ क्रुद्धश्चतुर्भिश्चिच्छेदघोरैरग्निशिखोपमैः ॥ २७ ॥ वज्रमुष्टिस्तुमैंदेनमुष्टिनानिहतोरणे ॥ पपातसरथःसाश्वःसुराट्टइवभूतले ॥ २८ ॥ निकुंभस्तुरणेनीलंनीलांजनचयप्रभं ॥ निर्बिभेदशरैस्तीक्ष्णैःकरैर्मेघमिवांशुमान् ॥ २९ ॥ पुनःशरशतेनाथक्षिप्रहस्तोनिशाचरः ॥ बिभेदसमरेनीलंनिकुंभःप्रजहासच ॥ ३० ॥ तस्यैवरथचक्रेणनीलोविष्णुरिवाहवे ॥ शिरश्चिच्छेदसमरेनिकुंभस्यचसारथेः ॥ ३१ ॥

नरक्षसासहतस्यरथंप्रममाथ तेनजंबुमालीमृतइतिगम्यते ॥ २२ ॥ २३ ॥ तीक्ष्णैःशरैर्भिन्नगात्रोनलःप्रतपनस्यचक्षुषीपातयामास नखैराकृष्येतिशेषः ग्रसंतमित्यादिनाप्रघससुग्रीवयोः ॥ २४ ॥ सप्तपर्णोवृक्षविशेषः ॥ २५ ॥ २६ ॥ चतुर्भिश्चिच्छेदनाधिकैरित्यर्थः ॥ २७ ॥ अट्टःक्षौममितिकतकः विमानमित्यन्ये ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ रथस्यचक्रंरथचक्रं निकुंभस्यचनिकुंभस्यतत्सारथेश्चशिरश्चिच्छेद ॥ ३१ ॥

वज्राशनिसमस्पर्शः तथाक्रूरमुष्टिप्रहारइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अपक्रम्यावरुह्य ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अचिंत्याचिंतयित्वा तांपूर्वगृहीतांशिलां ॥ ४० ॥ ४१ ॥

वज्राशनिसमस्पर्शोद्विविदश्चसमप्रभं ॥ जघानगिरिशृंगेणमिषतांसर्वरक्षसां ॥ ३२ ॥ द्विविदंवानरेंद्रंतंद्रुमयोधिनमाहवे ॥ शरैरशनिसंकाशैः सविव्याधाशनिप्रभः ॥ ३३ ॥ सशरैरभिविद्धांगोद्विविदःक्रोधमूर्च्छितः ॥ सालेनसरथंसाश्वंनिजघानाशनिप्रभं ॥ ३४ ॥ विद्युन्मालीरथस्थस्तु शरैःकांचनभूषणैः ॥ सुषेणंताडयामाससननादचमुहुर्मुहुः ॥ ३५ ॥ तंरथस्थमथोदृष्ट्वासुषेणोवानरोत्तमः ॥ गिरिशृंगेणमहतारथमाशुन्यपातयत् ॥ ३६ ॥ लाघवेनतुसंयुक्तोविद्युन्मालीनिशाचरः ॥ अपक्रम्यरथात्तूर्णंगदापाणिःक्षितौस्थितः ॥ ३७ ॥ ततःक्रोधसमाविष्टःसुषेणोहरिपुंगवः ॥ शिलांसुमहतींगृह्यनिशाचरमभिद्रवत् ॥ ३८ ॥ तमापतंतंगदयाविद्युन्मालीनिशाचरः ॥ वक्षस्यभिजघानाशुसुषेणंहरिपुंगवं ॥ ३९ ॥ गदाप्रहारंतं घोरमचिंत्यप्लवगोत्तमः ॥ तांतूष्णींपातयामासतस्योरसिमहामृधे ॥ ४० ॥ शिलाप्रहाराभिहतोविद्युन्मालीनिशाचरः ॥ निष्पिष्टहृदयोभूमौगतासुर्निपपातह ॥ ४१ ॥ एवंतैर्वानरैःशूरैःशूरास्तेरजनीचराः ॥ द्वंद्वेविमथितास्तत्रदैत्याइवदिवौकसैः ॥ ४२ ॥ भल्लैश्चान्यैर्गदाभिश्चशक्तितोमरसायकैः ॥ अपविद्धैश्चापिरथैस्तथासांग्रामिकैर्हयैः ॥ ४३ ॥ निहतैःकुंजरैर्मत्तैस्तथावानरराक्षसैः ॥ चक्राक्षयुगदंडैश्चभग्नैर्धरणिसंश्रितैः ॥ ४४ ॥ बभूवायोधनंघोरंगोमायुगणसेवितं ॥ कबंधानिसमुत्पेतुर्दिक्षुवानररक्षसां ॥ ४५ ॥ विमर्देतुमुलेतस्मिन्देवासुररणोपमे ॥ ४६ ॥ निहन्यमानाहरिपुंगवैस्तदानिशाचराःशोणितगंधमूर्च्छिताः ॥ पुनःसुयुद्धंतरसासमाश्रितादिवाकरस्यास्तमथाभिकांक्षिणः ॥ ४७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युध्यतामेवतेषांतुतदावानररक्षसां ॥ रविरस्तंगतोरात्रिःप्रवृत्ताप्राणहारिणी ॥ १ ॥

दिवौकसैर्देवैः आर्षःप्रयोगः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अस्तमथाभिकांक्षिणः रात्रौरक्षसांबलाधिक्यात् ॥ ४७ ॥ उत्प्लवमानः कतकः ॥ ४२ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युध्यतामिति ॥ १ ॥ ॥ ६७ ॥

निशायुद्धंप्रवृत्तं परस्परंबहुसेनादर्शनजदोषादितिभावः पौषपौर्णमास्यांसुवेलारोहणस्यस्पष्टप्रतीतेःसेनाविभागादिनापौषकृष्णेतीतेमाघशुक्लप्रतिपदियुद्धारंभेबहुदिनपर्यंतंसंकुलंयुद्धं सामान्येनोक्तंतदुत्तरदिनेचेदंनिशायुद्धंप्रवृत्तं ततोजज्ञेमहायुद्धंसंकुलंकपिरक्षसां मध्याह्नेप्रथमंयुद्धंप्रारब्धंप्रतिपद्यभूदितिपाद्मोक्तेः अत्रप्रकरणेतमसिदुष्पारेतमसिदारुणेइतिवारंवारं वाल्मीक्युक्तेरिदंरात्रियुद्धंकृष्णपक्षांत्यदिनेष्वितिप्रतीयते अत्रतत्त्वंवक्ष्यामः ॥ २ ॥ ३ ॥ हत इदंहंतेर्लोटिमध्यमपुरुषबहुवचनं हननंकुरुतेत्यर्थः दारयविदारणंकुरु एहिआगच्छ कथं

अन्योन्यंबद्धवैराणांघोराणांजयमिच्छतां ॥ संप्रवृत्तंनिशायुद्धंतदावानररक्षसां ॥ २ ॥ राक्षसोसीतिहरयोवानरोसीतिराक्षसाः ॥ अन्योन्यंसमरेजघ्नुस्तस्मिंस्तमसिदारुणे ॥ ३ ॥ हतदारयचैहीतिकथंविद्रवसीतिच ॥ एवंसुतुमुलःशब्दस्तस्मिन्सैन्येतुशुश्रुवे ॥ ४ ॥ कालाःकांचनसन्नाहास्तस्मिंस्तमसिराक्षसाः ॥ संप्रदृश्यंतशैलेंद्रादीप्तौषधिवनाइव ॥ ५ ॥ तस्मिंस्तमसिदुष्पारेराक्षसाःक्रोधमूर्च्छिताः ॥ परिपेतुर्महावेगाभक्षयंतःप्लवंगमान् ॥ ६ ॥ तेहयान्कांचनापीडान्ध्वजांश्चाशीविषोपमान् ॥ आप्लुत्यदशनैस्तीक्ष्णैर्भीमकोपाव्यदारयन् ॥ ७ ॥ वानराबलिनोयुद्धेऽक्षोभयन्राक्षसींचमूं कुंजरान्कुंजरारोहान्पताकाध्वजिनोरथान् ॥ ८ ॥ चकर्षुश्चददंशुश्चदशनैःक्रोधमूर्च्छिताः ॥ लक्ष्मणश्चापिरामश्चशरैराशीविषोपमैः ॥ ९ ॥ दृश्यादृश्यानिरक्षांसिप्रवराणिनिजघ्नतुः ॥ तुरंगखुरविध्वस्तंरथनेमिसमुत्थितं ॥ १० ॥ रुरोधकर्णनेत्राणियुध्यतांधरणीरजः ॥ वर्तमानेतथाघोरेसंग्रामेलोमहर्षणे ॥ रुधिरौघामहाघोरानद्यस्तत्रविसुस्रुवुः ॥ ११ ॥ ततोभेरीमृदंगानांपणवानांचनिःस्वनः ॥ शंखनेमिस्वनोन्मिश्रःसंबभूवाद्भुतोपमः ॥ १२ ॥ हयानांस्तनमानानांराक्षसानांचनिःस्वनः ॥ शस्तानांवानराणांचसंबभूवात्रदारुणः ॥ १३ ॥ हतैर्वानरमुख्यैश्चशक्तिशूलपरश्वधैः ॥ निहतैःपर्वताकारैराक्षसैःकामरूपिभिः ॥ १४ ॥

विद्रवसिकथंपलायसे एवंतुमुलःशब्दस्तस्मिन्सैन्येशुश्रुवे ॥ ४ ॥ कालाःकृष्णवर्णाः कांचनसन्नाहाःसुवर्णकवचाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अक्षोभयन्नितिपदं पताकाध्वजिनःपताकोपेतध्वजवंतः ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रवराणिश्रेष्ठानि ॥ १० ॥ रथनेमिसमुद्धतंरजोयुध्यतांकर्णनेत्राणिरुरोध ॥ ११ ॥ १२ ॥ स्तनमानानांस्तनतां शस्तानांहिंसितानां ॥ १३ ॥ कामरूपिभिरुपलक्षितामेदिनीशस्त्राण्येवपुष्पोपहारोयस्यांतादृशीवआसीत् ॥ १४ ॥

शोणितानामास्रावैःकर्दमोयस्यांसा ॥ १५ ॥ कालरात्रीसंहाररात्रिः ॥ १६ ॥ १७ ॥ उद्वृत्तेप्रलयकाले ॥ १८ ॥ षड्भिःषडितिप्रधानानितिशेषः ॥ १९ ॥ तेषड्गण्यंते यज्ञशत्रुरिति दुर्ध
र्षइतियज्ञशत्रोर्विशेषणं महाकायइतिवज्रदंष्ट्रस्य इमौशुकसारणौचारत्वेनप्रेषिताभ्यामन्यावेवेतिबहवः ताविति पदस्वारस्याच्चारत्वेनप्रेषितावेवेमौराज्ञाधिकृतावपिराजसन्निधिपरित्य

शस्त्रपुष्पोपहाराचतत्रासीद्युद्धमेदिनी॥ दुर्ज्ञेयादुर्निवेशाचशोणितास्रावकर्दमा ॥ १५ ॥ सावभूवनिशाघोराहरिराक्षसहारिणी ॥ कालरात्रीवभू
तानांसर्वेषांदुरतिक्रमा॥ १६॥ ततस्तेराक्षसास्तत्रतस्मिंस्तमसिदारुणे ॥ राममेवाभ्यवर्ततसंहृष्टाःशरवृष्टिभिः ॥ १७॥ तेषामापततांशब्दःक्रुद्धा
नामपिगर्जतां॥ उद्वृत्तइवसत्वानांसमुद्राणामभूत्स्वनः ॥ १८॥ तेषांरामःशरैःषड्भिःषड्जघाननिशाचरान् ॥ निमेषांतरमात्रेणशरैरग्निशिखोपमैः
॥ १९ ॥ यज्ञशत्रुश्चदुर्धर्षौमहापार्श्वमहोदरौ॥ वज्रदंष्ट्रोमहाकायस्तौचोभौशुकसारणौ॥ २० ॥ तेतुरामेणबाणौघैःसर्वमर्मसुताडिताः ॥ युद्धादप
सृतास्तत्रसावशेषायुषोभवन्॥ २१ ॥ निमेषांतरमात्रेणघोरैरग्निशिखोपमैः॥ दिशश्चकारविमलाःप्रदिशश्चमहारथः ॥ २२ ॥ येत्वन्येराक्षसावी
रारामस्याभिमुखेस्थिताः॥ तेपिनष्टाःसमासाद्यपतंगाइवपावकं ॥ २३॥ सुवर्णपुंखैर्विशिखैःसंपतद्भिःसमंततः ॥ बभूवरजनीचित्राखद्योतैरिव
शारदी॥ २४ ॥राक्षसानांचनिनदैर्भेरीणांचैवनिःस्वनैः॥ साबभूवनिशाघोराभूयोघोरतराभवत्॥ २५॥ तेनशब्देनमहताप्रवृद्धेनसमंततः ॥ त्रिकू
टःकंदराकीर्णःप्रव्याहरदिवाचलः॥ २६॥ गोलांगूलामहाकायास्तमसातुल्यवर्चसः॥ संपरिष्वज्यबाहुभ्यांभक्षयन्रजनीचरान्॥ २७॥ अंगदस्तु
रणेशत्रून्निहंतुंसमुपस्थितः॥ इंद्रजित्तुरथंत्यक्त्वाहताश्वोहतसारथिः॥ अंगदेनमहायस्तस्तत्रैवांतरधीयत॥ २८॥ तत्कर्मवालिपुत्रस्यसर्वेदेवाःसह
र्षिभिः॥ तुष्टुवुःपूजनार्हस्यतौचोभौरामलक्ष्मणौ॥ २९॥

ज्ययुद्धेमृतावित्यन्ये ॥ २० ॥ यतःसावशेषायुषोऽतोयुद्धादपसृताअभवन् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ घोरासानिशाभूयोघोरतराबभूव ॥२५॥२६॥ भक्षयन्अभक्षयन् ॥ २७ ॥
अंगदेनहताश्वोऽतएवमहायस्तोमहाखेदंप्राप्तइंद्रजित्तुतत्रैवांतरधीयतेत्यन्वयः ॥ २८ ॥ २९ ॥

यतःइंद्रजितोयुधिप्रभावंविदुरतस्तेनांगदेनतमिंद्रजितंप्रधर्षितंदृष्ट्वामहात्मानंतमंगदंदृष्ट्वातुष्टाः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शरबंधेनशरपरिणतनागपाशबंधेन अयं
शरबंधोभाद्रकृष्णांत्यदिनेष्वित्यग्रेनिरूपयिष्यामः ॥ ३६ ॥ अभिहतौबद्धौ ॥ ३७ ॥ उक्तानुवादःप्रकाशेत्यादि समुपाजगामउपचक्रमे भूभंगमात्रेणसर्वजगत्संहर्तुरपिभगवतोनागपा

प्रभावंसर्वभूतानिविदुरिंद्रजितोयुधि॥ ततस्तेनमहात्मानंदृष्ट्वातुष्टाःप्रधर्षितं ॥ ३० ॥ ततःप्रहृष्टाःकपयःससुग्रीवविभीषणाः॥ साधुसाध्वितिने
दुश्चदृष्ट्वाशत्रुंपराजितं॥ ३१ ॥ इंद्रजित्तुतदानेननिर्जितोभीमकर्मणा॥ संयुगेवालिपुत्रेणक्रोधंचक्रेसुदारुणं ॥ ३२ ॥ सोंतर्धानगतःपापोरावणी
रणकर्शितः॥ ब्रह्मदत्तवरोवीरोरावणिःक्रोधमूर्च्छितः ॥ ३३ ॥ अदृश्योनिशितान्बाणान्मुमोचाशनिवर्चसः॥ रामंचलक्ष्मणंचैवघोरैर्नागमयैःश
रैः॥ ३४ ॥ बिभेदसमरेक्रुद्धःसर्वगात्रेषुराघवौ॥ माययासंवृतस्तत्रमोहयन्राघवौयुधि॥ ३५ ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांकूटयोधीनिशाचरः॥ बबंधश
रबंधेनभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ ३६॥ तौतेनपुरुषव्याघ्रौक्रुद्धेनाशीविषैःशरैः॥ सहसाभिहतौवीरौतदाप्रेक्षंतवानराः ॥ ३७॥ प्रकाशरूपस्तुयदानश
क्तस्तौबाधितुंराक्षसराजपुत्रः॥ मायांप्रयोक्तुंसमुपाजगामबबंधतौराजसुतौदुरात्मा॥ ३८॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकां
डेचतुश्चत्वारिंशःसर्गः॥ ४४॥ ॥ ७॥ ॥ सतस्यगतिमन्विच्छन्राजपुत्रःप्रतापवान्॥ दिदेशातिबलोरामोदशवानरयूथपान्॥ १ ॥ द्वौ
सुषेणस्यदायादौनीलंचप्लवगाधिपं॥ अंगदंवालिपुत्रंचशरभंचतरस्विनं॥ २॥ द्विविदंचहनूमंतंसानुप्रस्थंमहाबलं ॥ ऋषभंचर्षभस्कंधमादिदेश
परंतपः॥ ३॥ तेसंप्रहृष्टाहरयोभीमानुद्यम्यपादपान्॥ आकाशंविविशुःसर्वेमार्गमाणादिशोदश ॥ ४ ॥ तेषांवेगवतांवेगमिषुभिर्वेगवत्तरैः॥ अ
स्त्रवित्परमास्त्रेणवारयामासरावणिः॥ ५॥ तंभीमवेगाहरयोनाराचैःक्षतविक्षताः॥ अंधकारेनदद्दृशुर्मेघैःसूर्यमिवावृतं॥ ६॥

शरबंधनसहनंस्वकृतमर्यादारूपब्रह्मवरदामपालनार्थं विरोधेनापिनित्यमात्मानंस्मरतोरावणस्यरावणेश्चपरमभक्ततयाकीर्तिर्लोकेषुवृध्यर्थंचेतितत्त्वं ॥ ३८ ॥ उद्यमानः कतकः ॥४१॥
इतिश्रीरामाभि०बा०आ०युद्ध०चतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ उक्तस्यैवराघवयोरिंद्रजित्कृतबंधनस्यप्रपंचः सइति तस्यइंद्रजितोगतिंअवस्थानप्रदेशंअन्विच्छन्ज्ञातु
मिच्छन्दिदेशआदिदेश ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ परमास्त्रेणब्रह्मास्त्रेणमंत्रितैरिषुभिर्वारयामास ॥ ५ ॥ ६ ॥

आवेशयामासप्रवेशयामास ॥ ७ ॥ निरंतरशरीरौतुकृतावितिशेषः ॥ ८ ॥ क्षतजमार्गेणक्षतेनव्रणेनजातोयोमार्गस्तेन ॥ ९ ॥ १० ॥ अनालक्ष्यंअशक्यदर्शनं ॥ ११ ॥ प्रापितौबं
धनमितिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ नशेकतुरवेक्षितुंतादृशाविवस्थितौमनुष्यत्वनाटनायेतिबोध्यं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वीरशयनेयुद्धभूमौ शरवेष्टितसर्वांगौशरभूतसर्पवे

रामलक्ष्मणयोरेवसर्वदेहभिदःशरान् ॥ भृशमावेशयामासरावणिःसमितिंजयः ॥ ७ ॥ निरंतरशरीरौतुतावुभौरामलक्ष्मणौ ॥ क्रुद्धेनेंद्रजितावीरौ
पन्नगैःशरतांगतैः ॥ ८ ॥ तयोःक्षतजमार्गेणसुस्रावरुधिरंबहु ॥ तावुभौचप्रकाशेतेपुष्पिताविवकिंशुकौ ॥ ९ ॥ ततःपर्यंतरक्ताक्षोभिन्नांजनचयो
पमः ॥ रावणिर्भ्रातरौवाक्यमंतर्धानगतोब्रवीत् ॥ १० ॥ युध्यमानमनालक्ष्यंशक्रोपित्रिदशेश्वरः ॥ द्रष्टुमासादितुंवापिनशक्तःकिंपुनर्युवां ॥ ११ ॥ प्रा
पिताविषुजालेनराघवौकंकपत्रिणा ॥ एषरोषपरीतात्मानयामियमसादनं ॥ १२ ॥ एवमुक्त्वातुधर्मज्ञौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ निर्बिभेदशितैर्बाणैः
प्रजहर्षननादच ॥ १३ ॥ भिन्नांजनचयश्यामोविस्फार्यविपुलंधनुः ॥ भूयएवशरान्घोरान्विससर्जमहामृधे ॥ १४ ॥ ततोमर्मसुमर्मज्ञोमज्जय
न्निशितान्शरान् ॥ रामलक्ष्मणयोर्वीरोननादचमुहुर्मुहुः ॥ १५ ॥ बद्धौतुशरबंधेनतावुभौरणमूर्धनि ॥ निमेषांतरमात्रेणनशेकतुरवेक्षितुं ॥ १६ ॥
ततोविभिन्नसर्वांगौशरशल्याचितौकृतौ ॥ ध्वजाविवमहेंद्रस्यरज्जुमुक्तौप्रकंपितौ ॥ १७ ॥ तौसंप्रचलितौवीरौमर्मभेदेनकर्शितौ ॥ निपेततुर्महेष्वा
सौजगत्यांजगतीपती ॥ १८ ॥ तौवीरशयनेवीरौशयानौरुधिरोक्षितौ ॥ शरवेष्टितसर्वांगावार्तौपरमपीडितौ ॥ १९ ॥ नह्यविद्धंतयोर्गात्रेबभूवांगु
लमंतरं ॥ नानिर्विण्णंनचाध्वस्तमाकराग्रादजिह्मगैः ॥ २० ॥ तौतुक्रूरेणनिहतौरक्षसाकामरूपिणा ॥ असृक्सुस्रुवतुस्तीव्रंजलंप्रस्रवणाविव
॥ २१ ॥ पपातप्रथमंरामोविद्धोमर्मसुमार्गणैः ॥ क्रोधादिंद्रजितायेनपुराशक्रोविनिर्जितः ॥ २२ ॥

ष्टितसर्वगात्रौ ॥ १९ ॥ अविद्धंवेधरहितं अंगुलमंगुलप्रमाणमंतरमवकाशोनाभूत् आकराग्रात्कराग्रमभिव्याप्याध्वस्तमक्षोभितं अस्तब्धमितिपाठेचेष्टावत् अजिह्मगैर्बाणैरनिर्विण्ण
मविदारितंचांगंनाभूत् ॥ २० ॥ प्रस्रवणौप्रस्रवणाख्यपर्वताविव ॥ २१ ॥ इंद्रजित्त्वंकुतस्तत्राह येनेति ॥ २२ ॥ ॥६९॥

रजोगतिभिर्वायुनाविस्तीर्यमाणरजोवल्लीरंध्रसंपतद्भिः अर्धनाराचैरर्धभागेननाराचतुल्यैः अंजलिकैरंजल्याकारमुखैः वत्सदंतादयस्तत्तदाकाराः ॥ २३ ॥ आविध्यत्यक्त्वा भिन्नोमुष्टिप
रीणाहोमुष्टिप्रदेशोमुष्टिग्रहणंवायस्य त्रिषुस्थानेषुनिम्नं ॥ २४ ॥ बाणपातांतरेशरतल्पमध्ये ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ द्रुरुमानः कतकः ॥ ४२ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०

रुक्मपुंखैःप्रसन्नाग्रैरजोगतिभिराशुगैः ॥ नाराचैरर्धनाराचैर्भल्लैरंजलिकैरपि ॥ विव्याधवत्सदंतैश्चसिंहदंष्ट्रैःक्षुरैस्तथा ॥ २३ ॥ सवीरशयनेशिश्येवि
ज्यमाविध्यकार्मुकं ॥ भिन्नमुष्टिपरीणाहंत्रिनतंरुक्मभूषितं ॥ २४ ॥ बाणपातांतरेरामंपातितंपुरुषर्षभं ॥ सतत्रलक्ष्मणोदृष्ट्वानिराशोजीवितेऽभव
त् ॥ २५ ॥ रामंकमलपत्राक्षंशरण्यंरणतोषिणं ॥ शुशोचभ्रातरंदृष्ट्वापतितंधरणीतले ॥ २६ ॥ हरयश्चापितंदृष्ट्वासंतापंपरमंगताः ॥ शोकार्ताश्चुक्रु
शुर्घोरमश्रुपूरितलोचनाः ॥ २७ ॥ बद्धौतुतौवीरशयेशयानौतेवानराःसंपरिवार्यतस्थुः ॥ समागतावायुसुतप्रमुख्याविषादमार्ताःपरमंचजग्मुः
॥ २८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामाय०वा०आदि०युद्ध० पंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततोद्यांपृथिवींचैववीक्षमाणाव
नौकसः ॥ ददृशुःसंततौबाणैर्भ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ १ ॥ वृष्ट्वेवोपरतेदेवेकृतकर्मणिराक्षसे ॥ आजगामाथतंदेशंससुग्रीवोविभीषणः ॥ २ ॥ नील
श्चद्विविदोमैंदःसुषेणःकुमुदोंगदः ॥ तूर्णंहनुमतासार्धमन्वशोचंतराघवौ ॥ ३ ॥ अचेष्टौमंदनिःश्वासौशोणितेनपरिप्लुतौ ॥ शरजालाचितौस्तब्धौश
यानौशरतल्पगौ ॥ ४ ॥ निःश्वसंतौयथासर्पौनिश्चेष्टौदीनविक्रमौ ॥ रुधिरस्रावदिग्धांगौतपनीयाविवध्वजौ ॥ ५ ॥ तौवीरशयनेवीरौशयानौमंद
चेष्टितौ ॥ यूथपैःस्वैःपरिवृतौबाष्पव्याकुललोचनैः ॥ ६ ॥ राघवौपतितौदृष्ट्वाशरजालसमन्वितौ ॥ बभूवुर्व्यथिताःसर्वेवानराःसविभीषणाः ॥ ७ ॥
अंतरिक्षंनिरीक्षंतोदिशःसर्वाश्चवानराः ॥ नचैनंमाययाछन्नंददृशूरावणिंरणे ॥ ८ ॥ तंतुमायाप्रतिच्छन्नंमाययैवविभीषणः ॥ वीक्षमाणोददर्शा
ग्रेभ्रातुःपुत्रमवस्थितं ॥ तमप्रतिमकर्माणमप्रतिद्वंद्वमाहवे ॥ ९ ॥

युद्धकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ द्यांपृथिवींचवीक्षमाणाअतिभयादितिशेषः संततौव्याप्तौ ॥ १ ॥ देवेइंद्रेवृष्ट्वेवकृतकर्मणितस्मिन्राक्षसेउपरतेसति ॥ २ ॥
॥ ३ ॥ रुधिरस्यस्रावःप्रवाहस्तेनदिग्धांगौ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ माययाछन्नमेनंरावणिंवानरानददृशुः ॥ ८ ॥ किंतुमायाप्रतिच्छन्नंतंभ्रातुःपुत्रंरावणिंविभीषणएवमाययाददर्श ॥ ९ ॥

वरदानाद्ब्रह्मवरदानलब्धयांतर्धानविद्ययांतर्हितं ॥ १० ॥ आत्मनःकर्मसमीक्ष्यशयानौतौचसमीक्ष्य ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ यत्कृतेययोराघवयोर्निमित्तं तद्भयेनेतियावत् गात्रैःशय

 दद‍र्शांतर्हितंवीरंवरदानाद्विभीषणः॥ तेजसायशसाचैवविक्रमेणचसंयुतः॥ १०॥ इंद्रजित्त्वात्मनःकर्मतौशयानौसमीक्ष्यच ॥ उवाचपरमप्रीतो
हर्षयन्सर्वराक्षसान्॥ ११॥ दूषणस्यचहंतारौखरस्यचमहाबलौ॥ सादितौमामकैर्बाणैर्भ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ १२॥ नेमौमोक्षयितुंशक्यावेतस्मा
दिषुबंधनात्॥ सर्वैरपिसमागम्यसर्षिसंघैःसुरासुरैः॥ १३ ॥ यत्कृतेचिंतयानस्यशोकार्तस्यपितुर्मम ॥ अस्पृष्ट्वाशयनंगात्रैस्त्रियामायातिशर्वरी
॥ १४॥ कृत्स्नेयंयत्कृतेलंकानदीवर्षास्विवाकुला॥ सोयंमूलहरोनर्थःसर्वेषांशमितोमया॥ १५॥ रामस्यलक्ष्मणस्यैवसर्वेषांचवनौकसां॥ विक्र
मानिष्फलाःसर्वेयथाशरदितोयदाः॥ १६॥ एवमुक्त्वातुतान्सर्वान्राक्षसान्परिपश्यतः॥ यूथपानपितान्सर्वांस्ताडयत्सचरावणिः॥ १७॥ नीलंन
वभिराहत्यमैंदंसद्विविदंतथा॥ त्रिभिस्त्रिभिरमित्रघ्नस्ततापपरमेषुभिः॥१८॥ जांबवंतंमहेष्वासोविद्ध्वाबाणेनवक्षसि॥ हनूमतोवेगवतोविससर्ज
शरान्दश॥१९॥गवाक्षंशरभंचैवतावप्यमितविक्रमौ॥द्वाभ्यांद्वाभ्यांमहावेगोविव्याधयुधिरावणिः॥२०॥ गोलांगूलेश्वरंचैववालिपुत्रमथांगदं॥
विव्याधबहुभिर्बाणैस्त्वरमाणोथरावणिः॥ २१॥ तान्वानरवरान्भित्त्वाशरैरग्निशिखोपमैः॥ ननादबलवांस्तत्रमहासत्वःसरावणिः॥ २२॥ तान
र्दयित्वाबाणौघैस्त्रासयित्वाचवानरान्॥ प्रजहासमहाबाहुर्वचनंचेदमब्रवीत्॥ २३॥ शरबंधेनघोरेणमयाबद्धौचमूमुखे॥ सहितौभ्रातरावेतौनि
शामयतराक्षसाः॥ २४॥ एवमुक्तास्तुतेसर्वेराक्षसाःकूटयोधिनः॥ परंविस्मयमापन्नाःकर्मणातेनहर्षिताः॥ २५॥ विनेदुश्चमहानादान्सर्वेतेज
लदोपमाः॥ हतोरामइतिज्ञात्वारावणिंसमपूजयन्॥ २६॥

नमस्पृष्ट्वेवत्रियामारात्रिर्याति अनिद्रएवनिशाःक्षपयतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ यूथपान्वानराणामितिशेषः ताडयदताडयत् ॥ १७ ॥ १८ ॥ हनूमतउपरीतिशेषः ॥ १९॥२०॥
त्वरमाणःत्वरांवेगंकुर्वन् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ निशामयतपश्यत ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ तयोःशरीरेसायकैश्चिते सर्वाण्यंगान्युपांगानिचसायकैश्चितानिदृष्ट्वा ॥ २९ ॥ सबाष्पवदनंबाष्पसहितवदनं ॥ ३० ॥ एवंप्रायाणिएवंविधःप्रायोबाहुल्यंयेषांतानि प्रायेणैवंविधानीत्यर्थः नैष्ठिकोनित्यैकांतः भाग्यशेषेणसहिताःसभाग्यशेषास्तेषांभावस्तत्ताभाग्यशेषसाहित्यं तद्वैशिष्ट्यंयद्यस्माकमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ अनाथमशरणंमांचपर्यवस्थापय आश्वासय तवतुस्वतंत्रंराज्यमप्यस्तिअहंत्वगतिरेवेतिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ततःसामान्यतःप्रमार्जनानंतरं विद्ययातिरस्करणीविद्यातिरस्कारकविद्ययापरिजप्य .परिवीक्ष्येतिपाठेप्यय

निष्पंदौतुतदादृष्ट्वाभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ वसुधायांनिरुच्छ्वासौहतावित्यन्वमन्यत॥ २७॥ हर्षेणतुसमाविष्टइंद्रजित्समितिंजयः॥ प्रविवेशपुरींलं
कांहर्षयन्सर्वनैर्ऋतान्॥ २८॥ रामलक्ष्मणयोर्दृष्ट्वाशरीरेसायकैश्चिते ॥ सर्वाणिचांगोपांगानिसुग्रीवंभयमाविशत्॥ २९॥ तमुवाचपरित्रस्तंवा
नरेंद्रंविभीषणः॥ सबाष्पवदनंदीनंक्रोधव्याकुललोचनं॥ अलंत्रासेनसुग्रीवबाष्पवेगोनिगृह्यतां॥ ३०॥ एवंप्रायाणियुद्धानिविजयोनास्तिनैष्ठि
कः॥ सभाग्यशेषतास्माकंयदिवीरभविष्यति॥ ३१॥ मोहमेतौप्रहास्येतेमहात्मानौमहाबलौ॥ पर्यवस्थापयात्मानमनाथंमांचवानर॥ सत्यधर्मा
भिरक्तानांनास्तिमृत्युकृतंभयं॥ ३२॥ एवमुक्त्वाततस्तस्यजलक्लिन्नेनपाणिना॥ सुग्रीवस्यशुभेनेत्रेप्रममार्जविभीषणः॥ ३३॥ ततःसलिलमादा
यविद्ययापरिजप्यच॥ सुग्रीवनेत्रेधर्मात्माप्रममार्जविभीषणः॥ ३४॥ विमृज्यवदनंतस्यकपिराजस्यधीमतः॥ अब्रवीत्कालसंप्राप्तमसंभ्रांतमि
दंवचः॥ ३५॥ नकालःकपिराजेंद्रवैक्लव्यमवलंबितुं॥ अतिस्नेहोपिकालेऽस्मिन्मरणायोपकल्पते॥ ३६॥ तस्मादुत्सृज्यवैक्लव्यंसर्वकार्यविनाश
नं॥ हितंरामपुरोगाणांसैन्यानामनुचिंतय॥ ३७॥

मेवार्थः राक्षसमायापरिज्ञानेनधैर्यसंपादनंचैतत्प्रमार्जनस्यफलं वस्तुतस्ततःसलिलमितिश्लोकोबहुपुस्तकेषुनास्तीतिप्रायेणप्रक्षिप्तोयं तेनेंद्रजितंददर्शेतितत्कार्यप्रकाशकोत्तरवाक्याभा वात् ॥ ३४ ॥ कालसंप्राप्तंकालौचित्येनप्राप्तं ॥ ३५ ॥ अतिस्नेहोपिअतिस्नेहमूलरोदनादिव्यापारोपि अस्मिन्कालेईदृशेविषमकाले ॥ ३६ ॥ यदेवमतस्तस्मादित्यादि हितंतत्समा श्वासनं ॥ ३७ ॥

यदितवसेनासमाश्वासनेधैर्यनास्तितदातदहंकरिष्यामित्वयातुरामोरक्षणीयइत्याह अथवेति संज्ञाविपर्ययोमोहोयावत्तावत्पर्यंतं मोहमात्रमेवानयोर्नत्वन्यसंभावनेत्याह लब्धसंज्ञाविति नौआवयोः ॥ ३८ ॥ व्यपनेष्यतइतीममेवार्थंस्पष्टयति नैतदिति रामस्यनैतत्किंचन अपायकरणमित्यर्थः कुतस्तत्राह नचेति मुमूर्षाभावेलिंगमाह नहीति यागतायुषांदुर्लभासालक्ष्मीरेनंनहास्यति इदानींनजहात्येवायेपिनहास्यतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ स्वकंबलंस्वकंप्राणं अहंयावत्सैन्यानिसर्वाणिपुनःस्थापयामिस्थिराणिकरोमितावदात्मानमात्मप्राणंचा

अथवारक्ष्यतांरामोयावत्संज्ञाविपर्ययः ॥ लब्धसंज्ञौहिकाकुत्स्थौभयंनौव्यपनेष्यतः ॥ ३८ ॥ नैतत्किंचनरामस्यनचरामोमुमूर्षति ॥ नह्येनंहास्यते लक्ष्मीर्दुर्लभायागतायुषां ॥ ३९ ॥ तस्मादाश्वासयात्मानंबलंचाश्वासयस्वकं ॥ यावत्सैन्यानिसर्वाणिपुनःसंस्थापयाम्यहं ॥ ४० ॥ एतेहिफुल्लनयनास्त्रासादागतसाध्वसाः ॥ कर्णेकर्णेप्रकथिताहरयोहरिसत्तम ॥ ४१ ॥ मांतुदृष्ट्वाप्रधावंतमनीकंसंप्रहर्षितं ॥ त्यजंतुहरयस्त्रासंभुक्तपूर्वामिवस्रजं ॥ ४२ ॥ समाश्वास्यतुसुग्रीवंराक्षसेंद्रोविभीषणः ॥ विद्रुतंवानरानीकंतत्समाश्वासयत्पुनः ॥ ४३ ॥ इंद्रजित्तुमहामायःसर्वसैन्यसमावृतः ॥ विवेश नगरींलंकांपितरंचाभ्युपागमत् ॥ ४४ ॥ तत्ररावणमासाद्यअभिवाद्यकृतांजलिः ॥ आचचक्षेप्रियंपित्रेनिहतौरामलक्ष्मणौ ॥ ४५ ॥ उत्पपाततततोहृष्टःपुत्रंचपरिषस्वजे ॥ रावणोरक्षसांमध्येश्रुत्वाशत्रूनिपातितौ ॥ ४६ ॥ उपाघ्रायचतंमूर्ध्निपप्रच्छप्रीतमानसः ॥ पृच्छतेचयथावृत्तंपित्रेतस्मैन्यवेदयत् ॥ ४७ ॥ यथातौशरबंधेननिश्चेष्टौनिष्प्रभौकृतौ ॥ ४८ ॥ सहर्षवेगानुगतांतरात्माश्रुत्वागिरंतस्यमहारथस्य ॥ जहौज्वरंदाशरथेःसमुत्थंप्रहृष्टवाचाभिननंदपुत्रं ॥ ४९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्प्रविष्टेलंकायांकृतार्थेरावणात्मजे ॥ राघवंपरिवार्याथररक्षुर्वानरर्षभाः ॥ १ ॥

श्वासय ॥ ४० ॥ एतेफुल्लनयनत्वादिगुणकाहरयःकर्णेकर्णेप्रकथिताःरामविपद्विषयप्रकथनवंतोभवंति हरिसत्तमसुग्रीव ॥ ४१ ॥ अनीकप्रत्याश्वासनार्थंमांधावंतंदृष्ट्वातुसंप्रहर्षितंप्रामहर्षमनीकंतद्रूपाहरयोभुक्तपूर्वांस्रजमिवत्रासंत्यजंतु ॥ ४२ ॥ समाश्वास्यउक्तरीत्यतिशेषः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ धावमानः कतकः ॥ ४३ ॥ इति श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषट्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ व्यूढानिगरुडाद्याकारव्यूहवंत्यनीकानियेषांते ॥ ३ ॥ राक्षसाइत्यस्यागताइतिशेषः ॥ ४ ॥ सीतारक्षणीःसीतारक्षिकाराक्षसीराजुहाव ताराक्षस्यस्त्रिजटाचतमुपस्थिताः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ आख्यातकथयत रणेहतौराघवौ तस्यैतद्दर्शयध्वं ॥ ७ ॥ यदाश्रयात्अवष्टब्धागर्विता ॥ ८ ॥ निर्विशंकारामशंकारहिता निरुद्विग्नानिःशोका निरपेक्षारामोमिलिष्यतीत्या

हनूमानंगदोनीलःसुषेणःकुमुदोनलः ॥ गजोगवाक्षःपनसःसानुप्रस्थोमहाहरिः ॥ २ ॥ जांबवानृषभःसुंदोरंभःशतवलिःपृथुः ॥ व्यूढानीकाश्चयत्ताश्चद्रुमानादायसर्वतः ॥ ३ ॥ वीक्षमाणादिशःसर्वास्तिर्यगूर्ध्वंचवानराः ॥ तृणेष्वपिचचेष्टत्सुराक्षसाइतिमेनिरे ॥ ४ ॥ रावणश्चापिसंहृष्टोविसृज्येंद्रजितंसुतं ॥ आजुहावततःसीतारक्षणीराक्षसीस्तदा ॥ ५ ॥ राक्षस्यस्त्रिजटाचापिशासनात्तमुपस्थिताः ॥ ताउवाचततोहृष्टोराक्षसीराक्षसाधिपः ॥ ६ ॥ हताविंद्रजिताख्यातवैदेह्यारामलक्ष्मणौ ॥ पुष्पकंतत्समारोप्यदर्शयध्वंरणेहतौ ॥ ७ ॥ यदाश्रयादवष्टब्धानेयंमामुपतिष्ठते ॥ सोस्याभर्तासहभ्रात्रानिहतोरणमूर्धनि ॥ ८ ॥ निर्विशंकानिरुद्विग्नानिरपेक्षाचमैथिली ॥ मामुपस्थास्यतेसीतासर्वाभरणभूषिता ॥ ९ ॥ अद्यकालवशंप्राप्तंरणेरामंसलक्ष्मणं ॥ अवेक्ष्यविनिवृत्तासाचान्यांगतिमपश्यती ॥ अनपेक्षाविशालाक्षीमामुपस्थास्यतेस्वयं ॥ १० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारावणस्यदुरात्मनः ॥ राक्षस्यस्तास्तथेत्युक्त्वाजग्मुर्यैयत्रपुष्पकं ॥ ११ ॥ ततःपुष्पकमादायराक्षस्योरावणाज्ञया ॥ अशोकवनिकास्थांतांमैथिलींसमुपानयन् ॥ १२ ॥ तामादायतुराक्षस्योभर्तृशोकपराजितां ॥ सीतामारोपयामासुर्विमानंपुष्पकंतदा ॥ १३ ॥ ततःपुष्पकमारोप्यसीतांत्रिजटयासह ॥ रावणश्चारयामासपताकाध्वजमालिनीं ॥ १४ ॥ प्राघोषयतहृष्टश्चलंकायांराक्षसेश्वरः ॥ राघवोलक्ष्मणश्चैवहताविंद्रजितारणे ॥ १५ ॥ विमानेनापिगत्वातुसीतात्रिजटयासह ॥ ददर्शवानराणांतुसर्वसैन्यंनिपातितं ॥ १६ ॥

शारहिता ॥ ९ ॥ अवेक्ष्यविनिवृत्ताप्रत्यागता सावसातु अन्यांमत्तोन्यांरामरूपां प्राप्यंवस्तुपश्यती अनपेक्षारामापेक्षारहिता ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पताकाध्वजमालिनीलंकांचारयामास रणस्थौतौद्रष्टुमितिशेषः ॥ १४ ॥ घोषणप्रकारोराघवोलक्ष्मणश्चेति ॥ १५ ॥ सर्वंवङ्कित्यर्थः ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ विप्रविद्धशरासनौभ्रष्टधनुष्कौ शरस्तंबःशरसमूहस्तन्मयौ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ वितर्कयंतीचिंतयंतीत्येव ॥ २३ ॥ गरमानः कतकः ॥ ४४ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ विललापेति सर्वज्ञापिदेवीराक्षसानांमानुषबुद्धिस्थैर्यायनटवत्विललापेवेत्यर्थः निहतंनिहतमिवस्थितं ॥ १ ॥ लाक्षणिकाःसामुद्रिकलक्षणज्ञाः ॥ २ ॥ अयमेवपांक्तःपाठइतिकतकः यज्वनोऽश्वमेधादियागकर्तुः सत्रिणःबहुदि

प्रहृष्टमनसश्चापिददर्शपिशिताशनान्॥ वानरांश्चातिदुःखार्तान्रामलक्ष्मणपार्श्वतः॥ १७॥ ततःसीताददर्शोभौशयानौशरतल्पगौ॥ लक्ष्मणंचैव रामंचविसंज्ञौशरपीडितौ॥ १८॥ विध्वस्तकवचौवीरौविप्रविद्धशरासनौ॥ सायकैश्छिन्नसर्वांगौशरस्तंबमयौक्षितौ ॥ १९॥ तौदृष्ट्वाभ्रातरौतत्र प्रवीरौपुरुषर्षभौ॥ शयानौपुंडरीकाक्षौकुमाराविवपावकी॥ २०॥ शरतल्पगतौवीरौतथाभूतौनरर्षभौ॥ दुःखार्ताकरुणंसीतासुभृशंविललापह ॥ २१॥ भर्तारमनवद्यांगीलक्ष्मणंचासितेक्षणा॥ प्रेक्ष्यपांसुषुचेष्टंतौरुरोदजनकात्मजा॥ २२॥ साबाष्पशोकाभिहतासमीक्ष्यतौभ्रातरौदेवसुतप्रभावौ॥ वितर्कयंतीनिधनंतयोःसादुःखान्वितावाक्यमिदंजगाद॥ २३॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः॥ ४७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ भर्तारंनिहतंदृष्ट्वालक्ष्मणंचमहाबलं॥ विललापभृशंसीताकरुणंशोककर्शिता॥ १॥ ऊचुर्लाक्षणिकायेमांपुत्रिण्यविधवेतिच॥ तेऽद्यसर्वेहतेरामेज्ञानिनोऽनृतवादिनः॥ २॥ यज्वनोमहिषींयेमामूचुःपत्नींचसत्रिणः॥ तेऽद्यसर्वेहतेरामेज्ञानिनोऽनृतवादिनः॥ ३॥ वीरपार्थिवपत्नीनांयेविदुर्भर्तृपूजितां॥ तेऽद्यसर्वेहतेरामेज्ञानिनोऽनृतवादिनः॥ ४॥ ऊचुःसंश्रवणेयेमांद्विजाःकार्तांतिकाःशुभां॥ तेऽद्यसर्वेहतेरामेज्ञानिनोऽनृतवादिनः॥ ५॥ इमानिखलुपद्मानिपादयोर्वैकुलस्त्रियः॥ आधिराज्येऽभिषिच्यंतेनरेंद्रैःपतिभिःसह॥ ६॥

नसाध्यबहुकर्तृकयागकर्तुः ॥ ३ ॥ वीरपार्थिवपत्नीनांपूजनीयामितिशेषः भर्तृपूजितांसुमंगलीयेप्राहुः ॥ ४ ॥ सम्यक्श्रवणंयस्मिन्नितिसंश्रवणंसन्निधिस्तस्मिन्मत्समक्षमितियावत् कार्तांतिकाःज्योतिःकृतांतविदः शुभांअविधवां ज्ञानिनइतिच्छेदः ॥ ५ ॥ यैर्लक्षणैःस्त्रियोनरेंद्रैःपतिभिःसहाधिराज्येभिषिच्यंतेतानीमानिपद्मानिपाणिपादवर्तिरेखारूपपद्मानिमयिव
र्तंतइतिशेषः ॥ ६ ॥

यैरलक्षणैर्भाग्यदुर्लभादुर्लभभाग्यावैधव्यंयांतितान्यात्मनोनपश्यामि सुलक्षणानिपश्यंत्यपिहतलक्षणानिष्फललक्षणाजातास्मीतिशेषः इदंपद्यंप्रक्षिप्तमितिबहवः ॥ ७ ॥ लक्षणैर्लक्षणज्ञैस्तत्प्रतिपादकशास्त्रैश्च सत्यनामानिअमोघफलानि तानिशास्त्राणितत्प्रतिपादितलक्षणानिच असंहतेअपरस्पराश्लिष्टे ॥ ९ ॥ शंखेनयनोपांत्यभागौललाटफलकेइतिकतकः चितौउपचितौ अनुवृत्ताःआनुपूर्व्येणवृत्तत्वगुणयुक्ताः समाःसममध्याः ॥ १० ॥ अविरलौपरस्परसंसक्तौ मग्नचूचुकौनिमग्नाग्रभागौ उत्सेधनीउन्नतपर्यंतप्रदेशा पार्श्वेचोरस्कंच स्थार्थेकः तत्पार्श्वौरस्कं प्राण्यंगत्वादेकवचनं चितंउपचितं ॥ ११ ॥ वर्णःकांतिः मणिनिभःशाणघृष्टमणिवदुज्ज्वलः अंगरुहाणिरोमाणिद्वादशभिःप्रतिष्ठितां पादद्वयवर्त्यंगुलिदशकंद्वेपा

वैधव्यंयांतियैर्नार्योऽलक्षणैर्भाग्यदुर्लभाः॥ नात्मनस्तानिपश्यामिपश्यंतीहतलक्षणा॥ ७॥ सत्यनामानिपद्मानिस्त्रीणामुक्तानिलक्षणैः॥ तान्यद्य निहतेरामेवितथानिभवंतिमे॥ ८॥ केशाःसूक्ष्माःसमानीलाभ्रुवौचासंहतेमम॥ वृत्तेचारोमकेजंघेदंताश्चाविरलाममम॥ ९॥ शंखेनेत्रेकरौपादौगुल्फावूरूसमेचितौ॥ अनुवृत्तनखाःस्निग्धाःसमाश्चांगुलयोमम॥ १०॥ स्तनौचाविरलौपीनौमामकौमग्नचूचुकौ॥ मग्नाचोत्सेधनीनाभिःपार्श्वोरस्कंचमेचितं॥ ११॥ ममवर्णोमणिनिभोमृदून्यंगरुहाणिच॥ प्रतिष्ठितांद्वादशभिर्मामूचुःशुभलक्षणां॥ १२॥ समग्रयवमच्छिद्रंपाणिपादंचवर्णवत्॥ मंदस्मितेत्येवचमांकन्यालाक्षणिकाविदुः॥ १३॥ आधिराज्येभिषेकोमेब्राह्मणैःपतिनासह॥ कृतांतकुशलैरुक्तंतत्सर्वंवितथीकृतं॥ १४॥ शोधयित्वाजनस्थानंप्रवृत्तिमुपलभ्यच॥ तीर्त्वासागरमक्षोभ्यंभ्रातरौगोष्पदेहतौ॥ १५॥

दतलेचएवंद्वादशभिःसुप्रतिष्ठितांसुस्पष्टभूमिकां एवंकेशादिपादांतलक्षणैर्मांशुभलक्षणामूचुः ॥ १२ ॥ समग्रयवंअंगुलिपर्वमध्यगसमग्रयवप्रमाणद्विद्विरेखावत् अच्छिद्रंनीरंध्रांगुल्यंतरालं वर्णवत्प्रशस्तकांति मंदस्मितामंदस्मितवत्स्वरूपसुलक्षणवती कन्यालाक्षणिकाःकन्यावर्तिसामुद्रिकलक्षणज्ञाः ॥ १३ ॥ कृतांतनिपुणैर्ज्योतिःशास्त्रसिद्धांतज्ञैः आधिराज्येभिषेकोभावीत्युक्तमित्यन्वयः ॥ १४ ॥ सागरंसमुद्रंराक्षससेनासागरंचाक्षोभ्यंतीर्त्वागोष्पदेऽल्पावशिष्टसैन्येहतावित्यर्थः अनेनबहुदिनयुद्धोत्तरमल्पावशिष्टसैन्येकतिपययूथपरूपेऽयंशरबंधइतिलभ्यते ॥ १५ ॥

प्रत्यपद्यंतप्रत्यपद्येतां एकवचनमार्षं नन्वितःपूर्वं तत्किमिदानींनस्मृतमितिशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कालस्यशुभाशुभफलप्रापकस्यतत्प्रापणेऽतिभारोनास्ति अतस्तदुपस्थापितफल
निर्वर्तकोयःकृतांतोदैवंसनसुदुर्जयः सामान्यरूपस्यार्थस्यविशेषेणसमर्थनरूपोर्थांतरन्यासः प्रकृतकथनरूपोयत्रेत्यादिः यत्रयस्मादित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ एवंदशां
प्राप्तस्यकथंजीवनंतत्राह कारणानीति महांतिइदानीमपिसजीवत्वोपपादकानि सदृशानिअनुभूतैस्तुल्यानिदृष्टसंबादानि यथेमौजीवतइतिप्रतिपद्येथास्तथाकारणानिवक्ष्यामीत्यन्व

ननुवारुणमाग्नेयमैंद्रंवायव्यमेवच॥ अस्त्रंब्रह्मशिरश्चैवराघवौप्रत्यपद्यत॥१६॥अदृश्यमानेनरणेमाययावासवोपमौ॥ममनाथावनाथायानिहतौ
रामलक्ष्मणौ॥ १७॥ नहिदृष्टिपथंप्राप्यराघवस्यरणेरिपुः॥ जीवन्प्रतिनिवर्तेतयद्यपिस्यान्मनोजवः ॥ १८ ॥ नकालस्यातिभारोस्तिकृतांतश्चसुदुर्ज
यः॥ यत्ररामःसहभ्रात्राशेतेयुधिनिपातितः ॥ १९॥ नशोचामितथारामंलक्ष्मणंचमहारथं ॥ नात्मानंजननींचापियथाश्वश्रूंतपस्विनीं ॥ २० ॥
सातुचिंतयतेनित्यंसमाप्तव्रतमागतं॥ कदाद्रक्ष्यामिसीतांचलक्ष्मणंचसराघवं ॥ २१ ॥ परिदेवयमानांतांराक्षसीत्रिजटाब्रवीत्॥ माविषादंकृथादे
विभर्ताऽयंतवजीवति॥ २२॥ कारणानिचवक्ष्यामिमहांतिसदृशानिच ॥ यथेमौजीवतोदेविभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ २३॥ नहिकोपपरीतानिहर्ष
पर्युत्सुकानिच ॥ भवंतियुधियोधानांमुखानिनिहतेपतौ ॥ २४ ॥ इदंविमानंवैदेहिपुष्पकंनामनामतः ॥ दिव्यंत्वांधारयेन्नेदंयद्येतौगतजीवितौ
॥ २५॥ हतवीरप्रधानाहिगतोत्साहानिरुद्यमा॥ सेनाभ्रमतिसंख्येषुहतकर्णेवनौर्जले ॥ २६ ॥ इयंपुनरसंभ्रांतानिरुद्विग्नातपस्विनि॥ सेनारक्षति
काकुत्स्थौमयाप्रीत्यानिवेदितौ॥ २७॥ सात्वंभवसुविस्रब्धाअनुमानैःसुखोदयैः॥ अहतौपश्यकाकुत्स्थौस्नेहादेतद्ब्रवीमिते॥ २८॥

यः ॥२३॥ तान्येवव्यतिरेकमुखेनाह नहीति पतौपत्यौनिहतेसतियोधानांमुखानिक्षणेनशत्रुंहनिष्यामःक्वगच्छतीत्येवंकोपेनव्याप्तानिनभवंति हर्षपर्युत्सुकानिहर्षजनकमोहशांतिदर्श
नोत्सुकानिनभवंतिअपितुरुदंतिकेवलं नैवंप्रकृतेऽतोजीवतीतिनिश्चिनु ॥२४॥ इतोप्येवमेवेत्याह इदंविमानमिति॥२५॥ पुनर्लिंगांतरमाह हतेति हतोवीरःशूरःप्रधानोराजायस्याःसाभ्र
मतिइतस्ततोव्याकुलाभवति हतकर्णाहतकर्णधाराधिष्ठितफलकाहतकर्णधारावा ॥२६॥ अस्यविपर्ययेपर्यवसानंदर्शयति इयंपुनरिति निवेदितौनिवेदितजीवनौतुभ्यंकृतौ ॥२७॥२८॥

चारित्रेणपातिव्रत्येनसुखशीलत्वात्सुखावहत्वान्मन्मनःसुखावहस्वभावत्वान्मन्मनःप्रविष्टासि हृदयंगमासीत्यर्थः अतएतत्सर्वंस्वस्वामिनोरावणस्यविरुद्धमपिमयात्वोक्तमितिभावः
॥२९॥ तादृशंदर्शनंजीवनसूचकमनयोःसैनिकानांचाकारंदृष्ट्वामयात्वानयोर्जीवनमुदीरितंनिवेदितं दृश्यतइतिदर्शनः कर्मणिल्युट् राजभोजनाःशालयइतिवत् ॥३०॥ लक्ष्मीर्नैववि

अनृतंनोक्तपूर्वंमेनचवक्ष्यामिमैथिलि॥ चारित्रसुखशीलत्वात्प्रविष्टासिमनोमम ॥ २९ ॥ नेमौशक्यौरणेजेतुंसेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ तादृशंदर्शनंदृष्ट्वा
मयाचोदीरितंतव ॥ ३० ॥इदंतुसुमहच्चित्रंशरैःपश्यस्वमैथिलि ॥ विसंज्ञौपतितावेतौनैवलक्ष्मीर्विमुंचति ॥ ३१ ॥ प्रायेणगतसत्वानांपुरुषाणांग
तायुषां ॥ दृश्यमानेषुवक्त्रेषुपरंभवतिवैकृतं ॥ ३२ ॥त्यजशोकंचदुःखंचमोहंचजनकात्मजे॥ रामलक्ष्मणयोरर्थेनाद्यशक्यमजीवितुं ॥ ३३ ॥श्रुत्वा
तुवचनंतस्याःसीतासुरसुतोपमा॥ कृतांजलिरुवाचेमामेवमास्त्वितिमैथिली॥ ३४॥ विमानंपुष्पकंतत्तुसन्निवर्त्यमनोजवं ॥ दीनात्रिजटयासीता
लंकामेवप्रवेशिता॥ ३५॥ ततस्त्रिजटयासार्धंपुष्पकादवरुह्यसा॥ अशोकवनिकामेवराक्षसीभिःप्रवेशिता ॥ ३६ ॥ प्रविश्यसीताबहुवृक्षखंडां
तांराक्षसेंद्रस्यविहारभूमिं॥ संप्रेक्ष्यसंचिंत्यचराजपुत्रौपरंविषादंसमुपाजगाम॥ ३७॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकां
डेअष्टचत्वारिंशःसर्गः॥ ४८॥ ॥ ९॥ ॥ ९॥ घोरेणशरबंधेनबद्धौदशरथात्मजौ ॥ निःश्वसंतौयथानागौशयानौरुधिरोक्षितौ
॥ १ ॥सर्वेतेवानरश्रेष्ठाःससुग्रीवमहाबलाः॥ परिवार्यमहात्मानौतस्थुःशोकपरिप्लुताः॥ २ ॥ एतस्मिन्नंतरेरामःप्रत्यबुध्यतवीर्यवान् ॥ स्थिरत्वात्स
त्वयोगाच्चशरैःसंदानितोपिसन्॥ ३ ॥ ततोदृष्ट्वासरुधिरंनिषण्णंगाढमर्पितं॥ भ्रातरंदीनवदनंपर्यदेवयदातुरः ॥ ४ ॥ किंनुमेसीतयाकार्यंलब्धया
जीवितेनवा॥ शयानंयोद्यपश्यामिभ्रातरंयुधिनिर्जितं॥ ५॥

युज्यतइतिपाठेपिनमुंचतीत्येवार्थः ॥३१॥३२॥ रामलक्ष्मणयोरर्थेशोकंत्यज एवंप्रसन्नमुखाभ्यामजीवितुंजीवनराहित्येनावस्थातुमशक्यं अतोजीवतीतिनिश्चिन्वितिशेषः ॥३३॥३४॥
॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सर्गमानः कनकः ॥ ४९ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥
घोरेणेति ॥ १ ॥ २ ॥ स्थिरत्वात्अतिदृढगात्रत्वात् सत्त्वयोगान्महाबलयुक्तत्वात् संदानितोपिबद्धोपि ॥ ३ ॥ गाढमर्पितंशरैर्गाढबद्धं ॥ ४ ॥ ५ ॥

सचिवःसहायः सांपरायिकोयुद्धेसाधुः युद्धार्हइतियावत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ योमयासहवनंगतस्तेनलक्ष्मणेनविनागतोहंकिंवक्ष्यामि ॥ १० ॥ अंबासुमित्रयेति क्रियमाणमिति
शेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ गतासुर्गतासुरिव ॥ १३ ॥ १४ ॥ शरभूतःशरैर्व्याप्तशरीरत्वाच्छरद्रूपंप्राप्तः अस्तंव्रजन्भास्करइव तत्तद्रंध्रनिःसरद्रुधिरव्याप्तशराःकिरणस्थानीयाः ॥ १५ ॥ अ

शक्यासीतासमानारीमर्त्यलोकेविचिन्वता ॥ नलक्ष्मणसमोभ्रातासचिवःसांपरायिकः ॥ ६ ॥ परित्यक्ष्याम्यहंप्राणान्वानराणांतुपश्यतां ॥ यदिपंच
त्वमापन्नःसुमित्रानंदवर्धनः ॥ ७ ॥ किंनुवक्ष्यामिकौसल्यांमातरंकिंन्नुकैकयीं ॥ कथमंबांसुमित्रांचपुत्रदर्शनलालसां ॥ ८ ॥ विवत्सांवेपमानांच
वेपंतींकुररीमिव ॥ कथमाश्वासयिष्यामियदियास्यामितंविना ॥ ९ ॥ कथंवक्ष्यामिशत्रुघ्नंभरतंचयशस्विनं ॥ मयासहवनंयातोविनातेनाहमागतः
॥ १० ॥ उपालंभंनशक्ष्यामिसोढुमंबासुमित्रया ॥ इहैवदेहंत्यक्ष्यामिनहिजीवितुमुत्सहे ॥ ११ ॥ धिङ्मांदुष्कृतकर्माणमनार्यंमत्कृतेह्यसौ ॥ लक्ष्म
णःपातितःशेतेशरतल्पेगतासुवत् ॥ १२ ॥ त्वंनित्यंसुविषण्णंमामाश्वासयसिलक्ष्मण ॥ गतासुर्नाद्यशक्तोसिमामार्तमभिभाषितुं ॥ १३ ॥ येनाद्यब
हवोयुद्धेनिहताराक्षसाःक्षितौ ॥ तस्यामेवाद्यशूरस्त्वंशेषेविनिहतःशरैः ॥ १४ ॥ शयानःशरतल्पेऽस्मिन्सशोणितपरिस्रुतः ॥ शरभूतस्ततोभासिभा
स्करोऽस्तमिवव्रजन् ॥ १५ ॥ बाणाभिहतमर्मत्वान्नशक्नोषीहभाषितुं ॥ रुजाचाब्रुवतोयस्यदृष्टिरागेणसूच्यते ॥ १६ ॥ यथैवमांवनंयांतमनुयातो
महाद्युतिः ॥ अहमप्यनुयास्यामितथैवैनंयमक्षयं ॥ १७ ॥ इष्टबंधुजनोनित्यंमांचनित्यमनुव्रतः ॥ इमामद्यगतोऽवस्थांममानार्यस्यदुर्नयैः ॥ १८ ॥
सुरुष्टेनापिवीरेणलक्ष्मणेननसंस्मरे ॥ परुषंविप्रियंचापिश्रावितंतुकदाचन ॥ १९ ॥ विससर्जैकवेगेनपंचबाणशतानियः ॥ इष्वस्त्रेष्वधिकस्तस्मा
त्कार्तवीर्याच्चलक्ष्मणः ॥ २० ॥

ब्रुवतोपियस्यरुजाव्यथादृष्ट्यारागेणअन्ययामुखशोभयाचसूच्यते दृष्टीत्यनेनदर्शनशक्तिमत्त्वंसूच्यते ॥ १६ ॥ यमक्षयंयमगृहंयास्यामीत्यन्वयः यथायंमात्रादिषुस्नेहमपर्यालोच्यैव
मामनुगतस्तथाहमपितत्स्नेहंत्यक्त्वानुयास्यामीतिभावः ॥ १७ ॥ इष्टोबंधुजनोयस्यसः ॥ १८ ॥ विप्रियमहितंकदाचनश्रावितंतुइतिनसंस्मरेनस्मरामीत्यर्थः ॥ १९ ॥ यएकवेगेनपंच ॥७४॥
बाणशतानिविससर्जकार्तवीर्यस्तस्मात्कार्तवीर्यात्सहस्रबाहोरयंद्विबाहुरेकेनवेगेनतावतोबाणान्विसृजन्नधिकइत्यर्थः ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ विभीषणोराजानकृतइतियतूयतस्तस्मात्तद्विभीषणमभिषेक्ष्यामीतिमिथ्याप्रलप्तंप्रलपितंमांप्रधक्ष्यति ॥ २२ ॥ सत्वहीनंशोकवतामयाबलहीनं ॥ २३ ॥ नीलेनेत्यादौसहेति
शेषः ॥ २४ ॥ हनुमदादिभिर्मदर्थेयत्कृतंतेनतुष्यामि ॥ २५ ॥ २६ ॥ हरिभिर्युद्धंकृतमितिपूर्वेणसंबंधः ॥ २७ ॥ अतिप्रबलसहायेनापिदैवंदुर्जयमित्याह नचातिक्रमितुमिति
वयस्यःकेवलसखा सुहृदुपक्रियामूलसखा ॥ २८ ॥ अधर्मभीरुणेतिच्छेदइतितीर्थः तद्विफलमेव धर्मभीरुणेतिच्छेदेपिधर्मत्यागाद्भीरुणेतिव्याख्यातुंशक्यत्वात् ॥ २९ ॥ परिदेवितंप

अत्रैरस्त्राणियोहन्याच्छक्रस्यापिमहात्मनः ॥ सोयमुर्व्यांहतःशेतेमहार्हशयनोचितः ॥ २१ ॥ तत्तुमिथ्याप्रलप्तंमांप्रधक्ष्यतिनसंशयः ॥ यन्मयानकृ
तोराजाराक्षसानांविभीषणः ॥ २२ ॥ अस्मिन्मुहूर्तेसुग्रीवप्रतियातुमिवार्हसि ॥ सत्वहीनंमयाराजन्रावणोभिभविष्यति ॥ २३ ॥ अंगदंतुपुरस्कृत्य
ससैन्यंसपरिच्छदं ॥ सागरंतरसुग्रीवनीलेनचनलेनच ॥ २४ ॥ कृतंहिसुमहत्कर्मयदन्यैर्दुष्करंरणे ॥ ऋक्षराजेनतुष्यामिगोलांगूलाधिपेनच ॥ २५ ॥
अंगदेनकृतंकर्ममैंदेनद्विविदेनच ॥ युद्धंकेसरिणासंख्येघोरंसंपातिनाकृतं ॥ २६ ॥ गवयेनगवाक्षेणशरभेणगजेनच ॥ अन्यैश्चहरिभिर्युद्धंदुर्धरंत्य
क्तजीवितैः ॥ २७ ॥ नचातिक्रमितुंशक्यंदैवंसुग्रीवमानुषैः ॥ यत्तुशक्यंवयस्येनसुहृदावापरंमम ॥ २८ ॥ कृतंसुग्रीवतत्सर्वंभवताधर्मभीरुणा ॥ मि
त्रकार्यंकृतमिदंभवद्भिर्वानरर्षभाः ॥ २९ ॥ अनुज्ञातामयासर्वेयथेष्टंगंतुमर्हथ ॥ शुश्रुवुस्तस्ययेसर्वेवानराःपरिदेवितं ॥ वर्तयांचक्रिरेऽश्रूणिनेत्रैः
कृष्णेतरेक्षणाः ॥ ३० ॥ ततःसर्वाण्यनीकानिस्थापयित्वाविभीषणः ॥ आजगामगदापाणिस्त्वरितंयत्रराघवः ॥ ३१ ॥ तंदृष्ट्वात्वरितंयांतंनीलांज
नचयोपमं ॥ वानराद्रुद्रुवुःसर्वेमन्यमानास्तुरावणिं ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥
अथोवाचमहातेजाहरिराजोमहाबलः ॥ किमियंव्यथितासेनामूढवातेवनौर्जले ॥ १ ॥

रिदेवनप्रवृत्तंवचः कृष्णेतरेक्षणाःपिंगाक्षाः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तंदूरपलायितसेनाःपरावर्त्यस्थापयित्वागतं वानराद्रुद्रुवुः सुग्रीवसमीपस्थाइतिशेषः ॥ ३२ ॥ खगमानः कतक० ॥ ४६ ॥
इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मूढवातादिग्व्यामोहकरवात्यावातवती
मूढेतिभावेनिष्ठा ॥ १ ॥

सुग्रीवस्यवचःसेनापलायनप्रश्नहेतुरूपं अंगदस्तुप्रस्तुतमेवनिमित्तमाह नत्वमिति एवंविशेषणकौदशरथात्मजौनपश्यसिकिं एतदेवनिमित्तमितितथाप्रश्नइतिभावः ॥ २ ॥ ३ ॥ सुग्रीवोनेदमिदानींपलायननिमित्तमित्याह अथेति इदंपलायननिमित्तंखलुकनिमित्तान्यनिमित्तहीनमितिनमन्ये किंतुकेनचित्सांप्रतिकेनपलायनहेतुनाभयेनभवितव्यमित्यर्थः ॥ ४ ॥ तदेवस्पष्टयति विषण्णेति विषण्णवदनास्त्यक्तप्रहरणाश्चसंतएतावत्पर्यंतमिहैवस्थिताःसंप्रतितुइतोदिशःप्रतिपलायंतेतत्तुत्रासात्सांप्रतिकादेवनान्यथेत्यर्थः ॥ ५॥ नलज्जंतेशूरगर्हितेपला

सुग्रीवस्यवचःश्रुत्वावालिपुत्रोंगदोब्रवीत्॥ नत्वंपश्यसिरामंचलक्ष्मणंचमहारथं॥ २ ॥शरजालाचितौवीरावुभौदशरथात्मजौ ॥शरतल्पेमहात्मानौशयानौरुधिरोक्षितौ॥ ३॥ अथाब्रवीद्वानरेंद्रःसुग्रीवःपुत्रमंगदं॥ नानिमित्तमिदंमन्येभवितव्यंभयेनतु ॥ ४॥ विषण्णवदनाह्येतेत्यक्तप्रहरणाद्दिशः॥ पलायंतेत्रहरयस्त्रासादुत्फुल्ललोचनाः॥५॥ अन्योन्यस्यनलज्जंतेननिरीक्षंतिपृष्ठतः॥ विप्रकर्षंतिचान्योन्यंपतितंलंघयंतिच॥६॥ एतस्मिन्नंतरेवीरोगदापाणिर्विभीषणः॥ सुग्रीवंवर्धयामासराघवंचजयाशिषा॥ ७॥ विभीषणंचसुग्रीवोदृष्ट्वावानरभीषणं॥ ऋक्षराजंमहात्मानंसमीपस्थमुवाचह॥ ८॥ विभीषणोयंसंप्राप्तोयंदृष्ट्वावानरर्षभाः॥ द्रवंत्यागतसंत्रासारावणात्मजशंकया॥ ९॥ शीघ्रमेतान्सुसंत्रस्तान्बहुधाविप्रधावितान्॥ पर्यवस्थापयाख्याहिविभीषणमुपस्थितं॥ १०॥ सुग्रीवेणैवमुक्तस्तुजांबवानृक्षपार्थिवः॥ वानरान्सांत्वयामाससन्निवर्त्यप्रधावतः॥ ११॥ तेनिवृत्ताःपुनःसर्वेवानरास्त्यक्तसाध्वसाः॥ ऋक्षराजवचःश्रुत्वातंचदृष्ट्वाविभीषणं॥ १२॥ विभीषणस्तुरामस्यदृष्ट्वागात्रंशरैश्चितं॥ लक्ष्मणस्यतुधर्मात्माबभूवव्यथितस्तदा॥ १३॥ जलक्लिन्नेनहस्तेनतयोर्नेत्रेविमृज्यच॥ शोकसंपीडितमनारुरोदविललापच ॥ १४ ॥इमौतौसत्वसंपन्नौविक्रांतौप्रियसंयुगौ॥इमामवस्थांगमितौराक्षसैःकूटयोधिभिः॥ १५ ॥भ्रातृपुत्रेणचैतेनदुष्पुत्रेणदुरात्मना ॥राक्षस्याजिह्मयाबुद्ध्यावंचितावृजुविक्रमौ ॥ १६॥

यनेक्रियमाणेनलज्जांप्राप्नुवंतीत्यर्थः पृष्ठतःवर्तमानपदार्थानितिशेषः विप्रकर्षंति पलायनप्रतिरोधकानितिशेषः ॥ ६ ॥ वर्धयामासविजयीभवेतिवचनेनेतिभावः ॥ ७ ॥ वानरभीषणं वानराणांभयनिमित्तं ॥ ८ ॥ ९ ॥ पर्यवस्थापयप्रतिष्ठापय ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ लक्ष्मणस्यतुलक्ष्मणस्यच ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

शल्यकःश्वावित् ॥ १७ ॥ प्रतिष्ठाराज्येस्थितिः ॥१८॥ अद्यजीवन्नपिविपन्नोस्मिमृतोस्मि प्राप्तप्रतिज्ञःनिर्वृत्तसीतापरित्यागाभावप्रतिज्ञः सकामःपूर्णमनोरथश्चपुत्रेणकृतः ॥१९॥२०॥ रावणःपुत्रेणसहस्वकामंस्वमनोरथंइहलंकायांनलप्स्यते ॥ २१ ॥ कुतस्तत्राह गरुडाधिष्ठिताविति गरुडोपासकतयाविज्ञातावित्यर्थः तीर्थस्तुनरुजापीडितावेतावितिपठित्वानमरणपर्यवसायिरुजापीडिताविमौकिंतुमोहमात्रंप्राप्तौअतस्त्यक्त्वेत्येवंव्याचष्टे ॥ २२ ॥ तमेवंसांत्वयित्वागरुडानुग्रहसंभावनयेत्यर्थः सांत्वयित्वेत्यस्यैवार्थकथनंसमाश्वास्यत्विति अनेनसुग्री

शरैरिमावलंविद्धौरुधिरेणसमुक्षितौ॥ वसुधायामिमौसुप्तौदृश्येतेशल्यकाविव ॥ १७॥ ययोर्वीर्यमुपाश्रित्यप्रतिष्ठाकांक्षितामया॥ ताविमौदेहनाशायप्रसुप्तौपुरुषर्षभौ ॥ १८॥ जीवन्नद्यविपन्नोस्मिनष्टराज्यमनोरथः ॥ प्राप्तप्रतिज्ञश्चरिपुःसकामोरावणःकृतः ॥ १९ ॥ एवंविलपमानंतंपरिष्वज्यविभीषणं॥ सुग्रीवःसत्वसंपन्नोहरिराजोऽब्रवीदिदं॥ २० ॥ राज्यंप्राप्स्यसिधर्मज्ञलंकायांनेहसंशयः ॥ रावणःसहपुत्रेणस्वकामंनेहलप्स्यते ॥ २१ ॥ गरुडाधिष्ठितावेतावुभौराघवलक्ष्मणौ ॥ त्यक्त्वामोहंवधिष्येतेसगणंरावणंरणे ॥ २२ ॥ तमेवंसांत्वयित्वातुसमाश्वास्यतुराक्षसं ॥ सुषेणंश्वशुरंपार्श्वेसुग्रीवस्तमुवाचह॥ २३ ॥ सहशूरैर्हरिगणैर्लब्धसंज्ञावरिंदमौ॥ गच्छत्वंभ्रातरौगृह्यकिष्किंधांरामलक्ष्मणौ ॥ २४ ॥ अहंतुरावणंहत्वासपुत्रंसहबांधवं ॥ मैथिलीमानयिष्यामिशक्रोनष्टामिवश्रियं ॥ २५ ॥ श्रुत्वैतद्वानरेंद्रस्यसुषेणोवाक्यमब्रवीत् ॥ देवासुरंमहायुद्धमनुभूतंपुरातनं॥ २६ ॥ तदास्मदानवादेवान्शरसंस्पर्शकोविदान्॥ निजघ्नुःशस्त्रविदुषश्छादयंतोमुहुर्मुहुः ॥ २७॥ तानार्तान्नष्टसंज्ञांश्चगतासूंश्चबृहस्पतिः॥ विद्याभिर्मंत्रयुक्ताभिरोषधीभिश्चिकित्सति ॥ २८ ॥

वचाक्येनरामविषयंस्वस्यभगवदवतारत्वज्ञानंसूचितं ॥ २३ ॥ यावल्लब्धसंज्ञौभविष्यतस्तावदनयोरक्षार्थमेतौगृहीत्वाशूरैर्हरिगणैःसहकिष्किंधांगच्छ ॥ २४ ॥ २५ ॥ एतद्वाक्यंरक्षणोपायबोधकंवाक्यं तदेवाह देवासुरमिति ॥ २६ ॥ स्पृश्यतइतिस्पर्शोविषयः शरसंस्पर्शेशरविषयेलक्ष्यवेधनरूपेकोविदानपिशस्त्रविदुषोपिमुहुर्मुहुश्छादयंतोमाययेंद्रजिद्वदात्मानंप्रच्छादयंतोजघ्नुः ॥ २७ ॥ आर्तत्वादिधर्मवतोपितान्बृहस्पतिर्विद्याभिर्गरुडादिध्यानरूपाम्तजीवनीभिस्तादृशीभिरोषधीभिश्चचिकित्सतिअचिकित्सत् ॥ २८ ॥

अस्तुकिमकृतेतत्राह तानीति ॥ २९ ॥ ननुज्ञानेकिलानयनंतत्राह हरयस्त्विति संपात्यादयोहरयःपार्वतीपर्वतप्रतिष्ठितेतेओषधीविजानंति पार्वतीइतिद्विवचनमार्षं तयोर्नामाह संजीवेति विशल्यांविशल्यकरणीं देवेनब्रह्मणानिर्मितां ॥ ३० ॥ कपर्वतेतेतत्राह चंद्रश्चेति क्षीरोदेतौपर्वतौस्तः तयोश्चओषध्यौ कोनामसागरोत्तमस्तत्राह अमृतमिति ॥ ३१ ॥ यद्यपि पनसादयोजानंतितथापिशीघ्रमागमनार्थंवायुसुतोयातु ॥ ३२ ॥ एतस्मिन्नंतरेओषध्यानयनवार्ताकाले सागरेतोयंपर्यस्यअतिलहरीयोगिकृत्वापर्वतान्कंपयन्पक्षवायुरभूत्सविद्युतो

तान्यौषधान्यानयितुंक्षीरोदंयांतुसागरं॥ जवेनवानराःशीघ्रंसंपातिपनसादयः ॥ २९ ॥ हरयस्तुविजानंतिपार्वतीतेमहौषधी ॥ संजीवकरणींदिव्यांविशल्यांदेवनिर्मितां ॥ ३० ॥ चंद्रश्चनामद्रोणश्चक्षीरोदेसागरोत्तमे ॥ अमृतंयत्रमथितंतत्रतेपरमौषधी॥ ३१ ॥ तौतत्रविहितौदेवैःपर्वतौतौमहोदधौ ॥ अयंवायुसुतोराजन्हनूमांस्तत्रगच्छतु ॥ ३२ ॥ एतस्मिन्नंतरेवायुर्मेघाश्चापिसविद्युतः ॥ पर्यस्यसागरेतोयंकंपयन्निवपर्वतान् ॥ ३३ ॥ महतापक्षवातेनसर्वद्वीपमहाद्रुमाः ॥ निपेतुर्भग्नविटपाःसलिलेलवणांभसि ॥ ३४ ॥ अभवन्पन्नगास्त्रस्ताभोगिनस्तत्रवासिनः ॥ शीघ्रंसर्वाणियादांसिजग्मुश्चलवणार्णवं ॥ ३५ ॥ ततोमुहूर्ताद्गरुडंवैनतेयंमहाबलं ॥ वानराददृशुःसर्वेज्वलंतमिवपावकं ॥ ३६ ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यनागास्तेविप्रदुद्रुवुः ॥ यैस्तुतौपुरुषौबद्धौशरभूतैर्महाबलैः ॥ ३७ ॥ ततःसुपर्णःकाकुत्स्थौस्पृष्ट्वाप्रत्यभिनंद्यच ॥ विममर्शचपाणिभ्यांमुखेचंद्रसमप्रभे ॥ ३८ ॥ वैनतेयेनसंस्पृष्टास्तयोःसंरुरुहुर्व्रणाः ॥ सुवर्णेचतनूस्निग्धेतयोराशुबभूवतुः ॥ ३९ ॥ तेजोवीर्यंबलंचौजउत्साहश्चमहागुणाः ॥ प्रदर्शनंचबुद्धिश्चस्मृतिश्चद्विगुणातयोः ॥ ४० ॥ तावुत्थाप्यमहातेजागरुडोवासवोपमौ ॥ उभौचसस्वजेहृष्टोरामश्चैनमुवाचह ॥ ४१ ॥

मेघाश्चासन् ॥ ३३ ॥ सर्वेद्वीपाःलवणसमुद्रांतर्वर्तिनः ॥ ३४ ॥ तत्रवासिनःमलयवासिनोभोगिनोमहाकायायादांसिसर्वाणिलवणार्णवंजग्मुः भयादंतर्मग्नानीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ प्रत्यभिनंद्यविजयाशिषाप्रतिपूज्य मुखेरामलक्ष्मणयोः ॥ ३८ ॥ संरुरुहुःयथापूर्वंसंरूढमांसाअभूवन् सुवर्णेशोभनकांतियुक्ते तनूशरीरे ॥ ३९ ॥ तेजःपराभिभवसामर्थ्यं वीर्यंपराक्रमः बलंशारीरं ओजःकांतिः उत्साहःप्रसिद्धः प्रदर्शनंशब्दानुमानाभ्यांपरोक्षार्थनिश्चयः बुद्धिरपरोक्षनिश्चयः द्विगुणावैनतेयस्पर्शात्पूर्वतोप्यधिका अत्रान्यैर्देवैस्वतीर्यभगवतोरामस्यमूलमूर्तेराज्ञयोपकारःसंपादितः गरुडेनतुस्वरूपतएवेतिबोध्यं ॥ ४० ॥ ४१ ॥

व्यतिक्रांतौलंघितवंतौ ॥ ४२ ॥ यथातातंदशरथंस्वावतारोचितंकश्यपप्रजापत्यंशं अजंचपितामहंचतुर्मुखब्रह्मांशं मेहिरण्यगर्भात्मनस्तदंशस्य ॥ ४३ ॥ कोभवानिति अयंप्रश्नोपि मनुष्यशरीरोचितव्यवहारएवतत्सत्यत्वप्रत्यापनार्थः अत्ररामसमीपागमनपर्यंतंपक्ष्याकारेणैवागत्यसन्निधिमात्रेणनागबंधनंचनिरस्यराघवस्पर्शनार्थंपुरुषाकारेणव्यवहृतवानितिबोध्यं तदाह रूपसंपन्नइति दिव्यरूपसंपन्नइत्यर्थः ॥ ४४ ॥ हर्षपर्याकुलेक्षणंराममुवाचेत्यन्वयः ॥ ४५ ॥ अहंसखेति सखित्वात्सुग्रीवादिवद्देवसाह्यकरणार्थमागतइतिभावः ॥ ४६ ॥

भवत्प्रसादाद्व्यसनंरावणिप्रभवंमहत् ॥ उपायेनव्यतिक्रांतौशीघ्रंचबलिनौकृतौ ॥ ४२ ॥ यथातातंदशरथंयथाऽजंचपितामहं ॥ तथाभवंतमासाद्यहृदयंमेप्रसीदति ॥ ४३ ॥ कोभवान्रूपसंपन्नोदिव्यस्रगनुलेपनः ॥ वसानोविरजेवस्त्रेदिव्याभरणभूषितः ॥ ४४ ॥ तमुवाचमहातेजावैनतेयोमहाबलः ॥ पतत्रिराजःप्रीतात्माहर्षपर्याकुलेक्षणं ॥ ४५ ॥ अहंसखातेकाकुत्स्थप्रियःप्राणोबहिश्चरः ॥ गरुत्मानिहसंप्राप्तोयुवयोःसाह्यकारणात् ॥ ४६ ॥ असुरावामहावीर्यावानरावामहाबलाः ॥ सुराश्चापिसगंधर्वाःपुरस्कृत्यशतक्रतुं ॥ ४७ ॥ नेमंमोक्षयितुंशक्ताःशरबंधंसुदारुणं ॥ मायाबलादिंद्रजितानिर्मितंक्रूरकर्मणा ॥ ४८ ॥ एतेनागाःकाद्रवेयास्तीक्ष्णदंष्ट्राविषोल्बणाः ॥ रक्षोमायाप्रभावेणशरभूतास्तदाश्रयाः ॥ ४९ ॥ सभाग्यश्चासिधर्मज्ञरामसत्यपराक्रम ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासमरेरिपुघातिना ॥ ५० ॥ इमंश्रुत्वातुवृत्तांतंत्वरमाणोहमागतः ॥ सहसैवावयोःस्नेहात्सखित्वमनुपालयन् ॥ ५१ ॥ मोक्षितौचमहाघोरादस्मात्सायकबंधनात् ॥ अप्रमादश्चकर्तव्योयुवाभ्यांनित्यमेवहि ॥ ५२ ॥ प्रकृत्याराक्षसाःसर्वेसंग्रामेकूटयोधिनः ॥ शूराणांशुद्धभावानांभवतामार्जवंबलं ॥ ५३ ॥ तन्नविश्वसनीयंवोराक्षसानांरणाजिरे ॥ एतेनैवोपमानेननित्यंजिह्माहिराक्षसाः ॥ ५४ ॥

इदंचसाहाय्यंमदेकसाध्यमित्याह असुरावेति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ रक्षोमाययाशरभूताएतेनागास्तदाश्रयाइतिबहुव्रीहिः त्वांप्राप्ताइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ममदुर्नयैरित्यादिनायदात्मनिंदनंकृतंतत्परिहरति सभाग्यइति अनुकूलतरशुभदैववानसि समरेसमरविषये ॥ ५० ॥ इमंवृत्तांतंनागबंधवृत्तांतंश्रुत्वा देवतानांमुखादितिशेषः स्नेहादेवागतः ॥ ५१ ॥ स्नेहादेवचयुवांमोक्षितौमोचितौ अप्रमादःसावधानता ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ तन्नविश्वसनीयं यथावयमृजवोधर्मपरास्तथापुरुषत्वाविशेषाद्रक्षांस्यपितथैवेतिकल्पितंरक्षोगतमार्जवंनविश्वसितव्यमित्यर्थः उक्तमेवार्थमनुभवतःस्पष्टीकरोति एतेनैवेति इंद्रजित्कापट्येनैवेत्यर्थः ॥ ५४ ॥

आप्रष्टुंगमनानुज्ञांकारयितुं ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ मदुक्तसखित्वंप्रतिलोकप्रतारणायापिविस्मयोनकार्यइत्याह नचेति अनुवेत्स्यसि एतैःसर्वैःसहेतिशेषः ॥ ५७॥५८॥५९ ॥ प्रदक्षिणंकृत्वेत्यनेनदिव्यदेवतावतारोरामइतिसर्वान्प्राकृतकपीन्प्रत्यपिबोधितं ॥ ६० ॥ ६१ ॥ यथापुरंयथापूर्वं ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ निशीथेयथाघनानांनादस्तथावानराणांनादइत्यर्थः अत्र

एवमुक्त्वातदारामंसुपर्णःसमहाबलः ॥ परिष्वज्यचसुस्निग्धमाप्रष्टुमुपचक्रमे ॥ ५५ ॥ सखेराघवधर्मज्ञरिपूणामपिवत्सल ॥ अभ्यनुज्ञातुमिच्छामि गमिष्यामियथासुखं ॥ ५६ ॥ नचकौतूहलंकार्यंसखित्वंप्रतिराघव ॥ कृतकर्मारणेवीरसखित्वंप्रतिवेत्स्यसि ॥ ५७ ॥ बालवृद्धावशेषांतुलंकांकृत्वा शरोर्मिभिः ॥ रावणंतुरिपुंहत्वासीतांत्वमुपलप्स्यसे ॥ ५८ ॥ इत्येवमुक्त्वावचनंसुपर्णःशीघ्रविक्रमः ॥ रामंचनीरुजंकृत्वामध्येतेषांवनौकसां ॥ ५९ ॥ प्रदक्षिणंततःकृत्वापरिष्वज्यचवीर्यवान् ॥ जगामाकाशमाविश्यसुपर्णःपवनोयथा ॥ ६० ॥ नीरुजौराघवौदृष्ट्वाततोवानरयूथपाः ॥ सिंहनादंतदा नेदुर्लांगूलंदुधुवुश्चते ॥ ६१ ॥ ततोभेरीःसमाजघ्नुर्मृदंगांश्चाप्यवादयन् ॥ दध्मुःशंखान्संप्रहृष्टाःक्ष्वेलंत्यपियथापुरं ॥ ६२ ॥ अपरेस्फोट्यविक्रांता वानरानगयोधिनः ॥ द्रुमानुत्पाट्यविविधांस्तस्थुःशतसहस्रशः ॥ ६३ ॥ विसृजंतोमहानादांस्त्रासयंतोनिशाचरान् ॥ लंकाद्वाराण्युपाजग्मुर्युद्धका माःप्लवंगमाः ॥ ६४ ॥ तेषांसुभीमस्तुमुलोनिनादोबभूवशाखामृगयूथपानां ॥ क्षयेनिदाघस्ययथाघनानांनादःसुभीमोनदतांनिशीथे ॥ ६५ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तेषांतुतुमुलंशब्दंवानराणांमहौ जसां ॥ नर्दतांराक्षसैःसार्धंतदाशुश्रावरावणः ॥ १ ॥ स्निग्धगंभीरनिर्घोषंश्रुत्वातंनिनदंभृशं ॥ सचिवानांततस्तेषांमध्येवचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ यथा ऽसौसंप्रहृष्टानांवानराणामुपस्थितः ॥ बहूनांसुमहान्नादोमेघानामिवगर्जतां ॥ ३ ॥

स्थानेदिनद्वयंयुद्धावहारइत्याग्निवेश्यः ॥ ६५ ॥ मस्समानः ॥ कतकः ॥ ४७ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०युद्ध०पंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥अथश्रुतवानरनादेनरावणेनधूम्राक्षप्रेषणं तेषामिति राक्षसैर्विभीषणादिभिः ॥ १ ॥ स्निग्धगंभीरत्वेनदुःखमूलरोदनादिशब्दव्यावृत्तिः ॥ २ ॥ यथायस्मादित्यर्थः एवमेषांनादःसमुत्थितः ॥ ३ ॥

तस्मादेषांमहतीप्रीतिर्जातेतिमन्ये तत्रैवयुक्त्यंतरं तथाहीति ॥ ४ ॥ शंकांबंधमोक्षणशंकांजनयतीवजनयत्येव ॥ ५ ॥ ६ ॥ किंहर्षकारणमुत्थितंतज्ज्ञायतां ॥ ७ ॥ प्राकारमधिरुह्येति अनेनात्रावहारःसूचितः ॥ ८ ॥ समुत्थितौदृष्टेतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दत्तवरैःवरेदत्तादत्तवरास्तैः चिरकालदुश्चरतपसावरप्राप्तैरित्यर्थः युधिप्रमथ्यबद्धा

सुव्यक्तंमहतीप्रीतिरेतेषांनात्रसंशयः ॥ तथाहिविपुलैर्नादैश्चुक्षुभेलवणार्णवः ॥ ४ ॥ तौतुबद्धौशरैस्तीक्ष्णैर्भ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ अयंचसुमहान्नादः शंकांजनयतीवमे ॥ ५ ॥ एवंचवचनंचोक्त्वामंत्रिणोराक्षसेश्वरः ॥ उवाचनैर्ऋतांस्तत्रसमीपपरिवर्तिनः ॥ ६ ॥ ज्ञायतांतूर्णमेतेषांसर्वेषांचवनौ कसां ॥ शोककालेसमुत्पन्नेहर्षकारणमुत्थितं ॥ ७ ॥ तथोक्तास्तेसुसंभ्रांताःप्राकारमधिरुह्यच ॥ ददृशुःपालितांसेनांसुग्रीवेणमहात्मना ॥ ८ ॥ तौ चमुक्तौसुघोरेणशरबंधेनराघवौ ॥ समुत्थितौमहाभागौविषेदुःसर्वराक्षसाः ॥ ९ ॥ संत्रस्तहृदयाःसर्वेप्राकारादवरुह्यते ॥ विवर्णाराक्षसाघोरारा क्षसेंद्रमुपस्थिताः ॥ १० ॥ तदप्रियंदीनमुखारावणस्यचराक्षसाः ॥ कृत्स्नंनिवेदयामासुर्यथावद्वाक्यकोविदाः ॥ ११ ॥ यौताविंद्रजितायुद्धेभ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ निबद्धौशरबंधेननिष्प्रकंपभुजौकृतौ ॥ १२ ॥ विमुक्तौशरबंधेनदृश्येतेतौरणाजिरे ॥ पाशानिवगजौछित्वागजेंद्रसमविक्रमौ ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतेषांराक्षसेंद्रोमहाबलः ॥ चिंताशोकसमाक्रांतोविवर्णवदनोऽभवत् ॥ १४ ॥ घोरैर्दत्तवरैर्बद्धौशरैराशीविषोपमैः ॥ अमोघैःसूर्यसंका शैःप्रमथ्येंद्रजितायुधि ॥ १५ ॥ तदस्त्रबंधमासाद्ययदिमुक्तौरिपूमम ॥ संशयस्थमिदंसर्वमनुपश्याम्यहंबलं ॥ १६ ॥ निष्फलाःखलुसंवृत्ताःशराःपा वकतेजसः ॥ आदत्तंयैस्तुसंग्रामेरिपूणांजीवितंमम ॥ १७ ॥ एवमुक्त्वातुसंक्रुद्धोनिःश्वसन्नुरगोयथा ॥ अब्रवीद्रक्षसांमध्येधूम्राक्षंनामराक्षसं ॥ १८ ॥ बलेनमहतायुक्तोराक्षसैर्भीमविक्रम ॥ त्वंवधायाशुनिर्याहिरामस्यसहवानरैः ॥ १९ ॥

वित्यन्वयः ॥ १५ ॥ संशयस्थंइंद्रजिद्बलमवष्टभ्यस्थितस्यमेएतद्बलस्यवैफल्यात्वायोस्माकमपजयइतिमन्येइत्यर्थः ॥ १६ ॥ तदेवाह निष्फलाइति यैःशरैरिंद्रजित्प्रयुक्तैःसंग्रामेममरिपूणांजीवितमादत्तंतेनिष्फलाःसंवृत्ताःखलु तस्मात्संशयस्थमिदं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

परिक्रम्यरावणंप्रदक्षिणीकृत्य ॥ २० ॥ तद्वारंरावणगृहद्वारंअभिनिष्क्रम्यततोनिर्गम्ययुयुत्सतःपुंसःकिंचिरेणकिंविलंबेन विलंबोव्यर्थइत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ बद्धघंटाःप्रासशक्त्यादि
ष्विति शेषः ॥ २३ ॥ गदादिभिरुपलक्षिताः ॥ २४ ॥ २५ ॥ समलंकृतैरितिरथध्वजयोर्विशेषणं सुवर्णजालविहितैःतेनविहितालंकारैः ॥२६ ॥ २७ ॥ २८॥ पश्चिमद्वारात् यत्रद्वारेह

एवमुक्तस्तुधूम्राक्षोराक्षसेंद्रेणधीमता ॥ परिक्रम्यततःशीघ्रंनिर्जगामनृपालयात् ॥ २० ॥ अभिनिष्क्रम्यतद्वारंबलाध्यक्षमुवाचह ॥ त्वरयस्वबलंशी
घ्रंकिंचिरेणयुयुत्सतः ॥ २१ ॥ धूम्राक्षवचनंश्रुत्वाबलाध्यक्षोबलानुगः ॥ बलमुद्योजयामासरावणस्याज्ञयाभृशं ॥ २२ ॥ तेबद्धघंटाबलिनोघोररू
पानिशाचराः ॥ विनर्दमानाःसंहृष्टाधूम्राक्षंपर्यवारयन् ॥ २३ ॥ विविधायुधहस्ताश्चशूलमुद्गरपाणयः ॥ गदाभिःपट्टिशैर्दंडैरायसैर्मुसलैरपि ॥ २४ ॥
परिघैर्भिंदिपालैश्चभल्लैःपाशैःपरश्वधैः ॥ निर्ययूराक्षसाघोरानर्दंतोजलदायथा ॥ २५ ॥ रथैःकवचिनस्त्वन्येध्वजैश्चसमलंकृतैः ॥ सुवर्णजालवि
हितैःखरैश्चविविधाननैः ॥ २६ ॥ हयैःपरमशीघ्रैश्चगजैश्चैवमदोत्कटैः ॥ निर्ययुर्नैर्ऋतव्याघ्राव्याघ्राइवदुरासदाः ॥ २७ ॥ मृगसिंहमुखैर्युक्तंखरैःक
नकभूषितैः ॥ आरुरोहरथंदिव्यंधूम्राक्षःखरनिःस्वनः ॥ २८ ॥ सनिर्यातोमहावीर्योधूम्राक्षोराक्षसैर्वृतः ॥ हसन्वैपश्चिमद्वाराद्धनूमान्यत्रतिष्ठति ॥ २९ ॥
रथप्रवरमास्थायखरयुक्तंखरस्वनं ॥ प्रयांतंतुमहाघोरंराक्षसंभीमदर्शनं ॥ ३० ॥ अंतरिक्षगताःक्रूराःशकुनाःप्रत्यषेधयन् ॥ रथशीर्षेमहाभीमोगृ
ध्रश्चनिपपातह ॥ ३१ ॥ ध्वजाग्रेग्रथिताश्चैवनिपेतुःकुणपाशनाः ॥ रुधिरार्द्रोमहान्श्वेतःकबंधःपतितोभुवि ॥ ३२ ॥ विस्वरंचोत्सृजन्नादान्धूम्रा
क्षस्यनिपातितः ॥ ववर्षरुधिरंदेवःसंचचालचमेदिनी ॥ ३३ ॥ प्रतिलोमंववौवायुर्निर्घातसमनिःस्वनः ॥ तिमिरौघावृतास्तत्रदिशश्चनचकाशिरे
॥ ३४ ॥ सतूत्पातांस्ततोदृष्ट्वाराक्षसानांभयावहान् ॥ प्रादुर्भूतान्सुघोरांश्चधूम्राक्षोव्यथितोभवत् ॥ मुमुहूराक्षसाःसर्वेधूम्राक्षस्यपुरःसराः ॥ ३५ ॥

नुमान्रोधकस्तस्मादेवपश्चिमद्वाराद्धनूमतायोद्धुंनिर्गतः ॥ २९ ॥ ३० ॥ शकुनाःदुःशकुनाः प्रत्यषेधयन् मृत्युसूचनेनेतिशेषः ॥ ३१ ॥ ग्रथिताःमालावत्परस्परसक्ताःकुणपाशनागृध्राः ॥ ७८ ॥
॥ ३२ ॥ धूम्राक्षस्यसमीपेनिपातितोनिपतितः कबंधइतिशेषः ॥ ३३ ॥ प्रतिलोमंप्रतिकूलं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

अभिनिष्क्रम्यपुरादितिशेषः महौघःप्रलयसमुद्रस्तत्कल्पां ॥ ३६ ॥ चूडमानः कतकः ॥ ४८ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकपंचा
शःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ धूम्राक्षमिति ॥ १ ॥ २ ॥ भूमिसमीकृताःभूम्यासमतांप्रापिताहताइतियावत् ॥ ३ ॥ घोरसंकाशैःघोररूपैः ॥ ४ ॥ संश्रितैःगृहीतैः ॥ ५ ॥ जनितोद्ध

ततःसुभीमोबहुभिर्निशाचरैर्वृतोभिनिष्क्रम्यरणोत्सुकोबली ॥ ददर्शतांराघवबाहुपालितांमहौघकल्पांबहुवानरींचमूं ॥ ३६ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा
मायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकपंचाशःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ धूम्राक्षंप्रेक्ष्यनिर्यांतंराक्षसंभीमविक्रमं ॥ वि
नेदुर्वानराःसर्वेप्रहृष्टायुद्धकांक्षिणः ॥ १ ॥ तेषांसुतुमुलंयुद्धंसंजज्ञेकपिरक्षसां ॥ अन्योन्यंपादपैर्घोरैर्निघ्नतांशूलमुद्गरैः ॥ २ ॥ राक्षसैर्वानराघोरावि
निकृत्ताःसमंततः ॥ वानरैराक्षसाश्चापिद्रुमैर्भूमिसमीकृताः ॥ ३ ॥ राक्षसास्त्वभिसंक्रुद्धावानरान्निशितैःशरैः ॥ विव्यधुर्घोरसंकाशैःकंकपत्रैरजि
ह्मगैः ॥ ४ ॥ तेगदाभिश्चभीमाभिःपट्टिशैःकूटमुद्गरैः ॥ घोरैश्चपरिघैश्चित्रैस्त्रिशूलैश्चापिसंश्रितैः ॥ ५ ॥ विदार्यमाणारक्षोभिर्वानरास्तेमहाबलाः ॥
अमर्षजनितोद्धर्षाश्चक्रुःकर्माण्यभीतवत् ॥ ६ ॥ शरनिर्भिन्नगात्रास्तेशूलनिर्भिन्नदेहिनः ॥ जगृहुस्तेद्रुमांस्तत्रशिलाश्चहरियूथपाः ॥ ७ ॥ तेभीमवे
गाहरयोनर्दमानास्ततस्ततः ॥ ममंथूराक्षसान्वीरान्नामानिचबभाषिरे ॥ ८ ॥ तद्बभूवाद्भुतंघोरंयुद्धंवानररक्षसां ॥ शिलाभिर्विविधाभिश्चबहुशाखै
श्चपादपैः ॥ ९ ॥ राक्षसामथिताःकेचिद्वानरैर्जितकाशिभिः ॥ ववमूरुधिरंकेचिन्मुखैरुधिरभोजनाः ॥ १० ॥ पार्श्वेषुदारिताःकेचित्केचिद्राशीकृता
द्रुमैः ॥ शिलाभिश्चूर्णिताःकेचित्केचिद्दंतैर्विदारिताः ॥ ११ ॥ ध्वजैर्विमथितैर्भग्नैःखड्गैश्चविनिपातितैः ॥ रथैर्विध्वंसिताःकेचिद्व्यथितारजनीचराः
॥ १२ ॥ गजेंद्रैःपर्वताकारैःपर्वताग्रैर्वनौकसां ॥ मथितैर्वाजिभिःकीर्णसारोहैर्वसुधातलं ॥ १३ ॥

र्षाःसंजातोत्साहाः अभीतवन्निर्भयाःसंतः ॥ ६ ॥ शूलनिर्भिन्नदेहिनः इत्यंतत्वमार्षं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ जितकाशिभिर्जितश्रमैर्जितश्वासैर्वा ॥ १० ॥ द्रुमैराशीकृताः द्रुमप्रहारैर्द्वारा
शीकृताइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ गजेंद्रैर्मृतगजेंद्रशरीरैः ॥ १३ ॥

करजैर्नखैः ॥ १४ ॥ मूढामूर्च्छिताः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अवपोथिताहिंसिताः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ विह्वलंतोविवशाः ॥ २० ॥ २१ ॥ आंत्रैर्विनिःसृताः निःसृतांत्राइत्यर्थः आंत्रा

वानरैर्भीमविक्रांतैराप्लुत्योत्प्लुत्यवेगितैः ॥ राक्षसाःकरजैस्तीक्ष्णैर्मुखेषुविनिदारिताः ॥ १४ ॥ विपण्णवदनाभूयोविप्रकीर्णशिरोरुहाः ॥ मूढाःशोणितगंधेननिपेतुर्धरणीतले ॥ १५ ॥ अन्येतुपरमक्रुद्धाराक्षसाभीमविक्रमाः ॥ तलैरेवाभिधावंतिवज्रस्पर्शसमैर्हरीन् ॥ १६ ॥ वानरैःपातयंतस्तेवेगितावेगवत्तरैः ॥ मुष्टिभिश्चरणैर्दंतैःपादपैश्चावपोथिताः ॥ १७ ॥ सैन्यंतुविद्रुतंदृष्ट्वाधूम्राक्षोराक्षसर्षभः ॥ रोषेणकदनंचक्रेवानराणांयुयुत्सतां ॥ १८ ॥ प्रासैःप्रमथिताःकेचिद्वानराःशोणितस्रवाः ॥ मुद्गरैराहताःकेचित्पतिताधरणीतले ॥ १९ ॥ परिघैर्मथिताःकेचिद्भिंदिपालैश्चदारिताः ॥ पट्टिशैर्मथिताःकेचिद्विह्वलंतोगतासवः ॥ २० ॥ केचिद्विनिहताभूमौरुधिरार्द्रावनौकसः ॥ केचिद्विद्राविताभग्नाःसंक्रुद्धैराक्षसैर्युधि ॥ २१ ॥ विभिन्नहृदयाःकेचिदेकपार्श्वेनशायिताः ॥ विदारितास्त्रिशूलैश्चकेचिदांत्रैर्विनिःसृताः ॥ २२ ॥ तत्सुभीमंमहद्युद्धंहरिराक्षससंकुलं ॥ प्रबभौशस्त्रबहुलंशिलापादपसंकुलं ॥ २३ ॥ धनुर्ज्यातंत्रिमधुरंहिक्कातालसमन्वितं ॥ मंदस्तनितगीतंतद्युद्धगांधर्वमाबभौ ॥ २४ ॥ धूम्राक्षस्तुधनुष्पाणिर्वानरान्रणमूर्धनि ॥ हसन्विद्रावयामासदिशस्ताञ्छरवृष्टिभिः ॥ २५ ॥ धूम्राक्षेणार्दितंसैन्यंव्यथितंप्रेक्ष्यमारुतिः ॥ अभ्यवर्ततसंक्रुद्धःप्रगृह्यविपुलांशिलां ॥ २६ ॥ क्रोधाद्द्विगुणताम्राक्षःपितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ शिलांतांपातयामासधूम्राक्षस्यरथंप्रति ॥ २७ ॥ आपतंतींशिलांदृष्ट्वागदामुद्यम्यसंभ्रमात् ॥ रथादाप्लुत्यवेगेनवसुधायांव्यतिष्ठत ॥ २८ ॥

णिपुरीततइतिकतकः ॥ २२ ॥ २३ ॥ युद्धगांधर्वंयुद्धरूपसंगीतविद्या तद्रूपकोपपादकंधनुरित्यादि धनुर्ज्यारूपायातंत्रीवीणातयामधुरं तंत्रिमधुरमितिह्रस्वआर्षः हिक्काअश्वहेषात्द्रूपतालेनयुक्तं मंदानांमंदाख्यगजविशेषाणांस्तनितंबृंहितमेवगीतंयस्मिंस्तत् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ ७९ ॥

साशिलातस्यचक्रादिसहितंरथंप्रमथ्यभुविनिपपात कूबरोत्रीयुगंधरः अवप्लुतिकालेरथेत्यक्तशरासनसहितं ॥ २९ ॥ रथंभग्नंरथं रक्षसांकदनंचक्रे स्वसेनारक्षणार्थमितिशेषः स्कंधंस्थूलशाखा विटपःसूक्ष्मासा ॥ ३० ॥ भूत्वेत्यस्यपतिताइतिशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अभिद्रवत्अभ्यद्रवत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ धूम्राक्षवधोभाद्रशुक्लद्वितीयाया

साप्रमथ्यरथंतस्यनिपपातशिलाभुवि ॥ सचक्रकूबरमुखंसध्वजंसशरासनं ॥ २९ ॥ सत्यक्त्वातुरथंतस्यहनूमान्मारुतात्मजः ॥ रक्षसांकदनंचक्रेसस्कंधविटपैर्द्रुमैः ॥ ३० ॥ विभिन्नशिरसोभूत्वाराक्षसारुधिरोक्षिताः ॥ द्रुमैःप्रमथिताश्चान्येनिपेतुर्धरणीतले ॥ ३१ ॥ विद्राव्यराक्षसंसैन्यंहनूमान्मारुतात्मजः ॥ गिरेःशिखरमादायधूम्राक्षमभिदुद्रुवे ॥ ३२ ॥ तमापतंतंधूम्राक्षोगदामुद्यम्यवीर्यवान् ॥ विनर्दमानःसहसाहनूमंतमभिद्रवत् ॥ ३३ ॥ तस्यक्रुद्धस्यरोषेणगदांतांबहुकंटकां ॥ पातयामासधूम्राक्षोमस्तकेऽथहनूमतः ॥ ३४ ॥ ताडितःसतयातत्रगदयाभीमवेगया ॥ सकपिर्मारुतबलस्तंप्रहारमचिंतयन् ॥ ३५ ॥ धूम्राक्षस्यशिरोमध्येगिरिश्रृंगमपातयत् ॥ सविस्फारितसर्वांगोगिरिश्रृंगेणताडितः ॥ ३६ ॥ पपातसहसाभूमौविकीर्णइवपर्वतः ॥ धूम्राक्षंनिहतंदृष्ट्वाहतशेषानिशाचराः ॥ त्रस्ताःप्रविविशुर्लंकांवध्यमानाःप्लवंगमैः ॥ ३७ ॥ सतुपवनसुतोनिहत्यशत्रून्क्षतजवहाःसरितश्चसंविकीर्य ॥ रिपुवधजनितश्रमोमहात्मामुदमगमत्कपिभिःसुपूज्यमानः ॥ ३८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्विपंचाशःसर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ धूम्राक्षंनिहतंश्रुत्वारावणोराक्षसेश्वरः ॥ क्रोधेनमहताविष्टोनिःश्वसन्नुरगोयथा ॥ १ ॥ दीर्घमुष्णंविनिःश्वस्यक्रोधेनकलुषीकृतः ॥ अब्रवीद्राक्षसंक्रूरंवज्रदंष्ट्रंमहाबलं ॥ २ ॥ गच्छत्वंवीरनिर्याहिराक्षसैःपरिवारितः ॥ जहिदाशरथिंरामंसुग्रीवंवानरैःसह ॥ ३ ॥ तथेत्युक्त्वाद्रुततरंमायावीराक्षसेश्वरः ॥ निर्जगामबलैःसार्धंबहुभिःपरिवारितः ॥ ४ ॥

मित्याहुः लहमानः कतकः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्विपंचाशःसर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ धूम्राक्षमिति ॥ १ ॥ २ ॥ गच्छनिर्याहीत्याभ्यांसर्वथागंतव्यमितिबोध्यते ॥ ३ ॥ ४ ॥

बहुभिर्बलाध्यक्षैरितिशेषः ॥ ५ ॥ तनुत्रंकवचं समावृत्यआमुच्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ ऋष्टिःसूक्ष्मखड्गः ऋष्ट्याद्युपलक्षिताःपदातयोनिर्यांतीत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तोमरांकुशपाणिभीरूढा आरूढायुद्धकुशलायेगजास्तेचनिर्याताइत्यन्वयः लक्षणसंयुक्ताअन्येअश्वाश्वशूरारूढानिर्याताः ॥ ११ ॥ विप्रस्थितंविशेषेणकृतप्रस्थानं सविद्युतः नीलस्यरक्षोबलस्यस्वर्णभूषणबहु

नागैरश्वैःखरैरुष्ट्रैःसंयुक्तःसुसमाहितः ॥ पताकाध्वजचित्रैश्चबहुभिःसमलंकृतः ॥ ५ ॥ ततोविचित्रकेयूरमुकुटेनविभूषितः ॥ तनुत्रंचसमावृत्यस धनुर्निर्ययौद्रुतं ॥ ६ ॥ पताकालंकृतंदीप्तंतप्तकांचनभूषितं ॥ रथंप्रदक्षिणंकृत्वासमारोहच्चमूपतिः ॥ ७ ॥ ऋष्टिभिस्तोमरैश्चित्रैःश्लक्ष्णैश्चमुसलैरपि ॥ भिंदिपालैश्चचापैश्चशक्तिभिःपट्टिशैरपि ॥ ८ ॥ खड्गैश्चक्रैर्गदाभिश्चनिशितैश्चपरश्वधैः ॥ पदातयश्चनिर्यांतिविविधाःशस्त्रपाणयः ॥ ९ ॥ विचित्रवाससःसर्वेदीप्ताराक्षसपुंगवाः ॥ गजामदोत्कटाःशूराश्चलंतइवपर्वताः ॥ १० ॥ तेयुद्धकुशलारूढास्तोमरांकुशपाणिभिः ॥ अन्येलक्षणसंयुक्ताःशूरारूढामहाबलाः ॥ ११ ॥ तद्राक्षसबलंसर्वंविप्रस्थितमशोभत ॥ प्रावृट्कालेयथामेघानर्दमानाःसविद्युतः ॥ १२ ॥ निःसृतादक्षिणद्वारादंगदोयत्रयूथपः ॥ तेषांनिष्क्रममाणानामशुभंसमजायत ॥ १३ ॥ आकाशाद्विघनात्तीव्रादुल्मुकान्यपतंस्तदा ॥ वमंतःपावकज्वालाःशिवाघोराववाशिरे ॥ १४ ॥ व्याहरंतमृगाघोरारक्षसांनिधनंतदा ॥ समापतंतोयोधास्तुप्रास्खलंस्तत्रदारुणं ॥ १५ ॥ एतानौत्पातिकान्दृष्ट्वावज्रदंष्ट्रोमहाबलः ॥ धैर्यमालंब्यतेजस्वीनिर्जगामरणोत्सुकः ॥ १६ ॥ तांस्तुविद्रवतोदृष्ट्वावानराजितकाशिनः ॥ प्रणेदुःसुमहानादान्दिशःशब्देनपूरयन् ॥ १७ ॥ ततःप्रवृत्तंतुमुलंहरीणांराक्षसैःसह ॥ घोराणांभीमरूपाणामन्योन्यवधकांक्षिणां ॥ १८ ॥ निष्पतंतोमहोत्साहाभिन्नदेहशिरोधराः ॥ रुधिरोक्षितसर्वांगान्यपतन्धरणीतले ॥ १९ ॥ केचिदन्योन्यमासाद्यशूराःपरिघबाहवः ॥ चिक्षिपुर्विविधान्शस्त्रान्समरेष्वनिवर्तिनः ॥ २० ॥

लत्वात्तविद्युन्मेघोपमेयत्वं ॥ १२ ॥ निःसृताः राक्षसाइतिशेषः ॥ १३ ॥ दुर्निमित्तरूपमशुभमेवाहाकाशादिति विघनान्निर्मेघात् ॥ १४ ॥ घोराम्मृगारक्षसांनिधनंव्याहरंतव्याहरन् ॥ १५ ॥ औत्पातिकान्अशुभसूचकान् ॥ १६ ॥ विद्रवतः विशेषेणस्वसंमुखमागच्छतः पूरयन्पूरयंतः आर्षमेकवचनं ॥ १७ ॥ तुमुलंरणसंकटं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

हृदयभेदनःभयंकरइत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ अस्त्राणिसंत्यज्यसर्वाण्यस्त्राणिप्रयुज्यतदनंतरमस्त्राभावाद्बाहुयुद्धमकुर्वत ॥ २३ ॥ २४ ॥ वज्रदंष्ट्रोथतंदृष्ट्वा स्वसेनाविनाशमित्यर्थः लोकसंहारेतन्निमित्तं ॥ २५ ॥ अस्त्रविदुषः अस्त्रविद्वांसइत्यर्थः ॥ २६ ॥ संवर्तकेप्रलयकाले ॥ २७ ॥ तान्राक्षसगणान्जिजघानेतिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ भयकरीभयंकरीअभू

द्रुमाणांचशिलानांचशस्त्राणांचापिनिःस्वनः ॥ श्रूयतेसुमहांस्तत्रघोरोहृदयभेदनः ॥ २१ ॥ रथनेमिस्वनस्तत्रधनुषश्चापिघोरवत् ॥ शंखभेरीमृदंगानांबभूवतुमुलःस्वनः ॥ २२ ॥ केचिदस्त्राणिसंत्यज्यबाहुयुद्धमकुर्वत ॥ तलैश्चचरणैश्चापिमुष्टिभिश्चद्रुमैरपि ॥ २३ ॥ जानुभिश्चहताःकेचिद्भग्नदेहाश्चराक्षसाः ॥ शिलाभिश्चूर्णिताःकेचिद्वानरैर्युद्धदुर्मदैः ॥ २४ ॥ वज्रदंष्ट्रोथतंदृष्ट्वारणेवित्रासयन्हरीन् ॥ चचारलोकसंहारेपाशहस्तइवांतकः ॥ २५ ॥ बलवंतोऽस्त्रविदुषोनानाप्रहरणारणे ॥ जघ्नुर्वानरसैन्यानिराक्षसाःक्रोधमूर्छिताः ॥ २६ ॥ जघ्नेतान्राक्षसान्सर्वान्धृष्टोवायुसुतोरणे ॥ क्रोधेनद्विगुणाविष्टःसंवर्तकइवानलः ॥ २७ ॥ तान्राक्षसगणान्सर्वान्वृक्षमुद्यम्यवीर्यवान् ॥ अंगदःक्रोधताम्राक्षःसिंहःक्षुद्रमृगानिव ॥ २८ ॥ चकारकदनंघोरंशक्रतुल्यपराक्रमः ॥ अंगदाभिहतास्तत्रराक्षसाभीमविक्रमाः ॥ २९ ॥ विभिन्नशिरसःपेतुर्निकृत्ताइवपादपाः ॥ रथैश्चित्रैर्ध्वजैरश्वैःशरीरैर्हरिरक्षसां ॥ ३० ॥ रुधिरौघेणसंछन्नाभूमिर्भयकरीतदा ॥ हारकेयूरवस्त्रैश्चछत्रैश्चसमलंकृता ॥ ३१ ॥ भूमिर्भातिरणेतत्रशारदीवयथानिशा ॥ अंगदस्यचवेगेनतद्राक्षसबलंमहत् ॥ प्राकंपततदातत्रपवनेनांबुदोयथा ॥ ३२ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ स्वबलस्यचघातेनअंगदस्यबलेनच ॥ राक्षसःक्रोधमाविष्टोवज्रदंष्ट्रोमहाबलः ॥ १ ॥ विस्फार्यचधनुर्घोरंशक्राशनिसमप्रभं ॥ वानराणामनीकानिप्राकिरच्छरवृष्टिभिः ॥ २ ॥

दितिशेषः मुमभावआर्षः ॥ २१ ॥ पवनेनांबुदोयथेत्युत्तरसर्गच्छेदःक्वचित्सोऽयुक्तोश्वत्तभेदप्रकरणभेदाद्यभावादितिकतकः ॥ ३२ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ स्वबलस्यचेति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ वानराणामितिनिर्धारणेषष्ठी ॥ ४ ॥ तत्रवीरक्षयकारणे तस्मिन्प्रसिद्धेआयोधनेयुद्धे ॥ ५ ॥ ६ ॥ तद्राक्षसगणानां तच्छब्देनवानराः वानरराक्षसगणानामित्यर्थः ॥ ७ ॥ छिन्नैःपादैर्बाहुभिरुपलक्षिताः ॥ ८ ॥ बलाःवायसाः कंकादिभिराढ्याव्याप्तापाइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ निशाचरंनैशाचरमित्यर्थः ॥ ११ ॥ प्राभज्यतभग्नमभूत् ॥ १२ ॥ १३ ॥ समाष्टौ

राक्षसाश्चापिमुख्यास्तेरथैश्चसमवस्थिताः ॥ नानाप्रहरणाःशूराःप्रायुध्यंततदारणे ॥ ३ ॥ वानराणांचशूरास्तुतेसर्वेप्लवगर्षभाः ॥ अयुध्यंतशिलाहस्ताःसमवेताःसमंततः ॥ ४ ॥ तत्रायुधसहस्राणितस्मिन्नायोधनेभृशं ॥ राक्षसाःकपिमुख्येषुपातयांचक्रिरेतदा ॥ ५ ॥ वानराश्चैवरक्षःसुगिरिवृक्षान्महाशिलाः ॥ प्रवीराःपातयामासुर्मत्तवारणसन्निभाः ॥ ६ ॥ शूराणांयुध्यमानानांसमरेष्वनिवर्तिनां ॥ तद्राक्षसगणानांचसुयुद्धंसमवर्तत ॥ ७ ॥ अभग्नशिरसःकेचिच्छिन्नैःपादैश्चबाहुभिः ॥ शस्त्रैरर्दितदेहास्तुरुधिरेणसमुक्षिताः ॥ ८ ॥ हरयोराक्षसाश्चैवशेरतेगांसमाश्रिताः ॥ कंकगृध्रबलाढ्याश्चगोमायुकुलसंकुलाः ॥ ९ ॥ कबंधानिसमुत्पेतुर्भीरूणांभीषणानिवै ॥ भुजपाणिशिरश्छिन्नाश्छिन्नकायाश्चभूतले ॥ १० ॥ वानराराक्षसाश्चापिनिपेतुस्तत्रभूतले ॥ ततोवानरसैन्येनहन्यमानंनिशाचरं ॥ ११ ॥ प्राभज्यतबलंसर्वंवज्रदंष्ट्रस्यपश्यतः ॥ राक्षसान्भयवित्रस्तान्हन्यमानान्प्लवंगमैः ॥ १२ ॥ दृष्ट्वासरोषताम्राक्षोवज्रदंष्ट्रःप्रतापवान् ॥ प्रविवेशधनुष्पाणिस्त्रासयन्हरिवाहिनीं ॥ १३ ॥ शरैर्विदारयामासकंकपत्रैरजिह्मगैः ॥ बिभेदवानरांस्तत्रसमाष्टौनवपंचच ॥ विव्याधपरमक्रुद्धोवज्रदंष्ट्रःप्रतापवान् ॥ १४ ॥ त्रस्ताःसर्वेहरिगणाःशरैःसंकृत्तदेहिनः ॥ अंगदंसंप्रधावंतिप्रजापतिमिवप्रजाः ॥ १५ ॥ ततोहरिगणान्भग्नान्दृष्ट्वावालिसुतस्तदा ॥ क्रोधेनवज्रदंष्ट्रंतमुदीक्षंतमुदैक्षत ॥ १६ ॥ वज्रदंष्ट्रोऽंगदश्चोभौयोयुध्येतेपरस्परं ॥ चेरतुःपरमक्रुद्धौहरिमत्तगजाविव ॥ १७ ॥

नवपंचचवानरान्एकेनैवशरेणबिभेदेत्यर्थः ॥ १४ ॥ संप्रधावंतिधावंतिस्म ॥ १५ ॥ क्रोधेनोदीक्षंतंक्रोधेनैदैक्षत ॥ १६ ॥ योयुध्येतेपुनःपुनर्युद्धमकुरुतामित्यर्थः हरिमत्तगजाविव हरिरिहशार्दूलः सिंहेनगजस्ययुद्धासंभवात् स्वप्नेपिसिंहदर्शनेनगजानांमरणादितिकतकः ॥ १७ ॥

हरिपुत्रंवालिपुत्रं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ पुष्पफलैर्हस्तधृतवृक्षीयैस्तैर्युतआसीत् ॥ २९ ॥ आर्षभंचर्मऋषभचर्मनिर्मितंफ

ततःशतसहस्रेणहरिपुत्रंमहाबलं ॥ जघानमर्मदेशेषुशरैरग्निशिखोपमैः ॥ १८ ॥ रुधिरोक्षितसर्वांगोवालिसूनुर्महाबलः ॥ चिक्षेपवज्रदंष्ट्रायवृक्षंभीमपराक्रमः ॥ १९ ॥ दृष्ट्वापतंतंतंवृक्षमसंभ्रांतश्चराक्षसः ॥ चिच्छेदबहुधासोपिमथितःप्रापतद्भुवि ॥ २० ॥ तंदृष्ट्वावज्रदंष्ट्रस्यविक्रमंप्लवगर्षभः ॥ प्रगृह्यविपुलंशैलंचिक्षेपचननादच ॥ २१ ॥ तमापतंतंदृष्ट्वासरथादाप्लुत्यवीर्यवान् ॥ गदापाणिरसंभ्रांतःपृथिव्यांसमतिष्ठत ॥ २२ ॥ अंगदेनशिलाक्षिप्तागत्वातुरणमूर्धनि ॥ सचक्रकूबरंसाश्वंप्रममाथरथंतदा ॥ २३ ॥ ततोऽन्यच्छिखरंगृह्यविपुलंद्रुमभूषितं ॥ वज्रदंष्ट्रस्यशिरसिपातयामासवानरः ॥ २४ ॥ अभवच्छोणितोद्गारीवज्रदंष्ट्रःसुमूर्च्छितः ॥ मुहूर्तमभवन्मूढोगदामालिंग्यनिःश्वसन् ॥ २५ ॥ सलब्धसंज्ञोगदयावालिपुत्रमवस्थितं ॥ जघानपरमक्रुद्धोवक्षोदेशेनिशाचरः ॥ २६ ॥ गदांत्यक्त्वाततस्तत्रमुष्टियुद्धमकुर्वत ॥ अन्योन्यंजघ्नतुस्तत्रतावुभौहरिराक्षसौ ॥ २७ ॥ रुधिरोद्गारिणौतौतुप्रहारैर्जनितश्रमौ ॥ बभूवतुःसुविक्रांतावंगारकबुधाविव ॥ २८ ॥ ततःपरमतेजस्वीअंगदःप्लवगर्षभः ॥ उत्पाट्यवृक्षंस्थितवानासीत्पुष्पफलैर्युतः ॥ २९ ॥ जग्राहचार्षभंचर्मखड्गंचविपुलंशुभं ॥ किंकिणीजालसंछन्नंचर्मणाचपरिष्कृतं ॥ ३० ॥ चित्रांश्चरुचिरान्मार्गांश्चेरतुःकपिराक्षसौ ॥ जघ्नतुश्चतदान्योन्यंनर्दंतौजयकांक्षिणौ ॥ ३१ ॥ व्रणैःसमुत्थैःशोभेतांपुष्पिताविवकिंशुकौ ॥ युध्यमानौपरिश्रांतौजानुभ्यामवनींगतौ ॥ ३२ ॥ निमेषांतरमात्रेणअंगदःकपिकुंजरः ॥ उदतिष्ठतदीप्ताक्षोदंडाहतइवोरगः ॥ ३३ ॥ निर्मलेनसुधौतेनखड्गेनास्यमहच्छिरः ॥ जघानवज्रदंष्ट्रस्यवालिसूनुर्महाबलः ॥ ३४ ॥

लकं चर्मणाचपरिष्कृतंकोशरूपेणेत्यर्थः जघ्नाहवज्रदंष्ट्रोंगदश्चेतिशेषः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ व्रणैःसमुत्थैः तत्समुत्थितैरुधिरैरित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ खड्गेनाच्छिद्यगृहीतेनवज्रदंष्ट्रीयेण ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ महितःपूजितः ॥ ३७ ॥ कतक० ॥ ५० ॥ तत्तृतीयायांवज्रदंष्ट्रवधः इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुष्पंचाशः सर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ बलाध्यक्षंप्रहस्तं ॥ १ ॥ २ ॥ शास्ताशत्रूणां गोप्तास्वबलस्य नेतानायकोयुद्धस्य ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मेघाभःमेघसमानदेहप्रमाणः मेघवर्ण

रुधिरोक्षितगात्रस्यबभूवपतितंद्विधा॥ तच्चतस्यपरीताक्षंशुभंखड्गहतंशिरः॥ ३५॥ वज्रदंष्ट्रंहतंदृष्ट्वाराक्षसाभयमोहिताः ॥ त्रस्ताह्यभ्यद्रवन्लंकां वध्यमानाःप्लवंगमैः ॥ विषण्णवदनादीनाह्रियाकिंचिदवाङ्मुखाः ॥ ३६ ॥ निहत्यतंवज्रधरःप्रतापवान्सवालिसूनुःकपिसैन्यमध्ये ॥ जगाममहर्षं महितोमहाबलःसहस्रनेत्रस्त्रिदशैरिवावृतः॥ ३७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुःपंचाशःसर्गः॥ ५४॥ ॥७॥ वज्रदंष्ट्रंहतंश्रुत्वावालिपुत्रेणरावणः॥ बलाध्यक्षमुवाचेदंकृतांजलिमुपस्थितं॥ १ ॥ शीघ्रंनिर्यांतुदुर्धर्षाराक्षसाभीमविक्रमाः॥ अकंपनंपुरस्कृत्य सर्वशस्त्रास्त्रकोविदं॥ २ ॥एषशास्ताचगोप्ताचनेताचयुधिसत्तमः॥भूतिकामश्चमेनित्यंनित्यंचसमरप्रियः ॥ ३ ॥ एषजेष्यतिकाकुत्स्थौसुग्रीवंच महाबलं॥ वानरांश्चापरान्घोरान्हनिष्यतिनसंशयः॥ ४॥ परिगृह्यसतामाज्ञांरावणस्यमहाबलः ॥ बलंसंप्रेरयामासतदालघुपराक्रमः॥ ५॥ ततो नानाप्रहरणाभीमाक्षाभीमदर्शनाः॥ निष्पेतूराक्षसामुख्याबलाध्यक्षप्रचोदिताः॥ ६ ॥ रथमास्थायविपुलंतप्तकांचनभूषणं॥ मेघाभोमेघवर्णश्च मेघस्वनमहास्वनः ॥ ७ ॥ राक्षसैःसंवृतोघोरैस्तदानिर्यात्यकंपनः ॥ नहिकंपयितुंशक्यःसुरैरपिमहामृधे ॥ ८ ॥ अकंपनस्ततस्तेषामादित्यइवतेजसा॥ तस्यनिर्धावमानस्यसंरब्धस्ययुयुत्सया ॥ ९॥ अकस्माद्दैन्यमागच्छद्धयानांरथवाहिनां ॥ विस्फुरन्नयनंचास्यसव्यंयुद्धाभिनंदिनः ॥ १० ॥ विवर्णोमुखवर्णश्चगद्गदश्चाभवत्स्वनः ॥ अभवत्सुदिनेकालेदुर्दिनंरूक्षमारुतं ॥ ११ ॥

स्तद्वन्नीलवर्णः मेघस्यस्वनइवमहान्स्वनोयस्यसतथा ॥ ७ ॥ निर्यातियातिस्म ॥ ८ ॥ तेषांवानराणांतेजसाआदित्यइवदुष्प्रेक्षोभूदितिशेषः ॥ ९ ॥ रथवहनकर्तॄणां हयानामकस्मान्निर्हैतुकमेवदैन्यमागच्छत् मनइतिशेषः ॥ १० ॥ सुदिनेवर्षादिकृतदुर्दिनप्रसक्तिरहिते ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ अचिंत्येत्यार्षं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ समभित्यक्तदेहिनआत्मानोयैस्ते आत्मरक्षानिरपेक्षाइतियावत् ॥ १६ ॥ १७ ॥ अरुणवर्णाभंधूम्रवर्णस्यवस्तुनआभायस्मिंस्तत् अ

ऊचुःखगमृगाःसर्वेवाचःक्रूराभयावहाः ॥ ससिंहोपचितस्कंधःशार्दूलसमविक्रमः ॥ १२ ॥ तानुत्पातानचिंत्यैवनिर्जगामरणाजिरं ॥ तथानिर्गच्छतस्तस्यरक्षसःसहराक्षसैः ॥ १३ ॥ बभूवसुमहान्नादःक्षोभयन्निवसागरं॥ तेनशब्देनवित्रस्तावानराणांमहाचमूः ॥ १४ ॥ द्रुमशैलप्रहाराणां योद्धुंसमुपतिष्ठतां॥ तेषांयुद्धंमहारौद्रंसंजज्ञेकपिरक्षसां ॥ १५ ॥ रामरावणयोरर्थेसमभित्यक्तदेहिनः ॥ सर्वेह्यतिबलाःशूराःसर्वेपर्वतसन्निभाः ॥ १६ ॥ हरयोराक्षसाश्चैवपरस्परजिघांसया ॥ तेषांविनर्दतांशब्दःसंयुगेऽतितरस्विनां ॥ १७॥ शुश्रावसुमहान्कोपादन्योन्यमभिगर्जतां ॥ रजश्चारुणवर्णाभंसुभीममभवद्भृशं॥ १८॥ उद्धूतंहरिरक्षोभिःसंरुरोधदिशोदश॥ अन्योन्यंरजसातेनकौशेयोद्धतपांडुना ॥ १९ ॥ संवृतानिचभूतानि ददृशुर्नरणाजिरे॥ नध्वजोनपताकावाचर्मवातुरगोपिवा ॥ २० ॥ आयुधंस्यंदनोवापिददृशेतेनरेणुना ॥ शब्दश्चसुमहांस्तेषांनर्दतामभिधावतां ॥ २१॥श्रूयतेतुमुलोयुद्धेनरूपाणिचकाशिरे॥ हरीनेवसुसंरुष्टाहरयोजघ्नुराहवे॥ २२॥राक्षसाराक्षसांश्चापिनिजघ्नुस्तिमिरेतदा ॥ तेपरांश्चविनिघ्नंतः स्वांश्चवानरराक्षसाः॥ २३॥रुधिरार्द्रांतदाचक्रुर्महींपंकानुलेपनां॥ततस्तुरुधिरौघेणसिक्तंव्यपगतंरजः॥ २४॥ शरीरशवसंकीर्णाबभूवचवसुंधरा॥ द्रुमशक्तिगदाप्रासैःशिलापरिघतोमरैः॥ २५॥ राक्षसाहरयस्तूर्णंजघ्नुरन्योन्यमोजसा॥ बाहुभिःपरिघाकारैर्युध्यंतःपर्वतोपमान्॥ २६॥ हरयोभीमकर्माणोराक्षसान्जघ्नुराहवे ॥ राक्षसास्त्वभिसंक्रुद्धाःप्रासतोमरपाणयः ॥ २७ ॥ कपीन्निजघ्निरेतत्रशस्त्रैःपरमदारुणैः ॥ अकंपनःसुसंक्रुद्धोराक्षसानांचमूपतिः॥ २८॥

रुणशब्दोधूम्रपर्यायोपि ॥ १८ ॥ कौशेयोद्धतपांडुनाउद्धतकौशेयवदीषत्पांडुरवर्णेन ॥ १९ ॥ भूतानिकपिरक्षोलक्षणप्राणिनः ॥ २० ॥ आयुधादिनददृशेइत्यन्वयः ॥ २१ ॥ शब्दएवश्रूयते नचरूपाणिचकाशिरे सुसंरुष्टाःसुतरांसम्यक्क्रुद्धाः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ शरीरशवसंकीर्णाशवरूपैःशरीरैःसंकीर्णा ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

संहर्षयतिसमहर्षयत् ॥ २९ ॥ शस्त्राण्याच्छिद्यवानराः परहस्तादितिशेषः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नानाप्रहरणैर्भृशमित्यत्रसर्गविच्छेदःप्रमादादितिकतकः ॥ ३२ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ तदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ एतेचेत्यस्ययत्रेत्यादिः बलवंतोवा वाशब्दोवैशब्दस्यार्थे

संहर्षयतितान्सर्वान्राक्षसान्भीमविक्रमान् ॥ हरयस्त्वपिरक्षांसिमहाद्रुममहाश्मभिः ॥ २९ ॥ विदारयंत्यभिक्रम्यशस्त्राण्याच्छिद्यवीर्यतः ॥ एतस्मिन्नंतरेवीराहरयःकुमुदोनलः ॥ ३० ॥ मैंदश्चपरमक्रुद्धश्चक्रुर्वेगमनुत्तमं ॥ तेतुवृक्षैर्महावीराराक्षसानांचमूमुखे ॥ ३१ ॥ कदनंसुमहच्चक्रुर्लीलयाहरिपुंगवाः ॥ ममंथूराक्षसान्सर्वेनानाप्रहरणैर्भृशं ॥ ३२ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा०वाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५॥ ॥ ७ ॥ तद्दृष्ट्वासुमहत्कर्मकृतंवानरसत्तमैः ॥ क्रोधमाहारयामासयुधितीव्रमकंपनः ॥ १ ॥ क्रोधमूर्छितरूपस्तुधुन्वन्परमकार्मुकं ॥ दृष्ट्वातुकर्मशत्रूणांसारथिंवाक्यमब्रवीत् ॥ २॥ तत्रैवतावत्त्वरितोरथंप्रापयसारथे ॥ एतेचबलिनोघ्नंतिसुबहून्राक्षसान्रणे ॥ ३ ॥ एतेचबलवंतोवाभीमकोपाश्चवानराः ॥ द्रुमशैलप्रहरणास्तिष्ठंतिप्रमुखेमम ॥ ४॥ एतान्निहंतुमिच्छामिसमरश्लाघिनोह्यहं ॥ एतैःप्रमथितंसर्वंरक्षसांदृश्यतेबलं ॥ ५ ॥ ततःप्रचलिताश्वेनरथेनरथिनांवरः ॥ हरीनभ्यपतद्दूराच्छरजालैरकंपनः ॥ ६ ॥ नस्थातुंवानराःशेकुःकिंपुनर्योद्धुमाहवे ॥ अकंपनशरैर्भग्नाःसर्वएवाभिदुद्रुवुः ॥ ७॥ तान्मृत्युवशमापन्नानकंपनशरानुगान् ॥ समीक्ष्यहनुमान्ज्ञातीनुपतस्थेमहाबलः ॥ ८ ॥ तंमहाप्लवगंदृष्ट्वासर्वेतेप्लवगर्षभाः ॥ समेत्यसमरेवीराःसहिताःपर्यवारयन् ॥ ९ ॥ व्यवस्थितंहनूमंतंतेदृष्ट्वाप्लवगर्षभाः ॥ बभूवुर्बलवंतोहिबलवंतमुपाश्रिताः ॥ १० ॥ अकंपनस्तुशैलाभंहनूमंतमवस्थितं ॥ महेंद्रइवधाराभिःशरैरभिववर्षह ॥ ११ ॥

॥ ४ ॥ एतान्निहंतुमिच्छामिप्रथमतःस्वसेनारक्षणार्थं ततःपरबलंहनिष्यामीतिशेषः तदेवाह एतैरिति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ज्ञातीन्कुमुदनलादीन्उपतस्थे स्वस्थानादितिशेषः ॥ ८ ॥ तेप्लवगर्षभाःकुमुदादयः ॥ ९ ॥ तेबलवंतोबभूवुर्यतोबलवंतमुपाश्रिताः ॥ १० ॥ ११ ॥ ॥८३॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अप्रहरणंआयुधहीनं ॥ १५ ॥ १६ ॥ पुराहीतिप्रसिद्धौ ॥ १७ ॥ तदृष्ट्वाहनूमन्मुक्तंशैलशृंगं ॥ १८ ॥ तंतदित्यर्थः क्रोधमूर्च्छितोभूदितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥

अचिंतयित्वाबाणौघान्शरीरेपातितान्कपिः ॥ अकंपनवधार्थायमनोदध्रेमहाबलः ॥ १२ ॥ सप्रहस्यमहातेजाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ अभिदुद्रावतद्रक्षःकंपयन्निवमेदिनीं ॥ १३ ॥ तस्याथनर्दमानस्यदीप्यमानस्यतेजसा ॥ बभूवरूपंदुर्धर्षंदीप्तस्येवविभावसोः ॥ १४ ॥ आत्मानंत्वप्रहरणंज्ञात्वाक्रोधसमन्वितः ॥ शैलमुत्पाटयामासवेगेनहरिपुंगवः ॥ १५ ॥ गृहीत्वासुमहाशैलंपाणिनैकेनमारुतिः ॥ सविनद्यमहानादंभ्रामयामासवीर्यवान् ॥ १६ ॥ ततस्तमभिदुद्रावराक्षसेंद्रमकंपनं ॥ पुराहिनमुचिंसंख्येवज्रेणेवपुरंदरः ॥ १७॥ अकंपनस्तुतदृष्ट्वागिरिशृंगंसमुद्यतं ॥ दूरादेवमहाबाणैरर्धचंद्रैरदारयत् ॥ १८ ॥ तंपर्वताग्रमाकाशेरक्षोबाणविदारितं ॥ विकीर्णपतितंदृष्ट्वाहनूमान्क्रोधमूर्छितः ॥ १९ ॥ सोश्वकर्णंसमासाद्यरोषदर्पान्वितोहरिः ॥ तूर्णमुत्पाटयामासमहागिरिमिवोच्छ्रितं ॥ २० ॥ तंगृहीत्वामहास्कंधंसोश्वकर्णंमहाद्युतिः ॥ प्रगृह्यपरयाप्रीत्याभ्रामयामासभूतले ॥ २१ ॥ प्रधावन्नुरुवेगेनबभंजतरसाद्रुमान् ॥ हनूमान्परमक्रुद्धश्चारणैर्दारयन्महीं ॥ २२ ॥ गजांश्चसगजारोहान्सरथान्रथिनस्तथा ॥ जघानहनुमान्भीमान्राक्षसांश्चपदातिगान् ॥ २३ ॥ तमंतकमिवक्रुद्धंसद्रुमंप्राणहारिणं ॥ हनूमंतमभिप्रेक्ष्यराक्षसाविप्रदुद्रुवुः ॥ २४ ॥ तमापतंतंसंक्रुद्धंराक्षसानांभयावहं ॥ ददर्शाकंपनोवीरश्चुक्षोभचननादच ॥ २५ ॥ सचतुर्दशभिर्बाणैर्निशितैर्देहदारणैः ॥ निर्बिभेदमहावीर्यंहनूमंतमकंपनः ॥ २६ ॥ सतथाविप्रकीर्णस्तुनाराचैःशितशक्तिभिः ॥ हनूमान्ददृशेवीरःप्ररूढइवसानुमान् ॥ २७ ॥ विरराजमहावीर्योमहाकायोमहाबलः ॥ पुष्पिताशोकसंकाशोविधूमइवपावकः ॥ २८ ॥ ततोन्यंवृक्षमुत्पाट्यकृत्वावेगमनुत्तमं ॥ शिरस्यभिजघानाशुराक्षसेंद्रमकंपनं ॥ २९ ॥ सवृक्षेणहतस्तेनसक्रोधेनमहात्मना ॥ राक्षसोवानरेंद्रेणपपातचममारच ॥ ३० ॥

॥ २१ ॥ चारणैःचरणन्यासैः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्ररूढःसानुमानिव बहुशराचितशरीरत्वात्प्ररूढबहुवृक्षोगिरिरिवजनैर्ददृशइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

क्षितिकंपेभूकंपकाले ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ श्रमजलैःस्वेदजलैः ॥ ३३ ॥ भयादन्योन्यंप्रमथ्नंतःद्वारदेशेसंमर्दंकुर्वाणाः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ सोपियथार्हंअनुकूलतोअनुकूलदर्शनवचनालिंगनैः संप्रत्यपूजयत् ॥ ३६ ॥ यथाप्राणंयावद्बलंसप्राणानेवचकृषुः प्राणनाशार्थमितिशेषः ॥ ३७ ॥ यथाविष्णुरुरुबलंबलवंतंमहाबलंमधुकैटभादिरूपंहत्वावीरशोभामभजत्तथैवेत्यर्थः

तंदृष्ट्वानिहतंभूमौराक्षसेंद्रमकंपनं ॥ व्यथिताराक्षसाःसर्वेक्षितिकंपइवद्रुमाः ॥ ३१ ॥ त्यक्तप्रहरणाःसर्वेराक्षसास्तेपराजिताः ॥ लंकामभिययुस्त्रासाद्वानरैस्तैरभिद्रुताः ॥ ३२ ॥ तेमुक्तकेशाःसंभ्रांताभग्नमानाःपराजिताः ॥ भयाच्छ्रमजलैरंगैःप्रस्रवद्भिर्विदुद्रुवुः ॥ ३३ ॥ अन्योन्यंतेप्रमथ्नंतोविविशुर्नगरंभयात् ॥ पृष्ठतस्तेतुसंमूढाःप्रेक्षमाणामुहुर्मुहुः ॥ ३४ ॥ तेषुलंकांप्रविष्टेषुराक्षसेषुमहाबलाः ॥ समेत्यहरयःसर्वेहनूमंतमपूजयन् ॥ ३५ ॥ सोपिप्रहृष्टस्तान्सर्वान्हरीन्संप्रत्यपूजयत् ॥ हनूमान्सत्वसंपन्नोयथार्हमनुकूलतः ॥ ३६ ॥ विनेदुश्चयथाप्राणंहरयोजितकाशिनः ॥ चकृषुश्चपुनस्तत्रसप्राणानेवराक्षसान् ॥ ३७ ॥ सवीरशोभामभजन्महाकपिःसमेत्यरक्षांसिनिहत्यमारुतिः ॥ महासुरंभीममभित्रनाशनंविष्णुर्यथैवोरुबलंचमूमुखे ॥ ३८ ॥ अपूजयन्देवगणास्तदाकपिंस्वयंचरामोतिबलश्चलक्ष्मणः ॥ तथैवसुग्रीवमुखाःप्लवंगमाविभीषणश्चैवमहाबलस्तदा ॥ ३९ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अकंपनवधंश्रुत्वाक्रुद्धोवैराक्षसेश्वरः ॥ किंचिद्दीनमुखश्चापिसचिवांस्तानुदैक्षत ॥ १ ॥ सतुध्यात्वामुहूर्तंतुमंत्रिभिःसंविचार्यच ॥ ततस्तुरावणःपूर्वदिवसेराक्षसाधिपः ॥ पुरींपरिययौलंकांसर्वान्गुल्मानवेक्षितुं ॥ २ ॥ तांराक्षसगणैर्गुप्तांगुल्मैर्बहुभिरावृतां ॥ ददर्शनगरींराजापताकाध्वजमालिनीं ॥ ३ ॥ रुद्धांतुनगरींदृष्ट्वारावणोराक्षसेश्वरः ॥ उवाचात्महितंकालेप्रहस्तंयुद्धकोविदं ॥ ४ ॥

॥ ३८ ॥ रामादयोप्यपूजयन्नित्यनुकर्षः ॥ ३९ ॥ भाद्रशुक्लचतुर्थ्यामकंपनवधः कतकः ॥ ५१ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ अथप्रहस्तनिर्गमः अकंपनवधमिति ॥ १ ॥ पूर्वदिवसेपूर्वाह्णे सर्वान्गुल्मान्सेनाव्यूहविशेषान् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ॥८४॥

पुरस्योपनिविष्टस्य अतिसमीपनिविष्टशत्रुबलस्येत्यर्थः अतएवसहसाबलात्कारेणपीडितस्य अन्ययुद्धादन्यकर्तृकयुद्धाद्धेतोर्मोक्षमुपरोधमोक्षंपश्यामि ॥ ५ ॥ ६ ॥ अतःअस्माद्गुल्मात् ॥ ७ ॥ द्रविष्यतिपलायिष्यते ॥ ८ ॥ ९ ॥ अवशःवशंप्रभुत्वंतद्रहितः वशमिच्छाप्रभुत्वयोरितिविश्वः अतएवनिरालंबः ॥ १० ॥ ननुयुद्धेमज्जीवनेपिसंदेहात्कथंनिरालंबोवशमेष्यतीत्युच्यतेतत्राह आपदिति युद्धेआपत्मृतिःसंशयितासंदेहविषया श्रेयोविजयस्तुतवनसंशयितोनसंदेहविषयः तवातिबलत्वाद्बहुशोदृष्टविजयत्वाच्च इंद्रजिद्वत् श्रेयःप्राप्तिरेवोत्कटकोटिका किंचश्रेयोनसंदिग्धं युद्धेजीवनेमरणेचश्रेयःसत्त्वात् जीवनेराज्यंमृतावुत्तमलोकः अतोत्रयुद्धेप्रवृत्तिरेवनिःसंशयीकृता यत्रायुद्धेध्रुवोमृत्युर्युद्धेजीवितसंशयः तमेवकालंयुद्धस्यप्रवदं

पुरस्योपनिविष्टस्यसहसापीडितस्यह ॥ नान्ययुद्धात्प्रपश्यामिमोक्षंयुद्धविशारदाः ॥ ५ ॥ अहंवाकुंभकर्णोवात्वंवासेनापतिर्मम ॥ इंद्रजिद्वानिकुंभोवावहेयुर्भारमीदृशं ॥ ६ ॥ सत्वंबलमतःशीघ्रमादायपरिगृह्यच ॥ विजयायाभिनिर्याहियत्रसर्वेवनौकसः ॥ ७ ॥ निर्याणादेवतूर्णंचचलिताहरिवाहिनी ॥ नर्दतांराक्षसेंद्राणांश्रुत्वानादंद्रविष्यति ॥ ८ ॥ चपलाह्यविनीताश्चचलचित्ताश्चवानराः ॥ नसहिष्यंतितेनादंसिंहनादमिवद्विपाः ॥ ९ ॥ विद्रुतेचबलेतस्मिन्रामःसौमित्रिणासह ॥ अवशस्तेनिरालंबःप्रहस्तवशमेष्यति ॥ १० ॥ आपत्संशयिताश्रेयोनात्रनिःसंशयीकृता ॥ प्रतिलोमानुलोमंवायत्तुनोमन्यसेहितं ॥ ११ ॥ रावणेनैवमुक्तस्तुप्रहस्तोवाहिनीपतिः ॥ राक्षसेंद्रमुवाचेदमसुरेंद्रमिवोशनाः ॥ १२ ॥ राजन्मंत्रितपूर्वंनःकुशलैःसहमंत्रिभिः ॥ विवादश्चापिनोवृत्तःसमवेक्ष्यपरस्परं ॥ १३ ॥ प्रदानेनतुसीतायाःश्रेयोव्यवसितंमया ॥ अप्रदानेपुनर्युद्धंदृष्टमेवतथैवनः ॥ १४ ॥ सोहंदानैश्चमानैश्चसततंपूजितस्त्वया ॥ सांत्वैश्चविविधैःकालेकिंनकुर्यांहितंतव ॥ १५ ॥

तिमनीषिणइत्यादिशास्त्रादितिभावः ममत्वयुद्धमेवहितंप्रतिभाति प्रकारांतरमस्तिचेद्ब्रूहीत्याह प्रतिलोमेत्यादि मनोनुकूलंवाभवतुप्रतिकूलंवायत्तुनोहितंमन्यसेतद्वदेतिशेषः ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ कुशलैर्मंत्रिभिर्विभीषणमाल्यवदादिभिर्यदामंत्रितंतदानःपरस्परंपरस्परमतंसमवेक्ष्यविवादोऽनैकमत्यंवृत्तं ॥ १३ ॥ सीताप्रदानेनैवश्रेयइतिचतदाव्यवसितंनिश्चितं अप्रदानेच युद्धंदृष्टंतत्तथैवनइदानींप्राप्तं ॥ १४ ॥ अतःपरंतुयत्प्राप्तमस्माकंयुद्धंतदेवमयानुष्ठेयमित्याह सोहमिति तवप्रियंनकुर्यांकिं अपितुकुर्यामेव ॥ १५ ॥

युधिजीवितंजुहूषंतंहोतुमिच्छंतं ॥ १६ ॥ बलाध्यक्षान्सर्वबलाध्यक्षेणस्वेनबलनियोजनाधिकृतपुरुषानित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ संग्रामसंज्ञाःसंग्रामार्थंस

नहिमेजीवितंरक्ष्यंपुत्रदारधनानिच ॥ त्वंपश्यमांजुहूषंतंत्वदर्थेजीवितंयुधि॥१६॥ एवमुक्त्वातुभर्तारंरावणंवाहिनीपतिः ॥ उवाचेदंबलाध्यक्षान्प्रह
स्तःपुरतःस्थितान्॥ १७॥ समानयतमेशीघ्रंराक्षसानांमहाबलं ॥ मद्बाणानांतुवेगेनहतानांतुरणाजिरे॥१८॥ अद्यतृप्यंतुमांसादाःपक्षिणःकाननौ
कसः॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाबलाध्यक्षामहाबलाः ॥ १९ ॥ बलमुद्योजयामासुस्तस्मिन्राक्षसमंदिरे॥ साबभूवमुहूर्तेनभीमैर्नानाविधायुधैः॥ २०॥ लं
काराक्षसवीरैस्तैर्गजैरिवसमाकुला॥ हुताशनंतर्पयतांब्राह्मणांश्चनमस्यतां॥ २१ ॥ आज्यगंधप्रतिवहःसुरभिर्मारुतोववौ॥ स्रजश्चविविधाकारा
जगृहुस्त्वभिमंत्रिताः॥ २२ ॥ संग्रामसज्जाःसंहृष्टाधारयन्राक्षसास्तदा॥ सधनुष्काःकवचिनोवेगादुत्प्लुत्यराक्षसाः॥ २३॥ रावणंप्रेक्ष्यराजानंप्र
हस्तंपर्यवारयन्॥ अथामंत्र्यतुराजानंभेरीमाहत्यभैरवां॥२४॥ आरुरोहरथंयुक्तःप्रहस्तःसज्जकल्पितं॥ हयैर्महाजवैर्युक्तंसम्यक्सूतंसुसंयुतं॥२५॥
महाजलदनिर्घोषंसाक्षाच्चंद्रार्कभास्वरं॥ उरगध्वजदुर्धर्षंसुवरूथंस्वपस्करं॥ २६॥ सुवर्णजालसंयुक्तंप्रहसंतमिवश्रिया ॥ ततस्तंरथमास्थायराव
णार्पितशासनः॥ २७॥लंकायानिर्ययौतूर्णंबलेनमहतावृतः॥ ततोदुंदुभिनिर्घोषःपर्जन्यनिनदोपमः॥वादित्राणांचनिनदःपूरयन्निवमेदिनीं॥२८॥
शुश्रुवेशंखशब्दश्चप्रयातेवाहिनीपतौ ॥ निनदंतःस्वरान्घोरान्राक्षसाजग्मुरग्रतः ॥ २९ ॥ भीमरूपामहाकायाःप्रहस्तस्यपुरःसराः ॥ नरांतकःकुं
भहनुर्महानादःसमुन्नतः॥ प्रहस्तसचिवाह्येतेनिर्ययुःपरिवार्यतं॥ ३० ॥ व्यूढेनैवसुघोरेणपूर्वद्वारात्सनिर्ययौ ॥ गजयूथनिकाशेनबलेनमहतावृतः
॥ ३१ ॥ सागरप्रतिमौघेनवृतस्तेनबलेनसः ॥ प्रहस्तोनिर्ययौक्रुद्धःकालांतकयमोपमः॥ ३२ ॥ तस्यनिर्याणघोषेणराक्षसानांचनर्दतां ॥ लंकायां
सर्वभूतानिविनेदुर्विकृतैःस्वरैः॥ ३३॥

संहृष्टाः धारयन्अधारयन् अभिमंत्रितस्रजइत्यनुकर्षः उत्प्लुत्यवाहनानीतिशेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥ सज्जकल्पितंसर्वायुधसमेततयाकल्पितं सम्यक्समीचिनः सूतोयस्यतं ॥ २५ ॥ सुव
रूथं वरूथोरथगुप्तिःस्वपस्करंशोभनरथांगं ॥ २६ ॥ २७ ॥ दुंदुभिनिर्घोषइत्यादेःशुश्रुवेइत्यनेनान्वयः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

तस्यदुर्निमित्तान्याह व्यभ्रमित्यादि मांसशोणितभोजनाःखगाअपसव्यानिमंडलानिअपगतासव्यभागेविभ्रांतिर्येषुमंडलेषुभ्रामणेषुतान्यपसव्यानिप्रदक्षिणानि गृध्रादीनांप्रदक्षिणमपि
दुर्निमित्तमितिकतकः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ केतूपरिलीनत्वादिगुणकोगृध्रोनदन्शब्दंकुर्वन्नुभयतःपार्श्वंकंडूयमानइतिशेषः तथाकुर्वन्नस्यसमग्रांसंपूर्णांप्रभांमुखादिशोभांजयश्रियं

व्यभ्रमाकाशमाविश्यमांसशोणितभोजनाः॥ मंडलान्यपसव्यानिखगाश्चक्रूरथंप्रति ॥ ३४ ॥ वमंतिपावकज्वालाःशिवाघोरावबाशिरे॥ अंतरि
क्षात्पपातोल्कावायुश्चपरुषंववौ॥ ३५॥ अन्योन्यमभिसंरब्धाग्रहाश्चनचकाशिरे॥ मेघाश्चखरनिर्घोषारथस्योपरिरक्षसः ॥ ३६॥ ववर्षूरुधिरंचा
स्यसिषिचुश्चपुरःसरान्॥ केतुमूर्धनिगृध्रस्तुविलीनोदक्षिणामुखः॥ ३७॥ नदन्नुभयतःपार्श्वंसमग्रांश्रियमाहरत् ॥ सारथेर्बहुशश्चात्रसंग्राममनि
वर्तिनः॥ ३८ ॥ प्रतोदोन्यपतद्धस्तात्सूतस्यहयसादिनः॥ निर्याणश्रीचयाचस्याद्भास्वराचसुदुर्लभा॥ ३९॥ साननाशमुहूर्तेनसमेचस्खलिताहयाः॥
प्रहस्तंतंहिनिर्यांतंप्रख्यातगुणपौरुषं॥ युधिनानाप्रहरणाकपिसेनाऽभ्यवर्तत ॥ ४० ॥ अथघोषःसुतुमुलोहरीणांसमजायत ॥ वृक्षानारुजतांचैव
गुर्वीर्वैगृह्णतांशिलाः॥ ४१ ॥ नदतांराक्षसानांचवानराणांचगर्जतां॥ उभेप्रमुदितेसैन्येरक्षोगणवनौकसां ॥ ४२ ॥ वेगितानांसमर्थानामन्योन्य
वधकांक्षिणां॥ परस्परंचाह्वयतांनिनादःश्रूयतेमहान्॥ ४३॥ ततःप्रहस्तःकपिराजवाहिनीमभिप्रतस्थेविजयायदुर्मतिः ॥ विवृद्धवेगश्चविवेशि
तांचमूंयथामुमूर्षुःशलभोविभावसुं॥ ४४॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तपंचाशःसर्गः ॥५७॥ ॥ ७ ॥
ततःप्रहस्तंनिर्यांतंदृष्ट्वारणकृतोद्यमं॥ उवाचसस्मितंरामोविभीषणमरिंदमः॥ १ ॥ कएषसुमहाकायोबलेनमहतावृतः ॥ आगच्छतिमहावेगःकिं
रूपबलपौरुषः॥ २ ॥ आचक्ष्वमेमहाबाहोवीर्यवंतंनिशाचरं॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाप्रत्युवाचविभीषणः॥ ३॥

चाहरत् ॥ ३७ ॥ सूतस्यसूतवंशजस्यसारथेः हयसादिनोऽश्वशिक्षकस्य प्रतोदःतोत्रं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ रक्षोगणवनौकसामित्यस्यनिनादःश्रूयतइत्युत्तरेणसंबंधः ॥४२ ॥
॥ ४३ ॥ ४४ ॥ भावमानः कतकः ॥ ५२ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तपंचाशःसर्गः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति स
स्मितं एवंसेनयाकिलास्मान्भीषयतीतिस्मितं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

लंकायामित्यादि राक्षसेंद्रसंबंधिलंकास्थबलस्यतृतीयभागेनसंवृतइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रहस्तमभितदभिमुखेनगर्जतांवानराणांमहतीसेनानिर्यांतंप्रहस्तंददर्शेतिसंबंधः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ गिरींस्तथाजगृहुरित्यनुकर्षः गिरिशृंगाणीतियावत् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ परमायुधैश्चक्रैः चक्रंतुपरमायुधमितिकोशः ॥ १२ ॥ इषूणांसंधानंसम्यग्विसर्जनंतेनसादिताःखंडि

एषसेनापतिस्तस्यप्रहस्तोनामराक्षसः ॥ लंकायांराक्षसेंद्रस्यत्रिभागबलसंवृतः ॥ वीर्यवानस्त्रविच्छूरःसुप्रख्यातपराक्रमः ॥ ४ ॥ ततःप्रहस्तंनिर्यांतंभीमंभीमपराक्रमं ॥ गर्जंतंसुमहाकायंराक्षसैरभिसंवृतं ॥ ५ ॥ ददर्शमहतीसेनावानराणांबलीयसां ॥ अभिसंजातघोषाणांप्रहस्तमभिगर्जतां ॥ ६ ॥ खड्गशक्त्यृष्टिशूलाश्चबाणानिमुसलानिच ॥ गदाश्चपरिघाःप्रासाविविधाश्चपरश्वधाः ॥ ७ ॥ धनूंषिचविचित्राणिराक्षसानांजयैषिणां ॥ प्रगृहीतान्यराजंतवानरानभिधावतां ॥ ८ ॥ जगृहुःपादपांश्चापिपुष्पितांस्तुगिरींस्तथा ॥ शिलाश्चविपुलादीर्घायोद्धुकामाःप्लवंगमाः ॥ ९ ॥ तेषामन्योन्यमासाद्यसंग्रामःसुमहानभूत् ॥ बहूनामश्मवृष्टिंचशरवर्षंचवर्षतां ॥ १० ॥ बहवोराक्षसायुद्धेबहून्वानरपुंगवान् ॥ वानराराक्षसांश्चापिनिजघ्नुर्बहवोबहून् ॥ ११ ॥ शूलैःप्रमथिताःकेचित्केचित्तुपरमायुधैः ॥ परिघैराहताःकेचित्केचिच्छिन्नाःपरश्वधैः ॥ १२ ॥ निरुच्छ्वासाःपुनःकेचित्पतिताजगतीतले ॥ विभिन्नहृदयाःकेचिदिषुसंधानसादिताः ॥ १३ ॥ केचिद्द्विधाकृताःखड्गैःस्फुरंतःपतिताभुवि ॥ वानराराक्षसैःशूरैःपार्श्वतश्चविदारिताः ॥ १४ ॥ वानरैश्चापिसंक्रुद्धैराक्षसौघाःसमंततः ॥ पादपैर्गिरिशृंगैश्चसंपिष्टावसुधातले ॥ १५ ॥ वज्रस्पर्शतलैर्हस्तैर्मुष्टिभिश्चहताभृशं ॥ वमन्शोणितमास्येभ्योविशीर्णवदनेक्षणाः ॥ १६ ॥ आर्तस्वनंचस्वनतांसिंहनादंचनर्दतां ॥ बभूवतुमुलःशब्दोहरीणांरक्षसामपि ॥ १७ ॥ वानराराक्षसाःक्रुद्धावीरमार्गमनुव्रताः ॥ विवृत्तवदनाःक्रूराश्चक्रुःकर्माण्यभीतवत् ॥ १८ ॥ नरांतकःकुंभहनुर्महानादःसमुन्नतः ॥ एतेप्रहस्तसचिवाःसर्वेजघ्नुर्वनौकसः ॥ १९ ॥ तेषांनिपततांशीघ्रंनिघ्नतांचापिवानरान् ॥ द्विविदोगिरिशृंगेणजघानैकंनरांतकं ॥ २० ॥

ताः संधानसंधिताइतिपाठेइषवएवसंधानानिबंधनरज्जवस्तैःसंधिताःसंस्यूताइत्यर्थः ॥ १३ ॥ स्फुरंतःउच्छलंतः ॥ १४ ॥ १५ ॥ वमन्अवमन् वेमुरितिपाठांतरं ॥ १६ ॥ १७ ॥ वीरमार्गमनुव्रताःवीरमार्गोऽपराङ्मुखत्वलक्षणस्तमनुव्रताअनुगताः अभीतवत्अभीतार्हाणि ॥ १८ ॥ १९ ॥ तेषामितिनिर्धारणेषष्ठी ॥ २० ॥

समुन्नतंतदाख्यं अपोथयत्हतवान् ॥ २१ ॥ महानादस्यतदाख्यस्य ॥ २२ ॥ तारेणासाद्यसंबध्य युयुधेइतिशेषः ततःसतारस्तस्यकुंभहनोर्महतावृक्षेणप्राणान्संत्याजयत्समत्याजयत् ॥ २३ ॥ तत्कर्मक्षणादेवसचिवचतुष्टयमारणकर्म ॥ २४ ॥ उभयोःसेनयोरितस्ततोभ्रमणेनावर्तइवसंजज्ञे क्षुभितस्यसागरस्यनिःस्वनइवनिःस्वनश्चजज्ञे ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

दुर्मुखःपुनरुत्थायकपिःसविपुलद्रुमं ॥ राक्षसंक्षिप्रहस्तंतुसमुन्नतमपोथयत् ॥ २१ ॥ जांबवांस्तुसुसंक्रुद्धःप्रगृह्यमहतींशिलां ॥ पातयामासतेजस्वीमहानादस्यवक्षसि ॥ २२ ॥ अथकुंभहनुस्तत्रतारेणासाद्यवीर्यवान् ॥ वृक्षेणमहतासद्यःप्राणान्संत्याजयद्रणे ॥ २३ ॥ अमृष्यमाणस्तत्कर्मप्रहस्तोरथमाश्रितः ॥ चकारकदनंघोरंधनुष्पाणिर्वनौकसां ॥ २४ ॥ आवर्तइवसंजज्ञेसेनयोरुभयोस्तदा ॥ क्षुभितस्याप्रमेयस्यसागरस्येवनिःस्वनः ॥ २५ ॥ महताहिशरौघेणराक्षसोरणदुर्मदः ॥ अर्दयामाससंक्रुद्धोवानरान्परमाहवे ॥ २६ ॥ वानराणांशरीरैस्तुराक्षसानांचमेदिनी ॥ बभूवातिचिताघोरैःपर्वतैरिवसंवृता ॥ २७ ॥ सामहीरुधिरौघेणप्रच्छन्नासंप्रकाशते ॥ संछन्नामाधवेमासिपलाशैरिवपुष्पितैः ॥ २८ ॥ हतवीरौघवप्रांतुभग्नायुधमहाद्रुमां ॥ शोणितौघमहातोयांयमसागरगामिनीं ॥ २९ ॥ यकृत्प्लीहमहापंकांविनिकीर्णांत्रशैवलां ॥ भिन्नकायशिरोमीनामंगावयवशाद्वलां ॥ ३० ॥ गृध्रहंसवराकीर्णांकंकसारससेवितां ॥ मेदःफेनसमाकीर्णामार्तस्वननिःस्वनां ॥ ३१ ॥ तांकापुरुषदुस्तारांयुद्धभूमिमयींनदीं ॥ नदीमिवघनापायेहंससारससेवितां ॥ ३२ ॥ राक्षसाःकपिमुख्यास्तेतेरुस्तांदुस्तरांनदीं ॥ यथापद्मरजोध्वस्तांनलिनींगजयूथपाः ॥ ३३ ॥ ततःसृजंतंबाणौघान्प्रहस्तंस्यंदनेस्थितं ॥ ददर्शतरसानीलोविधमंतंप्लवंगमान् ॥ ३४ ॥ उद्धूतइववायुःखेमहदभ्रबलंबलात् ॥ समीक्ष्याभिद्रुतंयुद्धेप्रहस्तोवाहिनीपतिः ॥ ३५ ॥ रथेनादित्यवर्णेननीलमेवाभिदुद्रुवे ॥ सधनुर्धन्विनांश्रेष्ठोविकृष्यपरमाहवे ॥ ३६ ॥

युद्धभूमिंनदीत्वेनवर्णयति हतेत्यादि वप्रंतटं यमएवसागरस्तद्गामिनीं ॥ २९ ॥ यकृत्प्लीहानौहृदयदक्षिणभागस्थमांसविशेषौ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ युद्धभूमिमयींतद्रूपांनदींप्रवर्तयित्वाघनापायेहंसादिसेवितांनदीमिवतांतेरुः ॥ ३२ ॥ पद्मरजोयुतांयथागजयूथपास्तेरुस्तथेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ततउच्यमानगुणंप्रहस्तंनीलोददर्श ॥ ३४ ॥ वाहिनीपतिःप्रहस्तःखेउद्धूतोवायुर्महदभ्रबलमिवबलवदभमिबयुद्धेऽभिद्रुतंसंमत्याभिमुख्येनागच्छंतंनीलंसमीक्ष्यतंनीलमेवाभिदुद्रुवे ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अपारयन्वारयितुमशक्तःसन् शारदंवर्षं गोवृषस्यशरत्कालेप्राबल्यंकालस्वभावात् वर्षस्यत्वन्यथा ततएव तेननातिक्लेशकरस्तस्यशरवर्षइतिसूचितं

नीलायव्यसृजद्बाणान्प्रहस्तोवाहिनीपतिः ॥ तेप्रेत्यविशिखानीलंविनिर्भिद्यसमाहिताः ॥ ३७ ॥ महींजग्मुर्महावेगारोषिताइवपन्नगाः ॥ नीलःशरैरभिहतोनिशितैर्ज्वलनोपमैः ॥ ३८ ॥ सतंपरमदुर्धर्षमापतंतंमहाकपिः ॥ प्रहस्तंताडयामासवृक्षमुत्पाट्यवीर्यवान् ॥ ३९ ॥ सतेनाभिहतःक्रुद्धो नर्दन्राक्षसपुंगवः ॥ ववर्षशरवर्षाणिप्लवंगानांचमूपतौ ॥ ४० ॥ तस्यबाणगणानेवराक्षसस्यदुरात्मनः ॥ अपारयन्वारयितुंप्रत्यगृह्णान्निमीलितः ॥ यथैवगोवृषोवर्षंशारदंशीघ्रमागतं ॥ ४१ ॥ एवमेवप्रहस्तस्यशरवर्षान्दुरासदान् ॥ निमीलिताक्षःसहसानीलःसेहेदुरासदान् ॥ ४२ ॥ रोषितःशरवर्षेणसालेनमहतामहान् ॥ प्रजघानहयान्नीलःप्रहस्तस्यमहाबलः ॥ ४३ ॥ ततोरोषपरीतात्माधनुस्तस्यदुरात्मनः ॥ बभंजतरसानीलोननादच पुनःपुनः ॥ ४४ ॥ विधनुःसकृतस्तेनप्रहस्तोवाहिनीपतिः ॥ प्रगृह्यमुसलंघोरंस्यंदनादवपुप्लुवे ॥ ४५ ॥ तावुभौवाहिनीमुख्यौजातवैरौतरस्विनौ ॥ स्थितौक्षतजसिक्तांगौप्रभिन्नाविवकुंजरौ ॥ ४६ ॥ उल्लिखंतौसुतीक्ष्णाभिर्दंष्ट्राभिरितरेतरं ॥ सिंहशार्दूलसदृशौसिंहशार्दूलचेष्टितौ ॥ ४७ ॥ विक्रांतविजयौवीरौसमरेष्वनिवर्तिनौ ॥ कांक्षमाणौयशःप्राप्तुंवृत्रवासवयोरिव ॥ ४८ ॥ आजघानतदानीलंललाटेमुसलेनसः ॥ प्रहस्तःपरमायत्तस्ततःसुस्रावशोणितं ॥ ४९ ॥ ततःशोणितदिग्धांगःप्रगृह्यचमहातरुं ॥ प्रहस्तस्योरसिक्रुद्धोविससर्जमहाकपिः ॥ ५० ॥ तमचिंत्यप्रहारंसप्रगृह्यमुसलंमहत् ॥ अभिदुद्रावबलिनंबलान्नीलंप्लवंगमं ॥ तमुग्रवेगंसंरब्धमापतंतंमहाकपिः ॥ ५१ ॥ ततःसंप्रेक्ष्यजग्राहमहावेगोमहाशिलां ॥ तस्ययुद्धाभिकामस्यमृधेमुसलयोधिनः ॥ ५२ ॥ प्रहस्तस्यशिलांनीलोमूर्ध्नितूर्णमपातयत् ॥ नीलेनकपिमुख्येनविमुक्तामहतीशिला ॥ बिभेदबहुधाघोराप्रहस्तस्यशिरस्तदा ॥ ५३ ॥ सगतासुर्गतश्रीकोगतसत्वोगतेंद्रियः ॥ पपातसहसाभूमौछिन्नमूलइवद्रुमः ॥ ५४ ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ सुतीक्ष्णाभिर्दंष्ट्राभीराक्षसानामप्यस्तिदंष्ट्राप्राबल्यं ॥ ४७ ॥ विक्रांतविजयौप्राप्तप्रायविजयौ ॥ ४८ ॥ परमायत्तःपरमोद्युक्तः ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ अचिंत्यअचिंतयित्वा ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ तूर्णंमुसलप्रहारात्पूर्वमेवेत्यर्थः प्रहस्तस्यशिरोबहुधाबिभेद ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

विभिन्नशिरसोगिरेः प्रस्रवणोनिर्झरः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ विशीर्णभग्नंसेतुबंधमित्यन्वयः ॥ ५७ ॥ ध्यानमूकत्वं ध्यानेनदेवताध्यानेनयेमूकामौनिनस्तेषांभावस्तत्त्वं भयदुःखमोहैःकिमपिवक्तुंवाशक्नुवन्नित्यर्थः तदेवाह प्राप्ताइति ॥ ५८ ॥ सलक्ष्मणेनरामेणसमेत्यप्रशस्यमानोतएवप्रहृष्टरूपोतिप्रहृष्टः प्रशंसायांरूपप् ॥ ५९ ॥ तत्संचम्यांप्रहस्तवधः धर्ममानः कतकः

विभिन्नशिरसस्तस्यबहुसुस्रावशोणितं ॥ शरीरादपिसुस्रावगिरेःप्रस्रवणोयथा ॥ ५५ ॥ हतेप्रहस्तेनीलेनतदकंप्यंमहाबलं ॥ राक्षसानामहृष्टानांलंकामभिजगामह ॥ ५६ ॥ नशेकुःसमवस्थातुंनिहतेवाहिनीपतौ ॥ सेतुबंधंसमासाद्यविशीर्णंसलिलंयथा ॥ ५७ ॥ हतेतस्मिंश्चमूमुख्येराक्षसास्तेनिरुद्यमाः ॥ रक्षःपतिगृहंगत्वाध्यानमूकत्वमागताः ॥ प्राप्ताःशोकार्णवंतीव्रंविसंज्ञाइवतेभवन् ॥ ५८ ॥ ततस्तुनीलोविजयीमहाबलःप्रशस्यमानःसुकृतेनकर्मणा ॥ समेत्यरामेणसलक्ष्मणेनप्रहृष्टरूपस्तुबभूवयूथपः ॥ ५९ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ तस्मिन्हतेराक्षससैन्यपालेप्लवंगमानामृषभेणयुद्धे ॥ भीमायुधंसागरवेगतुल्यंविदुद्रुवेराक्षसराजसैन्यं ॥ १ ॥ गत्वातुरक्षोधिपतेःशशंसुःसेनापतिंपावकसूनुशस्तं ॥ तच्चापितेषांवचनंनिशम्यरक्षोधिपःक्रोधवशंजगाम ॥ २ ॥ संख्येप्रहस्तंनिहतंनिशम्यक्रोधार्दितःशोकपरीतचेताः ॥ उवाचतान्राक्षसयूथमुख्यानिंद्रोयथानिर्जरयूथमुख्यान् ॥ ३ ॥ नावज्ञारिपवेकार्यायैरिंद्रबलसादनः ॥ सूदितःसैन्यपालोमेसानुयात्रःसकुंजरः ॥ ४ ॥ सोहंरिपुविनाशायविजयायाविचारयन् ॥ स्वयमेवगमिष्यामिरणशीर्षंतदद्भुतं ॥ ५ ॥ अद्यतद्वानरानीकंरामंचसहलक्ष्मणं ॥ निर्दहिष्यामिबाणौघैर्वनंदीप्तैरिवाग्निभिः ॥ ६ ॥ सएवमुक्त्वाज्वलनप्रकाशंरथंतुरंगोत्तमराजियुक्तं ॥ प्रकाशमानंवपुषाज्वलंतंसमारुरोहामरराजशत्रुः ॥ ७ ॥

॥ ५२ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०आ०युद्ध०अष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ तस्मिन्निति प्रहस्तेइत्यर्थः प्लवंगमानामृषभेणनीलेन ॥ १ ॥ पावकसूनुशस्तंनीलेनहतं ॥ २ ॥ निर्जराः देवाः ॥ ३ ॥ रिपवेरिपुभ्यः तेषुरिपुषुअवज्ञाएतेकपयःकिंकरिष्यंतीत्येवंरूपानकार्या यैरिंद्रबलसादनोमेसैन्यपालोवानररूपैःसूदितः ॥ ४ ॥ अविचारयन्रिपुबलंतृणीकुर्वन् रणशीर्षंरणमूर्धानं युद्धभूमिमित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ तुरंगोत्तमराजियुक्तं अनेनबव्हश्वयुक्तत्वंरथस्योक्तं वपुषाज्वलंतं अतएवस्वभासाप्रकाशमानं ॥ ७ ॥

आस्फोटितानिभुजास्फालनानि क्ष्वेडितानिस्वशौर्यप्रकाशकशब्दाः आस्फोटितादीन्यत्रसैनिकानां ॥ ८ ॥ ९ ॥ महार्णवस्यअभ्रस्यमहामेघस्येवचस्तनितंयस्यतत् ॥ १० ॥ सेन यानुगतःसेनानुगतः ॥ ११ ॥ ध्वजछत्रेतुगभावआर्षः महेंद्रोपमनागजुष्टंमहेंद्रपर्वतसदृशगजयुक्तं अभीरुभीरक्षोभिर्जुष्टं ॥ १२ ॥ बलप्रवेकंबलश्रेष्ठं ॥ १३ ॥ महात्मामहादेहः अ

सशंखभेरीपणवप्रणादैरास्फोटितक्ष्वेडितसिंहनादैः॥ पुण्यैःस्तवैश्चापिसुपूज्यमानस्तदाययौराक्षसराजमुख्यः ॥८॥ सशैलजीमूतनिकाशरूपैर्मां साशनैःपावकदीप्तनेत्रैः॥ बभौवृतोराक्षसराजमुख्योभूतैर्वृतोरुद्रइवामरेशः ॥ ९॥ ततोनगर्याःसहसामहौजानिष्क्रम्यतद्वानरसैन्यमुग्रं ॥ महार्ण वाभ्रस्तनितंददर्शसमुद्यतंपादपशैलहस्तं ॥ १० ॥ तद्राक्षसानीकमतिप्रचंडमालोक्यरामोभुजगेंद्रबाहुः ॥ विभीषणंशस्त्रभृतांवरिष्ठमुवाचसेना नुगतःपृथुश्रीः॥ ११ ॥ नानापताकाध्वजछत्रजुष्टंप्रासासिशूला युधशस्त्रजुष्टं ॥ कस्येदमक्षोभ्यमभीरुजुष्टंसैन्यंमहेंद्रोपमनागजुष्टं ॥ १२ ॥ ततस्तु रामस्यनिशम्यवाक्यंविभीषणःशक्रसमानवीर्यः ॥ शशंसरामस्यबलप्रवेकंमहात्मनांराक्षसपुंगवानां ॥ १३ ॥ योसौगजस्कंधगतोमहात्मानवो दितार्कोपमताम्रवक्त्रः॥ संकंपयन्नागशिरोभ्युपैतिह्यकंपनंत्वेनमवेहिराजन्॥ १४॥ योसौरथस्थोमृगराजकेतुर्धुन्वन्धनुःशक्रधनुःप्रकाशं॥ करी वभात्युग्र विवृत्तदंष्ट्रःसइंद्रजिन्नामवरप्रधानः ॥ १५॥ यश्चैषविंध्यास्तमहेंद्रकल्पोधन्वीरथस्थोऽतिरथोतिवीरः ॥ विस्फारयंश्चापमतुल्यमानंनाम्ना तिकायोतिविवृद्धकायः ॥ १६॥ योसौनवार्कोदितताम्रचक्षुरारुह्यघंटानिनदप्रणादं॥ गजंखरंगर्जतिवैमहात्मामहोदरोनामसएषवीरः॥ १७ ॥ योसौहयंकांचनचित्रभांडमारुह्यसंध्याभ्रगि रिप्रकाशः॥ प्रासंसमुद्यम्यमरीचिनद्धंपिशाचएषोशनितुल्यवेगः ॥ १८॥ यश्चैषशूलंनिशितंप्रगृह्य विद्युत्प्रभंकिंकरवज्रवेगं॥ वृषेंद्रमास्थायशशिप्रकाशमायातियोसौत्रिशिरायशस्वी॥ १९॥

यमकंपनःपूर्वहतादन्यइतिबोध्यं स्वशरीरभारात्स्वारूढनागस्यगजस्यशिरःसंकंपयन्नेति ॥ १४ ॥ उग्राविवृत्तादंष्ट्रायस्यसः तथावरेणब्रह्मदत्तवरेणप्रधानोराक्षसश्रेष्ठः ॥ १५ ॥ विंध्या चलास्ताचलमहेंद्रपर्वतकल्पःशरीरेण अतुल्यमानमनुपमप्रमाणं ॥ १६ ॥ घंटानिनदैःप्रणादोयस्यतंस्वरंक्रूरंगजमारुह्यगर्जति ॥ १७ ॥ भांडमश्वाभरणं कांचनानिचित्रभांडानियस्य तमश्वं पिशाचनामा ॥ १८ ॥ किंकरभूतोवज्रवेगोयस्मिंस्तं त्रिशिराअत्रापिकश्चित्त्रिशिराः ॥ १९ ॥

कुंभस्तन्नामा ॥ २० ॥ जांबूनदवज्रजुष्टंजांबूनदेनवज्रैर्हीरकादिरत्नैश्चयुक्तं अतएवदीप्तं सधूमंनीलमणिकांत्यासधूममिव ॥२१॥ पावकवद्दीप्तंरूपंयस्यतं नगशृंगयोधी प्रतियोद्धभा वात्भुजकंडूनिवृत्त्यर्थमितिभावः ॥ २२ ॥ योसौकोसौतत्राह यःसुराणामपिदर्पहारावणइतिशेषः भूतैर्भूतगणैः ॥ २३ ॥ कासौतत्राह यत्रेति यत्रदेशेइंदुप्रतिमत्वादिगुणकंछत्रंभा

असौचजीमूतनिकाशरूपःकुंभःपृथुव्यूढसुजातवक्षाः॥ समाहितःपन्नगराजकेतुर्विस्फारयन्यातिधनुर्विधुन्वन् ॥ २० ॥ यश्चैषजांबूनदवज्रजुष्टं दीप्तंसधूमंपरिघंप्रगृह्य॥ आयातिरक्षोबलकेतुभूतोयोसौनिकुंभोऽद्भुतवीरकर्मा ॥ २१ ॥ यश्चैषचापासिशरौघजुष्टंपताकिनंपावकदीप्तरूपं॥ रथं समास्थायविभात्युदग्रोनरांतकोसौनगशृंगयोधी॥ २२॥ यश्चैषनानाविधघोररूपैर्व्याघ्रोष्ट्रनागेंद्रमृगाश्ववक्त्रैः॥ भूतैर्वृतोभातिविवृत्तनेत्रैर्योसौसु राणामपिदर्पहंता ॥ २३॥ यत्रैतदिंदुप्रतिमंविभातिच्छत्रंसितंसूक्ष्मशलाकमग्र्यं ॥ अत्रैवरक्षोधिपतिर्महात्माभूतैर्वृतोरुद्रइवावभाति॥ २४॥ अ सौकिरीटीचलकुंडलास्योनगेंद्रविंध्योपमभीमकायः॥ महेंद्रवैवस्वतदर्पहंतारक्षोधिपःसूर्यइवावभाति ॥ २५॥ प्रत्युवाचततोरामोविभीषणमरिं दमः॥ अहोदीप्तमहातेजारावणोराक्षसेश्वरः॥ २६॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्योरश्मिभिर्भातिरावणः॥ नव्यक्तंलक्षयेह्यस्यरूपंतेजःसमावृतं ॥ २७॥ दे वदानववीराणांवपुर्नैवंविधंभवेत्॥ यादृशंराक्षसेंद्रस्यवपुरेतद्विराजते ॥ २८ ॥ सर्वेपर्वतसंकाशाःसर्वेपर्वतयोधिनः॥ सर्वेदीप्तायुधधरायोधास्त स्यमहात्मनः॥ २९॥ विभातिरक्षोराजोसौप्रदीप्तैर्भीमदर्शनैः॥ भूतैःपरिवृतैस्तीक्ष्णैर्देहवद्भिरिवांतकः ॥ ३० ॥ दिष्ट्यायमद्यपापात्मामममदृष्टिपथंग तः॥ अद्यक्रोधंविमोक्ष्यामिसीताहरणसंभवं॥ ३१॥ एवमुक्त्वाततोरामोधनुरादायवीर्यवान् ॥ लक्ष्मणानुचरस्तस्थौसमुद्धृत्यशरोत्तमं ॥ ३२॥ त तःसरक्षोधिपतिर्महात्मारक्षांसितान्याहमहाबलानि॥ द्वारेषुचर्यागृहगोपुरेषुसुनिर्वृतास्तिष्ठतनिर्विशंकाः॥ ३३॥

तिअत्रैवरक्षोधिपतिः भूतैर्भूतगणैः ॥ २४ ॥ नगेंद्रोयोविंध्यस्तद्वद्भीमःकायोयस्यसः ॥ २५ ॥ २६ ॥ नव्यक्तंलक्षयेइत्यत्रहेतुः तेजःसमावृतमिति रूपंसूक्ष्मावयवसंस्थानं ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ २९ ॥ देहवद्भिःप्रशस्तदेहैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ द्वारेषुलंकायाश्चतुर्ष्वपिद्वारेषु चर्यामहामार्गाःगृहंमूलायतनं तस्यगोपुराणिबहिर्द्वारप्रासादाः सुनिर्वृताःसुखिनः निर्विशं कानिर्भयाः ॥ ३३ ॥

इदंछिद्रंरणभूमौसपरिवारस्यागमनरूपं ॥ ३४ ॥ अर्णवौघंसमुद्रजलसमूहं ॥ ३५ ॥ दीप्ताइषवश्चापश्चयस्यतं ॥ ३६ ॥ शृंगशब्दोर्धर्चादिःपुंस्यपि ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ शक्राश

इहागतंमांसहितंभवद्भिर्वनौकसश्छिद्रमिदंविदित्वा ॥ शून्यांपुरींदुष्प्रसहांप्रमथ्यप्रधर्षयेयुःसहसासमेताः ॥ ३४ ॥ विसर्जयित्वासचिवांस्ततस्तान्गतेषुरक्षःसुयथानियोगं ॥ व्यदारयद्वानरसागरौघंमहाझषःपूर्णमिवार्णवौघं ॥ ३५ ॥ तमापतंतंसहसासमीक्ष्यदीप्तेषुचापंयुधिराक्षसेंद्रं ॥ महत्समुत्पाट्यमहीधराग्रंदुद्रावरक्षोधिपतिंहरीशः ॥ ३६ ॥ तच्छैलशृंगंबहुवृक्षसानुंप्रगृह्यचिक्षेपनिशाचराय ॥ तमापतंतंसहसासमीक्ष्यचिच्छेदबाणैस्तपनीयपुंखैः ॥ ३७ ॥ तस्मिन्प्रवृद्धोत्तमसानुवृक्षेशृंगेविदीर्णेपतितेपृथिव्यां ॥ महाहिकल्पंशरमंतकाभंसमादधेराक्षसलोकनाथः ॥ ३८ ॥ सतंगृहीत्वाऽनिलतुल्यवेगंसविस्फुलिंगज्वलनप्रकाशं ॥ बाणंमहेंद्राशनितुल्यवेगंचिक्षेपसुग्रीववधायरुष्टः ॥ ३९ ॥ ससायकोरावणबाहुमुक्तःशक्राशनिस्पर्शवपुःप्रकाशं ॥ सुग्रीवमासाद्यबिभेदवेगाद्गुहेरिताक्रौंचमिवोग्रशक्तिः ॥ ४० ॥ ससायकार्तोविपरीतचेताःकूजन्पृथिव्यांनिपपातवीरः ॥ तंवीक्ष्यभूमौपतितंविसंज्ञंनेदुःप्रहृष्टायुधियातुधानाः ॥ ४१ ॥ ततोगवाक्षोगवयःसुषेणस्त्वथर्षभोज्योतिमुखोनलश्च ॥ शैलान्समुत्पाट्यविवृद्धकायाःप्रदुद्रुवुस्तंप्रतिराक्षसेंद्रं ॥ ४२ ॥ तेषांप्रहारान्सचकारमोघान्रक्षोधिपोबाणशतैःशिताग्रैः ॥ तान्वानरेंद्रानपिबाणजालैर्बिभेदजांबूनदचित्रपुंखैः ॥ तेवानरेंद्रास्त्रिदशारिबाणैर्भिन्नानपेतुर्भुविभीमकायाः ॥ ४३ ॥ ततस्तुतद्वानरसैन्यमुग्रंप्रच्छादयामाससबाणजालैः ॥ तेवध्यमानाःपतिताश्चवीरानानद्यमानाभयशल्यविद्धाः ॥ शाखामृगारावणसायकार्ताजग्मुःशरण्यंशरणंस्मरामं ॥ ४४ ॥ ततोमहात्मासधनुर्धनुष्मानादायरामःसहसाजगाम ॥ तंलक्ष्मणःप्रांजलिरभ्युपेत्यउवाचरामंपरमार्थयुक्तं ॥ ४५ ॥ काममार्यसुपर्याप्तोवधायास्यदुरात्मनः ॥ विधमिष्याम्यहंचैतमनुजानीहिमांविभो ॥ ४६ ॥ तमब्रवीन्महातेजारामःसत्यपराक्रमः ॥ गच्छयत्नपरश्चापिभवलक्ष्मणसंयुगे ॥ ४७ ॥ ॥८९॥

निस्पर्शवच्छरीरः सुग्रीवमासाद्यप्राप्य अर्थात्तमेवबिभेद गुहेरितोपशक्तिःक्रौंचमिव ॥ ४० ॥ विपरीतचेताःअचेताइतियावत् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ भयमेवशल्यंतेनविद्धाः शरण्यंरामंशरणंजग्मुः ॥ ४४ ॥ धनुष्मान्प्रशस्तधनुष्कःसःधनुरादायेत्यन्वयः ॥ ४५ ॥ पर्याप्तोहमितिशेषः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

त्रैलोक्येनापि तद्वर्तितुंदेवादिसमूहैरित्यर्थः ॥ ४८ ॥ छिद्राणिप्रहारावसरान् स्वच्छिद्राणिचेत्यस्यगोपायेतिशेषः चक्षुषास्वच्छिद्रंचलक्षयसम्यगवलोकय ततोधनुषाधनुर्व्यापारेणात्मानंरक्ष ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ पंचशाखःपंचांगुलियुक्तः तवदेहेचिरोषितंभूतात्मानंतवदेहाद्विधमिष्यतिअपहरिष्यति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ कीर्तिहनूमानपिरावणंप्र

रावणोहिमहावीर्योरणेऽद्भुतपराक्रमः ॥ त्रैलोक्येनापिसंक्रुद्धोदुष्प्रसह्योनसंशयः ॥ ४८ ॥ तस्यच्छिद्राणिमार्गस्वस्वच्छिद्राणिचलक्षय ॥ चक्षुषाधनुषात्मानंगोपायस्वसमाहितः ॥ ४९ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वासंपरिष्वज्यपूज्यच ॥ अभिवाद्यचरामाययौसौमित्रिराहवे ॥ ५० ॥ सरावणंवारणहस्तबाहुंददर्शभीमोद्यतदीप्तचापं ॥ प्रच्छादयंतंशरवृष्टिजालैस्तान्वानरान्भिन्नविकीर्णदेहान् ॥ ५१ ॥ तमालोक्यमहातेजाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ निवार्यशरजालानिविदुद्रावसरावणं ॥ ५२ ॥ रथंतस्यसमासाद्यबाहुमुद्यम्यदक्षिणं ॥ त्रासयन्रावणंधीमान्हनूमान्वाक्यमब्रवीत् ॥ ५३ ॥ देवदानवगंधर्वैर्यक्षैश्चसहराक्षसैः ॥ अवध्यत्वंत्वयाप्राप्तंवानरेभ्यस्तुतेभयं ॥ ५४ ॥ एषमेदक्षिणोबाहुःपंचशाखःसमुद्यतः ॥ विधमिष्यतितेदेहेभूतात्मानंचिरोषितं ॥ ५५ ॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंरावणोभीमविक्रमः ॥ संरक्तनयनःक्रोधादिदंवचनमब्रवीत् ॥ ५६ ॥ क्षिप्रंप्रहरनिःशंकंस्थिरांकीर्तिमवाप्नुहि ॥ ततस्त्वांज्ञातविक्रांतंनाशयिष्यामिवानर ॥ ५७ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वावायुसूनुर्वचोब्रवीत् ॥ प्रहतंहिमयापूर्वमक्षंतवसुतंस्मर ॥ ५८ ॥ एवमुक्तोमहातेजारावणोराक्षसेश्वरः ॥ आजघानानिलसुतंतलेनोरसिवीर्यवान् ॥ सतलाभिहतस्तेनचचालचमुहुर्मुहुः ॥ ५९ ॥ स्थितोमुहूर्तंतेजस्वीस्थैर्यंकृत्वामहामतिः ॥ आजघानचसंक्रुद्धस्तलेनैवामरद्विषं ॥ ६० ॥ ततःसतेनाभिहतोवानरेणमहात्मना ॥ दशग्रीवःसमाधूतोयथाभूमिचलेऽचलः ॥ ६१ ॥ संग्रामेतंतथादृष्ट्वारावणंतलताडितं ॥ ऋषयोवानराःसिद्धानेदुर्देवाःसुरासुरैः ॥ ६२ ॥

स्तवानित्येवंरूपांकीर्तिं ज्ञातविक्रांतंज्ञातपराक्रमं ॥ ५७ ॥ रावणस्यवचइति ज्ञातविक्रमंनाशयिष्यामीत्येवंरूपं पूर्वंमयाप्रहतमक्षंतन्नामानंसुतंस्मर मत्पराक्रमज्ञानायेतिशेषः पूर्वमेवज्ञातत्वादिदानींकिमपिमद्विक्रमविषयेज्ञातव्यंनास्तीतिभावः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ समाधूतःकंपितः भूमिचलेभूमिकंपे ॥ ६१ ॥ तथाताडितंविसंज्ञतापर्यंततताडनदुःखवंतं नेदुःसंतोषादितिशेषः ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ वीर्यस्यधिक् वीर्यंधिगित्यर्थः यत्त्वंजीवसि मत्तलताडितोपीत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ व्यूढेऽतिविशालेवक्षसि हतोहनूमान्संचचाल ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ रक्षो
धिपतयेऽसृजत् तत्प्रहारंदत्तवानित्यर्थः समायस्तःखेदितः ॥ ७० ॥ समाश्वस्तःनीलेनसहयुद्धकालेप्राप्तसमाश्वासः पुनर्युद्धेप्सुर्नीलेनसहयुद्धायसंसक्तंरावणंविप्रेक्षमाणोरावणंप्रति

अथाश्वस्यमहातेजारावणोवाक्यमब्रवीत्॥ साधुवानरवीर्येणश्लाघनीयोसिमेरिपुः॥६३॥ रावणेनैवमुक्तस्तुमारुतिर्वाक्यमब्रवीत्॥ धिगस्तुमम
वीर्यस्ययत्त्वंजीवसिरावण॥६४॥ सकृत्तुप्रहरेदानींदुर्बुद्धेकिंविकत्थसे॥ ततस्त्वांमामकोमुष्टिर्नयिष्यतियमक्षयं॥६५॥ ततोमारुतिवाक्येनकोपस्त
स्यप्रजज्वले॥ संरक्तनयनोयत्नान्मुष्टिमावृत्त्यदक्षिणं॥ पातयामासवेगेनवानरोरसिवीर्यवान् ॥६६॥ हनूमान्वक्षसिव्यूढेसंचचालपुनःपुनः॥ वि
ह्वलंतंतदादृष्ट्वाहनूमंतंमहाबलं॥ ६७॥ रथेनातिरथःशीघ्रंनीलंप्रतिसमभ्यगात्॥ राक्षसानामधिपतिर्दशग्रीवःप्रतापवान्॥ ६८ ॥ पन्नगप्रतिमै
र्भीमैःपरमर्माभिभेदनैः॥ शरैरादीपयामासनीलंहरिचमूपतिं॥ ६९॥ सशरौघसमायस्तोनीलोहरिचमूपतिः॥ करेणैकेनशैलाग्रंरक्षोधिपतयेसृज
त्॥ ७०॥ हनूमानपितेजस्वीसमाश्वस्तोमहामनाः॥ विप्रेक्षमाणोयुद्धेप्सुःसरोषमिदमब्रवीत्॥ ७१॥ नीलेनसहसंयुक्तंरावणंराक्षसेश्वरं॥ अन्ये
नयुध्यमानस्यनयुक्तमभिधावनं॥ ७२॥ रावणोथमहातेजास्तंशृंगंसप्तभिःशरैः॥ आजघानसुतीक्ष्णाग्रैस्तद्विशीर्णंपपातह॥ ७३॥ तद्विशीर्णंगिरेः
शृंगंदृष्ट्वाहरिचमूपतिः॥ कालाग्निरिवजज्वालकोपेनपरवीरहा॥ ७४॥ सोश्वकर्णद्रुमान्शालांश्चूतांश्चापिसुपुष्पितान्॥ अन्यांश्चविविधान्वृक्षा
न्नीलश्चिक्षेपसंयुगे॥ ७५॥ सतान्वृक्षान्समासाद्यप्रतिचिच्छेदरावणः॥ अभ्यवर्षच्चघोरेणशरवर्षेणपावकिं॥ ७६॥ अभिवृष्टःशरौघेणमेघेनेव
महाबलः॥ ह्रस्वंकृत्वाततोरूपंध्वजाग्रेनिपपातह॥ ७७॥ पावकात्मजमालोक्यध्वजाग्रेसमवस्थितं॥ जज्वालरावणःक्रोधात्ततोनीलोननादच
॥ ७८॥ ध्वजाग्रेधनुषश्चाग्रेकिरीटाग्रेचतंहरिं॥ लक्ष्मणोथहनूमांश्चरामश्चापिसुविस्मिताः॥ ७९॥

अन्येनयुध्यमानस्याभिधावनमयुक्तमितीदंवचोब्रवीत्॥ ७१॥ ७२॥ ७३॥ ७४॥ ७५॥ ७६ ॥ ७७॥ ७८ ॥ ध्वजाग्रादिषुतंदृष्ट्वेतिशेषः रावणकिरीटेस्थितेर्युद्धेकेनापिदुष्कर
त्वाल्लक्ष्मणादयस्त्रयोपिविस्मिताः॥ ७९॥

नकेवलंस्वपक्ष्याएवापितुशत्रूरावणोपीत्याह रावणोपीति ॥ ८० ॥ नीललाघवसंभ्रांतंरावणंदृष्ट्वालब्धलक्षाःलब्धहर्षविषयाअतएवहृष्टाःप्लवंगमाश्चुक्रुशुः ॥ ८१ ॥ संरब्धःक्रुद्धः
॥ ८२ ॥ ८३ ॥ माययावंचनया ॥ ८४ ॥ आत्मरूपाणिआत्मयोग्यानिस्वपराक्रमोचितानितानिकर्माणियद्यपिसृजसि ॥ ८५ ॥ तथापिमयामुक्तोऽस्त्रप्रयोजितोयंसायकस्त्वांजीवि

रावणोपिमहातेजाःकपिलाघवविस्मितः॥ अस्त्रमाहारयामासदीप्तमाग्नेयमद्भुतं॥८०॥ ततस्तेचुक्रुशुर्हृष्टालब्धलक्षाःप्लवंगमाः॥नीललाघवसंभ्रां
तंदृष्ट्वारावणमाहवे॥ ८१॥ वानराणांचनादेनसंरब्धोरावणस्तदा॥ संभ्रमाविष्टहृदयोनकिंचित्प्रत्यपद्यत॥ ८२ ॥ आग्नेयेनापिसंयुक्तंगृहीत्वाराव
णःशरं॥ ध्वजशीर्षस्थितंनीलमुदैक्षतनिशाचरः॥८३॥ ततोब्रवीन्महातेजारावणोराक्षसेश्वरः॥ कपेलाघवयुक्तोसिमाययापरयासह॥ ८४॥ जी
वितंखलुरक्षस्वयदिशक्तोसिवानर॥ तानितान्यात्मरूपाणिसृजसित्वमनेकशः॥८५॥तथाऽपित्वांमयामुक्तःसायकोस्त्रप्रयोजितः॥जीवितंपरिरक्षंतं
जीविताद्भ्रंशयिष्यति॥ ८६॥ एवमुक्त्वामहाबाहूरावणोराक्षसेश्वरः॥ संधायबाणमस्त्रेणचमूपतिमताडयत्॥ ८७॥ सोस्त्रमुक्तेनबाणेननीलोवक्ष
सिताडितः॥निर्दह्यमानःसहसासपपातमहीतले॥८८॥ पितृमाहात्म्यसंयोगादात्मनश्चापितेजसा॥ जानुभ्यामपतद्भूमौनतुप्राणैर्वियुज्यत॥८९॥
विसंज्ञंवानरंदृष्ट्वादशग्रीवोरणोत्सुकः॥ रथेनांबुदनादेनसौमित्रिमभिदुद्रुवे॥९०॥ आसाद्यरणमध्येतुवारयित्वास्थितोज्वलन्॥ धनुर्विस्फारयामा
सराक्षसेंद्रःप्रतापवान्॥ ९१ ॥ तमाहसौमित्रिरदीनसत्वोविस्फारयंतंधनुरप्रमेयं॥ अवेहिमामद्यनिशाचरेंद्रनवानरांस्त्वंप्रतियोद्धुमर्हसि॥ ९२॥
सतस्यवाक्यंप्रतिपूर्णघोषंज्याशब्दमुग्रंचनिशम्यराजा॥ आसाद्यसौमित्रिमुपस्थितंतंरोषान्वितंवाचमुवाचरक्षः॥ ९३ ॥दिष्ट्याऽसिमेराघवदृष्टि
मार्गप्राप्तोंतगामीविपरीतबुद्धिः॥ अस्मिन्क्षणेयास्यसिमृत्युलोकंसंसाद्यमानोममबाणजालैः॥ ९४॥

ताद्भ्रंशयिष्यति ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ पितुरग्नेर्माहात्म्यसंयोगात् नह्यग्न्यस्त्राभिमंत्रितोबाणोग्निंदग्धुमर्हति वियुज्यतव्ययुज्यत ॥ ८९ ॥ ९० ॥ तंसौमित्रिंवारयित्वेति सर्वकपिबल
मितिशेषः ॥ ९१ ॥ अवेहिपश्य ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ अंतगामीअंतंनाशंप्राप्स्यतीत्यंतगामी भविष्यतिणिनिः मयासहयुद्धायप्राणनाशार्थमागमनाद्विपरीतबुद्धिर्दुर्बुद्धिः संसाद्यमानःपी
ड्यमानः ॥ ९४ ॥

अविस्मयानःतद्विक्रमादिदर्शनेपिस्मयरहितः उद्वृत्ताअतितैक्ष्ण्यादतिस्थौल्यादत्युत्कटाशितातीक्ष्णाग्रदंष्ट्रायस्य ॥ ९५ ॥ जानामीति चौर्यसीताहरणेनैवेतिभावः मोघविकत्थनेनव्यर्थात्मश्लाघनेन ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ सरामानुजोरावणोपरिबाणवर्षंववर्ष तदीयान्शरांश्चक्षुरादिभिश्चिच्छेदनचुक्षुभेच चाल्यस्वस्थानतश्चचाल ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

तमाहसौमित्रिरविस्मयानोगर्जंतमुद्वृत्तशिताग्रदंष्ट्रं॥ राजन्नगर्जंतिमहाप्रभावाविकत्थसेपापकृतांवरिष्ठ ॥ ९५ ॥ जानामिवीर्यंतवराक्षसेंद्रबलं
प्रतापंचपराक्रमंच॥ अवस्थितोहंशरचापपाणिरागच्छकिंमोघविकत्थनेन ॥ ९६ ॥ सएवमुक्तःकुपितःससर्जरक्षोधिपःसप्तशरान्सुपुंखान् ॥ ता
न्लक्ष्मणःकांचनचित्रपुंखैश्चिच्छेदबाणैर्निशिताग्रधारैः॥ ९७ ॥ तान्प्रेक्षमाणःसहसानिकृत्तान्निकृत्तभोगानिवपन्नगेंद्रान् ॥ लंकेश्वरःक्रोधवशंज
गामससर्जचान्यान्निशितान्पृषत्कान् ॥ ९८ ॥ सबाणवर्षंतुववर्षतीव्रंरामानुजःकार्मुकसंप्रयुक्तं ॥ क्षुरार्धचंद्रोत्तमकर्णभल्लैःशरांश्चचिच्छेदनचु
क्षुभेच॥ ९९ ॥ सबाणजालान्यपितानितानिमोघानिपश्यंस्त्रिदशारिराजः ॥ विसिस्मियेलक्ष्मणलाघवेनपुनश्चबाणान्निशितान्मुमोच ॥ १०० ॥
सलक्ष्मणश्चापिशितान्शिताग्रान्महेंद्रतुल्योशनिभीमवेगान्॥ संधायचापेज्वलनप्रकाशान्ससर्जरक्षोधिपतेर्वधाय ॥ १ ॥ सतान्प्रचिच्छेदहिराक्षसें
द्रःशितान्शरान्लक्ष्मणमाजघान॥ शरेणकालाग्निसमप्रभेणस्वयंभुदत्तेनललाटदेशे॥ २॥ सलक्ष्मणोरावणसायकार्तश्चचालचापंशिथिलंप्रगृह्य॥
पुनश्चसंज्ञांप्रतिलभ्यकृच्छ्राच्चिच्छेदचापंत्रिदशेंद्रशत्रोः॥ ३ ॥ निकृत्तचापंत्रिभिराजघानबाणैस्तदादाशरथिःशिताग्रैः॥ ससायकार्तोविचचालरा
जाकृच्छ्राच्चसंज्ञांपुनराससाद॥ ४ ॥ सकृत्तचापःशरताडितश्चमेदार्द्रगात्रोरुधिरावसिक्तः ॥ जग्राहशक्तिंस्वयमुग्रशक्तिःस्वयंभुदत्तांयुधिदेवशत्रुः
॥ ५ ॥ सतांसधूमानलसन्निकाशांवित्रासनींसंयतिवानराणां ॥ चिक्षेपशक्तिंतरसाज्वलंतींसौमित्रयेराक्षसराष्ट्रनाथः ॥ ६ ॥ तामापतंतींभरतानु
जोस्त्रैर्जघानबाणैश्चहुताग्निकल्पैः॥ तथापिसातस्यविवेशशक्तिर्भुजांतरंदाशरथेर्विशालं॥ ७॥

॥ ४ ॥ मेदार्द्रगात्रइतिसंधिरार्षः अथरावणःप्राणांतापद्भ्रमःप्रकारांतरेणजीवननिर्वाहमसंभाव्यब्रह्मदत्ताममोघांशक्तिंजग्राहेत्याह जग्राहेति ॥ ५ ॥ सधूमानलसन्निकाशांसधूमानलसदृशीं राक्षसराष्ट्रनाथोरावणः ॥ ६ ॥ तथापिसेति ब्रह्मत्वेनामोघत्वादित्यर्थः ॥ ७ ॥ ॥ ९१ ॥

शक्तिमानपिमहाबलवानपिशक्तिसमाहतःसन्जज्वाल पपातेतिपाठांतरं विह्वलंतंविकलंभवंतंराजारावणस्तरसाबलेनलक्ष्मणंभुजाभ्यांजग्राह इंद्रजिद्युद्धयोरपिपुनरुत्थानदर्शनादिदानीमपिपुनरुज्जीवनभयेनगृहीत्वासमुद्रेप्रक्षेपणीयस्तत्रगतेरामोऽसहायोनंक्ष्यत्येवेत्याशयेनायमारंभः ॥ ८ ॥ नचोद्धर्तुमशक्नोदित्याह हिमवानिति येनरावणेनसुरासुरैःसहिताहिमवदादयोपिभुजाभ्यामुद्धर्तुंशक्यमभूत्तेनभरतानुजःसंख्येउद्धर्तुंशक्योनाभूत् ॥ ९ ॥ कुतस्तत्राह शक्त्येति अमोघयाब्रह्मदत्तया स्तनांतरेआहतःसौमित्रिर्विष्णोरमीमांस्यंनिःसंशयविष्णुभागत्ववंतमियत्तयाचिंतयितुमशक्यंवाविष्णोर्भागमात्मानंप्रत्यनुस्मरत्अन्वस्मरत् नहित्वीयंत्वंहिनस्तीत्याशयेनब्रह्मशक्तिमूलापन्नाणार्थंभगवत्तेजोंशएवाहमस्मीतिध्यातवान् नट

सशक्तिमान्शक्तिसमाहतःसन्जज्वालभूमौसरघुप्रवीरः॥ तंविह्वलंतंसहसाभ्युपेत्यजग्राहराजातरसाभुजाभ्यां ॥ ८ ॥ हिमवान्मंदरोमेरुस्त्रैलोक्यं
वासहामरैः॥ शक्यंभुजाभ्यामुद्धर्तुंनशक्योभरतानुजः॥ ९ ॥ शक्त्याब्राह्म्यातुसौमित्रिस्ताडितोपिस्तनांतरे॥ विष्णोरमीमांस्यभागमात्मानंप्रत्यनु
स्मरन्॥ ११० ॥ ततोदानवदर्पघ्नंसौमित्रिंदेवकंटकः॥ तंपीडयित्वाबाहुभ्यांनप्रभुर्लंघनेभवत् ॥ ११ ॥ ततःक्रुद्धोवायुसुतोरावणंसमभिद्रवत्॥ आ
जघानोरसिक्रुद्धोवज्रकल्पेनमुष्टिना॥ १२ ॥ तेनमुष्टिप्रहारेणरावणोराक्षसेश्वरः ॥ जानुभ्यामगमद्भूमौचचालचपपातच॥ १३ ॥ आस्यैश्चनेत्रैः
श्रवणैःपपातरुधिरंबहु॥ विघूर्णमानोनिश्चेष्टोरथोपस्थउपाविशत्॥ १४ ॥ विसंज्ञोमूर्छितश्चासीन्नचस्थानंसमालभत्॥ विसंज्ञंरावणंदृष्ट्वासमरे
भीमविक्रमं॥ १५ ॥ ऋषयोवानराश्चैवनेदुर्देवाश्चसासुराः॥ हनूमानथतेजस्वीलक्ष्मणंरावणार्दितं ॥ १६ ॥

वदंगीकृतमनुष्यत्वस्येतरेषांदृढप्रतीत्यर्थंपरंनसर्वदातथाध्यानं एवंचब्रह्मभावनयालक्ष्मणेनस्वशरीरस्यगरीयस्त्वमापादितमित्युक्तंभवति ॥ ११० ॥ नवइति तथानुसंधानमहिमतइत्यर्थः अथानंतरमुच्यमानविशेषणमेनंसौमित्रिंबाहुभ्यांपीडयित्वा लंघनेचालनेपिनप्रभुरभवत्नसमर्थोऽभवत् किंपुनरुद्धरणेइतिभावः ॥ ११ ॥ ततःसौमित्रिक्लेशनात्क्रुद्धोवायुसुतइत्यर्थः ॥ १२ ॥ जानुभ्यांरथपृष्ठरूपायांभूमौअगमत् एवंभूमौपपात चचालचलितसंज्ञोभूदित्यर्थः ॥ १३ ॥ आस्यैरितिबहुत्वंदशाननत्वात् अस्येतिशेषः यतोरुधिरंपपातअतोविघूर्णमानइत्यादि ॥ १४ ॥ विसंज्ञोगतचेतनःमूर्च्छितःस्वविषयग्रहाशक्तश्रोत्रादिकरणग्रामः नचस्थानमवस्थितिस्थानंसमालभत्ज्ञातवान् ॥ १५ ॥ नेदुःसंतोषादितिशेषः ससुराः रावणस्यदेववदसुरेष्वपिक्लेशकरत्वेनतेषामपिवैरित्वात् ॥ १६ ॥

राघवाभ्याशमानयदित्युक्तं कथमेवंसुग्रहत्वंलक्ष्मणस्येत्यत्राह वायुसूनोरिति सुहृत्त्वेनसखित्वेनपरमभक्त्याचलक्ष्मणःशत्रूणामप्रकंप्योपिवायुसूनोर्लघुत्वमगमत् शत्रूणामित्यनेनल
क्ष्मणोद्धरणसमयेरावणस्यानुचरैःसाहाय्यंकृतमितिगम्यते इदंचभक्तमात्रसुग्रहत्वंभगवतोभगवदवताराणांचस्वभावसिद्धमेवेतिबोध्यं एवंचरामलक्ष्मणयोरज्ञानशक्तिमत्त्वतात्पर्यंत
याभासमानानिवचनानिमानुषवेषनिर्वहणमात्रपराणीतिबोध्यं तदुक्तंभागवते मर्त्यावतारस्त्विहमर्त्यशिक्षणंरक्षोवधायैवनकेवलंविभोः कुतोन्यथास्यूरमतःस्वआत्मन्सीताकृतानिव्य

आनयद्राघवाभ्याशंबाहुभ्यांपरिगृह्यतं॥ वायुसूनोःसुहृत्त्वेनभक्त्यापरमयाचसः॥ शत्रूणामप्यकंप्योपिलघुत्वमगमत्कपेः ॥ १७॥ तंसमुत्सृज्य
साशक्तिःसौमित्रिंयुधिनिर्जितं॥ रावणस्यरथेतस्मिन्स्थानंपुनरुपागमत्॥ १८॥ रावणोपिमहातेजाःप्राप्यसंज्ञांमहाहवे॥ आददेनिशितान्बाणा
न्जग्राहचमहद्धनुः॥ १९॥ आश्वस्तश्चविशल्यश्चलक्ष्मणःशत्रुसूदनः॥ विष्णोर्भागममीमांस्यमात्मानंप्रत्यनुस्मरन्॥ १२०॥ निपातितमहावी
रांवानराणांमहाचमूं॥ राघवस्तुरणेदृष्ट्वारावणंसमभिद्रवत्॥ २१॥ अथैनमनुसंक्रम्यहनूमान्वाक्यमब्रवीत्॥ ममपृष्ठंसमारुह्यराक्षसंशास्तुमर्ह
सि॥ २२॥ विष्णुर्यथागरुत्मंतमारुह्यामरवैरिणं॥ तच्छ्रुत्वाराघवोवाक्यंवायुपुत्रेणभाषितं॥ २३॥ अथारुरोहसहसाहनूमंतंमहाकपिं॥ रथस्थं
रावणंसंख्येददर्शमनुजाधिपः॥ २४॥ तमालोक्यमहातेजाःप्रदुद्रावसरावणं॥ वैरोचनमिवक्रुद्धोविष्णुरभ्युद्यतायुधः॥ २५॥ ज्याशब्दमकरो
त्तीव्रंवज्रनिष्पेषनिष्ठुरं॥ गिरागंभीरयारामोराक्षसेंद्रमुवाचह॥ २६॥ तिष्ठतिष्ठममत्वंहिकृत्वाविप्रियमीदृशं॥ क्वनुराक्षसशार्दूलगत्वामोक्षमवा
प्स्यसि॥ २७॥ यदींद्रवैवस्वतभास्करान्वास्वयंभुवैश्वानरशंकरान्वा॥ गमिष्यसित्वंदशधादिशोवातथापिमेनाद्यगतोविमोक्ष्यसे॥ २८॥

सनानीश्वरस्येति मर्त्यशिक्षणंतत्फलकमित्यर्थः आत्मनिईश्वरस्येत्यनेनलाघवगौरवप्राप्त्योरविरोधउक्तः॥ १७॥ तंसमुत्सृज्य ब्रह्मत्वेनध्यानात्तत्समुत्सर्गः स्थानंस्थिति॥ १८॥ १९॥
पुनर्विष्णोर्भागमात्मानंस्मरन्नाश्वस्तःप्राप्ताश्वासेंद्रियग्रामः विशल्योनीरुक्सर्वगात्रआसीदितिशेषः॥ १२०॥ समभिद्रवच्छीघ्रमभ्यद्रवत्॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ दुद्रावशीघ्र
मगमत्॥ २५॥ २६॥ क्वगत्वेतियोजना नक्वापीत्यर्थः॥ २७॥ तदेवाह यदीति यद्यपींद्रादीन्शरणंगमिष्यसि दशधादिशोदशप्रकारादिशोवातदंतान्वाअद्यगमिष्यसितथापितत्रग
तोपिमेमत्तोनविमोक्ष्यसे दशबादिशोवाइतिपाठेदशापिदिशइत्यर्थः वाशब्दोऽप्यर्थे॥ २८॥

एवंपरमक्रोधेहेतुमाह यइति अद्यत्वयायुद्धंगच्छन्नसौलक्ष्मणस्त्वयाशक्त्यानिहतस्ताडितःसन्सहसाविषादंगतोऽतोऽभ्युपेत्यप्रतिज्ञायसएषोहंतद्दुःखशांतयेसपुत्रपौत्रस्यतेसंख्येमृत्युर्भवि
ष्यामीतिशेषः॥ २९॥ एतेनमयातावकानिरक्षांसिनिषूदितानि॥ १३०॥ ३१॥ ३२॥ भूयस्तेजःशौर्यंविवृद्धमभूत्॥ ३३॥ ३४॥ अभिसंक्रम्यसंयुक्तोभूत्वा॥ ३५॥ व्यूढंवि

यश्चैषशक्त्यानिहतस्त्वयाद्यगच्छन्विषादंसहसाभ्युपेत्य॥ सएषरक्षोगणराजमृत्युःसपुत्रपौत्रस्यतवाद्ययुद्धे॥ २९॥ एतेनचात्यद्भुतदर्शनानिशरै
र्जनस्थानकृतालयानि॥ चतुर्दशान्यात्तवरायुधानिरक्षःसहस्राणिनिषूदितानि॥ १३०॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाराक्षसेंद्रोमहाबलः॥ वायुपुत्रंमहावे
गंवहंतंराघवंरणे॥ ३१॥ रोषेणमहताविष्टःपूर्ववैरमनुस्मरन्॥ आजघानशरैर्दीप्तैःकालानलशिखोपमैः॥ ३२॥ राक्षसेनाहतेतस्यताडितस्यापि
सायकैः॥ स्वभावतेजोयुक्तस्यभूयस्तेजोभ्यवर्धत॥ ३३॥ ततोरामोमहातेजारावणेनकृतव्रणं॥ दृष्ट्वाप्लवगशार्दूलंक्रोधस्यवशमेयिवान्॥ ३४॥
तस्याभिसंक्रम्यरथंसचक्रंसाश्वध्वजच्छत्रमहापताकं॥ ससारथिंसाशनिशूलखड्गंरामःप्रचिच्छेदशितैःशराग्रैः॥ ३५॥ अथेंद्रशत्रुंतरसाजघान
बाणेनवज्राशनिसन्निभेन॥ भुजांतरेव्यूढसुजातरूपेवज्रेणमेरुंभगवानिवेंद्रः॥ ३६॥ योवज्रपाताशनिसन्निपातान्नचुक्षुभेनापिचचालराजा॥
सरामबाणाभिहतोभृशार्तश्चचालचापंचमुमोचवीरः॥ ३७॥ तंविह्वलंतंप्रसमीक्ष्यरामःसमाददेदीप्तमथार्धचंद्रं॥ तेनार्कवर्णंसहसाकिरीटंचिच्छे
दरक्षोधिपतेर्महात्मा॥ ३८॥ तन्निर्विषाशीविषसन्निकाशंशांतार्चिषंसूर्यमिवाप्रकाशं॥ गतश्रियंकृत्तकिरीटकूटमुवाचरामोयुधिराक्षसेंद्रं॥ ३९॥
कृतंत्वयाकर्ममहत्सुभीमंहतप्रवीरश्चकृतस्त्वयाहं॥ तस्मात्परिश्रांतइतिव्यवस्यनत्वांशरैर्मृत्युवशंनयामि॥ १४०॥ प्रयाहिजानामिरणार्दितस्त्वंप्रवि
श्यरात्रिंचरराजलंकां॥ आश्वस्यनिर्याहिरथीसधन्वीतदाबलंप्रेक्ष्यसिमेरथस्थः॥ ४१॥ सएवमुक्तोहतदर्पहर्षोनिकृत्तचापःसहताश्वसूतः॥ शरार्दि
तोभग्नमहाकिरीटोविवेशलंकांसहसास्मराजा॥ ४२॥

शालं सुजातरूपंराजार्हमहाभरणचंदनादिभिःप्रशस्ताकारंतस्मिन्॥ ३६॥ वज्रपातश्चाशनिसन्निपातश्चेतिद्वंद्वमाहारेकवत्॥ ३७॥ ३८॥ किरीटकूटंकिरीटसमूहं॥ ३९॥ हताःप्र
वीरायस्यतथातस्मायुद्धधर्मज्ञानात् व्यवस्यज्ञात्वा॥ १४०॥ इतोरणात्प्रयाहीतियोजना जानामिअनुजानामि प्रेक्ष्यसिप्रेक्षिष्यसि॥ ४१॥ ४२॥

॥ ४३ ॥ १४४ ॥ अयंरावणपराभवस्तन्मासीयशुक्लषष्ठ्यांसायंकाले भावयमानः कतकः ॥ ५४ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेए
कोनषष्टितमःसर्गः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ सइति ॥ १ ॥ २ ॥ ब्रह्मदंडोयुगांतसमुत्थितोग्निवर्णोधूमकेतुः यद्वा ब्रह्मास्त्रं अमोघत्वेनसाम्यं राघवबाणानामितिकर्मणिशेषषष्ठी ॥ ३॥ ४ ॥
महेंद्रेणसमानइतियत्तत्तदपिमोघंनिरर्थकं तत्रहेतुर्मानुषेणेति ॥ ५ ॥ मानुषेभ्यस्तवभयमितियदुक्तंतद्घोरंवाक्यंतदर्थोमामुपस्थितं तत्तथासंपत्स्यतेचेतिशेषः ॥ ६ ॥ ननुभगवतातथाभयो

तस्मिन्प्रविष्टेरजनीचरेंद्रेमहाबलेदानवदेवशत्रौ ॥ हरीन्विशल्यान्सहलक्ष्मणेनचकाररामःपरमाहवाग्रे ॥ ४३ ॥ तस्मिन्प्रभग्नेत्रिदशेंद्रशत्रौसुरासु
राभूतगणादिशश्च ॥ ससागराःसर्वमहोरगाश्चतथैवभूम्यंबुचराःप्रहृष्टाः ॥ १४४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडे
एकोनषष्टितमःसर्गः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सप्रविश्यपुरींलंकांरामबाणभयार्दितः ॥ भग्नदर्पस्तदाराजाबभूवव्यथितेंद्रियः
॥ १ ॥ मातंगइवसिंहेनगरुडेनेवपन्नगः ॥ अभिभूतोभवद्राजाराघवेणमहात्मना ॥ २॥ ब्रह्मदंडप्रतीकानांविद्युच्चलितवर्चसां ॥ स्मरन्राघवबाणानां
विव्यथेराक्षसेश्वरः ॥ ३ ॥ सकांचनमयंदिव्यमाश्रित्यपरमासनं ॥ विप्रेक्षमाणोरक्षांसिरावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥ सर्वंतत्खलुमेमोघंयत्तप्तंपरमं
तपः ॥ यत्समानोमहेंद्रेणमानुषेणविनिर्जितः ॥ ५ ॥ इदंतद्ब्रह्मणोघोरंवाक्यंमामभ्युपस्थितं ॥ मानुषेभ्योविजानीहिभयंत्वमितितत्तथा ॥ ६ ॥ देव
दानवगंधर्वैर्यक्षराक्षसपन्नगैः ॥ अवध्यत्वंमयाप्रोक्तंमानुषेभ्योनयाचितं ॥ ७ ॥ तमिमंमानुषंमन्येरामंदशरथात्मजं ॥ इक्ष्वाकुकुलजातेनअनर
ण्येनयत्पुरा ॥ ८ ॥ उत्पत्स्यतिहिमद्वंशेपुरुषोराक्षसाधम ॥ यस्त्वांसपुत्रंसामात्यंसबलंसाश्वसारथिं ॥ ९ ॥ निहनिष्यतिसंग्रामेत्वांकुलाधमदुर्मते ॥
शप्तोहंवेदवत्याचयथासाधर्षितापुरा ॥ १० ॥ सेयंसीतामहाभागाजाताजनकनंदिनी ॥ उमानंदीश्वरश्चापिरंभावरुणकन्यका ॥ ११ ॥

पदेशःकुतस्तत्राह देवेत्यादि यस्मान्मनुष्येभ्योनयाचितंतस्मात्तेभ्योभयंजानीहीत्युक्तमित्यन्वयः ॥ ७ ॥ योमानुषोभयहेतुरुक्तस्तमिमंदशरथात्मजमेवमन्ये तत्रेदृशनिश्चयेहेतुमाह इ
क्ष्वाकुकुलेत्यादि ॥ ८ ॥ कुलाधमस्वकुलाधमराक्षसकुलाधमेतियावत् इतीतिशेषः शप्तोहमित्युभयान्वयि वेदवत्याचशप्तइत्यन्वयः शापहेतुमाह यथायतः साधर्षिता ॥ ९ ॥ १० ॥
सेयंवेदवत्येवजनकनंदिनीत्यर्थः भयकारणंशापांतरमाह उमेति ॥ ११ ॥

यथोक्तामन्याशनिमित्तंशापंयथोक्तवंतस्तदयमयाप्राप्तं यदूचुस्तन्मयेतिपाठांतरं तत्रोमाशापःकैलासशिखरचालनवेलायांरावणस्यस्त्रीनिमित्तंमरणमित्येवंरूपइत्याहुः नंदीश्वरशाप
स्तु यस्माद्वानरमूर्तिमांदृष्ट्वाराक्षसदुर्मते मौर्ख्यान्मामवजानीषेपरिहासंचमुंचसि तस्मान्मद्रूपसंयुक्तामद्वीर्यसमतेजसः उत्पत्स्यंतिवधार्थंहिकुलस्यतववानराइति रंभेत्यनेनरंभानिमित्तन
लकूबरशापउच्यते यदात्वकामांकामार्तोधर्षयिष्यसियोषितं मूर्धातेसप्तधारक्षःशकलीभवितातदेति वरुणकन्यकापुंजिकस्थला तन्निमित्तश्चब्रह्मशापःस्त्रीधर्षणेमरणरूपः तदुक्तस्याव
श्यप्राप्तौहेतुर्नमिथ्येति ऋषिपदेनतपोयुक्ताउच्यंते एतदेवोक्तंमद्भयनिमित्तंसमागम्यज्ञात्वायत्नमित्यादि भयस्यनिश्चितत्वान्निवृत्तियत्नंकुरुतेत्यर्थः ॥ १२ ॥ कोसौयत्नोयोस्माभिःकार्यस्त
त्राह राक्षसाइति चर्यागोपुरेव्याख्याते अप्रतिमगांभीर्योनुपमगांभीर्यः ॥ १३ ॥ कुंभकर्णविबोधनाशयंकविराह समरेइति आत्मानंपराजितंप्रहस्तंचनिषूदितं ॥ १४ ॥ ज्ञात्वाएवंस्वस्यबल

यथोक्तास्तन्मयाप्राप्तंनमिथ्याऋषिभाषितं ॥ एतदेवसमागम्ययत्नंकर्तुमिहार्हथ ॥ १२ ॥ राक्षसाश्चापितिष्ठंतुचर्यागोपुरमूर्धसु ॥ सचाप्रतिमगांभी
र्योदेवदानवदर्पहा ॥ १३ ॥ ब्रह्मशापाभिभूतस्तुकुंभकर्णोविबोध्यतां ॥ समरेजितमात्मानंप्रहस्तंचनिषूदितं ॥ १४ ॥ ज्ञात्वारक्षोभीमबलमादिदेश
महाबलः ॥ द्वारेषुयत्नःक्रियतांप्राकारश्चाधिरुह्यतां ॥ १५ ॥ निद्रावशसमाविष्टःकुंभकर्णोविबोध्यतां ॥ सुखंस्वपितिनिश्चिंतःकामोपहतचेतनः
॥ १६ ॥ नवसप्तदशाष्टौचमासान्स्वपितिराक्षसः ॥ मंत्रंकृत्वाप्रसुप्तोयमितस्तुनवमेहनि ॥ १७ ॥

क्षयेसहायार्हंभीमबलंरक्षःकुंभकर्णंज्ञात्वाभीमंबलमादिदेशेत्याद्यस्यान्वयः कुंभकर्णबोधनार्थमितिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ एतदुत्तरंसहिसंख्येइत्येवश्लोकइतिकतकस्वरसः क्वचित्तुसार्धश्लो
कद्वयमधिकंपठ्यते द्वारेष्वित्यादि नवसप्तदशाष्टौचमासान्स्वपितिराक्षसइति इदंनिद्रायामनियमपरंवाक्यं शयितास्मिषण्मासानेकाहंजागरिष्यतइतितुषण्मासादर्वाङ्नकदापिजागरणं
तदुत्तरमपितदेकाहमेवेतिजागरणएवकालनियमपरंनतुशयनेनियमपरं स्वप्तुंवर्षाण्यनेकानिदेवदेवममेप्सितमितितद्वरप्रार्थनस्योत्तरेवक्ष्यमाणत्वात् तत्रैवरामंप्रत्यगस्त्यवाक्याच्च तत्रनि
द्रांसमाविष्टःकुंभकर्णोमहाबलः बहून्यब्दसहस्राणिशयानोनप्रबुध्यतइति केचित्तुनवसप्तषोडश तन्मध्येदशानामष्टौत्यागेऽवशिष्टषण्मासान्स्वपितीत्यर्थइत्याहुः तथाएतदुत्तरंमंत्रंकृत्वा
प्रसुप्तोयमितस्तुनवमेहनीत्यर्धंपठ्यतेतत्यच्चतस्यइतोयुद्धप्रारंभदिनात्प्राक्तनेनवमेहनीतिव्याख्यानंतदसंगतमेव अयंतेतुमहान्कालः शयानस्यमहाबलेत्यनेनषण्मासादधिकत्वस्यसांप्र
तनिद्रायांप्रतीतेः अहःशब्दोलक्षणयामासपरोवा एतच्चाग्रेस्फुटीकरिष्यते ॥ १७ ॥

उक्तमेवाभिप्रायंरावणआह सहीति सर्वरक्षसांककुदंश्रेष्ठं नित्यनपुंसकंककुदमिति तेनसमहाबाहुरित्यनेनसामानाधिकरण्यमविरुद्धं ॥ १८ ॥ परंकेतुःअतिप्रकाशवीर्यइत्यर्थः ॥१९॥ ॥ २० ॥ ननुत्वद्दुःखनाशसमर्थस्यापिकथमुद्बोधनमुचितंभवेत्तत्राह किंकरिष्यामीति व्यसनेदुःखे ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सर्वतःप्राक्प्रत्यग्दक्षिणोत्तरतश्चेत्यर्थः कुंभकर्णगुहांपाताल

सहिसंख्येमहाबाहुःककुदंसर्वरक्षसां॥ वानरान्राजपुत्रौचक्षिप्रमेवहनिष्यति॥ १८ ॥ एषकेतुःपरंसंख्येमुख्योवैसर्वरक्षसां ॥ कुंभकर्णःसदाशेते मूढोग्राम्यसुखेरतः॥ १९॥ रामेणाभिनिरस्तस्यसंग्रामेस्मिन्सुदारुणे॥ भविष्यतिनमेशोकःकुंभकर्णेविबोधिते ॥ २० ॥ किंकरिष्याम्यहंतेनशक्रतुल्यबलेनहि॥ ईदृशेव्यसनेघोरेयोनसाह्यायकल्पते॥ २१ ॥ तेतुतद्वचनंश्रुत्वाराक्षसेंद्रस्यराक्षसाः॥ जग्मुःपरमसंभ्रांताःकुंभकर्णनिवेशनं॥ २२॥ तेरावणसमादिष्टामांसशोणितभोजनाः॥ गंधमाल्यंमहद्भक्ष्यमादायसहसाययुः॥ २३॥ तांप्रविश्यमहाद्वारांसर्वतोयोजनायतां॥ कुंभकर्णगुहांरम्यांपुष्पगंधप्रवाहिनीं॥ २४॥ कुंभकर्णस्यनिःश्वासादवधूतामहाबलाः॥ प्रतिष्ठमानाःकृच्छ्रेणयत्नात्प्रविविशुर्गुहां ॥ २५ ॥ तांप्रविश्यगुहांरम्यांरत्नकांचनकुट्टिमां॥ ददृशुर्नैर्ऋतव्याघ्राःशयानंभीमविक्रमं ॥ २६ ॥ तेतुतंविकृतंसुप्तंविकीर्णमिवपर्वतं॥ कुंभकर्णंमहानिद्रंसमेताःप्रत्यबोधयन् ॥ २७ ॥ ऊर्ध्वलोमांचिततनुंश्वसंतमिवपन्नगं॥ भ्रामयंतंविनिःश्वासैःशयानंभीमविक्रमं॥ २८॥ भीमनासापुटंतंतुपातालविपुलाननं॥ शयनेन्यस्तसर्वांगंमेदोरुधिरगंधिनं॥ २९॥ कांचनांगदनद्धांगंकिरीटेनार्कवर्चसं॥ ददृशुर्नैर्ऋतव्याघ्रंकुंभकर्णमरिंदमं॥ ३० ॥ ततश्चक्रुर्महात्मानःकुंभकर्णस्यचाग्रतः॥ भूतानांमेरुसंकाशंराशिंपरमतर्पणं ॥ ३१ ॥ मृगाणांमहिषाणांचवराहाणांचसंचयान् ॥ चक्रुर्नैर्ऋतशार्दूलाराशिमन्नस्यचाद्भुतं॥ ३२ ॥ ततःशोणितकुंभांश्चमांसानिविविधानिच॥ पुरस्तात्कुंभकर्णस्यचक्रुस्त्रिदशशत्रवः ॥ ३३॥

वद्देवनिर्मितंभूबिलमित्यर्थः ॥ २४ ॥ प्रतिष्ठमानाःपरिस्थित्यगच्छंतः ॥ २५ ॥ रत्नकांचनकुट्टिमांरत्नकांचननिबद्धभूतलयुक्तां ॥ २६ ॥ २७ ॥ ऊर्ध्वलोमांचिततनुंऊर्ध्वलोमयुक्तशरीरं भ्रामयंतंपरिवर्तयंतंजनाबितिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

अथक्रमेणमंदमध्यतीव्रानुपायानाह लिलिपुरिति लेपनंचक्रुः आश्वासयामासुःघ्रापयामासुः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ नेदुरिति चिक्षिपुःहस्तैस्तच्छरीरस्यप्रणोदनंचक्रुः ॥ ३७ ॥ त्रिदिवंव्योम किरंतःउद्गच्छंतः ॥ ३८ ॥ भुशुंडीःमुद्गरविशेषान् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ गाढंपरिहिताः परिहितवाससः कुंभगणान्कुंभवाद्यानिवादयामासुरितिशेषः ततःप्रपूरितागाढंराक्ष

लिलिपुश्चपरार्ध्येनचंदनेनपरंतपं॥ दिव्यैराश्वासयामासुर्माल्यैर्गंधैश्चगंधिभिः॥ ३४॥ धूपगंधांश्चसस्तृजुस्तुष्टुवुश्चपरंतपं ॥ जलदाइवचानेदुर्यातुधानास्ततस्ततः॥ ३५॥ शंखांश्चपूरयामासुःशशांकसदृशप्रभान्॥ तुमुलंयुगपच्चापिविनेदुश्चाप्यमर्षिताः॥ ३६॥ नेदुरास्फोटयामासुश्चिक्षिपुस्तेनिशाचराः॥ कुंभकर्णविबोधार्थंचक्रुस्तेविपुलंस्वरं॥ ३७॥ सशंखभेरीपणवप्रणादंसास्फोटितक्ष्वेलितसिंहनादं॥ दिशोद्रवंतस्त्रिदिवंकिरंतःश्रुत्वाविहंगाःसहसानिपेतुः॥ ३८॥ यदाभृशार्तैर्निनदैर्महात्मानकुंभकर्णोबुबुधेप्रसुप्तः॥ ततोभुशुंडीर्मुसलानिसर्वेरक्षोगणास्तेजगृहुर्गदाश्च॥ ३९ ॥ तंशैलशृंगैर्मुसलैर्गदाभिर्वक्षस्थलेमुद्गरमुष्टिभिश्च॥ सुखप्रसुप्तंभुविकुंभकर्णंरक्षांस्युदग्राणितदानिजघ्नुः ॥ ४० ॥ तस्यनिःश्वासवातेनकुंभकर्णस्यरक्षसः॥ राक्षसाःकुंभकर्णस्यस्थातुंशेकुर्नचाग्रतः॥ ४१॥ ततःपरिहितागाढंराक्षसाभीमविक्रमाः॥ मृदंगपणवान्भेरीःशंखकुंभगणांस्तथा॥ ४२॥ दशराक्षससाहस्रंयुगपत्पर्यवारयत्॥ नीलांजनचयाकारंतेतुतंप्रत्यबोधयन्॥ ४३ ॥ अभिघ्नंतोनदंतश्चनचसंबुबुधेतदा॥ यदाचैनंनशेकुस्तेप्रतिबोधयितुंतदा॥ ४४॥ ततोगुरुतरंयत्नंदारुणंसमुपाक्रमन्॥ अश्वानुष्ट्रान्खरान्नागान्जघ्नुर्दंडकशांकुशैः॥ ४५॥ भेरीशंखमृदंगांश्चसर्वप्राणैरवादयन्॥ निजघ्नुश्चास्यगात्राणिमहाकाष्ठकटंकरैः ॥ ४६ ॥ मुद्गरैर्मुसलैश्चापिसर्वप्राणसमुद्यतैः॥ तेननादेनमहतालंकासर्वाप्रपूरिता ॥ सपर्वतवनासर्वासोपिनैवप्रबुध्यते॥ ४७॥ ततोभेरीसहस्रंतुयुगपत्समहन्यत॥ मृष्टकांचनकोणानामसक्तानांसमंततः॥ ४८॥

सैर्भीमविक्रमैरितिपाक्तःपाठः तत्रगुहेतिशेषः उत्तरार्धेराक्षसाइत्यादि ॥ ४२ ॥ दशराक्षससाहस्रंदशराक्षससहस्राणि ॥ ४३॥४४ ॥ जघ्नुःतदुपरिसंचारेणतदुद्बोधनार्थमितिशेषः॥४५॥ सर्वप्राणैःसर्वबलेन महाकाष्ठानांस्थूणादीनांकटंकरैःसमूहैः कटंकटैरितिपाठः कटंकटःस्तंभभेदइतितीर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ मृष्टकांचनकोणानांमृष्टकांचननिर्मिताःकोणावादनदंडा यासांतादृशीनांभेरीणांसहस्रमित्यर्थः आर्षःसमासः ॥ ४८ ॥

शापस्यब्रह्मशापस्य ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ पातयन्अपातयन् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ परंस्पर्शंस्पर्शनज्ञानंप्राप्याबुध्यत ॥ ५५ ॥ उक्तार्थानुवादः सपात्यमानैरिति ॥ ५६ ॥ ५७॥
जाजृंभमाणस्यपुनःपुनर्जृंभांकुर्वतः वक्रमंतःपातालसन्निभंददृशे उपरितुमेरुशृंगाग्रेउदितोदिवाकरइवददृशे महाशरीरस्यत्वात् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ अग्निदीप्तसदृशेदीप्ताग्निसदृशे

एवमप्यतिनिद्रस्तुयदानैवप्रबुध्यत ॥ शापस्यवशमापन्नस्ततःक्रुद्धानिशाचराः ॥ ४९ ॥ ततःकोपसमाविष्टाःसर्वेभीमपराक्रमाः ॥ तद्रक्षोबोधयि
ष्यंतश्चक्रुरन्येपराक्रमं ॥ ५० ॥ अन्येभेरीःसमाजघ्नुरन्येचक्रुर्महास्वनं ॥ केशानन्येप्रलुलुपुःकर्णानन्येदशंतिच ॥ ५१ ॥ उदकुंभशतानन्येसमसिंचंत
कर्णयोः ॥ नकुंभकर्णःपस्पंदेमहानिद्रावशंगतः ॥ ५२॥ अन्येचबलिनस्तस्यकूटमुद्गरपाणयः ॥ मूर्ध्निवक्षसिगात्रेषुपातयन्कूटमुद्गरान् ॥५३॥ रज्जुबं
धनबद्धाभिःशतघ्नीभिश्चसर्वशः ॥ वध्यमानोमहाकायोनप्राबुध्यतराक्षसः ॥ ५४ ॥ वारणानांसहस्रंचशरीरेस्यप्रधावितं ॥ कुंभकर्णस्तदाबुध्वास्प
र्शंपरमबुध्यत ॥ ५५ ॥ सपात्यमानैर्गिरिशृंगवृक्षैरचिंतयंस्तान्विपुलान्प्रहारान् ॥ निद्राक्षयात्क्षुद्भयपीडितश्चविजृंभमाणःसहसोत्पपात ॥ ५६ ॥ स
नागभोगाचलशृंगकल्पौविक्षिप्यबाहूगिरिवज्रसारौ ॥विवृत्यवक्त्रंवडवामुखाभंनिशाचरोसौविकृतंजजृंभे ॥ ५७ ॥ तस्यजाजृंभमाणस्यवक्त्रंपा
तालसन्निभं ॥ददृशेमेरुशृंगाग्रेदिवाकरइवोदितः ॥ ५८ ॥ सजृंभमाणोतिबलःप्रबुद्धस्तुनिशाचरः ॥ निःश्वासश्चास्यसंजज्ञेपर्वतादिवमारुतः
॥ ५९ ॥ रूपमुत्तिष्ठतस्तस्यकुंभकर्णस्यतद्बभौ ॥ युगांतेसर्वभूतानिकालस्येवदिधक्षतः ॥ ६० ॥ तस्याग्निदीप्तसदृशौविद्युत्सदृशवर्चसी ॥ ददृशातेम
हानेत्रेदीप्ताविवमहाग्रहौ ॥ ६१ ॥ ततस्त्वदर्शयन्सर्वान्भक्ष्यांश्चविविधान्बहून् ॥ वराहान्महिषांश्चैवबभक्षसमहाबलः ॥ ६२ ॥ आदद्बुभुक्षितोमांसं
शोणितंतृषितोपिबत् ॥ मेदःकुंभांश्चमद्यांश्चपपौशक्ररिपुस्तदा ॥ ६३ ॥ ततस्तृप्तइतिज्ञात्वासमुत्पेतुर्निशाचराः ॥ शिरोभिश्चप्रणम्यैनंसर्वतःपर्य
वारयन् ॥ ६४ ॥ निद्राविशदनेत्रस्तुकलुषीकृतलोचनः ॥ चारयन्सर्वतोदृष्टिंतानुवाचनिशाचरान् ॥ ६५ ॥

॥ ६१ ॥ अदर्शयन् राक्षसाइतिशेषः दर्शितांश्चतान्सबभक्ष ॥ ६२ ॥ आदत् अदेर्लङ् ॥ ६३ ॥ समुत्पेतुःसंमुखमाजग्मुः ॥ ६४ ॥ निद्रयाविशदेईषदुन्मीलितेनेत्रेयस्यसः ॥ ६५ ॥

विस्मितइति स्वभावतोनिद्रापगमाभावेनाकालबोधनादितिभावः ॥ ६६ ॥ आदृत्यआदरपूर्वं यत्नपूर्वमितियावत् ॥ ६७ ॥ अन्येभ्यःशत्रुभ्यः यदर्थंमद्भयनिवृत्तये ॥ ६८ ॥ ६९ ॥
अर्थतत्त्वेनयाथार्थ्येन ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ नन्विद्रादिभिरपिदुष्करपीडनमस्मत्पुरंकथंवानरैःपीडितंतत्राह एकेनेति ॥ ७५ ॥ संयुगेमुक्तःजीवन्मुक्तइत्युक्तेतिशेषः

ससर्वान्सांत्वयामासनैर्ऋतान्नैर्ऋतर्षभः ॥ बोधनाद्विस्मितश्चापिराक्षसानिदमब्रवीत् ॥ ६६ ॥ किमर्थमहमादृत्यभवद्भिःप्रतिबोधितः ॥ कच्चित्सु
कुशलंराज्ञोभयंवानेहकिंचन ॥ ६७ ॥ अथवाध्रुवमन्येभ्योभयंपरमुपस्थितं ॥ यदर्थमेवत्वरितैर्भवद्भिःप्रतिबोधितः ॥ ६८ ॥ अद्यराक्षसराजस्यभय
मुत्पाटयाम्यहं ॥ दारयिष्येमहेंद्रंवाशीतयिष्येतथानलं ॥ ६९ ॥ नह्यल्पकारणेसुप्तंबोधयिष्यतिमादृशं ॥ तदाख्यातार्थतत्त्वेनमत्प्रबोधनकारणं ॥ ७० ॥
एवंब्रुवाणंसंरब्धंकुंभकर्णमरिंदमं ॥ यूपाक्षःसचिवोराज्ञःकृतांजलिरभाषत ॥ ७१ ॥ ननोदेवकृतंकिंचिद्भयमस्तिकदाचन ॥ मानुषान्नोभयंराजंस्तुमु
लंसंप्रबाधते ॥ ७२ ॥ नदैत्यदानवेभ्योवाभयमस्तिननःक्वचित् ॥ यादृशंमानुषंराजन्भयमस्मानुपस्थितं ॥ ७३ ॥ वानरैःपर्वताकारैर्लंकेयंपरिवारि
ता ॥ सीताहरणसंतप्ताद्रामान्नस्तुमुलंभयं ॥ ७४ ॥ एकेनवानरेणेयंपूर्वंदग्धामहापुरी ॥ कुमारोनिहतश्चाक्षःसानुयात्रःसकुंजरः ॥ ७५ ॥ स्वयंरक्षो
धिपश्चापिपौलस्त्योदेवकंटकः ॥ व्रजेतिसंयुगेमुक्तोरामेणादित्यवर्चसा ॥ ७६ ॥ यन्नदेवैःकृतोराजानापिदैत्यैर्नदानवैः ॥ कृतःसइहरामेणविमुक्तः
प्राणसंशयात् ॥ ७७ ॥ सयूपाक्षवचःश्रुत्वाभ्रातुर्युधिपराभवं ॥ कुंभकर्णोविवृत्ताक्षोयूपाक्षमिदमब्रवीत् ॥ ७८ ॥ सर्वमद्यैवयूपाक्षहरिसैन्यंसलक्ष्म
णं ॥ राघवंचरणेजित्वाततोद्रक्ष्यामिरावणं ॥ ७९ ॥ राक्षसांस्तर्पयिष्यामिहरीणांमांसशोणितैः ॥ रामलक्ष्मणयोश्चापिस्वयंपास्यामिशोणितं
॥ ८० ॥ तत्तस्यवाक्यंब्रुवतोनिशम्यसगर्वितंरोषविवृद्धदोषं ॥ महोदरोनैर्ऋतयोधमुख्यःकृतांजलिर्वाक्यमिदंबभाषे ॥ ८१ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वा
गुणदोषौविमृश्यच ॥ पश्चादपिमहाबाहोशत्रून्युधिविजेष्यसि ॥ ८२ ॥

॥ ७६ ॥ यन्नकृतःयामवस्थांनप्रापितः सरामेणकृतस्तामवस्थांप्रापितःप्राणसंशयात्तयावस्थयाप्राप्तोविमुक्तश्च ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ सगर्वितंसगर्वं रोषेणविवृद्धोदोषोदुर्न
यरूपोयस्यतं ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

संप्रतस्थेप्रस्थातुमुपचक्रमे ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ तत्रैवस्थितोयुद्धायनिर्यातु आहोस्विदिहामतंद्रक्ष्यसे ॥८६॥ पूज्यतांसइतिशेषः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥८९॥ ९० ॥ बलसमीरणंबलवृद्धि

महोदरवचःश्रुत्वाराक्षसैःपरिवारितः ॥ कुंभकर्णोमहातेजाःसंप्रतस्थेमहाबलः ॥ ८३ ॥ सुप्तमुत्थाप्यभीमाक्षंभीमरूपपराक्रमं ॥ राक्षसास्त्वरिताज
ग्मुर्दशग्रीवनिवेशनं ॥ ८४ ॥ तेभिगम्यदशग्रीवमासीनंपरमासने ॥ ऊचुर्बद्धांजलिपुटाःसर्वएवनिशाचराः ॥ ८५ ॥ कुंभकर्णःप्रबुद्धोसौभ्रातातेरा
क्षसेश्वर ॥ कथंतत्रैवनिर्यातुद्रक्ष्यसेतमिहागतं ॥ ८६ ॥ रावणस्त्वब्रवीद्धृष्टोराक्षसांस्तानुपस्थितान् ॥ द्रष्टुमेनमिहेच्छामियथान्यायंचपूज्यतां
॥ ८७ ॥ तथेत्युक्त्वातुतेसर्वेपुनरागम्यराक्षसाः ॥ कुंभकर्णमिदंवाक्यमूचूरावणचोदिताः ॥ ८८ ॥ द्रष्टुंत्वांकांक्षतेराजासर्वराक्षसपुंगवः ॥ गमनेक्रिय
तांबुद्धिर्भ्रातरंसंप्रहर्षय ॥ ८९ ॥ कुंभकर्णस्तुदुर्धर्षोभ्रातुराज्ञायशासनं ॥ तथेत्युक्त्वामहावीर्यःशयनादुत्पपातह ॥ ९० ॥ प्रक्षाल्यवदनंहृष्टःस्नातःपर
महर्षितः ॥ पिपासुस्त्वरयामासपानंबलसमीरणं ॥ ९१ ॥ ततस्तेत्वरितास्तत्रराक्षसारावणाज्ञया ॥ मद्यंभक्ष्यांश्चविविधान्क्षिप्रमेवोपहारयन्
॥ ९२ ॥ पीत्वाघटसहस्रेद्वेगमनायोपचक्रमे ॥ ईषत्समुत्कटोमत्तस्तेजोबलसमन्वितः ॥ ९३ ॥ कुंभकर्णोबभौरुष्टःकालांतकयमोपमः ॥ भ्रातुःसभ
वनंगच्छन्रक्षोबलसमन्वितः ॥ कुंभकर्णःपदन्यासैरकंपयतमेदिनीं ॥ ९४ ॥ सराजमार्गंवपुषाप्रकाशयन्सहस्ररश्मिर्धरणीमिवांशुभिः ॥ जगाम
तत्रांजलिमालयावृतःशतक्रतुर्गेहमिवस्वयंभुवः ॥ ९५ ॥ तंराजमार्गस्थममित्रघातिनंवनौकसस्तेसहसाबहिःस्थिताः ॥ दृष्ट्वाप्रमेयंगिरिशृंगकल्पं
वितत्रसुस्तेसहयूथपालैः ॥ ९६ ॥ केचिच्छरण्यंशरणंस्मरामंव्रजंतिकेचिद्व्यथिताःपतंति ॥ केचिद्दिशश्चव्यथिताःपतंतिकेचिद्भयार्ताभुविशेरते
स्म ॥ ९७ ॥

करं ॥ ९१ ॥ उपहारयन्उपाहारयन् ॥ ९२ ॥ ईषत्समुत्कटोमत्तः तावन्मधुपानेनापीषदेवसमुत्कटोमत्तश्चेत्यर्थः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ वपुषादेहकांत्या ॥ ९५ ॥ अप्रमेयत्वेहेतुर्गिरिशृंग
कल्पत्वं ॥ ९६ ॥ ९७ ॥

आत्मतेजसाआदित्यंस्पृशंतमिव तत्सदृशमितियावत् प्रायोदिनद्वयेनास्यजागरः ॥ ९८ ॥ कतकः ॥ ५५ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयु

तमद्रिशृंगप्रतिमंकिरीटिनंस्पृशंतमादित्यमिवात्मतेजसा ॥ वनौकसःप्रेक्ष्यविवृद्धमद्भुतंभयार्दितादुद्रुविरेयतस्ततः ॥ ९८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामा
यणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ततोरामोमहातेजाधनुरादायवीर्यवान् ॥ किरीटिनंमहाकायंकुंभकर्णं
ददर्शह ॥ १ ॥ तंदृष्ट्वाराक्षसश्रेष्ठंपर्वताकारदर्शनं ॥ क्रममाणमिवाकाशंपुरानारायणंयथा ॥ २ ॥ सतोयांबुदसंकाशंकांचनांगदभूषणं ॥ दृष्ट्वापुनः
प्रदुद्राववानराणांमहाचमूः ॥ ३ ॥ विद्रुतांवाहिनींदृष्ट्वावर्धमानंचराक्षसं ॥ सविस्मितमिदंरामोविभीषणमुवाचह ॥ ४ ॥ कोसौपर्वतसंकाशःकिरी
टीहरिलोचनः ॥ लंकायांदृश्यतेवीरःसविद्युदिवतोयदः ॥ ५ ॥ पृथिव्यांकेतुभूतोसौमहानेकोत्रदृश्यते ॥ यंदृष्ट्वावानराःसर्वेविद्रवंतियतस्ततः ॥ ६ ॥
आचक्ष्वसुमहान्कोसौरक्षोवायदिवासुरः ॥ नमयैवंविधंभूतंदृष्टपूर्वंकदाचन ॥ ७ ॥ संपृष्टोराजपुत्रेणरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ विभीषणोमहाप्राज्ञः
काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ ८ ॥ येनवैवस्वतोयुद्धेवासवश्चपराजितः ॥ सैषविश्रवसःपुत्रःकुंभकर्णःप्रतापवान् ॥ अस्यप्रमाणसदृशोराक्षसोन्योन
विद्यते ॥ ९ ॥ एतेनदेवायुधिदानवाश्चयक्षाभुजंगाःपिशिताशनाश्च ॥ गंधर्वविद्याधरपन्नगाश्चसहस्रशोराघवसंप्रभग्नाः ॥ १० ॥ शूलपाणिंवि
रूपाक्षंकुंभकर्णंमहाबलं ॥ हंतुंनशेकुस्त्रिदशाःकालोयमितिमोहिताः ॥ ११ ॥ प्रकृत्याह्येषतेजस्वीकुंभकर्णोमहाबलः ॥ अन्येषांराक्षसेंद्राणांवरदान
कृतंबलं ॥ १२ ॥ बालेनजातमात्रेणक्षुधार्तेनमहात्मना ॥ भक्षितानिसहस्राणिप्रजानांसुबहून्यपि ॥ १३ ॥ तेषुसंभक्ष्यमाणेषुप्रजाभयनिपीडिताः ॥
यांतिस्मशरणंशक्रंतमप्यर्थंन्यवेदयन् ॥ १४ ॥ सकुंभकर्णंकुपितोमहेंद्रोजघानवज्रेणशितेनवज्री ॥ सशक्रवज्राभिहतोमहात्माचचालकोपाच्चभृ
शंननाद ॥ १५ ॥ तस्यनानद्यमानस्यकुंभकर्णस्यरक्षसः ॥ श्रुत्वानिनादंवित्रस्ताःप्रजाभूयोवितत्रसुः ॥ १६ ॥

द्धकांडेषष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ततोरामइति ॥ १ ॥ पर्वताकारंदर्शनंयस्यतंदृष्ट्वायत्तोबभूवेतिशेषः ॥ २ ॥ सतोयेति सजलमेघसंकाशमित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ हरिलोचनः
कपिलनेत्रः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रकृत्येति स्वभावतःपराभिभवसामर्थ्यवान् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७॥ विजज्वालरुधिरप्रवाहैर्ज्वालाव्याप्तइवबभूव ॥ १८ ॥ १९ ॥ नित्यशःप्रतिदिनं ॥ २० ॥ रक्षांस्यावाहयामास गायत्रीलक्षणेनमंत्रेणाजुहावेत्यर्थः ॥ २१ ॥ आश्वस्तोजात विस्रंभःपरमसंभ्रांतइतियावत् ॥ २२ ॥ पौलस्त्येनविश्रवसा मृतकल्पशयिष्यसेइति अयंशापः स्वमुंवर्षाण्यनेकानिदेवदेवममेप्सितं एवमस्त्विततिंचोक्तप्रहृष्टास्तेदिवौकसइतितपश्च र्यानंतरंप्रार्थनालब्धबहुवार्षिकनिद्रासमनंतरकालइतिबोध्यं मृतकल्पःशयिष्यसइतिशापस्यतपश्चर्यायासंभवात् पूर्वजातमात्रेणेत्युक्तिस्तुतपोविशिष्टतयाजातमात्रेणेत्यर्थिका ॥ २३ ॥

ततःक्रुद्धोमहेंद्रस्यकुंभकर्णोमहाबलः ॥ निष्कृष्यैरावतादंतंजघानोरसिवासवं ॥ १७ ॥ कुंभकर्णप्रहारार्तोविजज्वालसवासवः ॥ ततोविषेदुःसह सादेवाब्रह्मर्षिदानवाः ॥ प्रजाभिःसहशक्रश्चययौस्थानंस्वयंभुवः ॥ १८ ॥ कुंभकर्णस्यदौरात्म्यंशशंसुस्तेप्रजापतेः ॥ प्रजानांभक्षणंचापिशशंसुस्ते दिवौकसां ॥ आश्रमध्वंसनंचापिपरस्त्रीहरणंतथा ॥ १९ ॥ एवंप्रजायदिव्येषभक्षयिष्यतिनित्यशः ॥ अचिरेणैवकालेनशून्योलोकोभविष्यति ॥ २० ॥ वासवस्यवचःश्रुत्वासर्वलोकपितामहः ॥ रक्षांस्यावाहयामासकुंभकर्णंददर्शह ॥ २१ ॥ कुंभकर्णंसमीक्ष्यैववितत्रासप्रजापतिः ॥ कुंभकर्णमथाश्व स्तःस्वयंभूरिदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ ध्रुवंलोकविनाशायपौलस्त्येनासिनिर्मितः ॥ तस्मात्त्वमद्यप्रभृतिमृतकल्पःशयिष्यसे ॥ २३ ॥ ब्रह्मशापाभिभूतोथनिप पाताग्रतःप्रभोः ॥ ततःपरमसंभ्रांतोरावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ २४ ॥ प्रवृद्धःकांचनोवृक्षःफलकालेनिकृत्यते ॥ ननप्तारंस्वकंन्याय्यंशप्तुमेवंप्रजापते ॥ २५ ॥ नमिथ्यावचनश्चत्वंस्वप्स्यत्येवनसंशयः ॥ कालस्तुक्रियतामस्यशयनेजागरणेतथा ॥ २६ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वास्वयंभूरिदमब्रवीत् ॥ शयि तात्येषषण्मासमेकाहंजागरिष्यति ॥ २७ ॥

॥ २४ ॥ प्रवृद्धःप्रवर्द्धितइत्यर्थः कांचनःकांचनफलकः फलकालेकांचनरूपफलप्राप्तिकाले निकृत्यतेछिद्यते साक्षात्स्वकंनप्तारमेवंशप्तुंनन्याय्यं ॥ २५ ॥ पुनरपिरावणआह नमि थ्येति अवोयंस्वप्स्यत्येवनसंशयः जागरणेजागरणे गुणाभावआर्षः कालःकालनियमः ॥ २६ ॥ षण्मासंत्ववश्यंशयितानतुततोन्यूनं अधिकंतुननिवार्यते तद्वीजमुक्तं जागरणंत्वेका हमेव सत्यत्याहितेकार्येइतिशेषः अतएवेंद्रलोकजयायरावणस्यकुंभकर्णेनसहगमनेप्रथमदिनेमधुपुरेवासउक्तोद्वितीयदिनेकैलासेयत्ररंभायांबलाद्रावणस्यप्रवृत्तिस्तदनंतरंकुंभकर्णस्तु दुष्टात्मानानाप्रहरणोद्यतइत्यादिनातृतीयदिवसादिषुयुद्धमुक्तं तेनयुद्धप्रसंगेऽनेकदिनमपिजागरणंप्रतीयते ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ इदानींतस्याकालेबोधननिमित्तमाह सोसाविति ॥ २९ ॥ शिबिरात्स्वगृहात् भक्षयन् हेतौशता भक्षार्थमित्यर्थः ॥ ३० ॥ पुनारामःपृच्छति कथमेनमिति ॥ ३१ ॥ विभीष णउत्तरमाह उच्यतामिति समुच्छ्रितंरावणेन माययाविभीषिकार्थंनिर्मितंकिंचिद्यंत्रमात्रं अतोनकिंचिदेतदित्येववानराउच्यतांमयात्वाविभिश्च नतुरावणानुजत्वादिकमित्यर्थः एवंच कार्यसिद्धिरित्याह इतीति इहएतस्मिन्विषये ॥ ३२ ॥ हेतुमद्युक्तिमत् सुमुखोद्गतंवानरलोकस्यसौमुख्यसंपादनायोद्गतमुपदिष्टंवचःप्रागुक्तंश्रुत्वानीलंप्रतिवाक्यमुवाच ॥ ३३ ॥ यथा

एकेनाक्रात्वसौवीरश्चरन्भूमिंबुभुक्षितः ॥ व्यात्तास्योभक्षयेल्लोकान्संवृद्धइवपावकः ॥ २८ ॥ सोसौव्यसनमापन्नःकुंभकर्णमबोधयत् ॥ त्वत्पराक्रम भीतश्चराजासंप्रतिरावणः ॥ २९ ॥ सएषनिर्गतोवीरःशिबिराद्भीमविक्रमः ॥ वानरान्भृशसंक्रुद्धोभक्षयन्परिधावति ॥ ३० ॥ कुंभकर्णंप्रतीक्ष्यैवहरयो थप्रदुद्रुवुः ॥ कथमेनंरणेक्रुद्धंवारयिष्यंतिवानराः ॥ ३१ ॥ उच्यतांवानराःसर्वेयंत्रमेतत्समुच्छ्रितं ॥ इतिविज्ञायहरयोभविष्यंतीहनिर्भयाः ॥ ३२ ॥ विभीषणवचःश्रुत्वाहेतुमत्सुमुखोद्गतं ॥ उवाचराघवोवाक्यंनीलंसेनापतिंतदा ॥ ३३ ॥ गच्छसैन्यानिसर्वाणिव्यूह्यतिष्ठस्वपावके ॥ द्वाराण्यादाय लंकायाश्चर्याश्चास्याथसंक्रमान् ॥ ३४ ॥ शैलशृंगाणिवृक्षांश्चशिलाश्चाप्युपसंहरन् ॥ भवंतःसायुधाःसर्वेवानराःशैलपाणयः ॥ ३५ ॥ राघवेणस मादिष्टोनीलोहरिचमूपतिः ॥ शशासवानरानीकंयथावत्कपिकुंजरः ॥ ३६ ॥ ततोगवाक्षःशरभोहनूमानंगदस्तथा ॥ शैलशृंगाणिशैलाभागृहीत्वा द्वारमभ्ययुः ॥ ३७ ॥ रामवाक्यमुपश्रुत्यहरयोजितकाशिनः ॥ पादपैरर्दयन्वीरावानराःपरवाहिनीं ॥ ३८ ॥ ततोहरीणांतदनीकमुग्रंरराजशैलोद्यतवृक्ष हस्तं ॥ गिरेःसमीपानुगतंयथैवमहन्महांभोधरजालमुग्रं ॥ ३९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकषष्टितमः सर्गः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

पूर्वद्वारनिरोधेनियुंक्ते गच्छति अनेनरावणपलायनोत्तरंमध्येऽवहारःसूचितः ॥ ३४ ॥ शैलशृंगादीन्युपसंहरन्उपसंहरंतःसंचिन्वंतोभवंतस्तिष्ठंत्वितिशेषः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ राम वाक्यंयंत्रमात्रमिदमित्येवंरूपं जितकाशिनोनिर्भयाः परवाहिनींपुराद्बहिःपुरीपरिसररक्षिणींराक्षससेनामित्यर्थः ॥ ३८ ॥ शैलोद्यतेत्किउद्यतशैलंवृक्षहस्तंच गिरेःसमीपानुगतं पर्व तावर्तिलंकायाःपरितोवर्तमानत्वात्तत्त्वं महन्महादेशव्यापिसंस्थानवत् ॥ ३९ ॥ कतकः ॥ ९६ ॥ इतिश्री० वा० आ० युद्धकांडेएकषष्टितमःसर्गः ॥ ६१ ॥

अथरावणेनकुंभकर्णनियोजनं सत्विति ॥ १ ॥ गृहेभ्यस्ततद्गृहवर्तिस्त्रीहस्तेभ्यः निर्गतेनेतिशेषः ॥ २ ॥ भानुवत्सूर्यवद्भास्वरंदर्शनंयस्यतत् भानुभिःसूर्यकिरणैर्भास्वरंदर्शनंयस्येतिच रत्नेषुसूर्यकिरणसंबंधादधिकतेजोवत्त्वंगृहस्येतिभावः इदमेवयुक्तं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कक्ष्यामभिविगाह्यद्वाराणितीर्त्वा ॥ ६ ॥ उपस्थितंप्राप्तं ॥ ७ ॥ ८ ॥ समुदितोत्पत्य सरावणोमुदितःसमुत्पत्यासनादुत्थायेत्यर्थः संधिरार्षः ॥ ९ ॥ १० ॥ कोधादकालेउद्बोधनकोपात् कोपादितिपाठांतरं तदेवदर्शयति किमर्थमिति आदृत्ययत्नंकृत्वा ॥ ११ ॥ प्रेतोभविष्यति मया

सतुराक्षसशार्दूलोनिद्रामदसमाकुलः॥ राजमार्गंश्रियाजुष्टंययौविपुलविक्रमः॥ १ ॥ राक्षसानांसहस्रैश्चवृतःपरमदुर्जयः ॥ गृहेभ्यःपुष्पवर्षेणकीर्यमाणस्तदाययौ॥ २॥ सहेमजालविततंभानुभास्वरदर्शनं ॥ ददर्शविपुलंरम्यंराक्षसेंद्रनिवेशनं ॥ ३ ॥ सतत्तदासूर्यइवाभ्रजालंप्रविश्यरक्षोधिपतेर्निवेशनं ॥ ददर्शदूरेग्रजमासनस्थंस्वयंभुवंशक्रइवासनस्थं ॥ ४ ॥ भ्रातुःसभवनंगत्वारक्षोगणसमन्वितः ॥ कुंभकर्णःपदन्यासैरकंपयतमेदिनीं ॥ ५ ॥ सोभिगम्यगृहंभ्रातुःकक्ष्यामभिविगाह्यच ॥ ददर्शोद्विग्नमासीनंविमानेपुष्पकेगुरुं ॥ ६ ॥ अथदृष्ट्वादशग्रीवःकुंभकर्णमुपस्थितं ॥ तूर्णमुत्थायसंहृष्टःसन्निकर्षमुपानयत्॥ ७॥ अथासीनस्यपर्यंकेकुंभकर्णोमहाबलः॥ भ्रातुर्ववंदेचरणौकिंकृत्यमितिचाब्रवीत्॥ ८॥ पुनःसमुदितोत्पत्यरावणःपरिषस्वजे॥ सभ्रात्रासंपरिष्वक्तोयथावच्चाभिनंदितः॥ ९ ॥ कुंभकर्णःशुभंदिव्यंप्रतिपेदेवरासनं ॥ सतदासनमाश्रित्यकुंभकर्णोमहाबलः ॥ १० ॥ संरक्तनयनःक्रोधाद्रावणंवाक्यमब्रवीत्॥ किमर्थमहमादृत्यत्वयाराजन्प्रबोधितः॥ ११ ॥ शंसकस्माद्भयंतेत्रकोवाप्रेतोभविष्यति ॥ भ्रातरंरावणःक्रुद्धंकुंभकर्णमवस्थितं ॥ रोषेणपरिवृत्ताभ्यांनेत्राभ्यांवाक्यमब्रवीत्॥ १२॥ अद्यतेसुमहान्कालःशयानस्यमहाबल ॥ सुखुप्तस्त्वंनजानीषेममरामकृतंभयं॥ १३॥ एषदाशरथिःश्रीमान्सुग्रीवसहितोबली॥ समुद्रंलंघयित्वातुकुलंनःपरिकृंतति॥ १४॥

निहतइतिशेषः रोषेणेषत्परिवृत्ताभ्यांनेत्राभ्यामुपलक्षितंकुंभकर्णमिदंवाक्यमब्रवीत् ॥ १२ ॥ सुमहान्कालोगतइतिशेषः मयासंमंत्र्यगमनानंतरमितिभावः सुमहानित्यनेनब्रह्मकृतावधिभूतषण्मासादप्यधिकःकालोगतइतिसूच्यते शयितास्येषषण्मासानेकाहंजागरिष्यतइतितुषण्मासादर्वाक्जागरणाभावपरं मंत्रंकृत्वाप्रसुप्तोयमितस्तुनवमेहनीतिपर्यंतुप्रक्षिप्तंतत्राह पदंमासपरंवेत्युक्तं अन्यथाषण्मासादर्वाक्कदापिजागरणाभावेनतावत्कालस्यतत्स्वापेनियतत्वात्ततोर्वाङ्मासद्वयादिमध्येएतत्प्रवृत्तौसुमहानित्युक्तेरसंगत्यापत्तेः अनेनमंत्रंकृत्वासुप्तस्याष्टनवमासरूपःकालोगतइतिगम्यते अनेनापियुद्धस्यषण्मासाधिककालव्यापितासूचिताभवतीतिज्ञायते ॥ १३ ॥ १४ ॥

स्वलंकायांस्वीयद्वीपे वानरैरकार्णवंकृतंवानरमयैकार्णववत्कृतं ॥ १५ ॥ वानराणांक्षयंनपश्यामि तिष्ठतुक्षयोयुद्धेमदीयैरक्षोभिर्जितपूर्वाअपिनदृश्यंते ॥ १६ ॥ १७ ॥ सर्वेक्षपिताःनाशिताःकोशाऐश्वर्याणियस्यतंमामभ्युपपद्यानुगृह्यत्रायस्व ॥ १८ ॥ १९ ॥ परासंभावनाकार्यसिद्धिप्रत्याशामेत्वय्यस्तीतिशेषः प्रतिव्यूह्यप्रातिभट्यंकृत्वा ॥ २० ॥ वीर्यमातिष्ठवीर्यमवलंबस्व ॥ २१ ॥ हेप्रियरणहेबांधवप्रिययथाप्रियंस्वप्रीत्यनुसारेणप्रियहितमुत्तमंहितंकुरुष्व ॥ २२ ॥ कतकरीत्या ॥ ५७ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये

हंतपश्यस्वलंकायांवनान्युपवनानिच॥ सेतुनासुखमागत्यवानरैकार्णवंकृतं॥ १५॥ येराक्षसामुख्यतमाहतास्तेवानरैर्युधि॥ वानराणांक्षयंयुद्धेनपश्यामिकथंचन॥ नचापिवानरायुद्धेजितपूर्वाःकदाचन॥ १६॥ तदेतद्भयमुत्पन्नंत्रायस्वेहमहाबल॥ नाशयत्वमिमानद्यतदर्थंबोधितोभवान्॥ १७॥ सर्वक्षपितकोशंचसत्वमभ्युपपद्यमां॥ त्रायस्वेमांपुरींलंकांबालवृद्धावशेषितां ॥ १८॥ भ्रातुरर्थेमहाबाहोकुरुकर्मसुदुष्करं॥ मयैवंनोक्तपूर्वोहिभ्राताकश्चित्परंतप॥ १९॥ त्वय्यस्तिममचस्नेहःपरासंभावनाचमे॥ देवासुरेषुयुद्धेषुबहुशोराक्षसर्षभ॥ त्वयादेवाःप्रतिव्यूह्यनिर्जिताश्चामरायुधि॥ २०॥ तदेतत्सर्वमातिष्ठवीर्यंभीमपराक्रम॥ नहितेसर्वभूतेषुदृश्यतेसदृशोबली ॥ २१ ॥ कुरुष्वमेप्रियहितमेतदुत्तमंयथाप्रियंप्रियरणबांधवप्रिय॥ स्वतेजसाव्यथयसपत्नवाहिनींशरद्घनंपवनइवोद्यतोमहान्॥ २२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्विषष्टितमःसर्गः ॥ ६२॥ ॥ ६४॥ तस्यराक्षसराजस्यनिशम्यपरिदेवितं॥ कुंभकर्णोबभाषेदंवचनंप्रजहासच॥ १ ॥ दृष्टोदोषोहियोस्माभिःपुरामंत्रविनिर्णये॥ हितेष्वनभियुक्तेनसोयमासादितस्त्वया॥ २ ॥ शीघ्रंखल्वभ्युपेतंत्वांफलंपापस्यकर्मणः ॥ निरयेष्वेवपतनंयथादुष्कृतकर्मणः ॥ ३ ॥

आदिकाव्येयुद्धकांडेद्विषष्टितमःसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ६४ ॥ प्रजहासच विभीषणवचोनंगीकारफलंप्राप्तंदुरात्मनेतिहासः ॥ १ ॥ तदेवप्रकाशयति दृष्टइति मंत्रविनिर्णयेविभीषणेन सहमंत्रविचारकाले हितेषुहितवादिषु अनभियुक्तेनअश्रद्दधानेन सोयमासादितः मयाविभीषणेनचदृष्टःसर्वनाशप्राप्तिरूपदोषइत्यर्थः ॥ २ ॥ लोकेक्रमेणदोषंपुरुषाःप्रपद्यंते त्वांतूत्कटैःपुण्यपापैरिहैवफलमश्नुतइतिन्यायेनशीघ्रमेवपरदारग्रहणरूपदुष्कर्मणःफलंप्राप्तमित्याह शीघ्रमिति अभ्युपेतंप्राप्तंजातं यथापापस्यप्रथमंनिरयेष्वेवपतनंतद्वत् ॥ ३ ॥

प्रथमंएतत्कृत्यंसर्वनाशप्राप्तिरूपंकेवलंवीर्यदर्पेणनचिंतितं अनुबंधोदोषोत्पादोपिनविचारितः इदंदुष्टंकर्मतस्यचैवंफलंभावीतिद्वयमपिनविचारितमित्यर्थः दोषोत्पादेऽनुबंधःस्यादित्यमरः ॥४॥ पूर्वकार्याणिपूर्वकर्तव्यकार्याणियःपश्चात्कुर्यात् तथोत्तरकार्याणिचपूर्वं सनयानयौनवेद अत्रपूर्वकार्यंविचारः पश्चात्कार्यंसीताहरणं ॥५॥ तदेवप्रपंचयति देशेति उचितदेशकालरहितानिविपरीतकालदेशयुक्तानित्वत्कृतैतत्कर्मवत्दुष्यंतिदुःखायभवंति अप्रयतेषुअसावधानेषुअसंस्कृतेष्वग्निषुचहवींषीव ॥ ६ ॥ अथयथाकालदेशप्रयुक्तात्सिद्धिमाह त्रयाणामिति क्षयवृद्धिस्थानलक्षणानांनिश्चयपूर्वकर्तव्यानांकर्मणांसामादीनांयोगंप्रयोगंसचिवैःसहपंचधापंचप्रकारंसमयंप्रयोगसाधनविचारंकृत्वायःप्रपद्यतेससम्यक्पथिवर्ततेसमीचीनेनीतिमार्गे वर्तते तानिपंचप्रकारसाधनानि कर्मणामारंभोपायः १ पुरुषद्रव्यसंपत् २ देशकालविभागः ३ विपत्तिप्रकारः ४ कार्यसिद्धिश्चेति ५ सम्यगित्यव्ययं ॥७॥ एवंवर्तमानस्यप्रथमंबुद्धि

प्रथमंवैमहाराजकृत्यमेतदचिंतितं ॥ केवलंवीर्यदर्पेणनानुबंधोविचारितः ॥ ४ ॥ यःपश्चात्पूर्वकार्याणिकुर्यादैश्वर्यमास्थितः ॥ पूर्वंचोत्तरकार्याणिनसवेदनयानयौ ॥५॥ देशकालविहीनानिकर्माणिविपरीतवत्॥ क्रियमाणानिदुष्यंतिहवींष्यप्रयतेष्विव ॥ ६ ॥ त्रयाणांपंचधायोगंकर्मणां यःप्रपद्यते ॥ सचिवैःसमयंकृत्वाससम्यग्वर्ततेपथि ॥ ७ ॥ यथागमंचयोराजासमयंचचिकीर्षति ॥ बुध्यतेसचिवैर्बुद्ध्यासुहृदश्चानुपश्यति ॥८॥ धर्ममर्थंहिकामंवासर्वान्वारक्षसांपते ॥ भजतेपुरुषःकालेत्रीणिद्वंद्वानिवापुनः ॥ ९ ॥

सिद्धिःफलमित्याह यथागममिति यथागमंनीतिशास्त्रमनतिक्रम्ययोराजासचिवैःसहसमयंचिकीर्षति क्षयादिकालोचितसामादिकर्मविचारमुक्तपंचप्रकारतत्प्रयोगसाधनसंपत्तिविचारंचकर्तुमिच्छति तद्यथा आत्मोपचयपरहानिसमयेदंडोपयोगियानं आत्मपरयोर्बलसाम्येसंधानं परोपचयात्महानिसमयेदानपूर्वंसमाश्रयणमिति बुद्ध्यास्वबुद्ध्यासचिवैःसहसुहृदश्चानुपश्यति अयंसुहृत्हितवक्ताअयंप्रभोःसुखमात्रजननेच्छयावदतिनसुहृदित्यनुपश्यतिकार्यवशेनविचारयतिसबुध्यतेकर्तव्याकर्तव्यविवेकबुद्धिप्राप्नोति ॥ ८ ॥ अथबुद्धिफलंपुरुषार्थसिद्धिरित्याह धर्ममिति हिश्चार्थे काले तत्रप्रातर्धर्मसेवाततोऽपराह्णेऽर्थसेवारात्रौकामसेवेतिस्वस्वकालेत्रीणिधर्मादीनिभजते युवराजादिस्तुद्वंद्वानिवाद्वंद्वान्येवधर्मकामद्विकान्येवभजतेअवांतरभेदाद्द्वद्वत्वं सेवतइत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथधर्मविरुद्धेकामेप्राप्तेधर्मएवसेव्यइत्याह त्रिष्विति एतेषुत्रिषुधर्मादिषुसर्वमूलत्वाच्छ्रेष्ठंधर्मरूपंवस्तुतदाप्तेभ्यःश्रुत्वापिनावबुध्यतेविरोधेधर्मस्यैवानुष्ठेयत्वंनबुध्यते योराजामहाराजोराजमात्रंयुवराजः तस्यबहुश्रुतंव्यर्थं ॥ १० ॥ सांत्वंसाम एवंदानादिचतुष्कं योगमुक्तपंचविधप्रयोगसाधनसंपादनं तावुभौनयानयौप्रसिद्धौ प्रयोगाप्रयोगकालौधर्मादींश्चकालेसचिवैःसहसंमंत्र्यात्मवान्जितेंद्रियोभूत्वानिषेवतेनुतिष्ठति सव्यसनंनाप्नुयात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ किंचसएवराजापिभवतीत्याह हितानुबंधमिति यउच्यमानगुणैःसचिवैःसहहितानुबंधंशुभमुदर्कफलमालोक्यविचार्यात्मनःकार्यंकुर्यात्सराजाभवतीत्यन्वयः ॥ १३ ॥ अथोत्तममंत्रिविभीषणादिमतमपहायदुर्मंत्रिभिर्मंत्रणमूलःसर्वानर्थइत्याह अनभिज्ञायेति प्राग

त्रिषुचैतेषुयच्छ्रेष्ठंश्रुत्वातन्नावबुध्यते॥ राजावाराजमात्रोवाव्यर्थंतस्यबहुश्रुतं ॥ १० ॥ उपप्रदानंसांत्वंचभेदंकालेचविक्रमं ॥ योगंचरक्षसांश्रेष्ठतावुभौचनयानयौ ॥ ११ ॥ कालेधर्मार्थकामान्यःसंमंत्र्यसचिवैःसह॥ निषेवेतात्मवाल्लोँकेनसव्यसनमाप्नुयात् ॥ १२ ॥ हितानुबंधमालोक्यकुर्यात्कार्यमिहात्मनः॥ राजासहार्थतत्त्वज्ञैःसचिवैर्बुद्धिजीविभिः ॥ १३ ॥ अनभिज्ञायशास्त्रार्थान्पुरुषाःपशुबुद्धयः ॥ प्रागल्भ्याद्वक्तुमिच्छंतिमंत्रिष्वभ्यंतरीकृताः ॥ १४ ॥ अशास्त्रविदुषांतेषांकार्यंनाभिहितंवचः ॥ अर्थशास्त्रानभिज्ञानांविपुलांश्रियमिच्छतां ॥ १५ ॥ अहितंचहिताकारंधार्ष्ट्याज्जल्पंतियेनराः ॥ अवश्यंमंत्रबाह्यास्तेकर्तव्याःकृत्यदूषकाः ॥ १६ ॥ विनाशयंतोभर्तारंसहिताःशत्रुभिर्बुधैः ॥ विपरीतानिकृत्यानिकारयंतीहमंत्रिणः ॥ १७॥ तान्भर्तामित्रसंकाशानमित्रान्मंत्रनिर्णये ॥ व्यवहारेणजानीयात्सचिवानुपसंहितान् ॥ १८ ॥

ल्भ्याच्छब्दरचनामात्रसामर्थ्यात् ॥ १४ ॥ अशास्त्रविदुषामित्यस्यैवव्याख्याअर्थशास्त्रानभिज्ञानामिति अथापिविपुलांश्रियंकेवलंहठादेवेच्छतांवचनंनकार्यमित्यन्वयः ॥ १५ ॥ राजभिर्मंत्रकालेदुर्मंत्रिनिरासःसर्वथाकार्यइत्याह अहितंचेति धार्ष्ट्यात्साहसाद्येजल्पंतितेमंत्रबाह्याअवश्यंकर्तव्याः ॥ १६ ॥ विनाशयंतइति केचनदुर्मंत्रिणोभर्तारंत्वांनाशयंतः हेतौशतृ तवनाशनिमित्तं विपरीतानिकृत्यानिकारयंति केचित्सुमंत्रिणोदुर्मंत्रफलंतन्नाशंपश्यंतोबुधैःसर्वज्ञैस्तवशत्रुभिःसहिताःस्वरक्षणंकुर्वंतीतिशेषः ॥ १७ ॥ सुमंत्रित्वदुर्मंत्रित्वनिर्णयःकथंतत्राह तानिति मंत्रनिर्णयेचिकीर्षितेतान्मित्रसंकाशानमित्रान् उपसंहितानुत्कोचादिनाशत्रुवशीकृतान्सचिवसंकाशान्व्यवहारेणतत्तन्मंत्रजार्थक्रियालक्षणव्यवहारेणजानीयात् ॥ १८ ॥

चपलस्यआपातसुखजनकवचनसंतुष्टस्यसहसाअविचारेणकृत्यानिअनुप्रधावतःकुर्वतःअन्येशत्रवःक्षिप्रंखरंध्रंप्रपद्यंते द्विजाःपक्षिणःस्कंदशक्तिविदारितक्रौंचस्यक्रौंचाख्याचलस्यखं रंध्रमिव ॥ १९ ॥ अवज्ञायअवमत्य स्थानाद्राजपदव्याः व्यवरोप्यतेनिवर्त्यते ॥ २० ॥ प्रियया मंदोदर्या मेनुजोविभीषणः समानार्थेचतयोर्वाक्येइतिमंदोदरीवाक्यंनपृथगुक्तं स्वमतिसदृशमतित्वान्मेनुजइत्युक्तं ॥ २१ ॥ २२ ॥ अहंतवगुरुरिवनिषेककर्तेवआचार्यइवद्वितीयजन्मदइवचमान्यः एवंवाक्श्रमंकृत्वाकिंफलंनकिमपि अतोत्रकालेयद्युक्तंतद्विधीयतां ॥ २३ ॥ किंचत्वदुक्तंसत्यमेव तथापिगतेजलेसेतुबंधवद्देषाकथाव्यर्थेत्यनुष्ठेयमनुतिष्ठेत्याह विभ्रमादिति विभ्रमोविपरीतज्ञानं चित्तमोहोऽज्ञानं तदादिदोषेणयुष्मदुक्तंहितंतत्कालेना

चपलस्येहकृत्यानिसहसानुप्रधावतः॥ क्षिप्रमन्येप्रपद्यंतेक्रौंचस्यखमिवद्विजाः ॥ १९ ॥ योहिशत्रुमवज्ञायआत्मानंनाभिरक्षति॥ अवाप्नोतिहि
सोनर्थान्स्थानाच्चव्यवरोप्यते॥ २० ॥ यदुक्तमिहतेपूर्वंप्रिययामेनुजेनच॥ तदेवनोहितंवाक्यंयथेच्छसितथाकुरु॥ २१ ॥ तत्तुश्रुत्वादशग्रीवःकुं
भकर्णस्यभाषितं॥ भ्रुकुटिंचैवसंचक्रेक्रुद्धश्चैनमभाषत॥ २२ ॥ मान्योगुरुरिवाचार्यःकिंमांत्वमनुशाससि ॥ किमेवंवाक्श्रमंकृत्वायद्युक्तंतद्विधी
यतां ॥ २३॥ विभ्रमाच्चित्तमोहाद्वाबलवीर्याश्रयेणवा॥ नाभिपन्नमिदानींयद्व्यर्थातस्यपुनःकथा॥ २४॥ अस्मिन्कालेतुयद्युक्तंतदिदानींविचिंत्य
तां॥ ममापनयजंदुःखंविक्रमेणसमीकुरु॥ २५॥ यदिखल्वस्तिमेस्नेहोविक्रमंवाधिगच्छसि॥ यदिकार्यंममैतत्तेत्वदिकार्यतमंमतं॥ २६॥ ससुहृ
द्योविपन्नार्थंदीनमभ्युपपद्यते॥ सबंधुर्योपनीतेषुसाहाय्यायोपकल्पते ॥ २७॥ तमथैवंब्रुवाणंसवचनंधीरदारुणं॥ रुष्टोयमितिविज्ञायशनैःश्ल
क्ष्णमुवाचह॥ २८॥ अतीवहिसमालक्ष्यभ्रातरंक्षुभितेंद्रियं॥ कुंभकर्णःशनैर्वाक्यंबभाषेपरिसांत्वयन्॥ २९॥

भिपन्नंनांगीकृतमिदानीमतीतकालस्यपुनःकथाव्यर्थेत्यर्थः ॥ २४ ॥ यदेवमतोस्मिन्निति अपनयजंअनीतिजं विक्रमेणस्वीयेन ॥ २५ ॥ विक्रमंवेत्यस्यस्वस्मिन्नित्यादिः एतत्कार्यं युद्धानुष्ठानरूपंयदिकार्यतममतिशयेनानुष्ठातुंयोग्यंकार्यमितितवसंमतंतदायुद्धंकुर्वितिसंबंधः ॥ २६ ॥ किंचयदिसुहृत्त्वंतदाऽवश्यमेवेदंकार्यमित्याह सइति विपन्नार्थंविनष्टसर्वकार्यं अतएवदीनं अभ्युपपद्यतेऽनुगृह्णाति सएवसुहृत् बंधुत्वेप्येतदेवन्याय्यमित्याह सइति अपनीतेषुअनीतिमार्गस्थेषु ॥ २७ ॥ धीरदारुणं इच्छाचेत्कुर्वित्युक्तेधीरत्वं ससुहृद्यइत्युक्तेर्दारुणत्वं ॥ २८ ॥ २९ ॥

संतापमुपपद्यप्राप्यअलंतापोनकार्यइत्यर्थः ॥ ३० ॥ एतद्दैन्यंयत्कृतेयन्निमित्तं ॥ ३१ ॥ सर्वावस्थांसुखदुःखादिसर्वावस्थांगतंप्राप्तंमांप्रतीतिशेषः विष्णोरभक्तिकावस्थासर्वावस्थेतिगीयतइत्यन्ये ॥ ३२ ॥ यन्ममपराक्रमस्यसदृशंअस्मिन्कालेचस्निग्धेनबंधुनाकर्तुंयोग्यंतन्मयाक्रियमाणंशत्रूणांकदनंपश्य ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ दाशरथिजि

शृणुराजन्नवहितोममवाक्यमरिंदम॥ अलंराक्षसराजेंद्रसंतापमुपपद्यते॥ रोषंचसंपरित्यज्यस्वस्थोभवितुमर्हसि॥ ३० ॥ नैतन्मनसिकर्तव्यंमयि
जीवतिपार्थिव॥ तमहंनाशयिष्यामियत्कृतेपरितप्यते॥ ३१ ॥ अवश्यंचहितंवाच्यंसर्वावस्थांगतंमया ॥ बंधुभावादभिहितंभ्रातृस्नेहाच्चपार्थिव
॥ ३२॥ सदृशंयत्तुकालेस्मिन्कर्तुंस्नेहेनबंधुना॥ शत्रूणांकदनंपश्यक्रियमाणंमयारणे॥ ३३॥ अद्यपश्यमहाबाहोमयासमरमूर्धनि॥ हतेरामेसहभ्रा
त्राद्रवंतींहरिवाहिनीं॥ ३४॥ अद्यरामस्यतद्दृष्ट्वामयानीतंरणाच्छिरः ॥ सुखीभवमहाबाहोसीताभवतुदुःखिता॥ ३५ ॥ अद्यरामस्यपश्यंतुनिधनं
सुमहत्प्रियं ॥ लंकायांराक्षसाःसर्वेयेतेनिहतबांधवाः ॥ ३६ ॥ अद्यशोकपरीतानांस्वबंधुवधशोचिनां ॥ शत्रोर्युधिविनाशेनकरोम्यश्रुप्रमार्जनं
॥ ३७॥ अद्यपर्वतसंकाशंससूर्यमिवतोयदं॥ विकीर्णंपश्यसमरेसुग्रीवंप्लवगेश्वरं॥ ३८॥ कथंचराक्षसैरेभिर्मयाचपरिसांत्वितः ॥ जिघांसुभिर्दा
शरथिंव्यथसेत्वंसदानघ॥ ३९॥ मांनिहत्यकिलत्वांहिनिहनिष्यतिराघवः॥ नाहमात्मनिसंतापंगच्छेयंराक्षसाधिप॥ ४० ॥ कामंत्विदानीमपिमां
व्यादिशत्वंपरंतप॥ नपरःप्रेक्षणीयस्तेयुद्धायातुलविक्रम॥ ४१ ॥ अहमुत्सादयिष्यामिशत्रूंस्तवमहाबलान्॥ यदिशक्रोयदियमोयदिपावकमारु
तौ॥ ४२॥ तानहंयोधयिष्यामिकुबेरवरुणावपि॥ गिरिमात्रशरीरस्यशितशूलधरस्यमे॥ ४३॥ नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्यबिभीयाद्वैपुरंदरः॥ अथवात्य
क्तशस्त्रस्यमृद्नतस्तरसारिपून्॥ ४४॥ नमेप्रतिमुखःकश्चित्स्थातुंशक्तोजिजीविषुः॥ नैवशक्त्यानगदयानासिनानिशितैःशरैः॥ ४५ ॥ हस्ताभ्यामे
वसंरभ्यहनिष्यामिसवज्रिणं॥ यदिमेमुष्टिवेगंसराघवोद्यसहिष्यति॥ ४६॥

घांसुभिरस्माभिः परिसांत्वितोपिकथंव्यथसे ॥३९॥ व्यथाहेतुर्नास्तीत्याह मामिति मांनिहत्यतदनंतरंकिलत्वांनिहनिष्यति तन्नममैवहननंतेनाशक्यं अतएवाह नात्मनिस्वविषयेसंतापं समविषयंप्रसंगच्छेयं ॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥ मेमुष्टिवेगंराघवोयदिसहिष्यतितदाराघवस्यबाणौघामेरुधिरंपास्यंति तत्सहनमेवतस्याशक्यमितिभावः ॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५०॥ इंद्रादिभ्योपियद्विभयंतथापितवासाधारणंयशोजयजंदातुमिच्छामि तद्भयहेतवोदेवादयोपिमयिक्रुद्धेमहीतलेशयिष्यंति किंपुनर्नरवानराइत्यर्थः॥५१॥ ॥ ५२ ॥ वरुणालयंसमुद्रं ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ सुखावहंउत्तरोत्तरमधिकसुखजनकंसुखं ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ सममानः कतकः॥५८॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरामायणतिलकेवा०आदिकाव्ये युद्ध०त्रिषष्टितमःसर्गः॥६३॥ ॥७॥ अथाविचारकारीरावणइतियदुक्तमसहायएवयोत्स्यामीतिचतदुभयंदूषयतिमहोदरइत्याह तदिति अतिकायस्यकुंभकर्णस्यतत्तेनप्रकारेणो

ततःपास्यंतिबाणौघारुधिरंराघवस्यमे॥ चिंतयातप्यसेराजन्किमर्थंमयितिष्ठति॥ ४७॥ सोहंशत्रुविनाशायतवनिर्यातुमुद्यतः॥ मुंचरामाद्भयंघो रंनिहनिष्यामिसंयुगे॥ ४८॥ राघवंलक्ष्मणंचैवसुग्रीवंचमहाबलं ॥ हनूमंतंचरक्षोघ्नंयेनलंकाप्रदीपिता ॥ ४९ ॥ हरींश्चभक्षयिष्यामिसंयुगेसमुप स्थिते॥ असाधारणमिच्छामितवदातुंमहद्यशः॥ ५० ॥ यदिचेंद्राद्भयंराजन्यदिचापिस्वयंभुवः ॥ अपिदेवाःशयिष्यंतेमयिक्रुद्धेमहीतले॥ ५१ ॥ यमंचशमयिष्यामिभक्षयिष्यामिपावकं॥ आदित्यंपातयिष्यामिसनक्षत्रंमहीतले॥ ५२ ॥ शतक्रतुंवधिष्यामिपास्यामिवरुणालयं ॥ पर्वतांश्चूर्ण यिष्यामिदारयिष्यामिमेदिनीं॥ ५३ ॥ दीर्घकालंप्रसुप्तस्यकुंभकर्णस्यविक्रमं॥ अद्यपश्यंतुभूतानिभक्ष्यमाणानिसर्वशः ॥ नन्विदंत्रिदिवंसर्वमाहा रोममपूर्यते॥ ५४॥ वधेनतेदाशरथेःसुखावहंसुखंसमाहर्तुमहंव्रजामि॥ निहत्यरामंसहलक्ष्मणेनखादामिसर्वान्हरियूथमुख्यान्॥५५॥ रमस्वराज न्पिबचाद्यवारुणींकुरुष्वकृत्यानिविनीयदुःखं ॥ मयाद्यरामेगमितेयमक्षयंचिरायसीतावशगाभविष्यति ॥ ५६ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा ल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः॥ ६३॥ ॥ ७ ॥ ॥ तदुक्तमतिकायस्यबलिनोबाहुशालिनः ॥ कुंभकर्णस्यवचनंश्रु त्वोवाचमहोदरः॥ १ ॥ कुंभकर्णकुलेजातोधृष्टःप्राकृतदर्शनः॥ अवलिप्तोनशक्तोषिकृत्यंसर्वत्रवेदितुं॥ २॥ नहिराजानजानीतेकुंभकर्णनयानयौ॥ त्वंतुकैशोरकाद्धृष्टःकेवलंवक्तुमिच्छसि॥ ३ ॥

क्तंवचनंश्रुत्वामहोदरउवाच॥१॥कुलेमहाकुलेजातोपिधृष्टोऽवलिप्तस्त्वंप्राकृतदर्शनःसन्सर्वकृत्यंकर्तव्यंवेदितुंनशक्तोषि ॥ २ ॥ नसवेदनयानयावितिकुंभकर्णोक्तंदूषयति नहीति राजान यानयौउचितकृत्याकृत्येनजानातिइतिनकिंतुजानीतएवेत्यर्थः त्वंतुकैशोरकाद्बाल्याद्धृष्टःसन्नेवंवक्तुमिच्छसि केवलंकर्तुमिच्छसिइतिपाठेअसहायतयारामेणयुद्धमितिशेषः ॥ ३ ॥ ॥ १०१ ॥

राजातुसर्वंवेत्तीत्याह स्थानमिति स्थानंवृद्धिक्षयराहित्येनयथाप्राप्तस्वरूपेऽवस्थानं आत्मनोवृद्धिंपरेषांहानिंचराजाबुध्यते किंच देशकालविधानविद्देशकालयोरुचितकर्तव्यवित्॥४॥ सर्वथाराज्ञोऽविवेकोनास्तीत्याह यत्त्वशक्यमिति अनुपासितवृद्धेनातएवप्राकृतबुद्धिनाकेवलंबलवतायत्कर्तुमशक्यंतादृशंकोबुधोराजाकुर्यात्नकोपि ॥ ५ ॥ एतावताप्रथमंवैमहारा जकृतमेतदचिंतितं केवलंवीर्यदर्पेणनानुबंधोविचारितइतिकुंभकर्णोक्तंदूषणंपरिहृतं अथचिपुचैतेषुयश्श्रेष्ठमित्यादिनाधर्मएवसेव्योनतुकामस्तद्विरुद्धइतियदुक्तंतत्राह यांस्त्विति यांश्च धर्मादीन्पृथगाश्रयाधर्मादयःपरस्परविरुद्धानैकानुष्ठेयाइतिब्रवीषितान्धर्मादीन्स्वभावेनतत्त्वतोऽवबोद्धुंतेलक्षणंसामर्थ्यंनास्ति ॥६॥ कुतइत्यत्रसर्वस्याप्येकानुष्ठेयत्वादेवेत्याह कर्मचै वेति सर्वेषांकारणानांसुखसाधनानांत्रिवर्गलक्षणानांकर्मैवप्रयोजनंप्रयोजकमुत्पादकं नत्वक्रियस्यकश्चनपुरुषार्थोधर्मादिः एवमेकपुरुषयत्नसाध्यानांश्रेयःपापीयसांकर्मणांशुभाशुभ व्यापाराणांफलमत्रैकस्मिन्नेवकर्तरिभवति एवंचविरुद्धयोरपिधर्मकामयोरेकानुष्ठेयत्वदर्शनात्धर्मएवानुष्ठेयोनतुतद्विरुद्धःकामइतित्वदुक्तमयुक्तमितिभावः ॥ ७ ॥ तत्रपुरुषयत्नसाध्ये

स्थानंवृद्धिंचहानिंचदेशकालविधानवित्॥ आत्मनश्चपरेषांचबुध्यतेराक्षसर्षभः ॥ ४ ॥ यत्त्वशक्यंबलवताकर्तुंप्राकृतबुद्धिना॥ अनुपासितवृद्धे नकःकुर्यात्तादृशंनरः॥ ५॥ यांस्तुधर्मार्थकामांस्त्वंब्रवीषिपृथगाश्रयान्॥ अवबोद्धुंस्वभावेननहिलक्षणमस्तितान्॥ ६॥ कर्मचैवहिसर्वेषांकारणां नांप्रयोजनं ॥ श्रेयःपापीयसांचात्रफलंभवतिकर्मणां ॥ ७॥ निःश्रेयसफलावेवधर्मार्थावितरावपि॥ अधर्मानर्थयोःप्राप्तंफलंचप्रात्यवायिकं ॥ ८॥ ऐहलौकिकपारक्यंकर्मपुंभिर्निषेव्यते॥ कर्माण्यपितुकल्यानिलभतेकाममास्थितः॥ ९ ॥

च्वप्येषुधर्मार्थयोःकामात्कश्चिद्विशेषोस्तीत्याह निःश्रेयसेति धर्मार्थौनिःश्रेयसफलावेवसंतौकामनाविशेषेणेतरावपिस्वर्गाभ्युदयफलावपिभवतः अत्रधर्मशब्देनार्थनिरपेक्षोजपध्या नादिः अर्थशब्देनचार्थसाध्योयागदानादिः यज्ञोदानंतपश्चैवपावनानिमनीषिणामितिभगवद्वचनात् तेषांचित्तशुद्धिद्वारामोक्षसाधनत्वमस्ति कामस्तुनकदापिनिःश्रेयसफलइतिभावः तयोरपरमपिकामाद्विशेषमाह अधर्मानर्थयोरिति जपादिरूपेक्रियामयेवानित्यधर्मेलुप्तेसतिअधर्मानर्थौप्राप्तौभवतस्तयोश्चसतोःप्रात्यवायिकंविहिताकरणप्रयुक्तप्रत्यवायजन्यंफलंपुं सःप्राप्तंभवति नतुकाम्याकरणेप्रत्यवायइतिभावः ॥८॥ कीदृशंतत्फलंतत्राह ऐहलौकिकेति इहलोकेपरत्रचभवंकर्मकर्मफलं इहऋणदारिद्र्यादिरूपंपरत्रनरकयातनादिरूपंनिषेव्यते अनुभूयते एवंधर्मफलमपि अथकामस्यधर्मार्थाभ्यांवैलक्षण्यमाह कर्माणीति कामंतत्पुरुषार्थसिद्धिमुद्दिश्यकर्माणियत्नेनास्थितोनुतिष्ठन्नपिकल्पानिशुभानितुविशिष्यअत्रापिसाक्षा त्प्रतिमतुधर्मार्थवत्कालांतरेलोकांतरेवा एवंचधर्मार्थकामाएकेनैवसेव्याः धर्मविरुद्धोयदिकामस्तदासत्वतपोविक्रमादिनासमाधेयः नहिभिक्षुकाःसंतीतिस्थाल्योनाधिश्रियंतइतिन्या यादितिभावः ॥ ९ ॥

||255

इदानीमनभिज्ञायशास्त्रार्थमित्यादिनादुर्मंत्रिसंबंधस्याज्यइत्युक्तंतत्परिहरति तत्रेति तत्रत्रयाणांएकानुष्ठेयत्वेसिद्धेसतिराज्ञाइदंकामपुरुषार्थसाधनंकार्यंकर्तुंयोग्यं तथात्वदिकूमंनिश्चि तंचनोस्माकंमंत्रिणःमतमनुमतंच बलवद्विषयेन्याय्यत्वस्योक्तत्वात् अतोराज्ञिनास्त्यासुचर्किचिद्चातुर्य अथसाहसप्रवृत्तिरूपंप्रागुक्तदोषमुद्धरति शत्रौहीति शत्रौहिप्रसिद्धं साहसंब लवतोबलात्प्रवृत्तिरूपं अत्रैतदनुष्ठानेकिमिवापनीयतेकोपनयोनकोपि उचितमेवकृतमित्यर्थः यत्तुतीर्थेनोक्तं धर्माधर्मयोर्हिताहितसाधनत्वंनिश्चित्यपरदाराहरणरूपाधर्मात्राज्ञोदुःख मित्युक्तंतद्धर्माधर्मयोर्हिताहितफलनियमाभावादसंगतमित्याह यास्तुधर्मार्थेति पृथगाश्रयान्पृथक्फलजनकान्वदसितान्स्वभावेनाववोद्धुंस्वरूपतोज्ञातुंलक्ष्यतेनेनेतिलक्षणंकारणंचना स्ति सुखफलकयागादिधर्मानुष्ठानेपितात्कालिकशरीरायासदर्शनात् दुःखजनकपरदारगमनादावपितात्कालिकसुखदर्शनाच्चेतिभावः तदेवप्रदर्शयति कर्मचेति सर्वेषांकारणानांसुखा नामित्यर्थः कर्मकर्ममात्रंप्रयोजनंप्रयोजकं साधकमित्यर्थः अत्रास्मिन्पुण्यकर्मणिफलंभवति अश्रेयोपीतिशेषःपापीयसांकर्मणांश्रेयःसुखंचफलंभवति एतदेवविशदयति निःश्रेयसेति

तत्रकृतमिदंराज्ञात्वद्विकार्यंमतंचनः ॥ शत्रौहिसाहसंयत्तत्किमिवात्रापनीयते ॥ १० ॥

धर्मार्थौतत्साधनीभूतेकर्मणी इतरौअधर्मानर्थौतत्साधनभूतेकर्मणीतियावत् निःश्रेयसफलावेव चतुर्विधकर्माण्यपिश्रेयस्कराण्येवेत्यर्थः किंतुकदाचिदधर्मानर्थयोःप्रात्यवायिकंप्र त्यवायकारणकंदुःखंफलंसुखंच प्राप्यतइतिप्राप्तिः कर्मणिक्तिन् प्राप्यंभवतीत्यर्थः एतेनाधर्मानर्थयोःसुखदुःखोभयफलत्वमुक्तं धर्मार्थयोरव्यवस्थितफलमुक्त्वाकामस्याप्याह ऐहलौ किकेति इहलोकपरलोकोपयोगिकर्मधर्मार्थरूपंनिषेव्यतेततःफलंचानुभूयते तथाकाममास्थितोपियथेच्छाचारोपिकल्यानिशुभानिकर्माणिकर्मफलानिलभते एवंचविहितमेवशुभदंनि षिद्धमशुभदमितिनियमोनेतिभावः एतत्पक्षानुसारेणैवसीताहरणंरावणेनकृतमस्माभिश्चानुमतमित्याह तत्रेति तथासतिइदंकार्यंसीताहरणरूपंराज्ञात्वदिनिश्चितमस्माभिरनुमतंच किंचश त्रुविषयेरावणेनयत्साहसंकृतंतत्किमिवनकिमिव नकिमपीत्यर्थः अत्रसाहसविषयेअपनीयतांपृथक्कृत्यप्रदर्श्यतां अत्रपक्षेरावणेनाविचार्यकृतंकिमपिदर्शयितुंनशक्यमित्यर्थइतिपंचश्लो कीव्याख्यानं तन्न धर्माद्दुःखस्याधर्मात्सुखस्यसर्वासंमतत्वात् यदपिउक्तंयागादौनांतरीयकंदुःखमितितन्नतस्यधर्मस्यफलंकिंतुप्राक्तनकर्मांतरस्यैव एवमधर्मविषयेपि अनयारीत्यासर्वं पलालप्रायतयादूष्यंतांमतिमद्भिरित्यलं ॥ १० ॥

अथेदानीमेवमांराजन्व्यादिशअहमुत्सादयिष्यामीत्यादिनाऽसहायतयायोरिपुसंहारवादउक्तस्तंदूषयति एकस्यैवेति एकस्यासहायस्यैवाभियानेयोहेतुःस्वबललक्षणःप्राहृतउक्तस्त त्रापियदनुपपन्नंउपपत्तिरहितंअतएवासाधुवचोस्तितत्तेवक्ष्यामि ॥ ११ ॥ अनुपपत्तिमेवाह येनेति येनातिबलाहतास्तंराघवमित्यन्वयः ॥ १२ ॥ जनस्थानेतेनयेनिर्जिताविद्राविता स्तानद्यापिभीतानत्रपुरेविद्यमानान्राक्षसान्पश्यसिकिं ॥ १३ ॥ सिंहमिवसुप्तंसर्पमिवचबुध्वापिप्रबोधयितुमिच्छसि अहोतेमौर्ख्यमितिभावः ॥ १४ ॥१५॥ इदंसर्वंबलंशत्रोःप्रतिस

एकस्यैवाभियानेतुहेतुर्यःप्राहृतस्त्वया ॥ तत्राप्यनुपपन्नंतेवक्ष्यामियदसाधुच ॥ ११ ॥ येनपूर्वंजनस्थानेबहवोतिबलास्तदा ॥ राक्षसाराघवध्व स्ताःकथमेकोजयिष्यसि ॥ १२ ॥ येपूर्वंनिर्जितास्तेनजनस्थानेमहौजसः ॥ राक्षसांस्तान्पुरेसर्वान्भीतानद्यनपश्यसि ॥ १३ ॥ तंसिंहमिवसंकुद्धंरा मंदशरथात्मजं ॥ सर्पंसुप्तमहोबुध्वाप्रबोधयितुमिच्छसि ॥ १४ ॥ ज्वलंतंतेजसानित्यंक्रोधेनचदुरासदं ॥ कस्तंमृत्युमिवासह्यमासादयितुमर्हति ॥ १५ ॥ संशयस्थमिदंसर्वंशत्रोःप्रतिसमासने ॥ एकस्यगमनंतातनहिमेरोचतेभृशं ॥ १६ ॥ हीनार्थस्तुसमृद्धार्थंकोरिपुंप्राकृतंयथा ॥ निश्चितंजी वितत्यागेवशमानेतुमिच्छति ॥ १७ ॥ यस्यनास्तिमनुष्येषुसदृशोराक्षसोत्तम ॥ कथमाशंससेयोद्धुंतुल्येनेंद्रविवस्वतोः ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वातुसंरब्धं कुंभकर्णंमहोदरः ॥ उवाचरक्षसांमध्येरावणंलोकरावणं ॥ १९ ॥ लब्ध्वापुरस्ताद्वैदेहींकिमर्थंत्वंविलंबसे ॥ यदीच्छसितदासीतावशगातेभविष्यति ॥ २० ॥ दृष्टःकश्चिदुपायोमेसीतोपस्थानकारकः ॥ रुचितश्चेत्त्वयाबुध्याराक्षसेंद्रततःशृणु ॥ २१ ॥ अहंद्विजिह्वःसंह्रादीकुंभकर्णोवितर्दनः ॥ पंच रामवधायैतेनिर्यांतीत्यवघोषय ॥ २२ ॥

मासनेप्रतिमुखावस्थानेसंशयस्थंसंशयितजीवनविषयं अतएकस्यगमनंनमेरोचतइत्यन्वयः ॥ १६ ॥ हीनार्थोहीनबलोऽसहायःसन्कःपुमान्समृद्धार्थंससहायंजीवितत्यागेनिश्चितंस्व प्राणंतृणीकृत्यशत्रुसंहारादिदृढोद्योगंरिपुंप्राकृतंयथाप्राकृतमिवोक्तविशेषणरहितमिववशमानेतुमिच्छति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ पूर्वमेववैदेहींलब्ध्वापित्वंकिमर्थंविलंबसेतद्भोगायेति शेषः भोगार्थंसीतयावशगयाभाव्यमितियदीच्छसितदासीनातेवशगाभविष्यति ॥ २० ॥ कुतस्तत्राह दृष्टइति सीतोपस्थानस्यसीतानुकूल्यस्यकारकःसाधनंकश्चिदुपायोमेमयादृष्टो स्तितंशृणु तंश्रुत्वास्वयाबुद्ध्यापर्यालोच्यरुचितश्चेत्समनुतिष्ठेतिशेषः ॥ २१ ॥ तमुपायमाह अहमिति पंचैतेनिर्यांतीत्यवघोषय ॥ २२ ॥

ततोगत्वातस्यरामस्ययुद्धंदास्यामः यदिदैवात्तवशत्रून्जेष्यमस्तदानोस्माकमुपायैःसीतावशीकरणोपायानुष्ठानैर्नकिंचित्कृत्यमस्ति रामंप्रत्याशानिवृत्त्यास्वतएवतदानुकूल्यस्यसिद्धत्वा दितिभावः ॥ २३ ॥ अथपक्षांतरे नोस्माकंशत्रुरस्माभिरसाध्यनाशत्वाद्यदिजीवति कृतसंयुगावयंचयदिजीवामततोमनसायत्समीक्षितंतत्समभिपत्स्यामःप्राप्स्यामः ॥२४॥ किंतत्तत्रा ह वयमिति स्वतनुंरामनामांकितैर्बाणैर्विदार्यकृतविदारणांसंपाद्ययाबत्प्राणसंकटंयुध्वेत्यर्थः एवंयुध्वारुधिरोक्षितायुद्धात्परावृत्त्यैष्यामः ॥२५॥ इतिवादिनःइत्येवंमिथ्यावादिनः त्वं

ततोगत्वावयंयुद्धंदास्यामस्तस्ययत्नतः ॥ जेष्यामोयदितेशत्रून्नोपायैःकार्यमस्तिनः ॥ २३ ॥ अथजीवतिनःशत्रुर्वयंचकृतसंयुगाः ॥ ततःसमभिप त्स्यामोमनसायत्समीक्षितं ॥ २४ ॥ वयंयुद्धादिहैष्यामोरुधिरेणसमुक्षिताः ॥ विदार्यस्वतनुंबाणैरामनामांकितैःशरैः ॥ २५ ॥ भक्षितोराघवोस्मा भिर्लक्ष्मणश्चेतिवादिनः ॥ ततःपादौग्रहीष्यामस्त्वन्नकामंप्रपूरय ॥ २६ ॥ ततोवघोषयपुरेगजस्कंधेनपार्थिव ॥ हतोरामःसहभ्रात्रासससैन्यइतिसर्व तः ॥ २७ ॥ प्रीतोनामततोभूत्वाभृत्यानांत्वमरिंदम ॥ भोगांश्चपरिवारांश्चकामांश्चवसुचदापय ॥ २८ ॥ ततोमाल्यानिवासांसिवीराणामनुलेपनं ॥ देयंचबहुयोधेभ्यःस्वयंचमुदितःपिब ॥ २९ ॥ ततोस्मिन्बहुलीभूतेकौलीनेसर्वतोगते ॥ भक्षितःससुहृद्रामोराक्षसैरितिविश्रुते ॥ ३० ॥ प्रविश्या श्वास्यचापित्वंसीतांरहसिसांत्वयन् ॥ धनधान्यैश्चकामैश्चरत्नैश्चैनांप्रलोभय ॥ ३१ ॥ अनयोपधयाराजन्भूयःशोकानुबंधया ॥ अकामात्वद्वशंसी तानष्टनाथागमिष्यति ॥ ३२ ॥ रमणीयंहिभर्तारंविनष्टमधिगम्यसा ॥ नैराश्यात्स्त्रीलघुत्वाच्चत्वद्वशंप्रतिपत्स्यते ॥ ३३ ॥ सापुरासुखसंवृद्धासुखार्हा दुःखकर्शिता ॥ त्वय्यधीनंसुखंज्ञात्वासर्वथैवगमिष्यति ॥ ३४ ॥

नःकामंपूरयजित्वाआगतानिवसंमानय ॥ २६ ॥ २७ ॥ प्रीतोनाम नामेत्यपरमार्थे प्रीतइवभूत्वेत्यर्थः परिवारान्दासीदासान् ॥ २८ ॥ योधेभ्योबहुदेयंदेहीतिशेषः मुदितःपिबमुदि तइवपिब ॥ २९ ॥ कौलीनेजनवादेरामादयोभक्षिताइत्येवंरूपेविश्रुतेलोकमुखतःसीतयेतिशेषः ॥ ३० ॥ आश्वास्यभर्तृविपत्तिदुःखितामितिशेषः ॥ ३१ ॥ उपधयावंचनया भूयोधि कंसीतायाःशोकोनुबंधोयस्यामुपधायांतया अकामातादृश्यपि ॥ ३२ ॥ रमणीयंअनुवर्तितुंयोग्यं ॥ ३३ ॥ गमिष्यतित्वद्वशत्वमितिशेषः ॥ ३४ ॥

एतन्ममदर्शनेनमत्वासुनीतंनिश्चितःसुखोपायः युद्धंतुनोपायइत्याह रामंदृष्ट्वैवतद्दर्शनमात्रेणैवानर्थोवधोभवेत् यदेवमतोयुद्धेरामदर्शनार्थमोत्सुकोभूः इहैवस्थितस्यतेमहान्सुखस्य लाभोयुद्धेनसेत्स्यति ॥ ३५ ॥ स्वोक्तोपायानुष्ठानमेवतेसुखावहमित्युपसंहरति अनष्टेति ॥ ३६ ॥ कतकः ॥ ५९ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि काव्येयुद्धकांडेचतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ सतथोक्तइति युद्धंनकर्तव्यमित्युक्तः ॥ १ ॥ निर्वैरःअशत्रुः ॥ २ ॥ वृथानगर्जंतिशत्रोरसमक्षंस्वशौर्यंवृथानकथ्यंते युधिक र्मणासंपद्यमानंतुमेगर्जितंपश्य ॥ ३ ॥ आत्मनाआत्मानंसंभावयितुंश्लाघयितुंनमर्षयंतिनसहंतेनेच्छंतीतियावत् अपितुअदर्शयित्वावाचास्वसामर्थ्यमप्रकाश्यदुष्करंकर्मकुर्वंति ॥ ४ ॥

एतत्सुनीतंममदर्शनेनरामंहिदृष्ट्वैवभवेदनर्थः ॥ इहैवतेसेत्स्यतिमोत्सुकोभूर्महानयुद्धेनसुखस्यलाभः ॥ ३५ ॥ अनष्टसैन्योह्यनवाप्तसंशयोरिपुंत्व युद्धेनजयन्जनाधिप ॥ यशश्चपुण्यंचमहान्महीपतिःश्रियंचकीर्तिंचचिरंसमश्नुते ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्ध कांडेचतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सतथोक्तस्तुनिर्भर्त्स्यकुंभकर्णोमहोदरं ॥ अब्रवीद्राक्षसश्रेष्ठंभ्रातरंरावणंततः ॥ १ ॥ सोहंतवभयंघोरंवधात्तस्यदुरात्मनः ॥ रामस्याद्यप्रमार्जामिनिर्वैरोहिसुखीभव ॥ २ ॥ गर्जंतिनवृथाशूरानिर्जलाइवतोयदाः ॥ पश्यसंपद्य मानंतुगर्जितंयुधिकर्मणा ॥ ३ ॥ नमर्षयंतिचात्मानंसंभावयितुमात्मना ॥ अदर्शयित्वाशूरास्तुकर्मकुर्वंतिदुष्करं ॥ ४ ॥ विक्लवानांह्यबुद्धीनांराज्ञां पंडितमानिनां ॥ रोचतेत्वद्वचोनित्यंकथ्यमानंमहोदर ॥ ५ ॥ युद्धेकापुरुषैर्नित्यंभवद्भिःप्रियवादिभिः ॥ राजानमनुगच्छद्भिःसर्वंकृत्यंविनाशितं ॥ ६ ॥ राजशेषाकृतालंकाक्षीणःकोशोबलंहतं ॥ राजानमिममासाद्यसुहृच्चिह्नममित्रकं ॥ ७ ॥

अशूरत्वरूपवैक्लव्यादिगुणानांत्वद्वचोयुद्धनिवृत्तिपरंरोचते नतुवीराणामित्यर्थः शृण्वतांसादितमिदंत्वद्विधानामितिपाठे विक्लवत्वादिगुणानांत्वद्विधानांवचःशृण्वतामिदंसादितं ईदृशं दुःखंप्राप्तंभवतीत्यर्थइतितीर्थः ॥५॥ एवमादिपापिष्ठमंत्रैरयंराजानाशितइत्याह युद्धइति युद्धेप्राप्तकालेसतिकापुरुषैःकुत्सितैर्भीरुभिःपुरुषैः प्राक्मंत्रकालेप्रियवादिभिः अतएवतदारा जानमनुगच्छद्भिर्भवद्भिः एतद्राज्ञःसर्वंकृत्यंनाशितमित्यर्थः ॥ ६ ॥ किंनाशितंतदाह राजशेषेति यदेवमतोराजानमिममासाद्यसुहृच्चिह्नंसौहार्दप्रच्छादितं अमित्रकममित्रकार्यंकृत मितिशेषः ॥ ७ ॥

किंवृथाप्रलापेनइदानींयुद्धस्यैवन्याय्यत्वात्तदेवकरोमीत्याह एषइति युद्धंप्रत्युद्यतोहं शत्रुनिर्जयेतन्निमित्तंनिर्यामि भवतांदुर्मंत्रिणांदुर्नयंदुर्मंत्रमूलानर्थमाहवेनसमीकर्तुंयामीत्यनुक
र्षः ॥ ८ ॥ धीमतइति श्रुत्वेतिशेषः ॥ ९ ॥ प्रहासाशयंस्वयमेवाह महोदरोयमिति तातेत्युपलालने ॥ १० ॥ ११ ॥ अयंकालोयुद्धगमनायेतिशेषः ॥१२॥१३॥ प्रस्फुटिष्यतःविदीर्णे

एषनिर्याम्यहंयुद्धमुद्यतःशत्रुनिर्जये ॥ दुर्नयंभवतामद्यसमीकर्तुमहाहवे ॥ ८ ॥ एवमुक्तवतोवाक्यंकुंभकर्णस्यधीमतः ॥ प्रत्युवाचततोवाक्यंप्रह
सन्राक्षसाधिपः ॥ ९ ॥ महोदरोयंरामात्तुपरित्रस्तोनसंशयः ॥ नहिरोचयतेतातयुद्धंयुद्धविशारद ॥ १० ॥ कश्चिन्मेत्वत्समोनास्तिसौहृदेनबलेनच ॥
गच्छशत्रुवधायत्वंकुंभकर्णजयायच ॥ ११ ॥ शयानःशत्रुनाशार्थंभवान्संबोधितोमया ॥ अयंहिकालःसुमहान्राक्षसानामरिंदम ॥ १२ ॥ संग
च्छशूलमादायपाशहस्तइवांतकः ॥ वानरान्राजपुत्रौचभक्षयादित्यतेजसौ ॥ १३ ॥ समालोक्यतुतेरूपंविद्रविष्यंतिवानराः ॥ रामलक्ष्मणयोश्चापिहृ
दयेप्रस्फुटिष्यतः ॥ १४ ॥ एवमुक्त्वामहातेजाःकुंभकर्णंमहाबलं ॥ पुनर्जातमिवात्मानंमेनेराक्षसपुंगवः ॥ १५ ॥ कुंभकर्णबलाभिज्ञोजानंस्तस्यपरा
क्रमं ॥ बभूवमुदितोराजाशशांकइवनिर्मलः ॥ १६ ॥ इत्येवमुक्तःसंहृष्टोनिर्जगाममहाबलः ॥ राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वायोद्धुमुद्युक्तवांस्तदा ॥ १७ ॥ आ
ददेनिशितंशूलंवेगाच्छत्रुनिबर्हणः ॥ सर्वंकालायसंदीप्तंतप्तकांचनभूषणं ॥ १८ ॥ इंद्राशनिसमप्रख्यंवज्रप्रतिमगौरवं ॥ देवदानवगंधर्वयक्षपन्न
गसूदनं ॥ १९ ॥ रक्तमाल्यमहादामंस्वतश्चोद्गतपावकं ॥ आदायविपुलंशूलंशत्रुशोणितरंजितं ॥ २० ॥ कुंभकर्णोमहातेजारावणंवाक्यमब्रवीत् ॥
गमिष्याम्यहमेकाकीतिष्ठत्विहबलंमहत् ॥ २१ ॥ अद्यतान्क्षुधितःक्रुद्धोभक्षयिष्यामिवानरान् ॥ कुंभकर्णवचःश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ २२ ॥
सैन्यैःपरिवृतोगच्छशूलमुद्गरपाणिभिः ॥ वानराहिमहात्मानःशूराःसुव्यवसायिनः ॥ २३ ॥ एकाकिनंप्रमत्तंवानयेयुर्दशनैःक्षयं ॥ तस्मात्परमदुर्ध
र्षःसैन्यैःपरिवृतोव्रज ॥ रक्षसामहितंसर्वंशत्रुपक्षंनिषूदय ॥ २४ ॥

भविष्यतः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ सर्वंकालायसं सर्वेष्ववयवेषुदंडादिष्वपिकालायसनिर्मितं ॥ १८ ॥ इंद्राशनिसमाप्रख्याकांतिर्यस्यतं ॥ १९ ॥ रक्तमाल्यान्येवमहादामा
नियस्यतं स्वतश्चोद्गतपावकंउद्गतार्चिषं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

स्रजंकांचनींमणिकृतांतरांमणिरचितमध्यदेशां ॥ २५ ॥ अंगुलीवेष्टान्अंगुलीयकानि ॥ २६ ॥ २७ ॥ निष्कमुरोभूषणं ॥ २८ ॥ श्रोणीसूत्रंकटिसूत्रं ॥ २९ ॥ भारसहंयुद्धेऽभिघात
सहं निवातं शस्त्राभेद्यंतुयद्वर्मतन्निवातमुदाहृतं आबध्यमानःआबध्नन् आर्षोविकरणव्यत्ययः ॥ ३० ॥ सर्वाभरणसर्वांगःसर्वाभरणयुक्तसर्वांगः नद्धांगइतिपाठांतरंत्रिपुविक्रमेषुपाद

अथासनात्समुत्पत्यस्रजंमणिकृतांतरां ॥ आबबंधमहातेजाःकुंभकर्णस्यरावणः ॥ २५ ॥ अंगदान्यंगुलीवेष्टान्वराण्याभरणानिच ॥ हारंचशशिसं
काशमाबबंधमहात्मनः ॥ २६ ॥ दिव्यानिचसुगंधीनिमाल्यदामानिरावणः ॥ गात्रेषुसज्जयामासश्रोत्रयोश्चास्यकुंडले ॥ २७ ॥ कांचनांगदकेयूर
निष्काभरणभूषितः ॥ कुंभकर्णोबृहत्कर्णःसुहुतोग्निरिवाबभौ ॥ २८ ॥ श्रोणीसूत्रेणमहतामेचकेनविराजता ॥ अमृतोत्पादनेनद्धोभुजंगेनेवमंदरः
॥ २९ ॥ सकांचनंभारसहंनिवातंविद्युत्प्रभंदीप्तमिवात्मभासा ॥ आबध्यमानःकवचंरराजसंध्याभ्रसंवीतइवाद्रिराजः ॥ ३० ॥ सर्वाभरणसर्वांगः
शूलपाणिःसराक्षसः ॥ त्रिविक्रमकृतोत्साहोनारायणइवाबभौ ॥ ३१ ॥ भ्रातरंसंपरिष्वज्यकृत्वाचापिप्रदक्षिणं ॥ प्रणम्यशिरसातस्मैप्रतस्थेसमहा
बलः ॥ ३२ ॥ तमाशीर्भिःप्रशस्ताभिःप्रेषयामासरावणः ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैःसैन्यैश्चापिवरायुधैः ॥ ३३ ॥ तंगजैश्चतुरंगैश्चस्यंदनैश्चांबुदस्वनैः ॥
अनुजग्मुर्महात्मानोरथिनोरथिनांवरं ॥ ३४ ॥ सर्पैरुष्ट्रैःखरैश्चैवसिंहद्विपमृगद्विजैः ॥ अनुजग्मुश्चतंघोरंकुंभकर्णंमहाबलं ॥ ३५ ॥ सपुष्पवर्षैरव
कीर्यमाणोधृतातपत्रःशितशूलपाणिः ॥ महोत्कटःशोणितगंधमत्तोविनिर्ययौदानवदेवशत्रुः ॥ ३६ ॥ पदातयश्चबहवोमहानादामहाबलाः ॥
अन्वयूराक्षसाभीमाभीमाक्षाःशस्त्रपाणयः ॥ ३७ ॥ रक्ताक्षाःसुबहुव्यामानीलांजनचयोपमाः ॥ शूलानुद्यम्यखड्गांश्चनिशितांश्चपरश्वधान् ॥ ३८ ॥
भिंदिपालांश्चपरिघान्गदाश्चमुसलानिच ॥ तालस्कंधांश्चविपुलान्क्षेपणीयान्दुरासदान् ॥ ३९ ॥ अथान्यद्वपुरादायदारुणंघोरदर्शनं ॥ निष्पपा
तमहातेजाःकुंभकर्णोमहाबलः ॥ ४० ॥

न्यासेषुकृतोत्साहः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अंबुदस्वनैःस्यंदनैश्चसहप्रेषयामासेतियोजना ॥ ३४ ॥ अनुजग्मुरिति रावणप्रेषिताइतिशेषः सर्पादिभिर्वाहनैर्जग्मुः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
सकरयोर्बाह्वोस्ततयोस्तिर्यगंतरालंव्यामः सुबहुव्यामाःसुतरांबहुव्यामप्रमाणाः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अथान्यत्सालंकारसौम्याद्वन्यत् ॥ ४० ॥

तस्यैवप्रदर्शनं धनुःशतेति परिणाहोविशालतातिर्यग्देहप्रमाणमिदं षट्शतधनुःप्रमाणऊर्ध्वोच्छ्रायः ॥ ४१ ॥ सन्निपत्यव्यूह्य ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ वानरमुख्यानांयूथानिहनिष्यामीत्युक्ता निरपराधास्तेनहंतव्याःकिंतुरामएवसर्वापराधमूलंहंतव्यइत्याह नापराध्यंतीति तेनापराध्यंति स्वतइतिशेषः किंतुसाजातिर्वानरजातिरस्मद्विधानांपुरोधानानांविभूषणमलंकारः॥४४॥

धनुःशतपरीणाहःसषट्शतसमुच्छ्रितः॥ रौद्रःशकटचक्राक्षोमहापर्वतसन्निभः ॥ ४१ ॥ सन्निपत्यचरक्षांसिदग्धशैलोपमोमहान् ॥ कुंभकर्णोम हावक्त्रःप्रहसन्निदमब्रवीत्॥ ४२ ॥ अद्यवानरमुख्यानांतानियूथानिभागशः॥ निर्दहिष्यामिसंक्रुद्धःपतंगानिवपावकः ॥ ४३ ॥ नापराध्यंतिमेका मंवानरावनचारिणः॥ जातिरस्मद्विधानांसापुरोधानविभूषणं॥ ४४ ॥ पुररोधस्यमूलंतुराघवःसहलक्ष्मणः ॥ हतेतस्मिन्हतंसर्वंतंवधिष्यामिसंयु गे ॥ ४५ ॥ एवंतस्यब्रुवाणस्यकुंभकर्णस्यरक्षसः॥ नादंचक्रुर्महाघोरंकंपयंतइवार्णवं॥ ४६ ॥ तस्यनिष्पततस्तूर्णंकुंभकर्णस्यधीमतः ॥ बभूवुर्घोर रूपाणिनिमित्तानिसमंततः ॥ ४७ ॥ उल्काशनियुतामेघावभूवुर्गर्दभारुणाः ॥ ससागरवनाचैववसुधासमकंपत ॥ ४८ ॥ घोररूपाःशिवानेदुः सज्वालकवलैर्मुखैः॥ मंडलान्यपसव्यानिबबंधुश्चविहंगमाः ॥ ४९ ॥ निष्पपातचगृध्रोस्यशूलेवैपथिगच्छतः ॥ प्रास्फुरन्नयनंचास्यसव्योबाहुर कंपत ॥ ५० ॥ निष्पपाततदाचोल्काज्वलंतीभीमनिःस्वना॥ आदित्योनिष्प्रभश्चासीन्नवातिचसुखोनिलः ॥ ५१ ॥ अचिंतयन्महोत्पातानुदितान् रोमहर्षणान्॥ निर्ययौकुंभकर्णस्तुकृतांतबलचोदितः॥ ५२ ॥ सलंघयित्वाप्राकारंपद्भ्यांपर्वतसन्निभः॥ सददर्शघनप्रख्यंवानरानीकमद्भुतं॥ ५३॥ तेदृष्ट्वाराक्षसश्रेष्ठंवानराःपर्वतोपमं ॥ वायुनुन्नाइवघनाययुःसर्वादिशस्तदा ॥ ५४ ॥ तद्वानरानीकमतिप्रचंडंदिशोद्रवद्भिन्नमिवाभ्रजालं ॥ स कुंभकर्णःसमवेक्ष्यहर्षान्ननादभूयोघनवद्घनाभः॥ ५५॥

अतस्तैःसहपुररोधस्यमूलंराघवएवहंतव्यस्तस्मिन्हतेसर्वंहतंभवति अतस्तमेवयुधिवधिष्यामि ॥ ४५ ॥ रक्षसः वाक्यंश्रुत्वेतिशेषः नादंचक्रुः राक्षसाइतिशेषः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ गर्दभारुणाःगर्दभधूम्राः ॥ ४८ ॥ सज्वालकवलैःसांगारपिंडैः ॥ ४९ ॥ नयनंवामं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अचिंतयन्अगणयन् ॥ ५२ ॥ तद्वहनक्षमवाहनाभावात्पद्भ्यामिति ॥ ५३ ॥ ५४ ॥५५॥

॥ ५६ ॥ विपुलपरिघवानिति शूलवदिदमप्यस्यायुधं किंकरदंडवान्किंकराःसंहारपरिकराःकालदंडाअस्यसंतितथा युगांतेप्रभुःकालाग्निरुद्रइवविनिःसृतः ॥ ५७ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५ ॥ ॥ ७॥ सइति ॥ १ ॥ निर्घातान्अशनिघोषान् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ आत्म

तेतस्यघोरंनिनदंनिशम्ययथानिनादंदिविवारिदस्य॥ पेतुर्धरण्यांबहवःप्लवंगानिकृत्तमूलाइवशालवृक्षाः ॥ ५६ ॥ विपुलपरिघवान्सकुंभकर्णोरि पुनिधनायविनिःसृतोमहात्मा॥ कपिगणभयमाददत्सुभीमंप्रभुरिवकिंकरदंडवान्युगांते॥ ५७॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये युद्धकांडेपंचषष्टितमःसर्गः॥ ६५॥ ॥ ७॥ ॥ सलंघयित्वाप्राकारंगिरिकूटोपमोमहान् ॥ निर्ययौनगरात्तूर्णंकुंभकर्णोमहाबलः॥ १ ॥ ननादचमहानादंसमुद्रमभिनादयन् ॥ विजयन्निवनिर्घातान्विधमन्निवपर्वतान्॥ २ ॥ तमवध्यंमघवतायमेनवरुणेनवा ॥ प्रेक्ष्यभीमाक्षमायां तंवानराविप्रदुद्रुवुः॥ ३ ॥ तांस्तुविप्रद्रुतान्दृष्ट्वाराजपुत्रोंगदोब्रवीत्॥ नलंनीलंगवाक्षंचकुमुदंचमहाबलं॥ ४ ॥ आत्मनस्तानिविस्मृत्यवीर्याण्यभि जनानिच॥ क्वगच्छतभयत्रस्ताःप्राकृताहरयोयथा॥ ५॥ साधुसौम्यानिवर्तध्वंकिंप्राणान्परिरक्षथ॥ नालंयुद्धायवैरक्षोमहतीयंविभीषिका॥ ६॥ महतीमुत्थितामेनांराक्षसानांविभीषिकां॥ विक्रमाद्विधमिष्यामोनिवर्तध्वंप्लवंगमाः॥ ७॥ कृच्छ्रेणतुसमाश्वस्यसंगम्यचततस्ततः॥ वृक्षान्गृहीत्वा हरयःसंप्रतस्थूरणाजिरे॥ ८ ॥ तेनिवर्त्यतुसंरब्धाःकुंभकर्णंवनौकसः॥ निर्जघ्नुःपरमक्रुद्धाःसमदाइवकुंजराः॥ ९॥ प्रांशुभिर्गिरिशृंगैश्चशिलाभिश्च महाबलाः॥ पादपैःपुष्पिताग्रैश्चहन्यमानोनकंपते॥ १० ॥ तस्यगात्रेषुपतिताभिद्यंतेबहवःशिलाः॥ पादपाःपुष्पिताग्राश्चभग्नाःपेतुर्महीतले॥ ११॥ सोपिसैन्यानिसंक्रुद्धोवानराणांमहौजसां ॥ ममंथपरमायत्तोवनान्यग्निरिवोत्थितः ॥ १२ ॥ लोहितार्द्रास्तुबहवःशेरतेवानरर्षभाः ॥ निरस्ताःप तिताभूमौताम्रपुष्पाइवद्रुमाः॥ १३ ॥ लंघयंतःप्रधावंतोवानरानावलोकयन्॥ केचित्समुद्रेपतिताःकेचिद्गगनमास्थिताः॥ १४॥

नःआत्मसंबंधीनिवीर्याणिपराक्रमान् ॥ ५ ॥ एतद्रक्षोयुद्धायास्माभिर्नालंनसमर्थं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ निवर्त्यनिवृत्ताभूत्वा ॥ ९ ॥ प्रांशुभिरुच्चैः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ नावलोकयन्अपपृष्ठदेशंनालोकितवंतः ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ स्थलानिप्रदुद्रुवुरित्यनुकर्षः ॥ १६ ॥ निपेतुः युद्धार्थमितिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ युद्धेभग्नानांवोयुष्माकंसर्वांमहींपरिक्रम्यापिगत्वापिस्थानंप्रतिष्ठांनपश्यामि सुग्रीवाज्ञांविनागतानांवधएवसर्वथेतिभावः अतःसर्वैनिवर्तध्वं ॥ १९ ॥ हेऽसंगगतिपौरुषाःनिरायुधानांपाषाणवृक्षाद्यायुधरहितानांद्रवतांदाराउपहसिष्यंति सत्वदारापहासोजीवतांयुष्माकंघातोमृत्योरप्यधिकदुःखदोभविष्यति ॥ २० ॥ यद्यस्माद्वीर्यपराक्रमंत्यक्त्वाभीताःसंतःप्रधावततत्तोऽनार्याः स्वामिद्रोहिणःखलु ॥ २१ ॥ वोयुष्माकंजनसंसदियानिविकत्थनानिसोदग्राणिस्वस्वोदग्रताप्रतिपादनसहितानिचस्वामिहितकराणिचकृतानितानिसर्वाण्यद्ययुष्यतांक्वयातानि ॥ २२ ॥ यःसत्पुरुषैर्धिक्कृतोजीवतितस्यजीवनंधिगित्येवंभीरूणांवीरैःक्रियमाणाःप्र

वध्यमानास्तुतेवीराराक्षसेनचलीलया॥ सागरंयेनतेतीर्णाःपथातेनैवदुद्रुवुः॥ १५॥ तेस्थलानितदानिम्नंविवर्णवदनाभयात् ॥ ऋक्षावृक्षान्समारूढाःकेचित्पर्वतमाश्रिताः॥ १६॥ निपेतुःकेचिदपरेकेचिन्नैवावतस्थिरे॥ केचिद्भूमौनिपतिताःकेचित्सुप्तामृताइव ॥ १७ ॥ तान्समीक्ष्यांगदोभग्नान्वानरानिदमब्रवीत्॥ अवतिष्ठतयुध्यामोनिवर्तध्वंप्लवंगमाः॥ १८॥ भग्नानांवोनपश्यामिपरिक्रम्यमहीमिमां ॥ स्थानंसर्वेनिवर्तध्वंकिंप्राणान्परिरक्षथ॥ १९॥ निरायुधानांक्रमतामसंगगतिपौरुषाः॥ दारात्र्युपहसिष्यंतिसवैघातःसुजीवतां ॥ २० ॥ कुलेषुजाताःसर्वेस्मिन्विस्तीर्णेषुमहत्सुच॥ क्वगच्छतभयत्रस्ताःप्राकृताहरयोयथा॥ अनार्याःखलुयद्भीतास्त्यक्त्वावीर्यंप्रधावत॥ २१ ॥ विकत्थनानिवोयानिभवद्भिर्जनसंसदि ॥ तानिवःक्वनुयातानिसोदग्राणिहतानिच॥ २२ ॥ भीरोःप्रवादाःश्रूयंतेयस्तुजीवतिधिक्कृतः॥ मार्गःसत्पुरुषैर्जुष्टःसेव्यतांत्यज्यतांभयं॥ २३ ॥ शयामहेवानिहताःपृथिव्यामल्पजीविताः॥ प्राप्नुयामोब्रह्मलोकंदुष्प्रापंचकुयोधिभिः॥ २४॥ अवाप्नुयामःकीर्तिंवानिहत्वाशत्रुमाहवे ॥ निहतावीरलोकस्यभोक्ष्यामोवसुवानराः॥ २५॥

वादाधिक्काररूपाःश्रूयंतेमरणादप्यधिकदुःखदाः अतोभयंत्यज्यतां सत्पुरुषैर्जुष्टोमार्गोयुद्धंसेव्यतां ॥ २३ ॥ हतोवाप्राप्स्यसिस्वर्गंजित्वावाभोक्ष्यसेमहीमित्याशयवानाह शयामहेइतिश्लोकद्वयेन यदिदैवगत्यानिहताःशयामहेतदाकुयोधिभिर्दुष्प्रापंब्रह्मलोकंप्राप्नुयामः वाशब्दोव्यवस्थितविकल्पे ॥ २४ ॥ शत्रुमाहवेनिहत्वानिहत्यकीर्तिंवाप्राप्नुयामः उक्तमर्थंद्रढयितुंपुनराह निहताइति निहताश्चेद्वीरलोकस्यवीरैःसूर्यद्वाराप्राप्यस्यब्रह्मलोकस्यवसुधनंहिरण्यगर्भभूमानंदंभोक्ष्यामोऽनुभविष्यामः जीवितंवीरलोकस्यमोक्ष्यामइतिपाठोऽपांक्तःनापितत्रार्थसामंजस्यं तत्रहिब्रह्मलोकस्यवसुमूल्यभूतंजीवितंमोक्ष्यामइत्यर्थइतितीर्थआह ॥ २५ ॥

ननुकथमपिजयप्रत्याशाभावेनस्थित्यानप्रयोजनमतआह नकुंभकर्णइति ॥ २६ ॥ उद्दिष्टामहावीरेषुगणिताबहवोवयमेकेनभग्नाःपलायनेनयदिप्राणान्रक्षामहेतदायशोनाशंगमिष्यति यद्वोद्दिष्टाएतेपलायिताइतिजनैर्निर्दिष्टाइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अनुमानैर्नागपाशमुक्तिसप्ततालभेदरूपैर्जयानुमापकैः ॥ ३१ ॥ आज्ञाप्रतीक्षायुद्धानुज्ञाप्रती

नकुंभकर्णःकाकुत्स्थंदृष्ट्वाजीवन्गमिष्यति॥ दीप्यमानमिवासाद्यपतंगोज्वलनंयथा ॥ २६ ॥ पलायनेनचोद्दिष्टाःप्राणान्रक्षामहेवयं॥ एकेनबहवोभग्नायशोनाशंगमिष्यति॥ २७॥ एवंब्रुवाणंतंशूरमंगदंकनकांगदं॥ द्रवमाणास्ततोवाक्यमूचुःशूरविगर्हितं ॥ २८ ॥ कृतंनःकदनंघोरंकुंभकर्णेनरक्षसा॥ नस्थानकालोगच्छामोदयितंजीवितंहिनः ॥ २९ ॥ एतावदुक्त्वावचनंसर्वेतेभेजिरेदिशः ॥ भीमंभीमाक्षमायांतंदृष्ट्वावानरयूथपाः ॥ ३० ॥ द्रवमाणास्तुतेवीराअंगदेनवलीमुखाः॥ सांत्वनैश्चानुमानैश्चततःसर्वेनिवर्तिताः॥ ३१ ॥ प्रहर्षमुपनीताश्चवालिपुत्रेणधीमता ॥ आज्ञाप्रतीक्षास्तस्थुश्चसर्वेवानरयूथपाः॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥

तेनिवृत्तामहाकायाःश्रुत्वांगदवचस्तदा॥ नैष्ठिकींबुद्धिमास्थायसर्वेसंग्रामकांक्षिणः॥ १ ॥ समुदीरितवीर्यास्तेसमारोपितविक्रमाः॥ पर्यवस्थापितावाक्यैरंगदेनबलीयसा॥ २ ॥ प्रयाताश्चगताहर्षंमरणेकृतनिश्चयाः ॥ चक्रुःसुतुमुलंयुद्धंवानरास्त्यक्तजीविताः ॥ ३ ॥ अथवृक्षान्महाकायाःसानूनिसुमहांतिच ॥ वानरास्तूर्णमुद्यम्यकुंभकर्णमभिद्रवन् ॥ ४ ॥ कुंभकर्णःसुसंक्रुद्धोगदामुद्यम्यवीर्यवान् ॥ धर्षयन्समहाकायःसमंताद्व्यक्षिपद्रिपून्॥ ५॥ शतानिसप्तचाष्टौचसहस्राणिचवानराः॥ प्रकीर्णाःशेरतेभूमौकुंभकर्णेनताडिताः ॥ ६ ॥ षोडशाष्टौचदशचविंशत्रिंशत्तथैवच ॥ परिक्षिप्यचबाहुभ्यांखादन्सपरिधावति॥ भक्षयन्भृशसंक्रुद्धोगरुडःपन्नगानिव ॥ ७॥

क्षाः ॥ ३२ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ अत्रसर्गविच्छेदोऽसांप्रदायिकः एकप्रकरणत्वात्वृत्तभेदाभावाच्चेतिकतकः उक्तार्थानुवादस्तेनिवृत्ताइति नैष्ठिकींस्थिरां निष्ठानाशस्तत्संबंधिनींमरणपर्यवसायिनीमित्यर्थइतितीर्थः ॥ १ ॥ समुदीरितवीर्याःसमुदीरितविक्रमाःकथितात्मीयपूर्वपराक्रमाः समारोपितविक्रमाइतिगृहीतविक्रमाः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ विशेषेणलंबतइतिविलंबः ॥ ९ ॥ तमप्राप्यतंकुंभकर्णं तस्यकुंभकर्णस्यसैन्ये ॥ १० ॥ तानिप्रसिद्धानिचरक्षांस्युद्दिश्यअन्यदेकंगिरेःशिरःशृंगंचिक्षेप ॥ ११ ॥ १२ ॥ रथिनो

कृच्छ्रेणचसमाश्वस्ताःसंगम्यचततस्ततः ॥ वृक्षाद्रिहस्ताहरयस्तस्थुःसंग्राममूर्धनि ॥ ८ ॥ ततःपर्वतमुत्पाट्यद्विविदःप्लवगर्षभः ॥ दुद्रावगिरिशृंगाभं विलंबइवतोयदः ॥ ९ ॥ तंसमुत्पाट्यचिक्षेपकुंभकर्णायवानरः ॥ तमप्राप्यमहाकायंतस्यसैन्येपतत्ततः ॥ १० ॥ ममर्दाश्वान्गजांश्चापिरथांश्चापि गजोत्तमान् ॥ तानिचान्यानिरक्षांसिएवंचान्यद्गिरेःशिरः ॥ ११ ॥ तच्छैलवेगाभिहतंहताश्वंहतसारथिं ॥ रक्षसांरुधिरक्लिन्नंबभूवायोधनंमहत् ॥ १२ ॥ रथिनोवानरेंद्राणांशरैःकालांतकोपमैः ॥ शिरांसिनदतांजन्हुःसहसाभीमनिःस्वनाः ॥ १३ ॥ वानराश्चमहात्मानःसमुत्पाट्यमहाद्रुमान् ॥ रथानश्वान्गजानुष्ट्रान्राक्षसानभ्यसूदयन् ॥ १४ ॥ हनूमान्शैलशृंगाणिशिलाश्चविविधान्द्रुमान् ॥ ववर्षकुंभकर्णस्यशिरस्यंबरमास्थितः ॥ १५ ॥ तानिपर्वतशृंगाणिशूलेनसबिभेदह ॥ बभंजवृक्षवर्षंचकुंभकर्णोमहाबलः ॥ १६ ॥ ततोहरीणांतदनीकमुग्रंदुद्रावशूलंनिशितंप्रगृह्य ॥ तस्थौसत स्यापततःपुरस्तान्महीधराग्रंहनुमान्प्रगृह्य ॥ १७ ॥ सकुंभकर्णंकुपितोजघानवेगेनशैलोत्तमभीमकायं ॥ संचुक्षुभेतेनतदाभिभूतोमेदार्द्रगात्रोरुधि रावसिक्तः ॥ १८ ॥ सशूलमाविध्यतडित्प्रकाशंगिरिंयथाप्रज्वलिताग्निशृंगं ॥ बाह्वंतरेमारुतिमाजघानगुहोचलंक्रौंचमिवोग्रशक्त्या ॥ १९ ॥ सशू लनिर्भिन्नमहाभुजांतरःप्रविह्वलःशोणितमुद्वमन्रुषा ॥ ननादभीमंहनुमान्महाहवेयुगांतमेघस्तनितस्वनोपमं ॥ २० ॥ ततोविनेदुःसहसाप्रहृष्टा रक्षोगणास्तंव्यथितंसमीक्ष्य ॥ प्लवंगमास्तुव्यथिताभयार्ताःप्रदुद्रुवुःसंयतिकुंभकर्णात् ॥ २१ ॥ ततस्तुनीलोबलवान्पर्यवस्थापयन्बलं ॥ प्रविचिक्षे पशैलाग्रंकुंभकर्णायधीमते ॥ २२ ॥ तदापतंतंसंप्रेक्ष्यमुष्टिनाभिजघानह ॥ मुष्टिप्रहाराभिहतंतच्छैलाग्रंव्यशीर्यत ॥ सविस्फुलिंगंसज्वालंनिपपा तमहीतले ॥ २३ ॥ ऋषभःशरभोनीलोगवाक्षोगंधमादनः ॥ पंचवानरशार्दूलाःकुंभकर्णमुपाद्रवन् ॥ २४ ॥

राक्षसाःशरैर्वानरेंद्राणांशिरांसिजन्हुः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ हरीणामनीकंकर्म तस्यकुंभकर्णस्यपुरस्तात् ॥ १७ ॥ तेनहनुमन्मुक्तगिरिशृंगेणसंचुक्षुभे ॥ १८ ॥ १९ ॥ ननादभीमंशूलाभिघातजरुजेतिशेषः युगांतमेघस्तनितस्ययःस्वनस्तदुपमं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ स्पर्शानिवमालादिस्पर्शानिववेदयानोजानन् ॥ २६ ॥ प्रमुखेति प्रकर्षेणमुखेआगतंशोणितंयस्यसः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ विचितोव्याप्तः मूर्च्छित

शैलैर्वृक्षैस्तलैःपादैर्मुष्टिभिश्चमहाबलाः ॥ कुंभकर्णंमहाकायंनिजघ्नुःसर्वतोयुधि ॥ २५ ॥ स्पर्शानिवप्रहारांस्तान्वेदयानोनविव्यथे ॥ ऋषभंतुमहा वेगंबाहुभ्यांपरिषस्वजे ॥ २६ ॥ कुंभकर्णभुजाभ्यांतुपीडितोवानरर्षभः ॥ निपपातर्षभोभीमःप्रमुखागतशोणितः ॥ २७ ॥ मुष्टिनाशरभंहत्वाजानु नानीलमाहवे ॥ आजघानगवाक्षंतुतलेनेंद्ररिपुस्तदा ॥ २८ ॥ दत्तप्रहारव्यथितामुमुहुःशोणितोक्षिताः ॥ निपेतुस्तेतुमेदिन्यांनिकृत्ताइवकिंशुकाः ॥ २९ ॥ तेषुवानरमुख्येषुपातितेषुमहात्मसु ॥ वानराणांसहस्राणिकुंभकर्णंप्रदुद्रुवुः ॥ ३० ॥ तंशैलमिवशैलाभाःसर्वेतुप्लवगर्षभाः ॥ समारुह्यसमु त्पत्यददंशुःप्लवगर्षभाः ॥ ३१ ॥ तंनखैर्दशनैश्चापिमुष्टिभिर्बाहुभिस्तथा ॥ कुंभकर्णंमहाबाहुंनिजघ्नुःप्लवगर्षभाः ॥ ३२ ॥ सवानरसहस्रैस्तुविचितः पर्वतोपमः ॥ रराजराक्षसव्याघ्रोगिरिरात्मरुहैरिव ॥ ३३ ॥ बाहुभ्यांवानरान्सर्वान्प्रगृह्यसमहाबलः ॥ भक्षयामाससंक्रुद्धोगरुडःपन्नगानिव ॥ ३४ ॥ प्रक्षिप्ताःकुंभकर्णेनवक्रेपातालसन्निभे ॥ नासापुटाभ्यांसंजग्मुःकर्णाभ्यांचैववानराः ॥ ३५ ॥ भक्षयन्भृशसंक्रुद्धोहरीन्पर्वतसन्निभः ॥ ब भंजवानरान्सर्वान्संक्रुद्धोराक्षसोत्तमः ॥ ३६ ॥ मांसशोणितसंक्लेदांकुर्वन्भूमिंसराक्षसः ॥ चचारहरिसैन्येषुकालाग्निरिवमूर्छितः ॥ ३७ ॥ वज्रह स्तोयथाशक्रःपाशहस्तइवांतकः ॥ शूलहस्तोबभौयुद्धेकुंभकर्णोमहाबलः ॥ ३८ ॥ यथाशुष्काण्यरण्यानिग्रीष्मेदहतिपावकः ॥ तथावानरसैन्यानि कुंभकर्णोददाहसः ॥ ३९ ॥ ततस्तेवध्यमानास्तुहतयूथाःप्लवंगमाः ॥ वानराभयसंविग्नाविनेदुर्विकृतैःस्वरैः ॥ ४० ॥ अनेकशोवध्यमानाःकुंभकर्णे नवानराः ॥ राघवंशरणंजग्मुर्व्यथिताभिन्नचेतसः ॥ ४१ ॥ प्रभग्नान्वानरान्दृष्ट्वावज्रहस्तात्मजात्मजः ॥ अभ्यधावतवेगेनकुंभकर्णंमहाहवे ॥ ४२ ॥ शैलशृंगंमहद्गृह्यविनदन्समुहुर्मुहुः ॥ त्रासयन्राक्षसान्सर्वान्कुंभकर्णपदानुगान् ॥ ४३ ॥ चिक्षेपशैलशिखरंकुंभकर्णस्यमूर्धनि ॥ सतेनाभिहतोमू र्ध्निशैलेनेंद्ररिपुस्तदा ॥ ४४ ॥ कुंभकर्णःप्रजज्वालक्रोधेनमहतातदा ॥ सोभ्यधावतवेगेनवालिपुत्रममर्षणं ॥ ४५ ॥

इतिपाठांतरं आत्मरुहैर्वृक्षैः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ वज्रहस्तात्मजस्यवालिनःपुत्रोंगदः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ तदापततं पुंस्त्वमार्षं ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ प्रजापतेःपौत्रः चतुर्मुखजृंभणजनितऋक्षरजःपुत्रत्वात्सुग्रीवस्यब्रह्म

कुंभकर्णोमहानादंस्त्रासयन्सर्ववानरान् ॥ शूलंससर्जवैरोषादंगदेतुमहाबलः ॥ ४६॥ तदापतंतंबलवान्युद्धमार्गविशारदः ॥ लाघवान्मोक्षयामा
सबलवान्वानरर्षभः ॥ ४७॥ उत्पत्यचैनंतरसातलेनोरस्यताडयत् ॥ सतेनाभिहतःकोपात्प्रमुमोहाचलोपमः ॥४८॥ सलब्धसंज्ञोतिबलोमुष्टिंसंगृह्य
राक्षसः ॥ अपहासेनचिक्षेपविसंज्ञःसपपातह ॥ ४९ ॥ तस्मिन्प्लवगशार्दूलेविसंज्ञेपतितेभुवि ॥ तच्छूलंसमुपादायसुग्रीवमभिदुद्रुवे ॥ ५० ॥ तमा
पतंतंसंप्रेक्ष्यकुंभकर्णमहाबलं ॥ उत्पपाततदावीरःसुग्रीवोवानराधिपः ॥ ५१ ॥ सपर्वताग्रमुत्क्षिप्यसमाविध्यमहाबलः ॥ अभिदुद्राववेगेनकुंभक
र्णमहाबलं ॥ ५२ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यकुंभकर्णःप्लवंगमं ॥ तस्थौविवृत्तसर्वांगोवानरेंद्रस्यसंमुखः ॥ ५३ ॥ कपिशोणितदिग्धांगंभक्षयंतंमहाकपी
न् ॥ कुंभकर्णंस्थितंदृष्ट्वासुग्रीवोवाक्यमब्रवीत् ॥ ५४ ॥ पातिताश्चमयावीराःकृतंकर्मसुदुष्करं ॥ भक्षितानिचसैन्यानिप्राप्तंतेपरमंयशः ॥ ५५ ॥ त्य
जतद्वानरानीकंप्राकृतैःकिंकरिष्यसि ॥ सहस्वैकंनिपातंमेपर्वतस्यास्यराक्षस ॥ ५६ ॥ तद्वाक्यंहरिराजस्यसत्वधैर्यसमन्वितं ॥ श्रुत्वाराक्षसशार्दूलःकुं
भकर्णोब्रवीद्वचः ॥ ५७ ॥ प्रजापतेस्तुपौत्रस्त्वंतथैवर्क्षरजःसुतः ॥ धृतिपौरुषसंपन्नस्तस्माद्गर्जसिवानर ॥ ५८ ॥ सकुंभकर्णस्यवचोनिशम्यव्यावि
ध्यशैलंसहसामुमोच ॥ तेनाजघानोरसिकुंभकर्णंशैलेनवज्राशनिसन्निभेन ॥ ५९ ॥ तच्छैलशृंगंसहसाविभिन्नंभुजांतरेतस्यतदाविशाले ॥ ततो
विषेदुःसहसाप्लवंगारक्षोगणाश्चापिमुदाविनेदुः ॥ ६० ॥ सशैलशृंगाभिहतश्चुकोपननादरोषाच्चविवृत्यवक्त्रं ॥ व्याविध्यशूलंचतडित्प्रकाशंचिक्षेपह
र्यृक्षपतेर्वधाय ॥ ६१ ॥ तत्कुंभकर्णस्यभुजप्रणुन्नंशूलंशितंकांचनदामयष्टिं ॥ क्षिप्रंसमुत्पत्यनिगृह्यदोर्भ्यांबभंजवेगेनसुतोनिलस्य ॥ ६२ ॥ कृतं
भारसहस्रस्यशूलंकालायसंमहत् ॥ बभंजजानुमारोप्यतदाहृष्टःप्लवंगमः ॥ ६३ ॥ शूलंभग्नंहनुमतादृष्ट्वावानरवाहिनी ॥ हृष्टाननादबहुशःसर्वतश्चा
पिदुद्रुवे ॥ ६४ ॥

पौत्रत्वं ॥ ५८ ॥ व्याविध्यसंतोल्य ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ लंकामलयात्लंकासमीपवर्तिमलयात् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अभिगृह्यकक्षपुटेकृत्वाजहारसैन्यमध्यादन्यदेशंनिनाय ॥ ६८ ॥ विशेषेणउच्छ्रितान्युन्नतानिघोराणिशृंगाणिय
स्यसः ॥ ६९ ॥ ततस्तमादायजगामेति लंकामितिशेषः त्रिदिवालयानांनिनादंदुःखजंशृण्वन् ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ अथवैषवानरःवानरराजोमहाबलत्वा

बभूवाथपरित्रस्तोराक्षसोविमुखोभवत् ॥ सिंहनादंचतेचक्रुःप्रहृष्टावनगोचराः ॥ मारुतिंपूजयांचक्रुर्दृष्ट्वाशूलंतथागतं ॥ ६५ ॥ सतत्तथाभग्नम
वेक्ष्यशूलंचुकोपरक्षोधिपतिर्महात्मा ॥ उत्पाट्यलंकामलयात्सशृंगंजघानसुग्रीवमुपेत्यतेन ॥ ६६ ॥ सशैलशृंगाभिहतोविसंज्ञःपपातभूमौयुधि
वानरेंद्रः ॥ तंवीक्ष्यभूमौपतितंविसंज्ञंनेदुःप्रहृष्टायुधियातुधानाः ॥ ६७ ॥ समभ्युपेत्याद्भुतघोरवीर्यंसकुंभकर्णोयुधिवानरेंद्रं ॥ जहारसुग्रीवमभि
प्रगृह्ययथानिलोमेघमिवप्रचंडः ॥ ६८ ॥ सतंमहामेघनिकाशरूपमुत्पाट्यगच्छन्युधिकुंभकर्णः ॥ रराजमेरुप्रतिमानरूपोमेरुर्यथाव्युच्छ्रितघोर
शृंगः ॥ ६९ ॥ ततस्तमादायजगामवीरःसंस्तूयमानोयुधिराक्षसेंद्रः ॥ शृण्वन्निनादंत्रिदिवालयानांप्लवंगराजग्रहविस्मितानां ॥ ७० ॥ ततस्तमादा
यतदासमेनेहरींद्रमिंद्रोपममिंद्रवीर्यः ॥ अस्मिन्हृतेसर्वमिदंहृतंस्यात्सराघवंसैन्यमितींद्रशत्रुः ॥ ७१ ॥ विद्रुतांवाहिनींदृष्ट्वावानराणामितस्ततः ॥
कुंभकर्णेनसुग्रीवंगृहीतंचापिवानरं ॥ ७२ ॥ हनूमांश्चिंतयामाससमतिमान्मारुतात्मजः ॥ एवंगृहीतेसुग्रीवेकिंकर्तव्यंमयाभवेत् ॥ ७३ ॥ यद्धिन्या
य्यंमयाकर्तुंतत्करिष्याम्यसंशयं ॥ भूत्वापर्वतसंकाशोनाशयिष्यामिराक्षसं ॥ ७४ ॥ मयाहतेसंयतिकुंभकर्णेमहाबलेमुष्टिविशीर्णदेहे ॥ विमोचिते
वानरपार्थिवेचभवंतुहृष्टाःप्लवगाःसमग्राः ॥ ७५ ॥ अथवास्वयमप्येषमोक्षंप्राप्स्यतिवानरः ॥ गृहीतोयंयदिभवेत्त्रिदशैःसासुरोरगैः ॥ ७६ ॥ मन्ये
नतावदात्मानंबुध्यतेवानराधिपः ॥ शैलप्रहाराभिहतःकुंभकर्णेनसंयुगे ॥ ७७ ॥ अयंमुहूर्तात्सुग्रीवोलब्धसंज्ञोमहाहवे ॥ आत्मनोवानराणांचयत्प
थ्यंतत्करिष्यति ॥ ७८ ॥

त्स्वयमेवकुंभकर्णान्मोक्षंप्राप्स्यति यद्विनमोचयिष्यत्यालानंतदामोचयितव्योमयेतिक्षणमात्रंप्रतीक्ष्यस्थितः सासुरोरगैस्त्रिदशैर्गृहीतोपियद्ययंभवेत्तथापिमहाबलत्वात्स्वयमेवमोक्षंप्रा
प्स्यति किंपुनरमेनराक्षसापसदेनेतिभावः ॥ ७६ ॥ कथंतर्हिनेदानींमोचयतीत्यत्राह मन्येइति मोहवशादात्मानंपरेणगृहीतंनबुध्यतइतिमन्येइत्यर्थः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

कंठग्रहणांतत्वेपिमयानायंमोचयितुमुचितइत्याह मयात्विति ॥ ७९ ॥ कांक्षिष्येप्रतीक्षिष्ये तस्मात्क्षणंप्रतीक्षिष्येइतिपाठांतरं मोक्षितस्यकृतमोक्षणस्यविक्रमंतुद्रक्ष्यामीतिशेषः ॥ ८० ॥
॥ ८१ ॥ पुष्पाग्र्यवर्षैरुत्तमपुष्पवर्षैः ॥ ८२ ॥ लाजगंधोदवर्षैःसिच्यमानः दैवगत्यामोहनिवृत्तये सुग्रीवइतिशेषः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ संप्रतिकर्तुंसम्यक्प्रतिकर्तुं ॥ ८५ ॥ खरैस्तीक्ष्णैःकरा

मयातुमोक्षितस्यास्यसुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ अप्रीतिश्चभवेत्कष्टाकीर्तिनाशश्चशाश्वतः ॥ ७९ ॥ तस्मान्मुहूर्तंकांक्षिष्येविक्रमंमोक्षितस्यतु ॥ भि
न्नंचवानरानीकंतावदाश्वासयाम्यहं ॥ ८० ॥ इत्येवंचिंतयित्वाथहनूमान्मारुतात्मजः ॥ भूयःसंस्तंभयामासवानराणांमहाचमूं ॥ ८१ ॥ सकुंभक
र्णोथविवेशलंकांस्फुरंतमादायमहाहरिंतं ॥ विमानचर्यागृहगोपुरस्थैःपुष्पाग्र्यवर्षैरभिपूज्यमानः ॥ ८२ ॥ लाजगंधोदवर्षैस्तुसिच्यमानःशनैःशनैः ॥
राजवीथ्यास्तुशीतत्वात्संज्ञांप्रापमहाबलः ॥ ८३ ॥ ततःससंज्ञामुपलभ्यकृच्छ्राद्बलीयसस्तस्यभुजांतरस्थः ॥ अवेक्षमाणःपुरराजमार्गंविचिंतयामा
समुहुर्महात्मा ॥ ८४ ॥ एवंगृहीतेनकथंनुनामशक्यंमयासंप्रतिकर्तुमद्य ॥ तथाकरिष्यामियथाहरीणांभविष्यतीष्टंचहितंचकार्यं ॥ ८५ ॥ ततःकराग्रैः
सहसासमेत्यराजाहरीणाममरेंद्रशत्रोः ॥ खरैश्चकर्णौदशनैश्चनासांददंशपार्श्वौ ॥ ८६ ॥ सकुंभकर्णोहृतकर्णनासोविदारितस्तेनरदै
र्नखैश्च ॥ रोषाभिभूतःक्षतजार्द्रगात्रःसुग्रीवमाविध्यपिपेषभूमौ ॥ ८७ ॥ सभूतलेभीमबलाभिपिष्टःसुरारिभिस्तैरभिहन्यमानः ॥ जगामखंकंदुक
वज्जवेनपुनश्चरामेणसमाजगाम ॥ ८८ ॥ कर्णनासाविहीनस्तुकुंभकर्णोमहाबलः ॥ रराजशोणितोत्सिक्तोगिरिःप्रस्रवणैरिव ॥ ८९ ॥ शोणितार्द्रो
महाकायोराक्षसोभीमदर्शनः ॥ अमर्षाच्छोणितोद्गारीशुशुभेरावणानुजः ॥ ९० ॥ नीलांजनचयप्रख्यःससंध्यइवतोयदः ॥ युद्धायाभिमुखोभीमो
मनश्चक्रेनिशाचरः ॥ ९१ ॥ गतेचतस्मिन्सुरराजशत्रुःक्रोधात्प्रदुद्रावरणायभूयः ॥ अनायुधोस्मीतिविचिंत्यरौद्रोघोरंतदामुद्गरमाससाद ॥ ९२ ॥
ततःसपुर्याःसहसामहात्मानिष्क्रम्यतद्वानरसैन्यमुग्रं ॥ बभक्षरक्षोयुधिकुंभकर्णःप्रजायुगांताग्निरिवप्रवृद्धः ॥ ९३ ॥ ॥१०९॥

ग्रैर्नखैःकर्णौ लुलुंचेतिशेषः पादैःपादनखैः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ सुरारिभिःराक्षसैः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ नीलांजनेत्यनेननिर्ध्यंजनाविख्यातवृत्तिः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥

रक्षआदेरपिखादनेहेतुर्मोहादिति मद्यादिनेवरक्तपानजमदवैवश्यादितिभावः यथामृत्युर्हरतेतथासभक्षयामासेत्यर्थः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ संप्रस्रवत् अडभावआर्षः भक्षितवानरसंबंधिशोणि

बुभुक्षितःशोणितमांसगृध्नुःप्रविश्यतद्वानरसैन्यमुग्रं ॥ चखादरक्षांसिहरीन्पिशाचानृक्षांश्चमोहाद्युधिकुंभकर्णः ॥ यथैवमृत्युर्हरतेयुगांतेसभक्षया
मासहरींश्चमुख्यान् ॥ ९४ ॥ एकंद्वौत्रीन्बहून्क्रुद्धोवानरान्सहराक्षसैः ॥ समादायैकहस्तेनप्रचिक्षेपत्वरन्मुखे ॥ ९५ ॥ संप्रस्रवत्तदामेदःशोणितंचम
हाबलः ॥ वध्यमानोनगेंद्राग्रैर्भक्षयामासवानरान् ॥ ९६ ॥ तेभक्ष्यमाणाहरयोरामंजग्मुस्तदागतिं ॥ कुंभकर्णोभृशंक्रुद्धःकपीन्खादन्प्रधावति ॥ ९७ ॥
शतानिसप्तचाष्टौचविंशत्रिंशत्तथैवच ॥ संपरिष्वज्यबाहुभ्यांखादन्विपरिधावति ॥ ९८ ॥ मेदोवसाशोणितदिग्धगात्रःकर्णावसक्तग्रथितांत्रमालः ॥
ववर्षशूलानिसुतीक्ष्णदंष्ट्रःकालोयुगांतस्थइवप्रवृद्धः ॥ ९९ ॥ तस्मिन्कालेसुमित्रायाःपुत्रःपरबलार्दनः ॥ चकारलक्ष्मणःक्रुद्धोयुद्धंपरपुरंजयः
॥ १०० ॥ सकुंभकर्णस्यशरान्शरीरेसप्तवीर्यवान् ॥ निचखानाददेचान्यान्विससर्जचलक्ष्मणः ॥ १ ॥ पीड्यमानस्तदास्त्रंतुविशेषंतत्सराक्षसः ॥ तत
श्चुकोपबलवान्सुमित्रानंदवर्धनः ॥ २ ॥ अथास्यकवचंशुभ्रंजांबूनदमयंशुभं ॥ प्रच्छादयामासशरैःसंध्याभ्रमिवमारुतः ॥ ३ ॥ नीलांजनचयप्रख्यः
शरैःकांचनभूषणैः ॥ आपीड्यमानःशुशुभेमेघैःसूर्यइवांशुमान् ॥ ४ ॥ ततःसराक्षसोभीमःसुमित्रानंदवर्धनं ॥ सावज्ञमेवप्रोवाचवाक्यंमेघौघनिःस्व
नः ॥ ५ ॥ अंतकस्याप्यकष्टेनयुधिजेतारमाहवे ॥ युध्यतामामभीतेनख्यापितावीरतात्वया ॥ ६ ॥ प्रगृहीतायुधस्येहमृत्योरिवमहामृधे ॥ तिष्ठन्नप्यग्र
तःपूज्यःकिमुयुद्धप्रदायकः ॥ ७ ॥ ऐरावतंसमारूढोवृतःसर्वामरैःप्रभुः ॥ नैवशक्रोपिसमरेस्थितपूर्वःकदाचन ॥ ८ ॥ अद्यत्वयाहंसौमित्रेबालेनापिप
राक्रमैः ॥ तोषितोगंतुमिच्छामित्वामनुज्ञाप्यराघवं ॥ ९ ॥ यत्तुवीर्यबलोत्साहैस्तोषितोहंरणेत्वया ॥ राममेवैकमिच्छामिहंतुंयस्मिन्हतेहतं ॥ ११० ॥
रामेमयात्रनिहतेयेन्येस्थास्यंतिसंयुगे ॥ तानहंयोधयिष्यामिस्वबलेनप्रमाथिना ॥ ११ ॥

ताविति ॥ ९६ ॥ गतिंशरणं ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ कर्णावसक्तेत्यनेनाधोभागेएवकर्णलुंचनंसुग्रीवेणकृतमितिगम्यते कर्णावसक्ताग्रथिताःपरस्परसंलग्नाअंत्रमालायस्यसः ॥ ९९ ॥ १०० ॥
॥ १ ॥ पीड्यमानः सराक्षसस्तदस्त्रंविशेषमस्त्रांतरेणविगतशेषंचकारेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अभ्यधावत तंरामंविसृज्येतिशेषः ॥१८॥तेरौद्रास्त्रप्रयोजिताःशराः॥१९॥१२०॥प्रस्रवणंनिर्झरः॥२१॥२२॥२३॥ततोधर्मात्मारामस्तस्य

इत्युक्तवाक्यंतद्रक्षःप्रोवाचस्तुतिसंहितं ॥ मृधेघोरतरंवाक्यंसौमित्रिःप्रहसन्निव ॥ १२ ॥ यस्त्वंशक्रादिभिर्देवैरसह्यःप्राप्यपौरुषं ॥ तत्सत्यंनान्य
थावीरदृष्टस्तेद्यपराक्रमः॥ १३ ॥ एषदाशरथीरामस्तिष्ठत्यद्रिरिवाचलः॥ इतिश्रुत्वाह्यनादृत्यलक्ष्मणंसनिशाचरः॥ १४ ॥ अतिक्रम्यचसौमित्रिंकुं
भकर्णोमहाबलः॥ राममेवाभिदुद्रावकंपयन्निवमेदिनीं॥ १५ ॥ अथदाशरथीरामोरौद्रमस्त्रंप्रयोजयन् ॥ कुंभकर्णस्यहृदयेससर्जनिशितान्शरा
न्॥ १६ ॥ तस्यरामेणविद्धस्यसहसाभिप्रधावतः॥ अंगारमिश्राःक्रुद्धस्यमुखान्निश्चेरुरर्चिषः॥ १७॥ रामास्त्रविद्धोघोरंवैनर्दन्राक्षसपुंगवः॥ अ
भ्यधावततंक्रुद्धोहरीन्विद्रावयन्रणे॥ १८ ॥ तस्योरसिनिमग्नास्तेशराबर्हिणवाससः ॥ हस्ताच्चास्यपरिभ्रष्टागदाचोर्व्यांपपातह॥ १९ ॥ आयुधानि
चसर्वाणिविप्रकीर्यंतभूतले॥ सनिरायुधमात्मानंयदामेनेमहाबलः॥१२०॥ मुष्टिभ्यांचकराभ्यांचचकारकदनंमहत् ॥ सबाणैरतिविद्धांगःक्षतजे
नसमुक्षितः॥ रुधिरंपरिसुस्रावगिरिःप्रस्रवणंयथा॥२१॥ सतीव्रेणचकोपेनरुधिरेणचमूर्छितः॥ वानरान्राक्षसान्ऋक्षान्खादन्सपरिधावति॥२२॥
अथशृंगंसमाविध्यभीमंभीमपराक्रमः॥ चिक्षेपराममुद्दिश्यबलवानंतकोपमः॥ अप्राप्तमंतरारामःसप्तभिस्तमजिह्मगैः॥ २३ ॥ ततस्तुरामोधर्मा
त्मातस्यशृंगंमहत्तदा॥ शरैःकांचनचित्रांगैश्चिच्छेदभरताग्रजः॥ २४॥ तन्मेरुशिखराकारैर्द्योतमानमिवश्रिया ॥ द्वेशतेवानराणांचपतमानमपा
तयत्॥ २५॥ तस्मिन्कालेसधर्मात्मालक्ष्मणोराममब्रवीत् ॥ कुंभकर्णवधेयुक्तोयोगान्परिमृशन्बहून् ॥ २६ ॥ नैवायंवानरान्राजन्नविजानातिरा
क्षसान्॥ मत्तःशोणितगंधेनस्वान्परांश्चैवखादते॥ २७॥ साध्वेनमधिरोहंतुसर्वतोवानरर्षभाः॥ यूथपाश्चयथामुख्यास्तिष्ठंत्वस्मिन्समंततः॥२८॥
अद्यायंदुर्मतिःकालेगुरुभारप्रपीडितः ॥ प्रचरन्राक्षसोभूमौनान्यान्हन्यात्प्लवंगमान्॥ २९ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराजपुत्रस्यधीमतः ॥ तेसमारुरुहु
र्हृष्टाःकुंभकर्णमहाबलाः॥ १३० ॥

महत्तच्छृंगमंतरामध्येमार्गेसप्तभिरजिह्मगत्वादिगुणविशिष्टैःशरैश्चिच्छेद ॥ २४ ॥ २५ ॥ योगानुपायान् अनेनवधकालेलक्ष्मणसाहित्यंरामस्यगम्यते ॥२६॥२७॥२८॥२९॥१३०॥

॥ ३१ ॥ राक्षसंरुष्टोयमितिमत्वावेगेनसमुत्पपात ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ लक्ष्मणानुचरः बहुव्रीहिः लक्ष्मणसहितः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ कालांतकयमानामवस्था

कुंभकर्णस्तुसंक्रुद्धःसमारूढैःप्लवंगमैः॥ व्यधूनयत्तान्वेगेनदुष्टहस्तीवहस्तिपान्॥ ३१ ॥ तान्दृष्ट्वानिर्धुतान्रामोरुष्टोयमितिराक्षसं ॥ समुत्पपातवेगे
नधनुरुत्तममाददे॥ ३२॥ क्रोधरक्तेक्षणोधीरोनिर्दहन्निवचक्षुषा॥ राघवोराक्षसंवेगादभिदुद्राववेगितः ॥ ३३ ॥ यूथपान्हर्षयन्सर्वान्कुंभकर्ण
बलार्दितान्॥ ३४॥ सचापमादायभुजंगकल्पंदृढज्यमुग्रंतपनीयचित्रं॥ हरीन्समाश्वास्यसमुत्पपातरामोनिबद्धोत्तमतूणबाणः ॥ ३५॥ सवानरग
णैस्तैस्तुवृतःपरमदुर्जयैः॥ लक्ष्मणानुचरोवीरःसंप्रतस्थेमहाबलः॥ ३६ ॥ सददर्शमहात्मानंकिरीटिनमरिंदमं ॥ शोणिताप्लुतरक्ताक्षंकुंभकर्णमहा
बलं॥ ३७॥ सर्वान्समभिधावंतंयथारुष्टंदिशागजं॥ मार्गमाणंहरीन्क्रुद्धंराक्षसैःपरिवारितं ॥ ३८॥ विंध्यमंदरसंकाशंकांचनांगदभूषणं ॥ स्रवं
तंरुधिरंवक्त्राद्वर्षमेघमिवोत्थितं॥ ३९॥ जिह्वयापरिलिह्यंतंसृक्किणीशोणितोक्षिते॥ मृद्नंतंवानरानीकंकालांतकयमोपमं॥ १४० ॥ तंदृष्ट्वाराक्षस
श्रेष्ठंप्रदीप्तानलवर्चसं॥ विस्फारयामासतदाकार्मुकंपुरुषर्षभः ॥ ४१॥ सतस्यचापनिर्घोषात्कुपितोराक्षसर्षभः ॥ अमृष्यमाणस्तंघोषमभिदुद्राव
राघवं॥ ४२ ॥ ततस्तुघारोद्धतमेघकल्पंभुजंगराजोत्तमभोगबाहुः॥ तमापतंतंधरणीधराभमुवाचरामोयुधिकुंभकर्णं ॥ ४३॥ आगच्छरक्षोधि
पमाविषादमवस्थितोहंप्रगृहीतचापः॥ अवेहिमांराक्षसवंशनाशनंयस्त्वंमुहूर्ताद्भविताविचेताः॥ ४४ ॥ रामोयमितिविज्ञायजहासविकृतस्वनं॥
अभ्यधावतसंक्रुद्धोहरीन्विद्रावयन्रणे॥ ४५॥ दारयन्निवसर्वेषांहृदयानिवनौकसां॥ प्रहस्यविकृतंभीमंसमेघस्तनितोपमं ॥ ४६॥ कुंभकर्णोम
हातेजाराघवंवाक्यमब्रवीत्॥ नाहंविराधोविज्ञेयोनकबंधःखरोनच ॥ नवालीनचमारीचःकुंभकर्णःसमागतः ॥ ४७॥ पश्यमेमुद्गरंभीमंसर्वंका
लायसंमहत् ॥ अनेननिर्जितादेवादानवाश्चपुरामया ॥ ४८॥

कृतोभेदइतितीर्थः ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ भुजंगराजस्यशेषस्योत्तमोभोगस्तद्वद्बाहुर्यस्यसः ॥४३॥ हेरक्षोधिपविषादंमाआगच्छ योहंप्रगृहीतचापःस्थितस्तंमांराममवेहि तस्मान्मा
मेवागच्छ मुहूर्तात्त्वंविचेताःनिर्जीवोमृतोभवितेतियुधिरामःकुंभकर्णमुवाचेत्यन्वयः ॥ ४४ ॥ रामोयमितिविज्ञाय रामवचसेतिशेषः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

विकर्णनासइत्येतावन्मात्रेणमामवज्ञातुंदुर्बलइत्यवगंतुंनार्हसि नहिविराधादिवदहंलीलयात्वयासुयोधःअतोमयियत्नवान्भवेत्यर्थः ननुकथंनदुर्बलस्तत्राह स्वल्पापीति ॥४९॥१५०॥
नव्यथतेनविव्यथे ॥ ५१ ॥ व्यथयांप्रचकुरित्यार्षआमंतस्यव्यवहितप्रयोगः ॥ ५२ ॥ वारिधाराःपर्वतइवसायकान्शरीरेणपिबन्निवितियोजना एतेनसर्वेसायकाःशरीरेमग्नाअपिनव्य

विकर्णनासइतिमांनावज्ञातुंत्वमर्हसि ॥ स्वल्पापिहिनमेपीडाकर्णनासाविनाशनात् ॥ ४९ ॥ दर्शयेक्ष्वाकुशार्दूलवीर्यंगात्रेषुमेनघ ॥ ततस्त्वांभक्ष
यिष्यामिदृष्टपौरुषविक्रमं ॥ १५० ॥ सकुंभकर्णस्यवचोनिशम्यरामःसपुंखान्विससर्जबाणान् ॥ तैराहतोवज्रसमप्रवेगैर्नचुक्षुभेनव्यथतेसुरारिः
॥ ५१ ॥ यैःसायकैःसालवरानिकृत्तावालीहतोवानरपुंगवश्च ॥ तेकुंभकर्णस्यतदाशरीरंवज्रोपमानव्यथयांप्रचक्रुः ॥ ५२ ॥ सवारिधाराइवसाय
कांस्तान्पिबन्शरीरेणमहेंद्रशत्रुः ॥ जघानरामस्यशरप्रवेगंव्याविध्यतंमुद्गरमुग्रवेगं ॥ ५३ ॥ ततस्तुरक्षःक्षतजावलिप्तंवित्रासनंदेवमहाचमूनां ॥
व्याविध्यतंमुद्गरमुग्रवेगंविद्रावयामासचमूंहरीणां ॥ ५४ ॥ वायव्यमादायततोवरास्त्रंरामःप्रचिक्षेपनिशाचराय ॥ समुद्गरंतेनजहारबाहुंसकृत्त
बाहुस्तुमुलंननाद ॥ ५५ ॥ सतस्यबाहुर्गिरिशृंगकल्पःसमुद्गरोराघवबाणकृत्तः ॥ पपाततस्मिन्हरिराजसैन्येजघानतांवानरवाहिनींच ॥ ५६ ॥
तेवानराभग्नहतावशेषाःपर्यंतमाश्रित्यतदाविषण्णाः ॥ प्रपीडितांगाददृशुःसुघोरंनरेंद्ररक्षोधिपसन्निपातं ॥ ५७ ॥ सकुंभकर्णोस्त्रनिकृत्तबाहुर्महा
सिकृत्ताग्रइवाचलेंद्रः ॥ उत्पाटयामासकरेणवृक्षंततोभिदुद्रावरणेनरेंद्रं ॥ ५८ ॥ तंतस्यबाहुंसहतालवृक्षंसमुद्यतंपन्नगभोगकल्पं ॥ ऐंद्रास्त्रयुक्ते
नजघानरामोबाणेनजांबूनदचित्रितेन ॥ ५९ ॥ सकुंभकर्णस्यभुजोनिकृत्तःपपातभूमौगिरिसन्निकाशः ॥ विचेष्टमानोनिजघानवृक्षान्शैलान्
शिलावानरराक्षसांश्च ॥ १६० ॥

थयंतीतिदर्शितं उग्रवेगंतंमुद्गरंव्याविध्यभ्रामयित्वारामस्यशरप्रवेगंजघान ॥ ५३ ॥ ततोरामंमुक्त्वाहरीणांचमूंविद्रावयामास ॥ ५४ ॥ समुद्गरंमुद्गरसहितं तेनवायव्यास्त्रेण ॥ ५५ ॥
॥ ५६ ॥ भग्नहतावशेषाःभग्नसमुद्गरपतितबाहुहतावशिष्टाः पर्यंतमाश्रित्यसमुद्गरबाहुपातप्रदेशसमीपमाश्रित्य विषण्णाःस्थिताः ॥ ५७ ॥ करेणकृत्तेतरेण ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ विचेष्टमा
नः भूमावितिशेषः ॥ १६० ॥

॥ ६१ ॥ विनादयंतौदिगादीन्प्रतिध्वनयंतौ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ चुकूज अवर्णेनशब्देनेतिशेषः ॥ ६४ ॥ अरिष्टंरिपूणामशुभदं ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ शक्राशन्योरिवशक्राशनेरिवबाधीमोवि
क्रमोयस्यतंकुंभकर्णंजगाम ॥ ६७ ॥ चलेगतेचारूरमणीयेकुंडलेयस्मात्तच्चलचारुकुंडलं ॥ ६८ ॥ कुंभकर्णशिरइति कुंडलाभ्यामलंकृतंविनाकृतं अलंभूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाच
कमित्यमरः कुंभकर्णस्यशिरः अरात्रौप्रातःकालेआदित्येउदितेगगनमध्यस्थचंद्रमाइवनिष्प्रभंभातीत्यर्थः अयंश्लोकःप्रक्षिप्तइतिबहवः ॥ ६९ ॥ उच्चंप्राकारंलंकायाइतिशेषः शिरः

तंछिन्नबाहुंसमवेक्ष्यरामःसमापतंतंसहसानदंतं ॥ द्वावर्धचंद्रौनिशितौप्रगृह्यचिच्छेदपादौयुधिराक्षसस्य ॥ ६१ ॥ तौतस्यपादौप्रदिशोदिशश्च
गिरेर्गुहाश्चैवमहार्णवंच ॥ लंकांचसेनांकपिराक्षसानांविनादयंतौविनिपेततुश्च ॥ ६२ ॥ निकृत्तबाहुर्विनिकृत्तपादोविदार्यवक्त्रंवडवामुखाभं ॥
दुद्रावरामंसहसाभिगर्जन्राहुर्यथाचंद्रमिवांतरिक्षे ॥ ६३ ॥ अपूरयत्तस्यमुखंशिताग्रैरामःशरैर्हेमपिनद्धपुंखैः ॥ संपूर्णवक्त्रोनशशाकवक्तुंचुकूजकृ
च्छ्रेणमुमूर्छचापि ॥ ६४ ॥ अथाददेसूर्यमरीचिकल्पंसब्रह्मदंडांतककालकल्पं ॥ अरिष्टमैंद्रंनिशितंसुपुंखंरामःशरंमारुततुल्यवेगं ॥ ६५ ॥ तंवज्र
जांबूनदचारुपुंखंप्रदीप्तसूर्यज्वलनप्रकाशं ॥ महेंद्रवज्राशनितुल्यवेगंरामःप्रचिक्षेपनिशाचराय ॥ ६६ ॥ ससायकोराघवबाहुचोदितोदिशःस्वभा
सादशसंप्रकाशयन् ॥ विधूमवैश्वानरभीमदर्शनोजगामशक्राशनिभीमविक्रमं ॥ ६७ ॥ सतन्महापर्वतकूटसन्निभंसुवृत्तदंष्ट्रंचलचारुकुंडलं ॥ च
कर्तरक्षोधिपतेःशिरस्तदायथैववृत्रस्यपुरापुरंदरः ॥ ६८ ॥ कुंभकर्णशिरोभातिकुंडलालंकृतंमहत् ॥ आदित्येऽभ्युदितेरात्रौमध्यस्थइवचंद्रमाः ॥ ६९ ॥
तद्रामबाणाभिहतंपपातरक्षःशिरःपर्वतसन्निकाशं ॥ बभंजचर्यागृहगोपुराणिप्राकारमुच्चंतमपातयच्च ॥ १७० ॥ तच्चातिकायंहिमहत्प्रकाशंरक्षस्त
दातोयनिधौपपात ॥ ग्राहान्परान्मीनवरान्भुजंगमान्ममर्दभूमिंचतथाविवेश ॥ ७१ ॥

कर्तनवेगोत्थितंलंकायांपपात देहस्तुकर्तनवेगविलुठन्समुद्रेपपातपतितः यद्यपि तंब्रह्मास्त्रेणसौमित्रिर्ददाराद्रिवरोपमं सपपातमहावीरोदिव्यास्त्राभिहतोरणे तंदृष्ट्वावृत्रसंकाशंकुंभकर्णंत
रस्विनं गतासुंपतितंभूमौराक्षसाःप्राद्रवन्भयादितिमहाभारतोक्त्यालक्ष्मणतःकुंभकर्णवधःप्रतीयतेतथापिनविरोधः रामलक्ष्मणाभ्यांमिलित्वातद्वधकरणात् अतएवपूर्वंलक्ष्मणानुचरइत्य
चलक्ष्मणसहितइतिव्याख्यातं प्राधान्यात्त्वत्ररामस्यैवतद्धंतृत्वोक्तिः लक्ष्मणसाहित्येनहननानुव्यासोलक्ष्मणस्यहंतृत्वमुक्तवान् ॥ १७० ॥ ७१ ॥

॥ ७२ ॥ ७३ ॥ भूरिणामहता ॥ ७४ ॥ देवलोकस्यआकाशस्य मध्येइतिशेषः व्यभासीत् विशेषेणभातिस्म ॥ ७५ ॥ प्रबुद्धपद्मप्रतिमैरिवप्रबुद्धपद्मरूपैरिव अतोनेवशब्दवैयर्थ्यं इष्ट
भागिनंइष्टप्राप्तिमंतं ॥ ७६ ॥ कदाचननकदाप्यजयवंतं ॥१७७॥ धनुरमानः ॥ २०१ ॥ कतकः ॥ ६१ ॥ अत्रदिनद्वयेनकुंभकर्णोत्थानंततःसप्तमवासरेवधइतिभाद्रपदपूर्णिमायामे
तद्वधइतिपाद्मसंमतिपूर्वकमग्रेस्फुटीभविष्यति इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ कुंभकर्णमिति

तस्मिन्हतेब्राह्मणदेवशत्रौमहाबलेसंयतिकुंभकर्णे ॥ चचालभूर्भूमिधराश्चसर्वेहर्षाच्चदेवास्तुमुलंप्रणेदुः ॥ ७२ ॥ ततस्तुदेवर्षिमहर्षिपन्नगाःसुराश्च
भूतानिसुपर्णगुह्यकाः ॥ सयक्षगंधर्वगणानभोगताःप्रहर्षितारामपराक्रमेण ॥ ७३ ॥ ततस्तुतेतस्यवधेनभूरिणामनस्विनोनैर्ऋतराजबांधवाः ॥
विनेदुरुच्चैर्व्यथितारघूत्तमंहरिंसमीक्ष्यैवयथामतंगजाः ॥ ७४ ॥ सदेवलोकस्यतमोनिहत्यसूर्योयथाराहुमुखाद्विमुक्तः ॥ तथाव्यभासीद्धरिसैन्यम
ध्येनिहत्यरामोयुधिकुंभकर्णं ॥ ७५ ॥ प्रहर्षमीयुर्बहवश्चवानराःप्रबुद्धपद्मप्रतिमैरिवाननैः ॥ अपूजयन्राघवमिष्टभागिनंहतेरिपौभीमबलेनृपात्म
जं ॥ ७६ ॥ सकुंभकर्णंसुरसैन्यमर्दनंमहत्सुयुद्धेषुकदाचनाजितं ॥ ननंदहत्वाभरताग्रजोरणेमहासुरंवृत्रमिवामराधिपः ॥ १७७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम
द्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कुंभकर्णंहतंदृष्ट्वाराघवेणमहात्मना ॥ राक्षसाराक्षसें
द्रायरावणायन्यवेदयन् ॥ १ ॥ राजन्सकालसंकाशःसंयुक्तःकालकर्मणा ॥ विद्राव्यवानरींसेनांभक्षयित्वाचवानरान् ॥ २ ॥ प्रतपित्वामुहूर्तंतुप्र
शांतोरामतेजसा ॥ कायेनार्धप्रविष्टेनसमुद्रंभीमदर्शनं ॥ ३ ॥ निकृत्तनासाकर्णेनविक्षरद्रुधिरेणच ॥ रुध्वाद्वारंशरीरेणलंकायाःपर्वतोपमः ॥ ४ ॥
कुंभकर्णस्तवभ्राताकाकुत्स्थशरपीडितः ॥ अगंडभूतोविवृतोदावदग्धइवद्रुमः ॥ ५ ॥

॥ १ ॥ कालसंकाशःकुंभकर्णः कालकर्ममृत्युः समुद्रमर्धप्रविष्टेनकबंधरूपेणकायेनोपलक्षितः मुहूर्तंप्रतपित्वाविक्रम्य ॥ ३ ॥ निकृत्तनासाकर्णत्वादिगुणेनशरीरेणशिरोलक्षणेनलंका
द्वारंरुध्वापर्वतोपमःकुंभकर्णोरामतेजसाप्रशांतइतिपूर्वश्लोकेनान्वयः ॥ ४ ॥ अगंडभूतः अशिरःपाणिपादस्तुकबंधोऽगंडउच्यते विवृतोविवृतकायः अवस्रत्वात् दावदग्धोद्रुमइवप्रशां
तइत्यन्वयः ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ देवांतकादयोरावणपुत्राः ॥ ७ ॥ महोदरमहापार्श्वौविमातृजौभ्रातरौतस्य ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ बांधवानांचशल्यमनुद्धृत्येत्यन्वयः ॥११॥ अहंनास्मि अहमपिमृतप्रायइत्यर्थः
सुरासुरान्सुरासुरेभ्यः ॥ १२ ॥ १३ ॥ वज्रनिष्पेषस्तदाघातोपियस्यव्यसनंदुःखंनकुर्यात् ॥ १४ ॥ १५ ॥ लब्धलक्षाःलब्धावसराः ॥ १६ ॥ जीवितेनास्तिमेमतिः सजीवनयावस्थाने

श्रुत्वाविनिहतंसंख्येकुंभकर्णंमहाबलं ॥ रावणःशोकसंतप्तोमुमोहचपपातच ॥ ६ ॥ पितृव्यंनिहतंश्रुत्वादेवांतकनरांतकौ ॥ त्रिशिराश्चातिकायश्च
रुरुदुःशोकपीडिताः ॥ ७ ॥ भ्रातरंनिहतंश्रुत्वारामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ महोदरमहापार्श्वौशोकाक्रांतौबभूवतुः ॥ ८ ॥ ततःकृच्छ्रात्समासाद्यसंज्ञांराक्ष
सपुंगवः ॥ कुंभकर्णवधाद्दीनोविललापाकुलेंद्रियः ॥ ९ ॥ हावीररिपुदर्पघ्नकुंभकर्णमहाबल ॥ त्वंमांविहायवैदैवाद्यातोसियमसादनं ॥ १० ॥ ममश
ल्यमनुद्धृत्यबांधवानांमहाबल ॥ शत्रुसैन्यंप्रताप्यैकःक्वमांसंत्यज्यगच्छसि ॥ ११ ॥ इदानींखल्वहंनास्मियस्यमेपतितोभुजः ॥ दक्षिणोयंसमाश्रि
त्यनबिभेमिसुरासुरान् ॥ १२ ॥ कथमेवंविधोवीरोदेवदानवदर्पहा ॥ कालाग्निप्रतिमोह्यद्यराघवेणरणेहतः ॥ १३ ॥ यस्यतेवज्रनिष्पेषोनकुर्याद्व्य
सनंसदा ॥ सकथंरामबाणार्तःप्रसुप्तोसिमहीतले ॥ १४ ॥ एतेदेवगणाःसार्धमृषिभिर्गगनेस्थिताः ॥ निहतंत्वांरणेदृष्ट्वानिनदंतिप्रहर्षिताः ॥ १५ ॥
ध्रुवमद्यैवसंहृष्टालब्धलक्षाःप्लवंगमाः ॥ आरोक्ष्यंतीहदुर्गाणिलंकाद्वाराणिसर्वशः ॥ १६ ॥ राज्येननास्तिमेकार्यंकिंकरिष्यामिसीतया ॥ कुंभकर्णवि
हीनस्यजीवितेनास्तिमेमतिः ॥ १७ ॥ यद्यहंभ्रातृहंतारंनहन्मियुधिराघवं ॥ ननुमेमरणंश्रेयोनचेदंव्यर्थजीवितं ॥ १८ ॥ अद्यैवतंगमिष्यामिदेशंय
त्रानुजोमम ॥ नहिभ्रातॄन्समुत्सृज्यक्षणंजीवितुमुत्सहे ॥ १९ ॥ देवाहिमांहसिष्यंतिदृष्ट्वापूर्वापकारिणं ॥ कथमिंद्रंजयिष्यामिकुंभकर्णहतेत्वयि ॥ २० ॥
तदिदंमामनुप्राप्तंविभीषणवचःशुभं ॥ यदज्ञानान्मयातस्यनगृहीतंमहात्मनः ॥ २१ ॥ विभीषणवचस्तावत्कुंभकर्णप्रहस्तयोः ॥ विनाशोयंसमु
त्पन्नोमांव्रीडयतिदारुणः ॥ २२ ॥

बुद्धिर्नास्तीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ भ्रातॄनित्यनेनखरादयोप्यनुस्मृताइतिज्ञायते ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ यावद्यदारभ्यकुंभकर्णप्रहस्तयोर्दारुणोयंविनाशउत्पन्नस्तावत्तदारभ्यविभीष
णवचोमांव्रीडयतीत्यर्थः इदंभ्रातृवचोनगृहीतमितिलज्जितोस्मीत्यर्थः ॥ २२ ॥

अपिचधार्मिकस्यनिष्कासनफलमिदमित्याह तस्यायमित्यादि ॥२३॥२४॥ घोरमानः कं०॥६२॥ इतिश्रीरामाभि०वा०आ०यु० अष्टषष्टितमःसर्गः ॥६८॥ ॥७॥ एवमिति विलप मानस्यविलपतःश्रुत्वाविलापमितिशेषः ॥१॥ एवमेवदेवदानवदर्पहाकालाग्निप्रतिमइत्याद्युक्तप्रकारेणमहावीर्योहतोदैवादितिशेषः सत्पुरुषाःशूराः ॥२॥ ईदृशंत्रैलोक्यविजयसमर्थं शो

तस्यायंकर्मणःप्राप्तोविपाकोममशोकदः ॥ यन्मयाधार्मिकःश्रीमान्सनिरस्तोविभीषणः ॥ २३ ॥ इतिबहुविधमाकुलांतरात्माकृपणमतीवविल प्यकुंभकर्णं ॥ न्यपतदपिदशाननोभृशार्तस्तमनुजमिंद्ररिपुंविदित्वा ॥ २४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टष ष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥७॥ ॥७॥ एवंविलपमानस्यरावणस्यदुरात्मनः ॥ श्रुत्वाशोकाभिभूतस्यत्रिशिरावाक्यमब्रवीत् ॥१॥ एवमेवमहावीर्योहतोनस्तातमध्यमः ॥ नतुसत्पुरुषाराजन्विलपंतियथाभवान् ॥ २ ॥ नूनंत्रिभुवनस्यापिपर्याप्तस्त्वमसिप्रभो ॥ सकस्मात्प्राकृतइव शोचस्यात्मानमीदृशं ॥ ३ ॥ ब्रह्मदत्तास्तितेशक्तिःकवचंसायकोधनुः ॥ सहस्रखरसंयुक्तोरथोमेघसमस्वनः ॥ ४ ॥ त्वयासकृद्विशस्त्रेणविशस्तादेवदा नवाः ॥ ससर्वायुधसंपन्नोराघवंशास्तुमर्हसि ॥ ५ ॥ कामंतिष्ठमहाराजनिर्गमिष्याम्यहंरणे ॥ उद्धरिष्यामितेशत्रून्गरुडःपन्नगानिव ॥ ६ ॥ शंबरो देवराजेननरकोविष्णुनायथा ॥ तथाद्यशयितारामोमयायुधिनिपातितः ॥ ७ ॥ श्रुत्वात्रिशिरसोवाक्यंरावणोराक्षसाधिपः ॥ पुनर्जातमिवात्मानंम न्यतेकालचोदितः ॥ ८ ॥ श्रुत्वात्रिशिरसोवाक्यंदेवांतकनरांतकौ ॥ अतिकायश्चतेजस्वीबभूवुर्युद्धहर्षिताः ॥ ९ ॥ ततोहमहमित्येवगर्जंतोनैर्ऋत र्षभाः ॥ रावणस्यसुतावीराःशक्रतुल्यपराक्रमाः ॥ १० ॥ अंतरिक्षगताःसर्वेसर्वेमायाविशारदाः ॥ सर्वेत्रिदशदर्पघ्नाःसर्वेसमरदुर्मदाः ॥ ११ ॥ सर्वे सुबलसंपन्नाःसर्वेविस्तीर्णकीर्तयः ॥ सर्वेसमरमासाद्यनश्रूयंतेस्मनिर्जिताः ॥ १२ ॥

चसिशोकवंतंकरोषि ॥ ३ ॥ ४ ॥ असकृत्त्वयाविशस्ताइत्यन्वयः वित्रस्ताइतिपाठेवित्रासिताइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ नरकोविष्णुनेति अयंसिंहिकायांविप्रचित्तेर्जातोनरकोभौमान्नर कात्कृष्णहतादन्यइतितीर्थः ॥ ७ ॥ पुनर्जातमिवात्मानंमन्यते त्रिशिरसोवचनमात्रेणसंतुष्टोबभूव ननुकुंभकर्णसाध्येर्थेकथंरावणस्यतस्माज्जयप्रत्याशयासंतोषस्तत्राह कालचोदितइ ति तन्नाशप्रवृत्तकालात्मकभगवत्प्रेरणयापुनस्तस्ययुद्धबुद्ध्यनुपरमइत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अंतरिक्षेगतंगमनंयेषांते ॥ ११ ॥ विस्तीर्णकीर्तयःविशालकीर्तयः ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ प्रवरविज्ञानाःश्रेष्ठज्ञानवंतः ॥ १४ ॥ शत्रूणांबलस्यश्रीणांचार्दनैरित्यर्थैश्रियार्दनैरित्यार्ष ॥ १५ ॥ आशीर्भिरित्यस्यसंयुज्येतिशेषः ॥ १६ ॥ युद्धोन्मत्तमत्तशब्दौमहोदरम हापार्श्वयोःपर्यायनामनी ॥ १७ ॥ १८ ॥ सर्वौषधीभिःआयुधप्रहारनिवारकौषधिविशेषैः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सवितेवास्तमूर्धनीत्यनेनशीघ्रंनाशःसूचितः ॥ २२ ॥ २३ ॥ वि

देवैरपिसगंधर्वैःसकिन्नरमहोरगैः ॥ सर्वेस्त्रविदुषोवीराःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ १३ ॥ सर्वेप्रवरविज्ञानाःसर्वेलब्धवरास्तथा ॥ १४ ॥ सतैस्तथाभा स्करतुल्यदर्शनैःसुतैर्वृतःशत्रुबलश्रियार्दनैः ॥ रराजराजामघवान्यथामरैर्वृतोमहादानवदर्पनाशनैः ॥ १५ ॥ सपुत्रान्संपरिष्वज्यभूषयित्वाचभूष णैः ॥ आशीर्भिश्चप्रशस्ताभिःप्रेषयामासवैरणे ॥ १६ ॥ युद्धोन्मत्तंचमत्तंचभ्रातरौचापिरावणः ॥ रक्षणार्थंकुमाराणांप्रेषयामाससंयुगे ॥ १७ ॥ ते भिवाद्यमहात्मानंरावणंलोकरावणं ॥ कृत्वाप्रदक्षिणंचैवमहाकायाःप्रतस्थिरे ॥ १८ ॥ सर्वौषधीभिर्गंधैश्चसमालभ्यमहाबलाः ॥ निर्जग्मुर्नैर्ऋतश्रे ष्ठाःषडेतेयुद्धकांक्षिणः ॥ १९ ॥ त्रिशिराश्चातिकायश्चदेवांतकनरांतकौ ॥ महोदरमहापार्श्वौनिर्जग्मुःकालचोदिताः ॥ २० ॥ ततःसुदर्शनंनागंनील जीमूतसन्निभं ॥ ऐरावतकुलेजातमारुरोहमहोदरः ॥ २१ ॥ सर्वायुधसमायुक्तस्तूणीभिश्चाप्यलंकृतः ॥ रराजगजमास्थायसवितेवास्तमूर्धनि ॥ २२ ॥ हयोत्तमसमायुक्तंसर्वायुधसमाकुलं ॥ आरुरोहरथश्रेष्ठंत्रिशिरारावणात्मजः ॥ २३ ॥ त्रिशिरारथमास्थायविरराजधनुर्धरः ॥ सविद्युदु ल्कःसज्वालःसेंद्रचापइवांबुदः ॥ २४ ॥ त्रिभिःकिरीटैस्त्रिशिराःशुशुभेसरथोत्तमे ॥ हिमवानिवशैलेंद्रस्त्रिभिःकांचनपर्वतैः ॥ २५ ॥ अतिकायोति तेजस्वीराक्षसेंद्रसुतस्तदा ॥ आरुरोहरथश्रेष्ठंश्रेष्ठःसर्वधनुष्मतां ॥ २६ ॥ सुचक्राक्षंसुसंयुक्तंसानुकर्षंसकूबरं ॥ तूणीबाणासनैर्दीप्तंप्रासासिपरिघाकु लं ॥ २७ ॥ सकांचनविचित्रेणकिरीटेनविराजता ॥ भूषणैश्चबभौमेरुःप्रभाभिरिवभासयन् ॥ २८ ॥ सरराजरथेतस्मिन्राजसूनुर्महाबलः ॥ वृतो नैर्ऋतशार्दूलैर्वज्रपाणिरिवामरैः ॥ २९ ॥

द्युद्भिरुल्काभिःसहितः ॥ २४ ॥ कांचनपर्वतैःशिखरभूतैर्युक्तोहिमवानिव ॥ २५ ॥ २६ ॥ सुसंयुक्तंसुसंयुक्ताश्वं सानुकर्षंरथाक्षोपरिकूबराधारतयास्थापितोदारुविशेषोनुकर्षः अनु कर्षोदार्वधस्थमित्यमरः सकूबरं कूबरस्तुयुगंधरः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ .

॥ ३० ॥ ३१ ॥ परिघंसमादायस्थितोदेवांतकोदोर्भ्यांगिरिसमुद्रमथनेमंदरगिरिंपरिगृह्यस्थितस्य विष्णोर्वपुर्विडंबयन्विरराजेत्यनुकर्षः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अमरावत्याःसुराइवलंकायाःप्र
तस्थुरित्यन्वयः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ निश्चित्यनिश्चयेनमरणंशत्रुपराजयंवा करिष्यामइतिशेषः ॥ ३७ ॥ चिक्षिपुःशत्रुविषयाक्षेपवचनान्यूचुः सायकानित्यस्यजगृहुरित्यनेनान्व

हयमुच्चैःश्रवःप्रख्यंश्वेतंकनकभूषणं ॥ मनोजवंमहाकायमारुरोहनरांतकः ॥ ३० ॥ गृहीत्वाप्रासमुल्काभंविरराजनरांतकः ॥ शक्तिमादायतेजस्वी
गुहःशिखिगतोयथा ॥ ३१ ॥ देवांतकःसमादायपरिघंहेमभूषणं ॥ परिगृत्यगिरिंदोर्भ्यांवपुर्विष्णोर्विडंबयन् ॥ ३२ ॥ महापार्श्वोमहातेजागदामा
दायवीर्यवान् ॥ विरराजगदापाणिःकुबेरइवसंयुगे ॥ ३३ ॥ तेप्रतस्थुर्महात्मानोऽमरावत्याःसुराइव ॥ तान्गजैश्चतुरंगैश्चरथैश्चांबुदनिःस्वनैः ॥ ३४ ॥
अनूत्पेतुर्महात्मानोराक्षसाःप्रवरायुधाः ॥ तेविरेजुर्महात्मानःकुमाराःसूर्यवर्चसः ॥ ३५ ॥ किरीटिनःश्रियाजुष्टाग्रहादीप्ताइवांबरे ॥ प्रगृहीताबभौते
षांवस्त्राणामावलिःशिवा ॥ ३६ ॥ शरदभ्रप्रतीकाशाहंसावलिरिवांबरे ॥ मरणंवापिनिश्चित्यशत्रूणांवापराजयं ॥ ३७ ॥ इतिकृत्वामतिंवीराःसंज
ग्मुःसंयुगार्थिनः ॥ जगर्जुश्चप्रणेदुश्चचिक्षिपुश्चापिसायकान् ॥ ३८ ॥ जगृहुश्चमहात्मानोनिर्यातायुद्धदुर्मदाः ॥ क्ष्वेडितास्फोटितानांवैसंचचालेव
मेदिनी ॥ ३९ ॥ रक्षसांसिंहनादैश्चसंस्फोटितमिवांबरं ॥ तेभिनिष्क्रम्यमुदिताराक्षसेंद्रामहाबलाः ॥ ४० ॥ ददृशुर्वानरानीकंसमुद्यतशिलानगं ॥ हर
योपिमहात्मानोददृशूराक्षसंबलं ॥ ४१ ॥ हस्त्यश्वरथसंबाधंकिंकिणीशतनादितं ॥ नीलजीमूतसंकाशंसमुद्यतमहायुधं ॥ ४२ ॥ दीप्तानलरविप्रख्यै
र्नैर्ऋतैःसर्वतोवृतं ॥ तद्दृष्ट्वाबलमायांतंलब्धलक्षाःप्लवंगमाः ॥ ४३ ॥ समुद्यतमहाशैलाःसंप्रणेदुर्मुहुर्मुहुः ॥ अमृष्यमाणारक्षांसिप्रतिनर्दंतवानराः
॥ ४४ ॥ ततःसमुत्कृष्टरवंनिशम्यरक्षोगणावानरयूथपानां ॥ अमृष्यमाणाःपरहर्षमुग्रंमहाबलाभीमतरंप्रणेदुः ॥ ४५ ॥ तेराक्षसबलंघोरंप्रविश्य
हरियूथपाः ॥ विचेरुरुद्यतैःशैलैर्नगाःशिखरिणोयथा ॥ ४६ ॥

यः ॥ ३८ ॥ क्ष्वेडितास्फोटितानांच तैरित्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ समुद्यतशिलानगंसमुद्यताःशिलानगावृक्षाश्चयेनतत् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ प्रतिनर्दंतप्रत्यनर्दंत ॥ ४४ ॥ परहर्षंशत्रुह
र्षंअमृष्यमाणाः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

केचिद्द्रुमशिलायुधाइतिस्वभावोक्तिः तादृशाःप्लवंगमारक्षःसैन्येषुसंक्रुद्धाआकाशमाविश्यचेरुः केचिद्विपुलस्कंधान्द्रुमान्गृहीत्वोर्व्यांचेरुः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ शैल
शृंगान्वितांगाःगिरिशिखरैर्व्याप्तदेहाः मुष्टिभिर्मुष्टिप्रहारैर्वांतलोचनाःबहिर्निर्गतलोचनाः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ आक्षिप्ताःक्षिप्यमाणाइतिनियुद्धप्रकारकथनं भग्नशै

केचिदाकाशमाविश्यकेचिदुर्व्यांप्लवंगमाः ॥ रक्षःसैन्येषुसंक्रुद्धाःकेचिद्द्रुमशिलायुधाः ॥ ४७ ॥ द्रुमांश्चविपुलस्कंधान्गृह्यवानरपुंगवाः ॥ तद्युद्धम
भवद्घोरंरक्षोवानरसंकुलं ॥ ४८ ॥ तेपादपशिलाशैलैश्चक्रुर्वृष्टिमनूपमां ॥ बाणौघैर्वार्यमाणाश्चहरयोभीमविक्रमाः ॥ ४९ ॥ सिंहनादान्विनेदुश्चरणे
राक्षसवानराः ॥ शिलाभिश्चूर्णयामासुर्यातुधानान्प्लवंगमाः ॥ ५० ॥ निर्जघ्नुःसंयुगेक्रुद्धाःकवचाभरणावृतान् ॥ केचिद्रथगतान्वीरान्गजवाजिग
तानपि ॥ ५१ ॥ निर्जघ्नुःसहसावीरान्यातुधानान्प्लवंगमाः ॥ शैलशृंगान्वितांगास्तेमुष्टिभिर्वांतलोचनाः ॥ ५२ ॥ चेलुःपेतुश्चनेदुश्चतत्रराक्षसपुंग
वाः ॥ राक्षसाश्चशरैस्तीक्ष्णैर्विभिदुःकपिकुंजरान् ॥ ५३ ॥ शूलमुद्गरखड्गैश्चजघ्नुःप्रासैश्चशक्तिभिः ॥ अन्योन्यंपातयामासुःपरस्परजयैषिणः ॥ ५४ ॥
रिपुशोणितदिग्धांगास्तत्रवानरराक्षसाः ॥ ततःशैलैश्चखड्गैश्चविसृष्टैर्हरिराक्षसैः ॥ ५५ ॥ मुहूर्तेनावृताभूमिरभवच्छोणितोक्षिता ॥ विकीर्णैःपर्वता
कारैरक्षोभिरभिमर्दितैः ॥ आसीद्वसुमतीपूर्णातदायुद्धमदान्वितैः ॥ ५६ ॥ आक्षिप्ताःक्षिप्यमाणाश्चभग्नशैलैश्चवानरैः ॥ पुनरंगैस्तदाचक्रुर्वानरायु
द्धमद्भुतं ॥ ५७ ॥ वानरान्वानरैरेवजघ्नुस्तेनैर्ऋतर्षभाः ॥ राक्षसान्राक्षसैरेवजघ्नुस्तेवानराअपि ॥ ५८ ॥ आक्षिप्यचशिलाःशैलान्जघ्नुस्तेराक्षसास्त
दा ॥ तेषांचाच्छिद्यशस्त्राणिजघ्नूरक्षांसिवानराः ॥ ५९ ॥ निर्जघ्नुःशैलशृंगैश्चविभिदुश्चपरस्परं ॥ सिंहनादान्विनेदुश्चरणेराक्षसवानराः ॥ ६० ॥ छि
न्नवर्मतनुत्राणाराक्षसावानरैर्हताः ॥ रुधिरंप्रस्रुतास्तत्ररससारमिवद्रुमाः ॥ ६१ ॥ रथेनचरथंचापिवारणेनापिवारणं ॥ हयेनचहयंकेचिन्निर्जघ्नु
र्वानरारणे ॥ ६२ ॥ क्षुरप्रैरर्धचंद्रैश्चभल्लैश्चनिशितैःशरैः ॥ राक्षसावानरेंद्राणांविभिदुःपादपान्शिलाः ॥ ६३ ॥

लैश्चवानरैःराक्षसभग्नस्वयुद्धसाधनशैलादिभिरतएवपुनरंगैर्हस्तपादादिभिरासन्नाभूत्वायुद्धंचक्रुः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ आक्षिप्यबलाद्गृहीत्वा ॥ ५९ ॥ ६० ॥ प्रस्रुताःस्रुतवंतः रससारो
निर्यासः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

पर्वतास्तैर्निरस्तपर्वतैः द्रुमच्छिन्नैः छिन्नद्रुमैः विकीर्णाव्याप्ता ॥ ६४ ॥ गर्वितदृष्टचेष्टाः संजातगर्वाद्दृष्टाश्चेष्टायेषांते नानायुधाः द्रुमशैलदंतनखादिनानाप्रहरणयुताः ॥ ६५ ॥ प्रहृष्य

विकीर्णापर्वतास्तैश्चद्रुमच्छिन्नैश्चसंयुगे ॥ हतैश्चकपिरक्षोभिर्दुर्गमावसुधाभवत् ॥ ६४ ॥ तेवानरागर्वितदृष्टचेष्टाःसंग्राममासाद्यभयंविमुच्य ॥

॥११५॥ युद्धंस्मसर्वेसहराक्षसैस्तेनानायुधाश्चक्रुरदीनसत्त्वाः ॥ ६५ ॥ तस्मिन्प्रवृत्तेतुमुलेविमर्देप्रहृष्यमाणेषुवलीमुखेषु ॥ निपात्यमानेषुचराक्षसेषुमहर्षयो ६

देवगणाश्चनेदुः ॥ ६६ ॥ ततोहयंमारुततुल्यवेगमारुह्यशक्तिंनिशितांप्रगृह्य ॥ नरांतकोवानरसैन्यमुग्रंमहार्णवंमीनइवाविवेश ॥ ६७ ॥ सवान

रान्सप्तशतानिवीरःप्रासेनदीप्तेनविनिर्विभेद ॥ एकःक्षणेनेंद्ररिपुर्महात्माजघानसैन्यंहरिपुंगवानां ॥ ६८ ॥ ददृशुश्चमहात्मानंहयपृष्ठप्रतिष्ठितं ॥ चरं

तंहरिसैन्येषुविद्याधरमहर्षयः ॥ ६९ ॥ सतस्यददृशेमार्गोमांसशोणितकर्दमः ॥ पतितैःपर्वताकारैर्वानरैरभिसंवृतः ॥ ७० ॥ यावद्विक्रमितुंबुद्धिंचक्रुः

प्लवगपुंगवाः ॥ तावदेतानतिक्रम्यनिर्बिभेदनरांतकः ॥ ७१ ॥ ददाहहरिसैन्यानिवनानीवविभावसुः ॥ यावदुत्पाटयामासुर्वृक्षान्शैलान्वनौकसः

॥ ७२ ॥ तावत्प्रासहताःपेतुर्वज्रकृत्ताइवाचलाः ॥ ज्वलंतंप्रासमुद्यम्यसंग्रामांतेनरांतकः ॥ ७३ ॥ दिक्षुसर्वासुबलवान्विचचारनरांतकः ॥ प्रमृद्नन्स

र्वतोयुद्धेप्रावृट्कालेयथानिलः ॥ ७४ ॥ नशेकुर्धावितुंवीरानस्थातुंस्पंदितुंकुतः ॥ उत्पतंतंस्थितंयांतंसर्वान्विव्याधवीर्यवान् ॥ ७५ ॥ एकेनांतकक

ल्पेनप्रासेनादित्यतेजसा ॥ भग्नानिहरिसैन्यानिनिपेतुर्धरणीतले ॥ ७६ ॥ वज्रनिष्पेषसदृशंप्रासस्याभिनिपातनं ॥ नशेकुर्वानराःसोढुंतेविनेदुर्महा

स्वनं ॥ ७७ ॥ पततांहरिवीराणांरूपाणिप्रचकाशिरे ॥ वज्रभिन्नाग्रकूटानांशैलानांपततामिव ॥ ७८ ॥ येतुपूर्वंमहात्मानःकुंभकर्णेनपातिताः ॥ ते

स्वस्थावानरश्रेष्ठाःसुग्रीवमुपतस्थिरे ॥ ७९ ॥ प्रेक्षमाणःससुग्रीवोददृशेहरिवाहिनीं ॥ नरांतकभयत्रस्तांविद्रवंतींयतस्ततः ॥ ८० ॥ विद्रुतांवाहिनीं

दृष्ट्वासददर्शनरांतकं ॥ गृहीतप्रासमायांतंहयपृष्ठप्रतिष्ठितं ॥ ८१ ॥

माणेषुप्रहृष्यत्सु वलीमुखेषुवानरेषु ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ मार्गोयुद्धार्थगमनमार्गः पतितैर्वानरैरभिसंवृतोमांसशोणितकर्दमःसन्ददृशेदृष्टः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ॥११५॥

॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ स्वस्थाःस्वस्थचित्तेंद्रियाः वानरश्रेष्ठाअंगदादयः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥

॥ ८२ ॥ गच्छैनंराक्षसमिति हंतुमितिशेषः ॥ ८३ ॥ मेघसंकाशादनीकात्स्वसेनामध्यात् ॥ ८४ ॥ अंगदेनदिव्यभुजाभरणेनसन्नद्धोयुक्तः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अस्मिन्ममोरसिक्षिपेत्य

दृष्ट्वोवाचमहातेजाःसुग्रीवोवानराधिपः ॥ कुमारमंगदंवीरंशक्रतुल्यपराक्रमं ॥ ८२ ॥ गच्छैनंराक्षसंवीरंयोसौतुरगमास्थितः ॥ भक्षयंतंपरबलं

क्षिप्रंप्राणैर्वियोजय ॥ ८३ ॥ सभर्तुर्वचनंश्रुत्वानिष्पपातांगदस्तदा ॥ अनीकान्मेघसंकाशादंशुमानिववीर्यवान् ॥ ८४ ॥ शैलसंघातसंकाशोहरी

णामुत्तमोंगदः ॥ रराजांगदसन्नद्धःसधातुरिवपर्वतः ॥ ८५ ॥ निरायुधोमहातेजाःकेवलंनखदंष्ट्रवान् ॥ नरांतकमभिक्रम्यवालिपुत्रोब्रवीद्वचः

॥ ८६ ॥ तिष्ठकिंप्राकृतैरेभिर्हरिभिस्त्वंकरिष्यसि ॥ अस्मिन्वज्रसमस्पर्शंप्रासंक्षिपममोरसि ॥ ८७ ॥ अंगदस्यवचःश्रुत्वाप्रचुक्रोधनरांतकः ॥ संद

श्यदशनैरोष्ठंनिःश्वस्यचभुजंगवत् ॥ अभिगम्यांगदंक्रुद्धोवालिपुत्रंनरांतकः ॥ ८८ ॥ सप्रासमाविध्यतदांगदायसमुज्ज्वलंतंसहसोत्ससर्ज ॥ सवा

लिपुत्रोरसिवज्रकल्पेबभूवभग्नोन्यपतच्चभूमौ ॥ ८९ ॥ तंप्रासमालोक्यतदाविभग्नंसुपर्णकृत्तोरगवीर्यकल्पं ॥ तलंसमुद्यम्यसवालिपुत्रस्तुरंगम

स्याभिजघानमूर्ध्नि ॥ ९० ॥ निमग्नपादःस्फुटिताक्षितारोनिष्क्रांतजिह्वोचलसन्निकाशः ॥ सतस्यवाजीनिपपातभूमौतलप्रहारेणविकीर्णमूर्धा

॥ ९१ ॥ नरांतकःक्रोधवशंजगामहतंतुरंगंपतितंसमीक्ष्य ॥ समुष्टिमुद्यम्यमहाप्रभावोजघानशीर्षेयुधिवालिपुत्रं ॥ ९२ ॥ अथांगदोमुष्टिविशीर्ण

मूर्धासुस्रावतीव्रंरुधिरंभृशोष्णं ॥ मुहुर्विजज्वालमुमोहचापिसंज्ञांसमासाद्यविसिस्मियेच ॥ ९३ ॥ अथांगदोमृत्युसमानवेगंसंवर्त्यमुष्टिंगिरिशृं

गकल्पं ॥ निपातयामासतदामहात्मानरांतकस्योरसिवालिपुत्रः ॥ ९४ ॥ समुष्टिनिर्भिन्ननिमग्नवक्षाज्ज्वालावमन्शोणितदिग्धगात्रः ॥ नरांतको

भूमितलेपपातयथाचलोवज्रनिपातभग्नः ॥ ९५ ॥ तदांतरिक्षेत्रिदशोत्तमानांवनौकसांचैवमहाप्रणादः ॥ बभूवतस्मिन्निहतेऽग्र्यवीर्येनरांतकेवा

लिसुतेनसंख्ये ॥ ९६ ॥

न्वयः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ वालिपुत्रमभिगम्यप्रासमुत्ससर्ज सप्रासःभग्नोभवद्भूमौपपातच ॥ ८९ ॥ ९० ॥ स्फुटिताक्षितारःस्फुटिताविशीर्णाअक्ष्णस्ताराकनीनिकायस्यसः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥

॥ ९४ ॥ मुष्टिनानिर्भिन्नमतएवनिमग्नंवक्षोयस्यसः ज्वालाःअभिघातोत्थावमन् ॥ ९५ ॥ ९६ ॥

रामममनःप्रहर्षणंराममनसःप्रहर्षणं सोपिरामोपि अथातिभीमकर्मांगदःपुनश्चयुद्धेयुद्धनिमित्तंहर्षितोबभूव तुष्टःसन्सन्नद्धोबभूवेत्यर्थः ॥ ९७ ॥ अत्रसर्गावच्छेदोबहुपुस्तकेषुनदृश्यत

अथांगदोराममनःप्रहर्षणंसुदुष्करंतंकृतवान्हिविक्रमं ॥ विसिस्मियेसोप्यथभीमकर्मापुनश्चयुद्धेसबभूवहर्षितः ॥ ९७ ॥ नरांतकंहतंदृष्ट्वाचुक्रुशु
र्नैर्ऋतर्षभाः ॥ देवांतकस्त्रिमूर्धाचपौलस्त्यश्चमहोदरः ॥ ९८ ॥ आरूढोमेघसंकाशंवारणेंद्रंमहोदरः ॥ वालिपुत्रंमहावीर्यमभिदुद्रावबेगवान् ॥ ९९ ॥
भ्रातृव्यसनसंतप्तस्तदादेवांतकोबली ॥ आदायपरिघंघोरमंगदंसमभिद्रवत् ॥ १०० ॥ रथमादित्यसंकाशंयुक्तंपरमवाजिभिः ॥ आस्थायत्रिशि
रावीरोवालिपुत्रमथाभ्यगात् ॥ १ ॥ सत्रिभिर्देवदर्पघ्नैराक्षसेंद्रैरभिद्रुतः ॥ वृक्षमुत्पाटयामासमहाविटपमंगदः ॥ २ ॥ देवांतकायतंवीरश्चिक्षे
पसहसांगदः ॥ महावृक्षंमहाशाखंशक्रोदीप्तामिवाशनिं ॥ ३ ॥ त्रिशिरास्तंप्रचिच्छेदशरैराशीविषोपमैः ॥ सवृक्षंकृत्तमालोक्यउत्पपाततदांगदः
॥ ४ ॥ सववर्षततोवृक्षान्शिलाश्चकपिकुंजरः ॥ तान्प्रचिच्छेदसंक्रुद्धस्त्रिशिरानिशितैःशरैः ॥ ५ ॥ परिघाग्रेणतान्वृक्षान्बभंजसमहोदरः ॥ त्रि
शिराश्चांगदंवीरमभिदुद्रावसायकैः ॥ ६ ॥ गजेनसमभिद्रुत्यवालिपुत्रंमहोदरः ॥ जघानोरसिसंक्रुद्धस्तोमरैर्वज्रसन्निभैः ॥ ७ ॥ देवांतकश्चसं
क्रुद्धःपरिघेणतदांगदं ॥ उपगम्याभिहत्याशुव्यपचक्रामवेगवान् ॥ ८ ॥ सत्रिभिर्नैर्ऋतश्रेष्ठैर्युगपत्समभिद्रुतः ॥ नविव्यथेमहातेजावालिपुत्रःप्रताप
वान् ॥ ९ ॥ सवेगवान्महावेगंकृत्वापरमदुर्जयः ॥ तलेनसमभिद्रुत्यजघानास्यमहागजं ॥ ११० ॥ पेततुर्नयनेतस्यविननाशसकुंजरः ॥ विषाणंचा
स्यनिष्कृष्यवालिपुत्रोमहाबलः ॥ ११ ॥ देवांतकमभिद्रुत्यताडयामाससंयुगे ॥ सविह्वलस्तुतेजस्वीवातोद्धूतइववद्रुमः ॥ १२ ॥ लाक्षारससवर्णंच
सुस्रावरुधिरंमहत् ॥ अथाश्वस्यमहातेजाःकृच्छ्राद्देवांतकोबली ॥ १३ ॥ आविध्यपरिघंवेगादाजघानतदांगदं ॥ परिघाभिहतश्चापिवानरेंद्रात्मज
स्तदा ॥ १४ ॥ जानुभ्यांपतितोभूमौपुनरेवोत्पपातह ॥ तमुत्पतंतंत्रिशिरास्त्रिभिर्बाणैरजिह्मगैः ॥ १५ ॥

इत्यस्माभिरपिनकृतः पूर्वोत्तरवाक्ययोरेककर्तृकयुद्धवर्णनादितिकतकः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ दीप्तामशनिमिववृक्षंचिक्षेप ॥ ३ ॥ त्रिशिरास्तमिति देवांतकायप्रक्षिप्तंवृक्षंतत्सहाया र्थमितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अस्यमहागजंमहोदरस्यगजं ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ लाक्षारसेनसमानोवर्णोयस्यतद्रुधिरं ॥ १३ ॥ १४ ॥ अजिह्मगैःऋजुगामिभिः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ गिरेःशिरःपर्वतस्यशृंगं विजृंभितंत्रिशिरसःपर्वतशिखरभेदनरूपंजृंभणमालोक्य ॥ १९ ॥ तंपरिघहस्तंदेवांतकं ॥ १२० ॥ २१ ॥ निर्वीतावहिर्निर्गतादंताअक्षि

घोरैर्हरिपतेःपुत्रंललाटेभिजघानह ॥ ततोंगदंपरिक्षिप्तंत्रिभिर्नैर्ऋतपुंगवैः ॥ १६ ॥ हनूमानथविज्ञायनीलश्चापिप्रतस्थतुः ॥ ततश्चिक्षेपशैलाग्रंनी
लस्त्रिशिरसेतदा ॥ १७ ॥ तद्रावणसुतोधीमान्बिभेदनिशितैःशरैः ॥ तद्बाणशतनिर्भिन्नंविदारितशिलातलं ॥ १८ ॥ सविस्फुलिंगंसज्वालंनिपपात
गिरेःशिरः ॥ सविजृंभितमालोक्यहर्षाद्देवांतकोबली ॥ १९ ॥ परिघेणाभिदुद्रावमारुतात्मजमाहवे ॥ तमापतंतमुत्पत्यहनूमान्कपिकुंजरः ॥ १२० ॥
आजघानतदामूर्ध्निवज्रकल्पेनमुष्टिना ॥ शिरसिप्राहरद्वीरस्तदावायुसुतोबली ॥ नादेनाकंपयच्चैवराक्षसान्समहाकपिः ॥ २१ ॥ समुष्टिनिष्पिष्टवि
भिन्नमूर्धानिर्वांतदंताक्षिविलंबिजिह्वः ॥ देवांतकोराक्षसराजसूनुर्गतासुरुर्व्यांसहसापपात ॥ २२ ॥ तस्मिन्हतेराक्षसयोधमुख्येमहाबलेसंयतिदे
वशत्रौ ॥ क्रुद्धस्त्रिशीर्षानिशितास्त्रमुग्रंववर्षनीलोरसिबाणवर्षं ॥ २३ ॥ महोदरस्तुसंक्रुद्धःकुंजरंपर्वतोपमं ॥ भूयःसमधिरुह्याशुमंदरंरश्मिवानिव
॥ २४ ॥ ततोबाणमयंवर्षंनीलस्योपर्यपातयत् ॥ गिरौवर्षंतडिच्चक्रंसगर्जन्निवतोयदः ॥ २५ ॥ ततःशरौघैरभिवृष्यमाणोविभिन्नगात्रःकपिसैन्य
पालः ॥ नीलोबभूवाथविसृष्टगात्रोविष्टंभितस्तेनमहाबलेन ॥ २६ ॥ ततस्तुनीलःप्रतिलब्धसंज्ञःशैलंसमुत्पाट्यसवृक्षखंडं ॥ ततःसमुत्पत्यमहोग्रवे
गोमहोदरंतेनजघानमूर्ध्नि ॥ २७ ॥ ततःसशैलाभिनिपातभग्नोमहोदरस्तेनमहाद्विपेन ॥ व्यामोहितोभूमितलेगतासुःपपातवज्राभिहतोयथाद्रिः
॥ २८ ॥ पितृव्यंनिहतंदृष्ट्वात्रिशिराश्चापमाददे ॥ हनूमंतंचसंक्रुद्धोविव्याधनिशितैःशरैः ॥ २९ ॥ सवायुसूनुःकुपितश्चिक्षेपशिखरंगिरेः ॥ त्रिशिरा
स्तच्छरैस्तीक्ष्णैर्बिभेदबहुधाबली ॥ १३० ॥ तद्व्यर्थंशिखरंदृष्ट्वाद्रुमवर्षंतदाकपिः ॥ विससर्जरणेतस्मिन्रावणस्यसुतंप्रति ॥ ३१ ॥ तमापतंतमाकाशे
द्रुमवर्षंप्रतापवान् ॥ त्रिशिरानिशितैर्बाणैश्चिच्छेदचननादच ॥ ३२ ॥

णीविलंबिजिह्वाचयस्यसः ॥ २२ ॥ २३ ॥ भूयःसमधिरुह्येति युद्धागमनवेलायामारूढगजस्यांगदेनहतत्वादितिभावः ॥ २४ ॥ तडिच्चक्रंचापमिंद्रधनुश्चयस्यास्तिसः ॥ २५ ॥ वि सृष्टगात्रःश्लथगात्रः विष्टंभितोनिरुद्धपराक्रमः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ पितृव्यंमहोदरं ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

विददारविदारितवान् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ दिवःक्षिप्तामाकाशान्निर्मतां असंयतांअनर्गलगतिं ॥ ३५ ॥ घोरसंकाशांभयंकरस्वरूपां ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ त्यक्तचेतनोविसंज्ञः ॥ ३९ ॥

हनूमांस्तुसमुत्पत्यहयंत्रिशिरसस्तदा ॥ विददारनखैःक्रुद्धोनागेंद्रंमृगराडिव ॥ ३३ ॥ अथशक्तिंसमासाद्यकालरात्रिमिवांतकः ॥ चिक्षेपानिलपुत्रा
यत्रिशिरारावणात्मजः ॥ ३४ ॥ दिवःक्षिप्तामिवोल्कांतांशक्तिंक्षिप्तामसंगतां ॥ गृहीत्वाहरिशार्दूलोबभंजचननादच ॥ ३५ ॥ तांदृष्ट्वाघोरसंकाशां
शक्तिंभग्नांहनूमता ॥ प्रहृष्टावानरगणाविनेदुर्जलदायथा ॥ ३६ ॥ ततःखड्गंसमुद्यम्यत्रिशिरारक्षसोत्तमः ॥ निचखानतदाखड्गंवानरेंद्रस्यवक्षसि
॥ ३७ ॥ खड्गप्रहाराभिहतोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ आजघानत्रिमूर्धानंतलेनोरसिवीर्यवान् ॥ ३८ ॥ सतलाभिहतस्तेनस्रस्तहस्तांबरोभुवि ॥ निप
पातमहातेजास्त्रिशिरास्त्यक्तचेतनः ॥ ३९ ॥ सतस्यपततःखड्गंतमाच्छिद्यमहाकपिः ॥ ननादगिरिसंकाशस्त्रासयन्सर्वराक्षसान् ॥ १४० ॥ अमृष्यमा
णस्तंघोषमुत्पपातनिशाचरः ॥ उत्पत्यचहनूमंतंताडयामाससुमुष्टिना ॥ ४१ ॥ तेनमुष्टिप्रहारेणसंचुकोपमहाकपिः ॥ कुपितश्चनिजग्राहकिरीटेराक्ष
सर्षभं ॥ ४२ ॥ सतस्यशीर्षाण्यसिनाशितेनकिरीटजुष्टानिसकुंडलानि ॥ क्रुद्धःप्रचिच्छेदसुतोनिलस्यत्वष्टुःसुतस्येवशिरांसिशक्रः ॥ ४३ ॥ तान्या
यताक्षाण्यगसन्निभानिप्रदीप्तवैश्वानरलोचनानि ॥ पेतुःशिरांसींद्ररिपोःपृथिव्यांज्योतींषिमुक्तानियथेंद्रमार्गात् ॥ ४४ ॥ तस्मिन्हतेदेवरिपौत्रिशी
र्षेहनूमताशक्रपराक्रमेण ॥ नेदुःप्लवंगाःप्रचचालभूमीरक्षांस्यथोदुद्रुविरेसमंतात् ॥ ४५ ॥ हतंत्रिशिरसंदृष्ट्वायुद्धोन्मत्तंतथैवच ॥ हतौप्रेक्ष्यदुराध
र्षौदेवांतकनरांतकौ ॥ ४६ ॥ चुकोपपरमामर्षीमत्तोराक्षसपुंगवः ॥ जग्राहार्चिष्मतींचापिगदांसर्वायसींतदा ॥ ४७ ॥ हेमपट्टपरिक्षिप्तांमांसशो
णितफेनिलां ॥ विराजमानांविपुलांशत्रुशोणिततर्पितां ॥ ४८ ॥ तेजसासंप्रदीप्ताग्रांरक्तमाल्यविभूषितां ॥ ऐरावतमहापद्मसार्वभौमभयावहां
॥ ४९ ॥ गदामादायसंक्रुद्धोमत्तोराक्षसपुंगवः ॥ हरीन्समभिदुद्रावयुगांताग्निरिवज्वलन् ॥ १५० ॥

॥ १४० ॥ ४१ ॥ किरीटेकिरीटप्रदेशे ॥ ४२ ॥ त्वष्टुःसुतस्यविश्वरूपस्य ॥ ४३ ॥ आयताक्षाणिआयतेंद्रियाणि ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ युद्धोन्मत्तंमहोदरंतथैवचहतमितिशेषः एतद्वधोहनूम
ताकृतइत्यनुवादबलाद्द्रष्टव्यं ॥ ४६ ॥ मत्तस्तदाख्योमहापार्श्वः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ऐरावतादयोदिग्गजाः ॥ ४९ ॥ १५० ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ भिन्नार्णवसन्निकाशमितिक्रियाविशेषणं ॥ १६३ ॥ कतकः ॥ ६३ ॥ गतकमानः इ

अथर्षभःसमुत्पत्यवानरोरावणानुजं ॥ मत्तानीकमुपागम्यतस्थौतस्याग्रतोबली ॥ ५१ ॥ तंपुरस्तात्स्थितंदृष्ट्वावानरंपर्वतोपमं ॥ आजघानोरसि
क्रुद्धोगदयावज्रकल्पया ॥ ५२ ॥ सतयाभिहतस्तेनगदयावानरर्षभः ॥ भिन्नवक्षाःसमाधूतःसुस्रावरुधिरंबहु ॥ ५३ ॥ ससंप्राप्यचिरात्संज्ञामृष
भोवानरेश्वरः ॥ क्रुद्धोविस्फुरमाणौष्ठोमहापार्श्वमुदैक्षत ॥ ५४ ॥ सवेगवान्वेगवदभ्युपेत्यतंराक्षसंवानरवीरमुख्यः ॥ संवर्त्यमुष्टिंसहसाजघानबा
ह्वंतरेशैलनिकाशरूपः ॥ ५५ ॥ सकृत्तमूलःसहसेववृक्षःक्षितौपपातक्षतजोक्षितांगः ॥ तांचास्यघोरांयमदंडकल्पांगदांप्रगृह्याशुतदाननाद ॥ ५६ ॥
मुहूर्तमासीत्सगतासुकल्पःप्रत्यागतात्मासहसासुरारिः ॥ उत्पत्यसंध्याभ्रसमानवर्णस्तंवारिराजात्मजमाजघान ॥ ५७ ॥ समूर्छितोभूमितलेपपात
मुहूर्तमुत्पत्यपुनःससंज्ञः ॥ तामेवतस्याद्रिवराद्रिकल्पांगदांसमाविध्यजघानसंख्ये ॥ ५८ ॥ सातस्यरौद्रासमुपेत्यदेहंरौद्रस्यदेवाध्वरविप्रशत्रोः ॥
बिभेदवक्षःक्षतजंचभूरिसुस्रावधात्वंभइवाद्रिराजः ॥ ५९ ॥ अभिदुद्राववेगेनगदांतस्यमहात्मनः ॥ तांगृहीत्वागदांभीमामाविध्यचपुनःपुनः
॥ १६० ॥ मत्तानीकंमहात्मासजघानरणमूर्धनि ॥ सस्वयागदयाभग्नोविशीर्णदशनेक्षणः ॥ ६१ ॥ निपपाततदामत्तोवज्राहतइवाचलः ॥ विशीर्ण
नयनोभूमौगतसत्वोगतायुषः ॥ पतितेराक्षसेतस्मिन्विद्रुतंराक्षसंबलं ॥ ६२ ॥ तस्मिन्हतेभ्रातरिरावणस्यतन्नैर्ऋतानांबलमर्णवाभं ॥ त्यक्तायुधंके
वलजीवितार्थंदुद्रावभिन्नार्णवसन्निकाशं ॥ १६३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्ततितमःसर्गः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥
स्वबलंव्यथितंदृष्ट्वातुमुलंलोमहर्षणं ॥ भ्रातॄंश्चनिहतान्दृष्ट्वाशक्रतुल्यपराक्रमान् ॥ १ ॥ पितृव्यौचापिसंदृश्यसमरेसंनिपातितौ ॥ युद्धोन्मत्तंचमत्तंच
भ्रातरौराक्षसोत्तमौ ॥ २ ॥ चुकोपचमहातेजाब्रह्मदत्तवरोयुधि ॥ अतिकायोद्रिसंकाशोदेवदानवदर्पहा ॥ ३ ॥

तिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्ततितमःसर्गः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ स्वबलमिति ॥ १ ॥ पितृव्यौकावित्यत्राह युद्धोन्मत्तंचेत्यादि भ्रा
तरावन्योन्यंभ्रातरौ एतदुक्तिःपरस्परसौहार्दातिशयप्रतिपादनाय ॥ २ ॥ ३ ॥

सूर्यसहस्रसमुदायवद्भास्वरं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ कुंभकर्णोयमुत्थितइतिमन्यमानाःपरस्परंसंश्रयंते रक्षणार्थमितिशेषः ॥ ७ ॥ तेरूपमालोक्यतेइववानराइवविद्रवंतीतितच्छब्दद्वयनिर्वा
हः इवेविशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सांत्वयित्वामाभैष्टेत्युक्त्वा ॥ ११ ॥ हरिलोचनःसिंहदृष्टिः ॥ १२ ॥ १३ ॥ रथशक्तीभिरितिदीर्घआर्षः रथस्थाभिःशक्तिभिरित्यर्थः ॥ १४ ॥

सभास्करसहस्रस्यसंघातमिवभास्वरं ॥ रथमारुह्यशक्रारिरभिदुद्राववानरान् ॥ ४ ॥ सविस्फार्यतदाचापंकिरीटीमृष्टकुंडलः ॥ नामसंश्रावयामा
सननादचमहास्वनं ॥ ५ ॥ तेनसिंहप्रणादेननामविश्रावणेनच ॥ ज्याशब्देनचभीमेनत्रासयामासवानरान् ॥ ६ ॥ तेदृष्ट्वादेहमाहात्म्यंकुंभकर्णोय
मुत्थितः ॥ भयार्तावानराःसर्वेसंश्रयंतेपरस्परं ॥ ७ ॥ तेतस्यरूपमालोक्ययथाविष्णोस्त्रिविक्रमे ॥ भयाद्वानरयोधास्तेविद्रवंतिततस्ततः ॥ ८ ॥ तेऽ
तिकायंसमासाद्यवानरामूढचेतसः ॥ शरण्यंशरणंजग्मुर्लक्ष्मणाग्रजमाहवे ॥ ९ ॥ ततोतिकायंकाकुत्स्थोरथस्थंपर्वतोपमं ॥ ददर्शधन्विनंदूराद्गर्ज
तंकालमेघवत् ॥ १० ॥ सतंदृष्ट्वामहाकायंराघवस्तुसुविस्मितः ॥ वानरान्सांत्वयित्वाचविभीषणमुवाचह ॥ ११ ॥ कोसौपर्वतसंकाशोधनुष्मान्ह
रिलोचनः ॥ युक्तेहयसहस्रेणविशालेस्यंदनेस्थितः ॥ १२ ॥ यएषनिशितैःशूलैःसुतीक्ष्णैःप्रासतोमरैः ॥ अर्चिष्मद्भिर्वृतोभातिभूतैरिवमहेश्वरः
॥ १३ ॥ कालजिह्वाप्रकाशाभिर्यएषोभिविराजते ॥ आवृतोरथशक्तीभिर्विद्युद्भिरिवतोयदः ॥ १४ ॥ धनूंषिचास्यसज्जानिहेमपृष्ठानिसर्वशः ॥
शोभयंतिरथश्रेष्ठंशक्रचापमिवांबरं ॥ १५ ॥ यएषरक्षःशार्दूलोरणभूमिंविराजयन् ॥ अभ्येतिरथिनांश्रेष्ठोरथेनादित्यवर्चसा ॥ १६ ॥ ध्वजशृंगप्र
तिष्ठेनराहुणाभिविराजते ॥ सूर्यरश्मिप्रभैर्बाणैर्दिशोदशविराजयन् ॥ १७ ॥ त्रिनतंमेघनिर्ह्रादंहेमपृष्ठमलंकृतं ॥ शतक्रतुधनुःप्रख्यंधनुश्चास्यविरा
जते ॥ १८ ॥ सध्वजःसपताकश्चसानुकर्षोमहारथः ॥ चतुःसादिसमायुक्तोमेघस्तनितनिःस्वनः ॥ १९ ॥ विंशतिर्दशचाष्टौचतूणास्यरथमास्थिताः ॥
कार्मुकाणिचभीमानिज्याश्चकांचनपिंगलाः ॥ २० ॥ द्वौचखड्गौचपार्श्वस्थौप्रदीप्तौपार्श्वशोभितौ ॥ चतुर्हस्तत्सरुचितौव्यक्तहस्तदशायतौ ॥ २१ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ ध्वजशृंगेत्यादिनाराहुध्वजत्वमुक्तं ॥ १७ ॥ हेमपृष्ठंहेमसदृशपृष्ठभागं त्रिनतमितिप्राग्व्याख्यातं ॥ १८ ॥ सादिनःसारथयः ॥ १९ ॥ तूणाअस्येतिच्छेदः ॥ २० ॥
पार्श्वशोभितौस्वपार्श्वशोभितौ चतुर्हस्तप्रमाणाभ्यांत्सरुभ्यांखड्गमुष्टिभ्यांचितौ व्यक्तंदशहस्तपरिमाणेनायतौ ॥ २१ ॥

रक्तकंठगुणःरक्तकंठमाल्यः कालःकृष्णवर्णः कालस्यमृत्योरिवमहद्वक्त्रंयस्यसः ॥ २२ ॥ २३ ॥ पुनर्वस्वोरंतरंमध्यंतद्गतः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ धनुषिकर्षणइति

रक्तकंठगुणोधीरोमहापर्वतसन्निभः ॥ कालःकालमहावक्त्रोमेघस्थइवभास्करः ॥ २२ ॥ कांचनांगदनद्धाभ्यांभुजाभ्यामेषशोभते ॥ शृंगाभ्यामिव
तुंगाभ्यांहिमवान्पर्वतोत्तमः ॥ २३ ॥ कुंडलाभ्यामुभाभ्यांचभातिवक्त्रंसुभीषणं ॥ पुनर्वस्वंतरगतःपरिपूर्णोनिशाकरः ॥ २४ ॥ आचक्ष्वमेमहाबाहो
त्वमेनंराक्षसोत्तमं ॥ यंदृष्ट्वावानराःसर्वेभयार्ताविद्रुतादिशः ॥ २५ ॥ सपृष्टोराजपुत्रेणरामेणामिततेजसा ॥ आचचक्षेमहातेजाराघवायविभीषणः
॥ २६ ॥ दशग्रीवोमहातेजाराजावैश्रवणानुजः ॥ भीमकर्मामहात्माहिरावणोराक्षसेश्वरः ॥ २७ ॥ तस्यासीद्वीर्यवान्पुत्रोरावणप्रतिमोबले ॥ वृद्ध
सेवीश्रुतबलःसर्वास्त्रविदुषांवरः ॥ २८ ॥ अश्वपृष्ठेनागपृष्ठेखड्गेधनुषिकर्षणे ॥ भेदेसांत्वेचदानेचनयेमंत्रेचसंमतः ॥ २९ ॥ यस्यबाहुंसमाश्रित्यलं
काभवतिनिर्भया ॥ तनयंधान्यमालिन्याअतिकायमिमंविदुः ॥ ३० ॥ एतेनाराधितोब्रह्मातपसाभावितात्मना ॥ अस्त्राणिचाप्यवाप्तानिरिपवश्च
पराजिताः ॥ ३१ ॥ सुरासुरैरवध्यत्वंदत्तमस्मैस्वयंभुवा ॥ एतच्चकवचंदिव्यंरथश्चरविभास्वरः ॥ ३२ ॥ एतेनशतशोदेवादानवाश्चपराजिताः ॥ रक्षि
तानिचरक्षांसियक्षाश्चापिनिषूदिताः ॥ ३३ ॥ वज्रंविष्टंभितंयेनबाणैरिंद्रस्यधीमता ॥ पाशःसलिलराजस्ययुद्धेप्रतिहतस्तथा ॥ ३४ ॥ एषोतिका
योबलवान्राक्षसानामथर्षभः ॥ सरावणसुतोधीमान्देवदानवदर्पहा ॥ ३५ ॥ तदस्मिन्क्रियतांयत्नःक्षिप्रंपुरुषपुंगव ॥ पुरावानरसैन्यानिक्षयंनय
तिसायकैः ॥ ३६ ॥ ततोतिकायोबलवान्प्रविश्यहरिवाहिनीं ॥ विस्फारयामासधनुर्ननादचपुनःपुनः ॥ ३७ ॥ तंभीमवपुषंदृष्ट्वारथस्थंरथिनांव
रं ॥ अभिपेतुर्महात्मानःप्रधानायेवनौकसः ॥ ३८ ॥ कुमुदोद्विविदोमैंदोनीलःशरभएवच ॥ पादपैर्गिरिशृंगैश्चयुगपत्समभिद्रवन् ॥ ३९ ॥ तेषांवृक्षां
श्चशैलांश्चशरैःकनकभूषणैः ॥ अतिकायोमहातेजाश्चिच्छेदास्त्रविदांवरः ॥ ४० ॥

पाठेकष्यतेनेनेतिकर्षणःपाशादिरित्यर्थइतितीर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ रविभास्वरोरथोदत्तइत्यनुकर्षः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अस्मिन्नतिकाये क्षिप्रमित्यत्रहेतुः पुरेति पु
रानयतिनेष्यतीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ समभिद्रवन्समभ्यद्रवन् ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ यौवनदर्पितोहरिरिवतरुणसिंहइव ॥ ४३ ॥ वीरत्वादयुध्यमानकंचिदपिननिजघान कलापीतूणीरवान् सगर्वितंसगर्वं ॥ ४४ ॥ यस्यशक्तिरस्तिव्यवसाययुक्तश्चयःस युद्धंददातु ॥ ४५ ॥ तत्तस्यवाक्यंरामंप्रत्युक्तंस्मयित्वाअनादृत्य ष्मिङ्अनादरे इत्यर्थः ॥ ४६ ॥ आक्षिप्यआदाय ॥ ४७ ॥ महादीन्पूरयन्राक्षसांस्त्रासयन्ज्याशब्दउदभूदितिशेषः

तांश्चैवसर्वान्सहरीन्शरैःसर्वायसैर्बली ॥ विव्याधाभिमुखान्संख्येभीमकायोविशारदः ॥ ४१ ॥ तेऽर्दितावाणवर्षेणभिन्नगात्राःपराजिताः ॥ नशे कुरतिकायस्यप्रतिकर्तुमहाहवे ॥ ४२ ॥ तत्सैन्यंहरिवीराणांत्रासयामासराक्षसः ॥ मृगयूथमिवक्रुद्धोहरिर्यौवनदर्पितः ॥ ४३ ॥ सराक्षसेंद्रोहरियूथ मध्येनायुध्यमानंनिजघानकंचित् ॥ उत्पत्यरामंसधनुःकलापीसगर्वितंवाक्यमिदंबभाषे ॥ ४४ ॥ रथेस्थितोहंशरचापपाणिर्नप्राकृतंकंचनयोध यामि ॥ यस्यास्तिशक्तिर्व्यवसाययुक्तोददातुमेशीघ्रमिहाद्ययुद्धं ॥ ४५ ॥ तत्तस्यवाक्यंब्रुवतोनिशम्यचुकोपसौमित्रिरमित्रहंता ॥ अमृष्यमाणश्चस मुत्पपातजग्राहचापंचततःस्मयित्वा ॥ ४६ ॥ क्रुद्धःसौमित्रिरुत्पत्यतूणादाक्षिप्यसायकं ॥ पुरस्तादतिकायस्यविचकर्षमहद्धनुः ॥ ४७ ॥ पूरयन्सम हींसर्वामाकाशंसागरंदिशः ॥ ज्याशब्दोलक्ष्मणस्योग्रस्त्रासयन्रजनीचरान् ॥ ४८ ॥ सौमित्रेश्चापनिर्घोषंश्रुत्वाप्रतिभयंतदा ॥ विसिस्मियेमहातेजा राक्षसेंद्रात्मजोबली ॥ ४९ ॥ तदातिकायःकुपितोदृष्ट्वालक्ष्मणमुत्थितं ॥ आदायनिशितंबाणमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ५० ॥ बालस्त्वमसिसौमित्रेवि क्रमेष्वविचक्षणः ॥ गच्छकिंकालसंकाशंमांयोधयितुमिच्छसि ॥ ५१ ॥ नहिमद्बाहुसृष्टानांबाणानांहिमवानपि ॥ सोढुमुत्सहतेवेगमंतरिक्षमथो मही ॥ ५२ ॥ सुखप्रसुप्तंकालाग्निंविबोधयितुमिच्छसि ॥ न्यस्यचापंनिवर्तस्वप्राणान्नजहिमद्गतः ॥ ५३ ॥ अथवात्वंप्रतिस्तब्धोननिवर्तितुमि च्छसि ॥ तिष्ठप्राणान्परित्यज्यगमिष्यसियमक्षयं ॥ ५४ ॥ पश्यमेनिशितान्बाणान्रिपुदर्पनिषूदनान् ॥ ईश्वरायुधसंकाशांस्तप्तकांचनभूषणा न् ॥ ५५ ॥

॥ ४८ ॥ प्रतिभयंभयंकरं ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ मद्गतोमांप्राप्तः ॥ ५३ ॥ प्रतिस्तब्धोहंकारवान्निवर्तितुंनेच्छसितदातिष्ठ सत्वंप्राणान्परित्यज्ययमक्षयंगमिष्यसि ॥ ५४ ॥ ईश्वरायुधंत्रिशूलं ॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ प्रधानःश्रेष्ठः कत्थनादात्मनःश्लाघामात्रात् सत्पुरुषाःश्लाघ्यगुणयुक्तानभवंति आत्मनोबलंसामर्थ्यं ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ बाणशल्यांतरोत्थितंबाणशल्यकृतछिद्रादुत्थि

एषतेसर्पसंकाशोबाणःपास्यतिशोणितं ॥ मृगराजइवक्रुद्धोनागराजस्यशोणितं ॥ इत्येवमुक्त्वासंक्रुद्धःशरंधनुषिसंदधे ॥ ५६ ॥ श्रुत्वातिकायस्य वचःसरोषंसगर्वितंसंयतिराजपुत्रः ॥ ससंचुकोपातिबलोमनस्वीउवाचवाक्यंचततोबृहच्छ्रीः ॥ ५७ ॥ नवाक्यमात्रेणभवान्प्रधानोनकत्थनात्सत्पु रुषाभवंति ॥ मयिस्थितेधन्विनिबाणपाणौनिदर्शयस्वात्मबलंदुरात्मन् ॥ ५८ ॥ कर्मणासूचयात्मानंनविकत्थितुमर्हसि ॥ पौरुषेणतुयोयुक्तःसतुशू रइतिस्मृतः ॥ ५९ ॥ सर्वायुधसमायुक्तोधन्वीत्वंरथमास्थितः ॥ शरैर्वायदिवाप्यस्त्रैर्दर्शयस्वपराक्रमं ॥ ६० ॥ ततःशिरस्तेनिशितैःपातयिष्याम्यहंश रैः ॥ मारुतःकालसंयुक्तंवृंतात्तालफलंयथा ॥ ६१ ॥ अद्यतेमामकाबाणास्तप्तकांचनभूषणाः ॥ पास्यंतिरुधिरंगात्राद्बाणशल्यांतरोत्थितं ॥ ६२ ॥ बा लोयमितिविज्ञायनचावज्ञातुमर्हसि ॥ बालोवायदिवावृद्धोमृत्युंजानीहिसंयुगे ॥ ६३ ॥ बालेनविष्णुनालोकास्त्रयःक्रांतास्त्रिविक्रमैः ॥ लक्ष्मणस्यव चःश्रुत्वाहेतुमत्परमार्थवत् ॥ अतिकायःप्रचुक्रोधबाणंचोत्तममाददे ॥ ६४ ॥ ततोविद्याधराभूतादेवदैत्यामहर्षयः ॥ गुह्यकाश्चमहात्मानस्तद्युद्धंददृशु स्तदा ॥ ६५ ॥ ततोतिकायःकुपितश्चापमारोप्यसायकं ॥ लक्ष्मणायप्रचिक्षेपसंक्षिपन्निवचांबरं ॥ ६६ ॥ तमापतंतंनिशितंशरमाशीविषोपमं ॥ अ र्धचंद्रेणचिच्छेदलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ ६७ ॥ तंनिकृत्तंशरंदृष्ट्वाकृत्तभोगमिवोरगं ॥ अतिकायोभृशंक्रुद्धःपंचबाणान्समादधे ॥ ६८ ॥ तान्शरान्संप्र चिक्षेपलक्ष्मणायनिशाचरः ॥ तानप्राप्तान्शितैर्बाणैश्चिच्छेदभरतानुजः ॥ ६९ ॥ सतांश्छित्वाशितैर्बाणैर्लक्ष्मणःपरवीरहा ॥ आददेनिशितंबाणं ज्वलंतमिवतेजसा ॥ ७० ॥ तमादायधनुःश्रेष्ठेयोजयामासलक्ष्मणः ॥ विचकर्षचवेगेनविससर्जचसायकं ॥ ७१ ॥ पूर्णायतविसृष्टेनशरेणनतपर्व णा ॥ ललाटेराक्षसश्रेष्ठमाजघानसवीर्यवान् ॥ ७२ ॥

तं ॥ ६२ ॥ मृत्युंजानीहिपुरःस्थितस्यशत्रोरितिशेषः ॥ ६३ ॥ बाल्यंनप्रतिबंधकंपराक्रमेइत्यत्रदृष्टांतमाह बालेनेति वामनेनेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ सायकंचापमारोप्यबाणंधनुषिसंधाय संक्षि पन्निवचांबरंबाणवेगेनांतरालस्थितमाकाशंग्रसन्निव ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ पूर्णायतविसृष्टेनपूर्णाकर्षणपूर्वकंविसृष्टेनत्यक्तेनललाटेआजघानेत्यन्वयः ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ त्रिपुरगोपुरंत्रिपुरासुरपुरस्यगोपुरं आश्वस्यसंज्ञांप्राप्य विमृश्यविचार्यकर्तव्यमर्थंचिंतयामास ॥ ७४ ॥ तमेवार्थमाह साध्विति अमोघबाणप्रयोगेणत्वंमेश्लाघ्योरिपुरसीत्ये वमास्यंविदार्यप्रकटंयथाभवतितथाविधायाभिधायभुजौविनम्यवशेस्थापयित्वारथोपस्थमास्थायरथेनप्रचचारहेत्यन्वयः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ आ

सललाटेशरोमग्नस्तस्यभीमस्यरक्षसः ॥ ददृशेशोणितेनाक्तःपन्नगेंद्रइवाचले ॥ ७३ ॥ राक्षसःप्रचकंपेऽथलक्ष्मणेषुप्रपीडितः ॥ रुद्रबाणहतंघोरंय थात्रिपुरगोपुरं ॥ चिंतयामासचाश्वस्यविमृश्यचमहाबलः ॥ ७४ ॥ साधुबाणनिपातेनश्लाघनीयोसिमेरिपुः ॥ विधायैवंविदार्यास्यंविनम्यचमहा भुजौ ॥ सरथोपस्थमास्थायरथेनप्रचचारह ॥ ७५ ॥ एकंत्रीन्पंचसप्तेतिसायकान्राक्षसर्षभः ॥ आददेसंदधेचापिविचकर्षोत्ससर्जच ॥ ७६ ॥ तेबा णाःकालसंकाशाराक्षसेंद्रधनुश्च्युताः ॥ हेमपुंखारविप्रख्याश्चक्रुर्दीप्तमिवांबरं ॥ ७७ ॥ ततस्तान्राक्षसोत्सृष्टान्शरौघान्राघवानुजः ॥ असंभ्रांतःप्रचि च्छेदनिशितैर्बहुभिःशरैः ॥ ७८ ॥ तान्शरान्युधिसंप्रेक्ष्यनिकृत्तान्रावणात्मजः ॥ चुकोपत्रिदशेंद्रारिर्जग्राहनिशितंशरं ॥ ७९ ॥ ससंधायमहातेजा स्तंबाणंसहसोत्सृजत् ॥ तेनसौमित्रिमायांतमाजघानस्तनांतरे ॥ ८० ॥ अतिकायेनसौमित्रिस्ताडितोयुधिवक्षसि ॥ सुस्रावरुधिरंतीव्रंमदंमत्तइव द्विपः ॥ ८१ ॥ सचकारतदात्मानंविशल्यंसहसाविभुः ॥ जग्राहचशरंतीक्ष्णमस्त्रेणापिसमादधे ॥ ८२ ॥ आग्नेयेनतदास्त्रेणयोजयामाससायकं ॥ सजज्वालतदाबाणोधनुश्चास्यतदात्मनः ॥ ८३ ॥ अतिकायोतितेजस्वीरौद्रमस्त्रंसमाददे ॥ तेनबाणंभुजगाभंहेमपुंखमयोजयत् ॥ ८४ ॥ तदस्त्रंज्वलितं घोरंलक्ष्मणःशरमाहितं ॥ अतिकायायचिक्षेपकालदंडमिवांतकः ॥ ८५ ॥ आग्नेयास्त्राभिसंयुक्तंदृष्ट्वाबाणंनिशाचरः ॥ उत्ससर्जतदाबाणंरौद्रंसूर्या स्त्रयोजितं ॥ ८६ ॥ तावुभावंबरेबाणावन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ तेजसासंप्रदीप्ताग्रौक्रुद्धाविवभुजंगमौ ॥ तावन्योन्यंविनिर्दह्यपेततुःपृथिवीतले ॥ ८७ ॥ निर्चिषौभस्मकृतौनभ्राजेतेशरोत्तमौ ॥ तावुभौदीप्यमानौस्मनभ्राजेतेमहीतले ॥ ८८ ॥

त्मानंविशल्यंचकारेत्यत्रहेतुर्विभुरिति विष्णंवंशत्वानुसंधानवानित्यर्थः ॥ ८२ ॥ अस्त्रेणास्त्रमंत्रेण तदेवाह आग्नेयेनेति ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ आहितंआहितदिव्यास्त्रशक्ति अस्त्ररूपंशरं ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ दीप्यमानौतादृशावपिपरस्पराभिघातान्नभाजेते ॥ ८८ ॥ ॥१२०॥

त्वाष्ट्रंत्वष्टृदेवताकंऐषीकाख्यं ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ भग्नमग्रवर्तिशल्यंयेषांते ॥ ९३ ॥ मोघान्व्यर्थान् ॥ ९४ ॥ वृष्यमाणःक्रियमाणवर्षः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥

ततोतिकायःसंक्रुद्धस्त्वाष्ट्रमैषीकमुत्सृजत् ॥ ततश्चिच्छेदसौमित्रिरस्त्रमैंद्रेणवीर्यवान् ॥ ८९ ॥ ऐषीकंनिहतंदृष्ट्वाकुमारोरावणात्मजः ॥ याम्येनास्त्रे णसंक्रुद्धोयोजयामाससायकं ॥ ९० ॥ ततस्तदस्त्रंचिक्षेपलक्ष्मणायनिशाचरः ॥ वायव्येनतदस्त्रेणनिजघानसलक्ष्मणः ॥ ९१ ॥ अथैनंशरधाराभि र्धाराभिरिवतोयदः ॥ अभ्यवर्षतसंक्रुद्धोलक्ष्मणोरावणात्मजं ॥ ९२ ॥ तेतिकायंसमासाद्यकवचेवज्रभूषिते ॥ भग्नाग्रशल्याःसहसापेतुर्बाणामही तले ॥ ९३ ॥ तान्मोघानभिसंप्रेक्ष्यलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ अभ्यवर्षतबाणानांसहस्रेणमहायशाः ॥ ९४ ॥ सवृष्यमाणोबाणौघैरतिकायोमहाबलः ॥ अवध्यकवचःसंख्येराक्षसोनैवविव्यथे ॥ ९५ ॥ नशशाकरुजंकर्तुंयुधितस्यनरोत्तमः ॥ अथैनमभ्युपागम्यवायुर्वाक्यमुवाचह ॥ ९६ ॥ ब्रह्मदत्तव रोह्येषअवध्यकवचावृतः ॥ ब्राह्मेणास्त्रेणभिंध्येनमेषवध्योहिनान्यथा ॥ अवध्यएषह्यन्येषामस्त्राणांकवचीबली ॥ ९७ ॥ ततस्तुवायोर्वचनंनिशम्य सौमित्रिरिंद्रप्रतिमानवीर्यः ॥ समाददेबाणमथोग्रवेगंतद्ब्राह्ममस्त्रंसहसानियुज्य ॥ ९८ ॥ तस्मिन्वरास्त्रेतुनियुज्यमानेसौमित्रिणाबाणवरेशिताग्रे ॥ दिशश्चचंद्रार्कमहाग्रहाश्चनभश्चतत्रासररासचोर्वी ॥ ९९ ॥ तंब्रह्मणोस्त्रेणनियुज्यचापेशरंसपुंखंयमदूतकल्पं ॥ सौमित्रिरिंद्रारिसुतस्यतस्यससर्ज बाणंयुधिवज्रकल्पं ॥ १०० ॥ तंलक्ष्मणोत्सृष्टविवृद्धवेगंसमापतंतंश्वसनोग्रवेगं ॥ सुपर्णवज्रोत्तमचित्रपुंखंतदातिकायःसमरेददर्श ॥ १ ॥ तंप्रे क्षमाणःसहसातिकायोजघानबाणैर्निशितैरनेकैः ॥ ससायकस्तस्यसुपर्णवेगस्तथातिवेगेनजगामपार्श्वं ॥ २ ॥ तमागतंप्रेक्ष्यतदातिकायोबाणं प्रदीप्तांतककालकल्पं ॥ जघानशक्त्यृष्टिगदाकुठारैःशूलैःशरैश्चाप्यविपन्नचेष्टः ॥ ३ ॥ तान्यायुधान्यद्भुतविग्रहाणिमोघानिकृत्वासशरोग्निदीप्तः ॥ प्रगृह्यतस्यैवकिरीटजुष्टंतदातिकायस्यशिरोजहार ॥ ४ ॥ तच्छिरःसशिरस्त्राणंलक्ष्मणेषुप्रमर्दितं ॥ पपातसहसाभूमौशृंगंहिमवतोयथा ॥ ५ ॥ तंभूमौपतितंदृष्ट्वाविक्षिप्तांबरभूषणं ॥ बभूवुर्व्यथिताःसर्वेहतशेषानिशाचराः ॥ ६ ॥

॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ इष्टभागिनंइष्टस्यभागःप्राप्तिस्तद्वंतं इष्टमतिकायवधंप्राप्तवंतमित्यर्थः ॥ १०९ ॥ त्रिशिरोतिकायदेवांतकनरांतकमहोदरमहापार्श्वानांषड्विदिनैर्भाद्राश्विनकृष्णषष्ठ्यं तेनवधइत्ययेस्पष्टं कतकः ॥ ६४ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकसप्ततितमःसर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ७ ॥ अतिकायमिति ॥ १ ॥

तेविषण्णमुखादीनाःप्रहारजनितश्रमाः ॥ विनेदुरुच्चैर्बहवःसहसाविस्वरैःस्वरैः ॥ ७ ॥ ततस्तत्परितोयातानिरपेक्षानिशाचराः ॥ पुरीमभिमुखाभीताद्रवंतोनायकेहते ॥ ८ ॥ प्रहर्षयुक्ताबहवस्तुवानराःप्रफुल्लपद्मप्रतिमाननास्तदा ॥ अपूजयँल्लक्ष्मणमिष्टभागिनंहतेरिपौभीमबलेदुरासदे ॥ १०९ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकसप्ततितमःसर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अतिकायंहतंश्रुत्वालक्ष्मणेनमहात्मना ॥ उद्वेगमगमद्राजावचनंचेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ धूम्राक्षःपरमामर्षीसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ अकंपनःप्रहस्तश्चकुंभकर्णस्तथैवच ॥ २ ॥ एतेमहाबलावीराराक्षसायुद्धकांक्षिणः ॥ जेतारःपरसैन्यानांपरैर्नित्यापराजिताः ॥ ३ ॥ ससैन्यास्तेहतावीरारामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ राक्षसाःसुमहाकायानानाशस्त्रविशारदाः ॥ ४ ॥ अन्येचबहवःशूरामहात्मानोनिपातिताः ॥ प्रख्यातबलवीर्येणपुत्रेणेंद्रजितामम ॥ ५ ॥ तौभ्रातरौतदाबद्धौघोरैर्दत्तवरैःशरैः ॥ यन्नशक्यंसुरैःसर्वैरसुरैर्वामहाबलैः ॥ ६ ॥ मोक्तुंतद्बंधनंघोरंयक्षगंधर्वपन्नगैः ॥ तन्नजानेप्रभावैर्वामाययामोहनेनवा ॥ ७ ॥ शरबंधाद्विमुक्तौतौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ येयोधानिर्गताःशूराराक्षसाममशासनात् ॥ ८ ॥ तेसर्वेनिहतायुद्धेवानरैःसुमहाबलैः ॥ तंनपश्याम्यहंयुद्धेयोद्यरामंसलक्ष्मणं ॥ नाशयेत्सबलंवीरंससुग्रीवंविभीषणं ॥ ९ ॥ अहोसुबलवान्रामोमहदस्त्रबलंचवै ॥ यस्यविक्रममासाद्यराक्षसानिधनंगताः ॥ १० ॥ अप्रमत्तैश्चसर्वत्रगुल्मैरक्ष्यापुरीत्वियं ॥ अशोकवनिकाचैवयत्रसीताभिरक्ष्यते ॥ ११ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ दत्तवरैर्वरदत्तैःशरैर्यौखरादिहंतारौभ्रातरौतौबद्धौ यच्छरबंधनंसुरादिभिरपिमोक्तुंनशक्यंतस्मादपिशरबंधनाद्यद्विमुक्तौतत्प्रभावैःसहजस्वबलादिर्वैर्भवैरथवामायया प्रतिमायाबलेनवामोहनेनवाबंधकरनागानांमोहनेनवेतिनजानेइत्युत्तरेणसंबंधः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अप्रमत्तैश्चेति रक्ष्यायुष्माभिरवशिष्टराक्षसैरितिशेषः अशोकवनिकाचेति विशिष्यरक्ष्येतिशेषः ॥ ११ ॥ ॥१२१॥

निष्क्रामोवेति पुरेऽशोकवनिकायांचेतिशेषः योयुष्माकं युष्माभिरितियावत् यत्रयत्रगुल्मइति पृथक्स्थापितइतिशेषः ॥ १२ ॥ पदंगतागतं ॥ १३ ॥ १४ ॥ द्रष्टव्यंचपदमित्युक्तंतत्र दर्शनप्रकारमाह द्विषतामिति उद्युक्तमुद्यमवत्किमापतत्आगमनशीलंकिं लंकायामितिशेषः यथायथापूर्वस्थिनंस्थितिमत्किमित्येवंप्रकारेणसदाद्रष्टव्यमित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ मन्यु

निष्क्रामोवाप्रवेशोवाज्ञातव्यःसर्वदैवनः ॥ यत्रयत्रभवेद्गुल्मस्तत्रतत्रपुनःपुनः ॥ १२ ॥ सर्वतश्चापितिष्ठध्वंसैन्यैःपरिवृताबलैः ॥ द्रष्टव्यंचपदंतेषांवानराणांनिशाचराः ॥ १३ ॥ प्रदोषेवार्धरात्रेवाप्रत्यूषेवापिसर्वशः ॥ नावज्ञातत्रकर्तव्यावानरेषुकदाचन ॥ १४ ॥ द्विषतांबलमुद्युक्तमापतत्किंस्थितंयथा ॥ ततस्तेराक्षसाःसर्वेश्रुत्वालंकाधिपस्यतत् ॥ १५ ॥ वचनंसर्वमातिष्ठन्यथावत्तुमहाबलाः ॥ १६ ॥ तान्सर्वान्हिसमादिश्यरावणोराक्षसाधिपः ॥ मन्युशल्यंवहन्दीनःप्रविवेशस्वमालयं ॥ १७ ॥ ततःससंदीपितकोपवह्निर्निशाचराणामधिपोमहाबलः ॥ तदेवपुत्रव्यसनंविचिंतयन्मुहुर्मुहुश्चैवतदाविनिःश्वसन् ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ततोहतान्राक्षसपुंगवांस्तान्देवांतकादित्रिशिरोतिकायान् ॥ रक्षोगणास्तत्रहतावशिष्टास्तेरावणायत्वरिताःशशंसुः ॥ १ ॥ ततोहतांस्तान्सहसानिशम्यराजामहाबाष्पपरिप्लुताक्षः ॥ पुत्रक्षयंभ्रातृवधंचघोरंविचिंत्यराजाविपुलंप्रदध्यौ ॥ २ ॥ ततस्तुराजानमुदीक्ष्यदीनंशोकार्णवेसंपरिपुप्लुवानं ॥ रथर्षभोराक्षसराजसूनुस्तमिंद्रजिद्वाक्यमिदंबभाषे ॥ ३ ॥ नतातमोहंपरिगंतुमर्हसेयत्रेंद्रजिज्जीवतिनैर्ऋतेश ॥ नेंद्रारिबाणाभिहतोहिकश्चित्प्राणान्समर्थःसमरेऽभिपातुं ॥ ४ ॥ पश्याद्यरामंसहलक्ष्मणेनमद्बाणनिर्भिन्नविकीर्णदेहं ॥ गतायुषंभूमितलेशयानंशितैःशरैराचितसर्वगात्रं ॥ ५ ॥

शल्यंमन्युरूपंशल्यं ॥ १७ ॥ १८ ॥ कतकः ॥ ६५ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति देवांतकादयश्चत्रिशिरोतिकायौचतान् ॥ १ ॥ २ ॥ संपरिपुप्लुवानं लिटःकानच् शोकार्णवमग्नमित्यर्थः रथर्षभःरथस्थानांश्रेष्ठः महारथइत्यर्थः तंरावणं ॥ ३ ॥ हेतातत्तस्मान्मोहंगंतुंनार्हसि यत्रयस्मादिंद्रजिज्जीवति इंद्रारिरिंद्रजित् समरेइंद्रजिद्बाणाभिहतःप्राणानभिपातुंकश्चिदपिसमर्थोनास्ति ॥ ४ ॥ मद्बाणनिर्भिन्नोतएवविकीर्णोदेहोयस्यतं ॥ ५ ॥

पौरुषदैवयुक्तांपौरुषेणसहजशौर्यबलेनदैवबलेनभगवद्बलबलेनचयुक्तांक्रियमाणां आदिकर्मणिक्तः ॥ ६ ॥ ७ ॥ खरश्रेष्ठैःसमाधीयतेयुद्धमेभिरितिसमाधयोधनुःखड्गादयस्तैश्चयुक्तं ॥ ८ ॥ हरिरथइंद्ररथः ॥ ९ ॥ संहर्षमाणाइत्यार्षं हृष्यमाणाइत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ आजियुद्धं ॥ १३ ॥ शंखस्यशशिनश्चवर्णइववर्णोयस्यतत् ॥ १४ ॥ हैमैर्हिरण्मयदंडैः

इमांप्रतिज्ञांशृणुशक्रशत्रोःसुनिश्चितांपौरुषदैवयुक्तां ॥ अद्यैवरामंसहलक्ष्मणेनसंतर्पयिष्यामिशरैरमोघैः ॥ ६ ॥ अद्येंद्रवैवस्वतविष्णुरुद्रसाध्याश्चवैश्वानरचंद्रसूर्याः ॥ द्रक्ष्यंतुमेविक्रममप्रमेयंविष्णोरिवोग्रंबलियज्ञवाटे ॥ ७ ॥ सएवमुक्त्वात्रिदशेंद्रशत्रुरापृच्छ्यराजानमदीनसत्वः ॥ समारुरोहानिलतुल्यवेगंरथंखरश्रेष्ठसमाधियुक्तं ॥ ८ ॥ समास्थायमहातेजारथंहरिरथोपमं ॥ जगामसहसातत्रयत्रयुद्धमरिंदमः ॥ ९ ॥ तंप्रस्थितंमहात्मानमनुजग्मुर्महाबलाः ॥ संहर्षमाणाबहवोधनुःप्रवरपाणयः ॥ १० ॥ गजस्कंधगताःकेचित्केचित्परमवाजिभिः ॥ व्याघ्रवृश्चिकमार्जारखरोष्ट्रैश्चभुजंगमैः ॥ ११ ॥ वराहैःश्वापदैःसिंहैर्जंबुकैःपर्वतोपमैः ॥ काकहंसमयूरैश्चराक्षसाभीमविक्रमाः ॥ प्रासमुद्गरनिस्त्रिंशपरश्वधगदाधराः ॥ १२ ॥ सशंखनिनदैःपूर्णैर्भेरीणांचापिनिःस्वनैः ॥ जगामत्रिदशेंद्रारिराजिंवेगेनवीर्यवान् ॥ १३ ॥ सशंखशशिवर्णेनछत्रेणरिपुसूदनः ॥ रराजप्रतिपूर्णेननभश्चंद्रमसायथा ॥ १४ ॥ वीज्यमानस्ततोवीरोहैमैर्हेमविभूषणः ॥ चारुचामरमुख्यैश्चमुख्यःसर्वधनुष्मतां ॥ १५ ॥ ततस्त्विंद्रजितालंकासूर्यप्रतिमतेजसा ॥ रराजाप्रतिवीर्येणद्यौरिवार्केणभास्वता ॥ १६ ॥ ससंप्राप्यमहातेजायुद्धभूमिमरिंदमः ॥ स्थापयामासरक्षांसिरथंप्रतिसमंततः ॥ १७ ॥ ततस्तुहुतभोक्तारंहुतभुक्सदृशप्रभः ॥ जुहुवेराक्षसश्रेष्ठोविधिवन्मंत्रसत्तमैः ॥ १८ ॥ सहविर्लाजसत्कारैर्माल्यगंधपुरस्कृतैः ॥ जुहुवेपावकंतत्रराक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ १९ ॥ शस्त्राणिशरपत्राणिसमिधोथविभीतकाः ॥ लोहितानिचवासांसिस्रुवंकार्ष्णायसंतथा ॥ २० ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ युद्धभूमियुद्धजयसंपादकहोमसाधनभूमिं निकुंभिलास्थानमित्यर्थः ॥ १७ ॥ हुतभोक्तारंअग्निं विधिस्तत्तत्कल्पोक्तप्रकारः ॥ १८ ॥ गंधमाल्यपुरस्कृतैर्लाजसत्कारैःलाजैःपावकंसत्कृत्यतत्रपावकेवक्ष्यमाणसंस्कारसंस्कृतैर्हविर्वक्ष्यमाणछागरूपंजुहाव ॥ १९ ॥ शस्त्राण्येवशरपत्राणिकाशविशेषाःपरिस्तरणभूताः विभीतकाः विभीतकवृक्षसंबंधिन्यःसमिधः रक्तवस्त्राणि अभिचारकर्मणितेषामेवविनियोगात् आसन्निितिशेषः स्रुवमित्यत्रासीदिति ॥ २० ॥

शरपत्रैःप्रागुक्तरूपैः जीवतोगलंजग्राहसजीवस्यहोमार्थमितिशेषः ॥ २१ ॥ सकृदेवेति सजीवस्यससर्वावयवस्यछागस्यसकृदेवमहाहुत्यासमिद्धस्यमहार्चिषोग्नेःसकाशात्तानिलिंगानिबभूवुः यानिपुरस्तस्यविजयमदर्शयन् ॥ २२ ॥ तान्येवाह प्रदक्षिणेति ॥ २३ ॥ अस्त्रविशारदःसब्राह्ममस्त्रमाहारयामास ब्रह्मणापुनर्ब्रह्मास्त्रोपदेशमकारयत् अथधनुरादिकंसिद्धब्रह्मास्त्रमंत्रेणाभ्यमंत्रयत् ॥ २४ ॥ तस्मिन्नस्त्रेआहूयमानेतदस्त्रमंत्रदेवतेत्रिमूर्तिरहस्यलक्षणेक्रियमाणावाहने तदुद्देशेनतन्मंत्रेणपावकेहूयमानेचसतिसार्कादिकंनभस्थलंतत्रासेति नायमर्थ

सतत्राग्निंसमास्तीर्यशरपत्रैःसतोमरैः ॥ छागस्यकृष्णवर्णस्यगलंजग्राहजीवतः ॥ २१ ॥ सकृदेवसमिद्धस्यविधूमस्यमहार्चिषः ॥ बभूवुस्तानिलिंगानिविजयंयान्यदर्शयन् ॥ २२ ॥ प्रदक्षिणावर्तशिखस्तप्तकांचनसन्निभः ॥ हविस्तत्प्रतिजग्राहपावकःस्वयमुत्थितः ॥ २३ ॥ सोस्त्रमाहारयामासब्राह्ममस्त्रविशारदः ॥ धनुश्चात्मरथंचैवसर्वंतत्राभ्यमंत्रयत् ॥ २४ ॥ तस्मिन्नाहूयमानेस्त्रेहूयमानेचपावके ॥ सार्कग्रहेंदुनक्षत्रंवितत्रासनभस्थलं ॥ २५ ॥ सपावकंपावकदीप्ततेजाहुत्वामहेंद्रप्रतिमप्रभावः ॥ सचापबाणासिरथाश्वशूलःखेंतर्दधेत्मानमचिंत्यवीर्यः ॥ २६ ॥ ततोहयरथाकीर्णपताकाध्वजशोभितं ॥ निर्ययौराक्षसबलंनर्दमानंयुयुत्सया ॥ २७ ॥ तेशरैर्बहुभिश्चित्रैस्तीक्ष्णवेगैरलंकृतैः ॥ तोमरैरंकुशैश्चापिवानरान्जघ्नुराहवे ॥ २८ ॥ रावणिस्तुसुसंक्रुद्धस्तान्निरीक्ष्यनिशाचरान् ॥ हृष्टाभवंतोयुध्यंतुवानराणांजिघांसया ॥ २९ ॥ ततस्तेराक्षसाःसर्वेगर्जंतोजयकांक्षिणः ॥ अभ्यवर्षंस्ततोघोरान्वानरान्शरवृष्टिभिः ॥ ३० ॥ सतुनालीकनाराचैर्गदाभिर्मुसलैरपि ॥ रक्षोभिःसंवृतःसंख्येवानरान्विचकर्ष ह ॥ ३१ ॥ तेवध्यमानाःसमरेवानराःपादपायुधाः ॥ अभ्यवर्षंतसहसारावणिंशैलपादपैः ॥ ३२ ॥ इंद्रजित्तुतदाक्रुद्धोमहातेजामहाबलः ॥ वानराणांशरीराणिव्यधमद्रावणात्मजः ॥ ३३ ॥ शरेणैकेनचहरीन्नवपंचचसप्तच ॥ बिभेदसमरेक्रुद्धोराक्षसान्संप्रहर्षयन् ॥ ३४ ॥

वादः ॥ २५ ॥ अंतर्दधेत्मानमित्यत्राकारलोपश्छांदसः ॥ २६ ॥ ततइति यागसमाप्त्यनंतरं तद्यागभूमेरित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ निशाचरान्समीक्ष्यआहेतिशेषः किमाहतदाह हृष्टा इति ॥ २९ ॥ ३० ॥ रक्षोभिःसंवृतःराक्षससैन्योपरिप्रत्यासन्नाकाशदेशेस्थितः ॥ ३१ ॥ अभ्यवर्षंत तत्सैन्यस्थित्यनुमितस्थितिकदिगुद्देशेनेतिशेषः अन्यथांतर्धानगतत्वेनैतदसंभवात् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ मथितसंकल्पाःसंहृतयुद्धसंकल्पाः ॥ ३६ ॥ अभ्यधावंततद्दिगाभिमुख्येनेतिशेषः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ त्यक्तजीविताःत्यक्तजीवितेच्छाः सशिलायुधाःशिलारूपायुधैःसहिताः

सशरैःसूर्यसंकाशैःशातकुंभविभूषणैः ॥ वानरान्समरेवीरःप्रममाथसुदुर्जयः ॥ ३५॥ तेभिन्नगात्राःसमरेवानराःशरपीडिताः ॥ पेतुर्मथितसंकल्पाःसुरैरिवमहासुराः ॥ ३६ ॥ तेतपंतमिवादित्यंघोरैर्बाणगभस्तिभिः ॥ अभ्यधावंतसंक्रुद्धाःसंयुगेवानरर्षभाः ॥ ३७॥ ततस्तुवानराःसर्वेभिन्नदेहाविचेतसः ॥ व्यथिताविद्रवंतिस्मरुधिरेणसमुक्षिताः ॥ ३८ ॥ रामस्यार्थेपराक्रम्यवानरास्त्यक्तजीविताः ॥ नर्दंतस्तेनिवृत्तास्तुसमरेसशिलायुधाः ॥ ३९ ॥ तेद्रुमैःपर्वताग्रैश्चशिलाभिश्चप्लवंगमाः ॥ अभ्यवर्षंतसमरेरावणिंसमवस्थिताः ॥ ४० ॥ तंद्रुमाणांशिलानांचवर्षंप्राणहरंमहत् ॥ व्यपोहतमहातेजारावणिःसमितिंजयः ॥ ४१ ॥ ततःपावकसंकाशैःशरैराशीविषोपमैः ॥ वानराणामनीकानिबिभेदसमरेप्रभुः ॥ ४२ ॥ अष्टादशशरैस्तीक्ष्णैःसविध्वागंधमादनं ॥ विव्याधनवभिश्चैवनलंदूरादवस्थितं ॥ ४३ ॥ सप्तभिस्तुमहावीर्योमैंदंमर्मविदारणैः ॥ पंचभिर्विशिखैश्चैवगजंविव्याधसंयुगे ॥ ४४ ॥ जांबवंतंतुदशभिर्नीलंत्रिंशद्भिरेवच ॥ सुग्रीवमृषभंचैवसोंगदंद्विविदंतथा ॥ ४५॥ घोरैर्दत्तवरैस्तीक्ष्णैर्निष्प्राणानकरोत्तदा ॥ अन्यानपितदामुख्यान्वानरान्बहुभिःशरैः ॥ ४६ ॥ अर्दयामाससंक्रुद्धःकालाग्निरिवमूर्छितः ॥ सशरैःसूर्यसंकाशैःसुमुक्तैःशीघ्रगामिभिः ॥ ४७॥ वानराणामनीकानिनिर्ममंथमहारणे ॥ आकुलांवानरींसेनांशरजालेनपीडितां ॥४८॥ हृष्टःसपरयाप्रीत्याददर्शक्षतजोक्षितां ॥ पुनरेवमहातेजाराक्षसेंद्रात्मजोबली ॥४९॥ संसृज्यबाणवर्षंचशस्त्रवर्षंचदारुणं ॥ ममर्दवानरानीकंपरितस्त्विंद्रजिद्बली ॥५०॥ स्वसैन्यमुत्सृज्यसमेत्यतूर्णंमहाहवेवानरवाहिनीषु ॥ अदृश्यमानःशरजालमुग्रंववर्षनीलांबुधरोयथांबु ॥५१॥ तेशक्रजिद्बाणविशीर्णदेहामायाहताविस्वरमुन्नदंतः ॥ रणेनिपेतुर्हरयोद्रिकल्पायथेंद्रवज्राभिहतानगेंद्राः ॥५२॥ तेकेवलंसंददृशुःशिताग्रान्बाणान्रणेवानरवाहिनीषु ॥ मायाविगूढंचसुरेंद्रशत्रुंनचात्रतंराक्षसमभ्यपश्यन् ॥५३॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ व्यपोहतअपसारयतिस्म ॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥ दत्तवरैर्वरलब्धैः ॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥ स्वसैन्यंस्वसैन्योपरिभागंउत्सृज्य ॥५१॥५२॥५३॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ प्रफुल्लाःकिंशुकाइवासन्निितिशेषः ॥ ५६ ॥ शनैर्नेत्रेषुताडिताइत्यन्वयः अन्योन्यंविविशुःअन्योन्यगात्रंसमाश्लिष्यतस्थुः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥६१॥६२॥ ॥ ६३ ॥ प्रसक्तंप्रकृतंब्राह्मंब्रह्मास्त्रमाश्रित्यअस्मानावामेवार्दयति ॥ ६४ ॥ नष्टदेहोऽदृष्टदेहः ॥ ६५ ॥ नन्वदृष्टदेहस्यापिसंहारसाधनैःशब्दवेध्यादिदिव्यास्त्रैर्हननंकार्यमितिचेन्न भगव

ततःसरक्षोधिपतिर्महात्मासर्वादिशोबाणगतैःशिताग्रैः ॥ प्रच्छादयामासरविप्रकाशैर्विदारयामासचवानरेंद्रान् ॥ ५४ ॥ सशूलनिस्त्रिंशपरश्वधानिव्याविद्धदीप्तानलसप्रभाणि ॥ सविस्फुलिंगोज्वलपावकानिववर्षतीव्रंप्लवगेंद्रसैन्ये ॥ ५५॥ ततोज्वलनसंकाशैर्बाणैर्वानरयूथपाः ॥ ताडिताःशक्रजिद्बाणैःप्रफुल्लाइवकिंशुकाः ॥ ५६ ॥ उदीक्षमाणागगनंकेचिन्नेत्रेषुताडिताः ॥ शनैर्विविशुरन्योन्यंपेतुश्चजगतीतले ॥ ५७ ॥ हनूमंतंचसुग्रीवमंगदंगंधमादनं ॥ जांबवंतंसुषेणंचवेगदर्शिनमेवच ॥ ५८ ॥ मैंदंचद्विविदंनीलंगवाक्षंगवयंतथा ॥ केसरिंहरिलोमानंविद्युद्दंष्ट्रंचवानरं ॥ ५९ ॥ सूर्याननंज्योतिमुखंतथादधिमुखंहरिं ॥ पावकाक्षंनलंचैवकुमुदंचैववानरं ॥ ६० ॥ प्रासैःशूलैःशितैर्बाणैरिंद्रजिन्मंत्रसंहितैः ॥ विव्याधहरिशार्दूलान्सर्वांस्तान्राक्षसोत्तमः ॥ ६१ ॥ सवैगदाभिर्हरियूथमुख्यान्निर्भिद्यबाणैस्तपनीयवर्णैः ॥ ववर्षरामंशरवृष्टिजालैःसलक्ष्मणंभास्कररश्मिकल्पैः ॥ ६२ ॥ सबाणवर्षैरभिवृष्यमाणोधारानिपातानिवतानचिंत्य ॥ समीक्षमाणःपरमाद्भुतश्रीरामस्तदालक्ष्मणमित्युवाच ॥ ६३ ॥ असौपुनर्लक्ष्मणराक्षसेंद्रोब्रह्मास्त्रमाश्रित्यसुरेंद्रशत्रुः ॥ निपातयित्वाहरिसैन्यमस्मान्शितैःशरैरर्दयतिप्रसक्तं ॥ ६४ ॥ स्वयंभुवादत्तवरोमहात्मासमाहितोंतर्हितभीमकायः ॥ कथंनुशक्योयुधिनष्टदेहोनिहंतुमद्येंद्रजिदुद्यतास्त्रः ॥ ६५॥ मन्येस्वयंभूर्भगवानचिंत्यस्तस्यैतदस्त्रंप्रभवश्चयोस्य ॥ बाणावपातंत्वमिहाद्यधीमन्मयासहाव्यग्रमनाःसहस्व ॥ ६६ ॥

तोब्रह्मणआज्ञायामारुतिनेवास्माभिरपिपालनीचित्येनैतत्सहनस्यैवौचित्यादित्याशयेनाह मन्येइति अचिंत्यःअचिंत्यवैभवःयोस्यसकलसंसारस्यप्रभवःस्रष्टा चकारात्संहर्ताचस्वयंभूर्हिरण्यगर्भोस्तितस्यभगवतएतदस्त्रंएतदस्त्रवैभवमित्येवमन्येजानामि अतस्त्वमद्यत्तमिमंबाणावपातंमयासहाव्यग्रमनाभगवद्ध्यानैकचित्तोभूत्वाभगवद्ध्यानबलेनसहस्व धीमन्नितिहेतुगर्भविशेषणं यतस्त्वमपिब्रह्मध्यानसंपन्नस्तस्मात्सहस्व एवंहिभगवदनुग्रहादस्माकमपिजयोभविष्यतिनान्यथेत्यर्थः ॥ ६६ ॥

पतिताग्र्यशूरंपतिताभुविपतिताअग्र्यशूराःप्रशस्तवीरायस्मिंस्तत् ॥ ६७॥ एतत्सहनस्यैवैतदुपरमोपायत्वमपीत्याह आवामिति हतहर्षरोषौअप्रकाशितहर्षरोषविकारौ अतएवविसंज्ञा
विवावांपतितौदृष्ट्वारणाग्र्यलक्ष्मींसमासाद्यध्रुवमसावमरारिवासंलंकांप्रवेक्ष्यति पश्चाद्यदस्माभिरनुष्ठेयंतत्करिष्यावइतिशेषः रणाग्र्येत्यादिनासमूलनाशाशक्तिःसूचिता ॥ ६८ ॥ विश
स्तौपीडितौ ॥ ६९॥७० ॥ इतिश्रीरामा०वा०आ०यु०त्रिसप्ततितमःसर्गः ॥७३॥ ॥ ७ ॥ तयोःराघवयोः रणाग्र्येरणमुखे सादितयोर्निश्चेष्टीकृतयोः ॥१॥ अप्रतिमैःअत्यंतकालो
चितैः ॥ २ ॥ तदेवाह माभैष्टेति अत्रास्यामवस्थायांविषादकालोविषादावसरोनास्ति कुतस्तत्राह यदिति यद्यस्मात्स्वयंभुवोवाक्यमुद्वहंतौतदाज्ञांपरिपालयंतौ अतएवविवशौअस्त्र

प्रच्छादयत्वेषहिराक्षसेंद्रःसर्वाधिकःसायकवृष्टिजालैः॥एतच्चसर्वंपतिताग्र्यशूरंनभ्राजतेवानरराजसैन्यं॥६७॥आवांतुदृष्ट्वापतितौविसंज्ञौनिवृ
त्तयुद्धौहतहर्षरोषौ॥ध्रुवंप्रवेक्ष्यत्यमरारिवासमसौसमासाद्यरणाग्र्यलक्ष्मीं ॥ ६८ ॥ ततस्तुताविंद्रजितोस्त्रजालैर्बभूवतुस्तत्रतदाविशस्तौ ॥ सचा
पितौतत्रविषादयित्वाननादहर्षाद्युधिराक्षसेंद्रः॥ ६९ ॥ ततस्तदावानरसैन्यमेवंरामंचसंख्येसहलक्ष्मणेन॥ निषूदयित्वासहसाविवेशपुरींदशग्रीव
भुजाभिगुप्तां॥संस्तूयमानःसतुयातुधानैःपित्रेचसर्वंहृषितोभ्युवाच ॥ ७० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रि
सप्ततितमःसर्गः॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तयोस्तदासादितयोरणाग्रेमुमोहसैन्यंहरियूथपानां॥सुग्रीवनीलांगदजांबवंतोनचा
पिकिंचित्प्रतिपेदिरेते॥ १ ॥ततोविपण्णंसमवेक्ष्यसर्वंविभीषणोबुद्धिमतांवरिष्ठः॥उवाचशाखामृगराजवीरानाश्वासयन्नप्रतिमैर्वचोभिः ॥ २ ॥
माभैष्टनास्त्यत्रविषादकालोयदार्यपुत्रौह्यवशौविषण्णौ॥ स्वयंभुवोवाक्यमथोद्वहंतौयत्सादिताविंद्रजितास्त्रजालैः ॥ ३ ॥ तस्मैतुदत्तंपरमास्त्रमेत
त्स्वयंभुवाब्राह्मममोघवीर्यं॥तन्मानयंतौयुधिराजपुत्रौनिपातितौकोत्रविषादकालः॥ ४ ॥

योगप्रवृत्तिरहितौ अथानंतरंतस्मादेवेंद्रजितासादितौइतियत्तस्माद्विषण्णावेवनतुप्राणपीडावंतावतोमाभैष्ट यद्वाएतावृवशौविषण्णावितियत्तत्रविषयेमाभैष्ट एतयोर्विषण्णयोरस्मान्को
वारक्षिष्यतीतिशत्रुभ्योभयंमाभूत् अत्रैतद्विषयेविषादकालोनास्ति यत्यस्मात्स्वयंभुवोवाक्यंमंत्ररूपंउद्वहंतौमानयंताविंद्रजिदस्त्रजालैःसादितौसादिताविव यतोब्रह्मसंमाननार्थंस्वय
मेवपतितावितिमाभैष्टेत्यर्थः ॥ ३ ॥ राघवाभ्यांक्षंतुंयोग्यमस्त्रंरावणेरस्तीत्याह तस्मैइति कोत्रविषादकालःनकोपि क्षणानंतरमुत्थास्यतइतिशेषः ॥ ४ ॥

मारुतिस्तदाविभीषणवचःश्रुत्वातद्ब्राह्ममस्त्रंमानयित्वासर्वैरप्यनुसरणीयमेवेतिपूजयित्वाविभीषणंप्रतीदमब्रवीत् ॥ ५ ॥ अस्त्रहतेत्रस्त्राहते आश्वासयावहे विचारयेतिशेषः ॥ ६ ॥
तदारात्राविव्यनेनसप्तम्यांरात्रावयमस्त्रप्रयोगइतिसूचितं ॥ ७ ॥ प्रस्रवद्भिः मूत्रमितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ददृशातेहतान्रणे हतप्रायानित्यर्थः ॥ ११ ॥ पंचमश्चासौशेषोभागश्च
तेनप्रातःसंगवमध्यान्हापराह्णसायाह्नेषुषट्घटिकात्मकेषुपंचमेनसायाह्नेनेत्यर्थः चतुर्भिर्भागैश्चब्रह्मास्त्रसाधनमितिबोध्यं सप्तषष्टिकोटिवानरहननेसामर्थ्यमाह वल्लभेनस्वयंभुवइति

ब्राह्ममस्त्रंततोधीमान्मानयित्वातुमारुतिः॥ विभीषणवचःश्रुत्वाहनूमानिदमब्रवीत्॥ ५॥ अस्मिन्नस्त्रहतेसैन्येवानराणांतरस्विनां ॥ योयोधारयते
प्राणांस्तंतमाश्वासयावहे॥ ६ ॥तावुभौयुगपद्वीरौहनूमद्राक्षसोत्तमौ॥ उल्काहस्तौतदारात्रौरणशीर्षेविचेरतुः ॥ ७॥ भिन्नलांगूलहस्तोरुपादांगुलि
शिरोधरैः॥ स्रवद्भिःक्षतजंगात्रैःप्रस्रवद्भिःसमंततः॥८॥ पतितैःपर्वताकारैर्वानरैरभिसंवृतां॥ शस्त्रैश्चपतितैर्दीप्तैर्ददृशातेवसुंधरां ॥ ९ ॥ सुग्रीवमं
गदंनीलंशरभंगंधमादनं ॥ जांबवंतंसुषेणंचवेगदर्शिनमेवच ॥ १० ॥ मैंदंनलंज्योतिमुखंद्विविदंचापिवानरं ॥ विभीषणोहनूमांश्चददृशातेहतान्
रणे ॥ ११ ॥ सप्तषष्टिर्हताःकोट्योवानराणांतरस्विनां ॥ अन्हःपंचमशेषेणवल्लभेनस्वयंभुवः॥ १२ ॥ सागरौघनिभंभीमंदृष्ट्वाबाणार्दितंबलं ॥ मार्ग
तेजांबवंतंचहनूमान्सविभीषणः॥ १३ ॥ स्वभावजरयायुक्तंवृद्धंशरशतैश्चितं॥ प्रजापतिसुतंवीरंशाम्यंतमिवपावकं॥ १४ ॥ दृष्ट्वासमभिसंक्रम्य
पौलस्त्योवाक्यमब्रवीत्॥ कच्चिदार्यशरैस्तीक्ष्णैर्नप्राणाध्वंसितास्तव ॥ १५॥ विभीषणवचःश्रुत्वाजांबवानृक्षपुंगवः॥ कृच्छ्रादभ्युद्गिरन्वाक्यमिदंव
चनमब्रवीत्॥ १६ ॥ नैरृतेंद्रमहावीर्यस्वरेणत्वाभिलक्षये ॥ विद्धगात्रःशितैर्बाणैर्नत्वांपश्यामिचक्षुषा॥ १७॥ अंजनासुप्रजायेनमातरिश्वाचसु
व्रत॥ हनूमान्वानरश्रेष्ठःप्राणान्धारयतेक्वचित्॥ १८॥

स्वयंभूवल्लभेनब्रह्मास्त्रेणापरिमितप्राणिहननसमर्थेनहतमितिभगवद्ब्रह्ममेवैतदितिभावः ॥ १२ ॥ मार्गंते विशिष्येत्यर्थः तस्यवृद्धत्वादुपायप्रश्नार्थमितिभावः ॥ १३ ॥ स्वभावजर
यायुक्तंवयःस्वभावाज्जरयावलीपलितादिनायुक्तं ॥ १४ ॥ १५ ॥ कृच्छ्राद्वाक्यंप्रत्युत्तरंवाक्यमभ्युद्गिरन्नुच्चारयन् ॥ १६ ॥ १७ ॥ येनांजनादेवीसुप्रजाःसुपुत्रवती ॥ १८ ॥

आर्यपुत्रौराघवौ ॥ १९ ॥ आर्यजांबवन् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ जीविताशाततोभवेत् जीवनहेतोस्ततएवलाभसंभवादितिभावः ॥ २३ ॥ २४ ॥ विव्यथितेंद्रियःविशेषेणव्यथि तानींद्रियाणियस्यसः ॥ २५ ॥ २६ ॥ विक्रमपर्याप्तःपर्याप्तविक्रमः ॥२७॥ सादितौपीडितौ ॥२८॥ सागरमित्युपरियोगेषष्ठ्यर्थेद्वितीया ॥२९॥ कांचनंस्वर्णमयं अत्युग्रंसिंहादिभिर्दु

श्रुत्वाजांबवतोवाक्यमुवाचेदंविभीषणः॥आर्यपुत्रावतिक्रम्यकस्मात्पृच्छसिमारुतिं॥१९॥ नैवराजनिसुग्रीवेनांगदेनापिराघवे ॥आर्यसंदर्शितः स्नेहोयथावायुसुतेपरः॥ २० ॥ विभीषणवचःश्रुत्वाजांबवान्वाक्यमब्रवीत् ॥शृणुनैर्ऋतशार्दूलयस्मात्पृच्छामिमारुतिं ॥ २१ ॥ अस्मिन्जीवतिवी रेतुहतमप्यहतंबलं॥ हनूमत्युज्झितप्राणेजीवंतोपिमृतावयं॥ २२॥ धरतेमारुतिस्तातमारुतप्रतिमोयदि॥वैश्वानरसमोवीर्येजीविताशाततोभवे त्॥ २३॥ ततोवृद्धमुपागम्यविनयेनाभ्यवादयत्॥गृह्यजांबवतःपादौहनूमान्मारुतात्मजः॥ २४॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंतदाविव्यथितेंद्रियः॥ पुन र्जातमिवात्मानंमन्यतेस्मप्लवगोत्तमः॥ २५ ॥ ततोब्रवीन्महातेजाहनूमंतंसजांबवान्॥ आगच्छहरिशार्दूलवानरांस्त्रातुमर्हसि॥ २६ ॥ नान्योविक्रम पर्याप्तस्त्वमेषांपरमःसखा॥ त्वत्पराक्रमकालोयंनान्यंपश्यामिकंचन ॥ २७ ॥ ऋक्षवानरवीराणामनीकानिप्रहर्षय ॥ विशल्यौकुरुचाप्येतौसादि तौरामलक्ष्मणौ॥ २८॥ गत्वापरममध्वानमुपर्युपरिसागरं॥ हिमवंतंनगश्रेष्ठंहनूमन्गंतुमर्हसि ॥ २९ ॥ ततःकांचनमत्युग्रमृषभंपर्वतोत्तमं॥ कैला सशिखरंचात्रद्रक्ष्यस्यरिनिषूदन॥ ३०॥ तयोःशिखरयोर्मध्येप्रदीप्तमतुलप्रभं॥ सर्वौषधियुतंवीरद्रक्ष्यस्यौषधिपर्वतं॥ ३१ ॥ तस्यवानरशार्दूलच तस्रोमूर्ध्निसंभवाः ॥ द्रक्ष्यस्योषधयोदीप्तादीपयंतीर्दिशोदश ॥ ३२॥ मृतसंजीवनींचैव विशल्यकरणीमपि॥ सुवर्णकरणींचैवसंधानींचमहौषधीं ॥ ३३॥ ताःसर्वाहनुमन्गृह्यक्षिप्रमागंतुमर्हसि॥ आश्वासयहरीन्प्राणैर्योज्यगंधवहात्मज॥ ३४ ॥ श्रुत्वाजांबवतोवाक्यंहनूमान्मारुतात्मजः॥ आ पूर्यतबलोद्धर्षैर्वायुवेगैरिवार्णवः॥ ३५॥

ऋषभं ऋषभंतदाख्यं ॥३०॥ तयोःशिखरयोः ऋषभकैलासशिखरयोरित्यर्थः ॥३१॥ ओषधयोदीप्ताः दीप्ताओषधीरित्यर्थः ॥३२॥ सुवर्णकरणींस्वर्णसमानवर्णस्यदेहादेःकरणीं स वर्णेतिपाठेपूर्ववर्णसमानवर्णकरणीमित्यर्थः संधानींछिन्नशिरःकबंधयोरपियथापूर्वनाडीसंधानकरणीं ॥३३॥ प्राणैर्योजयित्वाआश्वासयेत्यन्वयः ॥३४॥ बलोद्धर्षैर्बलोद्रेकैः ॥ ३५॥

पर्वततटाग्रस्थःत्रिकूटशिखरस्थः ॥ ३६ ॥ हरिपादविनिर्भग्नःतत्पादभाराक्रांतः निषसादनिविष्टोभूत् ॥३७॥ हरिवेगाद्धनूमतउत्पतनवेगात् नगावृक्षाःपेतुः परस्परसंघर्षजाग्निवशतोज ज्वलुश्च ॥ ३८ ॥ तस्मिंस्त्रिकूटपर्वतेघूर्णमानेनगोत्तमेवानराःस्थातुंनशेकुः त्रिकूटस्यैवयुद्धभूमित्वात्तच्छिखरस्यैवचलंकात्वात् ॥ ३९ ॥ अतएवसाघूर्णितेत्यनेनलंकाक्षोभउच्यते प्र

सपर्वततटाग्रस्थःपीडयन्पर्वतोत्तमं॥ हनुमान्दृश्यतेवीरोद्वितीयइवपर्वतः ॥ ३६॥ हरिपादविनिर्भग्नोनिषसादसपर्वतः ॥ नशशाकतदात्मानंवोढुं भृशनिपीडितः॥ ३७॥ तस्यपेतुर्नगाभूमौहरिवेगाच्चजज्वलुः ॥ शृंगाणिचव्यकीर्यंतपीडितस्यहनूमता ॥ ३८ ॥ तस्मिन्संपीड्यमानेतुभग्नद्रुमशि लातले॥ नशेकुर्वानराःस्थातुंघूर्णमानेनगोत्तमे॥ ३९॥ साघूर्णितमहाद्वाराप्रभग्नगृहगोपुरा॥ लंकात्रासाकुलारात्रौप्रनृत्येवाभवत्तदा॥ ४० ॥ पृ थिवीधरसंकाशोनिपीड्यपृथिवीधरं॥ पृथिवींक्षोभयामाससार्णवांमारुतात्मजः॥ ४१ ॥ पद्भ्यांतुशैलमाविध्यवडवामुखवन्मुखं॥ विवृत्योग्रंनना दोच्चैस्त्रासयन्रजनीचरान्॥ ४२॥ तस्यनानद्यमानस्यश्रुत्वानिनदमुत्तमं॥ लंकास्थाराक्षसव्याघ्रानशेकुःस्पंदितुंक्वचित् ॥ ४३ ॥ नमस्कृत्वासमुद्रा यमारुतिर्भीमविक्रमः॥ राघवार्थेपरंकर्मसमीहतपरंतपः॥ ४४॥ सपुच्छमुद्यम्यभुजंगकल्पंविनम्यपृष्ठंश्रवणेनिकुच्य ॥ विवृत्यवक्त्रंवडवामुखा भमापुप्लुवेव्योम्निसचंडवेगः ॥ ४५॥ सवृक्षखंडांस्तरसाजहारशैलान्शिलाःप्राकृतवानरांश्च ॥ बाहूरुवेगोद्धतसंप्रणुन्नास्तेक्षीणवेगाःसलिलेनिपे तुः॥ ४६॥ सतौप्रसार्योरगभोगकल्पौभुजौभुजंगारिनिकाशवीर्यः॥ जगाममशैलंनगराजमग्र्यंदिशःप्रकर्षन्निववायुसूनुः॥ ४७॥ ससागरंघूर्णि तवीचिमालंतदंभसाभ्रामितसर्वसत्वं॥ समीक्ष्यमाणःसहसाजगामचक्रंयथाविष्णुकराग्रमुक्तं ॥ ४८॥ सपर्वतान्पक्षिगणान्सरांसिनदीस्तटाका निपुरोत्तमानि॥ स्फीतान्जनांस्तानपिसंप्रवीक्ष्यजगामवेगात्पितृतुल्यवेगः॥ ४९॥

नृत्येवप्रनृत्तनृत्येव ॥ ४० ॥ ४१ ॥ वडवामुखवज्ज्वाज्वल्यमानंमुखंविवृत्यव्यादायराक्षसांस्त्रासयन्नुच्चैर्ननाद यावदौषध्यानयनंतावद्रक्षोनिर्गमोमाभूदितितेषांत्रासार्थंननादेतिभा वः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ समीहतचिंतितवान् ॥ ४४ ॥ सपुच्छमित्यनेनजातिवर्णनं ॥ ४५ ॥ प्राकृतवानरान्त्रिकूटवनेनित्यवासान्प्राकृतवानरान् तेक्षीणवेगाःअनुगतवृक्षखंडादयः ॥४६॥ भुजंगारिर्गरुडः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ जनान्जनपदान् ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ स्मरन्जांबवतोवाक्यं तद्वाक्यस्मरणवेगवशादोषध्यादिपर्वतमतीत्यगमननिवृत्यर्थं ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सुरर्षिसंघोत्तमेति उत्तमसुरर्षिसंघैरित्यर्थः ॥ ५४ ॥ तद्दृष्टदेवता
दिस्थानानांनामान्याह सब्रह्मेति ब्रह्मकोशंभगवतोहिरण्यगर्भस्यस्थानं ब्रह्मप्रपद्येब्रह्मकोशंप्रपद्येइत्यादिश्रुतिसिद्धं रजतालयंहिरण्यगर्भापरमूर्तेरजतनाभेःस्थानं रुद्रशरप्रमोक्षंयत्र
स्थानेस्थित्वारुद्रस्त्रिपुरसंहारायशरंमुमोचतत्स्थानं हयाननंभगवतोहयग्रीवस्यस्थानं ब्रह्मशिरोब्रह्मास्त्रदेवतातत्स्थानं तत्रतत्रनित्यसन्निहितान्वैवस्वतकिंकरांश्चददर्श ॥ ५५ ॥ वन्ह्या

आदित्यपथमाश्रित्यजगामसगतश्रमः॥ हनूमांस्त्वरितोवीरःपितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ ५० ॥ जवेनमहतायुक्तोमारुतिर्वातरंहसा॥ जगामहरिशार्दू
लोदिशःशब्देननादयन्॥ ५१ ॥ स्मरन्जांबवतोवाक्यंमारुतिर्भीमविक्रमः॥ ददर्शसहसाचापिहिमवंतंमहाकपिः ॥ ५२ ॥ नानाप्रस्रवणोपेतंबहु
कंदरनिर्झरं॥ श्वेताभ्रचयसंकाशैःशिखरैश्चारुदर्शनैः॥ शोभितंविविधैर्वृक्षैरगमत्पर्वतोत्तमं॥५३॥ सतंसमासाद्यमहानगेंद्रमतिप्रवृद्धोत्तमहेमशृं
गं॥ ददर्शपुण्यानिमहाश्रमाणिसुरर्षिसंघोत्तमसेवितानि ॥५४॥ सब्रह्मकोशंरजतालयंचशक्रालयंरुद्रशरप्रमोक्षं॥ हयाननंब्रह्मशिरश्चदीप्तंददर्श
वैवस्वतकिंकरांश्च॥५५॥ वन्ह्यालयंवैश्रवणालयंचसूर्यप्रभंसूर्यनिबंधनंच॥ ब्रह्मालयंशंकरकार्मुकंचददर्शनाभिंचवसुंधरायाः॥५६॥ कैलासमु
ग्रंहिमवच्छिलांचतंवैवृषंकांचनशैलमग्र्यं ॥ प्रदीप्तसर्वौषधिसंप्रदीप्तंददर्शसर्वौषधिपर्वतेंद्रं॥ ५७॥ सतंसमीक्ष्यानलराशिदीप्तंविसिस्मियेवासव
दूतसूनुः॥ आप्लुत्यतंचौषधिपर्वतेंद्रंतत्रौषधीनांविचयंचकार॥ ५८ ॥ सयोजनसहस्राणिसमतीत्यमहाकपिः ॥ दिव्यौषधिधरंशैलंव्यचरन्मारुता
त्मजः॥ ५९ ॥ महौषध्यस्ततःसर्वास्तस्मिन्पर्वतसत्तमे॥ विज्ञायार्थिनमायांतंततोजग्मुरदर्शनं ॥ ६० ॥ सतामहात्माहनुमानपश्यंश्चुकोपरोषाच्चभृ
शंननाद॥ अमृष्यमाणोग्निसमानचक्षुर्महीधरेंद्रंतमुवाचवाक्यं॥ ६१ ॥

लयमिति सूर्यनिबंधनंसूर्याणांयत्रस्थानेनिबंधनंसमावेशस्तत्स्थानं अतएवतत्सूर्यप्रभं ब्रह्मालयंचतुर्मुखब्रह्मस्थानं शंकरकार्मुकंपिनाकाख्यराजस्थानं वसुंधरायाःनाभिभूनाभिसंज्ञं
प्राजापत्यंस्थानं ॥ ५६ ॥ हिमवच्छिलांभगवतोरुद्रस्यतपःसमाधिपीठं तंवैवृषंजांबवदुपदिष्टं ॥ ५७ ॥ वासवस्यमेघस्वरूपिणोदेवराजस्यदूतः प्रेरकोवायुरित्यर्थः विचयंमार्गणं
॥ ५८ ॥ योजनसहस्राणिसहस्रशब्दोऽनेकोपलक्षणं ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

किमेतदिति यद्राघवेकृतानुकंपोमासिएवंप्रकारमेतदौदासीन्यंकिंबलादित्यर्थः स्वबलादितिचेत्तत्राह पश्येति ॥ ६२ ॥ सनागंसगजं उन्ममाथउत्पाटयामास ॥ ६३ ॥ अतःसतमिति
॥ ६४ ॥ तंतदित्यर्थः प्रतिभास्कराभःप्रतिसूर्यसदृशः रवेःसमीपेइत्यनेनसूर्योदयोत्तरमेतदानयनमितिलभ्यते ॥ ६५ ॥ सपावकेनसाग्निज्वालेन अर्पितेनस्वकरार्पितेन ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

किमेतदेवंसुविनिश्चितंतेयद्राघवेनासिकृतानुकंपः ॥ पश्याद्यमद्बाहुबलाभिभूतोविकीर्णमात्मानमथोनगेंद्र ॥ ६२ ॥ सतस्यशृंगंसनगंसनागंस
कांचनंधातुसहस्रजुष्टं॥ विकीर्णकूटंज्वलिताग्रसानुंप्रगृह्यवेगात्सहसोन्ममाथ॥ ६३॥ सतंसमुत्पाट्यखमुत्पपातवित्रास्यलोकान्ससुरान्सुरेंद्रान्॥
संस्तूयमानःखचरैरनेकैर्जगामवेगाद्गरुडोग्रवेगः॥ ६४॥ सभास्कराध्वानमनुप्रपन्नस्तंभास्कराभंशिखरंप्रगृह्य ॥ बभौतदाभास्करसन्निकाशोर
वेःसमीपेप्रतिभास्कराभः॥ ६५॥ सतेनशैलेनभृशंरराजशैलोपमोगंधवहात्मजस्तु॥ सहस्रधारेणसपावकेनचक्रेणखेविष्णुरिवार्पितेन॥ ६६॥
तंवानराःप्रेक्ष्यतदाविनेदुःसतानपिप्रेक्ष्यमुदाननाद॥ तेषांसमुत्कृष्टरवंनिशम्यलंकालयाभीमतरंविनेदुः ॥ ६७॥ ततोमहात्मानिपपाततस्मिन्शै
लोत्तमेवानरसैन्यमध्ये॥ हर्युत्तमेभ्यःशिरसाभिवाद्यविभीषणंतत्रचसस्वजेसः॥ ६८ ॥ तावप्युभौमानुषराजपुत्रौतंगंधमाघ्रायमहौषधीनां ॥ ब
भूवतुस्तत्रतदाविशल्यावुत्तस्थुरन्येचहरिप्रवीराः॥ ६९॥ सर्वेविशल्याविरुजाःक्षणेनहरिप्रवीराश्चहताश्चयेस्युः॥ गंधेनतासांप्रवरौषधीनांसुप्तानि
शांतेष्विवसंप्रबुद्धाः॥ ७०॥ यदाप्रभृतिलंकायांयुध्यंतेहरिराक्षसाः॥ तदाप्रभृतिमानार्थमाज्ञयारावणस्यच ॥ ७१ ॥ येहन्यंतेरणेतत्रराक्षसाःक
पिकुंजरैः॥ हताहतास्तुक्षिप्यंतेसर्वएवतुसागरे॥ ७२॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ यदिमहौषधीनांगंधमाघ्रयराघवौहरिप्रवीराश्चयथापूर्वमत्यंतंस्वस्थास्तदौषधिगंधस्यरक्षःसाधारणत्वात्तेषामनुत्थानेहेतुमाह यदेति मानार्थंअर्थशब्दोनिवृत्ति
वाची शत्रूणांहतराक्षसेयत्ताज्ञानाभावार्थमित्यर्थः तत्परिज्ञानेतुअवशिष्टबलस्याल्पीयस्त्वंज्ञात्वावानरालंकांप्रविशेयुस्तेमाप्रवेक्ष्यन्नित्येतदर्थोयंरावणस्येश्वरेच्छयाविचारः ॥ ७१ ॥ ह
ताहताइतिवीप्सा सर्वएवहताइत्यर्थः ॥ ७२ ॥

ओषधीशैलमितिदीर्घआर्षः आश्विनकृष्णाष्टम्यामिदं ॥७३॥ कतकः ॥६७॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयु०चतुःसप्ततितमःसर्गः ॥ ७४ ॥
ततइति अर्थ्यमर्थादनपेतमयेकर्तव्यंविज्ञापयन् ॥ १ ॥ निषूदिताः राघवाभ्यामितिशेषः तस्मादिदानीमुपनिर्हारंपुररक्षांदातुंसंपादयितुंनार्हतीतिकतकः उपनिर्हारंनिष्क्रम्ययुद्धप्रदानमि
तितीर्थः उपनिर्हारंयुद्धावहारमस्माकंदातुंनार्हतीत्यर्थः अनेनान्यदायुद्धावहारोजातइतिज्ञायतइत्यन्ये ॥ २ ॥ अतोयेयेमहाबलाःसंति लघवःक्षिप्रकारिणस्तेसर्वेउल्कागृहीत्वालंका
मभ्युत्पततु दाहायेतिभावः ॥ ३ ॥ ततोस्तमिति पूर्वदिवसापररात्रिशेषेउल्काहस्ताभ्यांहनूमद्विभीषणाभ्यांजांबवदन्वेषणंततस्तन्नियोगतउषसिपर्वताहरणायगमनं अथाहरणंपुनश्च

ततोहरिर्गंधवहात्मजस्तुतमोषधीशैलमुदग्रवेगः॥ निनायवेगाद्धिमवंतमेवपुनश्चरामेणसमाजगाम ॥ ७३॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये
आदिकाव्येयुद्धकांडेचतुःसप्ततितमःसर्गः॥ ७४॥ ॥ ९॥ ॥ ॥ ततोब्रवीन्महातेजाःसुग्रीवोवानरेश्वरः॥ अर्थ्यंविज्ञापयंश्चापिहनू
मंतमिदंवचः॥ १ ॥ यतोहतःकुंभकर्णःकुमाराश्चनिषूदिताः॥ नेदानीमुपनिर्हारंरावणोदातुमर्हति ॥ २ ॥ येयेमहाबलाःसंतिलघवश्चप्लवंगमाः॥
लंकामभिपतंत्वाशुगृह्योल्काःप्लवगर्षभाः॥ ३ ॥ ततोस्तंगतआदित्येरौद्रेतस्मिन्निशामुखे॥ लंकामभिमुखाःसोल्काजग्मुस्तेप्लवगर्षभाः॥ ४ ॥ उ
ल्काहस्तैर्हरिगणैःसर्वतःसमभिद्रुताः॥ आरक्षस्थाविरूपाक्षाःसहसाविप्रदुद्रुवुः॥ ५॥ गोपुराट्टप्रतोलीषुचर्यासुविविधासुच ॥ प्रासादेषुचसंहृष्टाः
ससृजुस्तेहुताशनं॥ ६॥ तेषांगृहसहस्राणिददाहहुतभुक्तदा ॥ प्रासादाःपर्वताकाराःपतंतिधरणीतले॥ ७॥ अगरुर्दह्यतेतत्रपरंचैवसुचंदनं ॥
मौक्तिकामणयःस्निग्धावज्रंचापिप्रवालकं॥ ८॥ क्षौमंचदह्यतेतत्रकौशेयंचापिशोभनं॥ आविकंविविधंचौर्णंकांचनंभांडमायुधं॥ ९॥

तत्यापणंपुनरागमनमितित्रिंशद्घटिकामध्येसर्वं ततःपुनःप्रदोषेहनुमदादीनांलंकादाहगमनमितिकतकादयः ॥ ४ ॥ आरक्षाद्वाराणितत्स्थाद्वाररक्षिणोविरूपाक्षाराक्षसाः आरक्षोगुल्ममि
त्यन्ये ॥ ५ ॥ अट्टोगृहोपरितनंगृहं स्यादट्टःक्षौममस्त्रियामितिवा प्रतोलीरथ्या चर्याअल्परथ्या ॥ ६ ॥ तेषांवानराणांसंबंधीहुतभुक्ददाह पतंतिअपतन् ॥ ७ ॥ दह्यतेदग्धः ॥८॥ और्णं
ऊर्णासूत्रनिर्मितं आविकंअविरोमनिर्मितं ऊर्णात्वितरेषामपीतिनपौनरुक्त्यं कांचनंभांडंसौवर्णमुपकरणं ॥ ९ ॥

वाजिभांडपरिच्छदंवाजिनांभांडमलंकारः परिच्छदःपल्ययनादिश्च तन्नानाअनेकंविकृतसंस्थानंविचित्रविन्यासं रथभांडान्रथालंकारान् संस्कृतान्सम्यक्चितान् भांडशब्दोऽलंकार
मात्रवाची रथभांडेत्युक्तेः अतएववाजिभांडेत्यत्रवाजिग्रहणंचरितार्थं अश्वालंकारवाचित्वेतुतद्वैयर्थ्यंस्पष्टमेव तत्त्वेपिकर्णावतंसादिवत्साहित्यबोधनार्थंतत्रसः रथभांडेत्यत्रतुलाक्षणि
कइत्यन्ये ॥ १० ॥ ११ ॥ रोमजंकंबलादि वालजंचामरादि व्याघ्रजंचर्मआसनोपयोगि अंडजंमृगमदादि ॥१२॥ असंशसं चित्रान्गृहान्तूलिकादिगृहान् ॥ १३ ॥ गृहगृध्नुनां

नानाविकृतसंस्थानंवाजिभांडपरिच्छदं ॥ गजग्रैवेयकक्ष्याश्चरथभांडांश्चसंस्कृतान् ॥ १० ॥ तनुत्राणिचयोधानांहस्त्यश्वानांचचर्मच ॥ खड्गाध
नूंषिज्याबाणास्तोमरांकुशशक्तयः ॥ ११ ॥ रोमजंवालजंचर्मव्याघ्रजंचांडजंबहु ॥ मुक्तामणिविचित्रांश्चप्रासादांश्चसमंततः॥ १२ ॥ विविधान
स्त्रसंघातानग्निर्दहतितत्रवै ॥ नानाविधान्गृहांश्चित्रान्ददाहहुतभुक्तदा ॥ १३ ॥ आवासान्राक्षसानांचसर्वेषांगृहगृध्नुनां॥ हेमचित्रतनुत्राणांस्र
ग्भांडांबरधारिणां॥ १४॥ सीधुपानचलाक्षाणांमदविह्वलगामिनां॥ कांतालंबितवस्त्राणांशत्रुसंजातमन्युनां ॥ १५॥ गदाशूलासिहस्तानांखाद
तांपिबतामपि ॥ शयनेषुमहार्हेषुप्रसुप्तानांप्रियैःसह ॥ १६ ॥ त्रस्तानांगच्छतांतूर्णंपुत्रानादायसर्वतः ॥ तेषांशतसहस्राणितदालंकानिवासिनां
॥ १७॥ अदहत्पावकस्तत्रजज्वालचपुनःपुनः॥ सारवंतिमहार्हाणिगंभीरगुणवंतिच॥ १८॥ हेमचंद्रार्धचंद्राणिचंद्रशालोत्तमानिच॥ तत्रचित्रग
वाक्षाणिसाधिष्ठानानिसर्वशः ॥ १९ ॥ मणिविद्रुमचित्राणिस्पृशंतीवदिवाकरं ॥ क्रौंचबर्हिणवर्णानांभूषणानांचनिःस्वनैः ॥ २० ॥ नादितान्य
चलाभानिवेश्मान्यग्निर्ददाहसः ॥ ज्वलनेनपरीतानितोरणानिचकाशिरे ॥ २१ ॥

हस्थानां दीर्घाभावआर्षः हेमचित्रंतनुत्रंयेषांतेषां भांडानिभूषणानि ॥ १४ ॥ सीधुपानेनचंचलानिअक्षीणियेषां शत्रुषुसंजातोमन्युर्येषां अदीर्घत्वमार्षं ॥ १५ ॥ प्रियैःप्रियवस्तुभिः
कांताभिरित्यर्थः ॥ १६ ॥ त्रस्तानांगच्छतां अग्निभयादितिशेषः एवंभूतानांलंकानिवासिनांशतसहस्राणिगृहाण्यदहत् ॥ १७ ॥ दह्यमानगृहवर्णनं सारवंतीत्यादि सारवत्त्वंस्थिरसं
स्थानवत्त्वं गंभीरगुणवंतिअनेककक्ष्याप्राकारांतर्गेहद्वारोपद्वारतोदुर्गमत्वलक्षणगांभीर्यवंति ॥ १८ ॥ हेमेत्यादि हेमनिर्मितानिपूर्णचंद्रार्धचंद्राकारवंति चंद्रशालोत्तमानिप्रशस्तशिरोगृ
हाणि साधिष्ठानानिमंचादिसहितानि ॥ १९ ॥ दिवाकरंस्पृशंतीवस्थितानि ॥ २० ॥ २१ ॥

धर्मगेग्रीष्मगेदिवाकरेगतेप्रवृत्तानि विद्युद्भिर्नद्धानिमेघजालानीवस्थितानिगृहाणि ॥ २२ ॥ विमानंसप्तभूमिप्रासादः ॥ २३ ॥ तत्रचेति सप्तभूमिप्रासादेवर्तमानानिगृहाणीत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ हस्त्यध्यक्षामजस्वामिनस्तैर्दाहपरित्राणायमुक्तैर्गजैः लोकांतेप्रलये भ्रांताघूर्णमानाग्राहायस्यसः ॥ २७ ॥ २८ ॥ छायावह्निज्वालाप्रतिबिंबं ॥ २९ ॥ ३० ॥

विद्युद्भिरिवनद्धानिमेघजालानिघर्मगे ॥ ज्वलनेनपरीतानिगृहाणिप्रचकाशिरे ॥ २२ ॥ दावाग्निदीप्तानियथाशिखराणिमहागिरेः ॥ विमानेषुप्रसुप्ताश्चदह्यमानावरांगनाः ॥ २३ ॥ त्यक्ताभरणसंयोगाहाहेत्युच्चैर्विचुक्रुशुः ॥ तत्रचाग्निपरीतानिनिपेतुर्भवनान्यपि ॥ २४ ॥ वज्रिवज्रहतानीवशिखराणिमहागिरेः ॥ तानिनिर्दह्यमानानिदूरतःप्रचकाशिरे ॥ २५ ॥ हिमवच्छिखराणीवदह्यमानानिसर्वशः ॥ हर्म्याग्रैर्दह्यमानैश्चज्वालाप्रज्वलितैरपि ॥ २६ ॥ रात्रौसादृश्यतेलंकापुष्पितैरिवकिंशुकैः ॥ हस्त्यध्यक्षैर्गजैर्मुक्तैर्मुक्तैश्चतुरगैरपि ॥ बभूवलंकालोकांतेभ्रांतग्राहइवार्णवः ॥ २७ ॥ अश्वंमुक्तंगजोदृष्ट्वाक्वचिद्भीतोपसर्पति ॥ भीतोभीतंगजंदृष्ट्वाक्वचिदश्वोनिवर्तते ॥ २८ ॥ लंकायांदह्यमानायांशुशुभेचमहोदधिः ॥ छायासंसक्तसलिलोलोहितोदइवार्णवे ॥ २९ ॥ साबभूवमुहूर्तेनहरिभिर्दीपितापुरी ॥ लोकस्यास्यक्षयेघोरेप्रदीप्तेववसुंधरा ॥ ३० ॥ नारीजनस्यधूमेनव्याप्तस्योच्चैर्विनेदुषः ॥ स्वनोज्वलनतप्तस्यशुश्रुवेशतयोजनं ॥ ३१ ॥ प्रदग्धकायानपरान्राक्षसान्निर्गतान्बहिः ॥ सहसाह्युत्पतंतिस्महरयोथयुयुत्सवः ॥ ३२ ॥ उद्घुष्टंवानराणांचराक्षसानांचनिःस्वनं ॥ दिशोदशसमुद्रंचपृथिवींचव्यनादयत् ॥ ३३ ॥ विशल्यौचमहात्मानौतावुभौरामलक्ष्मणौ ॥ असंभ्रांतौजगृहतुस्तेउभेधनुषीवरे ॥ ३४ ॥ ततोविस्फारयामासरामस्यधनुरुत्तमं ॥ बभूवतुमुलःशब्दोराक्षसानांभयावहः ॥ ३५ ॥ अशोभततदारामोधनुर्विस्फारयन्महत् ॥ भगवानिवसंक्रुद्धोभवोवेदमयंधनुः ॥ ३६ ॥ उद्घुष्टंवानराणांचराक्षसानांचनिःस्वनं ॥ ज्याशब्दस्तावुभौशब्दावतिरामस्यशुश्रुवे ॥ ३७ ॥ वानरोद्घुष्टघोषश्चराक्षसानांचनिःस्वनः ॥ ज्याशब्दश्चापिरामस्यत्रयंव्यापदिशोदश ॥ ३८ ॥

धूमैर्व्याप्तस्यातएवोच्चैर्विनेदुषः क्रस्वंतं नारीजनस्यस्वनइत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ संहारकालेसंक्रुद्धोभगवान्भवःशब्दब्रह्मात्मकंवेदमयंधनुर्विस्फारयन्निव ॥ ३६ ॥ रामस्यज्याशब्दस्तावुभौवानरराक्षसशब्दावतिक्रम्याधरीकृत्यशुश्रुवे ॥ ३७ ॥ एतत्त्रयंव्याप्यव्याप्तमभूत् ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ सन्नाहउद्योगः ॥ ४० ॥ रौद्रीवकालरात्रिरिव ॥ ४१ ॥ यत्यस्यआसन्नंद्वारंतत्तेआसाद्ययुध्यध्वमित्यादिष्टाः ॥ ४२ ॥ अपिचवोयुष्माकंमध्येतत्रगुल्मेस्थितोवितथंपलायनंकुर्यात्सराजशासनदूषकःमदाज्ञातिवर्तीतिसभवद्भिःप्रबलैर्हंतव्यइत्यादिष्टाः ॥ ४३ ॥ स्थितेषुसत्स्वितिशेषः ॥ ४४ ॥ तस्यरावणस्यभयक्रोधजंयज्जृंभितंविजृंभणंतदुत्थविक्षेपात्स

तस्यकार्मुकनिर्मुक्तैःशरैस्तत्पुरगोपुरं ॥ कैलासशृंगप्रतिमंविकीर्णमभवद्भुवि ॥ ३९ ॥ ततोरामशरान्दृष्ट्वाविमानेषुगृहेषुच ॥ सन्नाहोराक्षसेंद्राणांतुमुलःसमपद्यत ॥ ४० ॥ तेषांसन्नह्यमानानांसिंहनादंचकुर्वतां ॥ शर्वरीराक्षसेंद्राणांरौद्रीवसमपद्यत ॥ ४१ ॥ आदिष्टावानरेंद्रास्तेसुग्रीवेणमहात्मना ॥ आसन्नंद्वारमासाद्ययुध्यध्वंचप्लवंगमाः ॥ ४२ ॥ यश्चवोवितथंकुर्यात्तत्रतत्राप्युपस्थितः ॥ सहंतव्योभिसंप्लुत्यराजशासनदूषकः ॥ ४३ ॥ तेषुवानरमुख्येषुदीप्तोल्कोज्वलपाणिषु ॥ स्थितेषुद्वारमाश्रित्यरावणंक्रोधआविशत् ॥ ४४ ॥ तस्यजृंभितविक्षेपाद्व्यामिश्रावैदिशोदश ॥ रूपवानिवरुद्रस्यमन्युर्गात्रेष्वदृश्यत ॥ ४५ ॥ सकुंभंचनिकुंभंचकुंभकर्णात्मजावुभौ ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोराक्षसैर्बहुभिःसह ॥ ४६ ॥ यूपाक्षःशोणिताक्षश्चप्रजंघःकंपनस्तथा ॥ निर्ययुःकौंभकर्णाभ्यांसहरावणशासनात् ॥ ४७ ॥ शशासचैवतान्सर्वान्राक्षसान्समहाबलान् ॥ राक्षसागच्छताद्यैवसिंहनादंचनादयन् ॥ ४८ ॥ ततस्तुचोदितास्तेनराक्षसाज्वलितायुधाः ॥ लंकायानिर्ययुर्वीराःप्रणदंतःपुनःपुनः ॥ ४९ ॥ रक्षसांभूषणस्थाभिर्भाभिःस्वाभिश्चसर्वशः ॥ चक्रुस्तेसप्रभंव्योमहरयश्चाग्निभिःसह ॥ ५० ॥ तत्रताराधिपस्याभाताराणांभात्तथैवच ॥ तयोराभरणाभाचज्वलिताद्यामभासयत् ॥ ५१ ॥ चंद्राभाभूषणाभाचग्रहाणांज्वलिताचभा ॥ हरिराक्षससैन्यानिभ्राजयामाससर्वतः ॥ ५२ ॥

शब्दमहावायुप्रवृत्त्यादशदिशोव्यामिश्राःव्याप्ताः रूपवान्रुद्रस्यगात्रेषुभृकुटिचक्षुर्मुखादिष्वदृश्यत ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अथास्यांरात्र्यामेवगच्छतेतिवानरानीकभयायस्वयंसिंहनादंनादयन्कुर्वन्शशास ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सप्रभंनिस्तिमिरं ॥ ५० ॥ ताराधिपस्यचंद्रस्य ताराणांनक्षत्राणां तयोर्वानरराक्षसबलयोराभरणाभाआभरणकांतिश्च ज्वलिताप्रकाशमाना द्यांसेनाद्वयमध्यगताकाशप्रदेशमभासयत् ॥ ५१ ॥ उक्तश्लोकस्यैवव्याख्यानं चंद्राभेत्यादि ग्रहाणांनक्षत्राणां ॥ ५२ ॥

संसक्तंसंबद्धंसलिलंयस्यसः ॥ ५३ ॥ उत्तमासिपरश्वधं परश्वधोद्विविधः असिरूपःकुठाररूपश्च तत्रासिरूपपरश्वधमित्यर्थः तेनासिखड्गयोर्नपौनरुक्त्यं ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ज्वलितप्रासं बाणवर्षणादुज्ज्वलितप्रासमित्यर्थइतिकतकः हेमजालेति हेमजालव्याप्तभुजमित्यर्थः व्यावेष्टिताश्चालिताःपरश्वधायस्मिंस्तत् ॥ ५६ ॥ गंधादीनामुत्सेकतआधिक्यतःसंमोदितोमहान

तत्रचार्धप्रदीप्तानांगृहाणांसागरःपुनः ॥ भाभिःसंसक्तसलिलश्चलोर्मिःशुशुभेध्रुवं ॥ ५३ ॥ पताकाध्वजसंयुक्तमुत्तमासिपरश्वधं ॥ भीमाश्वरथमातंगंनानापत्तिसमाकुलं ॥ ५४ ॥ दीप्तशूलगदाखड्गप्रासतोमरकार्मुकं ॥ तद्राक्षसबलंभीमंघोरविक्रमपौरुषं ॥ ५५ ॥ ददृशेज्वलितप्रासंकिंकिणीशतनादितं ॥ हेमजालाचितभुजंव्यावेष्टितपरश्वधं ॥ ५६ ॥ व्याघूर्णितमहाशस्त्रंबाणसंसक्तकार्मुकं ॥ गंधमाल्यमधूत्सेकसंमोदितमहानिलं ॥ ५७ ॥ घोरंशूरजनाकीर्णमहांबुधरनिःस्वनं ॥ तद्दृष्ट्वाबलमायांतंराक्षसानांदुरासदं ॥ ५८ ॥ संचचालप्लवंगानांबलमुच्चैर्ननादच ॥ जवेनाप्लुत्यचपुनस्तद्बलंरक्षसांमहत् ॥ ५९ ॥ अभ्ययात्प्रत्यरिबलंपतंगाइवपावकं ॥ तेषांभुजपरामर्शव्यामृष्टपरिघाशनि ॥ ६० ॥ राक्षसानांबलंश्रेष्ठंभूयःपरमशोभत ॥ तत्रोन्मत्ताइवोत्पेतुर्हरयोथयुयुत्सवः ॥ ६१ ॥ तरुशैलैरभिघ्नंतोमुष्टिभिश्चनिशाचरान् ॥ तथैवापततांतेषांहरीणांनिशितैःशरैः ॥ ६२ ॥ शिरांसिसहसाजह्रूराक्षसाभीमविक्रमाः ॥ दशनैर्हृतकर्णाश्चमुष्टिभिर्भिन्नमस्तकाः ॥ शिलाप्रहारभग्नांगाविचेरुस्तत्रराक्षसाः ॥ ६३ ॥ तथैवाप्यपरेतेषांकपीनामसिभिःशितैः ॥ प्रवरानभितोजघ्नुर्घोररूपानिशाचराः ॥ ६४ ॥ घ्नंतमन्यंजघानान्यःपातयंतमपातयत् ॥ गर्हमाणंजगर्हान्योदशंतमपरोदशत् ॥ ६५ ॥ देहीत्यन्योददात्यन्योददामीत्यपरःपुनः ॥ किंक्लेशयसितिष्ठेतितत्रान्योन्यंबभाषिरे ॥ ६६ ॥ विप्रलंभितशस्त्रंचविमुक्तकवचायुधं ॥ समुद्यतमहाप्रासंमुष्टिशूलासिकुंतलं ॥ ६७ ॥ प्रावर्ततमहारौद्रंयुद्धंवानररक्षसां ॥ वानरान्दशसप्तेतिराक्षसाजघ्नुराहवे ॥ ६८ ॥ विप्रलंभितवस्त्रंचविमुक्तकवचध्वजं ॥ बलंराक्षसमालंब्यवानराःपर्यवारयन् ॥ ६९ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचसप्ततितमःसर्गः ॥ ७५ ॥

निलोयेनतत् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ संचचाल लंकायामितिशेषः ॥ ५९ ॥ तेषांरक्षसांभुजपरामर्शेनभुजबंधनेनव्यामृष्टाव्याघूर्णिताःपरिघाशनयोयत्रतत् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अपरेनिशाचरास्तेषांकपीनांप्रवरान्जघ्नुः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ देहीति युद्धमितिशेषः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ कतकः ॥ ६८ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०आ०युद्ध०पंचसप्ततितमःसर्गः ॥ ७५ ॥ ॥ ॥

अथकंपनादीनामंगदादिभिर्युद्धं प्रवृत्तेइति ॥ १ ॥ आहूयेतिपूर्वान्वयि सोंगदं अंगदेनयुद्धायाहूतःकंपनइत्यर्थः सचचाल अंगदइत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ अभीतवत्अभीतार्हं ॥ ४ ॥ ५ ॥ क्षुरःक्षुराग्रःशरः क्षुरप्रोर्धचंद्राकृतिः नाराचःसर्वायसः वत्सदंतस्तदाकारः शिलीमुखःकंकपत्रसदृशः कर्णीपार्श्वद्वयस्थितकर्णाकारावयवः शल्यभूयस्त्वाद्दीर्घफलकोबाणःशल्यः विपा

प्रवृत्तेसंकुलेतस्मिन्वीरेघोरजनक्षये ॥ अंगदःकंपनंवीरमाससादरणोत्सुकः ॥ १ ॥ आहूयसोंगदंकोपात्ताडयामासवेगितः ॥ गदयाकंपनःपूर्वंसचचालभृशाहतः ॥ २ ॥ ससंज्ञांप्राप्यतेजस्वीचिक्षेपशिखरंगिरेः ॥ अर्दितश्चप्रहारेणकंपनःपतितोभुवि ॥ ३ ॥ ततस्तुकंपनंदृष्ट्वाशोणिताक्षोहतंरणे ॥ रथेनाभ्यपतत्क्षिप्रंतत्रांगदमभीतवत् ॥ ४ ॥ सोंगदंनिशितैर्बाणैस्तदाविव्याधवेगितः ॥ शरीरदारणैस्तीक्ष्णैःकालाग्निसमविग्रहैः ॥ ५ ॥ क्षुरक्षुरप्रनाराचैर्वत्सदंतैःशिलीमुखैः ॥ कर्णिशल्यविपाठैश्चबहुभिर्निशितैःशरैः ॥ ६ ॥ अंगदःप्रतिविद्धांगोवालिपुत्रःप्रतापवान् ॥ धनुरुग्रंरथंबाणान्ममर्दतरसाबली ॥ ७ ॥ शोणिताक्षस्ततःक्षिप्रमसिचर्मसमाददे ॥ उत्पपाततदाक्रुद्धोवेगवानविचारयन् ॥ ८ ॥ तंक्षिप्रतरमाप्लुत्यपरामृश्यांगदोबली ॥ करेणतस्यतंखड्गंसमाच्छिद्यननादच ॥ ९ ॥ तस्यांसफलकेखड्गंनिजघानततोंगदः ॥ यज्ञोपवीतवच्चैनंचिच्छेदकपिकुंजरः ॥ १० ॥ तंप्रगृह्यमहाखड्गंविनद्यचपुनःपुनः ॥ वालिपुत्रोभिदुद्रावरणशीर्षेपरानरीन् ॥ ११ ॥ प्रजंघसहितोवीरोयूपाक्षस्तुततोबली ॥ रथेनाभिययौक्रुद्धोवालिपुत्रंमहाबलं ॥ १२ ॥ आयसींतुगदांगृह्यसवीरःकनकांगदः ॥ शोणिताक्षःसमाश्वस्यतमेवानुपपातह ॥ १३ ॥ प्रजंघस्तुमहावीरोयूपाक्षसहितोबली ॥ गदयाभिययौक्रुद्धोवालिपुत्रंमहाबलं ॥ १४ ॥ तयोर्मध्येकपिश्रेष्ठःशोणिताक्षप्रजंघयोः ॥ विशाखयोर्मध्यगतःपूर्णचंद्रइवाबभौ ॥ १५ ॥ अंगदंपरिरक्षंतौमैंदोद्विविदएवच ॥ तस्यतस्थतुरभ्याशेपरस्परदिदृक्षया ॥ १६ ॥

ठःकरवीरायसदृशइतितीर्थादयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ परामृश्यधृत्वा ॥ ९ ॥ अंसरूपेफलकेयज्ञोपवीतवदेनंशोणिताक्षंचिच्छेद तावतापिनपराङ्मुखोनापिमृतः ॥ १० ॥ तंमहाखड्गंशोणिताक्षीयं ॥ ११ ॥ १२ ॥ कनकांगदइतिशोणिताक्षविशेषणं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ परस्परदिदृक्षयायुद्धावसरदिदृक्षयास्वानुरूपप्रतिभटराक्षसजिज्ञासयावा ॥ १६ ॥

प्रतियत्ताःसावधानाः ॥ १७ ॥ त्रयाणांअंगदमैंदद्विविदानां त्रिभिःशोणिताक्षप्रजंघयूपाक्षैः ॥१८॥ १९ ॥ २० ॥ सृष्टान्प्रक्षिप्तान् ॥ २१ ॥ वालिपुत्रायोद्यम्यवालिपुत्रंहंतुमुद्यम्य

अभिपेतुर्महाकायाःप्रतियत्तामहाबलाः॥ राक्षसावानरान्रोषादसिबाणगदाधराः ॥ १७ ॥ त्रयाणांवानरेंद्राणांत्रिभीराक्षसपुंगवैः॥ संसक्तानां
महद्युद्धमभवद्रोमहर्षणं ॥ १८ ॥ तेतुवृक्षान्समादायसंप्रचिक्षिपुराहवे ॥ खड्गेनप्रतिचिक्षेपतान्प्रजंघोमहाबलः ॥ १९ ॥ रथान्सर्वान्द्रुमाञ्छैलान्प्र
तिचिक्षिपुराहवे ॥ शरौघैःप्रतिचिच्छेदतान्यूपाक्षोमहाबलः ॥ २० ॥ सृष्टान्द्विविदमैंदाभ्यांद्रुमानुत्पाट्यवीर्यवान् ॥ बभंजगदयामध्येशोणिताक्षःप्र
तापवान् ॥ २१ ॥ उद्यम्यविपुलंखड्गंपरमर्मविदारणं ॥ प्रजंघोवालिपुत्रायअभिदुद्रावबेगितः ॥ २२ ॥ तमभ्याशगतंदृष्ट्वावानरेंद्रोमहाबलः ॥ आ
जघानाश्वकर्णेनद्रुमेणातिबलस्तदा ॥ २३ ॥ बाहुंचास्यसनिस्त्रिंशमाजघानसमुष्टिना ॥ वालिपुत्रस्यघातेनसपपातक्षिताबसिः ॥ २४ ॥ तंदृष्ट्वाप
तितंभूमौखड्गंमुसलसन्निभं ॥ मुष्टिंसंवर्तयामासवज्रकल्पंमहाबलः ॥ २५ ॥ सललाटेमहावीर्यमंगदंवानरर्षभं ॥ आजघानमहातेजाःसमुहूर्तंच
चालह ॥ २६ ॥ ससंज्ञांप्राप्यतेजस्वीवालिपुत्रःप्रतापवान् ॥ प्रजंघस्यशिरःकायात्पातयामाससमुष्टिना ॥ २७ ॥ सयूपाक्षोश्रुपूर्णाक्षःपितृव्येनिहतेर
णे ॥ अवरुह्यरथात्क्षिप्रंक्षीणेषुःखड्गमाददे ॥ २८ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्ययूपाक्षंद्विविदस्त्वरन् ॥ आजघानोरसिक्रुद्धोजग्राहचबलाद्बली ॥ २९ ॥ गृही
तंभ्रातरंदृष्ट्वाशोणिताक्षोमहाबलं ॥ आजघानमहातेजावक्षसिद्विविदंततः ॥ ३० ॥ सततोभिहतस्तेनचचालचमहाबलः ॥ उद्यतांचपुनस्तस्यजहा
रद्विविदोगदां ॥ ३१ ॥ एतस्मिन्नंतरेमैंदोद्विविदाभ्याशमागमत् ॥ तौशोणिताक्षयूपाक्षौप्लवंगाभ्यांतरस्विनौ ॥ चक्रतुःसमरेतीव्रमाकर्षोत्पाटनंभृशं
॥ ३२ ॥ द्विविदःशोणिताक्षंतुविददारनखैर्मुखे ॥ निष्पिपेषसवीर्येणक्षितावाविध्यवीर्यवान् ॥ ३३ ॥ यूपाक्षमभिसंक्रुद्धोमैंदोवानरपुंगवः ॥ पीड
यामासबाहुभ्यांपपातसहतःक्षितौ ॥ ३४ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ जग्राहृदधार ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ एतस्मिन्नंतरेशोणिताक्षताडितेद्विविदेशोणिताक्षगदांगृह्णानेसतीत्यर्थः भ्रातृसहायार्थंतत्स
मीपमागमत् प्लवंगमाभ्यांमैंदद्विविदाभ्यां आकर्षःआकर्षणं उत्पाटनमुत्थानं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

कुंभकर्णात्मजोयतःयत्रतत्रेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सांत्वयत्असांत्वयत् उत्कृष्टरक्षःकुंभोलब्धलक्षैर्महावीर्यैस्तेजस्विभिर्वानरैर्निपातितमहावीरांचमूंदृष्ट्वारणेसुदुष्करंकर्मचक्रेइतिसंबंधः॥३६॥
॥ ३७ ॥ ३८ ॥ तस्यकुंभस्यतत्सशरंधनुर्विद्युदैरावतसंबंधतोर्चिष्मद्भासमानंद्वितीयेंद्रधनुर्यथाअपरमिंद्रधनुरिवभूयःशुशुभे विद्युच्छरस्थानीया ऐरावतोभ्रमातंगस्तस्येंद्रधनुषासंबंधा

हतप्रवीराव्यथिताराक्षसेंद्रचमूस्तथा ॥ जगामाभिमुखीसातुकुंभकर्णात्मजोयतः ॥ ३५ ॥ आपतंतींचवेगेनकुंभस्तांसांत्वयच्चमूं ॥ अथोत्कृष्टंमहा
वीर्यैर्लब्धलक्षैःप्लवंगमैः ॥ ३६ ॥ निपातितमहावीरांदृष्ट्वारक्षश्चमूंतदा ॥ कुंभःप्रचक्रेतेजस्वीरणेकर्मसुदुष्करं ॥ ३७ ॥ सधनुर्धन्विनांश्रेष्ठःप्रगृह्यसु
समाहितः ॥ मुमोचाशीविषप्रख्याञ्छरान्देहविदारणान् ॥ ३८ ॥ तस्यतच्छुशुभेभूयःसशरंधनुरुत्तमं ॥ विद्युदैरावतार्चिष्मद्द्वितीयेंद्रधनुर्यथा ॥ ३९ ॥
आकर्णकृष्टमुक्तेनजघानद्विविदंतदा ॥ तेनहाटकपुंखेनपत्रिणापत्रवाससा ॥ ४० ॥ सहसाभिहतस्तेनविप्रमुक्तपदःस्फुरन् ॥ निपपातत्रिकूटाभोवि
ह्वलन्प्लवगोत्तमः ॥ ४१ ॥ मैंदस्तुभ्रातरंतत्रभग्नंदृष्ट्वामहाहवे ॥ अभिदुद्रावबेगेनप्रगृह्यविपुलांशिलां ॥ ४२ ॥ तांशिलांतुप्रचिक्षेपराक्षसायमहाब
लः ॥ बिभेदतांशिलांकुंभःप्रसन्नैःपंचभिःशरैः ॥ ४३ ॥ संधायचान्यंसुमुखंशरमाशीविषोपमं ॥ आजघानमहातेजावक्षसिद्विविदाग्रजं ॥ ४४ ॥
सतुतेनप्रहारेणमैंदोवानरयूथपः ॥ मर्मण्यभिहतस्तेनपपातभुविमूर्छितः ॥ ४५ ॥ अंगदोमातुलौदृष्ट्वामथितौतुमहाबलौ ॥ अभिदुद्रावबेगेनकुं
भमुद्यतकार्मुकं ॥ ४६ ॥ तमापतंतंविव्याधकुंभःपंचभिरायसैः ॥ त्रिभिश्चान्यैस्त्रिभिर्बाणैर्मातंगमिवतोमरैः ॥ ४७ ॥ सोंगदंबहुभिर्बाणैःकुंभोवि
व्याधवीर्यवान् ॥ ४८ ॥ अकुंठधारैर्निशितैस्तीक्ष्णैःकनकभूषणैः ॥ अंगदःप्रतिविद्धांगोवालिपुत्रोनकंपते ॥ ४९ ॥ शिलापादपवर्षाणितस्यमूर्ध्निव
वर्षह ॥ सप्रचिच्छेदतान्सर्वान्बिभेदचपुनःशिलाः ॥ ५० ॥ कुंभकर्णात्मजःश्रीमान्वालिपुत्रसमीरितान् ॥ आपतंतंचसंप्रेक्ष्यकुंभोवानरयूथपं ॥ ५१ ॥
भ्रुवौविव्याधबाणाभ्यामुल्काभ्यामिवकुंजरं ॥ तस्यसुस्रावरुधिरंपिहितेचास्यलोचने ॥ ५२ ॥

त् इंद्रायुधंत्विंद्रधनुस्तदेववक्रमृजुरोहितं ऐरावतंऋजुदीर्घेंद्रधनुस्तद्युक्तंचरवाभाविकमिंद्रधनुरित्यर्थः एतच्चोत्पातकालेभवतीत्यर्थइतितीर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ विप्रमुक्तपदःविप्रमुक्तंप्रसा
रितंपदंयेनसः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रसन्नैःउत्तेजितैः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ सस्कंधमेनंसालपुरसिनिवेश्यैकेनकरेणसंपीड्यसूक्ष्मशाखांकिंचिदवनम्यउन्ममाथनिष्पत्रंकृतवान् ॥ ५४ ॥ समुत्सृजतसमुदसृजत् ॥५५॥ अभीक्ष्णंविव्यथे पुनःपुनःक्रिय

अंगदःपाणिनानेत्रेपिधायरुधिरोक्षिते ॥ सालमासन्नमेकेनपरिजग्राहपाणिना ॥ ५३ ॥ संपीड्योरसिसस्कंधंकरेणाभिनिवेश्यच ॥ किंचिदभ्यवनम्यैनमुन्ममाथमहारणे ॥ ५४ ॥ तमिंद्रकेतुप्रतिमंवृक्षंमंदरसन्निभं ॥ समुत्सृजतवेगेनमिषतांसर्वरक्षसां ॥ ५५ ॥ सचिच्छेदशितैर्बाणैःसप्तभिःकायभेदनैः ॥ अंगदोविव्यथेभीक्ष्णंसपपातमुमोहच ॥ ५६ ॥ अंगदंपतितंदृष्ट्वासीदंतमिवसागरं ॥ दुरासदंहरिश्रेष्ठाराघवायन्यवेदयन् ॥ ५७ ॥ रामस्तुव्यथितंश्रुत्वावालिपुत्रंमहाहवे ॥ व्यादिदेशहरिश्रेष्ठान्जांबवत्प्रमुखांस्ततः ॥ ५८ ॥ तेतुवानरशार्दूलाःश्रुत्वारामस्यशासनं ॥ अभिपेतुःसुसंक्रुद्धाःकुंभमुद्यतकार्मुकं ॥ ५९ ॥ ततोद्रुमशिलाहस्ताःकोपसंरक्तलोचनाः ॥ रिरक्षिषंतोभ्यपतन्नंगदंवानरर्षभाः ॥ ६० ॥ जांबवांश्चसुषेणश्चवेगदर्शीचवानरः ॥ कुंभकर्णात्मजंवीरंक्रुद्धाःसमभिदुद्रुवुः ॥ ६१ ॥ समीक्ष्यापततस्तांस्तुवानरेंद्रान्महाबलान् ॥ आववारशरौघेणनगेनेवजलाशयं ॥ ६२ ॥ तस्यबाणपथंप्राप्यनशेकुरपिवीक्षितुं ॥ वानरेंद्रामहात्मानोवेलामिवमहोदधिः ॥ ६३ ॥ तांस्तुदृष्ट्वाहरिगणान्शरवृष्टिभिरर्दितान् ॥ अंगदंपृष्ठतःकृत्वाभ्रातृजंप्लवगेश्वरः ॥ ६४ ॥ अभिदुद्रावसुग्रीवःकुंभकर्णात्मजंरणे ॥ शैलसानुचरंनागंवेगवानिवकेसरी ॥ ६५ ॥ उत्पाट्यचमहावृक्षानश्वकर्णादिकान्बहून् ॥ अन्यांश्चविविधान्वृक्षांश्चिक्षेपसमहाकपिः ॥ ६६ ॥ तांछादयंतीमाकाशंवृक्षवृष्टिंदुरासदां ॥ कुंभकर्णात्मजःश्रीमांश्चिच्छेदस्वशरैःशितैः ॥ ६७ ॥ अर्दितास्तेद्रुमारेजुर्यथाघोराःशतघ्नयः ॥ द्रुमवर्षंतुतद्भिन्नंदृष्ट्वाकुंभेनवीर्यवान् ॥ ६८ ॥ वानराधिपतिःश्रीमान्महासत्वोनविव्यथे ॥ सविध्यमानःसहसासहमानस्तुताञ्छरान् ॥ ६९ ॥ कुंभस्यधनुराक्षिप्यबभंजेंद्रधनुःप्रभं ॥ अवप्लुत्यधनुःशीघ्रंकृत्वाकर्मसुदुष्करं ॥ ७० ॥ अब्रवीत्कुपितःकुंभंभग्नशृंगमिवद्विपं ॥ निकुंभाग्रजवीर्यंतेबाणवेगंतदद्भुतं ॥ ७१ ॥

माणेनयुद्धेनेतिभावः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ आववारअवरुरोध नगेनपर्वतेनजलाशयंजलप्रवाहमिव ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ भ्रातृजंभ्रातृपुत्रं प्लवगेश्वरःसुग्रीवः एतदंतमष्टमीरात्रौयुद्धं अतःपरंनवमीदिनयुद्धं ॥ ६४ ॥ शैलसानुपुचरतितंनागंगजं ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ अथकुंभस्यशौर्यंस्तौति निकुंभाग्रजेति वेगशब्दोर्धर्चादिः ॥ ७१ ॥

सन्नतिःस्वजनप्रावण्यं प्रभावःप्रतापः तववारावणस्यवा नान्यस्ययुष्माकित्यर्थः प्रह्लादबल्योर्वृत्रघ्नादीनांचोपमावस्यतं ॥ ७२ ॥ पितरमनुजातोसिपित्रासदृशोसि ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ पितृव्योरावणः कुंभकर्णस्तुवीर्येणशरीरबलेनसुरासुरान्सहते त्वंतूभाभ्यामित्यर्थः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ तेतवमयासहमहाविमर्दंमहायुद्धं ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ उपालंभभयाद्बहुभिःसहयुद्धे

सन्नतिश्चप्रभावश्चतववारावणस्यवा ॥ प्रह्लादबलिवृत्रघ्नकुबेरवरुणोपम ॥ ७२ ॥ एकस्त्वमनुजातोसिपितरंबलवत्तरं ॥ त्वामेवैकंमहाबाहुंशूलहस्तमरिंदमं ॥ ७३ ॥ त्रिदशानातिवर्तंतेजितेंद्रियमिवाधयः ॥ विक्रमस्वमहाबुद्धेकर्माणिममपश्यच ॥ ७४ ॥ वरदानात्पितृव्यस्तेसहतेदेवदानवान् ॥ कुंभकर्णस्तुवीर्येणसहतेचसुरासुरान् ॥ ७५ ॥ धनुषींद्रजितस्तुल्यःप्रतापेरावणस्यच ॥ त्वमद्यरक्षसांलोकेश्रेष्ठोसिबलवीर्यतः ॥ ७६ ॥ महाविमर्दंसमरेमयासहत्वाद्भुतं ॥ अद्यभूतानिपश्यंतुशक्रशंबरयोरिव ॥ ७७ ॥ कृतमप्रतिमंकर्मदर्शितंचास्त्रकौशलं ॥ पातिताहरिवीराश्चत्वयैतेभीमविक्रमाः ॥ ७८ ॥ उपालंभभयाच्चैवनासिवीरमयाहतः ॥ कृतकर्मपरिश्रांतोविश्रांतःपश्यमेबलं ॥ ७९ ॥ तेनसुग्रीववाक्येनसावमानेनमानितः ॥ अग्नेराज्यहुतस्येवतेजस्तस्याभ्यवर्धत ॥ ८० ॥ ततःकुंभस्तुसुग्रीवंबाहुभ्यांजगृहेतदा ॥ गजाविवावीतमदौनिःश्वसंतौमुहुर्मुहुः ॥ ८१ ॥ अन्योन्यगात्रग्रथितौघर्षंतावितरेतरं ॥ सधूमांमुखतोज्वालांविसृजंतौपरिश्रमात् ॥ ८२ ॥ तयोःपादाभिघाताच्चनिमग्नाचाभवन्मही ॥ व्याघूर्णिततरंगश्चचुक्षुभेवरुणालयः ॥ ८३ ॥ ततःकुंभंसमुत्क्षिप्यसुग्रीवोलवणांभसि ॥ पातयामासवेगेनदर्शयन्नुदधेःस्थलं ॥ ८४ ॥ ततःकुंभनिपातेनजलराशिःसमुत्थितः ॥ विंध्यमंदरसंकाशोविससर्पसमंततः ॥ ८५ ॥ ततःकुंभःसमुत्पत्यसुग्रीवमभिपात्यच ॥ आजघानोरसिक्रुद्धोवज्रकल्पेनमुष्टिना ॥ ८६ ॥ तस्यचर्मचपुस्फोटसंजज्ञेचापिशोणितं ॥ तस्यमुष्टिर्महावेगःप्रतिजघ्नेऽस्थिमंडले ॥ ८७ ॥

नश्रांतःकुंभःसुग्रीवेणहतइतिनिंदाभीत्येत्यर्थः ॥ ७९ ॥ सावमानेनकृतकर्मेत्यादिना ॥ ८० ॥ अवीतमदौअनपगतमदौ आवीतमदावितिच्छेदेव्याप्तमदावित्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ दर्शयन्नुदधेःस्थलं स्वबलंदर्शयन्उदधेःस्थलमतिक्रम्यलवणांभसिकुंभंपातयामास उदधेस्तलमितिपाठेतद्दर्शयन्लवणांभसिपातयामासेत्यर्थः ॥ ८४ ॥ विंध्यमंदरसंकाशः कुंभस्ततोजलात्समुत्पत्येत्यन्वयः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ पुस्फोटभिन्नं सतस्यमुष्टिःसुग्रीवास्थिमंडलेप्रतिजघ्नेप्रतिहतः ॥ ८७ ॥

॥ ८८ ॥ तत्रउरसि ॥ ८९ ॥ अर्चिःसहस्रेणविकचंचद्रविमंडलंतत्समानवर्चस्कं ॥ ९० ॥ ९१ ॥ यदृच्छयादैवाधीनतः कदाचिद्भूम्यांपतितोलोहितांगोभौमइवपपात ॥ ९२ ॥ मुष्टिनोरसिभग्नस्यपततःकुंभस्यरूपंरुद्रेणाभिपन्नस्याभिभूतस्यगवांपतेःसूर्यस्येव ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ कतकः ॥ ६७ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषट्सप्ततितमःसर्गः ॥ ७६ ॥ ॥ ७ ॥ निकुंभइति ॥ १ ॥ स्रग्दामभिःसन्नद्धमलंकृतं दत्तपंचांगुलंपंचांगुलप्रमाणादत्ताःकालायसपट्टबंधायस्मिंस्तं ॥ २ ॥

तस्यवेगेनतत्रासीत्तेजःप्रज्वलितंमहत् ॥ वज्रनिष्पेषसंजाताज्वालामेरोर्यथागिरेः ॥८८॥ सतत्राभिहतस्तेनसुग्रीवोवानरर्षभः ॥ मुष्टिंसंवर्तयामासवज्रकल्पंमहाबलः ॥८९॥ अर्चिःसहस्रविकचरविमंडलवर्चसं ॥ समुष्टिंपातयामासकुंभस्योरसिवीर्यवान् ॥ ९० ॥ सतुतेनप्रहारेणविह्वलोभृशपीडितः ॥ निपपाततदाकुंभोगतार्चिरिवपावकः ॥ ९१ ॥ मुष्टिनाभिहतस्तेननिपपाताशुराक्षसः ॥ लोहितांगइवाकाशाद्दीप्तरश्मिर्यदृच्छया ॥ ९२ ॥ कुंभस्यपततोरूपंभग्नस्योरसिमुष्टिना ॥ बभौरुद्राभिपन्नस्ययथारूपंगवांपतेः ॥ ९३ ॥ तस्मिन्हतेभीमपराक्रमेणप्लवंगमानामृषभेणयुद्धे ॥ महीसशैलासवनाचचालभयंचरक्षांस्यधिकंविवेश ॥९४॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आदिकाव्येयुद्धकांडेषट्सप्ततितमःसर्गः ॥७६॥ निकुंभोभ्रातरंदृष्ट्वासुग्रीवेणनिपातितं ॥ प्रदहन्निवकोपेनवानरेंद्रमुदैक्षत ॥ १ ॥ ततःस्रग्दामसन्नद्धंदत्तपंचांगुलंशुभं ॥ आददेपरिघंधीरोमहेंद्रशिखरोपमं ॥ २॥ हेमपट्टपरिक्षिप्तंवज्रविद्रुमभूषितं ॥ यमदंडोपमंभीमंरक्षसांभयनाशनं ॥३॥ तमाविध्यमहातेजाःशक्रध्वजसमौजसं ॥ विननादविवृत्तास्योनिकुंभोभीमविक्रमः ॥ ४ ॥ उरोगतेननिष्केणभुजस्थैरंगदैरपि ॥ कुंडलाभ्यांचचित्राभ्यांमालयाचसचित्रया ॥ ५ ॥ निकुंभोभूषणैर्भातितेनस्मपरिघेणच ॥ यथेंद्रधनुषामेघःसविद्युत्स्तनयित्नुमान् ॥ ६ ॥ परिघाग्रेणपुस्फोटवातग्रंथिर्महात्मनः ॥ प्रजज्वालसघोषश्चविधूमइवपावकः ॥ ७॥ नगर्याविटपावत्यागंधर्वभवनोत्तमैः ॥ सताराग्रहनक्षत्रंसचंद्रसमहाग्रहं ॥ निकुंभपरिघाघूर्णंभ्रमतीवनभस्थलं ॥ ८ ॥

हेमपट्टादयोलंकारार्थाः ॥ ३ ॥ शक्रध्वजसमौजसं अलंकारादिकृतसौंदर्यात् ॥ ४ ॥ निष्कमुरोभूषणं ॥ ५ ॥ ६ ॥ महात्मनोमहादेहस्य परिघाग्रेणवातग्रंथिःआवहादिसप्तमहावायूनांसंधिःपुस्फोट एतेनपरिघस्यदैर्घ्यमुक्तं प्रजज्वालनिकुंभइतिशेषः परिघाग्रभागइतिवा ॥ ७ ॥ विटपावतीगंधर्वनगरी अलकेतितीर्थः ॥ ८ ॥

परिघाभरणाभ्यांप्रभाकांतिर्यस्यसः ॥ ९ ॥ स्पंदितुमपिनशेकुः उरोविदार्यउरःप्रकाश्य ॥ १० ॥ तस्यहनूमतः ॥ ११ ॥ परिघःशतधाकृतः महाशिलाहतजीर्णकाष्ठवत्विकीर्यमाणश्चसआकाशेउल्काशतमिवासीदितिशेषः ॥ १२ ॥ भूमिचलेभूकंपे ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ भीमंविचुक्रुशुः कपीनांभयंकरंयथाभवतितथेत्यर्थः उद्यतंगृहीतं ॥ १८ ॥

दुरासदश्चसंजज्ञेपरिघाभरणप्रभः ॥ क्रोधेंधनोनिकुंभाग्निर्युगांताग्निरिवोत्थितः ॥ ९ ॥ राक्षसावानराश्चापिनशेकुःस्पंदितुंभयात् ॥ हनुमांस्तुविवृत्योरस्तस्थौप्रमुखतोबली ॥ १० ॥ परिघोपमबाहुस्तुपरिघंभास्करप्रभं ॥ बलीबलवतस्तस्यपातयामासवक्षसि ॥ ११ ॥ स्थिरेतस्योरसिव्यूढेपरिघःशतधाकृतः ॥ विकीर्यमाणःसहसाउल्काशतमिवांबरे ॥ १२ ॥ सतुतेनप्रहारेणनचचालमहाकपिः ॥ परिघेणसमाधूतोयथाभूमिचलेऽचलः ॥ १३ ॥ सतथाभिहतस्तेनहनूमान्प्लवगोत्तमः ॥ मुष्टिंसंवर्तयामासबलेनातिमहाबलः ॥ १४ ॥ तमुद्यम्यमहातेजानिकुंभोरसिवीर्यवान् ॥ अभिचिक्षेपवेगेनवेगवान्वायुविक्रमः ॥ १५ ॥ तत्रपुस्फोटवर्मास्यप्रसुस्रावचशोणितं ॥ मुष्टिनातेनसंजज्ञेमेघेविद्युदिवोत्थिता ॥ १६ ॥ सतुतेनप्रहारेणनिकुंभोविचचालच ॥ स्वस्थश्चापिनिजग्राहहनूमंतंमहाबलं ॥ १७॥ चुक्रुशुश्चतदासंख्येभीमंलंकानिवासिनः ॥ निकुंभेनोद्यतंदृष्ट्वाहनूमंतंमहाबलं ॥ १८ ॥ सतथाह्रियमाणोपिहनूमांस्तेनरक्षसा ॥ आजघानानिलसुतोवज्रकल्पेनमुष्टिना ॥ १९ ॥ आत्मानंमोक्षयित्वाथक्षितावभ्यवपद्यत ॥ हनूमानुन्ममाथाशुनिकुंभंमारुतात्मजः ॥ २० ॥ निक्षिप्यपरमायत्तोनिकुंभंनिष्पिपेषच ॥ उत्पत्यचास्यवेगेनपपातोरसिवेगवान् ॥ २१ ॥ परिगृह्यचबाहुभ्यांपरिवृत्यशिरोधरां ॥ उत्पाटयामासशिरोभैरवंनदतोमहत् ॥ २२ ॥ अथनिनदतिसादितेनिकुंभेपवनसुतेनरणेबभूवयुद्धं ॥ दशरथसुतराक्षसेंद्रसूनोर्भृशतरमागतरोषयोःसुभीमं ॥ २३ ॥

तथाह्रियमाणोपिकुंभकर्णेनसुग्रीववत्ह्रियमाणोपि ॥ १९ ॥ क्षितावभ्यवपद्यतभूमावाप्लुतोबभूव ॥ २० ॥ निक्षिप्यभूमावितिशेषः अस्योरसिभूमिपतितस्योरसि ॥ २१ ॥ शिरोधरांपरिवृत्यपशोरिवाघूर्ण्य ॥ २२ ॥ निनदतिनिकुंभेसादितेसतिराक्षसेंद्रसूनुःखरसुतोमकराक्षः अनेनवक्ष्यमाणोपक्षेपः ॥ २३ ॥

॥१३३॥ ६

उक्तार्थस्यैवविवरणं व्यपेतेव्यपगते एतदंतेनक्षीदिनयुद्धं ॥ १४ ॥ कतकः ॥७०॥ इतिश्रीरामाभि०श्रीरामी०वा०आ०युद्ध०सप्तसप्ततितमःसर्गः ॥७७॥ ॥७॥ निकुंभमिति॥१॥

व्यपेतेतुजीवेनिकुंभस्यहृष्टाविनेदुःप्लवंगादिशःसस्वनुश्च॥ चचालेवचोर्वीपपातेवसाद्यौर्बलंराक्षसानांभयंचाविवेश॥२४॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तसप्ततितमःसर्गः॥ ७७॥ ॥७॥ ॥निकुंभंनिहतंदृष्ट्वाकुंभंचविनिपातितं॥रावणःपरमामर्षीप्रजज्वालानलोयथा॥ १ ॥नैर्ऋतःक्रोधशोकाभ्यांद्वाभ्यांतुपरिमूर्च्छितः॥खरपुत्रंविशालाक्षंमकराक्षमचोदयत् ॥ २ ॥ गच्छपुत्रमयाज्ञप्तोबलेनाभिसमन्वितः॥ राघवंलक्ष्मणंचैवजहितौसवनौकसौ ॥ ३॥ रावणस्यवचःश्रुत्वाशूरमानीखरात्मजः॥ बाढमित्यब्रवीद्धृष्टोमकराक्षोनिशाचरं॥ ४॥ सोभिवाद्यदशग्रीवंकृत्वाचापिप्रदक्षिणं॥ निर्जगामगृहाच्छुभ्राद्रावणस्याज्ञयाबली॥ ५॥ समीपस्थंबलाध्यक्षंखरपुत्रोब्रवीद्वचः॥ रथमानीयतांतूर्णंसैन्यंत्वानीयतांत्वरात्॥ ६ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाबलाध्यक्षोनिशाचरः॥ स्यंदनंचबलंचैवसमीपंप्रत्यपादयत् ॥७॥ प्रदक्षिणंरथंकृत्वासमारुह्यनिशाचरः॥सूतंसंचोदयामासशीघ्रंवैरथमावह॥ ८॥ अथतान्राक्षसान्सर्वान्मकराक्षोब्रवीदिदं॥ यूयंसर्वेप्रयुध्यध्वंपुरस्तान्ममराक्षसाः ॥ ९ ॥ अहंराक्षसराजेनरावणेनमहात्मना॥ आज्ञप्तःसमरेहंतुंतावुभौरामलक्ष्मणौ॥ १०॥ अद्यरामंवधिष्यामिलक्ष्मणंचनिशाचराः॥शाखामृगंचसुग्रीवंवानरांश्चशरोत्तमैः॥ ११॥ अद्यशूलनिपातैश्चवानराणांमहाचमूं॥ प्रदहिष्यामिसंप्राप्तांशुष्केंधनमिवानलः॥ १२ ॥ मकराक्षस्यतच्छ्रुत्वावचनंतेनिशाचराः॥ सर्वेनानायुधोपेताबलवंतःसमाहिताः॥ १३॥तेकामरूपिणःक्रूरादंष्ट्रिणःपिंगलेक्षणाः॥ मातंगाइवनर्दंतोध्वस्तकेशाभयावहाः ॥ १४ ॥ परिवार्यमहाकायामहाकायंखरात्मजं॥ अभिजग्मुस्ततोहृष्टाश्चालयंतोनभस्तलं॥१५॥ शंखभेरीसहस्राणामाहतानांसमंततः॥ क्ष्वेलितास्फोटितानांचतत्रशब्दोमहानभूत्॥ १६॥ प्रभ्रष्टोथकरात्तस्यप्रतोदःसारथेस्तदा॥ पपातसहसादैवाद्ध्वजस्तस्यतुरक्षसः॥ १७॥

नैर्ऋतोरावणः परिमूर्च्छितोव्याप्तः ॥२॥३॥४॥५॥ बलाध्यक्षंरावणबलाध्यक्षं त्वरात्त्वरया ॥ ६ ॥ ७ ॥ रथमावह युद्धभूमिंप्रापयेत्यर्थः ॥८ ॥ ममपुरस्तान्ममाग्रतोयूयंसर्वेप्रयुध्यध्वं वानरैःसहेतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ध्वस्तकेशाःविप्रकीर्णकेशाअतएवभयावहाः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तस्यध्वजःपपात सबद्धोपीतिशेषः ॥ १७ ॥ ॥१३३॥

विक्रमरहिताःयथापूर्वविचित्रपादन्यासरहिताः प्रथममाकुलैश्चरणैर्गत्वापश्चात्सास्रमुखाययुः ॥ १८ ॥ प्रवातिसपांसुरतएवखरःअभिमुखइतिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ असकृच्छ्चूर्णा गदासिभिर्भिन्नंभेदोयेषांते अहमहमितिवदंतः ॥ २१ ॥ कतकः ॥ ७१ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टसप्ततितमःसर्गः ॥७८॥

तस्यतेरथसंयुक्ताहयाविक्रमवर्जिताः॥ चरणैराकुलैर्गत्वादीनाःसास्रमुखाययुः ॥ १८ ॥ प्रवातिपवनस्तस्मिन्सपांसुःखरदारुणः ॥ निर्याणेतस्यरौद्रस्यमकराक्षस्यदुर्मतेः॥१९॥ तानिदृष्ट्वानिमित्तानिराक्षसावीर्यवत्तमाः॥ अचिंत्यनिर्गताःसर्वेयत्रतौरामलक्ष्मणौ॥२०॥ घनगजमहिषांगतुल्यवर्णाःसमरमुखेष्वसकृद्गदासिभिन्नाः॥ अहमहमितियुद्धकौशलास्तेरजनिचराःपरिबभ्रमुर्मुहुस्ते॥ २१॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टसप्ततितमःसर्गः॥ ७८॥ ॥७॥ ॥७॥ निर्गतंमकराक्षंतेदृष्ट्वावानरपुंगवाः ॥ आप्लुत्यसहसासर्वेयोद्धुकामाव्यवस्थिताः॥ १ ॥ततःप्रवृत्तंसुमहत्तद्युद्धंलोमहर्षणं ॥ निशाचरैःप्लवंगानांदेवानांदानवैरिव ॥ २ ॥ वृक्षशूलनिपातैश्चगदापरिघपातनैः॥ अन्योन्यंमर्दयंतिस्मतदाकपिनिशाचराः॥ ३ ॥शक्तिखड्गगदाकुंतैस्तोमरैश्चनिशाचराः॥ पट्टिशैर्भिंदिपालैश्चबाणपातैःसमंततः॥ ४॥ पाशमुद्गरदंडैश्चनिर्घातैश्चापरैस्तथा॥ कदनंकपिसिंहानांचक्रुस्तेरजनीचराः॥ ५॥ बाणौघैरर्दिताश्चापिखरपुत्रेणवानराः ॥ संभ्रांतमनसःसर्वेदुद्रुवुर्भयपीडिताः॥ ६॥ तान्दृष्ट्वाराक्षसाःसर्वेद्रवमाणान्वनौकसः॥ नेदुस्तेसिंहवद्दृप्ताराक्षसाजितकाशिनः॥ ७॥ विद्रवत्सुतदातेषुवानरेषुसमंततः॥ रामस्तान्वारयामासशरवर्षेणराक्षसान्॥ ८॥ वारितान्राक्षसान्दृष्ट्वामकराक्षोनिशाचरः॥ कोपानलसमाविष्टोवचनंचेदमब्रवीत्॥ ९॥ तिष्ठराममयासार्धंद्वंद्वयुद्धंभविष्यति॥ त्याजयिष्यामितेप्राणान्धनुर्मुक्तैःशितैःशरैः॥ १०॥

निर्गतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ निर्घातास्तद्वन्महाध्वनयोयंत्रायुधविशेषाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ द्रवमाणान्द्रवतः जितेनजयेनकाशंतेतेजितकाशिनअभूवन्निति शेषइतितीर्थः ॥ ७ ॥ तान्वानरविद्रावकान्राक्षसान्रामःशरवर्षेणवारयामास ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

यद्यस्मात्पितरंहतवानसितस्मात्तदग्रतस्तद्दिनादितःस्वकर्मस्थंपितृवधरूपकर्मकर्तारंत्वांस्त्वारोषोभिवर्धते मदग्रतःस्वकर्मस्थंदृष्ट्वेतिपाठेमदग्रतस्तिष्ठंतमितिशेषः तीर्थस्तुसुअकर्मस्थंसुतरा मकृत्यनिरतमित्यर्थइत्याह ॥ ११ ॥ यद्यस्मात्तस्मिन्कालेपितृवधकालेतस्मिन्महावनेमयानदृष्टोसितस्मान्ममांगानिदह्यंते तदैवदर्शनेतुप्रतीकारेणतापःशाम्येदित्यर्थः ॥ १२ ॥ इतरोमृ

यत्तदादंडकारण्येपितरंहतवान्मम ॥ तदग्रतःस्वकर्मस्थंस्त्वारोषोभिवर्धते ॥ ११ ॥ दह्यंतेभृशमंगानिदुरात्मन्ममराघव ॥ यन्मयासिनदृष्टस्त्वंतस्मि
न्कालेमहावने ॥ १२ ॥ दिष्ट्यासिदर्शनंरामममत्वंप्राप्तवानिह ॥ कांक्षितोसिक्षुधार्तस्यसिंहस्येवेतरोमृगः ॥ १३ ॥ अद्यमद्बाणवेगेनप्रेतराड्विषयंग
तः ॥ येत्वयानिहताःशूराःसहतैश्चवसिष्यसि ॥ १४ बहुनात्रकिमुक्तेनशृणुरामवचोमम ॥ पश्यंतुसकलालोकास्त्वांमांचैवरणाजिरे ॥ १५ ॥ अस्त्रै
र्वागदयावापिबाहुभ्यांवारणाजिरे ॥ अभ्यस्तंयेनवारामवर्ततांतेनवामृधं ॥ १६ ॥ मकराक्षवचःश्रुत्वारामोदशरथात्मजः ॥ अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यमु
त्तरोत्तरवादिनं ॥ १७ ॥ कत्थसेकिंवृथारक्षोबहून्यसदृशानिते ॥ नरणेशक्यतेजेतुंविनायुद्धेनवाग्बलात् ॥ १८ ॥ चतुर्दशसहस्राणिरक्षसांत्वत्पिताच
यः ॥ त्रिशिरादूषणश्चापिदंडकेनिहतोमया ॥ १९ ॥ स्वाशिताश्चापिमांसेनगृध्रगोमायुवायसाः ॥ भविष्यंत्यद्यवैपापतीक्ष्णतुंडनखांकुशाः ॥ २० ॥ राघ
वेणैवमुक्तस्तुमकराक्षोमहाबलः ॥ बाणौघानमुचत्तस्मैराघवायरणाजिरे ॥ २१ ॥ ताञ्छराञ्छरवर्षेणरामश्चिच्छेदनैकधा ॥ निपेतुर्भुविविच्छिन्ना
रुक्मपुंखाःसुवाससः ॥ २२ ॥ तद्युद्धमभवत्तत्रसमेत्यान्योन्यमोजसा ॥ खरराक्षसपुत्रस्यसूनोर्दशरथस्यच ॥ २३ ॥ जीमूतयोरिवाकाशेशब्दोज्या
तलयोरिव ॥ धनुर्मुक्तःस्वनोन्योन्यंश्रूयतेचरणाजिरे ॥ २४ ॥ देवदानवगंधर्वाःकिन्नराश्चमहोरगाः ॥ अंतरिक्षगताःसर्वेद्रष्टुकामास्तदद्भुतं ॥ २५ ॥

गःसिंहेतरमृगमात्रं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ येनवधसाधनेनास्त्रादिष्वन्यतमेनतेभ्यस्तंतवाभ्यासोस्तितेनवातेनैवमृधंयुद्धंवर्ततांसंपाद्यतां ॥ १६ ॥ उत्तरोत्तरवादिनंबहुप्रलापिनं ॥ १७ ॥ ते त्वयाजेतुमित्यन्वयः ॥ १८ ॥ १९ ॥ स्वाशिताःसुष्ठुभुक्तवंतोद्यभविष्यंति त्वद्वधेनेतिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ आकाशेजीमूतयोःशब्दइवज्यातलयोर्ज्याकरतलयोःसंघर्षा द्धेतोर्धनुर्मुक्तोऽन्योन्यधनुर्मुक्तःस्वनोन्योन्यमिश्रोरणाजिरेश्रूयतेस्म ॥ २४ ॥ २५ ॥

अन्योन्यंगात्रेषुविद्धंवेधनमभूदितिशेषः अथापिद्विगुणंबलंवर्धतेस्म कृतप्रतिकृताकृतप्रतिकृतानि आर्षोडादेशोविभक्तेः कुरुतांअकुरुतां अडभावआर्षः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ भित्वारथं भंक्त्वेत्यर्थः हत्वाअश्वानित्यसंधिपाठः रथादश्वानितिपाठांतरं वसुधास्थोभूदितिशेषः ॥ ३० ॥ तत्तिष्ठद्वसुधामितिपाठः वसुधांवसुधायांतिष्ठत्तद्रक्षःशूलंजग्राहेतिसंबंधः

विद्धमन्योन्यगात्रेषुद्विगुणंवर्धतेबलं ॥ कृतप्रतिकृतान्योन्यंकुरुतांतौरणाजिरे ॥ २६ ॥ राममुक्तांस्तुबाणौघान्राक्षसस्त्वच्छिनद्रणे ॥ रक्षोमुक्तांस्तु
रामोवैनैकधाप्राच्छिनच्छरैः ॥ २७ ॥ बाणौघविततासर्वादिशश्चप्रदिशस्तथा ॥ संछन्नावसुधाचैवसमंतान्नप्रकाशते ॥ २८ ॥ ततःक्रुद्धोमहा
बाहुर्धनुश्चिच्छेदसंयुगे ॥ अष्टाभिरथनाराचैःसूतंविव्याधराघवः ॥ २९ ॥ भित्वारथंशरैरामोहत्वाअश्वानपातयत् ॥ विरथोवसुधास्थःसमकराक्षो
निशाचरः ॥ ३० ॥ तत्तिष्ठद्वसुधांरक्षःशूलंजग्राहपाणिना ॥ त्रासनंसर्वभूतानांयुगांताग्निसमप्रभं ॥ ३१ ॥ दुरवापंमहच्छूलंरुद्रदत्तंभयंकरं ॥ जा
ज्वल्यमानमाकाशेसंहारास्त्रमिवापरं ॥ ३२ ॥ यंदृष्ट्वादेवताःसर्वाभयार्ताविद्रुतादिशः ॥ विभ्राम्यचमहच्छूलंप्रज्वलंतंनिशाचरः ॥ ३३ ॥ सक्रो
धात्प्राहिणोत्तस्मैराघवायमहात्मने ॥ तमापतंतंज्वलितंखरपुत्रकराच्च्युतं ॥ ३४ ॥ बाणैश्चतुर्भिराकाशेशूलंचिच्छेदराघवः ॥ सभिन्नोनैकधाशूलो
दिव्यहाटकमंडितः ॥ व्यशीर्यतमहोल्केवरामबाणार्दितोभुवि ॥ ३५ ॥ तच्छूलंनिहतंदृष्ट्वारामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ साधुसाध्वितिभूतानिव्याहरंतिन
भोगताः ॥ ३६ ॥ तंदृष्ट्वानिहतंशूलंमकराक्षोनिशाचरः ॥ मुष्टिमुद्यम्यकाकुत्स्थंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ३७ ॥ सतंदृष्ट्वापतंतंतुप्रहस्यरघुनंदनः ॥ पाव
कास्त्रंततोरामःसंदधेतुशरासने ॥ ३८ ॥ तेनास्त्रेणहतंरक्षःकाकुत्स्थेनतदारणे ॥ संछिन्नहृदयंतत्रपपातचममारच ॥ ३९ ॥ दृष्ट्वातेराक्षसाःसर्वेमक
राक्षस्यपातनं ॥ लंकामेवप्रधावंतरामबाणभयार्दिताः ॥ ४० ॥ दशरथनृपसूनुबाणवेगैरजनिचरंनिहतंखरात्मजंतं ॥ प्रददृशुरथदेवताःप्रहृष्टागिरि
मिववज्रहतंयथाविकीर्णं ॥ ४१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेनवसप्ततितमःसर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ शूलोर्धचांदिः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्रधावंतप्राधावंत ॥ ४० ॥ ४१ ॥ नवम्यांपूर्वरात्रेस्यवधः कतकः ॥ ७१ ॥ इतिश्रीरामाभिरामे श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेनवसप्ततितमःसर्गः ॥ ७९ ॥

कटकटाय्येत्यार्षोल्यप् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ जुहवजुहाव दृद्धाभावआर्षः ॥ ५ ॥ स्त्रियआजग्मुः होमपरिचारिकाइतिशेषः ॥ ६ ॥ शस्त्राणीत्यादिव्याख्यातं ॥ ७ ॥ ८ ॥ विजयंद र्शयंतिचेत्यत्रजीवतःपुनर्लंकाप्रवेशएवात्रजयः ॥ ९ ॥ १० ॥ राक्षसांस्तर्पयित्वा अभिचारयागीयानितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ वपुषास्वरूपेणजाज्वल्यमानोरथइतिशेषः मृगैश्चित्रम

मकराक्षंहतंश्रुत्वारावणःसमितिंजयः॥ रोषेणमहताविष्टोदंतान्कटकटाय्यच ॥ १ ॥ कुपितश्चतदातत्रकिंकार्यमितिचिंतयन्॥ आदिदेशाथसंक्रुद्धोरणायेंद्रजितंसुतं॥ २ ॥ जहिवीरमहावीर्यौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ अदृश्योदृश्यमानोवासर्वथात्वंबलाधिकः ॥ ३ ॥ त्वमप्रतिमकर्माणमिंद्रंजयसिसंयुगे॥ किंपुनर्मानुषौदृष्ट्वानवधिष्यसिसंयुगे॥ ४॥ तथोक्तोराक्षसेंद्रेणप्रतिगृह्यपितुर्वचः॥ यज्ञभूमौसविधिवत्पावकंजुहवेंद्रजित् ॥५॥ जुह्वतश्चापितत्राग्निंरक्तोष्णीषधराःस्त्रियः॥ आजग्मुस्तत्रसंभ्रांताराक्षस्योयत्ररावणिः॥ ६॥ शस्त्राणिशरपत्राणिसमिधोथविभीतकाः ॥ लोहितानिचवासांसिस्रुवंकार्ष्णायसंतथा॥ ७॥ सर्वतोग्निंसमास्तीर्यशरपत्रैःसतोमरैः॥ छागस्यसर्वकृष्णस्यगलंजग्राहजीवतः ॥ ८॥ शरहोमसमिद्धस्यविधूमस्यमहार्चिषः॥ बभूवुस्तानिलिंगानिविजयंदर्शयंतिच ॥ ९ ॥ प्रदक्षिणावर्तशिखस्तप्तहाटकसन्निभः॥ हविस्तत्प्रतिजग्राहपावकःस्वयमुत्थितः॥ १० ॥ हुत्वाग्निंतर्पयित्वाथदेवदानवराक्षसान्॥ आरुरोहरथश्रेष्ठमंतर्धानगतंशुभं ॥ ११ ॥ सवाजिभिश्चतुर्भिस्तुबाणैस्तुनिशितैर्युतः ॥ आरोपितमहाचापःशुशुभेस्यंदनोत्तमे ॥ १२॥ जाज्वल्यमानोवपुषातपनीयपरिच्छदः॥ मृगैश्चंद्रार्धचंद्रैश्चसरथःसमलंकृतः॥ १३ ॥ जांबूनदमहाकंबुर्दीप्तपावकसन्निभः॥ बभूवेंद्रजितःकेतुर्वैडूर्यसमलंकृतः॥ १४॥ तेनचादित्यकल्पेनब्रह्मास्त्रेणचपालितः ॥ सबभूवदुराधर्षोरावणिःसुमहाबलः॥ १५॥ सोभिनिर्यायनगरादिंद्रजित्समितिंजयः॥ हुत्वाग्निंराक्षसैर्मंत्रैरंतर्धानगतोब्रवीत्॥ १६॥ अद्यहत्वारणेयौतौमिथ्याप्रव्रजितौवने॥ जयंपित्रेप्रदास्यामिरावणायरणेधिकं॥ १७॥

यैः ॥ १३ ॥ जांबूनदमयामहांतःकंबवोवलयायस्य कंबुर्नावलयेशंखेइत्यमरः ॥ १४ ॥ १५ ॥ राक्षसैर्मंत्रैर्निर्ऋतिदैवत्यमंत्रैः अंतर्धानगतःअंतर्धानशक्तिप्राप्तः ॥ १६ ॥ १७ ॥

रामंहत्वा निर्वानरामुर्वीकृत्वापितुःप्रीतिंकरिष्येइत्यर्थः यत्त्वेवमादिवचसांरामस्तुतिपरतयाक्लेशेनव्याख्यानंतद्वृथैव कवेःकविनिबद्धवक्तुश्चतथातात्पर्याभावादितिएतत्सजातीयवालिवाक्यावसरेनिरूपितं ॥ १८ ॥ १९ ॥ तूणीधनुःसंबंधात्रिशिरोनागत्वोत्प्रेक्षा सृजंतौस्रक्ष्यंतौ ॥ २० ॥ इमौतावितिसंचिंत्यसकलराक्षसहंताराविति स्मृत्वाइषुधाराभिःइषुवर्षैः संततान्पूरयामाससर्वादिशइतिशेषः ॥ २१ ॥ वैहायसरथःआकाशगामीरथोयस्यसः अचक्षुर्विषयेतिष्ठन् इदंयुद्धंतद्रात्रावेवमध्यरात्रे ॥ २२ ॥ परीतौव्याप्तौ प्रचक्रतुःप्रादुश्चक्रतुः ॥ २३ ॥

अद्यनिर्वानरामुर्वींहत्वारामंचलक्ष्मणं॥ करिष्येपरमांप्रीतिमित्युक्त्वांतरधीयत॥ १८॥ आपपाताथसंक्रुद्धोदशग्रीवेणचोदितः ॥ तीक्ष्णकार्मुकनाराचैस्तीक्ष्णस्त्विंद्ररिपूरणे॥ १९॥ सददर्शमहावीर्यौनागौत्रिशिरसाविव॥ सृजंताविषुजालानिवीरौवानरमध्यगौ॥ २० ॥ इमौतावितिसंचिंत्यसज्जंकृत्वाचकार्मुकं॥ संततानिषुधाराभिःपर्जन्यइववृष्टिमान्॥ २१ ॥ सतुवैहायसरथोयुधितौरामलक्ष्मणौ॥ अचक्षुर्विषयेतिष्ठन्विव्याधनिशितैःशरैः॥ २२ ॥ तौतस्यशरवेगेनपरीतौरामलक्ष्मणौ॥ धनुषीसशरेकृत्वादिव्यमस्त्रंप्रचक्रतुः॥ २३॥ प्रच्छादयंतौगगनंशरजालैर्महाबलौ ॥ तमस्त्रैःसूर्यसंकाशैर्नैवपस्पर्शतुःशरैः॥ २४॥ सहिधूमांधकारंचचक्रेप्रच्छादयन्नभः॥ दिशश्चांतर्दधेश्रीमान्नीहारतमसावृतः॥ २५॥ नैवज्यातलनिर्घोषोनचनेमिखुरस्वनः॥ शुश्रुवेचरतस्तस्यनचरूपंप्रकाशते॥ २६॥ घनांधकारेतिमिरेशिलावर्षमिवाद्भुतं॥ सववर्षमहाबाहुर्नाराचशरवृष्टिभिः॥ २७॥ सरामंसूर्यसंकाशैःशरैर्दत्तवरैर्भृशं॥ विव्याधसमरेक्रुद्धःसर्वगात्रेषुरावणिः॥ २८॥ तौहन्यमानौनाराचैर्धाराभिरिवपर्वतौ ॥ हेमपुंखान्नरव्याघ्रौतिग्मान्मुमुचतुःशरान्॥ २९॥ अंतरिक्षेसमासाद्यरावणिंकंकपत्रिणः॥ निकृत्यपतगाभूमौपेतुस्तेशोणिताप्लुताः॥ ३० ॥ अतिमात्रंशरौघेणदीप्यमानौनरोत्तमौ॥ तानिषून्पततोभल्लैरनेकैर्विचकर्ततुः॥ ३१ ॥

अस्त्रैःअस्त्रमंत्राभिमंत्रितैःशरैस्तमिंद्रजितंनैवपस्पर्शतुःपस्पृशतुः अंतर्हितत्वादितिभावः ॥ २४ ॥ धूमांधकारंचक्रे माययेतिशेषः दिशश्चांतर्दधेअंतर्धापयामास नीहारवशात्तदविवेकं माययासंपादयामासेत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ दत्तवरैर्वरदत्तैः ॥ २८ ॥ २९ ॥ कंकपत्रिणस्तेपतगाबाणाअंतरिक्षेरावणिंसमासाद्यतंनिकृत्यविध्वाभूमौशोणितोक्षिताःपेतुः॥३०॥ तानिषूनिंद्रजित्त्यक्तबाणान्विचकर्ततुरित्यार्षोगुणः ॥ ३१ ॥

यतोयस्यांदिशिततस्तस्यांदिशि ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अभ्रसंप्लवेसूर्यस्यगत्यादिकमिवनास्यवेगयुक्तगत्यादिकंकिंचिद्विदितं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अयुध्यमानंत्यक्तयुद्धं प्रच्छन्नंयुद्धभीत्यागृहेऽस्मदृश्यतयास्थितं अयुध्यमानत्वादिषट्प्रकारणामपिसर्वरक्षउद्देशेनब्रह्मास्त्रसंधानेवधोभवति नतुतद्युज्यतइत्यर्थः अंततोविभीषणस्यापिनाशप्रसंगइत्याशयः ॥ ३९ ॥ माययांतर्हितमेनमेवहंतुंघोरान्नाशीविषोपमानस्त्रान्अस्माणिआदेक्ष्यावः अदृष्टवधोऽस्मदेकसाध्यः दृष्टस्यतुवधईषत्करोवानराणामपीत्याह राक्षसमिति यदिदर्शनंस्यात्तदाद्दृष्ट्वादर्शनमात्रेणहनूमदादयएनंराक्षसंनिहनिष्यंति दृष्ट्वावानरयूथपाइत्यत्रतद्दर्शनोपायोभारतेउक्तः इदमंभोगृहीत्वातुराजराजस्यशासनात् गुह्यकोभ्यागतकश्चित्त्वत्सकाशमरिंदम इ

यतोहिददृशातेतौशरान्निपतिताञ्छितान् ॥ ततस्तुतौदाशरथीसस्रृजातेस्त्रमुत्तमं ॥ ३२ ॥ रावणिस्तुदिशःसर्वारथेनातिरथोपतत् ॥ विव्याधतौदाशरथीलघ्वस्त्रौनिशितैःशरैः ॥ ३३ ॥ तेनातिविद्धौतौवीरौरुक्मपुंखैःसुसंहतैः ॥ बभूवतुर्दाशरथीपुष्पिताविवकिंशुकौ ॥ ३४ ॥ नास्यवेगगतिंकश्चिन्नचरूपंधनुःशरान् ॥ नचास्यविदितंकिंचित्सूर्यस्येवाभ्रसंप्लवे ॥ ३५ ॥ तेनविद्धाश्चहरयोनिहताश्चगतासवः ॥ बभूवुःशतशस्तत्रपतिताधरणीतले ॥ ३६ ॥ लक्ष्मणस्तुततःक्रुद्धोभ्रातरंवाक्यमब्रवीत् ॥ ब्राह्ममस्त्रंप्रयोक्ष्यामिवधार्थंसर्वरक्षसां ॥ ३७ ॥ तमुवाचततोरामोलक्ष्मणंशुभलक्षणं ॥ नैकस्यहेतोरक्षांसिपृथिव्यांहंतुमर्हसि ॥ ३८ ॥ अयुध्यमानंप्रच्छन्नंप्रांजलिंशरणागतं ॥ पलायमानंमत्तंवानहंतुंत्वमिहार्हसि ॥ ३९ ॥ तस्यैवतुवधेयत्नंकरिष्यामिमहाभुज ॥ आदेक्ष्यावोमहावेगानस्त्रानाशीविषोपमान् ॥ ४० ॥ तमेनंमायिनंक्षुद्रमंतर्हितरथंबलात् ॥ राक्षसंनिहनिष्यंतिदृष्ट्वावानरयूथपाः ॥ ४१ ॥ यद्येषभूमिंविशतेदिवंवारसातलंवापिनभस्तलंवा ॥ एवंविगूढोपिममास्त्रदग्धःपतिष्यतेभूमितलेगतासुः ॥ ४२ ॥ इत्येवमुक्त्वावचनंमहार्थंरघुप्रवीरःप्लवगर्षभैर्वृतः ॥ वधायरौद्रस्यनृशंसकर्मणस्तदामहात्मात्वरितंनिरीक्षते ॥ ४३ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअशीतितमःसर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दमंभःकुबेरस्तेमहाराजप्रयच्छति अंतर्हितानांभूतानांदर्शनार्थंपरंतप अनेनमृष्टनयनोभूतान्यंतर्हितान्युत भवान्द्रक्ष्यतियस्मैचप्रदास्यतिनरःसचेतिविभीषणवाक्येन ॥ ४० ॥ ४१ ॥ भूमिंभूमिविवरं दिवंस्वर्गं एतदुपरितनलोकोपलक्षणं रसातलमित्येतदधस्तललोकोपलक्षणं ॥ ४२ ॥ त्वरितंत्वरोपेतंनिरीक्षतेस्म ॥ ४३ ॥ कतक० ॥ ७३ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअशीतितमःसर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मनोविज्ञायदिव्यास्त्रबलेनसर्वथामांजिघांसतीतिज्ञात्वा ॥१॥ तेषांकुंभकर्णादीनां ॥ २ ॥ ३ ॥ मायांपरव्यामोहकरींशक्तिंप्रादुष्करोत्प्रादुर्भावयामास निकुंभिलांगंतुकामःपश्चिमेनद्वारेणनिर्गच्छन्स्वगमनविघातकंरामलक्ष्मणयोर्युद्धोद्योगंदृष्ट्वातन्निवारणार्थंमायांप्रकटितवानित्याशयः ॥ ४ ॥ तांमायामाह इंद्रजिस्त्विति तस्यावधंमायासीतावधं बुद्धिंकृत्वामंत्रं कृत्वासीतांहंतुंव्यवसितःसन्ययौ इदंरात्रिशेषेपरदिनेदशम्यांबोध्यमितिबोध्यं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ परिक्लिष्टंमलिनं अमृजांउद्वर्तनादिसंस्काररहितां सर्वगात्रैरुपलक्षितां ॥ १० ॥

विज्ञायतुमनस्तस्यराघवस्यमहात्मनः ॥ सन्निवृत्याहवात्तस्मात्प्रविवेशपुरंततः ॥ १ ॥ सोनुस्मृत्यवधंतेषांराक्षसानांतरस्विनां ॥ क्रोधताम्रेक्षणःशूरोनिर्जगामाथरावणिः ॥ २ ॥ सपश्चिमेनद्वारेणनिर्ययौराक्षसैर्वृतः ॥ इंद्रजित्सुमहावीर्यःपौलस्त्योदेवकंटकः ॥ ३ ॥ इंद्रजित्तुततोदृष्ट्वाभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ रणायात्युद्यतौवीरौमायांप्रादुष्करोत्तदा ॥ ४ ॥ इंद्रजित्तुरथेस्थाप्यसीतांमायामयींतदा ॥ बलेनमहतावृत्यतस्यावधमरोचयत् ॥ ५ ॥ मोहनार्थंतुसर्वेषांबुद्धिंकृत्वासुदुर्मतिः ॥ हंतुंसीतांव्यवसितोवानराभिमुखोययौ ॥ ६ ॥ तंदृष्ट्वात्वभिनिर्यांतंसर्वेतेकाननौकसः ॥ उत्पेतुरभिसंक्रुद्धाःशिलाहस्तायुयुत्सवः ॥ ७ ॥ हनूमान्पुरतस्तेषांजगामकपिकुंजरः ॥ प्रगृह्यसुमहच्छृंगंपर्वतस्यदुरासदं ॥ ८ ॥ सददर्शहतानंदांसीतामिंद्रजितोरथे ॥ एकवेणीधरांदीनामुपवासकृशाननां ॥ ९ ॥ परिक्लिष्टैकवसनाममृजांराघवप्रियां ॥ रजोमलाभ्यामालिप्तैःसर्वगात्रैर्वरस्त्रियं ॥ १० ॥ तांनिरीक्ष्यमुहूर्तंतुमैथिलीमध्यवस्यच ॥ बभूवाचिरदृष्टाहितेनसाजनकात्मजा ॥ ११ ॥ अब्रवीत्तांतुशोकार्तांनिरानंदांतपस्विनीं ॥ दृष्ट्वारथस्थितांदीनांराक्षसेंद्रसुताश्रितां ॥ १२ ॥ किंसमर्थितमस्येतिचिंतयन्समहाकपिः ॥ सहतैर्वानरश्रेष्ठैरभ्यधावतरावणिं ॥ १३ ॥ तद्वानरबलंदृष्ट्वारावणिःक्रोधमूर्छितः ॥ कृत्वाविकोशंनिस्त्रिंशंमूर्ध्निसीतामकर्षयत् ॥ १४ ॥

अध्यवस्यनिश्चित्य विषण्णोबभूवेतिशेषः निश्चयहेतुमाह अचिरेत्यादि ॥ ११ ॥ शोकार्तत्वादिगुणविशिष्टांराक्षसेंद्रसुतमिंद्रजितंश्रितांसीतांदृष्ट्वाकिमस्यसमर्थितमभिप्रेतमितिस्वयंचिंतयन्स्वानरान्प्रत्यपिकिंसमर्थितमस्येत्यब्रवीत् ॥ १२ ॥ अस्तुयत्किंचिदस्यसमर्थितमपितुदुष्टमेनंहन्मइत्युद्योगंकृतवानित्याह सहतैरिति ॥ १३ ॥ विकोशंविगतपिधानंनिस्त्रिंशंखड्गंमूर्ध्नितस्थे केशपाशेस्थलेतिशेषः ॥ १४ ॥

पश्यततिषांपश्यतस्तानननादत्येत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ हेदुरात्मन्यदेवांकेशपक्षेकेशकलापेपराम्रशस्तदात्मनाशाय पाशःपक्षश्वहस्तश्चकलापार्थाःकचात्परे यतोब्रह्मर्षिकुलेजा
तोपिराक्षसीयोनिमाश्रितोसि अतस्त्वांधिगित्युत्तरेणान्वयः ॥ १८ ॥ पापपराक्रमकूटयोधिन्हेनिर्घृणतेस्त्रीविषयेपिघृणानास्ति अतोऽनार्यस्येदृशंकर्मधिकृइत्यनुकर्षः ॥ १९ ॥ २० ॥

तांस्त्रियंपश्यतांतेषांताडयामासराक्षसः ॥ क्रोशंतींरामरामेतिमाययायोजितांरथे ॥ १५॥ गृहीतमूर्धजांदृष्ट्वाहनूमान्दैन्यमागतः॥ दुःखजंवारिने
त्राभ्यामुत्सृजन्मारुतात्मजः॥ १६ ॥ तांदृष्ट्वाचारुसर्वांगींरामस्यमहिषींप्रियां ॥ अब्रवीत्परुषंवाक्यंक्रोधाद्रक्षोधिपात्मजं॥ १७॥ दुरात्मन्नात्मना
शायकेशपक्षेपराम्रशः॥ ब्रह्मर्षीणांकुलेजातोराक्षसींयोनिमाश्रितः ॥ १८ ॥ धिक्त्वांपापसमाचारंयस्यतेमतिरीदृशी ॥ नृशंसानार्यदुर्वृत्तक्षुद्रपा
पपराक्रम ॥ अनार्यस्येदृशंकर्मघृणातेनास्तिनिर्घृण ॥ १९ ॥ च्युतागृहाच्चराज्याच्चरामहस्ताच्चमैथिली ॥ किंतवैषापराद्धाहियदेनांहंसिनिर्दय ॥ २० ॥
सीतांहत्वातुनचिरंजीविष्यसिकथंचन ॥ वधार्हकर्मणातेनममहस्तगतोह्यसि ॥ २१ ॥ येचस्त्रीघातिनांलोकालोकवध्यैश्चकुत्सिताः ॥ इहजीवित
मुत्सृज्यप्रेत्यतान्प्रतिलप्स्यसे ॥ २२ ॥ इतिब्रुवाणोहनुमान्सायुधैर्हरिभिर्वृतः ॥ अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धोराक्षसेंद्रसुतंप्रति ॥ २३ ॥ आपतंतंमहावीर्यंत
दनीकंवनौकसां ॥ रक्षसांभीमकोपानामनीकेनन्यवारयत् ॥ २४ ॥ सतांबाणसहस्रेणविक्षोभ्यहरिवाहिनीं ॥ हनूमंतंहरिश्रेष्ठमिंद्रजित्प्रत्युवाचह
॥ २५ ॥ सुग्रीवस्त्वंचरामश्चयन्निमित्तमिहागताः ॥ तांवधिष्यामिवैदेहीमद्यैवतवपश्यतः ॥ २६ ॥ इमांहत्वाततोरामंलक्ष्मणंत्वांचवानर ॥ सुग्री
वंचवधिष्यामितंचानार्यंविभीषणं ॥ २७ ॥ नहंतव्याःस्त्रियश्चेतियद्ब्रवीषिप्लवंगम ॥ पीडाकरममित्राणांयच्चकर्तव्यमेवतत् ॥ २८ ॥ तमेवमुक्त्वारु
दतींसीतांमायामयींचतां ॥ शितधारेणखड्गेननिजघानेंद्रजित्स्वयं ॥ २९ ॥

हेवधार्हतेनकर्मणानचिरंजीविष्यसि हियतोममहस्तगतोसि ॥ २१ ॥ येलोकवध्यैश्चोरादिभिरपिकुत्सिताअतिदुःखितयापरिहृताःस्त्रीघातिनांलोकास्तानिहेदानींजीवितमुत्सृज्यप्रेत्य
प्रतिलप्स्यसे ॥ २२ ॥ २३ ॥ आपतंतमितिलिंगव्यत्ययआर्षः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अमित्राणांशत्रूणांयत्पीडाकरंतत्पापमपिकर्तव्यमेव ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ एषावैदेहीविशस्तातोवःपरिश्रमोनिष्फलः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ व्यादितास्यस्यविवृत्तास्यस्य तद्दुर्गंखेचररथरूपंदुर्गं ॥ ३४ ॥ हृष्टरूपंअतिशयेनहृष्टं प्रशंसायांरूपप् ॥ ३५ ॥

यज्ञोपवीतमार्गेणछिन्नातेनतपस्विनी ॥ सापृथिव्यांपृथुश्रोणीपपातप्रियदर्शना ॥ ३० ॥ तामिंद्रजित्स्त्रियंहत्वाहनूमंतमुवाचह ॥ मयारामस्यपश्ये
मांप्रियांशस्त्रनिषूदितां ॥ ३१ ॥ एषाविशस्तावैदेहीनिष्फलोवःपरिश्रमः ॥ ३२ ॥ ततःखड्गेनमहताहत्वातामिंद्रजित्स्वयं ॥ हृष्टःसरथमास्थायनना
दचमहास्वनं ॥ ३३ ॥ वानराःशुश्रुवुःशब्दमदूरेप्रत्यवस्थिताः ॥ व्यादितास्यस्यनदतस्तद्दुर्गंसंश्रितस्यतु ॥ ३४ ॥ तथातुसीतांविनिहत्यदुर्मतिःप्रहृ
ष्टचेताःसबभूवरावणिः ॥ तंहृष्टरूपंसमुदीक्ष्यवानराविषण्णरूपाःसमभिप्रदुद्रुवुः ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकां
डेएकाशीतितमःसर्गः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रुत्वातंभीमनिर्ह्रादंशक्राशनिसमस्वनं ॥ वीक्षमाणादिशःसर्वादुद्रुवुर्वानरर्षभाः ॥ १ ॥
तानुवाचततःसर्वान्हनूमान्मारुतात्मजः ॥ विषण्णवदनान्दीनांस्त्रस्तान्विद्रवतःपृथक् ॥ २ ॥ कस्माद्विषण्णवदनाविद्रवध्वंप्लवंगमाः ॥ त्यक्तयुद्धसमु
त्साहाःशूरत्वंक्कनुवोगतं ॥ पृष्ठतोनव्रजध्वंमामग्रतोयांतमाहवे ॥ ३ ॥ एवमुक्ताःसुसंक्रुद्धावायुपुत्रेणधीमता ॥ शैलशृंगान्द्रुमांश्चैवजगृहुर्हृष्टमान
साः ॥ ४ ॥ अभिपेतुश्चगर्जंतोराक्षसान्वानरर्षभाः ॥ परिवार्यहनूमंतमन्वयुश्चमहाहवे ॥ ५ ॥ सतैर्वानरमुख्यैस्तुहनूमान्सर्वतोवृतः ॥ हुताशनइवा
र्चिष्मानदहच्छत्रुवाहिनीं ॥ ६ ॥ सराक्षसानांकदनंचकारसुमहाकपिः ॥ वृतोवानरसैन्येनकालांतकयमोपमः ॥ ७ ॥ सतुशोकेनचाविष्टःकोपेनम
हताकपिः ॥ हनूमान्रावणिरथेमहतींपातयच्छिलां ॥ ८ ॥ तामापतंतींदृष्ट्वैवरथंसारथिनातदा ॥ विधेयाश्वसमायुक्तोविदूरमपवाहितः ॥ ९ ॥ तमिं
द्रजितमप्राप्यरथस्थंसहसारथिं ॥ विवेशधरणींभित्वासाशिलाव्यर्थमुद्यता ॥ १० ॥ पतितायांशिलायांतुव्यथितारक्षसांचमूः ॥ निपतंत्याचशिल
याराक्षसामथिताभृशं ॥ ११ ॥

कतकः ॥ ७४ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०आ०यु०एकाशीतितमःसर्गः ॥ ८१ ॥ ॥७॥ श्रुत्वेति भीमोयोनिर्ह्रादःशब्दस्तंश्रुत्वा इंद्रजितइतिशेषः शक्राशनिसमस्वनंतमिंद्रजितंवी
क्षमाणादिशोदुद्रुवुः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विधेयाश्वैःसारथ्यधीनाश्वैःसमायुक्तः ॥ ९ ॥ साशिलाव्यर्थमुद्यताअभवदितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥

गिरिशृंगाणिचोद्यताः गृहीत्वेतिशेषः गृहीत्वायुद्धार्थमुद्यताबभूवुरित्यर्थः ॥ १२ ॥ ततस्तद्वर्षंविसृजंतस्तेवानराइंद्रजितंक्षिपंतिआक्षिपंतिस्म तिरस्कृतंचक्रुरितियावत् ॥ १३ ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सन्निवार्यपरानीकंराक्षससेनां ॥ २० ॥ प्राणांस्त्यक्त्वाप्राणत्नेहमपित्यक्त्वाविचेष्टंतःसंतोरामप्रियचिकीर्षयायन्निमित्तंयुध्यामःसाहतेतिव्यर्थो

तमभ्यधावन्शतशोनदंतःकाननौकसः॥ तेद्रुमांश्चमहाकायागिरिशृंगाणिचोद्यताः ॥ १२॥ क्षिपंतींद्रजितंसंख्येवानराभीमविक्रमाः॥ वृक्षशैल
महावर्षंविसृजंतःप्लवंगमाः॥ १३॥ शत्रूणांकदनंचक्रुर्नेदुश्चविविधैःस्वनैः॥ वानरैस्तैर्महाभीमैर्घोररूपानिशाचराः॥ १४॥ वीर्यादभिहतावृक्षैर्व्य
चेष्टंतरणक्षितौ॥ ससैन्यमभिवीक्ष्याथवानरार्दितमिंद्रजित्॥ १५॥ प्रगृहीतायुधःक्रुद्धःपरानभिमुखोययौ॥ सशरौघानवसृजन्स्वसैन्येनाभिसंवृ
तः॥ १६॥ जघानकपिशार्दूलान्सुबहून्दृढविक्रमः॥ शूलैरशनिभिःखड्गैःपट्टिशैःशूलमुद्गरैः॥ १७॥ तेचाप्यनुचरांस्तस्यवानराजघ्नुराहवे॥ १८॥
सुस्कंधविटपैःशैलैःशिलाभिश्चमहाबलः॥ हनूमान्कदनंचक्रेरक्षसांभीमकर्मणां॥ १९॥ सन्निवार्यपरानीकमब्रवीत्तान्वनौकसः॥ हनूमान्सन्नि
वर्तध्वंननःसाध्यमिदंबलं॥ २०॥ त्यक्त्वाप्राणान्विचेष्टंतोरामप्रियचिकीर्षवः॥ यन्निमित्तंहियुध्यामोहतासाजनकात्मजा॥ २१॥ इममर्थंहिविज्ञा
प्यरामंसुग्रीवमेवच॥ तौयत्प्रतिविधास्येतेतत्करिष्यामहेवयं॥ २२॥ इत्युक्त्वावानरश्रेष्ठोवारयन्सर्ववानरान्॥ शनैःशनैरसंत्रस्तःसबलःसन्न्यवर्त
त॥ २३॥ ततःप्रेक्ष्यहनूमंतंव्रजंतंयत्रराघवः॥ सहोतुकामोदुष्टात्मागतश्चैत्यंनिकुंभिलां॥ २४॥ निकुंभिलामधिष्ठायपावकंजुहवेंद्रजित्॥ यज्ञभू
म्यांततोगत्वापावकस्तेनरक्षसा॥ २५॥ हूयमानःप्रजज्वालहोमशोणितभुक्तदा॥ सार्चिःपिनद्धोददृशेहोमशोणिततर्पितः॥ संध्यागतइवादित्यः
सुतीव्रोग्निःसमुत्थितः॥ २६॥

यंश्रमइतिभावः॥ २१ ॥ प्रतिविधास्येतेप्रतिक्रियानुष्ठानेनियोक्ष्येतेतत्करिष्यामहे ॥ २२ ॥ २३ ॥ दशम्यांपूर्वाह्णेनिकुंभिलागमनं निकुंभिलांचैत्यंतदाख्यंदेवालयंवटवृक्षंवा ॥ २४ ॥
जुहवजुहाव ॥ २५ ॥ होमशोणितभुक्होमार्थमाहुतित्वेनप्रक्षिप्तशोणितभुक् अर्चिर्भिःपिनद्धःसन्नद्धःसुतीव्रोग्नीरक्षोविपत्सूचकः ॥ २६ ॥

महासमूहेषुयुद्धेषु नयानयज्ञाःकृत्याकृत्यतत्त्वज्ञाः ॥२७॥ कतकः ॥७५॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयु० द्व्यशीतितमःसर्गः॥८२॥ ॥ॐ॥
राघवश्चापीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ श्वसद्भिःसीताविपत्तिस्मृतिजदुःखान्निःश्वसद्भिरित्यर्थः ॥ ५ ॥ नीलमेघनिभंभीमंऋक्षबलंउद्यतंयुद्धायोद्यतंसन्निवार्य युद्धप्रवृत्तेरितिशेषः॥६॥

अथेंद्रजिद्राक्षसभूतयेतुजुहावहव्यंविधिनाविधानवित्॥ दृष्ट्वाव्यतिष्ठंतचराक्षसास्तेमहासमूहेषुनयानयज्ञाः॥ २७॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे
वाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्व्यशीतितमःसर्गः॥८२॥ ॥ॐ॥ ॥ॐ॥ राघवश्चापिविपुलंतंराक्षसवनौकसां॥ श्रुत्वासं
ग्रामनिर्घोषंजांबवंतमुवाचह॥ १॥ सौम्यनूनंहनुमताकृतंकर्मसुदुष्करं॥ श्रूयतेचयथाभीमःसुमहानायुधस्वनः ॥ २ ॥ तद्गच्छकुरुसाहाय्यंस्वबले
नाभिसंवृतः॥ क्षिप्रमृक्षपतेतस्यकपिश्रेष्ठस्ययुध्यतः॥ ३॥ ऋक्षराजस्तथेत्युक्त्वास्वेनानीकेनसंवृतः॥ आगच्छत्पश्चिमंद्वारंहनूमान्यत्रवानरः॥ ४॥
अथायांतंहनूमंतंददर्शर्क्षपतिस्तदा॥ वानरैःकृतसंग्रामैःश्वसद्भिरभिसंवृतं॥ ५॥ दृष्ट्वापथिहनूमांश्चतदृक्षबलमुद्यतं॥ नीलमेघनिभंभीमंसन्निवा
र्यन्यवर्तत॥ ६॥ सतेनसहसैन्येनसन्निकर्षंमहायशाः॥ शीघ्रमागम्यरामायदुःखितोवाक्यमब्रवीत्॥ ७॥ समरेयुध्यमानानामस्माकंप्रेक्षतांचसः॥
जघानरुदतींसीतामिंद्रजिद्रावणात्मजः॥ ८॥ उद्भ्रांतचित्तस्तांदृष्ट्वाविषण्णोहमरिंदम॥ तदहंभवतोवृत्तंविज्ञापयितुमागतः॥ ९॥ तस्यतद्वचनंश्रु
त्वाराघवःशोकमूर्छितः॥ निपपाततदाभूमौछिन्नमूलइवद्रुमः ॥ १० ॥ तंभूमौदेवसंकाशंपतितंदृश्यराघवं ॥ अभिपेतुःसमुत्पत्यसर्वतःकपिसत्त
माः॥ ११॥ आसिंचन्सलिलैश्चैनंपद्मोत्पलसुगंधिभिः॥ प्रदहंतमसंहार्यंसहसाग्निमिवोत्थितं॥ १२॥ तंलक्ष्मणोथबाहुभ्यांपरिष्वज्यसुदुःखितः॥
उवाचराममस्वस्थंवाक्यंहेत्वर्थसंयुतं॥ १३॥

तेनसैन्येनसहराक्षससैन्येनापिसहरामस्यसन्निकर्षमागम्यप्राप्यरामायाब्रवीदित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अभिपेतुःतत्समीपमाजग्मुः ॥ ११ ॥ प्रदहंतंसीतानाशश्रवणशोकेनस
ह्यायेनदहंतं अतएवासंहार्यंअनिवार्यवेगं उत्थितमग्निमिवदृष्ट्वासलिलादिभिस्तमसिंचन् ॥ १२ ॥ तंलक्ष्मणोबाहुभ्यांपरिष्वज्यदुःखितोभूत्वाऽस्वस्थमस्वस्थचित्तंरामंहेत्वर्थसंयुतंउपप
त्त्याविशिष्टप्रयोजनेनचसहितंवाक्यमुवाच ॥ १३ ॥

तदेवाह शुभेइति तदद्यविपुलंवीरदुःखमिंद्रजिताकृतं कर्मणाव्यपनेष्यामितस्मादुत्तिष्ठराघवेतियुद्धायपौरुषावलंबनेनप्रोत्साहयिष्यन्केवलधर्मावलंबनमप्रयोजकमितिप्रतिपादयत्यने नवाक्यसमूहेन हेआर्यशुभेवर्त्मनिधर्ममार्गेराज्यत्यागपूर्वकंपितृवचनपालनरूपेतिष्ठंतंविजितेंद्रियंहस्तप्राप्तराज्यपरित्याजकयोःकैकेयीदशरथयोरुपरिकालुष्याभावेनविजितेंद्रियंत्वां त्वदाश्रितोधर्मोनर्थेभ्यस्त्रातुंनशक्नोति यतस्तस्मादसौनिरर्थकःप्राधान्येनपुरुषार्थोनभवति ॥ १४ ॥ एवंधर्मपदार्थमंगीकृत्यतस्यार्थत्वंनास्तीत्यनुभवात्प्रदर्श्येदानींधर्मपदार्थएवना स्तिफलानुमेयताहितस्योक्ता फलंचसुखं प्रकृतेचसुखान्वयव्यतिरेकयोर्धर्मेऽभावेननतेनतदनुमानमित्याह भूतानामिति स्थावराणांजंगमानांचपश्वादिरूपाणांभूतानांदर्शनंसुखाप रोक्षदर्शनंयथास्तितथाधर्मोनास्ति असामर्थ्यादनधिकाराच्च तस्माद्धर्मःसुखसाधनत्वव्याप्तोनेतिमेमतिः जन्मांतरादिकंनास्त्येवेतिबौद्धमतेनेयमुक्तिः नहितंविनाजायमानस्यापि

शुभेवर्त्मनितिष्ठंतंत्वामार्यविजितेंद्रियं ॥ अनर्थेभ्योनशक्नोतित्रातुंधर्मोनिरर्थकः ॥ १४ ॥ भूतानांस्थावराणांचजंगमानांचदर्शनं ॥
यथास्तिनतथाधर्मस्तेननास्तीतिमेमतिः ॥ १५ ॥ यथैवस्थावरंव्यक्तंजंगमंचतथाविधं ॥ नायमर्थस्तथायुक्तस्त्वद्विधोनविपद्यते ॥ १६ ॥
यद्यधर्मोभवेद्भूतोरावणोनरकंव्रजेत् ॥ भवांश्चधर्मसंयुक्तोनैवव्यसनमाप्नुयात् ॥ १७ ॥

तत्करणकत्वमितिभावः यत्तुयथास्थावरादीनांदर्शनात्तत्सत्तातथाधर्मस्यदर्शनाभावाद्धर्मोनास्तीतिव्याचक्षतेतन्न योग्यानुपलंभस्यैवाभावसाधकत्वात् धर्मस्यचपिशाचादिवदयोग्य त्वात् ॥ १५ ॥ उक्तमेवार्थंविशदयति यथैवेति यथायस्मात्स्थावरंव्यक्तं धर्मप्रसक्तिरहितमपिसुखीतिव्यक्तं तथाविधंस्थावरवद्धर्मानधिकृतंजंगमंपश्वाद्यपिसुखीतिव्यक्तं एतेनव्यति रेकःखंडितः अन्वयमपिखंडयति नतथायुक्तः अयमर्थःसुखरूपोन सर्वात्मनाधर्मयुक्तस्त्वद्विधोधर्मस्यसुखान्वयेनविपद्यतेनविपन्नःस्यात् दृश्यतेचविपत्तिरित्यन्वयोपिनास्ति अनेनत दंशेजन्मांतरीणधर्मकल्पनापिपरास्ता साधनत्वसिद्धावेवतत्कल्पनावसरात् अतोयमर्थोधर्मरूपोननास्त्येव ॥ १६ ॥ उक्तमर्थंप्रकृतेयोजयति यदीति अधर्मोभूतोदुःखसाधनत्वेनयदि सिद्धोभवेत्तदारावणोनरकंदुःखंव्रजेत् धर्मयुक्तोभवांश्चनैवव्यसनंदुःखंप्राप्नुयात् ॥ १७ ॥

अस्यतर्कस्यविपर्ययेपर्यवसानमाह तस्यचेति तस्यरावणस्यसत्यधर्मेव्यसनाभावात्सुखसत्वाच्चपितृवाक्यपरिपालकेत्वयिव्यसनंदुःखमागतेप्राप्तेसति सिद्धोधर्माधर्माभ्यांसुखदुःखयो रन्वयव्यतिरेकाभावः किंचोक्तानुभवादेवविपरीतफलताचतयोरित्याह धर्मइति धर्मोयथाश्रुतफलविरुद्धदुःखफलोभवति एवमधर्मश्चश्रुतफलविरुद्धसुखफलोभवति तस्मादेतौपरस्पर विरोधिनौ अन्योन्यंयथाश्रुतफलविरुद्धफलकौ॥१८॥कुतएवंनिश्चयस्तत्रानुभवादेवेत्याह धर्मेणेति धर्मेणधर्मंधर्मसाध्यंसुखंयद्युपलभेत् तथाऽधर्मतःअधर्मेणाधर्मंतत्फलंदुःखंयद्युपल भेत्नियमेनउत्तरार्धस्थंयदीतिपूर्वार्धान्वयि यद्येवंनियमःस्यात्तदायेषुरावणादिष्वधर्मःप्रतिष्ठितस्तेऽधर्मेणतत्फलेनदुःखेनैवयुज्येयुः तथायेजनानाधर्मरुचयःअधर्मरुचिरहितास्तेधर्मेण तत्फलेनसुखेननवियुज्येरन्नवियुक्ताःस्युः तमेवार्थंप्रकारांतरेणाह धर्मेणेति धर्मेणधर्ममार्गेणाचरतामनुतिष्ठतांतेषांतथाधर्मफलंसुखंभवेत् तदैतयोर्विरुद्धफलसाहित्यंस्यादित्यर्थः ॥१९॥

तस्यचव्यसनाभावाद्व्यसनंचागतेत्वयि ॥ धर्मोभवत्यधर्मश्चपरस्परविरोधिनौ ॥ १८ ॥ धर्मेणोपलभेद्धर्ममधर्मं
चाप्यधर्मतः ॥ यद्यधर्मेणयुज्येयुर्येष्वधर्मःप्रतिष्ठितः ॥ १९ ॥ नधर्मेणवियुज्येरन्नाधर्मरुचयोजनाः ॥ धर्मेणाचर
तांतेषांतथाधर्मफलंभवेत् ॥ २० ॥ यस्मादर्थाविवर्धंतेयेष्वधर्मःप्रतिष्ठितः ॥ क्लिश्यंतेधर्मशीलाश्चतस्मादेतौनि
रर्थकौ ॥ २१ ॥ वध्यंतेपापकर्माणोयद्यधर्मेणराघव ॥ वधकर्महतोऽधर्मःसहतःकंवधिष्यति ॥ २२ ॥

॥ २० ॥ नचैवमस्तीत्याह यस्मादिति येष्वधर्मःप्रतिष्ठितस्तेष्वर्थाविवर्धंतेधर्मशीलाश्चक्लिश्यंते तस्मादेतौनिरर्थकौश्रुतस्वस्वफलरहितौविपरीतफलौचेत्यर्थः एवंचसुखदुःखयोर्धर्माधर्मा भ्यांव्याप्त्यभावान्नताभ्यांतदनुमानमितिभावः ॥ २१ ॥ इदानींधर्मादिस्वरूपमेवदुर्निरूपमितिवक्तुंकिंव्यापाररूपौवातज्जन्यातिशयरूपौवेतिविकल्पेनाद्यइत्याह वध्यंतइति पाप कर्माणःपुरुषायद्यधर्मेणक्रियाशरीरेणवध्यंतेतदाक्रियायास्त्रिक्षणावस्थायित्वाच्चतुर्थक्षणेस्वतएववधकर्मणानाशक्रिययाहतोनष्टोऽधर्मःस्वयंहतोऽसन्भूत्वाकंहंतव्यंवधिष्यति यद्वा व धकर्मरूपोधर्मश्चतुर्थक्षणेहतोनष्टःस्वयमसन्कंवधिष्यति वधकर्मेत्युपलक्षणं ॥ २२ ॥

द्वितीयंदूषयति अथवेति विहितेनविहितस्येनायनुष्ठानजातिशयेनान्यदीयेनायंपुरुषोहन्यतेस्वीयेनवान्यंहंति एवंसतिविधिर्विहितानुष्ठानजातिशयएवतेनपापेनकर्मणाहत्यारूपे णलिप्यते नसकर्मानुष्ठातापुरुषः हत्यायास्तदकर्तृकत्वात् नहिस्वोत्पादितपुत्रकृतहत्यापितरंस्पृशति एवंतस्यकर्मजातिशयस्वातंत्र्यमभ्युपेत्यात्मालेपउक्तः एतेनकर्मकरणसंतुष्टस्ये श्वरस्यफलदत्वमित्यपास्तं तस्यैवलेपप्रसंगात् अत्रपक्षेविहितेनेत्यस्यविहितकर्मसंतुष्टेनेश्वरेणेत्यर्थः ॥ २३ ॥ एवमतिशयस्यघातकत्वमंगीकृत्यात्मालेपउक्तः इदानींघातकत्वमेव नास्तीत्याह अदृष्टेति अदृष्टप्रतिकारेणअचेतनतयाऽज्ञातस्वकर्तव्यशत्रुप्रतीकारेण अथस्वाश्रयचेतनद्वारातज्ज्ञानमितिचेत्तत्राह अव्यक्तेनस्वाश्रयभूतात्मनोऽप्रत्यक्षतयाऽप्रत्यक्षरूपा व्यक्तेनातएवासताऽसत्कल्पेन सतावर्तमानेनापिधर्मेणकर्मजन्यातिशयेनकथंपरंवध्यस्वरूपंप्राप्तुंशक्यं अप्राप्यपरंहंतीतिचेदसंबंधाविशेषात्सर्वहननप्रसंगः अयंहंतृकृतकर्मजातिशयो वध्यनिष्ठएवेतिचेदन्यधर्मेणान्यस्यधार्मिकत्वप्रसंगःकर्तृनिष्ठत्वेतूक्तदोषइतिभावः ॥ २४ ॥ तुल्यन्यायाच्छुभकर्मजातिशयोप्यसन्नेवेतिध्वनितमर्थंतर्केणदृढीकरोति यदीति हेसतांमु

अथवाविहितेनायंहन्यतेहंतिचापरं॥ विधिःसलिप्यतेतेननसपापेनकर्मणा ॥ २३ ॥ अदृष्टप्रतिकारेणअव्यक्तेनासतासता ॥ कथंशक्यंपरंप्राप्तुंध र्मेणारिविकर्षण ॥ २४ ॥ यदिसस्यात्सतांमुख्यनासत्स्यात्तवकिंचन ॥ त्वयायदीदृशंप्राप्तंतस्मात्तन्नोपपद्यते ॥ २५॥ अथवादुर्बलःक्लीबोबलंध र्मोनुवर्तते॥ दुर्बलोहृतमर्यादोनसेव्यइतिमेमतिः ॥ २६ ॥ बलस्ययदिचेद्धर्मोगुणभूतःपराक्रमैः ॥ धर्ममुत्सृज्यवर्तस्वयथाधर्मेतथाबले ॥ २७॥

ख्यसत्पुरुषश्रेष्ठयदिसत्कर्मजन्यमदृष्टंसत्स्यात्तदातवकिंचनकिंचिदपिअसदशुभंदुःखंनस्यात् उक्तस्यतर्कस्यविपर्ययपर्यवसानमाह त्वयाचेदृशंदुःखंप्राप्तंतस्मात्तत्सदितिनोपपद्यते ॥ २५ ॥ ननूक्तदोषसमूहःकर्मणःप्राधान्येनार्थसाधनपक्षेयुक्तोनतुपौरुषोपकृतस्यार्थसाधकत्वेतर्हिमुख्यमर्थसाधनंपौरुषमेवावलंब्यतामित्याह अथवेति दुर्बलःस्वतोर्थसाधनासमर्थः अतएवक्लीबःअर्थसाधनेऽकिंचित्करोबलंपौरुषमनुवर्ततेसहकारितयापेक्षतेतदादुर्बलोहृतमर्यादस्त्यक्तसुखसाधनत्वमर्यादोधर्मोनसेव्यइतिमेमतिः उक्तन्यायेनेतिभावः ॥ २६ ॥ ननुपौ रुषंसहकारीकृत्यधर्मःसाधयतीतिनोच्यते किंतुपौरुषमेवप्रधानं कर्मतुतस्योपकारकमितितर्हितथैवानुष्ठानंकुर्वित्याह बलस्येति बलस्यपौरुषस्यधर्मोगुणभूतइत्यंगीक्रियतेतदापराक्र मैःप्रबलैर्धर्ममुत्सृज्यधर्मप्राधान्यंत्यक्त्वायथेदानींधर्मेवर्तसेप्राधान्येनतथाबलेपौरुषेएववर्तस्व ॥ २७ ॥

किंचसत्यस्यापिधर्मत्वाद्धर्मपक्षपातिनाभवतासत्यधर्मएवादौकिमितिसम्यङ्नानुष्ठितोयेनैवमनर्थोनवृत्तःस्यादित्याह अथचेदिति अथपक्षांतरे हेपरंतपत्वयासत्यवचनंपितृवचनांगी काररूपसत्यपरिपालनंधर्मोनुष्ठीयतइतिचेत्तदात्वयिज्येष्ठेउक्तस्याभिषेकवचनस्याकरणेयदनृतंराज्ञःप्राप्तंतेनानृतेनराजात्वयाविनाभूतोमृतइतिशेषः अतस्तेनराज्ञोऽभिषेककरणरूपस त्येनत्वंबद्धःकिंनभवेरितिशेषः प्रथमोक्तंराज्ञोऽभिषेकवचनरूपंसत्यंनपरिपालितं तत्परिपालनेत्वयाविनाभूतत्वासंभवेनपितृमरणंनस्यात् एवमाद्यनर्थश्चनवृत्तःस्यादितिभावः अनृतंत्व य्यकरुणेकिंनबद्धस्त्वयाविनेतिसर्वत्रपाठःपाठइतिकतकः तीर्थस्त्वनृतंत्वय्यकरुणःकिंनबद्धस्त्वयापितेतिपठित्वासत्यस्यधर्मत्वेत्वयिअभिषेकविषयमनृतंवदन्राज्यान्निष्कासनादकरुणः पितात्वयाकिंनबद्धइतिव्याचष्टे तदयुक्तं पितृबंधनस्यसत्यवचनपरिपालनरूपत्वाभावात् ॥२८॥ अथेषद्गतक्रोधावेशःसन्पौरुषधर्मयोरनुष्ठानेसिद्धांतंशिष्टाचारप्रदर्शनपूर्वकमाह यदी ति हेपरंतपधर्मएवयदिभूतःस्यात्प्राधान्येनानुष्ठेयःस्यात् भूतअधर्मइत्यसंधिरार्षः अधर्मोधर्मादन्यःपौरुषंतद्वायदिप्राग्वद्भूतंस्यात्तदावज्रीमुनिविश्वरूपंपौरुषेणहत्वापश्चादिज्यांधर्मंनकु

अथचेत्सत्यवचनंधर्मःकिलपरंतप॥ अनृतंत्वय्यकरुणेकिंनबद्धस्त्वयाविना ॥ २८॥ यदिधर्मोभवेद्भूतअधर्मोवापरंतप॥ नस्महत्वामुनिंवज्रीकु र्यादिज्यांशतक्रतुः॥ २९ ॥ अधर्मसंश्रितोधर्मोविनाशयतिराघव॥ सर्वमेतद्यथाकामंकाकुत्स्थकुरुतेनरः॥ ३०॥ ममचेदंमतंतातधर्मोयमितिरा घव॥ धर्ममूलंत्वयाछिन्नंराज्यमुत्सृजतातदा॥ ३१ ॥ अर्थेभ्योथप्रवृद्धेभ्यःसंवृत्तेभ्यस्ततस्ततः॥ क्रियाःसर्वाःप्रवर्ततेपर्वतेभ्यइवापगाः॥ ३२ ॥ अर्थेनहिविमुक्तस्यपुरुषस्याल्पचेतसः॥ विच्छिद्यंतेक्रियाःसर्वाग्रीष्मेकुसरितोयथा॥ ३३॥

र्यात् किंत्वेकस्यैवप्राधान्येएकमेवकुर्यादितिभावः॥२९॥तस्मादधर्मसंश्रितःपौरुषयुक्तोधर्मोरिपुंविनाशयतितस्मात्सर्वमेतत्पौरुषधर्मोभयंयथाकामंस्वकार्यानुरोधेननरःकुरुते वज्रिप्रभृ तिर्नरः ॥३०॥ यदिदमुक्तंयथोचितकालदेशमुभयमनुष्ठेयमितिममतं नन्वेवंधर्मस्यतवापिसंमतत्वेकिमितिमेदुःखमतआह धर्ममूलमिति अर्थमूलंराज्यमुत्सृजतात्वयाधर्मस्यमूलमर्थरू पंछिन्नमतस्त्वंक्लेशवानितिभावः यत्तुतीर्थेनअधर्मसंश्रितोधर्मःकर्तारंविनाशयति तस्माद्यथाकामंतत्कालौचित्येनोभयमप्यनुष्ठेयमिदमेवयथाकाम्येनोभयाचरणमेवधर्मइतिममतमि तिव्याख्यातं तत्तूपहसनीयमेवव्युत्पन्नैरित्यलं ॥ ३१ ॥ अथार्थस्यधर्ममूलत्वमेवप्रतिपादयति अर्थेभ्यइति ततस्ततःसंवृत्तेभ्योनानादेशादाहृतेभ्योऽतएवप्रवृत्तेभ्योर्थेभ्यःसर्वाःक्रिया योगप्रधानाभोगप्रधानाश्चप्रवर्तंते निष्कामतयाकृतायोगप्रधानाभवंति सकामतयाकृताभोगप्रधानाइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ अर्थाभावेक्रियाव्यतिरेकमप्याहार्थेनहीति ॥ ३३ ॥

नकेवलमर्थपरित्यागेधर्मासंभवःकिंतुदोषप्राप्तिरपीत्याह सोयमिति यःपुमान्प्राप्तमर्थंपरित्यज्यसुखकामोभवतिसोयंभ्रष्टार्थः सुखैधितःअभिवृद्धसुखाभिलाषोभूत्वापापमन्यायेनार्था
र्जनंकर्तुमाचरतेआरभतेततोदोषस्ताडनबंधनादिरूपःप्रवर्तते ॥ ३४ ॥ अथार्थःसर्वमूलमितिस्तौति यस्येति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ एतेदोषामित्ररथभावरूपाः प्रव्याहृताःस्पष्टमुक्ताः तत्ररा
ज्यमुत्सृजतात्वयायेनगुणेनबुद्धिरर्थपरित्यागविषयाकृतातंनजानेइतिशेषः ॥ ३७ ॥ पुनरर्थमेवस्तौति यस्येति यस्यार्थाःसंतितस्यधर्मकामरूपाअर्थाःप्रयोजनानिभवंतितस्यसर्वंप्रद
क्षिणमनुकूलं अधनेनपुरुषेणार्थंविचिन्वताप्यर्थकामेनविनापौरुषमर्थोनशक्यंप्राप्तुमितिशेषः ॥ ३८ ॥ अर्थवशादेवराज्ञिसर्वेगुणाइत्याह हर्षइत्यादि यानिहर्षादीनिसंतिएतानिनरा

सोयमर्थंपरित्यज्यसुखकामःसुखैधितः ॥ पापमाचरतेकर्तुंतदादोषःप्रवर्तते ॥ ३४ ॥ यस्यार्थास्तस्यमित्राणियस्यार्थास्तस्यबांधवाः ॥ यस्यार्थाःसपु
मान्लोकेयस्यार्थाःसचपंडितः ॥ ३५ ॥ यस्यार्थाःसचविक्रांतोयस्यार्थाःसचबुद्धिमान् ॥ यस्यार्थाःसमहाबाहुर्यस्यार्थाःसगुणाधिकः ॥ ३६ ॥
अर्थस्यैतेपरित्यागेदोषाःप्रव्याहृतामया ॥ राज्यमुत्सृजताधीरयेनबुद्धिस्त्वयाकृता ॥ ३७ ॥ यस्यार्थाधर्मकामार्थास्तस्यसर्वंप्रदक्षिणं ॥ अधनेनार्थ
कामेननार्थःशक्यंविचिन्वता ॥ ३८ ॥ हर्षःकामश्चदर्पश्चधर्मःक्रोधःशमोदमः ॥ अर्थादेतानिसर्वाणिप्रवर्ततेनराधिप ॥ ३९ ॥ येषांनश्यत्ययंलोक
श्चरतांधर्मचारिणां ॥ तेर्थास्त्वयिनदृश्यंतेदुर्दिनेषुयथाग्रहाः ॥ ४० ॥ त्वयिप्रव्रजितेवीरगुरोश्चवचनेस्थिते ॥ रक्षसापहृताभार्याप्राणैःप्रियतरातव
॥ ४१ ॥ तदद्यविपुलंवीरदुःखमिंद्रजिताकृतं ॥ कर्मणाव्यपनेष्यामितस्मादुत्तिष्ठराघव ॥ ४२ ॥

धिपअर्थादर्थसंपत्तेरेवप्रवर्तंते अमोघानिभवंतीतिभावः यस्यहर्षोराज्ञःसकृतार्थोभवति यस्मिन्क्रोधःसनश्यतीत्यादि ॥ ३९ ॥ सर्वमूलोर्थस्तवनसंवृत्तइत्याह येषामिति येषांधर्मचारि
णांतापसानांधर्मंचरतामप्यर्थाभावादयंलोकऐहिकपुरुषार्थोनश्यतीतिस्पष्टं तेइहलोकेसुखसाधनभूताअर्थास्त्वयिनदृश्यंते दुर्दिनेषुनवग्रहाइवेत्यर्थः ॥ ४० ॥ सर्वमिदंदुःखंत्वानुष्ठित
पूर्वाचातुरीमूलमित्युपसंहरति त्वयीति गुरोर्वचनेस्थितेत्वयिप्रव्रजितेसतिधर्मश्रद्धाजाड्येनमोहाद्वनंप्राप्तेरक्षसाभार्यापहृताप्रहृताच प्राणैःप्राणेभ्यः ॥ ४१ ॥ अतःपरमेतावदेवकर्तव्यं ॥ १४१ ॥
किमतीतार्थानुशोचनेनेत्याह तदद्येति कर्मणापौरुषेणाहमेवव्यपनेष्यामितस्मान्मत्योत्साहनार्थमुत्तिष्ठ ॥ ४२ ॥

नतुप्राकृतवद्दैन्यंयुक्तंमहात्मनस्तेइत्याह उत्तिष्ठेत्यादि महात्मानंपरमात्मानं ॥ ४३ ॥ तवप्रियार्थमुदितउद्युक्तः निरीक्ष्यश्रुत्वा ॥ ४४ ॥ कतक० ॥ ७६ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०आ०यु०
न्यशीतितमःसर्गः ॥ ८३ ॥ ॥ ७ ॥ आश्वासमानेआश्वासयमाने गुल्मान्स्वस्थानेपूर्वादितत्तद्वारेनिक्षिप्यावस्थाप्य ॥ १ ॥ २ ॥ ददृशेददर्श ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विभीषणमुखंदृ

उत्तिष्ठनरशार्दूलदीर्घबाहोधृतव्रत ॥ किमात्मानंमहात्मानमात्मानंनावबुध्यसे ॥ ४३ ॥ अयमनघतवोदितःप्रियार्थंजनकसुतानिधनंनिरीक्ष्यरुष्टः ॥
सरथगजहयांसराक्षसेंद्रांभृशमिषुभिर्विनिपातयामिलंकां ॥ ४४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्र्यशीतितमःस
र्गः ॥ ८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ राममाश्वासमानेतुलक्ष्मणेभ्रातृवत्सले ॥ निक्षिप्यगुल्मान्स्वस्थानेतत्रागच्छद्विभीषणः ॥ १ ॥ ना
नाप्रहरणैर्वीरैश्चतुर्भिरभिसंवृतः ॥ नीलांजनचयाकारैर्मातंगैरिवयूथपैः ॥ २ ॥ सोभिगम्यमहात्मानंराघवंशोकलालसं ॥ वानरांश्चापिददृशेबाष्पप
र्याकुलेक्षणान् ॥ ३ ॥ राघवंचमहात्मानमिक्ष्वाकुकुलनंदनं ॥ ददर्शमोहमापन्नंलक्ष्मणस्यांकमाश्रितं ॥ ४ ॥ व्रीडितंशोकसंतप्तंदृष्ट्वारामंविभीषणः ॥
अंतर्दुःखेनदीनात्माकिमेतदितिसोब्रवीत् ॥ ५ ॥ विभीषणमुखंदृष्ट्वासुग्रीवंतांश्चवानरान् ॥ लक्ष्मणोवाचमंदार्थमिदंबाष्पपरिप्लुतः ॥ ६ ॥ हताइंद्र
जितासीताइतिश्रुत्वैवराघवः ॥ हनूमद्वचनात्सौम्यततोमोहमुपाश्रितः ॥ ७ ॥ कथयंतंतुसौमित्रिंसन्निवार्यविभीषणः ॥ पुष्कलार्थमिदंवाक्यंविसंज्ञं
राममब्रवीत् ॥ ८ ॥ मनुजेंद्रार्तरूपेणयदुक्तस्त्वंहनूमता ॥ तदयुक्तमहंमन्येसागरस्येवशोषणं ॥ ९ ॥ अभिप्रायंतुजानामिरावणस्यदुरात्मनः ॥ सीतां
प्रतिमहाबाहोनचघातंकरिष्यति ॥ १० ॥ याच्यमानःसुबहुशोमयाहितचिकीर्षुणा ॥ वैदेहीमुत्सृजस्वेतिनचतत्कृतवान्वचः ॥ ११ ॥ नैवसाम्नानदा
नेननभेदेनकुतोयुधा ॥ साद्रष्टुमपिशक्येतनैवचान्येनकेनचित् ॥ १२ ॥

ष्ट्वा रामादिदैन्यदर्शनेनदीनमित्यर्थः लक्ष्मणोवाचेतिसंधिरार्षः ॥ ६ ॥ ७ ॥ सन्निवार्यनैवंदुःखंकार्यमित्युक्त्वा ॥ ८ ॥ आर्तरूपेणदीनवेषेण ॥ ९ ॥ कथमयुक्तंतत्राहाभिप्रायंत्विति
सीतांप्रतिसीतामुद्दिश्यवर्तमानंतदभिप्रायंसर्वनाशेपिसीतामत्याज्येत्येवंरूपंजानामिच अतोघातंनकरिष्यति सीतायाइतिशेषः ॥ १० ॥ तमेवाह याच्यमानइति ॥ ११ ॥ किंचसीता
न्येनकेनापिकेनाप्युपायेनद्रष्टुमेवाशक्याकुतस्तस्याहरणपूर्वंवधइत्याह नैवसाम्नेति कुतोयुधानिमित्तभूतयान्यस्यदर्शनादिप्रसंगोनकुतोऽपि ॥ १२ ॥

कातर्हिवधविषयस्यानुभवस्यगतिस्तत्राह वानरानिति मोहयित्वा मायामयसीताच्छेदनेनेतिशेषः ॥ १३ ॥ मोहनेप्रयोजनमाह चैत्यमिति ॥ १४ ॥ ननुकरोतुहोमंकिंमोहनप्रयासेनेत्यत्राह विघ्नमिति वानराणांपराक्रमेसतियागस्यविघ्नमन्विच्छताऽनुसरतासंभावयतानूनंनिश्चयेनतत्तद्विघ्ननिवृत्तयेप्रयोजिता ॥ १५ ॥ तेनाथतद्यागस्यविघ्नएवकर्तव्यइतिरहस्यमित्याह ससैन्याइति तद्धोमकर्म ॥ १६ ॥ ह्रियतस्त्वांशोककर्शितंदृष्ट्वासर्वंवानरबलंसीदतेसीदतितस्मात्त्वंस्वस्थहृदयोभूत्वाइहैवतिष्ठ ॥ १७ ॥ सैन्यानुकर्षिभिःसर्वसेनांगृहीत्वागच्छद्भिरस्माभिःप्रधानैःसहलक्ष्मणंप्रेषय ॥ १८ ॥ एषरावणिर्निशितैःशरैर्व्याकुलीकृत्यतत्कर्मत्याजयिष्यति ततोहेतोर्मायासिद्ध्यभावाद्वध्योभविष्यति ॥ १९ ॥ पत्रिणांपत्ररूपैरंगैर्वाजिनोवे

वानरान्मोहयित्वातुप्रतियातःसराक्षसः ॥ मायामयींमहाबाहोतांविद्धिजनकात्मजां ॥ १३ ॥ चैत्यंनिकुंभिलामद्यप्राप्यहोमंकरिष्यति ॥ हुतवानुपयातोहिदेवैरपिसवासवैः ॥ १४ ॥ दुराधर्षोभवत्येषसंग्रामेरावणात्मजः ॥ तेनमोहयतानूनमेषामायाप्रयोजिता ॥ विघ्नमन्विच्छतातत्रवानराणांपराक्रमे ॥ १५ ॥ ससैन्यास्तत्रगच्छामोयावत्तन्नसमाप्यते ॥ त्यजेमंनरशार्दूलमिथ्यासंतापमागतं ॥ १६ ॥ सीदतेहिबलंसर्वंदृष्ट्वात्वांशोककर्शितं ॥ इहत्वंस्वस्थहृदयस्तिष्ठसत्त्वसमुच्छ्रितः ॥ १७ ॥ लक्ष्मणंप्रेषयास्माभिःसहसैन्यानुकर्षिभिः ॥ १८ ॥ एषतंनरशार्दूलोरावणिंनिशितैःशरैः ॥ त्याजयिष्यतितत्कर्मततोवध्योभविष्यति ॥ १९ ॥ तस्यैतेनिशितास्तीक्ष्णाःपत्रिपत्रांगवाजिनः ॥ पतत्रिणइवासौम्याःशराःपास्यंतिशोणितं ॥ २० ॥ तत्संदिशमहाबाहोलक्ष्मणंशुभलक्षणं ॥ राक्षसस्यविनाशायवज्रंवज्रधरोयथा ॥ २१ ॥ मनुजवरनकालविप्रकर्षोरिपुनिधनंप्रतियत्क्षमोद्यकर्तुं ॥ त्वमतिसृजरिपोर्वधायवज्रंदिविजरिपुमथनेयथामहेंद्रः ॥ २२ ॥ समाप्तकर्माहिसराक्षसर्षभोभवत्यदृश्यःसमरेसुरासुरैः ॥ युयुत्सतातेनसमाप्तकर्मणाभवेत्सुराणामपिसंशयोमहान् ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुरशीतितमःसर्गः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥

गवंतस्तस्यलक्ष्मणस्यशराअसौम्याःपत्रिणःकंकादयइवशोणितंपास्यंति इंद्रजितइतिशेषः ॥ २० ॥ तत्तस्माल्लक्ष्मणंसंदिशप्रेषय ॥ २१ ॥ रिपुनिधनंप्रतिकालविप्रकर्षःकालक्षेपोद्यकर्तुंयत्यतोनक्षमोनयोग्यस्तस्मात्त्वंरिपोर्वधायलक्ष्मणमतिसृजप्रेषय यथादिविजरिपुमथनेदेवरिपुमथनेऽमरेंद्रोवज्रमतिसृजतितथेत्यर्थः ॥ २२ ॥ कालक्षेपोनकार्यइत्यत्रहेतुमाह समाप्तेति समाप्तयागकर्मेत्यर्थः सुराणामपिसंशयः प्राणसंशयइत्यर्थः ॥ २३ ॥ कतकः ॥ ७७ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०आदिकाव्येयुद्धकांडेचतुरशीतितमःसर्गः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥

नोपधारयतेव्यक्तंशोकवशान्नजानातिस्मेत्यर्थः ॥ १ ॥ उपासीनंसमीपस्थितं ॥ २ ॥ तेत्वयायद्वागुक्तंतद्भूयःश्रोतुमिच्छामि ॥ ३ ॥ यदुक्तंतदेवेदंवाक्यंपुनर्बभाषे ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ मिथ्यासंतापंतन्मूलंशोकं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तेनवीरेणेंद्रजितातपसाप्रीतस्यस्वयंभुवोवरदानान्निकुंभिलायांदेवीहोमेसमाप्तेकामतुरंगयुक्तोरथोब्रह्मशिरोस्त्रंचाप्तेःसकाशाल्लप्स्यतेतेनचतवावध्यत्वंसकृत्वायोमपर्यंतमितिवरदानाद्ब्रह्मशिरोस्त्रंप्राप्तं ॥ १२ ॥ सएषएवंप्रकारेणलब्धवरइंद्रजित्सैन्येनसहहोमंकर्तुंनिकुंभिलायांप्राप्तः यदिकृतंकर्महोमकर्मक

तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवःशोककर्शितः ॥ नोपधारयतेव्यक्तंयदुक्तंतेनरक्षसा ॥ १ ॥ ततोधैर्यमवष्टभ्यरामःपरपुरंजयः ॥ विभीषणमुपासीनमुवाचकपिसन्निधौ ॥ २ ॥ नैर्ऋताधिपतेवाक्यंयदुक्तंतेविभीषण ॥ भूयस्तच्छ्रोतुमिच्छामिब्रूहियत्तेविवक्षितं ॥ ३ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वावाक्यंवाक्यविशारदः ॥ यत्तत्पुनरिदंवाक्यंबभाषेथविभीषणः ॥ ४ ॥ यथाज्ञप्तंमहाबाहोत्वयागुल्मनिवेशनं ॥ तत्तथानुष्ठितंवीरत्वद्वाक्यसमनंतरं ॥ ५ ॥ तान्यनीकानिसर्वाणिविभक्तानिसमंततः ॥ विन्यस्तायूथपाश्चैवयथान्यायंविभागशः ॥ ६ ॥ भूयस्तुममविज्ञाप्यंतच्छृणुष्वमहाप्रभो ॥ त्वय्यकारणसंतप्तेसंतप्तहृदयावयं ॥ ७ ॥ त्यजराजन्निमंशोकंमिथ्यासंतापमागतं ॥ यदियंत्यज्यतांचिंताशत्रुहर्षविवर्धिनी ॥ ८ ॥ उद्यमःक्रियतांवीरहर्षःसमुपसेव्यतां ॥ प्राप्तव्यायदितेसीताहंतव्याश्चनिशाचराः ॥ ९ ॥ रघुनंदनवक्ष्यामिश्रूयतांमेहितंवचः ॥ साध्वयंयातुसौमित्रिर्बलेनमहतावृतः ॥ १० ॥ निकुंभिलायांसंप्राप्तंहंतुंरावणिमाहवे ॥ धनुर्मंडलनिर्मुक्तैराशीविषविषोपमैः ॥ ११ ॥ तेनवीरेणतपसावरदानात्स्वयंभुवः ॥ अस्त्रंब्रह्मशिरःप्राप्तंकामगाश्चतुरंगमाः ॥ १२ ॥ सएषकिलसैन्येनप्राप्तःकिलनिकुंभिलां ॥ यद्युत्तिष्ठेत्कृतंकर्महतान्सर्वांश्चविद्धिनः ॥ १३ ॥ निकुंभिलामसंप्राप्तमकृताग्निंचयोरिपुः ॥ त्वामाततायिनंहन्यादिंद्रशत्रोस्सतेवधः ॥ १४ ॥

त्वोत्तिष्ठेच्चेत्सर्वानेवनोस्मान्हतान्विद्धि ॥ १३ ॥ किंचभगवतातद्वधोप्येवंप्रकारेणोक्तइत्याह निकुंभिलामिति निकुंभिलांतद्यागभूमिमहाकालीक्षेत्रंतदाख्यन्यग्रोधमूलरूपमप्राप्तं अकृताग्निंअहुताभिचारहोमं अहुताग्निमितिपाठांतरं आततायिनंगृहीतशस्त्रंयोरिपुर्हन्यायुध्येत् हेइंद्रशत्रोसरिपुस्तेवधःवधकर्ताभविष्यति ॥ १४ ॥

सर्वलोकेश्वरेणब्रह्मणाएषवरोदत्तोवैप्रसिद्धः राजन्धीमतस्तस्यैवमेषवधोविहितोब्रह्मणा ॥ १५॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ हेमहायशःअंतरिक्षेचरतःसरथस्यतस्यगतिर्नज्ञायते अभ्रसंप्लवेमेघसमूहे ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ मायानामभिज्ञातस्यतद्विषयज्ञानवतः अभिज्ञस्येतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ २३ ॥ अन्यत्कार्मुकश्रेष्ठं देवानुग्रहप्राप्तंपरमित्यर्थः ॥ २४ ॥

वरोदत्तोमहाबाहोसर्वलोकेश्वरेणवै ॥ इत्येवंविहितोराजन्वधस्तस्येषधीमतः ॥ १५ ॥ वधायेंद्रजितोरामसंदिशस्वमहाबलं ॥ हनेतस्मिन्हतंविद्धिरा
वणंससुहृद्गणं ॥ १६ ॥ विभीषणवचः श्रुत्वारामोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ जानामितस्यरौद्रस्यमायांसत्यपराक्रम ॥ १७॥ सहिब्रह्मास्त्रवित्प्राज्ञोमहामा
योमहाबलः ॥ करोत्यसंज्ञान्संग्रामेदेवान्सवरुणानपि ॥ १८ ॥ तस्यांतरिक्षेचरतःसरथस्यमहायशः ॥ नगतिर्ज्ञायतेवीरसूर्यस्येवाभ्रसंप्लवे ॥ १९ ॥
राघवस्तुरिपोर्ज्ञात्वामायावीर्यंदुरात्मनः ॥ लक्ष्मणंकीर्तिसंपन्नमिदंवचनमब्रवीत् ॥ २० ॥ यद्वानरेंद्रस्यबलंतेनसर्वेणसंवृतः ॥ हनूमत्प्रमुखैश्चैवयूथपैः
सहलक्ष्मण ॥ २१ ॥ जांबवेनर्क्षपतिनासहसैन्येनसंवृतः ॥ जहितंराक्षससुतंमायाबलसमन्वितं ॥ २२ ॥ अयंत्वांसचिवैःसार्धंमहात्मारजनीचरः ॥
अभिज्ञातस्यमायानांपृष्ठतोनुगमिष्यति ॥ २३ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वालक्ष्मणःसविभीषणः ॥ जग्राहकार्मुकश्रेष्ठमन्यद्भीमपराक्रमः ॥ २४ ॥ सन्न
द्धःकवचीखड्गीसशरीवामचापभृत् ॥ रामपादावुपस्पृश्यहृष्टःसौमित्रिरब्रवीत् ॥ २५ ॥ अद्यमत्कार्मुकोन्मुक्ताःशरानिर्भिद्यरावणिं ॥ लंकामभिप
तिष्यंतिहंसाःपुष्करिणीमिव ॥ २६ ॥ अद्यैवतस्यरौद्रस्यशरीरंमामकाःशराः ॥ विधमिष्यंतिभित्वातंमहाचापगुणच्युताः ॥ २७॥ एवमुक्त्वातुवचनं
द्युतिमान्भ्रातुरग्रतः ॥ सरावणिवधाकांक्षीलक्ष्मणस्त्वरितंययौ ॥ २८ ॥ सोभिवाद्यगुरोःपादौकृत्वाचापिप्रदक्षिणं ॥ निकुंभिलामभिययौचैत्यंराव
णिपालितं ॥ २९ ॥ विभीषणेनसहितोराजपुत्रःप्रतापवान् ॥ कृतस्वस्त्ययनोभ्रात्रालक्ष्मणस्त्वरितोययौ ॥ ३० ॥ वानराणांसहस्रैस्तुहनूमान्बहुभिर्वृ
तः ॥ विभीषणश्चसामात्योलक्ष्मणंत्वरितंययौ ॥ ३१ ॥

सशरीप्रशस्तशरवान् वामचापभृद्वामहस्तेनचापभृत् ॥ २५ ॥ रावणिंनिर्भिद्यासक्ताःसंतोलंकामभिपतिष्यंति ॥ २६ ॥ २७ ॥ एवमुक्त्वात्विति सएवमुक्त्वेतिपाठेसलक्ष्मणः सएवलक्ष्मणस्त्वरितंययाविति तच्छब्दद्वयनिर्वाहइतितीर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ त्वरितंययौ लक्ष्मणमनुययावित्यर्थः ॥ ३१ ॥

पथिविष्ठितंहनूमतासीतावधवृत्तांतनिवेदनार्थमागमनसमयेद्वाररक्षार्थंपथिस्थापितमित्यर्थः ॥ ३२॥ ३३॥ मायायोगंमाययैवयोगःयुद्धजयोपायोयस्यतमिंद्रजितंप्राप्यब्रह्मविधानेननिकुंभिलामसंप्राप्तइत्याद्युक्तब्रह्मवरदानप्रकारेणतंविजेतुंतस्थौ रघुनंदनोलक्ष्मणः ब्रह्मविमानेनेतिपाठेब्रह्मणोभगवतस्तेजोंशोहमस्मीतिविशिष्यजायमानेनध्यानेन शत्रुंजेतुंतस्थौ संकटकालेतादृशध्यानस्यतस्यनिसर्गसिद्धत्वादितिकतकः ॥ ३४ ॥ सलक्ष्मणोविभीषणादिभिःस्तूयमानगुणंद्विषतांबलंविवेश प्रतिभयतममतिशयेनभयंकरं ॥ ३५॥ ३६॥ कतकः ॥ ७८॥

महताहरिसैन्येनसवेगमभिसंवृतः ॥ ऋक्षराजबलंचैवददर्शपथिविष्ठितं ॥ ३२ ॥ सगत्वादूरमध्वानंसौमित्रिर्मित्रनंदनः ॥ राक्षसेंद्रबलंदूरादपश्य
द्व्यूहमाश्रितं ॥ ३३ ॥ ससंप्राप्यधनुष्पाणिर्मायायोगमरिंदमः ॥ तस्थौब्रह्मविधानेनविजेतुंरघुनंदनः ॥ ३४ ॥ विभीषणेनसहितोराजपुत्रःप्रताप
वान् ॥ अंगदेनचवीरेणतथानिलसुतेनच ॥ ३५ ॥ विविधममलशस्त्रभास्वरंतध्वजगहनंगहनंमहारथैश्च ॥ प्रतिभयतममप्रमेयवेगंतिमिरमिव
द्विषतांबलंविवेश ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचाशीतितमःसर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
अथतस्यामवस्थायांलक्ष्मणंरावणानुजः ॥ परेषामहितंवाक्यमर्थसाधकमब्रवीत् ॥ १ ॥ यदेतद्राक्षसानीकंमेघश्यामंविलोक्यते ॥ एतदायोध्यतां
शीघ्रंकपिभिश्चशिलायुधैः ॥ २ ॥ तस्यानीकस्यमहतोभेदनेयतलक्ष्मण ॥ राक्षसेंद्रसुतोप्यत्रभिन्नेदृश्योभविष्यति ॥ ३ ॥ सत्वमिंद्राशनिप्रख्यैःशरै
रवकिरन्परान् ॥ अभिद्रवाशुयावद्वैनैतत्कर्मसमाप्यते ॥ ४ ॥ जहिवीरदुरात्मानंमायापरमधार्मिकं ॥ रावणिंक्रूरकर्माणंसर्वलोकभयावहं ॥ ५ ॥
विभीषणवचःश्रुत्वालक्ष्मणःशुभलक्षणः ॥ ववर्षशरवर्षेणराक्षसेंद्रसुतंप्रति ॥ ६ ॥ ऋक्षाःशाखामृगाश्चैवद्रुमप्रवरयोधिनः ॥ अभ्यधावंतसहिता
स्तदनीकमवस्थितं ॥ ७ ॥ राक्षसाश्चशितैर्बाणैरसिभिःशक्तितोमरैः ॥ अभ्यवर्ततसमरेकपिसैन्यजिघांसवः ॥ ८ ॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचाशीतितमःसर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ अथतस्यामवस्थायांरक्षार्थंसेनांनिवेश्येंद्रजितोयागकाले परेषांशत्रूणां अहितंनाशकरं स्वेषामर्थसाधकं ॥ १ ॥ एतत्कपिभिरायोध्यतां ॥ २ ॥ हेलक्ष्मणतस्यतत्परस्थितस्यमहतोनीकस्यभेदनेत्वंयतयत्नंकुरु ॥ ३ ॥ एतत्कर्महोमकर्मयावन्न समाप्यतेतावदाश्वभिद्रव रावणिमित्यन्वयः ॥ ४ ॥ मायापरंअधार्मिकमितिच्छेदः ॥ ५ ॥ राक्षसेंद्रसुतंप्रतितद्व्याप्तिमुद्दिश्यतत्सेनायांववर्षेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ तेशस्त्राणिनिवेशयंतोविकृताननबाहवःसंतःसुमहद्भयंचक्रुः राक्षसावानरेंद्रेष्वितिपाठः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ विषण्णंश्रुत्वायागभूमिस्थइतिशेषः अननुष्ठितेयागस्थानाप्रास्याअसमाप्ते सत्वकर्मणीतिपाठेऽक्षराधिक्यमार्षं ॥ १४ ॥ वृक्षांधकारान्निकुंभिलाक्षेत्रीयात् इदंनिःसरणंदशम्यांसायाह्ने ॥ १५ ॥ १६ ॥ पर्यवर्ततत‌द्बलं राक्षसबलमित्यर्थः

ससंप्रहारस्तुमुलःसंजज्ञेकपिरक्षसां ॥ शब्देनमहतालंकांनादयन्वैसमंततः ॥ ९ ॥ शस्त्रैश्चविविधाकारैःशितैर्बाणैश्चपादपैः ॥ उद्यतैर्गिरिशृंगैश्चघोरैराकाशमावृतं ॥ १० ॥ राक्षसावानरेंद्रेषुविकृताननबाहवः ॥ निवेशयंतःशस्त्राणिचक्रुस्तेसुमहद्भयं ॥ ११ ॥ तथैवसकलैर्वृक्षैर्गिरिशृंगैश्चवानराः ॥ अभिजघ्नुर्निजघ्नुश्चसमरेसर्वराक्षसान् ॥ १२ ॥ ऋक्षवानरमुख्यैश्चमहाकायैर्महाबलैः ॥ रक्षसांयुध्यमानानांमहद्भयमजायत ॥ १३ ॥ स्वमनीकंविषण्णंतुश्रुत्वाशत्रुभिरर्दितं ॥ उदतिष्ठतदुर्धर्षःसकर्मण्यननुष्ठिते ॥ १४ ॥ वृक्षांधकारान्निर्गम्यजातक्रोधःसरावणिः ॥ आरुरोहरथंसज्जंपूर्वयुक्तंसुसंयतं ॥ १५ ॥ सभीमकार्मुकशरःकृष्णांजनचयोपमः ॥ रक्तास्यनयनोभीमोबभौमृत्युरिवांतकः ॥ १६ ॥ दृष्ट्वैवतुरथस्थंतंपर्यवर्ततत‌द्बलं ॥ रक्षसांभीमवेगानांलक्ष्मणेनयुयुत्सतां ॥ १७ ॥ तस्मिंस्तुकालेहनुमानरुजत्सदुरासदं ॥ धरणीधरसंकाशोमहावृक्षमरिंदमः ॥ १८ ॥ सराक्षसानांतत्सैन्यंकालाग्निरिवनिर्दहन् ॥ चकारबहुभिर्वृक्षैर्निःसंज्ञंयुधिवानरः ॥ १९ ॥ विध्वंसयंतंतरसादृष्ट्वैवपवनात्मजं ॥ राक्षसानांसहस्राणिहनूमंतमवाकिरन् ॥ २० ॥ शितशूलधराःशूलैरसिभिश्चासिपाणयः ॥ शक्तिहस्ताश्चशक्तीभिःपट्टिशैःपट्टिशायुधाः ॥ २१ ॥ परिघैश्चगदाभिश्चकुंतैश्चशुभदर्शनैः ॥ शतशश्चशतघ्नीभिरायसैरपिमुद्गरैः ॥ २२ ॥ घोरैःपरशुभिश्चैवभिंदिपालैश्चराक्षसाः ॥ मुष्टिभिर्वज्रकल्पैश्चतलैरशनिसन्निभैः ॥ २३ ॥ अभिजघ्नुःसमासाद्यसमंतात्पर्वतोपमं ॥ तेषामपिचसंक्रुद्धश्चकारकदनंमहत् ॥ २४ ॥ सददर्शकपिश्रेष्ठमचलोपममिंद्रजित् ॥ सूदमानमसंत्रस्तममित्रान्पवनात्मजं ॥ २५ ॥ ससारथिमुवाचेदंयाहियत्रैषवानरः ॥ क्षयमेवहिनःकुर्याद्राक्षसानामुपेक्षितः ॥ २६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ राक्षसानांतत्सैन्यंहनूमान्निःसंज्ञंचकार ॥ १९ ॥ २० ॥ असिपाणयोसिभिःशक्तिहस्ताःशक्तीभिरित्यादिप्रकारेणोक्तं शक्तीभिरित्यत्रदीर्घआर्षः ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥१४४॥
॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ नोराक्षसानांमत्संबंधिनांराक्षसानां ॥ २६ ॥

इंद्रजितंवहन्नापयन् यत्रमारुतिस्तेनतत्राभिमार्गेणययौ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ यदिद्वंद्वंददासिइतिशेषः तर्हिबाहुभ्यांयुध्यस्व ॥ ३१ ॥ हनूमंतंजिघांसंतंतद्वधेसर्वात्मनासन्नद्धं ॥ ३२ ॥ योवासवजेतायस्यदर्शनंतवापेक्षितंसएषरथमास्थायहनूमंतंजिघांसति ॥ ३३ ॥ तमिमंरावणिदृष्टंअप्रतिमसंस्थानैरनुपमस्वरूपैःशरैर्जहि ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ कतक० ॥ ७९॥

इत्युक्तःसारथिस्तेनययौयत्रसमारुतिः ॥ वहन्परमदुर्धर्षंस्थितमिंद्रजितंरथे ॥ २७ ॥ सोभ्युपेत्यशरान्खड्गान्पट्टिशासिपरश्वधान् ॥ अभ्यवर्षतदुर्धर्षःकपिमूर्धनिराजसः ॥ २८ ॥ तानिशस्त्राणिघोराणिप्रतिगृह्यसमारुतिः ॥ रोषेणमहताविष्टोवाक्यंचेदमुवाचह ॥ २९ ॥ युध्यस्वयदिशूरोसिरावणात्मजदुर्मते ॥ वायुपुत्रंसमासाद्यनजीवन्प्रतियास्यसि ॥ ३० ॥ बाहुभ्यांसंप्रयुध्यस्वयदिमेद्वंद्वमाहवे ॥ वेगंसहस्वदुर्बुद्धेततस्त्वंरक्षसांवरः ॥ ३१ ॥ हनूमंतंजिघांसंतंसमुद्यतशरासनं ॥ रावणात्मजमाचष्टेलक्ष्मणायविभीषणः ॥ ३२ ॥ यःसवासवनिर्जेतारावणस्यात्मसंभवः ॥ सएषरथमास्थायहनूमंतंजिघांसति ॥ ३३ ॥ तमप्रतिमसंस्थानैःशरैःशत्रुनिवारणैः ॥ जीवितांतकरैर्घोरैःसौमित्रेरावणिंजहि ॥ ३४ ॥ इत्येवमुक्तस्तुतदामहात्माविभीषणेनारिविभीषणेन ॥ ददर्शतंपर्वतसन्निकाशंरथस्थितंभीमबलंदुरासदं ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषडशीतितमःसर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमुक्त्वातुसौमित्रिंजातहर्षोविभीषणः ॥ धनुष्पाणिंतमादायत्वरमाणोजगामसः ॥ १ ॥ अविदूरंततोगत्वाप्रविश्यतुमहद्वनं ॥ अदर्शयततत्कर्मलक्ष्मणायविभीषणः ॥ २ ॥ नीलजीमूतसंकाशंन्यग्रोधंभीमदर्शनं ॥ तेजस्वीरावणभ्रातालक्ष्मणायन्यवेदयत् ॥ ३ ॥ इहोपहारंभूतानांबलवान्रावणात्मजः ॥ उपहृत्यततःपश्चात्संग्राममभिवर्तते ॥ ४ ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांततोभवतिराक्षसः ॥ निहंतिसमरेशत्रून्बध्नातिचशरोत्तमैः ॥ ५ ॥ तमप्रविष्टंन्यग्रोधंबलिनंरावणात्मजं ॥ विध्वंसयशरैर्दीप्तैःसरथंसाश्वसारथिं ॥ ६ ॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषडशीतितमःसर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति जातहर्षोयागासमाप्त्याब्रह्मवचनादवश्यंमरिष्यतीतिसंतुष्टोधनुष्पाणिंतंलक्ष्मणमादायजगामेंद्रजित्संमुखेइतिशेषः ॥ १ ॥ अविदूरमल्पमार्गंगत्वामहद्वनंनिकुंभिलावनंप्रविश्यतत्र्यंतत्कर्महोमकर्मस्थानं ॥ २ ॥ ३ ॥ भूतानांरजस्तमःप्रधानभूतगणानांउपहारमुपहृत्यदत्वा ॥ ४ ॥ ५ ॥ न्यग्रोधमप्रविष्टंबहिर्युद्धायनिर्गतंपुनस्तत्राप्रविष्टमेवजहि तथैवतस्यवरदानादितिभावः ॥ ६ ॥

तत्रन्ययोधद्वारे ॥ ७ ॥ प्रत्यदृश्यतलक्ष्मणधनुःशब्दंश्रुत्वातत्रप्रतिनिवृत्तइतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ महातेजाःलक्ष्मणः ॥ १० ॥ इहराक्षसीयास्मत्कुले जातःसंवृद्धश्चेतिभ्रातानुलिप्तवत्स मासः पुत्रस्यपुत्राय ॥ ११ ॥ नजातिःनजात्यभिमानः प्रमाणंकर्तव्याकर्तव्यमर्यादाकारणं सौदर्यंसोदरत्वं ॥ १२ ॥ १३ ॥ शिथिलयाकार्याकार्यविवेकासमर्थयाबुद्ध्या एतन्महदं तरंस्वजनत्यागपरजनाश्रयणजनितदोषतारतम्यंनवेत्सि तदेवदर्शयितुपुनराह क्वचेति स्वजनसंवासः तत्साध्यश्रेयःप्राप्तिरित्यर्थः जन्मकर्मादिनायःपरस्तदाश्रयंप्राप्यनीचोनीचपराश्र

तथेत्युक्त्वामहातेजाःसौमित्रिर्मित्रनंदनः ॥ बभूवावस्थितस्तत्रचित्रंविस्फारयन्धनुः ॥ ७ ॥ सरथेनाग्निवर्णेनबलवान्रावणात्मजः ॥ इंद्रजित्कवची खड्गीसध्वजःप्रत्यदृश्यत ॥ ८ ॥ तमुवाचमहातेजाःपौलस्त्यमपराजितं ॥ समाह्वयेत्वांसमरेसम्यग्युद्धंप्रयच्छमे ॥ ९ ॥ एवमुक्तोमहातेजामनस्वीरा वणात्मजः ॥ अब्रवीत्परुषंवाक्यंतत्रदृष्ट्वाविभीषणं ॥ १० ॥ इहत्वंजातसंवृद्धःसाक्षाद्भ्रातापितुर्मम ॥ कथंद्रुह्यसिपुत्रस्यपितृव्योममराक्षस ॥ ११ ॥ नजातिस्त्वंनसौहार्दंनजातिस्तववदुर्मते ॥ प्रमाणंनचसौदर्यंनधर्मोधर्मदूषण ॥ १२ ॥ शोच्यस्त्वमसिदुर्बुद्धेनिंदनीयश्चसाधुभिः ॥ यस्त्वंस्वजनमुत्सृ ज्यपरभृत्यत्वमागतः ॥ १३ ॥ नैतच्छिथिलयाबुद्ध्यात्वंवेत्सिमहदंतरं ॥ क्वचस्वजनसंवासःक्वचनीचपराश्रयः ॥ १४ ॥ गुणवान्वापरजनःस्वजनोनि र्गुणोपिवा ॥ निर्गुणःस्वजनःश्रेयान्यःपरःपरएवसः ॥ १५ ॥ यःस्वपक्षंपरित्यज्यपरपक्षंनिषेवते ॥ सस्वपक्षेक्षयंयातेपश्चात्तैरेवहन्यते ॥ १६ ॥ नि रनुक्रोशताचेयंयादृशीतेनिशाचर ॥ स्वजनेनत्वयाशक्यंपौरुषंरावणानुज ॥ १७ ॥ इत्युक्तोभ्रातृपुत्रेणप्रत्युवाचविभीषणः ॥ अजानन्निवमच्छीलं किंराक्षसविकत्थसे ॥ १८ ॥

यः मयूरव्यंसकादित्वात्समासः ॥ १४ ॥ सत्यमेवंयदिपरोनीचःस्यात्तत्राह गुणवान्वेति यःपरःपरएवसइति स्वकुलप्रयुक्तव्यवहारेप्राप्तेपरोनंतर्भूतएवभवतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ किंचपरप क्षाश्रितस्यांतिनाशएवेत्याह यइति ॥ १६ ॥ इयंनिरनुक्रोशताहोमविघातपूर्वंलक्ष्मणस्यन्यग्रोधप्रवेशकरणेनमद्वधविषयानिर्दयतायादृशीअतिघोरातेतवास्तितद्विषयंपौरुषंपुरुषयत्नः स्वजनेनैकेनत्वयैवकर्तुंशक्यंनान्येनकेनापि ॥ १७ ॥ मच्छीलंमत्स्वभावंजानन्नप्यजानन्निवकिंविकत्थसे ॥ १८ ॥

अतोऽसाधोगौरवात्पितृव्यत्वगौरवमाश्रित्यमद्विषयंपारुष्यंत्यज यद्वाशूरोहमितिगौरवाद्धेतोर्यत्पारुष्यंतस्त्यज अथत्वंजातसंवृद्धइत्यस्योत्तरमाह कुलइति प्रथमोगुणःसत्वं अराक्षसंर जस्तमःप्रकृतिरक्षःकुलदुर्लभं ॥ १९ ॥ किंच स्वजनत्यागदोषस्तवपितुरेवेत्याह भ्रात्रेति विषमशीलोपिभ्राताकथंनिरस्यतेएवमस्तिवालोकेवदेतिशेषः भ्रात्राविषमशीलेनेतिपाठेदारु णकर्माधर्मारतिरहं अन्यथाविषमशीलेनरावणाद्विलक्षणशीलेनभ्रात्राकथंभ्रातारावणोनिरस्यतइत्यर्थंवतीर्थआह ॥ २० ॥ ननुदुःशीलस्त्यज्यतएवेतिचेद्भवतु सुशीलस्यममत्यागोनु चितएवेत्याशयेनाह धर्मादिति ॥ २१ ॥ मयातुतस्यत्यागोन्याय्यएवेत्याह परस्वेति ॥ २२ ॥ स्वकुलनाशनंकृतंत्वयेत्यस्योत्तरमाह परस्वानामिति सुहृदामतिशंकाअनिष्टत्वशंका एवं

राक्षसेंद्रसुतासाधोपारुष्यंत्यजगौरवात् ॥ कुलेयद्यप्यहंजातोरक्षसांक्रूरकर्मणां ॥ गुणोयःप्रथमोनॄणांतन्मेशीलमराक्षसं ॥ १९ ॥ नरमेदारुणेनाहं नचाधर्मेणवैरमे ॥ भ्रात्राविषमशीलोपिकथंभ्रातानिरस्यते ॥ २० ॥ धर्मात्प्रच्युतशीलंहिपुरुषंपापनिश्चयं ॥ त्यक्त्वासुखमवाप्नोतिहस्तादाशीविषं यथा ॥ २१ ॥ परस्वहरणेयुक्तंपरदाराभिमर्शकं ॥ त्याज्यमाहुर्दुरात्मानंवेश्मप्रज्वलितंयथा ॥ २२ ॥ परस्वानांचहरणंपरदाराभिमर्शनं ॥ सुहृदामति शंकाचत्रयोदोषाःक्षयावहाः ॥ २३ ॥ महर्षीणांवधोघोरःसर्वदेवैश्चविग्रहः ॥ अभिमानश्चरोषश्चवैरत्वंप्रतिकूलता ॥ २४ ॥ एतेदोषाममभ्रातुर्जी वितैश्वर्यनाशनाः ॥ गुणान्प्रच्छादयामासुःपर्वतानिवतोयदाः ॥ २५ ॥ दोषैरेतैःपरित्यक्तोमयाभ्रातापितातव ॥ नेयमस्तिपुरीलंकानचत्वंनचतेपि ता ॥ २६ ॥ अतिमानश्चबालश्चदुर्विनीतश्चराक्षस ॥ बद्धस्त्वंकालपाशेनब्रूहिमांयद्यदिच्छसि ॥ २७ ॥ अद्यहव्यसनंप्राप्तंयन्मांपरुषमुक्तवान् ॥ प्रवेष्टुंनत्वयाशक्यंन्यग्रोधंराक्षसाधम ॥ २८ ॥ धर्षयित्वाचकाकुत्स्थंनशक्यंजीवितुंत्वया ॥ युध्यस्वनरदेवेनलक्ष्मणेनरणेसह ॥ हतस्त्वंदेवताकार्यंक रिष्यसियमक्षयं ॥ २९ ॥

चभवदीयाधर्मएवभवन्नाशकोनत्वहमितिभावः ॥ २३ ॥ पुनःस्पष्टमेवरावणीयाद्दोषाद्भवतांसर्वेषांनाशइत्याह महर्षीणामिति अभिमानोगर्वः वैरत्वंदीर्घवैरं प्रतिकूलताहितवक्तृषुप्रति कूलबुद्धिता ॥ २४ ॥ गुणानभिजनविद्याबलवत्त्वादिगुणान् ॥ २५ ॥ नेयमस्तीति इदंमयापुरैवोक्तमितिशेषः ॥ २६ ॥ यद्यत्परुषमित्यर्थः ॥ २७ ॥ यन्मांपरुषमुक्तवांस्त्वंपुरातस्मात्ते ऽद्यव्यसनंप्राप्तं संप्रत्युच्यमानपारुष्यफलंतुकालांतरेभविष्यतीतिशेषः व्यसनंप्राप्तमित्येतदेवद्रढयति प्रवेष्टुमिति पुनरभिचारायेतिशेषः ॥ २८ ॥ अत्रहतोयमक्षयंयमगृहंगतःसन्देवता कार्यंसर्वदेवानांसंतोषरूपंकरिष्यसि ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ कतक० ॥ ८० ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्ताशीतितमःसर्गः ॥ ८७॥ ॥ ७ ॥ अब्रवीत्परुषमिति विभीषणमितिशेषः तच्चवक्ष्यमाणं ॥ १ ॥ उद्यतायुधनिस्त्रिंशः उद्यतायुधोनिस्त्रिंशोनिर्घृणश्चेत्यर्थइतिकतकः उद्यतान्यायुधानिनिस्त्रिंशश्चयेनसः गोबलीवर्दवत्प्रयोगइत्यन्ये ॥ २ ॥ ३ ॥ तंसवि

निदर्शयित्वात्मबलंसमुद्यतंकुरुष्वसर्वायुधसायकव्ययं ॥ नलक्ष्मणस्यैत्यहिबाणगोचरंत्वमद्यजीवन्सबलोगमिष्यसि ॥ ३० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदि०युद्धकांडेसप्ताशीतितमःसर्गः॥ ८७॥ ॥७॥ ॥७॥ विभीषणवचःश्रुत्वारावणिःक्रोधमूर्छितः॥ अब्रवीत्परुषंवाक्यंक्रोधेनाभ्युत्पपातच ॥ १ ॥ उद्यतायुधनिस्त्रिंशोरथेसुसमलंकृते॥ कालाश्वयुक्तेमहतिस्थितःकालांतकोपमः॥ २॥ महाप्रमाणमुद्यम्यविपुलंवेगवद्दृढं॥ धनुर्भीमबलोभीमंशरांश्चामित्रनाशनान् ॥ ३ ॥ तंददर्शमहेष्वासोरथस्थःसमलंकृतः॥ अलंकृतममित्रघ्नोरावणस्यात्मजोबली॥४॥ हनूमत्पृष्ठमारूढमुदयस्थंरविप्रभं ॥ उवाचैनंसुसंरब्धःसौमित्रिंसविभीषणं ॥ ५॥ तांश्चवानरशार्दूलान्पश्यध्वंमेपराक्रमं ॥ अद्यमत्कार्मुकोत्सृष्टंशरवर्षंदुरासदं ॥ ६ ॥ मुक्तवर्षमिवाकाशेधारयिष्यथसंयुगे ॥ अद्यवोमामकाबाणामहाकार्मुकनिःसृताः ॥ विधमिष्यंतिगात्राणितूलराशिमिवानलः॥ ७॥ तीक्ष्णसायकनिर्भिन्नान्शूलशक्त्यृष्टिसायकैः॥ अद्यवोगमयिष्यामिसर्वानेवयमक्षयं ॥ ८ ॥ सृजतःशरवर्षाणिक्षिप्रहस्तस्यसंयुगे ॥ जीमूतस्येवनदतःकःस्थास्यतिममाग्रतः॥ ९॥ रात्रियुद्धेतदापूर्वंवज्राशनिसमैःशरैः॥ शायितौतौमयाभूमौविसंज्ञौसपुरःसरौ ॥ १० ॥ स्मृतिर्नतेस्तिवामन्येव्यक्तंयातोयमक्षयं॥ आशीविषसमंक्रुद्धंयन्मांयोद्धुमुपस्थितः ॥ ११ ॥ तच्छ्रुत्वाराक्षसेंद्रस्यगर्जितंराघवस्तदा ॥ अभीतवदनःक्रुद्धोरावणिंवाक्यमब्रवीत्॥ १२॥

भीषणंलक्ष्मणं अलंकृतंस्वतेजोभूषितं ॥ ४ ॥ उवाचेत्यादिनाऽब्रवीत्परुषंवाक्यमितिप्रागुक्तस्यैवविवरणं ॥ ५ ॥ तांश्चवानरशार्दूलान्उवाचेत्यनुकर्षः ॥ ६ ॥ मुक्तवर्षंमेघोत्सृष्टवर्षं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सपुरःसरौसुग्रीवादिप्रधानसहितौ युवांभ्रातरावितिशेषः ॥ १० ॥ एवमपियन्मांयोद्धुमुपस्थितोसितस्मात्पूर्वस्यतेस्मृतिर्नास्ति वाऽथवाव्यक्तंयातोयमक्षयं आधिक्यंभविकः यमक्षयंयमगृहंप्रयातुमुपक्रांतोसि ॥ ११ ॥ अभीतवदनःनिर्भयप्रवृत्ताभिवदनव्यवहारः ॥ १२ ॥

चयस्मात्त्वयाकार्याणांशत्रुवधादिकार्याणांपारोंतःसमाप्तिरुक्तोवाचाजल्पितःसपारस्त्वयाकर्मणादुर्गमएवदुष्प्रापएव कुतस्तत्राह कार्याणामिति यःकार्याणांपारंकर्मणागच्छतिसबुद्धिमान् ॥ १३ ॥ सत्वंहीनार्थःक्रियाकार्यनिष्पादनासमर्थःकेनचिदपिदुरवापस्यमद्विजयरूपस्यार्थस्यसिद्धिंवाचाव्याहृत्यदुर्मतेकृतार्थोस्मीतिजानीषे ॥ १४ ॥ अथशायिताविति

उक्तश्चदुर्गमःपारःकार्याणांराक्षसत्वया ॥ कार्याणांकर्मणापारंयोगच्छतिसबुद्धिमान् ॥ १३ ॥ सत्वमर्थस्यहीनार्थोदुरवापस्यकेनचित् ॥ वाचाव्याहृत्यजानीषेकृतार्थोस्मीतिदुर्मते ॥ १४ ॥ अंतर्धानगतेनाजौयत्त्वयाचरितस्तदा॥ तस्कराचरितोमार्गोनैषवीरनिषेवितः॥ १५ ॥ यथाबाणपथंप्राप्यस्थितोस्मितवराक्षस ॥ दर्शयस्वाद्यतत्तेजोवाचात्वंकिंविकत्थसे ॥ १६ ॥ एवमुक्तोधनुर्भीमंपरामृश्यमहाबलः॥ ससर्जनिशितान्बाणानिंद्रजित्समितिंजयः॥ १७॥ तेनसृष्टामहावेगाःशराःसर्पविषोपमाः ॥ संप्राप्यलक्ष्मणंपेतुःश्वसंतइवपन्नगाः॥ १८ ॥ शरैरतिमहावेगैर्वेगवान्रावणात्मजः॥ सौमित्रिमिंद्रजिद्युद्धेविव्याधशुभलक्षणं ॥ १९ ॥ सशरैरतिविद्धांगोरुधिरेणसमुक्षितः॥ शुशुभेलक्ष्मणःश्रीमान्विधूमइवपावकः ॥ २० ॥ इंद्रजित्त्वात्मनःकर्मप्रसमीक्ष्याभिगम्यच ॥ विनद्यसुमहानादमिदंवचनमब्रवीत्॥ २१ ॥ पत्रिणःशितधारास्तेशरामत्कार्मुकच्युताः ॥ आदास्यंतेद्यसौमित्रेजीवितंजीवितांतकाः॥ २२ ॥ अद्यगोमायुसंघाश्चश्येनसंघाश्चलक्ष्मण ॥ गृध्राश्चनिपतंतुत्वांगतासुंनिहतंमया॥ २३ ॥ क्षत्रबंधुंसदानार्यंरामःपरमदुर्मतिः॥ भक्तंभ्रातरमद्यैवत्वांद्रक्ष्यतिहतंमया ॥ २४ ॥ विस्रस्तकवचंभूमौव्यपविद्धशरासनं ॥ हृतोत्तमांगंसौमित्रेत्वामद्यनिहतंमया ॥२५॥ इतिब्रुवाणंसंक्रुद्धःपरुषंरावणात्मजं ॥ हेतुमद्वाक्यमर्थज्ञोलक्ष्मणःप्रत्युवाचह ॥ २६ ॥ वाग्बलंत्यजदुर्बुद्धेक्रूरकर्मन्हिराक्षस ॥ अथकस्माद्वदस्येतत्संपादयसुकर्मणा॥ २७॥ अकृत्वाकत्थसेकर्मकिमर्थमिहराक्षस॥ कुरुतत्कर्मयेनाहंश्रद्दध्यांतवकत्थनं॥ २८ ॥

त्वयोक्तसातेऽपकीर्तिरेवेत्याह अंतरिति आजौरणेंतर्धानगतेनत्वयायत्यआचरितएषतस्करादिचरितोमार्गोनवीरनिषेवितः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ लक्ष्मणंसंप्राप्यपेतुः कवचेनाहताइतिशेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ त्वामद्येति द्रक्ष्यतीत्यनुकर्षः ॥ २५ ॥ २६ ॥ क्रूरकर्मन्कूटयुद्धव्यापारकर्तः एतद्वृथावचनंकस्माद्वदसि सर्वंसुकर्मणैवसंपादय ॥ २७ ॥ २८ ॥

अनवक्षिपन्नीषदपिनिंदामकुर्वन् अविकत्थन्स्वश्लाघामकुर्वन् ॥ २९ ॥ ३० ॥ सुपत्रवाजिताःसुपत्रैःकंकादिपत्रैःसंजातवेगाः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ विमर्दःसंघर्षः ॥३३॥ विक्रांतौकृतपराक्रमौ ॥ ३४ ॥ बलवृत्रौ बलइंद्रः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ नरराक्षसमुख्यौतौप्रहृष्टावभ्ययुध्यतामित्युत्तरंश्लोकद्वयंभिन्नवृत्तंप्रक्षिप्तं वहुत्तरंसर्गावच्छेदश्चासंप्रदायः तयोर्युद्धस्यैवापेसत्त्वे

अनुक्त्वापरुषंवाक्यंकिंचिदप्यनवक्षिपन्॥ अविकत्थन्वधिष्यामित्वांपश्यपुरुषादन॥ २९ ॥इत्युक्त्वापंचनाराचानाकर्णापूरितान्शरान्॥ विजघा
नमहावेगान्लक्ष्मणोराक्षसोरसि॥ ३० ॥ सपत्रवाजितावाणाज्वलिताइवपन्नगाः॥ नैर्ऋतोरस्यभासंतसवितूरश्मयोयथा ॥ ३१ ॥ सशरैराहत
स्तेनसरोषोरावणात्मजः॥ सुप्रयुक्तैस्त्रिभिर्बाणैःप्रतिविव्याधलक्ष्मणं॥ ३२॥ सबभूवमहाभीमोनरराक्षससिंहयोः॥ विमर्दस्तुमुलोयुद्धेपरस्परजयै
षिणोः॥ ३३॥ विक्रांतौबलसंपन्नावुभौविक्रमशालिनौ॥ उभौपरमदुर्जेयावतुल्यबलतेजसौ॥ ३४॥ युयुधातेतदावीरौग्रहाविवनभोगतौ॥ बल
वृत्राविवहितौयुधिवैदुष्प्रधर्षणौ॥ ३५॥ युयुधातेमहात्मानौतदाकेसरिणाविव॥ बहूनवसृजंतौहिमार्गणौघानवस्थितौ॥ ३६॥ नरराक्षसमुख्यौ
तौप्रहृष्टावभ्ययुध्यतां॥ ३७॥ ॥सर्गः॥ ८८॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ततःशरान्दाशरथिःसंधायामित्रकर्षणः॥ ससर्जराक्षसें
द्रायक्रुद्धःसर्पइवश्वसन्॥ ३८॥ तस्यज्यातलनिर्घोषंसश्रुत्वाराक्षसाधिपः॥ विवर्णवदनोभूत्वालक्ष्मणंसमुदैक्षत॥ ३९॥ विषण्णवदनंदृष्ट्वाराक्षसं
रावणात्मजं॥ सौमित्रिंयुद्धसंयुक्तंप्रत्युवाचविभीषणः॥ ४०॥ निमित्तान्युपपश्यामियान्यस्मिन्रावणात्मजे॥ त्वरतेनमहाबाहोभग्नएषनसंशयः
॥ ४१॥ ततःसंधायसौमित्रिःशरानाशीविषोपमान्॥ मुमोचविशिखांस्तस्मिन्सर्पानिवविषोल्बणान्॥ ४२॥ शक्राशनिसमस्पर्शैर्लक्ष्मणेनाहतःश
रैः॥ मुहूर्तमभवन्मूढःसर्वसंक्षुभितेंद्रियः॥ ४३॥ ददर्शावस्थितंवीरमाजौदशरथात्मजं॥ सोभिचक्रामसौमित्रिंरोषात्संरक्तलोचनः॥ ४४॥

नप्रकरणांतराभावादितिकतकः ॥ ३७ ॥ सर्गः ॥ ८८ ॥ ॥ ७ ॥ ततःशरानिति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ युद्धसंयुक्तंयुद्धजनकहर्षयुक्तं ॥ ४० ॥ निमित्तानिमुखवैवर्ण्यादिदुर्निमित्तानि यानिअनुभूतपराजयसूचकत्वात्तैस्तेनैतद्वधेत्वरशीघ्रमुद्यमंकुरु ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ सर्वसंक्षुभितेंद्रियःसंक्षुभितसर्वेंद्रियः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ॥१४७॥

प्रथमेतयुद्धेनागपाशबंधनकेतस्मिन्युद्धे यत्रभ्रात्रासहनिबद्धस्त्वंतत्किंनस्मरसि यद्वयआयुधिआयोधनेविचेष्टसेशरपातादिकरोषि ॥ ४५ ॥ तदेवपुनराह युवामिति ॥ ४६ ॥ यमसादनंयमगृहं ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ नैतत्किंचिदितिब्रुवन् एतन्नकिंचिन्नकिंचित्करमितिब्रुवन्नित्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अकिंचित्करत्वमेवविवृणोति नैवमिति एवंशब्दार्थोलघ

अब्रवीच्चैनमासाद्यपुनःसपरुषंवचः॥ किंनस्मरसितद्युद्धेप्रथमेमत्पराक्रमं॥ निबद्धस्त्वंसहभ्रात्रायदायुधिविचेष्टसे ॥ ४५ ॥ युवांखलुमहायुद्धे
वज्राशनिसमैःशरैः॥ शायितौप्रथमंभूमौविसंज्ञौसपुरःसरौ॥४६॥ स्मृतिर्वानास्तितेमन्येव्यक्तंवायमसादनं॥ गंतुमिच्छसियन्मांत्वमाधर्षयितुमि
च्छसि॥ ४७॥ यदितेप्रथमेयुद्धेनदृष्टोमत्पराक्रमः॥ अद्यत्वांदर्शयिष्यामितिष्ठेदानींव्यवस्थितः॥४८॥ इत्युक्त्वासप्तभिर्बाणैरभिविव्याधलक्ष्मणं॥ द
शभिस्तुहनूमंतंतीक्ष्णधारैःशरोत्तमैः॥ ४९॥ ततःशरशतेनैवसुप्रयुक्तेनवीर्यवान्॥ क्रोधाद्द्विगुणसंरब्धोनिर्बिभेदविभीषणं ॥ ५०॥ तदृष्ट्वेंद्रजिता
कर्मकृतंरामानुजस्तदा॥ अचिंतयित्वाप्रहसन्नैतत्किंचिदितिब्रुवन्॥ ५१॥ मुमोचचशरान्घोरान्संगृह्यनरपुंगवः॥ अभीतवदनःक्रुद्धोरावणिंल
क्ष्मणोयुधि॥ ५२॥ नैवंरणगताःशूराःप्रहरंतिनिशाचर॥ लघवश्चाल्पवीर्याश्चशराहीमेसुखास्तव॥ ५३॥ नैवंशूरास्तुयुध्यंतेसमरेयुद्धकांक्षिणः॥
इत्येवंतंब्रुवन्धन्वीशरैरभिववर्षह॥ ५४॥ तस्यबाणैःसुविध्वस्तंकवचंकांचनंमहत्॥ व्यशीर्यतरथोपस्थेताराजालमिवांबरात्॥ ५५॥ विधूतवर्मा
नाराचैर्बभूवसकृतव्रणः॥ इंद्रजित्समरेवीरःप्रत्यूषेभानुमानिव॥ ५६॥ ततःशरसहस्रेणसंक्रुद्धोरावणात्मजः॥ बिभेदसमरेवीरोलक्ष्मणंभीमविक्र
मः॥ ५७॥ व्यशीर्यतमहद्दिव्यंकवचंलक्ष्मणस्यतु॥ कृतप्रतिकृतान्योन्यंबभूवतुरभिद्रुतौ॥ ५८॥ अभीक्ष्णंनिःश्वसंतौवैयुध्येतांतुमुलंयुधि॥ शर
संकृत्तसर्वांगौसर्वतोरुधिरोक्षितौ॥ सुदीर्घकालंतौवीरावन्योन्यंनिशितैःशरैः॥ ५९॥ ततक्षतुर्महात्मानौरणकर्मविशारदौ॥ बभूवतुश्चात्मजयेय
त्तौभीमपराक्रमौ॥ ६०॥ तौशरौघैस्तथाकीर्णौनिकृत्तकवचध्वजौ॥ सृजंतौरुधिरंचोष्णंजलंप्रस्रवणाविव॥ ६१॥

वइति पुष्पमालावल्लघवइमेतवशरामेसुखानतुक्लेशदाइत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ प्रत्यूषेभानुमानिव क्षतजरक्तवर्णत्वादितिभावः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अन्योन्यंकृतप्रतिकृता आर्षोडा कृतप्रतिकृतेयत्तौबभूवतुरित्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

सासारयोः धारासंपातआसारस्तत्सहितयोः ॥ ६२ ॥ महान्कालोऽनेकदिनरूपः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ जयेधृतौदृढोत्साहौ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ चयःसमूहः ॥ ७१ ॥

शरवर्षंततोघोरंमुंचतोर्भीमनिःस्वनं ॥ सासारयोरिवाकाशेनीलयोःकालमेघयोः ॥ ६२ ॥ तयोरथमहान्कालोव्यतीयाद्युध्यमानयोः ॥ नचतौयुद्ध
वैमुख्यंक्लमंचाप्युपजग्मतुः ॥ ६३ ॥ अस्त्राण्यस्त्रविदांश्रेष्ठौदर्शयंतौपुनःपुनः ॥ शरानुच्चावचाकारानंतरिक्षेबबंधतुः ॥ ६४ ॥ व्यपेतदोषमस्यंतौलघु
चित्रंचसुष्ठुच ॥ उभौतुतुमुलंघोरंचक्रतुर्नरराक्षसौ ॥ ६५ ॥ तयोःपृथक्पृथग्भीमःशुश्रुवेतुमुलःस्वनः ॥ सकंपंजनयामासनिर्घातइवदारुणः ॥ ६६ ॥
तयोःसभ्राजतेशब्दस्तथासमरयत्तयोः ॥ सुघोरयोर्निःस्वनतोर्गगनेमेघयोरिव ॥ ६७ ॥ सुवर्णपुंखैर्नाराचैर्बलवंतौकृतव्रणौ ॥ प्रसुस्रुवातेरुधिरंकी
र्तिमंतौजयेधृतौ ॥ ६८ ॥ तेगात्रयोर्निपतितारुक्मपुंखाःशरायुधि ॥ असृग्दग्धाविनिष्पेतुर्विविशुर्धरणीतलं ॥ ६९ ॥ अन्येसुनिशितैःशस्त्रैराकाशे
संजघट्टिरे ॥ बभंजुश्चिच्छिदुश्चैवतयोर्बाणाःसहस्रशः ॥ ७० ॥ सबभूवरणेघोरस्तयोर्बाणमयश्चयः ॥ अग्निभ्यामिवदीप्ताभ्यांसत्रेकुशमयश्चयः
॥ ७१ ॥ तयोःकृतव्रणौदेहौशुशुभातेमहात्मनोः ॥ सुपुष्पाविवनिष्पत्रौवनेकिंशुकशाल्मली ॥ ७२ ॥ चक्रतुस्तुमुलंघोरंसन्निपातंमुहुर्मुहुः ॥ इंद्रजि
ल्लक्ष्मणश्चैवपरस्परजयैषिणौ ॥ ७३ ॥ लक्ष्मणोरावणिंयुद्धेरावणिश्चापिलक्ष्मणं ॥ अन्योन्यंतावभिघ्नंतौनश्रमंप्रतिपद्यतां ॥ ७४ ॥ बाणजालैःशरीर
स्थैरवगाढैस्तरस्विनौ ॥ शुशुभातेमहावीर्यौप्ररूढाविवपर्वतौ ॥ ७५ ॥ ततोरुधिरसिक्तानिसंवृतानिशरैर्भृशं ॥ बभ्राजुःसर्वगात्राणिज्वलंतइवपाव
काः ॥ ७६ ॥ तयोरथमहान्कालोव्यतीयाद्युध्यमानयोः ॥ नचतौयुद्धवैमुख्यंश्रमंचाप्यभिजग्मतुः ॥ ७७ ॥ अथसमरपरिश्रमंनिहंतुंसमरमुखेष्वजि
तस्यलक्ष्मणस्य ॥ प्रियहितमुपपादयन्महात्मासमरमुपेत्यविभीषणोवतस्थे ॥ ७८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडे
एकोननवतितमःसर्गः ॥ ८९ ॥ ॥ ९ ॥ युध्यमानौततोदृष्ट्वाप्रसक्तौनरराक्षसौ ॥ प्रभिन्नाविवमातंगौपरस्परजयैषिणौ ॥ १ ॥

॥ ७२ ॥ सन्निपातंयुद्धं ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ अवगाढैःगाढमग्नैःप्ररूढौप्ररूढवृक्षौ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ समरपरिश्रमंयुद्धजश्रमं ॥ ७८ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिल केवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोननवतितमःसर्गः ॥ ८९ ॥ ॥ ९ ॥ युध्यमानाविति प्रभिन्नौमत्तौमातंगाविवयुद्धायप्रसक्तावतएवयुध्यमानौदृष्ट्वा ॥ १ ॥

ततःपरंयुद्धार्थंगतयोरन्यतरवधांतंयुद्धंद्रष्टुकामःसन् शूरोरावणभ्राताद्युद्धस्यसंग्राममूर्धनितस्थौ ॥ २ ॥ अतएवततोविस्फारयामासेति अवस्थितोभूमाविविशेषः ॥ ३ ॥ वज्राःवज्र पाताः ॥ ४ ॥ ५ ॥ राक्षसैस्तैःसचिवरूपैः ॥ ६ ॥ संचोदमानःसंचोदयमानः ॥ ७ ॥ परायणंपरागतिः उत्तमोयोद्धेतियावत् तस्यरावणस्यबलंसेनाएतच्छेषंदृश्यमानबलमात्रावशेषं तत्किंतिष्ठत

तयोर्युद्धंद्रष्टुकामोवरचापधरोबली ॥ शूरःसरावणभ्रातातस्थौसंग्राममूर्धनि ॥ २ ॥ ततोविस्फारयामासमहद्धनुरवस्थितः ॥ उत्ससर्जचतीक्ष्णाग्रा
न्राक्षसेषुमहाशरान् ॥ ३ ॥ तेशराःशिखिसंस्पर्शानिपतंतःसमाहिताः ॥ राक्षसान्दारयामासुर्वज्राइवमहागिरीन् ॥ ४ ॥ विभीषणस्यानुचरास्तेपिशू
लासिपट्टिशैः ॥ चिच्छिदुःसमरेवीरान्राक्षसान्राक्षसोत्तमाः ॥ ५ ॥ राक्षसैस्तैःपरिवृतःसतदातुविभीषणः ॥ बभौमध्येप्रधृष्टानांकलभानामिवद्विपः
॥ ६ ॥ ततःसंचोदमानोवैहरीन्रक्षोवधप्रियान् ॥ उवाचवचनंकालेकालज्ञोरक्षसांवरः ॥ ७ ॥ एकोयंराक्षसेंद्रस्यपरायणमवस्थितः ॥ एतच्छेषंब
लंतस्यकिंतिष्ठतहरीश्वराः ॥ ८ ॥ तस्मिंश्चनिहतेपापेराक्षसेरणमूर्धनि ॥ रावणंवर्जयित्वातुशेषमस्यबलंहतं ॥ ९ ॥ प्रहस्तोनिहतोवीरोनिकुंभश्चमहा
बलः ॥ कुंभकर्णश्चकुंभश्चधूम्राक्षश्चनिशाचरः ॥ १० ॥ जंबुमालीमहामालीतीक्ष्णवेगोशनिप्रभः ॥ सुप्तघ्नोयज्ञकोपश्चवज्रदंष्ट्रश्चराक्षसः ॥ ११ ॥
संह्रादीविकटोरिघ्नस्तपनोमंदएवच ॥ प्रघासःप्रघसश्चैवप्रजंघोजंघएवच ॥ १२ ॥ अग्निकेतुश्चदुर्धर्षोरश्मिकेतुश्चवीर्यवान् ॥ विद्युज्जिह्वोद्विजिह्व
श्चसूर्यशत्रुश्चराक्षसः ॥ १३ ॥ अकंपनःसुपार्श्वश्चचक्रमालीचराक्षसः ॥ कंपनःसत्ववंतश्चदेवांतकनरांतकौ ॥ १४ ॥ एतान्निहत्यातिबलान्बहून्रा
क्षससत्तमान् ॥ बाहुभ्यांसागरंतीर्त्वालंघ्यतांगोष्पदंलघु ॥ १५ ॥ एतावदेवशेषंवोजेतव्यमितिवानराः ॥ हताःसर्वेसमागम्यराक्षसाबलदर्पिताः
॥ १६ ॥ अयुक्तंनिधनंकर्तुंपुत्रस्यजनितुर्मम ॥ घृणामपास्यरामार्थेनिहन्यांभ्रातुरात्मजं ॥ १७ ॥

तद्धननानुद्यमेनेतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ एतन्मात्रशेषत्वमेवाह प्रहस्तइति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ बाहुभ्यांसागरंतीर्त्वावस्थितैर्युष्माभिरिदंलघुअवशिष्टबलरूपंगोष्पदंलं घ्यतां ॥ १५ ॥ समागम्ययुद्धंप्राप्य ॥ १६ ॥ जनितुःजनयितृभ्रातुःपुत्रस्यनिधनंनाशःकर्तुमयुक्तंतथापिघृणांदयामपास्यरामार्थेभ्रातुरात्मजंनिहन्यां हननोपायप्रवर्तनेनेतिभावः ॥ १७ ॥

हंतुकामस्यसाक्षात्वहर्तुकामस्य बाष्पंकर्तुं निरुध्यतिनिरुणद्धि तंलक्ष्मणएवेत्यन्वयः ॥ १८ ॥ भ्रतेत्यार्षं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ हनूमानपीति पर्वतात्सानुंशिख रमुत्पाट्यलक्ष्मणंपृष्ठादवरोप्यविश्रामार्थंस्वारूढंलक्ष्मणंभूमाववस्थाप्यविभीषणसहायार्थंहनूमान्कदनंचक्रे ॥ २५ ॥ दुरासादः परैर्दुरासदइत्यर्थः ॥ २६ ॥ प्रयुद्धौयोद्धुमुपक्रांतौ

हंतुकामस्यमेबाष्पंचसुश्चैवनिरुध्यति ॥ तमेवैषमहाबाहुर्लक्ष्मणःशमयिष्यति ॥ १८ ॥ वानराभ्रतसंभूयभ्रत्यानस्यसमीपगान् ॥ इतितेनातियश
साराक्षसेनाभिचोदिताः ॥ १९ ॥ वानरेंद्राजहर्षिरेलांगूलानिचविव्यधुः ॥ ततस्तुकपिशार्दूलाःक्ष्वेडंतश्चपुनःपुनः ॥ मुमुचुर्विविधान्नादान्मेघा
न्दृष्ट्वेवबर्हिणः ॥ २० ॥ जांबवानपितैःसर्वैःसयूथ्यैरभिसंवृतः ॥ तेऽश्मभिस्ताडयामासुर्नखैर्दंतैश्चराक्षसान् ॥ २१ ॥ निघ्नंतमृक्षाधिपतिंराक्षसास्ते
महाबलाः ॥ परिवत्रुर्भयंत्यक्त्वातमनेकविधायुधाः ॥ २२ ॥ शरैःपरशुभिस्तीक्ष्णैःपट्टिशैर्यष्टितोमरैः ॥ जांबवंतंमृधेजघ्नुर्निघ्नंतंराक्षसींचमूं ॥ २३ ॥
ससंप्रहारस्तुमुलःसंजज्ञेकपिरक्षसां ॥ देवासुराणांक्रुद्धानांयथाभीमोमहास्वनः ॥ २४ ॥ हनूमानपिसंक्रुद्धःसानुमुत्पाट्यपर्वतात् ॥ सलक्ष्मणंस्वयं
पृष्ठादवरोप्यमहामनाः ॥ २५ ॥ रक्षसांकदनंचक्रेदुरासादःसहस्रशः ॥ सदत्वातुमुलंयुद्धंपितृव्यस्येंद्रजिद्बली ॥ २६ ॥ लक्ष्मणंपरवीरघ्नःपुनरेवाभ्य
धावत ॥ तौप्रयुद्धौतदावीरौमृधेलक्ष्मणराक्षसौ ॥ २७ ॥ शरौघानभिवर्षंतौजघ्नतुस्तौपरस्परं ॥ अभीक्ष्णमंतर्दधतुःशरजालैर्महाबलौ ॥ २८ ॥ चंद्रा
दित्याविवोष्णांतेयथामेघैस्तरस्विनौ ॥ नत्यादानंनसंधानंधनुषोवापरिग्रहः ॥ २९ ॥ नविप्रमोक्षोबाणानांनविकर्षोनविग्रहः ॥ नमुष्टिप्रतिसंधानं
नलक्ष्यप्रतिपादनं ॥ ३० ॥ अदृश्यततयोस्तत्रयुध्यतोःपाणिलाघवात् ॥ चापवेगप्रयुक्तैश्चबाणजालैःसमंततः ॥ ३१ ॥ अंतरिक्षेभिसंपन्नेनरूपाणि
चकाशिरे ॥ लक्ष्मणोरावणिंप्राप्यरावणिश्चापिलक्ष्मणं ॥ ३२ ॥

॥ २७ ॥ शरजालैःपरस्परप्रयुक्तैःपरस्परमंतर्दधतुः उष्णांतेवर्षारंभे संधानंसंयोजनं धनुषोवापरिग्रहःसव्यापसव्येनकार्मुकग्रहणं ॥ २९ ॥ विग्रहोबाणानांविभागः विग्रहःसमरेकाये विरोधप्रविभागयोरितिकोशः प्रतिसंधानंदृढतयामुष्टिसंयोजनं लक्ष्यप्रतिपादनंलक्ष्यभेदनं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अभिसंपन्नेव्याप्ते रूपाणिरूपवद्वस्तूनिनचकाशिरे नदृग्गोचराणीतिभावः रावणिश्चापिलक्ष्मणंप्राप्यायुध्यतामितिशेषः ॥ ३२ ॥

उभाऽव्यवस्थातत्तद्बाणैरयुध्यद्वानरराक्षसवधरूपाभवतिअभवदित्यर्थः यस्तुअयमेनंनिगृह्णातिसएनंवेत्यनिश्चयरूपाव्यवस्थेतिव्याख्यामंतच्चिंत्यं तस्याअव्यवस्थायाउपलस्यनिरूप यितुमशक्यत्वात् उभेतिविशेषणवैयर्थ्याच्च ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ प्रतिभयंभयंकरं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ वाग्भिर्वागिंद्रियैः क्रव्यादाःगृध्रादयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पीतेनस्वर्णरूषितेन संपू

अव्यवस्थाभवत्युग्राताभ्यामन्योन्यविग्रहे ॥ ताभ्यामुभाभ्यांतरसाप्रसृष्टैर्विशिखैःशितैः ॥ ३३ ॥ निरंतरमिवाकाशंबभूवतमसावृतं ॥ तैःपतद्भिश्च
बहुभिस्तयोःशरशतैःशितैः ॥ ३४ ॥ दिशश्चप्रदिशश्चैवबभूवुःशरसंकुलाः ॥ तमसापिहितंसर्वमासीत्प्रतिभयंमहत् ॥ ३५ ॥ अस्तंगतेसहस्रांशौसंवृ
तेतमसाचवै ॥ रुधिरौघामहानद्यःप्रावर्तंतसहस्रशः ॥ ३६ ॥ क्रव्यादादारुणावाग्भिश्चिक्षिपुर्भीमनिःस्वनान् ॥ नतदानींववौवायुर्नचजज्वालपाव
कः ॥ ३७ ॥ स्वस्त्यस्तुलोकेभ्यइतिजजल्पुस्तेमहर्षयः ॥ संपेतुश्चात्रसंतप्तागंधर्वाःसहचारणैः ॥ ३८ ॥ अथराक्षससिंहस्यकृष्णान्कनकभूषणान् ॥ श
रैश्चतुर्भिःसौमित्रिर्विव्याधचतुरोहयान् ॥ ३९ ॥ ततोपरेणभल्लेनपीतेननिशितेनच ॥ संपूर्णायतमुक्तेनसुपत्रेणसुवर्चसा ॥ ४० ॥ महेंद्राशनिकल्पे
नसूतस्यविचरिष्यतः ॥ सतेनबाणाशनिनातलशब्दानुनादिना ॥ ४१ ॥ लाघवाद्राघवःश्रीमान्शिरःकायादपाहरत् ॥ सयंतरिमहातेजाहतेमंदोद
रीसुतः ॥ ४२ ॥ स्वयंसारथ्यमकरोत्पुनश्चधनुरस्पृशत् ॥ तदद्भुतमभूत्तत्रसारथ्यंपश्यतांयुधि ॥ ४३ ॥ हयेषुव्यग्रहस्तंतंविव्याधनिशितैःशरैः ॥ धनु
ष्यथपुनर्व्यग्रंहयेषुमुमुचेशरान् ॥ ४४ ॥ छिद्रेषुतेषुबाणौघैर्विचरंतमभीतवत् ॥ अर्दयामाससमरेसौमित्रिःशीघ्रकृत्तमः ॥ ४५ ॥ निहतंसारथिंदृ
ष्ट्वासमरेरावणात्मजः ॥ प्रजहौसमरोद्धर्षंविषण्णःसबभूवह ॥ ४६ ॥ विषण्णवदनंदृष्ट्वाराक्षसंहरियूथपाः ॥ ततःपरमसंहृष्टालक्ष्मणंचाभ्यपूजय
न् ॥ ४७ ॥ ततःप्रमाथीरभसःशरभोगंधमादनः ॥ अमृष्यमाणाश्चत्वारश्चक्रुर्वेगंहरीश्वराः ॥ ४८ ॥

र्णायतमुक्तेनसंपूर्णमाकर्णपर्यंतमायतेनाकृष्टेनततोमुक्तेन ॥ ४० ॥ विचरिष्यतःरथसंचारंकरिष्यतः तलशब्दानुनादिनातलंज्याघातवारणंतस्यज्याघट्टनजोयःशब्दस्तस्यानुनादोय स्यास्तितेन ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ हयेषुहयप्रेरणविषयेव्यग्रहस्तंदृष्ट्वातत्समयेइतिशेषः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ समरोद्धर्षंसमरोत्साहंप्रजहौत्यक्तवान् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ तेनिहत्येति ऋषभादयइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ कतकः ॥ ८२ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीये०वाल्मी०आ०यु०नवतितमःसर्गः ॥ ९० ॥ ॥७॥
॥ १ ॥ विजयेनविजयप्राप्तिरूपेणहेतुनाअभिमुखतयायुद्धार्थंश्चक्रावभूतामितिशेषः गजवृषौगजश्रेष्ठौ ॥ २ ॥ निबर्हयंतोमारयंतः भर्तारंस्वस्वभर्तारं संपततःसंगच्छमानाः ॥ ३ ॥

तेचास्यहयमुख्येषुतूर्णमुत्पत्यवानराः ॥ चतुर्षुसुमहावीर्यानिपेतुर्भीमविक्रमाः ॥ ४९ ॥ तेषामधिष्ठितानांतैर्वानरैःपर्वतोपमैः ॥ मुखेभ्योरुधिरंव्यक्तं हयानांसमवर्तत ॥ ५० ॥ तेहयामथिताभग्नाव्यसवोधरणींगताः ॥ तेनिहत्यहयांस्तस्यप्रमथ्यचमहारथं ॥ ५१ ॥ पुनरुत्पत्यवेगेनतस्थुर्लक्ष्मणपार्श्वतः ॥ ५२ ॥ सहताश्वादवप्लुत्यरथान्मथितसारथिः ॥ शरवर्षेणसौमित्रिमभ्यधावतरावणिः ॥ ५३ ॥ ततोमहेंद्रप्रतिमःसलक्ष्मणःपदातिनंतं निहतैर्हयोत्तमैः ॥ सृजंतमाजौनिशिताञ्छरोत्तमान्भृशंतदाबाणगतैर्व्यदारयत् ॥ ५४ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडे नवतितमःसर्गः ॥ ९० ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ सहताश्वोमहातेजाभूमौतिष्ठन्निशाचरः ॥ इंद्रजित्परमक्रुद्धःसंप्रजज्वालतेजसा ॥ १ ॥ तौधन्विनौजिघांसंतावन्योन्यमिषुभिर्भृशं ॥ विजयेनाभिनिष्क्रांतौवनेगजवृषाविव ॥ २ ॥ निबर्हयंतश्चान्योन्यंतेराक्षसवनौकसः ॥ भर्तारंनजहुर्युद्धेसंपतंतस्ततस्ततः ॥ ३ ॥ ततस्तान्राक्षसान्सर्वान्हर्षयन्रावणात्मजः ॥ स्तुवानोहर्षमाणश्चइदंवचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥ तमसाबहुलेनेमाःसंसक्ताःसर्वतोदिशः ॥ नेहविज्ञायतेस्वोवापरोवाराक्षसोत्तमाः ॥ ५ ॥ धृष्टंभवंतोयुध्यंतुहरीणांमोहनायवै ॥ अहंतुरथमास्थायआगमिष्यामिसंयुगे ॥ ६ ॥ तथाभवंतःकुर्वंतुयथेमेहिवनौकसः ॥ नयुध्येयुर्महात्मानःप्रविष्टेनगरंमयि ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वारावणसुतोवंचयित्वावनौकसः ॥ प्रविवेशपुरींलंकांरथहेतोरमित्रहा ॥ ८ ॥ सरथंभूषयित्वाथरुचिरंहेमभूषितं ॥ प्रासासिशरसंयुक्तंयुक्तंपरमवाजिभिः ॥ ९ ॥

स्तुवानइत्यार्षं स्तुवन्नित्यर्थः ॥ ४ ॥ बहुलेनतमसाइमादिशःसंसक्ताःसंवृताः एवंचास्माकंबलकरीरात्रिरागता ॥ ५ ॥ अतोभवंतोधृष्टंनिर्भयंयुध्यंतु मोहनायमद्गमनापरिज्ञानाय त्वयाकिमर्थंगम्यतेतत्राहाहंत्विति ॥ ६ ॥ प्रविष्टेप्रवेष्टुमुपक्रांतेनयुध्येयुः ममनगरप्रवेशविघ्नार्थंयथावानरामयासहनयुध्येरंस्तथाभवंतःकुर्वंत्वित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ॥१५०॥

हयज्ञेनअश्वहृदयज्ञेन आप्तंहितमुपदेष्टुंशीलमस्यास्त्यतेन ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ समरकोपेनरावणिसमरजन्यकोपेन ॥ १७ ॥ त्वरन्निवशीघ्रमेव तदपि द्वितीयधनुरपि ॥ १८ ॥ १९ ॥ रक्ताः बाणानामपिरुधिरसंबंधाद्रक्तत्वं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ संदर्शयामास स्वपौरुषमितिशेषः ॥ २४ ॥ ननुकथंसर्वराक्षसाइंद्रजितियुध्यति

अधिष्ठितंहयज्ञेनसूतेनाप्तोपदेशिना ॥ आरुरोहमहातेजारावणिःसमितिंजयः ॥ १० ॥ सराक्षसगणैर्मुख्यैर्वृतोमंदोदरीसुतः ॥ निर्ययौनगराद्वीरः कृतांतबलचोदितः ॥ ११ ॥ सोभिनिष्क्रम्यनगरादिंद्रजित्परमौजसा ॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्लक्ष्मणंसविभीषणं ॥ १२ ॥ ततोरथस्थमालोक्यसौमित्रीरावणात्मजं ॥ वानराश्चमहावीर्याराक्षसश्चविभीषणः ॥ १३ ॥ विस्मयंपरमंजग्मुर्लाघवात्तस्यधीमतः ॥ रावणिश्चापिसंक्रुद्धोरणेवानरयूथपान् ॥ १४ ॥ पातयामासबाणौघैःशतशोथसहस्रशः ॥ समंडलीकृतधनूरावणिःसमितिंजयः ॥ १५ ॥ हरीनभ्यहनत्क्रुद्धःपरंलाघवमास्थितः ॥ तेवध्यमानाहरयोनाराचैर्भीमविक्रमैः ॥ १६ ॥ सौमित्रिंशरणंप्राप्ताःप्रजापतिमिवप्रजाः ॥ ततःसमरकोपेनज्वलितोरघुनंदनः ॥ चिच्छेदकार्मुकं तस्यदर्शयन्पाणिलाघवं ॥ १७ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायसज्जंचक्रेत्वरन्निव ॥ तदप्यस्यत्रिभिर्बाणैर्लक्ष्मणोनिरकृंतत ॥ १८ ॥ अथैनंछिन्नधन्वानमाशीविषविषोपमैः ॥ विव्याधोरसिसौमित्रीरावणिंपंचभिःशरैः ॥ १९ ॥ तेतस्यकायंनिर्भिद्यमहाकार्मुकनिःसृताः ॥ निपेतुर्धरणींबाणारक्ताइव महोरगाः ॥ २० ॥ सच्छिन्नधन्वारुधिरंवमन्वक्त्रेणरावणिः ॥ जग्राहकार्मुकश्रेष्ठंदृढज्यंबलवत्तरं ॥ २१ ॥ सलक्ष्मणंसमुद्दिश्यपरंलाघवमास्थितः ॥ ववर्षशरवर्षाणिवर्षाणीवपुरंदरः ॥ २२ ॥ मुक्तमिंद्रजितातत्तुशरवर्षमरिंदमः ॥ आवारयदसंभ्रांतोलक्ष्मणःसुदुरासदं ॥ २३ ॥ संदर्शयामासतदारावणिंरघुनंदनः ॥ असंभ्रांतोमहातेजास्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २४ ॥ ततस्तान्राक्षसान्सर्वांस्त्रिभिरेकैकमाहवे ॥ अविध्यत्परमक्रुद्धःशीघ्रास्त्रंसंप्रदर्शयन् ॥ राक्षसेंद्रसुतंचापिबाणौघैःसमताडयत् ॥ २५ ॥

त्रिभिस्त्रिभिर्बाणैर्वेद्धुंशक्यात्तत्राह शीघ्रास्त्रमिति प्रयोगमात्रेणसर्ववेधकमस्त्रंशीघ्रास्त्रं यद्वा भावप्रधानोनिर्देशः अस्त्रविषयकशीघ्रप्रयोगसामर्थ्यरूपंशीघ्रास्त्रत्वंसंप्रदर्शयन्नित्यर्थः ॥ २५ ॥

असकंअविरतं ॥ २६ ॥ रथसत्तमोलक्ष्मणः ॥ २७ ॥ असूताअसारथयः अविक्लवाअनाकुलाः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ कवचंभामत्यप्राप्यविलयंजग्मुः पूर्वकवचस्यविशरणेपि

सोतिविद्धोबलवताशत्रुणाशत्रुघातिना ॥ असकंप्रेषयामासलक्ष्मणायबहूनशरान् ॥ २६ ॥ तानप्राप्तान्शितैर्बाणैश्चिच्छेदपरवीरहा ॥ सारथेर
स्यचरणेरथिनोरथसत्तमः ॥ २७ ॥ शिरोजहारधर्मात्माभल्लेनानतपर्वणा ॥ असूतास्तेहयास्तत्ररथमूहुरविक्लवाः ॥ २८ ॥ मंडलान्यभिधावंतितद
द्भुतमिवाभवत् ॥ अमर्षवशमापन्नःसौमित्रिर्दृढविक्रमः ॥ २९ ॥ प्रत्यविध्यद्धयांस्तस्यशरैर्वित्रासयन्रणे ॥ अमर्षमाणस्तत्कर्मरावणस्यसुतोर
णे ॥ ३० ॥ विव्याधदशभिर्बाणैःसौमित्रिंरोमहर्षणं ॥ तेतस्यवज्रप्रतिमाःशराःसर्वविषोपमाः ॥ विलयंजग्मुरागत्यकवचंकांचनप्रभं ॥ ३१ ॥ अ
भेद्यकवचंमत्वालक्ष्मणंरावणात्मजः ॥ ललाटेलक्ष्मणंबाणैःसुपुंखैस्त्रिभिरिंद्रजित् ॥ ३२ ॥ अविध्यत्परमक्रुद्धःशीघ्रमस्त्रंप्रदर्शयन् ॥ तैःपृषत्कैर्ल्लला
टस्थैःशुशुभेरघुनंदनः ॥ ३३ ॥ रणाग्रेसमरश्लाघीत्रिशृंगइवपर्वतः ॥ सतथाप्यर्दितोबाणैराक्षसेनतदामृधे ॥ ३४ ॥ तमाशुप्रतिविव्याधलक्ष्मणः
पंचभिःशरैः ॥ विकृष्येंद्रजितोयुद्धेवदनेशुभकुंडले ॥ ३५ ॥ लक्ष्मणेंद्रजितौवीरौमहाबलशरासनौ ॥ अन्योन्यंजघ्नतुर्वीरौविशिखैर्भीमविक्रमौ
॥ ३६ ॥ ततःशोणितदिग्धांगौलक्ष्मणेंद्रजितावुभौ ॥ रणेतौरेजतुर्वीरौपुष्पिताविवकिंशुकौ ॥ ३७ ॥ तौपरस्परमभ्येत्यसर्वगात्रेषुधन्विनौ ॥ घोरै
र्विव्यधतुर्बाणैःकृतभावावुभौजये ॥ ३८ ॥ ततःसमरकोपेनसंयुतोरावणात्मजः ॥ विभीषणंत्रिभिर्बाणैर्विव्याधवदनेशुभे ॥ ३९ ॥ अयोमुखैस्त्रि
भिर्विध्वाराक्षसेंद्रंविभीषणं ॥ एकैकेनाभिविव्याधतान्सर्वान्हरियूथपान् ॥ ४० ॥ तस्मैदृढतरंक्रुद्धोजघानगदयाहयान् ॥ विभीषणोमहातेजारावण
णेःसदुरात्मनः ॥ ४१ ॥ सहताश्वादवप्लुत्यरथान्मथितसारथिः ॥ अथशक्तिंमहातेजाःपितृव्यायमुमोचह ॥ ४२ ॥ तामापतंतींसंप्रेक्ष्यसुमित्रानंदव
र्धनः ॥ चिच्छेदनिशितैर्बाणैर्दशधापातयद्भुवि ॥ ४३ ॥ ॥१५१॥

कवचांतरंधूतमित्यवगम्यते ॥ ३१ ॥ एवंदर्शनात्तमभेद्यकवचंमत्वाकवचरहितेस्थानेललाटेअविध्यत् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ शरासनंविकृष्येंद्रजितोवदनेशरैर्विव्याधेतिसंबंधः ॥ ३५ ॥
विशिखैर्विशिष्टशिखैःशितैर्बाणैरित्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ जयेकृतभावौकृताभिप्रायौ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ दशधाचिच्छेदभुविअपातयच्च ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ निमित्तगाःलक्ष्यगाः वेध्यंलक्ष्यंशरव्यंचनिमित्तंचेतिकथ्यते लोहितंरुधिरं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ बाणशब्दोर्धर्चादिः ॥ ४७ ॥ अमितात्मनाअपरिछिन्नमाहात्म्येन ॥ ४८ ॥ ४९ ॥
संहितौयोजितौ ॥ ५० ॥ सन्निपेततुःसंघर्षंप्रापतुः ॥ ५१ ॥ बाणसन्निपाताज्जातस्तज्जः ॥ ५२ ॥ महाग्रहोंगारकशन्यादिः ॥ ५३ ॥ व्रीडितौस्वस्वप्रयुक्तशरस्यमोघत्वदर्शनेनसंजातल

तस्मैदृढधनुःक्रुद्धोहताश्वायविभीषणः ॥ वज्रस्पर्शसमान्पंचससर्जोरसिमार्गणान् ॥ ४४ ॥ तेतस्यकायंभित्वातुरुक्मपुंखानिमित्तगाः ॥ बभूवुर्लो
हितादिग्धारक्ताइवमहोरगाः ॥ ४५ ॥ सपितृव्यस्यसंक्रुद्धइंद्रजिच्छरमाददे ॥ उत्तमंरक्षसांमध्येयमदत्तंमहाबलं ॥ ४६ ॥ तंसमीक्ष्यमहातेजामहेषुं
तेनसंधितं ॥ लक्ष्मणोप्याददेबाणमन्यद्भीमपराक्रमः ॥ ४७ ॥ कुबेरेणस्वयंस्वप्नेयद्दत्तममितात्मना ॥ दुर्जयंदुर्विषह्यंचसेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ ४८ ॥ त
योस्तुधनुषीश्रेष्ठेबाहुभिःपरिघोपमैः ॥ विकृष्यमाणेबलवत्क्रौंचाविवचुकूजतुः ॥ ४९ ॥ ताभ्यांतुधनुषिश्रेष्ठेसंहितौसायकोत्तमौ ॥ विकृष्यमाणौवी
राभ्यांभृशंजज्वलतुःश्रिया ॥ ५० ॥ तौभासयंतावाकाशंधनुर्भ्यांविशिखौच्युतौ ॥ मुखेनमुखमाहत्यसन्निपेततुरोजसा ॥ ५१ ॥ सन्निपातस्तयोश्चा
सीच्छरयोर्घोररूपयोः ॥ सधूमविस्फुलिंगश्चतज्जोग्निर्दारुणोभवत् ॥ ५२ ॥ तौमहाग्रहसंकाशावन्योन्यंसन्निपत्यच ॥ संग्रामेशतधायातौमेदिन्यां
चैवपेततुः ॥ ५३ ॥ शरौप्रतिहतौदृष्ट्वातावुभौरणमूर्धनि ॥ व्रीडितौजातरोषौचलक्ष्मणेंद्रजितौतदा ॥ ५४ ॥ सुसंरब्धस्तुसौमित्रिरस्त्रंवारुणमाददे ॥
रौद्रंमहेंद्रजिद्युद्धेप्यसृजद्युद्धविष्ठितः ॥ ५५ ॥ तेनतद्विहतंशस्त्रंवारुणंपरमाद्भुतं ॥ ततःक्रुद्धोमहातेजाइंद्रजित्समितिंजयः ॥ आग्नेयंसंदधेदीप्तंसलो
कंसंक्षिपन्निव ॥ ५६ ॥ सौर्येणास्त्रेणतंवीरोलक्ष्मणःपर्यवारत् ॥ अस्त्रंनिवारितंदृष्ट्वारावणिःक्रोधमूर्छितः ॥ ५७ ॥ आददेनिशितंबाणमासुरंशत्रुदा
रणं ॥ तस्माच्चापाद्विनिष्पेतुर्भास्वराःकूटमुद्गराः ॥ ५८ ॥

ज्जौ यद्यपिरावणेरेवव्रीडायुक्तालक्ष्मणस्यतुतद्बाणनिवारणायप्रयोक्तुःसार्थक्यसत्त्वेनव्रीडाभावस्तथापितन्निराकरणपूर्वकंरिपुवधपर्यंतव्यापारेणोपादानात्तदभावेनतस्यापिलज्जेतिबो
ध्यं छत्रिन्यायेनद्विवचनप्रयोगइतिकतकः जातरोषौरामाविशेषेविभीषणेबाणःप्रमुक्तइतिलक्ष्मणस्यरोषः लक्ष्मणसंपरिहृतवानितिरावणेरोषः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ लोकंसंक्षिपन्निवसंह
रन्निव ॥ ५६ ॥ शस्त्रंनिवारितमितिपाठेशस्त्रशब्दोस्त्रपर्यायः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ भैरवमभिरुतंयस्मिंस्तादृशे भूतैःप्राणिभिः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ सन्निहितैनैतदस्त्रेणैवायंवध्यइतिनिश्चित्यैंद्रास्त्रंसंदधइत्याह अथेति अत्रप्रत्ययस्त्रंरावणेर्ब्रह्मशापवशा
न्नवृत्याखूढं वस्तुतोस्यप्रत्यस्त्रंनास्त्येवेतिकतकः ॥ ६४ ॥ अनुवृत्तांगंआनुपूर्व्यात्तनुत्ववद्वृत्तत्वगुणयुक्तमंगंयस्य सुसंस्थितंशोभनसंस्थानं सुवर्णविकृतंस्वर्णभूषितं ॥ ६५ ॥ दुरावारंअ

शूलानिचभुशुंड्यश्चगदाःखड्गाःपरश्वधाः ॥ तद्दृष्ट्वालक्ष्मणःसंख्येघोरमस्त्रंसुदारुणं ॥ ५९ ॥ अवार्यंसर्वभूतानांसर्वशस्त्रविदारणं ॥ माहेश्वरेणद्युति
मांस्तदस्त्रंप्रत्यवारयत् ॥ ६० ॥ तयोःसमभवद्युद्धमद्भुतंरोमहर्षणं ॥ गगनस्थानिभूतानिलक्ष्मणंपर्यवारयन् ॥ ६१ ॥ भैरवाभिरुतेभीमेयुद्धेवानरर
क्षसां ॥ भूतैर्बहुभिराकाशंविस्मितैरावृतंबभौ ॥ ६२ ॥ ऋषयःपितरोदेवागंधर्वगरुडोरगाः ॥ शतक्रतुंपुरस्कृत्यररक्षुर्लक्ष्मणंरणे ॥ ६३ ॥ अथान्यंमार्ग
णश्रेष्ठंसंदधेराघवानुजः ॥ हुताशनसमस्पर्शंरावणात्मजदारणं ॥ ६४ ॥ सुपत्रमनुवृत्तांगंसुपर्वाणंसुसंस्थितं ॥ सुवर्णविकृतंवीरःशरीरांतकरंशरं
॥ ६५ ॥ दुरावारंदुर्विषमंराक्षसानांभयावहं ॥ आशीविषविषप्रख्यंदेवसंघैःसमर्चितं ॥ ६६ ॥ येनशक्रोमहातेजादानवानजयत्प्रभुः ॥ पुरादेवासु
रेयुद्धेवीर्यवान्हरिवाहनः ॥ ६७ ॥ अथैंद्रमस्त्रंसौमित्रिःसंयुगेष्वपराजितं ॥ शरश्रेष्ठंधनुःश्रेष्ठेविकर्षन्निदमब्रवीत् ॥ ६८ ॥ लक्ष्मीवान्लक्ष्मणोवाक्य
मर्थसाधकमात्मनः ॥ धर्मात्मासत्यसंधश्चरामोदाशरथिर्यदि ॥ पौरुषेचाप्रतिद्वंद्वस्तदैनंजहिरावणिं ॥ ६९ ॥ इत्युक्त्वाबाणमाकर्णंविकृष्यतमजिह्म
गं ॥ लक्ष्मणःसमरेवीरःससर्जेंद्रजितंप्रति ॥ ७० ॥ ऐंद्रास्त्रेणसमायुज्यलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ ७१ ॥ तच्छिरःसशिरस्त्राणंश्रीमज्ज्वलितकुंडलं ॥ प्रम
थ्येंद्रजितःकायात्पातयामासभूतले ॥ ७२ ॥ तद्राक्षसतनूजस्यभिन्नस्कंधंशिरोमहत् ॥ तपनीयनिभंभूमौददृशेरुधिरोक्षितं ॥ ७३ ॥ हतःसनिपपा
तायधरण्यांरावणात्मजः ॥ कवचीसशिरस्त्राणोविप्रविद्धशरासनः ॥ ७४ ॥ चुक्रुशुस्तेततःसर्वेवानराःसविभीषणाः ॥ हृष्यंतेनिहतेतस्मिन्देवावृत्रव
धेयथा ॥ ७५ ॥ अथांतरिक्षेभूतानामृषीणांचमहात्मनां ॥ जज्ञेथजयसन्नादोगंधर्वाप्सरसामपि ॥ ७६ ॥

स्त्रांतरैर्वारयितुमशक्यं आशीविषत्वगुणकंयद्विषंमहासर्पस्तत्प्रख्यंतत्सदृशं देवसंघैःसमर्चितंपूजितंदेवराजीयत्वादेव ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ अर्थसाधनंआत्मनःकार्यसिद्धिहेतुभूतमिदंव
क्ष्यमाणवचनमस्त्राधिष्ठात्रींदेवतांप्रत्यब्रवीत् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ तपनीयनिभत्वेउपपत्तिःरुधिरोक्षितमिति ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ व्यपास्तोविशेषधर्मैरतएवगतजीवितः ॥ ८३ ॥ प्रशांतपीडाबहुलःप्रशांतबहुलपीडः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ प्रशशाम रजइतिशेषः

॥ लंकाम
पतितंसमभिज्ञायराक्षसीसामहाचमूः ॥ वध्यमानादिशोभेजेहरिभिर्जितकाशिभिः ॥ ७७ ॥ वानरैर्वध्यमानास्तेशस्त्राण्युत्सृज्यराक्षसाः
भिमुखाःसम्भुभ्रंष्टसंज्ञाःप्रधाविताः ॥ ७८ ॥ दुद्रुवुर्बहुधाभीताराक्षसाःशतशोदिशः ॥ त्यक्त्वाप्रहरणान्सर्वेपट्टिशासिपरश्वधान् ॥ ७९ ॥ केचिल्लंकांप
रित्रस्ताःप्रविष्टावानरार्दिताः ॥ समुद्रेपतिताःकेचित्केचित्पर्वतमाश्रिताः ॥ ८० ॥ हतमिंद्रजितंदृष्ट्वाशयानंचरणक्षितौ ॥ राक्षसानांसहस्रेषुनकश्चि
त्प्रत्यदृश्यत ॥ ८१ ॥ यथास्तंगतआदित्येनावतिष्ठंतिरश्मयः ॥ तथातस्मिन्निपतितेराक्षसास्तेगतादिशः ॥ ८२ ॥ शांतरश्मिरिवादित्योनिर्वाणइव
पावकः ॥ बभूवसमहाबाहुर्व्यपास्तगतजीवितः ॥ ८३ ॥ प्रशांतपीडाबहुलोविनष्टारिःप्रहर्षवान् ॥ बभूवलोकःपतितेराक्षसेंद्रसुतेतदा ॥ ८४ ॥ हर्षं
चशक्रोभगवान्सहसर्वैर्महर्षिभिः ॥ जगामनिहतेतस्मिन्राक्षसेपापकर्मणि ॥ ८५ ॥ आकाशेचापिदेवानांशुश्रुवेदुंदुभिस्वनः ॥ नृत्यद्भिरप्सरोभि
श्चगंधर्वैश्चमहात्मभिः ॥ ८६ ॥ ववर्षुःपुष्पवर्षाणितदद्भुतमिवाभवत् ॥ प्रशशामहतेतस्मिन्राक्षसेक्रूरकर्मणि ॥ ८७ ॥ शुद्धाआपोनभश्चैवजहृषु-
र्देवदानवाः ॥ आजग्मुःपतितेतस्मिन्सर्वलोकभयावहे ॥ ८८ ॥ ऊचुश्चसहितास्तुष्टादेवगंधर्वदानवाः ॥ विज्वराःशांतकलुषाब्राह्मणाविचरंत्विति
॥ ८९ ॥ ततोभ्यनंदन्संहृष्टाःसमरेहरियूथपाः ॥ तमप्रतिबलंदृष्ट्वाहतंनैर्ऋतपुंगवं ॥ ९० ॥ विभीषणोहनूमांश्चजांबवांश्चर्क्षयूथपः ॥ विजयेनाभिनं
दंतस्तुष्टुवुश्चापिलक्ष्मणं ॥ ९१ ॥ क्ष्वेडंतश्चप्लुवंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः ॥ लब्धलक्षारघुसुतंपरिवार्योपतस्थिरे ॥ ९२ ॥ लांगूलानिप्रविध्यंतःस्फोट
यंतश्चवानराः ॥ लक्ष्मणोजयतीत्येववाक्यंविश्रावयंस्तदा ॥ ९३ ॥ अन्योन्यंचसमाश्लिष्यहरयोहृष्टमानसाः ॥ चक्रुरुच्चावचगुणाराघवाश्रयस
त्कथाः ॥ ९४ ॥

॥ ८७ ॥ आपःशुद्धाः यस्माद्देवदानवाः दानवानामपितच्छत्रुत्वात्तेषामपिहर्षः आजग्मुरितिदेवदानवाइत्यनुकर्षः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ लब्धलक्षाःप्राप्तहर्षावसराः रल
योरभेदात्प्राप्तरक्षणाइत्यपि रघुसुतंरघुवंशजं ॥ ९२ ॥ विश्रावयन्व्यश्रावयन् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥

उपलभन्उपालभन् ॥ ९५ ॥ कतकः ॥ ८३ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकनवतितमः सर्गः ॥ ९१ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ रुधिरेति ॥ १ ॥ सन्निपत्यसंगृह्य ॥ २ ॥ युद्धव्रणजपीडावशाद्विभीषणंहनूमंतंचावष्टभ्य अवलंब्येत्यर्थः ॥ ३ ॥ अभिक्रम्यप्रदक्षिणीकृत्य शक्रस्येंद्रानुजोयथायथोपेंद्रइंद्रसमीपेतिष्ठति तद्वत् इंद्रस्येवबृहस्पतिरितिपाठे गुणप्रधानभावेनावस्थानमात्रेदृष्टांतइत्यर्थः ॥ ४ ॥ निघ्नन्निति विभीषणइत्याकर्षः हृष्टोविभीषणःसंतुष्टागमनेनैवेंद्रजिद्वधंनिघ्ननन्बोधयन्निवनिक

तदसुकरमथाभिवीक्ष्यहृष्टाःप्रियसुहृदोयुधिलक्ष्मणस्यकर्म ॥ परममुपलभन्मनःप्रहर्षंविनिहतमिंद्ररिपुंनिशम्यदेवाः ॥ ९५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदि० युद्धकांडेएकनवतितमःसर्गः ॥ ९१ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ रुधिरक्लिन्नगात्रस्तुलक्ष्मणःशुभलक्षणः ॥ बभूवहृष्टस्तंहत्वाशत्रुंजेतारमाहवे ॥ १ ॥ ततःसजांबवंतंचहनूमंतंचवीर्यवान् ॥ सन्निपत्यमहातेजास्तांश्चसर्वान्वनौकसः ॥ २ ॥ आजगामततःशीघ्रंयत्रसुग्रीवराघवौ ॥ विभीषणमवष्टभ्यहनूमंतंचलक्ष्मणः ॥ ३ ॥ ततोराममभिक्रम्यसौमित्रिरभिवाद्यच ॥ तस्थौभ्रातृसमीपस्थःशक्रस्येंद्रानुजोयथा ॥ ४ ॥ निघ्नन्निवचागत्यराघवायमहात्मने ॥ आचचक्षेतदावीरोघोरमिंद्रजितोवधं ॥ ५ ॥ रावणेस्तुशिरश्छिन्नंलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ न्यवेदयतरामायतदाहृष्टोविभीषणः ॥ ६ ॥ श्रुत्वैवतुमहावीर्योलक्ष्मणेनेंद्रजिद्वधं ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेवाक्यंचेदमुवाचह ॥ ७ ॥ साधुलक्ष्मणतुष्टोस्मिकर्मचासुकरंकृतं ॥ रावणेर्हिविनाशेनजितमित्युपधारय ॥ ८ ॥ सतंशिरस्युपाघ्रायलक्ष्मणंकीर्तिवर्धनं ॥ लज्जमानंबलात्स्नेहादंकमारोप्यवीर्यवान् ॥ ९ ॥ उपवेश्यतमुत्संगेपरिष्वज्यावपीडितं ॥ भ्रातरंलक्ष्मणंस्निग्धंपुनःपुनरुदैक्षत ॥ १० ॥ शल्यसंपीडितंशस्तंनिःश्वसंतंतुलक्ष्मणं ॥ रामस्तुदुःखसंतप्तंतंतुनिःश्वासपीडितं ॥ ११ ॥ मूर्ध्निचैनमुपाघ्रायभूयःसंस्पृश्यचत्वरन् ॥ उवाचलक्ष्मणंवाक्यमाश्वास्यपुरुषर्षभः ॥ १२ ॥

टमागत्यराघवायसामान्यतइंद्रजिद्वधमाचचक्षे ॥ ५ ॥ ततःकिंकर्तृकोवधइत्याकांक्षायामाह रावणेरिति छिन्नमितिन्यवेदयत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ जितमित्युपधारय इदानीमेवास्माभिरितिशेषः ॥ ८ ॥ लज्जमानंभ्रातुसन्निधौएवंकृतमितिकुंलज्जयायुतं क्रियाबाहुल्याच्चैतेषुश्लोकेषुपुनःपुनःकर्मपदप्रयोगः अंकमारोप्यअंकेउपवेशनायाकृष्य ॥ ९ ॥ अवपीडितंशस्त्रव्रणैरितिशेषः यद्वावपीडितंगाढमालिंग्य ॥ १० ॥ शस्तंकृत्तगात्रं ॥ ११ ॥ १२ ॥

दुष्करकर्मणाइतरदुष्करपौरुषेण त्वयेतिशेषः पुत्रेहतेरावणमप्यहतमेवमन्ये तद्वधस्येषत्करत्वादितिभावः ॥ १३ ॥ १४ ॥ व्यपाश्रयःअवलंबनभूतः एवंलक्ष्मणमाश्वास्यविभीषणादीन्प्याश्वासयति विभीषणेनेति ॥ १५ ॥ अहोरात्रैस्त्रिभिरिति दशम्यांचतुर्थप्रहरेआरंभात्त्रयोदश्यांचतुर्थप्रहरेवधादितिभावः अद्यनिरमित्रःकृतोस्मि कथंरावणेजीवतिनिरमित्रत्वं

कृतंपरमकल्याणंकर्मदुष्करकर्मणा ॥ अद्यमन्येहतेपुत्रेरावणंनिहतंयुधि ॥ १३ ॥ अद्याहंविजयीशत्रौहतेतस्मिन्दुरात्मनि ॥ रावणस्यनृशंसस्यदिष्ट्यावीरत्वयारणे ॥ १४ ॥ छिन्नोहिदक्षिणोबाहुःसहितस्यव्यपाश्रयः ॥ विभीषणहनूमद्भ्यांकृतंकर्ममहद्रणे ॥ १५ ॥ अहोरात्रैस्त्रिभिर्वीरःकथंचिद्विनिपातितः ॥ निरमित्रःकृतोस्म्यद्यनिर्यास्यतिहिरावणः ॥ १६ ॥ बलव्यूहेनमहतानिर्यास्यतिहिरावणः ॥ बलव्यूहेनमहताश्रुत्वापुत्रंनिपातितं ॥ १७ ॥ तंपुत्रवधसंतप्तंनिर्यातंराक्षसाधिपं ॥ बलेनावृत्यमहतानिहनिष्यामिदुर्जयं ॥ १८ ॥ त्वयालक्ष्मणनाथेनसीताचपृथिवीचमे ॥ नदुष्प्रापाहतेतस्मिन्शक्रजेतरिचाहवे ॥ १९ ॥ सतंभ्रातरमाश्वास्यपरिष्वज्यचराघवः ॥ रामःसुषेणंमुदितःसमाभाष्येदमब्रवीत् ॥ २० ॥ विशल्योयंमहाप्राज्ञःसौमित्रिर्मित्रवत्सलः ॥ यथाभवतिसुस्वस्थस्तथात्वंसमुदाचर ॥ २१ ॥ विशल्यःक्रियतांक्षिप्रंसौमित्रिर्मित्रवत्सलः ॥ ऋक्षवानरसैन्यानांशूराणांद्रुमयोधिनां ॥ २२ ॥ येचाप्यन्येत्रयुध्यंतिसशल्याव्रणिनस्तथा ॥ तेपिसर्वेप्रयत्नेनक्रियतांसुखिनस्तथा ॥ २३ ॥ एवमुक्तःसरामेणमहात्माहरियूथपः ॥ लक्ष्मणायददौनस्तःसुषेणःपरमौषधं ॥ २४ ॥ सतस्यगंधमाघ्रायविशल्यःसमपद्यत ॥ तदानिर्वेदनश्चैवसंरूढव्रणएवच ॥ २५ ॥ विभीषणमुखानांचसुहृदांराघवाज्ञया ॥ सर्ववानरमुख्यानांचिकित्सामकरोत्तदा ॥ २६ ॥ ततःप्रकृतिमापन्नोहृतशल्योगतक्लमः ॥ सौमित्रिर्मुमुदेतत्रक्षणेनविगतज्वरः ॥ २७ ॥

तत्राह निर्यास्यतीति अवश्यंनिर्यास्यति ॥ १६ ॥ १७ ॥ निर्यातंचतंमहताबलेनसहजेनावृत्याक्रम्यनिहनिष्यामि ॥ १८ ॥ हेलक्ष्मण नाथेन उपलालनार्थंनाथशब्दप्रयोगः ॥ १९ ॥ समाभाष्यसुषेणेत्येवंसंबोध्य ॥ २० ॥ विशल्यइति ओषधिपर्वतानयनोत्तरमोषध्यःसुषेणेनसंगृह्यस्थापिताइत्यनेनज्ञायते ॥ २१ ॥ २२ ॥ येवानराःसशल्याव्रणिनश्चतेपिविशल्याःप्ररूढव्रणाश्चकार्याः ॥ २३ ॥ नस्तःनासिकायां ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ कतकः ॥ ८४ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्विनवतितमःसर्गः ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ अथरावणवृत्तांतमाह त तइत्यादि सचिवाअवशिष्टसुपार्श्वादिमंत्रिणः अवज्ञायअवक्षिमाज्ञाज्ञानंयस्यतस्मै पुत्रवधवृत्तांतज्ञानरहितायेत्यर्थः तीर्थस्तुअवज्ञायअभिज्ञायदृष्ट्वा पूर्वंश्रुत्वापश्चाद्युद्धभूमिंगत्वाप्र त्यक्षीकृत्याचचक्षुरित्यर्थमाह ॥ १ ॥ मिषतांनइति योद्धृराक्षसैर्दर्शनाच्छिन्यायेनबोध्यं मिषतोऽनादृत्येत्यर्थः ॥ २ ॥ विबुधान्देवानिंद्रंचजयतीतिविबुधेंद्रजित् ॥ ३ ॥ परमान्लो

तदैवरामःप्लवगाधिपस्तथाविभीषणश्चर्क्षपतिश्चवीर्यवान् ॥ अवेक्ष्यसौमित्रिमरोगमुत्थितंमुदाससैन्याःसुचिरंजहर्षिरे ॥ २८ ॥ अपूजयत्कर्मसल क्ष्मणस्यसुदुष्करंदाशरथिर्महात्मा ॥ बभूवहृष्टोयुधिवानरेंद्रोनिशम्यतंशक्रजितंनिपातितं ॥ २९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिका व्येयुद्धकांडेद्विनवतितमःसर्गः ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ततःपौलस्त्यसचिवाःश्रुत्वाचेंद्रजितोवधं ॥ आचचक्षुरवज्ञायदशग्रीवा यसत्वराः ॥ १ ॥ युद्धेहतोमहाराजलक्ष्मणेनतवात्मजः ॥ विभीषणसहायेनमिषतांनोमहाद्युतिः ॥ २ ॥ शूरःशूरेणसंगम्यसंयुगेष्वपराजितः ॥ लक्ष्मणे नहतःशूरःपुत्रस्तेविबुधेंद्रजित् ॥ ३ ॥ गतःसपरमान्लोकान्शरैःसंतर्प्यलक्ष्मणं ॥ सतंप्रतिभयंश्रुत्वावधंपुत्रस्यदारुणं ॥ ४ ॥ घोरमिंद्रजितःसंख्ये कश्मलंप्राविशन्महत् ॥ उपलभ्यचिरात्संज्ञांराजाराक्षसपुंगवः ॥ ५ ॥ पुत्रशोकाकुलोदीनोविललापाकुलेंद्रियः ॥ हाराक्षसचमूमुख्यममवत्समहा बल ॥ ६ ॥ जित्वेंद्रंकथमद्यत्वंलक्ष्मणस्यवशंगतः ॥ ननुत्वमिषुभिःक्रुद्धोभिंद्याःकालांतकावपि ॥ ७ ॥ मंदरस्यापिशृंगाणिकिंपुनर्लक्ष्मणंयुधि ॥ अ द्यवैवस्वतोराजाभूयोबहुमतोमम ॥ ८ ॥ येनाद्यत्वंमहाबाहोसंयुक्तःकालधर्मणा ॥ एषपंथाःसुयोधानांसर्वामरगणेष्वपि ॥ यःकृतेहन्यतेभर्तुःसपु मान्स्वर्गमृच्छति ॥ ९ ॥ अद्यदेवगणाःसर्वेलोकपालामहर्षयः ॥ हतमिंद्रजितंदृष्ट्वासुखंस्वप्स्यंतिनिर्भयाः ॥ १० ॥

कान्वीरप्राप्यानितिभावः दारुणंशोकजनकत्वात् प्रतिभयंअतिभयंकरं ॥ ४ ॥ घोरंतीक्ष्णं कश्मलंमूर्छा ॥ ५ ॥ ६ ॥ कालांतकौ कालःसर्वसंहारकः अंतकस्तदधिकृतः ॥ ७ ॥ भू योबहुमतःमयात्यंतश्लाघनीयः ॥ ८ ॥ येनवैवस्वतेनत्वंकालधर्मणाकालधर्मेणसंयुक्तःसंयोजितः योभर्तुःकृतेहन्यतेसपुमान्स्वर्गंगच्छति एषपंथाःसुयोधानांनरराक्षोसुरवानरयोधानां नकेवलमेतेष्वेवकिंतुदेवादिगणेष्वपीत्याह सर्वामरेति एवंयुद्धमरणस्यसकलशूरजनाकांक्षिततयायुद्धहतंत्वांनशोचामीतिभावः ॥ ९ ॥ १० ॥

त्रयोलोकाःपातालांतरिक्षस्वर्गाः पृथिव्याःपृथगुक्तेः सकाननवानिर्भयेत्यनुकर्षः किंचममैकेनेंद्रजिताशून्यासर्वापृथिवीशून्येवभाति ॥ ११ ॥ रवंरोदनजं ॥ १२ ॥ १३ ॥ नामेतित्र सिद्धौ ममत्वयाप्रेतकार्याणिकर्तुंयोग्यानि त्वंतुविपरीतेवर्तसे यतस्त्वदीयानिमयाकर्तव्यानिभविष्यंति ॥ १४ ॥ १५ ॥ रावणंचसमाधिगमितिपाठेसम्यगाधिःसमाधिर्मनोव्यथातांग

अद्यलोकास्त्रयःकृत्स्नापृथिवीचसकानना ॥ एकेनेंद्रजिताहीनाशून्येवप्रतिभातिमे ॥ ११ ॥ अद्यनैर्ऋतकन्यानांश्रोष्याम्यंतःपुरेरवं ॥ करेणुसंघस्य यथानिनादंगिरिगह्वरे ॥ १२ ॥ यौवराज्यंचलंकांचरक्षांसिचपरंतप ॥ मातरंमांचभार्याश्चक्वगतोसिविहायनः ॥ १३ ॥ ममनामत्वयावीरगत स्ययमसादनं ॥ प्रेतकार्याणिकार्याणिविपरीतेहिवर्तसे ॥ १४ ॥ सत्वंजीवतिसुग्रीवेलक्ष्मणेनचराघवे ॥ ममशल्यमनुद्धृत्यक्वगतोसिविहायनः ॥ १५ ॥ एवमादिविलापार्तंरावणंराक्षसाधिपं ॥ आविवेशमहान्कोपःपुत्रव्यसनसंभवः ॥ १६ ॥ प्रकृत्याकोपनंह्येनंपुत्रस्यपुनराधयः ॥ दीप्तंसंदी पयामासुर्घर्मेऽर्कमिवरश्मयः ॥ १७ ॥ कोपाद्विजृंभमाणस्यवक्त्राद्व्यक्तमिवज्वलन् ॥ उत्पपातसधूमाग्निर्वृत्रस्यवदनादिव ॥ १८ ॥ सपुत्रवधसंत प्तःशूरःक्रोधवशंगतः ॥ समीक्ष्यरावणोबुद्ध्यावैदेह्यारोचयद्वधं ॥ १९ ॥ तस्यप्रकृत्यारक्तेचरक्तेक्रोधाग्निनापिच ॥ रावणस्यमहाघोरेदीप्तेनेत्रेबभूव तुः ॥ २० ॥ घोरंप्रकृत्यारूपंतत्तस्यक्रोधाग्निमूर्छितं ॥ बभूवरूपंक्रुद्धस्यरुद्रस्येवव्यवस्थितं ॥ २१ ॥ तस्यक्रुद्धस्यनेत्राभ्यांप्रापतन्नश्रुबिंदवः ॥ दीपा भ्यामिवदीप्ताभ्यांसार्चिषःस्नेहबिंदवः ॥ २२ ॥ दंतान्विदशतस्तस्यश्रूयतेदशनस्वनः ॥ यंत्रस्याकृष्यमाणस्यमथतोदानवैरिव ॥ २३ ॥ तमंतक मिवक्रुद्धंचराचरचिखादिषुं ॥ वीक्षमाणंदिशःसर्वाराक्षसानोपचक्रमुः ॥ २४ ॥ ततःपरमसंक्रुद्धोरावणोराक्षसाधिपः ॥ अब्रवीद्रक्षसांमध्येसंस्तं भयिषुराहवे ॥ २५ ॥

च्छतीत्यर्थइतितीर्थः ॥ १६ ॥ पुत्रस्याधयःपुत्रनाशजाआधयः प्रकृत्याकोपनमतएवदीप्तंनित्यंकोपदीप्तंपुनश्चाधयोदीपयामासुः ॥ १७ ॥ १८ ॥ बुद्ध्यासमीक्ष्यवैदेहीकिलमेपुत्रवध मूलमित्यालोच्येत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ यंत्रस्यमंदररूपमथनयंत्रस्य वासुकिनाकर्षणेनदानवैःकृष्यमाणस्यमथतःक्षीराब्धिमथनंकुर्वतोमंदरस्येव ॥ २३ ॥ नोपचक्रमुः समीपंनप्रापुः ॥ २४ ॥ आहवेयुद्धे संस्तंभयिषुःप्रतिष्ठापयितुमिच्छुः राक्षसानितिशेषः द्वित्वाभावआर्षः ॥ २५ ॥

अवकाशेषुतत्तत्तपःसमाप्तिसमयेषुस्वायंभुवस्थानविषयेषुवा ॥ २६ ॥ व्युष्ट्याफलोदयेन ॥ २७ ॥ भयाभावेहेतुमाह कवचमिति ॥ २८ ॥ क्रुद्धोक्तित्वादयेत्यस्यपुनरुक्तिर्नदोषाय
प्रतीयात्अभिमुखोभवेत् ॥ २९ ॥ तदेत्यस्यव्याख्यानं देवासुरविमर्देष्विति तद्विषयेःशिक्षसन्नेनप्रीतेनयद्धनुर्दत्तं ॥ ३० ॥ तदद्यतूर्यशतैरनेकमंगलवाद्यध्वनिभिःसहपरंधनुर्ब्रह्मदत्तंधनु
रुत्थाप्यतांउद्भियतां आहवेरामलक्ष्मणयोर्वधाय ॥ ३१ ॥ व्यवस्यतव्यवास्यत निश्चितवानित्यर्थः ॥ ३२ ॥ सुघोरःघोरचित्तः ॥ ३३ ॥ किंचिदेवहतंतदेवहतत्वात्तत्रतस्मिन्कालेइयं

मयावर्षसहस्राणिचरित्वापरमंतपः॥तेषुतेष्ववकाशेषुस्वयंभूःपरितोषितः॥ २६ ॥तस्यैवतपसोव्युष्ट्याप्रसादाच्चस्वयंभुवः॥नासुरेभ्योनदेवेभ्यो
भयंममकदाचन॥ २७॥ कवचंब्रह्मदत्तंमेयदादित्यसमप्रभं ॥ देवासुरविमर्देषुनच्छिन्नंवज्रमुष्टिभिः ॥ २८॥ तेनमामद्यसंयुक्तंरथस्थमिहसंयु
गे॥प्रतीयात्कोद्यमामाजौसाक्षादपिपुरंदरः ॥ २९ ॥ यत्तदाभिप्रसन्नेनसशरंकार्मुकंमहत्॥देवासुरविमर्देषुममदत्तंस्वयंभुवा॥ ३० ॥अद्यतूर्य
शतैर्भीमंधनुरुत्थाप्यतांमम॥रामलक्ष्मणयोरेववधायपरमाहवे॥ ३१ ॥ सपुत्रवधसंतप्तःक्रूरःक्रोधवशंगतः॥समीक्ष्यरावणोबुद्ध्यासीतांहंतुंव्य
वस्यत ॥ ३२ ॥ प्रत्यवेक्ष्यतुताम्राक्षःसुघोरोघोरदर्शनः ॥ दीनोदीनस्वरान्सर्वांस्तानुवाचनिशाचरान् ॥ ३३ ॥ माययाममवत्सेनवंचनार्थंवनौक
सां॥किंचिदेवहतंतत्रसीतेयमितिदर्शितं ॥ ३४ ॥ तदिदंतथ्यमेवाहंकरिष्येप्रियमात्मनः॥वैदेहींनाशयिष्यामिक्षत्रबंधुमनुव्रतां॥ इत्येवमुक्त्वास
चिवान्खड्गमाशुपरामृशत्॥ ३५ ॥ उद्धृत्यगुणसंपन्नंविमलांबरवर्चसं ॥ निष्पपातसवेगेनसभार्यःसचिवैर्वृतः॥ ३६॥ रावणःपुत्रशोकेनभृशमा
कुलचेतनः ॥ संक्रुद्धःखड्गमादायसहसायत्रमैथिली ॥ ३७॥ व्रजंतंराक्षसंप्रेक्ष्यसिंहनादंविचुक्रुशुः॥ ऊचुश्चान्योन्यमालिंग्यसंक्रुद्धंप्रेक्ष्यराक्षसं
॥ ३८॥ अद्यैनंतावुभौदृष्ट्वाभ्रातरौप्रव्यथिष्यतः॥लोकपालाहिचत्वारःक्रुद्धेनानेननिर्जिताः॥बहवःशत्रवश्चान्येसंयुगेष्वभिपातिताः॥ ३९॥

वास्तवसीताहतेतिमृषैवदर्शितंतदिदंशत्रूणामप्रियकरंरूपंवस्तुआत्मनःप्रियंतथ्यमेवकरिष्ये ॥ ३४ ॥ यदेवमतोवैदेहीमिति क्षत्रबंधुंवस्तुतोऽक्षत्रियं ॥ ३५ ॥ विमलांबरवर्चसंनिर्मलाका ॥ १५५॥
शकांति ॥ ३६ ॥ यत्रमैथिलीतत्रनिष्पपात ॥ ३७ ॥ सिंहनादंविचुक्रुशुः तद्रूपंक्रोशनंकृतवंतः सचिवाइतिशेषः ॥ ३८ ॥ तेषांसिंहनादप्रवृत्तौकारणमाहद्याभ्यामद्यैनमिति ॥ ३९ ॥

आहृत्यरत्नानिभुंक्ते ॥ ४० ॥ अशोकवनिकांगतांवैदेहीमभिदुद्राव ॥ ४१ ॥ ग्रहःकुजादिः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ निवार्यमाणमप्यनिवर्तिनं अनुवर्तिनमितिपाठेभिमुखमागच्छंतं ॥ ४४ ॥
यथायेनप्रकारेणअनुभूयमानोयंमामभिद्रवति ॥ ४५ ॥ वधिष्यतीत्यत्रकारणमाह बहुशइति ॥ ४६ ॥ अनुपस्थानेसतिअनंगीकारेसति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ रामलक्ष्मणावहत्वा

त्रिषुलोकेषुरत्नानिभुंक्तेआहृत्यरावणः॥ विक्रमेचबलेचैवनास्यस्यसदृशोभुवि॥ ४०॥ तेषांसंजल्पमानानामशोकवनिकांगतां ॥ अभिदुद्राववै
देहींरावणःक्रोधमूर्च्छितः॥ ४१॥ वार्यमाणःसुसंक्रुद्धःसुहृद्भिर्हितबुद्धिभिः॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धःखेग्रहोरोहिणीमिव ॥ ४२॥ मैथिलीरक्ष्यमाणा
तुराक्षसीभिरनिंदिता॥ददर्शराक्षसंक्रुद्धंनिस्त्रिंशवरधारिणं॥ ४३॥ तंनिशम्यसनिस्त्रिंशंव्यथिताजनकात्मजा ॥ निवार्यमाणंबहुशःसुहृद्भिरनिव
र्तिनं ॥ ४४॥ सीतादुःखसमाविष्टाविलपंतीदमब्रवीत्॥ यथायंमामभिक्रुद्धःसमभिद्रवतिस्वयं॥ वधिष्यतिसनाथांमामनाथामिवदुर्मतिः॥४५॥
बहुशश्चोदयामासभर्तारंमामनुव्रतां॥ भार्याममभवस्वेतिप्रत्याख्यातोध्रुवंमया॥ ४६॥ सोयंमामनुपस्थानेव्यक्तंनैराश्यमागतः ॥ क्रोधमोहसमा
विष्टोव्यक्तंमांहंतुमुद्यतः॥ ४७॥ अथवातौनरव्याघ्रौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ मन्निमित्तमनार्येणसमरेद्यनिपातितौ॥ ४८॥ भैरवोहिमहान्नादोराक्ष
सानांश्रुतोमया॥ बहूनामिहहृष्टानांतथाविक्रोशतांप्रियं ॥ ४९ ॥ अहोधिङ्मन्निमित्तोयंविनाशोराजपुत्रयोः ॥ अथवापुत्रशोकेनअहत्वारामल
क्ष्मणौ॥ ५० ॥ विधमिष्यतिमांरौद्रोराक्षसःपापनिश्चयः॥ हनूमतस्तुतद्वाक्यंनकृतंक्षुद्रयामया ॥ ५१ ॥ यद्यहंतस्यपृष्ठेनतदायासमनिर्जिता॥ नाद्यै
वमनुशोचेयंभर्तुरंकगतासती॥ ५२ ॥ मन्येतुहृदयंतस्याःकौसल्यायाःफलिष्यति ॥ एकपुत्रायदापुत्रंविनष्टंश्रोष्यतेयुधि ॥ ५३ ॥ साहिजन्मचबा
ल्यंचयौवनंचमहात्मनः॥ धर्मकार्याणिरूपंचरुदंतीसंस्मरिष्यति॥ ५४॥ निराशानिहतेपुत्रेदत्वाश्राद्धमचेतना॥ अग्निमावेक्ष्यतेनूनमपोवापिप्रवे
क्ष्यति॥ ५५॥ धिगस्तुकुब्जामसतींमंथरांपापनिश्चयां॥ यन्निमित्तमिमंशोकंकौसल्याप्रतिपत्स्यते॥ ५६॥

तौहंतुमशक्नुवानेन ॥ ५० ॥ हनूमतस्तुतद्वाक्यंमत्पृष्ठमारोहेदानीमेवत्वांरामसमीपंनेष्यामीत्युक्तरूपं रामेणानिर्जितापियदितदाऽयासंअयासिषं तदाद्यैवंनानुशोचेयं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥
यदाश्रोष्यतेतदाफलिष्यतिस्फुटिष्यति यद्रिामोपिहन्यतइतिशेषः तदेवाह एकपुत्रेति ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

एवंविलपंतींचंद्रेणविनाकृतःग्रहवशंगतांरोहिणीमिवमैथिलींदृष्ट्वा ॥ ५७ ॥ सुपार्श्वोनामामात्यःशुचिःशुद्धव्रतस्तदितरसचिवैरेवंवक्तुमयोग्यमितिनिवार्यमाणोपिरावणंप्रतीदमब्रवीत् अस्यैवाविंध्यइतिनामांतरं अतएवभारते अशोकवनिकास्थांतांरामदर्शनलालसां खड्गमादायदुष्टात्माजवेनाभिपपातह तद्बुध्वातस्यदुर्बुद्धेरविंध्यःपापनिश्चयं शमयामाससंक्रुद्धंश्रूयतांयेनहेतुनेत्युक्तं ॥ ५८ ॥ वैश्रवणानुजेत्यनेनमहाकुलप्रसूतत्वमुक्तं ॥ ५९ ॥ धर्मपालनंचतवायुक्तंधार्मिकत्वादेवेत्याह वेदेति वेदविद्यामहापेक्षितब्रह्मचर्यव्रतपूर्वंविद्यांगृहीत्वास्मा

इत्येवंमैथिलींदृष्ट्वाविलपंतींतपस्विनीं॥ रोहिणीमिवचंद्रेणविनाग्रहवशंगतां॥ ५७॥ एतस्मिन्नंतरेतस्यअमात्यःशीलवाञ्छुचिः ॥ सुपार्श्वोनाम मेधावीरावणंरक्षसांवरं॥ निवार्यमाणःसचिवैरिदंवचनमब्रवीत्॥ ५८॥ कथंनामदशग्रीवसाक्षाद्वैश्रवणानुज ॥ हंतुमिच्छसिवैदेहींक्रोधाद्धर्मम पास्यच॥ ५९॥ वेदविद्याव्रतस्नातःस्वकर्मनिरतस्तथा॥ स्त्रियःकस्माद्वधंवीरमन्यसेराक्षसेश्वर ॥ ६० ॥ मैथिलींरूपसंपन्नांप्रत्यवेक्षस्वपार्थिव॥ त स्मिन्नेवसहास्माभिराहवेक्रोधमुत्सृज ॥६१॥ अभ्युत्थानंत्वमद्यैवकृष्णपक्षचतुर्दशी॥ कृत्वानिर्याह्यमावास्यांविजयायबलैर्वृतः॥ ६२॥ शूरोधी मान्रथीखड्गीरथप्रवरमास्थितः॥ हत्वादाशरथिंरामंभवान्प्राप्स्यतिमैथिलीं॥ ६३॥ सतदुरात्मासुहृदानिवेदितंवचःसुधर्म्यंप्रतिगृह्यरावणः॥ गृहं जगामाथततश्चवीर्यवान्पुनःसभांचप्रययौसुहृद्वृतः॥ ६४॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रिनवतितमःसर्गः॥९३॥ ९४॥ सप्रविश्यसभांराजादीनःपरमदुःखितः॥ निषसादासनेमुख्येसिंहःक्रुद्धइवश्वसन्॥ १॥ अब्रवीच्चसतान्सर्वान्बलमुख्यान्महाबलः॥ रावणःप्रांज लिर्वाक्यंपुत्रव्यसनकर्शितः॥ २॥ सर्वेभवंतःसर्वेणहस्त्यश्वेनसमावृताः॥ निर्यातरथसंघैश्चहस्त्यश्वैश्चोपशोभिताः॥ ३॥

तोगुरुकुलात्स्नातः तदनंतरंदारग्रहणपूर्वंनित्याग्निहोत्रादिस्वकर्मनिरतः ॥ ६० ॥ रूपसंपन्नांमैथिलींप्रत्यवेक्षस्व रामवधपर्यंतमितिशेषः त्वंतस्मिन्नेवराघवएवक्रोधमुत्सृज ॥ ६१ ॥ अद्यकृष्णपक्षचतुर्दशीतस्यामभ्युत्थानंसमरोद्योगंकृत्वाअमवास्यायांविजयायनिर्याहिप्रस्थानंकुरु ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ कतकः ॥ ८५ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रिनवतितमःसर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ सइति ॥ १ ॥ रावणःप्रांजलिरिति परमापदःप्राप्त्याअवशिष्टानांयुद्धेमुख्यार्थंनमस्कारंकरोतीत्याशयः ॥ २ ॥ सर्वेणएकमपिहस्त्यश्वरथपादातमत्यक्त्वेत्यर्थः ॥ ३ ॥

एकंराममंपरिक्षिप्येति तस्यैवमूलत्वात्तमेकमेवपरिक्षिप्यपरितोनिरुध्यहंतुमर्हथ शरवर्षाणि वर्षयेतिशेषः ॥ ४ ॥ अथवेति अथरामहननासंभवेभवद्भिरद्यभिन्नगात्रंश्वोनिहंतास्मि ॥ ५ ॥ इत्येतद्वाक्यंप्रथमपक्षोक्तं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ सूर्यस्योदयनंप्रति चतुर्दशीसूर्योदयमारभ्येत्यर्थः त्रयोदशीरात्रिशेषेरावणस्यसीतासमीपगमनमितिबोध्यं ॥ ९ ॥ गदाभिरन्योन्यं

एकंराममंपरिक्षिप्यसमरेहंतुमर्हथ॥ प्रहृष्टाःशरवर्षाणिप्रावृट्कालइवांबुदाः॥ ४॥ अथवाहंशरैस्तीक्ष्णैर्भिन्नगात्रंमहाहवे ॥ भवद्भिःश्वोनिहंतास्मि रामंलोकस्यपश्यतः॥ ५॥ इत्येतद्वाक्यमादायराक्षसेंद्रस्यराक्षसाः॥ निर्ययुस्तेरथैःशीघ्रैर्नानानीकैश्चसंयुताः॥ ६ ॥ परिघान्पट्टिशांश्चैवशरखड्गपर श्वधान्॥ शरीरांतकरान्सर्वेचिक्षिपुर्वानरान्प्रति॥ ७॥ वानराश्चद्रुमाञ्छैलान्राक्षसान्प्रतिचिक्षिपुः॥ ८॥ ससंग्रामोमहाभीमःसूर्यस्योदयनंप्रति॥ रक्षसांवानराणांचतुमुलःसमपद्यत॥ ९॥ तेगदाभिश्चचित्राभिःप्रासैःखड्गैःपरश्वधैः॥ अन्योन्यंसमरेजघ्नुस्तदावानरराक्षसाः॥ १०॥ एवंप्रवृत्ते संग्रामेत्यद्भुतंसुमहद्रजः॥ रक्षसांवानराणांचशांतंशोणितविस्रवैः॥ ११॥ मातंगरथकूलाश्चशरमत्स्याध्वजद्रुमाः॥ शरीरसंघाटवहाःप्रसस्रुःशो णितापगाः॥ १२॥ ततस्तेवानराःसर्वेशोणितौघपरिप्लुताः॥ ध्वजवर्मरथानश्वान्नानाप्रहरणानिच॥ आप्लुत्याप्लुत्यसमरेवानरेंद्राबभंजिरे॥ १३॥ केशान्कर्णललाटंचनासिकाश्चप्लवंगमाः॥ रक्षसांदशनैस्तीक्ष्णैर्नखैश्चापिव्यकर्तयन्॥ १४॥ एकैकंराक्षसंसंख्येशतंवानरपुंगवाः॥ अभ्यधावंतप तितंवृक्षंशकुनयोयथा॥ १५॥ तदागदाभिर्गुर्वीभिःप्रासैःखड्गैःपरश्वधैः॥ निर्जघ्नुर्वानरान्घोरान्राक्षसाःपर्वतोपमाः॥ १६॥ राक्षसैर्वध्यमाना नांवानराणांमहाचमूः॥ शरण्यंशरणंयातारामंदशरथात्मजं॥ १७॥ ततोरामोमहातेजाधनुरादायवीर्यवान्॥ प्रविश्यराक्षसंसैन्यंशरवर्षंववर्षच ॥ १८॥ प्रविष्टंतुतदारामंमेघाःसूर्यमिवांबरे॥ नाधिजग्मुर्महाघोरानिर्दहंतंशराग्निना॥ १९॥ कृतान्येवसुघोराणिरामेणरजनीचराः॥ रणेरा मस्यददृशुःकर्माण्यसुकराणिते॥ २०॥

जघ्नुः यद्यपिवानराणांगदाद्यायुधाभावस्तथापिराक्षसहस्तेभ्यआच्छिद्यगृहीतैस्तैस्तेषांयुद्धसंभवइतिबोध्यं ॥ १० ॥ ११ ॥ मातंगरथरूपेकूलेयासांताः शरीराण्येवसंघाटाःकाष्ठसमूहाःतान्वहंतिताः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ रजनीचरारामस्यरणेऽसुकराणिकर्माणिरामेणकृतान्येवददृशुःनतुक्रियमाणानि ॥ २० ॥

तथातत्कर्तारमपिनदृदृशुरित्याह चालयंतमिति कर्तुरदृष्टत्वेपिक्रियामात्रदर्शनेदृष्टांतोवातंवनमतंयथा स्पर्शविधमनादिकार्यैर्यथावायुरनुमितएवभवतितथारामोप्यनुमितएवनप्रत्यक्ष इतिभावः ॥ २१ ॥ २२ ॥ इंद्रियार्थाःशब्दादिविषयास्तेषुतिष्ठंतमनुभवितृत्वेनावस्थितंभूतात्मानंजीवंप्रजायथानपश्यंतिप्रत्यक्षतस्तद्वदित्यर्थः ॥ २३ ॥ एषगजानीकवर्तीगजानीकमे षहंतिनान्यमितिगजानीकस्थामन्यंते एवमन्येपिमन्यंतेस्मेत्यर्थः ॥ २४ ॥ इतिएषहंतीत्यादिप्रकारेणकुपिताःसर्वेतेराक्षसाःरामस्यसदृशान्सदृशत्वेनप्रतीयमानान्राक्षसान्रामसादृश्या दन्योन्यंजघ्नुः सदृशारावणस्यैतेरणेराक्षससत्तमाइतिपूर्वार्धपाठेरावणेनदेवासुरयुद्धादौसाक्षात्साक्षार्थमूलबलत्वात्तेषांदृष्टप्रत्ययानामत्यूर्जितबलानामेवसंगृहीतत्वात्तेषांरावणसादृश्यं

चालयंतंमहासैन्यंविधमंतंमहारथान् ॥ ददृशुस्तेनवैरामंवातंवनगतंयथा ॥ २१ ॥ छिन्नंभिन्नंशरैर्दग्धंप्रभग्नंशस्त्रपीडितं ॥ बलंरामेणददृशुर्नरामं शीघ्रकारिणं ॥ २२ ॥ प्रहरंतंशरीरेषुनतेपश्यंतिराघवं ॥ इंद्रियार्थेषुतिष्ठंतंभूतात्मानमिवप्रजाः ॥ २३ ॥ एषहंतिगजानीकमेषहंतिमहारथान् ॥ एष हंतिशरैस्तीक्ष्णैःपदातीन्वाजिभिःसह ॥ २४ ॥ इतितेराक्षसाःसर्वेरामस्यसदृशान्रणे ॥ अन्योन्यंकुपिताजघ्नुःसादृश्याद्राघवस्यतु ॥ २५ ॥ नतेददृशि रेरामंदहंतमपिवाहिनीं ॥ मोहिताःपरमास्त्रेणगांधर्वेणमहात्मना ॥ २६ ॥ तेतुरामसहस्राणिरणेपश्यंतिराक्षसाः ॥ पुनःपश्यंतिकाकुत्स्थमेकमेवमहा हवे ॥ २७ ॥ भ्रमंतींकांचनींकोटिंकार्मुकस्यमहात्मनः ॥ अलातचक्रप्रतिमांददृशुस्तेनराघवं ॥ २८ ॥ शरीरनाभिसत्वार्चिःशरारंनेमिकार्मुकं ॥ ज्याघोषतलनिर्घोषंतेजोबुद्धिगुणप्रभं ॥ २९ ॥ दिव्यास्त्रगुणपर्यंतंनिघ्नंतंयुधिराक्षसान् ॥ ददृशूरामचक्रंतत्कालचक्रमिवप्रजाः ॥ ३० ॥

॥ २५ ॥ राक्षसानांपरस्परंरामसादृश्यप्रतीतौकारणमाह मोहिताइति ॥ २६ ॥ अतएवतेरामसहस्राणिपश्यंति पुनश्चएकमेवपश्यंति ॥ २७ ॥ भ्रमंतीमाकर्णवेगतोऽनवस्थितां कांचनीं स्वर्णमयींकार्मुकस्यकोटिंधनुष्कोटिंवेगवशादलातचक्रप्रतिमांददृशूराघवंतुनेतिसंबंधः ॥ २८ ॥ राघवातिशयान्मंडलीकृतकार्मुकंराक्षसान्निघ्नंतंरामंकालचक्रेणोपमिनोति शरीरेति शरीरंमध्यदेहएवनाभिश्चक्रस्येवमध्यंयस्यतत् सत्वंबलमेवार्चिर्ज्वालायस्यतच्छराएवारामध्यकाष्ठानियस्यतत् नेमिर्वलयाकारोऽवयवविशेषस्तद्रूपंकार्मुकंयस्यतत् तलंज्याघातवार णंतेनतज्जोघोषोलक्ष्यते ज्याघोषतलघोषावेवनिर्घोषोध्वनिर्यस्यतत् तेजःप्रतापोबुद्धिर्ज्ञानंतद्रूपौगुणावेवप्रभायस्यतत् ॥ २९ ॥ दिव्यास्त्रगुणोदिव्यास्त्रवैभवंतदेवपर्यंतोधारणायस्य तत् ॥ ३० ॥

अनीकमिति एकेभैकरथात्र्यश्वापत्तिःपंचपदातिका पत्त्यंगैस्त्रिगुणैःसर्वैःक्रमादाख्यायथोत्तरं सेनामुखंगुल्मगणौवाहिनीपृतनाचमूः अनीकिनीदशानीकिन्यक्षौहिणीत्यमरोक्तप्रकारे णदशसंख्यापत्तिस्त्रिगुणंसेनामुखं तत्रिगुणोगुल्मः तत्रिगुणोगणः गणत्रिगुणावाहिनी तत्रिगुणापृतना तत्रिगुणाचमूः चमूत्रिगुणाअनीकिनी एवंचदशोनत्रिशताधिकसप्तसहस्रसंख्या चमूरनीकं सहस्राण्येवसाहस्रंदशसाहस्राण्यनीकान्यस्मिन्नस्तीतितत् रथानांदशसाहस्राण्यनीकिनीत्यर्थः एकोनत्रिंशल्लक्षाधिकसप्तकोटिसंख्यासंख्यातारथाइत्युक्तं अष्टादशसहस्रा णीत्यत्राप्यनीकमितिविभक्तिविपरिणामेनयोज्यं तेनविंशतिसहस्राधिकद्वादशलक्षोत्तरत्रयोदशकोटिसंख्यागजाइत्युक्तं चतुर्दशसहस्राण्यनीकानिषष्टिसहस्राधिकविंशतिलक्षोत्तरद

अनीकंदशसाहस्रंरथानांवातरंहसां ॥ अष्टादशसहस्राणिकुंजराणांतरस्विनां ॥ ३१ ॥ चतुर्दशसहस्राणिसारोहाणांचवाजिनां ॥ पूर्णेशतसहस्रेद्वेरा क्षसानांपदातिनां ॥ ३२ ॥ दिवसस्याष्टभागेनशरैरग्निशिखोपमैः ॥ हतान्येकेनरामेणरक्षसांकामरूपिणां ॥ ३३ ॥ तेहताश्वाहतरथाःशांताविमथि तध्वजाः ॥ अभिपेतुःपुरींलंकांहतशेषानिशाचराः ॥ ३४ ॥ हतैर्गजपदात्यश्वैस्तद्बभूवरणाजिरं ॥ आक्रीडभूमिःक्रुद्धस्यरुद्रस्येवमहात्मनः ॥ ३५ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ साधुसाध्वितिरामस्यतत्कर्मसमपूजयन् ॥ ३६ ॥ अब्रवीच्चतदारामःसुग्रीवंप्रत्यनंतरं ॥ विभीषणंचधर्मा त्माहनूमंतंचवानरं ॥ ३७ ॥ जांबवंतंहरिश्रेष्ठंमैंदंद्विविदमेवच ॥ एतदस्त्रबलंभीमंममवात्र्यंबकस्यवा ॥ ३८ ॥ निहत्यतांराक्षसराजवाहिनींरामस्त दाशक्रसमोमहात्मा ॥ अस्त्रेषुशस्त्रेषुजितक्लमश्चसंस्तूयतेदेवगणैःप्रहृष्टैः ॥ ३९ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुर्नव तितमःसर्गः ॥ ९४ ॥ ॥ ७४ ॥ तानिनागसहस्राणिसारोहाणिचवाजिनां ॥ रथानांत्वग्निवर्णानांसध्वजानांसहस्रशः ॥ १ ॥ राक्षसानांस हस्राणिगदापरिघयोधिनां ॥ कांचनध्वजचित्राणांशूराणांकामरूपिणां ॥ २ ॥

शशतकोटिसंख्यावाजिनइत्यर्थः शतसहस्रेद्वेऽनीकेअष्टाशीतिलक्षोत्तरपंचचत्वारिंशत्कोट्यधिकशतकोटिसंख्याःपदातयइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ दिवसस्याष्टभागेनचतुर्दशीसंबंध्यंत्य मुहूर्तद्वयेन ॥ ३३ ॥ हतशेषाःकतिपयाःलंकामभिपेतुः ॥ ३४ ॥ आक्रीडंक्रीडातस्याभूमिः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ प्रत्यनंतरंआसन्नं ॥ ३७ ॥ ममवात्र्यंबकस्यवा अनेनस्वस्यविष्णुत्वंसूचि तं ॥ ३८ ॥ संस्तूयतेस्म ॥ ३९ ॥ क० ॥ ८६ ॥ इतिश्रीरा० श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुर्नवतितमःसर्गः ॥ ९४ ॥ ॥ ७४ ॥ तानीति सहस्रशः सहस्राणीत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ रावणेनप्रयुक्तानियुद्धार्थंप्रेषितानिरामेणहतानिदृष्ट्वावृद्धाश्रुत्वाहतशेषाःबालवृद्धानिशाचराराक्षस्यश्चसमागम्यसंघशःसंभूयदीनाश्रितापरिप्लुताश्चअभवन्नितिशेषः ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ परिदेवनप्रकारःकथमिति निर्णतोदरीनिम्नोदरी ॥ ६ ॥ लोकवध्यालोकैर्वधार्हा हीनरूपारामसान्निध्यानर्हाकुत्सितरूपा अथापिरामेप्रकामितासंजातप्रकामा ॥ ७ ॥ ८ ॥ अ

निहतानिशरैर्दीप्तैस्तप्तकांचनभूषणैः ॥ रावणेनप्रयुक्तानिरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ३ ॥ दृष्ट्वाश्रुत्वाचसंभ्रांताहतशेषानिशाचराः ॥ राक्षस्यश्चसमागम्य दीनाश्रितापरिप्लुताः ॥ ४ ॥ विधवाहतपुत्राश्चक्रोशंत्योहतबांधवाः ॥ राक्षस्यःसहसंगम्यदुःखार्ताःपर्यदेवयन् ॥ ५ ॥ कथंशूर्पणखावृद्धाकरालानिर्णतोदरी ॥ आससादवनेरामंकंदर्पसमरूपिणं ॥ ६ ॥ सुकुमारंमहासत्वंसर्वभूतहितेरतं ॥ तंदृष्ट्वालोकवध्यासाहीनरूपाप्रकामिता ॥ ७ ॥ कथंसर्वगुणैर्हीनागुणवंतंमहौजसं ॥ सुमुखंदुर्मुखीराममकामयामासराक्षसी ॥ ८ ॥ जनस्यास्याल्पभाग्यत्वाद्वलिनीश्वेतमूर्धजा ॥ अकार्यमपहास्यंचसर्वलोकविगर्हितं ॥ ९ ॥ राक्षसानांविनाशायदूषणस्यखरस्यच ॥ चकाराप्रतिरूपासाराघवस्यप्रधर्षणं ॥ १० ॥ तन्निमित्तमिदंवैरंरावणेनकृतंमहत् ॥ वधायसीतासानीतादशग्रीवेणरक्षसा ॥ ११ ॥ नचसीतांदशग्रीवःप्राप्नोतिजनकात्मजां ॥ बद्धंबलवतावैरमक्षयंराघवेणच ॥ १२ ॥ वैदेहींप्रार्थयानंतंविराधंप्रेक्ष्यराक्षसं ॥ हतमेकेनरामेणपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥ १३ ॥ चतुर्दशसहस्राणिरक्षसांभीमकर्मणां ॥ निहतानिजनस्थानेशरैरग्निशिखोपमैः ॥ १४ ॥ खरश्चनिहतःसंख्येदूषणस्त्रिशिरास्तथा ॥ शरैरादित्यसंकाशैःपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥ १५ ॥ हतोयोजनबाहुश्चकबंधोरुधिराशनः ॥ क्रोधान्नादंनदन्सोथपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥ १६ ॥ जघानबलिनंरामःसहस्रनयनात्मजं ॥ वालिनंमेघसंकाशंपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥ १७ ॥ ऋश्यमूकेवसंश्चैवदीनोभग्नमनोरथः ॥ सुग्रीवःप्रापितोराज्यंपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥ १८ ॥

स्यजनस्यराक्षसजनस्य वलिनीजरावशाज्जातवलिः श्वेताश्चादित्वादिनिः ॥ ९ ॥ अप्रतिरूपाविकृतरूपा अप्रतिरूपस्येतिपाठेतदसदृशाकारस्येत्यर्थः ॥ १० ॥ तन्निमित्तंधर्षणनिमित्तं साआनीतेतिच्छेदः वधायरक्षसामितिशेषः ॥ ११ ॥ नप्राप्नोतिनप्राप्स्यतिच ॥ १२ ॥ प्रार्थयानंप्रार्थयमानं एकेनासहायेनरामेणब्रह्मदत्तवरमपिहतंविराधंसंप्रेक्ष्यस्थितस्यरावणस्यतदेकमेवपर्याप्तंनिदर्शनं रामस्यसदेवासुरसकललोकातिशायित्वावगमायपर्याप्तंनिदर्शनमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इंद्रजितमपिहतंश्रुत्वानावबुध्यतेपराक्रममितिशेषः ॥ २२ ॥ कुलेकुलेगृहेगृहे ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अपश्यंतःअपश्यंत्यः ॥ २६ ॥ रामहस्तात्त्राणमिदंस्वस्यभयंशूरोब्रह्मदत्तमहावरइतिकृत्वातद्दर्पान्नबुध्यते ॥ २७ ॥ उपसृष्टंहंतुमारब्धं ॥ २८ ॥ कथयंतीति तदुत्पातफलंमाल्यवदादयोवृद्धाइतिशेषः ॥ २९ ॥ रामेणास्यवधेउपपत्तिमाहुः

धर्मार्थसहितंवाक्यंसर्वेषांरक्षसांहितं ॥ युक्तंविभीषणेनोक्तंमोहात्तस्यनरोचते ॥ १९ ॥ विभीषणवचःकुर्याद्यदिस्मधनदानुजः ॥ श्मशानभूतादुःखार्तानेयंलंकाभविष्यति ॥ २० ॥ कुंभकर्णंहतंश्रुत्वाराघवेणमहाबलं ॥ अतिकायंचदुर्मर्षंलक्ष्मणेनहतंतदा ॥ २१ ॥ प्रियंचेंद्रजितंपुत्रंरावणोनावबुध्यते ॥ २२ ॥ ममपुत्रोममभ्राताममभर्तारणेहतः ॥ इत्येषश्रूयतेशब्दोराक्षसीनांकुलेकुले ॥ २३ ॥ रथाश्वनागाश्चहतास्तत्रतत्रसहस्रशः ॥ रणेरामेणशूरेणहताश्चापिपदातयः ॥ २४ ॥ रुद्रोवायदिवाविष्णुर्महेंद्रोवाशतक्रतुः ॥ हंतिनोरामरूपेणयदिवास्वयमंतकः ॥ २५ ॥ हतप्रवीरारामेणनिराशाजीवितेवयं ॥ अपश्यंतोभयस्यांतमनाथाविलपामहे ॥ २६ रामहस्ताद्दशग्रीवःशूरोदत्तमहावरः ॥ इदंभयंमहाघोरंसमुत्पन्नंनबुध्यते ॥ २७ ॥ तंनदेवानगंधर्वानपिशाचानराक्षसाः ॥ उपसृष्टंपरित्रातुंशक्तारामेणसंयुगे ॥ २८ ॥ उत्पाताश्चापिदृश्यंतेरावणस्यरणेरणे ॥ कथयंतिहिरामेणरावणस्यनिबर्हणं ॥ २९ ॥ पितामहेनप्रीतेनदेवदानवराक्षसैः ॥ रावणस्याभयंदत्तंमनुष्येभ्योनयाचितं ॥ ३० ॥ तदिदंमानुषंमन्येप्राप्तंनिःसंशयंभयं ॥ जीवितांतकरंघोरंरक्षसांरावणस्यच ॥ ३१ ॥ पीड्यमानास्तुबलिनावरदानेनरक्षसा ॥ दीप्तैस्तपोभिर्विबुधाःपितामहमपूजयन् ॥ ३२ ॥ देवतानांहितार्थायमहात्मावैपितामहः ॥ उवाचदेवतास्तुष्टइदंसर्वामहद्वचः ॥ ३३ ॥ अद्यप्रभृतिलोकांस्त्रीन्सर्वेदानवराक्षसाः ॥ भयेनप्रभृतानित्यंविचरिष्यंतिशाश्वतं ॥ ३४ ॥ दैवतैस्तुसमागम्यसर्वैश्चेंद्रपुरोगमैः ॥ वृषध्वजस्त्रिपुरहामहादेवःप्रतोषितः ॥ ३५ ॥

पितामहेनेति देवदानवराक्षसैस्तेभ्यः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ रावणेनपीड्यमानदेवैःप्रसादितस्यब्रह्मणोऽनुग्रहादपिक्षयोराक्षसानामित्याहुः पीड्यमानास्त्विति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ दानवाराक्षसाश्चभयेनप्रभृताःदेवेभ्योभयंबिभ्राणाएवविचरिष्यंति देवाःस्वतःपरतोवास्मान्पीडयिष्यंतीतिभययुक्ताएवभविष्यंतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ एवंब्रह्मणःप्रसादात्तभयत्वमात्रंप्राप्तंसंहाराधिकृतरुद्रप्रसादेनतुनाशएवास्माकमित्याहुः दैवतैरिति ॥ ३५ ॥

वा०रा० ॥ ३६ ॥ साएषासीतैवेत्याहुः एषेति पुरापूर्वकल्पे देवैर्दानवनाशार्थंप्रयुक्ताक्षुद्यथादानवान्हरतिस्म एवंदेवैःप्रयुक्ताएषासीतापिसरावणान्रावणसहितानस्मान्भक्षयिष्यति ॥ ३७ ॥ यु०कां०
अपनीतेनअनयेन निष्टानकोनाशःशोकसहितःप्राप्तः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ प्राप्तकालंकालोचितं पौलस्त्येनविभीषणेन यतएवयस्माद्रामादेवभयंदृष्टं स्वमंत्रशक्तिवैभवेनेतिशेषः

॥ १५९ ॥ ६

प्रसन्नस्तुमहादेवोदेवानेतद्वचोब्रवीत्॥ उत्पत्स्यतिहितार्थंवोनारीरक्षःक्षयावहा॥ ३६॥ एषादेवैःप्रयुक्तातुक्षुद्यथादानवान्पुरा॥ भक्षयिष्यतिनःस
र्वान्राक्षसघ्नीसरावणान्॥ ३७॥ रावणस्यापनीतेनदुर्विनीतस्यदुर्मतेः॥ अयंनिष्टानकोघोरःशोकेनसमभिप्लुतः॥ ३८॥ तंनपश्यामहेलोकेयोनः
शरणदोभवेत्॥ राघवेणोपसृष्टानांकालेनेवयुगक्षये ॥ ३९ ॥ नास्तिनःशरणंकिंचिद्भयेमहतितिष्ठतां॥ दावाग्निवेष्टितानांहिकरेणूनांयथावने
॥ ४० ॥ प्राप्तकालंकृतंतेनपौलस्त्येनमहात्मना॥ यतएवभयंदृष्टंतमेवशरणंगतः ॥ ४१ ॥ इतीवसर्वारजनीचरस्त्रियःपरस्परंसंपरिरभ्यबाहुभिः ॥
विषेदुरार्तातिभयाभिपीडिताविनेदुरुच्चैश्चतदासुदारुणं ॥ ४२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचनवतितमःस
र्गः॥ ९५॥ ॥ ९॥ आर्तानांराक्षसीनांतुलंकायांवैकुलेकुले॥ रावणःकरुणंशब्दंशुश्रावपरिदेवितं॥ १॥ सतुदीर्घंविनिःश्वस्यमुहूर्तंध्यानमा
स्थितः॥ बभूवपरमक्रुद्धोरावणोभीमदर्शनः॥ २॥ संदश्यदशनैरोष्ठंक्रोधसंरक्तलोचनः॥ राक्षसैरपिदुर्दर्शःकालाग्निरिवमूर्तिमान्॥ ३॥ उवाचच
समीपस्थान्राक्षसान्राक्षसेश्वरः॥ क्रोधाव्यक्तकथस्तत्रनिर्दहन्निवचक्षुषा॥४॥ महोदरंमहापार्श्वंविरूपाक्षंचराक्षसं॥ शीघ्रंवदतसैन्यानिनिर्याते
तिममाज्ञया॥ ५॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराक्षसास्तेभयार्दिताः॥ चोदयामासुरव्यग्रान्राक्षसांस्तान्नृपाज्ञया॥ ६ ॥ तेतुसर्वेतथेत्युक्त्वाराक्षसाभीमदर्श
नाः॥ कृतस्वस्त्ययनाःसर्वेतेरणाभिमुखाययुः॥ ७॥ प्रतिपूज्ययथान्यायंरावणंतेमहारथाः॥ तस्थुःप्रांजलयःसर्वेभर्तुर्विजयकांक्षिणः ॥ ८॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ कतकः ॥ ८७ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचनवतितमःसर्गः ॥ ९५ ॥ ॥ ९ ॥ आर्तानामिति कुलेकुले ॥ १५९ ॥
गृहेगृहे ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ क्रोधेनाव्यक्ताकथाकथनंयस्यसः ॥ ४ ॥ ५ ॥ अव्यग्रान्रावणप्रोत्साहनेनत्यक्तभयान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

ततोवाचततउवाच प्रहस्य क्रोधजोत्रप्रहासः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रकाशत्वंप्रकटत्वं ॥ १२ ॥ पतत्रिणाप्रशस्तपक्षवता ॥ १३ ॥ धनूरूपात्समुद्रात् ॥ १४ ॥ व्याकोशपद्मवक्त्राणिव
क्त्ररूपविकसितपद्मानि पद्मकेसरवर्चसांवानराणामितिशेषः यूथरूपाणितटाकानिप्रमथामिप्रमथिष्यामि ॥ १५ ॥ सशरैःशरसहितैर्वदनैःस्त्रीयैः सशरत्वात्सनालैःपंकजैरिव ॥ १६ ॥

ततोवाचप्रहस्यैतान्रावणःक्रोधमूर्छितः॥ महोदरमहापार्श्वौविरूपाक्षंचराक्षसं॥ ९ ॥ अद्यबाणैर्धनुर्मुक्तैर्युगांतादित्यसन्निभैः॥ राघवंलक्ष्मणं
चैवनेष्यामियमसादनं॥ १०॥ खरस्यकुंभकर्णस्यप्रहस्तेंद्रजितोस्तथा॥ करिष्यामिप्रतीकारमद्यशत्रुवधादहं॥ ११ ॥ नैवांतरिक्षंनदिशोनच
द्यौर्नापिसागराः॥ प्रकाशत्वंगमिष्यंतिमद्बाणजलदावृताः॥ १२॥ अद्यवानरमुख्यानांतानियूथानिभागशः॥ धनुःपाशजालेनवधिष्यामिपतत्रि
णा॥ १३॥ अद्यवानरसैन्यानिरथेनपवनौजसा॥ धनुःसमुद्रादुद्भूतैर्मथिष्यामिशरोर्मिभिः॥ १४॥ व्याकोशपद्मवक्त्राणिपद्मकेसरवर्चसां॥
अद्ययूथतटाकानिगजवत्प्रमथाम्यहं॥ १५॥ सशरैरद्यवदनैःसंख्येवानरयूथपाः॥ मंडयिष्यंतिवसुधांसनालैरिवपंकजैः॥ १६॥ अद्ययूथप्रचंडा
नांहरीणांद्रुमयोधिनां॥ मुक्तेनैकेषुणायुद्धेभेत्स्यामिचशतंशतं॥ १७॥ हतोभ्राताचयेषांवैयेषांचतनयोहतः॥ वधेनाद्यरिपोस्तेषांकरोम्यश्रुप्रमा
र्जनं॥ १८॥ अद्यमद्बाणनिर्भिन्नैःप्रस्तीर्णैर्गतचेतनैः॥ करोमिवानरैर्युद्धेयत्नावेक्ष्यतलांमहीं॥ १९॥ अद्यकाकाश्चगृध्राश्चयेचमांसाशिनोपरे॥
सर्वांस्तांस्तर्पयिष्यामिशत्रुमांसैःशराहतैः॥ २०॥ कल्प्यतांमेरथःशीघ्रंक्षिप्रमानीयतांधनुः॥ अनुप्रयांतुमांयुद्धेयेत्रशिष्टानिशाचराः॥ २१॥ त
स्यतद्वचनंश्रुत्वामहापार्श्वोब्रवीद्वचः॥ बलाध्यक्षान्स्थितांस्तत्रबलंसंत्वर्यतामिति॥ २२॥ बलाध्यक्षास्तुसंयुक्ताराक्षसांस्तान्गृहेगृहे॥ चोदयंतः
परिययुर्लंकांलघुपराक्रमाः॥ २३॥ ततोमुहूर्तान्निष्पेतूराक्षसाभीमदर्शनाः॥ नदंतोभीमवदनानानाप्रहरणैर्भुजैः॥ २४॥ असिभिःपट्टिशैःशूलै
र्गदाभिर्मुसलैर्हलैः॥ शक्तिभिस्तीक्ष्णधाराभिर्महद्भिःकूटमुद्गरैः॥ २५॥ यष्टिभिर्विविधैश्चक्रैर्निशितैश्चपरश्वधैः॥ भिंदिपालैःशतघ्नीभिरन्यैश्चापि
वरायुधैः॥ २६॥ अथानयन्बलाध्यक्षाश्चत्वारोरावणाज्ञया॥ रथानांनियुतंसाग्रंनागानांनियुतत्रयं॥ २७॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ यत्नेनावेक्ष्यमवेक्षितुंयोग्यंतलंयस्यास्तथाभूतां ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ भुजैरुपलक्षिताः ॥ २४ ॥ हलैरायुधविशेषैः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अमायांसूर्योदयेइदंरथारोहणं ॥ ३३ ॥ सत्वगांभीर्याद्बलातिशयात् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ प्रजविता

अश्वानांषष्टिकोट्यस्तुखरोष्ट्राणांतथैवच ॥ पदातयस्त्वसंख्याताजग्मुस्तेराजशासनात् ॥ २८ ॥ बलाध्यक्षाश्चसंस्थाप्यराज्ञःसेनांपुरस्थितां ॥ एतस्मिन्नंतरेसूतःस्थापयामासतंरथं ॥ २९ ॥ दिव्यास्त्रवरसंपन्नंनानालंकारभूषितं ॥ नानायुधसमाकीर्णंकिंकिणीजालसंयुतं ॥ ३० ॥ नानारत्नपरिक्षिप्तंरत्नस्तंभैर्विराजितं ॥ जांबूनदमयैश्चैवसहस्रकलशैर्वृतं ॥ ३१ ॥ तंदृष्ट्वाराक्षसाःसर्वेविस्मयंपरमंगताः ॥ तंदृष्ट्वासहसोत्थायरावणोराक्षसेश्वरः ॥ ३२ ॥ कोटिसूर्यप्रतीकाशंज्वलंतमिवपावकं ॥ द्रुतंसूतसमायुक्तंयुक्ताष्टतुरगंरथं ॥ आरुरोहतदाभीमंदीप्यमानंस्वतेजसा ॥ ३३ ॥ ततःप्रयातःसहसाराक्षसैर्बहुभिर्वृतः ॥ रावणःसत्वगांभीर्याद्दारयन्निवमेदिनीं ॥ ३४ ॥ ततश्चासीन्महानादस्तूर्याणांचततस्ततः ॥ मृदंगैःपटहैःशंखैःकलहैःसहरक्षसां ॥ ३५ ॥ आगतोरक्षसांराजाछत्रचामरसंयुतः ॥ सीतापहारीदुर्वृत्तोब्रह्मघ्नोदेवकंटकः ॥ योद्धुंरघुवरेणेतिशुश्रुवेकलहध्वनिः ॥ ३६ ॥ तेननादेनमहतापृथिवीसमकंपत ॥ तंशब्दंसहसाश्रुत्वावानरादुद्रुवुर्भयात् ॥ ३७ ॥ रावणस्तुमहाबाहुःसचिवैःपरिवारितः ॥ आजगाममहातेजाजयायविजयंप्रति ॥ ३८ ॥ रावणेनाभ्यनुज्ञातौमहापार्श्वमहोदरौ ॥ विरूपाक्षश्चदुर्धर्षोरथानारुरुहुस्तदा ॥ ३९ ॥ तेतुहृष्टाभिनर्दंतोभिंदंतइवमेदिनीं ॥ नादंघोरंविमुंचंतोनिर्ययुर्जयकांक्षिणः ॥ ४० ॥ ततोयुद्धायतेजस्वीरक्षोगणबलैर्वृतः ॥ निर्ययावुद्यतधनुःकालांतकयमोपमः ॥ ४१ ॥ ततःप्रजविताश्वेनरथेनसमहारथः ॥ द्वारेणनिर्ययौतेनयत्रतौरामलक्ष्मणौ ॥ ४२ ॥ ततोनष्टप्रभःसूर्योदिशश्चतिमिरावृताः ॥ द्विजाश्चनेदुर्घोराश्चसंचचालचमेदिनी ॥ ४३ ॥ ववर्षरुधिरंदेवश्चस्खलुश्चतुरंगमाः ॥ ध्वजाग्रेन्यपतद्गृध्रोविनेदुश्चाशिवाःशिवाः ॥ ४४ ॥ नयनंचास्फुरद्वामंवामोबाहुरकंपत ॥ विवर्णवदनश्चासीत्किंचिदभ्रश्यतस्वनः ॥ ४५ ॥ ततोनिष्पततोयुद्धेदशग्रीवस्यरक्षसः ॥ रणेनिधनशंसीनिरूपाण्येतानिजज्ञिरे ॥ ४६ ॥ अंतरिक्षात्पपातोल्कानिर्घातसमनिःस्वना ॥ विनेदुरशिवागृध्रावायसैरभिमिश्रिताः ॥ ४७ ॥

श्वेनप्रकर्षेणसंजातवेगाअश्वायस्यतेन ॥ ४२ ॥ अथरावणस्यदुर्निमित्तान्याह नष्टप्रभइत्यादि ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ एतानिरूपाणि निधनसूचकानीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ आह्वयानानांस्पर्धयाआह्वयमानानां ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ कतकः ॥ ८८ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्ध

एतानचिंतयन्घोरानुत्पातान्समवस्थितान् ॥ निर्ययौरावणोमोहाद्वधार्थंकालचोदितः ॥ ४८ ॥ तेषांतुरथघोषेणराक्षसानांमहात्मनां ॥ वानराणामपिचमूर्युद्धायैवाभ्यवर्तत ॥ अन्योन्यमाह्वयानानांक्रुद्धानांजयमिच्छतां ॥ ४९ ॥ ततःक्रुद्धोदशग्रीवःशरैःकांचनभूषणैः ॥ वानराणामनीकेषुचकारकदनंमहत् ॥ ५० ॥ निकृत्तशिरसःकेचिद्रावणेनवलीमुखाः ॥ केचिद्विच्छिन्नहृदयाःकेचिच्छ्रोत्रविवर्जिताः ॥ ५१ ॥ निरुच्छ्वासाहताःकेचित्केचित्पार्श्वेषुदारिताः ॥ केचिद्विभिन्नशिरसःकेचिच्चक्षुर्विनाकृताः ॥ ५२ ॥ दशाननःक्रोधविवृत्तनेत्रोयतोयतोभ्येतिरथेनसंख्ये ॥ ततस्ततस्तस्यशरप्रवेगंसोढुंनशेकुर्हरियूथपास्ते ॥ ५३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषण्णवतितमःसर्गः ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ तथातैःकृत्तगात्रैस्तुदशग्रीवेणमार्गणैः ॥ बभूववसुधातत्रप्रकीर्णाहरिभिस्तदा ॥ १ ॥ रावणस्याप्रसह्यंतंशरसंपातमेकतः ॥ नशेकुःसहितुंदीप्तंपतंगाज्वलनंयथा ॥ २ ॥ तेर्दितानिशितैर्बाणैःक्रोशंतोविप्रदुद्रुवुः ॥ पावकार्चिःसमाविष्टादह्यमानायथागजाः ॥ ३ ॥ प्लवंगानामनीकानिमहाभ्राणीवमारुतः ॥ संययौसमरेतस्मिन्विधमन्रावणःशरैः ॥ ४ ॥ कदनंतरसाकृत्वाराक्षसेंद्रोवनौकसां ॥ आससादततोयुद्धेत्वरितंराघवंरणे ॥ ५ ॥ सुग्रीवस्तान्कपीन्दृष्ट्वाभग्नान्विद्रावितान्रणे ॥ गुल्मेसुषेणंनिक्षिप्यचक्रेयुद्धेद्रुतंमनः ॥ ६ ॥ आत्मनःसदृशंवीरंसतंनिक्षिप्यवानरं ॥ सुग्रीवोभिमुखंशत्रुंप्रतस्थेपादपायुधः ॥ ७ ॥ पार्श्वतःपृष्ठतश्चास्यसर्वेवानरयूथपाः ॥ अनुजग्मुर्महाशैलान्विविधांश्चवनस्पतीन् ॥ ८ ॥ ननर्दयुधिसुग्रीवःस्वरेणमहतामहान् ॥ पोथयन्विविधांश्चान्यान्ममंथोत्तमराक्षसान् ॥ ९ ॥ ममर्दचमहाकायोराक्षसान्वानरेश्वरः ॥ युगांतसमयेवायुःप्रवृद्धानगमानिव ॥ १० ॥ राक्षसानामनीकेषुशैलवर्षंववर्षह ॥ अश्मवर्षंयथामेघःपक्षिसंघेषुकानने ॥ ११ ॥

कांडेषण्णवतितमःसर्गः ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ तथेति ॥ १ ॥ एकतःएकैकस्मिन्प्रदेशे ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ गुल्मेसेनासन्निवेशे ॥ ६ ॥ आत्मनःसदृशंआत्मतुल्यंसुषेणंनिक्षिप्य ॥ ७ ॥ सर्वेवानरयूथपाःसुषेणंविनेतिशेषः महाशैलानित्यादेर्गृहीत्वेतिशेषः ॥ ८ ॥ अन्यानवशिष्टानुत्तमराक्षसान्बलाध्यक्षराक्षसान् ॥ ९ ॥ अगमान्वृक्षान् ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ संक्षीयमाणेषुहिंस्यमानेषु ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ उद्विग्नान्पलायनकृतोत्साहान्स्थापयामासपलायनान्निवर्तयामास ॥ १६ ॥ १७ ॥ संप्रधनःसम्यक्प्रधनंयुद्धंयस्यसः प्रमुखेप्रकृष्टेमुखप्रदेशेइत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ आर्षभंऋषभकृत्तिपरिवीतंचर्मफलकं ॥ २१ ॥ तस्यापितेनापिदत्तंप्रहारंसंगृह्यगृहीत्वा ॥ २२ ॥ सतामिति अपक्रम्यशिलाप्रहा

कपिराजविमुक्तैस्तैःशैलवर्षैस्तुराक्षसाः ॥ विकर्णशिरसःपेतुर्विकीर्णाइवपर्वताः ॥ १२ ॥ अथसंक्षीयमाणेषुराक्षसेषुसमंततः ॥ सुग्रीवेणप्रभग्नेषु
नदत्सुचपतत्सुच ॥ १३ ॥ विरूपाक्षःस्वकंनामधन्वीविश्राव्यराक्षसः ॥ रथादाप्लुत्यदुर्धर्षोगजस्कंधमुपारुहत् ॥ १४ ॥ सतंद्विपमथारुह्यविरूपा
क्षोमहाबलः ॥ ननर्दभीमनिर्ह्रादंवानरानभ्यधावत ॥ १५ ॥ सुग्रीवेसशरान्घोरान्विससर्जचमूमुखे ॥ स्थापयामासचोद्विग्नान्राक्षसान्संप्रहर्षयन्
॥ १६ ॥ सोतिविद्धःशितैर्बाणैःकपींद्रस्तेनरक्षसा ॥ चुक्रोशचमहाक्रोधोवधेचास्यमनोदधे ॥ १७ ॥ ततःपादपमुद्धृत्यशूरःसंप्रधनोहरिः ॥ अभिपत्य
जघानास्यप्रमुखेतंमहागजं ॥ १८ ॥ सतुप्रहाराभिहतःसुग्रीवेणमहागजः ॥ अपासर्पद्धनुर्मात्रंनिषसादननादच ॥ १९ ॥ गजात्तुमथितात्तूर्णमप
क्रम्यसवीर्यवान् ॥ राक्षसोभिमुखःशत्रुंप्रत्युद्गम्यततःकपिं ॥ २० ॥ आर्षभंचर्मखड्गंचप्रगृह्यलघुविक्रमः ॥ भर्त्सयन्निवसुग्रीवमाससादव्यवस्थितं
॥ २१ ॥ सहितस्यापिसंगृह्यप्रगृह्यविपुलांशिलां ॥ विरूपाक्षस्यचिक्षेपसुग्रीवोजलदोपमां ॥ २२ ॥ सतांशिलामापतंतींदृष्ट्वाराक्षसपुंगवः ॥ अपक्र
म्यसुविक्रांतःखड्गेनप्राहरत्तदा ॥ २३ ॥ तेनखड्गप्रहारेणरक्षसाबलिनाहतः ॥ मुहूर्तमभवद्भूमौविसंज्ञइववानरः ॥ २४ ॥ सहसासतदोत्पत्यराक्षसस्य
महाहवे ॥ मुष्टिंसंवर्त्यवेगेनपातयामासवक्षसि ॥ २५ ॥ मुष्टिप्रहाराभिहतोविरूपाक्षोनिशाचरः ॥ तेनखड्गेनसंक्रुद्धःसुग्रीवस्यचमूमुखे ॥ २६ ॥
कवचंपातयामासपद्भ्यामभिहतोपतत् ॥ ससमुत्थायपतितःकपिस्तस्यव्यसर्जयत् ॥ २७ ॥ तलप्रहारमशनेःसमानंभीमनिःस्वनं ॥ तलप्रहारंतद्र
क्षःसुग्रीवेणसमुद्यतं ॥ २८ ॥ नैपुण्यान्मोचयित्वैनंमुष्टिनोरसिताडयत् ॥ ततस्तुसंक्रुद्धतरःसुग्रीवोवानरेश्वरः ॥ २९ ॥

रमोघीकरणार्थंपार्श्वतोपसृत्यसुग्रीवंप्राहरदित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अभिहतःसुग्रीवःपद्भ्यामपतत् आकुंचितजानुरभवदित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ नैपुण्याद्वंचनासामर्थ्यात् मोचयित्वामोघीकृत्य ॥ २९ ॥

अंतरंप्रहारावसरं ॥ ३० ॥ शंखदेशेललाटास्थिप्रदेशे तलंप्रसृतकरतलप्रहारं ॥ ३१ ॥ प्रस्रवणोनिर्झरमूलस्थानं प्रस्रवत्यस्मादितिव्युत्पत्तेः ॥ ३२ ॥ विरूपाक्षतरंअतिविरूपाक्षं ॥ ३३ ॥ पार्श्वेनपरिवर्तंतमित्यन्वयः ॥ ३४ ॥ संप्रयुक्तौयुद्धायसम्मुखतयास्थितौ ॥ ३५ ॥ उद्वृत्तगंगाउद्वेलगंगेत्यर्थः वानरबलमानंदेनराक्षसबलंशोकेनेतिशेषः ॥ ३६ ॥ कतकः ॥ ९७ ॥

मोक्षितंचात्मनोदृष्ट्वाप्रहारंतेनरक्षसा ॥ सददर्शांतरंतस्यविरूपाक्षस्यवानरः ॥ ३० ॥ ततोन्यंपातयत्क्रोधाच्छंखदेशेमहातलं ॥ महेंद्राशनिकल्पेनत
लेनाभिहतःक्षितौ ॥ ३१ ॥ पपातरुधिरक्लिन्नःशोणितंहिसमुद्गिरन् ॥ स्रोतोभ्यस्तुविरूपाक्षोजलंप्रस्रवणादिव ॥ ३२ ॥ विवृत्तनयनंक्रोधात्सफेनंरु
धिराप्लुतं ॥ ददृशुस्तेविरूपाक्षंविरूपाक्षतरंकृतं ॥ ३३ ॥ स्फुरंतंपरिवर्तंतंपार्श्वेनरुधिरोक्षितं ॥ करुणंचविनर्दंतंददृशुःकपयोरिपुं ॥ ३४ ॥ तथातुतौ
संयतिसंप्रयुक्तौतरस्विनौवानरराक्षसानां ॥ बलार्णवौसस्वनतुश्चभीमौमहार्णवौद्वाविवभिन्नसेतू ॥ ३५ ॥ विनाशितंप्रेक्ष्यविरूपनेत्रंमहाबलंतंह
रिपार्थिवेन ॥ बलंसमेतंकपिराक्षसानामुद्वृत्तगंगाप्रतिमंबभूव ॥ ३६ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयु० सप्तनवतितमः ॥ ९७ ॥
हन्यमानेबलेतूर्णमन्योन्यंतेमहामृधे ॥ सरसीवमहाघर्मेसूपक्षीणेबभूवतुः ॥ १ ॥ स्वबलस्यतुघातेनविरूपाक्षवधेनच ॥ बभूवद्विगुणंक्रुद्धोरावणोरा
क्षसाधिपः ॥ २ ॥ प्रक्षीणंस्वबलंदृष्ट्वावध्यमानंवलीमुखैः ॥ बभूवास्यव्यथायुद्धेदृष्ट्वादैवविपर्ययं ॥ ३ ॥ उवाचचसमीपस्थंमहोदरमनंतरं ॥ अस्मि
न्कालेमहाबाहोजयाशात्वयिमेस्थिता ॥ ४ ॥ जहिशत्रुचमूंवीरदर्शयाद्यपराक्रमं ॥ भर्तृपिंडस्यकालोयंनिर्वेष्टुंसाधुयुध्यतां ॥ ५ ॥ एवमुक्तस्तथेत्यु
क्त्वाराक्षसेंद्रोमहोदरः ॥ प्रविवेशारिसेनांसपतंगइवपावकं ॥ ६ ॥ ततःसकदनंचक्रेवानराणांमहाबलः ॥ भर्तृवाक्येनतेजस्वीस्वेनवीर्येणचोदितः
॥ ७ ॥ वानराश्चमहासत्वाःप्रगृह्यविपुलाःशिलाः ॥ प्रविश्यारिबलंभीमंजघ्नुस्तेसर्वराक्षसान् ॥ ८ ॥ महोदरःसुसंक्रुद्धःशरैःकांचनभूषणैः ॥ चिच्छेद
पाणिपादोरुवानराणांमहाहवे ॥ ९ ॥ ततस्तेवानराःसर्वेराक्षसानांमहामृधे ॥ दिशोदशद्रुताःकेचित्केचित्सुग्रीवमाश्रिताः ॥ १० ॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तनवतितमःसर्गः ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ अन्योन्यंहन्यमानेतेबलेसूपक्षीणेसुतरामुपक्षयवतीबभूवतुः सरसीइवसंधिरार्षः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ भर्तृपिंडस्यस्वामिकृतान्नादिप्रदानोपकारस्य निर्वेष्टुंप्रत्युपकारंकर्तुं ॥ ५ ॥ ६ ॥ भर्तृवाक्येनचोदितःस्वेनवीर्येणकदनंचक्रे ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

अनंतरंसन्निहितमित्यर्थइतितीर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ आकुलंगृध्रचक्रमिवनिपपात शिलायाअनेकधाभग्नत्वात्तत्सादृश्यं ॥ १४ ॥ १५ ॥ ससुग्रीवः ॥ १६ ॥ दीप्तंपरिघमावि
ध्यभ्रामयित्वाहस्तलाघवंतस्मैदर्शयंस्तद्धयान्जघान ॥ १७ ॥ १८ ॥ समीयतुःसंगतौबभूवतुः ॥ १९ ॥ भास्करवदाभासतेसाभास्कराभासातां ॥ २० ॥ आपतंतींगदांदृष्ट्वेतिशेषः स

प्रभग्नंसमरेदृष्ट्वावानराणांमहाबलं ॥ अभिदुद्रावसुग्रीवोमहोदरमनंतरं ॥ ११ ॥ प्रगृह्यविपुलांघोरांमहीधरसमांशिलां ॥ चिक्षेपचमहातेजास्तद्व
धायहरीश्वरः ॥ १२ ॥ तामापतंतींसहसाशिलांदृष्ट्वामहोदरः ॥ असंभ्रांतस्ततोबाणैर्निर्बिभेदततःशिलां ॥ १३ ॥ रक्षसातेनबाणौघैर्निकृत्तासासह
स्रधा ॥ निपपाततदाभूमौगृध्रचक्रमिवाकुलं ॥ १४ ॥ तांतुभिन्नांशिलांदृष्ट्वासुग्रीवःक्रोधमूर्च्छितः ॥ सालमुत्पाट्यचिक्षेपतंसचिच्छेदनैकधा ॥ १५ ॥
शरैश्चविददारैनंशूरःपरबलार्दनः ॥ सददर्शततःक्रुद्धःपरिघंपतितंभुवि ॥ १६ ॥ आविध्यतुसतंदीप्तंपरिघंतस्यदर्शयन् ॥ परिघेणोग्रवेगेनजघाना
स्यहयोत्तमान् ॥ १७ ॥ तस्माद्धतहयाद्वीरःसोवप्लुत्यमहारथात् ॥ गदांजग्राहसंक्रुद्धोराक्षसोथमहोदरः ॥ १८ ॥ गदापरिघहस्तौतौयुधिवीरौसमीयतुः
नर्दंतौगोवृषप्रख्यौघनाविवसविद्युतौ ॥ १९ ॥ ततःक्रुद्धोगदांतस्यचिक्षेपरजनीचरः ॥ ज्वलंतींभास्कराभासांसुग्रीवायमहोदरः ॥ २० ॥ गदांतां
सुमहाघोरामापतंतींमहाबलः ॥ सुग्रीवोरोषताम्राक्षःसमुद्यम्यमहाहवे ॥ २१ ॥ आजघानगदांतस्यपरिघेणहरीश्वरः ॥ पपातसरसाभिन्नःपरिघस्त
स्यभूतले ॥ २२ ॥ ततोजग्राहतेजस्वीसुग्रीवोवसुधातलात् ॥ आयसंमुसलंघोरंसर्वतोहेमभूषितं ॥ २३ ॥ सतमुद्यम्यचिक्षेपसोप्यस्यप्राक्षिपद्गदां ॥
भिन्नावन्योन्यमासाद्यपेततुस्तेमहीतले ॥ २४ ॥ ततोभिन्नप्रहरणौमुष्टिभ्यांतौसमीयतुः ॥ तेजोबलसमाविष्टौदीप्ताविवहुताशनौ ॥ २५ ॥ जघ्नतुस्तौ
तदान्योन्यंनदंतौचपुनःपुनः ॥ तलैश्चान्योन्यमासाद्यपेततुश्चमहीतले ॥ २६ ॥ उत्पेततुस्तदातूर्णंजघ्नतुश्चपरस्परं ॥ भुजैश्चिक्षिपतुर्वीरावन्योन्यमपरा
जितौ ॥ २७ ॥ जग्मतुस्तौश्रमंवीरौबाहुयुद्धेपरंतपौ ॥ जहारचतदाखड्गमदूरपरिवर्तिनं ॥ २८ ॥

मुद्यम्यपरिघमितिशेषः ॥ २१ ॥ गदापपातसपरिघश्चभिन्नइत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ ससुग्रीवः तंमुसलं सोपिमहोदरोपि ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ जहारजग्राह ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ दक्षिणमंडलंचचकाराद्वामंचसुतूर्णंसंपरीयतुरकुरुतां ॥ ३० ॥ वीर्येणश्लाघतइतिवीर्यश्लाघी ॥ ३१ ॥ सुग्रीवफलकेलग्नंखड्गमुत्कर्षतोमहोदरस्यशिरःखड्गेनजहार ॥ ३२ ॥
निकृत्तशिरसोराक्षसेंद्रस्यबलंतद्राक्षसेंद्रशिरोदृष्ट्वातत्रस्थानेनदृश्यते पलायितमितियावत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सर्वेविषण्णवदनादीनचेतसश्चबभूवुरितिशेषः भयवित्रस्तचेतसःभयकंपित

ततोरोषपरीतांगौनदंतावभ्यधावतां ॥ उद्यतासीरणेहृष्टौयुद्धेशस्त्रविशारदौ ॥ २९ ॥ दक्षिणंमंडलंचोभौसुतूर्णंसंपरीयतुः ॥ अन्योन्यमभिसंक्रुद्धौज
येप्रणिहितावुभौ ॥ ३० ॥ सतुशूरोमहावेगोवीर्यश्लाघीमहोदरः ॥ महावर्मणितंखड्गंपातयामासदुर्मतिः ॥ ३१ ॥ लग्नमुत्कर्षतःखड्गंखड्गेनकपिकुंज
रः ॥ जहारसशिरस्त्राणंकुंडलोपगतंशिरः ॥ ३२ ॥ निकृत्तशिरसस्तस्यपतितस्यमहीतले ॥ तद्बलंराक्षसेंद्रस्यदृष्ट्वातत्रनदृश्यते ॥ ३३ ॥ हत्वातंवानरैःसार्धंन
नादमुदितोहरिः ॥ चुक्रोधचदशग्रीवोबभौहृष्टश्चराघवः ॥ ३४ ॥ विषण्णवदनाःसर्वेराक्षसादीनचेतसः ॥ विद्रवंतिततःसर्वेभयवित्रस्तचेतसः ॥ ३५ ॥
महोदरंतंविनिपात्यभूमौमहागिरेःकीर्णमिवैकदेशं ॥ सूर्यात्मजस्तत्रराजलक्ष्म्यासूर्यःस्वतेजोभिरिवाप्रधृष्यः ॥ ३६ ॥ अथविजयमवाप्यवानरें
द्रःसमरमुखेसुरसिद्धयक्षसंघैः ॥ अवनितलगतैश्चभूतसंघैर्हरुषसमाकुलितैर्निरीक्ष्यमाणः ॥ ३७ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिका
व्येयुद्धकांडेअष्टनवतितमःसर्गः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ महोदरेतुनिहतेमहापार्श्वोमहाबलः ॥ सुग्रीवेणसमीक्ष्याथक्रोधात्संरक्तलोचनः
॥ १ ॥ अंगदस्यचमूंभीमांक्षोभयामासमार्गणैः ॥ सवानराणांमुख्यानामुत्तमांगानिराक्षसः ॥ २ ॥ पातयामासकायेभ्यःफलंवृंतादिवानिलः ॥ के
षांचिदिषुभिर्बाहूंश्चिच्छेदाथसराक्षसः ॥ ३ ॥ वानराणांसुसंरब्धःपार्श्वंकेषांचिदाक्षिपत् ॥ तेर्दिताबाणवर्षेणमहापार्श्वेनवानराः ॥ ४ ॥ विषादविमु
खाःसर्वेबभूवुर्गतचेतसः ॥ निशम्यबलमुद्विग्नमंगदोराक्षसार्दितं ॥ ५ ॥

चित्ताःसर्वेविद्रवंतिव्यद्रवन् ॥ ३५ ॥ कीर्णंशीर्णं ॥ ३६ ॥ हर्षपदस्थानेहरुषेतिपाठश्छंदोनुरोधात् बभूवेतिशेषः ॥ ३७ ॥ कतकः ॥ ९० ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणति
लकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टनवतितमःसर्गः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ महोदरेइति सुग्रीवेणमहोदरेनिहतेसतितद्वधकर्तारंसुग्रीवंमहापार्श्वःसमीक्ष्य ॥ १ ॥ अंगदचमूंक्षोभया
मास ॥ २ ॥ वृंतंप्रसवबंधनं ॥ ३ ॥ ४ ॥ विषादेनविमुखाः ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ससूतस्यंदनात्हतस्सूतसहितरथादित्यर्थः ॥ ७ ॥ ऋक्षराजोजांबवान् ॥ ८ ॥ गिरिशृंगाभांशिलांगृहीत्वाश्वान्जघान ॥ अनंतरंस्यंदनंतंबभंज ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ दूरस्थितस्यराक्षसस्यवधार्थंपरिघंद्वाभ्यांभुजाभ्यांसंगृह्यगृहीत्वाभ्रामयित्वाचमहापार्श्वायचिक्षेपेत्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तस्यरक्षसोहस्तात्सशरंधनुश्चादेकंहस्तंशिरस्त्राणंचापातयत् अतए

वेगंचक्रेमहावेगःसमुद्रइवपर्वसु ॥ आयसंपरिघंगृह्यसूर्यरश्मिसमप्रभं ॥ ६ ॥ समरेवानरश्रेष्ठोमहापार्श्वेन्यपातयत् ॥ सतुतेनप्रहारेणमहापार्श्वो विचेतनः ॥ ससूतस्यंदनात्तस्माद्विसंज्ञश्चापतद्भुवि ॥ ७ ॥ तस्यर्क्षराजस्तेजस्वीनीलांजनचयोपमः ॥ निष्पत्यसुमहावीर्यःस्वयूथान्मेघसन्निभात् ॥ ८ ॥ प्रगृह्यगिरिशृंगाभांक्रुद्धःसविपुलांशिलां ॥ अश्वान्जघानतरसाबभंजस्यंदनंचतं ॥ ९ ॥ मुहूर्ताल्लब्धसंज्ञस्तुमहापार्श्वोमहाबलः ॥ अंगदंबहुभिर्बाणैर्भूयस्तंप्रत्यविध्यत ॥ १० ॥ जांबवंतंत्रिभिर्बाणैराजघानस्तनांतरे ॥ ऋक्षराजंगवाक्षंचजघानबहुभिःशरैः ॥ ११ ॥ गवाक्षंजांबवंतंचसदृष्ट्वाशरपीडितौ ॥ जग्राहपरिघंघोरमंगदःक्रोधमूर्छितः ॥ १२ ॥ तस्यांगदःसरोषाक्षोराक्षसस्यतमायसं ॥ दूरस्थितस्यपरिघंरविरश्मिसमप्रभं ॥ १३ ॥ द्वाभ्यांभुजाभ्यांसंगृह्यभ्रामयित्वाचवेगवत् ॥ महापार्श्वायचिक्षेपवधार्थंवालिनःसुतः ॥ १४ ॥ सतुक्षिप्तोबलवतापरिघस्तस्यरक्षसः ॥ धनुश्चसशरंहस्ताच्छिरस्त्राणंचपातयत् ॥ १५ ॥ तंसमासाद्यवेगेनवालिपुत्रःप्रतापवान् ॥ तलेनाभ्यहनत्क्रुद्धःकर्णमूलेसकुंडले ॥ १६ ॥ सतुक्रुद्धोमहावेगोमहापार्श्वोमहाद्युतिः ॥ करेणैकेनजग्राहसुमहांतंपरश्वधं ॥ १७ ॥ तंतैलधौतंविमलंशैलसारमयंदृढं ॥ राक्षसःपरमक्रुद्धोवालिपुत्रेन्यपातयत् ॥ १८ ॥ तेनवामांसफलकेभृशंप्रत्यवपातितं ॥ अंगदोमोक्षयामाससरोषःसपरश्वधं ॥ १९ ॥ सवीरोवज्रसंकाशमंगदोमुष्टिमात्मनः ॥ संवर्तयत्सुसंक्रुद्धःपितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ २० ॥ राक्षसस्यस्तनाभ्याशेमर्मज्ञोहृदयंप्रति ॥ इंद्राशनिसमस्पर्शंसमुष्टिंविन्यपातयत् ॥ २१ ॥ तेनतस्यनिपातेनराक्षसस्यमहामृधे ॥ पफालहृदयंचास्यसपपातहतोभुवि ॥ २२ ॥

वामेवक्ष्यति एकेनकरेणेति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तैलधौतंतेनातितीक्ष्णं शैलसारोऽयस्तन्मयं ॥ १८ ॥ मोक्षयामासमोघीचकार ॥ १९ ॥ संवर्तयत्समवर्तयत् बबंधेत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ पफालविशीर्णं ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ वानराणांसिंहनादोलंकांस्फोटयन्निवविदारयन्निवोदगादितिशेषः इंद्रेणसहदेवानामिवांगदेनसहवानराणांसिंहनादःसमभवत् ॥ २४ ॥ २५ ॥ कतकः ॥ ९१ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेनवनवतितमःसर्गः ॥ ९९ ॥ ॥ ७ ॥ महोदरेति हतौदृष्ट्वासरावणःक्रुद्धोजातइतिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ रुद्धस्य

तस्मिन्विनिहतेभूमौतत्सैन्यंसंप्रचुक्षुभे ॥ अभवच्चमहान्क्रोधःसमरेरावणस्यतु ॥ २३ ॥ वानराणांप्रहृष्टानांसिंहनादःसुपुष्कलः ॥ स्फोटयन्निवशब्देनलंकांसाट्टालगोपुरां ॥ सहेंद्रेणेवदेवानांनादःसमभवन्महान् ॥ २४ ॥ अथेंद्रशत्रुस्त्रिदशालयानांवनौकसांचैवमहाप्रणादं ॥ श्रुत्वासरोषंयुधिराक्षसेंद्रःपुनश्चयुद्धाभिमुखोवतस्थे ॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेनवनवतितमःसर्गः ॥ ९९ ॥ ॥ ७ ॥

महोदरमहापार्श्वौहतौदृष्ट्वासरावणः ॥ तस्मिंश्चनिहतेवीरेविरूपाक्षेमहाबले ॥ १ ॥ आविवेशमहान्क्रोधोरावणंतुमहामृधे ॥ सूतंसंचोदयामासवाक्यंचेदमुवाचह ॥ २ ॥ निहतानाममात्यानांरुद्धस्यनगरस्यच ॥ दुःखमेवापनेष्यामिहत्वातौरामलक्ष्मणौ ॥ ३ ॥ रामवृक्षंरणेहन्मिसीतापुष्पफलप्रदं ॥ प्रशाखायस्यसुग्रीवोजांबवान्कुमुदोनलः ॥ ४ ॥ द्विविदश्चैवमैंदश्चअंगदोगंधमादनः ॥ हनूमांश्चसुषेणश्चसर्वेचहरियूथपाः ॥ ५ ॥ सदिशोदशघोषेणरथस्यातिरथोमहान् ॥ नादयन्प्रययौतूर्णंराघवंचाभ्यधावत ॥ ६ ॥ पूरितातेनशब्देनसनदीगिरिकानना ॥ संचचालमहीसर्वात्रस्तसिंहमृगद्विजा ॥ ७ ॥ तामसंसुमहाघोरंचकारास्त्रंसुदारुणं ॥ निर्ददाहकपीन्सर्वांस्तेप्रपेतुःसमंततः ॥ ८ ॥ उत्पपातरजोभूमौतैर्भग्नैःसंप्रधावितैः ॥ नहितत्सहितुंशेकुर्ब्रह्मणानिर्मितंस्वयं ॥ ९ ॥ तान्यनीकान्यनेकानिरावणस्यशरोत्तमैः ॥ दृष्ट्वाभग्नानिशतशोराघवःपर्यवस्थितः ॥ १० ॥ ततोराक्षसशार्दूलोविद्राव्यहरिवाहिनीं ॥ सददर्शततोरामंतिष्ठंतमपराजितं ॥ ११ ॥

रामवृक्षमिति सीतापुष्पंयस्यसः सचासौतेनैवपुष्पेणसर्वेषांवानराणांतत्कर्मजफलप्रदस्तं सुग्रीवादयःप्रशाखायस्यतंप्रशाखासहितंहन्मीतिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ इत्युक्त्वारथस्यघोषेणदशदिशोनादयन् ॥ ६ ॥ ७ ॥ तामसमस्त्रंतमोगुणदेवताकमस्त्रं ॥ ८ ॥ ब्रह्मणास्वयंनिर्मितंतामसमस्त्रंसहितुंसोढुंनशेकुः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ नगरस्य वानरकृतैरितिशेषः दुःखमपनेष्याम्येव ॥ ३ ॥ मूलोच्छेदंकरिष्यामीत्याशयेनरामंसर्वाश्रयमहावृक्षत्वेननिरूपयति

॥ १२ ॥ १३ ॥ राघवोत्दृष्टः एकःशिष्टःशत्रुर्दृग्गोचरंप्राप्तइतिहर्षः ॥ १४ ॥ १५ ॥ राघवबाणौघैरामविस्फारितेनचयःशब्दस्तेनपेतुः ॥ १६ ॥ सरावणोराजपुत्रयोःसमीपंप्राप्यचंद्रसूर्ययोःसमीपेराहुर्यथाबभौ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अभ्यतिक्रम्यबाणैर्व्याकुलीकृत्य शैलमिवस्थिरमचलंराममाससाद ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ राघवोरावणंरावणोरा

लक्ष्मणेनसहभ्रात्राविष्णुनावासवंयथा॥ आलिखंतमिवाकाशमवष्टभ्यमहद्धनुः॥ १२॥ पद्मपत्रविशालाक्षंदीर्घबाहुमरिंदमं ॥ ततोरामोमहातेजाःसौमित्रिसहितोबली॥ १३॥ वानरांश्चरणेभग्नानापतंतंचरावणं॥ समीक्ष्यराघवोत्दृष्टोमध्येजग्राहकार्मुकं ॥ १४॥ विस्फारयितुमारेभेततःसधनुरुत्तमं॥ महावेगंमहानादंनिर्भिंदन्निवमेदिनीं ॥ १५॥ रावणस्यचबाणौघैरामविस्फारितेनच॥ शब्देनराक्षसास्तेनपेतुश्चशतशस्तदा ॥ १६॥ तयोःशरपथंप्राप्यरावणोराजपुत्रयोः॥ सबभौचयथाराहुःसमीपेशशिसूर्ययोः ॥ १७॥ तमिच्छन्प्रथमंयोद्धुंलक्ष्मणोनिशितैःशरैः ॥ मुमोचधनुरायम्यशरानग्निशिखोपमान्॥ १८॥ तान्मुक्तमात्रानाकाशेलक्ष्मणेनधनुष्मता॥ बाणान्बाणैर्महातेजारावणःप्रत्यवारयत् ॥ १९॥ एकमेकेनबाणेनत्रिभिस्त्रीन्दशभिर्दश॥ लक्ष्मणस्यप्रचिच्छेददर्शयन्पाणिलाघवं ॥ २० ॥ अभ्यतिक्रम्यसौमित्रिंरावणःसमितिंजयः ॥ आससादरणेरामंस्थितंशैलमिवापरं॥ २१ ॥ सराघवंसमासाद्यक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ व्यसृजच्छरवर्षाणिरावणोराक्षसेश्वरः ॥ २२ ॥ शरधारास्ततोरामोरावणस्यधनुश्च्युताः॥ दृष्ट्वैवापतिताःशीघ्रंभल्लान्जग्राहसत्वरं॥ २३॥ ताञ्छरौघांस्ततोभल्लैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेदराघवः ॥ दीप्यमानान्महाघोराञ्छरानाशीविषोपमान्॥ २४॥ राघवोरावणंतूर्णंरावणोराघवंतथा॥ अन्योन्यंविविधैस्तीक्ष्णैःशरवर्षैर्ववर्षतुः ॥ २५॥ चेरतुश्चचिरंचित्रंमंडलंसव्यदक्षिणं ॥ बाणवेगात्समुत्क्षिप्तावन्योन्यमपराजितौ॥ २६॥ तयोर्भूतानिवित्रेसुर्युगपत्संप्रयुध्यतोः॥ रौद्रयोःसायकमुचोर्यमांतकनिकाशयोः ॥ २७॥ सततंविविधैर्बाणैर्बभूवगगनंतदा॥ घनैरिवातपापायेविद्युन्मालासमाकुलैः॥ २८॥

घवमित्यन्योन्यंशरवर्षैर्ववर्षतुर्ववृषतुः ॥ २५ ॥ अन्योन्यंबाणवेगात्समुत्क्षिप्तौअन्योन्यंक्षिप्तवंतौ अपराजितौअप्रतिहतौ ॥ २६ ॥ सायकंमुंचतइतिसायकमुचौतयोः ॥ २७ ॥ सततंव्याप्तं ॥ २८ ॥

गवाक्षितमिवसंजातगवाक्षमिव गृध्रपत्रैस्तद्बंधनैः सुवाजितैःसम्यक्संपादितवेगैः आर्षंपुंस्त्वं शरवृष्टिविशेषणत्वात् ॥ २९ ॥ तपनेसूर्येऽस्तंगतेचापिशब्दादस्ताचलंत्यक्त्वोदयाद्रिंगतेपीत्यर्थः दिवापीतियावत् यत्तुयथाश्रुतरीत्यारात्रावपीतिव्याचक्षते तत्रनकश्चिच्चमत्कारः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ येनव्रजतः येनयेनमंडलचारेणेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ संसक्तहस्तोबाणप्रयो

गवाक्षितमिवाकाशंबभूवशरवृष्टिभिः॥ महावेगैःसुतीक्ष्णाग्रैर्गृध्रपत्रैःसुवाजितैः॥ २९॥ शरांधकारमाकाशंचक्रतुःप्रथमंतदा ॥ गतेस्तंतपनेचापिमहामेघाविवोत्थितौ॥ ३०॥ तयोरभून्महायुद्धमन्योन्यवधकांक्षिणोः ॥ अनासाद्यमचिंत्यंचवृत्रवासवयोरिव ॥ ३१ ॥ उभौहिपरमेष्वासावुभौयुद्धविशारदौ॥ उभावस्त्रविदांमुख्यावुभौयुद्धेविचेरतुः ॥ ३२॥ उभौहियेनव्रजतस्तेनतेनशरोर्मयः ॥ ऊर्मयोवायुनाविद्धाजग्मुःसागरयोरिव ॥ ३३॥ ततःसंसक्तहस्तस्तुरावणोलोकरावणः॥ नाराचमालांरामस्यललाटेप्रत्यमुंचत॥ ३४॥ रौद्रचापप्रयुक्तांतांनीलोत्पलदलप्रभां॥ शिरसाधारयद्रामोनव्यथामभ्यपद्यत॥ ३५॥ अथमंत्रानपिजपन्रौद्रमस्त्रमुदीरयन्॥ शरान्भूयःसमादायरामःक्रोधसमन्वितः ॥ ३६॥ मुमोचचमहातेजाश्चापमायम्यवीर्यवान्॥ तान्शरान्राक्षसेंद्रायचिक्षेपाच्छिन्नसायकः ॥ ३७॥ तेमहामेघसंकाशेकवचेपातिताःशराः॥ अवध्येराक्षसेंद्रस्यनव्यथांजनयंस्तदा॥ ३८॥ पुनरेवाथतंरामोरथस्थंराक्षसाधिपं॥ ललाटेपरमास्त्रेणसर्वास्त्रकुशलोभिनत्॥ ३९॥ तेभित्वाबाणरूपाणिपंचशीर्षाइवोरगाः॥ श्वसंतोविविशुर्भूमिंरावणप्रतिकूलिताः॥ ४० ॥ निहत्यराघवस्यास्त्रंरावणःक्रोधमूर्छितः ॥ आसुरंसुमहाघोरमन्यदस्त्रंचकारसः॥ ४१ ॥ सिंहव्याघ्रमुखांश्चापिकंककोकमुखानपि॥ गृध्रश्येनमुखांश्चापिशृगालवदनांस्तथा ॥ ४२॥ ईहामृगमुखांश्चापिव्यादितास्यान्भयावहान् ॥ पंचास्यान्लेलिहानांश्चससर्जनिशितान्शरान्॥ ४३॥

गेआसक्तहस्तः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ उदीरयन्प्रवर्तयन् ॥ ३६ ॥ अच्छिन्नसायकःअव्यवच्छिन्नसायकःनिरंतरप्रवर्तितबाणवर्षइतियावत् ॥३७॥ अवध्येअभेद्येजनयन्अजनयन् ॥ ३८ ॥ परमास्त्रेणेष्टास्त्रेणयोजितैर्बाणैरभिनत् ॥ ३९ ॥ बाणरूपाणि प्रशंसायांरूपप् प्रशस्ताबाणा आर्षोलिंगव्यत्ययः रावणप्रतिकूलिताःरावणेननिवारिताअपिश्वसंतःपंचशीर्षाउरगाइवभूमिंविविशुः ॥ ४० ॥ चकारप्रादुश्चकार ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ईहामृगोवृकः पंचास्यान्सिंहमुखान् ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ यदासुरमस्त्रंप्रादुश्चकारतदासससर्जेत्यन्वयः ॥ ४५ ॥ तमोस्त्रस्यप्रत्यस्त्रंपावकमितितत्ससर्जेत्याह पावकमिति ॥ ४६ ॥ ततोऽखिलज्योतिर्गणमुखबाणोत्पत्तिरित्याह अग्निदीप्त
मुखानिति ॥ ४७ ॥ विद्युज्जिह्वोपमान्विद्युदर्चिःसदृशान् कालाजिह्वास्तथार्चिषइतिहलायुधः ॥४८॥ विलयंजग्मुस्तथापिसहस्रशोवानरान्जघ्नुः ॥४९॥ संपरिक्षिप्यपरिवार्य॥५०॥

॥ १६५॥ शरान्खरमुखांश्चान्यान्वराहमुखसंश्रितान्॥ श्वानकुक्कुटवक्रांश्चमकराशीविषाननान्॥ ४४ ॥ एतांश्चान्यांश्चमायाभिःससर्जनिशिताञ्छरान् ॥ रा ६
मंप्रतिमहातेजाःक्रुद्धःसर्पइवश्वसन् ॥ ४५ ॥ आसुरेणसमाविष्टःसोस्त्रेणरघुपुंगवः॥ ससर्जास्त्रंमहोत्साहंपावकंपावकोपमः॥ ४६॥ अग्निदीप्तमु
खान्बाणांस्तत्रसूर्यमुखानपि ॥ ग्रहनक्षत्रवर्णांश्चमहोल्कामुखसंस्थितान्॥ ४७॥ विद्युज्जिह्वोपमांश्चापिससर्जविविधाञ्छरान्॥ तेरावणशराघो
राराघवास्त्रसमाहताः॥ ४८॥ विलयंजग्मुराकाशेजघ्नुश्चैवसहस्रशः॥ तदस्त्रंनिहतंदृष्ट्वारामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥४९॥ दृष्ट्वानेदुस्ततःसर्वेकपयःकामरू
पिणः॥ सुग्रीवाभिमुखावीराःसंपरिक्षिप्यराघवं ॥ ५० ॥ ततस्तदस्त्रंविनिहत्यराघवःप्रसह्यतद्रावणबाहुनिःसृतं ॥ मुदान्वितोदाशरथिर्महात्माविने
दुरुच्चैर्मुदिताःकपीश्वराः ॥ ५१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेशततमःसर्गः ॥ १०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ त
स्मिन्प्रतिहतेस्त्रेतुरावणोराक्षसाधिपः॥ क्रोधंचद्विगुणंचक्रेक्रोधाच्चास्त्रमनंतरं ॥ १ ॥ मयेनविहितंरौद्रमन्यदस्त्रंमहाद्युतिः॥ उत्स्रष्टुंरावणोभीमंराघवा
यप्रचक्रमे॥ २ ॥ ततःशूलानिनिश्चेरुर्गदाश्चमुसलानिच॥ कार्मुकाद्दीप्यमानानिवज्रसाराणिसर्वशः ॥ ३ ॥ मुद्गराःकूटपाशाश्चदीप्ताश्चाशनयस्त
था॥ निष्पेतुर्विविधास्तीक्ष्णावाताइवयुगक्षये॥ ४॥ तदस्त्रंराघवःश्रीमानुत्तमास्त्रविदांवरः॥ जघानपरमास्त्रेणगांधर्वेणमहाद्युतिः ॥ ५ ॥ तस्मिन्प्र
तिहतेस्त्रेतुराघवेणमहात्मना ॥ रावणःक्रोधताम्राक्षःसौरमस्त्रमुदीरयत्॥ ६ ॥ ततश्चक्राणिनिष्पेतुर्भास्वराणिमहांतिच॥ कार्मुकाद्भीमवेगस्यदशग्री
वस्यधीमतः॥ ७॥ तैरासीद्गगनंदीप्तंसंपतद्भिःसमंततः॥ पतद्भिश्चदिशोदीप्तैश्चंद्रसूर्यैर्ग्रहैरिव ॥ ८ ॥

॥ ५१ ॥ कतकः ॥ ९२ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेशततमःसर्गः ॥ १०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तस्मिन्प्रतिहतेइति क्रोधाच्चास्त्रम ॥ १६५॥
नंतरं चक्रेइतिशेषः ॥ १ ॥ तत्किमस्त्रंतत्राह मयेनेति ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

तानिसौरास्त्रनिःसृतचक्राणि बाणबलादेवकेवलंचिच्छेदनप्रत्यस्त्रमपेक्षतेस्म ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ मनुष्यःशीर्षेयस्यतं मनुष्यशीर्षयुक्तमित्यर्थइत्यन्ये ॥ १४ ॥ १५ ॥

तानिचिच्छेदबाणौघैश्चक्राणितुसराघवः॥ आयुधानिचचित्राणिरावणस्यचमूमुखे॥ ९॥ तदस्त्रंतुहतंदृष्ट्वारावणोराक्षसाधिपः ॥ विव्याधदशभि
र्बाणैरामंसर्वेषुमर्मसु॥ १० ॥ सविद्धोदशभिर्बाणैर्महाकार्मुकनिःसृतैः॥ रावणेनमहातेजानप्राकंपतराघवः ॥ ११ ॥ ततोविव्याधगात्रेषुसर्वेषुस
मितिंजयः॥ राघवस्तुसुसंक्रुद्धोरावणंबहुभिःशरैः॥ १२॥ एतस्मिन्नंतरेक्रुद्धोराघवस्यानुजोबली॥ लक्ष्मणःसायकान्सप्तजग्राहपरवीरहा॥ १३॥
तैःसायकैर्महावेगैरावणस्यमहाद्युतिः॥ ध्वजंमनुष्यशीर्षंतुतस्यचिच्छेदनैकधा॥ १४॥ सारथेश्चापिबाणेनशिरोज्वलितकुंडलं ॥ जहारलक्ष्मणःश्री
मान्नैर्ऋतस्यमहाबलः॥ १५॥ तस्यबाणैश्चचिच्छेदधनुर्गजकरोपमं॥ लक्ष्मणोराक्षसेंद्रस्यपंचभिर्निशितैस्तदा ॥ १६॥ नीलमेघनिभांश्चास्यसद
श्वान्पर्वतोपमान्॥ जघानाप्लुत्यगदयारावणस्यविभीषणः ॥ १७॥ हताश्वात्तुतदावेगादवप्लुत्यमहारथात्॥ कोपमाहारयत्तीव्रंभ्रातरंप्रतिरावणः
॥ १८॥ ततःशक्तिंमहाशक्तिःप्रदीप्तामशनीमिव॥ विभीषणायचिक्षेपराक्षसेंद्रःप्रतापवान्॥ १९॥ अप्राप्तामेवतांबाणैस्त्रिभिश्चिच्छेदलक्ष्मणः॥
अथोदतिष्ठत्सन्नादोवानराणांमहारणे॥ २०॥ संपपातत्रिधाछिन्नाशक्तिःकांचनमालिनी ॥ सविस्फुलिंगाज्वलितामहोल्केवदिवश्च्युता ॥ २१ ॥
ततःसंभाविततरांकालेनापिदुरासदां॥ जग्राहविपुलांशक्तिंदीप्यमानांस्वतेजसा॥ २२॥ सावेगिताबलवतारावणेनदुरात्मना॥ जज्वालसुमहाते
जादीप्ताशनिसमप्रभा॥ २३॥ एतस्मिन्नंतरेवीरोलक्ष्मणस्तंविभीषणं॥ प्राणसंशयमापन्नंतूर्णमभ्यवपद्यत ॥ २४॥ तंविमोक्षयितुंवीरश्चापमाय
म्यलक्ष्मणः॥ रावणंशक्तिहस्तंवैशरवर्षैरवाकिरत्॥ २५॥

गजकरोपमंधनुश्चिच्छेद ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ महाशक्तिर्महाबलः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ संभावितत्तरांअमोघेतिसर्वविख्यातां दुरासदांदुःसहां ॥ २२ ॥ वेगिताकृतवेगा ॥ २३ ॥
तूर्णमभ्यवपद्यत-शक्तिसंमुखंस्वयमागत्यविभीषणंरक्षितवानित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥

महात्मनालक्ष्मणेनविसृष्टेनशरौघेणकीर्यमाणोऽतएवविमुखीकृतविक्रमःकुंठितभ्रातृवधविषयोत्साहोतएवभ्रातरंप्रहर्तुंमनश्चक्रे ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ लोहितलक्षणाशत्रुरुधिरग्रहणस्वभावा ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ आपतंतींतांशक्तिंशक्त्यधिष्ठातृदेवतामुद्दिश्यानुव्याहरत् तदेवाह लक्ष्मणायस्वस्त्यस्तु त्वंहतोद्यमाहतप्राणनाशोद्योगाअतएवमोघाप्राणापहारांशेमोघाभव तच्छक्तिस्तुपीडामात्रेणचरितार्थास्त्वितिभावः स्पर्शमात्रेणप्राणापहरणसामर्थ्ययुक्तायाःशक्तेरनेनस्ववाक्येनमोघीकरणात्स्वस्यसत्यसंकल्पत्वंसूचितं ॥ ३३ ॥ सामुक्ता

कीर्यमाणःशरौघेणविसृष्टेनमहात्मना ॥ सप्रहर्तुंमनश्चक्रेविमुखीकृतविक्रमः ॥ २६ ॥ मोक्षितंभ्रातरंदृष्ट्वालक्ष्मणेनसरावणः ॥ लक्ष्मणाभिमुखस्तिष्ठन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ २७ ॥ मोक्षितस्तेबलश्लाघिन्यस्मादेवंविभीषणः ॥ विमुच्यराक्षसंशक्तिस्त्वयीयंविनिपात्यते ॥ २८ ॥ एषातेहृदयंभित्वाशक्तिर्लोहितलक्षणा ॥ मद्बाहुपरिघोत्सृष्टाप्राणानादाययास्यति ॥ २९ ॥ इत्येवमुक्त्वातांशक्तिमष्टघंटांमहास्वनां ॥ मयेनमायाविहिताममोघांशत्रुघातिनीं ॥ ३० ॥ लक्ष्मणायसमुद्दिश्यज्वलंतीमिवतेजसा ॥ रावणःपरमक्रुद्धश्चिक्षेपचननादच ॥ ३१ ॥ साक्षिप्ताभीमवेगेनवज्राशनिसमस्वना ॥ शक्तिरभ्यपतद्वेगाल्लक्ष्मणंरणमूर्धनि ॥ ३२ ॥ तामनुव्याहरच्छक्तिमापतंतींसराघवः ॥ स्वस्त्यस्तुलक्ष्मणायेतिमोघाभवहतोद्यमा ॥ ३३ ॥ रावणेनरणेशक्तिःक्रुद्धेनाशीविषोपमा ॥ मुक्ताशूरस्यभीतस्यलक्ष्मणस्यममज्जसा ॥ ३४ ॥ न्यपतत्सामहावेगालक्ष्मणस्यमहोरसि ॥ जिह्वेवोरगराजस्यदीप्यमानामहाद्युतिः ॥ ३५ ॥ ततोरावणवेगेनसुदूरमवगाढया ॥ शक्त्याविभिन्नहृदयःपपातभुविलक्ष्मणः ॥ ३६ ॥ तदवस्थंसमीपस्थोलक्ष्मणंप्रेक्ष्यराघवः ॥ भ्रातृस्नेहान्महातेजाविषण्णहृदयोभवत् ॥ ३७ ॥ समुहूर्तमिवध्यात्वाबाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥ बभूवसंरब्धतरोयुगांतइवपावकः ॥ ३८ ॥ नविषादस्यकालोयमितिसंचिंत्यराघवः ॥ चक्रेसुतुमुलंयुद्धंरावणस्यवधेधृतः ॥ सर्वयत्नेनमहतालक्ष्मणंपरिवीक्ष्यच ॥ ३९ ॥

शक्तिरभीतस्यभगवत्तत्त्वानुसंधानेननिर्भयस्यलक्ष्मणस्योरसिआशुममज्ज ॥ ३४ ॥ मुक्ताआशुउरसीतिच्छेदस्यगूढत्वात्स्पष्टमेवाहकविः न्यपतदिति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ मुहूर्तमिवध्यात्वा किमिदानींकर्तव्यमितिपर्यालोच्येत्यर्थः संरब्धतरःयुद्धेअधिकोत्साहवान् ॥ ३८ ॥ अथविषादस्यायंनकालइतिसंचिंत्यलक्ष्मणंचसन्निरीक्ष्यमहतोत्कृष्टेनसर्वयत्नेनसहजबलास्त्रबलेनरावणस्यवधेधृतोनिश्चितोभूत्वासुतुमुलंयुद्धंचक्रे अयंचवक्ष्यमाणार्थसंक्षेपः ॥ ३९ ॥

तमेवप्रपंचयति सददर्शेति ॥ ४० ॥ तांशक्तिंलक्ष्मणगात्रादवमर्दितुमुद्धर्तुंयत्नतोनशेकुः तत्रहेतुर्बलीयसाप्रहितत्वं ॥ ४१ ॥ हेत्वंतरमप्याह अर्दिताइति रक्षसांप्रवेकेणश्रेष्ठेन किंचसाशक्तिःसौमित्रेर्देहंनिर्भिद्यधरणीतलंभुवंप्रविष्टास्पृष्टवती ॥ ४२ ॥ तांशक्तिंकराभ्यांपरामृश्यधृत्वाबलवान्बलवत्तरोरामोलक्ष्मणदेहाद्विचकर्ष विकृष्यबभंजच इयंशक्तिःसर्वदाशत्रुंनिर्भिद्यरावणसमीपमेवप्राप्नोति इदानींरामेणमोघाभवेत्युक्त्यासत्यसंकल्पेननाशितनिष्क्रमणशक्तिस्तत्रैवलग्ना साचभगवताविकृष्यभग्ना ॥ ४३ ॥ एतदंतरेरंध्रविद्राक्षसःप्रजहारेत्याह तस्ये

सददर्शततोरामःशक्त्याभिन्नंमहाहवे ॥ लक्ष्मणंरुधिरादिग्धंसपन्नगमिवाचलं ॥ ४० ॥ तामपिप्रहितांशक्तिंरावणेनबलीयसा ॥ यत्नतस्तेहरिश्रेष्ठानशेकुरवमर्दितुं ॥ ४१ ॥ अर्दिताश्चैवबाणौघैस्तेप्रवेकेणरक्षसां ॥ सौमित्रेःसाविनिर्भिद्यप्रविष्टाधरणीतलं ॥ ४२ ॥ तांकराभ्यांपरामृश्यरामःशक्तिंभयावहां ॥ बभंजसमरेक्रुद्धोबलवान्विचकर्षच ॥ ४३ ॥ तस्यनिष्कर्षतःशक्तिंरावणेनबलीयसा ॥ शराःसर्वेषुगात्रेषुपातितामर्मभेदिनः ॥ ४४ ॥ अचिंतयित्वातान्बाणान्समाश्लिष्यचलक्ष्मणं ॥ अब्रवीच्चहनूमंतंसुग्रीवंचमहाकपिं ॥ ४५ ॥ लक्ष्मणंपरिवार्यैवंतिष्ठध्वंवानरोत्तमाः ॥ पराक्रमस्यकालोयंसंप्राप्तोमेचिरेप्सितः ॥ ४६ ॥ पापात्मायंदशग्रीवोवध्यतांपापनिश्चयः ॥ कांक्षितंचातकस्येवघर्मांतेमेघदर्शनं ॥ ४७ ॥ अस्मिन्मुहूर्तेनचिरात्सत्यंप्रतिशृणोमिवः ॥ अरावणमरामंवाजगद्द्रक्ष्यथवानराः ॥ ४८ ॥ राज्यनाशंवनेवासंदंडकेपरिधावनं ॥ वैदेह्याश्चपरामर्शंरक्षोभिश्चसमागमं ॥ ४९ ॥ प्राप्तंदुःखंमहद्घोरंक्लेशश्चनिरयोपमः ॥ अद्यसर्वमहंत्यक्ष्येनिहत्वारावणंरणे ॥ ५० ॥ यदर्थंवानरंसैन्यंसमानीतमिदंमया ॥ सुग्रीवश्चकृतोराज्येनिहत्वावालिनंरणे ॥ ५१ ॥ यदर्थंसागरःक्रांतःसेतुर्बद्धश्चसागरे ॥ ५२ ॥

ति शक्तिंनिष्कर्षतस्तस्यरामस्यगात्रेष्वित्यन्वयः ॥ ४४ ॥ समाश्लिष्येति समाश्लेषोयंसकलपीडानिवृत्तिफलकःस्वतादात्म्यावभासनरूपः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ पापात्मायंवध्यतांमत्तोवधंप्राप्नोतु यतोघर्मांतेचातकस्यमेघदर्शनमिववधार्थमस्यदर्शनंममचिरंकांक्षितं स्तोककस्येतिपाठेपिचातकस्येत्येवार्थः स्तोककश्चातकःसमावित्यमरात् ॥ ४७ ॥ प्रतिशृणोमिप्रतिजाने नचिरादित्यस्यशीघ्रमित्यर्थकस्यारावणमित्यादिनान्वयः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ राज्यनाशादिकंघोरंदुःखंमानसंप्राप्तं निरयोपमोयातनोपमःक्लेशःकायक्लेशश्चप्राप्तः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ दृष्टिविषस्यदर्शनमात्रेणसंहारकरमहाविषवतःसर्पस्यदृष्टिप्राप्तोमनुष्यइवनरावणोजीवितुमर्हति ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ रामस्यरामत्वंत्रीन्लोकान्सर्षिदेवान्धर्मेणसत्येनशौर्येणचरम यतीत्यन्वर्थरामत्वं तदुचितकर्माद्यकरिष्यामीतिभावः ॥ ५६ ॥ यावद्भूमिर्धरिष्यतिप्राणिनस्तावदन्येकर्मसचराचराः सदेवालोकाजनाःकथयिष्यंतिताटृशंकर्मकरिष्यामि ॥५७॥५८॥

सोयमद्यरणेपापश्चक्षुर्विषयमागतः॥ चक्षुर्विषयमागम्यनायंजीवितुमर्हति ॥ ५३ ॥ दृष्टिंदृष्टिविषस्येवसर्पस्यममरावणः ॥ यथावावैनतेयस्यदृ ष्टिंप्राप्तोभुजंगमः॥ ५४॥ सुखंपश्यथदुर्धर्षायुद्धंवानरपुंगवाः॥ आसीनाःपर्वताग्रेषुममेदंरावणस्यच ॥ ५५॥ अद्यपश्यंतुरामस्यरामत्वंममसंयु गे॥ त्रयोलोकाःसगंधर्वाःसिद्धगंधर्वचारणाः॥ ५६॥ अद्यकर्मकरिष्यामियल्लोकाःसचराचराः ॥ सदेवाःकथयिष्यंतियावद्भूमिर्धरिष्यति॥ ५७॥ एवमुक्त्वाशितैर्बाणैस्तप्तकांचनभूषणैः॥ आजघानरणेरामोदशग्रीवंसमाहितः॥ ५८॥ तथाप्रदिद्धैर्नाराचैर्मुसलैश्चापिरावणः ॥ अभ्यवर्षत्तदारा मंधाराभिरिवतोयदः॥ ५९॥ रामरावणमुक्तानामन्योन्यमभिनिघ्नतां॥ वराणांचशराणांचबभूवतुमुलःस्वनः॥ ६०॥ विच्छिन्नाश्चविकीर्णाश्चरा मरावणयोःशराः॥ अंतरिक्षात्प्रदीप्ताग्रानिपेतुर्धरणीतले॥ ६१॥ तयोर्ज्यातलनिर्घोषोरामरावणयोर्महान्॥ त्रासनःसर्वभूतानांबभूवाद्भुतदर्शनः ॥ ६२॥ विकीर्यमाणःशरजालवृष्टिर्महात्मनादीप्तधनुष्मतार्दितः॥ भयात्प्रदुद्रावसमेत्यरावणोयथानिलेनाभिहतोबलाहकः ॥ ६३ ॥ इत्यार्षेश्रीम द्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकाधिकशततमःसर्गः॥ १०१॥ ॥ ७॥ शक्त्यानिपातितंदृष्ट्वारावणेनबलीयसा ॥ लक्ष्मणंसम रेशूरंशोणितौघपरिप्लुतं॥ १॥ सदत्वातुमुलंयुद्धंरावणस्यदुरात्मनः॥ विसृजन्नेवबाणौघान्सुषेणमिदमब्रवीत्॥ २॥ एषरावणवीर्येणलक्ष्मणःपति तोभुवि॥ सर्पवच्चेष्टतेवीरोममशोकमुदीरयन्॥ ३॥

॥ ५९ ॥ वराणांशराणांश्रेष्ठानांशराणां चान्मुसलानां ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ भयाद्भ्रातृपीडाजनितकोपेनसर्वथामांहनिष्यत्येवेत्यर्थः इदंपलायनममासायंकाले ॥ ६३ ॥ कतकः ॥ ९३ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकाधिकशततमःसर्गः ॥ १०१ ॥ ॥ ७ ॥ शक्त्येति ॥ १ ॥ बाणौघान्विसृजन्रावणस्यतुमुलंयुद्धं दत्वातस्मिन्पलायितेलक्ष्मणपीडामिदस्त्यर्थंसुषेणमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥ शोकमुदीरयन्जनयन् ॥ ३ ॥

प्राणैःप्राणेभ्यः ॥ ४ ॥ ५ ॥ लज्जतीवेतिपरस्मैपदमार्षं ॥ ६ ॥ स्वप्नयाने स्वमेइत्यर्थेआर्षमस्यसाधुत्वं ॥ ७ ॥ भ्रातरंनिहतमित्यादिसार्धश्लोकःकविवाक्यं विष्टनंतंविकृतशब्दंकुर्वंतं

शोणितार्द्रमिमंवीरंप्राणैःप्रियतरंमम॥ पश्यतोममकाशक्तिर्योद्धुंपर्याकुलात्मनः॥ ४॥ अयंससमरश्लाघीभ्रातामेशुभलक्षणः॥ यदिपंचत्वमाप न्नःप्राणैर्मेकिंसुखेनवा॥५॥ लज्जतीवहिमेवीर्यंभ्रश्यतीवकराद्धनुः॥ सायकाव्यवसीदंतिदृष्टिर्बाष्पवशंगता॥६॥ अवसीदंतिगात्राणिस्वप्नयानेनृ णामिव॥ चिंतामेवर्ततेतीव्रामुमूर्षापिचजायते॥७॥ भ्रातरंनिहतंदृष्ट्वारावणेनदुरात्मना॥ विष्टनंतंतुदुःखार्तंमर्मण्यभिहतंभृशं॥८॥ परंविषादमा पन्नोविललापाकुलेंद्रियः॥ भ्रातरंनिहतंदृष्ट्वालक्ष्मणंरणपांसुषु॥ ९॥ विजयोपिहिमेशूरनप्रियायोपकल्पते॥ अचक्षुर्विषयश्चंद्रःकांप्रीतिंजनयि ष्यति॥१०॥किंमेयुद्धेनकिंप्राणैर्युद्धकार्यंनविद्यते॥यत्रायंनिहतःशेतेरणमूर्धनिलक्ष्मणः॥११॥ यथैवमांवनंयांतमनुयातिमहाद्युतिः॥ अहमप्यनु यास्यामितथैवैनंयमक्षयं॥ १२॥ इष्टबंधुजनोनित्यंमांसनित्यमनुव्रतः॥ इमामवस्थांगमितोराक्षसैःकूटयोधिभिः ॥ १३ ॥ देशेदेशेकलत्राणिदे शेदेशेचबांधवाः॥ तंतुदेशंनपश्यामियत्रभ्रातासहोदरः ॥ १४ ॥ किंनुराज्येनदुर्धर्षलक्ष्मणेनविनामम ॥ कथंवक्ष्याम्यहंत्वंबांसुमित्रांपुत्रवत्सलां ॥ १५॥ उपालंभंनशक्ष्यामिसोढुंदत्तंसुमित्रया॥ किंनुवक्ष्यामिकौसल्यांमातरंकिंनुकैकयीं ॥ १६ ॥ भरतंकिंनुवक्ष्यामिशत्रुघ्नंचमहाबलं॥ सहते नवनंयातोविनातेनागतःकथं॥ १७॥ इहैवमरणंश्रेयोनतुबंधुविगर्हणं॥ किंमयादुष्कृतंकर्मकृतमन्यत्रजन्मनि ॥ १८॥ येनमेधार्मिकोभ्रातानि हतश्चाग्रतःस्थितः॥ हाभ्रातर्मनुजश्रेष्ठशूराणांप्रवरप्रभो॥ १९॥ एकाकीकिंनुमांत्यक्त्वापरलोकायगच्छसि ॥ विलपंतंचमांभ्रातःकिमर्थंनावभा षसे॥ २०॥ उत्तिष्ठपश्यकिंशेषेदीनंमांपश्यचक्षुषा॥ शोकार्तस्यप्रमत्तस्यपर्वतेषुवनेषुच॥ २१ ॥ विषण्णस्यमहाबाहोसमाश्वासयितामम ॥ राम मेवंब्रुवाणंतुशोकव्याकुलितेंद्रियं॥ २२॥

॥ ८ ॥ रणपांसुषु लुठंतमितिशेषः तादृशंभ्रातरंदृष्ट्वाविजयोपिमेनप्रियायेत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ यत्रायमिति यतःकारणादित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ बाणैःशत्रुप्रेषितैस्तुल्यां नपंचत्वंमृतिमापन्नः श्वासाद्यनुभवात् ॥ २४ ॥ नापिमरिष्यतिलक्षणाभावादित्याह नह्यस्येति ॥ २५ ॥ पद्मपत्रतलौपद्मपत्रवद्रक्तवर्णकरतलवंतौ
॥ २६ ॥ भूतलेप्रसुप्तस्यस्रस्तगात्रस्येवमुहुर्मुहुःकंपमानस्यत्वद्धृदयमुंसोच्छ्वासमाख्याति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ योसौजांबवतातेकथितस्तमोषधिपर्वतंगत्वातस्यदक्षिणशिखरेजातामो
षधीमानय ॥ ३० ॥ सावर्ण्यकरणींपूर्ववर्णसमानवर्णकरणीं ॥ ३१ ॥ अजानंस्तामहौषधीरिति पूर्वदृष्टानामप्यपरिचयेपुराणांतरोक्तकालनेमियुद्धकृतचित्तचांचल्यंहेतुरितिबोध्यं

आश्वासयन्नुवाचेदंसुषेणःपरमंवचः ॥ त्यजेमांनरशार्दूलबुद्धिंवैक्लव्यकारिणीं ॥ २३ ॥ शोकसंजननींचिंतांतुल्यांबाणैश्चमूमुखे ॥ नैवपंचत्वमापन्नोलक्ष्मणोलक्ष्मिवर्धनः ॥ २४ ॥ नह्यस्यविकृतंवक्त्रंनचश्यामत्वमागतं ॥ सुप्रभंचप्रसन्नंचमुखमस्यनिरीक्ष्यतां ॥ २५ ॥ पद्मपत्रतलौहस्तौसुप्रसन्नेचलोचने ॥ नेदृशंदृश्यतेरूपंगतासूनांविशांपते ॥ २६ ॥ विषादंमाकृथावीरसप्राणोयमरिंदम ॥ आख्यातितुप्रसुप्तस्यस्रस्तगात्रस्यभूतले ॥ २७ ॥ सोच्छ्वासंहृदयंवीरकंपमानंमुहुर्मुहुः ॥ एवमुक्त्वामहाप्राज्ञःसुषेणोराघवंवचः ॥ २८ ॥ समीपस्थमुवाचेदंहनूमंतंमहाकपिं ॥ सौम्यशीघ्रमितोगत्वापर्वतंहिमहोदयं ॥ २९ ॥ पूर्वंतुकथितोयोसौवीरजांबवतातव ॥ दक्षिणेशिखरेजातांमहौषधिमिहानय ॥ ३० ॥ विशल्यकरणींनाम्नासावर्ण्यकरणींतथा ॥ संजीवकरणींवीरसंधानींचमहौषधीं ॥ ३१ ॥ संजीवनार्थंवीरस्यलक्ष्मणस्यत्वमानय ॥ इत्येवमुक्तोहनुमान्गत्वाचौषधिपर्वतं ॥ चिंतामभ्यगमच्छ्रीमानजानंस्तामहौषधीः ॥ ३२ ॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नामारुतेरमितौजसः ॥ इदमेवगमिष्यामिगृहीत्वाशिखरंगिरेः ॥ ३३ ॥ अस्मिंस्तुशिखरेजातामोषधींतांसुखावहां ॥ प्रतर्केणावगच्छामिसुषेणोह्येवमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ अगृह्ययदिगच्छामिविशल्यकरणीमहं ॥ कालात्ययेनदोषःस्याद्वैक्लव्यंचमहद्भवेत् ॥ ३५ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अस्मिंस्तुशिखरेइति अस्मिन्नेवशिखरेजातांतामोषधींप्रतर्केणावगच्छामि हियतःसुषेणएवमेवंलक्षणशिखरेतामब्रवीत् ॥ ३४ ॥ अगृह्येति अत्रशिखरेऽस्तीत्येतावन्मात्रमेवजानामिइयंविशल्यकरणीतिविशिष्यनजानामि अनुभवाभावात् अतस्तांविशल्यकरणींलक्ष्मणस्यसप्राणत्वादवश्यमपेक्षितांयद्यगृहीत्वाअन्यांवातदाभासांगृहीत्वागच्छामितदा महद्वैक्लव्यंअचतुरात्वादिदोषःस्यात् विचारकरणेतुकालात्ययेनलक्ष्मणस्यप्राणनाशोदोषःस्यात् ॥ ३५ ॥

इत्येवमाविकंसंचित्यत्रिःप्रकंप्य स्वेनपुरास्थापितस्यापिपुनरुत्पाटनार्थंत्रिःकंपनं पूर्वसंगृहीतौषधीनांमूर्च्छितयूथपेषुव्ययात्पुनरस्यप्रेषणमितिबोध्यं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ गिरेःशिखरंगृहीत्वास्थलान्नभउत्पपात ॥ ३८ ॥ संन्यस्यसुषेणसमीपइतिशेषः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ संक्षोदयित्वा संमर्द्येत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ एह्येहीति उत्थितंलक्ष्मणंरामएह्येहीत्यब्रवीत् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ शिथिलयावाचाखिन्नः कोहिमेजीवितेनार्थइत्येवंरूपयारावणवधविभीषणराज्यदानप्रतिज्ञाशैथिल्यकरयावाचाखिन्नइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ तदेवाह तामिति तांमदुक्तरूपां ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मत्कृतेनैराश्यमुपगंतुंनालंनयुक्तं दैवाद्विपत्तावपीतिशेषः प्रतिज्ञामनुपालयदैवगत्याममापिस्वस्थतयास्वस्थचित्तःसन्प्रतिज्ञांपालय ॥ ५२ ॥

इतिसंचिंत्यहनुमान्गत्वाक्षिप्रंमहाबलः ॥ आसाद्यपर्वतश्रेष्ठंत्रिःप्रकंप्यगिरेस्तटं ॥ ३६ ॥ फुल्लनानातरुगणंसमुत्पाट्यमहाबलः ॥ गृहीत्वाहरिशार्दूलोहस्ताभ्यांसमतोलयत् ॥ ३७ ॥ सनीलमिवजीमूतंतोयपूर्णंनभस्तलात् ॥ उत्पपातगृहीत्वातुहनूमानशिखरंगिरेः ॥ ३८ ॥ समागम्यमहावेगःसंन्यस्यशिखरंगिरेः ॥ विश्रम्यकिंचिद्धनुमान्सुषेणमिदमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ ओषधीर्नावगच्छामिताअहंहरिपुंगव ॥ तदिदंशिखरंकृत्स्नंगिरेस्तस्याहृतंमया ॥ ४० ॥ एवंकथयमानंतुप्रशस्यपवनात्मजं ॥ सुषेणोवानरश्रेष्ठोजग्राहोत्पाट्यचौषधीः ॥ ४१ ॥ विस्मितास्तुबभूवुस्तेसर्वेवानरपुंगवाः ॥ दृष्ट्वातुहनुमत्कर्मसुरैरपिसुदुष्करं ॥ ४२ ॥ ततःसंक्षोदयित्वातामौषधींवानरोत्तमः ॥ लक्ष्मणस्यददौनस्तःसुषेणःसुमहाद्युतिः ॥ ४३ ॥ सशल्यःससमाघ्रायलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ विशल्योविरुजःशीघ्रमुदतिष्ठन्महीतलात् ॥ ४४ ॥ तमुत्थितंतुहरयोभूतलात्प्रेक्ष्यलक्ष्मणं ॥ साधुसाध्वितिसुप्रीतालक्ष्मणंप्रत्यपूजयन् ॥ ४५ ॥ एह्येहीत्यब्रवीद्रामोलक्ष्मणंपरवीरहा ॥ सस्वजेगाढमालिंग्यबाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥ ४६ ॥ अब्रवीच्चपरिष्वज्यसौमित्रिंराघवस्तदा ॥ दिष्ट्यात्वांवीरपश्यामिमरणात्पुनरागतं ॥ ४७ ॥ नहिमेजीवितेनार्थःसीतयाचजयेनवा ॥ कोहिमेजीवितेनार्थस्त्वयिपंचत्वमागते ॥ ४८ ॥ इत्येवंब्रुवतस्तस्यराघवस्यमहात्मनः ॥ खिन्नःशिथिलयावाचालक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत् ॥ ४९ ॥ तांप्रतिज्ञांप्रतिज्ञायपुरासत्यपराक्रम ॥ लघुःकश्चिदिवासत्वोनैवंत्वंवक्तुमर्हसि ॥ ५० ॥ नहिप्रतिज्ञांकुर्वंतिवितथांसत्यवादिनः ॥ लक्षणंहिमहत्त्वस्यप्रतिज्ञापरिपालनं ॥ ५१ ॥ नैराश्यमुपगंतुंचनालंतेमत्कृतेनघ ॥ वधेनरावणस्याद्यप्रतिज्ञामनुपालय ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ कृतकर्माअद्यतनकर्तव्यांशेकृतलोकानुग्रहः यावदस्तंनयातीत्यनेनाश्विनशुक्लप्रतिपद्येषावार्तेतिगम्यते ॥५४॥५५॥ कृतकः ॥ १४ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्व्यधिकशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥ ॥ ७ ॥ लक्ष्मणेनेति ॥ १ ॥ रावणायशरान्विससर्ज अथान्यंरथमित्यनेनचात्रस्थानेरा

नजीवन्यास्यतेशत्रुस्तववाणवशंगतः ॥ नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्यसिंहस्येवमहागजः ॥ ५३ ॥ अहंतुवधमिच्छामिशीघ्रमस्यदुरात्मनः ॥ यावदस्तंनयात्येपरुतकर्मादिवाकरः ॥ ५४ ॥ यदिवधमिच्छसिरावणस्यसंख्येयदिचकृतांहितवेच्छसिप्रतिज्ञां ॥ यदितवराजसुताभिलाषआर्यकुरुचवचोममशीघ्रमद्यवीर ॥ ५५ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्व्यधिकशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

लक्ष्मणेनतुतद्वाक्यमुक्तंश्रुत्वासराघवः ॥ संदधेपरवीरघ्नोधनुरादायवीर्यवान् ॥ १ ॥ रावणायशरान्घोरान्विससर्जचमूमुखे ॥ अथान्यंरथमास्थायरावणोराक्षसाधिपः ॥ २ ॥ अभ्यधावतकाकुत्स्थंस्वर्भानुरिवभास्करं ॥ दशग्रीवोरथस्थस्तुरामंवज्रोपमैःशरैः ॥ आजघानमहाशैलंधाराभिरिवतोयदः ॥ ३ ॥ दीप्तपावकसंकाशैःशरैःकांचनभूषणैः ॥ अभ्यवर्षद्रणेरामोदशग्रीवंसमाहितः ॥ ४ ॥ भूमौस्थितस्यरामस्यरथस्थस्यचरक्षसः ॥ नसमंयुद्धमित्याहुर्देवगंधर्वकिन्नराः ॥५॥ ततोदेववरःश्रीमान्श्रुत्वातेषांवचोमृतं ॥ आहूयमातलिंशक्रोवचनंचेदमब्रवीत् ॥६॥ रथेनममभूमिष्ठंशीघ्रंयाहिरघूत्तमं ॥ आहूयभूतलंयातःकुरुदेवहितंमहत् ॥ ७ ॥ इत्युक्तोदेवराजेनमातलिर्देवसारथिः ॥ प्रणम्यशिरसादेवंततोवचनमब्रवीत् ॥ ८ ॥ शीघ्रंयास्यामिदेवेंद्रसारथ्यंचकरोम्यहं ॥ ततोहयैश्वसंयोज्यहरितैःस्यंदनोत्तमं ॥ ततःकांचनचित्रांगःकिंकिणीशतभूषितः ॥ ९ ॥ तरुणादित्यसंकाशोवैदूर्यमयकूबरः ॥ सदश्वैःकांचनापीडैर्युक्तःश्वेतप्रकीर्णकैः ॥ १० ॥

वणेनशुक्राज्ञयाजयनिमित्तंनिकुंभिलायामारब्धहोमकर्मणोवानरद्वाराहिंसनंपुराणांतरोक्तमनुसंधेयमितिसूचितं पूर्वरणात्पलायनोक्त्यारावणोद्देश्यकशरविसर्गस्यरणभूमावसंभवात् आश्विनप्रतिपन्मध्याह्नेएतद्युद्धप्रवृत्तिः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ममरथेनशीघ्रंरघूत्तमंयाहि भूतलंयातःप्राप्तश्चआहूयरघूत्तमंसंबोधनपूर्वकंदेवराजरथोयमितिबोधयित्वामहद्देवहितंकुर्वित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ कांचनापीडैःस्वर्णाभरणैः श्वेतप्रकीर्णकैःसितचामराद्यलंकारवद्भिः चामरंतुप्रकीर्णकमित्यमरः ॥ १० ॥ ॥ १६९ ॥

देवराजरथायोस्तीतिशेषः तमारुह्येत्युत्तरेणसंबंधः ॥ ११ ॥ देवराजेनसंदिष्टःशीघ्रंगच्छेत्याज्ञप्तोमातलिरित्यन्वयः पूर्वाज्ञयावस्तुसज्जीकरणंपुनराज्ञयामनुष्यलोकंप्रतिचलनमितिबोध्यं

हरिभिःसूर्यसंकाशैर्हेमजालविभूषितैः ॥ रुक्मवेणुध्वजःश्रीमान्देवराजरथोवरः ॥ ११ ॥ देवराजेनसंदिष्टोरथमारुह्यमातलिः ॥ अभ्यवर्ततकाकुत्स्थमवतीर्यत्रिविष्टपात् ॥ १२ ॥ अब्रवीच्चतदारामंसप्रतोदोरथेस्थितः ॥ प्रांजलिर्मातलिर्वाक्यंसहस्राक्षस्यसारथिः ॥ १३ ॥ सहस्राक्षेणकाकुत्स्थरथोयंविजयायते ॥ दत्तस्तवमहासत्त्वश्रीमन्शत्रुनिबर्हण ॥ १४ ॥ इदमैंद्रंमहच्चापंकवचंचाग्निसन्निभं ॥ शराश्चादित्यसंकाशाःशक्तिश्वविमलाशिवा ॥ १५ ॥ आरुह्येमंरथंवीरराक्षसंजहिरावणं ॥ मयासारथिनादेवमहेंद्रइवदानवान् ॥ १६ ॥ इत्युक्तःसंपरिक्रम्यरथंतमभिवाद्यच ॥ आरुरोहतदारामोलोकान्लक्ष्म्याविराजयन् ॥ १७ ॥ तद्बभौचाद्भुतंयुद्धंद्वैरथंरोमहर्षणं ॥ रामस्यचमहाबाहोरावणस्यचरक्षसः ॥ १८ ॥ सगांधर्वेणगांधर्वंदैवंदैवेनराघवः ॥ अस्त्रंराक्षसराजस्यजघानपरमास्त्रवित् ॥ १९ ॥ अस्त्रंतुपरमंघोरंराक्षसंराक्षसाधिपः ॥ ससर्जपरमक्रुद्धःपुनरेवनिशाचरः ॥ २० ॥ तेरावणधनुर्मुक्ताःशराःकांचनभूषणाः ॥ अभ्यवर्तंतकाकुत्स्थंसर्पाभूत्वामहाविषाः ॥ २१ ॥ तेदीप्तवदनादीप्तंवमंतोज्वलनंमुखैः ॥ राममेवाभ्यवर्तंतव्यादितास्याभयानकाः ॥ २२ ॥ तैर्वासुकिसमस्पर्शैर्दीप्तभोगैर्महाविषैः ॥ दिशश्वसंतताःसर्वाविदिशश्वसमावृताः ॥ २३ ॥ तान्दृष्ट्वापन्नगान्रामःसमापततआहवे ॥ अस्त्रंगारुत्मतंघोरंप्रादुश्चक्रेभयावहं ॥ २४ ॥ तेराघवधनुर्मुक्तारुक्मपुंखाःशिखिप्रभाः ॥ सुवर्णाःकांचनाभूत्वाविचेरुःसर्पशत्रवः ॥ २५ ॥ तेतान्सर्वान्शरान्जघ्नुःसर्परूपान्महाजवान् ॥ सुपर्णरूपारामस्यविशिखाःकामरूपिणः ॥ २६ ॥ अस्त्रेप्रतिहतेक्रुद्धोरावणोराक्षसाधिपः ॥ अभ्यवर्षत्तदारामंघोराभिःशरवृष्टिभिः ॥ २७ ॥ ततःशरसहस्रेणराममक्लिष्टकारिणं ॥ अर्दयित्वाशरौघेणमातलिंप्रत्यविध्यत ॥ २८ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ इदंदत्तमित्यनुषज्यते ॥ १५ ॥ १६ ॥ संपरिक्रम्यप्रदक्षिणीकृत्य ॥ १७ ॥ द्वैरथंद्वौरथौययोस्तौद्विरथौतयोरिदंद्वैरथं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ व्यादितास्याव्यात्तवदनाः ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रादुश्चक्रेप्रयुयुजे ॥ २४ ॥ शिखिप्रभाअग्निप्रभाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

केतुमुद्दिश्यप्रक्षिप्तेनैकेनशरेणकेतुंचिच्छेद छिन्नंचतंरथाद्रथोर्ध्वदेशाद्रथोपस्थेपातयित्वा ॥ २९ ॥ अश्वानपिजघान ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अथरामभयावहानुत्पातानाह प्राजापत्यमिति प्रजापतिदैवत्यनक्षत्रभूतांरोहिणीमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ दिवाकरंस्पृशन्निवोत्पपात अत्युच्चोर्मिर्जातइत्यर्थः शस्त्रवर्णःकृष्णांतर्मंडलः ॥ ३४ ॥ कबंधांकःकबंधोंकेयस्यसः ॥ ३५ ॥

चिच्छेदकेतुमुद्दिश्यशरेणैकेनरावणः ॥ घातयित्वारथोपस्थेरथात्केतुंचकांचनं ॥ २९ ॥ ऐंद्रानपिजघानाश्वान्शरजालेनरावणः ॥ विषेदुर्देवगंधर्वचारणादानवैःसह ॥ ३० ॥ राममार्तंनदादृष्ट्वासिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ व्यथितावानरेंद्राश्चबभूवुःसविभीषणाः ॥ ३१ ॥ रामचंद्रमसंदृष्ट्वाग्रस्तंरावणराहुणा ॥ प्राजापत्यंचनक्षत्रंरोहिणींशशिनःप्रियां ॥ ३२ ॥ समाक्रम्यबुधस्तस्थौप्रजानामहितावहः ॥ सधूमपरिवृत्तोर्मिःप्रज्वलन्निवसागरः ॥ ३३ ॥ उत्पपाततदाक्रुद्धःस्पृशन्निवदिवाकरं ॥ शस्त्रवर्णःसुपरुषोमंदरश्मिर्दिवाकरः ॥ ३४ ॥ अदृश्यतकबंधांकःसंसक्तोधूमकेतुना ॥ कोशलानांचनक्षत्रंव्यक्तमिंद्राग्निदैवतं ॥ ३५ ॥ आहत्यांगारकस्तस्थौविशाखमपिचांबरे ॥ दशास्योविंशतिभुजःप्रगृहीतशरासनः ॥ ३६ ॥ अदृश्यतदशग्रीवोमैनाकइवपर्वतः ॥ निरस्यमानोरामस्तुदशग्रीवेणरक्षसा ॥ ३७ ॥ नाशक्नोदभिसंधातुंसायकान्रणमूर्धनि ॥ सकृत्वाभ्रुकुटिंक्रुद्धःकिंचित्संरक्तलोचनः ॥ ३८ ॥ जगामसुमहाक्रोधंनिर्दहन्निवराक्षसान् ॥ तस्यक्रुद्धस्यवदनंदृष्ट्वारामस्यधीमतः ॥ सर्वभूतानिवित्रेसुःप्राकंपतचमेदिनी ॥ ३९ ॥ सिंहशार्दूलवाञ्छैलःसंचचालचलद्रुमः ॥ बभूवचापिक्षुभितःसमुद्रःसरितांपतिः ॥ ४० ॥ खराश्चखरनिर्घोषागगनेपरुषाघनाः ॥ औत्पातिकाश्चनर्दंतःसमंतात्परिचक्रमुः ॥ ४१ ॥ रामंदृष्ट्वासुसंक्रुद्धमुत्पातांश्चैवदारुणान् ॥ वित्रेसुःसर्वभूतानिरावणस्याभवद्भयं ॥ ४२ ॥ विमानस्थास्तदादेवागंधर्वाश्चमहोरगाः ॥ ऋषिदानवदैत्याश्चगरुत्मंतश्चखेचराः ॥ ४३ ॥

विशाखंविशाखाख्यनक्षत्रं एतेउत्पातारामस्यतथामनुष्यधर्मनटनसूचकाइतिबोध्यं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ क्रुद्धःसरामःसुमहाक्रोधंजगाम तादृशक्रोधप्राप्तौस्वजनार्तिर्भूतवैपरीत्यं रावणपराक्रमश्चनिमित्तं ॥ ३९ ॥ चलद्रुमइतिबहुव्रीहिः महद्रुमइतिपाठांतरं ॥ ४० ॥ औत्पातिकाःउत्पातप्रवृत्ताः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

लोकानांसंवर्तःप्रलयस्तद्वत्संस्थितंसंव्यानंयस्यतत् ॥ ४४ ॥ विग्रहमागताःरामरावणपक्षपाताद्विरोधपूर्वकमभिनिवेशंप्राप्ताः प्रहृष्टवत्प्रहृष्टाःसंतः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ कूटैःशूलस्यदलत्रयशिखरैः ॥ ४८ ॥ अग्निचयोग्निसमूहः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ अनीकैःअनेकानीकसंख्यैः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ त्वांनिहत्यरक्षसांसमंकरोमि रक्षोभिःसमंकरिष्यामीत्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ वारयामास प्रथमवेगभंगंकृतवानित्यर्थः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

ददृशुस्तेतदायुद्धंलोकसंवर्तसंस्थितं ॥ नानाप्रहरणैर्भीमैःशूरयोःसंप्रयुध्यतोः ॥ ४४ ॥ ऊचुःसुरासुराःसर्वेतदाविग्रहमागताः ॥ प्रेक्षमाणामहायुद्धंवाक्यंभक्त्याप्रहृष्टवत् ॥ ४५ ॥ दशग्रीवंजयेत्याहुरसुराःसमवस्थिताः ॥ देवाराममथोचुस्तेत्वंजयेतिपुनःपुनः ॥ ४६ ॥ एतस्मिन्नंतरेक्रोधाद्राघवस्यचरावणः ॥ प्रहर्तुकामोदुष्टात्मास्पृशन्प्रहरणंमहत् ॥ ४७ ॥ वज्रसारंमहानादंसर्वशत्रुनिवर्हणं ॥ शैलशृंगनिभैःकूटैश्चित्तदृष्टिभयावहं ॥ ४८ ॥ सधूममिवतीक्ष्णाग्रंयुगांताग्निचयोपमं ॥ अतिरौद्रमनासाद्यंकालेनापिदुरासदं ॥ ४९ ॥ त्रासनंसर्वभूतानांदारणंभेदनंतथा ॥ प्रदीप्तइवरोषेणशूलंजग्राहरावणः ॥ ५० ॥ तच्छूलंपरमक्रुद्धोजग्राहयुधिवीर्यवान् ॥ अनीकैःसमरेशूरैराक्षसैःपरिवारितः ॥ ५१ ॥ समुद्यम्यमहाकायोननादयुधिभैरवं ॥ संरक्तनयनोरोषात्स्वसैन्यमभिहर्षयन् ॥ ५२ ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचदिशश्चप्रदिशस्तथा ॥ प्राकंपयत्तदाशब्दोराक्षसेंद्रस्यदारुणः ॥ ५३ ॥ अतिकायस्यनादेनतेनतस्यदुरात्मनः ॥ सर्वभूतानिवित्रेसुःसागरश्चप्रचुक्षुभे ॥ ५४ ॥ सगृहीत्वामहावीर्यःशूलंतद्रावणोमहत् ॥ विनद्यसुमहानादंरामंपरुषमब्रवीत् ॥ ५५ ॥ शूलोयंवज्रसारस्तेरामरोषान्मयोद्यतः ॥ तवभ्रातृसहायस्यसद्यःप्राणान्हरिष्यति ॥ ५६ ॥ रक्षसामद्यशूराणांनिहतानांचमूमुखे ॥ त्वांनिहत्यरणश्लाघीकरोमितरसासमं ॥ ५७ ॥ तिष्ठेदानींनिहन्मित्वामेषशूलेनराघव ॥ एवमुक्त्वासचिक्षेपतच्छूलंराक्षसाधिपः ॥ ५८ ॥ तद्रावणकरान्मुक्तंविद्युन्मालासमावृतं ॥ अष्टघंटंमहानादंवियद्गतमशोभत ॥ ५९ ॥ तच्छूलंराघवोदृष्ट्वाज्वलंतंघोरदर्शनं ॥ ससर्जविशिखान्रामश्चापमायम्यवीर्यवान् ॥ ६० ॥ आपतंतंशरौघेणवारयामासराघवः ॥ उत्पतंतंयुगांताग्निंजलौघैरिववासवः ॥ ६१ ॥ निर्ददाहसतान्बाणान्रामकार्मुकनिःसृतान् ॥ रावणस्यमहान्शूलःपतंगानिवपावकः ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ बाणवद्भिःशब्दायमानैः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ गात्रेभ्यःप्रस्रुतंशोणितंयस्यसः समूहस्थःसमूहतयास्थितः बहुशिरःपाणित्वात्तथात्वं॥ ६९॥ ७०॥कतकः ॥ ९५॥

तान्दृष्ट्वाभस्मसाद्भूतान्शूलसंस्पर्शचूर्णितान् ॥ सायकानंतरिक्षस्थान्राघवःक्रोधमूर्छितः ॥ ६३ ॥ सतांमातलिनानीतांशक्तिंवासवसंमतां ॥ जग्राहपरमक्रुद्धोराघवोरघुनंदनः ॥ ६४ ॥ सातोलितावलवताशक्तिर्घंटाकृतस्वना ॥ नभःप्रज्वालयामासयुगांतोल्केवसप्रभा ॥ ६५ ॥ साक्षिप्ताराक्षसेंद्रस्यतस्मिञ्छूलेपपातह ॥ भिन्नःशक्त्यामहान्शूलोनिपपातगतद्युतिः ॥ ६६ ॥ निर्बिभेदततोबाणैर्हयानस्यमहाजवान् ॥ रामःक्षिप्तैर्महावेगैर्बाणवद्भिरजिह्मगैः ॥ ६७ ॥ निर्बिभेदोरसितदारावणंनिशितैःशरैः ॥ राघवःपरमायत्तोललाटेपत्रिभिस्त्रिभिः ॥ ६८ ॥ सशरैर्भिन्नसर्वांगोगात्रप्रस्रुतशोणितः ॥ राक्षसेंद्रसमूहस्थःफुल्लाशोकइवाबभौ ॥ ६९ ॥ सरामबाणैरतिविद्धगात्रोनिशाचरेंद्रःक्षतजार्द्रगात्रः ॥ जगामखेदंचसमाजमध्येक्रोधंचचक्रेसुभृशंतदानीं ॥ ७० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्र्यधिकशततमःसर्गः ॥ १०३ ॥ ॥ ७॥

सतुतेनतदाक्रोधात्काकुत्स्थेनार्दितोभृशं ॥ रावणःसमरश्लाघीमहाक्रोधमुपागमत् ॥ १ ॥ सदीप्तनयनोमर्षाच्चापमुद्यम्यवीर्यवान् ॥ अभ्यर्दयत्सुसंक्रुद्धोराघवंपरमाहवे ॥ २ ॥ बाणधारासहस्रैस्तुसतोयदइवांबरात् ॥ राघवंरावणोबाणैस्तटाकमिवपूरयन् ॥ ३ ॥ पूरितःशरजालेनधनुर्मुक्तेनसंयुगे ॥ महागिरिरिवाकंप्यःकाकुत्स्थोनप्रकंपते ॥ ४ ॥ सशरैःशरजालानिवारयन्समरेस्थितः ॥ गभस्तीनिवसूर्यस्यप्रतिजग्राहवीर्यवान् ॥ ५ ॥ ततःशरसहस्राणिक्षिप्रहस्तोनिशाचरः ॥ निजघानोरसिक्रुद्धोराघवस्यमहात्मनः ॥ ६ ॥ सशोणितसमादिग्धःसमरेलक्ष्मणाग्रजः ॥ दृष्टःफुल्लइवारण्येसुमहान्किंशुकद्रुमः ॥ ७ ॥ शराभिघातसंरब्धःसोभिजग्राहसायकान् ॥ काकुत्स्थःसुमहातेजायुगांतादित्यवर्चसः ॥ ८ ॥ ततोन्योन्यंसुसंरब्धौतावुभौरामरावणौ ॥ शरांधकारेसमरेनोपलक्षयतांतदा ॥ ९ ॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्र्यधिकशततमःसर्गः ॥ १०३ ॥ ॥ ७ ॥ सतुतेनेति ॥ १ ॥ २ ॥ अंबरात्पतिताभिर्धाराभिस्तोयदस्तटाकमिवसरावणोराघवंबाणधारासहस्रैःपूरयन्नभ्यर्दयदितिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अन्योन्यंनोपलक्षयतामित्यन्वयः ॥ ९ ॥

प्रहस्येति कोपविकारजोयंप्रहासः ॥ १० ॥ अज्ञानादविवेकान्मत्स्वरूपाज्ञानाच्च तस्मात्त्वंवीर्यवान्नासिच मत्क्रोधदीपकेनतेनपापेनशीघ्रंविनंक्ष्यसीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ विनाथासुअसन्निहितनाथासुस्त्रीषुशूरेत्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ श्लाघनीयंयशस्यंचमहत्कर्मकृतंत्वयेतिव्यंग्योक्तिः ॥ १५ ॥ तदेवस्पष्टमाह उत्सेकेनेति गर्वेणाभिपन्नस्यानुष्ठितस्य अहितस्यइह

ततःक्रोधसमाविष्टोरामोदशरथात्मजः ॥ उवाचरावणंवीरःप्रहस्यपरुषंवचः ॥ १० ॥ ममभार्याजनस्थानादज्ञानाद्राक्षसाधम ॥ हृतातेविवशायस्मात्तस्मात्त्वंनासिवीर्यवान् ॥ ११ ॥ मयाविरहितांदीनांवर्तमानांमहावने ॥ वैदेहींप्रसभंहृत्वाशूरोहमितिमन्यसे ॥ १२ ॥ स्त्रीषुशूरविनाथासुपरदाराभिमर्शनं ॥ कृत्वाकापुरुषंकर्मशूरोहमितिमन्यसे ॥ १३ ॥ भिन्नमर्यादनिर्लज्जचारित्रेष्वनवस्थित ॥ दर्पान्मृत्युमुपादायशूरोहमितिमन्यसे ॥ १४ ॥ शूरेणधनदभ्रात्राबलैःसमुदितेनच ॥ श्लाघनीयंमहत्कर्मयशस्यंचकृतंत्वया ॥ १५ ॥ उत्सेकेनाभिपन्नस्यगर्हितस्याहितस्यच ॥ कर्मणःप्राप्नुहीदानींतस्याद्यसुमहत्फलं ॥ १६ ॥ शूरोहमितिचात्मानमवगच्छसिदुर्मते ॥ नैवलज्जास्तितेसीतांचोरवद्व्यपकर्षतः ॥ १७ ॥ यदिमत्सन्निधौसीताधर्षितास्यात्त्वयाबलात् ॥ भ्रातरंतुखरंपश्येस्तदामत्सायकैर्हतः ॥ १८ ॥ दिष्ट्यासिममंदात्मन्चक्षुर्विषयमागतः ॥ अद्यत्वांसायकैस्तीक्ष्णैर्नयामियमसादनं ॥ १९ ॥ अद्यतेमच्छरैश्छिन्नंशिरोज्वलितकुंडलं ॥ क्रव्यादाव्यपकर्षंतुविकीर्णंरणपांसुषु ॥ २० ॥ निपत्योरसिगृध्रास्तेक्षितौक्षिप्तस्यरावण ॥ पिबंतुरुधिरंतर्षाद्बाणशल्यांतरोत्थितं ॥ २१ ॥ अद्यमद्बाणभिन्नस्यगतासोःपतितस्यते ॥ कर्षंत्वंत्राणिपतगागरुत्मंतइवोरगान् ॥ २२ ॥ इत्येवंसवदन्वीरोरामःशत्रुनिबर्हणः ॥ राक्षसेंद्रंसमीपस्थंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ २३ ॥ बभूवद्विगुणंवीर्यंबलंहर्षश्चसंयुगे ॥ रामस्यास्त्रबलंचैवशत्रोर्निधनकांक्षिणः ॥ २४ ॥ प्रादुर्बभूवुरस्त्राणिसर्वाणिविदितात्मनः ॥ प्रहर्षाच्चमहातेजाःशीघ्रहस्ततरोभवत् ॥ २५ ॥

मुष्यानर्थरूपस्य ॥ १६ ॥ १७ ॥ तदातदैव ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ तर्षात्पिपासया बाणशल्यांतरोत्थितंबाणानांयानिशल्यानितत्कृतावांतराच्छिद्रादुत्थितं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ रामस्यवीर्यादिद्विगुणंबभूवापकारस्मरणादितिशेषः ॥ २४ ॥ अस्त्राणिप्रादुर्बभूवुः अस्त्रदेवताःसन्निहिताअभूवन् प्रहर्षादस्त्रदेवतासन्निधिजात् ॥ २५ ॥

भूयोभ्यधिकं ॥ २६ ॥ राघवाद्राघवस्य राघवोन्मुक्तादितिवा विघूर्णहृदयःविकलहृदयः ॥ २७ ॥ विक्लवेन विसंज्ञेनांतरात्मनायदावीर्यंतत्कार्यंनारेभेशस्त्रंशस्त्रप्रयोगंचनारेभेतदारामो स्यनप्रत्यकरोत् संहारायनातिष्ठदितिभावः ॥ २८ ॥ अपितुमूर्च्छातःप्रागेवक्षिप्ताःशराअस्यरावणस्यमरणार्थायमरणरूपप्रयोजनायप्रवर्तंतेस्म एवमस्यमृत्युकालोभ्यवर्ततउपस्थितः ॥ २९ ॥ मृत्युकालेउपस्थितेऽस्यरथंसूतोपवाहयत् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुरधिकशततमःसर्गः ॥१०४॥

शुभान्येतानिचिन्हानिविज्ञायात्मगतानिसः ॥ भूयस्त्वार्दयद्रामोरावणंराक्षसांतकृत् ॥ २६ ॥ हरीणांचाश्मनिकरैःशरवर्षैश्चराघवात् ॥ हन्यमानो दशग्रीवोविघूर्णहृदयोभवत् ॥ २७ ॥ यदाचशस्त्रंनारेभेनचकर्षशरासनं ॥ नास्यप्रत्यकरोद्वीर्यंविक्लवेनांतरात्मना ॥ २८ ॥ क्षिप्ताश्चाशुशरास्तेनश स्त्राणिविविधानिच ॥ मरणार्थायवर्तंतेमृत्युकालोभ्यवर्तत ॥ २९ ॥ सूतस्तुरथनेतास्यतदवस्थंनिरीक्ष्यतं ॥ शनैर्युद्धादसंभ्रांतोरथंतस्यापवाहयत् ॥ ३० ॥ रथंचतस्याथजवेनसारथिर्निवार्यभीमंजलदस्वनंतदा ॥ जगामभीत्यासमरान्महीपतिंनिरस्तवीर्यंपतितंसमीक्ष्य ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्री मद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुरधिकशततमःसर्गः ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ सतुमोहात्सुसंक्रुद्धःकृतांतबलचोदितः ॥ क्रोधसंरक्तन यनोरावणःसूतमब्रवीत् ॥ १ ॥ हीनवीर्यमिवाशक्तंपौरुषेणविवर्जितं ॥ भीरुंलघुमिवासत्वंविहीनमिवतेजसा ॥ २ ॥ विमुक्तमिवमायाभिरस्त्रैरि वबहिष्कृतं ॥ मामवज्ञायदुर्बुद्धेस्वयाबुद्ध्याविचेष्टसे ॥ ३ ॥ किमर्थंमामवज्ञायमच्छंदमनवेक्ष्यच ॥ त्वयाशत्रुसमक्षंमेरथोयमपवाहितः ॥ ४ ॥ त्व याद्यहिममानार्यचिरकालमुपार्जितं ॥ यशोवीर्यंचतेजश्चप्रत्ययश्चविनाशितः ॥ ५ ॥ शत्रोःप्रख्यातवीर्यस्यरंजनीयस्यविक्रमैः ॥ पश्यतोयुद्धलुब्धो हंकृतःकापुरुषस्त्वया ॥ ६ ॥ यस्त्वंकथमिदंमोहान्नचेद्वहसिदुर्मते ॥ सत्योयंप्रतितर्कोमेपरेणत्वमुपस्कृतः ॥ ७ ॥

सतुमोहादिति शनैर्मोहेनमुक्तइतिशेषः ॥१॥ हीनवीर्यंहीनबलं अशक्तंअस्त्रादिप्रयोगसामर्थ्यहीनं लघुंमल्पचित्तं असत्वमधीरं तेजःपराभिभवसामर्थ्यं ॥२॥ अवज्ञायावमत्यस्वबुद्ध्या स्वेच्छया ॥ ३ ॥ मच्छंदंमदभिप्रायं ॥ ४ ॥ प्रत्ययोमद्विषयोलोकस्यशूरत्वविश्वासः ॥ ५ ॥ शत्रोःपश्यतःसतस्त्वयाहंकापुरुषःकुत्सितपुरुषःकृतः ॥ ६ ॥ यद्यतस्त्वमिमंरथंकथमपिचे न्नोद्वहसि मोहादपिअज्ञानादपिशत्रोरभिमुखंनप्रापयसि सत्वंपरेणोपस्कृतः उत्कोचेनविकारंप्रापितइत्येवंमेप्रतितर्कःसत्यः उपाद्युपस्कृतेत्यर्थेकरोतेःसुट् ॥ ७ ॥

नहितत्त्वदनुष्ठितंकर्मसुहृदोविद्यतेभवति यत्त्वयानुष्ठितंतथापवाहनकर्मेत्यर्थः ॥ ८ ॥ अध्युषितश्चिरकालंमत्समीपेस्थितः मेगुणःमत्कृतोपकारइत्यर्थः ॥ ९ ॥ हितबुद्धिःसूतः ॥ १० ॥ नोपजप्तःउपजापंभेदंनप्रापितः सत्क्रियात्वत्कृतेतिशेषः ॥११॥ यशश्चपरिरक्षताजीवनरक्षणेनात्मीयंत्वदीयंचयशोरक्षतेत्यर्थः स्नेहप्रसन्नमनसास्नेहार्द्रहृदयेन रथापवाहनंशूरत्वात्तवा प्रियमपिहितमितिनिश्चित्यकृतं ॥१२॥ अस्मिन्नर्थेयुद्धादपोहनरूपेकार्येअनार्योलघुरिवअविमृश्यकारीक्षुद्रइवदोषतोगंतुंदोषवत्त्वेनज्ञातुंनार्हसि मयिदुष्टबुद्धिकर्तुंनार्हसीत्यर्थः ॥१३॥

नहितद्विद्यतेकर्मसुहृदोहितकांक्षिणः ॥ रिपूणांसदृशंत्वेतद्यत्त्वयैतदनुष्ठितं ॥ ८ ॥ निवर्तयरथंशीघ्रंयावन्नापैतिमेरिपुः ॥ यदिवाध्युषितोसित्वंस्मर्य तेयदिमेगुणः ॥ ९ ॥ एवंपरुषमुक्तस्तुहितबुद्धिरबुद्धिना ॥ अब्रवीद्रावणंसूतोहितंसानुनयंवचः ॥ १० ॥ नभीतोस्मिनमूढोस्मिनोपजप्तोस्मिशत्रु भिः ॥ नप्रमत्तोननिःस्नेहोविस्मृतानचसत्क्रिया ॥ ११ ॥ मयातुहितकामेनयशश्चपरिरक्षता ॥ स्नेहप्रसन्नमनसाहितमित्यप्रियंकृतं ॥ १२ ॥ नास्मि न्नर्थेमहाराजत्वंमांप्रियहितेरतं ॥ कश्चिल्लघुरिवानार्योदोषतोगंतुमर्हसि ॥ १३ ॥ श्रूयतांप्रतिदास्यामियन्निमित्तंमयारथः ॥ नदीवेगइवांभोभिःसं युगेविनिवर्तितः ॥ १४ ॥ श्रमंतवावगच्छामिमहतारणकर्मणा ॥ नहितेवीर्यसौमुख्यंप्रकर्षंनोपधारये ॥ १५ ॥ रथोद्वहनखिन्नाश्चभग्नामेरथवाजि नः ॥ दीनाघर्मपरिश्रांतागावोवर्षहताइव ॥ १६ ॥ निमित्तानिचभूयिष्ठंयानिप्रादुर्भवंतिनः ॥ तेषुतेष्वभिपन्नेषुलक्षयाम्यप्रदक्षिणं ॥ १७ ॥ देशका लौचविज्ञेयौलक्षणानींगितानिच ॥ दैन्यंहर्षश्चखेदश्चरथिनश्चमहाबल ॥ १८ ॥ स्थलनिम्नानिभूमेश्चसमानिविषमाणिच ॥ युद्धकालश्चविज्ञेयःपर स्यांतरदर्शनं ॥ १९ ॥

कुतस्तत्राह श्रूयतामिति यदुत्तरंप्रतिदास्यामितच्छ्रूयतां यन्निमित्तंरथोनिवर्तितस्तच्चश्रूयतां रथोरथवेगः चंद्रोदयेनप्रवृद्धसमुद्रांभोभिर्नदीवेगइव संयुगेसंयुगान्निवर्तितः ॥१४॥ रणकर्म णायुद्धेन वीर्यसौमुख्यंवीर्यकार्यंप्रतिसौमुख्यंवीर्यसौमुख्यं प्रकर्षंशत्रोरपेक्षयाधिक्यं प्रहारमितिपाठेशत्रुविषयकमित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ निमित्तानिदुर्निमित्तानि अभिपन्नेषुजातेषु अप्रदक्षिणंप्रतिकूलंलक्षयामीतिसंबंधः ॥ १७ ॥ ननुसंत्विमानिकिंतवैतद्विचारेणेत्याशंक्याह देशेत्यादिना लक्षणानिशुभाशुभनिमित्तानि इंगितानिमुखप्रसादवैवर्ण्यादिचेष्टाश्च दै न्यमनुत्साहः ॥ १८ ॥ स्थलंसमं निम्नंनीचं तस्यैवविवरणंसमानीत्यादि अंतरदर्शनंप्रहारायच्छिद्रदर्शनं ॥ १९ ॥

उपयानापयानेरथस्यरिपुसमीपप्रापणनिवर्तने तत्कालावितियावत् स्थानंस्थैर्येणावस्थानं प्रत्यपसर्पणंअभिमुखस्थितस्यैवपृष्ठतोपसरणं रथकुटुंबिनारथनिर्वाहकेणसारथिना ॥ २०॥ रौद्रंक्रूरंखेदंवर्जयतापरिहरता ॥ २१ ॥ स्वेच्छयानिमित्तंविना मयायदिदंकृतंतद्भर्तृस्नेहपरीतेनतद्यात्नेनैवकृतं ॥ २२ ॥ यथात्वंतत्कार्यस्वरूपंवक्ष्यसितत्करिष्यामि गतानृण्येनदत्तऋणभयेणकापिमनोनबध्नतेत्यर्थः ॥२३॥२४॥२५॥२६॥ महारथइतिकर्मधारयः रणाग्रतःरणेअग्रतः संमुखइत्यर्थः रणेग्रतइतिपाठांतरं ॥२७॥ कतकः ॥९७॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचाधिकशततमःसर्गः ॥ १०५ ॥ ॥ ७ ॥ अथरावणवैभवंदृष्ट्वाग्रस्तमिवभगवंतंरामंभगवद्भक्तदत्तरावणवैभवनिवर्तनस्यभग

उपयानापयानेचस्थानंप्रत्यपसर्पणं ॥ सर्वमेतद्रथस्थेनज्ञेयंरथकुटुंबिना ॥ २० ॥ तवविश्रामहेतोस्तुतथैषांरथवाजिनां ॥ रौद्रंवर्जयताखेदंक्षमंकृतमिदंमया ॥ २१ ॥ स्वेच्छयानमयावीररथोयमपवाहितः ॥ भर्तुःस्नेहपरीतेनमयेदंयत्कृतंप्रभो ॥ २२ ॥ आज्ञापययथातत्त्वंवक्ष्यस्यरिनिषूदन ॥ तत्करिष्याम्यहंवीरगतानृण्येनचेतसा ॥ २३ ॥ संतुष्टस्तेनवाक्येनरावणस्तस्यसारथेः ॥ प्रशस्यैनंबहुविधंयुद्धलुब्धोब्रवीदिदं ॥ २४ ॥ रथंशीघ्रमिमंसूतराघवाभिमुखंनय ॥ नाहत्वासमरेशत्रून्निवर्तिष्यतिरावणः ॥ २५॥ एवमुक्त्वारथस्थस्यरावणोराक्षसेश्वरः ॥ददौतस्यशुभंह्येकंहस्ताभरणमुत्तमं॥ श्रुत्वारावणवाक्यानिसारथिःसंन्यवर्तत ॥ २६ ॥ ततोद्रुतंरावणवाक्यचोदितःप्रचोदयामासहयान्ससारथिः ॥ सराक्षसेंद्रस्यततोमहारथःक्षणेनरामस्यरणाग्रतोभवत् ॥ २७॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचाधिकशततमःसर्गः ॥१०५॥ ॥७॥ ॥
ततोयुद्धपरिश्रांतंसमरेचिंतयास्थितं ॥ रावणंचाग्रतोदृष्ट्वायुद्धायसमुपस्थितं ॥ १ ॥

वद्भक्तानुग्रहैकसाध्यत्वात्तदनुग्रहसिद्धयेविद्यामंडलऋषिरगस्त्योब्रह्मरूपादित्यहृदयदेवताकत्वादादित्यहृदयाख्यंस्तोत्रमुपदिशतिस्मेत्याह ततोयुद्धेत्यादि अस्यस्तोत्रस्यागस्त्यऋषिरनुष्टुप्छंदःआदित्यहृदयभूतोभगवान्ब्रह्मादेवता निरस्ताशेषविघ्नतयाब्रह्मविद्यासिद्धौसर्वत्रजयसिद्धौचविनियोगः अस्यषडंगंप्रणवेनरश्मिमतेनमइत्यनेनवा गायत्र्यावाषडंगमित्यन्ये ततोयुद्धेत्यादित्वरस्वेत्यंतंस्तोत्रं एवंभयनाटनंतन्मूलकमगस्त्यादुपदेशग्रहणंलोकानुग्रहाय लोकस्यजयसाधनवस्तुप्रकाशनार्थमितितत्त्वं युद्धपरिश्रांतंअनेकाहोरात्रयुद्धपरिश्रांतंतमिवस्थितंसमरेसमरविषयेचिंतयाप्रबलोयमरिःकथंजेतव्यइतिचिंतयायुक्तं सारथिनापवाहितंरावणंप्रातर्युद्धायागतोरामसंमुखेसमुपस्थितंदृष्ट्वा स्थितंधनुरवष्टभ्यस्थितंरामं ॥ १ ॥

दैवतैःसमागम्यमिलित्वारणंद्रष्टुमभ्यागतोभगवानगस्त्योंतर्यामिभगवत्प्रेरणयादेवनियोगतश्चोक्तविशेषणंराममुपागम्योद्यतिभास्करेब्रवीत् ॥ २ ॥ किमब्रवीत्तदाह रामरामेत्यादि येनस्तोत्रेणसर्वानरीन्विजेष्यसि तद्गुह्यंरहस्यं सनातनंप्रवाहानादिभूतं अनेनस्वकल्पितत्वनिरासः शृणु ॥ ३ ॥ आदित्यहृदयंयएषोंतरादित्येहिरण्मयइत्याद्यशेषश्रुतिप्रसिद्धंब्रह्मतद्देवताकत्वात्तदाख्यंस्तोत्रं पुण्यंपुण्यजनकं अनेनपारत्रिकंफलमुक्तं सर्वशत्रुविनाशनं जयावहमित्यैहिकंफलं जपंजप्यतइतिजपंस्तोत्रं परमफलमाह अक्षयंपरमंशिवंअपवर्गरूपंतत्प्रदमित्यर्थः कदातत्राह नित्यं यदिनित्यवत्फलनिरपेक्षंतदातत्फलमितिभावः जपेन्नित्यमितिपाठांतरं ॥ ४ ॥ ऐहिकानिफलांतराणि सर्वमंगलमांगल्यंसर्वमंगलरूपाणामपिमंगलप्रदं ॥ ५ ॥ रश्मिमंतंपंचेंद्रियद्वारानेकज्ञानरश्मिमंतंज्योतीरूपरश्मिमंतंच रश्मिशब्दोभक्तवाचीतद्वंतंतन्मध्येभासमानमित्यर्थंतीर्थआह रश्मिमतेनमः १ समुद्यंतंलोकान्क्रियासुप्रवर्तयंतं उदयगिरावुदयंप्राप्तंच समुद्यतेनमः २ एवंनमोंताएतेऽस्यनमस्कारार्थनमंत्राइतिउच्यंते देवैःसात्विकवृत्तिभिः असुरैराजसतामसवृत्तिभिश्चनमस्कृतं साक्षिचैतन्यत्वेननित्यमुपजीवितं इंद्रविरोचनादीनामविशेषादुपास्यंच देवासुरनमस्कृतायनमः ३ विवस्वान्विशेषेणवसुमान् पृषोदरादित्वादुकारलोपः वसुनिधिरित्यर्थः सकलव्यवहाराधिष्ठानत्वाद्वसुमंतं स्वोदयेनसकलव्यवहारप्रवर्तकत्वाच्चवसुमत्त्वं विवस्वतेनमः ४ भास्करंज्ञानज्ञेयभासःकरोतिइतिभास्करं तस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेः भास्करायनमः ५ भुवनानांमूलादिब्रह्मरंध्रांतयोगाधारभूमीनामीश्वरमधिष्ठातारं भूराद्यशेषभुवनानांप्रकाशकतयेश्वरंच भुवनेश्वरायनमः ६ ॥ ६ ॥

देवतैश्चसमागम्यद्रष्टुमभ्यागतोरणं ॥ उपगम्याब्रवीद्राममगस्त्योभगवांस्तदा ॥ २ ॥ रामराममहाबाहोश्रृणुगुह्यंसनातनं ॥ येनसर्वानरीन्वत्ससमरेविजयिष्यसे ॥ ३ ॥ आदित्यहृदयंपुण्यंसर्वशत्रुविनाशनं ॥ जयावहंजपंनित्यमक्षयंपरमंशिवं ॥ ४ ॥ सर्वमंगलमांगल्यंसर्वपापप्रणाशनं ॥ चिंताशोकप्रशमनमायुर्वर्धनमुत्तमं ॥ ५ ॥ रश्मिमंतंसमुद्यंतंदेवासुरनमस्कृतं ॥ पूजयस्वविवस्वंतंभास्करंभुवनेश्वरं ॥ ६ ॥

रश्मिमदादिशब्दप्रतिपाद्यस्यब्रह्मत्वंस्फुटयन्नाह सर्वेति हियस्मात्सर्वदेवोपादानकारणत्वादेषसर्वदेवात्मकः इदंसर्वात्मकत्वोपलक्षणं सर्वदेवात्मकायनमः ७ तेजस्वीसर्वभासनसमर्थते जोयुक्तः तेजस्विनेनमः८ रश्मिभिर्ज्ञानरश्मिभिःसर्ववस्तुजातंभावयतिसत्तास्फूर्तिमत्संपादयतिसः रश्मिभिर्योगिनोभावयतिब्रह्मलोकंप्रापयतीत्यर्थइत्यन्ये रश्मिभावनायनमः ९एष एतन्मंडलवर्ती देवासुरगणान्तेषांलोकांश्चगभस्तिभिर्ज्ञानज्ञेयरश्मिभिःपाति याभिरादित्यस्तपतिरश्मिभिस्ताभिःपर्जन्योवर्षतिइतिश्रुतेर्दृष्टिद्वाराऽन्नहविरादिदानेनदेवादिगणान्लोकान्म नुष्यादींश्चयःपाति देवासुरगणलोकपालायनमः अत्रैषपातीत्युक्त्यासूर्यस्यपुरतस्थितत्वनिर्देशेनसूर्योदयकालेएतत्स्तोत्रदानमितिलभ्यते १०॥ ७ ॥ एषःएषोंतरादित्येहिरण्मयःपुरुषइ तिश्रुतेर्योगजनितसाक्षात्कारविषयःपुरोदृश्यमानश्चब्रह्मामिस्तुलैश्वर्यविद्यास्रष्टृत्वशक्तिः ब्रह्मणेनमः ११ विष्णुः स्वसृष्टपरिपालनप्रयोजकतयापरिगृहीतविष्णुमूर्तिर्नारायणःविष्णवेन मः १२ शिवोऽपरिमितकल्याणपुण्यस्वभावः मृगपरश्वादिचिह्नोभगवान्महादेवश्च शिवायनमः १३ जीवज्योतिर्द्वारासर्वाणीद्रियाणिस्कंदतीतिस्कंदः भगवान्मयूरवाहनश्च स्कंदा

सर्वदेवात्मकोह्येषतेजस्वीरश्मिभावनः ॥ एषदेवासुरगणान्लोकान्पातिगभस्तिभिः ॥ ७ ॥
एषब्रह्माचविष्णुश्चशिवःस्कंदःप्रजापतिः ॥ महेंद्रोधनदःकालोयमःसोमोह्यपांपतिः ॥ ८ ॥

यनमः १४ प्रजानांजन्यवस्तूनांस्वामी स्वशक्तिद्वारासर्वोपादानत्वात् दशयज्ञायुधचिन्होभगवान्यज्ञेश्वरश्च प्रजापतयेनमः १५ महेंद्रः इदिपरमैश्वर्येधृन्सर्वधातुभ्यः परमैश्वर्यका शीप्रामः वज्रहस्तत्वादिचिन्होदेवराजश्च महेंद्रायनमः १६ धनंचैतन्यंसर्वानुग्रहायसर्वस्यांतर्ददातिस्थापयतीतिधनदः अन्नादोवसुदानइत्युक्तसकलफलदःकुबेरश्च धनदायनमः १७ कालःवृद्धिवृत्तिजातमपरोक्षतयाकलयतीतिकालः मंडलस्पंदानुमेयःक्रियापरिच्छेदकश्चकालः कालायनमः १८ यमयतीतियमःसर्वांतर्यामी यमोवैवस्वतोराजायस्तवैषहृदि स्थितः तेनचेदविवादस्तेमागंगांमाकुरून्गमः अविवादोभेदाभावइतिमनुः पितृपतिश्च यमायनमः १९ सोमःउमाउःकेवलनिपातःमाप्रभा उसर्वदाप्रभयासहितःसोमोभगवानर्धनारी श्वरश्च सोमःपवतेजनितामतीनामितिश्रुतेःसर्वकारणंसोमशब्दवाच्यं उमयाशक्त्याप्रकृत्याख्ययासहितइत्यर्थमन्ये सोमायनमः २० आपःसत्वंचित्तात्मकंतस्यांतःकरणोपाधिवश तोनंतस्यपतिः वरुणश्च अपांपतयेनमः २१ ॥ ८ ॥

पितरोबीजप्रदास्तद्रूपोयंसर्वेषांबीजप्रदः तासांब्रह्ममहद्योनिरहंबीजप्रदःपितेत्युक्तेः वह्नित्वंपूजार्थं कव्यवाहनादयःपितृदेवताश्च पितृदेवतायैनमः २२ वसुरहमर्थः अष्टौवसवश्च वसुमूर्त येनमः २३ साध्याः प्राधान्येनयोगिनःप्रसाधनीयत्वात्साध्याः देवगणविशेषश्चसाध्याः साध्यमूर्तयेनमः २४ अश्विनौ अश्वोतेर्वन्प्रत्ययांतोश्वशब्दः सर्वव्याप्तौदेवभिषजौच अश्विमू र्तयेनमः२५मरुत् मृङ्प्राणत्यागेऽस्यधातोरुतिप्रत्ययांतंरूपं अनर्थमारकएकोनपंचाशत्संख्यमरुद्गणश्च मरुन्मूर्तयेनमः२६मनुतइतिमनुःसर्वज्ञआदिराजश्च मनवेनमः२७वातीतिवायुः वागतिगंधनयोः गतिर्ज्ञानंज्ञापनंच ज्ञाताज्ञापकश्च पंचवृत्तिःप्राणश्च वायुमूर्तयेनमः २८ वहेर्निःवह्निः स्वमहिम्निस्वयंप्रतिष्ठितोभूत्वास्वस्मिन्सर्वंसारंवहतीतिवन्हिः अग्निश्च वन्हयेनमः २९ प्रजायंतेजीवात्मनेतिप्रजाः प्रकृष्टजनिमंतोविभूत्यध्यायोक्तार्थदेवाश्च प्रजारूपायनमः ३० प्राणयतीतिप्राणः नप्राणेननापानेनमर्त्योजीवतिकश्चन इतरेणतुजीवंतियस्मिन्नेता उपाश्रिताइतिश्रुतेःप्राणयात्राप्रवर्तकःप्राणः प्राणायनमः ३१ ऋतूनांज्ञानानांकर्ताउपादानं वसंताद्यृतुकर्तासंवत्सरात्माकालश्च ऋतुकर्त्रेनमः ३२ ऋतुःसुदर्शनःकालइतिसहस्रनामसु पाठात् ऋतुरितिपाठेभिन्नंपदमितितीर्थः कर्तासकलजगत्कर्ता प्रभाकरोभास्करवत् शब्दस्याप्यर्थतादात्म्येनदेवतास्वरूपत्वाद्भास्करप्रभाकरयोःशब्दयोःशब्दभेदेनमूर्त्यंतरत्वंज्ञेयं प्रभाक

पितरोवसवःसाध्याअश्विनौमरुतोमनुः ॥ वायुर्वन्हिःप्रजाःप्राणऋतुकर्ताप्रभाकरः ॥ ९ ॥
आदित्यःसवितासूर्यःखगःपूषागभस्तिमान् ॥ सुवर्णसदृशोभानुर्हिरण्यरेतादिवाकरः ॥ १० ॥

रायनमः ३३ ॥ ९ ॥ यस्मात्सर्वमादत्तेएतस्मादादित्यइत्यौपनिषदव्युत्पत्त्याऽशेषविषयभोक्ताआदित्यः मंडलादित्योमंडलाभिमानीअदितिपुत्रश्च आदित्यायनमः ३४ सविता षूङ्प्रा णिप्रसवे अंतःकरणोपाधिनाऽपरिमितचिदात्मवर्गस्रष्टा रश्मिभिःपर्जन्यादिप्रवृत्त्यातत्तदन्नादिस्रष्टा सवित्रेनमः ३५ सर्तेःसूर्यःसर्वगः सूर्यएकाकीचरतीतिश्रुतेः कर्मप्रेरकोवा सूर्याय नमः ३६ खंपरमाकाशंहृदयाकाशंचगच्छतीति खगः खगायनमः ३७ पुष्णातीतिपूषास्थितिकर्ता पूष्णेनमः ३८ गभस्तिमान्रश्मिवत्समानार्थः शब्दभेदान्मूर्तिभेदः यद्वा गभस्ति भिःसर्वव्यापिनीलक्ष्मीस्तद्वान् यथासर्वगतोविष्णुस्तथैवेयंद्विजोत्तमेतिपराशरस्मृतेः गभस्तिमतेनमः ३९ सुवर्णसदृशः आत्मलाभान्नपरंविद्यतइतिश्रुतेःसुवर्णसदृशनिधिलाभतुल्यला भः आप्रणखात्सर्वएवसुवर्णइतिश्रुतेःसुवर्णसदृशमूर्तिश्च सुवर्णसदृशायनमः ४० सुपर्णस्तपनइतिपाठेद्वासुपर्णाइतिश्रुतेःसुपर्णत्वंब्रह्मणः तपतीतितपनइतितीर्थः भानुर्भासकः भानवे नमः ४१ हिरण्यंतेजःप्रज्ञारूपंतद्रेतोजगदुत्पत्तिबीजंयस्यसः यद्वाहिरण्यरेतोंडोत्पादकंद्रव्यंयस्यसः यद्वाहिरण्यंतत्साधनंपारदएवरेतोयस्येत्यर्थः हिरण्यरेतसेनमः ४२ अक्षराधि क्यमार्षं दिवेत्यव्ययंप्रकाशवाचकं प्रकाशंकरोतीतिदिवाकरः दिवाकरायनमः ४३ ॥ १० ॥

हरितोदिशोऽश्नोतिव्याप्नोतीतिहरिदश्वः श्यामवर्णाश्वश्च हरिदश्वायनमः ४४ सहस्राण्यनंतान्यर्चींषिज्ञानानियस्यसः यद्वा सहस्रसंख्याकानिअर्चींषिरश्मयोयस्य सहस्रार्चिषेनमः ४५ सप्तसप्तिः सप्तशीर्षण्याःप्राणाइंद्रियाणिद्वेचक्षुषीद्वेश्रोत्रेद्वेनासिकेवाक्चैकेतिसप्तप्राणाःप्रभवंतितस्मादितिश्रुतेः सप्तप्राणानांसप्तिःप्रवृत्तिर्यतःसः सप्तसंख्याश्वश्च हयसैंधवसप्तयइतिकोशः सप्तसप्तयेनमः ४६ मरीचिमच्छब्दोमप्रत्ययलिमच्छब्देनव्याख्यातः मरीचिमतेनमः ४७ अज्ञानलक्षणंतिमिरमुन्मथ्नातीतितिमिरोन्मथनःअंधकारनाशनश्च तिमिरोन्मथनायनमः ४८ शमपवर्गादिरूपंसुखमस्माद्भवतीतिशंभुः शंभवेनमः ४९ त्वक्षतितनूकरोतिभक्तानामुत्पत्तिप्रलयरूपानर्थप्रवाहदुःखमितित्वष्टा देववर्धकिश्च त्वष्ट्रेनमः ५० मृतमचेतनमंडंब्रह्मांडजीवयतीति मार्तंडःसएवमार्तंडकः मार्तंडकायनमः ५१ अंशुमान्मरीचिमत्पर्यायः अंशुमान्सर्वव्यापकः अशूव्याप्तावितिधातुः अंतर्बहिश्चतत्सर्वंव्याप्यनारायणःस्थितइतिश्रुतेरितितीर्थः अंशुमतेनमः ५२॥११॥ हिरण्यगर्भः सकलजगदुत्पत्तिस्थितिलयकर्ताब्रह्मविष्णुरुद्ररूपोहिरण्यगर्भः भगवतेहिरण्यगर्भायनमइतिद्वादशाक्षरीआदित्यहृदयरहस्यमितिकतकः ५३ शिशिरःशीतःसु

हरिदश्वःसहस्रार्चिःसप्तसप्तिर्मरीचिमान्॥ तिमिरोन्मथनःशंभुस्त्वष्टामार्तंडकोंऽशुमान्॥ ११ ॥
हिरण्यगर्भःशिशिरस्तपनोहस्करोरविः॥ अग्निगर्भोदितेःपुत्रःशंखःशिशिरनाशनः॥ १२ ॥
व्योमनाथस्तमोभेदीऋग्यजुःसामपारगः॥ घनवृष्टिरपांमित्रोविंध्यवीथीप्लवंगमः॥ १३॥

खस्वभावः शिशिरायनमः ५४ तपनः तपऐश्वर्ये स्वभावतएवसर्वैश्वरइत्यर्थः तपनायनमः ५५ अहस्करोदिवाकरपर्यायः अहस्करायनमः ५६ रौतिउपदिशतिहिरण्यगर्भादिभ्यइतिरविः योवेदांश्चप्रहिणोतितस्मादितिश्रुतेः रवयेनमः ५७ अग्निःकालाग्निरुद्रोगर्भेयस्यसोग्निगर्भः नारायणाद्रुद्रोजायतेतिश्रुतेः अग्निगर्भायनमः ५८ दितिर्नाशोनविद्यतेयस्याःसाअदितिर्ब्रह्मविद्यातस्याःपुत्रस्तल्लभ्यत्वात् आदित्यश्च अदितेःपुत्रायनमः ५९ शंचखंचशंखः परमानंदगगनात्मेत्यर्थः शंखायनमः ६० शिशिरंजाड्यंमंदबुद्धित्वंनाशयतीतिशिशिरनाशनः हिमनाशकश्च शिशिरनाशनायनमः ६१ ॥ १२ ॥ व्योमनाथःआकाशकर्ता आत्मनआकाशःसंभूतइतिश्रुतेः व्योमनाथायनमः ६२ तमोभेदीतिमिरोन्मथनपर्यायः तमोभेदिनेनमः ६३ ऋगादीनांपारस्तत्तदुपनिषत्तद्गतस्तदेकप्रतिपाद्यः ऋग्यजुःसामपारगायनमः ६४ घनाऽधिकावृष्टिःसकलकर्मफलदानरूपायस्मात्सः घनासंपूर्णावृष्टिर्यस्मादितिच घनवृष्टयेनमः ६५ अपांसात्विकानांमित्रश्चैतन्यदानेनोपकर्ताऽपांमित्रःजलानामुत्पादकश्च अपांमित्रायनमः ६६ विंध्यंगहनंदुर्गं एवंचदुर्गेसौषुम्नेब्रह्मनाडीमार्गेप्लवंगमःशीघ्रगंता किंच विंध्यवीथीसूर्यमार्गस्तेनशीघ्रगंताच विंध्यवीथीप्लवंगमायनमः ६७ ॥ १३ ॥

आतपीआसमंतात्तपोजगन्निर्माणसंकल्पःसोस्यास्तीत्यातपी तपआलोचने आतपिनेनमः ६८ मंडलंकिरणसमूहस्तद्वान् यद्वा मंड्यतेनेनेतिमंडलंकौस्तुभावितद्वान् मंडलिनेनमः ६९ मृत्युःसर्वमृत्युसंपादकः अमुमाहुःपरंमृत्युमितिश्रुतेः मृत्यवेनमः ७० पिंगलःपिंगलनाडीप्रवर्तनेनकर्ममार्गप्रवर्तकइत्यर्थः पीतवर्णश्च पिंगलायनमः ७१ सर्वतापनःसर्वसंहर्ता तपदाहे सर्वतापनायनमः ७२ कविःसर्वज्ञः कवयिताच कवयेनमः ७३ विश्वोविश्वरूपः विश्वमेवेदंपुरुषइतिश्रुतेः विश्वस्मैनमः ७४ महत्तेजःस्वरूपंयस्यसः महातेजसेनमः ७५ रक्तःपालनेनसर्वरंजकः रक्तवर्णश्च रक्तायनमः ७६ सर्वभवोद्भवःसर्वकार्यवर्गोत्पत्तिहेतुः सर्वभवोद्भवायनमः ७७ ॥ १४ ॥ नक्षत्रादीनामंतर्यामितयाऽधिपःप्रवर्तकः नक्षत्रग्रहताराधिपायनमः ७८ विश्वभावनःसर्वोद्भवपर्यायः विश्वभावनायनमः ७९ तेजसामप्यादितेजसामपिसत्तास्फूर्तिसाधकचिन्मयतेजोरूपः येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धइतिश्रुतेः तेजसामपिते

आतपीमंडलीमृत्युःपिंगलःसर्वतापनः॥ कविर्विश्वोमहातेजारक्तःसर्वभवोद्भवः॥ १४ ॥ नक्षत्रग्रहताराणामधिपोविश्वभावनः॥
तेजसामपितेजस्वीद्वादशात्मन्नमोस्तुते॥ १५॥ नमःपूर्वायगिरयेपश्चिमायाद्रयेनमः॥ ज्योतिर्गणानांपतयेदिनाधिपतयेनमः॥ १६॥
जयायजयभद्रायहर्यश्वायनमोनमः॥ नमोनमःसहस्रांशोआदित्यायनमोनमः॥ १७॥

जस्विनेनमः ८० द्वादशात्मन्द्वादशमासस्वरूप प्रागनुक्रांतसर्वमूर्तिरूपायतुभ्यंनमइत्यर्थः द्वादशात्मनेनमः ८१ ॥ १५ ॥ पूर्वायगिरये तदंतर्यामिणेइत्यर्थः पूर्वायगिरयेनमः ८२ एवं पश्चिमायाद्रयेइति पश्चिमायाद्रयेनमः ८३ ज्योतिर्गणानांपतये नक्षत्रग्रहताराधिपपर्यायः ज्योतिर्गणानांपतयेनमः ८४ दिनाधिपतयेइतिदिवाकरपर्यायः दिनाधिपतयेनमः ८५ ॥ १६ ॥ जयायब्रह्मलोकांतसकलजयप्रदाय जयाख्यब्रह्मद्वारपालमूर्तयेच जयमूर्तयेनमः ८६ जयभद्रायब्रह्मलोकादिजयप्राप्यंयद्भद्रंभूमानंदस्तद्दात्मकाय जयभद्राख्यद्वितीयद्वारपालमूर्तयेच जयभद्रायनमः ८७ इमावेवशापवशतोऽवतीर्णौरावणकुंभकर्णौ हर्यश्वोहरिदश्वपर्यायः हर्यश्वायनमः ८८ सहस्रांशोइतिसहस्रार्चिःपर्यायः सहस्रमनंताजीवाअंशवोंशायस्यसः ममैवांशोजीवलोकेजीवभूतइतिस्मृतेः सहस्रांशवेनमः ८९ आदरातिशयायनमःशब्दस्यद्विरुक्तिः आदित्येतिनाम्नःप्राधान्यबोधनायतस्याद्विरुक्तिः आदित्यायनमः ९० ॥ १७ ॥

उग्रायइंद्रियनिग्राहकाय रुद्ररूपायच उग्रायनमः ९१ वीरायइंद्रियप्रवर्तनेस्वतंत्राय त्रिपुरसंहारक्षमपराक्रमयुतायच वीरायनमः ९२ सारंप्रणवस्तत्प्रतिपाद्याय सारंगायनमः ९३ पद्मंहृदयकमलंबाह्यंचपद्मंतद्बोधकाय पद्मप्रबोधायनमः ९४ प्रचंडायसर्वसमर्थायअतिकोपनायच प्रचंडायनमः ९५ ॥ १८ ॥ ब्रह्मेशानाच्युतानांसृष्टिसंहारस्थितिकर्तॄणामीशायस्वामिने सृष्टिस्थित्यंतकरणींब्रह्मविष्णुशिवात्मिकां ससंज्ञांयातिभगवानेकएवजनार्दनइतिस्मृतेः भ्रातरादौब्रह्माच्युतेशानश्च ब्रह्मेशानाच्युतेशायनमः ९६ सूरःसूर्यपर्यायः सूरायनमः ९७ आदित्यस्यांतरंवर्चोज्ञानंतद्रूपाय आदित्यवर्चसेनमः ९८ भास्वतेचिदचित्प्रकाशवते भास्वतेनमः ९९ सर्वभक्षायसर्वविषयजातंभक्षयतीतिसर्वभक्षस्तस्मै यस्यब्रह्मचक्षत्रंचोभेभवतओदनइतिश्रुतेः सर्वभक्षायनमः १०० रुदुःखंतन्मूलौरागद्वेषौतन्मूलाज्ञानंचविद्रावयतीतिरुद्रस्तस्येदंरौद्रं अज्ञानसंहारसमर्थज्ञानाकारायेत्यर्थः रौद्रवपुषेनमः १०१ ॥ १९॥ तमोघ्नहिमघ्नौतिमिरोन्मथनशिशिरनाशनपर्यायौ तमोघ्नायनमः १०२ हिमघ्नायनमः १०३ शत्रुर्देहाहंभावः निजतत्त्वभगवदनुसंधानजसौख्येनतस्यशातनात्तस्यहंता रिपुकृण

नमउग्रायवीरायसारंगायनमोनमः॥ नमःपद्मप्रबोधायप्रचंडायनमोस्तुते ॥ १८ ॥ ब्रह्मेशानाच्युतेशायसूरायादित्यवर्चसे॥
भास्वतेसर्वभक्षायरौद्रायवपुषेनमः ॥ १९ ॥ तमोघ्नायहिमघ्नायशत्रुघ्नायामितात्मने ॥ कृतघ्नघ्नायदेवायज्योतिषांपतयेनमः
॥ २० ॥ तप्तचामीकराभायहरयेविश्वकर्मणे॥ नमस्तमोभिनिघ्नायरुचयेलोकसाक्षिणे॥ २१ ॥

गदादिहंताच शत्रुघ्नायनमः १०४ अमितात्मनेकालदेशपरिच्छेदरहितस्वरूपाय अमितात्मनेनमः १०५ कृतघ्नघ्नायकृतंचेतनत्वलक्षणंभगवत्कृतमुपकारंघ्नंतिविस्मरंतितेकृतघ्नाभगवद्विमुखाअज्ञाःसंसारिणस्तान्संसारानर्थप्रापणेनहंतितादृशाय कृतघ्नघ्नायनमः १०६ देवायचिदानंदज्योतिःस्वरूपाय अजागतकृत्यस्यनिजोदयेनप्रवर्तनशीलश्च देवायनमः १०७ ज्योतिषांपतयेइति ज्योतिर्गणानांपतयेइत्येतत्पर्यायः ज्योतिषांपतयेनमः १०८ ॥ २० ॥ तप्तचामीकराभायसुवर्णसदृशायेत्येतत्पर्यायः तप्तचामीकराभायनमः १०९ हरत्यशेषमज्ञानंतत्कार्यंचेतिहरिस्तस्मै हरयेनमः ११० विश्वंसर्वकर्मयस्यतस्मै सर्वकर्मासर्वकामइतिस्मृतेः विश्वकर्मणेनमः १११ तमोभिनिघ्नस्तमोनिघ्नपर्यायःतमोभिनिघ्नायनमः ११२ रुचयेचिल्लक्षणदीप्तिमतेरुचयेनमः ११३ लोक्यतइतिलोकोदृश्यप्रपंचस्तत्साक्षिणेसाक्षात्तद्द्रष्ट्रे लोकानांपापपुण्यकर्मसाक्षिणेच लोकसाक्षिणेनमः ११४ ॥ २१ ॥ ॥१७६॥

एषइत्युक्तार्थः भूतंप्रपंचंप्रतिसुप्तिनाशयति भूतंप्राणिजातंतत्तदायुरंतेनाशयति स्वदिनांतेचनाशयति तेनभूतनाशायनमः ॥ ११५ ॥ तमेवउक्तमेवउक्तभूतंजागरादौअहरादौचसृजति भूतस्रष्ट्रेनमः ११६ प्रभुःप्रकर्षेणस्वशक्तिवैभवेनसकलप्रपंचात्मनाभवतीतिप्रभुःसकलप्रपंचस्यसाक्षादधिष्ठाताच प्रभवेनमः ॥ ११७ ॥ पायतिशोषयतिगभस्तिभिः पायतेनमः ११८ तपतिनाशयति तपतेनमः ११९ वर्षतिसृजति वर्षतेनमः ॥ १२० ॥ २२ ॥ एषकरणेषुसुप्तेषुउपरतेषुस्वयमनुपरतशक्तिनित्यचिद्रूपोजागर्ति निजमंडलादर्शनतःप्राणिषुसुप्तेषुतदगोचरदेशस्थेस्वमंडलेजागर्तिच सुप्तेषुजाग्रतेनमः १२१ ॥ भूतेषुपरिनिष्ठितःअंतर्यामितयास्थितः भूतेषुपरिनिष्ठितायनमः ॥ १२२ ॥ अग्नयःपंचेंद्रियलक्षणाः पंचाग्नयस्तेषुहोमोहोमस्तत्तद्विषयानुभवरूपः अग्निहोत्रायनमः १२३ अग्निहोत्रिणांबाह्याभ्यंतराग्निहोत्रानुष्ठातॄणांप्राप्यंयत्स्वर्गापवर्गरूपंफलंतत्प्रदश्च अग्निहोत्रिणांफलदायनमः ॥ १२४ ॥ २३ ॥ देवाःक्रतुदेवाअष्टौवसवएकादशरुद्रेत्यादिक्रमेणोपदिष्टास्त्रयस्त्रिंशद्देवाः क्रवतःसोमाद्यश्वमेधांताः क्रतुफलंश्रुत्युक्तंस्वर्गादि किंचसर्वेषुलोकेषुप्राणिषुयानिकृत्यानिक्रियास्तत्साधनानिचकृत्विम्य

नाशयत्येषवैभूतंतमेवस्रजतिप्रभुः॥ पायत्येषतपत्येषवर्षत्येषगभस्तिभिः ॥ २२ ॥ एषसुप्तेषुजागर्तिभूतेषुपरिनिष्ठितः ॥ एषचैवाग्निहोत्रंच
फलंचैवाग्निहोत्रिणां॥ २३॥ देवाश्चक्रतवश्चैवक्रतूनांफलमेवच॥ यानिकृत्यानिलोकेषुसर्वेषुपरमप्रभुः॥ २४॥ एनमापत्सुकृच्छ्रेषुकांतारेषुभ
येषुच॥ कीर्तयन्पुरुषःकश्चिन्नावसीदतिराघव॥ २५॥ पूजयस्वैनमेकाग्रोदेवदेवंजगत्पतिं॥ एतत्त्रिगुणितंजप्त्वायुद्धेषुविजयिष्यति ॥ २६ ॥
अस्मिन्क्षणेमहाबाहोरावणंत्वंजहिष्यसि॥ एवमुक्त्वाततोगस्त्योजगामसयथागतं॥ २७॥

जमानसमिदाज्यपश्वादीनितैर्निजभक्तद्विजानांसंघटनेपरमप्रभुःपरमसमर्थः परमसमर्थायभगवतेब्रह्मणेनमः १२५ एवंपंचविंशत्युत्तरशतसंख्याभगवत्पूजारहस्यनाममंत्राइतिकतकः सर्वदेवात्मकोह्येषइत्यारभ्यलोकसाक्षिणेइत्यंताष्टोत्तरशतसंख्याएवादित्यहृदयस्तोत्रनाममंत्राइतितीर्थः ॥ २४ ॥ एवंकथितस्यस्तोत्रस्यफलमाह एनमिति आदित्यहृदयस्तवंकीर्तयन्आपदादिषुकश्चिदपिद्विजोनावसीदतिनदुःखनिमग्नोभवति यद्वैनमादित्यहृदयार्थभूतंसूर्यमापदादिनिमित्तेषुउक्तैर्नामभिर्विशिष्यकीर्तयन्स्तुवन्नावसीदतिअत्रापदकालमृत्युः कृच्छ्रंज्वरादिदुःखं भयंचोरादिनिमित्तं ॥ २५ ॥ यदेवमतःपूजयस्वैनंआदित्यहृदयार्थं देवदेवंदेवानांब्रह्मविष्णुरुद्राणामपिदेवमुपास्यं जगतांजनिमृतिधर्मिणांभूरादिलोकानांसंसारमात्रस्यचपतिं एतदादित्यहृदयंस्तोत्रंत्रिगुणितंसंजातत्रिगुणंयथातथाजप्त्वाविजयिष्यतिविजेष्यति रिपून्जनइतिशेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥

नष्टशोकोनष्टोरावणविषयचिंतारूपःशोकोयस्यसः ॥ २८ ॥ इदंशीघ्रसिद्धिकरंस्तोत्रंजप्त्वाहृष्टात्माप्रातर्युद्धायागतंरावणंप्रेक्ष्यजयार्थंमनसाभगवंतमगमत्ध्यातवान् ॥ २९ ॥ ३० ॥ अथरविःरामंनिरीक्ष्यनिशाचरपतिसंक्षयंतत्कालंविदित्वास्वलीलामूर्त्यासुरगणमध्यगतःसन्साक्षात्त्वरेतिवचोऽवदत् ॥ ३१ ॥ कतकः ॥ ९८ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषष्ठोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०६ ॥ ॥ ७ ॥ ससारथिःरावणस्यसारथिःहृष्टःसन्उच्यमानगुणंरथंचोदयामासेत्यन्वयः गंधर्वनगराकारंतद्वदा

एतच्छ्रुत्वामहातेजानष्टशोकोऽभवत्तदा ॥ धारयामाससुप्रीतोराघवःप्रयतात्मवान् ॥ २८ ॥ आदित्यंप्रेक्ष्यजप्त्वेदंपरंहर्षमवाप्तवान् ॥ त्रिराचम्यशुचिर्भूत्वाधनुरादायवीर्यवान् ॥ २९ ॥ रावणंप्रेक्ष्यहृष्टात्माजयार्थंसमुपागमत् ॥ सर्वयत्नेनमहतावृतस्तस्यवधेऽभवत् ॥ ३० ॥ अथरविरवदन्निरीक्ष्यरामंमुदितमनाःपरमंप्रहृष्यमाणः ॥ निशिचरपतिसंक्षयंविदित्वासुरगणमध्यगतोवचस्त्वरेति ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषष्ठोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सारथिःसरथंहृष्टःपरसैन्यप्रधर्षणं ॥ गंधर्वनगराकारंसमुच्छ्रितपताकिनं ॥ १ ॥ युक्तंपरमसंपन्नैर्वाजिभिर्हेममालिभिः ॥ युद्धोपकरणैःपूर्णंपताकाध्वजमालिनं ॥ २ ॥ ग्रसंतमिवचाकाशंनादयंतंवसुंधरां ॥ प्रणाशंपरसैन्यानांस्वसैन्यस्यप्रहर्षणं ॥ ३ ॥ रावणस्यरथंक्षिप्रंचोदयामाससारथिः ॥ तमापतंतंसहसास्वनवंतंमहाध्वजं ॥ ४ ॥ रथंराक्षसराजस्यनरराजोददर्शह ॥ कृष्णवाजिसमायुक्तंयुक्तंरौद्रेणवर्चसा ॥ ५ ॥ दीप्यमानमिवाकाशेविमानंसूर्यवर्चसं ॥ तडित्पताकागहनंदर्शितेंद्रायुधप्रभं ॥ ६ ॥ शरधाराविमुंचंतंधाराधरमिवांबुदं ॥ सदृष्ट्वामेघसंकाशमापतंतंरथंरिपोः ॥ ७ ॥

श्चर्यदर्शनं ॥ १ ॥ परमसंपन्नैःपरमैःरथवहनोचिताश्वगुणैर्जवादिभिःसंपन्नैः पताकाध्वजानांमालाऽस्मिन्नस्तितं अनेनध्वजबाहुल्यमुक्तं समुच्छ्रितपताकिनमित्यनेनचतदौन्नत्यमुक्तं ॥ २ ॥ प्रणाशंप्रणाशकरं ॥ ३ ॥ द्वितीयरथसारथिशब्दोअनेकविशेषणव्यवधानात्पूर्वोक्ताविस्मरणार्थौतदनुवादकावेव ॥ ४ ॥ ५ ॥ तडित्पताकागहनंतडित्तुल्यपताकाभिर्गहनंसंकीर्णं दर्शितेंद्रायुधप्रभंदर्शिताइंद्रायुधस्यप्रभायेनतं दर्शितेंद्रायुधायुधमितिपाठे दर्शितानींद्रायुधेनसदृशान्यायुधानियेनतमित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॥ १७७॥

वज्राभिमृष्टस्यवज्राभिहतस्यदीर्यतोगिरेःस्वनस्यसदृशस्वनं बालचंद्रवन्नतं ॥ ८ ॥ ९ ॥ यथानुभूयमानप्रकारेणापसव्यंप्रदक्षिणंमहतारथवेगेनपतताचेनरावणेनसमरेआत्मानंमांहंतुंमतिःकृता प्रथमप्रादक्षिण्येनरथसंचारलक्षणंशुनिमित्तसंपादनेनेतिशेषः ॥ १० ॥ तत्तस्मादप्रमादंसावधानत्वंआतिष्ठासनस्थैर्येणरिपोरावणस्यरथंप्रतिप्रत्युद्गच्छ प्रादक्षिण्येनैवेतिशेषः ॥ ११ ॥ अविक्लवादिचतुर्गुणयुक्तंयथातथाद्रुतंरथंप्रचोदय अविक्लवत्वमभीरुत्वं असंभ्रांतत्वंरणक्षोभादक्षुभितचित्तत्वं अव्यग्रमश्वीयहृदयेक्षणंयत्र रश्मिसंचारनियतं रश्मिसंचारनैपु

गिरेर्वज्राभिमृष्टस्यदीर्यतःसदृशस्वनं ॥ विस्फारयन्वैवेगेनबालचंद्रानतंधनुः ॥ ८ ॥ उवाचमातलिंरामःसहस्राक्षस्यसारथिं ॥ मातलेपश्यसंरब्धमापतंतंरथंरिपोः ॥ ९ ॥ यथापसव्यंपतताचेगेनमहतापुनः ॥ समरेहंतुमात्मानंतथाऽनेनकृतामतिः ॥ १० ॥ तदप्रमादमातिष्ठप्रत्युद्गच्छरथंरिपोः ॥ विध्वंसयितुमिच्छामिवायुर्मेघमिवोत्थितं ॥ ११ ॥ अविक्लवमसंभ्रांतमव्यग्रहृदयेक्षणं ॥ रश्मिसंचारनियतंप्रचोदयरथंद्रुतं ॥ १२ ॥ कामंनत्वंसमाधेयःपुरंदररथोचितः ॥ युयुत्सुरहमेकाग्रःस्मारयेत्वांनशिक्षये ॥ १३ ॥ परितुष्टःसरामस्यतेनवाक्येनमातलिः ॥ प्रचोदयामासरथंसुरसारथिरुत्तमः ॥ १४ ॥ अपसव्यंततःकुर्वन्रावणस्यमहारथं ॥ चक्रसंभूतरजसारावणंव्यवधूनयत् ॥ १५ ॥ ततःक्रुद्धोदशग्रीवस्ताम्रविस्फारितेक्षणः ॥ रथप्रतिमुखंरामंसायकैरवधूनयत् ॥ १६ ॥ धर्षणामर्षितोरामोधैर्यंरोषेणलंभयन् ॥ जग्राहसुमहावेगमैंद्रंयुधिशरासनं ॥ १७ ॥ शरांश्चसुमहावेगान्सूर्यरश्मिसमप्रभान् ॥ तदुपोढंमहद्युद्धमन्योन्यवधकांक्षिणोः ॥ परस्पराभिमुखयोर्दृप्तयोरिवसिंहयोः ॥ १८ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ समीयुर्द्वैरथंद्रष्टुंरावणक्षयकांक्षिणः ॥ १९ ॥

ण्यंतत्तत्कालानुगुण्येनसंयमनमोचनव्यवस्थावत्त्वं ॥ १२ ॥ यस्मात्पुरंदररथोचितस्त्वंयद्यपिकामंनसमाधेयोनशिक्षणीयः अथापियुयुत्सुरेकाग्रोहंस्मारयेसहजंसारथ्यकर्मस्मारयेन शिक्षये ॥ १३ ॥ १४ ॥ अपसव्यंप्रदक्षिणप्रचारंव्यवधूनयत्अकंपयत् ॥ १५ ॥ रथेनप्रतिमुखंसंमुखंरथप्रतिमुखं ॥ १६ ॥ धर्षणेनामर्षितः रोषेणसहधैर्यंयुद्धारभटीलंभयन्प्रापयन् इंद्रस्येदंऐंद्रंशरासनंजग्राह किंचैंद्रंपारमेश्वरंइदिपरमैश्वर्यइत्युक्तेः निजायुधंजग्राहेत्यर्थः ॥ १७ ॥ तत्तदामहद्युद्धमुपोढमारब्धमभूत् ॥ १८ ॥ द्वाभ्यांरथाभ्यांप्रवर्तितंद्वयोरथयोरिदंवाद्वैरथंयुद्धंद्रष्टुंसमीयुर्मिलित्वागताः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ उत्पातानाह ववर्षेति मंडलिनोवातावात्यारूपाइत्यर्थः तीव्रास्तीव्रवेगाः व्यपसव्यंविगतमपसव्यंप्रदक्षिणंयथातथा वामावर्ताइत्यर्थः ॥ २१ ॥ येनयेनेति मार्गेणेत्यर्थः गृध्रकुलस्यमृतमांसभोजिनोरावृणेनसहागमनेनरावणस्यासन्नमरणंसूच्यते ॥ २२ ॥ जपापुष्पनिकाशयासंध्ययावृतालंकासंप्रदीप्तेवदृश्यते अकालेपीतिशेषः तदेवाह दिवसेपीति वसुंधरे

समुत्पेतुरथोत्पातादारुणारोमहर्षणाः॥ रावणस्यविनाशायराघवस्योदयायच ॥ २०॥ ववर्षरुधिरंदेवोरावणस्यरथोपरि ॥ वातामंडलिनस्तीव्रा व्यपसव्यंप्रचक्रमुः॥ २१॥ महद्गृध्रकुलंचास्यभ्रममाणंनभस्थले॥ येनयेनरथोयातितेनतेनप्रधावति ॥ २२ ॥ संध्ययाचावृतालंकाजपापुष्पनिकाशया॥ दृश्यतेसंप्रदीप्तेवदिवसेपिवसुंधरा॥ २३॥ सनिर्घातामहोल्काश्चसंप्रपेतुर्महास्वनाः ॥ विषादयंस्तेरक्षांसिरावणस्यतदाहिताः ॥ २४ ॥ रावणश्चयतस्तत्रप्रचचालवसुंधरा॥ रक्षसांचप्रहरतांगृहीताइवबाहवः॥ २५॥ ताम्राःपीताःसिताःश्वेताःपतिताःसूर्यरश्मयः॥ दृश्यंतेरावणस्याग्रे पर्वतस्येवधातवः॥ २६॥ गृध्रैरनुगताश्चास्यवमंतोज्वलनंमुखैः॥ प्रणेदुर्मुखमीक्षंत्यःसंरब्धमशिवंशिवाः ॥ २७॥ प्रतिकूलंववौवायूरणेपांसून्समुत्किरन्॥ तस्यराक्षसराजस्यकुर्वन्दृष्टिविलोपनं ॥ २८॥ निपेतुरिंद्राशनयःसैन्येचास्यसमंततः ॥ दुर्विषह्यस्वराघोरंविनाजलधरोदयं ॥ २९ ॥ दिशश्चप्रदिशःसर्वाबभूवुस्तिमिरावृताः॥ पांसुवर्षेणमहतादुर्दर्शंचनभोभवत्॥ ३०॥ कुर्वंत्यःकलहंघोरंसारिकास्तद्रथंप्रति ॥ निपेतुःशतशस्तत्र दारुणादारुणारुताः॥३१॥ जघनेभ्यःस्फुलिंगाश्चनेत्रेभ्योश्रूणिसंततं॥ मुमुचुस्तस्यतुरगास्तुल्यमग्निंचवारिच ॥ ३२॥ एवंप्रकाराबहवःसमुत्पाता भयावहाः॥ रावणस्यविनाशायदारुणाःसंप्रजज्ञिरे॥ ३३॥

तिलंकाविशेषणं ॥ २३ ॥ संप्रपेतुः रावणस्यपुरस्तादितिशेषः तदातस्मिन्काले अहिताःअनर्थसूचकाः ॥ २४ ॥ वसुंधरालंकापर्यंतभूः गृहीताइवेतिभयात्स्तब्धाइतिशेषः ॥ २५ ॥ पर्वतस्यधातवइवताम्रादिरूपाः सूर्यस्यरश्मयोरावणस्याग्रेपतिताःसंतोदृश्यंतइतिसंबंधः ॥ २६ ॥ अस्यमुखमीक्षंत्यइत्यन्वयः ॥ २७ ॥ दृष्टिविलोपनंअशक्योद्वीक्षणत्वं ॥ २८ ॥ इंद्राशनयइत्यनेनअयुधाशनिव्यावृत्तिः ॥ २९ ॥ ३० ॥ तद्रथंरावणरथंप्रति ॥ ३१ ॥ तुल्यमग्निंचवारिच जघनेभ्यइत्याद्युक्तप्रकारेणेतिशेषः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ परमसंहृष्टोलक्ष्मणोमातलिर्वेतिशेषः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०७ ॥ ॥ ततइति द्वैरथंव्याख्यातं सुमहत्अनेकदिनव्यापि ॥ १ ॥ प्रतिगृहीतप्रहरणमपिनिश्चेष्टंसमवर्ततनिवृत्तोद्योगमवातिष्ठत तद्युद्धदर्शनपारवश्यादितिशेषः ॥ २ ॥ तदेवाह संप्रयुद्धाविति स

रामस्यापिनिमित्तानिसौम्यानिचशिवानिच॥ बभूवुर्जयशंसीनिप्रादुर्भूतानिसर्वशः॥ ३४ ॥ निमित्तानीहसौम्यानिराघवस्यजयायवै ॥ दृष्ट्वापरमसंहृष्टोहतंमेनेचरावणं॥ ३५॥ ततोनिरीक्ष्यात्मगतानिराघवोरणेनिमित्तानिनिमित्तकोविदः ॥ जगामहर्षंचपरांचनिर्वृतिंचकारयुद्धेत्यधिकंचविक्रमं॥ ३६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तोत्तरशततमःसर्गः॥ १०७॥ ॥ ६॥ ॥ ततःप्रवृत्तंसुक्रूरंरामरावणयोस्तदा॥ सुमहद्द्वैरथंयुद्धंसर्वलोकभयावहं॥ १ ॥ ततोराक्षससैन्यंचहरीणांचमहद्बलं॥ प्रगृहीतप्रहरणंनिश्चेष्टंसमवर्तत॥ २॥ संप्रयुद्धौतुतौदृष्ट्वाबलवन्नरराक्षसौ॥ व्याक्षिप्तहृदयाःसर्वेपरंविस्मयमागताः॥ ३॥ नानाप्रहरणैर्व्यग्रैर्भुजैर्विस्मितबुद्धयः॥ तस्थुःप्रेक्ष्यचसंग्रामंनाभिजग्मुःपरस्परं॥ ४॥ रक्षसांरावणंचापिवानराणांचराघवं॥ पश्यतांविस्मिताक्षाणांसैन्यंचित्रमिवाबभौ॥५॥ तौतुतत्रनिमित्तानिदृष्ट्वाराघवरावणौ॥ कृतबुद्धीस्थिरामर्षौयुयुधातेह्यभीतवत्॥ ६॥ जेतव्यमितिकाकुत्स्थोमर्तव्यमितिरावणः॥ धृतौस्ववीर्यसर्वस्वंयुद्धेऽदर्शयतांतदा॥ ७॥ ततःक्रोधाद्दशग्रीवःशरान्संधायवीर्यवान्॥ मुमोचध्वजमुद्दिश्यराघवस्यरथेस्थितं॥ ८॥ तेशरास्तमनासाद्यपुरंदररथध्वजं ॥ रथशक्तिंपरामृश्यनिपेतुर्धरणीतले ॥ ९॥ ततोरामोपिसंक्रुद्धश्चापमाकृष्यवीर्यवान्॥ कृतप्रतिकृतंकर्तुंमनसासंप्रचक्रमे ॥ १०॥ रावणध्वजमुद्दिश्यमुमोचनिशितंशरं ॥ महासर्पमिवासह्यंज्वलंतंस्वेनतेजसा॥ ११॥ रामश्चिक्षेपतेजस्वीकेतुमुद्दिश्यसायकं॥ जगामसमहींभित्वादशग्रीवध्वजंशरः॥ १२॥

म्यक्युद्धारंभप्रवृत्तौ ॥ ३ ॥ भुजैरुपलक्षिताइतिशेषः नाभिजग्मुः प्रहर्तुंपरस्परमितिशेषः ॥ ४ ॥ विस्मिताक्षाणांविस्मयपरवशेंद्रियाणांहरिरक्षसामितिशेषः चित्रमिवचित्रलिखितमिव ॥ ५ ॥ कृतबुद्धीयुद्धविषयेनिश्चितबुद्धी अभीतवदभीताई ॥ ६ ॥ निश्चयमाह जेतव्यमितिमर्तव्यमिति मृत्युरूपशत्रौप्रहर्तव्यमित्यर्थइतिकतकः इतिधृतौएवंनिश्चयवंतौ अदर्शयतामितिच्छेदः ॥ ७ ॥ ८ ॥ रथशक्तिंदिव्यरथवैभवंरथावयवविशेषंवापरामृश्यप्राप्यतन्महिम्नाकेवलंधरणीतलेपेतुः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ स्खलनाद्यभावेस्वस्थहृदयत्वेचहेतुर्दिव्याइति ॥ १५ ॥ पद्मनालैःपद्मदंडैः ॥ १६ ॥ १७ ॥ गिरिशृंगादीनांपातनंकुतस्तत्राह मायाविहितमिति एतद्गिरिवृक्षादिवर्षं शस्त्रवर्षमुक्तगदादिशस्त्रवर्षं ॥ १८ ॥ भीमःप्रतिस्वनोयस्मिंस्तत् नैकशस्त्रमयंनानाशस्त्रप्रचुरं तद्वर्षंप्रागुक्तशस्त्रवर्षं ॥ १९ ॥ राघवरथंविमुच्यक्रोधातिशयेनयुक्तत्वाल्लक्ष्यभूतंरामरथमतिक्रम्यवानरेबलेऽपतत् ॥ २० निःसंगेनप्राणाशासंगरहितेन तत्परंतदनंतरं व्यायच्छमानंव्यायच्छंतंप्रवर्तयंतं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ शरबद्धंशररचितंद्वितीयमंबरमित्यर्थः भास्वत्भा

सनिकृत्तोपतद्भूमौरावणस्यंदनध्वजः ॥ ध्वजस्योन्मथनंदृष्ट्वारावणःसमहाबलः ॥ १३ ॥ संप्रदीप्तोभवत्क्रोधादमर्षात्प्रदहन्निव ॥ सरोषवशमापन्नः शरवर्षंववर्षह ॥ १४ ॥ रामस्यतुरगान्दीप्तैःशरैर्विव्याधरावणः ॥ तेदिव्याहरयस्तत्रनास्खलन्नापिबभ्रमुः ॥ १५ ॥ बभूवुःस्वस्थहृदयाःपद्मनालैरिवाहताः ॥ तेषामसंभ्रमंदृष्ट्वावाजिनांरावणस्तदा ॥ १६ ॥ भूयएवसुसंक्रुद्धःशरवर्षंमुमोचह ॥ गदाश्चपरिघांश्चैवचक्राणिमुसलानिच ॥ १७ ॥ गिरिशृंगाणिवृक्षांश्चतथाशूलपरश्वधान् ॥ मायाविहितमेतत्तुशस्त्रवर्षमपातयत् ॥ सहस्रशस्तदाबाणानश्रांतहृदयोद्यमः ॥ १८ ॥ तुमुलंत्रासजननंभीमंभीमप्रतिस्वनं ॥ तद्वर्षमभवद्युद्धेनैकशस्त्रमयंमहत् ॥ १९ ॥ विमुच्यराघवरथंसमंताद्वानरेबले ॥ सायकैरंतरिक्षंचचकारसुनिरंतरं ॥ २० ॥ मुमोचचदशग्रीवोनिःसंगेनांतरात्मना ॥ व्यायच्छमानंतंदृष्ट्वातत्परंरावणंरणे ॥ २१ ॥ प्रहसन्निवकाकुत्स्थःसंदधेनिशिताञ्छरान् ॥ समुमोचततोबाणाञ्छतशोथसहस्रशः ॥ २२ ॥ तान्दृष्ट्वारावणश्चक्रेस्वशरैःखंनिरंतरं ॥ ताभ्यांनियुक्तेनतदाशरवर्षेणभास्वता ॥ २३ ॥ शरबद्धमिवाभातिद्वितीयंभास्वदंबरं ॥ नानिमित्तोभवद्बाणोनानिर्भेत्तानिष्फलः ॥ २४ ॥ अन्योन्यमभिसंहत्यनिपेतुर्धरणीतले ॥ तथाविसृजतोर्बाणान्रामरावणयोर्मृधे ॥ २५ ॥ प्रायुद्धेतामविच्छिन्नमस्यंतौसव्यदक्षिणं ॥ चक्रतुश्चशरैर्घोरैर्निरुच्छ्वासमिवांबरं ॥ २६ ॥

समानं नानिमित्तःनिमित्तंलक्ष्यमप्राप्यवर्तमानोनास्ति ननिष्फलःलक्ष्यवेधपरप्रयुक्तवारणान्यतरप्रयोजनहीनोनाभवत् नानिर्भेत्ताअभेत्तान नातियत्नइतिपाठेपरप्रयुक्तनिवारणाय यत्नातिक्रांतोन निवारणायप्रयुक्तोनिवारयस्येवेत्यर्थः ॥ २४ ॥ बाणान्विसृजतोस्तयोर्बाणाःअन्योन्यमभिसंहत्यस्वस्वप्रयोगकार्यंकृत्वैवधरणीतलेनिपेतुः ॥ २५ ॥ सव्यंचदक्षिणंचसव्यदक्षिणं अत्यंतसंयोगेद्वितीया उभयपार्श्वयोरविच्छिन्नंशरानस्यंतौ निरुच्छ्वासंनीरंध्रं ॥ २६ ॥

कृतस्यानुकृतंप्रतिक्रियातत्करणशीलौ ॥ २७ ॥ २८ ॥ तुमुलंरोमहर्षणं एतदनंतरंप्रयुध्यमानावित्येकंश्लोकंप्रक्षिप्यात्रसर्गावच्छेदंकुर्वंतितदयुक्तं पश्चादपितुमुलयुद्धस्यैवसत्त्वादेकप्रकरणत्वाच्च अनवच्छेदस्यैवबहुषुपुस्तकेषुदर्शनाच्चेतिकतकः ॥ २९ ॥ सर्गः ॥ १०८ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सारथ्यजांसूतकर्मनैपुण्यजां अर्दयन्बभूवेतिशेषः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सासा

रावणस्यहयान्रामोहयान्रामस्यरावणः ॥ जघ्नतुस्तौतदान्योन्यंकृतानुकृतकारिणौ ॥ २७ ॥ एवंतुतौसुसंक्रुद्धौचक्रतुर्युद्धमुत्तमं ॥ मुहूर्तमभवद्युद्धं तुमुलंरोमहर्षणं ॥ २८ ॥ प्रयुध्यमानौसमरेमहाबलौशितैःशरैरावणलक्ष्मणाग्रजौ ॥ ध्वजावपातेनसराक्षसाधिपोभृशंप्रचुक्रोधतदारघूत्तमे ॥ २९ ॥
सर्गः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तौतथायुध्यमानौतुसमरेरामरावणौ ॥ ददृशुःसर्वभूतानिविस्मितेनांतरात्मना ॥ ३० ॥ अर्दयंतौतुसमरेतयोस्तौस्यंदनोत्तमौ ॥ परस्परमभिक्रुद्धौपरस्परमभिद्रुतौ ॥ ३१ ॥ परस्परवधेयुक्तौघोररूपौबभूवतुः ॥ मंडलानिचवीथीश्चगतप्रत्यागतानिच ॥ ३२ ॥ दर्शयंतौबहुविधांसूतौसारथ्यजांगतिं ॥ अर्दयन्रावणंरामोराघवंचापिरावणः ॥ ३३ ॥ गतिवेगंसमापन्नौप्रतिवेगनिवर्तने ॥ क्षिपतोःशरजालानितयोस्तौस्यंदनोत्तमौ ॥ ३४ ॥ चेरतुःसंयुगमहींसासारौजलदाविव ॥ दर्शयित्वातदातौतुगतिंबहुविधांरणे ॥ ३५ ॥ परस्परस्याभिमुखौपुनरेवचतस्थतुः ॥ धुरंधुरेणरथयोर्वक्त्रंवक्त्रेणवाजिनां ॥ ३६ ॥ पताकाश्चपताकाभिःसमीयुःस्थितयोस्तदा ॥ रावणस्यततोरामोधनुर्मुक्तैःशितैःशरैः ॥ ३७ ॥ चतुर्भिश्चतुरोदीप्तान्हयान्प्रत्यपसर्पयत् ॥ सक्रोधवशमापन्नोहयानामपसर्पणे ॥ ३८ ॥ मुमोचनिशितान्बाणान्राघवायदशाननः ॥ सोतिविद्धोबलवतादशग्रीवेणराघवः ॥ ३९ ॥ जगामनविकारंचनचापिव्यथितोभवत् ॥ चिक्षेपचपुनर्बाणान्वज्रसारसमस्वनान् ॥ ४० ॥ सारथिंवज्रहस्तस्यसमादिश्यदशाननः ॥ मातलेस्तुमहावेगाःशरीरेपतिताःशराः ॥ ४१ ॥ नसूक्ष्ममपिसंमोहंव्यथांवाप्रददुर्युधि ॥ तयाधर्षणयाक्रुद्धोमातलेर्नतथात्मनः ४२ ॥

रौधारासंपातआसारस्तत्सहितौ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ प्रत्यपसर्पयत् प्रत्यपसर्पणंनामात्यक्ताभिमुख्यानामेवपश्चार्धेनापसर्पणं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ चिक्षेपरावणःक्षिप्तवान् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ मातलेर्व्यथांनप्रददुः देवत्वेनदिव्यशक्तिमत्त्वात् अपसर्पणकालेरावणेनप्रक्षिप्तानामतिवेधसामर्थ्यायोगाच्च यथामातलेर्धर्षणयाक्रुद्धस्तथाआत्मनोधर्षणयानक्रुद्धः ॥ ४२ ॥

अतएवरिपुंविमुखंचकार ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ क्षुब्धानांसागराणामधोदेशवर्तिपातालवासिनोव्यथिताजाताइतिशेषः ॥४७॥४८॥४९॥५०॥ जपंतःवदंतः ॥ ५१ ॥ वचन
प्रकारमाह गंधर्वाप्सरसामिति अनूपममितिदीर्घआर्षः दृष्ट्वायुद्धममूपममित्युत्तरंसागरंचांबरप्रख्यमंबरंसागरोपममितिपाठेसागरनैल्यवैपुल्यादिनांबरप्रख्यमाकाशतुल्यमितिवक्तुंशक्यं
एवमंबरमपिसागरोपममितिशक्यं रामरावणयोर्युद्धंतुतदतिरिक्तताद्दशयुद्धासंभवात्स्वतुल्यमित्येववक्तुंशक्यं तेनानुपमत्वंफलतीतिअनन्वयोत्रालंकारः पूर्वार्धेतूपमेयोपमेतिकतकः सा

चकारशरजालेनराघवोविमुखंरिपुं॥ विंशतिंत्रिंशतिंषष्टिंशतशोथसहस्रशः ॥ ४३ ॥ मुमोचराघवोवीरःसायकान्स्यंदनेरिपोः ॥ रावणोपिततःक्रु
द्धोरथस्थोराक्षसेश्वरः॥ ४४ ॥ गदामुसलवर्षेणरामंप्रत्यर्दयद्रणे ॥ तत्प्रयुक्तंपुनर्युद्धंतुमुलंरोमहर्षणं ॥ ४५ ॥ गदानांमुसलानांचपरिघाणांचनिः
स्वनैः॥ शराणांपुंखवातैश्चक्षुभिताःसप्तसागराः॥४६॥ क्षुब्धानांसागराणांचपातालतलवासिनः॥ व्यथितादानवाःसर्वेपन्नगाश्चसहस्रशः॥४७॥
चकंपेमेदिनीकृत्स्नासशैलवनकानना॥ भास्करोनिष्प्रभश्चासीन्नववौचापिमारुतः॥ ४८ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ चिंतामापे
दिरेसर्वेसकिन्नरमहोरगाः ॥ ४९ ॥ स्वस्तिगोब्राह्मणेभ्यस्तुलोकास्तिष्ठंतुशाश्वताः॥ जयतांराघवःसंख्येरावणंराक्षसेश्वरं ॥ ५० ॥ एवंजपंतोऽप
श्यंस्तेदेवाःसर्षिगणास्तदा॥ रामरावणयोर्युद्धंसुघोरंरोमहर्षणं ॥ ५१ ॥ गंधर्वाप्सरसांसंघाद्दृष्ट्वायुद्धमनूपमं ॥ सागरंचांबरप्रख्यमंबरंसागरोपमं
॥ ५२ ॥ रामरावणयोर्युद्धंरामरावणयोरिव ॥ एवंब्रुवंतोददृशुस्तद्युद्धंरामरावणं ॥ ५३ ॥ ततःक्रोधान्महाबाहूरघूणांकीर्तिवर्धनः॥ संधायधनुषारा
मःशरमाशीविषोपमं ॥ ५४ ॥ रावणस्यशिरोछिंदच्छ्रीमज्ज्वलितकुंडलं॥ तच्छिरःपतितंभूमौदृष्टंलोकैस्त्रिभिस्तदा॥ ५५ ॥ तस्यैवसदृशंचान्यद्राव
णस्योत्थितंशिरः॥ तत्क्षिप्रंक्षिप्रहस्तेनरामेणक्षिप्रकारिणा॥ ५६ ॥

गरशब्देलिंगव्यत्ययआर्षः अर्धर्चादिर्वासः गगनंगगनाकारंसागरःसागरोपमइतिपाठे अर्धद्वयेप्यनन्वयएवेतिबोध्यं एवंब्रुवंतोगंधर्वादिसंघास्तद्युद्धंददृशुः रामरावणंतत्कर्तृकमित्यर्थः
॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ततस्तद्वाक्यश्रवणानंतरं ॥ ५४ ॥ शिरोछिदत् एकैकशइतिशेषः सकृद्दशशिरसांछेदेतुनपुनःप्ररोहइतिकतकः ॥ ५५ ॥ तस्यैवसदृशं यद्भूमौपतितंतस्यैवसदृश
मित्यर्थः ॥ ५६ ॥

एवंचभगवतःसर्वतोभद्रचक्रपदशतंरामेणरावणीयशिरःशतकमलैःपूजितमितिकतकः ॥ ५८ ॥
॥ ५७ ॥ एवमेवशतंछिन्नमितिपाठः तुल्यवर्चसांतुल्याकाराणांशिरसांशतंरामेणच्छिन्नं
रावणस्यजीवितक्षयेंतोनिश्चयोनदृश्यते ॥ ५९ ॥ ६० ॥ क्रौंचावटेक्रौंचवनसंबंधिन्यवटेश्वभे ॥ ६१ ॥ प्रात्ययिकाःअमोघत्वेननिश्चिताः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अंतरिक्षेचेत्यादि
रथयोःकामगत्वात्तत्रतत्रकियत्कालंस्थितेरितिभावः ॥ ६५ ॥ सर्वरात्रं जातावेकवचनं तेनानेकाहोरात्रानित्यर्थः वस्तुतःशवर्गेसकारस्तृतीयस्तेनत्रयउच्यते यवर्गेचवकारश्चतुर्थस्तेन

तदप्यशनिसंकाशैश्छिन्नंरामस्यसायकैः॥ एवमेवशतंछि
छिन्नमात्रंचतच्छीर्षंपुनरेवप्रदृश्यते॥ ५७॥
द्वितीयंरावणशिरश्छिन्नंसंयतिसायकैः॥ छिन्नमात्रंचतच्छीर्षंपुनरेवप्रदृश्यते॥ ५७॥ तदप्यशनिसंकाशैश्छिन्नंरामस्यसायकैः॥ एवमेवशतंछि
न्नंशिरसांतुल्यवर्चसां॥५८॥ नचैवरावणस्यांतोदृश्यतेजीवितक्षये॥ ततःसर्वास्त्रविद्वीरःकौसल्यानंदवर्धनः ॥५९॥ मार्गणैर्बहुभिर्युक्तश्चिंतयामा
सराघवः॥ मारीचोनिहतोयैस्तुखरोयैस्तुसदूषणः॥६०॥ क्रौंचावटेविराधस्तुकबंधोदंडकावने॥ यैःसालागिरयोभग्नावालीचक्षुभितोंऽबुधिः॥६१॥
तइमेसायकाःसर्वेयुद्धेप्रात्ययिकाममः॥ किंनुतत्कारणंयेनरावणेमंदतेजसः॥६२॥ इतिचिंतापरश्चासीदप्रमत्तश्चसंयुगे॥ ववर्षशरवर्षाणिराघवो
रावणोरसि॥६३॥ रावणोपिततःक्रुद्धोरथस्थोराक्षसेश्वरः॥ गदामुसलवर्षेणरामंप्रत्यर्दयद्रणे॥६४॥ तत्प्रवृत्तंमहद्युद्धंतुमुलंरोमहर्षणं॥ अंतरिक्षेच
भूमौचपुनश्चगिरिमूर्धनि॥६५॥ देवदानवयक्षाणांपिशाचोरगरक्षसां॥ पश्यतांतन्महद्युद्धंसर्वरात्रमवर्तत ॥ ६६ ॥ नैवरात्रिंनदिवसंनमुहूर्तंन
चक्षणं॥ रामरावणयोर्युद्धंविराममुपगच्छति॥ ६७॥ दशरथसुतराक्षसेंद्रयोस्तयोर्जयमनवेक्ष्यरणेसराघवस्य॥ सुरवररथसारथिर्महात्मारणरत
शममुवाचवाक्यमाशु॥ ६८॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेनवोत्तरशततमःसर्गः॥ १०९॥ ॥७॥ ॥७॥
अथसंस्मारयामासमातलीराघवंतदा॥ अजानन्निवकिंवीरत्वमेनमनुवर्तसे ॥ १ ॥ विसृजास्मैवधायत्वमस्त्रंपैतामहंप्रभो ॥ विनाशकालःकथि
तोयःसुरैःसोद्यवर्तते॥ २॥ ततःसंस्मारितोरामस्तेनवाक्येनमातलेः॥ जग्राहसशरंदीप्तंनिःश्वसंतमिवोरगं॥ ३॥

स्पष्टमितिदिक् ॥ ६६ ॥ तदेवाह नैवरात्रिमिति ॥ ६७ ॥ तयोर्मध्येराघव
चत्वारउच्यंते मिलित्वासप्तरात्रमित्यर्थः सप्तरात्रमेवचतयोर्द्वैरथंयुद्धमितिवक्ष्यमाणपाद्मकालिकापुराणयोः
स्यजयमनवेक्ष्यादृष्ट्वासुरवरस्यसारथिरिति रणेरतोरणरतःरणस्तथ्वासौरामश्चतं ॥ ६८ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेनवोत्तर
शततमःसर्गः ॥ १०९ ॥ ॥७॥ एनमनुवर्तसे एतत्प्रतिभयमनुसरसीत्यर्थः ॥ १ ॥ अस्मैएनंप्रति ॥ २ ॥ ३ ॥

ब्रह्मदत्तंब्रह्मणेंद्रायदत्तं इंद्रेणागस्त्यद्वारारामायदत्तं ॥ ४ ॥ ब्रह्मदत्तशब्दस्योक्तएवार्थःस्पष्टीक्रियते ब्रह्मणेत्यादि ॥ ५ ॥ अस्यबाणस्यब्रह्मानुग्रहवैशिष्ट्यमाह यस्येति वाजेषुवेगसाध नपक्षेषु तत्रतत्रपवनादीनामधिदेवतात्वेनावस्थानंबोध्यं शरीरंमध्यभागआकाशमयं आसमंतात्काशतेप्रकाशतेइत्याकाशोब्रह्माभगवान्भूताकाशोवा तेनव्याप्तिसामर्थ्यं पवनवत्त्वेन

यंतस्मैप्रथमंप्रादादगस्त्योभगवानृषिः ॥ ब्रह्मदत्तंमहद्बाणममोघंयुधिवीर्यवान् ॥ ४ ॥ ब्रह्मणानिर्मितंपूर्वमिंद्रार्थममितौजसा ॥ दत्तंसुरपतेःपूर्वंत्रि
लोकजयकांक्षिणः ॥ ५ ॥ यस्यवाजेषुपवनःफलेपावकभास्करौ ॥ शरीरमाकाशमयंगौरवेमेरुमंदरौ ॥ ६ ॥ जाज्वल्यमानंवपुषासुपुंखंहेमभूषि
तं ॥ तेजसासर्वभूतानांकृतंभास्करवर्चसं ॥ ७ ॥ सधूममिवकालाग्निंदीप्तमाशीविषोपमं ॥ नरनागाश्ववृंदानांभेदनंक्षिप्रकारिणं ॥ ८ ॥ द्वाराणांप
रिघाणांचगिरीणांचापिभेदनं ॥ नानारुधिरदिग्धांगंमेदोदिग्धंसुदारुणं ॥ ९ ॥ वज्रसारंमहानादंनानासमितिदारणं ॥ सर्ववित्रासनंभीमंश्वसंतमि
वपन्नगं ॥ १० ॥ कंकगृध्रबकानांचगोमायुगणरक्षसां ॥ नित्यभक्ष्यप्रदंयुद्धेयमरूपंभयावहं ॥ ११ ॥ नंदनंवानरेंद्राणांरक्षसामवसादनं ॥ वाजितंवि
विधैर्वाजैश्चारुचित्रैर्गरुत्मतः ॥ १२ ॥ तमुत्तमेषुंलोकानामिक्ष्वाकुभयनाशनं ॥ द्विषतांकीर्तिहरणंप्रहर्षकरमात्मनः ॥ १३ ॥ अभिमंत्र्यततोरामस्तंम
हेषुंमहाबलः ॥ वेदप्रोक्तेनविधिनासंदधेकार्मुकेबली ॥ १४ ॥ तस्मिन्संधीयमानेतुराघवेणशरोत्तमे ॥ सर्वभूतानिसंत्रेसुश्चचालचवसुंधरा ॥ १५ ॥
सरावणायसंक्रुद्धोभृशमायम्यकार्मुकं ॥ चिक्षेपपरमायत्तःशरंमर्मविदारणं ॥ १६ ॥

गतिसामर्थ्यं पावकादिमत्त्वेनदुःसहत्वं तर्हिलघुःस्यात्तत्राह गौरवेइति ॥ ६ ॥ सर्वभूतानांपृथिव्यादीनां तेजसासारांशेन ॥ ७ ॥ क्षिप्रकारिणंशीघ्रभेदकारिणं ॥ ८ ॥ द्वाराणांगोपुराणां ॥ ९ ॥ नानासमितिदारणमित्यन्वर्थनामभगवत्कृतंरामबाणस्य ॥ १० ॥ ११ ॥ गरुत्मतोवाजैःपक्षैः ॥ १२ ॥ इक्ष्वाकुःरामस्तत्पक्षाणांभयनाशनंतमुत्तमेषुमभिमंत्र्येत्यनेनान्वयः ॥ १३ ॥ अभिमंत्र्यब्रह्मास्त्रविषया वेदोधनुर्वेदस्तेनप्रोक्तोयोमुष्टिदृष्टिस्थितिसंधानादीनांविधिविधानंमार्गस्तेनेत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ परमायत्तःपरमयत्नवान् ॥ १६ ॥

वज्रिबाह्विति वज्रितुल्यबलरामबाहुविनिःसृतइत्यर्थः वज्रकवचवद्रामेत्यादिवा वस्तुतोवज्रिबाहुविसर्जितोवज्रइवदुर्धर्षइत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ निभृतवत्विनीतवत् ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अभिपेतुस्तान्प्रद्रुतराक्षसानित्यर्थः ॥ २४ ॥ हताश्रयत्वात्हतआश्रयोयेषांतत्त्वात् बाष्पप्रस्रवणैर्मुखैःकरुणैःशोकवद्भिरुपलक्षिताःसंतोलंकामभ्यपतन् ॥ २५ ॥

सवज्रइवदुर्धर्षोवज्रिबाहुविसर्जितः ॥ कृतांतइवचावार्योन्यपतद्रावणोरसि ॥ १७ ॥ सविसृष्टोमहावेगःशरीरांतकरःपरः ॥ बिभेदहृदयंतस्यरा
वणस्यदुरात्मनः ॥ १८ ॥ रुधिराक्तःसवेगेनशरीरांतकरःशरः ॥ रावणस्यहरन्प्राणान्विवेशधरणीतलं ॥ १९ ॥ सशरोरावणंहत्वारुधिरार्द्रकृतच्छ
विः ॥ कृतकर्मानिभृतवत्सतूणींपुनराविशत् ॥ २० ॥ तस्यहस्ताद्धतस्याशुकार्मुकंचापिसायकं ॥ निपपातसहप्राणैर्भ्रश्यमानस्यजीवितात् ॥ २१ ॥
गतासुर्भीमवेगस्तुनैर्ऋतेंद्रोमहाद्युतिः ॥ पपातस्यंदनाद्भूमौवृत्रोवज्रहतोयथा ॥ २२ ॥ तंदृष्ट्वापतितंभूमौहतशेषानिशाचराः ॥ हतनाथाभयत्रस्ताः
सर्वतःसंप्रदुद्रुवुः ॥ २३ ॥ सर्वतश्चाभिपेतुस्तान्वानराद्रुमयोधिनः ॥ दशग्रीववधंदृष्ट्वाविजयंराघवस्यच ॥ २४ ॥ अर्दितावानरैर्भ्रष्टालंकामभ्यप
तन्भयात् ॥ हताश्रयत्वात्करुणैर्बाष्पप्रस्रवणैर्मुखैः ॥ २५ ॥ ततोविनेदुःसंहृष्टावानराजितकाशिनः ॥ वदंतोराघवजयंरावणस्यचतद्वधं ॥ २६ ॥ अ
थांतरिक्षेव्यनदत्सौम्यस्त्रिदशदुंदुभिः ॥ दिव्यगंधवहस्तत्रमारुतःसुसुखोववौ ॥ २७ ॥ निपपातांतरिक्षाच्चपुष्पवृष्टिस्तदाभुवि ॥ किरंतीराघवरथंदुरा
वापामनोहरा ॥ २८ ॥ राघवस्तवसंयुक्तागगनेचविशुश्रुवे ॥ साधुसाध्वितिवागग्र्यादेवतानांमहात्मनां ॥ २९ ॥ आविवेशमहान्हर्षोदेवानांचारणैः
सह ॥ रावणेनिहतेरौद्रेसर्वलोकभयंकरे ॥ ३० ॥ ततःसकामंसुग्रीवमंगदंचविभीषणं ॥ चकारराघवःप्रीतोहत्वाराक्षसपुंगवं ॥ ३१ ॥ ततःप्रजग्मुः
प्रशमंमरुद्गणादिशःप्रसेदुर्विमलंनभोभवत् ॥ महीचकंपेनचमारुतोववौस्थिरप्रभश्चाप्यभवद्दिवाकरः ॥ ३२ ॥

तद्वधं तंवधमित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ दुरावापाआप्तुमशक्या ॥ २८ ॥ राघवस्तवसंयुक्तासाधुसाध्वितिवाक्गगनेपिशुश्रुवे ॥ २९ ॥ ३० ॥ राक्षसपुंगवंहत्वासुग्रीवादिकंसकामंसंपूर्णकामंचकार रावणवधेनरामकार्येसिद्धेकिलतेषांराज्यंशाश्वतंप्रतिष्ठितंभवति ॥ ३१ ॥ महीनचकंपे मारुतोनववौ क्रूरइतिशेषः महीचकंपेनहीतिपाठेमारुतोववौसुखइतिशेषः स्थिरप्रभश्चेति अनेनाश्विनशुक्लनवम्यांयामावशेषदिनेइतिबोधितं ॥ ३२ ॥

रणेभिरामंरणविषयेसर्वजगत्पूजनीयपराक्रमं ॥ ३३ ॥ रामःस्वजनबलाभिवृतोबभूव महेंद्रश्चत्रिदशगणाभिसंवृतोबभूव ॥ ३४ ॥ अत्रयुद्धदिवसगणनायांकतकतीर्थौ पूर्वंसुवेलारोह
णदिनेतनोस्तमगमत्सूर्यःसंध्ययाप्रतिरंजितः पूर्णचंद्रप्रदीप्ताचक्षपासमतिवर्ततेइत्युक्तेस्तद्दिनंचतुर्दशीपूर्णिमान्यतरदितिस्पष्टं ततःकृष्णप्रतिपदियुद्धारंभस्तस्यामेवरात्रौनागपाशबंधतद्वि
मोक्षौ द्वितीयायांधूम्राक्षवधः तृतीयायांवज्रदंष्ट्रस्य चतुर्थ्यामकंपनस्य पंचम्यांप्रहस्तस्य षष्ठ्यांरावणभंगः सप्तम्यांकुंभकर्णवधः अष्टम्यामतिकायादेः नवम्यामिंद्रजितोब्रह्मास्त्रप्रयो
गः दशम्यांदिवानिकुंभवधः तद्रात्रौमकराक्षवधः एकादश्यादित्रयोदश्यंतदिनत्रयेणइंद्रजिद्वधः चतुर्दश्यांमूलबलवधः अमायांरावणयुद्धारंभतद्वधाविति पंचदशदिनानिसर्वंयुद्धमिति
अत्रेदंवक्तव्यं केयंकृष्णप्रतिपत्माघकृष्णस्यवाचैत्रकृष्णस्यवा नाद्यःचैत्रेपुष्यनक्षत्रेऽयोध्यातोवनंप्रतिरामस्यप्रस्थानमितिस्पष्टमयोध्याकांडे चैत्रेपुष्यश्चशुक्लपक्षएवतत्रापिनवम्यादि
दिनत्रयेएवेतिस्पष्टमेवज्योतिषादौ तत्रनवमीरिक्तात्वादभिषेकायोग्यादशम्येवतुपूर्णत्वाद्योग्या एवंचचैत्रशुक्लदशम्यांप्रस्थानं तत्रमाघकृष्णामायांयुद्धसमाप्तौतदुत्तरपंचम्यांभरद्वाजा

ततस्तुसुग्रीवविभीषणांगदाःसुहृद्विशिष्टाःसहलक्ष्मणास्तदा॥ समेत्यहृष्टाविजयेनराघवंरणेभिराममंविधिनाभ्यपूजयन्॥ ३३ ॥ सतुनिहतरिपुःस्थि
रप्रतिज्ञःस्वजनबलाभिवृतोरणेबभूव॥ रघुकुलनृपनंदनोमहौजास्त्रिदशगणैरभिसंवृतोमहेंद्रः॥ ३४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ
दिकाव्येयुद्धकांडेदशाधिकशततमःसर्गः॥ ११० ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

श्रमागमनं पूर्णेचतुर्दशेवर्षेपंचम्यांलक्ष्मणाग्रजः भरद्वाजाश्रमंप्राप्यववंदेनियतोमुनिमितिवक्ष्यमाणत्वात् तत्रचनचतुर्दशवर्षसमाप्तिरितिभगवतःप्रतिज्ञाहानिः पूर्णेचतुर्दशेवर्षेइत्युक्तेर
संगतिश्च युद्धोत्तरंतावत्कालंलंकायामवस्थानस्यालाभाच्च चैत्रशुक्लपंचम्यांतत्रागमनेपिपंचदिनन्यूनतैवेतितद्धानिस्तदवस्थैव तदुत्तरद्वितीयदिनेएवायोध्याप्रवेशस्यलाभात् अमांत
मानेनचैत्रकृष्णोत्तरपंचम्यांतदाश्रमगतावपिचतुर्दशवर्षतोबहुदिनाधिक्येनचतुर्दशवर्षसमाप्तिदिनेऽयोध्यानागमेमयाप्राणादेयाइतिभरतप्रतिज्ञाहानिः साचप्रतिज्ञाचित्रकूटेरामसन्नि
धावित्ययोध्याकांडेतिस्पष्टं एतेनचैत्रकृष्णप्रतिपदियुद्धारंभस्तच्छुक्लप्रतिपदिरावणसंस्कारइतितीर्थोक्तश्चैत्रकृष्णस्येत्यंत्योपिपरास्तः पूर्णिमांतमानेनतिथिबद्धद्वादशमासैर्वर्षगणनेपंचदि
नानांन्यूनत्वात् अमांतमानेनचैत्रकृष्णग्रहणेबहुदिनाधिक्यं सावनमानेनषष्ट्युत्तरत्रिशतदिनैर्वर्षगणनेतुतिथिबद्धवर्षान्तत्रषड्दिनाधिक्येनचतुर्दशवर्षाणांचतुरशीत्यहोरात्रवृद्ध्याबहु

दिनन्यूनतैव किंचमहाभारतेयुधिष्ठिरवनवासेत्रयोदशवर्षमितेकिंचित्कालादर्वागेवतेषांप्राकट्येदुर्योधनेनतदसमाप्तौएषांप्राकट्येनपुनस्तावत्पर्यंतंपुनरेतैर्वनवासःकर्तव्योभविष्यतीति
भीष्मंप्रत्युक्तेभीष्मवाक्यंविराटपर्वणि पंचमेपंचमेवर्षेद्वौमासावुपजायतः एषामभ्यधिकामासाः पंचचद्वादशक्षपाः त्रयोदशानांवर्षाणामितिमेधीयतेमतिः सर्वंयथावच्चरितंयद्येभिःप्र
तिश्रुतं एवमेतद्ध्रुवंज्ञात्वाततोबीभत्सुरागतः सर्वेचैवमहात्मानःसर्वेधर्मार्थकोविदाः येषांयुधिष्ठिरोराजाकस्माद्धर्मेपराङ्मुखुरिति एवंचेदृशव्यवहारेतिथिबद्धद्वादशमासैरेववर्षगणना अ
धिकमासगणनाचोचितैव एवंचाधिकमासगणनायांधर्महानौन्याय्यत्वेचस्थितेकस्माद्रामस्तानुपेक्षेत् भरतोवातान्नगणयेत् एवंचामांतमानेनचतुर्दशीयाश्विनकृष्णे पूर्णिमांतमानेन
कार्तिककृष्णेषष्ठ्यांतत्समाप्तिरित्यायाति अन्यथाचैत्रशुक्लदशम्यामारब्धस्यवनवासस्यषष्ठ्यांचतुर्दशवर्षसमाप्तिर्नकथमप्युपपद्यते तद्गणनेतुएकादशदिनन्यूनषण्मासानांचतुर्दशवर्षेषु
वृद्धावुपपद्यतएवसा तस्माद्द्वादशसमाप्त्युत्तरंत्रयोदशेकिंचिद्यतीतेअरण्यकांडोक्तास्मद्रीत्याफाल्गुनाष्टम्यांरावणकृतसीतापहारः ततश्चतुर्दशेकिंचिद्यतीतेरामस्यलंकासमीपगमनं वर्ततेद
शमोमासोद्वौतुशेषौप्लवंगमेतिसीतोक्तिःसावनमानेनस्वहरणदिनतःकालगणनया तत्रपूर्णचंद्रप्रदीप्ताचेतिरामोक्त्यापौषशुक्लचतुर्दश्यांपूर्णिमायांवात्रिकूटशिखरप्राप्तीरामस्य किंचहनूम
तोलंकाप्रवेशोत्तरंसीतादर्शनकालेहिमव्यपायेनचशीतरश्मिरभ्युत्थितोनैकसहस्ररश्मिरितिवाक्येनद्वौमासौरक्षितव्यौमेयोवधिस्तेमयाकृतइतिरावणवाक्येनमार्गशुक्लदशम्युत्तरंहनूम
तोलंकाप्रवेशोदिनद्वयांतरेलभ्यतेइतिनिरूपितंसुंदरकांडे ततोमार्गकृष्णेऽष्टम्यांराघवप्रस्थानस्यान्यत्रोक्तत्वेनपौषपौर्णिमात्वमेवोचितंतत्प्राप्तिदिनस्य ततोदशपंचदिनानिसेनानिवेशदूत
प्रेषणादिनागतानि ततोयुद्धारंभस्तत्रतदारभ्यभाद्रश्रावणोभयामांतंलंकापुराद्बहिःसेनयोःसंकुलंयुद्धं ततोबहुराक्षसक्षयेणभीताराक्षसालंकांप्रविष्टाइतितद्दिनेऽवहारः तदुत्तरप्रतिपदिरा
त्राविंद्रजित्कृतशरबंधइत्यादि अतएवशरबंधबद्धराघवदर्शनकालेसीतावाक्यं तीर्त्वासागरमक्षोभ्यंभ्रातरौगोष्पदेहताविति अनेनबहुदिनयुद्धेनबहुपुराक्षसेषुक्षयितेषुकतिपययूथपरूपेऽ
त्यल्पावशिष्टेसैन्येतयोःशरबंधइतिलभ्यते तथाअयंतेसुमहान्कालःशयानस्यमहाबलेतिकुंभकर्णंप्रतिरावणोक्त्यासांप्रततन्निद्रायाःषण्मासाधिकत्वप्रतीतेरप्येवमेवोचितं निरूपितंचैतत्प्रा
क् सेतुबंधादिवृत्तांतंत्वंनजानीषेइतिकुंभकर्णंप्रतिरावणोक्त्यापूर्वमंत्रकरणोत्तरंमध्येजागरणाभावस्यप्रतीतेः किंच शरबंधनदिनंनकृष्णप्रतिपत् तस्याःपूर्णिमोत्तरत्वेनसंपूर्णरात्रौचंद्रस
त्त्वयातस्मिंस्तमसिदारुणेइत्याद्युक्तेरसंगत्यापत्तेरतःसाशुक्लप्रतिपद्ग्राह्या एवंचामांतपक्षमात्रंयुद्धमित्यस्यात्यंतमसंगत्यापत्तिः यत्तुअमायामेवरावणवधइतितत्तुनयुक्तं इंद्रजिद्वधोत्तरं
अभ्युत्थानंत्वमद्यैवकृष्णपक्षचतुर्दशीं कृत्वानिर्याह्यमावास्यांविजयायबलैर्वृतइतिरावणंप्रतिसुपार्श्वस्योक्त्या चतुर्दश्यांरावणप्रेषितबलवधोत्तरममायांनिर्गतरावणेनरामलक्ष्मणयोर्युद्धेरा
त्रौलक्ष्मणस्यशक्तिघातोत्तरंरावणलंकाप्रवेशस्योक्ततयाततोलक्ष्मणचिकित्सोत्तरंपुनारामरावणयुद्धस्यवाल्मीकिनैवस्पष्टमुक्ततयातदसंभवात् किंच आदित्यहृदयस्यादित्यंप्रेक्ष्यजप्त्वे
दंपरंहर्षमवाप्तवानित्यनेनसूर्यदर्शनोत्तरंजपस्योक्ततयारावणमरणोत्तरंस्थिरप्रभश्चाप्यभवद्दिवाकरइत्युक्त्यादिवातद्वधप्रतीत्याचचिरकालयुद्धोत्तरंलक्ष्मणेशक्तिघातस्यतदर्थमोषधीपर्व

॥१८२॥

तानयनस्यचोक्तत्वेनामारात्रौशक्तिघातप्रतीत्यारणाद्रावणापगमस्यप्रतीत्याचतद्विरोधात् तथापाद्मे ततोजज्ञेमहायुद्धंसंकुलंकपिरक्षसां मध्याह्नेप्रथमंयुद्धंप्रारब्धंप्रतिपद्यभूत् प्रतिपदि
शुक्लप्रतिपदीत्यर्थः उक्तयुक्तेः ततोनिशिसमागम्यमायावीशक्रजिद्बली बबंधनागपाशैस्तौराघवौचहरिव्रजात् ततःचिरकालसंकुलयुद्धोत्तरं अन्यथातस्यांनिशीत्येववदेत् अथेद्वितीये
ह्निषष्ठ्यामितिचोक्त्यादारुणेतमसीतिरामायणोक्त्याचभाद्रश्रावणोभयासोक्तरप्रतिपद्येतदितिबोध्यं वैनतेयस्तदाभ्येत्यतानिचास्त्राण्यमोचयत् द्वितीयेह्निधूम्राक्षंहनूमान्निजघानवै तृ
तीयेह्निवज्रदंष्ट्रंस्वड्गाच्चिच्छेदचांगदः जघानहनुमान्भूयश्चतुर्थेह्न्यकंपनं प्रहस्तंपंचमीतिथ्यांनीलश्चिच्छेदमूर्धनि रावणःपरिभूतोभूत्षष्ठ्यांरामेणधन्विना अथलंकेश्वरःखिन्नःकुंभकर्णं
सहोदरं शैलमुद्गरघाताश्वधावनाद्यैरबोधयत् जघानतंकुंभकर्णंरामःसप्तमवासरे इदंबोधनंदिनद्वयेन तंबोधितंकुंभकर्णं सप्तमवासरेबोधनोत्तरंसप्तमवासरेइत्यर्थः यत्तुबोधनंषष्ठ्यांरा
त्रौसप्तम्यांचैतद्वधइतितन्न तदुत्थापनेउक्तस्यातिप्रयासस्यरात्रिमात्रेणासंभवात् रावणमंदिरगमनकालेसूर्यप्रभयारावणमंदिरस्यातिभास्वरत्ववर्णनेनमंत्रादिनासप्तम्यांयुद्धासंभवात् इं
द्रजितोदिनत्रयेणवधोऽस्ययामषट्केनेत्यस्यासंगतत्वाच्च एवंचभाद्रपूर्णिमायामेतद्वधः जघानलक्ष्मणोन्येद्युरतिकायंदशास्यजं बबंधान्येद्युरिंद्रारिर्ब्रह्मास्त्रेणनृपौकपीन् हनूमतासमानी
तोमहौषधमहीधरः तस्यानिलस्पर्शवशात्सर्वएतेसमुत्थिताः अन्येद्युःकपिराट्कुंभंनिकुंभंवायुजोऽवधीत् तस्यांनिशिरघुश्रेष्ठोजघानमकरेक्षणं मायासीतावधंचक्रेशक्रजिद्रणमूर्धनि ते
नखिन्नोभवद्रामआश्वस्तोलक्ष्मणेनसः त्रयोदशाहेसौमित्रिस्त्रिदिनंयोधयन्बली जघानशक्रजेतारंरामध्यानेनहेतुना अन्येद्युःअन्येषुदिवसेषु अत्रातिकायग्रहणंत्रिशिरोदेवांतकनरांत
कमहोदरमहापार्श्वोपलक्षणं लक्ष्मणग्रहणमंगदहनूमतोरप्युपलक्षणं एवंषड्भिर्दिनैःषण्णांवधः पूर्वक्रमेणैवतद्वधोक्तेः अन्येद्युःसप्तम्यां पर्वतानयनमष्टम्यां अन्येद्युर्नवम्यां तस्यांनिशि
नवमीरात्रौतदंतेमायासीतावधः ततोदशमीचतुर्थयाममारभ्यत्रयोदशीचतुर्थयामपर्यंतमिंद्रजिद्वधः ततोवधीन्मूलबलंचतुर्दश्यांरघूद्वहः दर्शेथनिर्ययौराजायोद्धुंरामेणसंयुगे चतुरंगबलैः
सार्धंमंत्रिभिर्दशकंधरः छत्रचामरसंयुक्तःसर्वाभरणभूषितः महारथगतोद्वारादुत्तरान्निर्ययौबहिः आगतोरक्षसांराजाब्रह्मघ्नोदेवकंटकः योद्धुंरघुवरेणेतिशुश्रुवेकलहध्वनिः तत्रयुद्धंसम
भवद्वानराणांचरक्षसां रामरावणयोश्चैवतथासौमित्रिणासह शक्तिंचिक्षेपसंक्रुद्धःसोनुजंप्रतिरावणः वक्षसाधारयामाससौमित्रिस्तांवियद्गतां तयासबाध्यमानःसन्पपातधरणीतले हनू
मताजीवितोभूद्दोषध्यानयनात्पुनः ततःक्रुद्धोमहातेजाराघवोराक्षसांतकः जघानराक्षसान्सर्वान्शरैःकालांतकोपमैः भयाद्दुद्राववणेलंकांप्रतिनिशाचरः जगद्रामममयंपश्यन्निर्वेदात्स्व
गृहंविशन् निकुंभिलांततःप्राप्यहोमंचक्रेजिगीषया ध्वंसितंवानरैस्तदभिचारात्मकंरिपोः पुनरुत्थायपौलस्त्योरामेणसहयोधितुं दिव्यंस्यंदनमारुह्यराक्षसैर्निर्ययौबहिः इदंनिर्गमनमा
श्विनशुक्लप्रतिपदि ततःशतमखोदिव्यंरथंहर्यश्वसंयुतं राघवायस्वसूतेनप्रेषयामासभक्तिमान् तंतुमातलिनानीतमारुह्यरथसत्तमं स्तूयमानःसुरगणैर्युयुधेतेनरक्षसा ततोयुद्धमभूद्घोरंराम
रावणयोर्महत् समाह्निकमहोरात्रंशस्त्रास्त्रैरतिभीषणैरिति ततोमातलिरथागमनदिनोत्तरं एवंचनवम्यांतद्वधः तदुक्तंकालिकापुराणे रामस्यानुग्रहार्थंवैरावणस्यवधायच रात्रावेवमहादे

वीब्रह्मणाबोधितापुरा ततस्तुत्यक्तनिद्रासानंदायामाश्विनेसिते जगामनगरींलंकांयत्रासीद्राघवःपुरा आगतइतिशेषः इदंचागमनंराज्यंतेतदैवमातलिरथागमनं तत्रगत्वामहादेवीतदातौ
रामलक्ष्मणौ युद्धेनयोजयामासस्वयमंतर्हितांबिका राक्षसानांवानराणांजग्ध्वासामांसशोणितं रामरावणयोर्युद्धंसप्ताहंसान्ययोजयत् व्यतीतेसप्तमेरात्रेनवम्यांरावणंततः रामेणघात
यामासमहामायाजगन्मयी यावत्तयोःस्वयंदेवीयुद्धकेलिमुदैक्षत तावत्तुअष्टरात्राणिसर्वैर्देवैःसुपूजिता निहतेरावणेवीरेनवम्यांसकलैःसुरैः विशेषपूजांदुर्गायाश्चक्रेलोकपितामहः स
कलैःसुरैरित्यस्यसहेतिशेषः रामरावणबाणैस्तुयुद्धंचावेक्ष्यभीतिदं तृतीयायांतुलंकायाःपूर्वोत्तरदिशिस्थितं स्वातिनक्षत्रयुक्तायांभीतंसुरबलंमहत् शांत्यर्थंवारयामासदेवेंद्रोवचनाद्धरेः
शांत्यर्थंभयशांत्यर्थं ततस्तुश्रवणेनाथदशम्यांचंडिकांशुभां विसृज्यचक्रेशांत्यर्थंबलनीराजनंहरिः रिपुजनितभयशांत्यर्थमित्यर्थः नीराजितबलःशक्रस्तत्ररामंसलक्ष्मणं संभाव्यप्रययौ
स्वर्गंसहदेवैःशचीपतिः इतिवृत्तंपुराकल्पेमनोःस्वायंभुवेंतरे पुराकल्पेयथावृत्तंप्रतिकल्पंतथैवतु प्रवर्ततेस्वयंदेवीदैत्यानांनाशनायवै स्वायंभुवमन्वंतररूपेपुराकल्पेइत्यर्थः प्रतिकल्पंप्रतिम
न्वंतरमित्यर्थः जलप्लवसामान्येनतत्रापिकल्पव्यवहारात् प्रतिकल्पंभवेद्रामोरावणश्चापिराक्षसः तथैवजायतेयुद्धंतथैवत्रिदशागमः एवंरामसहस्राणिरावणानांतथैवच भवितव्यानिभू
तानितेषुदेवीप्रवर्तते तांपूजंतिसुराःसर्वेबलंनीराजयंतिच तथैवचनराःसर्वेकुर्युःपूजांयथाविधि बलनीराजनंराजाकुर्याद्बलविवृद्धयेइति इयंचब्रह्मबोधितामहादेवीअत्रोप्रविष्टासीनैवप्र
गवच्छक्तिरूपेतिप्रतिभाति अतएवब्रह्मवैवर्तेप्रथमेंशविभागे प्रतिकल्पंविष्णोश्चरितंकीदृशमितिनारदप्रश्नेब्रह्मवाक्यं सएवभगवान्नूनंप्रतिमन्वंतरंमुने वधायदुष्टदैत्यानांभूमिभारकृतांभुवि
कलिद्वापरयोःसंधौभविष्यतिनसंशयः प्रतिकल्पंत्वेवमेवभविष्यतिनसंशयइति सहस्रकृत्वोरामोपिभविताब्रह्मणोदिनेइतिब्रह्मवैवर्तेप्रथमविभागस्थेराधांप्रतिकृष्णवाक्ये दिनेइतिजाता
वेकवचनं दिनेष्वित्यर्थः पूर्वंप्रतिमन्वंतरमित्युक्तेः प्रतिचतुर्युगंरामाद्यवतारइतितुनयुक्तं चतुर्विंशतितमचतुर्युग्यांरामावतारस्याष्टाविंशतितमचतुर्युग्यांकृष्णावतारस्यहरिवंशेपुराणांतरेच
प्रसिद्धत्वादितिदिक् आग्निवेश्यरामायणमितिप्रसिद्धग्रंथेषु रामःपंचदशेवर्षेषड्वर्षामपिमैथिलीं उपयेमेत्वयोध्यायांद्वादशाब्दानुवाससः सप्तविंशतिमेवर्षेवनवासमकल्पयत् अष्टादशतु
वर्षाणिसीतायास्तुतदाभवन् त्रिरात्रमुदकाहारश्चतुर्थेह्निफलाशनः पंचमेचित्रकूटेतुरामोवासमकारयत् अथत्रयोदशेवर्षेपंचवट्यांमहामनाः रामोविरूपयामासघोरांशूर्पणखांवने ततो
माघेसिताष्टम्यांमुहूर्तेवृंदसंज्ञके राघवाभ्यांविनासीतांजहारदशकंधरः माघेशुक्लचतुर्दश्यामितिपाठांतरं मार्गशुक्लदशम्यांतुवसंतींरावणालये संपातिर्दशमेमासेआचख्यौवानरेषुतां एका
दश्यांमहेंद्राद्रात्पुप्लुवेशतयोजनं तद्रात्रिशेषेसीतायादर्शनंहिहनूमतः द्वादश्यांशिंशपावृक्षेहनूमान्पर्यवस्थितः तस्यांनिशायांसीतायाविश्वासालापसत्कथाः अक्षादिभिस्त्रयोदश्यांततोयु
द्धमवर्तत वधोक्षकुमारस्यवनविध्वंसनंतथा ब्रह्मास्त्रेणचतुर्दश्यांबद्धःशक्रजिताकपिः वह्निनापुच्छयुक्तेनलंकायादहनंतथा पौर्णमास्यांमहेंद्राद्रौपुनरागमनंकपेः मार्गासितप्रतिपदः
पंचभिःपथिवासरैः पुनरागम्यषष्ठेह्निध्वस्तंमधुवनंचतैः सप्तम्यांप्रत्यभिज्ञानदानंशुद्धिनिवेदनं अष्टम्युत्तरफल्गुन्यांमुहूर्तेविजयाभिधे मध्यंप्राप्तेसहस्रांशौप्रस्थानंराघवस्यतु वासरेसप्तमें

ऽभोधौस्कंधावारनिवेशनं पौषशुक्लप्रतिपदस्तृतीयायावदंबुधेः उपस्थानंससैन्यस्यराघवस्यबभूवह विभीषणश्चतुर्थ्यांवैरामेणसहसंगतः समुद्रतरणार्थायपंचम्यांमंत्रउद्गमः प्रायोपवेश
नंचक्रेरामोदिनचतुष्टयं समुद्रवरलाभश्चसेतूपायप्रकीर्तनं सेतोर्दशम्यामारंभस्त्रयोदश्यांसमापनं चतुर्दश्यांसुवेलायेरामःसैन्यंन्यवेशयत् पौर्णमास्यांद्वितीयांतंत्रिदिनैःसैन्यतारणं तृती
यायादशम्यंतंमंत्रोगुल्मनिवेशने शुकसारणयोःसैन्यप्राप्तिरेकादशेदिने माघेसितायांद्वादश्यांसैन्यसंख्याकृतातुवै सारणेनकपीनांतुसारासारोपवर्णनं त्रयोदश्याद्यमांयावल्लंकायांदिव
सैस्त्रिभिः रावणःसैन्यसंख्यानंरणायोत्साहनंतथा ययावथांगदोदौत्यंमाघशुक्लादिवासरे माघशुक्लद्वितीयादिदिनैःसप्तभिरेवतु रक्षसांवानराणांचयुद्धमासीत्सुदारुणं माघशुक्लनवम्यांतु
रात्राविंद्रजितारणे रामलक्ष्मणयोर्नागपाशैर्बंधोबभूवह नागपाशविमोक्षार्थंदशम्यांगरुडोभ्यगात् अत्रावहारःकथितोदशम्यादिदिनद्वयं द्वादश्यामांजनेयेनधूम्राक्षस्यवधःकृतः त्रयो
दश्यांतुतेनैवनिहतोकंपनोरणे माघशुक्लचतुर्दश्यांयावत्कृष्णादिवासरं त्रिदिनेनप्रहस्तस्यनीलेनविहितोवधः माघासितद्वितीयायाश्चतुर्थ्यंतंत्रिभिर्दिनैः रामेणतुमुलेयुद्धेरावणोद्रावितोर
णात् पंचम्यास्त्वष्टमीयावद्रावणेनप्रबोधितः कुंभकर्णःसमुत्तस्थावत्रायुद्धंचतुर्दिनं कुंभकर्णोदिनैःषड्भिर्नवम्यास्तुचतुर्दशी रामेणनिहतोयुद्धेबहुवानरभक्षकः अमावास्यादिनेशोकादव
हारोबभूवह फाल्गुनादिप्रतिपदश्चतुर्थ्यंतदिनैस्ततः नरांतकप्रभृतयोनिहताःपंचराक्षसाः पंचम्याःसप्तमीयावदतिकायवधस्त्र्यहात् अष्टम्याद्वादशीयावन्निहतौदिनपंचकात् निकुंभकुं
भावूर्ध्वंतुमकराक्षश्चतुर्दिनैः फाल्गुनस्यद्वितीयायांकृष्णेशक्रजिताजितं तृतीयायास्तुसप्तम्यांहरयःपंचवासरात् ओषध्यानयनेव्यग्रास्तदासीदवहारकः तत्रत्रयोदशीयावद्दिनैःषड्भिस्तु
शक्रजित् लक्ष्मणेनहतोयुद्धेविख्यातोभिचरन्क्रमात् चतुर्दश्यांदशग्रीवोरणदीक्षाविधिक्रमात् अमावास्यांययौवीरोयुद्धायदशकंधरः चैत्रशुक्लप्रतिपदःपंचमीदिनपंचकैः रावणस्यप्रधा
नानांयुध्यतामभवत्क्षयः चैत्रषष्ठ्यष्टमीयावन्महापार्श्वादिमारणं चैत्रशुक्लनवम्यांतुसौमित्रेःशक्तिभेदनं द्रोणाद्रिरांजनेयेनलक्ष्मणार्थमुपाहृतः दशम्यामवहारोभूद्रात्रौयुद्धंतुरक्षसोः ए
कादश्यांतुरामायरथोमातलिसारथिः अष्टादशदिनैरामोद्वैरथेरावणंवधीत् द्वादश्याःशुक्लपक्षस्ययावत्कृष्णचतुर्दशी माघशुक्लद्वितीयायाश्चैत्रकृष्णचतुर्दशी अष्टाशीतिदिनंयुद्धंमध्येपंचद
शाहकं युद्धावहारसंग्रामस्त्रिसप्ततिदिनान्यभूत् संस्कारोरावणादीनाममावास्यादिनेभवत् वैशाखादितिथौरामःसुवेलंपुनरागमत् अभिषिक्तोद्वितीयायांलंकाराज्येविभीषणः सीताशुद्धि
स्तृतीयायांदेवेभ्योवरलंभनं वैशाखस्यचतुर्थ्यांतुरामःपुष्पकमास्थितः पूर्णेचतुर्दशेवर्षेपंचम्यांमाधवस्यतु भरद्वाजाश्रमंरामःससीतःपुनरागमत् नंदिग्रामेतुषष्ठ्यांवैभरतेनसमागतः सप्त
म्यामभिषिक्तोसावयोध्यायांरघूत्तमः जानकीरामसहितारावणस्यनिवेशने मनु १४ मासान्स्थितापक्षदशवासरसंयुतेति तत्तुसर्वांशेअनिश्चितप्रामाण्यं कालिकापुराणादिविरोधात्
इदंकल्पांतरविषयमितिनयुक्तं तद्विरोधादेव तस्मात्क्रियाविरोधेपुराणेषुउपसंहारएवन्याय्यः शाखांतरोक्तांगोपसंहारवत् यथाकुंभकर्णवधोत्ररामेणोक्तोभारतेलक्ष्मणेनतादृशे विषयेनतुक
ल्पभेदेनव्यवस्था जन्मविषयेएवतुहरिवंशोक्तासेतिबोध्यं ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेदशोत्तरशततमःसर्गः ॥ ११० ॥ ॥ ६ ॥

अथविभीषणविलापः भ्रातरमिति ॥ १ ॥ प्रवीणसमर्थ ॥ २ ॥ अपवृत्तेनरामबाणैस्त्याजितेनमुकुटेनोपलक्षितः ॥ ३ ॥ यन्मयापूर्वमीरितंत्वन्निधनांतसर्वरक्षोनाशरूपंतदिदंसंप्राप्तं उ
क्तस्यैवविवरणं काममोहेति काममोहपरीतस्यतेयन्मेवचोनरुचितं ॥ ४ ॥ यत्प्रहस्तादयःदर्पाद्वर्चोन्नबहुमन्यंत स्वयंचवचोनबहुमन्येथास्तस्योदर्कउत्तरकालिकविपाकआगतःप्राप्तः
॥ ५ ॥ सुनीतानांधार्मिकाणांसेतुर्गतः विग्रहःस्वरूपं सत्त्वस्यबलस्य संक्षेपःसंग्रहस्थानं सुहस्तानांवीराणां गतिर्गताप्राप्ता त्वयेतिशेषः ॥ ६ ॥ अस्मिन्भूमौपतितेसतिआदित्यभूमिपाता

भ्रातरंनिहतंदृष्ट्वाशयानंनिर्जितंरणे॥शोकवेगपरीतात्माविललापविभीषणः॥१॥ वीरविक्रांतविख्यातप्रवीणनयकोविद॥ महार्हशयनोपेतकिंशे
षेनिहतोभुवि ॥ २ ॥ निक्षिप्यदीर्घौनिश्चेष्टौभुजावंगदभूषितौ॥ मुकुटेनापवृत्तेनभास्कराकारवर्चसा॥३॥ तदिदंवीरसंप्राप्तंयन्मयापूर्वमीरितं॥ का
ममोहपरीतस्ययत्तन्नरुचितंतव॥४॥ यन्नदर्पात्प्रहस्तोवानेंद्रजिन्नापरेजनाः॥ नकुंभकर्णोतिरथोनातिकायोनरांतकः॥ नस्वयंबहुमन्येथास्तस्योद
र्कोयमागतः॥५॥ गतःसेतुःसुनीतानांगतोधर्मस्यविग्रहः ॥ गतःसत्वस्यसंक्षेपःसुहस्तानांगतिर्गता ॥ ६ ॥ आदित्यःपतितोभूमौमग्नस्तमसिचंद्र
माः॥ चित्रभानुःप्रशांतार्चिर्व्यवसायोनिरुद्यमः॥ अस्मिन्निपतितेवीरेभूमौशस्त्रभृतांवरे ॥७॥ किंशेषमिहलोकस्यगतसत्वस्यसंप्रति ॥ रणेराक्ष
सशार्दूलेप्रसुप्तइवपांसुषु॥८ ॥ धृतिप्रवालःप्रसभाग्र्यपुष्पस्तपोबलःशौर्यनिबद्धमूलः ॥ रणेमहान्राक्षसराजवृक्षःसंमर्दितोराघवमारुतेन ॥ ९ ॥
तेजोविषाणःकुलवंशवंशःकोपप्रसादापरगात्रहस्तः॥इक्ष्वाकुसिंहावगृहीतदेहःसुप्तःक्षितौरावणगंधहस्ती॥ १० ॥

दितुल्यंदृश्यते व्यवसायःप्रवृत्तिलक्षणोधर्मः निरुद्यमःत्वत्तुल्याश्रयाभावान्निर्व्यापारोभूदित्यर्थः ॥ ७ ॥ रणेत्वयिपांसुषुप्रसुप्तइवजाते इहलंकायांवर्तमानस्यगतसत्वस्यगताधारबल
स्यलोकस्यकिंशेषंनकिमपि सर्वंनष्टमित्यर्थः ॥ ८ ॥ धृतिर्धैर्यमेवप्रवालायस्यसः प्रसभोहठएवाग्र्यंपुष्पंयस्यसः तपएवबलंयस्यसः शौर्यमेवनिबद्धंदृढावस्थितिसाधनंमूलंयस्यसः
॥ ९ ॥ विषाणंदंतः कुलंपितृपैतामहादयस्तेषांवंशःसमूहएववंशःपृष्ठावयवविशेषोयस्यसः वंशोवेणौकुलेवर्गेपृष्ठस्यावयवेपिचेतिविश्वः कोपापरगात्रःकोपएवापरमात्रंपादाद्यवयवाय
स्यसः प्रसादहस्तःप्रसादःप्रसन्नतैवहस्तःशुंडादंडइत्यर्थः इक्ष्वाकुसिंहेनरामरूपसिंहेनावगृहीतःपातितोदेहोयस्यसः ॥ १० ॥

पराक्रमोत्साहरूपंविजृंभितमर्चिर्यस्यसः क्रोधजोनिःश्वासएवधूमोयस्यसः स्वबलमेवप्रतापोदाहशक्तिर्यस्यसः अतएवप्रतापवान् ॥ ११ ॥ सिंहर्क्षाःराक्षसास्तएवलांगूलंककुद्विषाणे
यस्यसः सिंहर्क्षाराक्षसाःप्रोक्तायक्षाउष्णीषिणोमताइतिनिघंटुः पराभिजित्परजेता गंधनेपराक्रमाद्युत्साहेगंधवाहोवायुतुल्यः गंधवगंधवाहइतिपांक्तःपाठः गंधहस्तीतिपाठेमत्तगज
तुल्यः रक्षोवृषोरावणः चापलंधर्मादिविषयस्खलनमेवकर्णचक्षुर्यस्य क्षितीश्वरव्याघ्रोरामव्याघ्रः ॥ १२ ॥ परिदृष्टःप्रकाशमानोऽर्थनिश्चयोयस्मात्तत् ॥ १३ ॥ अयंसमरेनिश्चेष्टोऽश

पराक्रमोत्साहविजृंभितार्चिर्निःश्वासधूमःस्वबलप्रतापः ॥ प्रतापवान्संयतिराक्षसाग्निर्निर्वापितोरामपयोधरेण ॥ ११ ॥ सिंहर्क्षलांगूलककुद्विषा
णःपराभिजिद्गंधनगंधवाहः ॥ रक्षोवृषश्चापलकर्णचक्षुःक्षितीश्वरव्याघ्रहतोवसन्नः ॥ १२ ॥ वदंतंहेतुमद्वाक्यंपरिदृष्टार्थनिश्चयं ॥ रामःशोकसमा
विष्टमित्युवाचविभीषणं ॥ १३ ॥ नायंविनष्टोनिश्चेष्टःसमरेचंडविक्रमः ॥ अत्युन्नतमहोत्साहःपतितोयमशंकितः ॥ १४ ॥ नैवंविनष्टाःशोच्यंतेक्ष
त्रधर्मव्यवस्थिताः ॥ वृद्धिमाशंसमानायेनिपतंतिरणाजिरे ॥ १५ ॥ येनसेंद्रास्त्रयोलोकास्त्रासितायुधिधीमता ॥ अस्मिन्कालसमायुक्तेनकालःपरि
शोचितुं ॥ १६ ॥ नैकांतविजयोयुद्धेभूतपूर्वःकदाचन ॥ परैर्वाहन्यतेवीरःपरान्वाहंतिसंयुगे ॥ १७ ॥ इयंहिपूर्वैःसंदिष्टागतिःक्षत्रियसंमता ॥ क्षत्रि
योनिहतःसंख्येनशोच्यइतिनिश्चयः ॥ १८ ॥ तदेवंनिश्चयंदृष्ट्वातत्त्वमास्थायविज्वरः ॥ यदिहानंतरंकार्यंकल्प्यंतदनुचिंतय ॥ १९ ॥ तमुक्तवाक्यं
विक्रांतंराजपुत्रंविभीषणः ॥ उवाचशोकसंतप्तोभ्रातुर्हितमनंतरं ॥ २० ॥

क्तोभूत्वानविनष्टः अपितुचंडविक्रमत्वादिगुणएकएवायं अशंकितोमृत्युशंकारहितएवदैवात्पतितः ॥ १४ ॥ किंततस्तत्राह नैवमिति वृद्धिंजयादिकमाशंसमानाःसंतोयेरणाजिरेनिप
तंति क्षत्रधर्मस्थिताएवंविनष्टास्तेनशोच्यंतेपुण्यलोकप्राप्तेरितिभावः ॥ १५ ॥ कालसमायुक्तेकालधर्मसंबद्धे एवंदुर्गुणयुक्तस्यमरणमेवसम्यगितिभावः ॥ १६ ॥ नभूतपूर्वइत्येतदेवोपपा
दयति परैरिति ॥ १७ ॥ इयंहियागतिरनेनप्राप्ताइयंगतिःपूर्वैर्मन्वादिभिःसंदिष्टाउपदिष्टा क्षत्रियसंमताक्षत्रियपूजितोत्तमागतिरेव अतःसंख्येहतःक्षत्रियोनशोच्यइतिनिश्चयः ॥ १८ ॥
तत्तस्मादेवंनिश्चयंदृष्ट्वाज्ञात्वातत्त्वमास्थायनिश्चितत्त्वमवलंब्याग्रयत्कल्प्यमनुष्ठेयंतदनुचिंतय सत्वमास्थायेतिपाठेसत्वगुणमास्थायेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥

विमर्देषुयुद्धेषु ॥ २१ ॥ वनीपकेषुयाचकेष्वनेनदत्तानिदानानीतिशेषः निभृताःनितरांपोषिताः ॥ २२ ॥ एषोहिताग्निरित्यार्षःसंधिः आहिताग्निरितिच्छेदः वेदांतगःअधीतोपनिषत्कःकर्म
सुअग्निहोत्रादिषु अग्र्यशूरःपरमानुष्ठातापरमकर्मठइत्यर्थः ॥ २३ ॥ तस्यस्वर्गीयंस्वर्गार्हंआधानंविधानंप्रेतकृत्यं ॥ २४ ॥ तवैवममापिस्नेहविषयोतःसंस्कारविषयांशंकांमाकुर्वित्यर्थः ॥ २५ ॥

योयंविमर्देष्वविभग्नपूर्वःसुरैःसमस्तैरपिवासवेन ॥ भवंतमासाद्यरणेविभग्नोवेलामिवासाद्ययथासमुद्रः ॥ २१ ॥ अनेनदत्तानिवनीपकेषुभुक्ताश्च
भोगानिभृताश्चभृत्याः ॥ धनानिमित्रेषुसमर्पितानिवैराण्यमित्रेषुनिपातितानि ॥ २२ ॥ एषोहिताग्निश्चमहातपाश्चवेदांतगःकर्मसुचाग्र्यशूरः ॥ एत
स्ययत्प्रेतगतस्यकृत्यंतत्कर्तुमिच्छामितवप्रसादात् ॥ २३ ॥ सतस्यवाक्यैःकरुणैर्महात्मासंबोधितःसाधुविभीषणेन ॥ आज्ञापयामासनरेंद्रसूनुःस्व
र्गीयमाधानमदीनसत्वः ॥ २४ ॥ मरणांतानिवैराणिनिवृत्तंनःप्रयोजनं ॥ क्रियतामस्यसंस्कारोममाप्येषयथातव ॥ २५ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा
ल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकादशाधिकशततमःसर्गः ॥ १११ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ॥ रावणंनिहतंदृष्ट्वाराघवेणमहात्मना ॥ अं
तःपुराद्विनिष्पेतूराक्षस्यःशोककर्शिताः ॥ १ ॥ वार्यमाणाःसुबहुशोवेष्टंत्योरणपांसुषु ॥ विमुक्तकेश्यःशोकार्तागावोवत्सहतायथा ॥ २ ॥ उत्तरेणवि
निष्क्रम्यद्वारेणसहराक्षसैः ॥ प्रविश्यायोधनंघोरंविचिन्वंत्योहतंपतिं ॥ ३ ॥ आर्यपुत्रेतिवादिन्योहानाथेतिचसर्वशः ॥ परिपेतुःकबंधांकांमहींशोणि
तकर्दमां ॥ ४ ॥ ताबाष्पपरिपूर्णाक्ष्योभर्तृशोकपराजिताः ॥ करिण्यइवनर्दंत्यःकरेण्वोहतयूथपाः ॥ ५ ॥ ददृशुस्तामहाकायंमहावीर्यंमहाद्युतिं ॥ राव
णंनिहतंभूमौनीलांजनचयोपमं ॥ ६ ॥ ताःपतिंसहसादृष्ट्वाशयानंरणपांसुषु ॥ निपेतुस्तस्यगात्रेषुच्छिन्नावनलताइव ॥ ७ ॥ बहुमानात्परिष्वज्यका
चिदेनंरुरोदह ॥ चरणौकाचिदालंब्यकाचित्कंठेऽवलंब्यच ॥ ८ ॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकादशाधिकशततमःसर्गः ॥ १११ ॥ ॥ ९ ॥ रावणमिति ॥ १ ॥ वार्यमाणाःपांसुवेष्टनाद्बहुशो
निवार्यमाणाअपिरणपांसुषुवेष्टंत्यः वत्सहताःहतवत्साः अयमत्यात्मवियोगजशोकमात्रेदृष्टांतः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ हतयूथपाःकरेण्वइववदृशुः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

सुपरिवर्ततेलुंठतिस्म ॥ ९ ॥ स्नापयंतीत्यस्यवैकल्पिकत्वात्पक्षेमित्वाभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ असत्वःकश्चिदिवदुर्बलःप्राकृतप्राणीव लंभितःप्रापितः॥१६॥ ॥ १७ ॥ सुहृदांवाक्यमितिशेषः एतावयंआत्माचनेत्वयाइदानींसमंएककालएवपातितः ॥ १८ ॥ हितंवाक्यंब्रुवाणोपियत्परुषितस्तत्फलंदृष्टमित्यर्थः ॥ १९ ॥ यदितेत्वयासीतानिर्या

उक्षिप्यचभुजौकाचिद्भूमौसुपरिवर्तते ॥ हतस्यवदनंदृष्वाकाचिन्मोहमुपागमत् ॥९॥ काचिदंकेशिरःकृत्वारुरोदमुखमीक्षती ॥ स्नापयंतीमुखंबाष्पैस्तुषारैरिवपंकजं ॥ १० ॥ एवमार्ताःपतिंदृष्वारावणंनिहतंभुवि ॥ चुकुशुर्बहुधाशोकाद्भूयस्ताःपर्यदेवयन् ॥ ११ ॥ येनवित्रासितःशक्रोयेनवित्रासितोयमः ॥ येनवैश्रवणोराजापुष्पकेणवियोजितः ॥ १२॥ गंधर्वाणामृषीणांचसुराणांचमहात्मनां ॥ भयंयेनरणेदत्तंसोयंशेतेरणेहतः ॥ १३ ॥ असुरेभ्यःसुरेभ्योवापन्नगेभ्योपिवातथा ॥ भयंयोनविजानातितस्येदंमानुषाद्भयं ॥ १४ ॥ अवध्योदेवतानांयस्तथादानवरक्षसां ॥ हतःसोयंरणेशेतेमानुषेणपदातिना ॥१५॥ योनशक्यःसुरैर्हंतुंनयक्षैर्नासुरैस्तथा ॥ सोयंकश्चिदिवासत्वोमृत्युंमर्त्येनलंभितः॥ १६ ॥ एवंवदंत्योरुरुदुस्तस्यतादुःखिताःस्त्रियः॥ भूयएवचदुःखार्ताविलेपुश्चपुनःपुनः ॥ १७ ॥ अशृण्वतातुसुहृदांसततंहितवादिनां ॥ मरणायाहृतासीताराक्षसाश्चनिपातिताः ॥ एताःसममिदानींतेवयमात्माचपातितः ॥ १८॥ ब्रुवाणोपिहितंवाक्यमिष्टोभ्राताविभीषणः ॥ दृष्टंपरुषितोमोहात्त्वयात्मवधकांक्षिणा ॥ १९॥ यदिनिर्यातितातेस्यात्सीतारामायमैथिली ॥ ननस्याद्व्यसनंघोरमिदंमूलहरंमहत् ॥ २० ॥ वृत्तकामोभवेद्भ्राताराामोमित्रकुलंभवेत् ॥ वयंचाविधवाःसर्वाःसकामानचशत्रवः॥ २१ ॥ त्वयापुनर्नृशंसेनसीतांसंरुंधताबलात् ॥ राक्षसावयमात्माचत्रयंतुल्यंनिपातितं ॥ २२॥ नकामकारःकामंवातवराक्षसपुंगव ॥ दैवंचेष्टयतेसर्वंहतंदैवेनहन्यते ॥ २३ ॥

तितासमर्पितास्यात्तदानःइदंव्यसनंनस्यात् ॥ २० ॥ भ्राताव्वृत्तकामोनिष्पन्नमनोरथः स्ववाक्यकरणात् मित्रकुलंमित्रपक्षः वयमविधवाःस्याम शत्रवश्चसकामानस्युः ॥ २१ ॥२२॥ एवंरावणीयस्वेच्छाचरणस्यनाशहेतुतामुक्त्वेदानींतन्निरासपूर्वकंदैवस्यतत्कारणत्वंदर्शयति नेति कामंपर्याप्तं तवनकामकारोनत्वदिच्छाप्रवर्तितोयंव्यवहारः कुतोयतोदैवंसर्वंप्राणिजातंचेष्टयतेतत्तत्कर्मानुसारेणातोदैवहतमेवकेनचिन्निमित्तेनहन्यते ॥ २३ ॥

नेतक्षणेवानराणांराक्षसानांतवचायंविनाशोदैवादुपागतः ॥ २४ ॥ अर्थेनधनेन कामेनेच्छया आज्ञयामर्यादाव्यवस्थापनशक्त्या उद्यताफलोन्मुखीभूता ॥ २५ ॥ २६ ॥ कतकः ॥ १०३ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्वादशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ तासामिति ॥ १ ॥ मंडोदरीमंडनभूतोदरी कृशोदरीत्यर्थः मंडोदरीतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ २ ॥ पुरंदरोपित्रस्यति ॥ ३ ॥ तवोद्वेगात्त्वत्तउद्वेगंप्राप्य ॥ ४ ॥ वीर्येणत्रैलोक्यमाक्रम्यश्रियान्वितंत्वांमानुषोजघानेतियदत्रकिमि

शक्यादैवगतिर्लोके ॥ वानराणांविनाशोयंराक्षसानांचतेरणे ॥ तवचैवमहाबाहोदैवयोगादुपागतः॥ २४ ॥ नैवार्थेनचकामेनविक्रमेणनचाज्ञया ॥ शक्यादैवगतिर्लोकेनिवर्तयितुमुद्यता॥ २५ ॥ विलेपुरेवंदीनास्ताराक्षसाधिपयोषितः॥ कुरर्यइवदुःखार्ताबाष्पपर्याकुलेक्षणाः॥ २६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्वादशाधिकशततमःसर्गः॥ ११२॥ ॥ ७॥ ॥तासांविलपमानानांतदाराक्षसयोषितां॥ ज्येष्ठपत्नीप्रियादीनाभर्तारंसमुदैक्षत ॥ १ ॥ दशग्रीवंहतंदृष्वारामेणाचिंत्यकर्मणा ॥ पतिंमंडोदरीतत्रकृपणापर्यदेवयत्॥ २ ॥ ननुनाममहाबाहोतववैश्रवणानुज ॥ क्रुद्धस्यप्रमुखेस्थातुंत्रस्यत्यपिपुरंदरः॥ ३ ॥ ऋषयश्चमहांतोपिगंधर्वाश्चयशस्विनः ॥ ननुनामतवोद्वेगाच्चारणाश्चदिशोगताः ॥ ४ ॥ सत्वंमानुषमात्रेणरामेणयुधिनिर्जितः ॥ नव्यपत्रपसेराजन्किमिदंराक्षसेश्वर॥ ५॥ कथंत्रैलोक्यमाक्रम्यश्रियावीर्येणचान्वितं ॥ अविषह्यंजघानत्वांमानुषोवनगोचरः॥ ६ ॥ मानुषाणामविषयेचरतःकामरूपिणः ॥ विनाशस्तवरामेणसंयुगेनोपपद्यते॥ ७ ॥ नचैतत्कर्मरामस्यश्रद्दधामिचमृमुखे ॥ सर्वतःसमुपेतस्यतवतेनाभिमर्षणं॥ ८॥ अथवारामरूपेणकृतांतःस्वयमागतः ॥ मौयांतवविनाशायविधायाप्रतितर्किता ॥ ९ ॥ अथवावासवेनत्वंधर्षितोसिमहाबल॥ वासवस्यतुकाशक्तिस्त्वांद्रष्टुमपिसंयुगे॥ १० ॥

तिनंव्यपत्रपसे ॥ ५ ॥ ६ ॥ मानुषाणामविषयेअमोचरेलंकाद्वीपरूपेदेशेइत्यर्थः ॥ ७ ॥ सर्वतःसमुपेतस्यजयोपेतस्यतवतेनरामेणयदभिमर्षणंप्रधर्षणमेतद्रामस्यकर्मेतिनश्रद्दधामि ॥ ८ ॥ ननुप्रत्यक्षसिद्धेकथमश्रद्धेत्यरुच्यापक्षांतरमथवेति तवनाशायाप्रतितर्किताअचिंतनीयोपपत्तिकांमायांविधायकृतांतोरामरूपेणागतइतिमन्येइतिशेषः ॥ ९ ॥ अथवारामरूपेणवासवेनत्वंधर्षितोसि एतच्चोपपद्यतइत्याह वासवस्येति महाबलत्वादिविशेषणंत्वांद्रष्टुमपिवासवस्यतुकुतःशक्तिः ॥ १० ॥

अतोव्यक्तमित्यादि सत्यमेवमंदोदरीजानातिभगवत्कृपया महायोगीस्वाभाविकसर्वशक्तियुक्तः परमात्माआत्मनामप्यात्मा सर्वांतर्यामीत्यर्थः यआत्मनितिष्ठन्नात्मानमंतरोयमयतीति श्रुतेः सनातनःसदास्तित्वयुक्तः ॥ ११ ॥ अनादिमध्यनिधनःजन्मवृद्धिनाशहीनः महतःपरमोमहान्महतोमहीयान् तमसःपरमःप्रकृतेःप्रवर्तकः तपसःपरमइतिपाठेसर्वतःफलदइत्यर्थः धातास्रष्टा यतोवाइमानिभूतानिजायंतइत्युक्तेः इदानींविग्रहगुणानाह शंखेत्यादि ॥ १२ ॥ नित्यश्रीरनपायिलक्ष्मीकः अजय्योजेतुमशक्यः शाश्वतोऽपक्षयरहितः ध्रुवःपरिणामशून्यः अनेनषड्भावविकारशून्यत्वमुक्तं महायोगित्वादिविशेषणविशिष्टोयोविष्णुःसएवरामइत्यर्थः ॥१३॥ १४॥ सराक्षसपरीवारंराक्षसरूपपरीवारसहितं हतवानितिशेषः देवशत्रुंभया

महाबलंमहावीर्यंदेवशत्रुंमहौजसं ॥ व्यक्तमेषमहायोगीपरमात्मासनातनः ॥ ११ ॥ अनादिमध्यनिधनोमहतःपरमोमहान् ॥ तमसःपरमोधाताशंखचक्रगदाधरः ॥ १२ ॥ श्रीवत्सवक्षानित्यश्रीरजय्यःशाश्वतोध्रुवः ॥ मानुषंरूपमास्थायविष्णुःसत्यपराक्रमः ॥ १३ ॥ सर्वैःपरिवृतोदेवैर्वानरत्वमुपागतैः ॥ सर्वलोकेश्वरःश्रीमान्लोकानांहितकाम्यया ॥ १४ ॥ सराक्षसपरीवारंदेवशत्रुंभयावहं ॥ इंद्रियाणिपुराजित्वाजितंत्रिभुवनंत्वया ॥ १५ ॥ स्मरद्भिरिवतद्वैरमिंद्रियैरेवनिर्जितः ॥ यदैवहिजनस्थानेराक्षसैर्बहुभिर्वृतः ॥ १६ ॥ खरस्तुनिहतोभ्रातातदारामोनमानुषः ॥ यदैवनगरींलंकांदुष्प्रवेशांसुरैरपि ॥ १७ ॥ प्रविष्टोहनुमान्वीर्यात्तदैवव्यथितावयं ॥ क्रियतामविरोधश्चराघवेणेतियन्मया ॥ १८ ॥ उच्यमानंनगृह्णासितस्येयंव्युष्टिरागता ॥ अकस्माच्चाभिकामोसिसीतांराक्षसपुंगव ॥ १९ ॥ ऐश्वर्यस्यविनाशायदेहस्यस्वजनस्यच ॥ अरुंधत्याविशिष्टांतांरोहिण्याश्चापिदुर्मते ॥ २० ॥ सीतांधर्षयतामान्यांत्वयाह्यसदृशंकृतं ॥ वसुधायाहिवसुधांश्रियाःश्रींभर्तृवत्सलां ॥ २१ ॥ सीतांसर्वानवद्यांगीमरण्येविजनेशुभां ॥ आनयित्वातुतांदीनांछद्मनात्मस्वदूषणं ॥ २२ ॥

वहमित्यनेनभगवतोवैषम्यनैर्घृण्येपरिहृते अवतारप्रयोजनंरावणवधप्रयोजनंचदेवभयनिवृत्तिरूपंदर्शितं पुराभगवदुद्देशेनतपोनुष्ठानकाले ॥ १५ ॥ तद्वैरंस्वजयनिमित्तंवैरंस्मरद्भिरिंद्रियैस्त्कर्मप्रवृत्तिसंपादनेननिर्जितः ॥१६॥ १७॥१८॥ व्युष्टिःफलं सीतांप्रतिअभिकामःकामुकः ॥१९॥ २०॥ मान्यांउपास्यदेवतां वसुधायाःसर्वक्षमावन्निदर्शनभूतायाःवसुधांनिदर्शनभूमिं एवंसर्वसौभाग्ययुक्तानांनिदर्शनभूतश्रियोपिनिदर्शनभूतां ॥२१॥ छद्मनाआनयित्वाआनीय आत्मस्वदूषणं स्वशब्दःस्वीयवाचीआत्मनःस्वकुलस्यनाशनंकृतमितिशेषः ॥२२॥

मैथिलीसंगमेकृतंतंकाममप्राप्यपतिव्रतायास्तस्यास्तपसानूनंनिश्चयेनदग्धोसि मेप्रभोमेभर्तः ॥ २३ ॥ तांधर्षयंस्तदैवधर्षणसमयएवनदग्धइतियत् येनमाहात्म्येनदेवाबिभ्यतितेनमाहात्म्येनेत्यर्थः ॥ २४ ॥ कालेपरिपाकसमयेपर्यागतेसति ॥ २५ ॥ शुभंसुखं पापंदुःखं ॥ २६ ॥ तुभ्यंतव ततःसीतातोपि ॥ २७ ॥ मैथिलीकुलादिनामदधिकानमत्तुल्यापिनाथापितत्तुथात्वंतुत्वंमोहान्नबुध्यसे ॥ २८ ॥ अलक्षणोऽनिमित्तः मैथिलीकृतलक्षणःमैथिलीकृतंलक्षणंनिमित्तंयस्यसः मैथिलीहेतुकइत्यर्थः ॥२९॥३०॥३१॥ श्रियाउपलक्षितेतिशेषः ॥३२॥

अप्राप्यतंचैवकामंमैथिलीसंगमेकृतं ॥ पतिव्रतायास्तपसानूनंदग्धोसिमेप्रभो ॥ २३ ॥ तदैवयन्नदग्धस्त्वंधर्षयंस्तनुमध्यमां ॥ देवाबिभ्यतितेसर्वेसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः ॥ २४ ॥ अवश्यमेवलभतेफलंपापस्यकर्मणः ॥ भर्तःपर्यागतेकालेकर्तानास्त्यत्रसंशयः ॥ २५ ॥ शुभकृच्छुभमाप्नोतिपापकृत्पापमश्नुते ॥ विभीषणःसुखंप्राप्तस्त्वंप्राप्तःपापमीदृशं ॥ २६ ॥ संत्यन्याःप्रमदास्तुभ्यंरूपेणाभ्यधिकास्ततः ॥ अनंगवशमापन्नस्त्वंतुमोहान्नबुध्यसे ॥ २७ ॥ नकुलेननरूपेणनदाक्षिण्येनमैथिली ॥ मयाधिकावातुल्यावात्तुमोहान्नबुध्यसे ॥ २८ ॥ सर्वदासर्वभूतानांनास्तिमृत्युरलक्षणः ॥ तववद्यंमृत्युर्मैथिलीकृतलक्षणः ॥ २९ ॥ सीतानिमित्तजोमृत्युस्त्वयादूरादुपाहृतः ॥ मैथिलीसहरामेणविशोकाविहरिष्यति ॥ ३० ॥ अल्पपुण्यात्वहंघोरेपतिताशोकसागरे ॥ कैलासेमंदरेमेरौतथाचैत्ररथेवने ॥ ३१ ॥ देवोद्यानेषुसर्वेषुविहृत्यसहितात्वया ॥ विमानेनानुरूपेणयायाम्यतुलयाश्रिया ॥ ३२ ॥ पश्यंतीविविधान्देशांस्तांस्तांश्चित्रस्रगंबरा ॥ भ्रंशिताकामभोगेभ्यःसास्मिवीरवधात्तव ॥ ३३ ॥ सैवान्येवास्मिसंवृत्ताधिग्राज्ञांचंचलांश्रियं ॥ हाराजन्सुकुमारंतेसुभ्रुसुत्वक्समुन्नसं ॥ ३४ ॥ कांतिश्रीद्युतिभिस्तुल्यमिंदुपद्मदिवाकरैः ॥ किरीटकूटोज्ज्वलितंताम्रास्यंदीप्तकुंडलं ॥ ३५ ॥ मदव्याकुललोलाक्षंभूत्वायत्पानभूमिषु ॥ विविधस्रग्धरंचारुवल्गुस्मितकथंशुभं ॥ ३६ ॥

॥ ३३ ॥ सैवाहंसौभाग्यलक्षणवत्येवतववधादन्येवविधवेवसंवृत्तेत्यर्थः अत्रान्येवेतीवकारेणदेवस्थित्यावस्तुतोऽवैधव्यंसूचितं सुभ्रुशोभनभ्रूयुतं सुत्वक्शोभनत्वगिंद्रियस्थानं ॥ ३४ ॥ कांतिःआल्हादकरीप्रभातयाचंद्रतुल्यं श्रीरुज्ज्वलतातयापद्मवत् द्युतिःपराभिभवसामर्थ्यंतेजस्तेनरवितुल्यं कूटःसमूहः ताम्रास्यंताम्रोष्ठं ॥ ३५ ॥ पानभूमिषुमदव्याकुललोलाक्षंभूत्वायद्भ्राजतेतिशेषः चारुसुंदरं वल्गुचंचलं स्मितकथंस्मितोपेतकथायुतं ॥ ३६ ॥

तदेवतेवक्रं एवमेवकथामापन्नंनभाजते तामवस्थामाह रामेति रक्तैरक्तवर्णं ॥ ३७ ॥ विशीर्णमेदोस्थिगतमांसमस्तिष्कंमज्जाचयस्यतत् सावैधव्यदापश्चिमादशामेमयासंप्राप्ता ॥ ३८ ॥ यामयासंबुद्धानासीत् दानवराजोमयः ॥ ३९ ॥ अहंगर्विताविशिष्टपतिपुत्रपितृत्वात् दृप्तारिमथनत्वाद्धिर्मामेमनाथास्त्रातारःसंतीतिममभ्रुवादृढामतिरासीत् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

तदेवाद्यतवैवंहिवक्रंनभ्राजतेप्रभो ॥ रामसायकनिर्भिन्नंरक्तंरुधिरविस्रवैः ॥ ३७ ॥ विशीर्णमेदोमस्तिष्कंरुक्षंस्यंदनरेणुभिः ॥ हापश्चिमामेसंप्रा
प्तादशावैधव्यदायिनी ॥ ३८ ॥ यामयासीन्नसंबुद्धाकदाचिदपिमंदया ॥ पितादानवराजोमेभर्तामेराक्षसेश्वरः ॥ ३९ ॥ पुत्रोमेशक्रनिर्जेताइत्यहंग
र्विताभृशं ॥ दृप्तारिमथनाःक्रूराःप्रख्यातबलपौरुषाः ॥ ४० ॥ अकुतश्चिद्भयानाथाममेत्यासीन्मतिर्ध्रुवा ॥ तेषामेवंप्रभावाणांयुष्माकंराक्षसर्षभाः
॥ ४१ ॥ कथंभयमसंबुद्धंमानुषादिदमागतं ॥ स्निग्धेंद्रनीलनीलंतुप्रांशुशैलोपमंमहत् ॥ ४२ ॥ केयूरांगदवैदूर्यमुक्ताहारस्रगुज्ज्वलं ॥ कांतंविहारेष्व
धिकंदीप्तंसंग्रामभूमिषु ॥ ४३ ॥ भात्याभरणभाभिर्यद्विद्युद्भिरिवतोयदः ॥ तदेवाद्यशरीरंतेतीक्ष्णैर्नैकशरैश्चितं ॥ ४४ ॥ पुनर्दुर्लभसंस्पर्शंपरिष्वक्तुंन
शक्यते ॥ श्वाविधःशललैर्यद्वत्कलग्नैर्बाणैर्निरंतरं ॥ ४५ ॥ स्वर्पितैर्मर्मसुभृशंसंछिन्नस्नायुबंधनं ॥ क्षितौनिपतितंराजन्श्यामंवैरुधिरच्छवि ॥ ४६ ॥
वज्रप्रहारमभितोविकीर्णइवपर्वतः ॥ हास्वप्नःसत्यमेवेदंत्वंरामेणकथंहतः ॥ ४७ ॥ त्वंमृत्योरपिमृत्युःस्याःकथंमृत्युवशंगतः ॥ त्रैलोक्यवसुभोक्तारं
त्रैलोक्योद्वेगदंमहत् ॥ ४८ ॥ जेतारंलोकपालानांक्षेप्तारंशंकरस्यच ॥ दृप्तानांनिग्रहीतारमाविष्कृतपराक्रमं ॥ ४९ ॥ लोकक्षोभयितारंचसाधुभूतवि
दारणं ॥ ओजसादृप्तवाक्यानांवक्तारंरिपुसन्निधौ ॥ ५० ॥ स्वयूथभृत्यगोप्तारंहंतारंभीमकर्मणां ॥ हंतारंदानवेंद्राणांयक्षाणांचसहस्रशः ॥ ५१ ॥ नि
वातकवचानांतुनिग्रहीतारमाहवे ॥ नैकयज्ञविलोप्तारंत्रातारंस्वजनस्यच ॥ ५२ ॥

॥ ४३ ॥ श्वाविधःशल्यकस्य शललैःकंटकैरिवलग्नैर्बाणैर्निरंतरं कृतमितिशेषः ॥ ४५ ॥ तथामर्मसुस्वर्पितैर्बाणैःसंछिन्नस्नायुबंधनं रुधिरच्छवितत्संबंधेनरक्तकांति ॥ ४६ ॥ वज्रप्रहारमभितोविकीर्णःपर्वतइवतेशरीरंविकीर्णं हास्वेदे स्वप्नइवेदंकथंसत्यमेवजातं ॥ ४७ ॥ वसुरत्नं महत्अत्यर्थं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ साधुभूतानांसाधुजनानांविदारणंओजसाबलेन दृप्तवाक्यानांगर्वितवचसां ॥ ५० ॥ ५१ ॥ आहवेनिग्रहीतारंजेतारमितियावत् ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ एवंप्रभावंत्वांहतंदृष्ट्वाहतप्रियाइमंदेहंधारयामि अतःस्थिराकठिनहृदयास्मीतिजाने ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तदात्वभिहताअभिघातमात्रंप्राप्ता अद्यतुनिपातितास्मि ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ अनवगुंठितांभ्रष्टावगुंठनां ॥ ६१ ॥ भ्रष्टलज्जारक्षकमवगुंठनंयेषांतान् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ नैकाःकुलस्त्रियः कृष्यादीनामितिशेषः ॥ ६४ ॥ यच्छप्तस्तत्फलंत्वंपरवशंशत्रु

धर्मव्यवस्थाभेत्तारंमायास्रष्टारमाहवे ॥ देवासुरनृकन्यानामाहर्तारंततस्ततः ॥ ५३ ॥ शत्रुस्त्रीशोकदातारंनेतारंस्वजनस्यच ॥ लंकाद्वीपस्यगोप्तारं
कर्तारंभीमकर्मणां ॥ ५४ ॥ अस्माकंकामभोगानांदातारंरथिनांवरं ॥ एवंप्रभावंभर्तारंदृष्ट्वारामेणपातितं ॥ ५५ ॥ स्थिरास्मियादेहमिमंधारया
मिहतप्रिया ॥ शयनेषुमहार्हेषुशयित्वाराक्षसेश्वर ॥ ५६ ॥ इहकस्मात्प्रसुप्तोसिधरण्यांरेणुगुंठितः ॥ यदामेतनयःशस्तोलक्ष्मणेनेंद्रजिद्युधि ॥ ५७ ॥
तदात्वभिहतातीव्रमद्यत्वस्मिनिपातिता ॥ साहंबंधुजनैर्हीनाहीनानाथेनचत्वया ॥ ५८ ॥ विहीनाकामभोगैश्चशोचिष्येशाश्वतीःसमाः ॥ प्रपन्नो
दीर्घमध्वानंराजन्नद्यसुदुर्गमं ॥ ५९ ॥ नयमामपिदुःखार्तांनवर्तिष्येत्वयाविना ॥ कस्मात्त्वंमांविहायेहकृपणांगंतुमिच्छसि ॥ ६० ॥ दीनांविलप
तींमंदांकिंचमांनाभिभाषसे ॥ दृष्ट्वानखल्वभिक्रुद्धोमामिहानवगुंठितां ॥ ६१ ॥ निर्गतांनगरद्वारात्पद्भ्यामेवागतांप्रभो ॥ पश्येष्टदारदारांस्तेभ्रष्टलज्जा
वगुंठनान् ॥ ६२ ॥ बहिर्निष्पतितान्सर्वान्कथंदृष्ट्वानकुप्यसि ॥ अयंक्रीडासहायस्तेनाथोलालप्यतेजनः ॥ ६३ ॥ नचैनमाश्वासयसिकिंवानबहुम
न्यसे ॥ यास्त्वयाविधवाराजन्कृतानैकाःकुलस्त्रियः ॥ ६४ ॥ पतिव्रताधर्मरतागुरुशुश्रूषणेरताः ॥ ताभिःशोकाभितप्ताभिःशप्तःपरवशंगतः ॥ ६५ ॥
त्वयाविप्रकृताभिश्चतदाशप्तस्तदागतं ॥ प्रवादःसत्यमेवायंत्वांप्रतिप्रायशोनृप ॥ ६६ ॥ पतिव्रतानांनाकस्मात्पतंत्यश्रूणिभूतले ॥ कथंचनामतेरा
जन्लोकानाक्रम्यतेजसा ॥ ६७ ॥ नारीचौर्यमिदंक्षुद्रंकृतंशौटीर्यमानिना ॥ अपनीयाश्रमाद्रामंयन्मृगच्छद्मनात्वया ॥ ६८ ॥ आनीतारामपत्नीसा
अपनीयचलक्ष्मणं ॥ कातर्यंचनतेयुद्धेकदाचित्संस्मराम्यहं ॥ ६९ ॥

वशंगतः ॥ ६५ ॥ त्वयाविप्रकृताभिःकृतापकाराभिस्तदापकारसमयेयच्छप्तंतत्फलमागतं विप्रकृतानांपतिव्रतानामश्रूण्यकस्मात्किंचिदनर्थकारणंविनाभूतलेनपतंतीतियोयंप्रवादःप्रा यशोजनेचरतिप्रवर्ततेससत्यंत्वांप्रतिजातः तवानर्थकरएवजातइत्यर्थः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ शौटीर्यमानिनावीरमानिना ॥ ६८ ॥ कातर्यंकातरत्वं ॥ ६९ ॥

पक्वलक्षणंपक्वस्यआसन्नविनाशस्यलक्षणमित्यर्थः ॥७०॥ मेदेवरोविभीषणोराक्षसानांविनाशआगतइतियदब्रवीत्तदागतमितिशेषः ॥ ७१ ॥ व्यसनेनस्त्रीप्रसक्तिलक्षणेन प्रसंगिनाप्रस क्तिमता ॥ ७२ ॥ त्वत्कृतेनार्थोऽशेषैश्वर्यलक्षणोनिवृत्तः यतःसोयंपरस्त्रीप्रसक्तिरूपोमूलहरोनर्थइतिशेषः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ दुःखितांसंप्राप्तदुःखां ॥ ७५ ॥ सुहृदांमारीचादीनां ॥७६॥

तत्तुभाग्यविपर्यासान्नूनंतेपक्वलक्षणं ॥ अतीतानागतार्थज्ञोवर्तमानविचक्षणः ॥ ७० ॥ मैथिलीमाहृतांदृष्ट्वाध्यात्वानिःश्वस्यचायतं ॥ सत्यवाक्स महाबाहोदेवरोमेयदब्रवीत् ॥ ७१ ॥ अयंराक्षसमुख्यानांविनाशःप्रत्युपस्थितः ॥ कामक्रोधसमुत्थेनव्यसनेनप्रसंगिना ॥ ७२ ॥ निवृत्तस्त्वत्कृते नार्थःसोयंमूलहरोमहान् ॥ त्वयाकृतमिदंसर्वमनाथंराक्षसंकुलं ॥ ७३ ॥ नहित्वंशोचितव्योमेप्रख्यातबलपौरुषः ॥ स्त्रीस्वभावात्तुमेबुद्धिःकारुण्ये परिवर्तते ॥ ७४ ॥ सुकृतंदुष्कृतंचत्वंगृहीत्वास्वांगतिंगतः ॥ आत्मानमनुशोचामित्वद्विनाशेनदुःखितां ॥ ७५ ॥ सुहृदांहितकामानांनश्रुतंवचनंत्व या ॥ भ्रातॄणांचैवकार्त्स्न्येनहितमुक्तंदशानन ॥ ७६ ॥ हेत्वर्थयुक्तंविधिवच्छ्रेयस्करमदारुणं ॥ विभीषणेनाभिहितंनकृतंहेतुमत्त्वया ॥ ७७ ॥ मारी चकुंभकर्णाभ्यांवाक्यंममपितुस्तथा ॥ नकृतंवीर्यमत्तेनतस्येदंफलमीदृशं ॥ ७८ ॥ नीलजीमूतसंकाशपीतांबरशुभांगद ॥ स्वगात्राणिविनिक्षिप्य किंशेषेरुधिरावृतः ॥ ७९ ॥ प्रसुप्तइवशोकार्तांकिंमांनप्रतिभाषसे ॥ महावीर्यस्यदक्षस्यसंयुगेष्वपलायिनः ॥ ८० ॥ यातुधानस्यदौहित्रींकिंमांनप्र तिभाषसे ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठकिंशेषेनवेपरिभवेकृते ॥ ८१ ॥ अद्यवैनिर्भयालंकांप्रविष्टाःसूर्यरश्मयः ॥ येनसूदयसेशत्रून्समरेसूर्यवर्चसा ॥ ८२ ॥ वज्रं वज्रधरस्येवसोयंतेसततार्चितः ॥ रणेबहुप्रहरणोहेमजालपरिष्कृतः ॥ ८३ ॥ परिघोव्यवकीर्णस्तेबाणैश्छिन्नःसहस्रधा ॥ प्रियामिवोपसंगृह्यकिं शेषेरणमेदिनीं ॥ ८४ ॥ अप्रियामिवकस्माच्चमांनेच्छस्यभिभाषितुं ॥ धिगस्तुहृदयंयस्याममेदंनसहस्रधा ॥ ८५ ॥ त्वयिपंचत्वमापन्नेफलतेशोक पीडितं ॥ इत्येवंविलपंतीसाबाष्पपर्याकुलेक्षणा ॥ ८६ ॥

अदारुणंसौम्यं हेत्वर्थयुक्तंहेतुप्रयोजनाभ्यांसहितं हेतुमन्नकृतं फलवन्नानुष्ठितमित्यर्थः ॥ ७७ ॥ मारीचकुंभकर्णाभ्यामभिहितमितिशेषः ॥ ७८ ॥ विनिक्षिप्यभूतलेइतिशेषः ॥७९॥ ॥ ८० ॥ यातुधानस्यसुमालेः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ तेत्वयासततमर्चितःपूजितः बहुप्रहरणोबहुहेता ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ फलतेस्फुटति ॥ ८६ ॥

कश्मलोमूर्च्छा सन्नापीडिता ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ दशाविभागस्यपुण्यपरिपाकदशाविशेषस्यपर्यायेविनाशेराज्ञांचंचलाःश्रियस्तेनविदिताःकिं एवंलोकानांस्थितिरध्रुवाचंचलेत्यपितेकिंन विदितं ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ प्रश्रितंराममनोनुकूलंयथातथारामंप्रत्युवाच त्यक्तोधर्मोव्रतंचयेनतं अनृतमनृतवादिनं ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ गुरुगौरवात्पूज्योपिउक्तदोषान्मत्तः पूजांनार्हतेनार्हति हेरामसर्वेमनुजाःपूर्वंभ्रातुरसंस्कारश्रवणान्मांनृशंसइतिवक्ष्यंति पश्चात्तस्यागुणान्श्रुत्वापुनःसुकृतंसम्यक्कृतमित्येवंवक्ष्यंति ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ तवापीति सुग्रीवस्येवत

स्नेहोपस्कन्नहृदयातदामोहमुपागमत् ॥ कश्मलाभिहतासन्नाबभौसारावणोरसि ॥ ८७ ॥ संध्यानुरक्तेजलदेदीप्ताविद्युदिवोज्वला ॥ तथागतांस मुत्थाप्यसपत्न्यस्तांभृशातुराः ॥ ८८ ॥ पर्यवस्थापयामासूरुदत्योरुदतींभृशं ॥ किंतेनविदितादेविलोकानांस्थितिरध्रुवा ॥ ८९ ॥ दशाविभागपर्या येराज्ञांवैचंचलाःश्रियः ॥ इत्येवमुच्यमानासासशब्दंप्ररुरोदह ॥ ९० ॥ स्नपयंतीतदास्रेणस्तनौवक्त्रंसुनिर्मलं ॥ एतस्मिन्नंतरेरामोविभीषणमुवा चह ॥ ९१ ॥ संस्कारःक्रियतांभ्रातुःस्त्रीगणःपरिसांत्व्यतां ॥ तमुवाचततोधीमान्विभीषणइदंवचः ॥ ९२ ॥ विमृश्यबुद्ध्याप्रश्रितंधर्मार्थसहितंहितं ॥ त्यक्तधर्मव्रतंक्रूरंनृशंसमनृतंतथा ॥ ९३ ॥ नाहमर्हामिसंस्कर्तुंपरदाराभिमर्शनं ॥ भ्रातृरूपोहिमेशत्रुरेषसर्वाहितेरतः ॥ ९४ ॥ रावणोनार्हतेपूजांपू ज्योपिगुरुगौरवात् ॥ नृशंसइतिमांरामवक्ष्यंतिमनुजाभुवि ॥ ९५ ॥ श्रुत्वातस्यागुणान्सर्वेवक्ष्यंतिसुकृतंपुनः ॥ तच्छ्रुत्वापरमप्रीतोरामोधर्मभृतां वरः ॥ ९६ ॥ विभीषणमुवाचेदंवाक्यज्ञंवाक्यकोविदः ॥ तवापिमेप्रियंकार्यंत्वत्प्रभावान्मयाजितं ॥ ९७ ॥ अवश्यंतुक्षमंवाच्योमयात्वंराक्षसेश्वर ॥ अधर्मानृतसंयुक्तःकामंत्वेषनिशाचरः ॥ ९८ ॥ तेजस्वीबलवाञ्छूरःसंग्रामेषुचनित्यशः ॥ शतक्रतुमुखैर्देवैःश्रूयतेनपराजितः ॥ ९९ ॥ महात्माबल संपन्नोरावणोलोकरावणः ॥ मरणांतानिवैराणिनिर्वृत्तंनःप्रयोजनं ॥ १०० ॥

वापिप्रियंराज्याभिषेकलक्षणंमयाकार्यंकर्तव्यं हियतस्त्वत्प्रभावान्मयाजितं ॥ ९७ ॥ तस्मादवश्यंक्षमंअभिषेकसंपादनयोग्यंयत्कृत्यंप्रेतनिर्हारलक्षणंतन्मयात्वंवाच्यः यद्यप्ययंत्वदुक्त दोषवांस्तथापिगुणबाहुल्यात्संस्कार्यएवेत्याह अधर्मेत्यादि ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ त्वच्छत्रुत्वादसंस्कार्यइतिचेत्तत्राह मरणांतानीति नःसात्विकानामस्माकंप्रयोजनंवैरनिर्यातनरूपंनिर्वृत्तंसं पन्नमतःपरंनवैरप्रयोजनमस्ति ॥ १०० ॥

यदेवमतोस्यसंस्कारःक्रियतामिति एषयथातवभ्रातासंस्कारादिनातवानुग्राह्यस्तथाममाप्यनुग्राह्यएव चतुर्विधमुक्तिष्वेकापिनास्य तदुक्तंविष्णुपुराणे हिरण्यकशिपोर्विष्णुरयमित्येवं नमनस्यभूत् दशाननत्वेप्यनंगपराधीनतयाजानकीसमासक्तचेतसोदाशरथिरूपदर्शनमेवासीत् नायमच्युतइत्यासक्तिर्विपद्यतोंतःकरणस्यमानुषबुद्धिरेवकेवलमभूदिति अतएवरावण कुंभकर्णयोःशिशुपालदंतवक्त्ररूपेणजन्मश्रूयते नहिभगवत्सालोक्यंप्राप्तयोरपिजन्मभवतिकिंतुब्रह्मणासहमुक्तिरेवेतिसिद्धांतः ॥ १०१ ॥ यशोभागितिरामवाक्येनत्यक्तवैरोभ्रातरंसंस्कृ

क्रियतामस्यसंस्कारोममाप्येषयथातव ॥ त्वत्सकाशान्महाबाहोसंस्कारंविधिपूर्वकं ॥ १०१ ॥ क्षिप्रमर्हतिधर्मेणत्वंयशोभाग्भविष्यसि ॥ राघवस्य वचःश्रुश्रात्वरमाणोविभीषणः ॥ २ ॥ संस्कारयितुमारेभेभ्रातरंरावणंहतं ॥ सप्रविश्यपुरींलंकांराक्षसेंद्रोविभीषणः ॥ ३ ॥ रावणस्याग्निहोत्रंतुनिर्या पयतिसत्वरं ॥ शकटान्दारुरूपाणिअग्नीन्वैयाजकांस्तथा ॥४॥ तथाचंदनकाष्ठानिकाष्ठानिविविधानिच ॥ अगुरूणिसुगंधीनिगंधांश्चसुरभींस्तथा ॥ ५ ॥ मणिमुक्ताप्रवालानिनिर्यापयतिराक्षसः ॥ आजगाममुहूर्तेनराक्षसैःपरिवारितः ॥ ६ ॥ ततोमाल्यवतासार्धंक्रियामेवचकारसः ॥ सौवर्णीं शिबिकांदिव्यामारोप्यक्षौमवाससं ॥ ७॥ रावणंराक्षसाधीशमश्रुपूर्णमुखाद्विजाः ॥ तूर्यघोषैश्चविविधैस्तुवद्भिश्चाभिनंदितं ॥ ८ ॥ पताकाभिश्च चित्राभिःसुमनोभिश्चचित्रितां ॥ उत्क्षिप्यशिबिकांतांतुविभीषणपुरोगमाः ॥ ९ ॥ दक्षिणाभिमुखाःसर्वेगृह्यकाष्ठानिभेजिरे ॥ अग्नयोदीप्यमाना स्तेतदाध्वर्युसमीरिताः ॥ ११० ॥ शरणाभिगताःसर्वेपुरस्तात्तस्यतेययुः ॥ अंतःपुराणिसर्वाणिरुदमानानिसत्वरं ॥ ११ ॥ पृष्ठतोनुययुस्तानिप्लुव मानानिसर्वतः ॥ रावणंप्रयतेदेशेस्थाप्यतेभृशदुःखिताः ॥ १२ ॥

तवानितिख्यातिरेवभविष्यतीत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ निर्यापयति स्मेतिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ द्विजाःराक्षसद्विजाः स्तुवद्भिर्वैदिजनैरभिनंदितंअभिनंदितमिव रावणंशिबिकामारोप्य द्विजाययुरितिशेषः ॥ ८ ॥ पताकादिभिश्चित्रितांशिबिकांवाहकैरुत्थाप्यविभीषणादयः ॥ ९ ॥ काष्ठानिगृहीत्वादक्षिणामुखाःश्मशानमार्गंभेजिरे ॥ ११० ॥ शरणाभिगताःआधार स्थानकुंडस्थाः ॥ ११ ॥ प्लवमानानिचलनाभ्यासाभावात्त्वरयाचप्लवमानानीव ॥ १२ ॥

पद्मकोगंधद्रव्यविशेषः ब्राह्म्यावेदमार्गानुगतक्रियया रंकुःकृष्णसारमृगस्तत्संबंधिरांकवंतेनास्तरणेनावृतांचितांसंवर्तयामासुःचक्रुः ॥ १३ ॥ पितृमेधंपितृमेधविहितंकर्मप्रचक्रुः तत्प्रकारोवेदिं चेत्यादि दक्षिणाप्राचींचितायादक्षिणाप्राग्देशेइत्यर्थः यथास्थानंपावकंचप्रचक्रुः दक्षिणपूर्वदेशेआहवनीयंनिदधातिउत्तरपश्चिमेगार्हपत्यंदक्षिणपश्चिमेदक्षिणाग्निमितिसूत्रोक्तस्थानम नतिक्रम्येत्यर्थः ॥ १४ ॥ पृषदाज्येनसदध्याज्येनसंपूर्णेनोपलक्षितंस्रुवंस्कंधेस्कंधदेशेप्रचिक्षिपुः यद्यपिनासिकेस्रुवावित्यापस्तंबेनोक्तंतथापिसूत्रांतरात्स्कंधेपिनिक्षेपःस्रुवस्यबोध्यः त थापादयोःशकटमूर्वोरुलूखलमितिचसूत्रांतरादेवबोध्यं ॥ १५ ॥ दारुपात्रादिसर्वंसूत्रोक्ततत्तत्स्थानेदत्वाअन्यंमुसलंचातुर्मास्यमुसलंयथास्थानंदत्वाचविचक्रमुःपितृमेधंचक्रुः ॥१६॥

चितांचंदनकाष्ठैश्चपद्मकोशीरचंदनैः ॥ ब्राह्म्यासंवर्तयामासूरांकवास्तरणावृतां ॥ १३ ॥ प्रचक्रूराक्षसेंद्रस्यपितृमेधमनुत्तमं ॥ वेदिंचदक्षिणाप्रा चींयथास्थानंचपावकं ॥ १४ ॥ पृषदाज्येनसंपूर्णस्रुवंस्कंधेप्रचिक्षिपुः ॥ पादयोःशकटंप्रापुरूर्वोश्चोलूखलंतदा ॥ १५ ॥ दारुपात्राणिसर्वाणिअरणिंचो त्तरारणिं ॥ दत्वातुमुसलंचान्यंयथास्थानंविचक्रमुः ॥ १६ ॥ शास्त्रदृष्टेनविधिनामहर्षिविहितेनच ॥ तत्रमेध्यंपशुंहत्वाराक्षसेंद्रस्यराक्षसाः ॥ १७ ॥ परिस्तरणिकांराज्ञोघृताक्तांसमवेशयन् ॥ गंधैर्माल्यैरलंकृत्यरावणंदीनमानसाः ॥ १८ ॥ विभीषणसहायास्तेवस्त्रैश्चविविधैरपि ॥ लाजैरवकिरंति स्मबाष्पपूर्णमुखास्तथा ॥ १९ ॥ सददौपावकंतस्यविधियुक्तंविभीषणः ॥ स्नात्वाचैवार्द्रवस्त्रेणतिलान्दर्भविमिश्रितान् ॥ १२० ॥ उदकेनचसंमिश्रा न्प्रदायविधिपूर्वकं ॥ ताःस्त्रियोनुनयामाससांत्वयित्वापुनःपुनः ॥ २१ ॥

शास्त्रदृष्टेनश्रुतिदृष्टेनमहर्षिविहितेनकल्पसूत्रकृदृषिविहितेन ॥ १७ ॥ परिस्तीर्यतेमुखमनयेतिपरिस्तरणिकावपातांराक्षसेंद्रस्यमुखेसमवेशयन् वपास्यमुखंप्रोर्णौतीतिसूत्रात् तीर्थस्तुअ नुस्तरणिकींराज्ञइतिपठित्वानुस्तरणिकींराजगवींतामालभ्यतच्चर्मणायजमानमास्तृतवंतइत्यर्थः मृतायानुस्तरणींघ्नंतीतिश्रुतेरित्याह ॥१८॥ वस्त्रैश्चेति अलंकृत्येत्यनुकर्षः ॥१९॥१२०॥ विधिपूर्वकंप्रदायस्थितइतिशेषः ननुनिहतंरावणंदृष्ट्वारामेणाक्लिष्टकर्मणा तत्यजुर्लंमहाभागंपंचभूतानिरावणं शरीरधातवोह्यस्यमांसंरुधिरमेवच नेशुर्ब्रह्मास्त्रनिर्दग्धानचभस्माप्यदृश्य तेतिमहाभारतेउक्तत्वेनकथंवाल्मीकिनाश्मशानानयनपूर्वकंदाहउक्तइतिचेन्न तस्यरामबाणतेजोवर्णनविषयेऽत्युक्त्यलंकारपरत्वादितिवदंति ॥ १२१ ॥

गम्यतामित्युवाचेत्यर्थः रावणपत्नीरितिशेषः ॥ २१ ॥ २३ ॥ १२४ ॥ अयंसंस्कारोनवम्यामेवसायंकाले ॥ कतकः ॥१०४॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रयोदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११३ ॥ ॥ ॥ तेरावणेति ॥ १ ॥ सुग्रीवस्यमंत्रितंसेनासंमेलनसीतान्वेषणादिसर्वकार्यसाधकंमंत्रसामर्थ्यं ॥ २ ॥ मारु

गम्यतामितिताःसर्वाविविशुर्नगरंततः ॥ प्रविश्यसुपुरींश्रीपुराक्षसेंद्रोविभीषणः ॥ रामपार्श्वमुपागम्यसमतिष्ठद्विनीतवत् ॥ २२ ॥ रामोपिसहसैन्येनससुग्रीवःसलक्ष्मणः ॥ हर्षंलेभेरिपुंहत्वायथेन्द्रंवज्रधरोयथा ॥ २३ ॥ ततोविमुक्तासशरंशरासनंमहेंद्रदत्तंकवचंसतन्महत् ॥ विमुच्यरोषंरिपुनिग्रहात्ततोरामःससौम्यत्वमुपागतोरिहा ॥ १२४ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रयोदशाधिकशततमःसर्गः ॥११३॥ ॥ ॥

तेरावणवधंदृष्ट्वादेवगंधर्वदानवाः ॥ जग्मुःस्वैःस्वैर्विमानैस्तेकथयंतःशुभाःकथाः ॥ १ ॥ रावणस्यवधंघोरंराघवस्यपराक्रमं ॥ सुयुद्धंवानराणांचसुग्रीवस्यचमंत्रितं ॥ २ ॥ अनुरागंचवीर्यंचमारुतेर्लक्ष्मणस्यच ॥ पतिव्रतात्वंसीतायाहनूमतिपराक्रमं ॥ ३ ॥ कथयंतोमहाभागाजग्मुर्हृष्टायथागतं ॥ राघवस्तुरथंदिव्यमिंद्रदत्तंशिखिप्रभं ॥ ४ ॥ अनुज्ञाप्यमहाबाहुर्मातलिंप्रत्यपूजयत् ॥ राघवेणाभ्यनुज्ञातोमातलिःशक्रसारथिः ॥५ ॥ दिव्यंतंरथमास्थायदिवमेवोत्पपातह ॥ तस्मिंस्तुदिवमारूढेसरथेरथिनांवरः ॥ ६ ॥ राघवःपरमप्रीतःसुग्रीवंपरिषस्वजे ॥ परिष्वज्यचसुग्रीवंलक्ष्मणेनाभिवादितः ॥ ७॥ पूज्यमानोहरिगणैराजगामबलालयं ॥ अथोवाचसकाकुत्स्थःसमीपपरिवर्तिनं ॥ ८ ॥ सौमित्रिंमित्रसंपन्नंलक्ष्मणंशुभलक्षणं ॥ विभीषणमिमंसौम्यलंकायामभिषेचय ॥ ९ ॥ अनुरक्तंचभक्तंचतथापूर्वोपकारिणं ॥ एषमेपरमःकामोयदिमंरावणानुजं ॥ १० ॥ लंकायांसौम्यपश्येयमभिषिक्तंविभीषणं ॥ एवमुक्तस्तुसौमित्रीराघवेणमहात्मना ॥ ११ ॥

तिलक्ष्मणयोरामेऽनुरागंवीर्यंच॥३॥इंद्रदत्तंइंद्रप्रेषितं ॥४॥अनुज्ञाप्यरथंनयेत्याज्ञांदत्वा यद्यपिभारतेसीतायाआगमनोत्तरंरथाद्वतरणंभगवतउक्तंतथापितत्रपौर्वापर्यक्रमेतात्पर्याभावान्नक्षतिः ॥५॥६॥ लक्ष्मणेनाभिवादितोराघवः ॥ ७ ॥ बलालयंसेनानिवेशस्थानं अथत्रिभिर्दिनैर्दशरात्रैकादशाहद्वादशाहकर्तव्यक्रियासमाप्तौचतुर्थेऽहनीत्यर्थः नात्रदशाहमाशौचमितिभ्रमितव्यं उक्तंराहवेशस्त्रैःक्षत्रधर्मरतस्यतु सद्यःसंतिष्ठतेयज्ञस्तथाशौचमितिस्थितिरितिमनूक्तेः ॥ ८ ॥ लंकायामभिषेचय रावणसिंहासनेसाक्षादितिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

तंघटंहस्तेइतिजातावेकवचनं मनोजवान्वानरान्व्यादिदेश ॥ १२ ॥ समुद्रसलिलंतदानयनं ॥१३॥ समुद्राच्चतुःसमुद्रेभ्यइत्यर्थः परमासनेविभीषणंसंस्थाप्यतमभ्यषिंचत् ॥१४॥१५॥ मंत्रदृष्टेनवेददृष्टेन ॥ १६ ॥ भक्ताःयेचास्यविभीषणस्यामात्यव्यतिरिक्ताभक्तास्तेपीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रकृतयःप्रकृतीःस्वपुरराष्ट्रप्रजाः ॥ १९ ॥ पौरास्तस्मैविभीषणायाजन्हुः

तथेत्युक्त्वासुसंहृष्टःसौवर्णंघटमाददे ॥ तंघटंवानरेंद्राणांहस्तेदत्वामनोजवान् ॥ १२ ॥ व्यादिदेशमहासत्वःसमुद्रसलिलंतदा ॥ अतिशीघ्रंततोगत्वावानरास्तेमनोजवाः ॥ १३ ॥ आगतास्तुजलंगृह्यसमुद्राद्वानरोत्तमाः ॥ ततस्त्वेकंघटंगृह्यसंस्थाप्यपरमासने ॥ १४ ॥ घटेनतेनसौमित्रिरभ्यषिंचद्विभीषणं ॥ लंकायांरक्षसांमध्येराजानंरामशासनात् ॥ १५॥ विधिनामंत्रदृष्टेनसुहृद्गणसमावृतः ॥ अभ्यषिंचंस्तदासर्वेराक्षसावानरास्तथा ॥१६॥ प्रहर्षमतुलंगत्वातुष्टुवूराममेवहि ॥ तस्यामात्याजहृषिरेभक्तायेचास्यराक्षसाः ॥ १७॥ दृष्ट्वाभिषिक्तंलंकायांराक्षसेंद्रंविभीषणं ॥ राघवःपरमांप्रीतिंजगामसहलक्ष्मणः ॥ १८ ॥ सांत्वयित्वाप्रकृतयस्ततोराममुपागमत् ॥ दध्यक्षतान्मोदकांश्चलाजाःसुमनसस्तथा ॥१९॥ आजन्हुरथसंहृष्टाःपौरास्तस्मैनिशाचराः ॥ सतान्गृहीत्वादुर्धर्षोराघवायन्यवेदयत् ॥ २० ॥ मांगल्यंमंगलंसर्वंलक्ष्मणायचवीर्यवान् ॥ कृतकार्यंसमृद्धार्थंदृष्ट्वारामोविभीषणं ॥ प्रतिजग्राहतत्सर्वंतस्यैवप्रतिकाम्यया ॥ २१ ॥ ततःशैलोपमंवीरंप्रांजलिंप्रणतंस्थितं ॥ उवाचेदंवचोरामोहनूमंतंप्लवंगमं ॥ २२ ॥ अनुज्ञाप्यमहाराजमिमंसौम्यविभीषणं ॥ प्रविश्यनगरींलंकांकौशलंब्रूहिमैथिलीं ॥ २३ ॥ वैदेह्यामांचकुशलंसुग्रीवंचसलक्ष्मणं ॥ आचक्ष्ववदतांश्रेष्ठरावणंचहतंरणे ॥ २४ ॥ प्रियमेतदिहाख्याहिवैदेह्यास्त्वंहरीश्वर ॥ प्रतिगृह्यतुसंदेशमुपावर्तितुमर्हसि ॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुर्दशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रामसमीपगमनवेलायामितिशेषः तानुपहृतान्पदार्थान् ॥ २० ॥ लक्ष्मणायचन्यवेदयत् प्रतिकाम्याइच्छा ॥ २१ ॥ ततःअभिषेकोत्तरंदिनद्वयेतस्यप्रजासांत्वनोत्तरंरामपूजार्थमागते विभीषणेतत्पूजांकृत्वानगरंगतेसतितस्मिन्नेवदिनेइत्यर्थः ॥ २२ ॥ अनुज्ञाप्यपुराधिपत्वात्कर्तव्येर्थेतदनुज्ञापेक्षणं आदौसीतांप्रतिकुशलप्रश्नस्ततःस्वकुशलनिवेदनं ॥ २३ ॥ २४ ॥ संदेशंवैदेह्याःप्रतिसंदेशमित्यर्थः ॥ २५ ॥ कतकः ॥ १०५ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुर्दशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११४ ॥

इतिप्रतीति सीतांप्रतिसमादिष्टइत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ मृजयास्नानादिसंस्कारेण सातंकांग्रहपीडासहितां ॥ ३ ॥ निभृतोनिश्चलः प्रह्वोनम्रः अभिवाद्यचस्थितइतिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ कुशलंत्वात्वा माहेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ कोसौसंदेशस्तत्राह प्रियमिति हेदेवितेप्रियमाख्यामि त्वांभूयःसभाजयेप्रीणयामि तवप्रभावात्तवपातिव्रत्यवैभवात्संयुगेरामेणायंमहान्विजयोल

इतिप्रतिसमादिष्टोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ प्रविवेशपुरींलंकांपूज्यमानोनिशाचरैः ॥ १ ॥ प्रविश्यचपुरींलंकामनुज्ञाप्यविभीषणं ॥ ततस्तेनाभ्यनुज्ञातोहनूमान्वृक्षवाटिकां ॥ २ ॥ संप्रविश्ययथान्यायंसीतायाविदितोहरिः ॥ ददर्शमृजयाहीनांसातंकांरोहिणीमिव ॥ ३ ॥ वृक्षमूलेनिरानंदांराक्षसीभिःपरीवृतां ॥ निभृतःप्रणतःप्रह्वःसोभिगम्याभिवाद्यच ॥ ४ ॥ दृष्ट्वासमागतंदेवीहनूमंतंमहाबलं ॥ तूष्णीमास्ततदादृष्ट्वास्मृत्वाहृष्टाभवत्तदा ॥ ५ ॥ सौम्यंतस्यामुखंदृष्ट्वाहनूमान्प्लवगोत्तमः ॥ रामस्यवचनंसर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ६ ॥ वैदेहिकुशलीरामःसुग्रीवःसहलक्ष्मणः ॥ कुशलंत्वाहसिद्धार्थोहतशत्रुरमित्रजित् ॥ ७ ॥ विभीषणसहायेनरामेणहरिभिःसह ॥ निहतोरावणोदेविलक्ष्मणेनचवीर्यवान् ॥ ८ ॥ प्रियमाख्यामितेदेविभूयश्चत्वांसभाजये ॥ तवप्रभावाद्धर्मज्ञेमहान्रामेणसंयुगे ॥ ९ ॥ लब्धोयंविजयःसीतेस्वस्थाभवगतज्वरा ॥ रावणश्चहतःशत्रुर्लंकाचैववशीकृता ॥ १० ॥ मयाह्यलब्धनिद्रेणधृतेनतवनिर्जये ॥ प्रतिज्ञैषाविनिस्तीर्णाबध्वासेतुंमहोदधौ ॥ ११ ॥ संभ्रमश्चनकर्तव्योवर्तंत्यारावणालये ॥ विभीषणविधेयंहिलंकैश्वर्यमिदंकृतं ॥ १२ ॥ तदाश्वसिहिविस्रब्धंस्वगृहेपरिवर्तसे ॥ अयंचाभ्येतिसंहृष्टस्त्वद्दर्शनसमुत्सुकः ॥ १३ ॥ एवमुक्तातुसादेवीसीताशशिनिभानना ॥ प्रहर्षेणावरुद्धासाव्याहर्तुंनशशाकह ॥ १४ ॥ ततोब्रवीद्धरिवरःसीतामप्रतिजल्पतीं ॥ किंत्वंचिंतयसेदेविकिंचमांनाभिभाषसे ॥ १५ ॥ एवमुक्ताहनुमतासीताधर्मपथेस्थिता ॥ अब्रवीत्परमप्रीताबाष्पगद्गदयागिरा ॥ १६ ॥

ब्धः ॥ ९ ॥ १० ॥ तवनिर्जये शत्रोरितिशेषः धृतेनकृतनिश्चयेन एषाप्रतिज्ञाशत्रुंहत्वासीतांप्रत्यानेष्यामीत्येवंरूपा ॥ ११ ॥ संभ्रमोभयं वर्तंत्यावर्तमानया यतोविभीषणविधेयंलंकैश्वर्यंकृतंतस्मात्त्वंस्वगृहेएवपरिवर्तसेअतआश्वसिहि ॥ १२ ॥ अयंचाभ्येतिसंहृष्टइतिपाठः अयंविभीषणः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

क्षणांतरंक्षणरूपकालावकाशमात्रं ॥ १७ ॥ नकेवलंहर्षवशादेवनिर्वाक्याकिंतुप्रियाख्यातुस्तवतत्सदृशदेयवस्त्वभावादपीत्याह नहीति प्रत्यभिनंदनंदेयवस्तु आख्यानकस्यत्वत्कृतप्रियाख्यानकस्यसदृशंनास्तीत्यर्थः स्वार्थेकः ॥ १८ ॥ उक्तमेवानंदवशात्पुनराह नचेति ईदृशप्रियाख्यानेयत्तस्यसदृशंसमंतवदातुंयोग्यंतत्पृथिव्यामपिनपश्यामि ॥ १९ ॥ एतद्भाषितंत्वदुक्तंप्रत्यभिनंदनत्वेनहिरण्यादिकंनार्हति अतएवतत्प्रियवचनेदेयंवस्तुलोकेनास्तीत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ स्निग्धंस्नेहोपेतं एवंविधंअशक्यप्रीतिदानमित्येवंरूपंत्वमेवभाषितुमर्हसिना

प्रियमेतदुपश्रुत्यभर्तुर्विजयसंश्रितं ॥ प्रहर्षवशमापन्नानिर्वाक्यास्मिक्षणांतरं ॥ १७ ॥ नहिपश्यामिसदृशंचिंतयंतीप्लवंगम ॥ आख्यानकस्यभवतोदातुंप्रत्यभिनंदनं ॥ १८ ॥ नचपश्यामिसदृशंपृथिव्यांतवकिंचन ॥ सदृशंयत्प्रियाख्यानेतवदत्वाभवेत्सुखं ॥ १९ ॥ हिरण्यंवासुवर्णंवारत्नानिविविधानिच ॥ राज्यंवात्रिषुलोकेषुएतन्नार्हतिभाषितं ॥ २० ॥ एवमुक्तस्तुवैदेह्याप्रत्युवाचप्लवंगमः ॥ प्रगृहीतांजलिर्हर्षात्सीतायाःप्रमुखेस्थितः ॥ २१ ॥ भर्तुःप्रियहितेयुक्तेभर्तुर्विजयकांक्षिणि ॥ स्निग्धमेवंविधंवाक्यंत्वमेवार्हस्यनिंदिते ॥ २२ ॥ "तवैतद्वचनंदेविवित्तोर्हामिप्रियंमहत् ॥ रत्नौघाद्विविधाच्चापिदेवराज्याद्विशिष्यते ॥ अर्थतश्चमयाप्राप्तादेवराज्यादयोगुणाः ॥ हतशत्रुंविजयिनंरामंपश्यसिसुस्थिरं ॥" तस्यतद्वचनंश्रुत्वामैथिलीजनकात्मजा ॥ ततःशुभतरंवाक्यमुवाचपवनात्मजं ॥ २३ ॥ अतिलक्षणसंपन्नंमाधुर्यगुणभूषणं ॥ बुद्ध्याह्यष्टांगयायुक्तंत्वमेवार्हसिभाषितुं ॥ २४ ॥ श्लाघनीयोऽनिलस्यत्वंसुतःपरमधार्मिकः ॥ बलंशौर्यंश्रुतंसत्वंविक्रमोदाक्ष्यमुत्तमं ॥ २५ ॥ तेजःक्षमाधृतिःस्थैर्यंविनीतत्वंनसंशयः ॥ एतेचान्येचबहवोगुणास्त्वय्येवशोभनाः ॥ २६ ॥ अथोवाचपुनःसीतामसंभ्रांतोविनीतवत् ॥ प्रगृहीतांजलिर्हर्षात्सीतायाःप्रमुखेस्थितः ॥ २७ ॥

न्या अतस्त्वयासर्वोत्तरंयदिदंवचनमुक्तंतदेवपरमंप्रत्यभिनंदनमितिशेषः ॥ २२ ॥ एतदुत्तरंतवैतद्वचनमित्यादिश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमितिकतकः ॥ २३ ॥ अतिलक्षणसंपन्नंआकांक्षायोग्यतादिलक्षणसंपन्नंव्याकरणलक्षणसंपन्नंच माधुर्यंचश्रवणमात्रेणानंदजनकत्वंतद्रूपगुणएवभूषणंयस्यतत् अष्टांगया शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा ऊहापोहोर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानंचधीगुणाइत्युक्ताष्टांगबुद्ध्यायुक्तं ॥ २४ ॥ बलमायाससहिष्णुता शौर्यंयुद्धोत्साहः सत्वंशारीरःसारः ॥ २५ ॥ तेजःपराभिभवसामर्थ्यं एवमाद्याबहवोगुणास्त्वय्येवसंतिनान्यत्र ॥ २६ ॥ असंभ्रांतःस्तुत्याऽविकृतचित्तः विनीतवत्विनीतार्हं ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ एतद्वरंअपकारिराक्षसीगणवधरूपं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ राजसंश्रयादेवसजवस्थानांपराज्ञयाकुर्वतीनां शुभमशुभंवेतिशेषः ॥ ३६ ॥ पुरस्ताद्दु

इमास्तुखलुराक्षस्योयदित्वमनुमन्यसे ॥ हंतुमिच्छामिताःसर्वायाभिस्त्वंतर्जितापुरा ॥ २८ ॥ क्लिश्यंतींपतिदेवांत्वामशोकवनिकांगतां ॥ घोररूप
समाचाराःक्रूराःक्रूरतरेक्षणाः ॥ २९ ॥ इहश्रुतामयादेविराक्षस्योविकृताननाः ॥ असकृत्परुषैर्वाक्यैर्वदंत्योरावणाज्ञया ॥ ३० ॥ विकृताविकृताका
राःक्रूराःक्रूरकचेक्षणाः ॥ इच्छामिविविधैर्घातैर्हंतुमेताःसुदारुणाः ॥ ३१ ॥ राक्षस्योदारुणकथावरमेतत्प्रयच्छमे ॥ मुष्टिभिःपार्ष्णिघातैश्चविशालै
श्चैवबाहुभिः ॥ ३२ ॥ जंघाजानुप्रहारैश्चदंतानांचैवपीडनैः ॥ भक्षणैःकर्णनासानांकेशानांलुंचनैस्तथा ॥ ३३ ॥ निपात्यहंतुमिच्छामितवविप्रिय
कारिणीः ॥ एवंप्रहारैर्बहुभिःसंप्रहार्ययशस्विनि ॥ ३४ ॥ घातयेतीव्ररूपाभिर्याभिस्त्वंतर्जितापुरा ॥ इत्युक्तासाहनुमताकृपणादीनवत्सला ॥ ३५ ॥
हनूमंतमुवाचेदंचिंतयित्वाविमृश्यच ॥ राजसंश्रयवश्यानांकुर्वतीनांपराज्ञया ॥ ३६ ॥ विधेयानांचदासीनांकःकुप्येद्वानरोत्तम ॥ भाग्यवैषम्यदोषे
णपुरस्ताद्दुष्कृतेनच ॥ ३७ ॥ मयैतत्प्राप्यतेसर्वंस्वकृतंह्युपभुज्यते ॥ मैवंवदमहाबाहोदैवीह्येषापरागतिः ॥ ३८ ॥ प्राप्तव्यंतुदशायोगान्मयैतदिति
निश्चितं ॥ दासीनांरावणस्याहंमर्षयामीहदुर्बला ॥ ३९ ॥ आज्ञप्ताराक्षसेनेहराक्षस्यस्तर्जयंतिमां ॥ हतेतस्मिन्नकुर्वंतितर्जनंमारुतात्मज ॥ ४० ॥
अयंव्याघ्रसमीपेतुपुराणोधर्मसंहितः ॥ ऋक्षेणगीतःश्लोकोस्तितंनिबोधप्लवंगम ॥ ४१ ॥

ष्कृतेनपूर्वदुष्कृतेनेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ रावणस्यदासीनामेतत्तर्जनादिकंदशायोगात्कर्मपरिपाककालसंबंधात्प्राप्तव्यमितिमयानिश्चितं अतस्तत्कालसंबंधादेवदुर्बलैवाहंतन्मर्षयामी
त्यर्थः ॥ ३९ ॥ राक्षसीतर्जनेराजाज्ञामूलत्वमन्वयव्यतिरेकाभ्यांदर्शयति आज्ञप्तेति ॥ ४० ॥ ईदृशेविषयेक्षमैवोचितेतिइतिहासमुखेनाह अयमिति ॥ ४१ ॥ ॥१९३॥

श्लोकमेवाह नपरइति कश्चिदरण्येव्याघ्रानुद्रुतःकश्चिद्व्याधोऋक्षारूढंवृक्षमारुहत् वृक्षमूलमश्वव्याघ्रोवृक्षस्थंऋक्षंवन्यानामस्माकंशत्रुममुंव्याधंवृक्षात्पातयेत्यब्रवीत् एवमुक्तोऋक्षःस्वाव
स्थानगतमेनंनपातयिष्यामितथात्वेधर्महानिःस्यादित्युक्तासुष्वाप सुप्तंऋक्षंपातयेतिव्याघ्रनोदितोव्याधोऋक्षमपातयत्सऋक्षोऽभ्यासबलेनशाखांतरमवलंब्यनापतत् तदनंतरंकृतापराध
मेनंपातयेतिपुनर्व्याघ्रेणोक्तोपिऋक्षोबहुशःकृतापराधमप्येनंतुभ्यंनदास्यामीत्यभिधायररक्षेतिपौराणिकीगाथेतितीर्थस्तत्रत्योयंश्लोकः परेषांपापकर्मणांपरानुद्दिश्यपापंकुर्वतांपरःप्राज्ञः

नपरःपापमादत्तेपरेषांपापकर्मणां ॥ समयोरक्षितव्यस्तुसंतश्चारित्रभूषणाः ॥ ४२ ॥ पापानांवाशुभानांवावधार्हाणामथापिवा ॥ कार्यंकारुण्य
मार्येणनकश्चिन्नापराध्यति ॥ ४३ ॥ लोकहिंसाविहाराणांक्रूराणांपापकर्मणां ॥ कुर्वतामपिपापानिनैवकार्यमशोभनं ॥ ४४ ॥ एवमुक्तस्तुहनुमा
न्सीतयावाक्यकोविदः ॥ प्रत्युवाचततःसीतांरामपत्नीमनिंदितां ॥ ४५ ॥ युक्तारामस्यभवतीधर्मपत्नीगुणान्विता ॥ प्रतिसंदिशमांदेविगमिष्येयत्ररा
घवः ॥ ४६ ॥ एवमुक्ताहनुमतावैदेहीजनकात्मजा ॥ साब्रवीद्द्रष्टुमिच्छामिभर्तारंभक्तवत्सलं ॥ ४७ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ हर्षयन्मै
थिलींवाक्यमुवाचेदंमहामतिः ॥ ४८ ॥ पूर्णचंद्रमुखंरामंद्रक्ष्यस्यद्यसलक्ष्मणं ॥ स्थितमित्रंहतामित्रंशचीवेंद्रंसुरेश्वरं ॥ ४९ ॥ तामेवमुक्त्वाभ्राजं
तींसीतांसाक्षादिवश्रियं ॥ आजगाममहातेजाहनूमान्यत्रराघवः ॥ ५० ॥ सपदिहरिवरस्ततोहनूमान्प्रतिवचनंजनकेश्वरात्मजायाः ॥ कथितम
कथयद्यथाक्रमेणत्रिदशवरप्रतिमायराघवाय ॥ ५१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचदशाधिकशततमःसर्गः
॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तमुवाचमहाप्राज्ञःसोभिवाद्यप्लवंगमः ॥ रामंकमलपत्राक्षंवरंसर्वधनुष्मतां ॥ १ ॥

पुरुषःपापंप्रत्यपकाररूपंमादत्तेनकरोति समयःअपकर्तृष्वपिप्रत्यपकारवर्जनरूपआचारोरक्षितव्यएव हियतःसंतश्चारित्रभूषणाः ॥ ४२ ॥ पापानांवाशुभानांवेति शुभेष्विवपापेषुव
धार्हेष्वपिआर्येणकारुण्यंकार्यंकर्तव्यं इतरौवाशब्दौवाक्यालंकारे ननुसापराधेष्ववश्यंदंडःकार्योऽतआह नकश्चिदिति कश्चिदपिनापराध्यतीतिन सर्वोप्यपराध्यत्येवेत्यर्थः तस्मात्सर्वत्र
दयैवोचितेतिभावः ॥ ४३ ॥ राक्षसानांपरहिंसैवस्वभावइत्यतोपिनवध्याइत्याह लोकेति अशोभनंदंडनं ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ कतकः ॥ १०६ ॥
इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ तमुवाचेति ॥ १ ॥

आरंभउद्योगः कर्मणांसेतुबंधरावणवधादीनांयःफलोदयःफलरूपः ॥ २ ॥ ३ ॥ पूर्वकाप्रत्ययात्संदेशकालिकादात्मीयोयमितिविश्वासाद्भर्तारंद्रष्टुमिच्छामीत्यहमुक्तस्ततःपर्याकुलेक्षणाआसीदितिशेषः ॥४॥ ध्यानमागच्छत् परगृहोषितायांपरगृहेमहान्लोकापवादोनिर्दोषायाःपरित्यागेचमहान्दोषइतिकार्यदौस्थ्यात्किकर्तव्यमितिचिंतयामासेत्यर्थः वस्तुतोमुख्यसीतालाभोऽग्रेःकथंस्यादितिचिंताच ॥ ५ ॥ ६ ॥ दिव्यांगरागामिति तैलस्याद्रूपाधिक्याभिव्यक्तौईदृश्यर्थेऽयंमेउद्यमइतिसर्वान्ज्ञापयितुमेवंवादः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ततःस्त्रीणांतत्समीपगम

यन्निमित्तोयमारंभःकर्मणांयःफलोदयः ॥ तांदेवींशोकसंतप्तांद्रष्टुमर्हसिमैथिलीं ॥ २ ॥ साहिशोकसमाविष्टाबाष्पपर्याकुलेक्षणा ॥ मैथिलीविजयंश्रुत्वाद्रष्टुंत्वामभिकांक्षति ॥ ३ ॥ पूर्वकात्प्रत्ययाच्चाहमुक्तोविश्वस्तयातया ॥ द्रष्टुमिच्छामिभर्तारमितिपर्याकुलेक्षणा ॥ ४ ॥ एवमुक्तोहनुमताराम्योधर्मभृतांवरः ॥ आगच्छत्सहसाध्यानमीषद्बाष्पपरिप्लुतः ॥ ५ ॥ सदीर्घमभिनिःश्वस्यजगतीमवलोकयन् ॥ उवाचमेघसंकाशंविभीषणमुपस्थितं ॥ ६ ॥ दिव्यांगरागांवैदेहींदिव्याभरणभूषितां ॥ इहसीतांशिरःस्नातामुपस्थापयमाचिरं ॥ ७ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणत्वरमाणोविभीषणः ॥ प्रविश्यांतःपुरंसीतांस्त्रीभिःस्वाभिरचोदयत् ॥ ८ ॥ ततःसीतांमहाभागांदृष्ट्वोवाचविभीषणः ॥ मूर्ध्निबद्धांजलिःश्रीमान्विनीतोराक्षसेश्वरः ॥ ९ ॥ दिव्यांगरागावैदेहिदिव्याभरणभूषिता ॥ यानमारोहभद्रंतेभर्तात्वांद्रष्टुमिच्छति ॥ १० ॥ एवमुक्तातुवैदेहीप्रत्युवाचविभीषणं ॥ अस्नात्वाद्रष्टुमिच्छामिभर्तारंराक्षसेश्वर ॥ ११ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाप्रत्युवाचविभीषणः ॥ यथाहरामोभर्तातेतत्तथाकर्तुमर्हसि ॥ १२ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वामैथिलीपतिदेवता ॥ भर्तृभक्त्यावृतासाध्वीतथेतिप्रत्यभाषत ॥ १३ ॥ ततःसीतांशिरःस्नातांसंयुक्तांप्रतिकर्मणा ॥ महार्हाभरणोपेतांमहार्हांबरधारिणीं ॥ १४ ॥ आरोप्यशिबिकांसीतांराक्षसैर्वहनोचितैः ॥ राक्षसैर्बहुभिर्गुप्तामाजहारविभीषणः ॥ १५ ॥

नानंतरं ॥ ९ ॥ १० ॥ अस्नात्वाद्रष्टुमिच्छामिभर्त्राज्ञांविनापिस्नानमकृत्वैवद्रष्टुमिच्छामीत्यर्थः ॥ ११ ॥ तस्यास्तद्वचनंस्नानाद्यनंगीकारवचनं यथारामआहतथाकर्तुमर्हसि नांदृष्ट्वाचारुसर्वांगींयानस्थांशोककर्शितां मलोपचितसर्वांगींजटिलांकृष्णवाससं उवाचरामोवैदेहींपरामर्शविशंकितइतिभारतेतुमलोपचितेत्यर्थेपूर्वमितिशेषः ॥ १२ ॥ भर्तृभक्त्याआवृतान्विता ॥ १३ ॥ १४ ॥ स्त्रीयुक्तवाहनवहनोचितैः परीक्षितैरित्यर्थः ॥ १५ ॥

ज्ञात्वापिविभीषणगमनंज्ञात्वापिध्यानमास्थितं अतःपरंकिंवक्तव्यंकिंकर्तव्यमितिचिंतायुक्तमित्यर्थः ॥१६॥ रोषंसर्वानर्थमूलयानयाकिलससुहृद्भ्रातृकेणेदंबहुदुःखमनुभूतमितिरोषः यद्वारावणगृहेचिरोषितत्वनिमित्तकआरोपितोरोषोभाविशपथोपयोगी चिरवियुक्तायाअद्यदर्शनमितिहर्षः चिरकालंमत्प्रतीक्षयानयाबहुदुःखमनुभूतमितिदैन्यं ॥१७॥ अदृष्टःउक्तधर्मत्रयाक्रांतत्वात्प्रकटहर्षरहितः ॥ १८ ॥ १९ ॥ उत्सारणं जनस्येतिशेषः ॥ २० ॥ वेत्रैर्वेत्रग्रहणैर्झर्झरास्तादृशशब्दवंतःपाणयोयेषां ॥ २१ ॥ उत्तस्थुःउत्थायजग्मुः ॥ २२ ॥२३॥

सोभिगम्यमहात्मानंज्ञात्वापिध्यानमास्थितं ॥ प्रणतश्चप्रहृष्टश्चप्राप्तांसीतांन्यवेदयत् ॥ १६ ॥ तामागतामुपश्रुत्यरक्षोगृहचिरोषितां ॥ रोषंहर्षंचदैन्यंचराघवःप्रापशत्रुहा ॥ १७ ॥ ततोयानगतांसीतांसविमर्शंविचारयन् ॥ विभीषणमिदंवाक्यमहृष्टोराघवोब्रवीत् ॥ १८ ॥ राक्षसाधिपतेसौम्यनित्यंमद्विजयेरत ॥ वैदेहीसन्निकर्षमेक्षिप्रंसमभिगच्छतु ॥ १९ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यविभीषणः ॥ तूर्णमुत्सारणंतत्रकारयामासधर्मवित् ॥ २० ॥ कंचुकोष्णीषिणस्तत्रवेत्रझर्झरपाणयः ॥ उत्सारयंतस्तान्योधान्समंतात्परिचक्रमुः ॥ २१ ॥ ऋक्षाणांवानराणांचराक्षसानांचसर्वशः ॥ वृंदान्युत्सार्यमाणानिदूरमुत्तस्थुरंततः ॥ २२ ॥ तेषामुत्सार्यमाणानांनिःस्वनःसुमहानभूत् ॥ वायुनोद्धूयमानस्यसागरस्येवनिःस्वनः ॥ २३ ॥ उत्सार्यमाणान्दृष्ट्वाथजगत्यांजातसंभ्रमान् ॥ दाक्षिण्यात्तदमर्षाच्चवारयामासराघवः ॥ २४ ॥ संरंभाच्चाब्रवीद्रामश्चक्षुषाप्रदहन्निव ॥ विभीषणंमहाप्राज्ञंसोपालंभमिदंवचः ॥ २५ ॥ किमर्थंमामनादृत्यक्लिश्यतेयंत्वयाजनः ॥ निवर्तयैनमुद्वेगंजनोयंस्वजनोमम ॥ २६ ॥ नगृहाणिनवस्त्राणिनप्राकारस्तिरस्क्रिया ॥ नेदृशाराजसत्कारावृत्तमावरणंस्त्रियः ॥ २७ ॥ व्यसनेषुनकृच्छ्रेषुनयुद्धेषुस्वयंवरे ॥ नक्रतौनोविवाहेवादर्शनंदूष्यतेस्त्रियः ॥ २८ ॥

दाक्षिण्यात्स्वभक्तवानरसेनासुदाक्षिण्यात्कृपाविशेषात् तदमर्षात् मदाज्ञांविनोत्सारयतीतिविभीषणेऽमर्षः ॥ २४ ॥ संरंभात्कोपात् ॥ २५ ॥ एनमुद्वेगंनिवर्तयास्यजनस्येतिशेषः कथमेवंयुज्यतेतत्राह जनोयमिति स्वजनःभ्रात्रादिस्वजनसदृशएव ॥ २६ ॥ किंचव्यर्थोयंजनापसरणप्रयासइत्याह नगृहाणीति गृहादित्रयंतिरस्क्रियाआवरणं ईदृशाजनापसरणादिव्यापारानस्त्रियाआवरणंकिंतुराजसत्कारएवकेवलंछत्रचामरादिवत् किंतर्ह्यावरणंतत्राह वृत्तमेवावरणमिति ॥ २७ ॥ अपिचेदानींदर्शनमपिनास्यादोषायेत्याह व्यसनेष्विति व्यसनंविपत्तिकालः कृच्छ्रंपीडा ॥ २८ ॥

प्रकृतेदर्शनस्यादोषत्वासाधकंधर्ममाह सैषेति ॥ २९ ॥ पश्यंतुवैदेहीमित्यनुकर्षः ॥ ३० ॥ सविमर्शःएवंवादादस्यांप्रायेणाभिमानोनास्तिजिघृक्षाचनास्ति यदितौस्यातांतदाराजपत्न्यु चितमुपचारमनुमन्येतैवेतिचिंतायुक्तइत्यर्थः॥ ३१॥ अनयैवबुध्यालक्ष्मणादेरपिव्यथा ॥३२॥ लज्जयावलीयंतीजनसमक्षंभर्तृसमीपस्थितिजन्यलज्जयावलीयंतीसंकोचंगच्छंती ॥३३॥ विस्मयादिति बहुमित्रपरिवारसंपत्तिदर्शनजोविस्मयः प्रियदर्शनजोहर्षः ॥ ३४ ॥ समपनुदत्समपानुदत् ॥ ३५ ॥ कतक० ॥ १०७ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामी०वा०आ०यु०षोडशाधि

सैषाविपद्गताचैवकृच्छ्रेणचसमन्विता ॥ दर्शनेनास्तिदोषोस्यामत्समीपेविशेषतः ॥ २९॥ विसृज्यशिबिकांतस्मात्पद्भ्यामेवापसर्पतु ॥ समीपेम मवैदेहींपश्यंत्वेतेवनौकसः ॥ ३० ॥ एवमुक्तस्तुरामेणसविमर्शोविभीषणः॥ रामस्योपानयत्सीतांसन्निकर्षंविनीतवत्॥ ३१ ॥ ततोलक्ष्मणसुग्री वौहनूमांश्चप्लवंगमः ॥ निशम्यवाक्यंरामस्यबभूवुर्व्यथिताभृशं ॥ ३२ ॥ लज्जयात्ववलीयंतीस्वेषुगात्रेषुमैथिली॥ विभीषणेनानुगताभर्तारंसाभ्य वर्तत ॥ ३३ ॥ विस्मयाच्चप्रहर्षाच्चस्नेहाच्चपतिदेवता ॥ उदैक्षतमुखंभर्तुःसौम्यंसौम्यतरानना ॥ ३४॥ अथसमपनुदन्मनःक्लमंसासुचिरमदृष्टमुदी क्ष्यवैप्रियस्य॥ वदनमुदितपूर्णचंद्रकांतंविमलशशांकनिभाननातदासीत् ॥ ३५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषोड शाधिकशततमःसर्गः॥ ११६॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५॥ तांतुपार्श्वेस्थितांप्रह्वांरामःसंप्रेक्ष्यमैथिलीं ॥ हृदयांतर्गतंभावंव्याहर्तुमुपचक्रमे॥ १॥ एषासिनिर्जिताभद्रेशत्रुंजित्वारणाजिरे ॥ पौरुषाद्यदनुष्ठेयंमयैतदुपपादितं ॥ २॥ गतोस्म्यंतममर्षस्यधर्षणासंप्रमार्जिता॥ अवमानश्चशत्रुश्चयु गपन्निहतौमया॥ ३ ॥ अद्यमेपौरुषंदृष्टमद्यमेसफलःश्रमः॥ अद्यतीर्णप्रतिज्ञोहंप्रभवाम्यद्यचात्मनः॥ ४ ॥ यात्वंविरहितानीताचलचित्तेनरक्षसा॥ दैवसंपादितोदोषोमानुषेणमयाजितः ॥५॥

कशततमःसर्गः ॥ ११६ ॥ ॥ ५ ॥ तांत्विति ॥ १ ॥ एषात्वंशत्रुंजित्वानिर्जिताशत्रोःप्रत्याहृता पौरुषात्पुरुषयत्नात् ॥ २ ॥ अमर्षस्यक्रोधस्यांतंगतः धर्षणाशत्रुकृतस्वदारहरणल क्षणाभिभवः ॥ ३ ॥ अद्यमेपौरुषंदृष्टं लोकैरितिशेषः तीर्णप्रतिज्ञःतीर्णारावणवधविषयाप्रतिज्ञायेनसः ॥ ४ ॥ मयाविरहितायात्वंचलचित्तेनरक्षसानीताअसौदैवसंपादितस्त्वद्दोषोमा नुषेणमनुष्यसाध्यपराक्रमेणमयाजितोऽपनीतः ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ अद्यसफलमित्यन्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ इत्येवंवदतइत्यर्थात्त्वयामेप्रयोजनंनास्तीतिप्रतिफलनाद्दुःखेनाश्रुपरिप्लुताबभूव ॥ १० ॥ तद्रूपदर्शनादंगीकारबुद्धिः जनवादभयात् त्यागबुद्धिः भावसंधिरत्र ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ जीवलोकस्यदुराधर्षेत्यन्वयः इल्वलवातापिभयादितिशेषः रावणभयात्प्राणिमात्रस्यदुराधर्षायुद्धेननिर्जिता ॥ १४ ॥ १५ ॥ अ

संप्राप्तमवमानंयस्तेजसानप्रमार्जति॥ कस्तस्यपौरुषेणार्थोमहताप्यल्पचेतसः ॥ ६॥ लंघनंचसमुद्रस्यलंकायाश्चापिमर्दनं ॥ सफलंतस्यचश्ला घ्यमद्यकर्महनूमतः॥ ७॥ युद्धेविक्रमतश्चैवहितंमंत्रयतस्तथा॥ सुग्रीवस्यससैन्यस्यसफलोद्यपरिश्रमः ॥ ८ ॥ विभीषणस्यचतथासफलोद्यपरि श्रमः॥ विगुणंभ्रातरंत्यक्त्वायोमांस्वयमुपस्थितः॥ ९ ॥ इत्येवंवदतःश्रुत्वासीतारामस्यतद्वचः॥ मृगीवोत्फुल्लनयनाबभूवाश्रुपरिप्लुता ॥ १० ॥ पश्य तस्तांतुरामस्यसमीपेहृदयप्रियां॥ जनवादभयाद्राज्ञोबभूवहृदयंद्विधा ॥ ११ ॥ सीतामुत्पलपत्राक्षींनीलकुंचितमूर्धजां ॥ अवदद्वैवरारोहांमध्ये वानररक्षसां॥ १२ ॥ यत्कर्तव्यंमनुष्येणधर्षणांप्रतिमार्जता ॥ तत्कृतंरावणंहत्वामयेदंमानकांक्षिणा ॥ १३ ॥ निर्जिताजीवलोकस्यतपसाभावि तात्मना॥ अगस्त्येनदुराधर्षामुनिनादक्षिणेवदिक्॥ १४ ॥ विदितश्चास्तुभद्रंतेयोयंरणपरिश्रमः॥ सुतीर्णःसुहृदांवीर्यान्नत्वदर्थंमयाकृतः ॥१५॥ रक्षतातुमयावृत्तमपवादंचसर्वतः ॥ प्रख्यातस्यात्मवंशस्यन्यंगंचपरिमार्जता ॥ १६ ॥ प्राप्तचारित्रसंदेहाममप्रतिमुखेस्थिता ॥ दीपोनेत्रातुरस्ये वप्रतिकूलासिमेदृढा॥ १७॥ तद्गच्छत्वाऽनुजानेद्ययथेष्टंजनकात्मजे॥ एतादशदिशोभद्रेकार्यमस्तिनमेत्वया ॥ १८ ॥ कःपुमांस्तुकुलेजातःस्त्रियं परगृहोषितां॥ तेजस्वीपुनरादद्यात्सुहृल्लोभेनचेतसा॥ १९॥ रावणांकपरिक्लिष्टांदृष्टांदुष्टेनचक्षुषा ॥ कथंत्वांपुनरादद्यांकुलंव्यपदिशन्महत् ॥ २०॥ यदर्थंनिर्जितामेत्वंसोयमासादितोमया॥ नास्तिमेत्वय्यभिष्वंगोयथेष्टंगम्यतामिति ॥ २१॥

पवादंस्वदारापहारिणंहंतुंनाशक्नोदित्यपवादंपरिमार्जता न्यंगंनीचत्वंपरिमार्जतेदंकृतमितिशेषः ॥ १६ ॥ नेत्रातुरस्यनेत्ररोगिणः ॥ १७ ॥ १८ ॥ सुहृल्लोभेनसुहृच्चिरकालस्निग्धइति लोभोजिघृक्षायस्यतेन ॥ १९ ॥ रावणस्यदुष्टेनचक्षुषाकामोपहतनेत्रेणदृष्टां एवंचविषान्नवदग्राह्यामित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥

कृतबुद्धिनानिश्चितबुद्धिना अस्मदीयेषुयत्रकुत्रापितिष्ठेत्याह लक्ष्मणइत्यादि ॥ २२ ॥ यथावासुखं स्वमातृपितृकुलेवेत्यर्थः ॥ २३ ॥ सर्वलोकस्यममचत्वयिदत्तःसंदेहोदुर्निवारइत्याह नहित्वामित्यादि ॥२४॥ प्रियार्हश्रवणाप्रियश्रवणार्हेत्यर्थः गजेंद्रहस्ताभिहतावल्लरीयथाबाष्पंमुमोचेत्यर्थः ॥ २५ ॥ कतक०॥ १०८ ॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११७ ॥ ॥ ७ ॥. ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ जनेमहतिमहाजनसन्निधावित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥

तदद्यव्याहृतंभद्रेमयैतत्कृतबुद्धिना॥ लक्ष्मणेवाथभरतेकुरुबुद्धिंयथासुखं ॥ २२ ॥ शत्रुघ्नेवाथसुग्रीवेराक्षसेवाविभीषणे ॥ निवेशयमनःसीतेयथावासुखमात्मनः॥ २३ ॥ नहित्वांरावणोदृष्ट्वादिव्यरूपांमनोरमां ॥ मर्षयत्यचिरंसीतेस्वगृहेपर्यवस्थितां ॥ २४ ॥ ततःप्रियार्हश्रवणातदप्रियंप्रियादुपश्रुत्यचिरस्यमानिनी॥ मुमोचबाष्पंरुदतीतदाभृशंगजेंद्रहस्ताभिहतेववल्लरी॥ २५॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तदशाधिकशततमःसर्गः॥ ११७॥ ॥७॥ ॥७॥ एवमुक्तातुवैदेहीपरुषंरोमहर्षणं॥ राघवेणसरोषेणश्रुत्वाप्रव्यथिताभवत्॥ १ ॥ सातदाऽश्रुतपूर्वंहिजनेमहतिमैथिली ॥ श्रुत्वाभर्तुर्वचोघोरंलज्जयावनताभवत् ॥ २ ॥ प्रविशंतीवगात्राणिस्वानिसाजनकात्मजा॥ वाक्शरैस्तैःसशल्येवभृशमश्रूण्यवर्तयत्॥ ३ ॥ ततोबाष्पपरिक्लिन्नंप्रमार्जतीस्वमाननं ॥ शनैर्गद्गदयावाचाभर्तारमिदमब्रवीत्॥ ४ ॥ किंमामसदृशंवाक्यमीदृशंश्रोत्रदारुणं ॥ रूक्षंश्रावयसेवीरप्राकृतःप्राकृतामिव ॥ ५ ॥ नतथास्मिमहाबाहोयथामामवगच्छसि ॥ प्रत्ययंगच्छमेस्वेनचारित्रेणैवतेशपे ॥ ६ ॥ पृथक्स्त्रीणांप्रचारेणजातिंत्वंपरिशंकसे॥ परित्यजैनांशंकांतुयदितेऽहंपरीक्षिता॥ ७॥

॥ ४ ॥ असदृशंत्वयावक्तुंमयाश्रोतुंचायोग्यं रूक्षंपरुषमतएवश्रोत्रदारुणंश्रवणकटु ॥ ५ ॥ यथात्वमवगच्छसिदुष्टेयमितितथानास्मि स्वेनचारित्रेणपातिव्रत्यलक्षणेनतेशपेशपथेनतवप्रत्ययंसंपादयिष्ये ततोमेप्रत्ययंगच्छ ॥ ६ ॥ पृथक्स्त्रीणांप्रचारेणचारित्रदर्शनेनहेतुनाजातिंस्त्रीजातिंपरिशंकसेदुष्टांमन्यसे इदमनुचितमितिशेषः यदितेत्वयाहंपरीक्षितातदेमांशंकांत्यज ॥ ७ ॥

ननुकातेपरीक्षारक्षोंगस्पृष्टायास्तत्राह यदहमिति विवशाऽस्वाधीनासतीगात्रसंस्पर्शंगतास्मिप्राप्तास्मि तत्रमेकामकारोनइच्छापूर्वकतान तत्रबलात्स्पर्शेदैवमेवापराध्यतिअपराधंकारितवत् दैवमेवात्रकारणंनमेऽत्रापराधइतिभावः ॥ ८ ॥ स्वतोदोषजनकंकर्मतुमेनास्तीत्याह मदधीनमिति परैर्ग्रहीतुमशक्यमित्यर्थः पराधीनेषुपरैर्ग्रहीतुंशक्येषुदैवाधीनेषुच यस्याश्छायास्मितदधीनानिगात्राणि तयैवतदर्थमेवैषांनिर्माणात् हृदयंतुतदीयमेवात्रापीतिभावः ॥ ९ ॥ सहयुगपत्संवृद्धोभावःपरस्परानुरागलक्षणस्तेनसंसर्गेणचिरकालसहवासेनचयद्यहंतेत्वयागुणवत्त्वेननविज्ञातातेनत्वदज्ञानेनहेतुनाहंशाश्वतंहताचिरकालंदुःखमग्राकृता ॥१०॥ अवलोककःअवलोकितुमन्वेष्टुमित्यर्थः तदाकिनत्वयाविसर्जितापुनरंगीकाराभावंकिमितिनश्रा

यदहंगात्रसंस्पर्शंगतास्मिविवशाप्रभो॥ कामकारोनमेतत्रदैवंतत्रापराध्यति॥ ८॥ मदधीनंतुयत्तन्मेहृदयंत्वयिवर्तते ॥ पराधीनेषुगात्रेषुकिंकरिष्याम्यनीश्वरी॥ ९॥ सहसंवृद्धभावेनसंसर्गेणचमानद॥ यदितेहंनविज्ञाताहतातेनास्मिशाश्वतं॥ १० ॥ प्रेषितस्तेमहावीरोहनुमानवलोककः॥ लंकास्थाहंत्वयाराजन्किंतदानविसर्जिता॥ ११ ॥ प्रत्यक्षंवानरस्यास्यतद्वाक्यसमनंतरं॥ त्वयासंत्यक्तयावीरत्यक्तंस्याज्जीवितंमया॥ १२॥ नवृथातेश्रमोयंस्यात्संशयेन्यस्यजीवितं॥ सुहृज्जनपरिक्लेशोनचायंविफलस्तव॥ १३॥ त्वयातुनृपशार्दूलरोषमेवानुवर्तता॥ लघुनेवमनुष्येणस्त्रीत्वमेवपुरस्कृतं॥ १४॥ अपदेशोमेजनकान्नोत्पत्तिर्वसुधातलात्॥ ममवृत्तंचवृत्तज्ञबहुतेनपुरस्कृतं ॥ १५॥ नप्रमाणीकृतःपाणिर्बाल्येममनिपीडितः ॥ ममभक्तिश्वशीलंचसर्वंतेपृष्ठतःकृतं॥ १६॥ इतिब्रुवंतीरुदतीबाष्पगद्गदभाषिणी॥ उवाचलक्ष्मणंसीतादीनंध्यानपरायणं॥ १७॥

विता ॥ ११ ॥ तदोक्तौकोविशेषस्तत्राह प्रत्यक्षमिति एवंचतदैवजीवत्यागेएतावत्पर्यंतंमहतीत्वद्वियोगव्यथानस्यादितिभावः ॥१२ ॥ जीवितंसंशयेन्यस्ययुद्धेजयस्यसंदिग्धत्वात्संशयेप्रतिष्ठाप्ययोयंत्वयाश्रमःकृतःसनकर्तव्यःस्यात् तथाविफलःसुहृज्जनपरिक्लेशश्चनकर्तव्योभवेत् ॥ १३ ॥ स्त्रीत्वमेवप्राकृतसाधारणस्त्रीजातिरेवपुरस्कृतंचिंतिता ॥ १४ ॥ मेऽपदेशोवैदेहीत्यादिव्यवहारोजनकाज्जनकयज्ञभूमिसंबंधमात्रात् नोत्पत्तिर्जनकादित्यनुकर्षः कुतस्तर्हिसातत्राह वसुधातलात् एवंमनुष्ययोन्यनुत्पत्तिरप्राकृतस्त्रीत्वोपपादिकोक्ता तथामेबहुमानार्हवृत्तंचारित्रंचतेत्वयानपुरस्कृतंअपरित्यागेहेतुत्वेननविचारितं ॥ १५ ॥ किंचबाल्येकृतंधर्मप्रजोद्देश्यकंपाणिग्रहणमपित्वयापरित्यागेनप्रमाणीकृतं ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ गुणैरप्रीतेनभर्त्राजनसंसदित्यक्तायायागतिःक्षमातांगतिगंतुंहव्यवाहनंप्रवेक्ष्ये अप्रीतस्यगुणैर्भर्तुरितिपाठांतरं तत्रापिशेषषष्ठी ॥ १९ ॥ २० ॥ मनश्छंदंमनोभिप्रायं आकारसूचितंभ्रूभंगाद्याकारसूचितं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ राघवःशुद्धचारित्रामदुष्टामेवमांयदिदुष्टांजानाति अहंतथाचेत्अदुष्टाचेत्पावकोमांसर्वतःपातु केशांबरादिकम

चितांमेकुरुसौमित्रेव्यसनस्यास्यभेषजं ॥ मिथ्यापवादोपहतानाहंजीवितुमुत्सहे ॥ १८ ॥ अप्रीतेनगुणैर्भर्त्रात्यक्तायाजनसंसदि ॥ याक्षमामेगतिगंतुंप्रवेक्ष्येहव्यवाहनं ॥ १९ ॥ एवमुक्तस्तुवैदेह्यालक्ष्मणःपरवीरहा ॥ अमर्षवशमापन्नोराघवंसमुदैक्षत ॥ २० ॥ सविज्ञायमनश्छंदंरामस्याकारसूचितं ॥ चितांचकारसौमित्रिर्मतेरामस्यवीर्यवान् ॥ २१ ॥ नहिरामंतदाकश्चित्कालांतकयमोपमं ॥ अनुनेतुमथोवक्तुंद्रष्टुंवाप्यशकत्सुहृत् ॥ २२ ॥ अधोमुखंस्थितंरामंततःकृत्वाप्रदक्षिणं ॥ उपावर्तततवैदेहीदीप्यमानंहुताशनं ॥ २३ ॥ प्रणम्यदैवतेभ्यश्चब्राह्मणेभ्यश्चमैथिली ॥ बद्धांजलिपुटाचेदमुवाचाग्निसमीपतः ॥ २४ ॥ यथामेहृदयंनित्यंनापसर्पतिराघवात् ॥ तथालोकस्यसाक्षीमांसर्वतःपातुपावकः ॥ २५ ॥ यथामांशुद्धचारित्रांदुष्टांजानातिराघवः ॥ तथालोकस्यसाक्षीमांसर्वतःपातुपावकः ॥ २६ ॥ एवमुक्त्वातुवैदेहीपरिक्रम्यहुताशनं ॥ विवेशज्वलनंदीप्तंनिःशंकेनांतरात्मना ॥ २७ ॥ जनश्चसुमहांस्तत्रबालवृद्धसमाकुलः ॥ ददर्शमैथिलींदीप्तांप्रविशंतींहुताशनं ॥ २८ ॥ सातप्तनवहेमाभातप्तकांचनभूषणा ॥ पपातज्वलनंदीप्तंसर्वलोकस्यसन्निधौ ॥ २९ ॥ ददृशुस्तांविशालाक्षींपतंतींहव्यवाहनं ॥ सीतांसर्वाणिरूपाणिरुक्मवेदिनिभांतदा ॥ ३० ॥ ददृशुस्तांमहाभागांप्रविशंतींहुताशनं ॥ ऋषयोदेवगंधर्वायज्ञेपूर्णाहुतीमिव ॥ ३१ ॥ प्रचुक्रुशुःस्त्रियःसर्वास्तांदृष्ट्वाहव्यवाहने ॥ पतंतींसंस्कृतांमंत्रैर्वसोर्धारामिवाध्वरे ॥ ३२ ॥ ददृशुस्तांत्रयोलोकादेवगंधर्वदानवाः ॥ शप्तांपतंतींनिरयेत्रिदिवाद्देवतामिव ॥ ३३ ॥

पिमाधाक्षीदित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ सातप्तेत्यादि एतदर्थमेवस्नातायाअलंकारयुतायाआनयनंकारितं ॥ २९ ॥ सर्वाणिरूपाणिसर्वाणिभूतानि सर्वाणिरूपाणिविचित्यधीरंइत्यादौतद्बोधकतयाप्रसिद्धोरूपशब्दः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ वसोर्धारांसंततांघृतधारां ॥ ३२ ॥ शप्तांशापंप्राप्तामतएवत्रिदिवान्निरयेमनुष्ययोन्यादौपतंतीं ॥ ३३ ॥

अद्भुतोपमःआश्चर्यमित्युपमाज्ञानंयत्रप्रवृत्तौसः ॥ ३४ ॥ कतक० ॥ १०९ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टादशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११८ ॥ ॥ ७ ॥ ततोहीति एवंवदतांहाहेतिवदतांसर्वेषामार्तागिरःश्रुत्वाततोहिततएवदुर्मनाःखिन्नचित्तोरामोबाष्पव्याकुललोचनःप्राकृतत्वेनसीताएतदनर्हेतितद्वियोगतोबाष्पव्याकुललोचनोभूत्वामुहूर्तंदध्यौकिमुक्तंकिंकृतंकिंचातःपरंकर्तव्यमितिचिंतापरोबभूव ॥ १ ॥ अत्रावसरेदिक्पालसहितोरुद्रोहिरण्यगर्भश्चरामानुग्रहायसमागताइत्याह ततइत्यादि ॥ २ ॥ षडर्धनयनःश्रीमान् षडर्धनयनस्त्रिनेत्रइत्यर्थः सर्वलोकस्यब्रह्मलोकपर्यंतसर्वलोकवर्तिपदार्थानांस्रष्टा ब्रह्मविदांचतुर्मुखप्रजापतिविष्णुदेवराजादिदिक्पालवसिष्ठादि

तस्यामग्निंविशंत्यांतुहाहेतिविपुलःस्वनः ॥ रक्षसांवानराणांचसंबभूवाद्भुतोपमः ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टादशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११८ ॥ ॥ ७ ॥ ततोहिदुर्मनारामःश्रुत्वैवंवदतांगिरः ॥ दध्यौमुहूर्तंधर्मात्माबाष्पव्याकुललोचनः ॥ १ ॥ ततोवैश्रवणोराजायमश्चपितृभिःसह ॥ सहस्राक्षश्चदेवेशोवरुणश्चजलेश्वरः ॥ २ ॥ षडर्धनयनःश्रीमान्महादेवोवृषध्वजः ॥ कर्तासर्वस्यलोकस्यब्रह्माब्रह्मविदांवरः ॥ ३ ॥ एतेसर्वेसमागम्यविमानैःसूर्यसन्निभैः ॥ आगम्यनगरींलंकामभिजग्मुश्चराघवं ॥ ४ ॥ ततःसहस्ताभरणान्प्रगृह्यविपुलान्भुजान् ॥ अब्रुवंस्त्रिदशश्रेष्ठाराघवंप्रांजलिंस्थितं ॥ ५ ॥ कर्तासर्वस्यलोकस्यश्रेष्ठोज्ञानविदांविभुः ॥ उपेक्षसेकथंसीतांपतंतींहव्यवाहने ॥ कथंदेवगणश्रेष्ठमात्मानंनावबुद्ध्यसे ॥ ६ ॥ ऋतधामावसुःपूर्वंवसूनांचप्रजापतिः ॥ त्रयाणामपिलोकानामादिकर्तास्वयंप्रभुः ॥ ७ ॥

षितत्संतानजब्राह्मणाब्रह्मविदस्तेषांवरोज्येष्ठोहिरण्यगर्भः योवैब्रह्माणंविदधातिपूर्वंयोवैवेदांश्चप्रहिणोतितस्मैइतिश्रुतेर्हिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रेइतिश्रुतेश्च ॥ ३ ॥ एतेसर्वेविमानैर्लंकामागत्यराघवमभिजग्मुः ॥ ४ ॥ प्रगृह्यउद्यम्य भारेतत्वग्निप्रवेशंसीतायाअनुज्ञाकारामस्यचारित्रसंदेहसीतादुःखंदृष्ट्वावाय्वग्निवरुणाद्युक्त्यैवसीतांगीकारउक्तस्तत्रानुक्तोप्यग्निप्रवेशोमध्येद्रष्टव्यइत्याहुः पाद्मेतु सातेमगर्हितासाध्वीविवेशज्वलनंतदेत्युक्तं ॥ ५ ॥ कर्तासर्वस्येति मनुष्यदेहेराघवेसर्वलोककर्तृत्वाद्युक्तिर्मूलस्वरूपाभिप्रायेण ज्ञानविदांऔपनिषदज्ञानवतां देवगणाइंद्रादयस्तेषांश्रेष्ठं विष्णुर्मुखंवैदेवाइतिश्रुतेः ॥ ६ ॥ ऋतधामेत्यादिश्लोकत्रयंकतकासंमतं तीर्थस्त्वेवंव्याचष्टे पूर्वंपूर्वस्मिन्कल्पेसृष्टेःपूर्वंवावसूनांमध्येऋतधामानामवसुः आदिकर्ताअंडाधिपतिरूपादिसृष्टिकर्ता स्वयंप्रभुःइतरानियम्यः ॥ ७ ॥

अष्टमोरुद्रोमहादेवः साध्यानामपिपंचमःवीर्यवान्नामा विराड्रूपंवर्णयति अश्विनौचेत्यादि ॥ ८ ॥ अंतेचादौचेत्यनेनसर्वभूततत्त्वंत्वमेवेतिसूचितं ॥ ९ ॥ लोकपालैरिंद्रादिब्रह्मांतैःपू
र्वोक्तैः लोकस्यभूलोकस्येदानींसाक्षात्स्वामीराघवोरघुकुलजः ॥ १० ॥ अथब्रह्मानुपहादेवब्रह्मविद्यौन्मुख्यस्यश्रुत्यादिसिद्धतयातदौन्मुख्यस्यात्मानंनावबुध्यसेइतिब्रह्मणैवकृतत्वात्त
ज्जिज्ञासुरिवस्वीयानांस्वस्वरूपबोधनायब्रह्माणंगुरुमज्ञइवोपासददित्याहात्मानमिति अहमात्मानमात्मस्वरूपंसामान्यतोहंत्वेनप्रतीयमानंदशरथपुत्ररामनामकंमनुष्यजातीयपिंडमेवम
न्येनतुततोतिरिक्तंकिंचिदेवेद्मि भवद्भिरप्युक्तंस्वात्मानंनावबुध्यसेइति एवंचसोहमेवंभूताहंबुद्धिमान्यश्चपरमार्थतोयत्तत्त्वोयतश्चयत्प्रकृतिकश्चतत्सर्वंभगवान्सर्वज्ञःपरमगुरुर्मेमह्यमज्ञाय

रुद्राणामष्टमोरुद्रःसाध्यानामपिपंचमः॥ अश्विनौचापिकर्णौतेसूर्याचंद्रमसौदृशौ ॥ ८ ॥ अंतेचादौचमध्येचदृश्यसेचपरंतप ॥ उपेक्षसेचवैदेहींमा
नुषःप्राकृतोयथा ॥ ९ ॥ इत्युक्तोलोकपालैस्तैःस्वामीलोकस्यराघवः॥ अब्रवीत्त्रिदशश्रेष्ठान्रामोधर्मभृतांवरः ॥ १० ॥ आत्मानंमानुषंमन्येरामंदश
रथात्मजं ॥ सोहंयश्चयतश्चाहंभगवांस्तद्ब्रवीतुमे ॥ ११ ॥ इतिब्रुवाणंकाकुत्स्थंब्रह्माब्रह्मविदांवरः॥ अब्रवीच्छृणुमेवाक्यंसत्यंसत्यपराक्रम ॥ १२ ॥
भवान्नारायणोदेवःश्रीमांश्चक्रायुधःप्रभुः॥ एकशृंगोवराहस्त्वंभूतभव्यसपत्नजित् ॥ १३ ॥ अक्षरंब्रह्मसत्यंचमध्येचांतेचराघव ॥ लोकानांत्वंपरो
धर्मोविष्वक्सेनश्चतुर्भुजः ॥ १४ ॥

जिज्ञासवेब्रवीतूपदिशतु अयमेवब्रह्मविद्योपदेशमार्गःसर्वत्रश्रुतिस्मृतिषुप्रसिद्धः ॥ ११ ॥ इतिब्रुवाणंजिज्ञासवेमह्यंब्रवीत्वितिब्रुवाणं वाक्यंदेहदेहितत्त्वोपदेशरूपं ॥ १२ ॥ नारंजीवस
मूहोऽयनंस्थानंयस्यसविराड्रूपोनारायणपदवाच्योयःसत्वमसि देवःस्वप्रकाशः विराड्चिह्नान्याह चक्रेति इदंशंखगदादेरप्युपलक्षणं एकशृंगोवराहएकदंष्ट्रोधरणीवराहः अयंविरा
ड्विष्णुमूर्तेर्भेदः भूतभव्यसपत्नजिद्भूतभव्यकालरूपोयःसपत्नोजनिमृतिहेतुत्वात्तंजयतिसः नित्यइतियावत् ॥ १३ ॥ तदेवाह अक्षरमिति यदक्षरंमध्येचांतेचादावैचसत्यमप्रच्युतस्वरू
पंतस्त्वंयद्ब्रह्मतदेवत्वमसीतिशेषः लोकानांधर्माधिकृतप्राणिनांत्वमेवपरमोधर्मः यज्ञोवैविष्णुरित्यादिश्रुतेरश्वमेधांतधर्मस्त्वमेव विष्वंचःसर्वगताःसेनानियामकगणायस्य चतुर्भुजःशत्रु
निरसनदक्षभुजचतुष्टयवान् ॥ १४ ॥

शार्ङ्गधन्वाकालरूपंशार्ङ्गंधनुर्यस्य हृषीकेशइति हृषीकाणामिंद्रियाणामीशोनियंता पुरुषइति पुरूणिफलानिसनोतिददातिसपुरुषः पुरुहृदयपुंडरीकेशेतइतिवापूर्णत्वाद्वापुरुषः तेनेदं
पूर्णंपुरुषेणसर्वमितिश्रुतेः पुरुषोत्तमः यस्मात्क्षरमतीतोहमक्षरादपिचोत्तमः अतोस्मिलोकेवेदेचप्रथितःपुरुषोत्तमइतिस्मृतेः अजितःपाप्मभाःरिभिश्चाजितः खड्गधृक्विद्याख्यनंदकखड्ग
धृक् विष्णुःसर्वव्यापकः कृष्णस्तद्वर्णः बृहद्बलइति अशेषब्रह्मांडस्यलीलाकंदुकवद्धारणक्षमबृहद्बलः ॥ १५ ॥ सेनानीराजसेनापतिश्च ग्रामणीर्मंत्री सर्वंजगत्त्वमेव बुद्धिर्निश्चयात्मि
का क्षमाभक्तापराधसहिष्णुता दमइंद्रियनिग्रहः तद्धर्मकत्वात्तदात्मत्वव्यपदेशः प्रभवाप्ययौस्थितिप्रलयौतत्कारणत्वात्तद्व्यपदेशः उपेंद्रादयस्त्वैवमूर्तिभेदाः ॥ १६ ॥ प्रजापतिरिंद्रमस्य
जतेत्युक्तेरिंद्रःकर्मस्थिर्यस्यसइंद्रकर्मा महेंद्रःसकलेशिता पद्मंवैराजंनाभौयस्यसः रणांतकृत्रणेशत्रूणांनाशकर्ता शरण्यंशरणत्वेनप्राप्यं शरणंरक्षकंचत्वामेवाहुः परित्राणायसाधूना

शार्ङ्गधन्वाहृषीकेशःपुरुषःपुरुषोत्तमः ॥ अजितःखड्गधृग्विष्णुःकृष्णश्चैवबृहद्बलः ॥ १५ ॥ सेनानीर्ग्रामणीःसर्वंत्वंबुद्धिस्त्वंक्षमादमः ॥ प्रभवश्चाप्य
यश्चत्वमुपेंद्रोमधुसूदनः ॥ १६ ॥ इंद्रकर्मामहेंद्रस्त्वंपद्मनाभोरणांतकृत् ॥ शरण्यंशरणंचत्वामाहुर्दिव्यामहर्षयः ॥ १७ ॥ सहस्रशृंगोवेदात्माशतशीर्षो
महर्षभः ॥ त्वंत्रयाणांहिलोकानामादिकर्तास्वयंप्रभुः ॥ १८ ॥ सिद्धानामपिसाध्यानामाश्रयश्चासिपूर्वजः ॥ त्वंयज्ञस्त्वंवषट्कारस्त्वमोंकारःपरात्प
रः ॥ १९ ॥ प्रभवंनिधनंचापिनोविदुःकोभवानिति ॥ दृश्यसेसर्वभूतेषुगोषुचब्राह्मणेषुच ॥ २० ॥ दिक्षुसर्वासुगगनेपर्वतेषुनदीषुच ॥ सहस्रचरणः
श्रीमान्शतशीर्षःसहस्रदृक् ॥ २१ ॥ त्वंधारयसिभूतानिपृथिवींसर्वपर्वतान् ॥ अंतेपृथिव्याःसलिलेदृश्यसेत्वंमहोरगः ॥ २२ ॥

मित्युक्तेः ॥ १७ ॥ सहस्रशृंगोऽनेकशाखामयशृंगवान् वेदात्मावेदस्वरूपःशतशीर्षोऽनेकविधिमयशिरोयुक्तः महर्षभःश्रेष्ठतमः शिशुमारप्रजापतिरूपइत्यर्थइतिकतकः त्रयाणांलोका
नां सर्वप्रजानामित्यर्थः स्वयंप्रभुःअनन्यप्रेर्यः ॥ १८ ॥ सिद्धानामारूढानांसाध्यानामारुरुक्षूणामाश्रयःप्राप्यःपूर्वजश्चासि अहमस्मिप्रथमजाऋतस्येत्यादिश्रुतेः ॥ १९ ॥ तवप्रभावा
द्यपिनजानंतिकोभवानितिचेदंतयानजानंति सार्वात्म्येनस्तौति दृश्यसइति सर्वभूतेषुगोष्वित्यादि उत्तमचेतनेष्वपीत्यर्थः दृश्यसेंऽतर्यामितयाश्रूयसे ॥ २० ॥ अत्यंतमचेतनेष्वपित्वमंत
र्यामीत्याह दिक्ष्विति ॥ २१ ॥ त्वमेवसहस्रचरणत्वादिविशिष्टानंतरूपोभूत्वापृथिव्यादीस्तद्वर्तिभूतानिचधारयसि तथांतेअहरंतेपृथिव्याउपरिवर्तिनिसलिलेत्वंमहोरगशयनोदृश्यसे एवं
चपृथिव्याअधउपरिचप्रतिष्ठितस्त्वमेकस्त्वमित्युक्तं ॥ २२ ॥

हेरामत्रीन्लोकान्धारयन् त्वंविराट्नारायणोसीत्यर्थः एतेनयतश्चाहमुत्पन्नइतिप्रश्नस्योत्तरंदत्तं एवंदेहत्वमुपदिश्यदेहित्वमुपदिशति अहंतेहृदयमिति हेरामतेरामोपषहस्यतवहृदयंस र्वाधारभूतमांतरंत्वदात्मतत्त्वमहमेवब्रह्मस्वरूपः महाकाशइवघटाकाशस्य तवजिह्वाम‌न्निर्मितावाग्देवीसरस्वती ॥ २३ ॥ देवाइंद्रियदेवादिग्वातार्कादयस्तवगात्रेषुश्रोत्रादिषुब्रह्मणाम यानिर्मिताः रोमाणिचनिर्मितान्योषधिवनस्पत्यादिनेतिशेषः निमेषोन्मेषौचरात्रिदिवसत्वेनप्रसिद्धौ ॥ २४ ॥ संस्कारासंस्क्रियंतेबोध्यंतएभिर्लोकाइतिसंस्काराःप्रवृत्तिनिवृत्तिबोध काः नैतदस्तीति त्वयाविनायदस्तितत्किमपिनेत्यर्थः कार्यकारणरूपंसर्वंजगत्तेशरीरं स्थैर्यमशेषप्रजानित्यधारणसामर्थ्यं वसुधातलंभूतत्त्वंत्वमेव ॥ २५ ॥तेकोपोग्निः तेप्रसादःसोमः त्व यावामनात्मनावतीर्णेनपुरापूर्वंत्रिभिर्विक्रमैस्त्रयोलोकाभूर्भुवःस्वःस्वरूपाःक्रांताः ॥२६॥ बलिंबध्वामहेंद्रश्चराजाकृतः सीतालक्ष्मीः प्रसिद्धविष्णुपत्न्यभिन्नतत्त्वत्वात् योविष्णुःसभवान्

त्रीन्लोकान्धारयन्रामदेवगंधर्वदानवान् ॥ अहंतेहृदयंरामजिह्वादेवीसरस्वती ॥ २३ ॥ देवारोमाणिगात्रेषुब्रह्मणानिर्मिताःप्रभो ॥ निमेषस्तेस्मृ
तारात्रिरुन्मेषोदिवसस्तथा ॥ २४ ॥ संस्कारास्त्वभवन्वेदानैतदस्तित्वयाविना ॥ जगत्सर्वंशरीरंतेस्थैर्यंतेवसुधातलं ॥ २५ ॥ अग्निःकोपःप्रसादस्ते
सोमःश्रीवत्सलक्षणः ॥ त्वयालोकास्त्रयःक्रांताःपुरास्वैर्विक्रमैस्त्रिभिः ॥ २६ ॥ महेंद्रश्चकृतोराजाबलिंबध्वासुदारुणं ॥ सीतालक्ष्मीर्भवान्विष्णुर्देवः
कृष्णःप्रजापतिः ॥ २७ ॥ वधार्थंरावणस्येहप्रविष्टोमानुषींतनुं ॥ तदिदंनस्त्वयाकार्यंकृतंधर्मभृतांवर ॥ २८ ॥ निहतोरावणोरामप्रहृष्टोदिवमाक्रम ॥
अमोघंदेववीर्यंतेनतेमोघाःपराक्रमाः ॥ २९ ॥ अमोघंदर्शनंरामअमोघस्तवसंस्तवः ॥ अमोघास्तेभविष्यंतिभक्तिमंतोनराभुवि ॥ ३० ॥

देवःप्रकाशरूपः कृष्णःकृष्णवर्णः प्रजापतिस्तदभिन्नतत्त्वः ॥ २७ ॥ सएवत्वंरावणस्यवधायमानुषींतनुंप्रविष्टोसि माययेतिशेषः एवंतत्त्वेनत्वयातदिदंरावणवधरूपंनःसर्वेषांदेवानांका र्यंकृतं ॥ २८ ॥ अथवृत्तानुष्ठानानुवादपूर्वंवर्तिष्यमाणकर्तव्यमाह निहतइति रावणोनिहतः एवंचावतारकार्यंनिवृत्तमतःपरंमहाराज्येनकिंचित्कालंप्रहृष्टःसन्दिवंपरनाकाख्यंब्रह्मलो कमाक्रमप्राप्नुहि एवंसिद्धकार्यत्वात्तेवीर्यंबलममोघंतन्मूलाःपराक्रमाश्चनमोघानिष्फलाअपितुसफलाएवेत्यर्थः ॥ २९ ॥ अथरामस्यसर्वोपास्यत्वंसर्वाभीष्टसिद्धिप्रदत्वंचाहामोघ मिति हेरामतेदर्शनमेवंमूर्तेस्तेदर्शनंसुग्रीवादीनाममोघं एवंकालांतरेश्रुत्वाचित्तेतद्दृष्टृणामप्यमोघंऐहिकामुष्मिकसकलफलसाधनं तवसंस्तवोरामनारायणेत्येवंरूपोऽमोघःसकलेष्टदः ये चत्वयिभक्तिमंतःसोहमेवेतिगौणवृत्त्यात्वदुपासकास्तवाहमितिवोपासकास्तेप्यमोघंसंसारमार्गमतिक्रांताःसत्यसंकल्पत्वादिमंतःसंतोमल्लोकप्राप्तिरूपामोघफलाभविष्यंति किंपुनर्येसर्वा त्मनात्वदभेदध्यानवंतइत्यर्थः ॥ ३० ॥

उक्तमर्थमुपसंहरतिदार्व्याय येत्वामिति ॥ ३१ ॥ इदानींतत्यैतत्स्तोत्रपाठफलमुपदिशति इममिति ऋषिर्वेदस्तदुक्तसगुणनिर्गुणब्रह्मविद्याप्रतिपादकत्वादार्षःसचासौस्तवश्चेत्यार्षस्तव स्तं अतएवदिव्यं पुरातनंपुरावृत्तप्रतिपादकं इतिहासंअनादिसिद्धपुरातनब्रह्मविद्याप्रतिपादकत्वात् एवंभूतंब्रह्मविद्यास्तवंयेकीर्तयिष्यंतितेषांपराभवःपरैरिहामुत्रलोकशत्रुभिःपुत्रदारा दिभिःपापैश्चाभिभवआक्रमणंनास्तिनभविष्यतिच ॥ ३२ ॥ कतक० ॥ ११० ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनविंशाधिकश ततमःसर्गः ॥११९॥ ॥ ५ ॥ एतदिति पितामहसमीरितंशुभंपरमशोभनंनिजब्रह्मत्वप्रतिपादकंवाक्यंश्रुत्वाध्यात्वाचप्रसन्नतयावस्थानकालेइतिशेषः अंकेनादाय रथिचपुत्रांश्चादा

येत्वांदेवंध्रुवंभक्ताःपुराणंपुरुषोत्तमं ॥ प्राप्नुवंतितथाकामानिहलोकेपरत्रच ॥ ३१ ॥ इममार्षस्तवंदिव्यमितिहासंपुरातनं ॥ येनराःकीर्तयिष्यंतिना
स्तितेषांपराभवः ॥ ३२ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११९ ॥ ॥ ५ ॥
एतच्छ्रुत्वाशुभंवाक्यंपितामहसमीरितं ॥ अंकेनादायवैदेहीमुत्पपातविभावसुः ॥ १ ॥ विधूयाथचितांतांतुवैदेहींहव्यवाहनः ॥ उत्तस्थौमूर्तिमानाशु
गृहीत्वाजनकात्मजां ॥ २ ॥ तरुणादित्यसंकाशांतप्तकांचनभूषणां ॥ रक्तांबरधरांबालांनीलकुंचितमूर्धजां ॥ ३ ॥ अक्लिष्टमाल्याभरणांतथारूपाम
निंदितां ॥ ददौरामायवैदेहीमंकेकृत्वाविभावसुः ॥ ४ ॥ अब्रवीत्तुतदारामंसाक्षीलोकस्यपावकः ॥ एषातेरामवैदेहीपापमस्यांनविद्यते ॥ ५ ॥ नैव
वाचानमनसानैवबुद्ध्यानचक्षुषा ॥ सुवृत्तावृत्तशौटीर्यंनत्वामत्यचरच्छुभा ॥ ६ ॥ रावणेनापनीतैषावीर्योत्सिक्तेनरक्षसा ॥ त्वयाविरहितादीनावि
वशानिर्जनेसती ॥ ७ ॥ रुद्धाचांतःपुरेगुप्तात्वच्चित्तात्वत्परायणा ॥ रक्षिताराक्षसीभिश्चघोराभिर्घोरबुद्धिभिः ॥ ८ ॥

दग्निर्मह्ममितिश्रुत्यर्थमपरोक्षमेवसंपादयन्नित्यर्थः ॥ १ ॥ मूर्तिमान्स्रुक्स्रुवादिचिह्ननिजमूर्तियुक्तः ॥ २ ॥ ३ ॥ अक्लिष्टेति अग्निसंबंधेपीतिशेषः तथारूपांपूर्वानुभूतशोभायुक्तां ॥ ४ ॥ तदादानसमये लोकस्यमनोवाक्कायैर्लौकिककृतपुण्यपापकर्मणःसाक्षीसाक्षाद्द्रष्टा सर्वदेहांतर्वैश्वानरात्मनानित्यप्रतिष्ठितत्वादितिभावः एषायामग्निरावणहरणकालेप्रविष्टासैव एवंहिकूर्म पुराणानुसारेणव्याख्यातं तत्रप्राक्छिरूपितं पापंरावणस्पर्शरूपमपि ॥ ५ ॥ सुवृत्तावृत्तशौटीर्यत्वांमनआदिभिःप्रत्येकंसमुदितैश्चनात्यचरत् ॥ ६ ॥ एषायाइदानींमय्यग्निप्रविष्टा ॥ ७ ॥ रुद्धानिरुद्धस्वच्छंदगमनादिव्यवहारा गुप्तापरिहृतस्वजनदर्शना त्वच्चित्तात्वयिचित्तंयस्याःसा अतएवत्वत्परायणात्वद्गतिः ॥ ८ ॥

तद्रक्षोनाचिंतयतनामणयत तत्रहेतुरंतरात्मनस्त्वद्गतत्वं एवंचयत्प्रतिबिंबस्याप्येवंव्यवस्थातद्बिंबस्यशुद्धत्वंकिंवक्तव्यमितिध्वनिः ॥ ९ ॥ विशुद्धभावांविशुद्धांतरां अतएवनिष्पापां नकिं
चिदिति मन्नियोगानंतरंप्रतिग्रहानवेतिसंदेहोनग्रह्णामीतिनिषेधश्चनकर्तव्यइत्यर्थः कुतएवंतत्राहाज्ञापयामितेइति एवमुक्तिस्तुरामेणस्वस्वरूपाज्ञानननटनात्तदनुसारेणरुद्रमूर्तेर्भगवतो
ऽग्नेरपीतिमंतव्यं ॥ १० ॥ दध्यौकिमिहोचितंवक्तव्यमितिध्यातवानितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ पावनं स्वार्थण्यंताद्भावेल्युट् शुद्धिमित्यर्थः जानकीमविशोध्ययाहिणंमां रावणांतःपुरेदी

प्रलोभ्यमानाविविधंतर्ज्यमानाचमैथिली ॥ नाचिंतयततद्रक्षस्त्वद्गतेनांतरात्मना ॥ ९ ॥ विशुद्धभावांनिष्पापांप्रतिगृह्णीष्वमैथिलीं ॥ नकिंचिदभि
धातव्याअहमाज्ञापयामिते ॥ १० ॥ ततःप्रीतमनारामःश्रुत्वैवंवदतांवरः ॥ दध्यौमुहूर्तंधर्मात्माहर्षव्याकुललोचनः ॥ ११ ॥ एवमुक्तोमहातेजाधृ
तिमानुरुविक्रमः ॥ उवाचत्रिदशश्रेष्ठंरामोधर्मभृतांवरः ॥ १२ ॥ अवश्यंचापिलोकेषुसीतापावनमर्हति ॥ दीर्घकालोषिताहीयंरावणांतःपुरेशुभा
॥ १३ ॥ बालिशोबतकामात्मारामोदशरथात्मजः ॥ इतिवक्ष्यतिमांलोकोजानकीमविशोध्यहि ॥ १४ ॥ अनन्यहृदयांसीतांमच्चित्तपरिरक्षिणीं ॥
अहमप्यवगच्छामिमैथिलींजनकात्मजां ॥ १५ ॥ इमामपिविशालाक्षींरक्षितांस्वेनतेजसा ॥ रावणोनातिवर्तेतवेलामिवमहोदधिः ॥ १६ ॥ नच
शक्तःसुदुष्टात्मामनसापिहिमैथिलीं ॥ प्रधर्षयितुमप्राप्यांदीप्तामग्निशिखामिव ॥ १७ ॥ नेयमर्हतिवैक्लव्यंरावणांतःपुरेसती ॥ अनन्याहिमयासी
ताभास्करस्यप्रभायथा ॥ १८ ॥ विशुद्धात्रिषुलोकेषुमैथिलीजनकात्मजा ॥ नविहातुंमयाशक्याकीर्तिरात्मवतायथा ॥ १९ ॥

र्घकालोषितांतांदशरथात्मजोयद्गृहीतवानृतत्सकामात्माकामपरतंत्रचित्तोबालिशोभूलोकव्यवहारापरिज्ञोयततोइतिलोकोमांवक्ष्यति ततःशुद्ध्यर्थमग्निप्रवेशोमयानुमतइतिशेषः ॥ १४ ॥
इयंशुद्धेतिहृदयेजानाम्येवेत्याहानन्येति मच्चित्तपरिरक्षिणींमद्गतचित्तत्वेनात्मनोदोषपरिरक्षणशीलां ॥ १५ ॥ स्वेनतेजसापातिव्रत्येन ॥ १६ ॥ प्रधर्षयितुंनशक्तः अतएवाप्राप्यांअ
शक्यग्रहां तत्रनिदर्शनंदीप्तामिति ॥ १७ ॥ वैक्लव्यंकातर्यपीडां अनन्याहीति अर्थोवाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेःशक्तिशक्तिमतोरभेदाच्च अनेनाग्निदत्तायारावणस्पर्शाभावःस्पष्टमे
वोक्तः ॥ १८ ॥ १९ ॥

सर्वेषांवोवचःसीताग्रहणविषयंमेहितंमयाऽवश्यंकार्यंकर्तुंयोग्यं स्निग्धानांमयिस्नेहवतां लोकमान्यानामशेषजगत्पूज्यानां एवंपूर्वोक्तप्रकारेणहितंवदतां ॥ २० ॥ २१ ॥ कतक॰ ॥ १११ ॥
इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेविंशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ एतद्वाक्यंश्रुत्वायुष्मदाज्ञयासीतामंगीकरोम्येवेत्युक्तंवा
क्यंश्रुत्वाततःसीताग्रहणनियोगानुष्ठानानंतरं ॥ १ ॥ महावक्षःहेमहोरस्क ॥ २ ॥ तमोदुःखं ॥ ३ ॥ आश्वास्येति अयोध्यांगत्वेतिशेषः ॥ ४ ॥ कुलेकुलपरिपालननिमित्तंवंशंसंतानं दशवर्ष

अवश्यंचमयाकार्यंसर्वेषांवोवचोहितं ॥ स्निग्धानांलोकनाथानामेवंचवदतांहितं ॥ २० ॥ इत्येवमुक्त्वाविजयीमहाबलःप्रशस्यमानःस्वकृतेनक
र्मणा ॥ समेत्यरामःप्रिययामहायशाःसुखंसुखार्होऽनुबभूवराघवः ॥ २१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेविंशोत्तर
शततमःसर्गः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ एतच्छ्रुत्वाशुभंवाक्यंराघवेणानुभाषितं ॥ ततःशुभतरंवाक्यंव्याजहारमहेश्वरः ॥ १ ॥ पुष्कराक्षमहाबाहोमहा
वक्षःपरंतप ॥ दिष्ट्याकृतमिदंकर्मत्वयाधर्मभृतांवर ॥ २ ॥ दिष्ट्यासर्वस्यलोकस्यप्रवृद्धंदारुणंतमः ॥ अपवृत्तंत्वयासंख्येरामरावणजंभयं ॥ ३ ॥ आ
श्वास्यभरतंदीनंकौसल्यांचयशस्विनीं ॥ कैकेयींचसुमित्रांचदृष्ट्वालक्ष्मणमातरं ॥ ४ ॥ प्राप्यराज्यमयोध्यांचनंदयित्वासुहृज्जनं ॥ इक्ष्वाकूणांकुले
वंशंस्थापयित्वामहाबल ॥ ५ ॥ इष्ट्वातुरगमेधेनप्राप्यचानुत्तमंयशः ॥ ब्राह्मणेभ्योधनंदत्वात्रिदिवंगंतुमर्हसि ॥ ६ ॥ एषराजादशरथोविमानस्थः
पितातव ॥ काकुत्स्थमानुषेलोकेगुरुस्तवमहायशाः ॥ ७ ॥ इंद्रलोकंगतःश्रीमांस्त्वयापुत्रेणतारितः ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रात्वमेनमभिवादय ॥ ८ ॥
महादेववचःश्रुत्वाराघवःसहलक्ष्मणः ॥ विमानशिखरस्थस्यप्रणाममकरोत्पितुः ॥ ९ ॥ दीप्यमानंस्वयालक्ष्म्याविरजोंबरधारिणं ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रा
त्राददर्शपितरंप्रभुः ॥ १० ॥ हर्षेणमहताविष्टोविमानस्थोमहीपतिः ॥ प्राणैःप्रियतरंदृष्ट्वापुत्रंदशरथस्तदा ॥ ११ ॥

सहस्राणिदशवर्षशतानिच वत्स्यामिमानुषेलोकइत्यवतारात्पूर्वंप्रतिज्ञातस्त्वात्प्राप्यराज्यमित्याद्युक्तं ॥ ५ ॥ तुरगमेधेनेष्ट्वाभगवंतंप्रजापतिमितिशेषः अनुत्तमंयशोमहद्यशइत्यादिकंप्रजा
पतिनाम तस्यनाममहद्यशइतिश्रुतेः अश्वमेधफलंचतत्प्राप्तिरेव प्रजापतिर्वाएषईप्सतीत्याद्युःयोश्वमेधेनयजतइतिश्रुतेरितिकतकः त्रिदिवंभूर्भुवःपदापेक्षयातृतीयंदिवंब्रह्मलोकं ॥ ६ ॥
एषइति पुरःस्थस्यापिदेवदेहपरिग्रहेणाज्ञायमानतयांगुल्यानिर्देशः ॥ ७ ॥ ८ ॥ विमानशिखरस्थस्यविमानोपरिप्रतिष्ठितस्य ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ सुरर्षभैःसमानोपिस्वर्गोनबहुमतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अष्टावकपिताकहोलनामर्षिःपुत्रेणस्वधर्मेणतारितइतिपौराणिकीकथा ॥ १६ ॥ पिहितंपुरुषोत्तमं आच्छादितं

आरोप्यांकेमहाबाहुर्वरासनगतःप्रभुः ॥ बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यततोवाक्यंसमाददे ॥ १२ ॥ नमेस्वर्गोबहुमतःसमानश्चसुरर्षभैः ॥ त्वयारामविहीन
स्यसत्यंप्रतिशृणोमिते ॥ १३ ॥ कैकेय्यायानिचोक्तानिवाक्यानिवदतांवर ॥ तवप्रव्राजनार्थानिस्थितानिहृदयेमम ॥ १४ ॥ त्वांतुदृष्ट्वाकुशलिनंप
रिष्वज्यसलक्ष्मणं ॥ अद्यदुःखाद्विमुक्तोस्मिनीहारादिवभास्करः ॥ १५ ॥ तारितोहंत्वयापुत्रसुपुत्रेणमहात्मना ॥ अष्टावक्रेणधर्मात्माकहोलोब्राह्म
णोयथा ॥ ॥ १६ ॥ इदानींचविजानामियथासौम्यसुरेश्वरैः ॥ वधार्थंरावणस्येहपिहितंपुरुषोत्तमं ॥ १७ ॥ सिद्धार्थाखलुकौसल्यायात्वांरामगृहंग
तं ॥ वनान्निवृत्तंसंहृष्टाद्रक्ष्यतेशत्रुसूदनं ॥ १८ ॥ सिद्धार्थाःखलुतेरामनरायेत्वांपुरींगतं ॥ राज्येचैवाभिषिक्तंचद्रक्ष्यंतेवसुधाधिपं ॥ १९ ॥ अनु
रक्तेनबलिनाशुचिनाधर्मचारिणा ॥ इच्छेयंत्वामहंद्रष्टुंभरतेनसमागतं ॥ २० ॥ चतुर्दशसमाःसौम्यवनेनिर्यापितास्त्वया ॥ वसतासीतयासार्धंमत्प्री
त्यालक्ष्मणेनच ॥ २१ ॥ निवृत्तवनवासोसिप्रतिज्ञापूरितात्वया ॥ रावणंचरणेहत्वादेवताःपरितोषिताः ॥ २२ ॥ कृतंकर्मयशःश्लाघ्यंप्राप्तंतेशत्रु
सूदन ॥ भ्रातृभिःसहराज्यस्थोदीर्घमायुरवाप्नुहि ॥ २३ ॥ इतिब्रुवाणंराजानंरामःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ कुरुप्रसादंधर्मज्ञकैकेय्याभरतस्यच ॥ २४ ॥
सपुत्रांत्वांत्यजामीतियदुक्ताकेकयीत्वया ॥ सशापःकेकयींघोरःसपुत्रांनस्पृशेत्प्रभो ॥ २५ ॥ तथेतिसमहाराजोराममुक्ताकृतांजलिं ॥ लक्ष्मणंचप
रिष्वज्यपुनर्वाक्यमुवाचह ॥ २६ ॥ धर्मंप्राप्स्यसिधर्मज्ञयशश्चविपुलंभुवि ॥ रामेप्रसन्नेस्वर्गंचमहिमानंतथोत्तमं ॥ २७ ॥ रामंशुश्रूषभद्रंतेसुमित्रा
नंदवर्धन ॥ रामःसर्वस्यलोकस्यहितेष्वभिरतःसदा ॥ २८ ॥ एतेसेंद्रास्त्रयोलोकाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ अभिवाद्यमहात्मानमर्चंतिपुरुषोत्तमं ॥ २९ ॥

मनुष्यत्वेनेतिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ द्रष्टुमिच्छेयं स्वलोकस्थएवास्मीतिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ घोरःसशापःसपुत्रांकैकेयींयथानस्पृशेत्तथाप्रसादंकुरु ॥ २४ ॥
॥ २५ ॥ २६ ॥ स्वर्गंमहिमानंचप्राप्स्यसीत्यनुकर्षः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

एतद्रामरूपंवस्तुतज्ज्ञानीहीतिशेषः यद्देवानांहृदयमुक्तं देवानांहृदयंब्रह्मान्वविंददितिश्रुत्यादेवहृदयत्वेनोपदिष्टं तथादेवानांगुह्यं एतद्धैमहोपनिषद्देवानांगुह्यमितिश्रुत्यादेवगुह्यत्वेनोप
दिष्टं ब्रह्मसंमितंब्रह्मणाअंतरस्मिन्निमेलोकाइत्यादिश्रुत्याप्रतिपादितं अक्षरंअशेषजगत्कारणतयानित्यंयद्ब्रह्मास्तिब्रह्मशब्दतंत्रे ॥ ३० ॥ यतएवंभूतोरामोब्रह्मादिभिस्त्वत्तमक्षमेवोक्तःअ
तएनंशुश्रूषतात्वयासर्वधर्माचरणंप्राप्तं ब्रह्मज्ञधर्मैःसर्वधर्मांतर्भावस्यसंवर्गविद्यायामुक्तत्वादितिभावः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इमंत्यागंप्रतिपद्यथेष्टंगम्यतामित्युक्तरूपं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ यद्यपिभ
र्तृशुश्रूषांप्रतित्वंनसमाधेयानप्रार्थनापूर्वंनियोज्या तवतेस्वतःप्रवृत्तिसत्त्वात् अथापिमयागुरुत्वादवश्यंवाच्यं तदेवाह तैदैवतंपरमिति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ कतक० ॥ ११९ ॥ इति

एतत्तदुक्तमव्यक्तमक्षरंब्रह्मसंमितं ॥ देवानांहृदयंसौम्यगुह्यंरामःपरंतपः ॥ ३० ॥ अवाप्तंधर्माचरणंयशश्चविपुलंत्वया ॥ एनंशुश्रूषताव्यग्रंवैदे
ह्यासहसीतया ॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वालक्ष्मणंराजास्नुषांबद्धांजलिंस्थितां ॥ पुत्रीत्याभाष्यमधुरंशनैरेनामुवाचह ॥ ३२ ॥ कर्तव्योनतुवैदेहिमन्युस्त्यागमि
मंप्रति ॥ रामेणेदंविशुद्ध्यर्थंकृतंवैत्वद्धितैषिणा ॥ ३३ ॥ सुदुष्करमिदंपुत्रितवचारित्रलक्षणं ॥ कृतंयत्तेऽन्यनारीणांयशोह्यभिभविष्यति ॥ ३४ ॥ न
त्वंकामंसमाधेयाभर्तृशुश्रूषणंप्रति ॥ अवश्यंतुमयावाच्यमेषतेदैवतंपरं ॥ ३५ ॥ इतिप्रतिसमादिश्यपुत्रौसीतांचराघवः ॥ इंद्रलोकंविमानेनययौद
शरथोनृपः ॥ ३६ ॥ विमानमास्थायमहानुभावःश्रियाचसंहृष्टतनुर्नृपोत्तमः ॥ आमंत्र्यपुत्रौसहसीतयाचजगामदेवप्रवरस्यलोकं ॥ ३७ ॥ इत्यार्षे
श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२१ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ प्रतिप्रयातेकाकुत्स्थेमहेंद्रःपाकशा
सनः ॥ अब्रवीत्परमप्रीतोराघवंप्रांजलिंस्थितं ॥ १ ॥ अमोघंदर्शनंरामतवास्माकंनरर्षभ ॥ प्रीतियुक्ताःस्मतेनत्वंब्रूहियन्मनसेप्सितं ॥ २ ॥

श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२१ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ काकुत्स्थेदशरथे महेंद्रःतत्सहितो
ब्रह्मादिइत्यर्थः सत्यसंकल्पस्यतस्मिन्नेवप्रसिद्धेः वानराणांसंकल्पमात्रेणोत्थानस्यवक्ष्यमाणत्वात् भास्तेपि ततस्तेब्रह्मणाप्रोक्तेतथेतिवचनेतदा समुत्तस्थुर्महाराजवानरालब्धचेतसइ
त्युक्तं पाद्मेपि पितामहवरात्पूर्वंजीवयामासवानरानितिप्रांजलिंस्थितंराघवंप्रतीतिशेषः ॥ १ ॥ अस्माकंदर्शनंकृतोपकारस्यतवामोघंप्रत्युपकारेणचरितार्थंभवत्वितिशेषः तेनयतःप्रीति
युक्तास्तेनेत्यर्थः ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ यद्वचनंवक्ष्यामितत्सत्यंकुरु ॥ ४ ॥ पराक्रांताःकृतपराक्रमाः ॥ ५ ॥ विप्रयुक्ताः जीवितनाशेनेतिभावः ॥ ६ ॥ ७ ॥ मत्प्रियेषुमत्प्रियकृत्येषु त्वत्प्रसादात्समेयुस्ते स्वजनैरितिशे

एवमुक्तोमहेंद्रेणप्रसन्नेनमहात्मना ॥ सुप्रसन्नमनाहृष्टोवचनंप्राहराघवः ॥३॥ यदिप्रीतिःसमुत्पन्नामयितेविबुधेश्वर ॥ वक्ष्यामिकुरुमेसत्यंवचनं वदतांवर ॥४॥ ममहेतोःपराक्रांतायेगतायमसादनं ॥ तेसर्वेजीवितंप्राप्यसमुत्तिष्ठंतुवानराः ॥५॥ मत्कृतेविप्रयुक्तायेपुत्रैर्दारैश्चवानराः ॥ तान्प्रीतमनसःसर्वान्द्रष्टुमिच्छामिमानद ॥६॥ विक्रांताश्चापिशूराश्चनमृत्युंगणयंतिच ॥ कृतयत्नाविपन्नाश्चजीवयैतान्पुरंदर ॥ ७॥ मत्प्रियेष्वभिरक्ताश्चनमृत्युंगणयंतिये ॥ त्वत्प्रसादात्समेयुस्तेवरमेतमहंवृणे ॥ ८॥ नीरुजोनिर्व्रणांश्चैवसंपन्नबलपौरुषान् ॥ गोलांगूलांस्तथर्क्षांश्चद्रष्टुमिच्छामिमानद ॥९॥ अकालेचापिपुष्पाणिमूलानिचफलानिच ॥ नद्यश्चविमलास्तत्रतिष्ठेयुर्यत्रवानराः ॥ १० ॥ श्रुत्वातुवचनंतस्यराघवस्यमहात्मनः ॥ महेंद्रःप्रत्युवाचेदंवचनंप्रीतिसंयुतं ॥ ११ ॥ महानयंवरस्तातयस्त्वयोक्तोरघूत्तम ॥ द्विर्मयानोक्तपूर्वंचतस्मादेतद्भविष्यति ॥ १२ ॥ समुत्तिष्ठंतुतेसर्वेहतायेयुधिराक्षसैः ॥ ऋक्षाश्चसहगोपुच्छैर्निकृत्ताननबाहवः ॥ १३ ॥ नीरुजोनिर्व्रणाश्चैवसंपन्नबलपौरुषाः ॥ समुत्थास्यंतिहरयःसुप्तानिद्राक्षयेयथा ॥ १४ ॥ सुहृद्भिर्बांधवैश्चैवज्ञातिभिःस्वजनेनच ॥ सर्वएवसमेष्यंतिसंयुक्ताःपरयामुदा ॥ १५ ॥ अकालेपुष्पशबलाःफलवंतश्चपादपाः ॥ भविष्यंतिमहेष्वासनद्यश्चसलिलायुताः ॥ १६ ॥ सव्रणैःप्रथमंगात्रैरिदानींनिर्व्रणैःसमैः ॥ ततःसमुत्थिताःसर्वेसुप्त्वेवहरिसत्तमाः ॥ १७॥ बभूवुर्वानराःसर्वेकिंन्वेतदितिविस्मिताः ॥ काकुत्स्थंपरिपूर्णार्थंदृष्ट्वासर्वेसुरोत्तमाः ॥ १८ ॥ अब्रुवन्परमप्रीताःस्तुत्वारामंसलक्ष्मणं ॥ गच्छायोध्यामितोराजन्विसर्जयचवानरान् ॥ १९ ॥ मैथिलींसांत्वयस्वैनामनुरक्तांयशस्विनीं ॥ भ्रातरंभरतंपश्यत्वच्छोकाद्व्रतचारिणं ॥ २० ॥ शत्रुघ्नंचमहात्मानंमातृःसर्वाःपरंतप ॥ अभिषेचयचात्मानंपौरान्गत्वाप्रहर्षय ॥ २१ ॥

षः ॥ ८ ॥ ९ ॥ उत्थितानांसर्वदासुखलाभायवरांतरं अकालेचापीति ॥ १० ॥ ११ ॥ महानिति एकस्यापिमृतस्यपुनरुज्जीवनंदुष्करमपरिमितमृतजीवनंतुयदतिरिक्ताशक्यमितिभावः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ततःसमुत्थिताः देवराजस्यानुग्रहरूपसंकल्पानंतरं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ वासमाज्ञापयत् यथापूर्वमाज्ञापयदित्यर्थः ॥ २३ ॥ यद्यपिरामेणापीच्छामात्रेणैतत्सुकरंतथापिगृहीतमनुष्यदेहत्वात्तत्स्वरूपगोपनायसेंद्रब्रह्मद्वारातथाकृतमितिध्येयं येप्यमृतदृष्ट्याइंद्रेणसर्वसमुत्थानंकृतमितिवदंतितत्पक्षेपिरावणसंस्कारदिनेसर्वरक्षसांदाहादिसंस्कारपूर्वकंभस्मनःसमुद्रेप्रक्षेपान्नतदुत्थानशंका पूर्वयुद्धकालेएवमृतानांसमुद्रेप्रक्षेपइतिमूलएवपूर्वमुक्तत्वाच्च अन्येतुसश्लोकस्तत्राधुनिकप्रक्षिप्तः नह्योषधिगंधमात्रेणसर्वेषांविशल्यताकिंतुचूर्णीकृत्यतस्यदानेनेतिभागेवोक्तं तथाचतदभावान्नतेषांविशल्यता मृतानांगंधाघ्राणा

एवमुक्त्वासहस्राक्षोरामंसौमित्रिणासह ॥ विमानैःसूर्यसंकाशैर्ययौहृष्टःसुरैःसह ॥ २२॥ अभिवाद्यचकाकुत्स्थःसर्वांस्तांस्त्रिदशोत्तमान् ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रावासमाज्ञापयत्तदा ॥ २३॥ ततस्तुसालक्ष्मणरामपालितामहाचमूर्हृष्टजनायशस्विनी ॥ श्रियाज्वलंतीविरराजसर्वतोनिशाप्रणीतेवहिशीतरश्मिना ॥ २४॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्वाविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२२॥ ॥ ७॥ ॥तांरात्रिमुषितंरामंसुखोदितमरिंदमं ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंजयंपृष्ट्वाविभीषणः ॥ १ ॥ स्नानानिचांगरागाणिवस्त्राण्याभरणानिच ॥ चंदनानिचमाल्यानिदिव्यानिविविधानिच ॥२॥ अलंकारविदश्चैतानार्यःपद्मनिभेक्षणाः ॥ उपस्थितास्त्वांविधिवत्स्नापयिष्यंतिराघव ॥३॥ एवमुक्तस्तुकाकुत्स्थःप्रत्युवाचविभीषणं ॥ हरीन्सुग्रीवमुख्यांस्त्वंस्नानेनोपनिमंत्रय ॥ ४ ॥ सतुताम्यतिधर्मात्मामममहेतोःसुखोचितः ॥ सुकुमारोमहाबाहुर्भरतःसत्यसंश्रयः ॥५॥ तंविनाकैकयीपुत्रंभरतंधर्मचारिणं ॥ नमेस्नानंबहुमतंवस्त्राण्याभरणानिच ॥६॥ एतत्पश्ययथाक्षिप्रंप्रतिगच्छामतांपुरीं ॥ अयोध्यांगच्छतोह्येषपंथाःपरमदुर्गमः ॥ ७॥ एवमुक्तस्तुकाकुत्स्थंप्रत्युवाचविभीषणः ॥ अह्नात्वांप्रापयिष्यामितांपुरींपार्थिवात्मज ॥ ८॥ पुष्पकंनामभद्रंतेविमानंसूर्यसन्निभं ॥ ममभ्रातुःकुबेरस्यरावणेनबलीयसा ॥ ९ ॥

भावाच्च रावणस्यतथाज्ञायाअश्रवणाच्चेत्याहुः ॥ २४ ॥ कतक० ॥१२२॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेद्वाविंशाधिकशततमःसर्गः ॥१२२॥ तांरात्रिमिति यत्रदिनेब्रह्मादयोजग्मुस्तत्संबंधिन्यांरात्रावित्यर्थः सुखोदितंसुखप्रबुद्धं जयंपृष्ट्वाजयशब्दंप्रयुज्य ॥१॥ स्नानानिस्नानसाधनसुगंधतैलादीनि ॥२॥ अलंकारविदःअलंकरणक्रियासमर्थाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रतिगच्छामेतिलोट् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

त्वदर्थंपालितंचेदंतिष्ठति हतेपिरावणेइतिशेषः ॥ १० ॥ तदिदमिति लंकायांवर्तमानस्यापिपुष्पकस्यात्युन्नततयाशिबिरस्थैरपिदृश्यमानत्वादिदमितिप्रत्यक्षवन्निर्देशः इहलंकायां ॥ ११ ॥ वसतावदिहेति एकदिवसमितिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ विहितांशास्त्रविहितां मयोद्यतांमयोपक्रांतां मेमत्तः ॥ १४ ॥ नखल्वाज्ञापयामिते अत्रहेतुः प्रेष्योहमिति ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ साचिव्यंमंत्रसाहाय्यं सर्वात्मनाचचेष्टाभिरिति कायवाङ्मनोभिःकृतयुद्धचेष्टाभिः परेणोत्तमेन सौहार्देनोत्तमेनचेत्येवकचित्पाठः ॥ १७ ॥ अथाप्येतत्अत्रस्थित्वात्वत्सत्का

हतंनिर्जित्यसंग्रामेकामगंदिव्यमुत्तमं ॥ त्वदर्थंपालितंचेदंतिष्ठत्यतुलविक्रम ॥ १० ॥ तदिदंमेघसंकाशंविमानमिहतिष्ठति ॥ येनयास्यसियानेन त्वमयोध्यांगतज्वरः ॥ ११ ॥ अहंतेयद्यनुग्राह्योयदिस्मरसिमेगुणान् ॥ वसतावदिहप्राज्ञयद्यस्तिमयिसौहृदं ॥ १२ ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रावैदेह्या भार्ययासह ॥ अर्चितःसर्वकामैस्त्वंततोरामगमिष्यसि ॥ १३ ॥ प्रीतियुक्तस्यविहितांससैन्यःससुहृद्गणः ॥ सत्क्रियांराममेतावद्गृहाणत्वंमयोद्यतां ॥ १४ ॥ प्रणयाद्बहुमानाच्चसौहार्देनचराघव ॥ प्रसादयामिप्रेष्योहंनखल्वाज्ञापयामिते ॥ १५ ॥ एवमुक्तस्ततोरामःप्रत्युवाचविभीषणं ॥ रक्षसांवा नराणांचसर्वेषामेवशृण्वतां ॥ १६ ॥ पूजितोस्मित्वयावीरसाचिव्येनपरेणच ॥ सर्वात्मनाचचेष्टाभिःसौहार्देनपरेणच ॥ १७ ॥ नखल्वेतन्नकुर्यां तेवचनंराक्षसेश्वर ॥ तंतुमेभ्रातरंद्रष्टुंभरतंत्वरतेमनः ॥ १८ ॥ मांनिवर्तयितुंयोसौचित्रकूटमुपागतः ॥ शिरसायाचतोयस्यवचनंनकृतंमया ॥ १९ ॥ कौसल्यांचसुमित्रांचकैकेयींचयशस्विनीं ॥ गुहंचसुहृदंचैवपौरान्जानपदैःसह ॥ २० ॥ अनुजानीहिमांसौम्यपूजितोस्मिविभीषण ॥ मन्युर्नखलु कर्तव्यःसखेत्वांचानुमानये ॥ २१ ॥ उपस्थापयमेशीघ्रंविमानंराक्षसेश्वर ॥ कृतकार्यस्यमेवासःकथंस्यादिहसंमतः ॥ २२ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणरा क्षसेंद्रोविभीषणः ॥ विमानंसूर्यसंकाशमाजुहावत्वरान्वितः ॥ २३ ॥

रस्वीकारंनकुर्यामितिन विशिष्यकार्यमेव परंत्वस्वीकारेहेतुमाह तंत्विति यस्यवचनंमयानकृतंतंत्वितियोजना ॥ १८ ॥ १९ ॥ सहद्रष्टुंत्वरतेमनइत्यनुषंगः ॥ २० ॥ अनुमानये कृता नुमतिकोयथाभवसितथाप्रार्थयेइत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ एवमुक्तइति राघवस्यवचःश्रुत्वाराक्षसेंद्रोविभीषणः तद्विमानंसमादायतूर्णंप्रतिनिवर्ततेतिकचित्पाठः ॥ २३ ॥ ॥२०३॥

कूटागारैःशालागृहैः ॥ २४ ॥ पताकाःसूक्ष्मध्वजाः हेमकृतपद्मभूषितैःकांचनैर्हर्म्यैः कांचनंकांचनमयमिव ॥ २५ ॥ मुक्तामणिभिःकृतागवाक्षायस्मिंस्तत् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ उपस्थितंविमानंनिवेदयित्वाविज्ञाप्य ॥ २९ ॥ ३० ॥ कतक० ॥ ११४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रयोविंशाधिकशततमः

ततःकांचनचित्रांगंवैदूर्यमणिवेदिकं ॥ कूटागारैःपरिक्षिप्तंसर्वतोरजतप्रभं ॥ २४ ॥ पांडुराभिःपताकाभिर्ध्वजैश्चसमलंकृतं ॥ कांचनंकांचनैर्हर्म्यै र्हैमपद्मविभूषितैः ॥ २५ ॥ प्रकीर्णकिंकिणीजालैर्मुक्तामणिगवाक्षकं ॥ घंटाजालैःपरिक्षिप्तंसर्वतोमधुरस्वनं ॥ २६ ॥ तंमेरुशिखराकारंनिर्मितंवि श्वकर्मणा ॥ बृहद्भिर्भूषितंहर्म्यैर्मुक्तारजतशोभितैः ॥ २७ ॥ तलैःस्फटिकचित्रांगैर्वैदूर्यैश्चवरासनैः ॥ महार्हास्तरणोपेतैरुपपन्नंमहाधनैः ॥ २८ ॥ उप स्थितमनाधृष्यंतद्विमानंमनोजवं ॥ निवेदयित्वारामायतस्थौतत्रविभीषणः ॥ २९ ॥ तत्पुष्पकंकामगमंविमानमुपस्थितंभूधरसन्निकाशं ॥ दृष्ट्वात दाविस्मयमाजगामरामःससौमित्रिरुदारसत्त्वः ॥ ३० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रयोविंशाधिकशततमः सर्गः ॥ १२३ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ उपस्थितंतुतंकृत्वापुष्पकंपुष्पभूषितं ॥ अविदूरस्थितोराममित्युवाचविभीषणः ॥ १ ॥ सतुब द्धांजलिपुटोविनीतोराक्षसेश्वरः ॥ अब्रवीत्त्वरयोपेतःकिंकरोमीतिराघवं ॥ २ ॥ तमब्रवीन्महातेजालक्ष्मणस्योपशृण्वतः ॥ विमृश्यराघवोवाक्य मिदंस्नेहपुरस्कृतं ॥ ३ ॥ कृतप्रयत्नकर्माणःसर्वएववनौकसः ॥ रत्नैरर्थैश्चविविधैःसंपूज्यंतांविभीषण ॥ ४ ॥ सहामीभिस्त्वयालंकानिर्जिताराक्षसेश्व र ॥ हृष्टैःप्राणभयंत्यक्त्वासंग्रामेष्वनिवर्तिभिः ॥ ५ ॥ तइमेकृतकर्माणःसर्वएववनौकसः ॥ धनरत्नप्रदानैश्चकर्मैषांसफलंकुरु ॥ ६ ॥ एवंसंमानिता श्चैतेनंद्यमानायथात्वया ॥ भविष्यंतिकृतज्ञेननिर्वृताहरियूथपाः ॥ ७ ॥

सर्गः ॥ १२३ ॥ ॥ ६ ॥ अविदूरेस्थितत्वादिविशेषणोविभीषणःपुष्पकमुपस्थितमासन्नंकृत्वाराममित्युवाच ॥ १ ॥ कथमुवाचेत्यतः अब्रवीदिति ॥ २ ॥ तंकिंकरोमीत्युक्तवंतं उपशृण्वतोलक्ष्मणस्याग्रेइतिशेषः ॥ ३ ॥ कृतंप्रयत्नेनकर्मयुद्धकर्मयैस्ते अर्थैःविचित्रान्नपानवस्त्रादिभिः ॥ ४ ॥ अमीभिःसहलंकानिर्जितेत्यनेनतवलंकाप्राप्तिर्वानरपराक्रमादेवेत्युक्तं प्राणभयंत्यक्त्वाहृष्टैर्युद्धोत्साहवद्भिः ॥ ५ ॥ ६ ॥ यथायथान्यायं त्वयाकृतज्ञेननंद्यमानानिर्वृताःसुखिनोभविष्यंति ॥ ७ ॥

त्वांतत्सत्कारसमर्थं तेषांचसत्कारप्रियत्वंज्ञात्वैवत्वांतत्सत्कारेनियुंजइत्याह त्यागिनमिति उचितविषयेइतिशेषः संग्रहीतारंयथाकालंयथान्यायं रत्नादेरितिशेषः ॥ ८ ॥ सर्वैःरतिगुणैर्दा
नमानादिलक्षणसेनारमणगुणैर्हीनंतथैवाहवेऽभिहंतारंघातयंतंनृपतिंसंविग्नासेनाहेनरेश्वरत्यजतित्यजत्येव अतोदानादिनैतेसत्कार्याएवेतिभावः ॥ ९ ॥ रत्नार्थैःरत्नैरर्थैर्धनैश्चसंविभागे

त्यागिनंसंग्रहीतारंसानुक्रोशंजितेंद्रियं ॥ सर्वेत्वामभिगच्छंतिततःसंबोधयामिते ॥ ८ ॥ हीनंरतिगुणैःसर्वैरभिहंतारमाहवे ॥ सेनात्यजतिसंविग्ना
नृपतिंतंनरेश्वर ॥ ९ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणवानरांस्तान्विभीषणः ॥ रत्नार्थसंविभागेनसर्वानेवाभ्यपूजयत् ॥ १० ॥ ततस्तान्पूजितान्दृष्ट्वारत्नार्थैर्हरियू
थपान् ॥ आरुरोहतदारामस्तद्विमानमनुत्तमं ॥ ११ ॥ अंकेनादायवैदेहींलज्जमानांमनस्विनीं ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राविक्रांतेनधनुष्मता ॥ १२ ॥ अ
ब्रवीत्सविमानस्थःपूजयन्सर्ववानरान् ॥ सुग्रीवंचमहावीर्यंकाकुत्स्थःसविभीषणं ॥ १३ ॥ मित्रकार्यंकृतमिदंभवद्भिर्वानरर्षभाः ॥ अनुज्ञातामया
सर्वेयथेष्टंप्रतिगच्छत ॥ १४ ॥ यत्तुकार्यंवयस्येनस्निग्धेनचहितेनच ॥ कृतंसुग्रीवतत्सर्वंभवताऽधर्मभीरुणा ॥ १५ ॥ किष्किंधांप्रतियाह्याशुस्वसै
न्येनाभिसंवृतः ॥ स्वराज्येवसलंकायांमयादत्तेविभीषण ॥ नत्वांधर्षयितुंशक्ताःसेंद्राअपिदिवौकसः ॥ १६ ॥ अयोध्यांप्रतियास्यामिराजधानींपि
तुर्मम ॥ अभ्यनुज्ञातुमिच्छामिसर्वानामंत्रयामिवः ॥ १७ ॥ एवमुक्तास्तुरामेणहरींद्राहरयस्तथा ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेराक्षसश्चविभीषणः ॥ १८ ॥
अयोध्यांगंतुमिच्छामःसर्वान्नयतुनोभवान् ॥ मुद्युक्ताविचरिष्यामोवनान्युपवनानिच ॥ १९ ॥ दृष्ट्वात्वामभिषेकार्द्रंकौसल्यामभिवाद्यच ॥ अचि
रादागमिष्यामःस्वगृहान्नृपसत्तम ॥ २० ॥

नयथार्हमंशकल्पनयेत्यर्थः सर्ववानरपूजार्थंदिनद्वयंवासः भारतेपि ततस्तीरेसमुद्रस्ययत्रशिश्येसपार्थिवः तत्रैवोवासधर्मात्मासहितस्तत्रवानरैः अथैतान्वानरान्दृष्ट्वाससंमान्याभिपू
ज्यच विसर्जयामासतदारत्नैःसंतोष्यसर्वथेत्युक्तं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अधर्मभीरुणेतिच्छेदः ॥ १५ ॥ सेंद्रादिवौकसोपिनत्वांधर्षयितुंशक्तामत्प्रसादादितिभावः नतेभ्य
एवकिलराक्षसानांभयं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ मुद्युक्ताःहर्षयुक्ताः ॥ १९ ॥ अभिषेकार्द्रंत्वांदृष्ट्वातवेवसर्वेषामस्माकंमातरंकौसल्यामभिवाद्यच ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ प्रियात्प्रियतरं प्रथमतःकृतकृत्यस्यायोध्याप्रवेशनमेवप्रियं तत्रापिसुहृद्भिर्भवद्भिःसहितोभरतादिभिःसहप्रीतिंलप्स्ये राज्याभिषेकसंतोषंलप्स्येइत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥
परमासनमुत्तमयानं ॥ २५ ॥ हंसयुक्तेनेति हंसशब्देनवाहकत्वाकारेणनिर्मितहंसप्रतिमाउच्यतइतिव्याख्यातारः प्रहृष्टोत्हृष्टरोमा प्रतीतःप्रहृष्टचित्तः ॥ २६ ॥ असंबाधमित्यनेनवि

एवमुक्तस्तुधर्मात्मावानरैःसविभीषणैः ॥ अब्रवीद्वानरान्रामःससुग्रीवविभीषणान् ॥ २१ ॥ प्रियात्प्रियतरंलब्ध्यंयदहंससुहृज्जनः ॥ सर्वैर्भवद्भिःस
हितःप्रीतिंलप्स्येपुरींगतः ॥ २२ ॥ क्षिप्रमारोहसुग्रीवविमानंसहवानरैः ॥ त्वमप्यारोहसामात्योराक्षसेंद्रविभीषण ॥ २३ ॥ ततःसपुष्पकंदिव्यंसुग्री
वःसहवानरैः ॥ आरुरोहमुदायुक्तःसामात्यश्चविभीषणः ॥ २४ ॥ तेष्वारूढेषुसर्वेषुकौबेरंपरमासनं ॥ राघवेणाभ्यनुज्ञातमुत्पपातविहायसं ॥ २५ ॥
खगतेनविमानेनहंसयुक्तेनभास्वता ॥ प्रहृष्टश्चप्रतीतश्चबभौरामःकुबेरवत् ॥ २६ ॥ तेसर्वेवानरर्क्षाश्चराक्षसाश्चमहाबलाः ॥ यथासुखमसंबाधंदि
व्येतस्मिन्नुपाविशन् ॥ २७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुर्विंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२४ ॥ ॥ ५ ॥
अनुज्ञातंतुरामेणतद्विमानमनुत्तमं ॥ हंसयुक्तंमहानादमुत्पपातविहायसं ॥ १ ॥ पातयित्वाततश्चक्षुःसर्वतोरघुनंदनः ॥ अब्रवीन्मैथिलींसीतांरामःश
शिनिभाननां ॥ २ ॥ कैलासशिखराकारेत्रिकूटशिखरेस्थितां ॥ लंकामीक्षस्ववैदेहिनिर्मितांविश्वकर्मणा ॥ ३ ॥ एतदायोधनंपश्यमांसशोणितकर्द
मं ॥ हरीणांराक्षसानांचसीतेविशसनंमहत् ॥ ४ ॥ एषदत्तवरःशेतेप्रमाथीराक्षसेश्वरः ॥ तवहेतोर्विशालाक्षिनिहतोरावणोमया ॥ ५ ॥ कुंभकर्णोत्र
निहतःप्रहस्तश्चनिशाचरः ॥ धूम्राक्षश्चात्रनिहतोवानरेणहनूमता ॥ ६ ॥ विद्युन्मालीहतश्चात्रसुषेणेनमहात्मना ॥ लक्ष्मणेनेंद्रजिच्चात्ररावणिर्निहतोरणे
॥ ७ ॥ अंगदेनात्रनिहतोविकटोनामराक्षसः ॥ विरूपाक्षश्चदुष्प्रेक्षोमहापार्श्वमहोदरौ ॥ ८ ॥

मानस्यवैपुल्यमुक्तं ॥ २७ ॥ कतक० ॥ ११५ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेचतुर्विंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२४ ॥ ॥ ५ ॥
अनुज्ञातमिति ॥ १ ॥ पातयित्वासंचार्य ॥ २ ॥ ३ ॥ आयोधनंयुद्धभूमिं महद्विशसनंवधसाधनभूतं ॥ ४ ॥ प्रमाथीप्रमथनशीलः एषइतितद्दाहभूमिप्रदर्शनं अग्रेपिसर्वत्रतत्तद्युद्ध
भूमिप्रदर्शनमेव अत्युच्चस्थत्वाद्विमानस्यसर्वयुद्धभूमिप्रत्यक्षंयुगपत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अंगदेनविकटोहतइत्यनुवादात्तदपिजातमितिबोध्यं ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ बलीबलिनौ ॥ १० ॥ दंष्ट्रनामाकश्चित् अनुवादात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सापेणसहस्राद्प्यधिकयुक्तेन तीर्थमवतारः ॥ १५ ॥ यत्रावतारेतांरात्रिसमुद्रोत्तरणदिवस रात्रि ॥ १६ ॥ नलसेतुर्मन्नियुक्तनलकृतःसेतुर्नलसेतुः सुदुष्करस्तदतिरिक्तेनेतिभावः अथवरुणालयत्वादिविशेषणंसागरंपश्य ॥ १७ ॥ अथसागरमध्यप्रदेशागमनकालेमैनाकंदर्शय ति हिरण्यनाभमिति कांचनंकांचनप्रचुरंतद्वर्णंच ॥ १८ ॥ एतन्मैनाकपर्वतस्वरूपं समुद्रस्यकुक्षौवर्ततेइतिशेषः एतदित्यावर्तते एतत्स्कंधावारनिवेशनंसेनानिवेशनं समुद्रोत्तरतीरस्थमि

अकंपनश्चनिहतोबलिनोऽन्येचराक्षसाः ॥ त्रिशिराश्चातिकायश्चदेवांतकनरांतकौ ॥ ९ ॥ युद्धोन्मत्तश्चमत्तश्चराक्षसप्रवरावुभौ ॥ निकुंभश्चैवकुंभश्चकुंभकर्णात्मजौबली ॥ १० ॥ वज्रदंष्ट्रश्चदंष्ट्रश्चबहवोराक्षसाहताः ॥ मकराक्षश्चदुर्धर्षोमयायुधिनिपातितः ॥ ११ ॥ अकंपनश्चनिहतःशोणिताक्षश्चवीर्यवान् ॥ यूपाक्षश्चप्रजंघश्चनिहतौतुमहाहवे ॥ १२ ॥ विद्युज्जिह्वोत्रनिहतोराक्षसोभीमदर्शनः ॥ यज्ञशत्रुश्चनिहतःसुमघ्नश्चमहाबलः ॥ १३ ॥ सूर्यशत्रुश्चनिहतोब्रह्मशत्रुस्तथापरः ॥ अत्रमंदोदरीनामभार्यातंपर्यदेवयत् ॥ १४ ॥ सपत्नीनांसहस्रेणसाग्रेणपरिवारिता ॥ एतत्तुदृश्यतेतीर्थंसमुद्रस्यवरानने ॥ १५ ॥ यत्रसागरमुत्तीर्यतांरात्रिमुषितावयं ॥ एषसेतुर्मयाबद्धःसागरेलवणार्णवे ॥ १६ ॥ तवहेतोर्विशालाक्षिनलसेतुःसुदुष्करः ॥ पश्यसागरमक्षोभ्यंवैदेहिवरुणालयं ॥ १७ ॥ अपारमिवगर्जंतंशंखशुक्तिसमाकुलं ॥ हिरण्यनाभंशैलेंद्रंकांचनंपश्यमैथिलि ॥ १८ ॥ विश्रमार्थंहनुमतोभित्वासागरमुत्थितं ॥ एतत्कुक्षौसमुद्रस्यस्कंधावारनिवेशनं ॥ १९ ॥ अत्रपूर्वंमहादेवःप्रसादमकरोद्विभुः ॥ एतत्तुदृश्यतेतीर्थंसागरस्यमहात्मनः ॥ २० ॥ सेतुबंधइतिख्यातंत्रैलोक्येनचपूजितं ॥ एतत्पवित्रंपरमंमहापातकनाशनं ॥ २१ ॥

तिशेषः ॥ १९ ॥ अत्रपूर्वमिति अत्रसेतुमूले पूर्वंसेतुबंधनात्पूर्वं विभुर्महादेवोममरामस्यप्रसादमकरोत्मत्स्थापितत्वेनात्रस्थितोभूत् सेतोर्निर्विघ्नतासिद्ध्यैसमुद्रप्रसादानंतरंशिवस्थापनंरामेणकृतमितिगम्यते अत्रस्थलेमहात्मनःसागरस्यतीर्थंसेतुनिर्माणमूलप्रदेशत्वात्सेतुबंधइतिख्यातंभविष्यतीतिशेषः तथात्रैलोक्येनपूजितंचभविष्यति ॥ २० ॥ एतत्पवित्रंदर्शनात्सर्वपापविशोधनंविशिष्यमहापातकस्यापिनाशनं सेतुंदृष्ट्वासमुद्रस्यब्रह्महत्यांव्यपोहतीतिस्मृतेः कूर्मपुराणेरामचरितेतुअत्रस्थानेस्पष्टमेवलिंगस्थापनमुक्तं त्वत्स्थापितलिंगदर्शनेनब्रह्महत्यादिपापक्षयोभविष्यतीतिमहादेववरदानंचस्पष्टमेवोक्तं ततएवावधार्यपूर्वंमहादेवःप्रसादमकरोत्ततःसेतुबंधनंजातमित्यक्षरार्थः ॥ २१ ॥

अत्रराक्षसराजआजगाम अत्रसेतुबंधतीर्थे चित्रकाननामधुवनादिदिव्यकाननोपेतायादृश्यतेएषासुग्रीवस्यपुरीकिष्किंधा ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रणयसाध्वसाप्रणयःसाध्वसंचभर्तुःस्वेष्टप्रवर्तननिमित्तंयस्याःसा ताराप्रमुखतःताराप्रमुखाभिःसुग्रीवस्यप्रियाभिर्भार्याभिःपरिवृतागंतुमिच्छेइच्छामि अत्रैतदर्थमेकदिनवासः अतएवभारतेंगदस्ययौवराज्याभिषेकोप्येतद्दिनेउक्तः ॥ २४ ॥ २५ ॥ एवमस्त्विति तामुक्त्वाकिष्किंधांप्राप्यतत्रविमानंसंस्थाप्यसुग्रीवंप्रेक्ष्यएतद्वक्ष्यमाणमुवाच तदेवाह ब्रूहीति ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अभित्वरय गंतुमितिशेषः

अत्रराक्षसराजोयमाजगामविभीषणः ॥ एषासादृश्यतेसीतेकिष्किंधाचित्रकानना ॥ २२ ॥ सुग्रीवस्यपुरीरम्यायत्रवालीमयाहतः ॥ अथदृष्ट्वापुरींसीताकिष्किंधांवालिपालितां ॥ २३ ॥ अब्रवीत्प्रश्रितंवाक्यंरामंप्रणयसाध्वसा ॥ सुग्रीवप्रियभार्याभिस्ताराप्रमुखतोनृप ॥ २४ ॥ अन्येषांवानरेंद्राणांस्त्रीभिःपरिवृताह्यहं ॥ गंतुमिच्छेसहायोध्यांराजधानींत्वयासह ॥ २५ ॥ एवमुक्तोथवैदेह्याराघवःप्रत्युवाचतां ॥ एवमस्त्वितिकिष्किंधांप्राप्यसंस्थाप्यराघवः ॥ २६ ॥ विमानंप्रेक्ष्यसुग्रीवंवाक्यमेतदुवाचह ॥ ब्रूहिवानरशार्दूलसर्वान्वानरपुंगवान् ॥ २७ ॥ स्त्रीभिःपरिवृताःसर्वेह्ययोध्यांयांतुसीतया ॥ तथात्वमेभिःसर्वाभिःस्त्रीभिःसहमहाबल ॥ २८ ॥ अभित्वरयसुग्रीवगच्छामःप्लवगाधिप ॥ एवमुक्तस्तुसुग्रीवोरामेणामिततेजसा ॥ २९ ॥ वानराधिपतिःश्रीमांस्तैश्चसर्वैःसमावृतः ॥ प्रविश्यांतःपुरंशीघ्रंतारामुद्वीक्ष्यसोब्रवीत् ॥ ३० ॥ प्रियेत्वंसहनारीणांवानराणांमहात्मनां ॥ राघवेणाभ्यनुज्ञातामैथिलीप्रियकाम्यया ॥ ३१ ॥ त्वरत्वमभिगच्छामोगृह्यवानरयोषितः ॥ अयोध्यांदर्शयिष्यामःसर्वादशरथस्त्रियः ॥ ३२ ॥ सुग्रीवस्यवचःश्रुत्वातारासर्वांगशोभना ॥ आहूयचाब्रवीत्सर्वावानराणांतुयोषितः ॥ ३३ ॥ सुग्रीवेणाभ्यनुज्ञातागंतुंसर्वैश्चवानरैः ॥ ममचापिप्रियंकार्यमयोध्यादर्शनेनच ॥ ३४ ॥ प्रवेशंचैवरामस्यपौरजानपदैःसह ॥ विभूतिंचैवसर्वासांस्त्रीणांदशरथस्यच ॥ ३५ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ वानराणांनारीणांसह ताभिःसहेत्यर्थः षष्ठीआर्षी ॥ ३१ ॥ वानरयोषितोगृह्यसगृहीत्वागंतुंत्वरांकुरु सर्वाभिःसहगच्छामस्तासामयोध्यांदर्शयिष्यामः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सुग्रीवेणाभ्यनुज्ञातायूयंसर्वैर्वानरैःस्वस्वभर्तृभिःसहगंतुंत्वरयतेतिशेषः किंचभवतीभिरयोध्यादर्शनेनममापिप्रियंकार्यं तद्दर्शनंममापिप्रियमितिभावः ॥ ३४ ॥ प्रवेशंचेति पश्यामइतिशेषः दशरथस्त्रीणांविभूतिमैश्वर्यंचपश्यामः ॥ ३५ ॥

नेपथ्यविधिरलंकारविधिः प्रदक्षिणकरणंविमानस्य ॥ ३६ ॥ अथताभिःसहोत्थितमित्यनेनाश्विनचतुर्थ्यांकिष्किंधायामुषित्वापंचम्यांततःप्रस्थानमितिगम्यते उपरिपंचम्यांभरद्वाजाश्रमप्रवेशस्यवक्ष्यमाणत्वात् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अस्यास्तीरेपंपायास्तीरे ॥ ४१ ॥ अत्रपंपोत्तरदेशेवनस्पतिर्जटायोरावासन्यग्रोधः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ एतत्तदाश्रमपदं पंच

तारयाचाभ्यनुज्ञाताःसर्वावानरयोषितः ॥ नेपथ्यविधिपूर्वंतुकृत्वाचापिप्रदक्षिणं ॥ ३६ ॥ अध्यारोहन्विमानंतत्सीतादर्शनकांक्षया ॥ ताभिःसहोत्थितंशीघ्रंविमानंप्रेक्ष्यराघवः ॥ ३७ ॥ ऋष्यमूकसमीपेतुवैदेहींपुनरब्रवीत् ॥ दृश्यतेसौमहान्सीतेसविद्युदिवतोयदः ॥ ३८ ॥ ऋष्यमूकोगिरिवरःकांचनैर्धातुभिर्वृतः ॥ अत्राहंवानरेंद्रेणसुग्रीवेणसमागतः ॥ ३९ ॥ समयश्चकृतःसीतेवधार्थंवालिनोमया ॥ एषासादृश्यतेपंपानलिनीचित्रकानना ॥ ४० ॥ त्वयाविहीनोयत्राहंविललापसुदुःखितः ॥ अस्यास्तीरेमयादृष्टाशबरीधर्मचारिणी ॥ ४१ ॥ अत्रयोजनबाहुश्चकबंधोनिहतोमया ॥ दृश्यतेऽसौजनस्थानेश्रीमान्सीतेवनस्पतिः ॥ ४२ ॥ जटायुश्चमहातेजास्तवहेतोर्विलासिनि ॥ रावणेनहतोयत्रपक्षिणांप्रवरोबली ॥ ४३ ॥ एतत्तदाश्रमपदमस्माकंवरवर्णिनि ॥ पर्णशालातथाचित्रादृश्यतेशुभदर्शने ॥ ४४ ॥ यत्रत्वंराक्षसेंद्रेणरावणेनहृतावलात् ॥ एषागोदावरीरम्याप्रसन्नसलिलाशुभा ॥ ४५ ॥ अगस्त्यस्याश्रमश्चैवदृश्यतेकदलीवृतः ॥ दृश्यतेचैववैदेहिशरभंगाश्रमोमहान् ॥ ४६ ॥ उपायतःसहस्राक्षोयत्रशक्रःपुरंदरः ॥ एतेतेतापसादेविदृश्यंतेतनुमध्यमे ॥ ४७ ॥ अत्रिःकुलपतिर्यत्रसूर्यवैश्वानरोपमः ॥ अस्मिन्देशेमहाकायोविराधोनिहतोमया ॥ ४८ ॥ अत्रसीतेत्वयादृष्टातापसीधर्मचारिणी ॥ असौसुतनुशैलेंद्रश्चित्रकूटःप्रकाशते ॥ ४९ ॥ अत्रमांकैकयीपुत्रःप्रसादयितुमागतः ॥ एषासायमुनारम्यादृश्यतेचित्रकानना ॥ ५० ॥ भरद्वाजाश्रमःश्रीमान्दृश्यतेचैषमैथिलि ॥ इयंचदृश्यतेगंगापुण्यात्रिपथगानदी ॥ ५१ ॥

वट्याश्रमस्थानमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ यत्रयस्यांपर्णशालायां ॥ ४५ ॥ अगस्त्याश्रमोदृश्यते एतत्समीपएवप्रागुपदिष्टःस्वाश्रमः ॥ ४६ ॥ एतेतेतापसाःपूर्वानुभूताइत्यर्थः ॥ ४७ ॥ कुलपतिराश्रमस्वामी कुलमन्वयसंघातगृहोत्पत्त्याश्रमेषुचेत्यजयः ॥ ४८ ॥ तापसीअत्रिपत्नी ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

यत्रममसखागुहस्तच्छृंगवेरपुरमेतदृश्यतेइतिशेषः एषासाममपितुःराजधानीअयोध्यादृश्यते गंगातीरवर्तिभरद्वाजाश्रमप्रदेशगेविमानेतस्यात्युन्नतव्योमप्रदेशवर्तित्वादयोध्याविदर्शनं अयोध्यांप्रतिप्रणामंकुरु ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ विशालकक्ष्यांविशालरथ्यां ॥ ५४ ॥ कतक० ॥ ११६ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचविंशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १२५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पूर्णेइति पंचम्यांचतुर्दशेवर्षेपूर्णेसतितद्दिनेभरद्वाजाश्रमंप्राप्यमुनिंभरद्वाजंववंदे ॥ १ ॥ पुरेऽयोध्यायां सुभिक्षंचानामयंचसुभि

शृंगवेरपुरंचैतद्गुहोयत्रसखामम ॥ एषासादृश्यतेसीतेराजधानीपितुर्मम ॥ अयोध्यांकुरुवैदेहिप्रणामंपुनरागता ॥ ५२ ॥ ततस्तेवानराःसर्वेराक्षसाःसविभीषणाः ॥ उत्पत्योत्पत्यसंहृष्टास्तांपुरींददृशुस्तदा ॥ ५३ ॥ ततस्तुतांपांडुरहर्म्यमालिनींविशालकक्ष्यांगजवाजिभिर्वृतां ॥ पुरीमपश्यन्प्लवगाःसराक्षसाःपुरींमहेंद्रस्यथथामरावतीं ॥ ५४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामा०वा०आ०यु०पंचविंशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १२५ ॥ ॥ ७ ॥ पूर्णेचतुर्दशेवर्षेपंचम्यांलक्ष्मणाग्रजः ॥ भरद्वाजाश्रमंप्राप्यववंदेनियतोमुनिं ॥ १ ॥ सोऽपृच्छदभिवाद्यैनंभरद्वाजंतपोधनं ॥ शृणोषिकच्चिद्भगवन्सुभिक्षानामयंपुरे ॥ २ ॥ कच्चित्सयुक्तोभरतोजीवंत्यपिचमातरः ॥ एवमुक्तस्तुरामेणभरद्वाजोमहामुनिः ॥ प्रत्युवाचरघुश्रेष्ठंस्मितपूर्वंप्रहृष्टवत् ॥ ३ ॥ आज्ञावशत्वेभरतोजटिलस्त्वांप्रतीक्षते ॥ पादुकेतेपुरस्कृत्यसर्वंचकुशलंगृहे ॥ ४ ॥ त्वांपुराचीरवसनंप्रविशंतंमहावनं ॥ स्त्रीतृतीयंच्युतंराज्याद्धर्मकामंचकेवलं ॥ ५ ॥ पदातिंत्यक्तसर्वस्वंपितुर्निदेशकारिणं ॥ सर्वभोगैःपरित्यक्तंस्वर्गच्युतमिवामरं ॥ ६ ॥ दृष्ट्वातुकरुणापूर्वंममासीत्समितिंजय ॥ कैकयीवचनेयुक्तंवन्यमूलफलाशिनं ॥ ७ ॥ सांप्रतंतुसमृद्धार्थंसमित्रगणबांधवं ॥ समीक्ष्यविजितारिंचममाभूत्प्रीतिरुत्तमा ॥ ८ ॥

क्षानामयं सुभिक्षमन्नसमृद्धिः अनामयंस्यादारोग्यं शृणोषिकच्चित् शिष्यादिमुखेनेतिशेषः ॥ २ ॥ सभरतोयुक्तः प्रजापालनेसमाहितइत्यर्थः स्मितपूर्वं सर्वज्ञोपिभगवानजानन्निवमांपृच्छतीतिस्मितकरणं प्रहृष्टवत्प्रहृष्टार्हं ॥ ३ ॥ तेपादुकेपुरस्कृत्यसर्वंकुशलंगृहेचपुरेचसंपादयन्भरतस्त्वांप्रतीक्षते ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ उच्यमानविशेषणंत्वांदृष्ट्वाममपुराकरुणादैन्यमासीत् ॥ ७ ॥ सांप्रतंतुसमृद्धत्वादिगुणंसमीक्ष्यममउत्तमाप्रीतिरभूज्जातेत्यर्थः ॥ ८ ॥

सर्वंतेसुखंदुःखंचविदितमित्येतत्प्रकाशयति यत्त्वयेति जनस्थाननिवासिनात्वयायद्विपुलंखरवधादिनादुःखंप्राप्तंतन्मयाविदितं ॥९॥ तदनंतरंब्राह्मणार्थेब्रह्मविदांब्रह्मर्षीणांप्रयोजनेरक्षाप्रयोजनेनियुक्तस्यातएवसर्वतापसान्रक्षतस्तवभार्येयंहृताबभूवेत्येतच्चमेविदितं ॥ १० ॥ मारीचदर्शनं रावणस्यसीतापहारार्थमितिशेषः सीतोन्मथनंसीतायाराक्षसीभिर्लंकायांक्लेशनं ॥११॥ वातात्मजस्यकर्मसमुद्रलंघनादिलंकादहनं ॥ १२ ॥ प्रहृष्टैर्हरियूथपैर्लंकादीपितेतियत्इंद्रजिद्वधानंतरंकृतंतच्चविदितं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इतोमदाश्रमान्मेशिष्याःप्रवृ

सर्वंचसुखदुःखंतेविदितंममराघव ॥ यत्त्वयाविपुलंप्राप्तंजनस्थाननिवासिना ॥ ९ ॥ ब्राह्मणार्थेनियुक्तस्यरक्षतःसर्वतापसान् ॥ रावणेनहृताभार्याबभूवेयमनिंदिता ॥ १० ॥ मारीचदर्शनंचैवसीतोन्मथनमेवच ॥ कबंधदर्शनंचैवपंपाभिगमनंतथा ॥ ११ ॥ सुग्रीवेणचतेसख्यंयत्रवालीहतस्त्वया ॥ मार्गणंचैववैदेह्याःकर्मवातात्मजस्यच ॥ १२ ॥ विदितायांचवैदेह्यांनलसेतुर्यथाकृतः ॥ यथाचादीपितालंकाप्रहृष्टैर्हरियूथपैः ॥ १३ ॥ सपुत्रबांधवामात्यःसबलःसहवाहनः ॥ यथाचनिहतःसंख्येरावणोबलदर्पितः ॥ १४ ॥ यथाचनिहतेतस्मिन्रावणेदेवकंटके ॥ समागमश्चत्रिदशैर्यथादत्तश्चतेवरः ॥ १५ ॥ सर्वंममैतद्विदितंतपसाधर्मवत्सल ॥ संपतंतिचमेशिष्याःप्रवृत्त्याख्याःपुरीमितः ॥ १६ ॥ अहमप्यत्रतेदद्मिवरंशस्त्रभृतांवर ॥ अर्घ्यंप्रतिगृहाणेदमयोध्यांश्वोगमिष्यसि ॥ १७ ॥ तस्यतच्छिरसावाक्यंप्रतिगृह्यनृपात्मजः ॥ बाढमित्येवसंहृष्टःश्रीमान्वरमयाचत ॥ १८ ॥ अकालफलिनोवृक्षाःसर्वेचापिमधुस्रवाः ॥ फलान्यमृतगंधीनिबहूनिविविधानिच ॥ १९ ॥ भवंतुमार्गेभगवन्नयोध्यांप्रतिगच्छतः ॥ तथेतिचप्रतिज्ञातेवचनात्समनंतरं ॥ २० ॥ अभवन्पादपास्तत्रस्वर्गपादपसन्निभाः ॥ निष्फलाःफलिनश्चासन्विपुष्पाःपुष्पशालिनः ॥ २१ ॥ शुष्काःसमग्रपत्रास्तेनगाश्चैवमधुस्रवाः ॥ सर्वतोयोजनास्तिस्रोगच्छतामभवंस्तदा ॥ २२ ॥

त्याख्याःतवप्रवृत्तिमुदंतमाचक्षतेप्रवृत्त्याख्यास्तथाभूताःसंतस्तवपुरीमयोध्यांसंपतंतिअतस्त्वत्पुरीवृत्तांतोपिज्ञायतइतिशेषः ॥ १६ ॥ अहमपीति त्रिदशाइवेतिभावः दद्मिददामि अर्घ्यंप्रतिगृहाणमयादातुंप्रतिज्ञातस्यवरस्यवरणात्पूर्वमितिशेषः ॥ १७ ॥ बाढमित्येवप्रतिगृह्येतिशेषः ॥ १८ ॥ वरमाहाकालेति ॥ १९ ॥ अयोध्यांप्रतिगच्छतोममभार्गेएवंवृक्षादयोभवंतुवानराणांविश्रामार्थमितिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

जयंतीविजितःस्वर्गजितइवमुदान्वितास्तेप्रसिद्धावानराःकामात्यथेच्छमुपाश्नंतिस्म ॥ २३ ॥ कतक० ॥११७॥ इतिश्रीरा०वा०युद्ध०षड्विंशोत्तरशततमःसर्गः ॥१२६ ॥ ॥ ५ ॥ पंचम्यांचतुर्दशवर्षस्यपूर्णत्वात्तद्दिनेभरद्वाजाश्रमेविलंबस्यप्राप्तत्वात्चतुर्दशसमामीयदित्वांनपश्यामितदाहुताशनंप्रवेक्ष्यामीतिभरतोक्तेर्भरतस्यस्वागमननिवेदनायहनूमत्प्रेषणंकृतवानित्याह अयोध्यांत्विति समालोक्य भरद्वाजाश्रमेविमानादवतरणसमयेइतिभावः सुग्रीवादीनांसम्यक्शिष्टाचारकरणायसुहृदूपतदाकारज्ञानायचपूर्वंहनूमत्प्रेषणं अतएवपाद्मेपंचम्यामेवविसृष्टहनूमत्प्रवेशसमयेभरतवर्णनमेवंकृतं अग्निप्रवेशेसोद्योगकालेभ्रातुरन्नामभात् न्यवेदयत्तदातस्मैश्रीरामागमनोत्सवमिति किंच प्रियकामइति सुग्रीवादीनांप्रियकामःअयोध्यायांसर्वतप्रियपूरणकामस्तेषांप्रियंयथाभवतितथाचिंतयामास कर्तव्यजातमितिशेषः ॥१॥ २ ॥ यथाक्षिप्रमयोध्यांप्राप्स्येतथात्वरितःसन्अयोध्यांगच्छ नृपतिमंदिरेवर्तमानःसर्वोपिजनःकुशलीतिजानीहि ॥३॥ गहनंकाननंगोचरोदेशोयस्यतं ममकुशलंमद्वचनाद्ब्रूहि ॥४॥ आत्मसमःस्वसदृशस्तत्त्वज्ञानित्वात् ॥५॥६॥ सिद्धार्थंनिर्व्यूढपितृवचनपरिपालनरूपप्रयोजनं ॥७॥८॥ यथात्वयाधिगता अस्खलितव्रतायथादृष्टेत्यर्थः ॥९॥ उपयानंपुनःस्वयमस्यतत्समीपागमनं वानरसेनयासहसमुद्रतीरगमनंवा सागरस्यस्वरूपेणप्रत्यक्षतोदर्शनंदर्शनदानं ॥ १० ॥

ततःप्रहृष्टाःप्लवगर्षभास्तेबहूनिदिव्यानिफलानिचैव ॥ कामादुपाश्नंतिसहस्रशस्तेमुदान्विताःस्वर्गजितोमुदेव ॥२३॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेषड्विंशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १२६ ॥ ॥ ५ ॥ अयोध्यांतुसमालोक्यचिंतयामासराघवः ॥ प्रियकामःप्रियंरामस्ततस्त्वरितविक्रमः ॥ १ ॥ चिंतयित्वाततोदृष्टिंवानरेषुन्यपातयत् ॥ उवाचधीमांस्तेजस्वीहनूमंतंप्लवंगमं ॥ २ ॥ अयोध्यांत्वरितोगत्वाशीघ्रंप्लवगसत्तम ॥ जानीहिकच्चित्कुशलीजनोनृपतिमंदिरे ॥ ३ ॥ शृंगवेरपुरंप्राप्यगुहंगहनगोचरं ॥ निषादाधिपतिंब्रूहिकुशलंवचनान्मम ॥ ४ ॥ श्रुत्वातुमांकुशलिनमरोगंविगतज्वरं ॥ भविष्यतिगुहःप्रीतःसममात्मसमःसखा ॥ ५ ॥ अयोध्यायाश्चतेमार्गंप्रवृत्तिंभरतस्यच ॥ निवेदयिष्यतिप्रीतोनिषादाधिपतिर्गुहः ॥ ६ ॥ भरतस्तुत्वयावाच्यःकुशलंवचनान्मम ॥ सिद्धार्थंशंसमांतस्मैसभार्यंसहलक्ष्मणं ॥ ७ ॥ हरणंचापिवैदेह्यारावणेनबलीयसा ॥ सुग्रीवेणचसंवादंवालिनश्चवधंरणे ॥ ८ ॥ मैथिल्यन्वेषणंचैवयथाचाधिगतात्वया ॥ लंघयित्वामहातोयमापगापतिमव्ययं ॥ ९ ॥ उपयानंसमुद्रस्यसागरस्यचदर्शनं ॥ यथाचकारितःसेतूरावणश्चयथाहतः ॥ १० ॥

महेंद्रादिकर्तृकंवरदानंवानरसमुत्थानरूपं अत्रब्रह्मवरुणयोरपिवरदानं कर्तृत्वोक्तेः पूर्वमहेंद्रसहितोब्रह्मेतिव्याख्यातं ॥ ११ ॥ उपयातंनगरसमीपमागतं ॥ १२ ॥ १३ ॥ एतच्छ्रुत्वा एवंप्रकारंमदागमनंश्रुत्वायमाकारंखेदानंदसूचकमाकारं सआकारोयच्चापिभरतस्यमांप्रतिकर्तव्यंतच्चवेदितव्यं ॥ १४ ॥ तदेवाह ज्ञेयाइति मुखवर्णेन प्रीतिखेदोचितविकाससंकोचाद्याकारेणेत्यर्थः तत्त्वेनयाथार्थ्येनवृत्तांताज्ञेयाइत्यन्वयः ॥ १५ ॥ ननुतादृशसौहृदवतिकोन्यथाशंकायाःप्रसंगोऽतआह सर्वकामेत्यादि पितृपैतामहंतत्क्रमेणागतं नावर्तयेत् अनेनभात

वरदानंमहेंद्रेणब्रह्मणावरुणेनच ॥ महादेवप्रसादाच्चपित्रामममसमागमं ॥ ११ ॥ उपयातंचमांसौम्यभरतायनिवेदय ॥ सहराक्षसराजेनहरीणामीश्वरेणच ॥ १२ ॥ जित्वाशत्रुगणान्रामःप्राप्यचानुत्तमंयशः ॥ उपायातिसमृद्धार्थःसहमित्रैर्महाबलैः ॥ १३ ॥ एतच्छ्रुत्वायमाकारंभजतेभरतस्ततः ॥ सचतेवेदितव्यःस्यात्सर्वंयच्चापिमांप्रति ॥ १४ ॥ ज्ञेयाःसर्वेचवृत्तांताभरतस्येंगितानिच ॥ तत्त्वेनमुखवर्णेनदृष्ट्याव्याभाषितेनच ॥ १५ ॥ सर्वकामसमृद्धंहिहस्त्यश्वरथसंकुलं ॥ पितृपैतामहंराज्यंकस्यनावर्तयेन्मनः ॥ १६ ॥ संगत्याभरतःश्रीमान्राज्येनार्थीस्वयंभवेत् ॥ प्रशास्तुवसुधांसर्वामखिलांरघुनंदनः ॥ १७ ॥ तस्यबुद्धिंचविज्ञायव्यवसायंचवानर ॥ यावन्नदूरंयाताःस्मःक्षिप्रमागंतुमर्हसि ॥ १८ ॥ इतिप्रतिसमादिष्टोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ मानुषंधारयन्रूपमयोध्यांत्वरितोययौ ॥ १९ ॥ अथोत्पपातवेगेनहनूमान्मारुतात्मजः ॥ गरुत्मानिववेगेनजिघृक्षन्नुरगोत्तमं ॥ २० ॥ लंघयित्वापितृपथंविहगेंद्रालयंशुभं ॥ गंगायमुनयोर्भीमंसमतीत्यसमागमं ॥ २१ ॥

रएवंशंक्याइतिलोकान्बोधयति ॥ १६ ॥ तस्यराज्याकांक्षाचेत्किंकरिष्यतीत्याशंक्यसएवराज्यंप्रशास्त्वित्याह संगत्येति संगत्याचिरकालपरिचयेनकैकयीसंगत्यावा यदिकैकयीवत्स्वयमपिराज्येमार्थीभवेत्तर्हिसएववसुधांशास्तु वयंयत्रक्कापितपसाकालंनेष्यामइतिशेषः ॥ १७ ॥ यावत्अस्मादाश्रमाद्दूरंयातानस्मः अयोध्यायाअतिसमीपंनप्राप्ताःस्मइतियावत् क्षिप्रमागंतुमर्हसि तावदितिशेषः ॥ १८ ॥ मानुषमित्यर्धसंक्षेपः ॥ १९ ॥ तस्यैवप्रपंचउत्पपातेत्यादि ॥ २० ॥ पितृपथंवायुमार्गमंतरिक्षमित्यर्थः तद्विशेषणंविहगेंद्रालयंश्रेष्ठविहगानांसंचारस्थानं ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ अद्यपंचमींपंचमीसंबंधिनींरजनीमुषित्वाअद्यस्थित्वाश्वोगमिष्यसीतिभरद्वाजानुज्ञातंराघवंश्वःप्रातरेवद्रक्ष्यसि ॥ २४ ॥ संप्रहृष्टतनूरुहः जगदानंदरामसेवकत्वलाभेनेतिभावः अविचारयन्अध्वश्रममितिशेषः ॥ २५ ॥ रामतीर्थंपरशुरामतीर्थं वालुकिनींतदाख्यां शालवनंशालवृक्षवनं ॥ २६ ॥ २७ ॥ सुराधिपस्योपवनेनंदनाख्ये चैत्ररथंकुबेरोद्यानं

शृंगवेरपुरंप्राप्यगुहमासाद्यवीर्यवान् ॥ सवाचाशुभयाहृष्टोहनूमानिदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ सखातुतवकाकुत्स्थोरामःसत्यपराक्रमः ॥ ससीतःसहसौमित्रिःसत्वांकुशलमब्रवीत् ॥ २३ ॥ पंचमीमद्यरजनीमुषित्वावचनान्मुनेः ॥ भरद्वाजाभ्यनुज्ञातंद्रक्ष्यस्यत्रैवराघवं ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वामहातेजाःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ उत्पपातमहावेगाद्वेगवानविचारयन् ॥ २५ ॥ सोपश्यद्रामतीर्थंचनदींवालुकिनींतथा ॥ वरूथींगोमतींचैवभीमंशालवनंतथा ॥ २६ ॥ प्रजाश्चबहुसाहस्रीःस्फीतान्जनपदानपि ॥ सगत्वादूरमध्वानंत्वरितःकपिकुंजरः ॥ २७ ॥ आससादद्रुमान्फुल्लान्नंदिग्रामसमीपगान् ॥ सुराधिपस्योपवनेयथाचैत्ररथेद्रुमान् ॥ २८ ॥ स्त्रीभिःसपुत्रैःपौत्रैश्चरममाणैःस्वलंकृतैः ॥ क्रोशमात्रेत्वयोध्यायाश्चीरकृष्णाजिनांबरं ॥ २९ ॥ ददर्शभरतंदीनंकृशमाश्रमवासिनं ॥ जटिलंमलदिग्धांगंभ्रातृव्यसनकर्शितं ॥ ३० ॥ फलमूलाशिनंदांतंतापसंधर्मचारिणं ॥ समुन्नतजटाभारंवल्कलाजिनवाससं ॥ ३१ ॥ नियतंभावितात्मानंब्रह्मर्षिसमतेजसं ॥ पादुकेतेपुरस्कृत्यप्रशासंतंवसुंधरां ॥ ३२ ॥ चातुर्वर्ण्यस्यलोकस्यत्रातारंसर्वतोभयात् ॥ उपस्थितममात्यैश्चशुचिभिश्चपुरोहितैः ॥ ३३ ॥ बलमुख्यैश्चयुक्तैश्चकाषायांबरधारिभिः ॥ नहितेराजपुत्रंतंचीरकृष्णाजिनांबरं ॥ ३४ ॥ परिभोक्तुंव्यवस्यंतिपौरावैधर्मवत्सलाः ॥ तंधर्ममिवधर्मज्ञंदेहबंधमिवापरं ॥ ३५ ॥ उवाचप्रांजलिर्वाक्यंहनूमान्मारुतात्मजः ॥ वसंतंदंडकारण्येयंत्वंचीरजटाधरं ॥ ३६ ॥

चात्रद्रष्टव्यं ॥ २८ ॥ स्वलंकृतैरममाणैःपुत्रपौत्रैःसहिताभिःस्त्रीभिर्गृह्यमाणपुष्पाणितिद्रुमविशेषणं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ भावितात्मानंध्यातपरमात्मानं अतएवब्रह्मर्षिसमतेजसं ॥ ३२ ॥ चातुर्वर्ण्यस्यलोकस्य स्वार्थेष्यञ् चतुर्वर्णरूपस्यलोकस्य ॥ ३३ ॥ बलमुख्यैर्बलाध्यक्षैःयुक्तैःकाषायांबरधारिभिः यथाराजातथाप्रजेतिन्यायात् तदेवाह नहितेइति ॥ ३४ ॥ परिभोक्तुंपरित्यज्यभोक्तुं द्वितीयइवशब्दोवाक्यालंकारे इहेतिवैकत्रपाठः देहबंधंमनुष्यदेहसंबंधवंतं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

शोकंत्यजसुदारुणमित्यनेनास्यपायोक्तोभिप्रवेशोयमःसूचितइतिबोध्यं ॥ ३७ ॥ अस्मिन्मुहूर्ते अचिरादित्यर्थः संगतोभविष्यसीतिशेषः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ उत्कटहर्षोपिचित्तवैवश्यहेतुरितिकृत्वापपातेत्यवदि ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अशोकजैर्हर्षजैरित्यश्रुबिंदुभिरित्यनेनान्वितं ॥ ४२ ॥ अनुकोशस्तकृपया प्रियाख्यानस्य कर्तरिल्युट् प्रियाख्यानकर्तुःकिंप्रियंददामिएतत्प्रियाख्यानसमंनकिंचित्पश्यामीतिभावः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ निशम्यप्रहर्षितोरामदिदृक्षया अत्रयुक्तोभवदितिशेषः ॥ ४६ ॥ कतक० ॥ ११८ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामा

अनुशोचसिकाकुत्स्थंसत्वांकौशलमब्रवीत् ॥ प्रियमाख्यामितेदेवशोकंत्यजसुदारुणं ॥ ३७ ॥ अस्मिन्मुहूर्तेभ्रात्रात्वंरामेणसहसंगतः ॥ निहत्यरावणंरामःप्रतिलभ्यचमैथिलीं ॥ ३८ ॥ उपयातिसमृद्धार्थःसहमित्रैर्महाबलैः ॥ लक्ष्मणश्चमहातेजावैदेहीचयशस्विनी ॥ सीतासमग्रारामेणमहेंद्रेणशचीयथा ॥ ३९ ॥ एवमुक्तोहनुमताभरतःकैकयीसुतः ॥ पपातसहसाहृष्टोहर्षान्मोहमुपागमत् ॥ ४० ॥ ततोमुहूर्तादुत्थायप्रत्याश्वस्यचराघवः ॥ हनूमंतमुवाचेदंभरतःप्रियवादिनं ॥ ४१ ॥ अशोकजैःप्रीतिमयैःकपिमालिंग्यसंभ्रमात् ॥ सिषेचभरतःश्रीमान्विपुलैरश्रुबिंदुभिः ॥ ४२ ॥ देवोवामानुषोवात्वमनुक्रोशादिहागतः ॥ प्रियाख्यानस्यतेसौम्यददामिब्रुवतःप्रियं ॥ ४३ ॥ गवांशतसहस्रंचग्रामाणांचशतंपरं ॥ सकुंडलाःशुभाचाराभार्याःकन्यास्तुषोडश ॥ ४४ ॥ हेमवर्णाःसुनासोरूःशशिसौम्याननाःस्त्रियः ॥ सर्वाभरणसंपन्नाःसंपन्नाःकुलजातिभिः ॥ ४५ ॥ निशम्यरामागमनंनृपात्मजःकपिप्रवीरस्यतदाद्भुतोपमं ॥ प्रहर्षितोरामदिदृक्षयाभवत्पुनश्चहर्षादिदमब्रवीद्वचः ॥ ४६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२७ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ बहूनिनामवर्षाणिगतस्यसुमहद्वनं ॥ शृणोम्यहंप्रीतिकरंममनाथस्यकीर्तनं ॥ १ ॥ कल्याणीवतगाथेयंलौकिकीप्रतिभातिमां ॥ एतिजीवंतमानंदोनरंवर्षशतादपि ॥ २ ॥ राघवस्यहरीणांचकथमासीत्समागमः ॥ कस्मिन्देशेकिमाश्रित्यतत्त्वमाख्याहिपृच्छतः ॥ ३ ॥

यणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेसप्तविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२७ ॥ ॥ ६ ॥ बहूनिवर्षाणिसुमहद्वनंगतस्यममनाथस्यकीर्तनंशृणोम्यहं ॥ १ ॥ अतइयंलौकिकीगाथाकल्याणीतिमांप्रतिभाति यतेतिहर्षे तांगाथामाह एतीति सहमित्रैरित्यस्यसुग्रीवादिमित्रसहितैरित्यर्थतन्मुखादवगत्यपृच्छति राघवस्येति किमाश्रित्य किन्निमित्तमाश्रित्येत्यर्थः ॥ ३ ॥

॥२०९॥

वृस्यांतापसासने ॥ ४ ॥ यथाशब्दानांतवानुभवसिद्धइत्यर्थः मातूराज्ञावरौदत्तौ ततएवराज्ञारामःप्रव्राजितइतियथातवानुभवसिद्धमित्यर्थः ॥ ५ ॥ एवमन्येपि राजगृहात्तदाख्यात्केकयपुरात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ विसर्जितंरामेणेतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ परिद्यूनंपरिक्षीणंपीडितमितियावत् ॥ १० ॥ तत्तदनंतरं ॥ ११ ॥ १२ ॥ निखातेगर्ते प्रक्षिपंतिस्म प्रक्षिप्तवंतावित्यर्थः

सपृष्टोराजपुत्रेणबृस्यांसमुपवेशितः ॥ आचचक्षेततःसर्वंरामस्यचरितंवने ॥ ४ ॥ यथाप्रव्राजितोरामोमातुर्दत्तौवरौतव ॥ यथाचपुत्रशोकेनराजादशरथोमृतः ॥ ५ ॥ यथादूतैस्त्वमानीतस्तूर्णंराजगृहात्प्रभो ॥ त्वयायोध्यांप्रविष्टेनयथाराज्यंनचेप्सितं ॥ ६ ॥ चित्रकूटगिरिंगत्वाराज्येनामित्रकर्शनः निमंत्रितस्त्वयाभ्राताधर्ममाचरतासतां ॥ ७ ॥ स्थितेनराज्ञोवचनेयथाराज्यंविसर्जितं ॥ आर्यस्यपादुकेगृह्ययथासिपुनरागतः ॥ ८ ॥ सर्वमेतन्महाबाहोयथावद्विदितंतव ॥ त्वयिप्रतिप्रयातेतुयद्वृत्तंतन्निबोधमे ॥ ९ ॥ अपयातेत्वयितदासमुद्भ्रांतमृगद्विजं ॥ परिद्यूनमिवात्यर्थंतद्वनंसमपद्यत ॥ १० ॥ तद्धस्तिमृदितंघोरंसिंहव्याघ्रमृगाकुलं ॥ प्रविवेशाथविजनंसमहद्दंडकावनं ॥ ११ ॥ तेषांपुरस्ताद्बलवान्गच्छतांगहनेवने ॥ विनदन्सुमहानादंविराधःप्रत्यदृश्यत ॥ १२ ॥ तमुत्क्षिप्यमहानादमूर्ध्वबाहुमधोमुखं ॥ निखातेप्रक्षिपंतिस्मनदंतमिवकुंजरं ॥ १३ ॥ तत्कृत्वादुष्करंकर्मभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ सायाह्नेशरभंगस्यरम्यमाश्रममीयतुः ॥ १४ ॥ शरभंगेदिवंप्राप्तेरामःसत्यपराक्रमः ॥ अभिवाद्यमुनीन्सर्वान्जनस्थानमुपागमत् ॥ १५ ॥ चतुर्दशसहस्राणिजनस्थाननिवासिनां ॥ हतानिवसतातत्रराघवेणमहात्मना ॥ १६ ॥ एकेनसहसंगम्यरामेणरणमूर्धनि ॥ अह्नश्चतुर्थभागेननिःशेषाराक्षसाःकृताः ॥ १७ ॥ महाबलामहावीर्यास्तपसोविघ्नकारिणः ॥ निहताराघवेणाजौदंडकारण्यवासिनः ॥ १८ ॥ राक्षसाश्चविनिष्पिष्टाःखरश्चनिहतोरणे ॥ दूषणंचाग्रतोहत्वात्रिशिरास्तदनंतरं ॥ १९ ॥ पश्चाच्छूर्पणखानामरामपार्श्वमुपागता ॥ ततोरामेणसंदिष्टोलक्ष्मणःसहसोत्थितः ॥ २० ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अह्नश्चतुर्थभागेन इदंचराक्षसार्दनयुद्धसन्नाहसीतागुहाप्रेषणादिसर्वव्यापारापेक्षया युद्धकालस्त्वर्धाधिकमुहूर्तेनेत्यारण्यकांडेउक्तः ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ननुरक्षसांवधेकोहेतुस्तत्राह पश्चादिति जनस्थानोपागमानंतरमित्यर्थः ॥ २० ॥

कर्णनासेचिच्छेद ततस्तत्प्रेरितचतुर्दशसहस्ररक्षसांवधइतिशेषः ततःखरादिवधानंतरं तेनलक्ष्मणेनपूर्वमर्दितासाबालामूर्खारावणमुपागमत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ मृगमितिशेषः दृष्ट्वाराममब्रवीत् तदेवाह अयंमृगोगृह्यतां गृहीतेनानेनआश्रमोमनोहरोभविष्यति ॥ २३ ॥ अनुधावतिअनुधावतिस्म ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ सहसाबलात्कारेण ॥ २७ ॥ विस्मितादद्दृशुः सुग्री

प्रगृह्यखड्गंचिच्छेदकर्णनासेमहाबलः ॥ ततस्तेनार्दिताबालारावणंसमुपागता ॥ २१ ॥ रावणानुचरोघोरोमारीचोनामराक्षसः ॥ लोभयामासवैदेहींभूत्वारत्नमयोमृगः ॥ २२ ॥ सारामव्रवीद्दृष्ट्वावैदेहीगृह्यतामिति ॥ अयंमनोहरःकांतआश्रमोनोभविष्यति ॥ २३ ॥ ततोरामोधनुष्पाणिर्मृगंतमनुधावति ॥ सतंजघानधावंतंशरेणानतपर्वणा ॥ २४ ॥ अथसौम्यदशग्रीवोमृगयांयातिराघवे ॥ लक्ष्मणेचापिनिष्क्रांतेप्रविवेशाश्रमंतदा ॥ २५ ॥ जग्राहतरसासीतांग्रहःखेरोहिणीमिव ॥ त्रातुकामंततोयुद्धेहत्वागृध्रंजटायुषं ॥ २६ ॥ प्रगृह्यसहसासीतांजगामाशुसराक्षसः ॥ ततस्त्वद्भुतसंकाशाःस्थिताःपर्वतमूर्धनि ॥ २७ ॥ सीतांगृहीत्वागच्छंतंवानराःपर्वतोपमाः ॥ ददृशुर्विस्मिताकारारावणंराक्षसाधिपं ॥ २८ ॥ ततःशीघ्रतरंगत्वातद्विमानंमनोजवं ॥ आरुह्यसहवैदेह्यापुष्पकंसमहाबलः ॥ २९ ॥ प्रविवेशतदालंकांरावणोराक्षसेश्वरः ॥ तांसुवर्णपरिष्कारेशुभेमहतिवेश्मनि ॥ ३० ॥ प्रवेश्यमैथिलींवाक्यैःसांत्वयामासरावणः ॥ तृणवद्भाषितंतस्यतंचनैर्ऋतपुंगवं ॥ ३१ ॥ अचिंतयंतीवैदेहीत्यशोकवनिकांगता ॥ न्यवर्तततदारामोमृगंहत्वातदावने ॥ ३२ ॥ निवर्तमानःकाकुत्स्थोदृष्ट्वागृध्रंसविव्यथे ॥ गृध्रंहतंतदादृष्ट्वारामःप्रियतरंपितुः ॥ ३३ ॥ मार्गमाणस्तुवैदेहींराघवःसहलक्ष्मणः ॥ गोदावरीमनुचरन्वनोद्देशांश्चपुष्पितान् ॥ ३४ ॥ आसेदतुर्महारण्येकबंधंनामराक्षसं ॥ ततःकबंधवचनाद्रामःसत्यपराक्रमः ॥ ३५ ॥ ऋष्यमूकगिरिंगत्वासुग्रीवेणसमागतः ॥ ततःसमागमःपूर्वंप्रीत्याहार्दोव्यजायत ॥ ३६ ॥

वादयइतिभावः ॥ २८ ॥ ततइति अनेनमार्गेकचित्स्थापितंगुप्तेदेशेआसीत्स्मृतिमात्रेणवातदुपस्थानंबोध्यं ॥ २९ ॥ तदाततइत्यर्थः सुवर्णपरिष्कारेसुवर्णप्राकारे ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तृणवदचिंतयंतीअगणयंती ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कबंधवचनान्निहतदग्धकबंधवचनादित्यर्थः ॥ ३५ ॥ तयोःपूर्वंपरस्परसान्निध्यात्पूर्वंरामस्यश्रवणेनसुग्रीवस्यदूराद्दर्शनेनहार्दःसमागमोमानसंसख्यंजातमित्यर्थः ॥ ३६ ॥

तत्रहेतुमाह भ्रात्रेति अतस्तयोःपरस्परसंवादात्प्रगाढःप्रणयआसीत् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ रामायेति अत्रक्रमोनविवक्षितः ॥ ३९ ॥ आदिष्टानियुक्ताः ॥ ४० ॥ विप्रनष्टानांबिलप्रवेशानं

भ्रात्रानिरस्तःक्रुद्धेनसुग्रीवोवालिनापुरा ॥ इतरेतरसंवादात्प्रगाढःप्रणयस्तयोः ॥ ३७ ॥ रामःस्वबाहुवीर्येणस्वराज्यंप्रत्यपादयत् ॥ वालिनंसमरेहत्वामहाकायंमहाबलं ॥ ३८ ॥ सुग्रीवःस्थापितोराज्येसहितःसर्ववानरैः ॥ रामायप्रतिजानीतेराजपुत्र्यास्तुमार्गणं ॥ ३९ ॥ आदिष्टावानरेंद्रेणसुग्रीवेणमहात्मना ॥ दशकोट्यःप्लवंगानांसर्वाःप्रस्थापितादिशः ॥ ४० ॥ तेषांनोविप्रनष्टानांविंध्येपर्वतसत्तमे ॥ भृशंशोकाभितप्तानांमहान्कालोत्यवर्तत ॥ ४१ ॥ भ्रातातुगृध्रराजस्यसंपातिर्नामवीर्यवान् ॥ समाख्यातिस्मवसतींसीतांरावणमंदिरे ॥ ४२ ॥ सोहंदुःखपरीतानांदुःखंतज्ज्ञातिनांनुदन् ॥ आत्मवीर्यंसमास्थाययोजनानांशतंप्लुतः ॥ तत्राहमेकामद्राक्षमशोकवनिकांगतां ॥ ४३ ॥ कौशेयवस्त्रांमलिनांनिरानंदांदृढव्रतां ॥ तयासमेत्यविधिवत्पृष्ट्वासर्वमनिंदितां ॥ ४४ ॥ अभिज्ञानंमयादत्तंरामनामांगुलीयकं ॥ अभिज्ञानंमणिंलब्ध्वाचरितार्थोहमागतः ॥ ४५ ॥ मयाचपुनरागम्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ अभिज्ञानंमयादत्तमर्चिष्मान्समहामणिः ॥ ४६ ॥ श्रुत्वातांमैथिलींरामस्त्वाशशंसेचजीवितं ॥ जीवितांतमनुप्राप्तःपीत्वामृतमिवातुरः ॥ ४७ ॥ उद्योजयिष्यन्नुद्योगंदध्रेलंकावधेमनः ॥ जिघांसुरिवलोकांतेसर्वांल्लोकान्विभावसुः ॥ ४८ ॥ ततःसमुद्रमासाद्यनलंसेतुमकारयत् ॥ अतरत्कपिवीराणांवाहिनीतेनसेतुना ॥ ४९ ॥ प्रहस्तमवधीन्नीलःकुंभकर्णंतुराघवः ॥ लक्ष्मणोरावणसुतंस्वयंरामस्तुरावणं ॥ ५० ॥ सशक्रेणसमागम्ययमेनवरुणेनच ॥ महेश्वरस्वयंभूभ्यांतथादशरथेनच ॥ ५१ ॥ तैश्चदत्तवरःश्रीमानृषिभिश्चसमागतैः ॥ सुरर्षिभिश्चकाकुत्स्थोवरांल्लेभेपरंतपः ॥ ५२ ॥ सतुदत्तवरःप्रीत्यावानरैश्चसमागतः ॥ पुष्पकेणविमानेनकिष्किंधामभ्युपागमत् ॥ ५३ ॥

तरंनिर्गममार्गमजानतां विप्रकृष्टानामितिपाठेऽतीतकालानामित्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ज्ञातिनामित्यत्रदीर्घाभावआर्षः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ मणिंसीतासकाशाच्चूडामणिंलब्ध्वेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ उद्युज्यतेजयोनेनेतिउद्योगंबलंतयोजयिष्यन्प्रोत्साहयिष्यन् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

मुनिसन्निधावद्यवसंतंश्वोद्रष्टुमर्हसि आश्विनशुक्लचतुर्दश्यामश्विनीतद्दुर्षेइतिषष्ठ्यांपुष्यस्यसंभवः पूर्णिमायामश्विन्यामपिएकर्क्षक्षयेणवा ॥ ५४ ॥ कृतांजलिः रामंस्मृत्वेतिशेषः मेम नोरथःपूर्णःखल्वित्युवाच ॥ ५५ ॥ कतक० ॥ ११९ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टाविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२८ ॥ ॥ परमानंदंतत्करंवचइतिशेषः ॥ १ ॥ दैवतानिकुलदैवतानि नगरस्यचैत्यानिसाधारणदेवतायतमानि अर्चंतुअर्चयंतु ॥ २ ॥ स्तुतिपुराणज्ञाइतिसूतलक्षणरूपंसूतविशेषणं वैतालिकाःवं शावलीकीर्तकाः ॥ ३ ॥ राजदारासातरः सैन्याःराजभवनाद्बहिर्मतोभ्यंतराःसेनागणाःआढविकांतसेनाभेदास्तथांगनागणाः श्रेणीनानाजातीयसंघः ॥ ४ ॥ ५ ॥ विष्टीर्भृतिकरान्

तांगंगांपुनरासाद्यवसंतंमुनिसन्निधौ ॥ अविघ्नंपुष्ययोगेनश्वोरामंद्रष्टुमर्हसि ॥ ५४ ॥ ततःसवाक्यैर्मधुरैर्हनूमतोनिशम्यहृष्टोभरतःकृतांजलिः ॥ उवाचवाणींमनसःप्रहर्षिणींचिरस्यपूर्णःखलुमेमनोरथः ॥ ५५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेअष्टाविंशाधिकश ततमःसर्गः ॥ १२८ ॥ ॥ ६ ॥ श्रुत्वातुपरमानंदंभरतःसत्यविक्रमः ॥ हृष्टमाज्ञापयामासशत्रुघ्नंपरवीरहा ॥ १ ॥ दैवतानिचसर्वाणिचैत्यानिन गरस्यच ॥ सुगंधमाल्यैर्वादित्रैरर्चंतुशुचयोनराः ॥ २ ॥ सूताःस्तुतिपुराणज्ञाःसर्वेवैतालिकास्तथा ॥ सर्वेवादित्रकुशलागणिकाश्चैवसर्वशः ॥ ३ ॥ राजदारास्तथामात्याःसैन्याःसेनांगनागणाः ॥ ब्राह्मणाश्चसराजन्याःश्रेणीमुख्यास्तथागणाः ॥ ४ ॥ अभिनिर्यांतुरामस्यद्रष्टुंशशिनिभंमुखं ॥ भरत स्यवचःश्रुत्वाशत्रुघ्नःपरवीरहा ॥ ५ ॥ विष्टीरनेकसाहस्रीश्चोदयामासभागशः ॥ समीकुरुतनिम्नानिविषमाणिसमानिच ॥ ६ ॥ स्थानानिचनिरस्यं तांनंदिग्रामादितःपरं ॥ सिंचंतुपृथिवींकृत्स्नांहिमशीतेनवारिणा ॥ ७ ॥ ततोभ्यवकिरंत्वन्येलाजैःपुष्पैश्चसर्वतः ॥ समुच्छ्रितपताकास्तुरथ्याःपुरव रोत्तमे ॥ ८ ॥ शोभयंतुचवेश्मानिसूर्यस्योदयनंप्रति ॥ स्रग्दाममुक्तपुष्पैश्चसुवर्णैःपंचवर्णकैः ॥ ९ ॥

भागशोविभज्येतिशेषः विषमाणिस्थलानिअत्युन्नतदेशाः समानिचस्थानानि निरस्यंतांअयंभेदोनिराक्रियतां सर्वसमंक्रियतामितियावत् ॥ ६ ॥ इतोनंदिग्रामात्परंयावदयोध्यां ता वतएवगंतव्यदेशत्वादितिभावः ॥ ७ ॥ समुच्छ्रितपताकारथ्याःकर्म ॥ ८ ॥ सूर्यस्योदयनंप्रति श्वःसूर्योदयकालेयथासर्वंसज्जंभवतितथाकुरुतेत्यर्थः विरलपुष्पबंधाःस्रजः निबिडपुष्प बंधंदाम मुक्तपुष्पाणिबंधरहितानिपुष्पाणि पुष्पविशेषणंसुवर्णैरिति पंचवर्णकैःपंचवर्णकल्पितैरलंकारैः ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ धृष्ट्यादयोष्टमंत्रिणोनिर्ययुः उदयात्पूर्वंयथोक्तराजमार्गसत्कारंकृत्वाप्रातर्निर्ययुरित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ नैगमावणिजः वैदेहकःसार्थवाहोनैगमोवा णिजोवणिगित्यमरः ॥ १६ ॥ आर्यपादौश्रीरामपादुके ॥ १७ ॥ १८ ॥ उपवासकृशइत्यनेनरामादेरपिकिंचित्कालमुपवासोनुमेयः तत्पूर्वंआगमनश्रवणपूर्वकं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

राजमार्गमसंबाधंकिरंतुशतशोनराः ॥ ततस्तच्छासनंश्रुत्वाशत्रुघ्नस्यमुदान्विताः ॥ १० ॥ धृष्टिर्जयंतोविजयःसिद्धार्थश्चार्थसाधकः ॥ अशोकोमं त्रपालश्चसुमंत्रश्चापिनिर्ययुः ॥ ११ ॥ मत्तैर्नागसहस्रैश्चसध्वजैःसुविभूषितैः ॥ अपरेहेमकक्षाभिःसगजाभिःकरेणुभिः ॥ १२ ॥ निर्ययुस्तुरगाक्रां तारथैश्चसुमहारथाः ॥ शक्त्यृष्टिपाशहस्तानांसध्वजानांपताकिनां ॥ १३ ॥ तुरगाणांसहस्रैश्चमुख्यैर्मुख्यतरान्वितैः ॥ पदातीनांसहस्रैश्चवीराःपरिवृ ताययुः ॥ १४ ॥ ततोयानान्युपारूढाःसर्वादशरथस्त्रियः ॥ कौसल्यांप्रमुखेकृत्वासुमित्रांचापिनिर्ययुः ॥ १५ ॥ द्विजातिमुख्यैर्धर्मात्माश्रेणीमुख्यैःसनै गमैः ॥ माल्यमोदकहस्तैश्चमंत्रिभिर्भरतोवृतः ॥ १६ ॥ शंखभेरीनिनादैश्चवंदिभिश्चाभिनंदितः ॥ आर्यपादौगृहीत्वातुशिरसाधर्मकोविदः ॥ १७ ॥ पांडुरंछत्रमादायशुक्लमाल्योपशोभितं ॥ शुक्लेचवालव्यजनेराजार्हेहेमभूषिते ॥ १८ ॥ उपवासकृशोदीनश्चीरकृष्णाजिनांबरः ॥ भ्रातुरागमनंश्रुत्वा तत्पूर्वंहर्षमागतः ॥ १९ ॥ प्रत्युद्ययौतदारामंमहात्मासचिवैःसह ॥ अश्वानांखुरशब्दैश्चरथनेमिस्वनेनच ॥ २० ॥ शंखदुंदुभिनादेनसंचचालेवमेदि नी ॥ गजानांबृंहितैश्चापिशंखदुंदुभिनिःस्वनैः ॥ २१ ॥ कृत्स्नंतुनगरंतत्तुनंदिग्राममुपागमत् ॥ समीक्ष्यभरतोवाक्यमुवाचपवनात्मजं ॥ २२ ॥ कच्चि न्नखलुकापेयीसेव्यतेचलचित्तता ॥ नहिपश्यामिकाकुत्स्थंराममार्यंपरंतपं ॥ २३ ॥ कच्चिन्नचानुदृश्यंतेकपयःकामरूपिणः ॥ अथैवमुक्तेवचनेहनू मानिदमब्रवीत् ॥ २४ ॥

॥ २२ ॥ यावन्नदूरंयातोस्मिक्षिप्रमागंतुमर्हसीतिहनूमंतंप्रतिरामोक्तेर्भरतेसर्वांकथामुक्त्वापुनारामसमीपंगत्वारामंप्रतिभरतवृत्तांतंनिवेद्यपुनर्नंदिग्रामंप्रतिरामाज्ञयागतेएतद्भरतवचस्तंप्रती तिबोध्यं कापेयीकपिस्वभावप्रयुक्ताचलचित्तता नसेव्यतेनानुष्ठीयतेकच्चित् मिथ्यानोच्यतेकच्चिदित्यर्थः कुतएवंशंकातत्राह नहीति ॥ २३ ॥ २४ ॥

एवंमिथ्यावादित्वशंकायांतन्निवृत्तयेऽर्थ्यमर्थादनपेतंविज्ञापयन्निदमब्रवीत् सदाफलत्वादिविशिष्टान्वृक्षान्प्राप्यप्रहृष्टानांवनौकसांभूमौनिःस्वनःश्रूयतेऽतस्त्वंप्रयाहीतिशेषः ॥ २५ ॥ वृक्षाणांतथाविधत्वंकुतस्तत्राह भरद्वाजप्रसादेनेति तेनापिकथमेवंशक्यंतत्राह तस्यचेति भरद्वाजस्यचेत्यर्थः वासवेनेति तत्तपःप्रसादितेनेत्यर्थः ॥ २६ ॥ यदेवमतःससैन्यस्यतवराम स्यचभरद्वाजेनसर्वगुणान्वितमातिथ्यंकृतं ॥ २७ ॥ यतोध्वनिःश्रूयतेऽतःसासेनागोमतीतरतीतिमन्ये वालुकीमितिपाठांतरं क्षणानंतरमाह रजोवर्षमिति ॥ २८ ॥ क्षणोत्तरमाह तदेतदि

अर्थ्यंविज्ञापयन्नेवभरतंसत्यविक्रमं ॥ सदाफलान्कुसुमितान्वृक्षान्प्राप्यमधुस्रवान् ॥ २५ ॥ भरद्वाजप्रसादेनमत्तभ्रमरनादितान् ॥ तस्यचैववरो दत्तोवासवेनपरंतप ॥ २६ ॥ ससैन्यस्यतदातिथ्यंकृतंसर्वगुणान्वितं ॥ निःस्वनःश्रूयतेभीमःप्रहृष्टानांवनौकसां ॥ २७ ॥ मन्येवानरसेनासानदींतर तिगोमतीं ॥ रजोवर्षंसमुद्भूतंपश्यसालवनंप्रति ॥ २८ ॥ मन्येसालवनंरम्यंलोलयंतिप्लवंगमाः ॥ तदेतद्दृश्यतेदूराद्विमानंचंद्रसन्निभं ॥ २९ ॥ विमा नंपुष्पकंदिव्यंमनसाब्रह्मनिर्मितं ॥ रावणंबांधवैःसार्धंहत्वालब्धंमहात्मना ॥ ३० ॥ तरुणादित्यसंकाशंविमानंरामवाहनं ॥ धनदस्यप्रसादेनदिव्यमे तन्मनोजवं ॥ ३१ ॥ एतस्मिन्भ्रातरौवीरौवैदेह्यासहराघवौ ॥ सुग्रीवश्चमहातेजाराक्षसश्चविभीषणः ॥ ३२ ॥ ततोहर्षसमुद्भूतोनिःस्वनोदिवमस्पृ शत् ॥ स्त्रीबालयुववृद्धानांरामोयमितिकीर्तिते ॥ ३३ ॥ रथकुंजरवाजिभ्यस्तेवतीर्यमहींगताः ॥ ददृशुस्तंविमानस्थंनराःसोममिवांबरे ॥ ३४ ॥ प्रांज लिर्भरतोभूत्वाप्रहृष्टोराघवोन्मुखः ॥ यथार्थेनार्घ्यपाद्याद्यैस्ततोराममपूजयत् ॥ ३५ ॥ मनसाब्रह्मणासृष्टेविमानेभरताग्रजः ॥ रराजपृथुदीर्घाक्षोव ज्रपाणिरिवामरः ॥ ३६ ॥ ततोविमानाग्रगतंभरतोभ्रातरंतदा ॥ ववंदेप्रणतोरामंमेरुस्थमिवभास्करं ॥ ३७ ॥ ततोरामाभ्यनुज्ञातंतद्विमानमनुत्त मं ॥ हंसयुक्तंमहावेगंनिपपातमहीतले ॥ ३८ ॥

ति ॥ २९ ॥ मनसाब्रह्मनिर्मितं ब्रह्मणास्रष्टृत्वसाम्याद्विश्वकर्मणानिर्मितं ॥ ३० ॥ एतद्दिव्यंमनोजवंविमानंप्रसादेनब्रह्मणःप्रसादेनधनदस्यभवतीतिशेषः परेणतपसालेभेयत्कुबेरःपिताम हादितिसुंदरकांडोक्तेः ॥ ३१ ॥ एतस्मिन्विमानेराघवौसुग्रीवोविभीषणश्चतिष्ठतीतिशेषः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ततआसन्नेभरतादयस्तंददृशुरित्याह ददृशुरिति ॥ ३४ ॥ यथार्थेनस्वागतेन अन्वर्थेनस्वागतेनेत्यर्थः यस्यागमनंपरमकल्याणंतत्स्वागतमित्यर्थानुगतिमतेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥२१२॥

अभ्यवादयत् अभ्यवंददित्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ लक्ष्मणमासाद्यवंदमानंलक्ष्मणंपरिष्वंगादिनासंभाव्य अन्येद्युःपांचजन्यात्माकैकेय्यांभरतोभवत् तदन्येद्युःसुमित्रायामनंतात्माचल क्ष्मणः सुदर्शनात्माशत्रुघ्नोद्वौजातौयुगपत्प्रियेइतिपाद्मेशिवोक्तेः वैदेहीमभ्यवादयत्अभ्यवंदत परेतु यद्यपिलक्ष्मणोभरतात्कनिष्ठोवयसा स्पष्टंचेदंजन्मप्रकरणे तथापिज्येष्ठानुवर्तनेन स्वापेक्षयाधिकगुणत्वेनस्वव्यवहारेणज्येष्ठानुवृत्तिरेवंकर्तव्येतिभरतंप्रत्युपदेशदानेनचगुरुत्वबुद्ध्यातस्यनतिरुचितैव किंचकौसल्यायैप्रथमंदत्तपायसांशजत्वाल्लक्ष्मणस्यज्येष्ठत्वं ततोहि

आरोपितोविमानंतद्भरतःसत्यविक्रमः ॥ राममासाद्यमुदितःपुनरेवाभ्यवादयत् ॥ ३९ ॥ तंसमुत्थायकाकुत्स्थश्चिरस्याक्षिपथंगतं ॥ अंकेभरतमा रोप्यमुदितःपरिषस्वजे ॥ ४० ॥ ततोलक्ष्मणमासाद्यवैदेहींचपरंतपः ॥ अथाभ्यवादयत्प्रीतोभरतोनामचाब्रवीत् ॥ ४१ ॥ सुग्रीवंकेकयीपुत्रोजांब वंतमथांगदं ॥ मैंदंचद्विविदंनीलमृषभंचैवसस्वजे ॥ ४२ ॥ सुषेणंचनलंचैवगवाक्षंगंधमादनं ॥ शरभंपनसंचैवपरितःपरिषस्वजे ॥ ४३ ॥ तेकृत्वा मानुषंरूपंवानराःकामरूपिणः ॥ कुशलंपर्यपृच्छंस्तेप्रहृष्टाभरतंतदा ॥ ४४ ॥ अथाब्रवीद्राजपुत्रःसुग्रीवंवानरर्षभं ॥ परिष्वज्यमहातेजाभरतोधर्मि णांवरः ॥ ४५ ॥ त्वमस्माकंचतुर्णांवैभ्रातासुग्रीवपंचमः ॥ सौहृदाज्जायतेमित्रमपकारोरिलक्षणं ॥ ४६ ॥ विभीषणंचभरतःसांत्ववाक्यमथाब्रवी त् ॥ दिष्ट्यात्वयासहायेनकृतंकर्मसुदुष्करं ॥ ४७ ॥ शत्रुघ्नश्चतदारामममभिवाद्यसलक्ष्मणं ॥ सीतायाश्चरणौवीरोविनयादभ्यवादयत् ॥ ४८ ॥ रामो मातरमासाद्यविवर्णांशोककर्शितां ॥ जग्राहप्रणतःपादौमनोमातुःप्रहर्षयन् ॥ ४९ ॥ अभिवाद्यसुमित्रांचकैकेयींचयशस्विनीं ॥ समातॄश्चततःस र्वाःपुरोहितमुपागमत् ॥ ५० ॥ स्वागतंतेमहाबाहोकौसल्यानंदवर्धन ॥ इतिप्रांजलयःसर्वेनागरारामममब्रुवन् ॥ ५१ ॥ तान्यंजलिसहस्राणिप्रगृही तानिनागरैः ॥ व्याकोशानीवपद्मानिददर्शभरताग्रजः ॥ ५२ ॥

कैकेय्यैपायसार्धदानंतदंशजश्चशत्रुघ्नइतिसएवभरतात्कनिष्ठः अतएववैदेहींचेतिचकारःस्वरसतःसंगच्छते अतएवचशत्रुघ्नकृतोलक्ष्मणनमस्कारउपपद्यते तयोर्युगपदुत्पन्नत्वादित्याहुः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ पंचमोभ्राताभ्रातृविषयकपंचत्वसंख्यापूरणः सौहृदात्तत्पूर्वकोपकारात् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ कैकेयींचयशस्विनीं अस्यामनो दार्ढ्येनराजानरकात्तारितोदेवाब्रह्मर्षयश्चपरमंसुखंप्रापारामस्यचयशोजातमतएषायशस्विन्येव ॥ ५० ॥ ५१ ॥ व्याकोशानिविकसितानि ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ एतत्एतावत्कालंमयारक्षितंन्यासभूतंमयिस्थितंराज्यंमयातेनिर्यातितंतुभ्यंनिवेदितं ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ विभीषणश्चबाष्पंमुमोच ईदृशाअपिभ्रातरःसंतीत्यानंदेनस्वस्यतद्वैपरीत्यजशोकेनच ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ पुरोहितस्यात्मसखस्येति वसिष्ठपुत्रस्यसुयज्ञस्येत्यर्थः आत्मसमस्येतिपाठांतरं ब्रह्मज्ञत्वादितिभावः वसिष्ठस्येत्यर्थइ

पादुकेतेतुरामस्यगृहीत्वाभरतःस्वयं ॥ चरणाभ्यांनरेंद्रस्ययोजयामासधर्मवित् ॥ ५३ ॥ अब्रवीच्चतदारामंभरतःसकृतांजलिः ॥ एतत्तेसकलंराज्यंन्यासंनिर्यातितंमया ॥ ५४ ॥ अद्यजन्मकृतार्थंमेसंवृत्तश्चमनोरथः ॥ यत्त्वांपश्यामिराजानमयोध्यांपुनरागतं ॥ ५५ ॥ अवेक्षतांभवान्कोशंकोष्ठागारंगृहंबलं ॥ भवतस्तेजसासर्वंकृतंदशगुणंमया ॥ ५६ ॥ तथाब्रुवाणंभरतंदृष्ट्वातंभ्रातृवत्सलं ॥ मुमुचुर्वानराबाष्पंराक्षसश्चविभीषणः ॥ ५७ ॥ ततःप्रहर्षाद्भरतमंकमारोप्यराघवः ॥ ययौतेनविमानेनससैन्योभरताश्रमं ॥ ५८ ॥ भरताश्रममासाद्यससैन्योराघवस्तदा ॥ अवतीर्यविमानाग्राद्वतस्थेमहीतले ॥ ५९ ॥ अब्रवीत्तुतदारामस्तद्विमानमनुत्तमं ॥ वहवैश्रवणंदेवमनुजानामिगम्यतां ॥ ६० ॥ ततोरामाभ्यनुज्ञातंतद्विमानमनुत्तमं ॥ उत्तरांदिशमुद्दिश्यजगामधनदालयं ॥ ६१ ॥ विमानंपुष्पकंदिव्यंसंगृहीतंतुरक्षसा ॥ अगमद्धनदंवेगाद्रामवाक्यप्रचोदितं ॥ ६२ ॥ पुरोहितस्यात्मसखस्यराघवोबृहस्पतेःशक्रइवामराधिपः ॥ निपीड्यपादौपृथगासनेशुभेसदैवतेनोपविवेशवीर्यवान् ॥ ६३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनत्रिंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२९ ॥ ॥ ७ ॥ शिरस्यंजलिमाधायकैकेयीनंदिवर्धनः ॥ बभाषेभरतोज्येष्ठंरामंसत्यपराक्रमं ॥ १ ॥ पूजितामामिकामातादत्तंराज्यमिदंमम ॥ तद्ददामिपुनस्तुभ्यंयथात्वमददाममम ॥ २ ॥

तितीर्थः ॥ ६३ ॥ कतक॰ ॥ १२० ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेएकोनत्रिंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२९ ॥ ॥ ७ ॥ शिरसीति ॥ १ ॥ त्वयामामिकामातापूजिता तदुक्तवनवासानुष्ठानात् मयाचित्रकूटेतवसमर्पितमिदंराज्यंत्वंपुनश्चित्रकूटएवममदत्तवान् तत्पुनस्तुभ्यमहंददामि ननुकथंदत्तस्यपुनर्दानंतत्राह यथेति यथात्वंमद्दत्तंराज्यंमह्यममददास्तथामयापित्वद्दत्तंतुभ्यंदीयतइत्यर्थः ॥ २ ॥ ॥२१३॥

ननुत्वद्दत्तराज्यभोगमहंकरिष्यामिराज्यंतुत्वमेवपालयेत्यत्राह धुरमिति एकाकिनास्वसमानधूर्वहबलीवर्दांतररहितेनबलीयसावृषभेणबलीवर्देनन्यस्तांक्षिप्तांकिशोरवत्पार्श्ववर्तिवडवाबालवत्सोयथावोढुंनोत्सहतेतथागुरुंराज्यस्यभारंवोढुंनाहमुत्सहे ॥ ३ ॥ नोत्सहेइत्यत्रहेतुमाह वारीति महतावारिवेगेनभिन्नःक्षरन्सेतुर्यथादुर्निबंधोबद्धुमशक्यएवमसंवृतमशक्यसंवरणंराज्यच्छिद्रंचोरादिनिबंधनंदुर्निबंधनंबद्धुमशक्यमित्येवमन्येऽहमितिशेषः ॥ ४ ॥ तवमार्गरक्षणीयरक्षणचातुर्यं ॥ ५ ॥ अंतर्निवेशनेगृहारामेकश्चिद्वृक्षआरोपितःसमहत्त्वादिगुणविशिष्टश्चजातस्ततःसपुष्पितोभूत्वाफलान्यदर्शयन्यदिविशीर्येतविशीर्णपुष्पोवास्वरूपतोवाविशीर्णोभवतिततोऽस्यफलस्यहेतोर्येनरोपितःसतदारोपणादिक्लेशस्यार्थंफलंनानुभवेदितिसयथात्व

धुरमेकाकिनान्यस्तांवृषभेणबलीयसा ॥ किशोरवद्गुरुंभारंनवोढुमहमुत्सहे ॥ ३ ॥ वारिवेगेनमहताभिन्नःसेतुरिवक्षरन् ॥ दुर्बंधनमिदंमन्येराज्यच्छिद्रमसंवृतं ॥ ४ ॥ गतिंखरइवाश्वस्यहंसस्येवचवायसः ॥ नान्वेतुमुत्सहेवीरतवमार्गमरिंदम ॥ ५ ॥ यथाचारोपितोवृक्षोजातश्चांतर्निवेशने ॥ महानपिदुरारोहोमहास्कंधःप्रशाखवान् ॥ ६ ॥ शीर्येतपुष्पितोभूत्वानफलानिप्रदर्शयन् ॥ तस्यनानुभवेदर्थंयस्यहेतोःसरोपितः ॥ ७ ॥ एषोपमामहाबाहोत्वमर्थंवेत्तुमर्हसि ॥ यद्यस्मान्मनुजेंद्रत्वंभर्ताभृत्यान्नशाधिहि ॥ ८ ॥ जगदद्याभिषिक्तंत्वामनुपश्यतुराघव ॥ प्रतपंतमिवादित्यंमध्याह्नेदीप्ततेजसं ॥ ९ ॥ तूर्यसंघातनिर्घोषैःकांचीनूपुरनिःस्वनैः ॥ मधुरैर्गीतशब्दैश्चप्रतिबुद्ध्यस्वशेष्वच ॥ १० ॥ यावदावर्ततेचक्रंयावतीचवसुंधरा ॥ तावत्त्वमिहलोकस्यस्वामित्वमनुवर्तय ॥ ११ ॥ भरतस्यवचःश्रुत्वारामःपरपुरंजयः ॥ तथेतिप्रतिजग्राहनिषसादासनेशुभे ॥ १२ ॥ ततःशत्रुघ्नवचनान्निपुणाःश्मश्रुवर्धनाः ॥ सुखहस्ताःसुशीघ्राश्चराघवंपर्यवारयन् ॥ १३ ॥

थाप्रयासः ॥ ६ ॥ ७ ॥ एषोपमातवहेमहाबाहोयदित्वंभक्तान्भृत्यानस्मान्नशाधितदेतिशेषः तमर्थंत्वंवेत्तुमर्हसि अन्यापदेशवचनार्थमित्यर्थः राज्ञाप्रजापालनार्थंमहतायत्नेनोत्पाद्यसंवर्धितेनत्वयाप्रजापालनंसंपादनीयंतदकरणेतुतादृशवृक्षतुल्यस्त्वमितिभावः ॥ ८ ॥ यदेवमतोजगदद्येत्यादि ॥ ९ ॥ तूर्यघोषादिभीराजोपचारैःप्रतिबुद्ध्यस्वशेष्वचेत्यर्थः ॥ १० ॥ चक्रंज्योतिश्चक्रंयावदावर्तते अनेनकालावधिरुच्यते यावतीचवसुंधरेतिदेशावधिरुच्यते ॥ ११ ॥ प्रतिजग्राह भरतस्यवचइतिशेषः ॥ १२ ॥ श्मश्रुवर्धनास्तच्छेदकानापिताइत्यर्थः वर्धनंच्छेदनेथवृद्धेआनंदनसभाजनइत्यमरः ॥ १३ ॥

पूर्वंत्विति अत्र भरतलक्ष्मणयोःस्नानाद्यभिधानकाले शत्रुघ्नस्यतदनभिधानंतुत्स्नानकारयितृत्वात् उपलक्षणंवा ॥ १४ ॥ १५ ॥ इक्ष्वाकुकुलवर्धनःशत्रुघ्नः ॥ १६ ॥ प्रतिकर्मालंकरणं
आत्मनैवनसैरंध्रीहस्तेनेत्यर्थः ॥ १७ ॥ शोभनमलंकरणं ॥ १८ ॥ अभिचक्रामसमीपमाजगाम ॥ १९ ॥ २० ॥ दिव्यनिभैर्दिव्यकांतिभिर्वस्त्रैर्युक्तौजग्मतुः रथस्थंराममनुजग्मतुरित्य

पूर्वंतुभरतेस्नातेलक्ष्मणेचमहाबले ॥ सुग्रीवेवानरेंद्रेचराक्षसेंद्रेविभीषणे ॥ १४ ॥ विशोधितजटःस्नातश्चित्रमाल्यानुलेपनः॥ महार्हवसनोपेतस्त
स्थौतत्रश्रियाज्वलन्॥ १५॥ प्रतिकर्मचरामस्यकारयामासवीर्यवान् ॥ लक्ष्मणस्यचलक्ष्मीवानिक्ष्वाकुकुलवर्धनः॥ १६॥ प्रतिकर्मचसीतायाः
सर्वादशरथस्त्रियः ॥ आत्मनैवतदाचक्रुर्मनस्विन्योमनोहरं ॥ १७॥ ततोवानरपत्नीनांसर्वासामेवशोभनं ॥ चकारयत्नात्कौसल्याप्रहृष्टापुत्रवत्स
ला॥ १८ ॥ ततःशत्रुघ्नवचनात्सुमंत्रोनामसारथिः ॥ योजयित्वाभिचक्रामरथंसर्वांगशोभनं॥ १९॥ अग्न्यर्कामलसंकाशंदिव्यंदृष्ट्वारथंस्थितं॥
आरुरोहमहाबाहूरामःपरपुरंजयः॥ २० ॥ सुग्रीवोहनुमांश्चैवमहेंद्रसदृशद्युती ॥ स्नातौदिव्यनिभैर्वस्त्रैर्जग्मतुःशुभकुंडलौ॥ २१ ॥ सर्वाभरणजुष्टा
श्चययुस्ताःशुभकुंडलाः ॥ सुग्रीवपत्न्यःसीताचद्रष्टुंनगरमुत्सुकाः ॥ २२ ॥ अयोध्यायांचसचिवाराज्ञोदशरथस्यच ॥ पुरोहितंपुरस्कृत्यमंत्रयामासु
रर्थवत्॥२३॥ अशोकोविजयश्चैवसिद्धार्थश्चसमाहिताः॥ मंत्रयन्रामवृद्ध्यर्थंवृत्त्यर्थंनगरस्यच॥२४॥ सर्वमेवाभिषेकार्थंजयार्हस्यमहात्मनः॥ क
र्तुमर्हथरामस्ययद्यन्मंगलपूर्वकं॥ २५॥ इतितेमंत्रिणःसर्वेसंदिश्यचपुरोहितः॥ नगरान्निर्ययुस्तूर्णंरामदर्शनबुद्धयः ॥ २६॥ हरियुक्तंसहस्राक्षोरथ
मिंद्रइवानघः ॥ प्रययौरथमास्थायरामोनगरमुत्तमं ॥ २७॥ जग्राहभरतोरश्मीन्शत्रुघ्नश्छत्रमाददे ॥ लक्ष्मणोव्यजनंतस्यमूर्ध्निसंवीजयंस्तदा
॥ २८॥ श्वेतंचवालव्यजनंजगृहेपरितःस्थितः॥ अपरंचंद्रसंकाशंराक्षसेंद्रोविभीषणः॥ २९॥

र्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ अयोध्यायांचेति तस्मिन्नंतरेइत्यादिः पुरोहितंवसिष्ठं अर्थवत्प्रयोजनोत्तमवत् रामाभिषेकोपयुक्तमशेषविचारंचक्रुरित्यर्थः ॥ २३ ॥ तदेवाह अशोकइत्यादि अ
शोकादयोरामवृद्ध्यर्थंनगरस्यचवृत्त्यर्थंसंगताःमंत्रयन्नमंत्रयन् ॥ २४ ॥ तदेवाह सर्वमेवेति कर्तुमर्हथेतिभृत्यान्प्रत्युक्तिः ॥ २५ ॥ मंत्रिणःपुरोहितश्चैवंसंदिश्यनिर्ययुः ॥ २६ ॥ २७ ॥
लक्ष्मणोव्यजनंतालवृंतमयं ॥ २८ ॥ अपरंश्वेतंवालव्यजनंविभीषणोजगृहे ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ नवनागसहस्राणि नवसहस्रसंख्याकगजानित्यर्थः ॥ ३२ ॥ शंखशब्दप्रणादैः शंखशब्दैर्जनानांहर्षप्रणादैश्चेत्यर्थः तदुक्तंपाद्मे आगतोरावणद्वेषीकुंभकर्णखरां
तकः अतिकायेंद्रजिच्छेत्तामहर्षिजनरक्षकः समागदेवताकार्यःसीतेशोलक्ष्मणानुजः सत्यैकनिरतःशास्तापरदारसहोदरः सुग्रीवराज्यदोधन्वीरावणानुजराज्यदः शरणागतसंत्राताधर्म

ऋषिसंघैस्तदाकाशेदेवैश्चसमरुद्गणैः॥ स्तूयमानस्यरामस्यशुश्रुवेमधुरध्वनिः ॥ ३० ॥ ततःशत्रुंजयंनामकुंजरंपर्वतोपमं॥ आरुरोहमहातेजाःसु
ग्रीवःप्लवगर्षभः॥ ३१ ॥ नवनागसहस्राणिययुरास्थायवानराः॥ मानुषंविग्रहंकृत्वासर्वाभरणभूषिताः ॥ ३२ ॥ शंखशब्दप्रणादैश्चदुंदुभीनांच
निःस्वनैः॥ प्रययौपुरुषव्याघ्रस्तांपुरींहर्म्यमालिनीं॥ ३३॥ ददृशुस्तेसमायांतंराघवंसपुरःसरं॥ विराजमानंवपुषारथेनातिरथंतदा ॥ ३४ ॥ तेवर्ध
यित्वाकाकुत्स्थंरामेणप्रतिनंदिताः॥ अनुजग्मुर्महात्मानंभ्रातृभिःपरिवारितं ॥ ३५ ॥ अमात्यैर्ब्राह्मणैश्चैवतथाप्रकृतिभिर्वृतः॥ श्रियाविरुरुचेस
मोनक्षत्रैरिवचंद्रमाः॥ ३६॥ सपुरोगामिभिस्तूर्यैस्तालस्वस्तिकपाणिभिः॥ प्रव्याहरद्भिर्मुदितैर्मंगलानिवृतोययौ॥ ३७॥ अक्षतंजातरूपंचगावः
कन्याःसहद्विजाः॥ नरामोदकहस्ताश्चरामस्यपुरतोययुः॥ ३८॥ सख्यंचरामःसुग्रीवेप्रभावंचानिलात्मजे॥ वानराणांचतत्कर्मव्याचचक्षेऽथमंत्रि
णां॥ ३९॥ श्रुत्वाचविस्मयंजग्मुरयोध्यापुरवासिनः॥ वानराणांचतत्कर्मराक्षसानांचतद्बलं॥ ४०॥ द्युतिमानेतदाख्यायरामोवानरसंयुतः॥ हृष्ट
पुष्टजनाकीर्णामयोध्यांप्रविवेशसः॥ ४१॥ ततोह्यभ्युच्छ्रयन्पौराःपताकाश्चगृहेगृहे॥ ऐक्ष्वाकाध्युषितंरम्यमाससादपितुर्गृहं॥ ४२॥ अथाब्रवीद्रा
जपुत्रोभरतंधर्मिणांवरं॥ अर्थोपहितयावाचामधुरंरघुनंदनः॥ ४३॥

स्थापनतत्परः रामोदाशरथिःश्रीमान्भगवान्भरताग्रजः शरण्योरामइत्येवंशुश्रुवेकाहलध्वनिरिति ॥ ३३ ॥ तेनागराः ॥ ३४ ॥ तेनागराः वर्धयित्वा आशीर्भिरितिशेषः ॥३५॥३६॥
तूर्यैस्तूर्यवादकैः स्वस्तिकश्चतालवदेवकरतलधार्यः मंगलानिप्रव्याहरद्भिरित्यन्वयः ॥ ३७ ॥ अक्षतादिकंमंगलार्थं जातरूपमक्षतं संपादितहरिद्रादिवर्णविशेषमित्यर्थः अक्षतादीनांपुर
तोयानंतद्ग्राहिपुरुषद्वारा ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अभ्युच्छ्रयन्अभ्युदश्रयन् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

पितुर्भवनमासाद्यतत्रमहात्मनःसुग्रीवादीन्मुख्यान्प्रवेश्यकौसल्याद्याअभिवादय वानरैरितिशेषः इतिभरतमब्रवीदितिसंबंधः तत्रपूर्वंसुग्रीवादिप्रवेशबीजमुक्तंपाद्मे स्वंश्रीमद्भवनंरामोभ क्तपादाब्जरेणुभिः शुद्धीकर्तुमनाराजाहनूमंतमकल्मषं विभीषणंचसुग्रीवंगृहंप्रावेशयत्तदेति आपाततस्तुकौसल्यादिप्रणामकरणंफलमितिभाति आंतरंमुख्यंतुपाद्मोक्तंबोध्यं पूर्वंतुरामे णएकांतएवतद्वंदनंकृतंनतुसर्वसमक्षमितिगम्यते ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ततःशत्रुघ्नेनप्रचोदिताराजभवनरक्षकाअभ्यंतरप्रदेशप्रदर्शनार्थंतैलप्रदीपानगृहीत्वाभरतसुग्रीवयोःपुरःप्रविवि

पितुर्भवनमासाद्यप्रवेश्यचमहात्मनः॥ कौसल्यांचसुमित्रांचकैकेयीमभिवाद्य॥४४॥ तच्चमद्भवनंश्रेष्ठंसाशोकवनिकंमहत्॥ मुक्तावैदूर्यसंकी र्णंसुग्रीवायनिवेदय॥४५॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभरतःसत्यविक्रमः॥ हस्तेगृहीत्वासुग्रीवंप्रविवेशतमालयं॥ ४६ ॥ ततस्तैलप्रदीपांश्चपर्यंकास्तर णानिच॥ गृहीत्वाविविशुःक्षिप्रंशत्रुघ्नेनप्रचोदिताः॥४७॥ उवाचचमहातेजाःसुग्रीवंराघवानुजः॥ अभिषेकायरामस्यदूतानाज्ञापयप्रभो॥४८॥ सौवर्णान्वानरेंद्राणांचतुर्णांचतुरोघटान्॥ ददौक्षिप्रंससुग्रीवःसर्वरत्नविभूषितान्॥ ४९॥ तथाप्रत्यूषसमयेचतुर्णांसागरांभसां ॥ पूर्णैर्घटैःप्रतीक्ष ध्वंतथाकुरुतवानराः॥ ५०॥ एवमुक्तामहात्मानोवानरावारणोपमाः॥ उत्पेतुर्गगनंशीघ्रंगरुडाइवशीघ्रगाः॥ ५१ ॥ जांबवांश्चहनूमांश्चवेगदर्शी चवानरः॥ ऋषभश्चैवकलशान्जलपूर्णानथानयन्॥ ५२॥ नदीशतानांपंचानांजलंकुंभैरुपाहरन्॥पूर्वात्समुद्रात्कलशंजलपूर्णमथानयत्॥५३॥ सुषेणःसत्वसंपन्नःसर्वरत्नविभूषितं॥ ऋषभोदक्षिणात्तूर्णंसमुद्राज्जलमानयत्॥ ५४॥ रक्तचंदनकर्पूरैःसंवृतंकांचनंघटं॥ गवयःपश्चिमात्तोयमा जहारमहार्णवात्॥ ५५॥ रत्नकुंभेनमहताशीतंमारुतविक्रमः॥ उत्तराच्चजलंशीघ्रंगरुडानिलविक्रमः॥ ५६॥ आजहारसधर्मात्मानिलःसर्वगुणा न्वितः॥ ततस्तैर्वानरश्रेष्ठैरानीतंप्रेक्ष्यतज्जलं॥ ५७॥

शुः ॥४७॥ उवाचेति रामभवनप्रदर्शनानंतरमितिशेषः राघवानुजोभरतः ॥ ४८ ॥ चतुर्णांचतुःसागरगामिनांजांबवदादीनां ॥ ४९ ॥ चतुर्णांसागरांभसांतैःपूर्णैर्घटैःसहिताःप्रत्यूषसम येयथाऽस्मान्प्रतीक्षध्वंप्रतीक्षिष्यध्वंतथाकुरुतेतियोजना ॥ ५० ॥ ५१ ॥ जांबवांश्चेति अत्रचकारैःसुषेणगवयादिपंचशतवानरपरिग्रहः तद्वक्ष्यति नदीशतानांपंचानामिति अतएवसुषे णगवययोःसमुद्रजलाहर्तृत्वेनवक्ष्यमाणेननविरोधः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ आनिलोहनूमान् तत्प्रसिद्धंनदीतीर्थसागराणांजलं ॥ ५७ ॥

श्रेष्ठायपुरोहितायवसिष्ठाय ॥ ५८ ॥ प्रयतःप्रयत्नवान् रत्नमयेपीठेरत्नसिंहासने ससीतंसीतासहितं ॥ ५९ ॥ ६० ॥ प्रसन्नेननिर्मलेनसकलवैदिकमंत्रमंत्रितत्वादतिपवित्रेणचसलिलेन नरव्याघ्रमभ्यषिचन् ॥ ६१ ॥ ऋत्विग्भिरित्यादि अत्रवसिष्ठादयःप्रयोजककर्तारः कन्याभिःषोडशसंख्याभिः अभ्यषिचन्अभ्यषेचयन् तेवसिष्ठादयः नैगमावणिजः ॥ ६२ ॥ नभ सिस्थितैःसर्वदेवसहितैर्लोकपालदैवतैःसर्वौषधिरसैरभ्यषेचयन्वसिष्ठादयः ॥ ६३ ॥ येनकिरीटेनमनुरभिषिक्तोयुक्तः ॥ ६४ ॥ अन्ववायोवंशः येनवसिष्ठेन तद्वंशेराजानउह्यमानगु

अभिषेकायरामस्यशत्रुघ्नःसचिवैःसह ॥ पुरोहितायश्रेष्ठायसुहृद्भ्यश्चन्यवेदयत्॥ ५८॥ ततःसप्रयतोवृद्धोवसिष्ठोब्राह्मणैःसह ॥ रामंरत्नमयेपीठेस सीतंसंन्यवेशयत्॥ ५९॥ वसिष्ठोविजयश्चैवजाबालिरथकाश्यपः॥ कात्यायनोगौतमश्चवामदेवस्तथैवच॥६०॥ अभ्यषिंचन्नरव्याघ्रंप्रसन्नेनसु गंधिना ॥ सलिलेनसहस्राक्षंवसवोवासवंयथा ॥ ६१ ॥ ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैःपूर्वंकन्याभिर्मंत्रिभिस्तथा ॥ योधैश्चैवाभ्यषिंचंस्तेसंप्रहृष्टैःसनैगमैः ॥ ६२ ॥ सर्वौषधिरसैश्चापिदैवतैर्नभसिस्थितैः॥ चतुर्भिर्लोकपालैश्चसर्वैर्देवैश्चसंगतैः॥ ६३॥ ब्रह्मणानिर्मितंपूर्वंकिरीटंरत्नशोभितं ॥ अभिषिक्तः पुरायेनमनुस्तंदीप्ततेजसं॥ ६४ ॥ तस्यान्ववायेराजानःक्रमाद्येनाभिषेचिताः॥ सभायांहेमकॢप्तायांशोभितायांमहाधनैः॥ ६५॥ रत्नैर्नानाविधैश्चैव चित्रितायांसुशोभनैः॥ नानारत्नमयेपीठेकल्पयित्वायथाविधि॥ ६६॥ किरीटेनततःपश्चाद्वसिष्ठेनमहात्मना॥ ऋत्विग्भिर्भूषणैश्चैवसमयोक्ष्यतरा घवः॥ ६७॥ छत्रंतस्यचजग्राहशत्रुघ्नःपांडुरंशुभं॥ श्वेतंचवालव्यजनंसुग्रीवोवानरेश्वरः॥ ६८॥ अपरंचंद्रसंकाशंराक्षसेंद्रोविभीषणः॥ मालां ज्वलंतींवपुषाकांचनींशतपुष्करां॥ ६९॥ राघवायददौवायुर्वासवेनप्रचोदितः॥ सर्वरत्नसमायुक्तंमणिभिश्चविभूषितं॥ ७०॥ मुक्ताहारंनरेंद्रायद दौशक्रप्रचोदितः॥ प्रजगुर्देवगंधर्वाननृतुश्चाप्सरोगणाः॥ ७१॥

णायांसभायामभिषेचिताः ॥६५॥ तस्यांसभायांपीठेदीप्ततेजसंरामंकल्पयित्वोपवेश्ययथाविध्यभिषिच्य ॥ ६६ ॥ पश्चादभिषेकानंतरंतेनकिरीटेनतेनवसिष्ठेनराघवःसमयोक्ष्यतसंयु क्तःकृतः ऋत्विग्भिश्चभूषणैःसंयुक्तःकृतः आर्षोल्लङ् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ शतपुष्करांशतपद्मनिर्मितां ॥ ६९ ॥ ७० ॥ शक्रप्रचोदितइति वायुरित्यनुकृष्यते वायुद्वारादिव्यांस्वीयांकांचन मालांमुक्ताहारंचभगवान्महेंद्रोददावित्यर्थः ॥ ७१ ॥

तदर्हस्यदेवगीतनृत्ताद्यर्हस्यअभिषेकेसतीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ सहस्रशतंलक्षं धेनूनांगवां नवप्रसूतगवामित्यर्थः शतशब्दोऽनंतवाचीवा ॥ ७३ ॥ पूर्वंगवादिदानानिकृत्वातदनंतरंभूयसीत्वेन त्रिंशत्कोटीर्हिरण्यंददौ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ अवेक्षमाणातत्कृतमुपकारंचिंतयंतीप्रददौप्रदातुमियेषेत्यर्थः आत्मनःकंठाद्धारमवमुच्यदित्सयाभर्त्रनुमतयेभर्तारमवैक्षत

अभिषेकेतदर्हस्यतदारामस्यधीमतः ॥ भूमिःसस्यवतीचैवफलवंतश्चपादपाः ॥ ७२ ॥ गंधवंतिचपुष्पाणिबभूवूराघवोत्सवे ॥ सहस्रशतमश्वानां धेनूनांचगवांतथा ॥ ७३ ॥ ददौशतवृषान्पूर्वंद्विजेभ्योमनुजर्षभः ॥ त्रिंशत्कोटीर्हिरण्यस्यब्राह्मणेभ्योददौपुनः ॥ ७४ ॥ नानाभरणवस्त्राणिमहार्हाणि चराघवः ॥ अर्करश्मिप्रतीकाशांकांचनींमणिविग्रहां ॥ ७५ ॥ सुग्रीवायस्रजंदिव्यांप्रायच्छन्मनुजाधिपः ॥ वैडूर्यमयचित्रेचचंद्ररश्मिविभूषिते ॥ ७६ ॥ वालिपुत्रायधृतिमानंगदायांगदेददौ ॥ मणिप्रवरजुष्टंतंमुक्ताहारमनुत्तमं ॥ ७७ ॥ सीतायैप्रददौरामश्चंद्ररश्मिसमप्रभं ॥ अरजेवाससी दिव्येशुभान्याभरणानिच ॥ ७८ ॥ अवेक्षमाणावैदेहीप्रददौवायुसूनवे ॥ अवमुच्यात्मनःकंठाद्धारंजनकनंदिनी ॥ ७९ ॥ अवैक्षतहरीन्सर्वान्भर्तारं चमुहुर्मुहुः ॥ तामिंगितज्ञःसंप्रेक्ष्यबभाषेजनकात्मजां ॥ ८० ॥ प्रदेहिसुभगेहारंयस्यतुष्टासिभामिनि ॥ अथसावायुपुत्रायतंहारमसितेक्षणा ॥ ८१ ॥ तेजोधृतिर्यशोदाक्ष्यंसामर्थ्यंविनयोनयः ॥ पौरुषंविक्रमोबुद्धिर्यस्मिन्नेतानिनित्यदा ॥ ८२ ॥ हनूमांस्तेनहारेणशुशुभेवानरर्षभः ॥ चंद्रांशुचयगौ रेणश्वेताभ्रेणयथाचलः ॥ ८३ ॥ सर्वेवानरवृद्धाश्चयेचान्येवानरोत्तमाः ॥ वासोभिर्भूषणैश्चैवयथार्हंप्रतिपूजिताः ॥ ८४ ॥ विभीषणोथसुग्रीवोहनू मान्जांबवांस्तथा ॥ सर्वेवानरमुख्याश्चरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ८५ ॥ यथार्हंपूजिताःसर्वेकामैरत्नैश्चपुष्कलैः ॥ प्रहृष्टमनसःसर्वेजग्मुरेवयथागतं ॥ ८६ ॥ ततोद्विविदमैंदाभ्यांनीलायचपरंतपः ॥ सर्वान्कामगुणान्वीक्ष्यप्रददौवसुधाधिपः ॥ ८७ ॥ दृष्ट्वासर्वेमहात्मानस्ततस्तेवानरर्षभाः ॥ विसृष्टाः पार्थिवेंद्रेणकिष्किंधांसमुपागमन् ॥ ८८ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ अथभर्त्रनुमत्यनंतरंसावायुपुत्रायददावितिशेषः ॥ ८१ ॥ तत्रहेतुः पौरुषादितेजआदिच यत्रहनूमति नित्यदानित्यं आर्षोदाप्रत्ययः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ कामैःस्रक्चंदनान्नपानाद्यैः ॥ ८६ ॥ वीक्ष्यमैंदद्विविदनीलानुद्दिश्यतेभ्यःसर्वान्कामगुणान्अत्युत्तमान्रत्नादीन्ददौ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

॥ ८९ ॥ लब्ध्वाकुलधनमिति स्वकुलधनंलंकाराज्यमित्यर्थः यत्तुइक्ष्वाकुकुलदैवतंरंगविमानमिति तन्न पाद्मेवतारसमाप्तिसमयेतद्दानस्योक्तत्वात् तथाचतत्रविभीषणंप्रतिरामवचनं यावच्चंद्रश्चसूर्यश्चयावत्तिष्ठतिमेदिनी तावद्रमस्वराज्यस्थःकालेममपदंव्रज इत्युक्त्वाप्रददौतस्मैस्वविश्लेषासहिष्णवे श्रीरंगस्वामिनंस्वार्चामिक्ष्वाकुकुलदैवतं रंगविमानमादायलंकांप्रा याद्विभीषणइति ॥ ९० ॥ शासनदुष्टनिग्रहंकुर्वन्शशासपालयामास ॥ ९१ ॥ चतुरंगबलेनसहपूर्वराजाध्युषितामिमांगांमयासहातिष्ठ पूर्वेराजानोमन्वादयस्तैरध्युषितांपालितां की दृशमास्थानंमयाभुवःकर्तव्यंभवतासहेत्यत्राह तुल्यमित्यादि पुरस्तान्महाराज्याभिषेकात्पूर्वंपितृभिःस्वपितृभिस्तुल्यंयथाभवतितथातैर्यायौवराज्येधूर्धृतातांधुरमुद्वहस्व आत्मनासहव

सुग्रीवोवानरश्रेष्ठोदृष्ट्वारामाभिषेचनं ॥ पूजितश्चैवरामेणकिष्किंधांप्राविशत्पुरीं ॥ ८९ ॥ विभीषणोपिधर्मात्मासहतैर्नैर्ऋतर्षभैः ॥ लब्ध्वाकुलध नंराजालंकांप्रायान्महायशाः ॥ ९० ॥ सराज्यमखिलंशासन्निहतारिर्महायशाः ॥ राघवःपरमोदारःशशासपरयामुदा ॥ उवाचलक्ष्मणंरामोधर्म ज्ञंधर्मवत्सलः ॥ ९१ ॥ आतिष्ठधर्मज्ञमयासहेमांगांपूर्वराजाध्युषितांबलेन ॥ तुल्यंयथात्वंपितृभिःपुरस्तात्तैर्यौवराज्येधुरमुद्वहस्व ॥ ९२ ॥ सर्वात्म नापर्यनुनीयमानोयदानसौमित्रिरुपैतियोगं ॥ नियुज्यमानोभुवियौवराज्येततोभ्यषिंचद्भरतंमहात्मा ॥ ९३ ॥ पौंडरीकाश्वमेधाभ्यांवाजिमेधेन चासकृत् ॥ अन्यैश्चविविधैर्यज्ञैरयजत्पार्थिवात्मजः ॥ ९४ ॥ राज्यंदशसहस्राणिप्राप्यवर्षाणिराघवः ॥ दशाश्वमेधानाजह्रेसदश्वान्भूरिदक्षिणान् ॥ ९५ ॥ आजानुलंबिबाहुःसमहावक्षाःप्रतापवान् ॥ लक्ष्मणानुचरोरामःशशासपृथिवीमिमां ॥ ९६ ॥ राघवश्चापिधर्मात्माप्राप्यराज्यमनुत्तमं ॥ ईजेबहुविधैर्यज्ञैःससुतभ्रातृबांधवः ॥ ९७ ॥

नवासेदुःखानुभवाद्राज्येसहसुखानुभवार्थंलक्ष्मणंप्रतियौवराज्यप्रार्थनेतिभावः ॥ ९२ ॥ सर्वात्मनापर्यनुनीयमानः ज्येष्ठेभरतेविद्यमानेऽहंयौवराज्यानर्हइतिनिषेधेक्रियमाणेपिपुनः पुनरनुनीयमानइत्यर्थः नियुज्यमानोपिन्यायप्राप्तस्वीययौवराज्येनभरतेनानुनीयमानोपियोगंयौवराज्यसंसर्गंनोपैतिनेच्छतिस्म ततोभरतंयौवराज्येभ्यषेचयत् ॥ ९३ ॥ पौंडरीका श्वमेधेत्यादिरुत्तरकांडार्थसंक्षेपः पौंडरीकाश्वमेधाभ्यामितिसामान्यतउक्त्वातत्रैवविशेषमाह वाजिमेधेनचासकृदिति ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥

॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ वर्षसहस्राणिआसन्जनाइतिशेषः ॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ आर्षंऋषिर्वेदस्तत्संबंधि वेदोपबृंहणमितियावत् पुरापुरातनं ॥ ५ ॥ ६ ॥ रामाभिषेचनं

नपर्यदेवन्विधवानचव्यालकृतंभयं॥ नव्याधिजंभयंचासीद्रामेराज्यंप्रशासति ॥ ९८ ॥ निर्दस्युरभवल्लोकोनानर्थंकश्चिदस्पृशत्॥ नचस्मवृद्धावा
लानांप्रेतकार्याणिकुर्वते ॥ ९९ ॥ सर्वंमुदितमेवासीत्सर्वोधर्मपरोभवत्॥ राममेवानुपश्यंतोनाभ्यहिंसन्परस्परं ॥ १०० ॥ आसन्वर्षसहस्राणित
थापुत्रसहस्रिणः॥ निरामयाविशोकाश्चरामेराज्यंप्रशासति ॥ १०१ ॥ नित्यमूलानित्यफलास्तरवस्तत्रपुष्पिताः ॥ कामवर्षीचपर्जन्यःसुखस्पर्श
श्चमारुतः ॥ २ ॥ स्वकर्मसुप्रवर्तंतेतुष्टाःस्वैरेवकर्मभिः ॥ आसन्प्रजाधर्मपराराम्शासतिनानृताः ॥ ३ ॥ सर्वेलक्षणसंपन्नाःसर्वेधर्मपरायणाः ॥ दश
वर्षसहस्राणिरामोराज्यमकारयत् ॥ ४ ॥ धर्म्यंयशस्यमायुष्यंराज्ञांचविजयावहं॥ आदिकाव्यमिदंचार्षंपुरावाल्मीकिनाकृतं ॥ ५ ॥ यःशृणोतिस
दालोकेनरःपापात्प्रमुच्यते ॥ पुत्रकामश्चपुत्रान्वैधनकामोधनानिच ॥ ६ ॥ लभतेमनुजोलोकेश्रुत्वारामाभिषेचनं॥ महींविजयतेराजारिपूंश्चाप्यधि
तिष्ठति ॥ ७ ॥ राघवेणयथामातासुमित्रालक्ष्मणेनच ॥ भरतेनचकैकेयीजीवपुत्रास्तथास्त्रियः ॥ ८ ॥ श्रुत्वारामायणमिदंदीर्घमायुश्चविंदति ॥ रा
मस्यविजयंचेमंसर्वमक्लिष्टकर्मणः ॥ ९ ॥ शृणोतियइदंकाव्यंपुरावाल्मीकिनाकृतं ॥ श्रद्दधानोजितक्रोधोदुर्गाण्यतितरत्यसौ ॥ ११० ॥ समागम्य
प्रवासांतेरमंतेसहबांधवैः ॥ शृण्वंतियइदंकाव्यंपुरावाल्मीकिनाकृतं ॥ ११ ॥ तेप्रार्थितान्वरान्सर्वान्प्राप्नुवंतीहराघवात्॥ श्रवणेनसुराःसर्वेप्रीयंते
संप्रशृण्वतां ॥ १२ ॥ विनायकाश्चशाम्यंतिगृहेतिष्ठतियस्यवै ॥ विजयेतमहींराजाप्रवासीस्वस्तिमान्भवेत्॥ १३ ॥ स्त्रियोरजस्वलाःश्रुत्वापुत्रान्सू
युरनुत्तमान्॥ पूजयंश्चपठंश्चैनमितिहासंपुरातनं॥ १४॥ सर्वपापैःप्रमुच्येतदीर्घमायुरवाप्नुयात्॥ प्रणम्यशिरसानित्यंश्रोतव्यंक्षत्रियैर्द्विजात्॥ १५॥
ऐश्वर्यंपुत्रलाभश्चभविष्यतिनसंशयः ॥ रामायणमिदंकृत्स्नंशृण्वतःपठतःसदा ॥ १६ ॥

तदवधिकमित्यर्थः रिपूनधितिष्ठति तान्विजयतेइत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ संप्रशृण्वतामितिपाठः ॥ १२ ॥ विनायकाःविघ्नकारिणोदेवगणविशेषाः ॥ १३ ॥ स्त्रियो
रजस्वलाःशुद्धस्नानानंतरंषोडशदिनावधि ॥ १४ ॥ १५ ॥ सदेत्यनेनकालत्रयेपीत्यर्थः ॥ १६ ॥

॥ १७॥ १८॥ १९॥ येऋषिणाकृतांमुनिनाकृतांरामस्यसंहितांरामायणमित्यर्थः लिखंतिचचात्शृण्वंति त्रिविष्टपेब्रह्मलोके शृण्वन्रामायणंभक्त्यायःपादंपदमेववा सयातिब्रह्मणःस्थानं
ब्रह्मणापूज्यतेसदेतिवचनात् अत्रफलश्रुतिश्लोकाःकतकव्याख्यानेनोपलभ्यंते ॥ १२० ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये

प्रीयतेसततंरामःसहिविष्णुःसनातनः ॥ आदिदेवोमहाबाहुर्हरिर्नारायणःप्रभुः ॥ १७ ॥ एवमेतत्पुरावृत्तमाख्यानंभद्रमस्तुवः ॥ प्रव्याहरतविस्र
ब्धंबलंविष्णोःप्रवर्धतां ॥ १८ ॥ देवाश्चसर्वेतुष्यंतिग्रहणाच्छ्रवणात्तथा ॥ रामायणस्यश्रवणेतृप्यंतिपितरःसदा ॥ १९ ॥ भक्त्यारामस्ययेचेमांसंहि
तामृषिणाकृतां॥ येलिखंतीहचनरास्तेषांवासस्त्रिविष्टपे॥ १२०॥ कुटुंबवृद्धिंधनधान्यवृद्धिंस्त्रियश्चमुख्याःसुखमुत्तमंच॥ श्रुत्वाशुभंकाव्यमिदंमहार्थं
प्राप्नोतिसर्वांभुविचार्थसिद्धिं ॥ २१ ॥ आयुष्यमारोग्यकरंयशस्यंसौभ्रातृकंबुद्धिकरंशुभंच ॥ श्रोतव्यमेतन्नियमेनसद्भिराख्यानमोजस्करमृद्धिका
मैः ॥ २२॥ हरिःओम् ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा०आ०यु० सर्वजनपरिवृतस्यराजाधिराजस्यश्रीरामचंद्रस्यपट्टाभिषेकभद्राख्यंनामत्रिंशदधि
कशततमःसर्गः॥ १३० ॥ ६॥ इतिश्रीगोमतीतीरनैमिषारण्याश्वमेधसप्ततंतुवाटगतमुनींद्रद्विजेंद्रादिवसुधाधिपेंद्रपरिवृतस्यमुनिवृंदारकवृंद
वंद्यमानकोरकाकारचरणयुगलस्यसद्भ्रातृसन्मित्रसन्मंत्रिसहितस्यसाकेतपुरवराधीश्वरस्यदीनानांदैन्यहरणउदीर्णवीर्योत्सिक्तरावणवधार्थंदेवैः
प्रार्थितस्यरघुकुलतिलकसंभूतस्यश्रीसीताविशेषकस्यलक्ष्मीपतेःसाम्यांशस्यलक्ष्मीवतोराजाधिराजस्यलोकाभिरामस्यनिकटोक्तयोःश्रीरामात्मज
योरादिकविशिष्ययोःकुशलवयोराख्यानेश्रीम० वा० आ० चतुर्विंशत्सहस्रिकायांसंहितायांश्रीमद्युद्धकांडेपंचविंशेद्विवर्तमानकथाप्रसंगःसमाप्तः
अतःपरंउत्तरकांडं॥ तस्यायमाद्यःश्लोकः॥ प्राप्तराज्यस्यरामस्यराक्षसानांवधेकृते ॥ आजग्मुर्मुनयःसर्वेराघवंप्रतिनंदितुं॥ १ ॥ ॥ ६ ॥

युद्धकांडेत्रिंशदधिकशततमःसर्गः ॥ १३० ॥ कतकरीत्याएकविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२१ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ निर्मलंकतकक्षोदादपिरामायणार्णवं अत्यंतनि
र्मलंचक्रेरामःस्वमतिवाससा ॥ १ ॥ भट्टनागेशपूज्येनसेतुःश्रीरामवर्मणा कृतःसर्वोपकृतयेश्रीमद्रामायणांबुधौ ॥ २ ॥ युद्धेहतोदशग्रीवःसगर्वोवीतकल्मषः पश्यन्रामात्मकंविश्वंस्व
यंरामोबभूवह ॥ ३ ॥ युद्धेयुद्धादिभिःश्रांतान्वानरान्प्रतिपूज्यच स्वानंदेनास्थितोयोध्यांरामःपातुससर्वतः ॥ १ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

॥ इति श्रीवाल्मीकीये रामायणे युद्धकांडं समाप्तं ॥

॥ अथ श्रीवाल्मीकिरामायणे उत्तरकांडप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीरामायनमोनमः उत्तरेतूत्तरंकार्यंकृत्वायोध्यांनिजेपदे स्थापयित्वास्वयंरेजेरामोनःकुलदैवतं ॥१॥ अथरावणस्यब्रह्मानुग्रहजबलवैभवप्रतिपादनद्वारातज्जेतृत्वेनभगवतिपराक्रमातिशयंप्रतिपादयितुंत्वद्दत्तवैभवंत्वय्यैवोपसंहृतमितिभगवन्महिमानंचस्तोतुमृषयआगताइत्याह प्राप्तेति राक्षसानांवधेकृतेअनंतरंप्राप्तराज्यस्यप्राप्तराज्याभिषेकस्य समीपंमुनयआजग्मुः किमर्थं राघवंप्रतिनंदितुं तद्वैभवमभिष्टोतुमित्यर्थः ॥१॥ पूर्वस्यांदिशियेश्रिताःपूर्वदिशिप्रधानतयायेस्थिताइत्यर्थः॥२॥स्वस्तिकरआत्रेयःस्वस्त्यात्रेयः ॥३॥४॥५॥

श्रीगणेशायनमः॥ प्राप्तराज्यस्यरामस्यराक्षसानांवधेकृते॥ आजग्मुर्मुनयःसर्वेराघवंप्रतिनंदितुं॥ १ ॥ कौशिकोथयवक्रीतोगार्ग्योगालवएवच॥ कण्वोमेधातिथेःपुत्रःपूर्वस्यांदिशियेश्रिताः॥ २ ॥ स्वस्त्यात्रेयश्चभगवान्नमुचिःप्रमुचिस्तथा ॥ अगस्त्योत्रिश्चभगवान्सुमुखोविमुखस्तथा ॥ ३ ॥ आजग्मुस्तेसहागस्त्यायेश्रितादक्षिणांदिशं॥ नृषद्गुःकवषीधौम्यःकौषेयश्चमहानृषिः ॥ ४ ॥ तेप्याजग्मुःसशिष्यावैयेश्रिताःपश्चिमांदिशं ॥ वसिष्ठःकश्यपोथात्रिर्विश्वामित्रःसगौतमः॥ ५ ॥ जमदग्निर्भरद्वाजस्तेपिसप्तर्षयस्तथा॥ उदीच्यांदिशिसप्तैतेनित्यमेवनिवासिनः॥ ६ ॥ संप्राप्यैतेमहात्मनोराघवस्यनिवेशनं॥ विष्ठिताःप्रतिहारार्थंहुताशनसमप्रभाः ॥ ७ ॥ वेदवेदांगविदुषोनानाशास्त्रविशारदाः ॥ द्वाःस्थंप्रोवाचधर्मात्मा अगस्त्योमुनिसत्तमः॥ ८ ॥ निवेद्यतांदाशरथेर्ऋषयोवयमागताः॥ प्रतीहारस्ततस्तूर्णमगस्त्यवचनाद्द्रुतं॥ ९ ॥ समीपंराघवस्याशुप्रविवेशमहात्मनः॥ नयेंगितज्ञःसद्वृत्तोदक्षोधैर्यसमन्वितः॥ १० ॥ सरामंदृश्यसहसापूर्णचंद्रसमद्युतिं॥ अगस्त्यंकथयामाससंप्राप्तमृषिसत्तमं॥ ११ ॥ श्रुत्वाप्राप्तान्मुनींस्तांस्तु बालसूर्यसमप्रभान्॥ प्रत्युवाचततोद्वाःस्थंप्रवेशययथासुखं॥ १२ ॥

तेपिउक्तवसिष्ठादिरूपाःसप्तर्षयोप्यागताइत्यर्थः तेषांस्वरूपकथनमुदीच्यांदिशीत्यादि ननुपुरोहितोवसिष्ठोनित्यंसमीपएववर्तते कोनामासौवसिष्ठोयउत्तरदिशःकश्यपादिभिःसहागतइतिचेच्छृणु यथागस्त्यस्तेजोमंडलेननक्षत्रमयेनित्यस्थितोपियोगवैभवाद्भूलोकेस्वाश्रमस्थोपि तथावसिष्ठोपिज्योतिर्मंडलेसप्तर्षिमध्यगोप्यस्तिभूलोकेच तत्रसप्तर्षिमंडलस्थस्तैःसहागतइत्युच्यतेइतिवदंति ॥ ६ ॥ प्रतिहारोद्वाःस्थस्तदर्थंतन्मुखेनरामायस्वागमननिवेदनार्थं विष्ठिताद्वारिस्थिताइत्यर्थः ॥ ७ ॥ अवस्थानानंतरंसर्वानुमत्याऽगस्त्योद्वाःस्थमुवाच ॥ ८ ॥ किमुवाचतदाह निवेद्यतामिति तूर्णमितिमानसीत्वरा द्रुतमितिकायिकीउक्ता ॥ ९ ॥ आश्वित्यनेनराजावसरपरीक्षाभावोविवक्षितः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

निवेद्य प्रत्येकमितिशेषः ॥१३॥ वरेषुबहुमूल्येषु ॥१४॥ कुशांतर्धानदत्तेषुकुशैरंतर्धानंदत्तंकृतंयेषु कुशास्तृतेष्वित्यर्थः ॥१५॥ सपुरोगमाःपुरोगमैःप्रधानैःसहिताः ॥१६॥ हतशात्रवंहतं
शत्रुसमूहंत्वांभाग्येनकुशलिनंपश्यामस्तेननःकुशलमेव यस्त्वयाशत्रुर्हतस्तेनैवास्माकंकुशलमित्यर्थः ॥१७॥दिष्ट्यात्वयाहतइत्युक्त्वापुनर्विचार्याहुः नहीति पुत्रपौत्रवानपिरावणस्तेनभा

दृष्ट्वाप्राप्तान्मुनींस्तांस्तुप्रत्युत्थायकृतांजलिः॥ पाद्यार्घ्यादिभिरानर्चगांनिवेद्यचसादरं॥ १३॥ रामोऽभिवाद्यप्रयतआसनान्यादिदेशह॥ तेषुकांचन
चित्रेषुमहत्सुचवरेषुच॥ १४॥ कुशांतर्धानदत्तेषुमृगचर्मयुतेषुच॥ यथार्हमुपविष्टास्तेआसनेष्वृषिपुंगवाः॥ १५॥ रामेणकुशलंपृष्टाःसशिष्याःस
पुरोगमाः॥ महर्षयोवेदविदोरामंवचनमब्रुवन्॥ कुशलंनोमहाबाहोसर्वत्ररघुनंदन॥ १६॥ त्वांतुदिष्ट्याकुशलिनंपश्यामोहतशात्रवं॥ दिष्ट्यात्वया
हतोराजन्रावणोलोकरावणः॥ १७॥ नहिभारःसतेरामरावणःपुत्रपौत्रवान्॥ सधनुस्त्वंहिलोकांस्त्रीन्विजयेथानसंशयः॥ १८॥ दिष्ट्यात्वयाहतो
रामरावणःपुत्रपौत्रवान्॥ दिष्ट्याविजयिनंत्वाद्यपश्यामःसहसीतया॥ १९॥ लक्ष्मणेनचधर्मात्मन्भ्रात्रात्वद्धितकारिणा॥ मातृभिर्भ्रातृसहितंप
श्यामोऽद्यवयंनृप॥ २०॥ दिष्ट्याप्रहस्तोविकटोविरूपाक्षोमहोदरः॥ अकंपनश्चदुर्धर्षोनिहतास्तेनिशाचराः॥ २१॥ यस्यप्रमाणाद्विपुलंप्रमाणंनेह
विद्यते॥ दिष्ट्यातेसमरेरामकुंभकर्णोनिपातितः॥ २२॥ त्रिशिराश्चातिकायश्चदेवांतकनरांतकौ॥ दिष्ट्यातेनिहतारामहावीर्यानिशाचराः॥ २३॥
दिष्ट्यात्वंराक्षसेंद्रेणद्वंद्वयुद्धमुपागतः॥ देवतानामवध्येनविजयंप्राप्तवानसि॥ २४॥संख्येतस्यनकिंचित्तुरावणस्यपराभवः॥ द्वंद्वयुद्धमनुप्राप्तोदिष्ट्या
तेरावणिर्हतः॥ २५॥

रः तद्वधस्तवेषत्करइत्यर्थः तदेवदर्शयति सधनुरिति विजयेथाः विपराभ्यांजेरितितङ् ॥१८॥१९॥ लक्ष्मणेनचेति अस्यार्धस्यदिष्ट्याराक्षसाहताइतिशेषः मातृभिरित्यस्यदिष्ट्येत्यादिः
युक्तमितिशेषः ॥२०॥२१॥ यस्यप्रमाणादाकारप्रमाणात् ॥ २२॥२३॥२४ ॥ दृश्यरावणवधेनतवभारस्तिरोहितरावणिवधएवतुदुष्करइत्याहुः संख्येतस्येति संख्येतस्यरावणस्यत्वत्कर्तृ
कःपराभवआक्रमणमितियत्तन्नकिंचिदपितुदिष्ट्यातिरोधानसाधनयागभंगेनद्वंद्वयुद्धमनुप्राप्तोऽतएवहतोरावणिरितियदिदमेवबह्वितिशेषः ॥ २५ ॥

कालस्येवालक्ष्यमभिधावतस्तस्यमुक्तः शरबंधादिकृतपरमकृच्छ्रादितिशेषः ॥२६॥ विस्मयहेतुरवध्यइति यतःसोवध्यत्वादिगुणोऽतएवचएषएवइंद्रजिद्वधोस्माकंविस्मयोविस्मयकरइ
त्यन्वयः तत्तस्मादिंद्रजितंहतंश्रुत्वावयंतुष्टाइतिशेषः ॥ २७ ॥ अभयदक्षिणांअभयदानंदत्वा ऋषिभ्यइतिशेषः वर्धसिवर्धसे ॥ २८ ॥ विस्मयंगत्वा रावणिवधविषयवाक्येनेतिशेषः
॥ २९ ॥ तदेवाह भगवंतइतिसंबोधनं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ कीदृशोस्यप्रभावादिः यतोयुष्माभिःप्रशस्यतइतिशेषः प्रभावस्तपःप्रभावः बलंशारीरं ॥ ३३ ॥ शक्यमिति यदिगुह्यंन

दिष्ट्यातस्यमहाबाहोकालस्येवाभिधावतः॥ मुक्तःसुररिपोर्वीरप्राप्तश्चविजयस्त्वया॥ २६॥ अभिनंदामतेसर्वेसंश्रुत्येंद्रजितोवधं॥ अवध्यःसर्वभू
तानांमहामायाधरोयुधि॥ २७॥ विस्मयस्त्वेषचास्माकंतंश्रुत्वेंद्रजितंहतं॥ दत्वापुण्यामिमांवीरसौम्यामभयदक्षिणां॥ दिष्ट्यावर्धसिकाकुत्स्थजये
नामित्रकर्शन॥ २८॥ श्रुत्वातुवचनंतेषांमुनीनांभावितात्मनां॥ विस्मयंपरमंगत्वारामःप्रांजलिरब्रवीत्॥ २९॥ भगवंतःकुंभकर्णंरावणंचनिशा
चरं॥ अतिक्रम्यमहावीर्यौकिंप्रशंसथरावणिं॥ ३०॥ महोदरंप्रहस्तंचविरूपाक्षंचराक्षसं॥ मत्तोन्मत्तौचदुर्धर्षौदेवांतकनरांतकौ॥ अतिक्रम्यमहा
वीरान्किंप्रशंसथरावणिं॥ ३१॥ अतिकायंत्रिशिरसंधूम्राक्षंचनिशाचरं॥ अतिक्रम्यमहावीर्यान्किंप्रशंसथरावणिं॥ ३२॥ कीदृशोवैप्रभावोऽस्य
किंबलंकःपराक्रमः॥ केनवाकारणेनैषरावणादतिरिच्यते॥ ३३॥ शक्यंयदिमयाश्रोतुंनखल्वाज्ञापयामिवः॥ यदिगुह्यंनचेद्वक्तुंश्रोतुमिच्छामिक
थ्यतां॥ ३४॥ शक्रोपिविजितस्तेनकथंलब्धवरश्चसः॥ कथंचबलवान्पुत्रोनपितातस्यरावणः॥ ३५॥ कथंपितुश्चाप्यधिकोमहाहवेशक्रस्यजेता
हिकथंसराक्षसः॥ वराश्चलब्धाःकथयस्वमेद्यपाप्रच्छतश्चास्यमुनींद्रसर्वं॥ ३६॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडे
प्रथमःसर्गः॥ १॥ ॥ ७॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यमहात्मनः॥ कुंभयोनिर्महातेजावाक्यमेतदुवाचह॥ १॥

भवतियदियुष्माभिर्वक्तुंशक्यंयदिचमयाश्रोतुंशक्यंतदाकथ्यतां श्रोतुमिच्छामिकेवलंनखलुवक्तुमाज्ञापयामि ॥ ३४ ॥ पितारावणोनबलवान्पुत्रापेक्षयेतिचकथं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥
इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथरावणाद्युत्पत्तिशेषतया
तत्कूटस्थपौलस्त्योत्पत्तिमाह तस्यतद्वचनमिति ॥ १ ॥

तस्यतेजआयुर्वृद्धिश्चतथावृत्तंवृत्तकथांब्रवीमित्वंश्रृणु असौरावणिर्येनकारणेनशत्रून्जघानसचशत्रुभिर्नवध्यस्तत्कारणंश्रृणु ॥ २ ॥ तावत्प्रथमंरावणस्यकुलादिब्रवीमिपश्चाद्रावणेश्व
वक्ष्यामीतिशेषः तावत्तेरावणस्येतिपाठः ॥ ३ ॥ तत्रकुलमाह पुरेति पुलस्त्योदशप्रजापतिष्वेकःपितामहइव तपोवैभवजनितनिग्रहानुग्रहसामर्थ्यैरितिभावः ॥ ४ ॥ तदेवाह नानुकी

श्रृणुरामतथावृत्तंतस्यतेजोबलंमहत् ॥ जघानशत्रून्येनासौनचवध्यःसशत्रुभिः ॥ २ ॥ तावत्तेरावणस्येदंकुलंजन्मचराघव ॥ वरप्रदानंचतथातस्मै दत्तंब्रवीमिते ॥ ३ ॥ पुराकृतयुगेरामप्रजापतिसुतःप्रभुः ॥ पुलस्त्योनामब्रह्मर्षिःसाक्षादिवपितामहः ॥ ४ ॥ नानुकीर्त्यागुणास्तस्यधर्मतःशीलतस्तथा ॥ प्रजापतेःपुत्रइतिवक्तुंशक्यंहिनामतः ॥ ५ ॥ प्रजापतिसुतत्वेनदेवानांवल्लभोहिसः ॥ इष्टःसर्वस्यलोकस्यगुणैःशुभ्रैर्महामतिः ॥ ६ ॥ सतुधर्मप्रसंगेनमेरोःपार्श्वेमहागिरेः ॥ तृणबिंद्वाश्रमंगत्वान्यवसन्मुनिपुंगवः ॥ ७ ॥ तपस्तेपेसधर्मात्मास्वाध्यायनियतेंद्रियः ॥ गत्वाश्रमपदंतस्यविघ्नंकुर्वंतिकन्यकाः ॥ ८ ॥ ऋषिपन्नगकन्याश्चराजर्षितनयाश्चयाः ॥ क्रीडंत्योऽप्सरसश्चैवतंदेशमुपपेदिरे ॥ ९ ॥ सर्वर्तुषूपभोग्यत्वाद्रम्यत्वात्काननस्यच ॥ नित्यशस्तास्तुतंदेशंगत्वाक्रीडंतिकन्यकाः ॥ १० ॥ देशस्यरमणीयत्वात्पुलस्त्योयत्रसद्विजः ॥ गायंत्योवादयंत्यश्चलासयंत्यस्तथैवच ॥ ११ ॥ मुनेस्तपस्विनस्तस्यविघ्नंचक्रुरनिंदिताः ॥ अथरुष्टोमहातेजाव्याजहारमहामुनिः ॥ १२ ॥ यामेदर्शनमागच्छेत्सागर्भंधारयिष्यति ॥ तास्तुसर्वाःप्रतिश्रुत्यतस्यवाक्यंमहात्मनः ॥ १३ ॥ ब्रह्मशापभयाद्भीतास्तंदेशंनोपचक्रमुः ॥ तृणबिंदोस्तुराजर्षेस्तनयानश्रृणोतितत् ॥ १४ ॥ गत्वाश्रमपदंतत्रविचचारसुनिर्भया ॥ नचापश्यत्ससातत्रकांचिदभ्यागतांसखीं ॥ १५ ॥

र्त्याइति विविच्यवर्णयितुमशक्यत्वादित्यर्थः धर्मतःशीलतश्चोत्पन्नागुणाइत्यन्वयः अथप्रकारांतरेणतद्वैभवंबोधयति प्रजापतेरिति प्रजापतेःपुत्रइतिनामतएवतत्संकीर्तनतएवतद्गुणाधिक्यंवक्तुंशक्यं प्रजापतिपुत्रत्वोक्त्यातस्यैवास्याप्यनंतकल्याणगुणत्वमुक्तंभवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ धर्मप्रसंगेनतपःसंपादनेच्छया ॥ ७ ॥ विघ्नंकुर्वंतितुगानाग्निध्यानेननतुबुद्धिपूर्वं ॥ ८ ॥
॥ ९ ॥ तदेवाह सर्वर्तुष्विति तंदेशमाश्रमदेशं ॥ १० ॥ वादयंत्योवीणादिकमितिशेषः लासयंत्योनृत्यंत्यः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तदिति शापवाक्यमित्यर्थः नश्रृणोतिनशुश्राव ॥ १४ ॥ १५ ॥

स्वाध्यायंवेदाध्ययनं ॥ १६ ॥ वेदश्रुतिंवेदध्वनिंश्रुत्वाकोऽधीतइतिगत्वातपसोनिधिंदृष्ट्वाचपांडुदेहागर्भोत्पत्त्यासुव्यंजितशरीरजाशरीराज्जायतइतिशरीरजोगर्भःसुप्रकाशितोयस्याःसा
॥ १७ ॥ तद्दोषंगर्भसंभवरूपदोषंदृष्ट्वोद्विग्नाबभूव किंत्विति दोषस्वरूपमितिज्ञात्वेत्यर्थः ॥ १८ ॥ असदृशंकन्यात्वस्यायुक्तं ॥ १९ ॥ २० ॥ पूर्वंगताप्रथमंगता ॥ २१ ॥ २२ ॥ तच्चापि गर्भकारण

तस्मिन्कालेमहातेजाःप्राजापत्योमहानृषिः ॥ स्वाध्यायमकरोत्तत्रतपसाभावितःस्वयं ॥ १६ ॥ सातुवेदश्रुतिंश्रुत्वादृष्ट्वावैतपसोनिधिं ॥ अभवत्पांडुदेहासासुव्यंजितशरीरजा ॥ १७ ॥ बभूवचसमुद्विग्नादृष्ट्वातद्दोषमात्मनः ॥ इदंमेकिंत्वितिज्ञात्वापितुर्गत्वाश्रमेस्थिता ॥ १८ ॥ तांतुदृष्ट्वातथाभूतांतृणबिंदुरथाब्रवीत् ॥ किंत्वमेतत्त्वसदृशंधारयस्यात्मनोवपुः ॥ १९ ॥ सातुकृत्वांजलिंदीनाकन्योवाचतपोधनं ॥ नजानेकारणंतातयेनमेरूपमीदृशं ॥ २० ॥ किंतुपूर्वंगतास्म्येकामहर्षेर्भावितात्मनः ॥ पुलस्त्यस्याश्रमंदिव्यमन्वेष्टुंस्वसखीजनं ॥ २१ ॥ नचपश्याम्यहंतत्रकांचिदभ्यागतांसखीं ॥ रूपस्यतुविपर्यासंदृष्ट्वात्रासादिहागता ॥ २२ ॥ तृणबिंदुस्तुराजर्षिस्तपसाद्योतितप्रभः ॥ ध्यानंविवेशतच्चापिअपश्यदृषिकर्मजं ॥ २३ ॥ सतुविज्ञायतंशापंमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ गृहीत्वातनयांगत्वापुलस्त्यमिदमब्रवीत् ॥ २४ ॥ भगवंस्तनयांमेत्वंगुणैःस्वैरेवभूषितां ॥ भिक्षांप्रतिगृहाणेमांमहर्षेस्वयमुद्यतां ॥ २५ ॥ तपश्चरणयुक्तस्यश्राम्यमाणेंद्रियस्यते ॥ शुश्रूषणपरानित्यंभविष्यतिनसंशयः ॥ २६ ॥ तंब्रुवाणंतुतद्वाक्यंराजर्षिंधार्मिकंतदा ॥ जिघृक्षुरब्रवीत्कन्यांबाढमित्येवसद्विजः ॥ २७ ॥ दत्वातुतनयांराजास्वमाश्रमपदंगतः ॥ सापितत्रावसत्कन्यातोषयंतीपतिंगुणैः ॥ २८ ॥ तस्यास्तुशीलवृत्ताभ्यांतुतोषमुनिपुंगवः ॥ प्रीतःसतुमहातेजावाक्यमेतदुवाचह ॥ २९ ॥ परितुष्टोस्मिसुश्रोणिगुणानांसंपदाभृशं ॥ तस्माद्देविददाम्यद्यपुत्रमात्मसमंतव ॥ उभयोर्वंशकर्तारंपौलस्त्यइतिविश्रुतं ॥ ३० ॥

मित्यर्थः ॥ २३ ॥ तनयांगृहीत्वापुलस्त्यंगत्वा ॥ २४ ॥ इमांभिक्षांप्रतिगृहाणभिक्षात्वेनस्वीकुर्वित्यब्रवीत् ननूर्ध्वरेतसोममनानयाप्रयोजनंतत्राह स्वयमुद्यतामिति उद्यतावाहृतांभिक्षांपुरस्तादप्रवेदितां भोज्यांमेनेप्रजानाथोअपिदुष्कृतकर्मणइत्युक्तेः स्वयमुद्यतेयंपरिग्राह्येत्यर्थः ॥ २५ ॥ तत्प्रतिग्रहफलमाह शुश्रूषणपरेति ॥ २६ ॥ जिघृक्षुःयथान्यायंपाणिग्रहणपूर्वकमितिशेषः ॥ २७ ॥ तदेवोक्तं तोषयंतीपतिमिति ॥ २८ ॥ २९ ॥ उभयोः मातुःपितुश्चेत्यर्थः ॥ ३० ॥

अध्ययतः अधीयानस्य वेदोविश्रुतोगर्भहेतुरितिशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ अथपौलस्त्याद्विश्रवसःकुबेरोत्पत्तिः अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ तस्यतद्वृत्तं विश्रवसस्तादृशंचरित्रमित्यर्थः देववर्णिनींदेवसमानरूपांतन्नाम्नींच ॥ ३ ॥ प्रजान्वीक्षिकयाप्रजानांशुभाशुभवीक्षणरूपयाबुद्ध्याज्योतिःशास्त्रसिद्धया अस्योत्पत्स्यमानपुत्रस्यश्रेयोगुणंचिंतयन् ॥ ४ ॥ तस्यांभार्यायां ॥ ५ ॥ सर्वैर्ब्रह्मगुणैःशमतपःशौचादिगुणै

यस्मात्तुविश्रुतोवेदस्त्वयेहाध्ययतोमम ॥ तस्मात्सविश्रवानामभविष्यतिनसंशयः ॥ ३१ ॥ एवमुक्तातुसादेवीप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ अचिरेणैवकाले नासूतविश्रवसंसुतं ॥ त्रिषुलोकेषुविख्यातंयशोधर्मसमन्वितं ॥ ३२ ॥ श्रुतिमान्समदर्शीचव्रताचाररतस्तथा ॥ पितेवतपसायुक्तोअभवद्विश्रवामु निः ॥ ३३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ५ ॥ अथपुत्रःपुलस्त्यस्यविश्रवामुनिपुंगवः ॥ अचिरेणैवकालेनपितेवतपसिस्थितः ॥ १ ॥ सत्यवान्शीलवान्दांतःस्वाध्यायनिरतःशुचिः ॥ सर्वभोगेष्वसंसक्तोनित्यंधर्मपरायणः ॥ २ ॥ ज्ञात्वात स्यतुतद्वृत्तंभरद्वाजोमहामुनिः ॥ ददौविश्रवसेभार्यांस्वसुतांदेववर्णिनीं ॥ ३ ॥ प्रतिगृह्यतुधर्मेणभरद्वाजसुतांतदा ॥ प्रजान्वीक्षिकयाबुद्ध्याश्रेयोत्य स्यविचिंतयन् ॥ ४ ॥ मुदापरमयायुक्तोविश्रवामुनिपुंगवः ॥ सतस्यांवीर्यसंपन्नमपत्यंपरमाद्भुतं ॥ ५ ॥ जनयामासधर्मज्ञःसर्वैर्ब्रह्मगुणैर्वृतं ॥ त स्मिन्जातेतुसंहृष्टःसबभूवपितामहः ॥ ६ ॥ दृष्ट्वाश्रेयस्करींबुद्धिंधनाध्यक्षोभविष्यति ॥ नामचास्याकरोत्प्रीतःसार्धंदेवर्षिभिस्तदा ॥ ७ ॥ यस्माद्विश्र वसोपत्यंसादृश्याद्विश्रवाइव ॥ तस्माद्वैश्रवणोनामभविष्यत्येषविश्रुतः ॥ ८ ॥

र्युक्तमपत्यंजनयामास पितामहःवैश्रवणपितामहः पुलस्त्यइत्यर्थः अत्रस्थानेप्रजान्वेषिकयेत्यर्थमितिकतकस्वरसः प्रजामन्विच्छतिप्रजान्वेषिकातद्गुणागुणपर्यालोचिकाज्योतिःशास्त्र विषयाबुद्धिस्तयाअस्यवैश्रवणस्यश्रेयोविचिंतयन्पुलस्त्यस्तस्मिन्विश्रवसःपुत्रेजातेतुष्टोबभूवेतितेनव्याख्यानात् ॥ ६ ॥ श्रेयस्करींधनेशत्वरूपश्रेयःप्राप्तिहेतुभूतांतपोविषयांतस्यबुद्धिंदृष्ट्वा जन्मलग्नपर्यालोचनयेतिशेषः धनाध्यक्षोभविष्यतिकालांतरेएवंनामाभविष्यतिइतिसंहृष्टोबभूवेत्यन्वयः ॥ ७ ॥ यतोविश्रवसोपत्यंरूपसादृश्याद्विश्रवाइवसइवेतिव्यवहारविषयस्त स्माद्वैश्रवणइतिविश्रुतःप्रसिद्धोभविष्यतिनाम अपत्यप्रत्ययसन्नियोगेनविश्रवसोविश्रवणादेशः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ तपस्तप्त्वाआलोच्यनियमैर्यंत्रितः संजातनियमइत्यर्थः ॥ ११ ॥ तंतंविधिंवक्ष्यमाणजलाशित्वादिविधिमित्यर्थः ॥ १२ ॥ अथभगवत्प्रसादवैभवमाह अथप्रीतइति ॥ १३ ॥ १४ ॥ लोकपालत्वंवित्तरक्षणंवैराजनिधिनाथत्वं ॥ १५ ॥ १६ ॥ चतुर्थंचतुर्णांपूरणं यमादित्रयस्ययत्पदंलोकपालपदं यत्तवेप्सितंत्वंतद्गच्छनिधीशत्वंचाप्नुहि एवंसतित्वंश

सतुवैश्रवणस्तत्रतपोवनगतस्तदा ॥ अवर्धताहुतिहुतोमहातेजायथाऽनलः ॥ ९ ॥ तस्याश्रमपदस्थस्यबुद्धिर्जज्ञेमहात्मनः ॥ चरिष्येपरमंधर्मंधर्मो हिपरमागतिः ॥ १० ॥ सतुवर्षसहस्राणितपस्तप्त्वामहावने ॥ यंत्रितोनियमैरुग्रैश्चकारसुमहत्तपः ॥ ११ ॥ पूर्णेवर्षसहस्रांतेतंतंविधिमकल्पयत् ॥ जलाशीमारुताहारोनिराहारस्तथैवच ॥ एवंवर्षसहस्राणिजग्मुस्तान्येकवर्षवत् ॥ १२ ॥ अथप्रीतोमहातेजाःसेंद्रैःसुरगणैःसह ॥ गत्वातस्याश्रमपदं ब्रह्मेदंवाक्यमब्रवीत् ॥ १३ ॥ परितुष्टोस्मितेवत्सकर्मणानेनसुव्रत ॥ वरंवृणीष्वभद्रंतेवरार्हस्त्वंमहामते ॥ १४ ॥ अथाब्रवीद्वैश्रवणःपितामहमुपस्थि तं ॥ भगवंल्लोकपालत्वमिच्छेयंलोकरक्षणं ॥ १५ ॥ अथाब्रवीद्वैश्रवणंपरितुष्टेनचेतसा ॥ ब्रह्मासुरगणैःसार्धंबाढमित्येवहृष्टवत् ॥ १६ ॥ अहंवैलो कपालानांचतुर्थंस्रष्टुमुद्यतः ॥ यमेंद्रवरुणानांचपदंयत्तवचेप्सितं ॥ १७ ॥ तद्गच्छबतधर्मज्ञनिधीशत्वमवाप्नुहि ॥ शक्रांबुपयमानांचचतुर्थस्त्वंभ विष्यसि ॥ १८ ॥ एतच्चपुष्पकंनामविमानंसूर्यसन्निभं ॥ प्रतिगृह्णीष्वयानार्थंत्रिदशैःसमतांव्रज ॥ १९ ॥ स्वस्तितेस्तुगमिष्यामःसर्वएवयथागतं ॥ कृतकृत्यावयंतातदत्त्वातववरद्वयं ॥ २० ॥ इत्युक्त्वासगतोब्रह्मास्वस्थानंत्रिदशैःसह ॥ गतेषुब्रह्मपूर्वेषुदेवेष्वथनभस्तलं ॥ २१ ॥ धनेशःपितरंप्राहप्रां जलिःप्रयतात्मवान् ॥ भगवंल्लब्धवानस्मिवरमिष्टंपितामहात् ॥ २२ ॥ निवासनंनमेदेवोविदधेसप्रजापतिः ॥ तंपश्यभगवन्कंचिन्निवासंसाधुमेप्र भो ॥ नचपीडाभवेद्यत्रप्राणिनोयस्यकस्यचित् ॥ २३ ॥ एवमुक्तस्तुपुत्रेणविश्रवामुनिपुंगवः ॥ वचनंप्राहधर्मज्ञश्रूयतामितिसत्तम ॥ २४ ॥ दक्षिण स्योदधेस्तीरेत्रिकूटोनामपर्वतः ॥ तस्याग्रेतुविशालासामहेंद्रस्यपुरीयथा ॥ २५ ॥

क्रादीनांचतुर्थोभविष्यसीतिसंबंधः ॥ १७ ॥ १८ ॥ त्रिदशैःसमतांव्रज नत्वपिपुत्रत्वेनैवतिष्ठेत्यर्थः ॥ १९ ॥ वरद्वयंनिधीशत्वपुष्पकदानरूपं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ निवासनं निवासमित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ यंत्रकृपैःशस्त्रैःसमावृता ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ निवासयामास निवासमकरोदित्यर्थः ॥ ३१ ॥ प्रमुदितैर्नैर्ऋतानांसहस्रैःसहनिवेशयामासेतिसंबंधः संपूर्णाधनधान्यादिसर्वैश्वर्यपूर्णा शासनात्पालनात् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अवभासन्शोभमानः अप्सरोनृत्यैर्विभूषितमालयंपुष्पकंयस्यसः ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायण

॥४॥ लंकानामपुरीरम्यानिर्मिताविश्वकर्मणा ॥ राक्षसानांनिवासार्थंयथेंद्रस्यामरावती ॥ २६ ॥ तत्रत्वंवसभद्रंतेलंकायांनात्रसंशयः ॥ हेमप्राकारपरिखायंत्रशस्त्रसमावृता ॥ २७ ॥ रमणीयापुरीसाहिरुक्मवैदूर्यतोरणा ॥ राक्षसैःसापरित्यक्तापुराविष्णुभयार्दितैः ॥ २८ ॥ शून्यारक्षोगणैःसर्वैरसातलतलंगतैः ॥ शून्यासंप्रतिलंकासाप्रभुस्तस्यानविद्यते ॥ २९ ॥ सत्वंतत्रनिवासायगच्छपुत्रयथासुखं ॥ निर्दोषस्तत्रतेवासोनबाधस्तत्रकस्यचित् ॥ ३० ॥ एतच्छ्रुत्वासधर्मात्माधर्मिष्ठंवचनंपितुः ॥ निवासयामासतदालंकांपर्वतमूर्धनि ॥ ३१ ॥ नैर्ऋतानांसहस्रैस्तुहृष्टैःप्रमुदितैःसदा ॥ अचिरेणैवकालेनसंपूर्णातस्यशासनात् ॥ ३२ ॥ सतुतत्रावसत्प्रीतोधर्मात्मानैर्ऋतर्षभः ॥ समुद्रपरिखायांसलंकायांविश्रवात्मजः ॥ ३३ ॥ कालेकालेतुधर्मात्मापुष्पकेणधनेश्वरः ॥ अभ्यागच्छद्विनीतात्मापितरंमातरंचहि ॥ ३४ ॥ सदेवगंधर्वगणैरभिष्टुतस्तथाप्सरोनृत्यविभूषितालयः ॥ गभस्तिभिःसूर्यइवावभासन्पितुःसमीपंप्रययौसवित्तपः ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥

श्रुत्वागस्त्येरितंवाक्यंरामोविस्मयमागतः ॥ कथमासीत्तुलंकायांसंभवोरक्षसांपुरा ॥ १ ॥ ततःशिरःकंपयित्वात्रेताग्निसमविग्रहं ॥ तमगस्त्यंमुहुर्दृष्ट्वास्मयमानोभ्यभाषत ॥ २ ॥

तिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ लंकायांपूर्वमपिरक्षःस्थितिंश्रुत्वाविस्मितेनरामेणतेषामुत्पत्त्यादिप्रश्नेअगस्त्येनतत्प्रतिपादनंश्रुत्वेतिविस्मयमागतइत्युक्तंतत्रकिंविषयकश्रवणाद्विस्मयप्राप्तिस्तत्राह कथमिति पुराधनदावस्थितेःपूर्वमपिरक्षसांसंभवोवस्थानादिसंभवइतियदुक्तंतत्तुकथमासीदितिविस्मयमागतः ॥ १ ॥ ततोविस्मयप्राप्त्यनंतरं मुहुःस्मयमानोविस्मयंकुर्वन् ॥ २ ॥ ॥४॥

तदेवाह भगवन्निति पूर्वमपिविश्रवःपुत्रवैश्रवणरावणयोःपूर्वमपिलंकापिशिताशिनामावासआसीदितिभगवद्वाक्यमन्यतोऽपिरक्षःसंभवपरंश्रुत्वामेविस्मयोजातः ॥ ३ ॥ तदेवाह पुलस्त्येति नोस्माकं अन्यतश्चापिसंभवःकीर्तितः लंकाराक्षसानांनिवासार्थंनिर्मितेतिविश्रवोवाक्यानुवादेनेत्यर्थः ॥ ४ ॥ रावणपुत्राइंद्रजिदतिकायादयः तेभ्यस्तेबलवत्तराःकिन्नु यत्तोविष्णुनातद्विद्रावणेयतितमितिभावः ॥ ५ ॥ पूर्वकःकूटस्थः तद्वंश्याश्चराक्षसाःकमपराधंप्राप्यविष्णुनाद्राविताःकथंचद्राविताः ॥ ६ ॥ प्राचीनरक्षःकथनेनमत्संकृतमिदंकुतूहलंभानुर्यथातमोनुदतितथानुद ॥ ७ ॥ संस्कारालंकृतंपदवाक्यार्थसंस्कारयुतं विस्मयमानः सर्वज्ञोप्येवंनाटयतीतिविस्मयः ॥ ८ ॥ अपःसृष्ट्वा भूमेरधोभागवर्तिनीरपःसृष्ट्वेत्यर्थः तत्रसलिलसं

भगवन्पूर्वमप्येषालंकासीत्पिशिताशिनां ॥ श्रुत्वेदंभगवद्वाक्यंजातोमेविस्मयःपरः ॥ ३ ॥ पुलस्त्यवंशादुद्भूताराक्षसाइतिनःश्रुतं ॥ इदानीमन्यतश्चापिसंभवःकीर्तितस्त्वया ॥ ४ ॥ रावणात्कुंभकर्णाच्चप्रहस्ताद्विकटादपि ॥ रावणस्यचपुत्रेभ्यःकिन्नुतेबलवत्तराः ॥ ५ ॥ कएषांपूर्वकोब्रह्मन्किंनामाचबलोत्कटः ॥ अपराधंचकंप्राप्यविष्णुनाद्राविताःकथं ॥ ६ ॥ एतद्विस्तरतःसर्वंकथयस्वममानघ ॥ कौतूहलमिदंमत्यंनुदभानुर्यथातमः ॥ ७ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वासंस्कारालंकृतंशुभं ॥ अथविस्मयमानस्तमगस्त्यःप्राहराघवं ॥ ८ ॥ प्रजापतिःपुरासृष्ट्वाअपःसलिलसंभवः ॥ तासांगोपायनेसत्वानसृजत्पद्मसंभवः ॥ ९ ॥ तेसत्वाःसत्वकर्तारंविनीतवदुपस्थिताः ॥ किंकुर्मइतिभाषंतःक्षुत्पिपासाभयार्दिताः ॥ १० ॥ प्रजापतिस्तुतान्सर्वान्प्रत्याहप्रहसन्निव ॥ आभाष्यवाचायत्नेनरक्षध्वमितिमानवाः ॥ ११ ॥

भवःप्रजापतिरभूदित्यन्वयः अपएवससर्जादौतासुवीर्यमवासृजत् तदंडमभवद्धैमंसहस्रांशुसमप्रभं तस्मिन्जज्ञेस्वयंब्रह्मासर्वलोकपितामहइतिमनूक्तेः आपोवाइदमग्रआसन् सप्रजापतिःपुष्करपर्णेसमभवत् तथा आपोवाइदमग्रेसलिलमासीत्तस्मिन्प्रजापतिर्वायुर्भूत्वाचरत्सइमामपश्यत्तांवराहोभूत्वाहरदितिश्रुतेश्च तदेवपद्मसंभवइत्यनेनदर्शितं तासांत्वसृष्टानामपांगोपायनेरक्षणनिमित्तंसत्वान्भूतानिजंतूनित्यर्थः ॥ ९ ॥ विनीतवत्पितरिविनीताःसंतःक्षुत्पिपासाजनितभयेनार्दिताः ॥ १० ॥ प्रहसन्निव उक्तभयरहितमानत्वप्रजाविषयकदयावशात्प्रहासः मानवाइत्यनेनतेषामुभयवत्त्यनुग्रहःसूचितः वाचाहेसत्वानीतिवाचा आभाष्यसंबोध्य यत्नेनेमाअपोरक्षध्वमितितानिसत्वान्याह ॥ ११ ॥

तत्रतेषुभगवन्नियुक्तभूतेषुमध्ये . भगवत्प्रयुक्तरक्षध्वमितिपदस्याविनाशेनावस्थापनमर्थइतिकेचनप्रपन्नाउत्तरोत्तराभिवर्धनरूपपूजनमर्थइतिपरेप्रपन्नाः तत्राद्यारक्षामेतिप्रतिवचनंदत्तवंतः परेयक्षामेति यक्षपूजायां उभयमपिलोडुत्तमबहुवचनं बुभुक्षिताबुभुक्षितैरित्यस्यस्थानेभुंक्षिताभुंक्षितैरित्यार्षमभ्यासलोपानुस्वाराभ्यां अबुभुक्षिताःपिपासिताः॥१२॥वोयुष्माकंमध्ये ॥ १३ ॥ तत्रभगवत्सृष्टभगवद्विभक्तजातिभेदरक्षोमध्ये मधुकैटभावसुरौ ॥ १४ ॥ तपोवनमतःविरक्तःसन्नितिशेषः ॥ १५ ॥ परंयत्नमेवदर्शयति सइति कालोवैवस्वतः स्वयमेव

रक्षामइतितत्राप्यैर्यक्षामइतिचापरैः॥ भुंक्षिताभुंक्षितैरुक्तस्ततस्तानाहभूतकृत् ॥ १२ ॥ रक्षामइतियैरुक्तंराक्षसास्तेभवंतुवः ॥ यक्षामइतियैरुक्तंयक्षाएवभवंतुवः॥ १३॥ तत्रहेतिःप्रहेतिश्चभ्रातरौराक्षसाधिपौ॥ मधुकैटभसंकाशौबभूवतुररिंदमौ॥ १४॥ प्रहेतिर्धार्मिकस्तत्रतपोवनगतस्तदा॥ हेतिर्दारक्रियार्थेतुपरंयत्नमथाकरोत्॥ १५॥ सकालभगिनींकन्यांभयांनाममहाभयां॥ उदावहदमेयात्मास्वयमेवमहामतिः ॥ १६ ॥ सतस्यांजनयामासहेतीराक्षसपुंगवः॥ पुत्रंपुत्रवतांश्रेष्ठोविद्युत्केशमितिश्रुतं॥ १७॥ विद्युत्केशोहेतिपुत्रःसदीप्तार्कसमप्रभः॥व्यवर्धतमहातेजास्तोयमध्यइवांबुजं॥ १८ ॥ सयदायौवनंभद्रमनुप्राप्तोनिशाचरः॥ ततोदारक्रियांतस्यकर्तुंव्यवसितःपिता॥ १९॥ संध्यादुहितरंसोथसंध्यातुल्यांप्रभावतः ॥ वरयामासपुत्रार्थंहेतीराक्षसपुंगवः॥ २०॥ अवश्यमेवदातव्यापरस्मैसेतिसंध्यया॥ चिंतयित्वासुतादत्ताविद्युत्केशायराघव॥ २१॥ संध्यायास्तनयांलब्ध्वाविद्युत्केशोनिशाचरः॥ रमतेसतयासार्धंपौलोम्यामघवानिव॥ २२॥ केनचित्त्वथकालेनरामसालकटंकटा॥ विद्युत्केशाद्गर्भमापघनराजिरिवार्णवात्॥ २३॥ ततःसाराक्षसीगर्भंघनगर्भसमप्रभं॥ प्रसूतामंदरंगत्वागंगागर्भमिवाग्निजं॥ समुत्सृज्यतुसागर्भंविद्युत्केशरतार्थिनी॥ २४॥ रेमेतुसार्धंपतिनाविसृज्यसुतमात्मजं॥ उत्सृष्टस्तुतदागर्भोघनशब्दसमस्वनः॥२५॥

ति गत्वाप्रार्थनांकृत्वेतिशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ पिताहेतिः ॥ १९ ॥ प्रभावतःसंध्यातुल्यामितिसंबंधः संध्यादुहितासालकटंकटाख्या इयंचरक्षःप्राधान्येनभगवत्सृष्टत्वाद्राक्षसी ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ घनगर्भसमप्रभंजलगर्भमेघसमकांति प्रसूताप्रसूतवती अग्निजंगर्भंअग्निविसृष्टंमाहेश्वरंगर्भमित्यर्थः विद्युत्केशरतार्थिनीविद्युत्केशेनसहरतंक्रीडामर्थयतितादृशीबभूवेतिशेषः ॥ २४ ॥ ततआत्मनःसकाशाज्जातंसुतंविसृज्यपतिनारेमे ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ कारुण्यभावात्कारुण्ययुक्तोभावश्चित्तंतस्मात्पार्वत्याप्रेरितइतिशेषः ॥ २८ ॥ मातुरेववयःसमंमातृवयस्कमित्यर्थः ॥ २९ ॥ तदाह पार्वत्याःप्रियकाम्ययेति ॥ ३० ॥ सद्योपलब्धिरित्यार्षःसंधिः ॥३१॥ सुकेशइत्यनुवादात्तन्नामकत्वमस्यबोध्यं खगमाकाशगं ॥३२॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडे

तयोत्सृष्टःसतुशिशुःशरदर्कसमद्युतिः॥ निधायास्येस्वयंमुष्टिंरुरोदशनकैस्तदा॥२६॥ ततोवृषभमास्थायपार्वत्यासहितःशिवः॥ वायुमार्गेणगच्छन्वैशुश्रावरुदितस्वनं॥ २७॥ अपश्यदुमयासार्धंरुदंतंराक्षसात्मजं ॥ कारुण्यभावात्पार्वत्याभवस्त्रिपुरसूदनः ॥ २८ ॥ तंराक्षसात्मजंचक्रेमातुरेववयःसमं॥ अमरंचैवतंकृत्वामहादेवोक्षरोव्ययः॥२९॥ पुरमाकाशगंप्रादात्पार्वत्याःप्रियकाम्यया॥ उमयापिवरोदत्तोराक्षसीनांनृपात्मज॥३०॥ सद्योपलब्धिर्गर्भस्यप्रसूतिःसद्यएवच॥ सद्यएववयःप्राप्तिमातुरेववयःसमं॥ ३१ ॥ ततःसुकेशोवरदानगर्वितःश्रियंप्रभोःप्राप्यहरस्यपार्श्वतः ॥ चचारसर्वत्रमहान्महामतिःखगंपुरंप्राप्यपुरंदरोयथा॥ ३२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुर्थःसर्गः॥ ४॥ ॥ ७॥

सुकेशंधार्मिकंदृष्ट्वावरलब्धंचराक्षसं॥ ग्रामणीर्नामगंधर्वोविश्वावसुसमप्रभः॥ १॥ तस्यदेववतीनामद्वितीयाश्रीरिवात्मजा॥ त्रिषुलोकेषुविख्यातारूपयौवनशालिनी॥ २॥ तांसुकेशायधर्मात्माददौरक्षःश्रियंयथा॥ वरदानकृतैश्वर्यंसातंप्राप्यपतिंप्रियं॥ ३॥ आसीद्देववतीतुष्टाधनंप्राप्येवनिर्धनः॥ सतयासहसंयुक्तोरराजरजनीचरः॥४॥ अंजनादभिनिष्क्रांतःकरेण्वेवमहागजः॥ ततःकालेसुकेशस्तुजनयामासराघव॥ त्रीन्पुत्राञ्जनयामासत्रेताग्निसमविग्रहान्॥ ५॥ माल्यवंतंसुमालिंचमालिंचबलिनांवरं॥ त्रींस्त्रिनेत्रसमान्पुत्रान्राक्षसान्राक्षसाधिपः ॥ ६ ॥ त्रयोलोकाइवाव्यग्राःस्थितास्त्रयइवाग्नयः॥ त्रयोमंत्राइवात्युग्रास्त्रयोघोराइवामयाः॥ ७॥

चतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वरलब्धंलब्धवरं॥ १ ॥ २ ॥ वरदानेनकृतमैश्वर्यंयस्यतं ॥ ३ ॥ ४ ॥ अंजनादंजनाख्यदिग्गजात् अभिनिष्क्रांतउत्पन्नः किंजनयामासेत्यत्राह त्रीन्पुत्रान्जनयामासेति तान्पुत्रानितिपाठांतरं तान्प्रसिद्धान्वक्ष्यमाणान्वेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ मंत्राइवउत्साहप्रभुमंत्रशक्तिमयास्त्रिमंत्रास्त्रिवेदाश्च आमयत्रयंवातपित्तश्लेष्मरूपं अत्रोपमाचतुष्टयेस्थिरत्वतेजस्वित्वापरिमितसामर्थ्यहिंसकत्वानिसाधारणधर्माः ॥ ७ ॥

व्याधयोपेक्षिताइव उपेक्षिताअचिकित्सिताव्याधयइवेत्यर्थः संधिरार्षः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ दिशसेददासि अजेयाजेतुमनर्हाः प्रभविष्णवः यथार्थः प्रभवइ तियावत् परस्परमनुव्रताअनुरक्ताश्चभवामेत्यनुकर्षः ॥ १४ ॥ ब्रह्मलोकायतंप्राप्तुं ब्राह्मणवत्सलः तेषांत्वमुखजत्वाज्ज्येष्ठत्वाच्चतेषुवात्सल्यं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अथतेमाल्यवदाद

त्रयःसुकेशस्यसुतास्त्रेताग्निसमतेजसः ॥ विवृद्धिमगमंस्तत्रव्याधयोपेक्षिताइव ॥ ८ ॥ वरप्राप्तिंपितुस्तेतुज्ञात्वैश्वर्यंतपोबलात् ॥ तपस्तप्तुंगतामेरुं भ्रातरःकृतनिश्चयाः ॥ ९ ॥ प्रगृह्यनियमान्घोरान्राक्षसान्नृपसत्तम ॥ विचेरुस्तेतपोघोरंसर्वभूतभयावहं ॥ १० ॥ सत्यार्जवशमोपेतैस्तपोभिर्भुवि दुर्लभैः ॥ संतापयंतस्त्रीन्लोकान्सदेवासुरमानुषान् ॥ ११ ॥ ततोविभुश्चतुर्वक्त्रोविमानवरमाश्रितः ॥ सुकेशपुत्रानामंत्र्यवरदोस्मीत्यभाषत ॥ १२ ॥ ब्रह्माणंवरदंज्ञात्वासेंद्रैर्देवगणैर्वृतं ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेवेपमानाइवद्रुमाः ॥ १३ ॥ तपसाराधितोदेवयदिनोदिशसेवरं ॥ अजेयाःशत्रुहंतारस्तथै वचिरजीविनः ॥ प्रभविष्णवोभवामेतिपरस्परमनुव्रताः ॥ १४ ॥ एवंभविष्यथेत्युक्त्वासुकेशतनयान्विभुः ॥ सययौब्रह्मलोकायब्रह्माब्राह्मणवत्सलः ॥ १५ ॥ वरंलब्ध्वातुतेसर्वेरामरात्रिंचरास्तदा ॥ सुरासुरान्प्रबाधंतेवरदानसुनिर्भयाः ॥ १६ ॥ तैर्बाध्यमानास्त्रिदशाःसर्षिसंघाःसचारणाः ॥ त्रातारं नाधिगच्छंतिनिरयस्थायथानराः ॥ १७ ॥ अथतेविश्वकर्माणंशिल्पिनांवरमव्ययं ॥ ऊचुःसमेत्यसंहृष्टाराक्षसारघुसत्तम ॥ १८ ॥ ओजस्तेजोबल वतांमहतामात्मतेजसा ॥ गृहकर्ताभवानेवदेवानांहृदयेप्सितं ॥ १९ ॥ अस्माकमपितावत्त्वंगृहंकुरुमहामते ॥ हिमवंतमुपाश्रित्यमेरुंमंदरमेववा ॥ २० ॥ महेश्वरगृहप्रख्यंगृहंनःक्रियतांमहत् ॥ विश्वकर्माततस्तेषांराक्षसानांमहाभुजः ॥ २१ ॥ निवासंकथयामासशक्रस्येवामरावतीं ॥ दक्षिण स्योदधेस्तीरेत्रिकूटोनामपर्वतः ॥ २२ ॥ सुवेलइतिचाप्यन्योद्वितीयोराक्षसेश्वराः ॥ शिखरेतस्यशैलस्यमध्यमेंऽबुदसन्निभे ॥ २३ ॥ शकुनैरपिदुष्प्रापे टंकच्छिन्नचतुर्दिशि ॥ त्रिंशद्योजनविस्तीर्णाशतयोजनमायता ॥ २४ ॥

य: अव्ययंचिरजीविनं ॥ १८ ॥ ओजस्तेजोबलवतामतएवमहतांदेवानां भवानेवात्मतेजसाआत्मसामर्थ्येनगृहकर्तासत्वमस्माकमपिहृदयेप्सितंगृहंकुर्वितिसंबंधः ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ २२ ॥ द्वितीयस्तत्सदृशइत्यर्थः मध्यमेशिखरइतिसंबंधः ॥ २३ ॥ शकुनैरपिदुष्प्रापेइत्यत्रहेतुष्टंकच्छिन्नचतुर्दिशि ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ अमरावतींसमासाद्येतिवाक्षरपादतार्षी ॥ २६ ॥ २७ ॥ सहस्रमनेकेऽनुचरायेषांतेसहस्रानुचराः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अराक्षसीराक्षसजातिभिन्ना ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

स्वर्णप्राकारसंवीताहेमतोरणसंवृता ॥ मयालंकेतिनगरीशक्राज्ञप्तेननिर्मिता ॥ २५ ॥ तस्यांवसतदुर्धर्षायूयंराक्षसपुंगवाः ॥ अमरावतींसमासाद्य सेंद्राइवदिवौकसः ॥ २६ ॥ लंकादुर्गंसमासाद्यराक्षसैर्बहुभिर्वृताः ॥ भविष्यथदुराधर्षाःशत्रूणांशत्रुसूदनाः ॥ २७ ॥ विश्वकर्मवचःश्रुत्वाततस्तेराक्ष सोत्तमाः ॥ सहस्रानुचराभूत्वागत्वातामवसन्पुरीं ॥ २८ ॥ दृढप्राकारपरिखांहैमैर्गृहशतैर्वृतां ॥ लंकामवाप्यतेहृष्टान्यवसन्रजनीचराः ॥ २९ ॥ एत स्मिन्नेवकालेतुयथाकामंचराघव ॥ नर्मदानामगंधर्वीबभूवरघुनंदन ॥ ३० ॥ तस्याःकन्यात्रयंत्वासीत्ह्रीश्रीकीर्तिसमद्युति ॥ ज्येष्ठक्रमेणसातेषां राक्षसानामराक्षसी ॥ ३१ ॥ कन्यास्ताःप्रददौहृष्टापूर्णचंद्रनिभाननाः ॥ त्रयाणांराक्षसेंद्राणांतिस्रोगंधर्वकन्यकाः ॥ ३२ ॥ दत्तामात्रामहाभागानक्ष त्रेभगदैवते ॥ कृतदारास्तुतेरामसुकेशतनयास्तदा ॥ ३३ ॥ चिक्रीडुःसहभार्याभिरप्सरोभिरिवामराः ॥ ततोमाल्यवतोभार्यासुंदरीनामसुंदरी ॥ ३४ ॥ सतस्यांजनयामासयदपत्यंनिबोधतत् ॥ वज्रमुष्टिर्विरूपाक्षोदुर्मुखश्चैवराक्षसः ॥ ३५ ॥ सुप्तघ्नोयज्ञकोपश्चमत्तोन्मत्तौतथैवच ॥ अनलाचाभवत्क न्यासुंदर्यारामसुंदरी ॥ ३६ ॥ सुमालिनोपिभार्यासीत्पूर्णचंद्रनिभानना ॥ नाम्नाकेतुमतीरामप्राणेभ्योपिगरीयसी ॥ ३७ ॥ सुमालीजनयामासयदप त्यंनिशाचरः ॥ केतुमत्यांमहाराजतन्निबोधानुपूर्वशः ॥ ३८ ॥ प्रहस्तोकंपनश्चैवविकटःकालिकामुखः ॥ धूम्राक्षश्चैवदंडश्चसुपार्श्वश्चमहाबलः ॥ ३९ ॥ संह्रादिःप्रघसश्चैवभासकर्णश्चराक्षसः ॥ राकापुष्पोत्कटाचैवकैकसीचशुचिस्मिता ॥ कुंभीनसीचइत्येतेसुमालेःप्रसवाःस्मृताः ॥ ४० ॥ मालेस्तु वसुदानामगंधर्वीरूपशालिनी ॥ भार्यासीत्पद्मपत्राक्षीस्वक्षीयक्षीवरोपमा ॥ ४१ ॥ सुमालेरनुजस्तस्यांजनयामासयत्प्रभो ॥ अपत्यंकथ्यमानंतुम यात्वंशृणुराघव ॥ ४२ ॥

मात्रादत्ताःमात्रानर्मदयेच्छयादत्ताइत्यर्थः भगदैवतंनक्षत्रमुत्तराफाल्गुनी ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ स्वक्षीमधुरदृग्युताक्षी यक्षीवरायक्षीश्रेष्ठातयो पमीयतेसायक्षीवरोपमा ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

मालेयाः इतश्चानिजइतिकक् ॥४३॥४४॥ प्रशमंकराइत्यार्षःखच् ॥४५॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचमःसर्गः ॥५॥ ॥६॥
अथमाल्यवदादिपीडितदेवगणस्यविष्णुनाऽभयदानंश्रुत्वानारायणप्रेरकदेवगणवधेतेषांप्रवृत्तिः तैर्वध्यमानाइति ॥१॥२॥३॥ प्रजाध्यक्षस्यभगवतःप्रजापतेःप्रजादेवनरतिर्यगादिरूपाः

अनलश्चानिलश्चैवहरःसंपातिरेवच ॥ एतेविभीषणामात्यामालेयास्तेनिशाचराः ॥ ४३ ॥ ततस्तुतेराक्षसपुंगवास्त्रयोनिशाचरैःपुत्रशतैश्चसंवृताः ॥ सुरान्सहेंद्रानृषिनागयक्षान्बबाधिरेतान्बहुवीर्यदर्पिताः ॥४४॥ जगद्भ्रमंतोऽनिलवद्दुरासदारणेषुमृत्युप्रतिमानतेजसः ॥ वरप्रदानादपिगर्वितामृशं क्रतुक्रियाणांप्रशमंकराःसदा ॥ ४५ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ तैर्वध्यमानादेवाश्चऋषयश्चतपोधनाः ॥ भयार्ताःशरणंजग्मुर्देवदेवंमहेश्वरं ॥ १ ॥ जगत्सृष्टंतकर्तारमजमव्यक्तरूपिणं ॥ आधारंसर्वलोकानामाराध्यंपरमंगुरुं ॥ २ ॥ तेसमेत्यतुकामारिंत्रिपुरारिंत्रिलोचनं ॥ ऊचुःप्रांजलयोदेवाभयगद्गदभाषिणः ॥ ३ ॥ सुकेशपुत्रैर्भगवन्पितामहवरोद्धतैः ॥ प्रजाध्यक्षप्रजाःसर्वाबाध्यंतेरिपुबाधनैः ॥ ४ ॥ शरणान्यशरण्यानिआश्रमाणिकृतानिनः ॥ स्वर्गाच्चदेवान्प्रच्याव्यस्वर्गेक्रीडंतिदेववत् ॥ ५ ॥ अहंविष्णुरहंरुद्रोब्रह्माहंदेवराडहं ॥ अहंयमश्चवरुणश्चंद्रोहंरविरप्यहं ॥ ६ ॥ इतिमालीसुमालीचमाल्यवांश्चैवराक्षसः ॥ बाधंतेसमरोद्धर्षायेचतेषांपुरःसराः ॥ ७ ॥ तन्नोदेवभयार्तानामभयंदातुमर्हसि ॥ अशिवंवपुरास्थायजहिवैदेवकंटकान् ॥ ८ ॥ इत्युक्तस्तुसुरैःसर्वैःकपर्दीनीललोहितः ॥ सुकेशंप्रतिसापेक्षःप्राहदेवगणान्प्रभुः ॥ ९ ॥ अहंतान्नहनिष्यामिममावध्याहितेसुराः ॥ किंतुमंत्रंप्रदास्यामियोवैतान्निहनिष्यति ॥ १० ॥ एतमेवसमुद्योगंपुरस्कृत्यमहर्षयः ॥ गच्छध्वंशरणंविष्णुंहनिष्यतिसतान्प्रभुः ॥ ११ ॥

रिपुबाधनैःरिपूणांबाधनंबाधस्तैर्हेतुभिरित्यर्थः ॥४॥ शरणानिशरणार्हाणिदेवपित्रतिथिपशुपक्ष्यादिरक्षणार्हाणि देवान्प्रच्याव्ययेसर्वेस्वर्गेदेववत्क्रीडंति ॥५॥६ ॥समरेसंग्रामेउद्धर्षउत्साहोयेषांते ॥ ७ ॥ अशिवमसौम्यंरौद्रमितियावत् रुद्रोवाएषयदग्निस्तस्यैतेतनुवौघोरान्याशिवान्येतिश्रुतेः ॥ ८ ॥ सुकेशंप्रतिसापेक्षःसुकेशस्यस्वेनोज्जीवितत्वान्माल्यवदादीनांतत्पुत्रत्वात्स्वकर्तृकतत्संहारस्यानौचित्यंमन्वानइत्यर्थः ॥ ९ ॥ मयाऽवध्याःउक्तहेतोर्वधानर्हाः मंत्रमुपायं ॥ १० ॥ एतमेवसमुद्योगंनतुकालांतरीयमित्यर्थः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥

॥ १२ ॥ संभ्रांतवत्संभ्रांताहं सुकेशतनयान्प्रतितानुद्दिश्येत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ सानुबंधान्सानुचरान्राक्षसान्जहीतिशेषः नोभयंचनुदं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

ततस्तुजयशब्देनप्रतिनंद्यमहेश्वरं ॥ विष्णोःसमीपमाजग्मुर्निशाचरभयार्दिताः ॥ १२ ॥ शंखचक्रधरंदेवंप्रणम्यबहुमान्यच ॥ ऊचुःसंभ्रांतवद्वाक्यंसुकेशतनयान्प्रति ॥ १३ ॥ सुकेशतनयैर्देवत्रिभिस्त्रेताग्निसन्निभैः ॥ आक्रम्यवरदानेनस्थानान्यपहृतानिनः ॥ १४ ॥ लंकानामपुरीदुर्गात्रिकूटशिखरेस्थिता ॥ तत्रस्थिताःप्रबाधंतेसर्वान्नःक्षणदाचराः ॥ १५ ॥ सत्वमस्मद्धितार्थायजहितान्मधुसूदन ॥ शरणंत्वांवयंप्राप्तागतिर्भवसुरेश्वर ॥ १६ ॥ चक्रकृत्तास्यकमलान्निवेदययमायवै ॥ भयेष्वभयदोस्माकंनान्योस्तिभवताविना ॥ १७ ॥ राक्षसान्समरेदृष्टान्सानुबंधान्मदोद्धतान् ॥ नुदत्वंनोभयंदेवनीहारमिवभास्करः ॥ १८ ॥ इत्येवंदैवतैरुक्तोदेवदेवोजनार्दनः ॥ अभयंभयदोऽरीणांदत्वादेवानुवाचह ॥ १९ ॥ सुकेशंराक्षसंजानेईशानवरदर्पितं ॥ तांश्चास्यतनयान्जानेयेषांज्येष्ठःसमाल्यवान् ॥ २० ॥ तानहंसमतिक्रांतमर्यादान्राक्षसाधमान् ॥ निहनिष्यामिसंक्रुद्धःसुराभवतविज्वराः ॥ २१ ॥ इत्युक्तास्तेसुराःसर्वेविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ यथावासंययुर्हृष्टाःप्रशंसंतोजनार्दनं ॥ २२ ॥ विबुधानांसमुद्योगंमाल्यवांस्तुनिशाचरः ॥ श्रुत्वातौभ्रातरौवीराविदंवचनमब्रवीत् ॥ २३ ॥ अमराऋषयश्चैवसंगम्यकिलशंकरं ॥ अस्मद्वधंपरीप्संतइदंवचनमब्रुवन् ॥ २४ ॥ सुकेशतनयादेववरदानबलोद्धताः ॥ बाधंतेऽस्मान्समुद्धताघोररूपाःपदेपदे ॥ २५ ॥ राक्षसैरभिभूताःस्मोनशक्ताःस्मप्रजापते ॥ स्वेषुसद्मसुसंस्थातुंभयात्तेषांदुरात्मनां ॥ २६ ॥ तदस्माकंहितार्थायजहितांश्चत्रिलोचन ॥ राक्षसान्हुंकृतेनैवदहप्रदहतांवर ॥ २७ ॥ इत्येवंत्रिदशैरुक्तोनिशम्यांधकसूदनः ॥ शिरःकरंचधुन्वानइदंवचनमब्रवीत् ॥ २८ ॥ अवध्याममतेदेवाःसुकेशतनयारणे ॥ मंत्रंतुवःप्रदास्यामियस्तान्वैनिहनिष्यति ॥ २९ ॥ योसौचक्रगदापाणिःपीतवासाजनार्दनः ॥ हरिर्नारायणःश्रीमान्शरणंतंप्रपद्यथ ॥ ३० ॥

अतिक्रांतमर्यादान्मर्यादावध्यावध्यव्यवस्था ॥ २१ ॥ २२ ॥ तौभ्रातरौसुमालिमालिनौ ॥ २३ ॥ परीप्संतःइच्छंतः ॥ २४ ॥ पदेपदेप्रतिक्षणं ॥ २५ ॥ प्रजापतेदुष्टनिग्रहद्वाराप्रजारक्षक ॥ २६ ॥ २७ ॥ शिरःकरंचधुन्वानः विषवृक्षोपीतिन्यायेनस्ववधानर्हाइत्याशयेनेतिभावः ॥ २८ ॥ तदेवाह अवध्याइति ॥ २९ ॥ ३० ॥

तेदेवाःमंत्रमवाप्येत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ चिंतार्हत्वंदर्शयति हिरण्येत्यादि ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अपराजिताइतिच्छेदः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अश्विनाविवंवासवमिति भगां
शाविवेतिपाठे भगस्तदंशोऽर्यमाताविवेत्यर्थः ॥३९ ॥ निरामयंनीरोगं सुधर्मःशोभनोधर्मः पथिस्थापितःप्राक्सम्यगनुष्ठितैरध्ययनादिभिरितिशेषः यतोद्विषोदेवाजितास्तस्मादस्माकं

हरादवाप्यतेमंत्रंकामारिमभिवाद्यच ॥ नारायणालयंप्राप्यतस्मैसर्वंन्यवेदयन् ॥ ३१ ॥ ततोनारायणेनोक्तादेवाइंद्रपुरोगमाः ॥ सुरारींस्तान्हनिष्या
मिसुराभवतनिर्भयाः ॥ ३२ ॥ देवानांभयभीतानांहरिणाराक्षसर्षभौ ॥ प्रतिज्ञातोवधोस्माकंचिंत्यतांयदिहक्षमं ॥ ३३ ॥ हिरण्यकशिपोर्मृत्युरन्ये
षांचसुरद्विषां ॥ नमुचिःकालनेमिश्चसंह्रादोवीरसत्तमः ॥ ३४ ॥ राधेयोबहुमायीचलोकपालोऽथधार्मिकः ॥ यमलार्जुनौचहार्दिक्यःशुंभश्चैवनिशुं
भकः ॥ ३५ ॥ असुरादानवाश्चैवसत्ववंतोमहाबलाः ॥ सर्वेसमरमासाद्यनश्रूयंतेऽपराजिताः ॥ ३६ ॥ सर्वैःक्रतुशतैरिष्टंसर्वेमायाविदस्तथा ॥ सर्वे
सर्वास्त्रकुशलाःसर्वेशत्रुभयंकराः ॥ ३७ ॥ नारायणेननिहताःशतशोथसहस्रशः ॥ एतज्ज्ञात्वातुसर्वेषांक्षमंकर्तुमिहार्हथ ॥ दुःखंनारायणंजेतुंयोनो
हंतुमिहेच्छति ॥ ३८ ॥ ततःसुमालीमालीचश्रुत्वामाल्यवतोवचः ॥ ऊचतुर्भ्रातरंज्येष्ठमश्विनाविववासवं ॥ ३९ ॥ स्वधीतंदत्तमिष्टंचऐश्वर्यंपरिपा
लितं ॥ आयुर्निरामयंप्राप्तंसुधर्मःस्थापितःपथि ॥ ४० ॥ देवसागरमक्षोभ्यंशस्त्रैःसमवगाह्यच ॥ जिताद्विषोह्यप्रतिमास्तन्नोमृत्युकृतंभयं ॥ ४१ ॥
नारायणश्चरुद्रश्चशक्रश्चापियमस्तथा ॥ अस्माकंप्रमुखेस्थातुंसर्वेबिभ्यतिसर्वदा ॥ ४२ ॥ विष्णोर्द्वेषस्यनास्त्येवकारणंराक्षसेश्वर ॥ देवानामेवदो
षेणविष्णोःप्रचलितंमनः ॥ ४३ ॥ तस्माद्द्यैवसहिताःसर्वेऽन्योन्यसमावृताः ॥ देवानेवजिघांसामोयेभ्योदोषःसमुत्थितः ॥ ४४ ॥ एवंसंमंत्र्यबलि
नःसर्वसैन्यमुपासिताः ॥ उद्योगंघोषयित्वातुसर्वेनैर्ऋतपुंगवाः ॥ ४५ ॥

मृत्युकृतंभयंनास्तीत्यर्थः कर्तव्यावशेषाभावान्मृत्यावपिनक्षतिरितिभावः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ विष्णोर्द्वेषस्यकारणंनास्ति अस्माभिस्तदपराधाकरणादितिभावः विष्णोर्दोषश्चनास्त्य
त्रकारणंराक्षसेश्वरेतिपाठेविष्णोरस्मद्वधप्रतिज्ञायांयःकारणंस्यात्तादृशोविष्णोःसहजोदोषोनास्तीत्यर्थः कथंतर्हीदानीमस्मासुद्वेषोविष्णोरतआह देवानामिति दोषेणोपजापेन ॥ ४३ ॥
जिघांसामः स्वार्थेसनार्थः हन्मइत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ खरादयोवाहनानि ॥ ४८ ॥ सृमरोगवयः सृमरचमरयोर्नीलश्वेतपुच्छयोगाद्भेदइतितीर्थः ॥ ४९ ॥ लंकाविपर्ययंलंकानाशं लंकालयानिभूतानितत्रत्यानिदैवतानि
विमनस्कान्यासन् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ रक्षसामेवमार्गेणतथाभयासहैवापचक्रमुरपगताः ॥ ५२॥ कालाह्नमाःकालप्रेरिताभौमादयउत्पाताः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ घननादेनमेघस्वनेनसमःस्व

स्यंदनैर्वारणैश्चैव
युद्धायनिर्ययुःक्रुद्धाजंभवृत्रादयोयथा ॥ इतितेरामसंमंत्र्यसर्वोद्योगेनराक्षसाः ॥ ४६ ॥ युद्धायनिर्ययुःसर्वेमहाकायामहाबलाः ॥ स्यंदनैर्वारणैश्चैव
हयैश्चकरिसन्निभैः ॥ ४७ ॥ खरैर्गोभिरथोष्ट्रैश्चशिशुमारैर्भुजंगमैः ॥ मकरैःकच्छपैर्मीनैर्विहंगैर्गरुडोपमैः ॥ ४८ ॥ सिंहैर्व्याघ्रैर्वराहैश्चसृमरैश्चमरैर
पि ॥ त्यक्त्वालंकांगताःसर्वेराक्षसाबलगर्विताः ॥ ४९ ॥ प्रयातादेवलोकाययोद्धुंदैवतशत्रवः ॥ लंकाविपर्ययंदृष्ट्वायानिलंकालयान्यथ ॥ ५० ॥ भू
तानिभयदर्शीनिविमनस्कानिसर्वशः ॥ रथोत्तमैरुह्यमानाःशतशोथसहस्रशः ॥ ५१ ॥ प्रयाताराक्षसास्तूर्णंदेवलोकंप्रयत्नतः ॥ रक्षसामेवमार्गेण
दैवतान्यपचक्रमुः ॥ ५२ ॥ भौमाश्चैवांतरिक्षाश्चकालाज्ञमाभयावहाः ॥ उत्पाताराक्षसेंद्राणामभावायसमुत्थिताः ॥ ५३ ॥ अस्थीनिमेघाववृषुरुष्णं
शोणितमेवच ॥ वेलांसमुद्राश्चोत्क्रांताश्चेलुश्चाप्यथभूधराः ॥ ५४ ॥ अट्टहासान्विमुंचंतोघननादसमस्वनाः ॥ वाश्यंत्यश्चशिवास्तत्रदारुणंघोरदर्श
नाः ॥ ५५ ॥ संपतंत्यथभूतानिदृश्यंतेचयथाक्रमं ॥ गृध्रचक्रंमहच्चात्रप्रज्वालोद्गारिभिर्मुखैः ॥ ५६ ॥ रक्षोगणस्योपरिष्टात्परिभ्रमतिकालवत् ॥ कपो
तारक्तपादाश्चसारिकाविद्रुताययुः ॥ ५७ ॥ काकावाश्यंतितत्रैवबिडालायद्विपादिकाः ॥ उत्पातांस्ताननादृत्यराक्षसाबलदर्पिताः ॥ ५८ ॥ यांत्येव
ननिवर्तंतेमृत्युपाशावपाशिताः ॥ माल्यवांश्चसुमालीचमालीचसुमहाबलः ॥ ५९ ॥ पुरस्सराराक्षसानांज्वलिताइवपावकाः ॥ माल्यवंतंतुतेसर्वेमा
ल्यवंतमिवाचलं ॥ ६० ॥ निशाचराआश्रयंतिधातारमिवदेवताः ॥ तद्बलंराक्षसेंद्राणांमहाभ्रघननादितं ॥ ६१ ॥ जयेप्सयादेवलोकंययौमालिव
शेस्थितं ॥ राक्षसानांसमुद्योगंतंतुनारायणःप्रभुः ॥ ६२ ॥

नोयेषांते विमुंचंतइत्यस्यजाताइतिशेषः एवंवाश्यंत्यइत्यस्यापि ॥ ५५ ॥ गृध्रचक्रंगृध्रसमूहः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ मृत्युपाशैरवपाशिताःसंजातबंधनाः ॥ ५९ ॥ माल्यवंतमचलंमाल्यवदा
ख्यकुलपर्वतं ॥ ६० ॥ महाभ्रघननादितंमहामेघसमूहवन्नादितंसंजातनादं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

॥ ६३॥ ६४॥ श्रोणिसूत्रंखड्गबंधनभूतं ॥६५ ॥६६ ॥६७॥६८ ॥सुपर्णपक्षानिलेननुन्नपक्षंक्षोभितबलं चलोपलंचलाउपलायस्यतत् ॥६९ ॥ विपहआकारः ॥७०॥ ॥ इतिश्रीरामा
भिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषष्ठःसर्गः॥६॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथराक्षसोपरुद्धेनहरिणातद्विद्रावणं नारायणगिरिमिति रूपकमिदं ॥ १ ॥श्यामःसन्नवदा

देवदूतादुपश्रुत्यचक्रेयुद्धेतदामनः॥ ससज्जायुधतूणीरोवैनतेयोपरिस्थितः॥ ६३ ॥ आसाद्यकवचंदिव्यंसहस्रार्कसमद्युति ॥ आबध्यशरसंपूर्णेइषु
धीविमलेतदा॥ ६४ ॥ श्रोणिसूत्रंचखड्गंचविमलंकमलेक्षणः॥ शंखचक्रगदाशार्ङ्गखड्गांश्चैववरायुधान् ॥ ६५ ॥ संपूर्णगिरिसंकाशंवैनतेयमथा
स्थितः॥ राक्षसानामभावायययौतूर्णतरंप्रभुः॥ ६६॥ सुपर्णपृष्ठेसबभौश्यामःपीतांबरोहरिः॥ कांचनस्यगिरेःशृंगेसतडित्तोयदोयथा ॥ ६७॥ स
सिद्धदेवर्षिमहोरगैश्चगंधर्वयक्षैरुपगीयमानः॥ समाससादासुरसैन्यशत्रुश्चक्रासिशार्ङ्गायुधशंखपाणिः ॥ ६८॥ सुपर्णपक्षानिलनुन्नपक्षंभ्रमत्प
ताकंप्रविकीर्णशस्त्रं॥ चचालतद्राक्षसराजसैन्यंचलोपलंनीलमिवाचलाग्रं॥ ६९॥ ततःशितैःशोणितमांसरूषितैर्युगांतवैश्वानरतुल्यविग्रहैः॥ नि
शाचराःसंपरिवार्यमाधवंवरायुधैर्निर्बिभिदुःसहस्रशः॥ ७०॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषष्ठःसर्गः॥६॥ ॥७॥
नारायणगिरिंतेतुगर्जंतोराक्षसांबुदाः॥ अर्दयंतोस्त्रवर्षेणवर्षेणेवाद्रिमंबुदाः॥ १ ॥ श्यामावदातस्तैर्विष्णुर्नीलैर्नक्तंचरोत्तमैः ॥ वृतोऽजनगिरीवायं
वर्षमाणैःपयोधरैः ॥ २ ॥ शलभाइवकेदारंमशकाइवपावकं॥ यथामृतघटंदंशामकराइवचार्णवं॥ ३ ॥ तथारक्षोधनुर्मुक्तावज्रानिलमनोजवाः॥
हरिंविशंतिस्मशरालोकाइवविपर्यये॥ ४ ॥ स्यंदनैःस्यंदनगतागजैश्चगजमूर्धगाः॥ अश्वारोहास्तथाश्वैश्चपादाताश्चांबरेस्थिताः ॥ ५ ॥ राक्षसेंद्रा
गिरिनिभाःशरैःशक्त्यृष्टितोमरैः॥ निरुच्छ्वासंहरिंचक्रुःप्राणायामाइवद्विजं ॥ ६ ॥ निशाचरैस्ताड्यमानोमीनैरिवमहोदधिः॥ शार्ङ्गमायम्यदुर्धर्षोरा
क्षसेभ्योऽसृजच्छरान्॥ ७॥ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैर्वज्रकल्पैर्मनोजवैः॥ चिच्छेदविष्णुर्निशितैःशतशोथसहस्रशः॥ ८ ॥

तोनिर्मलः अंजनगिरीवेतिविभक्तिलोपआर्षस्ततःसंधिः॥२॥अमृतघटंक्षौद्रघटं दंशावनमक्षिकाइत्यर्थः॥३॥वज्रानिलमनोजवाःवज्रसाराअनिलमनोवत्जवोवेगोयेषांते विपर्ययेप्रल
यकालेलोकायथाहरिंविशंतितद्वत् ॥४॥ स्यंदनादिभिःसह अंबरेस्थितास्तद्गताः ॥ ५ ॥ हरिंनिरुच्छ्वासंचक्रुः ॥६ ॥ ७॥पूर्णायतोत्सृष्टैः पूर्णाकृष्टतयोत्सृष्टैः वज्रकल्पैर्वज्रवदकुंठैः ॥ ८॥

॥ ९ ॥ अंबुजःशंखः सर्वप्राणेनसर्वबलेन शंखराडितिविशेषणं ध्मातोवादितः ॥ १० ॥ ११ ॥ भवन्अभवन् शंखरावितेनशंखशब्देनदुर्बलाःक्षीणबलाः स्वार्थेणिः ॥ १२ ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ स्वर्णधाराःगैरिकधाराः गैरिकेपिसुवर्णंस्यात् ॥ १५॥ रवांश्चापिअपिनाप्राणांश्च वैष्णवोविष्णूत्पादितः ॥ १६ ॥ शिरोधरान्कंठान्धूतान्कंपितान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ विनिर्मुक्ताः

पांचजन्यंमहाशंखंप्रदध्मौपुरुषोत्तमः ॥ ९ ॥ सोंबुजोहरिणाध्मातःसर्वप्राणेनशंखराट्॥ ररासभीमनिर्ह्राद
स्त्रैलोक्यंव्यथयन्निव॥ १० ॥ शंखराजरवःसोथत्रासयामासराक्षसान्॥ मृगराजइवारण्येसमदानिवकुंजरान्॥ ११॥ नशेकुरश्वाःसंस्थातुंविमदाः
कुंजराभवन्॥ स्यंदनेभ्यश्च्युतावीराःशंखरावितदुर्बलाः॥ १२ ॥ शार्ङ्गचापविनिर्मुक्तावज्रतुल्याननाःशराः ॥ विदार्यतानिरक्षांसिसुपुंखाविविशुः
क्षितिं॥ १३ ॥ भिद्यमानाःशरैःसंख्येनारायणकरच्युतैः॥ निपेतूराक्षसाभूमौशैलावज्रहताइव ॥ १४ ॥ व्रणानिपरगात्रेभ्योविष्णुचक्रकृतानिहि॥
अस्रक्क्षरंतिधाराभिःस्वर्णधाराइवाचलाः॥ १५ ॥ शंखराजरवश्चापिशार्ङ्गचापरवस्तथा॥ राक्षसानांरवांश्चापिग्रसतेवैष्णवोरवः॥ १६॥ तेषांशि
रोधरान्धूतांश्छरध्वजधनूंषिच॥ रथान्पताकास्तूणीरांश्चिच्छेदसहरिःशरैः॥ १७॥ सूर्यादिवकराघोरावार्योघाइवसागरात्॥ पर्वतादिवनागेंद्राधा
रौघाइवचांबुदात्॥ १८ ॥ तथाशार्ङ्गविनिर्मुक्ताःशरानारायणेरिताः॥ निर्धावंतीषवस्तूर्णंशतशोथसहस्रशः॥ १९ ॥ शरभेणयथासिंहाःसिंहेनद्विर
दायथा॥ द्विरदेनयथाव्याघ्राव्याघ्रेणद्वीपिनोयथा॥ २०॥ द्वीपिनेवयथाश्वानःशुनामार्जारकायथा॥ मार्जारेणयथासर्पाःसर्पेणचयथाखवः॥ २१॥
तथातेराक्षसाःसर्वेविष्णुनाप्रभविष्णुना॥ द्रवंतिद्राविताश्चान्येशायिताश्चमहीतले ॥ २२ ॥ राक्षसानांसहस्राणिनिहत्यमधुसूदनः॥ वारिजंपूरया
मासतोयदंसुरराडिव॥ २३॥ नारायणशरत्रस्तंशंखनादसुविह्वलं॥ ययौलंकामभिमुखंप्रभग्नंराक्षसंबलं॥ २४॥ प्रभग्नेराक्षसबलेनारायणशराहते॥
सुमालीशरवर्षेणनिववाररणेहरिं॥ २५॥

विनिर्मोक्तुंप्रक्रांताःशराआसन्निितिपृथग्योज्यं अथनारायणेरितात्नारायणव्यापारतइषवोनिर्धावंति सहस्रशःशतशः ॥ १९ ॥ २० ॥ द्वीपीक्षुद्रव्याघ्रः आखवोमूषिकाः ॥ २१ ॥
महीतलेशायिताः अनुद्रुत्येतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ राक्षसंरक्षःसंबंधि ॥ २४ ॥ निववारवारयामास ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ लंबाभरणंलंबमानमाभरणंउत्क्षिप्यविमुच्य द्विपःकरमिवशुंडादंडमिव ॥ २८ ॥ यंतुःशिरश्चिच्छेद ततस्तस्याश्वानष्टसारथित्वादनवस्थितमतिकाआसन्नित्यर्थः ॥२९॥ भ्राम्यतेभ्राम्यतेस्म ॥ ३० ॥ सुमालेरथेऽश्वैर्हृतेइतस्ततोऽपकृष्यमाणेसतिरथादवप्लुत्यविष्णुरथंप्रतिधनुःप्रगृह्ययुक्तोऽभ्यद्रवत् ॥ ३१ ॥ क्रौंचंक्रौंचाद्रिं पत्ररथाःपक्षिणः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

सतुतंछादयामासनीहारइवभास्करं॥ राक्षसाःसत्वसंपन्नाःपुनर्धैर्यंसमादधुः ॥ २६॥ अथसोभ्यपतद्रोषाद्राक्षसोबलदर्पितः॥ महानादंप्रकुर्वाणो राक्षसान्जीवयन्निव॥ २७॥ उत्क्षिप्यलंबाभरणंधुन्वन्करमिवद्विपः॥ ररासराक्षसोहर्षात्सतडित्तोयदोयथा॥ २८॥ सुमालेर्नर्दतस्तस्यशिरोज्वलितकुंडलं॥ चिच्छेदयंतुरश्वाश्चभ्रांतास्तस्यतुरक्षसः॥ २९॥ तैरश्वैर्भ्राम्यतेभ्रांतैःसुमालीराक्षसेश्वरः॥ इंद्रियाश्वैःपरिभ्रांतैर्धृतिहीनोयथानरः॥ ३०॥ ततोविष्णुंमहाबाहुंप्रपतंतंरणाजिरे॥ हृतेसुमालेरश्वैश्वरथेविष्णुरथंप्रति॥ मालीचाभ्यद्रवद्युक्तःप्रगृह्यसशरासनं॥ ३१॥ मालेर्धनुश्च्युतावाणाः कार्तस्वरविभूषिताः॥ विविशुर्हरिमासाद्यक्रौंचंपत्ररथाइव॥ ३२॥ अर्द्यमानःशरैःसोथमालिमुक्तैःसहस्रशः ॥ चुक्षुभेनरणेविष्णुर्जितेंद्रियइवाधिभिः॥ ३३॥ अथमौर्वीस्वनंकृत्वाभगवान्भूतभावनः॥ मालिनंप्रतिबाणौघान्ससर्जासिगदाधरः॥ ३४॥ तेमालिदेहमासाद्यवज्रविद्युत्प्रभाःशराः॥ पिबंतिरुधिरंतस्यनागाइवसुधारसं॥ ३५॥ मालिनंविमुखंकृत्वाशंखचक्रगदाधरः॥ मालिमौलिंध्वजंचापंवाजिनश्चाप्यपातयत्॥ ३६॥ विरथस्तुगदांगृह्यमालीनक्तंचरोत्तमः॥ आपुप्लुवेगदापाणिर्गिर्यग्रादिवकेसरी॥ ३७॥ गदयागरुडेशानमीशानमिवचांतकः॥ ललाटदेशेभ्यहनद्वज्रेणेंद्रोयथाचलं॥ ३८॥ गदयाभिहतस्तेनमालिनागरुडोभृशं॥ रणात्पराङ्मुखंदेवंकृतवान्वेदनातुरः॥ ३९॥ पराङ्मुखेकृतेदेवेमालिनागरुडेनवै॥ उदतिष्ठन्महान्शब्दोरक्षसामभिनर्दतां॥ ४०॥

॥ ३४ ॥ नागाःसर्पाः॥ ३५॥मालिमौलिंमालिमुकुटं ॥ ३६॥ ३७॥ गरुडानांपक्षिणामीशानंगरुडंईशानमंतकइव श्वेतारण्येमार्कंडेयरक्षणार्थंकस्यचिद्राज्ञोरक्षणार्थंचईशानांतकयोर्युद्धमभूत्तदांतकेनरुद्रोपरिआयुधप्रक्षेपःकृतइतिपुराणप्रसिद्धेयंकथा ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ मालिनागरुडेनमालिताडनपराङ्मुखगरुडेनदेवेपराङ्मुखेकृतइत्यन्वयः ॥ ४० ॥

हरिहयानुजःइंद्रानुजः तिर्यगिति विमुखेपक्षीशेतिर्यग्वलितग्रीवमास्थायस्थित्वा ॥ ४१ ॥ मालेर्जिघांसयाचक्रमुत्ससर्ज कालचक्रनिभंदिनमासादिरूपेणपरिवर्तमानकालचक्रसदृशं तेनाप्रतिघात्यत्वमुक्तं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सर्वप्राणसमीरितःसर्वबलेनप्रवर्तितः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ लांगलेनहलेनम्लपितात्तताग्रीवायेषांते ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अशनीभिरितिदीर्घ

रक्षसांरुवतांरावंश्रुत्वाहरिहयानुजः॥ तिर्यगास्थायसंक्रुद्धःपक्षीशेभगवान्हरिः॥ ४१॥ पराङ्मुखोप्युत्ससर्जमालेश्चक्रंजिघांसया॥ तत्सूर्यमंडलाभासंस्वभासाभासयन्नभः॥ ४२॥ कालचक्रनिभंचक्रंमालेःशीर्षमपातयत्॥ तच्छिरोराक्षसेंद्रस्यचक्रोत्कृत्तंविभीषणं॥ पपातरुधिरोद्गारिपुराराहुशिरोयथा॥ ४३॥ ततःसुरैःसंप्रहृष्टैःसर्वप्राणसमीरितः॥ सिंहनादरवोमुक्तःसाधुदेवेतिवादिभिः॥ ४४॥ मालिनंनिहतंदृष्ट्वासुमालीमाल्यवानपि॥ सबलौशोकसंतप्तौलंकामेवप्रधावितौ॥ ४५॥ गरुडस्तुसमाश्वस्तःसन्निवृत्ययथापुरा॥ राक्षसान्द्रावयामासपक्षवातेनकोपितः॥ ४६॥ चक्रकृत्तास्यकमलागदासंचूर्णितोरसः॥ लांगलग्लपितग्रीवामुसलैर्भिन्नमस्तकाः॥ ४७॥ केचिच्चैवासिनाछिन्नास्तथान्येशरताडिताः॥ निपेतुरंबरात्तूर्णंराक्षसाःसागरांभसि॥ ४८॥ नारायणोपीषुवराशनीभिर्विदारयामासधनुर्विमुक्तैः॥ नक्तंचरान्मुक्तविधूतकेशान्यथाशनीभिःसतडिन्महाभ्रः॥ ४९॥ भिन्नातपत्रंपतमानशस्त्रंशरैरपध्वस्तविनीतवेषं॥ विनिःसृतांत्रंभयलोलनेत्रंबलंतदुन्मत्ततरंबभूव॥ ५०॥ सिंहार्दितानामिवकुंजराणांनिशाचराणांसहकुंजराणां॥ रवाश्ववेगाश्चसमंबभूवुःपुराणसिंहेनविमर्दितानां॥ ५१॥ तेवार्यमाणाहरिबाणजालैःस्वबाणजालानिसमुत्सृजंतः॥ धावंतिनक्तंचरकालमेघावायुप्रणुन्नाइवकालमेघाः॥ ५२॥ चक्रप्रहारैर्विनिकृत्तशीर्षाःसंचूर्णितांगाश्चगदाप्रहारैः॥ असिप्रहारैर्द्विविधाविभिन्नाःपतंतिशैलाइवराक्षसेंद्राः॥ ५३॥

आर्षः मुक्तविधूतकेशान्मुक्तकेशान्विधूतकेशांश्च ॥ ४९ ॥ शरैरपध्वस्तोदूरीकृतोविनीतवेषःसौम्यवेषोयस्यतत् उन्मत्ततरंअतिशयेनविस्मृतस्वपरविवेकं ॥ ५० ॥ पुराणसिंहेनन्रसिंहेन ॥ ५१ ॥ समुत्सृजंतस्त्यक्तवंतः ॥ ५२ ॥ द्विद्विधाविभिन्नाःद्विविधयाप्रकारद्वयेनविभिन्नाःखंडिताः ॥ ५३ ॥

गूमंडलमितिशेषः तन्निरंतरंव्याप्तंददर्श ॥५४॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तमःसर्गः ॥७॥ ॥८॥ अथसुमालिमाल्यवतोःपराजितयोर्लंकांविहायपातालप्रवेशः हन्यमानेइति पृष्ठतइति अनुद्रुत्येतिशेषः एत्यइवेत्यसंधिरार्षः अर्णवोवेलामेत्ययथानिवर्ततेतथानिवृत्तइत्यर्थः ॥ १॥२ ॥ योस्मान्हंसिसत्वंनजानीषे

विलंबमानैर्मणिहारकुंडलैर्निशाचरैर्नीलबलाहकोपमैः॥ निपात्यमानैर्ददृशेनिरंतरंनिपात्यमानैरिवनीलपर्वतैः ॥ ५४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तमःसर्गः॥ ७॥ ॥८॥ ॥ हन्यमानेबलेतस्मिन्पद्मनाभेनपृष्ठतः ॥ माल्यवान्सन्निवृत्तोथवेलामेत्यइवार्णवः ॥ १ ॥ संरक्तनयनःक्रोधाच्चलन्मौलिर्निशाचरः ॥ पद्मनाभमिदंप्राहवचनंपुरुषोत्तमं ॥ २ ॥ नारायणनजानीषेक्षात्रधर्मंपुरातनं ॥ अयुद्धमनसोभीतानस्मान्हंसियथेतरः ॥ ३॥ पराङ्मुखवधंपापंयःकरोतिसुरेश्वर ॥ सहंतानगतःस्वर्गंलभतेपुण्यकर्मणां ॥४॥ युद्धश्रद्धाथवातेऽस्तिशंखचक्रगदाधर ॥ अहंस्थितोस्मिपश्यामिबलंदर्शययत्तव ॥ ५ ॥ माल्यवंतंस्थितंदृष्ट्वामाल्यवंतमिवाचलं ॥ उवाचराक्षसेंद्रंतंदेवराजानुजोबली ॥ ६ ॥ युष्मत्तोभयभीतानांदेवानांवैमयाऽभयं॥ राक्षसोत्सादनंदत्तंतदेतदनुपाल्यते॥ ७॥ प्राणैरपिप्रियंकार्यंदेवानांहिसदामय॥ सोहंवोनिहनिष्यामिरसातलगतानपि ॥ ८ ॥ देवदेवंब्रुवाणंतंरक्तांबुरुहलोचनं॥ शक्त्याबिभेदसंक्रुद्धोराक्षसेंद्रोभुजांतरे ॥ ९ ॥ माल्यवद्भुजनिर्मुक्ताशक्तिर्घंटाकृतस्वना ॥ हरेरुरसिबभ्राजमेघस्थेवशतह्रदा ॥ १० ॥ ततस्तामेवचोत्कृष्यशक्तिंशक्तिधरप्रियः॥ माल्यवंतंसमुद्दिश्यचिक्षेपांबुरुहेक्षणः ॥ ११ ॥ स्कंदोत्सृष्टेवसाशक्तिर्गोविंदकरनिःसृता॥ कांक्षंतीराक्षसंप्रायान्महोल्केवांजनाचलं॥ १२ ॥ सातस्योरसिविस्तीर्णेहारभारावभासिते॥ आपतद्राक्षसेंद्रस्यगिरिकूटइवाशनिः॥ १३ ॥ तयाभिन्नतनुत्राणःप्राविशद्विपुलंतमः॥ माल्यवान्पुनराश्वस्तस्तस्थौगिरिरिवाचलः॥ १४ ॥

इत्यन्वयः यथेतरःप्राकृतजनइव ॥३॥ पराङ्मुखवधरूपंपापं सहंताइतोदेहाद्गतःसन्स्वर्गंनलभते सहंतानहतइतिपाठेहतोदैवहतइत्यर्थः ॥४ ॥ तत्तवबलमहंयथापश्यामितथादर्शयेत्यर्थः ॥ ५ ॥ अथपराङ्मुखवधदोषःस्वप्रतिज्ञापालनप्रवृत्तस्यनास्तीत्याह उवाचेत्यादि ॥ ६ ॥ मयाभयभीतानांदेवानामभयंवैदत्तंतदेतदभयदानंराक्षसोत्सादनंकुर्वतामयाऽनुपाल्यते ॥ ७॥ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ शक्तिधरोगुहःसप्रियोयस्यतस्यप्रियोवा ॥ ११ ॥ १२ ॥ हारभारोहारसमूहस्तेनावभासिते गिरिकूटेगिरिशृंगे ॥ १३ ॥ तमःमोहं ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ रणरक्तोरणप्रियः अपक्रांतःपृष्ठतःपरावृत्तः ॥ १६ ॥ १७ ॥ वायुःशुष्कपर्णचयंयथाव्यपोहतितथाराक्षसंपक्षवातेनव्यपोहयत् ॥ १८ ॥ दृश्यदृष्ट्वा ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सहपत्नयःसस्त्रीकाः ॥ २२ ॥ सालकटंकटेसालकटंकटामाल्यवदादेःपितामहीविद्युत्केशपत्नीतदीयेवंशे वृद्धाच्छाभावआर्षः सुमालिनंसमासाद्याश्रित्यराक्षसाःस्थिताः ॥ २३ ॥ पौ

ततःकालायसंशूलंकंटकैर्बहुभिश्चितं॥ प्रगृह्याभ्यहनद्देवंस्तनयोरंतरेदृढं॥ १५॥ तथैवरणरक्तस्तुमुष्टिनावासवानुजं ॥ताडयित्वाधनुर्मात्रमपक्रांतोनिशाचरः॥ १६॥ ततोंबरेमहाञ्छब्दःसाधुसाध्वितिचोत्थितः॥ आहत्यराक्षसोविष्णुंगरुडंचाप्यताडयत्॥ १७॥ वैनतेयस्ततःक्रुद्धःपक्षवातेनराक्षसं॥ व्यपोहद्बलवान्वायुःशुष्कपर्णचयंयथा॥ १८॥ द्विजेंद्रपक्षवातेनद्रावितंदृश्यपूर्वजं॥ सुमालीस्वबलैःसार्धंलंकामभिमुखोययौ ॥ १९ ॥ पक्षवातबलोद्धूतोमाल्यवानपिराक्षसः॥ स्वबलेनसमागम्ययौलंकांह्रियावृतः॥ २० ॥ एवंतेराक्षसारामहरिणाकमलेक्षण ॥ बहुशःसंयुगेभग्नाहतप्रवरनायकाः॥ २१॥ अशक्नुवंतस्तेविष्णुंप्रतियोद्धुंबलार्दिताः॥ त्यक्त्वालंकांगतावस्तुंपातालंसहपत्नयः ॥ २२॥ सुमालिनंसमासाद्यराक्षसंरघुसत्तम॥ स्थिताःप्रख्यातवीर्यास्तेवंशेसालकटंकटे॥ २३॥ येत्वयानिहतास्तेतुपौलस्त्यानामराक्षसाः ॥ सुमालीमाल्यवान्मालीयेचतेषांपुरःसराः॥ सर्वएतेमहाभागारावणाद्बलवत्तराः ॥ २४॥ नचान्योराक्षसान्हंतासुरारीन्देवकंटकान्॥ ऋतेनारायणंदेवंशंखचक्रगदाधरं ॥ २५॥ भवान्नारायणोदेवश्चतुर्बाहुःसनातनः ॥ राक्षसान्हंतुमुत्पन्नोह्यजय्यःप्रभुरव्ययः ॥ २६॥ नष्टधर्मव्यवस्थानांकालेकालेप्रजाकरः॥ उत्पद्यतेदस्युवधेशरणागतवत्सलः ॥ २७॥ एषामयातवनराधिपराक्षसानामुत्पत्तिरद्यकथितासकलायथावत् ॥ भूयोनिबोधरघुसत्तमरावणस्यजन्मप्रभावमतुलंससुतस्यसर्वं ॥ २८॥

लस्त्याःपुलस्त्यवंश्याः त्वयायेकुंभकर्णादयोहतास्तेभ्यस्तथारावणाच्चमाल्यवदादयोबलवत्तराः ॥ २४ ॥ तर्हिकिमेवंप्राशस्त्यंभवद्भिरुच्यतेतत्राह नचान्यइति तदपिप्राशस्त्यंतवैवेतिभावः राक्षसान्हंता तृन् नलोकेतिषष्ठीनिषेधः देवकंटकान्देवपीडाकरान्देवशत्रून् यस्त्वंहंतासनारायणस्तेनारायणंविनान्योनकेवलमनुष्योन ॥ २५ ॥ उक्तमेवार्थमन्वयमुखेनाह भवानिति उत्पन्नोमाययागृहीतदेहः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥७॥ ॥ रसातलादिति निःसृत्येतिशेषः ॥१॥ कन्यांअविवाहितां विनापद्मंपद्मांत्यक्तास्थितां ॥ २ ॥ ३ ॥ अमरसंकाशं ऋषिपुत्रत्वेपिप्राप्तदेवस्वरूपं ॥ ४ ॥ तंदृष्ट्वापुनःरसातलंप्रविष्टइत्यर्थः रसातलात्प्रविष्टःसन्मर्त्यलोकमितिपाठेउक्तानुवादएवायं इत्येवंचिंतयामासेत्यन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रत्याख्यानाद्भीतैःप्रत्याख्यानशंकयाभीतैर्नवरैःपरिगृह्यसेयाच्यसे यद्वाप्रत्याख्यानभीतैरस्माभिस्त्वंवरैर्नप्रतिगृह्यसेप्रतिग्रहंनकार्यसे

चिरात्सुमालीव्यचरद्रसातलंसराक्षसोविष्णुभयार्दितस्तदा ॥ पुत्रैश्चपौत्रैश्चसमन्वितोबलीततस्तुलंकामवसद्धनेश्वरः ॥ २९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यसुमालीनामराक्षसः ॥ रसातलान्मर्त्यलोकंसर्वंवैविचचारह ॥ १ ॥ नीलजीमूतसंकाशस्तप्तकांचनकुंडलः ॥ कन्यांदुहितरंगृह्यविनापद्ममिवश्रियं ॥ २ ॥ राक्षसेंद्रःसतुलदाविचरन्वैमहीतले ॥ तदापश्यत्सगच्छंतंपुष्पकेणधनेश्वरं ॥ ३ ॥ गच्छंतंपितरंद्रष्टुंपुलस्त्यतनयंविभुं ॥ तंदृष्ट्वामरसंकाशंगच्छंतंपावकोपमं ॥ ४ ॥ रसातलंप्रविष्टःसन्मर्त्यलोकात्सविस्मयः ॥ इत्येवंचिंतयामासराक्षसानांमहामतिः ॥ ५ ॥ किंकृत्वाश्रेयइत्येवंवर्धेमहिकथंवयं ॥ नीलजीमूतसंकाशस्तप्तकांचनकुंडलः ॥ ६ ॥ राक्षसेंद्रःसतुतदाचिंतयत्सुमहामतिः ॥ अथाब्रवीत्सुतांरक्षःकैकसींनामनामतः ॥ ७ ॥ पुत्रिप्रदानकालोयंयौवनंव्यतिवर्तते ॥ प्रत्याख्यानाच्चभीतैस्त्वंनवरैःपरिगृह्यसे ॥ ८ ॥ तत्कृतेचवयंसर्वेयंत्रिताधर्मबुद्धयः ॥ त्वंहिसर्वगुणोपेताश्रीःसाक्षादिवपुत्रिके ॥ ९ ॥ कन्यापितृत्वंदुःखंहिसर्वेषांमानकांक्षिणां ॥ नज्ञायतेचकःकन्यांवरयेदितिकन्यके ॥ १० ॥ मातुःकुलंपितृकुलंयत्रचैवचदीयते ॥ कुलत्रयंसदाकन्यासंशयेस्थाप्यतिष्ठति ॥ ११ ॥ सात्वंमुनिवरंश्रेष्ठंप्रजापतिकुलोद्भवं ॥ भजविश्रवसंपुत्रिपौलस्त्यंवरयस्वयं ॥ १२ ॥

॥ ८ ॥ त्वत्कृतेतवविशिष्टवरलाभार्थंयंत्रिताःकृतप्रयासाः धर्मबुद्धयःविवाहधर्मसिद्धिनिमित्तंविचारवंतः ॥ ९ ॥ कन्यापितृत्वस्यदुःखत्वमेवाह नज्ञायतइति कोवरयेदितिनज्ञायतेइतिदुःखं ॥ १० ॥ वरणानंतरमपिदुःखमेवेत्याह मातुःकुलमिति संशयेस्थाप्यतिष्ठति कथमस्याश्चारित्रभ्रंशोनभविष्यतीत्येवंकुलत्रयंचिताक्रांतंभवतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ सात्वंविश्रवसंभजसेवस्व सेवनेनचभर्तृत्वेनवरय ॥ १२ ॥ ॥ १२ ॥

कीदृशास्तत्राह यादृशोयंधनेश्वरइति ॥ १३ ॥ १४ ॥ उपातिष्ठत्प्रदोषेऽग्निहोत्रंकृतवानित्यर्थः ॥ १५ ॥ दारुणांतांवेलां प्रदोषकालमित्यर्थः पितृगौरवादुपसृत्यमहाबलपराक्रमत्वेनख्यातस्यसुमालिनःपुत्रीअहमतोनप्राकृतेनर्षिणाऽनादरणीयेत्याशयेनेत्यर्थः चरणमवलोकयदधःप्रवर्तितंमुखंयस्याःसाचरणाधोमुखीस्थिता ॥ १६ ॥ अंगुष्ठाग्रेणमुहुर्भूमिंलिखंतीअधोमुखीस्थितेतिसंबंधः

ईदृशास्तेभविष्यंतिपुत्राःपुत्रिनसंशयः ॥ तेजसाभास्करसमोयादृशोयंधनेश्वरः ॥ १३ ॥ सातुतद्वचनंश्रुत्वाकन्यकापितृगौरवात् ॥ तत्रगत्वाचसातस्थौविश्रवायत्रतप्यते ॥ १४ ॥ एतस्मिन्नंतरेरामपुलस्त्यतनयोद्विजः ॥ अग्निहोत्रमुपातिष्ठच्चतुर्थइवपावकः ॥ १५ ॥ अविचिंत्यतुतांवेलांदारुणांपितृगौरवात् ॥ उपसृत्याग्रतस्तस्यचरणाधोमुखीस्थिता ॥ १६ ॥ विलिखंतीमुहुर्भूमिमंगुष्ठाग्रेणभामिनी ॥ सतुतांवीक्ष्यसुश्रोणींपूर्णचंद्रनिभाननां ॥ १७ ॥ अब्रवीत्परमोदारोदीप्यमानांस्वतेजसा ॥ भद्रेकस्यासिदुहिताकुतोवात्वमिहागता ॥ किंकार्यंकस्यवाहेतोस्तत्त्वतोब्रूहिशोभने ॥ १८ ॥ एवमुक्तातुसाकन्याकृतांजलिरथाब्रवीत् ॥ आत्मप्रभावेणमुनेज्ञातुमर्हसिमेमतं ॥ १९ ॥ किंतुमांविद्धिब्रह्मर्षेशासनात्पितुरागतां ॥ कैकसीनामनाम्नाहंशेषंत्वंज्ञातुमर्हसि ॥ २० ॥ सतुगत्वामुनिर्ध्यानंवाक्यमेतदुवाचह ॥ विज्ञातंतेमयाभद्रेकारणंयन्मनोगतं ॥ २१ ॥ सुताभिलाषोमत्तस्तेमत्तमातंगगामिनि ॥ दारुणायांतुवेलायांयस्मात्त्वंमामुपस्थिता ॥ २२ ॥ शृणुतस्मात्सुतान्भद्रेयादृशाञ्जनयिष्यसि ॥ दारुणान्दारुणाकारान्दारुणाभिजनप्रियान् ॥ २३ ॥ प्रसविष्यसिसुश्रोणिराक्षसान्क्रूरकर्मणः ॥ सातुतद्वचनंश्रुत्वाप्रणिपत्याब्रवीद्वचः ॥ २४ ॥ भगवन्नीदृशान्पुत्रांस्त्वत्तोहंब्रह्मवादिनः ॥ नेच्छामिसुदुराचारान्प्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ २५ ॥ कन्ययात्वेवमुक्तस्तुविश्रवामुनिपुंगवः ॥ उवाचकैकसींभूयःपूर्णेंदुरिवरोहिणीं ॥ २६ ॥ पश्चिमोयस्तवसुतोभविष्यतिशुभानने ॥ ममवंशानुरूपःसधर्मात्माचनसंशयः ॥ २७ ॥

॥ १७ ॥ किंकार्यमस्माभिरनुष्ठेयंत्वंकस्यहेतोःकिन्निमित्तमिहागता ॥ १८ ॥ मेमतंअभिमतंभर्त्रपेक्षालक्षणं तस्यलज्जावशात्स्ववाचाकथनमनुचितमितिभावः ॥ १९ ॥ स्ववक्तव्यांशमाह किंत्विति ॥ २० ॥ कारणमागमनकारणं ॥ २१ ॥ तदेवाह सुतेति ॥ २२ ॥ दारुणान्क्रूरस्वभावान्दारुणाभिजनाःक्रूरबंधवोराक्षसरूपाःप्रियायेषांतान् ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ भगवन्ब्रह्मवादिनस्त्वत्तईदृशान्पुत्रान्नेच्छामि अतउत्तमपुत्रार्थंप्रसादंकर्तुमर्हसीत्यन्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ पश्चिमःकनिष्ठःसममवंशानुरूपोधर्मात्माचेतिनसंशयः ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ सज्वालकवलाःज्वालारूपास्यांतर्गतकवलसहिताः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ दशग्रीवइति कामरूपत्वाच्चांतःपुरादौएकवक्त्रत्वंद्विभुजत्वंचास्येतिबोध्यं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
॥ ३५ ॥ अंतरिक्षेसाधुसाध्वितिवाक्यंतदासीदितिशेषः ॥ ३६ ॥ तत्रमहारण्येपितुर्विश्रवसआश्रमारण्ये ॥ ३७ ॥ नित्यासंतुष्टःकियदपिभक्षणेनकदाचिदपिसंतुष्टः ॥ ३८ ॥ स्वाध्या

एवमुक्तातुसाकन्यारामकालेनकेनचित् ॥ जनयामासबीभत्संरक्षोरूपंसुदारुणं ॥ २८ ॥ दशग्रीवंमहादंष्ट्रंनीलांजनचयोपमं ॥ ताम्रोष्ठंविंशतिभुजं
महास्यंदीप्तमूर्धजं ॥ २९ ॥ तस्मिन्जातेततस्तस्मिन्सज्वालकवलाःशिवाः ॥ क्रव्यादाश्चापसव्यानिमंडलानिप्रचक्रमुः ॥ ३० ॥ ववर्षरुधिरंदेवोमे
घाश्चखरनिःस्वनाः ॥ प्रबभौनचसूर्योवैमहोल्काश्चापतन्भुवि ॥ ३१ ॥ चकंपेजगतीचैववबुर्वाताःसुदारुणाः ॥ अक्षोभ्यःक्षुभितश्चैवसमुद्रःसरि
तांपतिः ॥ ३२ ॥ अथनामाकरोत्तस्यपितामहसमःपिता ॥ दशग्रीवःप्रसूतोऽयंदशग्रीवोभविष्यति ॥ ३३ ॥ तस्यत्वनंतरंजातःकुंभकर्णोमहाबलः ॥
प्रमाणाद्यस्यविपुलंप्रमाणंनेहविद्यते ॥ ३४ ॥ ततःशूर्पणखानामसंजज्ञेविकृतानना ॥ विभीषणश्चधर्मात्माकैकस्याःपश्चिमःसुतः ॥ ३५ ॥ तस्मिन्
जातेमहासत्वेपुष्पवर्षंपपातह ॥ नभःस्थानेदुंदुभयोदेवानांप्राणदंस्तथा ॥ वाक्यंचैवांतरिक्षेचसाधुसाध्वितितत्तदा ॥ ३६ ॥ तौतुतत्रमहारण्येववृधा
तेमहौजसौ ॥ कुंभकर्णदशग्रीवौलोकोद्वेगकरौतदा ॥ ३७ ॥ कुंभकर्णःप्रमत्तस्तुमहर्षीन्धर्मवत्सलान् ॥ त्रैलोक्यंनित्यासंतुष्टोभक्षयन्विचचारह
॥ ३८ ॥ विभीषणस्तुधर्मात्मानित्यंधर्मव्यवस्थितः ॥ स्वाध्यायनियताहारउवासविजितेंद्रियः ॥ ३९ ॥ अथवैश्रवणोदेवस्तत्रकालेनकेनचित् ॥ आ
गतःपितरंद्रष्टुंपुष्पकेणधनेश्वरः ॥ ४० ॥ तंदृष्ट्वाकैकसीतत्रज्वलंतमिवतेजसा ॥ आगम्यराक्षसीतत्रदशग्रीवमुवाचह ॥ ४१ ॥ पुत्रवैश्रवणंपश्यभ्रा
तरंतेजसावृतं ॥ भ्रातृभावेसमेचापिपश्यात्मानंत्वमीदृशं ॥ ४२ ॥ दशग्रीवतथायत्नंकुरुष्वामितविक्रम ॥ यथात्वमपिमेपुत्रभवेवैश्रवणोपमः ॥ ४३ ॥
मातुस्तद्वचनंश्रुत्वादशग्रीवःप्रतापवान् ॥ अमर्षमतुलंलेभेप्रतिज्ञांचाकरोत्तदा ॥ ४४ ॥

यनियताहारःस्वाध्यायनियतोनियताहारश्चेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ आत्मानमीदृशंपश्य कुबेरवद्दिव्यवैभवरहितंप्राकृतरक्षोरूपमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ तस्माद्दशग्रीवेति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ तपसेतपोर्थं धृतमानसःनिश्चितांतःकरणः ॥ ४६ ॥ इतिकृत्वाइतिबुद्धिंकृत्वा अध्यवस्यतथानिश्चित्यच ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके
वाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भ्रातरोरावणकुंभकर्णविभीषणाः ॥ १ ॥ तांस्तान्धर्मविधीन्धर्मानुष्ठानानि ॥ २ ॥ संक्षेपेणोक्तंप्रपंचयति कुंभकर्णइ

सत्यंतेप्रतिजानामिभ्रातृतुल्योऽधिकोऽपिवा ॥ भविष्याम्योजसाचैवसंतापंत्यजहृद्गतं ॥ ४५ ॥ ततःक्रोधेनतेनैवदशग्रीवःसहानुजः ॥ चिकीर्षुर्दुष्करं
कर्मतपसेधृतमानसः ॥ ४६ ॥ प्राप्स्यामितपसाकाममितिकृत्वाऽध्यवस्यच ॥ आगच्छदात्मसिद्ध्यर्थंगोकर्णस्याश्रमंशुभं ॥ ४७ ॥ सराक्षसस्तत्रस
हानुजस्तदातपश्चचारातुलमुग्रविक्रमः ॥ अतोषयच्चापिपितामहंविभुंददौसतुष्टश्चवरान्जयावहान् ॥ ४८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये
आदिकाव्येउत्तरकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ अथाब्रवीन्मुनिंरामःकथंतेभ्रातरोवने ॥ कीदृशंतुतदाब्रह्मंस्तपस्तेपुर्महाबलाः ॥ १ ॥
अगस्त्यस्त्वब्रवीत्तत्ररामंसुप्रीतमानसं ॥ तांस्तान्धर्मविधींस्तत्रभ्रातरस्तेसमाविशन् ॥ २ ॥ कुंभकर्णस्ततोयत्तोनित्यंधर्मपथेस्थितः ॥ ततापग्रीष्म
कालेतुपंचाग्नीन्परितःस्थितः ॥ ३ ॥ मेघांबुसिक्तोवर्षासुवीरासनमसेवत ॥ नित्यंचशिशिरेकालेजलमध्यप्रतिश्रयः ॥ ४ ॥ एवंवर्षसहस्राणिदशत
स्यापचक्रमुः ॥ धर्मेप्रयतमानस्यसत्पथेनिष्ठितस्यच ॥ ५ ॥ विभीषणस्तुधर्मात्मानित्यंधर्मपरःशुचिः ॥ पंचवर्षसहस्राणिपादेनैकेनतस्थिवान् ॥ ६ ॥
समाप्तेनियमेतस्यननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ पपातपुष्पवर्षंचतुष्टुवुश्चापिदेवताः ॥ ७ ॥ पंचवर्षसहस्राणिसूर्यंचैवान्ववर्तत ॥ तस्थौचोर्ध्वशिरोबाहुःस्वा
ध्यायेधृतमानसः ॥ ८ ॥ एवंविभीषणस्यापिस्वर्गस्थस्येवनंदने ॥ दशवर्षसहस्राणिगतानिनियतात्मनः ॥ ९ ॥ दशवर्षसहस्रंतुनिराहारोदशाननः ॥
पूर्णेवर्षसहस्रेतुशिरश्चाग्नौजुहावसः ॥ १० ॥ एवंवर्षसहस्राणिनवतस्यातिचक्रमुः ॥ शिरांसिनवचाप्यस्यप्रविष्टानिहुताशनं ॥ ११ ॥ अथवर्षसह
स्रेतुदशमेदशमंशिरः ॥ छेत्तुकामेदशग्रीवेप्राप्तस्तत्रपितामहः ॥ १२ ॥

त्यादि वन्हिभिःसूर्यपंचमैरितिपाठेसूर्यःपंचमोयेषांतैर्वन्हिभिरित्यर्थः पंचाग्नीन्परितःस्थितइतिपाठेपिसूर्यसहिताएवपंचाग्नयः ॥ ३ ॥ वामोरूपरिदक्षिणजंघांप्रतिष्ठाप्यस्थितिर्वीरासनं
जलमध्यंप्रतिश्रयआवासोयस्यसः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सूर्यानुवृत्तिमाह ऊर्ध्वशिरोबाहुरिति ॥ ८ ॥ स्वर्गस्थस्येवस्यनंदनइवेत्यनेनतपःप्रवृत्तिसंतोषोदर्शितः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६॥ मेमत्तः ॥ १७॥ १८ ॥ उक्तमेववरंसापेक्षमाह सुपर्णेति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ भूयोन्यःशुभोवरोदीयतेतच्छृणु ॥ २३ ॥ २४ ॥ अन्यंवरंचवितरामीत्युक्तमेवाह छंदतइति मनसायद्यथेप्सितंरूपंतत्तच्छंदतइच्छामात्रेणभविष्यति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ हेभगवन्लोकगुरुःउत्पत्तिज्ञप्तिदाताभवान्यन्मसंप्रीतएतेनैवाहं

पितामहस्तुसुप्रीतःसार्धंदेवैरुपस्थितः॥ तवतावद्दशग्रीवप्रीतोस्मीत्यभ्यभाषत ॥ १३ ॥ शीघ्रंवरयधर्मज्ञवरोयस्तेभिकांक्षितः॥ कंतेकामंकरोम्य
घनव्यथातेपरिश्रमः॥ १४॥ अथाब्रवीद्दशग्रीवःप्रहृष्टेनांतरात्मना॥ प्रणम्यशिरसादेवंहर्षगद्गदयागिरा॥१५॥ भगवन्प्राणिनांनित्यंनान्यत्रमरणा
द्भयं॥ नास्तिमृत्युसमःशत्रुरमरत्वमहंवृणे॥ १६॥ एवमुक्तस्तदाब्रह्मादशग्रीवमुवाचह॥ नास्तिसर्वामरत्वंतेवरमन्यंवृणीष्वमे ॥ १७॥ एवमुक्तेत
दारामब्रह्मणालोककर्तृणा॥ दशग्रीवउवाचेदंकृतांजलिरथाग्रतः॥ १८॥सुपर्णनागयक्षाणांदैत्यदानवरक्षसां॥ अवध्योहंप्रजाध्यक्षदेवतानांचशा
श्वत॥१९॥ नहिचिंतामममान्येषुप्राणिष्वमरपूजित॥ तृणभूताहितेमन्येप्राणिनोमानुषादयः॥ २०॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्मादशग्रीवेणरक्षसा॥उवाचव
चनंदेवःसहदेवैःपितामहः॥ २१ ॥ भविष्यत्येवमेतत्तेवचोराक्षसपुंगव॥ एवमुक्त्वातुतंरामदशग्रीवंपितामहः ॥ २२॥ शृणुचापिवरोभूयःप्रीतस्ये
हशुभोमम॥ हुतानियानिशीर्षाणिपूर्वमग्नौत्वयानघ॥ २३॥ पुनस्तानिभविष्यंतितथैवतवराक्षस ॥ वितरामीहतेसौम्यवरंचान्यंदुरासदं ॥ २४॥
छंदतस्तवरूपंचमनसायद्यथेप्सितं॥ एवंपितामहोक्तेचदशग्रीवस्यरक्षसः॥ २५॥ अग्नौहुतानिशीर्षाणिपुनस्तान्युत्थितानिवै ॥ एवमुक्त्वातुतंराम
दशग्रीवंपितामहः॥ २६॥ विभीषणमथोवाचवाक्यंलोकपितामहः॥ विभीषणत्वयावत्सधर्मसंहितबुद्धिना ॥ २७॥ परितुष्टोस्मिधर्मात्मन्वरंवरय
सुव्रत॥ विभीषणस्तुधर्मात्मावचनंप्राहसांजलिः॥ २८॥ वृतःसर्वगुणैर्नित्यंचंद्रमारश्मिभिर्यथा॥ भगवन्कृतकृत्योहंयन्मेलोकगुरुःस्वयं ॥ २९ ॥
प्रीतेनयदिदातव्योवरोमेशृणुसुव्रत॥ परमापद्गतस्यापिधर्मेममममतिर्भवेत्॥ ३०॥

कृतकृत्योस्मि सर्वगुणैःपुरुषार्थैर्वृतश्चास्मि त्वत्प्रीतेरेवसर्वपुरुषार्थसाधनत्वात् ॥ २९ ॥ अथापियदिप्रसन्नेनत्वयावश्यंकश्चिद्वरोदातव्यस्तदातंवरंशृणु परमापद्गतस्यसांसारिकव्यवहारतःपरमामापदंप्राप्तस्यापिममधर्मेनारायणेमतिर्भवेत् रामोविग्रहवान्धर्मइत्युक्तेरत्रधर्मपदेननारायणः अन्यथासासाभवतुधर्मिष्ठेत्यनेनपौनरुक्त्यंस्यात् ॥ ३० ॥ ॥१४॥

अशिक्षितं सद्गुरूपदेशंविनापीत्यर्थः ब्रह्मास्त्रंब्रह्मविद्या येति एतद्वरणमशेषब्रह्मविद्यासिद्धिप्रतिबंधकनिवृत्तये ॥ ३१ ॥ एतल्लाभायतत्तद्धर्मंचपालयेपालयेयं परमोदारपरमदातः ॥ ३२ ॥ ईदृशस्यवरस्यपरमकत्वंस्वयमेवाह नहीति ॥ ३३ ॥ राक्षसयोनौजातस्यापियतोऽधर्मेबुद्धिर्नजायतेततःप्रीतोहममरत्वंतेददामि एवमप्रार्थितममरत्वंब्रह्मणःसकाशाद्धर्मव

अशिक्षितंचब्रह्मास्त्रंभगवन्प्रतिभातुमे॥ यायामेजायतेबुद्धिर्येषुयेष्वाश्रमेषुच॥ ३१॥ सासाभवतुधर्मिष्ठातंतंधर्मंचपालये ॥ एषमेपरमोदारवरः
परमकोमतः॥ ३२॥ नहिधर्माभिरक्तानांलोकेकिंचनदुर्लभं॥ पुनःप्रजापतिःप्रीतोविभीषणमुवाचह ॥ ३३॥ धर्मिष्ठस्त्वंयथावत्सतथाचैतद्भविष्य
ति॥ यस्माद्राक्षसयोनौतेजातस्यामित्रनाशन॥ ३४॥ नाधर्मेजायतेबुद्धिरमरत्वंददामिते ॥ इत्युक्त्वाकुंभकर्णायवरंदातुमवस्थितं॥ ३५॥ प्रजाप
तिंसुराःसर्वेवाक्यंप्रांजलयोऽब्रुवन्॥ नतावत्कुंभकर्णायप्रदातव्योवरस्त्वया॥ ३६॥ जानीषेहियथालोकांस्त्रासयत्येषदुर्मतिः॥ नंदनेऽप्सरसःसप्तम
हेंद्रानुचरादश॥ ३७॥ अनेनभक्षिताब्रह्मन्नृषयोमानुषास्तथा॥ अलब्धवरपूर्वेणयत्कृतंराक्षसेनतु॥ ३८॥ यद्येषवरलब्धःस्याद्भक्षयेद्भुवनत्रयं॥व
रव्याजेनमोहोऽस्मैदीयताममितप्रभ॥ ३९॥ लोकानांस्वस्तिचैवंस्याद्भवेदस्यचसंमतिः॥ एवमुक्तःसुरैर्ब्रह्माचिंतयत्पद्मसंभवः॥४०॥ चिंतिताचोप
तस्थेऽस्यपार्श्वेदेवीसरस्वती॥ प्रांजलिःसातुपार्श्वस्थाप्राहवाक्यंसरस्वती॥४१॥ इयमस्म्यागतादेवकिंकार्यंकरवाण्यहं॥ प्रजापतिस्तुतांप्राप्तांप्राहवा
क्यंसरस्वतीं॥४२॥ वाणित्वंराक्षसेंद्रस्यभववाग्देवतेप्सिता॥ तथेत्युक्त्वाप्रविष्टासाप्रजापतिरथाब्रवीत्॥४३॥ कुंभकर्णमहाबाहोवरंवरययोमतः॥
कुंभकर्णस्तुतद्वाक्यंश्रुत्वावचनमब्रवीत्॥ ४४॥

लाल्लब्धंविभीषणेनेतिनिष्कामतयादेवोपासनंसर्वार्थसाधनमितिबोध्यं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ एषदुर्मतिस्त्रीन्लोकांस्त्रासयतीतिजानीषे तदेवदर्शयति नंदनेति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मोहोऽज्ञानं ॥ ३९ ॥ एवंमोहदानेनैवलोकानांस्वस्तिस्यात्अस्यसंमतिःसंमाननंचस्यात् अचिंतयद्देवीमितिशेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अस्यास्येदेवतेप्सितादेवानामिष्टावाग्भव याचतःकुंभकर्णस्यवदनाद्देवानुकूलानिस्सरेत्यर्थः अथाब्रवीत्सरस्वतीप्रवेशानंतरमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ तद्वाक्यंब्रह्मवाक्यं ॥ ४४ ॥

एवमित्यत्रषण्मासादर्वाग्जागरणंनेतिनियमः तदधिकापिनिद्रातुभवत्येवेतिवरस्वरूपंबोध्यं अतएवषण्मासान्स्वपितीतिपूर्वंविभीषणोक्त्यावर्षाण्यनेकानीतिकुंभकर्णोक्त्याचनपूर्वोक्तस्यविरोधः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ स्वांसंज्ञांयथाप्राप्तस्वबुद्धिंगतःप्राप्तः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ श्लेष्मातककवनंतत्प्रचुरंपितुस्तपोवनं ॥ ४९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिल

स्वप्तुंवर्षाण्यनेकानिदेवदेवममेप्सितं ॥ एवमस्त्वितितंचोक्त्वाप्रायाद्ब्रह्मासुरैःसमं ॥ ४५ ॥ देवीसरस्वतीचैवराक्षसंतंजहौपुनः ॥ ब्रह्मणासहदेवेषुगतेषुचनभःस्थलं ॥ ४६ ॥ विमुक्तोसौसरस्वत्यास्वांसंज्ञांचततोगतः ॥ कुंभकर्णस्तुदुष्टात्माचिंतयामासदुःखितः ॥ ४७ ॥ ईदृशंकिमिदंवाक्यंममाद्यवदनाच्च्युतं ॥ अहंव्यामोहितोदेवैरितिमन्येतदागतैः ॥ ४८ ॥ एवंलब्धवराःसर्वेभ्रातरोदीप्ततेजसः ॥ श्लेष्मातकवनंगत्वातत्रतेन्यवसन्सुखं ॥ ४९ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेदशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सुमालीवरलब्धांस्तुज्ञात्वाचैतान्निशाचरान् ॥ उदतिष्ठद्भयंत्यक्त्वासानुगःसरसातलात् ॥ १ ॥ मारीचश्चप्रहस्तश्चविरूपाक्षोमहोदरः ॥ उदतिष्ठन्सुसंरब्धाःसचिवास्तस्यरक्षसः ॥ २ ॥ सुमालीसचिवैःसार्धंवृतोराक्षसपुंगवैः ॥ अभिगम्यदशग्रीवंपरिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ ३ ॥ दिष्ट्यातेवत्ससंप्राप्तश्चिंतितोयंमनोरथः ॥ यस्त्वंत्रिभुवनश्रेष्ठाल्लब्धवान्वरमुत्तमं ॥ ४ ॥ यत्कृतेचवयंलंकांत्यक्त्वायातारसातलं ॥ तद्गतंनोमहाबाहोमहद्विष्णुकृतंभयं ॥ ५ ॥ असकृत्तद्भयाद्भग्नाःपरित्यज्यस्वमालयं ॥ विद्रुताःसहिताःसर्वेप्रविष्टाःस्मरसातलं ॥ ६ ॥ अस्मदीयाचलंकेयंनगरीराक्षसोषिता ॥ निवेशितातवभ्रात्राधनाध्यक्षेणधीमता ॥ ७ ॥ यदिनामात्रशक्यंस्यात्सामादानेनवानघ ॥ तरसावामहाबाहोप्रत्यानेतुंकृतंभवेत् ॥ ८ ॥ त्वंचलंकेश्वरस्तातभविष्यसिनसंशयः ॥ त्वयाराक्षसवंशोयंनिमग्नोपिसमुद्धृतः ॥ ९ ॥ सर्वेषांनःप्रभुश्चैवभविष्यसिमहाबल ॥ अथाब्रवीद्दशग्रीवोमातामहमुपस्थितं ॥ १० ॥

केवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेदशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथधनदमपसार्यरावणस्यलंकाप्रवेशः सुमालीति ॥ १ ॥ तस्यसचिवाःसुमालिनःसचिवाः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ यत्कृतेयद्विष्णुभयनिमित्ततः तद्भयंनोऽस्माकंगतं ॥ ५ ॥ ६ ॥ निवेशिताअधिष्ठिता ॥ ७ ॥ सामादिनालंकांप्रत्यानेतुंयदिनामशक्यंस्यात्तदानःकार्यंकृतंभवेत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

नार्हसे ज्येष्ठनिरसनंवक्तुंनार्हसीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अदितिदितीभिन्नोदरभगिन्यौ तेसहितेहितेपरस्परानुरक्तेभूत्वाकश्यपस्यभार्येऽभूतामितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तेदैत्याःपुराप्रभविष्णवोऽभवन्पश्चाद्विष्णुनातान्दैत्यान्निहत्य ॥ १७ ॥ विपर्ययंभ्रातृद्रोहरूपं ॥ १८ ॥ १९ ॥ तस्मिन्नहनिप्रहस्तोपदेशदिनएव ॥ २० ॥ वनंलंकासमीपवनंगतस्त्रिकूट

वित्तेशोगुरुरस्माकंनार्हसेवक्तुमीदृशं ॥ साम्नाहिराक्षसेंद्रेणप्रत्याख्यातोगरीयसा ॥ ११ ॥ किंचिन्नाहतदारक्षोज्ञात्वातस्यचिकीर्षितं ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यवसंतंरावणंततः ॥ १२ ॥ प्रहस्तःप्रश्रितंवाक्यमिदमाहसरावणं ॥ दशग्रीवमहाबाहोनार्हसेवक्तुमीदृशं ॥ १३ ॥ सौभ्रात्रंनास्तिशूराणांशृणुचेदंवचोमम ॥ अदितिश्चदितिश्चैवभगिन्यौसहितेहिते ॥ १४ ॥ भार्येपरमरूपिण्यौकश्यपस्यप्रजापतेः ॥ अदितिर्जनयामासदेवांस्त्रिभुवनेश्वरान् ॥ १५ ॥ दितिस्त्वजनयद्दैत्यान्कश्यपस्यात्मसंभवान् ॥ दैत्यानांकिलधर्मज्ञपुरेयंवसनार्णवा ॥ १६ ॥ सपर्वतामहीवीरतेऽभवन्प्रभविष्णवः ॥ निहत्यतांस्तुसमरेविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ १७ ॥ देवानांवशमानीतंत्रैलोक्यमिदमव्ययं ॥ नैतदेकोभवानेवकरिष्यतिविपर्ययं ॥ १८ ॥ सुरासुरैराचरितंतत्कुरुष्ववचोमम ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ १९ ॥ चिंतयित्वामुहूर्तंवैबाढमित्येवसोब्रवीत् ॥ सतुतेनैवहर्षेणतस्मिन्नहनिवीर्यवान् ॥ २० ॥ वनंगतोदशग्रीवःसहतैःक्षणदाचरैः ॥ त्रिकूटस्थःसतुतदादशग्रीवोनिशाचरः ॥ २१ ॥ प्रेषयामासदौत्येनप्रहस्तंवाक्यकोविदः ॥ प्रहस्तशीघ्रंगच्छत्वंब्रूहिनैर्ऋतपुंगवं ॥ २२ ॥ वचसाममवित्तेशंसामपूर्वमिदंवचः ॥ इयंलंकापुरीराजन्राक्षसानांमहात्मनां ॥ २३ ॥ त्वयानिवेशितासौम्यनैतद्युक्तंतवानघ ॥ तद्भवान्यदिनोत्वद्यदद्यादतुलविक्रम ॥ २४ ॥ कृताभवेन्ममप्रीतिर्धर्मश्चैवानुपालितः ॥ सतुगत्वापुरींलंकांधनदेनसुरक्षितां ॥ २५ ॥ अब्रवीत्परमोदारंवित्तपालमिदंवचः ॥ प्रेषितोहंतवभ्रात्रादशग्रीवेणसुव्रत ॥ २६ ॥ त्वत्समीपंमहाबाहोसर्वशस्त्रभृतांवर ॥ वचनंममवित्तेशयद्ब्रवीतिदशाननः ॥ २७ ॥ इयंकिलपुरीरम्यासुमालिप्रमुखैःपुरा ॥ भुक्तपूर्वाविशालाक्षराक्षसैर्भीमविक्रमैः ॥ २८ ॥

स्थोभूत्वाप्रहस्तंदौत्येनप्रेषयामास ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ त्वयानिवेशिताऽधिष्ठिता तांयदिभवान्नोदद्यात्तर्हिममप्रीतिःकृताभवेत् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ दशाननोयद्ब्रवीतितद्वचनंममसुखान्छृणुइतिशेषः ॥ २७ ॥ २८ ॥

तेनेति येनपूर्वंराक्षसैर्भुक्तातेनहेतुनासांप्रतंदीयतां सोयमर्थोविज्ञाप्यते ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ममराज्यंवसुचत्वयाऽविभक्तमस्त्वितिशेषः एवंत्वदीयमपिमयेति ॥ ३३ ॥ ३४॥

तेनविज्ञाप्यतेसोयंसांप्रतंविश्रवात्मज ॥ तदेषादीयतांतातयाचतस्तस्यसामतः ॥ २९ ॥ प्रहस्तादपिसंश्रुत्यदेवोवैश्रवणोवचः॥ प्रत्युवाचप्रहस्तंतं
वाक्यंवाक्यविदांवरः॥ ३० ॥ दत्तामभेयंपित्रातुलंकाशून्यानिशाचरैः॥ निवेशिताचमेरक्षोदानमानादिभिर्गुणैः ॥ ३१ ॥ ब्रूहिगच्छदशग्रीवंपुरीरा
ज्यंचयन्मम ॥ तवाप्येतन्महाबाहोभुंक्ष्वराज्यमकंटकं॥ ३२॥ अविभक्तंत्वयासार्धंराज्यंयच्चापिमेवसु॥ एवमुक्त्वाधनाध्यक्षोजगामपितुरंतिकं॥ ३३॥
अभिवाद्यगुरुंप्राहरावणस्ययदीप्सितं॥ एषतातदशग्रीवोदूतंप्रेषितवान्मम ॥ ३४॥ दीयतांनगरीलंकापूर्वंरक्षोगणोषिता ॥ मयात्रयदनुष्ठेयंतन्म
माचक्ष्वसुव्रत॥ ३५॥ ब्रह्मर्षिस्त्वेवमुक्तोसौविश्रवामुनिपुंगवः॥ प्रांजलिंधनदंप्राहश्शृणुपुत्रवचोमम॥ ३६॥ दशग्रीवोमहाबाहुरुक्तवान्ममसन्नि
धौ॥ मयानिर्भर्त्सितश्चासीद्बहुशोक्तःसुदुर्मतिः॥ ३७॥ सक्रोधेनमयाचोक्तोध्वंससेचपुनःपुनः॥ श्रेयोभियुक्तंधर्म्यंचश्शृणुपुत्रवचोमम॥ ३८॥ वरप्र
दानसंमूढोमान्यामान्यंसुदुर्मतिः॥ नवेत्तिममशापाच्चप्रकृतिंदारुणांगतः ॥ ३९ ॥ तस्माद्गच्छमहाबाहोकैलासंधरणीधरं॥ निवेशयनिवासार्थंत्य
क्त्वालंकांसहानुगः॥ ४० ॥ तत्रमंदाकिनीरम्यानदीनामुत्तमानदी॥ कांचनैःसूर्यसंकाशैःपंकजैःसंवृतोदका ॥ ४१ ॥ कुमुदैरुत्पलैश्चैव अन्यैश्चैवसु
गंधिभिः॥ तत्रदेवाःसगंधर्वाःसाप्सरोरगकिन्नराः॥ ४२ ॥ विहारशीलाःसततंरमंतेसर्वदाश्रिताः॥ नहिक्षमंतवानेनवैरंधनदरक्षसा॥ जानीषेहिय
थानेनलब्धःपरमकोवरः॥ ४३ ॥ एवमुक्तोगृहीत्वातुतद्वचःपितृगौरवात्॥ सदारपुत्रःसामात्यःसवाहनधनोगतः ॥ ४४ ॥ प्रहस्तोऽथदशग्रीवंगत्वाव
चनमब्रवीत्॥ प्रहृष्टात्मामहात्मानंसहामात्यंसहानुजं ॥ ४५ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ बहुशोक्तइतिसंधिरार्षः ॥ ३७ ॥ ध्वंससेध्वस्तधर्मन्यायमर्यादोजायसेइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ममशापात्सम्यागूदर्शनकालकृतात् ॥ ३९ ॥ निवासार्थंनिवेशय पुरमिति शेषः ॥ ४० ॥ सूर्यसंकाशैःसूर्यवदुज्वलैः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ एवंप्रहस्तवचःश्रुत्वारावणःप्रहृष्टात्माऽभवदितिशेषः ॥ ४५ ॥

यतस्त्यक्त्वैनांगतस्ततोस्माभिःसहसातांप्रविश्यधर्मंप्रतिपालयेतिप्रहस्तेनोक्तोरावणस्तांप्रविवेश॥ ४६ ॥ ४७॥ ४८॥ निकामपूर्णाअत्यंतपूर्णा ॥ ४९॥ शशिविमलेगिरौकैलासे पुरंदरस्येवतदा मरावतीमितिपाठोऽयुक्तश्छंदोभंगाभावाय ॥ ५०॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकादशःसर्गः ॥ ११॥ ॥छ॥ अथइंद्रजिदुत्प

शून्यासानगरीलंकात्यक्त्वैनांधनदोगतः॥ प्रविश्यतांसहास्माभिःस्वधर्मंतत्रपालय॥ ४६ ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रहस्तेनमहाबलः ॥ विवेशनगरींलं
कांभ्रातृभिःसबलानुगैः ॥ ४७॥ धनदेनपरित्यक्तांसुविभक्तमहापथां॥ आरुरोहसदेवारिःस्वर्गंदेवाधिपोयथा॥ ४८ ॥ सचाभिषिक्तःक्षणदाचरैस्त
दानिवेशयामासपुरींदशाननः॥ निकामपूर्णाचबभूवसापुरीनिशाचरैर्नीलबलाहकोपमैः॥ ४९ ॥ धनेश्वरस्त्वथपितृवाक्यगौरवान्न्यवेशयच्छशि
विमलेगिरौपुरीं॥ स्वलंकृतैर्भवनवरैर्विभूषितांपुरंदरःस्वरिवयथामरावतीं ॥ ५० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडे
एकादशःसर्गः॥ ११॥ ॥छ॥ ॥ राक्षसेंद्रोऽभिषिक्तस्तुभ्रातृभिःसहितस्तदा ॥ ततःप्रदानंराक्षस्याभगिन्याःसमचिंतयत् ॥ १ ॥ ददौतांकाल
केंद्रायदानवेंद्रायराक्षसीं॥ स्वसांशूर्पणखांनामविद्युज्जिह्वायरक्षसः॥ २॥ अथदत्वास्वयंरक्षोमृगयामटतेस्मतत्॥ तत्रापश्यत्ततोरामममयंनामदि
तेःसुतं॥ ३॥ कन्यासहायंतंदृष्ट्वादशग्रीवोनिशाचरः॥ अपृच्छत्कोभवानेकोनिर्मनुष्यमृगेवने ॥ ४ ॥ अनयामृगशावाक्ष्याकिमर्थंसहतिष्ठसि ॥ म
यस्तदाब्रवीद्रामपृच्छंतंतंनिशाचरं॥ ५॥ श्रूयतांसर्वमाख्यास्येयथावृत्तमिदंतव॥ हेमानामाप्सरास्तत्रश्रुतपूर्वायदित्वया ॥ ६ ॥ दैवतैर्ममसादत्ता
पौलोमीवशतक्रतोः॥ तस्यांसक्तमनाव्यासंदशवर्षशतान्यहं॥ ७॥ साचदैवतकार्येणत्रयोदशसमागताः॥ वर्षंचतुर्दशंचैवततोहेममयंपुरं॥ ८॥
वज्रवैदूर्यचित्रंचमाययानिर्मितंमया॥ तत्राहमवसंदीनस्तयाहीनःसुदुःखितः ॥ ९ ॥ तस्मात्पुराद्दुहितरंगृहीत्वावनमागतः ॥ इयंममात्मजाराजंस्त
स्याःकुक्षौविवर्धिता॥ १० ॥ भर्तारमनयासार्धमस्याःप्राप्तोस्मिमार्गितुं॥ कन्यापितृत्वंदुःखंहिसर्वेषांमानकांक्षिणां ॥ ११ ॥

त्तिः राक्षसेंद्रइति ॥१॥२॥ रामेतिसंबुद्धिः ॥३॥४॥५॥६॥ ७ ॥ गतादेवलोकमितिशेषः ततस्त्रयोदशसमाःवर्षाणिगतागतानि चतुर्दशंचतद्विरहितस्यमतमित्यनुकर्षः हेममयंसुवर्णप्रचुरं ॥८॥ माययाविचित्रनिर्माणशक्त्यानिर्मितं ॥९॥ तस्याःकुक्षौ हेमायागर्भेइत्यर्थः ॥१०॥ मार्गितुंप्राप्तोस्मि मानकांक्षिणांअभिमानेच्छूनांदुःखंअभिमाननिवर्तकत्वात् ॥ ११॥

अस्यांहेमायां ॥ १२ ॥ मायावीतन्नामकः ॥ १३॥१४॥ पौलस्त्यतनयइत्युक्तमेवार्थंस्पष्टमाह मुनेरिति योमुनिर्विश्रवाब्रह्मणस्तृतीयापत्यंतस्यभगवतोविश्रवसोहंतनयइत्यर्थः ॥१५॥ तंमहर्षेस्तनयंज्ञात्वादुहितरंतस्मैदातुंरोचयामास तत्रवैमहाकुलप्रसूतत्वज्ञानकाले ॥ १६ ॥ १७ ॥ धृताधृतगर्भा प्रसूतेत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ तपोधनाज्जातशापाभिज्ञः दारुणप्रकृ

कन्याहिद्वेकुलेनित्यंसंशयेस्थाप्यतिष्ठति ॥ पुत्रद्वयंममाप्यस्यांभार्यायांसंबभूवह ॥ १२ ॥ मायावीप्रथमस्तातदुंदुभिस्तदनंतरः ॥ एवंतेसर्वमाख्यातंयाथातथ्येनपृच्छतः ॥ १३ ॥ त्वामिदानींकथंतातजानीयांकोभवानिति ॥ एवमुक्तंतुतद्रक्षोविनीतमिदमब्रवीत् ॥ १४ ॥ अहंपौलस्त्यतनयोदशग्रीवश्चनामतः ॥ मुनेर्विश्रवसोयस्तुतृतीयोब्रह्मणोभवत् ॥ १५ ॥ एवमुक्तस्तदारामराक्षसेंद्रेणदानवः ॥ महर्षेस्तनयंज्ञात्वामयोदानवपुंगवः ॥ १६ ॥ दातुंदुहितरंतस्मैरोचयामासतत्रवै ॥ करेणतुकरंतस्याग्राहयित्वामयस्तदा ॥ १७ ॥ प्रहसन्प्राहदैत्येंद्रोराक्षसेंद्रमिदंवचः ॥ इयंममात्मजाराजन्हेमयाऽप्सरसाधृता ॥ १८ ॥ कन्यामंदोदरीनामपत्न्यर्थंप्रतिगृह्यतां ॥ बाढमित्येवतंरामदशग्रीवोभ्यभाषत ॥ १९ ॥ प्रज्वाल्यतत्रचैवाग्निमकरोत्पाणिसंग्रहं ॥ सहितस्यमयोरामशापाभिज्ञस्तपोधनात् ॥ २० ॥ विदित्वातेनसादत्तातस्यपैतामहंकुलं ॥ अमोघांतस्यशक्तिंचप्रददौपरमाद्भुतां ॥ २१ ॥ परेणतपसालब्धांजघ्निवान्लक्ष्मणंयया ॥ एवंसकृत्वादारान्वैलंकायाईश्वरःप्रभुः ॥ २२ ॥ गत्वातुनगरींभार्येभ्रातृभ्यांसमुपाहरत् ॥ वैरोचनस्यदौहित्रींवज्रज्वालेतिनामतः ॥ २३ ॥ तांभार्यांकुंभकर्णस्यरावणःसमकल्पयत् ॥ गंधर्वराजस्यसुतांशैलूषस्यमहात्मनः ॥ २४ ॥ सरमांनामधर्मज्ञांलेभेभार्यांविभीषणः ॥ तीरेतुसरसोवैतुसंजज्ञेमानसस्यहि ॥ २५ ॥

तिर्भविष्यतीतिश्रुतशापवृत्तांतइत्यर्थः ॥ २० ॥ तेनहेतुना यस्मैइयंकन्यानदीयतेतद्दारुणप्रकृतित्वान्मांनिगृह्यबलादपिग्रहीष्यतीतिज्ञानेनमहाकुलप्रसूतत्वज्ञानेनचेत्यर्थः ॥ २१ ॥ लब्धांमयेनेतिशेषः ॥ २२ ॥ भ्रातृभ्यांसहसमुपाहरत्लब्धवान् उदवाहयदितिपाठांतरं ॥ २३ ॥ २४ ॥ सरमायाविभीषणपत्न्यनाम निर्वक्ति तीरेत्विति ॥ २५ ॥ ॥ १७ ॥

तदास्यामानससरस्तीरउत्पत्तिकाले मानससरोजलदागमनिमित्ततस्तच्छिशुपर्यंतंववृधेततोभीतायाःकन्यायाआक्रंदितंश्रुत्वातस्यामात्राकन्यास्नेहेनसरोमावर्धतेत्युक्तं ततःसाकन्यासरमाऽभवत् पृषोदरादित्वात्साधुः ॥ २६ ॥२७॥२८॥२९ ॥ जलधरोपमःजलधरनादोपमः ॥३०॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि

सरस्तदामानसंतुववृधेजलदागमे ॥ मात्रातुतस्याःकन्यायाःस्नेहेनाक्रंदितंवचः ॥ २६ ॥ सरोमावर्धतेत्युक्तंततःसासरमाऽभवत् ॥ एवंतेकृतदारावैरेमिरेतत्रराक्षसाः ॥ २७ ॥ स्वांस्वांभार्यामुपादायगंधर्वाइवनंदने ॥ ततोमंदोदरीपुत्रंमेघनादमजीजनत् ॥ २८ ॥ सएषइंद्रजिन्नामयुष्माभिरभिधीयते ॥ जातमात्रेणहिपुरातेनरावणसूनुना ॥ २९ ॥ रुदतासुमहान्मुक्तोनादोजलधरोपमः ॥ जडीकृतायसालंकातस्यनादेनराघव ॥ ३० ॥ पितातस्याकरोन्नाममेघनादइतिस्वयं ॥ सोवर्धततदारामरावणांतःपुरेशुभे ॥ ३१ ॥ रक्ष्यमाणोवरस्त्रीभिश्छन्नःकाष्ठैरिवानलः ॥ मातापित्रोर्महाहर्षंजनयन्रावणात्मजः ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७॥ अथलोकेश्वरोत्सृष्टातत्रकालेनकेनचित् ॥ निद्रासमभवत्तीव्राकुंभकर्णस्यरूपिणी ॥ १ ॥ ततोभ्रातरमासीनंकुंभकर्णोब्रवीद्वचः ॥ निद्रामांबाधतेराजन्कारयस्वममालयं ॥ २ ॥ विनियुक्तास्ततोराज्ञाशिल्पिनोविश्वकर्मवत् ॥ विस्तीर्णंयोजनंस्निग्धंततोद्विगुणमायतं ॥ ३ ॥ दर्शनीयंनिराबाधंकुंभकर्णस्यचक्रिरे ॥ स्फाटिकैःकांचनैश्चित्रैःस्तंभैःसर्वत्रशोभितं ॥ ४ ॥ वैडूर्यकृतसोपानंकिंकिणीजालकंतथा ॥ दांततोरणविन्यस्तंवज्रस्फटिकवेदिकं ॥ ५ ॥ मनोहरंसर्वसुखंकारयामासराक्षसः ॥ सर्वत्रसुखदंनित्यंमेरोःपुण्यांगुहामिव ॥ ६ ॥ तत्रनिद्रांसमाविष्टःकुंभकर्णोमहाबलः ॥ बहून्यब्दसहस्राणिशयानोनप्रबुध्यते ॥ ७ ॥ निद्राभिभूतेतुतदाकुंभकर्णेदशाननः ॥ देवर्षियक्षगंधर्वान्संजघ्नेहिनिरंकुशः ॥ ८ ॥ उद्यानानिविचित्राणिनंदनादीनियानिच ॥ तानिगत्वासुसंक्रुद्धोभिनत्तिस्मदशाननः ॥ ९ ॥

काव्येउत्तरकांडेद्वादशःसर्गः ॥१२॥ ॥७॥ ॥ लोकेश्वरेणब्रह्मणाउत्सृष्टाप्रेषिता रूपिणीजृंभादिरूपेणरूपवती समभवत्प्रामा ॥१॥ २॥ विश्वकर्मवत्तत्सदृशाः विस्तीर्णंयोजनं तिर्यक्मानेनेतिशेषः ततस्तिर्यङ्मानात् एवंचयुद्धकांडेयद्योजनायतामित्युक्तंतद्द्विगुणयोजनायतामित्यर्थकंबोध्यं ॥ ३ ॥ ४ ॥ किंकिणीजालकंकिंकिणीनांजालानियस्मिंस्तत् दांततोरणंदंतविकारतोरणंतस्यविन्यस्तंविन्यासोयत्रतत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ आत्मनःकुलानुरूपंवृत्तंसंस्मृत्येति बोधनीयत्वेनेतिशेषः ॥ ११ ॥ सौभ्रात्रदर्शनार्थंदर्शयितुं हितमिति वक्तुमितिशेषः ॥ १२ ॥ आगमनंप्रतिकार्यमितिशेषः ॥ १३ ॥ राज्ञः धनदस्य तंकुबेरदूतं ॥ १४ ॥ तूष्णींसमभिवर्तते क्षणमात्रमितिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ उभयोर्मातापित्रोःकुलस्यतयोर्वृत्तस्यचसदृशं ॥ १७ ॥ साधुसम्यक् एतावत्पर्याप्तंएतावदेवपापमलं इतःपरंचारित्रसंग्रहःकृत्यःकार्यः तदेवदार्ढ्यायपुनराह साध्विति व्यवस्थानंव्यवस्थितिः यदिशक्यतेइत्यनेनक्रूरत्वान्नियोगबुद्धिर्व्यावर्त्यते कृतकस्तुकृतश्चारित्रसंग्रहइतिपाठि

नदींगजइवक्रीडन्वृक्षान्वायुरिवक्षिपन्॥ नगान्वज्रइवोत्सृष्टोविध्वंसयतिराक्षसः ॥ १० ॥ यथावृत्तंतुविज्ञायदशग्रीवंधनेश्वरः॥ कुलानुरूपंधर्मज्ञोवृत्तंसंस्मृत्यचात्मनः॥ ११ ॥ सौभ्रात्रदर्शनार्थंतुदूतंवैश्रवणस्तदा॥ लंकांसंप्रेषयामासदशग्रीवस्यवैहितं ॥ १२ ॥ सगत्वानगरींलंकामाससादविभीषणं॥ मानितस्तेनधर्मेणपृष्टश्चागमनंप्रति॥ १३ ॥ पृष्ट्वाचकुशलंराज्ञोज्ञातीनांचविभीषणः॥ सभायांदर्शयामासतमासीनंदशाननं॥ १४ ॥ सदृष्ट्वातत्रराजानंदीप्यमानंस्वतेजसा॥ जयेतिवाचासंपूज्यतूष्णींसमभिवर्तते॥ १५॥ सतत्रोत्तमपर्यंकेवरास्तरणशोभिते॥ उपविष्टंदशग्रीवंदूतोवाक्यमथाब्रवीत्॥ १६॥ राजन्वदामितेसर्वंभ्राताथवयदब्रवीत्॥ उभयोःसदृशंवीरवृत्तस्यचकुलस्यच ॥ १७॥ साधुपर्याप्तमेतावत्कृत्यश्चारित्रसंग्रहः॥ साधुधर्मेव्यवस्थानंक्रियतांयदिशक्यते॥ १८॥ दृष्टंमेनंदनंभग्नमृषयोनिहताःश्रुताः॥ देवतानांसमुद्योगस्त्वत्तोराजन्मयाश्रुतः ॥ १९॥ निराकृतश्चबहुशस्त्वयाहंराक्षसाधिप॥ सापराधोपिबालोहिरक्षितव्यःस्वबांधवैः ॥ २० ॥ अहंतुहिमवत्पृष्ठंगतोधर्ममुपासितुं॥ रौद्रंव्रतंसमास्थायनियतोनियतेंद्रियः॥ २१ ॥ तत्रदेवोमयादृष्टउमयासहितःप्रभुः॥ सव्यंचक्षुर्मयादैवात्तत्रदेव्यांनिपातितं॥ २२॥

त्वासाधुसम्यक्चारित्रसंग्रहआचारसंग्रहःकृतःसंपादितश्चेदेतावदेवपर्याप्तमिहामुत्राभ्युदयाय अस्यैवविवरणंसाध्वित्याह ॥ १८ ॥ उपदेशप्रयोजकमसद्वृत्तंदृश्यतेश्रूयतेचेत्याह दृष्टमिति मेमयात्वत्तस्त्वन्निमित्तोदेवतानांसमुद्योगः प्रतिक्रियासंपादनविषयइतिशेषः ॥ १९ ॥ यद्यपित्वयाहंनिराकृतोथापिममत्वंरक्ष्यएव तत्रहेतुः सापराधोपीति स्वबांधवैःपित्रादिभिः ॥ २० ॥ त्वद्रक्षणहेतोरेवाहंत्विति रौद्रंरुद्रप्रसादकरं ॥ २१ ॥ २२ ॥

किमितिदेव्यांचक्षुर्निपातितंतत्राह कान्विति अन्येनहेतुना विकारादिनेत्यर्थः कान्वितिसूचितविस्मयहेतुमाह रूपंचेति ॥ २३ ॥ दग्धंनष्टं सव्येतरत्तुरेणुध्वस्तंरेणुस्पर्शकलुषीकृतं ज्योतिषातेजसापिंगलंतस्यभावस्तत्त्वं यद्वाकलुषितज्योतिरिवपिंगत्वंप्राप्तमित्यर्थः ॥ २४ ॥ समधारंसमधारयं ॥ २५ ॥ २६ ॥ एतद्व्रतंत्वदाचरितंमहाव्रतं ॥ २७ ॥ २८ ॥ रोचयत्वरुचि

कान्वेषेतिमहाराजनखल्वन्येनहेतुना॥ रूपंचानुपमंकृत्वारुद्राणीतत्रतिष्ठति॥ २३॥ देव्यादिव्यप्रभावेणदग्धंसव्यंममेक्षणं॥ रेणुध्वस्तमिवज्योतिःपिंगलत्वमुपागतं॥ २४॥ ततोहमन्यद्विस्तीर्णंगत्वातस्यगिरेस्तटं॥ तूष्णींवर्षशतान्यष्टौसमधारंमहाव्रतं॥ २५॥ समाप्तेनियमेतस्मिंस्तत्रदेवोमहेश्वरः॥ ततःप्रीतेनमनसाप्राहवाक्यमिदंप्रभुः॥ २६॥ प्रीतोस्मितवधर्मज्ञतपसानेनसुव्रत॥ मयाचैतद्व्रतंचीर्णंत्वयाचैवधनाधिप॥ २७॥ तृतीयःपुरुषोनास्तियश्चरेद्व्रतमीदृशं॥ व्रतंसुदुष्करंह्येतन्मयैवोत्पादितंपुरा॥ २८॥ तत्सखित्वंमयासौम्यरोचयस्वधनेश्वर॥ तपसानिर्जितश्चैवसखाभवममानघ॥ २९॥ देव्यादग्धंप्रभावेणयच्चसव्यंतवेक्षणं॥ पैंगल्यंयदवाप्तंहिदेव्यारूपनिरीक्षणात्॥ ३०॥ एकाक्षिपिंगलीत्येवनामस्थास्यतिशाश्वतं॥ एवंतेनसखित्वंचप्राप्यानुज्ञांचशंकरात्॥ ३१॥ आगतेनमयाचैवश्रुतस्तेपापनिश्चयः॥ तदधर्मिष्ठसंयोगान्निवर्तकुलदूषणात्॥ ३२॥ चिंत्यतेहिवधोपायःसर्षिसंघैःसुरैस्तव॥ एवमुक्तोदशग्रीवःकोपसंरक्तलोचनः॥ ३३॥ हस्तान्दंतांश्चसंपिष्य वाक्यमेतदुवाचह॥ विज्ञातंतेमयादूतवाक्यंयत्त्वंप्रभाषसे॥ ३४॥ नैवत्वमसिनैवासौभ्रात्रायेनासिचोदितः॥ हितंनैषममैतद्धिब्रवीतिधनरक्षकः॥ ३५॥ महेश्वरसखित्वंतुमूढःश्रावयतेकिल॥ नैवेदंक्षमणीयंमेयदेतद्भाषितंत्वया॥ ३६॥

तदृष्णिवत्यर्थः ॥ २९ ॥ पैंगल्यमिति इतरदितिशेषः ॥ ३० ॥ एवंतेनशिवेन ॥ ३१ ॥ निवर्तनिवर्तस्व ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ वाक्यंविज्ञातंवाक्यतात्पर्यार्थोविज्ञातः ॥ ३४ ॥ येनभ्रात्राचोदितोसौभ्रातात्वंचनैवासिनभविष्यसि तत्रहेतुर्हितमिति एषधनरक्षकोमेहितंनैवब्रवीति ॥ ३५ ॥ किंतर्हिब्रवीतीत्यत्राह महेश्वरसखित्वमिति तद्रूपबलसंपदमित्यर्थः कुबेरेणस्ववृत्तांतोक्तावपिरावणःस्वदुर्मत्याविपरीतंगृहीतवान् यस्त्वयैतत्कुबेरभावस्यंभाषितंतन्नैवक्षमणीयंक्षमाई ॥ ३६ ॥

एतावत्कालंमयातस्यमर्षितंक्षांतंतत्इतिहेतोर्यतोमद्वरात्माइतःपूर्वमयंज्येष्ठोगुरुर्नहंतव्यंइतिमन्यतेमन्यतेस्म ततोहेतोरित्यर्थः ॥ ३७ ॥ एषामतिःकृता कत्यत्राह त्रीनिति ॥ ३८ ॥
एतन्मुहूर्तंअस्मिन्मुहूर्ते तस्यैकस्यतुवैकृते वधप्रसंगइत्यर्थः ॥ ३९ ॥ एवंखड्गच्छिन्नंदूतंभक्षयितुमाज्ञांकृतवानितिशेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायण

यदेतावन्मयाकालंदूततस्यतुमर्षितं ॥ नहंतव्योगुरुर्ज्येष्ठोमयायमितिमन्यते ॥ ३७ ॥ तस्यत्विदानींश्रुत्वामेवाक्यमेषाकृतामतिः ॥ त्रीन्लोकानपिजे
ष्यामिबाहुवीर्यमुपाश्रितः ॥ ३८ ॥ एतन्मुहूर्तमेवाहंतस्यैकस्यतुवैकृते ॥ चतुरोलोकपालांस्तान्नयिष्यामियमक्षयं ॥ ३९ ॥ एवमुक्त्वातुलंकेशोदूतंख
ड्गेनजघ्निवान् ॥ ददौभक्षयितुंह्येनंराक्षसानांदुरात्मनां ॥ ४० ॥ ततःकृतस्वस्त्ययनोरथमारुह्यरावणः ॥ त्रैलोक्यविजयाकांक्षीययौयत्रधनेश्वरः ॥ ४१ ॥
इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःससचिवैःसार्धंषड्भिर्नित्यबलोद्धतः ॥ म
होदरप्रहस्ताभ्यांमारीचशुकसारणैः ॥ १ ॥ धूम्राक्षेणचवीरेणनित्यंसमरगर्धिना ॥ वृतःसंप्रययौश्रीमान्क्रोधाल्लोकान्दहन्निव ॥ २ ॥ पुराणिसनदीः
शैलान्वनान्युपवनानिच ॥ अतिक्रम्यमुहूर्तेनकैलासंगिरिमागमत् ॥ ३ ॥ सन्निविष्टंगिरौतस्मिन्राक्षसेंद्रंनिशम्यतु ॥ युद्धेप्सुंतंकृतोत्साहंदुरात्मानंस
मंत्रिणं ॥ ४ ॥ यक्षानशेकुःसंस्थातुंप्रमुखेतस्यरक्षसः ॥ राज्ञोभ्रातेतिविज्ञायगतायत्रधनेश्वरः ॥ ५ ॥ तेगत्वासर्वमाचख्युर्भ्रातुस्तस्यचिकीर्षितं ॥ अ
नुज्ञाताययुर्हृष्टायुद्धायधनदेनते ॥ ६ ॥ ततोबलानांसंक्षोभोव्यवर्धतइवोदधेः ॥ तस्यनैर्ऋतराजस्यशैलंसंचालयन्निव ॥ ७ ॥ ततोयुद्धंसमभवद्यक्ष
राक्षससंकुलं ॥ व्यथिताश्चाभवंस्तत्रसचिवाराक्षसस्यते ॥ ८ ॥ सदृष्ट्वाताद्दशंसैन्यंदशग्रीवोनिशाचरः ॥ हर्षनादान्बहून्कृत्वासक्रोधादभ्यभाषत ॥ ९ ॥
येतुतेराक्षसेंद्रस्यसचिवाघोरविक्रमाः ॥ तेषांसहस्रमेकैकोयक्षाणांसमयोधयत् ॥ १० ॥

तिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथादौकुबेरजयः ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ समंत्रिणंमहोदरादिषण्मंत्रिसहितं ॥ ४ ॥ न
शेकुरित्यत्रहेतुः राज्ञोभ्रातेति कुबेरस्यभ्रातेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ तस्यनैर्ऋतराजस्यबलानांसंक्षोभः शैलंकैलासंचालयन्निवव्यवर्धत उदधेःक्षोभोयथा ॥ ७ ॥ ८ ॥ हर्षनादान्हर्षजासिं
हनादान् ॥ ९ ॥ येरावणसचिवास्तेषामेकैकस्तेषांसहस्रसंख्यानांयक्षाणांसहस्रंअयोधयत् ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ धाराभिःशस्त्रसमूहैः ॥ १२ ॥ धाराशतसमुक्षितःशस्त्रक्षतजन्यरुधिरधाराशतसमुक्षितः ॥ १३ ॥ १४ ॥ कक्षंतृणंतद्वद्विस्तीर्णं शुष्केंधनमिवाकुलं शुष्केंधनेआकुलत्वंचस्फुटि
तिवन्हिव्याप्यत्वं यक्षसैन्यंवातेनादीप्तोग्निरिवरावणोददाह ॥ १५ ॥ रावणेनसहवर्तमानैस्तैरमात्यैर्यक्षाअल्पावशेषाःकृताः ॥ १६ ॥ भग्नाभग्नगात्राः ॥ १७ ॥ कूलाइतिलिंगव्यत्ययः

ततोगदाभिर्मुसलैरसिभिःशक्तितोमरैः ॥ हन्यमानोदशग्रीवस्तत्सैन्यंसमगाहत ॥ ११ ॥ सनिरुद्धःक्षणंतत्रवध्यमानोदशाननः ॥ वर्षद्भिरिवजीमूतै
र्धाराभिरवरुध्यत ॥ १२ ॥ नचकारव्यथांचैवयक्षशस्त्रैःसमाहतः ॥ महीधरइवांभोदैर्धाराशतसमुक्षितः ॥ १३ ॥ समहात्मासमुद्यम्यकालदंडोपमां
गदां ॥ प्रविवेशततःसैन्यंनयन्यक्षान्यमक्षयं ॥ १४ ॥ सकक्षमिवविस्तीर्णंशुष्केंधनमिवाकुलं ॥ वातेनाग्निरिवादीप्तोयक्षसैन्यंददाहतत् ॥ १५ ॥ तै
स्तुतत्रमहामात्यैर्महोदरशुकादिभिः ॥ अल्पावशेषास्तेयक्षाःकृतावातैरिवांबुदाः ॥ १६ ॥ केचित्समाहताभग्नाःपतिताःसमरेक्षितौ ॥ ओष्ठांश्चदशनै
स्तीक्ष्णैरदशन्कुपितारणे ॥ १७ ॥ श्रांताश्चान्योन्यमालिंग्यभ्रष्टशस्त्रारणाजिरे ॥ सीदंतिचतदायक्षाःकूलाइवजलेनह ॥ १८ ॥ हतानांगच्छतांस्वर्गंयु
ध्यतामथधावतां ॥ प्रेक्षतामृषिसंघानांनबभूवनतदांतरं ॥ १९ ॥ भग्नांस्तुतान्समालक्ष्ययक्षेंद्रांस्तुमहाबलान् ॥ धनाध्यक्षोमहाबाहुःप्रेषयामासयक्ष
कान् ॥ २० ॥ एतस्मिन्नंतरेरामविस्तीर्णबलवाहनः ॥ प्रेषितोन्यपतद्यक्षोनाम्नासंयोधकंटकः ॥ २१ ॥ तेनचक्रेणमारीचोविष्णुनेवरणेहतः ॥ पतितो
भूतलेशैलात्क्षीणपुण्यइवग्रहः ॥ २२ ॥ ससंज्ञस्तुमुहूर्तेनसविश्रम्यनिशाचरः ॥ तंयक्षंयोधयामाससचभग्नःप्रदुद्रुवे ॥ २३ ॥ ततःकांचनचित्रांगंवैदू
र्यरजतोक्षितं ॥ मर्यादांप्रतिहाराणांतोरणांतरमाविशत् ॥ २४ ॥ तंतुराजन्दशग्रीवंप्रविशंतंनिशाचरं ॥ सूर्यभानुरितिख्यातोद्वारपालोन्यवारयत् ॥ २५ ॥
सवार्यमाणोयक्षेणप्रविवेशनिशाचरः ॥ यदातुवारितोरामनव्यतिष्ठत्सराक्षसः ॥ २६ ॥

॥ १८ ॥ भूतलेधावतांपरैर्हतानामथानंतरंस्वर्गंगच्छतांगत्वातत्रस्थितानांव्योम्निस्थित्वायुद्धंप्रेक्षतांप्रेक्षमाणानांऋषिसंघानांचदिविआकाशेंऽतरंस्थातुमवकाशोनबभूव ॥ १९ ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ तेनसंयोधकंटकाख्येनयक्षेणचक्रेणहतःपीडितोमारीचःशैलात्कैलासाद्भूतलेपतितः संयोधानांसमक्षयोद्धॄणांकंटकःसंहर्तेतिसंयोधकंटकः ॥ २२ ॥ सचयक्षश्च ॥ २३ ॥ मर्या
दांजनप्रवेशावधिं प्रतीहाराणांतोरणांतरंद्वारमध्यमितितीर्थः आविशद्रावणइतिशेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

धातुस्रवैर्युतःशैलवइव ॥ २७ ॥ तोरणेनतोरणस्थदंडेन ॥ २८ ॥ भस्मीकृततनुरिति चूर्णीकृततनुरित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मी

ततस्तोरणमुत्पाट्यतेनयक्षेणताडितः ॥ रुधिरंप्रस्रवन्भातिशैलोधातुस्रवैरिव ॥ २७ ॥ सशैलशिखराभेणतोरणेनसमाहतः ॥ जगामनक्षतिंवीरोव रदानात्स्वयंभुवः ॥ २८ ॥ तेनैवतोरणेनाथयक्षस्तेनाभिताडितः ॥ नादृश्यततदायक्षोभस्मीकृततनुस्तदा ॥ २९ ॥ ततःप्रदुद्रुवुःसर्वेदृष्ट्वारक्षःपराक्रमं ॥ ततोनदीर्गुहाश्चैवविविशुर्भयपीडिताः ॥ त्यक्तप्रहरणाःश्रांताविवर्णवदनास्तदा ॥ ३० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये उत्तरकांडेचतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततस्ताँल्लक्ष्यवित्रस्तान्यक्षेंद्रांश्चसहस्रशः ॥ धनाध्यक्षोमहायक्षंमाणिचारमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ रावणंजहियक्षेंद्रदुर्वृत्तंपापचेतसं ॥ शरणंभववीराणांयक्षाणांयुद्धशालिनां ॥ २ ॥ एवमुक्तोमहाबाहुर्माणिभद्रःसुदुर्जयः ॥ वृतोयक्षसहस्रैस्तुचतुर्भिःसमयोधयत् ॥ ३ ॥ तेगदामुसलप्रासैःशक्तितोमरमुद्गरैः ॥ अभिघ्नंतस्तदायक्षाराक्षसान्समुपाद्रवन् ॥ ४ ॥ कुर्वंतस्तुमुलंयुद्धंचरंतःश्येनवल्लघु ॥ बाढंप्रयच्छनेच्छामिदीयतामितिभाषिणः ॥ ५ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाऋषयोब्रह्मवादिनः ॥ दृष्ट्वातत्तुमुलंयुद्धंपरंविस्मयमागमन् ॥ ६ ॥ यक्षाणांतुप्रहस्तेनसहस्रंनिहतंरणे ॥ महोदरेणचानिंद्यंसहस्रमपरंहतं ॥ ७ ॥ क्रुद्धेनचतदाराजन्मारीचेनयुयुत्सुना ॥ निमेषांतरमात्रेणद्वेसहस्रेनिपातिते ॥ ८ ॥ क्वचयक्षार्जवंयुद्धंक्वचमायाबलाश्रयं ॥ रक्षसांपुरुषव्याघ्रतेनतेऽभ्यधिकायुधि ॥ ९ ॥ धूम्राक्षेणसमागम्यमाणिभद्रोमहारणे ॥ मुसलेनोरसिक्रोधात्ताडितोनचकंपितः ॥ १० ॥ ततोगदांसमाविध्यमाणिभद्रेणराक्षसः ॥ धूम्राक्षस्ताडितोमूर्ध्निविह्वलःसपपातह ॥ ११ ॥ धूम्राक्षंताडितंदृष्ट्वापतितंशोणितोक्षितं ॥ अभ्यधावतसंग्रामेमाणिभद्रंदशाननः ॥ १२ ॥ संक्रुद्धमभिधावंतंमाणिभद्रोदशाननं ॥ शक्तिभिस्ताडयामासतिसृभिर्यक्षपुंगवः ॥ १३ ॥ ताडितोमाणिभद्रस्यमुकुटेप्राहरद्रणे ॥ तस्यतेनप्रहारेणमुकुटंपार्श्वमागतं ॥ १४ ॥

कीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथपुष्पकग्रहः ततइति लक्ष्यलक्षयित्वा माणिचारोमाणिभद्रः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेराक्षसाः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ताडितइति तिसृभिःशक्तिभिस्ताडितोराक्षसेंद्रोगदयामाणिभद्रस्यमुकुटेमुकुटस्थलेप्राहरत्तच्चमुकुटस्थलंतेनप्रहारेणपार्श्वमेकपार्श्वमागतंप्राप्तं ॥ १४ ॥

सन्नादोरक्षसां ॥ १५ ॥ पद्मशंखसमावृतःशंखपद्मनिध्यभिमानिदेवसंवृतःशुक्रप्रौष्ठपदाभ्यांनिधिरक्षकमंत्रिभ्यांसहधनाध्यक्षःप्रददर्शेभ्रातरमितिसंबंधः ॥ १६ ॥ शापाद्विश्रवसःक्रताद्दारुणस्वभावोभविष्यतीतिशापात् विभ्रष्टगौरवंवंदनादिप्रयोजकश्रेष्ठत्वगौरवरहितं अकृतवंदनादिव्यवहारमितियावत् पैतामहेकुलेयुक्तंतत्कुलेउत्पन्नैर्युक्तंवचनमुवाचेत्यर्थः ॥ १७ ॥ वार्यमाणः असद्वृत्तादितिशेषः नावगच्छसिअस्यमद्वचनाकरणस्यपूज्यपूजाव्यतिक्रमादिदोषस्यचफलंपरिपाकंप्राप्यतद्वशान्निरयंगतोज्ञास्यसे अहंसाधुनकृतवान्किंतुपापमेवेतिपरित

ततःप्रभृतियक्षोसौपार्श्वमौलिरभूत्किल ॥ तस्मिंस्तुविमुखीभूतेमाणिभद्रेमहात्मनि ॥ सन्नादःसुमहान्राजंस्तस्मिन्शैलेव्यवर्धत ॥ १५ ॥ ततोदूरात्प्रददृशेधनाध्यक्षोगदाधरः ॥ शुक्रप्रौष्ठपदाभ्यांचपद्मशंखसमावृतः ॥ १६ ॥ सदृष्ट्वाभ्रातरंसंख्येशापाद्विभ्रष्टगौरवं ॥ उवाचवचनंधीमान्युक्तंपैतामहेकुले ॥ १७ ॥ यन्मयावार्यमाणस्त्वंनावगच्छसिदुर्मते ॥ पश्चादस्यफलंप्राप्यज्ञास्यसेनिरयंगतः ॥ १८ ॥ योहिमोहाद्विषंपीत्वानावगच्छतिदुर्मतिः ॥ सतस्यपरिणामांतेजानीतेकर्मणःफलं ॥ १९ ॥ दैवतानिननंदंतिधर्मयुक्तेनकेनचित् ॥ येनत्वमीदृशंभावंनीतस्तच्चनबुद्ध्यसे ॥ २० ॥ मातरंपितरंविप्रमाचार्यंचावमन्यवै ॥ सपश्यतिफलंतस्यप्रेतराजवशंगतः ॥ २१ ॥ अध्रुवेहिशरीरेयोनकरोतितपोर्जनं ॥ सपश्चात्तप्यतेमूढोमृतोगत्वात्मनोगतिं ॥ २२ ॥ कस्यचिन्नहिदुर्बुद्धेश्छंदतोजायतेमतिः ॥ यादृशंकुरुतेकर्मतादृशंफलमश्नुते ॥ २३ ॥ ऋद्धिंरूपंबलंपुत्रान्वित्तंशूरत्वमेवच ॥ प्राप्नुवंतिनरालोकेनिर्जितंपुण्यकर्मभिः ॥ २४ ॥

प्स्यसेइत्यर्थः ॥ १८ ॥ तत्कालानवगतदुःखसाधनस्यकालांतरेफलपाकतोज्ञानेदृष्टांतः योहीति ॥ १९ ॥ दैवतानिब्रह्मरुद्रादयः धर्मयुक्तेनकेनचित्प्राकृतेनव्यापारेणत्वामिदानींनाभिनंदंति त्वयिविमुखाभवंति संप्रतित्वयिधर्माभावाद्येनदेवतानभिनंदनेनत्वमीदृशंभावंक्रूरंमीतःप्रापितःसन्नावबुद्ध्यसे ॥ २० ॥ तस्यमात्राद्यवमानस्य अन्नमात्रादिपदंपूज्योपलक्षणं ॥ २१ ॥ तपोर्जनंतपःसंपादनं आत्मनोगतिआत्मनःकर्मसंपादितांगतिं ॥ २२ ॥ दुर्बुद्धेर्बुद्धिरहितस्यकस्यचित्कस्यापिपुरुषस्यच्छंदतःपित्रादिसेवांविनास्वेच्छामात्रेणमतिःशुभामतिर्नजायतेऽतोमात्रादिसेवाहीनोयादृशंस्वदुर्मत्यनुरूपंदुष्कर्मकुरुतेतादृशंतदनुरूपंनिरयगामित्वादिरूपंफलमश्नुतेप्राप्नोति ॥ २३ ॥ २४ ॥

एवमिति एवंक्रूरकर्मात्वंनिरयगामीभविष्यसि यस्यतेईदृशीमतिःअतस्त्वांनसमभिभाषिष्ये एषवाऽसद्वृत्तेषुसद्वृत्तानांनिर्णयःअनुष्ठेयनिश्चयः ॥२५॥ एवमुक्ताःरावणवदेवयूयमप्यसंभा
ष्याइत्युक्ताः ततएवंवचनानंतरंतेनधनदेनसमाहताःताडितामारीचप्रमुखाःसर्वेविमुखायुद्धविमुखाविप्रदुद्रुवुः ॥ २६ ॥ ततस्तद्विद्रावणानंतरं तेनधनदेन ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

 एवंनिरयगामीत्वंयस्यतेमतिरीदृशी॥ नत्वांसमभिभाषिष्येऽसद्वृत्तेष्वेषनिर्णयः॥ २५॥ एवमुक्तास्ततस्तेनतस्यामात्याःसमाहताः॥ मारीचप्रमुखाः
सर्वेविमुखाविप्रदुद्रुवुः॥ २६॥ ततस्तेनदशग्रीवोयक्षेंद्रेणमहात्मना॥ गदयाभिहतोमूर्ध्निनचस्थानात्प्रकंपितः ॥ २७॥ ततस्तौराममनिघ्नंतौतदान्यो
न्यंमहामृधे॥ नविक्लवौनचश्रांतौतावुभौयक्षराक्षसौ॥ २८ ॥ आग्नेयमस्त्रंतस्मैसमुमोचधनदस्तदा॥ राक्षसेंद्रोवारुणेनतदस्त्रंप्रत्यवारयत्॥ २९॥
ततोमायांप्रविष्टोसौराक्षसींराक्षसेश्वरः॥ रूपाणांशतसाहस्रंविनाशायचकारच ॥ ३० ॥ व्याघ्रोवराहोजीमूतःपर्वतःसागरोद्रुमः॥ यक्षोदैत्यस्वरू
पीचसोऽदृश्यतदशाननः॥ ३१ ॥ बहूनिचकरोतिस्मदृश्यंतेनत्वसौतवः॥ प्रतिगृह्यततोशममहदस्त्रंदशाननः ॥ जघानमूर्ध्निधनदंव्याविध्यमहतींग
दां॥ ३२॥ एवंसतेनाभिहतोविक्लवःशोणितोक्षितः॥ कृत्तमूलइवाशोकोनिपपातधनाधिपः॥ ३३॥ ततःपद्मादिभिस्तत्रनिधिभिःसतदावृतः॥ ध
नदोच्छ्वासितस्तैस्तुवनमानीयनंदनं॥ ३४॥ निर्जित्यराक्षसेंद्रस्तंधनदंहृष्टमानसः॥ पुष्पकंतस्यजग्राहविमानंजयलक्षणं॥ ३५॥ कांचनस्तंभसंवी
तंवैदूर्यमणितोरणं॥ मुक्ताजालप्रतिच्छन्नंसर्वकालफलद्रुमं ॥ ३६॥ मनोजवंकामगमंकामरूपंविहंगमं॥ मणिकांचनसोपानंतप्तकांचनवेदिकं
॥ ३७॥ देवोपवाह्यमक्षय्यंसदादृष्टिमनःसुखं॥ बह्वाश्चर्यंभक्तिचित्रंब्रह्मणापरिनिर्मितं ॥ ३८ ॥ निर्मितंसर्वकामैस्तुमनोहरमनुत्तमं॥ नतुशीतंन
चोष्णंचसर्वर्तुसुखदंशुभं॥ ३९॥

राक्षसेश्वरोरावणःविनाशायधनदनाशायरूपाणांशतसाहस्रंचकार ॥ ३० ॥ रूपाण्याह व्याघ्रइति ॥ ३१ ॥ बहूनिशस्त्रवर्षाणिचकरोतिस्म तान्येवदृश्यंतेनत्वसौ तथामायाप्रयुक्त
व्याघ्रादयएवदृश्यंतेनत्वसौ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ निधिभिर्निधिदेवताभिः धनदोच्छ्वासितइतिसंधिरार्षः ॥ ३४ ॥ जयलक्षणंजयचिह्नंख्यापयन्निितिशेषः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ब्रह्मणा
विश्वकर्मणा ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ कतकस्तुत्रयस्त्रिंशत्श्लोकसंख्यामत्रसर्गेलिलेख ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचदशःसर्गः ॥१५॥ ॥७॥
सजित्वेति महासेनस्यस्कंदस्यप्रसूतिर्यस्मिंस्तच्छरवणंययौ ॥ १ ॥ २ ॥ विष्टंभितंनिरुद्धसंचारं ॥ ३ ॥ कामगंस्वामिचित्तानुकूलसंचारवत्कृतंनिर्मितमिदंविष्टब्धंकि तदेवाह कस्माच्चा

सतंराजासमारुह्यकामगंवीर्यनिर्जितं॥ जितंत्रिभुवनंमेनेदर्पोत्सेकात्सुदुर्मतिः॥ जित्वावैश्रवणंदेवंकैलासात्समवातरत्॥४०॥ सतेजसाविपुलम
वाप्यतंजयंप्रतापवान्विमलकिरीटहारवान्॥ रराजवैपरमविमानमास्थितोनिशाचरःसदसिगतोयथानलः॥ ४१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे
वाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचदशःसर्गः॥ १५॥ ॥७॥ ॥सजित्वाधनदंरामभ्रातरंराक्षसाधिपः॥ महासेनप्रसूतिंतद्ययौशरवणंमह
त्॥ १ ॥ अथापश्यद्दशग्रीवोरौक्मंशरवणंमहत्॥ गभस्तिजालसंवीतंद्वितीयमिवभास्करं॥ २॥ सपर्वतंसमारुह्यकंचिद्रम्यवनांतरं॥ प्रेक्षतेपुष्पकं
तत्ररामविष्टंभितंतदा॥ ३॥ विष्टब्धंकिमिदंकस्मान्नागमत्कामगंकृतं॥ अचिंतयद्राक्षसेंद्रःसचिवैस्तैःसमावृतः॥ ४॥ किंनिमित्तमिच्छयामेनेदंग
च्छतिपुष्पकं॥ पर्वतस्योपरिष्ठस्यकर्मेदंकस्यचिद्भवेत्॥ ५॥ ततोऽब्रवीत्तदाराममारीचोबुद्धिकोविदः॥ नेदंनिष्कारणंराजन्पुष्पकंयन्नगच्छति॥६॥
अथवापुष्पकमिदंधनदान्नान्यवाहनं॥ अतोनिस्पंदमभवद्धनाध्यक्षविनाकृतं॥ ७॥ इतिवाक्यांतरेतस्यकरालःकृष्णपिंगलः॥ वामनोविकटोमुंडी
नंदीह्रस्वभुजोबली॥८ ॥ततःपार्श्वमुपागम्यभवस्यानुचरोब्रवीत्॥ नंदीश्वरोवचश्चेदंराक्षसेंद्रमशंकितः ॥ ९ ॥ निवर्तस्वदशग्रीवशैलेक्रीडतिशं
करः॥ सुपर्णनागयक्षाणांदेवगंधर्वरक्षसां ॥ १० ॥ सर्वेषामेवभूतानामगम्यःपर्वतःकृतः॥ इतिनंदिवचःश्रुत्वाक्रोधात्कंपितकुंडलः॥ ११॥ रोषा
त्तुताम्रनयनःपुष्पकादवरुह्यसः॥ कोयंशंकरइत्युक्त्वाशैलमूलमुपागतः॥ १२॥

गमदित्यचिंतयत् ॥४॥ मेममेच्छयापुष्पकंनगच्छतितदिदंकिंनिमित्तमितिविचिंत्यस्वयमेवहेतुंतर्कयति पर्वतस्येति पर्वतोपरिस्थितस्येत्यर्थः कस्यचित्पुरुषस्येदंकर्मस्तंभनकर्मभवेत् ॥५॥
मारीचोपितदुक्तमेवानुवदति ततइति पुष्पकंनगच्छतीतियत्नेदंनिष्कारणं ॥ ६ ॥ कारणमूहयित्वाहाथवेति धनदान्नान्यवाहनंधनदादन्यस्यवाहनंनेत्यर्थः ॥ ७॥८ ॥ पार्श्वे रावणस्येति
शेषः अशंकितउपागम्याब्रवीदित्यन्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ कृतईश्वरेच्छयेतिशेषः ॥ ११ ॥ शैलमूलमुपागतः अंतरिक्षात्पर्वतंप्राप्तइत्यर्थः ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ प्रहासंमुमुचेकृतवानित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ दर्पःआंतरः उत्सेधःशारीरः ॥ १९ ॥ किंत्विति हेनिशाचरत्वांहंतुंयद्यपिमयाशक्यमथापीदानींनहंतव्यः भगवद्वचनानुपालनायेतिशेषः किंचत्वंपूर्वमेवस्वकर्मभिःस्वदुष्कृतैर्हतएवासि कालांतरेमद्रूपैरेवहंतव्योभविष्यसीतिभावः ॥ २० ॥ तद्वाक्यसमनंतरंदेवदुंदुभ्यादिप्रवृत्तिस्तुतच्छापेनरा

सोऽपश्यन्नंदिनंतत्रदेवस्यादूरतःस्थितं ॥ दीप्तंशूलमवष्टभ्यद्वितीयमिवशंकरं ॥ १३ ॥ तंदृष्ट्वावानरमुखमवज्ञायसराक्षसः ॥ प्रहासंमुमुचेतत्रसतोयइवतोयदः ॥ १४ ॥ तंक्रुद्धोभगवान्नंदीशंकरस्यापरातनुः ॥ अब्रवीत्तत्रतद्रक्षोदशाननमुपस्थितं ॥ १५ ॥ यस्माद्वानररूपंमामवज्ञायदशानन ॥ अशनीपातसंकाशमपहासंप्रमुक्तवान् ॥ १६ ॥ तस्मान्मद्वीर्यसंयुक्तामद्रूपसमतेजसः ॥ उत्पत्स्यंतिवधार्थंहिकुलस्यतववानराः ॥ १७ ॥ नखदंष्ट्रायुधाःक्रूरमनःसंपातरंहसः ॥ युद्धोन्मत्ताबलोद्रिक्ताःशैलाइवविसर्पिणः ॥ १८ ॥ तेतवप्रबलंदर्पमुत्सेधंचपृथग्विधं ॥ व्यपनेष्यंतिसंभूयसहामात्यसुतस्यच ॥ १९ ॥ किंत्विदानींमयाशक्यंहंतुंत्वांहेनिशाचर ॥ नहंतव्योहतस्त्वंहिपूर्वमेवस्वकर्मभिः ॥ २० ॥ इत्युदीरितवाक्येतुदेवेतस्मिन्महात्मनि ॥ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवृष्टिश्चखाच्च्युता ॥ २१ ॥ अचिंतयित्वासतदानंदिवाक्यंमहाबलः ॥ पर्वतंतुसमासाद्यवाक्यमाहदशाननः ॥ २२ ॥ पुष्पकस्यगतिश्छिन्नायत्कृतेममगच्छतः ॥ तमिमंशैलमुन्मूलंकरोमितवगोपते ॥ २३ ॥ केनप्रभावेणभवोनित्यंक्रीडतिराजवत् ॥ विज्ञातव्यंनजानीतेभयस्थानमुपस्थितं ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वाततोरामभुजान्विक्षिप्यपर्वते ॥ तोलयामासतंशीघ्रंसशैलःसमकंपत ॥ २५ ॥ चालनात्पर्वतस्यैवगणादेवस्यकंपिताः ॥ चचालपार्वतीचापितदाश्लिष्टामहेश्वरं ॥ २६ ॥ ततोराममहादेवोदेवानांप्रवरोहरः ॥ पादांगुष्ठेनतंशैलंपीडयामासलीलया ॥ २७ ॥ पीडितास्तुततस्तस्यशैलस्तंभोपमाभुजाः ॥ विस्मिताश्चाभवंस्तत्रसचिवास्तस्यरक्षसः ॥ २८ ॥ रक्षसातेनरोषाच्चभुजानांपीडनात्तथा ॥ मुक्तोविरावःसहसात्रैलोक्यंयेनकंपितं ॥ २९ ॥

वणवधनिश्चयजसंतोषात् ॥ २१ ॥ २२ ॥ यत्कृतेयदाश्रयक्रीडानिमित्तंगच्छतोममपुष्पकस्यगतिश्छिन्नात्वयाहेगोपतेरुद्रतवेमंपर्वतमुन्मूलंकरोमि ॥ २३ ॥ २४ ॥ पर्वतेपर्वताधस्तात् ॥ २५ ॥ आश्लिष्टाआश्लिष्टवती कर्तरिक्तः ॥ २६ ॥ २७ ॥ तस्यपर्वताधोभागगताभुजाःपीडिताअभवन्नितिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥२२॥

तस्यामात्यास्तदीयंशब्दंयुगक्षयेजायमानंवज्रनिष्पेषंमेनिरे तदातच्छब्दश्रवणकाले वर्त्मस्विति वर्त्मसुस्थितादेवावर्त्मभ्यःप्रचलिताइत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अथतन्मंत्रिणआहुस्तोषयस्वेति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शौटीर्यात्चारस्तुतेः ॥ ३६ ॥ रावितंशब्दितं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मयाभ्यनुज्ञातः पुष्पकेणगमनायेतिशेषः असीतिच अतोगम्यतां ॥ ३९ ॥ यदि

मेनिरेवज्रनिष्पेषंतस्यामात्यायुगक्षये ॥ तदावर्त्मसुचलितादेवाइंद्रपुरोगमाः ॥ ३० ॥ समुद्राश्चापिसंक्षुब्धाश्चलिताश्चापिपर्वताः ॥ यक्षाविद्याधराःसिद्धाःकिमेतदितिचाब्रुवन् ॥ ३१ ॥ तोषयस्वमहादेवंनीलकंठमुमापतिं ॥ तमृतेशरणंनान्यंपश्यामोत्रदशानन ॥ ३२ ॥ स्तुतिभिःप्रणतोभूत्वातमेवशरणंव्रज ॥ कृपालुःशंकरस्तुष्टःप्रसादंतेविधास्यति ॥ ३३ ॥ एवमुक्तस्तदामात्यैस्तुष्टाववृषभध्वजं ॥ सामभिर्विविधैःस्तोत्रैःप्रणम्यसदशाननः ॥ संवत्सरसहस्रंतुरुदतोरक्षसोगतं ॥ ३४ ॥ ततःप्रीतोमहादेवःशैलाग्रेविष्ठितंप्रभुः ॥ मुक्त्वास्यभुजान्रामप्राहवाक्यंदशाननं ॥ ३५ ॥ प्रीतोस्मितववीरस्यशौटीर्याच्चदशानन ॥ शैलाक्रांतेनयोमुक्तस्त्वयारावःसुदारुणः ॥ ३६ ॥ यस्माल्लोकत्रयंचैतद्रावितंभयमागतं ॥ तस्मात्त्वंरावणोनामनाम्नाराजन्भविष्यसि ॥ ३७ ॥ देवतामानुषायक्षायेचान्येजगतीतले ॥ एवंत्वामभिधास्यंतिरावणंलोकरावणं ॥ ३८ ॥ गच्छपौलस्त्यविस्रब्धंपथायेनत्वमिच्छसि ॥ मयाचैवाभ्यनुज्ञातोराक्षसाधिपगम्यतां ॥ ३९ ॥ एवमुक्तस्तुलंकेशःशंभुनास्वयमब्रवीत् ॥ प्रीतोयदिमहादेववरंमेदेहियाचतः ॥ ४० ॥ अवध्यत्वंमयाप्राप्तंदेवगंधर्वदानवैः ॥ राक्षसैर्गुह्यकैर्नागैर्येचान्येबलवत्तराः ॥ ४१ ॥ मानुषान्नगणेदेवस्वल्पास्तेममसंमताः ॥ दीर्घमायुश्चमेप्राप्तंब्रह्मणस्त्रिपुरांतक ॥ वांछितंचायुषःशेषंशस्त्रंत्वंचप्रयच्छमे ॥ ४२ ॥ एवमुक्तस्ततस्तेनरावणेनसशंकरः ॥ ददौखड्गंमहादीप्तंचंद्रहासमितिश्रुतं ॥ ४३ ॥ आयुषश्चावशेषंचददौभूतपतिस्तदा ॥ ४४ ॥

प्रीतोयदिचवरंददासितदायाचतोमेदेहीत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ नगणे नगणयामीत्यर्थः तत्रहेतुः स्वल्पाइति स्वल्पबलवीर्याइत्यर्थः वांछितंचायुषःशेषंभगवद्दत्तदीर्घायुष्याद्योभागोगतस्तस्माच्छेषमवशिष्टमायुर्वांछितंतद्दैवैर्दुष्कर्मभिर्यथाऽविनष्टंभवतितथाप्रयच्छ तस्मिंश्चायुषिसर्वजयायशस्त्रंचदिव्यंप्रयच्छ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आयुषश्चावशेषंददौशापाद्यनाश्यत्वेनददावित्यर्थः ॥ ४४ ॥

इदंनावज्ञेयं शक्तस्यास्यपूजौदासीन्यंनकार्यमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथवेदवत्यारावणस्यशापदानकथनपूर्वकंसैवेयंजनकात्मजेतिकथनं अथराजन्निति ॥ १ ॥ आर्षेणविधिनातपोनुष्ठानेन ॥ २ ॥ प्रहसन्निवअर

दत्वोवाचततःशंभुर्नावज्ञेयमिदंत्वया ॥ अवज्ञातंयदिहितेमामेवैष्यत्यसंशयः ॥ ४५ ॥ एवंमहेश्वरेणैवकृतनामासरावणः ॥ अभिवाद्यमहादेवमारुरोहाथपुष्पकं ॥ ४६ ॥ ततोमहीतलंरामपर्यक्रामतरावणः ॥ क्षत्रियान्सुमहावीर्यान्बाधमानस्ततस्ततः ॥ ४७ ॥ केचित्तेजस्विनःशूराःक्षत्रियायुद्धदुर्मदाः ॥ तच्छासनमकुर्वंतोविनेशुःसपरिच्छदाः ॥ ४८ ॥ अपरेदुर्जयंरक्षोजानंतःप्राज्ञसंमताः ॥ जिताःस्मइत्यभाषंतराक्षसंबलदर्पितं ॥ ४९ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ अथराजन्महाबाहुर्विचरन्पृथिवीतले ॥ हिमवद्वनमासाद्यपरिचक्रामरावणः ॥ १ ॥ तत्रापश्यत्सवैकन्यांकृष्णाजिनजटाधरां ॥ आर्षेणविधिनायुक्तांदीप्यंतींदेवतामिव ॥ २ ॥ सदृष्ट्वारूपसंपन्नांकन्यांतांसुमहाव्रतां ॥ काममोहपरीतात्मापप्रच्छप्रहसन्निव ॥ ३ ॥ किमिदंवर्तसेभद्रेविरुद्धंयौवनस्यते ॥ नहियुक्तातवैतस्यरूपस्यैवंप्रतिक्रिया ॥ ४ ॥ रूपंतेऽनुपमंभीरुकामोन्मादकरंनृणां ॥ नयुक्तंतपसिस्थातुंनिर्गतोह्येषनिर्णयः ॥ ५ ॥ कस्यासिकिमिदंभद्रेकश्चभर्तावरानने ॥ येनसंभुज्यसेभीरुसनरःपुण्यभाग्भुवि ॥ ६ ॥ पृच्छतःशंसमेसर्वंकस्यहेतोःपरिश्रमः ॥ एवमुक्तातुसाकन्यारावणेनयशस्विनी ॥ ७ ॥ अब्रवीद्विधिवत्कृत्वातस्यातिथ्यंतपोधना ॥ कुशध्वजोनामपिताब्रह्मर्षिरमितप्रभः ॥ बृहस्पतिसुतःश्रीमान्बुद्ध्यातुल्योबृहस्पतेः ॥ ८ ॥ तस्याहंकुर्वतोनित्यंवेदाभ्यासंमहात्मनः ॥ संभूतावाङ्मयीकन्यानाम्नावेदवतीस्मृता ॥ ९ ॥

ण्येमयाऽनाथासुकन्याप्राप्तेतिसंतोषजःप्रहासइतिकतकः ॥ ३ ॥ एवंप्रतिक्रियाइदमाचरणं ॥ ४ ॥ निर्गतःप्रसिद्धएषनिर्णयोवृद्धानामितिशेषः ॥ ५ ॥ कस्यासि दुहितेतिशेषः किमिदंव्रतमित्यर्थः ॥ ६ ॥ कस्यहेतोःकिंफलनिमित्तं ॥ ७ ॥ ८ ॥ वेदाभ्यासंकुर्वतोमहात्मनस्तस्यसकाशात् वाङ्मयीवाङ्मयवेदमूर्तिःकन्याहंसंभूताऽतएवाहंपित्रानाम्नावेदवतीतिस्मृता भगवतःशक्तिर्लक्ष्मीरेवरावणवधायरावणंशमुमन्वावतीर्णा अस्यावाङ्मयीत्वंसार्वात्म्यात् अतएववक्ष्यति पितुर्मेविष्णुर्जामाताऽभिप्रेतइति ॥ ९ ॥

तेदेवादयःवरणंरोचयंति रुचिःक्रियासामान्ये वरणंकुर्वंतिस्मेत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ अन्यस्य अन्यस्मैइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ नारायणंनारस्यजीवसमूहस्यायनं नाराआपोऽयनंयस्येतिवा तंप्रतिगतंपितुर्मनोरथंसत्यंकरोमीतिइच्छयातंनारायणमेवत्हृदयेनोद्वहे ॥ १६ ॥ इतिप्रतिज्ञांप्रागुक्तेच्छाविषयविषयां आरुह्यकृत्वा ॥ १७ ॥ १८ ॥ कथंवि

ततोदेवाःसगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ तेचापिगत्वापितरंवरणंरोचयंतिमे ॥ १० ॥ नचमांसपितातेभ्योदत्तवान्राक्षसेश्वर ॥ कारणंतद्वदिष्यामिनिशामयमहाभुज ॥ ११ ॥ पितुस्तुममजामाताविष्णुःकिलसुरेश्वरः ॥ अभिप्रेतस्त्रिलोकेशस्तस्मान्नान्यस्यमेपिता ॥ १२ ॥ दातुमिच्छतितस्मैतुतच्छ्रुत्वाबलदर्पितः ॥ शंभुर्नामततोराजादैत्यानांकुपितोभवत् ॥ १३ ॥ तेनरात्रौशयानोमेपितापापेनहिंसितः ॥ १४ ॥ ततोमेजननीदीनातच्छरीरंपितुर्मम ॥ परिष्वज्यमहाभागाप्रविष्टाहव्यवाहनं ॥ १५ ॥ ततोमनोरथंसत्यंपितुर्नारायणंप्रति ॥ करोमीतितमेवाहंहृदयेनसमुद्वहे ॥ १६ ॥ इतिप्रतिज्ञामारुह्यचरामिविपुलंतपः ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंमयाराक्षसपुंगव ॥ १७ ॥ नारायणोममपतिर्नत्वन्यःपुरुषोत्तमात् ॥ आश्रयेनियमंघोरंनारायणपरीप्सया ॥ १८ ॥ विज्ञातस्त्वंहिमेराजन्गच्छपौलस्त्यनंदन ॥ जानामितपसासर्वंत्रैलोक्येयद्धिवर्तते ॥ १९ ॥ सोब्रवीद्रावणोभूयस्तांकन्यांसुमहाव्रतां ॥ अवरुह्यविमानाग्रात्कंदर्पशरपीडितः ॥ २० ॥ अवलिप्ताऽसिसुश्रोणियस्यास्तेमतिरीदृशी ॥ वृद्धानांमृगशावाक्षिभ्राजतेपुण्यसंचयः ॥ २१ ॥ त्वंसर्वगुणसंपन्नानार्हसेवक्तुमीदृशं ॥ त्रैलोक्यसुंदरीभीरुयौवनंतेऽतिवर्तते ॥ २२ ॥ अहंलंकापतिर्भद्रेदशग्रीवइतिश्रुतः ॥ तस्यमेभवभार्यात्वंभुंक्ष्वभोगान्यथासुखं ॥ २३ ॥ कश्चतावदसौयंत्वंविष्णुरित्यभिभाषसे ॥ वीर्येणतपसाचैवभोगेनचबलेनच ॥ समयानोसमोभद्रेयंत्वंकामयसेंऽगने ॥ २४ ॥ इत्युक्तवतितस्मिंस्तुवेदवत्यथसाब्रवीत् ॥ मामैवमितिसाकन्यातमुवाचनिशाचरं ॥ २५ ॥ त्रैलोक्याधिपतिंविष्णुंसर्वलोकनमस्कृतं ॥ त्वदृतेराक्षसेंद्रान्यःकोऽवमन्येतबुद्धिमान् ॥ २६ ॥

ज्ञातस्तत्राह जानामीति ॥ १९ ॥ २० ॥ पुण्यसंचयःपुण्यसंग्रहणंवृद्धानामेवभ्राजते नतुयुवत्याइत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ कश्चेति मदपेक्षयाऽत्यल्पवीर्यादियुक्तः ॥ २४ ॥ मामैवं विष्णुविषयेवदेतिशेषः ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ हस्तेनकेशच्छेदःकथंतत्राहासिर्भूत्वेति ॥ २८ ॥ २९ ॥ धर्षितायाःकेशस्पर्शेनस्त्रीभावंप्रापितायाः ॥ ३० ॥ पुनःसमुत्पत्स्यतिसमुत्पत्स्येइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ व्ययःब्रह्मवरदाना दिदानींतवमरणाभावेनवृथाव्ययइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ अयोनिजाभूत्वाधर्मिणोधर्मिष्ठस्यन्यायतःसुताभवेयं ॥ ३३ ॥ अत्रापिपुष्पवर्षेरावणनाशनिश्चयजसंतोषात् ॥ ३४ ॥ सैषाकृतरा वणवधप्रतिज्ञावेदवत्येवेत्यर्थः विष्णुस्त्वमिति अनेनसीतायालक्ष्मीत्वंस्फुटमेवोक्तं तदुक्तंपराशरेण राघवत्वेभवत्सीतारुक्मिणीकृष्णजन्मनीति ॥ ३५ ॥ ययावेदवत्यापूर्वंतदवतारेक्रोधह

एवमुक्तस्तयातत्रवेदवत्यानिशाचरः ॥ मूर्धजेषुतदाकन्यांकराग्रेणपरामृशत् ॥ २७ ॥ ततोवेदवतीक्रुद्धाकेशान्हस्तेनसाच्छिनत् ॥ असिर्भूत्वाकर स्तस्याःकेशांश्छिन्नांस्तदाकरोत् ॥ २८ ॥ साज्वलंतीवरोषेणदहंतीवनिशाचरं ॥ उवाचाग्निंसमाधायमरणायकृतत्वरा ॥ २९ ॥ धर्षितायास्त्वयाऽ नार्यनमेजीवितमिष्यते ॥ रक्षस्तस्मात्प्रवेक्ष्यामिपश्यतस्तेहुताशनं ॥ ३० ॥ यस्मात्तुधर्षिताचाहंत्वयापापात्मनावने ॥ तस्मात्तववधार्थंहिसमुत्पत्स्य त्यहंपुनः ॥ ३१ ॥ नहिशक्यःस्त्रियाहंतुंपुरुषःपापनिश्चयः ॥ शापेत्वयिमयोत्सृष्टेतपसश्चव्ययोभवेत् ॥ ३२ ॥ यदित्वस्तिमयाकिंचित्कृतंदत्तंहुतंत था ॥ तस्मात्त्वयोनिजासाध्वीभवेयंधर्मिणःसुता ॥ ३३ ॥ एवमुक्त्वाप्रविष्टासाज्वलितंजातवेदसं ॥ पपातचदिवोदिव्यापुष्पवृष्टिःसमंततः ॥ ३४ ॥ सैषाजनकराजस्यप्रसूतातनयाप्रभो ॥ तवभार्यामहाबाहोविष्णुस्त्वंहिसनातनः ॥ ३५ ॥ पूर्वंक्रोधहतःशत्रुर्ययासौनिहतस्तया ॥ उपाश्रयित्वाशैला भस्तववीर्यममानुषं ॥ ३६ ॥ एवमेषामहाभागामर्त्येषूत्पत्स्यतेपुनः ॥ क्षेत्रेहलमुखोत्कृष्टेवेद्यामग्निशिखोपमा ॥ ३७ ॥

तोयःशत्रुःसोसौशैलाभःपुनस्तयैवयथाप्रतिज्ञंत्वांपतिंप्राप्यपतिभूतस्यतवामानुषंवीर्यमुपाश्रयित्वोपाश्रित्यनिहतः अनेनसीतैवरावणवधेमुख्यंकारणं रामेतुहंतृत्वमारोपितमितिसूचितं ॥ ३६ ॥ भाविकल्पेष्वप्येवमेवावतारादिकल्पेनकल्पोव्याख्येयइतिन्यायादित्याह एवमिति एषामहाभागाएवमेवमर्त्येषुभाविषुहलमुखोत्कृष्टेक्षेत्रेपुनःपुनरुत्पत्स्यते उक्तप्रयोजनायेति शेषः उत्पत्तिरत्राविर्भावः एतेनभगवतोपितथावतारःसूचितएव ॥ ३७ ॥

सीताविर्भावोवैशाखेशुक्लनवम्यामितिमहासुंदरीतंत्रेउक्तं वैशाखेशुक्लनवम्यामुत्पन्नासावनीसुता सीतामुखात्सासंजातापालिताजनकेनच ॥ १ ॥ रामपत्नीमहाभागासीतानामेतिवि श्रुता तस्मिन्दिनेरामभक्ताःश्रद्धाभक्तिसमन्विताः ॥ २ ॥ महोत्सवपराःसर्वेवित्तशाठ्यविवर्जिताः गीतवादित्रनृत्याद्यैरामभक्तिपरायणाः ॥ ३ ॥ वैशाखसितनवम्यांपुराणपठनंतथा ॥ लक्ष्मीसूक्तंपठंस्तत्रयातिरामंसनातनं ॥ ४ ॥ सौभाग्यंधनधान्यंचपुत्रसंततिविस्तृतं रामप्रसादाल्लभतेमुच्यतेसर्वपातकादिति ॥ ५ ॥ उपसंहरति एषेति आसीत्कृतेयुगेइत्यनंतरंत्रेतायुग

एषावेदवतीनामपूर्वमासीत्कृतेयुगे ॥ त्रेतायुगमनुप्राप्यवधार्थंतस्यरक्षसः ॥ उत्पन्नामैथिलकुलेजनकस्यमहात्मनः ॥ ३८ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामाय णेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रविष्टायांहुताशंतुवेदवत्यांसरावणः ॥ पुष्पकंतुसमारुह्यपरिचक्राममेदिनीं ॥ १ ॥ ततोमरुत्तंनृपतिंयजंतंसहदैवतैः ॥ उशीरबीजमासाद्यददर्शसतुरावणः ॥ २ ॥ संवर्तोनामब्रह्मर्षिःसाक्षाद्भ्राताबृहस्पतेः ॥ याजयामासधर्मज्ञः सर्वैर्देवगणैर्वृतः ॥ ३ ॥ दृष्ट्वादेवास्तुतद्रक्षोवरदानेनदुर्जयं ॥ तिर्यग्योनिंसमाविष्टास्तस्यधर्षणभीरवः ॥ ४ ॥ इंद्रोमयूरःसंवृत्तोधर्मराजस्तुवायसः ॥ कृ कलासोधनाध्यक्षोहंसश्चवरुणोभवत् ॥ ५ ॥ अन्येष्वपिगतेष्वेवंदेवेष्वरिनिषूदन ॥ रावणःप्राविशद्यज्ञंसारमेयइवाशुचिः ॥ ६ ॥ तंचराजानमासा द्यरावणोराक्षसाधिपः ॥ प्राहयुद्धंप्रयच्छेतिनिर्जितोस्मीतिवावद ॥ ७ ॥ ततोमरुत्तोनृपतिःकोभवानित्युवाचतं ॥ अवहासंततोमुक्त्वारावणोवाक्यम ब्रवीत् ॥ ८ ॥ अकुतूहलभावेनप्रीतोस्मितवपार्थिव ॥ धनदस्यानुजंयोमांनावगच्छसिरावणं ॥ ९ ॥ त्रिषुलोकेषुकोन्योस्तियोनजानातिमेबलं ॥ भ्रा तरंयेननिर्जित्यविमानमिदमाहृतं ॥ १० ॥ ततोमरुत्तःसनृपस्तंरावणमथाब्रवीत् ॥ धन्यःखलुभवान्येनज्येष्ठोभ्रातारणेजितः ॥ नत्वयासदृशःश्लाघ्य स्त्रिषुलोकेषुविद्यते ॥ ११ ॥

मिति जनकस्योत्पन्ना न्यायतःपुत्रीत्वेनोत्पन्नेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि॰श्रीरा॰रा॰वा॰आ॰उत्तरकांडेसप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ प्रविष्टायामिति ॥ १ ॥ उ शीरबीजमितिदेशनाम ॥ २ ॥ देवगणैर्वृतः अपरोक्षतयाहविर्भागार्थमवस्थितैरितिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अन्येष्वपिदेवेष्वेवंगतेषु तिर्यग्योनिस्वरूपंगतेष्वित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ मुक्त्वाकृत्वा ॥ ८ ॥ अ कुतूहलभावेनमांदृष्ट्वाप्यविस्मयनिर्भयानादरभावेनयोनावगच्छसितस्यतवप्रीतोस्मि ॥ ९ ॥ कोन्योऽस्तिनकोपि सर्वेपिजानंतीत्यर्थः ॥ १० ॥ अथमरुत्तोव्याजस्तुत्याह धन्यइति ॥ ११ ॥

लोकेषु विद्यतइत्युत्तरमेकःश्लोकःप्रक्षिप्तः उक्तार्थत्वादितिकतकः कत्वमिति केवलंपूज्यपूजारहितंकंधर्मंमाकरित्वावरंलब्धवानसि तथाविधोपिकश्चिद्धर्मइतिचेन्नश्रुतपूर्वइत्याह श्रुतेति यादृशंभाषसेज्येष्ठपीडारूपंसमाचारं ॥ १२ ॥ १३ ॥ मार्गमावृणोद्रणायागतस्यरावणस्येतिभावः ॥ १४ ॥ महानृषिःसंवर्तः ॥ १५ ॥ माहेश्वरंतद्दैवत्यं सत्रंयागः ॥ १६ ॥ मखमु

"नाधर्मसहितंश्लाध्यंनलोकप्रतिसंहितं॥कर्मदौरात्म्यकंकृत्वाश्लाघसेभ्रातृनिर्जयात्॥"कंत्वंप्राक्केवलंधर्मंचरित्वालब्धवान्वरं॥श्रुतपूर्वंहिनमयाभाषसेयादृशंस्वयं॥ १२॥ तिष्ठेदानींनमेजीवन्प्रतियास्यसिदुर्मते॥ अद्यत्वांनिशितैर्बाणैःप्रेषयामियमक्षयं॥ १३॥ ततःशरासनंगृह्यसायकांश्चनराधिपः॥ रणायनिर्ययौक्रुद्धःसंवर्तोमार्गमावृणोत्॥ १४॥ सोब्रवीत्स्नेहसंयुक्तंमरुत्तंतंमहानृषिः ॥श्रोतव्यंयदिमद्वाक्यंसंप्रहारोनतेक्षमः॥ १५॥ माहेश्वरमिदंसत्रमसमाप्तंकुलंदहेत्॥ दीक्षितस्यकुतोयुद्धंक्रोधित्वंदीक्षितेकुतः॥१६॥ संशयश्चजयेनित्यंराक्षसश्चसुदुर्जयः॥ सनिवृत्तोगुरोर्वाक्यान्मरुत्तःपृथिवीपतिः॥ विसृज्यसशरंचापंस्वस्थोमखमुखोभवत्॥ १७॥ ततस्तंनिर्जितंमत्वाघोषयामासवैशुकः॥ रावणोजयतीत्युच्चैर्हर्षान्नादंविमुक्तवान्॥१८॥तान्भक्षयित्वातत्रस्थान्महर्षीन्यज्ञमागतान्॥ वितृप्तोरुधिरैस्तेषांपुनःसंप्रययौमहीं॥१९॥ रावणेतुगतेदेवाःसेंद्राश्चैवदिवौकसः॥ततःस्वांयोनिमासाद्यतानिसत्वानिचाब्रुवन्॥२०॥ हर्षात्तदाब्रवीदिंद्रोमयूरंनीलबर्हिणं॥ प्रीतोस्मितवधर्मज्ञभुजंगाद्धिनतेभयं॥२१॥इदंनेत्रसहस्रंतुयत्तद्बर्हेभविष्यति॥ वर्षमाणेमयिमुदंप्राप्स्यसेप्रीतिलक्षणं॥ २२॥ एवमिंद्रोवरंप्रादान्मयूरस्यसुरेश्वरः॥ २३॥ नीलाःकिलपुराबर्हामयूराणांनराधिप॥ सुराधिपाद्वरंप्राप्यगताःसर्वेपिबर्हिणः॥ २४॥ धर्मराजोब्रवीद्रामप्राग्वंशेवायसंप्रति॥ पक्षिंस्तवास्मिसुप्रीतःप्रीतस्यवचनंश्रृणु॥ २५॥ यथान्येविविधैरोगैःपीड्यंतेप्राणिनोमया॥ तेनतेप्रभविष्यंतिमयिप्रीतेनसंशयः॥ २६॥

खःमखसमाप्त्युन्मुखः ॥ १७ ॥ १८ ॥ वितृप्तःविशेषेणतृप्तः ॥ १९ ॥ स्वांयोनिंस्वस्वप्रकृतिमासाद्यतानिसत्वानिप्राक्कार्यवशगृहीतमूर्तिजातीयप्राणिनः ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रीतिलक्षणंमत्प्रीतिचिह्नं ॥ २२ ॥ २३ ॥ नीलाःकिलेति नेत्ररहिताःकेवलंनीलाइत्यर्थः ॥ २४ ॥ प्राग्वंशेप्राग्घविर्गेहे ॥ २५ ॥ तेरोगास्तेतवमयिप्रीतेसतिनप्रभविष्यंति ॥ २६ ॥

मृत्योरशक्यपरिहारत्वादाह यावदिति ॥ २७ ॥ मद्विषयस्थाःयमलोकस्थाः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मच्छरीरंजलं जलमूर्तित्वात्तस्य ॥ ३१ ॥ नीलेननीलवर्णेनाग्रेऽग्रदेशेसंवीताःप्रान्ताः शष्पंबालतृणंतद्वन्निर्मलाः कोमलश्यामवर्णाइत्यर्थः क्रोडंभुजांतरं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ शिरोनित्यंसद्रव्यं स्वर्णवर्णमित्यर्थः तदेवाह एषकांचनकइति पूर्वंहिकृकलासाअंजनव

मृत्युतस्तेभयंनास्तिवरान्ममविहंगम॥ यावत्त्वांनवधिष्यंतिनरास्तावद्भविष्यसि ॥ २७॥ येचमद्विषयस्थावैमानवाःक्षुधयार्दिताः॥ त्वयिभुक्तेसुतृप्तास्तेभविष्यंतिसबांधवाः॥ २८॥ वरुणस्त्वब्रवीद्धंसंगंगातोयविचारिणं॥ श्रूयतांप्रीतिसंयुक्तंततःपत्ररथेश्वरं॥ २९॥ वर्णोमनोरमःसौम्यश्चंद्रमंडलसन्निभः॥ भविष्यतितवोदग्रःशुद्धफेनसमप्रभः॥ ३० ॥ मच्छरीरंसमासाद्यकांतोनित्यंभविष्यसि ॥ प्राप्स्यसेचातुलांप्रीतिमेतन्मेप्रीतिलक्षणं॥ ३१ ॥हंसानांहिपुरारामनवर्णःसर्वपांडुरः ॥ पक्षानीलाग्रसंवीताःक्रोडाःशष्पाग्रनिर्मलाः ॥ ३२॥ अथाब्रवीद्वैश्रवणःकृकलासंगिरौस्थितं॥ हैरण्यंसंप्रयच्छामिवर्णंप्रीतस्तवाप्यहं॥ ३३ ॥सद्रव्यंचशिरोनित्यंभविष्यतितवाक्षयं॥ एषकांचनकोवर्णोमत्प्रीत्यातेभविष्यति ॥ ३४ ॥ एवंदत्वावरांस्तेभ्यस्तस्मिन्यज्ञोत्सवेसुराः॥ निवृत्तेसहराज्ञातेपुनःस्वभवनंगताः॥ ३५॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेऽष्टादशःसर्गः॥ १८॥ ॥ ९ ॥ ॥अथजित्वामरुत्तंसप्रययौराक्षसाधिपः॥ नगराणिनरेंद्राणांयुद्धकांक्षीदशाननः॥ १ ॥समासाद्यतुराजेंद्रान्महेंद्रवरुणोपमान्॥ अब्रवीद्राक्षसेंद्रस्तुयुद्धंमेदीयतामिति॥ २॥ निर्जिताःस्मेतिवाब्रूतएषमेहिसुनिश्चयः ॥ अन्यथाकुर्वतामेवंमोक्षोनैवोपपद्यते॥ ३ ॥ ततस्त्वभीरवःप्राज्ञाःपार्थिवाधर्मनिश्चयाः ॥ मंत्रयित्वाततोऽन्योन्यंराजानःसुमहाबलाः॥ ४॥ निर्जिताःस्मेत्यभाषंतज्ञात्वावरबलंरिपोः ॥ दुष्यंतःसुरथोगाधिर्गयोराजापुरूरवाः॥ ५॥ एतेसर्वेऽब्रुवंस्तातनिर्जिताःस्मेतिपार्थिवाः॥ अथायोध्यांसमासाद्यरावणोराक्षसाधिपः॥ ६ ॥

र्णाइत्याह ॥ ३४ ॥ राज्ञासहस्वभवनंगताः मरुत्तेनसहस्वर्गमित्यर्थः ॥३५॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टादशःसर्गः॥१८॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ एवमकुर्वतांयुद्धंनिर्जिताःस्मेतिवचनंवाऽकुर्वतां अन्यथाप्रकारांतरेणमोक्षोमद्बुपरोधान्नास्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥ अभीरवःसंतोऽपिराजानःपार्थिवाःपृथ्वीपतयोनिर्जिताःस्मेत्यभाषंत ॥ ४ ॥ तानाह दुष्यंतइति भिन्नभिन्नकालवर्तिनोपिदुष्यंतादयःस्वस्वकालेरावणंप्रतिजितत्ववादंवरदानादुक्तवंतः ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अहंचैवंभवामि आयत्तोभवामीत्यर्थः ॥ १० ॥ पूर्वंश्रुतार्थेनश्रुतरावणवृत्तांतेन निर्जितं भावेक्तः निर्जयंप्रतियत्सुमहद्बलंनियुक्तंतन्नरेंद्रस्यबलंरक्षोवधोद्यतंनिष्क्रामत्निरक्रामत् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्यमहीपतेर्बलंरावणबलंप्राप्यसुचिरंकालंयुत्स्वोत्तममधिकंविक्रमंचकृत्वातदासर्वंप्राणश्यत ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रज्वलंतंरावणमासाद्यक्षिप्रमेवा

सुगुप्तामनरण्येनशक्रेणेवामरावतीं॥सतंपुरुषशार्दूलंपुरंदरसमंबले॥७॥ प्राहराजानमासाद्ययुद्धंदेहीतिरावणः॥ निर्जितोस्मीतिवाब्रूहित्वमेवंमम शासनं॥८॥ अयोध्याधिपतिस्तस्यश्रुत्वापापात्मनोवचः॥ अनरण्यस्तुसंक्रुद्धोराक्षसेंद्रमथाब्रवीत्॥ ९॥ दीयतेद्वंद्वयुद्धंतेराक्षसाधिपतेमया॥ संतिष्ठक्षिप्रमायत्तोभवचैवंभवाम्यहं॥ १० ॥ अथपूर्वंश्रुतार्थेननिर्जितंसुमहद्बलं॥ निष्क्रामत्तन्नरेंद्रस्यबलंरक्षोवधोद्यतं॥ ११ ॥ नागानांदशसाहस्रं वाजिनांनियुतंतथा॥ रथानांबहुसाहस्रंपत्तीनांचनरोत्तम॥ १२॥ महींसंछाद्यनिष्क्रांतंसपदातिरथंरणे॥ ततःप्रवृत्तंसुमहद्युद्धंयुद्धविशारद॥ १३॥ अनरण्यस्यनृपतेराक्षसेंद्रस्यचाद्भुतं॥ तद्रावणबलंप्राप्यबलंतस्यमहीपतेः॥ १४ ॥ प्राणश्यततदासर्वंहव्यंहुतमिवानले॥ युत्स्वाचसुचिरंकालंकृत्वाविक्रममुत्तमं॥ १५॥ प्रज्वलंतंतमासाद्यक्षिप्रमेवावशेषितं॥ प्राविशत्संकुलंतत्रशलभाइवपावकं॥ १६ ॥ सोऽपश्यत्तन्नरेंद्रस्तुनश्यमानंमहाबलं॥ महार्णवंसमासाद्यवनापगशतंयथा॥ १७॥ ततःशक्रधनुःप्रख्यंधनुर्विस्फारयन्स्वयं॥ आससादनरेंद्रस्तंरावणंक्रोधमूर्च्छितः॥ १८॥ अनरण्येनतेऽमात्यामारीचशुकसारणाः॥ प्रहस्तसहिताभग्नाव्यद्रवंतमृगाइव॥ १९॥ ततोबाणशतान्यष्टौपातयामासमूर्धनि॥ तस्यराक्षसराजस्यइक्ष्वाकुकुलनंदनः॥ २० ॥ तस्यबाणाःपतंतस्तेचक्रिरेनक्षतंक्वचित्॥ वारिधाराइवाभ्रेभ्यःपतंत्योगिरिमूर्धनि॥ २१ ॥ ततोराक्षसराजेनक्रुद्धेननृपतिस्तदा॥ तलेनाभिहतोमूर्ध्निसरथान्निपपातह॥ २२॥ सराजापतितोभूमौविह्वलःप्रविवेपितः॥ वज्रदग्धइवारण्येसालोनिपतितोयथा॥ २३ ॥ तंप्रहस्याब्रवीद्रक्षइक्ष्वाकुंपृथिवीपतिं॥ किमिदानींफलंप्राप्तंत्वयामांप्रतियुध्यता॥ २४॥

वशेषितंअल्पावशिष्टंसतत्ररणेपावकंप्राप्यशलभाइवसंकुलंनाशंप्राविशत्प्रायस्मभूत् ॥ १६ ॥ वनापगशतं वनंजलंतत्पूर्णनदीशतं आर्षोह्रस्वः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ वज्रदग्धोऽशनिहतः ॥ २३ ॥ इक्ष्वाकुंतद्वंश्यमनरण्यं किंफलंप्राप्तं निर्जितोस्मीतिवचनमनुक्तेतिशेषः ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ अहंत्वयाननिर्जितःकिंतुप्राप्तेनकालेनैवविपन्नइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ इक्ष्वाकुपरिभावित्वात् त्वदुक्तावमाननवाक्यस्यइक्ष्वाकुकुलपरिभवरूपत्वादित्यर्थः वचःशापरूपं ॥ २९ ॥ ३० ॥ पुष्पवृष्टिरत्रापिप्राग्वत् ॥ ३१ ॥ अपसर्पतअपासर्पत् ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनविंशः

त्रैलोक्येनास्तियोद्वंद्वंममदद्यान्नराधिप॥ शंकेप्रसक्तोभोगेषुनश्रृणोषिबलंमम॥ २५॥ तस्यैवंब्रुवतोराजामंदासुर्वाक्यमब्रवीत्॥ किंशक्यमिहकर्तुंवैकालोहिदुरतिक्रमः॥ २६॥ नह्यहंनिर्जितोरक्षस्त्वयाचात्मप्रशंसिना॥ कालेनैवविपन्नोहंहेतुभूतस्तुमेभवान्॥ २७॥ किंत्विदानींमयाशक्यंकर्तुंप्राणपरिक्षये॥ नह्यहंविमुखोरक्षोयुध्यमानस्त्वयाहतः॥ २८॥ इक्ष्वाकुपरिभावित्वाद्वचोवक्ष्यामिराक्षस॥ यदिदत्तंयदिहुतंयदिमेसुकृतंतपः॥ यदिगुप्ताःप्रजाःसम्यक्तदासत्यंवचोस्तुमे॥ २९॥ उत्पत्स्यतेकुलेह्यस्मिन्निक्ष्वाकूणांमहात्मनां॥ रामोदाशरथिर्नामयस्तेप्राणान्हरिष्यति॥ ३०॥ ततोजलधरोदग्रस्ताडितोदेवदुंदुभिः॥ तस्मिन्नुदाहृतेशापेपुष्पवृष्टिश्चखाच्युता॥ ३१॥ ततःसराजाराजेंद्रगतःस्थानंत्रिविष्टपं॥ स्वर्गतेचनृपेतस्मिन्राक्षसःसोपसर्पत॥ ३२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनविंशःसर्गः॥१९॥ ॥७॥ ॥ततोवित्रासयन्मर्त्यान्पृथिव्यांराक्षसाधिपः॥ आससादघनेतस्मिन्नारदंमुनिपुंगवं॥१॥ तस्याभिवादनंकृत्वादशग्रीवोनिशाचरः॥ अब्रवीत्कुशलंपृष्ट्वाहेतुमागमनस्यच॥ २॥ नारदस्तुमहातेजादेवर्षिरमितप्रभः॥ अब्रवीन्मेघपृष्ठस्थोरावणंपुष्पकेस्थितं॥३॥ राक्षसाधिपतेसौम्यतिष्ठविश्रवसःसुत॥ प्रीतोस्म्यभिजनोपेतविक्रमैरूर्जितैस्तव॥ ४॥ विष्णुनादैत्यघातैश्चगंधर्वोरगधर्षणैः॥ त्वयासमंविमर्दैश्चभृशंहिपरितोषितः॥ ५॥ किंचिद्वक्ष्यामितावत्तुश्रोतव्यंश्रोष्यसेयदि॥ तन्मेनिगदतस्तातसमाधिंश्रवणेकुरु॥ ६॥

सर्गः ॥ १९ ॥ ॥७॥ ॥आससादघनेतस्मिन्निति तस्मिन्कालेघनेघनपृष्ठेस्थितंमुनिश्रेष्ठंनारदमाससाद ॥ १ ॥ कुशलंपृष्ट्वाआगमनस्यहेतुमब्रवीत् पप्रच्छेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ तिष्ठमद्वचःश्रोतुमितिशेषः ॥ ४ ॥ विष्णुनादैत्यघातादिभिरहंतोषितः त्वयासमंगंधर्वोरगधर्षणैर्विमर्दैर्नाविधिःपरितोषितोभविष्यामीत्यर्थः ॥ ५ ॥ समाधिंचित्तैकाग्र्यं ॥ ६ ॥

अयंलोकोमर्त्यलोकः दैवतैरवध्येनेत्यनेनमर्त्येभ्योभयराहित्यमुक्तं ॥ ७ ॥ ८ ॥ श्रेयसिसंमूढंश्रेयआचरणेबुद्धिहीनं व्यसनान्येवजरेत्यादिनास्पष्टीकृतानि ॥ ९ ॥ नानाविधैरनिष्टोप गमैरनिष्टसंबंधैर्यत्रकुत्रयत्रकुत्रापिपीडितेमानुषेलोकेकोमतिमांस्तस्ययुद्धेनवधेप्रणयीभवेत्नकोपि ॥ १० ॥ किंचमृतमारणवद्युद्धेनतेषांवधोव्यर्थइत्याह क्षीयमाणमिति विषादोव्या ध्यादिजंदुःखं शोकोबंधुवियोगादिजंदुःखं ॥ ११ ॥ यस्यमनुष्यलोकस्यगतिर्दुःखादिभोगकालोनज्ञायते तेनलोकेनेविशेषः एवंज्ञानराहित्येनमूढमपिविचित्रार्थनानाविधक्षुद्रपुरुषा

किमयंवध्यतेतातत्वयाऽवध्येनदैवतैः ॥ हतएवत्ययंलोकोयदामृत्युवशंगतः ॥ आदेवदानवदैत्यानांयक्षगंधर्वरक्षसां ॥ अवध्येनत्वयालोकःक्लेष्टुंयो ग्योनमानुषः ॥ ८ ॥ नित्यंश्रेयसिसंमूढंमहद्भिर्व्यसनैर्वृतं ॥ हन्यात्कस्तादृशंलोकंजराव्याधिशतैर्युतं ॥ ९ ॥ तैस्तैरनिष्टोपगमैरजस्रंयत्रकुत्रकः ॥ म तिमान्मानुषेलोकेयुद्धेनप्रणयीभवेत् ॥ १० ॥ क्षीयमाणंदैवहतंक्षुत्पिपासाजरादिभिः ॥ विषादशोकसंमूढंलोकंत्वंक्षपयस्वमा ॥ ११ ॥ पश्यतावन्म हाबाहोराक्षसेश्वरमानुषं ॥ मूढमेवंविचित्रार्थंयस्यनज्ञायतेगतिः ॥ १२ ॥ क्वचिद्वादित्रनृत्यादिंसेव्यतेमुदितैर्जनैः ॥ रुद्यतेचापरैरार्तैर्धाराश्रुनयनान नैः ॥ १३ ॥ मातापितृसुतस्नेहभार्याबंधुमनोरमैः ॥ मोहितोयंजनोध्वस्तःक्लेशंस्वंनावबुध्यते ॥ १४ ॥ तत्किमेवंपरिक्लिश्यलोकंमोहनिराकृतं ॥ जित एवत्वयासौम्यमर्त्यलोकोनसंशयः ॥ १५ ॥ अवश्यमेभिःसर्वैश्चगंतव्यंयमसादनं ॥ तन्निगृह्णीष्वपौलस्त्ययमंपरपुरंजय ॥ १६ ॥ तस्मिन्जितेजितंस र्वंभवत्येवनसंशयः ॥ एवमुक्तस्तुलंकेशोदीप्यमानंस्वतेजसा ॥ १७ ॥ अब्रवीन्नारदंतत्रसंप्रहस्याभिवाद्यच ॥ महर्षेदेवगंधर्वविहारसमरप्रिय ॥ १८ ॥ अहंसमुद्यतोगंतुंविजयार्थंरसातलं ॥ ततोलोकत्रयंजित्वास्थाप्यनागान्सुरान्वशे ॥ समुद्रमम्रुतार्थंचमथिष्यामिरसालयं ॥ १९ ॥ अथाब्रवीद्दशग्री वंनारदोभगवानृषिः ॥ क्वखल्विदानींमार्गेणत्वयेहान्येनगम्यते ॥ २० ॥

र्थसक्तंमानुषंलोकंपश्य ॥ १२ ॥ तदेवाह क्वचिदिति धाराश्रुनयनोपेतमाननंयेषांतैः ॥ १३ ॥ मात्रादिस्नेहैर्भार्यादिमनोरमैर्भार्यादिविषयकमनोरथैरित्यर्थः मोहितोऽतएवध्वस्तोधःप तितः स्वंक्लेशंपारलौकिकं ॥ १४ ॥ एवंप्रकारेणमोहेनाज्ञानेननिराकृतंपश्याविताथे ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ देवगंधर्वविहारतल्लोकक्रीडापर समरप्रियसमरदर्शनप्रिय ॥ १८ ॥ ततः ॥ २७॥ रसातलजयानंतरं रसस्यामृतरूपरसस्यालयंसमुद्रंमथिष्यामि ॥ १९ ॥ इदानींरसातलंजिगमिषुणात्वयाअन्येनमार्गेणरसातलमार्गव्यतिरिक्तमार्गेणक्वखलुगम्यते ॥ २० ॥

कस्यदेशस्यतर्हिअयंमार्गइतिआह अयंखल्विति सुदुर्गम्यःसुदुर्गमः यदार्थः यमस्ययमपुरस्य ॥ २१ ॥ हासंमुक्त्वाकृत्वाशारदमेघाभंनारदंप्रतिकृतमितिवचोब्रवीत् यमपुरमार्गेणगमनं तज्जयश्चममसिद्धएवेत्यब्रवीदित्यर्थः ॥ २२ ॥ यस्मात्त्वयामार्गउपदिष्टोयतश्चतुर्दिक्पालजयोमयाप्रतिज्ञातस्तस्मादेवमनेनैवमार्गेण हेमहाब्रह्म कुमहद्ब्रह्मन्यतरस्यामित्यच् दक्षिणामा शांगच्छामि ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रययौनारदसमीपदेशात् ततोदक्षिणामाशांप्रविष्टः ॥ २६ ॥ २७ ॥ आयुषिक्षीणेसतिधर्मेणधर्ममार्गेणत्रयोलोकायेनक्लिश्यंतेदंड्यंतेसकालःकथ

अयंखलुसुदुर्गम्यःप्रेतराजपुरंप्रति ॥ मार्गोगच्छतिदुर्धर्षयमस्यामित्रकर्शन ॥ २१ ॥ सतुशारदमेघाभंहासंमुक्त्वादशाननः ॥ उवाचकृतमित्येववच नंचेदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ तस्मादेवंमहाब्रह्मवैवस्वतवधोद्यतः ॥ गच्छामिदक्षिणामाशांयत्रसूर्यात्मजोनृपः ॥ २३ ॥ मयाहिभगवन्क्रोधात्प्रतिज्ञातं रणार्थिना ॥ अवजेष्यामिचतुरोलोकपालानितिप्रभो ॥ २४ ॥ तदिहप्रस्थितोहंवैपितृराजपुरंप्रति ॥ प्राणिसंक्लेशकर्तारंयोजयिष्यामिमृत्युना ॥ २५ ॥ एवमुक्त्वादशग्रीवोमुनिंतमभिवाद्यच ॥ प्रययौदक्षिणामाशांप्रविष्टःसहमंत्रिभिः ॥ २६ ॥ नारदस्तुमहातेजामुहूर्तंध्यानमास्थितः ॥ चिंतयामासवि प्रेंद्रोविधूमइवपावकः ॥ २७ ॥ येनलोकास्त्रयःसेंद्राःक्लिश्यंतेसचराचराः ॥ क्षीणेचायुषिधर्मेणसकालोजेष्यतेकथं ॥ २८ ॥ स्वदत्तकृतसाक्षीयोद्वि तीयइवपावकः ॥ लब्धसंज्ञाविचेष्टंतेलोकायस्यमहात्मनः ॥ २९ ॥ यस्यनित्यंत्रयोलोकाविद्रवंतिभयार्दिताः ॥ तंकथंराक्षसेंद्रोसौस्वयमेवगमिष्य ति ॥ ३० ॥ योविधाताचधाताचसुकृतंदुष्कृतंतथा ॥ त्रैलोक्यंविजितंयेनतंकथंविजयिष्यते ॥ अपरंकिंतुकृत्वैवंविधानंसंविधास्यति ॥ ३१ ॥

मनेनजेष्यते ॥ २८ ॥ यश्चकालःप्राणिनांस्वदत्तंचस्वकृतंचस्वदत्तकृतेतयोःसाक्षी दत्तंदानं इदंविहितयागादेरप्युपलक्षणं कृतशब्देनकायक्लेशरूपंतपः सकथंजेष्यतइतिसंबंधः यस्य लब्धसंज्ञायतोलब्धसंज्ञाविचेष्टंते व्यवहरंतीत्यर्थः यद्वा यस्यमहात्मनः अनुग्रहादितिशेषः ॥ २९ ॥ ३० ॥ योलोकस्यधाताविधातासामान्यतोविशेषतश्चकर्ता यःसुकृतंदुष्कृतं तत्फ लदइत्यर्थः येनकालेन विजयिष्यतेविजेष्यते अपरंकिंत्विति कालएवसर्वसाधनमयंतुकालातिरिक्तमपरंकिंतुविधानंकालव्यतिरिक्तसाधनसंपादनंकृत्वाकालजयंसंविधास्यति ॥ ३१ ॥

इत्येवंकौतूहलंसमुत्पन्नोहंयमसादनंद्रष्टुंयास्यामि ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरा०श्रीरा०रा०बा०आ०उत्तरकांडेविंशःसर्गः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ अग्निःपुरस्कृतःसर्वसाक्षितयायेनतं यस्यप्राणिनोयादृशंविधानंपुण्यपापरूपंकर्मतादृशमनुतिष्ठंततसदनुगुणफलंप्रयच्छंतं यद्वा यस्ययादृशंकर्मतस्यतादृशंविधानंनिग्रहानुग्रहरूपंकृत्यमनुतिष्ठं

कौतूहलंसमुत्पन्नोयास्यामियमसादनं॥ विमर्दंद्रष्टुमनयोर्यमराक्षसयोःस्वयं॥ ३२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडे विंशःसर्गः॥ २०॥ ॥ ७॥ ॥एवंसंचिंत्यविप्रेंद्रोजगामलघुविक्रमः॥ आख्यातुंतद्यथावृत्तंयमस्यसदनंप्रति ॥ १ ॥ अपश्यत्सयमंतत्रदेवमग्निपुरस्कृतं॥ विधानमनुतिष्ठंतंप्राणिनोयस्ययादृशं ॥ २ ॥ सतुदृष्ट्वायमःप्राप्तंमहर्षिंतत्रनारदं॥ अब्रवीत्सुखमासीनमर्घ्यमावेद्यधर्मतः ॥ ३ ॥ कच्चित्क्षेमंनुदेवर्षेकच्चिद्धर्मोननश्यति॥ किमागमनकृत्यंतेदेवगंधर्वसेवित॥ ४॥ अब्रवीत्तुतदावाक्यंनारदोभगवानृषिः ॥ श्रूयतामभिधास्यामिविधानंचविधीयतां॥ ५॥ एषनाम्नादशग्रीवःपितृराजनिशाचरः ॥ उपयातिवशंनेतुंविक्रमैस्त्वांसुदुर्जयं॥ ६ ॥ एतेनकारणेनाहंत्वरितोह्यागतःप्रभो॥ दंडप्रहरणस्याद्यतवकिंनुभविष्यति॥ ७॥ एतस्मिन्नंतरेदूरादंशुमंतमिवोदितं॥ ददृशुर्दीप्तमायांतंविमानंतस्यरक्षसः॥ ८॥ तंदेशंप्रभयातस्यपुष्पकस्यमहाबलः॥ कृत्वावितिमिरंसर्वंसमीपमभ्यवर्तत॥ ९॥ सोऽपश्यत्समहाबाहुर्दशग्रीवस्ततस्ततः॥ प्राणिनःसुकृतंचैवभुंजानांश्चैवदुष्कृतं॥ १०॥ अपश्यत्सैनिकांश्चास्ययमस्यानुचरैःसह॥ यमस्यपुरुषैरुग्रैर्घोररूपैर्भयानकैः॥ ११॥ ददर्शवध्यमानांश्चक्लिश्यमानांश्चदेहिनः॥ क्रोशतश्चमहानादंतीव्रनिष्टनतत्परान्॥ १२॥ कृमिभिर्भक्ष्यमाणांश्चसारमेयैश्चदारुणैः॥ श्रोत्रायासकरावाचोवदतश्चभयावहाः॥ १३ ॥ संतार्यमाणान्वैतरणींबहुशःशोणितोदकां॥ वालुकासुचतप्तासुतप्यमानान्मुहुर्मुहुः॥ १४ ॥ असिपत्रवनेचैवभिद्यमानानधार्मिकान्॥ रौरवेक्षारनद्यांचक्षुरधारासुचैवहि ॥ १५॥ पानीयंयाचमानांश्चतृषितान्क्षुधितानपि॥ शवभूतान्कृशान्दीनान्विवर्णान्मुक्तमूर्धजान्॥ १६॥

तमित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ कच्चित्क्षेममित्यादि लोकेइतिशेषः ॥ ४ ॥ विधानंच मत्तःश्रुतायाआपदःप्रतिक्रियाचेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ दंडःकालदंडःप्रहरणंयस्यतवकिंनुभविष्यति जयःपराजयोवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ विमानशब्दःपुंल्लिंगोपि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तीव्रनिष्टनोदुःखितशब्दस्तत्परान् ॥ १२ ॥ १३ ॥ संतार्यमाणान्वैतरणीमितिअक्षराधिक्यमार्षं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ॥ २८ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ गृहदातारोगृहदातॄन् अश्नतउपभुंजानान् ॥ १९ ॥ २० ॥ भिद्यमानान्पीड्यमानान् वध्यमानानितिपाठांतरं ॥ २१ ॥ २२ ॥ अचिंतितमित्यतर्कितमित्यस्यैवविवरणं

मलपंकधरान्दीनान्रूक्षांश्चपरिधावतः॥ ददर्शरावणोमार्गेशतशोथसहस्रशः॥ १७॥ कांश्चिच्चगृहमुख्येषुगीतवादित्रनिःस्वनैः॥ प्रमोदमानानद्राक्षीद्रावणःसुकृतैःस्वकैः॥ १८॥ गोरसंगोप्रदातारोअन्नंचैवान्नदायिनः॥ गृहांश्चगृहदातारःस्वकर्मफलमश्नतः ॥ १९॥ सुवर्णमणिमुक्ताभिःप्रमदाभिरलंकृतान्॥धार्मिकानपरांस्तत्रदीप्यमानान्स्वतेजसा॥२०॥ ददर्शसमहाबाहूरावणोराक्षसाधिपः॥ततस्तान्भिद्यमानांश्चकर्मभिर्दुष्कृतैःस्वकैः ॥ २१॥ रावणोमोचयामासविक्रमेणबलाद्बली॥ प्राणिनोमोक्षितास्तेनदशग्रीवेणरक्षसा ॥ २२ ॥ सुखमापुर्मुहूर्तंतेह्यतर्कितमचिंतितं॥ प्रेतेषुमुच्यमानेषुराक्षसेनमहीयसा ॥ २३ ॥ प्रेतगोपाःसुसंक्रुद्धाराक्षसेंद्रमभिद्रवन्॥ ततोहलहलाशब्दःसर्वदिग्भ्यःसमुत्थितः॥ धर्मराजस्ययोधानांशूराणांसंप्रधावतां॥ २४॥ तेप्रासैःपरिघैःशूलैर्मुसलैःशक्तितोमरैः॥ पुष्पकंसमवर्षंतशूराःशतसहस्रशः॥ २५॥ तस्यासनानिप्रासादान्वेदिकास्तोरणानिच॥ पुष्पकस्यबभंजुस्तेशीघ्रंमधुकराइव॥ २६॥ देवनिष्ठानभूतंतद्विमानंपुष्पकंमृधे॥ भज्यमानंतथैवासीदक्षयंब्रह्मतेजसा॥ २७॥ असंख्यासुमहत्यासीत्तस्यसेनामहात्मनः॥शूराणामग्रयातॄणांसहस्राणिशतानिच॥ २८॥ततोवृक्षैश्चशैलैश्चप्रासादानांशतैस्तथा॥ततस्तेसचिवास्तस्ययथाकामंयथाबलं ॥ २९ ॥ अयुध्यंतमहावीराःसचराजादशाननः॥ तेतुशोणितदिग्धांगाःसर्वशस्त्रसमाहताः ॥ ३० ॥ अमात्याराक्षसेंद्रस्यचक्रुरायोधनंमहत्॥ अन्योन्यंतेमहाभागाजघ्नुःप्रहरणैर्भृशं॥ ३१ ॥ यमस्यचमहाबाहोरावणस्यचमंत्रिणः॥ अमात्यांस्तांस्तुसंत्यज्ययमयोधामहाबलाः॥ ३२॥ तमेवचाभ्यधावंतशूलवर्षैर्दशाननं॥ ततःशोणितदिग्धांगःप्रहारैर्जर्जरीकृतः ॥ फुल्लाशोकइवाभातिपुष्पकेराक्षसाधिपः ॥ ३३ ॥ सतुशूलगदाप्रासाञ्छक्तितोमरसायकान्॥ मुमोचचशिलावृक्षान्मुमोचास्त्रबलाद्बली॥ ३४॥

॥ २३ ॥ प्रेतगोपाःप्रेतरक्षकाः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ देवनिष्ठानभूतंदेवाधिष्ठानभूतंभज्यमानमपितथैवासीत्अभग्नमासीत् ॥ २७ ॥ तस्ययमस्य ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ आयोधनंयुद्धं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सरावणोऽस्त्रबलादस्त्रसामर्थ्याच्छूलादीन्मुमोच ॥ ३४ ॥

तद्वर्षंरावणविसृष्टंशस्त्रवर्षंयमसैन्येषुपतित्वाधरणीतलेपपात ॥ ३५ ॥ तान्शूलगदाप्रासादीन् निर्भिद्यभंक्त्वा तदस्त्रंरावणप्रयुक्तंशस्त्रवर्षकरमस्त्रमपहृत्यनिरस्य ॥ ३६ ॥ निरुच्छ्वासंयथा

तरूणांचशिलानांचशस्त्राणांचातिदारुणं ॥ यमसैन्येषुतद्वर्षंपपातधरणीतले ॥ ३५ ॥ तांस्तुसर्वान्विनिर्भिद्यतदस्त्रमपहत्यच ॥ जघ्नुस्तेराक्षसंघोरमेकंशतसहस्रशः ॥ ३६ ॥ परिवार्यचतंसर्वेशैलंमेघोत्कराइव ॥ भिंदिपालैश्चशूलैश्चनिरुच्छ्वासमपोथयन् ॥ ३७ ॥ विमुक्तकवचःक्रुद्धःसिद्धःशोणितविस्रवैः ॥ ततःसपुष्पकंत्यक्त्वापृथिव्यामवतिष्ठत ॥ ३८ ॥ ततःसकार्मुकीबाणीसमरेचाभिवर्धत ॥ लब्धसंज्ञोमुहूर्तेनक्रुद्धस्तस्थौयथांतकः ॥ ३९ ॥ ततःपाशुपतंदिव्यमस्त्रंसंधायकार्मुके ॥ तिष्ठतिष्ठेतितानुक्त्वातच्चापंव्यपकर्षत ॥ ४० ॥ आकर्णात्सविकृष्याथचापमिंद्रारिराहवे ॥ मुमोचतंशरंक्रुद्धस्त्रिपुरेशंकरोयथा ॥ ४१ ॥ तस्यरूपंशरस्यासीत्सधूमज्वालमंडलं ॥ वनंदहिष्यतोघर्मेदावाग्नेरिवमूर्च्छतः ॥ ४२ ॥ ज्वालामालीसतुशरःक्रव्यादानुगतोरणे ॥ मुक्तोगुल्मान्द्रुमांश्चापिभस्मकृत्वाप्रधावति ॥ ४३ ॥ तेतस्यतेजसादग्धाःसैन्यावैवस्वतस्यतु ॥ बलेतस्मिन्निपतितामाहेंद्राइवकेतवः ॥ ४४ ॥ ततस्तुसचिवैःसार्धंराक्षसोभीमविक्रमः ॥ ननादसुमहानादंकंपयन्निवमेदिनीं ॥ ४५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सतस्यतुमहानादंश्रुत्वावैवस्वतःप्रभुः ॥ शत्रुंविजयिनंमेनेस्वबलस्यचसंक्षयं ॥ १ ॥ सहियोधान्हतान्मत्वाक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ अब्रवीत्त्वरितःसूतंरथोमेउपनीयतां ॥ २ ॥ तस्यसूतस्तदादिव्यमुपस्थाप्यमहारथं ॥ स्थितःसचमहातेजाअध्यारोहततंरथं ॥ ३ ॥ प्रासमुद्गरहस्तश्चमृत्युस्तस्याग्रतःस्थितः ॥ येनसंक्षिप्यतेसर्वंत्रैलोक्यमिदमव्ययं ॥ ४ ॥ कालदंडस्तुपार्श्वस्थोमूर्तिमानस्यचाभवत् ॥ यमप्रहरणंदिव्यंतेजसाज्वलदग्निवत् ॥ ५ ॥ ततोलोकत्रयंक्षुब्धमकंपंतदिवौकसः ॥ कालंदृष्ट्वातथाक्रुद्धंसर्वलोकभयावहं ॥ ६ ॥ ततस्त्वचोदयत्सूतस्तानश्वानरुचिरप्रभान् ॥ प्रययौभीमसन्नादोयत्ररक्षःपतिःस्थितः ॥ ७ ॥

भवतितथारावणंशस्त्रैरपोथयन् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ॥ इतिश्रीरामा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०एकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥

सतस्येति ॥ १ ॥ उपनीयतामित्यब्रवीदित्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ तस्ययमस्य येनमृत्युनायुगांतेसर्वंजगत्संक्षिप्यते संव्हियतइत्यर्थः अव्ययंप्रवाहनित्यं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

मनसस्तुल्याःमनःसमानवेगाः प्रस्तुतंप्रारब्धं ॥ ८ ॥ विकृतंघोरंविकृतसन्नाहंच ॥ ९ ॥ लघुसत्वतयाअल्पबलतया ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ समरात्रंयुद्धंकृत्वेतिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ समेताःप्राप्ताः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ततःक्रुद्धस्येत्यनेनएतावत्पर्यंतंभगवान्यमोब्रह्मवरदानंस्मृत्वामारणबुद्धिंविहाययुद्धमात्रंकृतवानितिसूचितं ॥ २१ ॥

मुहूर्तेनयमंतेतुहयाहरिहयोपमाः ॥ प्रापयन्मनसस्तुल्यायत्रतत्प्रस्तुतंरणं ॥ ८ ॥ दृष्ट्वातथैवविकृतंरथंमृत्युसमन्वितं ॥ सचिवाराक्षसेंद्रस्यसहसाविप्रदुद्रुवुः ॥ ९ ॥ लघुसत्वतयातेहिनष्टसंज्ञाभयार्दिताः ॥ नेहयुद्धंसमर्थाःस्मइत्युक्त्वाप्रययुर्दिशः ॥ १० ॥ सतुतंतादृशंदृष्ट्वारथंलोकभयावहं ॥ नाक्षुभ्यतदशग्रीवोनचापिभयमाविशत् ॥ ११ ॥ सतुरावणमासाद्यव्यसृजच्छक्तितोमरान् ॥ यमोमर्माणिसंक्रुद्धोरावणस्यन्यकृंतत ॥ १२ ॥ रावणस्तुततःस्वस्थःशरवर्षंमुमोचह ॥ तस्मिन्वैवस्वतरथेतोयवर्षमिवांबुदः ॥ १३ ॥ ततोमहाशक्तिशतैःपात्यमानैर्महोरसि ॥ नाशक्नोत्प्रतिकर्तुंसराक्षसःस्वल्पपीडितः ॥ १४ ॥ एवंनानाप्रहरणैर्यमेनामित्रकर्षिणा ॥ समरात्रंकृतःसंख्येविसंज्ञोविमुखोरिपुः ॥ १५ ॥ तदासीत्तुमुलंयुद्धंयमराक्षसयोर्द्वयोः ॥ जयमाकांक्षतोर्वीरसमरेष्वनिवर्तिनोः ॥ १६ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ प्रजापतिंपुरस्कृत्यसमेतास्तद्रणाजिरे ॥ १७ ॥ संवर्तइवलोकानांयुध्यतोरभवत्तदा ॥ राक्षसानांचमुख्यस्यप्रेतानामीश्वरस्यच ॥ १८ ॥ राक्षसेंद्रोपिविस्फार्यचापमिंद्राशनिप्रभं ॥ निरंतरमिवाकाशंकुर्वन्बाणांस्ततोऽसृजत् ॥ १९ ॥ मृत्युंचतुर्भिर्विशिखैःसूतंसप्तभिरार्दयत् ॥ यमंशतसहस्रेणशीघ्रंमर्मस्वताडयत् ॥ २० ॥ ततःक्रुद्धस्यवदनाद्यमस्यसमजायत ॥ ज्वालामालीसनिःश्वासःसधूमःकोपपावकः ॥ २१ ॥ तदाश्चर्यमथोदृष्ट्वादेवदानवसन्निधौ ॥ प्रहर्षितौसुसंरब्धौमृत्युकालौबभूवतुः ॥ २२ ॥ ततोमृत्युःक्रुद्धतरोवैवस्वतमभाषत ॥ मुंचमांसमरेयावद्धन्मीमंपापराक्षसं ॥ २३ ॥ नैषारक्षोभवेदद्यमर्यादाहिनिसर्गतः ॥ हिरण्यकशिपुःश्रीमान्नमुचिःशंबरस्तथा ॥ २४ ॥ निसंदिर्धूमकेतुश्चबलिर्वैरोचनोपिच ॥ शंभुर्दैत्योमहाराजोवृत्रोबाणस्तथैवच ॥ २५ ॥

प्रहर्षितौयुद्धायेतिशेषः सुसंरब्धौअतिक्रुद्धौ ॥ २२ ॥ मुंचआज्ञापयेत्यर्थः ॥ २३ ॥ निसर्गतःस्वभावसिद्धाहिएषादृष्टामर्यैतद्रक्षोनभवेन्नजीवेदित्येवंरूपामर्यादाममेत्यर्थः तदेवाह हिरण्येति ॥ २४ ॥ शंभुःकुशध्वजब्रह्मर्षिहंतादैत्यः ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ विनिपन्नाःविनिपातंविनाशंप्राप्ताः दृष्टाःदृष्टमात्राएव ॥ २८ ॥ यावन्निहन्मिहनिष्यामीत्यर्थः ॥ २९ ॥ एतन्मयादृष्टोमुहूर्तमपिनजीवतीतिममवचनंबलंबलप्रकाशन
मात्रपरंनखलु यतोनिसर्गतःअनादिसृष्टिस्वभावेनएषाममदृष्टिरेवप्राणिनांजीवितस्यमर्यादा यदेवमतःसदृष्टइति संहारचक्षुषादृष्टइत्यर्थः ॥ ३० ॥ तंमृत्युं एनमयमहंनिहन्मीत्यन्वयः

राजर्षयःशास्त्रविदोगंधर्वाःसमहोरगाः ॥ ऋषयःपन्नगादैत्यायक्षाश्चह्यप्सरोगणाः ॥ २६ ॥ युगांतपरिवर्तैचपृथिवीसमहार्णवा ॥ क्षयंनीतामहा
राजसपर्वतसरिद्द्रुमा ॥ २७ ॥ एतेचान्येचबहवोबलवंतोदुरासदाः ॥ विनिपन्नामयादृष्टाःकिमुतायंनिशाचरः ॥ २८ ॥ मुंचमांसाधुधर्मज्ञयावदेनं
निहन्म्यहं ॥ नहिकश्चिन्मयादृष्टोबलवानपिजीवति ॥ २९ ॥ बलंममनखल्वेतन्मर्यादैषानिसर्गतः ॥ सदृष्टोनमयाकालमुहूर्तमपिजीवति ॥ ३० ॥ त
स्यैवंवचनंश्रुत्वाधर्मराजःप्रतापवान् ॥ अब्रवीत्तत्रतंमृत्युंत्वंतिष्ठैनंनिहन्म्यहं ॥ ३१ ॥ ततःसंरक्तनयनःक्रुद्धोवैवस्वतःप्रभुः ॥ कालदंडममोघंतुतो
लयामासपाणिना ॥ ३२ ॥ यस्यपार्श्वेषुनिहिताःकालपाशाःप्रतिष्ठिताः ॥ पावकाशनिसंकाशोमुद्गरोमूर्तिमान्स्थितः ॥ ३३ ॥ दर्शनादेवयःप्राणा
न्प्राणिनामपिकर्षति ॥ किंपुनःस्पृश्यमानस्यपात्यमानस्यवापुनः ॥ ३४ ॥ सज्वालापरिवारस्तुनिर्दहन्निवराक्षसं ॥ तेनस्पृष्टोबलवतामहाप्रहरणोस्फु
रत् ॥ ३५ ॥ ततोविदुद्रुवुःसर्वेतस्मात्त्रस्तारणाजिरे ॥ सुराश्चक्षुभिताःसर्वेदृष्ट्वादंडोद्यतंयमं ॥ ३६ ॥ तस्मिन्प्रहर्तुकामेतुयमेदंडेनरावणं ॥ यमंपिताम
हःसाक्षाद्दर्शयित्वेदमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ वैवस्वतमहाबाहोनखल्वमितविक्रम ॥ नहंतव्यस्त्वयैतेनदंडेनैषनिशाचरः ॥ ३८ ॥ वरःखलुमयैतस्मैदत्तस्त्रिदश
पुंगव ॥ सत्वयानानृतःकार्योयन्मयाव्याहृतंवचः ॥ ३९ ॥ योहिमामनृतंकुर्याद्देवोवामानुषोपिवा ॥ त्रैलोक्यमनृतंतेनकृतंस्यान्नात्रसंशयः ॥ ४० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ मूर्तिमान्स्थितः यस्यपार्श्वेइत्यनुषंगः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तस्मात्कालदंडात्त्रस्तास्तत्ररणाजिरेवर्तमानाःसर्वेप्राणिनोविदुद्रुवुः दंडोद्यतंउद्यतदंडं ॥ ३६ ॥ पितामहो
यमंसाक्षाद्दर्शयित्वास्वदिव्यमूर्त्याप्रत्यक्षोभूत्वा ॥ ३७ ॥ बजद्वयेननहंतव्योनहंतव्यइत्यावृत्तिः ॥ ३८ ॥ वरःदेवगणाऽवध्यत्वरूपः ॥ ३९ ॥ अनृतंअनृतवचनंकुर्यान्मदाज्ञामुल्लंघ्येति
शेषः त्रैलोक्यमिति सर्वसमष्टित्वान्ममेतिभावः ॥ ४० ॥

ननुत्वद्दत्तवरतयातवप्रियोयदिरावणस्तर्हिमुक्तोपिकालदंडःकिंकुर्यात्तत्राह क्रुद्धेनेति प्रियाप्रिये समाहारद्वंद्वः मत्प्रियाप्रियप्राणिविषयेक्रुद्धेनत्वयायंविप्रमुक्तःस्वविषयभूतास्ताःसर्वाः
प्रजानिर्विशेषंयथाभवतितथासंहरतएव ॥ ४१ ॥ सर्वेषांप्राणिनांब्रह्मसृष्टप्राणिमात्रस्यविनिपातनेइत्यर्थः सर्वमृत्युपुरस्कृतः तत्पुरुषोबहुव्रीहिश्च ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ उभयतइति दंडपा
तेपिरावणजीवनेदंडस्यानृतत्वंरक्षोमरणेमदुक्तवरवचनस्यानृतत्वमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ प्रभविष्णुःस्वामी ॥ ४६ ॥ यतोमयाहंतुंनशक्यस्तस्मादिदानींमयाकिन्नुकर्तुंशक्यंयोग्यमि

क्रुद्धेनविप्रमुक्तोयंनिर्विशेषंप्रियाप्रिये ॥ प्रजाःसंहरतेरौद्रोलोकत्रयभयावहः ॥ ४१ ॥ अमोघोह्येषसर्वेषांप्राणिनाममितप्रभः ॥ कालदंडोमयासृ
ष्टःसर्वमृत्युपुरस्कृतः ॥ ४२ ॥ तन्नखल्वेषतेसौम्यपात्योरावणमूर्धनि ॥ नह्यस्मिन्पतितेकश्चिन्मुहूर्तमपिजीवति ॥ ४३ ॥ यदिह्यस्मिन्निपतितेनम्रिये
तैषराक्षसः ॥ म्रियतेवादशग्रीवस्तदाप्युभयतोऽनृतं ॥ ४४ ॥ तन्निवर्तयलंकेशाद्दंडमेतंसमुद्यतं ॥ सत्यंचमांकुरुष्वाद्यलोकांस्त्वंयद्यवेक्षसे ॥ ४५ ॥
एवमुक्तस्तुधर्मात्माप्रत्युवाचयमस्तदा ॥ एषव्यावर्तितोदंडःप्रभविष्णुर्हिनोभवान् ॥ ४६ ॥ किंत्विदानींमयाशक्यंकर्तुंरणगतेनहि ॥ नमयायद्ययंश
क्योहंतुंवरपुरस्कृतः ॥ ४७ ॥ एषतस्मात्प्रणश्यामिदर्शनादस्यरक्षसः ॥ इत्युक्त्वासरथःसाश्वस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ४८ ॥ दशग्रीवस्तुतंजित्वानामविश्रा
व्यचात्मनः ॥ आरुह्यपुष्पकंभूयोनिष्क्रांतोयमसादनात् ॥ ४९ ॥ सतुवैवस्वतोदेवैःसहब्रह्मपुरोगमैः ॥ जगामत्रिदिवंहृष्टोनारदश्चमहामुनिः ॥ ५० ॥
इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥७॥ ॥ ततोजित्वादशग्रीवोयमंत्रिदशपुंगवं ॥ रावण
स्तुरणश्लाघीस्वसहायान्ददर्शह ॥ १ ॥ ततोरुधिरसिक्तांगंप्रहारैर्जर्जरीकृतं ॥ रावणंराक्षसादृष्ट्वाविस्मयंसमुपागमन् ॥ २ ॥ जयेनवर्धयित्वाचमारी
चप्रमुखास्ततः ॥ पुष्पकंभेजिरेसर्वेसांत्विताराव णेनतु ॥ ३ ॥

तिसंचिंत्येतिशेषः ॥ ४७ ॥ अस्यरक्षसोदर्शनात्चक्षुष्पथात्प्रणश्यामिअंतर्हितोभविष्यामीत्युक्त्वा ब्रह्माणमितिशेषः ॥ ४८ ॥ तंजित्वा भगवत्कृपयेतिशेषः ॥ ४९ ॥ हृष्टःब्रह्मणःसत्यप
रिपालनंसंवृत्तमितियमादीनांहर्षः ॥ ५० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥७॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ वि
स्मयमिति यमादपिमुक्तइतिविस्मयः ॥ २ ॥ ३ ॥

रसातलंजिगमिषुःपयसांनिधिंप्रविष्टोमार्गवशादितिशेषः अध्युष्टंअध्युषितं ॥४॥ भोगवतीसमुद्राद्धःपाताललोकवर्तिनीनागानांपुरी तस्यांनागान्वशेकृत्वास्वीयत्वेनस्थापयित्वा ॥५॥
वसन्नित्यडभावआर्षः लब्धवराः ब्रह्मणःसकाशादितिभावः अतएवाथेभगवतातैःसहरावणस्यसख्यकारणं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ वृद्धःअनादिवृद्धःसर्वदेवासुरकूटस्थइत्यर्थः

ततोरसातलंरक्षःप्रविष्टःपयसांनिधिं ॥ दैत्योरगगणाध्युष्टंवरुणेनसुरक्षितं ॥४॥ सतुभोगवतींगत्वापुरींवासुकिपालितां॥ कृत्वानागान्वशेहृष्टोययौ
मणिमयींपुरीं ॥ ५ ॥ निवातकवचास्तत्रदैत्यालब्धवरावसन् ॥ राक्षसस्तान्समागम्ययुद्धायसमुपाह्वयत् ॥ ६ ॥ तेतुसर्वेसुविक्रांतादैतेयाबलशालि
नः ॥ नानाप्रहरणास्तत्रप्रहृष्टायुद्धदुर्मदाः ॥ ७ ॥ शूलैस्त्रिशूलैःकुलिशैःपट्टिशासिपरश्वधैः ॥ अन्योन्यंबिभिदुःक्रुद्धाराक्षसादानवास्तथा॥८॥ तेषांतुयु
ध्यमानानांसाग्रःसंवत्सरोगतः ॥ नचान्यतरतस्तत्रविजयोवाक्षयोपिवा ॥९॥ ततःपितामहस्तत्रत्रैलोक्यगतिरव्ययः ॥ आजगामद्रुतंदेवोविमानव
रमास्थितः ॥ १० ॥ निवातकवचानांतुनिवार्यरणकर्मतत् ॥ वृद्धःपितामहोवाक्यमुवाचविदितार्थवत् ॥ ११ ॥ नह्ययंरावणोयुद्धेशक्योजेतुंसुरा
सुरैः ॥ नभवंतःक्षयंनेतुमपिसामरदानवैः ॥ १२ ॥ राक्षसस्यसखित्वंचभवद्भिःसहरोचते ॥ अविभक्ताश्चसर्वार्थाःसुहृदांनात्रसंशयः ॥ १३ ॥ ततो
ग्निसाक्षिकंसख्यंकृतवांस्तत्ररावणः ॥ निवातकवचैःसार्धंप्रीतिमानभवत्तदा ॥ १४ ॥ अर्चितस्तैर्यथान्यायंसंवत्सरमथोषितः ॥ स्वपुरान्निर्विशेषंच
प्रियंप्राप्तोदशाननः ॥ १५ ॥ तत्रोपधार्यमायानांशतमेकंसमाप्तवान् ॥ सलिलेंद्रपुरान्वेषीभ्रमतिस्मरसातलं ॥ १६ ॥ ततोऽश्मनगरंनामकालकेयैर
धिष्ठितं ॥ गत्वातुकालकेयांश्चहत्वातत्रबलोत्कटान् ॥१७॥ शूर्पणख्याश्चभर्तारमसिनाप्राच्छिनत्तदा ॥ श्यालंचबलवंतंचविद्युज्जिह्वंबलोत्कटं॥१८॥
जिह्वयासंलिहंतंचराक्षसंसमरेतदा ॥ तंविजित्यमुहूर्तेनजघ्नेदैत्यांश्चतुःशतं ॥ १९ ॥

विदितार्थवत्सुस्पष्टावगताभिधेयं ॥ ११ ॥ १२ ॥ रोचतेकर्तव्यत्वेनममेतिशेषः सख्यफलमाह अविभक्ताश्चेति सर्वार्थाःधनधान्यादिसमस्तभोगोपकरणपदार्थाजयाजयाद्यभिमाना
श्चसुहृदामविभक्ताःसाधारणभूताः ॥ १३ ॥ ततोभगवद्वचनानंतरं ॥ १४ ॥ १५ ॥ उपधार्यसखित्वेनानुसृत्य समाप्तवान्प्राप्तवान् ॥ १६ ॥ १७ ॥ श्यालत्वाद्गुणकमपिविद्युज्जिह्वम ॥ ३१ ॥
च्छिनत् श्यालोत्रभगिनीपतिः ॥ १८ ॥ अनृशंसत्वाद्रावणीयान्राक्षसान्जिह्वयासंलिहंतमास्वादयंतंभक्षयंतमितियावत् ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ तत्रवरुणालयेस्थितांसुरभिंगांचापश्यदित्यनुकर्षः सागरइतिसमभवदितिशेषः ॥ २१ ॥ गोवृषेंद्रोमहादेवस्तस्यवरारणिसाक्षान्मातरं यस्माच्चंद्रइति यदुत्पादितक्षीरसमुद्रादि
त्यर्थः ॥ २२ ॥ यंक्षीरसमुद्रं स्वधभोजिनामित्यार्षोह्रस्वः स्वधाभोजिनांपितॄणां स्वधापितृभक्ष्यंकव्यं देवानाममृतवत् ॥ २३ ॥ २४ ॥ धाराशतैर्जलधाराशतैराकीर्णंव्याप्तं प्रहृष्टं
प्रहृष्टजनं ॥ २५ ॥ तैर्वरुणबलाध्यक्षैस्ताडितस्तांश्चसमरेहत्वाऽभिताड्य ॥ २६ ॥ युद्धंवादीयतांसांजलिर्निर्जितोस्मीतिवावद एवंचेत्तेभयंनास्तीतिरावणोब्रवीदितिवोराजानिवेद्यता

ततःपांडुरमेघाभंकैलासमिवभास्वरं ॥ वरुणस्यालयंदिव्यमपश्यद्राक्षसाधिपः ॥ २० ॥ क्षरंतींचपयस्तत्रसुरभिंगामवस्थितां ॥ यस्याःपयोभिनि
ष्पंदात्क्षीरोदोनामसागरः ॥ २१ ॥ ददर्शरावणस्तत्रगोवृषेंद्रवरारणिं ॥ यस्माच्चंद्रःप्रभवतिशीतरश्मिर्निशाकरः ॥ २२ ॥ यंसमाश्रित्यजीवंतिफेन
पाःपरमर्षयः ॥ अमृतंयत्रचोत्पन्नंस्वधाचस्वधभोजिनां ॥ २३ ॥ यांब्रुवंतिनरालोकेसुरभिंनामनामतः ॥ प्रदक्षिणंतुतांकृत्वारावणःपरमाद्भुतां ॥
प्रविवेशमहाघोरंगुप्तंबहुविधैर्बलैः ॥ २४ ॥ ततोधाराशताकीर्णंशारदाभ्रनिभंतदा ॥ नित्यप्रहृष्टंददृशेवरुणस्यगृहोत्तमं ॥ २५ ॥ ततोहत्वाबलाध्य
क्षान्समरेतैश्चताडितः ॥ अब्रवीच्चततोयोधान्राजाशीघ्रंनिवेद्यतां ॥ २६ ॥ युद्धार्थीरावणःप्राप्तस्तस्ययुद्धंप्रदीयतां ॥ वदवानभयंतेऽस्तिनिर्जितो
स्मीतिसांजलिः ॥ २७ ॥ एतस्मिन्नंतरेक्रुद्धावरुणस्यमहात्मनः ॥ पुत्राःपौत्राश्चनिष्क्रामन्गौश्चपुष्करएवच ॥ २८ ॥ तेतुतत्रगुणोपेताबलैःपरिवृताः
स्वकैः ॥ युक्त्वारथान्कामगमानुद्यद्भास्करवर्चसः ॥ २९ ॥ ततोयुद्धंसमभवद्दारुणंरोमहर्षणं ॥ सलिलेंद्रस्यपुत्राणांरावणस्यचधीमतः ॥ ३० ॥ अमा
त्यैश्चमहावीर्यैर्दशग्रीवस्यरक्षसः ॥ वारुणंतद्बलंसर्वंक्षणेनविनिपातितं ॥ ३१ ॥ समीक्ष्यस्वबलंसंख्येवरुणस्यसुतास्तदा ॥ अर्दिताःशरजालेननि
वृत्तारणकर्मणः ॥ ३२ ॥ महीतलगतास्तेतुरावणंदृश्यपुष्पके ॥ आकाशमाशुविविशुःस्यंदनैःशीघ्रगामिभिः ॥ ३३ ॥

मित्यन्वयः ॥ २७ ॥ गौश्चपुष्करश्चपुत्राणांपौत्राणांचबलाध्यक्षौ ॥ २८ ॥ २९ ॥ वरुणपुत्राणांरावणस्यचरोमहर्षणंयुद्धंसमभवदित्यन्वयः ॥३०॥ रावणामात्यैश्चवारुणंबलंसर्वंपातितं
॥ ३१ ॥ वरुणस्यसुताःप्रथमंमहीतलगताएवरावणेनयुद्धमकुर्वन् तत्ररावणामात्यैराकाशस्थैर्निपातितंस्वबलंदृष्ट्वातादृशयुद्धस्याननुरूपतांविचार्ययुद्धान्निवृत्तामहीत्यक्त्वास्वयमप्या
काशमेवगताइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

तुल्यंस्थानमाकाशलक्षणं आकाशेयुद्धंआकाशयुद्धं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ आकाशेविष्ठिताःसहजदेवतात्वप्रयुक्तवैभवेनाकाशएवस्थितानविव्यथुश्चव्यथि

महदासीत्ततस्तेषांतुल्यंस्थानमवाप्यतत्॥ आकाशयुद्धंतुमुलंदेवदानवयोरिव ॥ ३४ ॥ ततस्तेरावणंयुद्धेशरैःपावकसन्निभैः ॥ विमुखीकृत्यसंहृष्टाविनेदुर्विविधान्रवान्॥ ३५ ॥ ततोमहोदरःक्रुद्धोराजानंवीक्ष्यधर्षितं ॥ त्यक्त्वामृत्युभयंक्रुद्धोयुद्धाकांक्षीव्यलोकयत्॥ ३६ ॥ तेनतेवारुणायुद्धेकामगाःपवनोपमाः॥ महोदरेणगदयाहतास्तेप्रययुःक्षितिं ॥ ३७॥ तेषांवरुणसूनूनांहत्वायोधान्हयांश्चतान्॥ मुमोचाशुमहानादंविरथान्प्रेक्ष्यतान्स्थितान्॥ ३८ ॥ तेतुतेषांरथाःसाश्वाःसहसारथिभिर्वरैः॥ महोदरेणनिहताःपतिताःपृथिवीतले॥ ३९ ॥ तेतुत्यक्त्वारथान्पुत्रावरुणस्यमहात्मनः॥ आकाशेविष्ठिताःशूराःस्वप्रभावान्नविव्यथुः॥ ४० ॥ धनूंषिकृत्वासज्जानिविनिर्भिद्यमहोदरं ॥ रावणंसमरेक्रुद्धाःसहिताःसमवारयन्॥ ४१ ॥ सायकैश्चापविभ्रष्टैर्वज्रकल्पैःसुदारुणैः॥ दारयंतिस्मसंक्रुद्धामेघाइवमहागिरिं ॥ ४२ ॥ ततःक्रुद्धोदशग्रीवःकालाग्निरिवमूर्च्छितः॥ शरवर्षंमहाघोरंतेषांमर्मस्वपातयत्॥ ४३ ॥ मुसलानिविचित्राणिततोभल्लशतानिच ॥ पट्टिशांश्चैवशक्तीश्चशतघ्नीर्महतीरपि ॥ पातयामासदुर्धर्षस्तेषामुपरिविष्ठितः ॥ ४४ ॥ ततस्तेनैवसहसासीदंतिस्मपदातिनः॥ महापंकमिवासाद्यकुंजराःषष्टिहायनाः॥ ४५ ॥ सीदमानान्सुतान्दृष्ट्वाविह्वलान्समहाबलः॥ ननादरावणोहर्षान्महानंबुधरोयथा॥ ४६ ॥ ततोरक्षोमहानादान्मुक्त्वाहंतिस्मवारुणान्॥ नानाप्रहरणोपेतैर्धारापातैरिवांबुदः ॥ ४७ ॥ ततस्तेविमुखाःसर्वेपतिताधरणीतले॥ रणात्स्वपुरुषैःशीघ्रंगृहाण्येवप्रवेशिताः॥ ४८॥ तानब्रवीत्ततोरक्षोवरुणायनिवेद्यतां ॥ रावणंत्वब्रवीन्मंत्रीप्रहासोनामवारुणः ॥ ४९ ॥ गतःखलुमहाराजोब्रह्मलोकंजलेश्वरः॥ गांधर्वंवरुणःश्रोतुंयंत्वमाह्वयसेयुधि ॥ ५० ॥ तत्किंतवयथावीरपरिश्रम्यगतेनृपे॥ येतुसन्निहितावीराःकुमारास्तेपराजिताः॥ ५१ ॥

ताश्चनाभवन् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तेनैवरावणप्रयुक्तशरवर्षेण षष्टिहायनाःषष्टिवर्षाः ॥ ४५ ॥ सुतान्वरुणस्येति ॥ ४६ ॥ वारुणान्वरुणपुत्रान् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ वारुणःवरुणस्यायं ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ततस्तस्मात्हेवीरत्वंपेतथागतेइहइत्थापरिश्रम्यतवकिंनकिमपि ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ७॥ ॥ इतउत्तरंपंचसर्गाःप्रक्षिप्ताबोध्याः ॥ ५॥

राक्षसेंद्रस्तुतच्छ्रुत्वानामविश्राव्यचात्मनः॥ हर्षान्नादंविमुंचन्वैनिष्क्रांतोवरुणालयात्॥ ५२॥ आगतस्तुपथायेनतेनैवविनिवृत्त्यसः ॥ लंकामभिमुखोरक्षोनभस्तलगतोययौ॥ ५३॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रयोविंशःसर्गः॥ २३॥ ॥ ७॥ ततोऽश्मनगरंभूयोविचेरुर्युद्धदुर्मदाः॥ यत्रापश्यद्दशग्रीवोगृहंपरमभास्वरं॥ १ ॥ वैदूर्यतोरणाकीर्णंमुक्ताजालविभूषितं ॥ सुवर्णस्तंभगहनंवेदिकाभिःसमंततः॥ २ ॥ वज्रस्फटिकसोपानंकिंकिणीजालसंवृतं ॥ वह्व्यासनयुतंरम्यंमहेंद्रभवनोपमं॥ ३ ॥ दृष्ट्वागृहवरंरम्यंदशग्रीवःप्रतापवान् ॥ कस्येदंभवनंरम्यंमेरुमंदरसन्निभं ॥ ४॥ गच्छप्रहस्तशीघ्रंत्वंजानीष्वभवनोत्तमं ॥ एवमुक्तःप्रहस्तस्तुप्रविवेशगृहोत्तमं॥५॥ निःशून्यंप्रेक्ष्यतवरंपुनःकक्ष्यांतरेययौ॥ सप्तकक्ष्यांतरंगत्वाततोज्वालामपश्यत॥ ६ ॥ ततोदृष्टःपुमांस्तत्रहृष्टोहासंमुमोचसः॥ श्रुत्वासतुमहाहासमूर्ध्वरोमाभवत्तदा॥ ७॥ ज्वालामध्येस्थितस्तत्रहेममालीविमोहितः॥आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यःसाक्षादिवयमःस्थितः॥८॥ तथादृष्ट्वातुवृत्तांतंत्वरमाणोविनिर्गतः॥ विनिर्गम्याब्रवीत्सर्वंरावणायनिशाचरः॥ ९॥ अथरामदशग्रीवःपुष्पकादवरुह्यसः॥ प्रवेष्टुमिच्छन्वेश्माथभिन्नांजनचयोपमः॥ १०॥ चंद्रमौलिर्वपुष्मांश्चपुरुषोस्याग्रतःस्थितः॥ द्वारमावृत्त्यसंहसाज्वालाजिह्वोभयानकः॥ ११ ॥ रक्ताक्षश्चारुदशनोबिंबोष्ठश्चारुदर्शनः॥ महाभीषणनासश्चकंबुग्रीवोमहाहनुः॥ १२॥ रूढश्मश्रुर्निगूढास्थिर्दंष्ट्रालोलोमहर्षणः॥ गृहीत्वालोहमुसलंद्वारंविष्टभ्यतिष्ठति॥ १३॥ अथसंदर्शनात्तस्यऊर्ध्वरोमाबभूवसः॥ हृदयंकंपतेचास्यवेपथुश्चाप्यजायत॥ १४॥ निमित्तान्यमनोज्ञानिदृष्ट्वारामव्यचिंतयत्॥ अथचिंतयतस्तस्यसएवपुरुषोब्रवीत्॥ १५॥ किंत्वंचिंतयसेरक्षोब्रूहिविस्रब्धमानसः॥ युद्धातिथ्यमहंवीरकरिष्येरजनीचर॥ १६ ॥ एवमुक्त्वासतद्रक्षःपुनर्वचनमब्रवीत्॥ योत्स्यसेबलिनासार्धमथवामन्यसेकथं॥ १७॥ रावणोभिहतोभूयऊर्ध्वरोमाव्यजायत॥ अथधैर्यंसमालंब्यरावणोवाक्यमब्रवीत्॥ १८॥

गृहेषुतिष्ठतेकोहितद्ब्रूहिवदतांवर ॥ तेनैवसार्धंयोत्स्यामियथावामन्यतेभवान् ॥ १९ ॥ सएनंपुनरप्याहदानवेंद्रोत्रतिष्ठति ॥ एषवैपरमोदारःशूरःसत्यप
राक्रमः ॥ २० ॥ वीरोबहुगुणोपेतःपाशहस्तइवांतकः ॥ बालार्कइवतेजस्वीसमरेष्वनिवर्तकः ॥ २१ ॥ अमर्षीदुर्जयोजेताबलवान्गुणसागरः ॥ प्रियंवदः
संविभागीगुरुविप्रप्रियःसदा ॥ २२ ॥ कालाकांक्षीमहासत्वःसत्यवाक्सौम्यदर्शनः ॥ दक्षःसर्वगुणोपेतःशूरःस्वाध्यायतत्परः ॥ २३ ॥ एषगच्छतिवात्ये
षज्वलतेतपतेतथा ॥ देवैश्चभूतसंघैश्चपन्नगैश्चपतत्रिभिः ॥ २४ ॥ भयंयोनाभिजानातितेनत्वंयोद्धुमिच्छसि ॥ बलिनायदितेयोद्धुंरोचतेराक्षसेश्वर
॥ २५ ॥ प्रविशत्वंमहासत्वसंग्रामंकुरुमाचिरं ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रविवेशयतोबलिः ॥ २६ ॥ सविलोक्याथलंकेशंजहासदहनोपमः ॥ आदित्यइवदु
ष्प्रेक्ष्यःस्थितोदानवसत्तमः ॥ २७ ॥ अथसंदर्शनादेवबलिर्वैविश्वरूपवान् ॥ सगृहीत्वाचतद्रक्षउत्संगेस्थाप्यचाब्रवीत् ॥ २८ ॥ दशग्रीवमहाबाहोकंते
कामंकरोम्यहं ॥ किमागमनकृत्यंतेब्रूहित्वंराक्षसेश्वर ॥ २९ ॥ एवमुक्तस्तुबलिनारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ श्रुतंमयामहाभागबद्धस्त्वंविष्णुनापुरा ॥ ३० ॥
सोहंमोक्षयितुंशक्तोबंधनात्त्वांनसंशयः ॥ एवमुक्तेततोहासंबलिर्मुक्त्वेनमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ श्रूयतामभिधास्यामियत्त्वंपृच्छसिरावण ॥ यएषपुरुषःश्यामो
द्वारेतिष्ठतिनित्यदा ॥ ३२ ॥ एतेनदानवेंद्राश्चतथान्येबलवत्तराः ॥ वशंनीताबलवतापूर्वेपूर्वतराश्चये ॥ ३३ ॥ बद्धःसोहमनेनैवंकृतांतोदुरतिक्रमः ॥ क
एनंपुरुषोलोकेवंचयिष्यतिमानवः ॥ ३४ ॥ सर्वभूतापहर्तावैयएषद्वारितिष्ठति ॥ कर्ताकारयिताचैवधाताचभुवनेश्वरः ॥ ३५ ॥ नत्वंवेदनचैवाहंभूतभ
व्यभवत्प्रभुः ॥ कलिश्चैवैषकालश्चसर्वभूतापहारकः ॥ ३६ ॥ लोकत्रयस्यसर्वस्यहर्तास्रष्टातथैवच ॥ संहरत्येषभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ ३७ ॥ पुन
श्चसृजतेसर्वमनाद्यंतंमहेश्वरः ॥ इष्टंचैवहिदत्तंचहुतंचैवनिशाचर ॥ ३८ ॥ सर्वमेवहिलोकेशोधातागोप्तानसंशयः ॥ नैवंविधंमहद्भूतंविद्यतेभुवनत्रये
॥ ३९ ॥ अहंत्वंचैवपौलस्त्ययेचान्येपूर्ववत्तराः ॥ नेतात्येषांमहद्भूतंपशुंरशनयायथा ॥ ४० ॥ वृत्रोदनुःशुकःशंभुर्निशुंभःशुंभएवच ॥ कालनेमिश्चप्र
ह्लादिःकूटोवैरोचनोमृदुः ॥ ४१ ॥

यमलार्जुनौचकंसश्चकैटभोमधुनासह ॥ एतेतपंतिद्योतंतिवांतिवर्षंतिचैवहि ॥ ४२ ॥ सर्वैःक्रतुशतैरिष्टंसर्वैस्तप्तंमहत्तपः ॥ सर्वेतेसुमहात्मानःसर्वेवैयो
गधर्मिणः ॥ ४३ ॥ सर्वैरैश्वर्यमासाद्यभुक्तंभोगैर्महत्तरैः ॥ दत्तमिष्टमधीतंचप्रजाश्चपरिपालिताः ॥ ४४ ॥ स्वपक्षेष्वनुगोप्तारःप्रहंतारःपरेष्वपि ॥ सामरेष्वपि
लोकेषुनैतेषांविद्यतेसमं ॥ ४५ ॥ शूरास्त्वभिजनोपेताःसर्वशास्त्रार्थपारगाः ॥ सर्वविद्याप्रवेत्तारःसंग्रामेष्वनिवर्तकाः ॥ ४६ ॥ सर्वैस्त्रिदशराज्यानिकारिता
निमहात्मभिः ॥ युद्धेसुरगणाःसर्वेनिर्जिताश्चसहस्रशः ॥ ४७ ॥ देवानामप्रियेसक्ताःस्वपक्षपरिपालकाः ॥ प्रमत्ताश्चोपसक्ताश्चबालार्कसमतेजसः ॥ ४८ ॥
यस्तुदेवान्प्रधर्षेततदेषांविष्णुरीश्वरः ॥ उपायपूर्वकंनाशंसवेत्ताभगवान्हरिः ॥ ४९ ॥ प्रादुर्भावंविकुरुतेयेनैतन्निधनंनयेत् ॥ पुनरेवात्मनात्मानमधिष्ठा
यसतिष्ठति ॥ ५० ॥ एवमेतेनदेवेनदानवेंद्रामहात्मना ॥ तेहिसर्वेक्षयंनीताबलिनःकामरूपिणः ॥ ५१ ॥ समरेचदुराधर्षाःश्रूयंतेयेऽपराजिताः ॥ तेपि
नीतामहद्भूताःकृतांतबलचोदिताः ॥ ५२ ॥ एवमुक्त्वाथप्रोवाचराक्षसंदानवेश्वरः ॥ यदेतद्दृश्यतेवीरचक्रंदीप्तानलोपमं ॥ ५३ ॥ एतद्गृहीत्वागच्छत्वंमम
पार्श्वंमहाबल ॥ ततोहंतवव्याख्यास्येमुक्तिकारणमव्ययं ॥ ५४ ॥ तत्कुरुष्वमहाबाहोमाविलंबस्वरावण ॥ एतच्छ्रुत्वागतोरक्षःप्रहसंश्चमहाबलः ॥ ५५ ॥
यत्रस्थितंमहादिव्यंकुंडलंरघुनंदन ॥ लीलयोत्पाटनंचक्रेरावणोबलदर्पितः ॥ ५६ ॥ नचचालयितुंशक्तोरावणोभूत्कथंचन ॥ लज्जयासपुनर्भूयोयत्नंच
क्रेमहाबलः ॥ ५७ ॥ उत्क्षिप्तमात्रेदिव्येचपपातभुविराक्षसः ॥ छिन्नमूलोयथाशालोरुधिरौघपरिप्लुतः ॥ ५८ ॥ एतस्मिन्नंतरेजज्ञेशब्दःपुष्पकसंभवः ॥
राक्षसेंद्रस्यसचिवैर्मुक्तोहाहाकृतोमहान् ॥ ५९ ॥ ततोरक्षोमुहूर्तेनचेतनांलब्ध्वचोत्थितं ॥ लज्जयावनतीभूतंबलिर्वाक्यमुवाचह ॥ ६० ॥ आगच्छराक्षस
श्रेष्ठवाक्यंशृणुमयोदितं ॥ यत्त्वयाचोद्यतंवीरकुंडलंमणिभूषितं ॥ ६१ ॥ एतद्धिपूर्वजस्यासीत्कर्णाभरणमीक्ष्यतां ॥ एतत्पतितवच्चैवमत्रभूमौमहाब
ल ॥ ६२ ॥ अन्यत्पर्वतसानौहिपतितंकुंडलादनु ॥ मुकुटंवेदिसामीप्येपतितंयुध्यतोभुवि ॥ ६३ ॥ हिरण्यकशिपोःपूर्वंममपूर्वपितामहात् ॥ नतस्यका
लोमृत्युर्वानव्याधिर्नविहिंसकाः ॥ ६४ ॥

नदिवामरणंतस्यनरात्रौसंध्ययोर्नहि ॥ नशुष्केणनचार्द्रेणनचशस्त्रेणकेनचित् ॥ ६५ ॥ विद्यतेराक्षसश्रेष्ठतस्यनास्त्रेणकेनचित् ॥ प्रह्लादेनसमंचक्रेवादं
परमदारुणं ॥ ६६ ॥ तस्यवादेसमुत्पन्नेधीरोलोकभयंकरः ॥ सर्ववर्यस्यवीरस्यप्रह्लादस्यमहात्मनः ॥६७॥ उत्पन्नोराक्षसश्रेष्ठनृसिंहाकृतिरूपधृक् ॥ दृष्टं
चतेनरौद्रेणक्षुब्धंसर्वमशेषतः ॥ ६८ ॥ ततउद्धृत्यबाहुभ्यांनखैर्निन्येयमक्षयं ॥ एषतिष्ठतिद्वारस्थोवासुदेवोनिरंजनः ॥ ६९ ॥ तस्यदेवाधिदेवस्यगद
तोमेशृणुष्वह ॥ वाक्यंपरमभावेनयदितेवर्ततेहृदि ॥ ७० ॥ इंद्राणांचसहस्राणिसुराणामयुतानिच ॥ ऋषीणांचैवमुख्यानांशतान्यब्दसहस्रशः ॥ ७१ ॥
वशंनीतानिसर्वाणियएषद्वारितिष्ठति ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ ७२ ॥ मयाप्रेतेश्वरोदृष्टःकृतांतःसहमृत्युना ॥ पाशहस्तोमहाज्वाल
ऊर्ध्वरोमाभयानकः ॥ ७३ ॥ दंष्ट्रालोविद्युज्जिह्वश्चसर्पवृश्चिकरोमवान् ॥ रक्ताक्षोभीमवेगश्चसर्वसत्त्वभयंकरः ॥७४॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यःसमरेष्वनि
वर्तकः ॥ पापानांशासिताचैवसमयायुधिनिर्जितः ॥ ७५ ॥ नचमेतत्रभीःकाचिद्व्यथावादानवेश्वर ॥ एनंतुनाभिजानामितद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ७६ ॥ रा
वणस्यवचःश्रुत्वाबलिर्वैरोचनोब्रवीत् ॥ एषत्रैलोक्यधाताचहरिर्नारायणःप्रभुः ॥ ७७ ॥ अनंतःकपिलोजिष्णुर्नरसिंहोमहाद्युतिः ॥ क्रतुधामासुधामा
चपाशहस्तोभयानकः ॥ ७८ ॥ द्वादशादित्यसदृशःपुराणपुरुषोत्तमः ॥ नीलजीमूतसंकाशःसुरनाथःसुरोत्तमः ॥७९ ॥ ज्वालामालीमहाबाहोयोगीभक्त
जनप्रियः ॥ एषधारयतेलोकानेषवैसृजतेप्रभुः ॥ ८० ॥ एषसंहरतेचैवकालोभूत्वामहाबलः ॥ एषयज्ञश्चयाज्यश्चचक्रायुधधरोहरिः ॥ ८१ ॥ सर्वदेव
मयश्चैवसर्वभूतमयस्तथा ॥ सर्वलोकमयश्चैवसर्वज्ञानमयस्तथा ॥८२ ॥ सर्वरूपीमहारूपीबलदेवोमहाभुजः ॥ वीरहावीरचक्षुष्मांस्त्रैलोक्यगुरुरव्ययः
॥८३ ॥ एनंमुनिगणाःसर्वेचिंतयंतीहमोक्षिणः ॥ यएनंवेत्तिपुरुषंनचपापैर्विलिप्यते ॥ ८४ ॥ स्मृत्वास्तुत्वातथेष्ट्वाचसर्वमस्माद्वाप्यते ॥ एतच्छ्रुत्वा
तुवचनंरावणोनिर्ययौतदा ॥ ८५ ॥ क्रोधसंरक्तनयनउद्यतास्त्रोमहाबलः ॥ तथाभूतंचतंदृष्ट्वाहरिर्मुसलधृक्प्रभुः ॥ ८६ ॥ नैनंहन्म्यधुनापापंचिंतयित्वे
तिरूपधृक् ॥ अंतर्धानंगतोरामब्रह्मणःप्रियकाम्यया ॥ ८७ ॥

नचतंपुरुषंतत्रपश्यतेरजनीचरः ॥ हर्षान्नादंविमुंचन्वैनिष्क्रामन्वरुणालयात् ॥ ८८ ॥ येनैवसंप्रविष्टःसपथातेनैवनिर्ययौ ॥ ८९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा
मायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथसंचिंत्यलंकेशःसूर्यलोकंजगामह ॥ मेरुशृंगेवरेरम्येउषित्वातत्रशर्वरीं ॥ १ ॥
पुष्पकंतत्समारुह्यरवेस्तुरगसन्निभं ॥ नानापातगतिर्दिव्यंविहारवियतिस्थितं ॥ २ ॥ यत्रापश्यद्रविंदेवंसर्वतेजोमयंशुभं ॥ वरकांचनकेयूररत्नांबरविभू
षितं ॥ ३ ॥ कुंडलाभ्यांशुभाभ्यांतुभ्राजन्मुखविकासितं ॥ केयूरनिष्काभरणंरक्तमालावलंबिनं ॥ ४ ॥ रक्तचंदनदिग्धांगंसहस्रकिरणोज्वलं ॥ तमादिदे
वमादित्यमुच्चैःश्रवसवाहनं ॥ ५ ॥ अनाद्यंतममध्यंचलोकसाक्षिजगत्पतिं ॥ तंदृष्ट्वाप्रवरंदेवंरावणोरक्षसांवरः ॥ ६ ॥ सप्रहस्तमुवाचाथरवितेजोबला
र्दितः ॥ गच्छामात्यवदस्वैनंनिदेशान्ममशासनं ॥ ७ ॥ युद्धार्थंरावणःप्राप्तोयुद्धंतस्यप्रदीयतां ॥ निर्जितोस्मीतिवाब्रूहिपक्षमेकतरंकुरु ॥ ८ ॥ तस्यतद्वच
नाद्रक्षःसूर्यस्यांतिकमागमत् ॥ पिंगलंदंडिनंचैवपश्यतेद्वारपालकौ ॥ ९ ॥ ताभ्यामाख्यायतत्सर्वंरावणस्यविनिश्चयं ॥ तूष्णीमास्तेप्रहस्तस्तुतत्रतेजोंशु
दीपितः ॥ १० ॥ दंडीगतोरवेःपार्श्वेप्रणम्याख्यातवान्रवेः ॥ श्रुत्वातुसूर्यस्तद्वृत्तंदंडिनोरावणस्यह ॥ ११ ॥ उवाचवचनंधीमान्बुद्धिपूर्वंक्षपापहः ॥ गच्छ
दंडिन्जयस्वैनंनिर्जितोस्मीतिवावद ॥ १२ ॥ यत्तेऽभिकांक्षितंकार्षीःकंचित्कालंक्षपाचरं ॥ सगत्वावचनात्तस्यराक्षसस्यमहात्मनः ॥ १३ ॥ कथयामा
सतत्सर्वंसूर्योक्तवचनंतदा ॥ सश्रुत्वावचनंतस्यदंडिनोराक्षसेश्वरः ॥ घोषयित्वाजगामाथस्वजयंराक्षसाधिपः ॥ १४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मी
कीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथसंचिंत्यलंकेशःसोमलोकंजगामह ॥ मेरुशृंगवरेरम्येरजनीमुष्यवीर्यवान् ॥ १ ॥ अथ
स्यंदनमारूढोदिव्यस्रगनुलेपनः ॥ अप्सरोगणमुख्येनसेव्यमानस्तुगच्छति ॥ २ ॥ रतिश्रांतोप्सरोंकेषुचुंबितःसविबुध्यते ॥ दृष्टस्तुपुरुषस्तेनदृष्ट्वाकौतूह
लान्वितः ॥ ३ ॥ अथापश्यदृषिंतत्रदृष्ट्वाचैवमुवाचतं ॥ स्वागतंतवदेवर्षेकालेनैवागतोह्यसि ॥ ४ ॥ कोयंस्यंदनमारूढोह्यप्सरोगणसेवितः ॥ निर्लज्जइ
वसंयातिभयस्थानंनविंदति ॥ ५ ॥ रावणेनैवमुक्तस्तुपर्वतोवाक्यमब्रवीत् ॥ शृणुवत्सयथातत्त्वंवक्ष्येचाहंमहामते ॥ ६ ॥

अनेननिर्जितालोकाब्रह्माचैवाभितोषितः ॥ एषगच्छतिमोक्षायसुसुखंस्थानमुत्तमं ॥ ७ ॥ तपसानिर्जितायद्वद्वर्वतोराक्षसाधिप ॥ प्रयातिपुण्यकृत्तद्व
त्सोमंपीत्वानसंशयः ॥ ८ ॥ त्वंतुराक्षसशार्दूलशूरःसत्यपराक्रमः ॥ नैवेदृशेषुकुर्व्वंतिबलिनोधर्मचारिषु ॥ ९ ॥ अथापश्यद्रथवरंमहाकायंमहौजसं ॥
जाज्वल्यमानंवपुषागीतवादित्रनिःस्वनैः ॥ १० ॥ कैषगच्छतिदेवर्षेभ्राजमानोमहाद्युतिः ॥ किन्नरैश्चप्रगायद्भिर्नृत्यद्भिश्चमनोरमं ॥ ११ ॥ श्रुत्वाचैनमु
वाचाथपर्वतोमुनिसत्तमः ॥ एषशूरोरणेयोद्धासंग्रामेष्वनिवर्तकः ॥ १२ ॥ युध्यमानस्तथैवेषप्रहारैर्जर्जरीकृतः ॥ कृतीशूरोरणेजेतास्वाम्यर्थेत्यक्तजीवि
तः ॥ १३ ॥ संग्रामेनिहतोऽमित्रैर्हत्वाचसमरेबहून् ॥ इंद्रस्यातिथिरेवैषअथवायत्रगच्छति ॥ १४ ॥ नृत्यगीतपरैर्लोकैःसेव्यतेनरसत्तमः ॥ पप्रच्छराव
णोभूयःकोयंयात्यर्कसन्निभः ॥ १५ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वापर्वतोवाक्यमब्रवीत् ॥ यएषदृश्यतेराजन्विमानेसर्वकांचने ॥ १६ ॥ अप्सरोगणसंयुक्तेपूर्ण
चंद्रनिभाननः ॥ सुवर्णदोमहाराजविचित्राभरणांबरः ॥ १७ ॥ एषगच्छतिशीघ्रेणयानेनतुमहाद्युतिः ॥ पर्वतस्यवचःश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥
॥ १८ ॥ एतेवैयांतिराजानोब्रूहित्वमृषिसत्तम ॥ कोत्यत्रयाचितोदद्याद्युद्धातिथ्यंममाद्यवै ॥ १९ ॥ तंममाख्याहिधर्मज्ञपितामेत्वंहिधर्मतः ॥ एवमुक्तः
प्रत्युवाचरावणंपर्वतस्तदा ॥ २० ॥ स्वर्गार्थिनोमहाराजनैतेयुद्धार्थिनोनृपाः ॥ वक्ष्यामितेमहाभागयस्तेयुद्धंप्रदास्यति ॥ २१ ॥ सतुराजामहातेजाःस
प्तद्वीपेश्वरोमहान् ॥ मांधातेत्यभिविख्यातःसतेयुद्धंप्रदास्यति ॥ २२ ॥ पर्वतस्यवचःश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ कुतोसौतिष्ठतेराजातत्समाचक्ष्व
सुव्रत ॥ २३ ॥ सोहंयास्यामितत्रैवयत्रासौनरपुंगवः ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वामुनिर्वचनमब्रवीत् ॥ २४ ॥ युवनाश्वसुतोराजामांधाताराजसत्तमः ॥
सप्तद्वीपसमुद्रांतांजित्वेहाभ्यागमिष्यति ॥ २५ ॥ अथापश्यन्महाबाहुस्त्रैलोक्येवरदर्पितः ॥ अयोध्यायाःपतिंवीरंमांधातारंनृपोत्तमं ॥ २६ ॥ सप्तद्वी
पाधिपंयांतंस्यंदनेनविराजता ॥ कांचनेनविचित्रेणमाहेंद्राभेणभास्वता ॥ २७ ॥ जाज्वल्यमानंरूपेणदिव्यगंधानुलेपनं ॥ तमुवाचदशग्रीवोयुद्धं
मेदीयतामिति ॥ २८ ॥

एवमुक्तोदशग्रीवंप्रहस्येदमुवाचह ॥ यदितेजीवितंनेष्टंततोयुध्यस्वराक्षस ॥ २९ ॥ मांधातुर्वचनंश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ वरुणस्यकुबेरस्ययमस्या
पिनविव्यथे ॥ ३० ॥ किंपुनर्मानुषात्त्वत्तोरावणोभयमाविशेत् ॥ एवमुक्त्वाराक्षसेंद्रःक्रोधात्संप्रज्वलन्निव ॥ ३१ ॥ आज्ञापयामासतदाराक्षसान्युद्धदुर्म
दान् ॥ अथक्रुद्धास्तुसचिवारावणस्यदुरात्मनः ॥ ३२ ॥ ववर्षुःशरजालानिक्रुद्धायुद्धविशारदाः ॥ अथराज्ञाबलवताकंकपत्रैःशिलाशितैः ॥ ३३ ॥ इषु
भिस्ताडिताःसर्वेप्रहस्तशुकसारणाः ॥ महोदरविरूपाक्षाकंपनपुरोगमाः ॥ ३४ ॥ अथप्रहस्तस्तुनृपमिषुवर्षैरवाकिरत् ॥ अप्राप्तानेवतान्सर्वान्प्रचिच्छे
दनृपोत्तमः ॥ ३५ ॥ भुशुंडीभिश्चभल्लैश्चभिंदिपालैश्चतोमरैः ॥ नरराजेनदह्यंतेतृणभाराइवाग्निना ॥ ३६ ॥ ततोनृपवरःक्रुद्धःपंचभिःप्राबिभेदतं ॥ तोम
रैश्चमहावेगैःपुनःक्रौंचमिवाग्निजः ॥ ३७ ॥ ततोमुद्गरमामयित्वामुद्गरंयमसंनिभं ॥ प्राहरत्सोऽतिवेगेनराक्षसस्यरथंप्रति ॥ ३८ ॥ सपपातमहावेगोमुद्ग
रोवज्रसन्निभः ॥ सतूर्णपातितस्तेनरावणःशक्रकेतुवत् ॥ ३९ ॥ तदासनृपतिःप्रीत्याहर्षोद्धतबलोबभौ ॥ सकलेंदुकलाःस्पृष्ट्वायथांबुलवणांभसः ॥ ४० ॥
ततोरक्षोबलंसर्वंहाहाभूतमचेतनं ॥ परिवार्याथतंतस्थौराक्षसेंद्रंसमंततः ॥ ४१ ॥ ततश्चिरात्समाश्वस्यरावणोलोकरावणः ॥ मांधातुःपीडयामासदेहं
लंकेश्वरोभृशं ॥ ४२ ॥ मूर्छितंतुनृपंदृष्ट्वाप्रहृष्टास्तेनिशाचराः ॥ चुकुशुःसिंहनादांश्चप्रक्ष्वेलंतोमहाबलाः ॥ ४३ ॥ लब्धसंज्ञोमुहूर्तेनअयोध्याधिपतिस्त
दा ॥ दृष्ट्वातंमंत्रिभिःशत्रुंपूज्यमानंनिशाचरैः ॥ ४४ ॥ जातकोपोदुराधर्षश्चंद्रार्कसदृशद्युतिः ॥ महताशरवर्षेणपातयद्राक्षसंबलं ॥ ४५ ॥ चापस्यैवनि
नादेनतस्यबाणरवेणच ॥ संचचालततःसैन्यमुद्धूतइवसागरः ॥ ४६ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरंनरराक्षससंकुलं ॥ अथाविष्टौमहात्मानौनरराक्षससत्तमौ ॥ ४७ ॥
कार्मुकासिधरौवीरौवीरासनगतौतदा ॥ मांधातारावणंचैवरावणश्चैवतंनृपं ॥ ४८ ॥ क्रोधेनमहताविष्टौशरवर्षमुमोचतुः ॥ तौपरस्परसंक्षोभात्प्रहारैः
क्षतविक्षतौ ॥ ४९ ॥ कार्मुकेऽस्त्रंसमाधायरौद्रमस्त्रममुंचत ॥ आग्नेयेनतुमांधातातदस्त्रंपर्यवारयत् ॥ ५० ॥ गांधर्वेणदशग्रीवोवारुणेनचराजराट् ॥ गृ
हीत्वासतुब्रह्मास्त्रंसर्वभूतभयावहं ॥ ५१ ॥

वेदयामासमांधातादिव्यंपाशुपतंमहत् ॥ तदस्त्रंघोररूपंतुत्रैलोक्यभयवर्धनं ॥ ५२ ॥ दृष्ट्वात्रस्तानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ वरदानात्तुरुद्रस्यतप
साराधितंमहत् ॥ ५३ ॥ ततःसंकंपतेसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरं ॥ देवाःसंकंपिताःसर्वेलयंनागाश्चसंगताः ॥ ५४ ॥ अथतौमुनिशार्दूलौध्यानयोगादपश्य
तां ॥ पुलस्त्योगालवश्चैववारयामासतंनृपं ॥ ५५ ॥ सोपालंभैश्चविविधैर्वाक्यैराक्षससत्तमं ॥ तौतुकृत्वातदाप्रीतिंनरराक्षसयोस्तदा ॥ संप्रस्थितौसुसं
हृष्टौपथायेनैवचागतौ ॥ ५६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ गताभ्यामथविप्राभ्यांराव
णोराक्षसाधिपः ॥ दशयोजनसाहस्रंप्रथमंतुमरुत्पथं ॥ १ ॥ यत्रतिष्ठंतिनित्यंहिहंसाःसर्वगुणान्विताः ॥ अथऊर्ध्वंतुगत्वावैमरुत्पथमनुत्तमं ॥ २ ॥ दश
योजनसाहस्रंतदेवपरिगण्यते ॥ तत्रसन्निहितामेघास्त्रिविधानित्यशःस्थिताः ॥ ३ ॥ आग्नेयाःपक्षिणोब्राह्मास्त्रिविधास्तत्रतेस्थिताः ॥ अथगत्वातृतीयं
तुवायोःपंथानमुत्तमं ॥ ४ ॥ नित्यंयत्रस्थिताःसिद्धाश्चारणाश्चमनस्विनः ॥ दशैवतुसहस्राणियोजनानांतथैवच ॥ ५ ॥ चतुर्थंवायुमार्गंतुशीघ्रंगत्वापरंत
प ॥ वसंतियत्रनित्यस्थाभूताश्चसविनायकाः ॥ ६ ॥ अथगत्वासवैशीघ्रंपंचमंवायुगोचरं ॥ दशैवचसहस्राणियोजनानांतथैवच ॥ ७ ॥ गंगायत्रसरि
च्छ्रेष्ठानागावैकुमुदादयः ॥ कुंजरास्तत्रतिष्ठंतियेतुमुंचंतिसीकरं ॥ ८ ॥ गंगातोयेषुक्रीडंतिपुण्यंवर्षंतिसर्वशः ॥ ततोरविकरभ्रष्टंवायुनापेशलीकृतं ॥ ९ ॥
जलंपुण्यंप्रपततिहिमंवर्षतिराघव ॥ ततोजगामषष्ठंसवायुमार्गंमहाद्युते ॥ १० ॥ योजनानांसहस्राणिदशैवतुसराक्षसः ॥ यत्रास्तेगरुडोनित्यंज्ञातिबां
धवसत्कृतः ॥ ११ ॥ दशैवतुसहस्राणियोजनानांतथोपरि ॥ सप्तमेवायुमार्गेचयत्रैतेऋषयःस्मृताः ॥ १२ ॥ अतऊर्ध्वंतुगत्वावैसहस्राणिदशैवतु ॥ अ
ष्टमंवायुमार्गंतुयत्रगंगाप्रतिष्ठिता ॥ १३ ॥ आकाशगंगाविख्याताआदित्यपथसंस्थिता ॥ वायुनाधार्यमाणासामहावेगामहास्वना ॥ १४ ॥ अतऊ
र्ध्वंप्रवक्ष्यामिचंद्रमायत्रतिष्ठति ॥ अशीतिंतुसहस्राणियोजनानांप्रमाणतः ॥ १५ ॥ चंद्रमास्तिष्ठतेयत्रनक्षत्रग्रहसंयुतः ॥ शतंशतसहस्राणिरश्मयश्चंद्र
मंडलात् ॥ १६ ॥ प्रकाशयंतिलोकांस्तुसर्वसत्त्वसुखावहाः ॥ ततोदृष्ट्वादशग्रीवंचंद्रमानिर्दहन्निव ॥ १७ ॥

सतुशीताग्निनाशीघ्रंप्रादहद्रावणंतदा ॥ नासहंस्तस्यसचिवाःशीताग्निभयपीडिताः ॥ १८ ॥ रावणंजयशब्देनप्रहस्तोऽथैनमब्रवीत् ॥ राजन्शीतेनवध्या
मोनिवर्तामइतोवयं ॥ १९ ॥ चंद्ररश्मिप्रतापेनरक्षसांभयमाविशत् ॥ स्वभावएषराजेंद्रशीतांशोर्दहनात्मकः ॥ २० ॥ एतच्छ्रुत्वाप्रहस्तस्यरावणःक्रोध
मूर्च्छितः ॥ विस्फार्यधनुरुद्यम्यनाराचैस्तमपीडयत् ॥ २१ ॥ अथब्रह्मातदागच्छत्सोमलोकंत्वरान्वितः ॥ दशग्रीवमहाबाहोसाक्षाद्विश्रवसःसुत ॥ २२ ॥
गच्छशीघ्रमितःसौम्यमाचंद्रंपीडयस्ववै ॥ लोकस्यहितकामोवैद्विजराजोमहाद्युतिः ॥ २३ ॥ मंत्रंचसंप्रदास्यामिप्राणात्ययगतिर्यदा ॥ यस्त्वेतंसंस्मरे
न्मंत्रंनासौमृत्युमवाप्नुयात् ॥ २४ ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रांजलिर्देवमब्रवीत् ॥ यदितुष्टोसिमेदेवलोकनाथमहाव्रत ॥ २५ ॥ यदिमंत्रश्चमेदेयोदीयतांम
मधार्मिक ॥ यंजप्त्वाहंमहाभागसर्वदेवेषुनिर्भयः ॥ २६ ॥ असुरेषुचसर्वेषुदानवेषुपतत्रिषु ॥ त्वत्प्रसादात्तुदेवेशस्यामजेयोनसंशयः ॥ २७ ॥ एवमु
क्तोदशग्रीवंब्रह्मावचनमब्रवीत् ॥ प्राणात्ययेषुजप्तव्योननित्यंराक्षसाधिप ॥ २८ ॥ अक्षसूत्रंगृहीत्वातुजपेन्मंत्रमिमंशुभं ॥ जप्त्वातुराक्षसपतेत्वमजेयो
भविष्यसि ॥ २९ ॥ अजप्त्वाराक्षसपतेनतेसिद्धिर्भविष्यति ॥ शृणुमंत्रंप्रवक्ष्यामियेनराक्षसपुंगव ॥ ३० ॥ मंत्रस्यकीर्तनादेवप्राप्स्यसेसमरेजयं ॥ न
मस्तेदेवदेवेशसुरासुरनमस्कृत ॥ ३१ ॥ भूतभव्यमहादेवहरिपिंगललोचन ॥ बालस्त्वंवृद्धरूपीचवैयाघ्रवसनच्छद ॥ ३२ ॥ अर्चनीयोसिदेवत्वंत्रैलो
क्यप्रभुरीश्वरः ॥ हरोहरितनेमीचयुगांतदहनोऽवलः ॥ ३३ ॥ गणेशोलोकशंभुश्चलोकपालोमहाभुजः ॥ महाभागोमहाशूलीमहादंष्ट्रीमहेश्वरः ॥ ३४ ॥
कालश्चबलरूपीचनीलग्रीवोमहोदरः ॥ देवांतगस्तपोंतश्चपशूनांपतिरव्ययः ॥ ३५ ॥ शूलपाणिर्वृषःकेतुर्नेतागोप्ताहरोहरिः ॥ जटीमुंडीशिखंडीचलकु
टीचमहायशाः ॥ ३६ ॥ भूतेश्वरोगणाध्यक्षःसर्वात्मासर्वभावनः ॥ सर्वगःसर्वहारीचस्रष्टाचगुरुरव्ययः ॥ ३७ ॥ कमंडलुधरोदेवःपिनाकीधूर्जटिस्तथा ॥
माननीयश्चओंकारोवरिष्ठोज्येष्ठसामगः ॥ मृत्युश्चमृत्युभूतश्चपारियात्रश्चसुव्रतः ॥ ३८ ॥ ब्रह्मचारीगुहावासीवीणापणवतूणवान् ॥ अमरोदर्शनीयश्च
बालसूर्यनिभस्तथा ॥ ३९ ॥

श्मशानवासीभगवानुमापतिरनिंदितः ॥ भगस्याक्षिनिपातीचपूष्णोदशननाशनः ॥ ४० ॥ ज्वरहर्तापाशहस्तःप्रलयःकालएवच ॥ उल्कामुखोग्निके
तुश्चमुनिर्दीप्तोविशांपतिः ॥ ४१ ॥ उन्मादोवेपनकरश्चतुर्थोलोकसत्तमः ॥ वामनोवामदेवश्चप्राक्प्रदक्षिणवामनः ॥ ४२ ॥ भिक्षुश्चभिक्षुरूपीचत्रिज
टीकुटिलःस्वयं ॥ शक्रहस्तप्रतिष्टंभीवसूनांस्तंभनस्तथा ॥४३॥ ऋतुर्ऋतुकरःकालोमधुर्मधुकलोचनः ॥ वानस्पत्योवाजसनोनित्यमाश्रमपूजितः॥४४॥
जगद्धाताचकर्ताचपुरुषःशाश्वतोधुवः ॥ धर्माध्यक्षोविरूपाक्षस्त्रिधर्माभूतभावनः ॥ ४५ ॥ त्रिनेत्रोबहुरूपश्चसूर्यायुतसमप्रभः ॥ देवदेवोतिदेवश्चचंद्रां
कितजटस्तथा ॥ ४६ ॥ नर्तकोलासकश्चैवपूर्णेंदुसदृशाननः ॥ ब्रह्मण्यश्चशरण्यश्चसर्वजीवमयस्तथा ॥ ४७ ॥ सर्वतूर्यनिनादीचसर्वबंधविमोक्षकः ॥
मोहनोबंधनश्चैवसर्वदानिधनोत्तमः ॥ ४८ ॥ पुष्पदंतोविभागश्चमुख्यःसर्वहरस्तथा ॥ हरिश्मश्रुर्धनुर्धारीभीमोभीमपराक्रमः ॥ ४९ ॥ मयाप्रोक्तमि
दंपुण्यंनामाष्टशतमुत्तमं ॥ सर्वपापहरंपुण्यंशरण्यंशरणार्थिनां ॥ ५० ॥ जपमेतद्दशग्रीवकुर्याच्छत्रुविनाशनं ॥ ५१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मी
कीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥दत्वातुरावणस्यैवंवरंसकमलोद्भवः ॥ पुनरेवागमक्षिप्रंब्रह्मलोकंपितामहः ॥ १ ॥ रावणो
पिवरंलब्ध्वापुनरेवागमत्तथा ॥ केनचित्त्वथकालेनरावणोलोकरावणः ॥ २ ॥ पश्चिमार्णवमागच्छत्सचिवैःसहराक्षसः ॥ द्वीपस्थोदृश्यतेतत्रपुरुषःपाव
कप्रभः ॥ ३ ॥ महाजांबूनदप्रख्यएकएवव्यवस्थितः ॥ दृश्यतेभीषणाकारोयुगांतानलसन्निभः ॥ ४ ॥ देवानामिवदेवेशोग्रहाणामिवभास्करः ॥ शर
भाणांयथासिंहोहस्तिष्वैरावतोयथा ॥ ५ ॥ पर्वतानांयथामेरुःपारिजातश्चशाखिनां ॥ तथातंपुरुषंदृष्ट्वास्थितंमध्येमहाबलं ॥ ६ ॥ अब्रवीच्चदशग्रीवोयु
द्धंमेदीयतामिति ॥ अभवत्तस्यसादृष्टिर्ग्रहमालाइवाकुला ॥ ७ ॥ दंतान्संदशतःशब्दोयंत्रस्येवाभिभिद्यतः ॥ जगर्जोच्चैःसबलवान्सहामात्योदशाननः
॥ ८ ॥ सगर्जन्विविधैर्नादैर्लंबहस्तंभयानकं ॥ दंष्ट्रालंविकटंचैवकंबुग्रीवंमहोरसं ॥ ९ ॥ मंडूककुक्षिंसिंहास्यंकैलासशिखरोपमं ॥ पद्मपादतलंभीमंरक्त
तालुकरांबुजं ॥ १० ॥ महानादंमहाकायंमनोनिलसमंजवे ॥ भीममाबद्धतूणीरंसघंटाबद्धचामरं ॥ ११ ॥

ज्वालामालापरिक्षिप्तंकिंकिणीजालनिःस्वनं ॥ मालयास्वर्णपद्मानांकंठदेशेऽवलंबया ॥ १२ ॥ ऋग्वेदमिवशोभंतंपद्ममालाविभूषितं ॥ सोंजनाचलसं
काशंकांचनाचलसन्निभं ॥ १३ ॥ प्राहरद्राक्षसपतिःशूलशक्त्यृष्टिपट्टिशैः ॥ द्वीपिनासर्सिहइवऋषभेणेवकुंजरः ॥ १४ ॥ सुमेरुरिवनागेंद्रैर्नदीवेगैरिवा
र्णवः ॥ अकंपमानःपुरुषोराक्षसंवाक्यमब्रवीत् ॥ १५ ॥ युद्धश्रद्धांहितेरक्षोनाशयिष्यामिदुर्मते ॥ रावणस्यचयोवेगःसर्वलोकभयंकरः ॥ १६ ॥ तथावे
गसहस्राणिसंश्रितानितमेवहि ॥ धर्मस्तस्यतपश्चैवजगतःसिद्धिहेतुकौ ॥ १७ ॥ ऊरूत्वाश्रित्यतस्यातेमन्मथःशिश्नमाश्रितः ॥ विश्वेदेवाःकटीभागेमरु
तोबस्तिपार्श्वयोः ॥ १८ ॥ मध्येष्टौवसवस्तस्यसमुद्राःकुक्षितःस्थिताः ॥ पार्श्वादिषुदिशःसर्वाःसर्वसंधिषुमारुतः ॥ १९ ॥ पृष्ठंचभगवान्रुद्रोहृदयंचपि
तामहः ॥ पितरश्चाश्रिताःपृष्ठंहृदयंचपितामहाः ॥ २० ॥ गोदानानिपवित्राणिभूमिदानानियानिच ॥ सुवर्णवरदानानिकक्षलोमानुगानिच ॥ २१ ॥ हिम
वान्हेमकूटश्चमंदरोमेरुरेवच ॥ नरंतुतंसमाश्रित्यअस्थिभूताव्यवस्थिताः ॥ २२ ॥ पाणिर्वज्रोभवत्तस्यशरीरेद्यौरवस्थिता ॥ कृकाटिकायांसंध्याचजलवा
हाश्चयेघनाः ॥ २३ ॥ बाहूधाताविधाताचतथाविद्याधरादयः ॥ शेषश्चवासुकिश्चैवविशालाक्षइरावतः ॥ २४ ॥ कंबलाश्वतरौचोभौकर्कोटकधनंजयौ ॥
सचघोरविषोनागस्तक्षकःसोपतक्षकः ॥ २५ ॥ करजानाश्रिताश्चैवविषवीर्यमुमुक्षवः ॥ अग्निरास्यमभूत्तस्यस्कंधौरुद्रैरधिष्ठितौ ॥ २६ ॥ पक्षमासर्त
वश्चैवदंष्ट्रयोरुभयोःस्थिताः ॥ नासेकुहूरमावास्याछिद्रेषुवायवःस्थिताः ॥ २७ ॥ ग्रीवातस्याभवद्देवीवीणाचापिसरस्वती ॥ नासत्यौश्रवणेचोभौनेत्रेच
शशिभास्करौ ॥ २८ ॥ वेदांगानिचयज्ञाश्चतारारूपाणियानिच ॥ सुवृत्तानिचवाक्यानितेजांसिचतपांसिच ॥ २९ ॥ एतानिनररूपस्यतस्यदेहाश्रिता
निवै ॥ तेनवज्रप्रहारेणलब्धमात्रेणलीलया ॥ ३० ॥ पाणिनापीडितंरक्षोनिपपातमहीतले ॥ पतितंराक्षसंज्ञात्वाविद्राव्यसनिशाचरान् ॥ ३१ ॥ ऋग्वे
दप्रतिमःसोथपद्ममालाविभूषितः ॥ प्रविवेशचपातालंनिजंपर्वतसन्निभः ॥ ३२ ॥ उत्थायचदशग्रीवआहूयसचिवान्स्वयं ॥ क्वगतःसहसाब्रूतप्रहस्त
शुकसारणाः ॥ ३३ ॥ एवमुक्तारावणेनराक्षसास्तेतदाब्रुवन् ॥ प्रविष्टःसनरोत्रैवदेवदानवदर्पहा ॥ ३४ ॥

अथसंगृह्यवेगेनगरुत्मानिवपन्नगं॥ सतुशीघ्रंबिलद्वारंसंप्रविश्यचदुर्मतिः॥३५॥प्रविवेशचतद्वारंरावणोनिर्भयस्तदा॥ सप्रविश्यचपश्यद्वैनीलांजनच
योपमान्॥ ३६॥ केयूरधारिणःशूरान्रक्तमाल्यानुलेपनान्॥ वरहाटकरत्नाद्यैर्विविधैश्चविभूषितान्॥ ३७॥ दृश्यंतेतत्रनृत्यंत्यस्तिस्रःकोट्योमहात्मनां॥
नृत्योत्सवावीतभयाविमलाःपावकप्रभाः॥ ३८॥ नृत्यंत्यःपश्यतेतांस्तुरावणोभीमविक्रमः॥ द्वारस्थोरावणस्तत्रतासुकोटिषुनिर्भयः॥ ३९॥ यथादृष्टः
सतुनरस्तुल्यांस्तानपिसर्वशः॥ एकवर्णानेकवेषानेकरूपान्महौजसः॥४०॥ चतुर्भुजान्महोत्साहांस्तत्रापश्यत्सराक्षसः॥ तांस्तुदृष्ट्वादशग्रीवऊर्ध्वरोमाब
भूवह॥ ४१॥ स्वयंभुवादत्तवरस्ततःशीघ्रंविनिर्ययौ॥ अथापश्यत्परंतत्रपुरुषंशयनेस्थितं ॥ ४२ ॥ पांडुरेणमहार्हेणशयनासनवेश्मना॥ शेतेसपुरुष
स्तत्रपावकेनावगुंठितः॥ ४३॥ दिव्यस्रगनुलेपाचदिव्याभरणभूषिता॥ दिव्यांबरधरासाध्वीत्रैलोक्यस्यैकभूषणं ॥ ४४ ॥ वालव्यजनहस्ताचदेवीतत्र
व्यवस्थिता॥ लक्ष्मीर्देवीसपद्मावैभ्राजतेलोकसुंदरी॥४५॥ प्रविष्टःसतुरक्षेंद्रोदृष्ट्वातांचारुहासिनीं॥ जिघृक्षुःसहसासाध्वींसिंहासनसमास्थितां॥४६॥
विनापिसचिवैस्तत्ररावणोदुर्मतिस्तदा॥ हस्तेग्रहीतुमन्विच्छन्मन्मथेनवशीकृतः ॥ ४७॥ सुप्तमाशीविषंयद्वद्रावणःकालनोदितः॥ अथसुप्तोमहाबाहुः
पावकेनावगुंठितः॥ ४८॥ ग्रहीतुकामंतंज्ञात्वाव्यपविद्धपटंतदा॥ जहासोच्चैर्भृशंदेवस्तंदृष्ट्वाराक्षसाधिपं॥४९॥तेजसासहसादीप्तोरावणोलोकरावणः॥
रुत्तमूलोयथाशाखीनिपपातमहीतले॥५०॥ पतितंराक्षसंज्ञात्वावचनंचेदमब्रवीत्॥ उत्तिष्ठराक्षसश्रेष्ठमृत्युस्तेनाद्यविद्यते॥५१॥ प्रजापतिवरोरक्ष्यस्ते
नजीवसिराक्षस॥ गच्छरावणविस्रब्धोनाधुनामरणंतव॥ ५२॥ लब्धसंज्ञोमुहूर्तेनरावणोभयमाविशत्॥ एवमुक्तस्तदोत्थायरावणोदेवकंटकः॥५३॥
लोमहर्षणमापन्नोत्यब्रवीत्तंमहाद्युतिं॥ कोभवान्वीर्यसंपन्नोयुगांतानलसन्निभः॥ ५४॥ब्रूहित्वंकोभवान्देवकुतोभूत्वाव्यवस्थितः॥ एवमुक्तस्ततोदेवो
रावणेनदुरात्मना॥ ५५॥ प्रत्युवाचहसन्देवोमेघगंभीरयागिरा॥ किंतेमयादशग्रीववध्योसिनचिरान्मम ॥ ५६॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रांजलिर्वाक्यम
ब्रवीत्॥ प्रजापतेस्तुवचनान्नाहंमृत्युपथंगतः॥ ५७॥ ॥ ३८ ॥

एतदंतंप्रक्षिप्तं अथलंकागतेनहतभर्तृकायाःस्वसुराश्वासनं निवर्तमानइति ॥ १ ॥ रक्षंइतिसंबुद्धिः कन्याअनूढा स्त्रीसभर्तृका ॥ २ ॥ ३ ॥ अग्न्यर्चिषांतुल्यं शोकाग्निनाभयेनचसंभ

नसजातोजनिष्योवाममतुल्यःसुरेष्वपि॥ प्रजापतिवरंयोहिलंघयेद्वीर्यमाश्रितः ॥५८॥ नतत्रपरिहारोस्तिप्रयत्नश्चापिदुर्बलः॥ त्रैलोक्येतंनपश्या
मियोमेकुर्याद्वरंत्वथा॥५९॥ अमरोऽहंसुरश्रेष्ठतेनमांनाविशद्भयं॥ अथापिचभवेन्मृत्युस्त्वद्धस्तान्नान्यतःप्रभो॥६०॥ यशस्यंश्लाघनीयंचत्वद्धस्ता
न्मरणंमम॥ अथास्यगात्रेसंपश्यद्रावणोभीमविक्रमः॥ ६१॥ तस्यदेवस्यसकलंत्रैलोक्यंसचराचरं॥ आदित्यामरुतःसाध्यावसवोथाश्विनावपि
॥ ६२॥ रुद्राश्चपितरश्चैवयमोवैश्रवणस्तथा॥ समुद्रागिरयोनद्योवेदाविद्यास्त्रयाग्नयः॥ ६३॥ ग्रहास्तारागणाव्योमसिद्धागंधर्वचारणाः ॥ महर्ष
योवेदविदोगरुडोथभुजंगमाः॥ ६४॥ येचान्येदेवतासंघाःसंस्थितादैत्यराक्षसाः॥ गात्रेषुशयनस्थस्यदृश्यंतेसूक्ष्ममूर्तयः ॥ ६५ ॥ आहरामोथध
र्मात्मात्यगस्त्यंमुनिसत्तमं॥ द्वीपस्थःपुरुषःकोसौतिस्रःकोट्यस्तुकाश्चताः ॥ ६६ ॥ शयानःपुरुषःकोसौदैत्यदानवदर्पहा ॥ रामस्यवचनंश्रुत्वात्यग
स्त्योवाक्यमब्रवीत्॥ ६७॥ श्रूयतामभिधास्यामिदेवदेवसनातन॥ भगवान्कपिलोनामद्वीपस्थोनरउच्यते॥ ६८॥ येतुनृत्यंतिवैतत्रस्वरास्तेतस्यधी
मतः॥ तुल्यतेजःप्रभावास्तेकपिलस्यनरस्यवै॥ ६९॥ नासौक्रुद्धेनदृष्टस्तुराक्षसःपापनिश्चयः॥ नचभूवतदातेनभस्मसाद्रामरावणः॥ ७०॥ स्विन्न
गात्रोनगप्रख्योरावणःपतितोभुवि॥ वाक्शरैस्तंबिभेदाशुरहस्यंपिशुनोयथा ॥ ७१ ॥ अथदीर्घेणकालेनलब्धसंज्ञःसराक्षसः॥ आजगाममहाते
जायत्रतेसचिवाःस्थिताः॥ ७२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेःसर्गः॥५॥ ॥ ९१॥ ॥निवर्तमानःसंहृ
ष्टोरावणःसदुरात्मवान्॥ जन्हेपथिनरेंद्रर्षिदेवदानवकन्यकाः॥ १॥ दर्शनीयांहियांरक्षःकन्यांस्त्रींवाथपश्यति॥ हत्वाबंधुजनंतस्याविमानेतांरुरोध
सः॥ २॥ एवंपन्नगकन्याश्चराक्षसासुरमानुषीः॥ यक्षदानवकन्याश्चविमानेसोध्यरोपयत्॥ ३॥ ताहिसर्वाःसमंदुःखान्मुमुचुर्बाष्पजंजलं ॥ तुल्य
मग्न्यर्चिषांतत्रशोकाग्निभयसंभवं॥ ४॥ ताभिःसर्वानवद्याभिर्नदीभिरिवसागरः॥ आपूरितंविमानंतद्भयशोकाशिवाश्रुभिः॥ ५॥

वोयस्यतद्बाष्पजंजलंमुमुचुः ॥ ४ ॥ भयंशोकःअशिवाश्रुदुःखाश्रुचयासांताभिर्विमानमापूरितं नदीभिःसागरइव ॥ ५ ॥ * संबुद्धिरनन्वितात्र

॥ ६ ॥ वज्रयुतावेदिर्वज्रवेदिस्तन्मध्यसमप्रभाः मध्यभागेइतिभावः यद्वावज्रतुल्यवर्णावेदिःपीतवर्णाभमरिकाअतिरूक्ष्मकटिषट्पदविशेषस्तन्मध्येइत्यादिरर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सन्निरुद्धाअग्नयोयस्मिंस्तादृशमग्निहोत्रमग्निकुंडमिवपुष्पकंभाति ॥ १० ॥ चिंतयतीचिंतयंतीबभूवेतिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्माद्भर्तुर्विनाकृताहंकथंनुकरिष्यामि एतदानुकूल्यमि

नागगंधर्वकन्याश्चमहर्षितनयाश्चयाः ॥ दैत्यदानवकन्याश्चविमानेशतशोऽरुदन् ॥ ६ ॥ दीर्घकेश्यःसुचार्वंग्यःपूर्णचंद्रनिभाननाः ॥ पीनस्तनतटामध्येवज्रवेदिसमप्रभाः ॥७॥ रथकूबरसंकाशैःश्रोणीदेशैर्मनोहराः ॥ स्त्रियःसुरांगनाप्रख्यानिष्टप्तकनकप्रभाः ॥८॥ शोकदुःखभयत्रस्ताविह्वलाश्चसुमध्यमाः ॥ तासांनिःश्वासवातेनसर्वतःसंप्रदीपितं ॥ ९ ॥ अग्निहोत्रमिवाभातिसन्निरुद्धाग्निपुष्पकं ॥ दशग्रीववशंप्राप्तास्तास्तुशोकाकुलाःस्त्रियः ॥ १० ॥ दीनवक्त्रेक्षणाःश्यामाम्मृग्यःसिंहवशाइव ॥ काचिच्चिंतयतीतत्रकिंनुमांभक्षयिष्यति ॥ ११ ॥ काचिद्दध्यौसुदुःखार्ताअपिमांमारयेदयं ॥ इतिमातॄःपितॄन्स्मृत्वाभर्तॄन्भ्रातॄंस्तथैवच ॥ १२ ॥ दुःखशोकसमाविष्टाविलेपुःसहिताःस्त्रियः ॥ कथंनुखलुमेपुत्रोभविष्यतिमयाविना ॥ १३ ॥ कथंमाताकथंभ्रातानिमग्नाःशोकसागरे ॥ हाकथंनुकरिष्यामिभर्तुस्तस्मादहंविना ॥ १४ ॥ मृत्योप्रसादयामित्वांनयमांदुःखभागिनीं ॥ किंनुतदुष्कृतंकर्मपुरादेहांतरेकृतं ॥ १५ ॥ एवंस्मदुःखिताःसर्वाःपतिताःशोकसागरे ॥ नखल्विदानींपश्यामोदुःखस्यास्यांतमात्मनः ॥ १६ ॥ अहोधिङ्मानुषंलोकंनास्तिखल्वधमःपरः ॥ यद्दुर्बलाबलवताभर्तारोरावणेनन ॥ १७ ॥ सूर्येणोदयताकालेनक्षत्राणीवनाशिताः ॥ अहोसुबलवद्रक्षोवधोपायेषुरज्यते ॥ १८ ॥ अहोदुर्वृत्तमास्थायनात्मानंवैजुगुप्सते ॥ सर्वथासदृशस्तावद्विक्रमोस्यदुरात्मनः ॥ १९ ॥ इदंत्वसदृशंकर्मपरदाराभिमर्शनं ॥ यस्मादेषपरक्यासुरमतेराक्षसाधमः ॥ २० ॥ तस्माद्वैस्त्रीकृतेनैववधंप्राप्स्यतिदुर्मतिः ॥ सतीभिर्वरनारीभिरेवंवाक्येभ्युदीरिते ॥ २१ ॥ नेदुर्दुंदुभयःखस्थाःपुष्पवृष्टिःपपातच ॥ शप्तःस्त्रीभिःसतुसमंहतौजाइवनिष्प्रभः ॥ २२ ॥

तिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नास्त्यधमःपरः मानुषाल्लोकादितिशेषः तत्रैवहेतुर्यद्दुर्बलाइति ॥ १७ ॥ वधोपायेषुवधसंपादकेषुउपायेषुशस्त्रघातादिषु ॥ १८ ॥ जुगुप्सतेनिंदति अस्यविक्रमःसर्वथासदृशोयोग्यः तपःसंपादितभगवत्प्रसादस्येतिशेषः ॥ १९ ॥ परक्यासुपरकीयासु ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ भद्रेमेमत्संकिंद्रुतंवकुकामासि एवंवदनाविधुजिह्ववधोपिविशिष्यनज्ञायतइतिसूच्यते ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ यतोमेभर्ताहतोऽतोहंबंधुनात्वयास्वयमेवहतास्मि ॥ २९ ॥ ननुइतिपृथक्पदे जामातानामसमरेष्वपिरक्ष्योनुन काकुः रक्ष्यएवेत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नभेतव्यंचसर्वशःबांधवादिभ्योपिमाभैषीः स्वैरंचरेत्यर्थइतितीर्थः ॥ ३२ ॥

पतिव्रताभिःसाध्वीभिर्बभूवविमनाइव ॥ एवंविलपितंतासांश्रृण्वन्राक्षसपुंगवः ॥ २३ ॥ प्रविवेशपुरींलंकांपूज्यमानोनिशाचरैः ॥ एतस्मिन्नंतरेघोराराक्षसीकामरूपिणी ॥ २४ ॥ सहसापतिताभूमौभगिनीरावणस्यसा ॥ तांस्वसारंसमुत्थाप्यरावणःपरिसांत्वयन् ॥ २५ ॥ अब्रवीत्किमिदंभद्रेवक्तुकामासिमांद्रुतं ॥ साबाष्पपरिरुद्धाक्षीरक्ताक्षीवाक्यमब्रवीत् ॥ २६ ॥ कृतास्मिविधवाराजंस्त्वयाबलवताबलात् ॥ एतेराजंस्त्वयावीर्याद्दैत्याविनिहतारणे ॥ २७ ॥ कालकेयाइतिख्याताःसहस्राणिचतुर्दश ॥ प्राणेभ्योपिगरीयान्मेतत्रभर्तामहाबलः ॥ २८ ॥ सोपित्वयाहतस्तातरिपुणाभ्रातृगंधिना ॥ त्वयास्मिनिहताराजन्स्वयमेवहिबंधुना ॥ २९ ॥ राजन्वैधव्यशब्दंचभोक्ष्यामित्वत्कृतंह्यहं ॥ ननुनामत्वयारक्ष्योजामातासमरेष्वपि ॥ ३० ॥ सत्वयानिहतोयुद्धेस्वयमेवनलज्जसे ॥ एवमुक्तोदशग्रीवोभगिन्याक्रोशमानया ॥ ३१ ॥ अब्रवीत्सांत्वयित्वातांसामपूर्वमिदंवचः ॥ अलंवत्सेरुदित्वातेनभेतव्यंचसर्वशः ॥ ३२ ॥ दानमानप्रसादैस्त्वांतोषयिष्यामियत्नतः ॥ युद्धप्रमत्तोव्याक्षिप्तोजयकांक्षीक्षिपञ्शरान् ॥ ३३ ॥ नाहमज्ञासिषंयुध्यन्स्वान्परान्वापिसंयुगे ॥ जामातरंनजानेस्मप्रहरन्युद्धदुर्मदः ॥ ३४ ॥ तेनासौनिहतःसंख्येमयाभर्तातवस्वसः ॥ अस्मिन्कालेतुयत्प्राप्तंतत्करिष्यामितेहितं ॥ ३५ ॥ भ्रातुरैश्वर्ययुक्तस्यखरस्यवसपार्श्वतः ॥ चतुर्दशानांभ्राताते सहस्राणांभविष्यति ॥ ३६ ॥ प्रभुःप्रयाणेदानेचराक्षसानांमहाबलः ॥ तत्रमातृष्वसेयस्तेभ्रातायंवैखरःप्रभुः ॥ ३७ ॥ भविष्यतितवादेशंसदाकुर्वन्निशाचरः ॥ शीघ्रंगच्छत्वयंवीरोदंडकान्परिरक्षितुं ॥ ३८ ॥ दूषणोस्यबलाध्यक्षोभविष्यतिमहाबलः ॥ तत्रतेवचनंशूरःकरिष्यतितदाखरः ॥ ३९ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अस्मिन्कालेतुयत्प्राप्तं कर्तव्यत्वेनेतिशेषः ॥ ३५ ॥ भ्रातुर्मातृष्वसेयस्यखरस्यसमीपेपार्श्वतोवस तत्समीपेवसेत्यर्थः ममराज्यपारवश्येनत्वत्संमाननेऽवकाशाभावइतिभावः ॥ ३६ ॥ प्रयाणेप्रेषणे दानेऽन्नवस्त्रादिदानेप्रभुस्तेभ्रातेत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ तवादेशंसदाकुर्वन्भविष्यति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥ २४ ॥ ॥७॥ ॥ सत्विति ॥ १ ॥ निकुंभिलालंकापश्चिमद्वारदेशवर्तिकर्मसिद्धिहेतुभूतंकाननं ॥ २ ॥ चैत्यंदेवायतनं विष्ठितंप्रवृत्तं ॥ ३ ॥ कमंडलुःशिखाध्वजोदंडश्चयस्यतं अर्शआद्यजंतं दंडकमंडलुयुक्तमित्यर्थः अनेनब्रह्मचर्यंसूचितं

रक्षसांकामरूपाणांप्रभुरेषभविष्यति ॥ एवमुक्त्वादशग्रीवःसैन्यमस्यादिदेशह ॥ ४० ॥ चतुर्दशसहस्राणिरक्षसांवीर्यशालिनां ॥ सतैःपरिवृतःसर्वैराक्षसैर्घोरदर्शनैः ॥ ४१ ॥ आगच्छतखरःशीघ्रंदंडकानकुतोभयः ॥ सतत्रकारयामासराज्यंनिहतकंटकं ॥ साचशूर्पणखातत्रन्यवसद्दंडकेवने ॥ ४२ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुर्विंशःसर्गः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सतुदत्वादशग्रीवोबलंघोरंखरस्यतत् ॥ भगिनींचसमाश्वास्यहृष्टःस्वस्थतरोऽभवत् ॥ १ ॥ ततोनिकुंभिलानामलंकोपवनमुत्तमं ॥ तद्राक्षसेंद्रोबलवान्प्रविवेशसहानुगः ॥ २ ॥ ततोयूपशताकीर्णंसौम्यचैत्योपशोभितं ॥ ददर्शविष्ठितंयज्ञंश्रियासंप्रज्वलन्निव ॥ ३ ॥ ततःकृष्णाजिनधरंकमंडलुशिखाध्वजं ॥ ददर्शस्वसुतंतत्रमेघनादंभयावहं ॥ ४ ॥ तंसमासाद्यलंकेशःपरिष्वज्याथबाहुभिः ॥ अब्रवीत्किमिदंवत्सवर्तसेब्रूहितत्त्वतः ॥ ५ ॥ उशनात्वब्रवीत्तत्रयज्ञसंपत्समृद्धये ॥ रावणंराक्षसश्रेष्ठंद्विजश्रेष्ठोमहातपाः ॥ ६ ॥ अहमाख्यामितेराजन्श्रूयतांसर्वमेवतत् ॥ यज्ञास्तेसप्तपुत्रेणप्राप्तास्तेबहुविस्तराः ॥ ७ ॥ अग्निष्टोमोऽश्वमेधश्चयज्ञोबहुसुवर्णकः ॥ राजसूयस्तथायज्ञोगोमेधोवैष्णवस्तथा ॥ ८ ॥ माहेश्वरेप्रवृत्तेतुयज्ञेपुंभिःसुदुर्लभे ॥ वरांस्तेलब्धवान्पुत्रःसाक्षात्पशुपतेरिह ॥ ९ ॥ कामगंस्यंदनंदिव्यमंतरिक्षचरंध्रुवं ॥ मायांचतामसींनामययासंपद्यतेतमः ॥ १० ॥ एतयाकिलसंग्रामेमाययाराक्षसेश्वर ॥ प्रयुक्तयागतिःशक्यानहिज्ञातुंसुरासुरैः ॥ ११ ॥ अक्षयाविषुधीबाणैश्चापंचापिसुदुर्जयं ॥ अस्त्रंचबलवद्राजञ्छत्रुविध्वंसनंरणे ॥ १२ ॥ एतान्सर्वान्वरान्लब्ध्वापुत्रस्तेऽयंदशानन ॥ अद्ययज्ञसमाप्तौचत्वांदिदृक्षन्स्थितोह्यहं ॥ १३ ॥

नतुब्रह्मचर्याश्रमः अग्निष्टोमयाजित्वस्यानुपदमेववक्ष्यमाणत्वात् ॥ ४ ॥५ ॥ उशनात्वब्रवीदिति पुत्रस्ययजमानत्वेनमौनित्वात्सोवददितिभावः यज्ञसंपत्समृद्धयेयजमानस्यमौनात्यागेनतत्समृद्धिर्भवति ॥ ६ ॥ तेप्रसिद्धास्तेसप्तयज्ञाः ॥ ८ ॥ तदेवाह अग्निष्टोमइति ॥ ८ ॥ पशुपतेःरुद्रात् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पुत्रोहंचत्वांदिदृक्षन्स्थितः ॥ १३ ॥

नशोभनंकृतमित्यत्रहेतुः पूजिताइति तपसैवब्रह्मादयोदेवास्तोषणीयानत्विंद्रादिभीजनोपेतयागेनेतिभावः ॥ १४ ॥ यत्कृतंतत्कृतमेव अकर्तुमशक्यत्वादतःपरंमाकुर्वितिभावः ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ लक्षिण्यःसुलक्षणयुक्ताः रत्नभूताउत्तमवस्तुभूताः ॥ १७ ॥ ज्ञात्वातेषांपापजनकत्वंज्ञात्वापिस्वमतेनउल्लंघितधर्मन्यायमर्यादया स्वेच्छयेत्यर्थः ॥ १८ ॥ तान्ज्ञातीन्आनीतस्त्रीबंधून् ॥ १९ ॥ नावगच्छामिनेमंवृत्तांतंजानामि किंत्विदंकथंसंपन्नं ॥ २० ॥ अस्यपापस्यकर्मणःपरदारग्रहणरूपस्यफलंत्वदीयस्वसुर्मध्वसुरेणबलाद्धरणरूपं ॥ २१ ॥२२ ॥ आर्य

ततोब्रवीद्दशग्रीवोनशोभनमिदंकृतं ॥ पूजिताःशत्रवोयस्माद्द्रव्यैरिंद्रपुरोगमाः ॥ १४ ॥ एहीदानींकृतंयद्धिसुकृतंतन्नसंशयः ॥ आगच्छसौम्यगच्छामःस्वमेवभवनंप्रति ॥ १५ ॥ ततोगत्वादशग्रीवःसपुत्रःसविभीषणः ॥ स्त्रियोवतारयामाससर्वास्ताबाष्पगद्गदाः ॥ १६ ॥ लक्षिण्योरत्नभूताश्चदेवदानवरक्षसां ॥ तस्यतासुमतिंज्ञात्वाधर्मात्मावाक्यमब्रवीत् ॥ १७ ॥ ईदृशैस्त्वंसमाचारैर्यशोर्थकुलनाशनैः ॥ धर्षणंप्राणिनांज्ञात्वास्वमतेनविचेष्टसे ॥ १८ ॥ ज्ञातींस्तान्धर्षयित्वेमास्त्वयानीतावरांगनाः ॥ त्वामतिक्रम्यमधुनाराजन्कुंभीनसीहृता ॥ १९ ॥ रावणस्त्वब्रवीद्वाक्यंनावगच्छामिकिंत्विदं ॥ कोयंयस्तुत्वयाख्यातोमधुरित्येवनामतः ॥ २० ॥ विभीषणस्तुसंक्रुद्धोभ्रातरंवाक्यमब्रवीत् ॥ श्रूयतामस्यपापस्यकर्मणःफलमागतं ॥ २१ ॥ मातामहस्ययोस्माकंज्येष्ठोभ्रातासुमालिनः ॥ माल्यवानितिविख्यातोवृद्धःप्राज्ञोनिशाचरः ॥ २२ ॥ पिताज्येष्ठोजनन्यानोह्यस्माकंचार्यकोऽभवत् ॥ तस्यकुंभीनसीनामदुहितुर्दुहिताऽभवत् ॥ २३ ॥ मातृष्वसुरथास्माकंसाचकन्यानलोद्भवा ॥ भवत्यस्माकमेवैषाभ्रातॄणांधर्मतःस्वसा ॥ २४ ॥ साहृतामधुनाराजन्राक्षसेनबलीयसा ॥ यज्ञप्रवृत्तेपुत्रेतुमयिचांतर्जलाषिते ॥ २५ ॥

कोमातामहः ॥ २२ ॥ अत्रेदंबोध्यं अस्मन्मातामहस्यसुताकैकसीतज्ज्येष्ठाभगिनीपुष्पोत्कटाकनिष्ठाकुंभीनसीतिपूर्वमुक्तं सुमालिभ्रातामाल्यवानस्मन्मातुर्ज्येष्ठःपितेत्यस्माकमार्यकःसःतस्यकन्यानलातत्कन्याकुंभीनसीसुमाल्यपत्यभूतकुंभीनस्याअन्याइति साचकुंभीनसीअस्माकंमातृष्वसुःकन्याभवति अनलायाअस्मत्कनिष्ठमातृत्वात् अतएवाशूर्पणखावत् अनलाकन्याकुंभीनसीधर्मतोन्यायतःस्वसाभवति ॥ २४ ॥ यज्ञप्रवृत्ते तेनदीक्षावस्थायुद्धप्रवृत्तिनिवारणं यज्ञप्रमत्तइतिपाठेयज्ञेनप्रमत्तेस्वगृहकृत्यविस्मृतिमति अंतर्जलोषिते तपोर्थमितिशेषः ॥ २५ ॥

सहसंमतान्प्रसिद्धान्स्थितांश्चेत्यर्थः ॥ २६ ॥ मधोःस्वसृहरणंश्रुत्वाप्यस्माभिःक्षांतमेवनतुसहृतः ॥ २७ ॥ कुतस्तत्राह यस्मादिति भ्रातृभिरितिगुरुपरं तदेतत्ब्राह्मादिन्यायविधिविना बलात्कन्याहरणरूपं अस्यकर्मणःपरदारहरणरूपस्यपापस्य ॥ २८ ॥ अस्मिन्नेवअस्मिन्क्षणएव अभिसंप्राप्तंफलत्वेनप्राप्तंतेइदंकर्मतत्कालंतत्फलप्राप्तिश्चलोकेविदितमस्तु परदारह

कुंभकर्णोमहाराजनिद्रामनुभवत्यथ॥ निहत्यराक्षसश्रेष्ठानमात्यानिहसंमतान्॥ २६ ॥ धर्षयित्वाहृताराजन्गुप्ताप्यंतःपुरेतव ॥ श्रुत्वापितन्महाराजक्षांतमेवहतोनसः॥ २७॥ यस्मादवश्यंदातव्याकन्याभर्तृभिर्हिभ्रातृभिः ॥ तदेतत्कर्मणोत्यस्यफलंपापस्यदुर्मतेः॥ २८ ॥ अस्मिन्नेवाभिसंप्राप्तंलोकेविदितमस्तुते॥ विभीषणवचःश्रुत्वाराक्षसेंद्रःसरावणः॥ २९ ॥ दौरात्म्येनात्मनोद्धूतस्तप्तांभाइवसागरः ॥ ततोब्रवीद्दशग्रीवःक्रुद्धःसंरक्तलोचनः ॥ ३० ॥ कल्प्यतांमेरथःशीघ्रंशूराःसज्जीभवंतुनः ॥ भ्राताम्रेकुंभकर्णश्चयेचमुख्यानिशाचराः ॥ ३१ ॥ वाहनान्यधिरोहंतुनानाप्रहरणायुधाः ॥ अद्यतंसमरेहत्वामधुंरावणनिर्भयं॥ ३२॥ सुरलोकंगमिष्यामियुद्धाकांक्षीसुहृद्वृतः॥ अक्षौहिणीसहस्राणिचत्वार्यग्र्याणिरक्षसां ॥ ३३ ॥ नानाप्रहरणान्याशुनिर्ययुर्युद्धकांक्षिणां॥ इंद्रजित्त्वग्रतःसैन्यात्सैनिकान्परिगृह्यच ॥ ३४ ॥ जगामरावणोमध्येकुंभकर्णश्चपृष्ठतः ॥ विभीषणश्चधर्मात्मालंकायांधर्ममाचरन्॥ ३५॥ शेषाःसर्वेमहाभागाययुर्मधुपुरंप्रति ॥ खरैरुष्ट्रैर्हयैर्दीप्तैःशिशुमारैर्महोरगैः॥३६॥ राक्षसाःप्रययुःसर्वेकृत्वाकाशंनिरंतरं॥ दैत्याश्चशतशस्तत्रकृतवैराश्चदैवतैः॥ ३७॥ रावणंप्रेक्ष्यगच्छंतमन्वगच्छन्हिपृष्ठतः॥ सतुगत्वामधुपुरंप्रविश्यचदशाननः ॥ ३८ ॥ नददर्शमधुंतत्रभगिनींतत्रदृष्टवान्॥ साचप्रह्वांजलिर्भूत्वाशिरसाचरणौगता॥ ३९॥

रणस्यसद्यइतिफलददतेतिज्ञात्वालोकस्ततोनिवर्त्स्यतइतिभावः ॥ २९ ॥ आत्मनाकृतेनदौरात्म्येनोद्धूतःपीडितः तप्तांभाःसागरइवजातः अतितप्तोजातइत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ रावणनिर्भयंरावणान्निर्भयं ॥ ३२ ॥ अग्र्याणिमुख्यानि ॥ ३३ ॥ सैन्यादग्रतःसर्वसैन्यस्यपुरस्तात्तेनासमवेताःसैनिकास्तान्परिगृह्ययर्यौ ॥ ३४ ॥ कुंभकर्णस्तद्दिनेदैवात्प्रबुध्यजागरोयुद्धायनिर्गतइतिबोध्यं लंकायांधर्ममाचरंस्तत्रैवस्थितइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ प्रह्वांजलिःकृतनम्रत्वविशिष्टांजलिः ॥ ३९ ॥

तांपादपतितांस्वसारंकुंभीनसीमुत्थापयामास ॥ ४० ॥ किंचापीति अन्यदपिप्रियमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ ईदृशंभयंभर्तृवधसमानं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अर्थायप्रयोजनाय कल्पयितुंसाहाय्यंसंपादयितुंयुक्तं स्निग्धस्यमदपेक्षयात्वयिस्निग्धस्य भजमानस्यत्वयिजामातृभावंभजतः ॥ ४९ ॥ यथान्यायंउपचारपूर्वं ॥ ५० ॥ ५१ ॥५२॥

तस्यराक्षसराजस्यत्रस्ताकुंभीनसीतदा॥ तांसमुत्थापयामासनभेतव्यमितिब्रुवन्॥ ४० ॥ रावणोराक्षसश्रेष्ठःकिंचापिकरवाणिते ॥ साब्रवीद्यदिमेराजन्प्रसन्नस्त्वंमहाभुज॥ ४१ ॥ भर्तारंनममेहाद्यहंतुमर्हसिमानद॥ नहीदृशंभयंकिंचित्कुलस्त्रीणामिहोच्यते॥ ४२॥ भयानामपिसर्वेषांवैधव्यंव्यसनंमहत्॥ सत्यवाग्भवराजेंद्रमामवेक्षस्वयाचतीं॥ ४३॥ त्वयाप्युक्तंमहाराजनभेतव्यमितिस्वयं ॥ रावणस्त्वब्रवीद्धृष्टःस्वसारंतत्रसंस्थितां॥४४॥ क्वचासौतवभर्तावैममशीघ्रंनिवेद्यतां॥ सहतेनगमिष्यामिसुरलोकंजयायहि॥ ४५॥ तवकारुण्यसौहार्दान्निवृत्तोस्मिमधोर्वधात्॥ इत्युक्तासासमुत्थाप्यप्रसुप्तंतंनिशाचरं॥ ४६ ॥ अब्रवीत्संप्रहृष्टेवराक्षसीसापतिंवचः॥ एषप्राप्तोदशग्रीवोममभ्रातामहाबलः ॥ ४७॥ सुरलोकजयाकांक्षीसाहाय्येत्वांवृणोतिच ॥ तदस्यत्वंसहायार्थंसबंधुर्गच्छराक्षस॥ ४८ ॥ स्निग्धस्यभजमानस्ययुक्तमर्थायकल्पितुं ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वातथेत्याहमधुर्वचः ॥ ४९ ॥ ददर्शराक्षसश्रेष्ठंयथान्यायमुपेत्यसः॥ पूजयामासधर्मेणरावणंराक्षसाधिपं॥ ५०॥ प्राप्यपूजांदशग्रीवोमधुवेश्मनिवीर्यवान्॥ तत्रचैकांनिशामुष्यगमनायोपचक्रमे॥ ५१ ॥ ततःकैलासमासाद्यशैलंवैश्रवणालयं॥ राक्षसेंद्रोमहेंद्राभःसेनामुपनिवेशयत्॥ ५२॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचविंशःसर्गः॥ २५॥ ॥ ७॥ ॥सतुतत्रदशग्रीवःसहसैन्येनवीर्यवान्॥ अस्तंप्राप्तेदिनकरेनिवासंसमरोचयत्॥ १ ॥ उदितेविमलेचंद्रेतुल्यपर्वतवर्चसि॥ प्रसुप्तंसुमहत्सैन्यंनानाप्रहरणायुधं॥ २॥ रावणस्तुमहावीर्योनिषण्णःशैलमूर्धनि॥ सददर्शगुणांस्तत्रचंद्रपादपशोभितान्॥ ३॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥७॥ ॥ अथरावणस्यनलकूबरशापप्राप्तिः सतुतत्रेति ॥ १ ॥ तुल्यपर्वतवर्चसित्वनिविष्टकैलासपर्वततुल्यप्रभे ॥ २ ॥ गुणान्कैलासपर्वतीयसकलकामभोगार्हधर्मान् ॥ ३ ॥

पद्मिन्यःसरांसि तासांफुल्लत्वंतत्कालोचितविकासवत्कल्हारादिभिर्बोध्यं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ईदृशेवनांतरेप्रजगुरित्यन्वयः ॥ ६ ॥ रक्ताःरागयुक्ताः मधुरकंठिनः मधुरकंठध्वनयः समंस्वतो गिरिरितिशेषः यत्रकैलासे ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वासयंतिअधिवासयंतिसुगंधंकुर्वंति मधुमाधवगंधिनःवसंतीयसर्वपुष्पसुगंधयः ॥ १० ॥ मधुनामकरंदेन पुष्परजसापृक्तंमिलितं ॥ ११ ॥

कर्णिकारवनैर्दीप्तैःकदंबबकुलैस्तथा॥ पद्मिनीभिश्चफुल्लाभिर्मंदाकिन्याजलैरपि ॥ ४ ॥ चंपकाशोकपुन्नागमंदारतरुभिस्तथा॥ चूतपाटललोध्रैश्च प्रियंग्वर्जुनकेतकैः ॥ ५ ॥ तगरैर्नारिकेरैश्चप्रियालपनसैस्तथा॥ एतैरन्यैश्चतरुभिरुद्भासितवनांतरे ॥ ६ ॥ किन्नरामदनेनार्तारक्तामधुरकंठिनः॥ समंसंप्रजगुर्यत्रमनस्तुष्टिविवर्धनं॥ ७॥ विद्याधरामदक्षीबामदरक्तांतलोचनाः॥ योषिद्भिःसहसंक्रांताश्चिक्रीडुर्जहृषुश्चवै ॥८॥ घंटानामिवसन्नादःशुश्रुवेमधुरस्वनः॥ अप्सरोगणसंघानांगायतांधनदालये॥ ९॥ पुष्पवर्षाणिमुंचंतोनगाःपवनताडिताः॥ शैलंतंवासयंतीवमधुमाधवगंधिनः ॥ १० ॥ मधुपुष्परजःपृक्तंगंधमादायपुष्कलं॥ प्रववौवर्धयन्कामंरावणस्यसुखोऽनिलः ॥ ११ ॥ गेयात्पुष्पसमृद्ध्याचशैत्याद्वायोर्गिरेर्गुणात्॥ प्रवृत्तायांरजन्यांचचंद्रस्योदयनेनच॥ १२॥ रावणःसमहावीर्यःकामस्यवशमागतः॥ विनिःश्वस्यविनिःश्वस्यशशिनंसमवैक्षत ॥ १३॥ एतस्मिन्नंतरेतत्रदिव्याभरणभूषिता॥ सर्वाप्सरोवरारंभापूर्णचंद्रनिभानना॥ १४॥ दिव्यचंदनलिप्तांगीमंदारकृतमूर्धजा ॥ दिव्योत्सवकृतारंभादिव्यपुष्पविभूषिता॥ १५॥ चक्षुर्मनोहरंपीनंमेखलादामभूषितं॥ समुद्वहंतीजघनंरतिप्राभृतमुत्तमं॥ १६॥ कृतैर्विशेषकैरार्द्रैःषड्र्तुकुसुमोद्भवैः ॥ बभावन्यतमेवश्रीःकांतिश्रीद्युतिकीर्तिभिः॥ १७॥ नीलंसतोयमेघाभंवस्त्रंसमवगुंठिता॥ यस्यावक्त्रंशशिनिभंभ्रुवौचापनिभेशुभे॥ १८॥ ऊरूकरिकराकारौकरौपल्लवकोमलौ॥ सैन्यमध्येनगच्छंतीरावणेनोपलक्षिता॥ १९॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ मंदारेति मंदारैःकल्पवृक्षकुसुमैःकृताऽलंकारामूर्धजाःकचायस्याःसा दिव्योत्सवायदिव्येनरतयेकृतआरंभोगमनरूपोयया ॥ १५ ॥ रतिप्राभृतंरत्युपायनभूतं ॥ १६ ॥ विशेषकैःहरिचंदनादिकल्पितैःकपोलादिषुचित्रकैः षड्र्तुकुसुमोद्भवैः गुणआर्षः षड्ऋतुकुसुमकल्पितैरलंकारैः कांत्याप्रत्यवयवशोभारूपसौंदर्येण श्रियाआभरणसंपदा द्युत्यालावण्येनकीर्त्याच अन्यतमा स्वार्थेतमः अन्याश्रीरिवलक्ष्मीरिवबभावित्यर्थः ॥ १७ ॥ समवगुंठिताप्रावृतवती ॥ १८ ॥ १९ ॥

गच्छंतींतांसमुत्थायकरेगृहीत्वाऽभ्यभाषतेत्यन्वयः ॥ २० ॥ कांसिद्धिंकस्यसंभोगसिद्धिं ॥ २१ ॥ आननरसस्य अधरामृतेनेत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ स्वर्गरूपिणंस्वर्गोनिरतिशयसुखंतत्स्वरूपंयस्यास्ति निरतिशयसुखहेतुभूतमित्यर्थः ॥ २४ ॥ यत्त्वंयासितन्नशोभनमित्यन्वयः ॥ २५ ॥ त्रैलोक्येयःप्रभुःस्यात्समदन्योनैवेत्यर्थः तेनत्रैलोक्यप्रभोर्मयान्यार्थमुपेक्षानयुक्ते

तांसमुत्थायगच्छंतींकामबाणवशंगतः॥ करेगृहीत्वालज्जंतींस्मयमानोभ्यभाषत ॥ २० ॥ क्वगच्छसिवरारोहेकांसिद्धिंभजसेस्वयं ॥ कस्याभ्युदयकालोयंयस्त्वांसमुपभोक्ष्यते॥ २१ ॥ त्वदाननरसस्याद्यपद्मोत्पलसुगंधिनः॥ सुधामृतरसस्येवकोद्यतृप्तिंगमिष्यति ॥ २२ ॥ स्वर्णकुंभनिभौपीनौशुभौभीरुनिरंतरौ॥ कस्योरस्थलसंस्पर्शंदास्यतस्तेकुचाविमौ॥ २३ ॥ सुवर्णचक्रप्रतिमंस्वर्णदामचितंपृथु ॥ अध्यारोक्ष्यतिकस्तेऽद्यजघनंस्वर्गरूपिणं॥ २४॥ मद्विशिष्टःपुमान्कोद्यशक्रोविष्णुरथाश्विनौ॥ मामतीत्यहियच्चत्वंयासिभीरुनशोभनं ॥ २५ ॥ विश्रमत्वंपृथुश्रोणिशिलातलमिदंशुभं॥ त्रैलोक्येयःप्रभुश्चैवमदन्योनैवविद्यते॥ २६ ॥ तदेवंप्रांजलिःप्रह्वोयाचतेत्वांदशाननः॥ भर्तुर्भर्ताविधाताचत्रैलोक्यस्यभजस्वमां॥ २७ ॥ एवमुक्ताऽब्रवीद्रंभावेपमानाकृतांजलिः॥ प्रसीदनार्हसेवक्तुमीदृशंत्वंहिमेगुरुः॥ २८ ॥ अन्येभ्योपित्वयारक्ष्याप्राप्नुयांधर्षणंयदि॥ तद्धर्मतःस्नुषातेहंतत्त्वमेतद्ब्रवीमिते॥ २९॥ अथाब्रवीद्दशग्रीवश्चरणाधोमुखींस्थितां ॥ रोमहर्षमनुप्राप्तांदृष्टमात्रेणतांतदा ॥ ३० ॥ सुतस्ययदिमेभार्याततस्त्वंहिस्नुषाभवेः॥ बाढमित्येवसारंभाप्राहरावणमुत्तरं॥ ३१॥ धर्मतस्तेसुतस्याहंभार्याराक्षसपुंगव ॥ पुत्रःप्रियतरःप्राणैर्भ्रातुर्वैश्रवणस्यते॥ ३२ ॥ विख्यातस्त्रिषुलोकेषुनलकूबरइत्ययं॥ धर्मतोयोभवेद्विप्रःक्षत्रियोवीर्यतोभवेत्॥३३॥ क्रोधाद्यश्चभवेदग्निःक्षांत्याचवसुधासमः॥तस्यास्मिकृतसंकेतालोकपालसुतस्यवै॥ ३४॥ तमुद्दिश्यतुमेसर्वंविभूषणमिदंकृतं॥ यथातस्यहिनान्यस्यभावोमांप्रतितिष्ठति॥ ३५॥

तिभवः ॥ २६ ॥ त्रैलोक्यस्यभर्तुरपिभर्ताविधाताचतंमांभजस्वेत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ अन्येभ्योपियदिधर्षणंप्राप्नुयांतदापित्वयारक्ष्याअतएवंवक्तुंनार्हसि ॥ २९ ॥ चरणाधोमुखींचरणावलोकनेनाधोमुखतयास्थितां ॥ ३० ॥ सुतस्य इंद्रजितइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ धर्मतःसंकेतधर्मतः ॥ ३२ ॥ धर्मतोधर्मानुष्ठानविषये ॥ ३३ ॥ कृतसंकेताकृतरतिसंकेता ॥ ३४ ॥ यथातस्यभावोमांप्रतितिष्ठतितथाममापिभावस्तंप्रतितिष्ठतीतिशेषः नान्यस्यनान्यंप्रतीत्यर्थः ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ स्नुषास्मियदिति स्नुषास्मीतियदवोचइत्यर्थः देवलोकस्थितिर्देवलोकमर्यादा ॥ ३९ ॥ इयमितीदंशब्दार्थः पतिरिति अप्सरसांनियतःपतिर्नास्ति सुराणामप्ये

॥ ४३ ॥ तेनसत्येनमांराजन्मोक्तुमर्हस्यरिंदम ॥ सहितिष्ठतिधर्मात्मामांप्रतीक्ष्यसमुत्सुकः ॥ ३६ ॥ तत्रविघ्नंतुतस्येहकर्तुंनार्हसिमुंचमां ॥ सद्भिराचरितंमार्गं
गच्छराक्षसपुंगव ॥ ३७ ॥ माननीयोममत्वंहिपालनीयातथास्मिते ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रत्युवाचविनीतवत् ॥ ३८ ॥ स्नुषास्मियदवोचस्त्वमेकप ७
त्नीष्वयंक्रमः ॥ देवलोकस्थितिरियंसुराणांशाश्वतीमता ॥ ३९ ॥ पतिरप्सरसांनास्तिनचैकस्त्रीपरिग्रहः ॥ एवमुक्त्वासतांरक्षोनिवेश्यचशिलातले ॥
॥ ४० ॥ कामभोगाभिसंरक्तोमैथुनायोपचक्रमे ॥ साविमुक्तातोरंभाभ्रष्टमाल्यविभूषणा ॥ ४१ ॥ गजेंद्राक्रीडमथितानदीवाकुलतांगता ॥ लुलि
ताकुलकेशांताकरवेपितपल्लवा ॥ ४२ ॥ पवनेनावधूतेवलताकुसुमशालिनी ॥ सावेपमानालज्जंतीभीताकरकृतांजलिः ॥ ४३ ॥ नलकूबरमासा
द्यपादयोर्निपपातह ॥ तदवस्थांचतांदृष्ट्वामहात्मानलकूबरः ॥ ४४ ॥ अब्रवीत्किमिदंभद्रेपादयोःपतितासिमे ॥ सावैनिःश्वसमानातुवेपमानाकृतां
जलिः ॥ ४५ ॥ तस्मैसर्वंयथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ एषदेवदशग्रीवःप्राप्तोगंतुंत्रिविष्टपं ॥ ४६ ॥ तेनसैन्यसहायेननिशेयंपरिणामिता ॥ आयां
तीतेनदृष्टास्मित्वत्सकाशमरिंदम ॥ ४७ ॥ गृहीतातेनपृष्टास्मिकस्यत्वमितिरक्षसा ॥ मयातुसर्वंयत्सत्यंतस्मैसर्वंनिवेदितं ॥ ४८ ॥ काममोहाभिभूता
त्मानाश्रौषीत्तद्वचोमम ॥ याच्यमानोमयादेवस्नुषातेहमितिप्रभो ॥ ४९ ॥ तत्सर्वंपृष्ठतःकृत्वाबलात्तेनास्मिधर्षिता ॥ एवंत्वमपराधंमेक्षंतुमर्हसिसुव्र
त ॥ ५० ॥ नहितुल्यंबलंसौम्यस्त्रियाश्चपुरुषस्यहि ॥ एतच्छ्रुत्वातुसंक्रुद्धस्तदावैश्रवणात्मजः ॥ ५१ ॥ धर्षणांतांपरांश्रुत्वाध्यानंसंप्रविवेशह ॥ तस्यत
त्कर्मविज्ञायतदावैश्रवणात्मजः ॥ ५२ ॥

कास्परःपरिग्रहोभार्यात्वेननास्तीत्यर्थः ॥ ४० ॥ विमुक्ता संभोगानंतरमितिशेषः ॥ ४१ ॥ करवेपितपल्लवावेपितकरपल्लवा ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ परिणामितायापि
ताइहेतिशेषः ॥ ४७ ॥ अत्रसर्वपदस्यद्विरुपादानंभयवशान्नदोषाय ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ध्यानंसंप्रविवेश एतदुक्तार्थःसत्योऽसत्योवेतिजिज्ञासार्थमितिभावः ॥ ५२ ॥ ॥ ४३ ॥

सर्वमुपस्पृश्य चक्षुरादींद्रियगणंसर्वमित्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ सप्तधातस्येति सप्तधातुवशात्सप्तप्रकारेण विशकलीभविता लुट् ॥ ५६ ॥ दुंदुभिवाद्यादयःसंतोषात् ॥ ५७ ॥ तमे
वसंतोषहेतुमाह ज्ञात्वेति लोकगतिंलोकस्यतत्कृतपीडामूलदुर्दशांतस्यरक्षसोमृत्युंचज्ञात्वेत्यर्थः ॥ ५८ ॥ नाकामास्वभ्यरोचयत् इदंवचनंसीतादेव्याअक्षतत्वस्यसम्यक्रामंप्रतिबोधना

मुहूर्तात्क्रोधताम्राक्षस्तोयंजग्राहपाणिना ॥ गृहीत्वासलिलंसर्वमुपस्पृश्ययथाविधि ॥ ५३ ॥ उत्ससर्जतदाशापंराक्षसेंद्रायदारुणं ॥ अकामातेनय
स्मात्त्वंबलाद्भद्रेप्रधर्षिता ॥ ५४ ॥ तस्मात्सयुवतीमन्यांनाकामामुपयास्यति ॥ यदात्वकामांकामार्तोधर्षयिष्यतियोषितं ॥ ५५ ॥ मूर्धातुसप्तधात
स्यशकलीभवितातदा ॥ तस्मिन्नुदाहृतेशापेज्वलिताग्निसमप्रभे ॥ ५६ ॥ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवृष्टिश्चखाच्च्युता ॥ पितामहमुखाश्चैवसर्वेदेवाःप्रह
र्षिताः ॥ ५७ ॥ ज्ञात्वालोकगतिंसर्वांतस्यमृत्युंचरक्षसः ॥ श्रुत्वातुसदशग्रीवस्तंशापंरोमहर्षणं ॥ ५८ ॥ नारीषुमैथुनीभावंनाकामास्वभ्यरोचयत् ॥
तेननीताःस्त्रियःप्रीतिमापुःसर्वाःपतिव्रताः ॥ नलकूबरनिर्मुक्तंशापंश्रुत्वामनःप्रियं ॥ ५९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडे
षड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कैलासंलंघयित्वातुससैन्यबलवाहनः ॥ आससादमहातेजाइंद्रलोकंदशाननः ॥ १ ॥ तस्यरा
क्षससैन्यस्यसमंतादुपयास्यतः ॥ देवलोकेबभौशब्दोभिद्यमानार्णवोपमः ॥ २ ॥ श्रुत्वातुरावणंप्राप्तमिंद्रश्चलितआसनात् ॥ देवानथाब्रवीत्तत्रस
र्वानिवसमागतान् ॥ ३ ॥ आदित्यांश्चवसून्रुद्रान्साध्यांश्चसमरुद्गणान् ॥ सज्जाभवतयुद्धार्थंरावणस्यदुरात्मनः ॥ ४ ॥ एवमुक्तास्तुशक्रेणदेवाःशक्र
समायुधि ॥ सन्नह्यसुमहासत्वायुद्धश्रद्धासमन्विताः ॥ ५ ॥ सतुदीनःपरित्रस्तोमहेंद्रोरावणंप्रति ॥ विष्णोःसमीपमागत्यवाक्यमेतदुवाचह ॥ ६ ॥
विष्णोकथंकरिष्यामिरावणंराक्षसंप्रति ॥ अहोतिबलवद्रक्षोयुद्धार्थमभिवर्तते ॥ ७ ॥

र्थं तेनरावणेननीताःप्राक्स्वांतःपुरंनीताःपतिव्रताःस्त्रियश्चतंस्वेष्टंशापंश्रुत्वाप्रीतिमापुः ॥ ५९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेष
ड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथयुद्धेसुमालिवधः कैलासमिति कैलासंलंघयित्वाइंद्रलोकमाससाद तस्यमेरूपरिप्रतिष्ठितत्वात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ रावणंप्रतिपरित्र
स्तः भगवद्वचनस्यपरिपालनीयत्वादितिभावः ॥ ६ ॥ ७ ॥

बलवत्त्वेहेतुमाह वरप्रदानादिति ॥ ८ ॥ तद्बलंअपरिमितंतावकंबलमाश्रित्ययथादग्धास्तथारावणस्यापिवधोपाययत्नंकुरुमेआख्याहि ॥ ९ ॥ देवेतिदेवेशेतिचविष्णुसंबोधनं गतिःरक्षकः परायणमाश्रयः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ तत्तस्मान्ममयथाजयःस्यात्तथातत्त्वमुपायमाचक्ष्व त्वयमेववायोत्स्यसे तद्ब्रूहीविशेषः ॥ १३ ॥ मेवचनमितिशेषः ॥ १४ ॥ वरदानेनदु

वरप्रदानाद्बलवान्नखल्वन्येनहेतुना॥ तत्तुसत्यंवचःकार्यंयदुक्तंपद्मयोनिना ॥ ८ ॥ तद्यथानमुचिर्वृत्रोबलिर्नरकशंबरौ ॥ त्वद्बलंसमवष्टभ्यमयादग्धास्तथाकुरु॥ ९॥ नह्यन्योदेवदेवेशत्वदृतेमधुसूदन ॥ गतिःपरायणंचापित्रैलोक्येसचराचरे॥ १० ॥त्वंहिनारायणःश्रीमान्पद्मनाभःसनातनः॥ त्वयेमेस्थापितालोकाःशक्रश्चाहंसुरेश्वरः ॥ ११ ॥त्वयासृष्टमिदंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरं ॥त्वामेवभगवन्सर्वेप्रविशंतियुगक्षये ॥ १२ ॥ तदाचक्ष्वयथातत्त्वंदेवदेवममस्वयं॥ असिचक्रसहायस्त्वंयोत्स्यसेरावणंप्रति ॥ १३ ॥ एवमुक्तःसशक्रेणदेवोनारायणःप्रभुः॥ अब्रवीन्नपरित्रासःकर्तव्यःश्रूयतांचमे॥ १४॥ नतावदेषदुष्टात्माशक्योजेतुंसुरासुरैः॥ हंतुंचापिसमासाद्यवरदानेनदुर्जयः ॥ १५॥ सर्वथातुमहत्कर्मकरिष्यतिबलोत्कटः॥ राक्षसःपुत्रसहितोदृष्टमेतन्निसर्गतः॥ १६॥ यत्तुमांत्वमभाषिष्ठायुद्ध्यस्वेतिसुरेश्वर॥ नाहंतंप्रतियोत्स्यामिरावणंराक्षसंयुधि॥ १७॥ नाहत्वासमरेशत्रुंविष्णुःप्रतिनिवर्तते॥ दुर्लभश्चैवकामोद्यवरगुप्ताद्धिरावणात्॥१८॥ प्रतिजानेचदेवेंद्रत्वत्समीपेशतक्रतो॥भवितास्मियथास्याहंरक्षसोमृत्युकारणं॥१९॥ अहमेवनिहंतास्मिरावणंसपुरःसरं॥ देवतानंदयिष्यामिज्ञात्वाकालमुपागतं॥ २० ॥ एतत्तेकथितंतत्त्वंदेवराजशचीपते॥ युद्ध्यस्वविगतत्रासःसुरैःसार्धंमहाबल॥ २१ ॥ ततोरुद्राःसहादित्यावसवोमरुतोऽश्विनौ॥ संनद्धानिर्ययुस्तूर्णंराक्षसानभितःपुरात् ॥ २२॥ एतस्मिन्नंतरेनादःशुश्रावरजनीक्षये॥ तस्यरावणसैन्यस्यप्रयुद्धस्यसमंततः॥ २३॥ तेप्रबुद्धामहावीर्याअन्योन्यमभिवीक्ष्यवै॥ संग्राममेवाभिमुखाअभ्यवर्तंतहृष्टवत् ॥ २४॥ ततोदैवतसैन्यानांसंक्षोभःसमजायत॥ तदक्षयंमहासैन्यंदृष्ट्वासमरमूर्धनि॥ २५॥

र्जयएषयुधिसमासाद्यसुरासुरैर्जेतुंहंतुंचनशक्यः ॥ १५ ॥ महत्कर्मयुद्धं निसर्गतःसहजज्ञानशक्त्या दृष्टमवगतं ॥ १६ ॥ प्रतियोत्स्यामि इदानीमितिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ यथाभवितास्मितथाप्रतिजानेइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अभितःसंमुखे ॥ २२ ॥ प्रयुद्धस्यप्रकर्षंयुद्धंयस्य ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥ करवीराक्षःकरवीरपुष्पसदृशनेत्रः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५॥ ३६ ॥ समरेष्वनिवर्तिनांरक्षसांकीर्तिप्रतिकुद्धानांसुराणांराक्षसैःसह

ततोयुद्धंसमभवद्देवदानवरक्षसां॥ घोरंतुमुलनिर्ह्रादंनानाप्रहरणोद्यतं ॥ २६ ॥एतस्मिन्नंतरेशूराराक्षसाघोरदर्शनाः ॥युद्धार्थंसमवर्तंतसचिवारावणस्यते॥ २७॥ मारीचश्चप्रहस्तश्चमहापार्श्वमहोदरौ॥ अकंपनोनिकुंभश्चशुकःसारणएवच॥ २८ ॥संह्रादोधूमकेतुश्चमहादंष्ट्रोघटोदरः॥ जंबुमालीमहाह्रादोविरूपाक्षश्चराक्षसः॥ २९॥ सुप्तघ्नोयज्ञकोपश्चदुर्मुखोदूषणःखरः॥ त्रिशिराःकरवीराक्षःसूर्यशत्रुश्चराक्षसः ॥ ३० ॥ महाकायोतिकायश्चदेवांतकनरांतकौ॥ एतैःसर्वैःपरिवृतोमहावीर्यैर्महाबलः॥ ३१ ॥रावणस्यार्यकःसैन्यंसुमालीप्रविवेशह॥ सदैवतगणान्सर्वान्नानाप्रहरणैःशितैः॥ ३२ ॥ व्यध्वंसयत्समंकुद्धोवायुर्जलधरानिव ॥ तद्दैवतबलंरामहन्यमानंनिशाचरैः॥ ३३॥ प्रणुन्नंसर्वतोदिग्भ्यःसिंहनुन्नामृगाइव ॥ एतस्मिन्नंतरेशूरोवसूनामष्टमोवसुः॥ सावित्रइतिविख्यातःप्रविवेशरणाजिरं॥ ३४॥ सैन्यैःपरिवृतोहृष्टैर्नानाप्रहरणोद्यतैः ॥त्रासयन्शत्रुसैन्यानिप्रविवेशरणाजिरं॥ ३५॥ तथादित्यौमहावीर्यौत्वष्टापूषाचतौसमं॥ निर्भयौसहसैन्येनतदाप्राविशतांरणे॥३६॥ ततोयुद्धंसमभवत्सुराणांसहराक्षसैः॥ क्रुद्धानांरक्षसांकीर्तिंसमरेष्वनिवर्तिनां ॥ ३७॥ ततस्तेराक्षसाःसर्वेविबुधान्समरेस्थितान्॥ नानाप्रहरणैर्घोरैर्जघ्नुःशतसहस्रशः ॥ ३८॥देवाश्चराक्षसान्घोरान्महाबलपराक्रमान्॥ समरेविमलैःशस्त्रैरुपनिन्युर्यमक्षयं॥ ३९॥ एतस्मिन्नंतरेरामसुमालीनामराक्षसः ॥ नानाप्रहरणैःक्रुद्धस्तत्सैन्यंसोऽभ्यवर्तत॥ ४० ॥ सदैवतबलंसर्वंनानाप्रहरणैःशितैः ॥ व्यध्वंसयतसंकुद्धोवायुर्जलधरंयथा ॥ ४१ ॥ तेमहाबाणवर्षैश्चशूलप्रासैःसुदारुणैः॥ हन्यमानाःसुराःसर्वेनव्यतिष्ठंतसंहताः ॥ ४२॥ ततोविद्राव्यमाणेषुदैवतेषुसुमालिना ॥ वसूनामष्टमःक्रुद्धःसावित्रोवैव्यवस्थितः ॥ ४३ ॥ संवृतःस्वैरथानीकैःप्रहरंतंनिशाचरं॥ विक्रमेणमहातेजावारयामाससंयुगे॥ ४४॥ ततस्तयोर्महद्युद्धमभवल्लोमहर्षणं ॥ सुमालिनोवसोश्चैवसमरेष्वनिवर्तिनोः॥ ४५॥

युद्धंसमभवदितियोजना ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

तस्यसुमालिनः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तविंशः सर्गः ॥२७॥ ॥७॥ ॥सुमा

ततस्तस्यमहाबाणैर्वसुनासुमहात्मना॥निहतःपन्नगरथःक्षणेनविनिपातितः॥ ४६ ॥ हत्वातुसंयुगेतस्यरथंबाणशतैश्चितं ॥ गदांतस्यवधार्थायवसु
जंग्राहपाणिना ॥ ४७॥ ततःप्रगृह्यदीप्ताग्रांकालदंडोपमांगदां॥ तांमूर्ध्निपातयामाससावित्रोवैसुमालिनः ॥ ४८ ॥ सातस्योपरिचोल्काभापतंती
विबभौगदा॥ इंद्रप्रमुक्तागर्जंतीगिराविवमहाशनिः॥ ४९ ॥ तस्यनैवास्थिनशिरोनमांसंददृशेतदा॥ गदयाभस्मतांनीतंनिहतस्यरणाजिरे॥ ५०॥
तंदृष्ट्वानिहतंसंख्येराक्षसास्तेसमंततः॥ व्यद्रवन्सहिताःसर्वेक्रोशमानाःपरस्परं ॥ विद्राव्यमाणावसुनाराक्षसानावतस्थिरे॥ ५१ ॥ ॥इत्यार्षेश्री
मद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तविंशःसर्गः॥ २७॥ ॥७॥ ॥सुमालिनंहतंदृष्ट्वावसुनाभस्मसात्कृतं॥स्वसैन्यंविद्रुतं
चापिलक्षयित्वार्दितंसुरैः॥ १ ॥ ततःसबलवान्क्रुद्धोरावणस्यसुतस्तदा ॥ निवर्त्यराक्षसान्सर्वान्मेघनादोव्यवस्थितः ॥ २ ॥ सरथेनमहार्हेणकाम
गेनमहारथः॥ अभिदुद्रावसेनांतांवनान्यग्निरिवज्वलन्॥ ३॥ ततःप्रविशतस्तस्यविविधायुधधारिणः॥ विदुद्रुवुर्दिशःसर्वादर्शनादेवदेवताः॥४॥
नबभूवतदाकश्चिद्युयुत्सोरस्यसंमुखे॥ सर्वानाविद्ध्यवित्रस्तांस्ततःशक्रोब्रवीत्सुरान् ॥ ५॥ नभेतव्यंनगंतव्यंनिवर्तध्वंरणेसुराः ॥ एषगच्छतिपुत्रो
मेयुद्धार्थमपराजितः॥ ६॥ ततःशक्रसुतोदेवोजयंतइतिविश्रुतः॥ रथेनाद्भुतकल्पेनसंग्रामेसोभ्यवर्तत॥ ७॥ ततस्तेत्रिदशाःसर्वेपरिवार्यशचीसु
तं॥ रावणस्यसुतंयुद्धेसमासाद्यप्रजघ्निरे॥ ८॥ तेषांयुद्धंसमभवत्सदृशंदेवरक्षसां॥ महेंद्रस्यचपुत्रस्यराक्षसेंद्रसुतस्यच ॥ ९ ॥ ततोमातलिपुत्रस्य
गोमुखस्यसरावणिः॥ सारथेःपातयामासशरान्कनकभूषणान्॥ १० ॥शचीसुतश्चापितथाजयंतस्तस्यसारथिं ॥ तंचापिरावणिःक्रुद्धःसमंतात्प्र
त्यविद्ध्यत॥ ११ ॥ सहिक्रोधसमाविष्टोबलीविस्फारितेक्षणः॥ रावणिःशक्रतनयंशरवर्षैरवाकिरत्॥ १२॥

लिनमिति ॥ १ ॥ २ ॥ तांसेनांविबसेनां ॥ ३ ॥ ४ ॥ आविद्ध्यावेधंप्राप्यवित्रस्तान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेषांदेवरक्षसांसदृशंबलवीर्यानुरूपंयुद्धमभवत् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रव्यथितालोकाभूरादयस्तत्रजाश्च तमःसंजज्ञे रावणपुत्रमाययेतिशेषः ॥ १५ ॥ तंशचीसुतंहित्वेतिशेषः ॥ १६ ॥ विपर्यस्तंविशीर्णं परिधावतपर्यधावत ॥ १७ ॥

ततोनानाप्रहरणाञ्छितधारान्सहस्रशः॥ पातयामाससंक्रुद्धःसुरसैन्येषुरावणिः ॥ १३ ॥ शतघ्नीमुसलप्रासगदाखड्गपरश्वधान्॥ महांतिगिरिशृं
गाणिपातयामासरावणिः॥ १४ ॥ ततःप्रव्यथितालोकाःसंजज्ञेचतमस्ततः॥ तस्यरावणपुत्रस्यशत्रुसैन्यानिनिघ्नतः ॥ १५॥ ततस्तद्दैवतबलंसमं
तात्तंशचीसुतं॥ बहुप्रकारमस्वस्थमभवच्छरपीडितं॥ १६॥ नाभ्यजानंतचान्योन्यंरक्षोवादेवताथवा॥ तत्रतत्रविपर्यस्तंसमंतात्परिधावत॥ १७॥
देवादेवान्निजघ्नुस्तेराक्षसान्राक्षसास्तथा॥संमूढास्तमसाच्छन्नाव्यद्रवन्नपरेतथा॥ १८॥ एतस्मिन्नंतरेवीरःपुलोमानामवीर्यवान्॥ दैत्येंद्रस्तेनसंगृ
ह्यशचीपुत्रोपवाहितः॥ १९॥ संगृह्यतंतुदौहित्रंप्रविष्टःसागरंतदा॥ आर्यकःसहितस्यासीत्पुलोमायेनसाशची॥ २० ॥ ज्ञात्वाप्रणाशंतुतदाजयंत
स्याथदेवताः॥ अप्रहृष्टास्ततःसर्वाव्यथिताःसंप्रदुद्रुवुः ॥ २१ ॥ रावणिस्त्वथसंक्रुद्धोबलैःपरिवृतःस्वकैः॥ अभ्यधावतदेवांस्तान्मुमोचचमहास्वनं
॥ २२ ॥ दृष्ट्वाप्रणाशंपुत्रस्यदैवतेषुचविद्रुतं॥ मातलिंचाहदेवेशोरथःसमुपनीयतां॥ २३॥ सतुदिव्योमहाभीमःसज्जएवमहारथः॥ उपस्थितोमात
लिनावाह्यमानोमहाजवः॥ २४॥ ततोमेघारथेतस्मिंस्तडित्वंतोमहाबलाः॥ अग्रतोवायुचपलानेदुःपरमनिःस्वनाः॥ २५॥ नानावाद्यानिवाद्यंतगंध
र्वाश्चसमाहिताः॥ ननृतुश्चाप्सरःसंघानिर्यातेत्रिदशेश्वरे॥ २६॥ रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्यांसमरुद्गणैः॥ ततोनानाप्रहरणैर्निर्ययौत्रिदशाधिपः॥ २७॥
निर्गच्छतस्तुशक्रस्यपरुषःपवनोववौ॥ भास्करोनिष्प्रभश्चैवमहोल्काश्चप्रपेदिरे॥ २८॥ एतस्मिन्नंतरेशूरोदशग्रीवःप्रतापवान् ॥ आरुरोहरथंदि
व्यंनिर्मितंविश्वकर्मणा॥ २९॥ पन्नगैःसुमहाकायैर्वेष्टितंलोमहर्षणैः॥ येषांनिःश्वासवातेनप्रदीप्तमिवसंयुगे॥ ३० ॥ दैत्यैर्निशाचरैश्चैवसरथःपरि
वारितः॥ समराभिमुखोदिव्योमहेंद्रंसोभ्यवर्तत॥ ३१ ॥

॥ १८ ॥ तेनजयंतमातामहेनपुलोम्ना ॥ १९ ॥ येनसाशची उत्पादितेतिशेषः ॥ २० ॥ प्रणाशमदर्शनं व्यथिताअतएवाप्रहृष्टाःखिन्नाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ विद्रुतंपलायनं ॥ २३ ॥
॥ २४ ॥ ततइंद्रस्यतद्रथारोहणानंतरं वायुचपलावायुप्रवर्तिताः ॥ २५ ॥ वाद्यंतअवाद्यंत समाहिताःगगनेप्रवृत्ताः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

युद्धात्युद्धस्थानात् समुपाविशत्तूष्णीमास्त ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ कुंभकर्णस्त्विति अस्यजागरितस्ययुद्धादिप्रसंगेऽनेकदिनमपिजागरणमित्यतोज्ञायते नानाप्रहरणोद्यतःउद्यतनानाप्रहरणः
केनाभ्यपद्यतकेनयुद्धंकृतवानितिनाज्ञायतापितुप्राप्तेनसर्वेणाप्ययुध्यतेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ अपिचप्रहरणनियमोपिनास्तीत्याह दंतैरिति ॥ ३५ ॥ प्रयुद्धःकृतप्रकृष्टयुद्धः ॥ ३६ ॥ समरुद्ग

पुत्रंतंवारयित्वातुस्वयमेवव्यवस्थितः॥ सोपियुद्धाद्विनिष्क्रम्यरावणिःसमुपाविशत्॥ ३२॥ ततोयुद्धंप्रवृत्तंतुसुराणांराक्षसैःसह॥ शस्त्राणिवर्षतांते
षांमेघानामिवसंयुगे॥ ३३॥ कुंभकर्णस्तुदुष्टात्मानानाप्रहरणोद्यतः॥ नाज्ञायततदाराजन्युद्धंकेनाभ्यपद्यत ॥ ३४॥ दंतैःपादैर्भुजैर्हस्तैःशक्तितोम
रमुद्गरैः॥ येनतेनैवसंक्रुद्धस्ताडयामासदेवताः॥ ३५॥ सतुरुद्रैर्महाघोरैःसंगम्याथनिशाचरः॥ प्रयुद्धस्तैश्चसंग्रामेक्षतःशस्त्रैर्निरंतरं ॥ ३६॥ ततस्त
द्राक्षसंसैन्यंप्रयुद्धंसमरुद्गणैः॥ रणेविद्रावितंसर्वंनानाप्रहरणैस्तदा ॥ ३७॥ केचिद्विनिहताःकृत्ताश्चेष्टंतिस्ममहीतले॥ वाहनेष्ववसक्ताश्चस्थिताए
वापरेरणे॥ ३८॥ रथान्नागान्खरानुष्ट्रान्पन्नगांस्तुरगांस्तथा॥ शिशुमारान्वराहांश्चपिशाचवदनानपि॥ ३९॥ तान्समालिंग्यबाहुभ्यांविष्टब्धाःकेचि
दुत्थिताः॥ देवैस्तुशस्त्रसंभिन्नाममिरेचनिशाचराः॥ ४०॥ चित्रकर्मइवाभातिसर्वेषांरणसंप्लवः॥ निहतानांप्रसुप्तानांराक्षसानांमहीतले ॥ ४१॥
शोणितोदकनिष्पंदाकाकगृध्रसमाकुला॥ प्रवृत्तासंयुगमुखेशस्त्रग्राहवतीनदी॥ ४२॥ एतस्मिन्नंतरेक्रुद्धोदशग्रीवःप्रतापवान्॥ निरीक्ष्यतुबलंसर्वं
देवतैर्विनिपातितं॥ ४३॥ सतंप्रतिविगाह्याशुप्रवृद्धंसैन्यसागरं ॥ त्रिदशान्समरेनिघ्नन्शक्रमेवाभ्यवर्तत ॥ ४४॥ ततःशक्रोमहच्चापंविस्फार्यसु
महास्वनं॥ यस्यविस्फारनिर्घोषैःस्तनतिस्मदिशोदश॥ ४५॥ तद्विकृष्यमहच्चापमिंद्रोरावणमूर्धनि॥ पातयामाससशरान्पावकादित्यवर्चसः॥ ४६॥
तथैवचमहाबाहुर्दशग्रीवोनिशाचरः॥ शक्रंकार्मुकविभ्रष्टैःशरवर्षैरवाकिरत्॥ ४७॥

णैर्देवैरितिशेषः ॥ ३७ ॥ कृत्ताश्छिन्नाः केचिन्मोहाद्वाहनेभ्योनिपतितदेहाअपिवाहनेष्ववसक्ताएवस्थिताइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ तदेवाह रथानिति ॥ ३९ ॥ रथादीन्बाहुभ्यांसमालिंग्य
विष्टब्धाःकेचिदुत्थिताःमूर्च्छिताःकालेनगतमूर्च्छाउत्थिताः ममिरेमृताः ॥ ४० ॥ चित्रकर्मइवेत्यसंधिरार्षः यथासिद्धमायानिर्मितंचित्रकर्मआश्चर्यकरंतथैवतेषांपरसंप्लवोरणसंमर्दआ
भातिस्म ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

सर्वंहितमसावृतं उभयशरवर्षकृतसर्वदिक्छादनेनेतिभावः ॥४८॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टाविंशःसर्गः ॥२८॥ ॥७॥
देवाश्चराक्षसाश्चदेवराक्षसाः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ परसैन्यस्यांतोयावत्तावन्मांमध्येनपरसेनामध्यमार्गेणनयस्व ॥ ४ ॥ ५ ॥ अथोपरि सर्वेषामुपरिष्टादित्यर्थः ॥६॥ अथदेवसेनामध्यप्रवे

प्रयुध्यतोरथतयोर्बाणवर्षैःसमंततः॥ नाज्ञायततदाकिंचित्सर्वंहितमसावृतं॥ ४८॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडे
अष्टाविंशःसर्गः॥ २८॥ ॥ ७॥ ॥ ततस्तमसिसंजातेसर्वेतेदेवराक्षसाः॥ अयुद्ध्यंतबलोन्मत्ताःसूदयंतःपरस्परं॥ १॥ इंद्रश्चरावणश्चैवरावणि
श्चमहाबलः॥ तस्मिंस्तमोजालवृतेमोहमीयुर्नतेत्रयः॥ २॥ सतुदृष्ट्वाबलंसर्वंरावणोनिहतंक्षणात्॥ क्रोधमभ्यगमत्तीव्रंमहानादंचमुक्तवान्॥ ३॥
क्रोधात्सूतंचदुर्धर्षःस्यंदनस्थमुवाचह॥ परसैन्यस्यमध्येनयावदंतोनयस्वमां॥ ४॥ अद्यैवत्रिदशान्सर्वान्विक्रमैःसमरेस्वयं ॥ नानाशस्त्रमहासारैर्न
यामियमसादनं॥ ५॥ अहमिंद्रंवधिष्यामिधनदंवरुणंयमं॥ त्रिदशान्विनिहत्याशुस्वयंस्थास्याम्यथोपरि॥ ६॥ विषादोनैवकर्तव्यःशीघ्रंवाहयमेर
थं॥ द्विःखलुत्वांब्रवीम्यद्ययावदंतंनयस्वमां॥ ७॥ अयंसनंदनोदेशोयत्रवर्तामहेवयं॥ नयमामद्यतत्रत्वमुदयोयत्रपर्वतः॥८॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वातु
रगान्समनोजवान्॥ आदिदेशाथशत्रूणांमध्येनैवचसारथिः॥ ९॥ तस्यतंनिश्चयंज्ञात्वाशक्रोदेवेश्वरस्तदा॥ रथस्थःसमरस्थस्तान्देवान्वाक्यमथाब्र
वीत्॥ १०॥ सुराःशृणुतमद्वाक्यंयत्तावन्ममरोचते॥ जीवन्नेवदशग्रीवःसाधुरक्षोनिगृह्यतां॥ ११॥ एषह्यतिबलःसैन्यैरथेनपवनौजसा॥ गमिष्य
तिप्रवृद्धोर्मिःसमुद्रइवपर्वणि॥ १२॥ नह्येषहंतुंशक्योद्यवरदानात्सुनिर्भयः॥ तद्ग्रहीष्यामहेरक्षोयत्ताभवतसंयुगे ॥ १३॥ यथाबलौनिरुद्धेचत्रैलो
क्यंभुज्यतेमया॥ एवमेतस्यपापस्यनिरोधोममरोचते॥ १४॥

शेकथंभविष्यतीतिविषण्णंसारथिंपुनरप्याह द्विःखल्विति द्विर्द्विवारंब्रवीमि तत्कथंननयसीतिशेषः ॥ ७ ॥ अपरिमितदेवसेनायाअंतस्यदुर्ज्ञेयत्वादाह अयमिति नंदनमारभ्योदयपर्व
तांतंसेनातिष्ठतीतिभावः॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ यथाबलौबलिदैत्येनिरुद्धेकृतनिरोधेसतिमयात्रैलोक्यंभुज्यते एवमस्यपापस्यनिरोधस्त्रैलोक्यरक्षार्थंममकर्तव्यत्वेनरो
चतेइत्यब्रवीदितिपूर्वेणसंबंधः ॥ १४ ॥

ततोन्यंदेशंरावणावस्थितदेशादन्यंदेशं रावणंसंत्यज्येति वज्रपातादिनाप्रहर्तुमशक्यत्वात्पुरःस्थितिर्निष्प्रयोजनेत्याशयेनतंत्यक्त्वा ॥ १५ ॥ उत्तरेणप्रविवेश देवसेनामितिशेषः अनिवर्तकःअनिवर्तितुं ॥ १६ ॥ १७ ॥ दशाननंन्यवर्तयदित्यत्रहेतुरसंभ्रांतःसमावृत्येति ॥ १८ ॥ १९ ॥ तत्सैन्यंदेवसैन्यं ॥ २० ॥ पुरःस्थित्यादेवसेनाजयस्याशक्यत्वान्मायांश्रयते तामिति

ततोन्यंदेशमास्थायशक्रःसंत्यज्यरावणं ॥ अयुध्यतमहाराजराक्षसांस्त्रासयन्रणे ॥१५॥ उत्तरेणदशग्रीवःप्रविवेशानिवर्तकः ॥ दक्षिणेनतुपार्श्वेन प्रविवेशशतक्रतुः ॥ १६ ॥ ततःसयोजनशतंप्रविष्टोराक्षसाधिपः ॥ देवतानांबलंसर्वंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ १७ ॥ ततःशक्रोनिरीक्ष्याथप्रनष्टंतुस्वकंबलं ॥ न्यवर्तयदसंभ्रांतःसमावृत्यदशाननं ॥ १८ ॥ एतस्मिन्नंतरेनादोमुक्तोदानवराक्षसैः ॥ हाहताःस्मइतिग्रस्तंदृष्ट्वाशक्रेणरावणं ॥ १९ ॥ ततोरथंसमास्थायरावणिःक्रोधमूर्छितः ॥ तत्सैन्यमतिसंक्रुद्धःप्रविवेशसुदारुणं ॥ २० ॥ तांप्रविश्यमहामायांप्राप्तांपशुपतेःपुरा ॥ प्रविवेशसुसंरब्धस्तत्सैन्यंसमभिद्रवत् ॥ २१ ॥ ससर्वादेवतास्त्यक्त्वाशक्रमेवाभ्यधावत ॥ महेंद्रश्चमहातेजानापश्यच्चसुतंरिपोः ॥ २२ ॥ विमुक्तकवचस्तत्रवध्यमानोपिरावणिः ॥ त्रिदशैःसुमहावीर्यैर्नचकारचकिंचन ॥ २३ ॥ समातलिंसमायांतंताडयित्वाशरोत्तमैः ॥ महेंद्रंबाणवर्षेणभूयएवाभ्यवाकिरत् ॥ २४ ॥ ततस्त्यक्त्वारथंशक्रोविससर्जचसारथिं ॥ ऐरावतंसमारुह्यमृगयामासरावणिं ॥ २५ ॥ सतत्रमायाबलवानदृश्योऽथांतरिक्षगः ॥ इंद्रंमायापरिक्षिप्तंकृत्वासप्राद्रवच्छरैः ॥ २६ ॥ सतंयदापरिश्रांतमिंद्रंजज्ञेथरावणिः ॥ तदैनंमाययाबद्ध्वास्वसैन्यमभितोनयत् ॥ २७ ॥ तंतुदृष्ट्वाबलात्तेननीयमानंमहारणात् ॥ महेंद्रममराःसर्वेकिंनुस्यादित्यचिंतयन् ॥ २८ ॥ दृश्यतेनसमायावीशक्रजित्समितिंजयः ॥ विद्यावानपियेनेंद्रोमाययाऽपहृतोबलात् ॥ २९ ॥ एतस्मिन्नंतरेक्रुद्धाःसर्वेसुरगणास्तदा ॥ रावणंविमुखीकृत्यशरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३० ॥

समभिद्रवत् समभ्यद्रावयदित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ किंचन किमपिभयमित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ स्वसैन्यमभितोनयत् स्वसैन्यपार्श्वमनयदित्यर्थः ॥ २७ ॥ महेंद्रंतेनबलान्नीयमानंदृष्ट्वाविद्यावानपिअसुरमायासंहारविद्यावानपिइंद्रोयेनरावणिनामाययानीयतेसनदृश्यतेएतत्किंस्विदितिचुक्रुशुः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ २१ ॥ युद्धेदर्शनस्थइति अदर्शनस्थइतिच्छेदः अंतर्हितएवाब्रवीदित्यर्थः दर्शनेमहेंद्रनाशभियेतिभावः ॥ २२ ॥ हेतातआगच्छगच्छामः स्वपुरमितिशेषः रणकर्मनिवर्ततांनिवृत्तमस्तु समाप्तमस्त्वित्यर्थः कुतोनिवृत्तिस्तत्राह नोस्माकंजितंजयःसंवृत्तः भावेनिष्ठा सजयस्तेविदितोस्तु ॥ ३३ ॥ कथंजयस्तत्राह अयंहीति देवबलाद्देवसेनायाः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

रावणस्तुसमासाद्यआदित्यांश्चवसूंस्तदा ॥ नशशाकससंग्रामेयोद्धुंशत्रुभिरर्दितः ॥ ३१ ॥ सतंदृष्ट्वापरिम्लानंप्रहारैर्जर्जरीकृतं ॥ रावणिःपितरंयुद्धेदर्शनस्थोब्रवीदिदं ॥ ३२ ॥ आगच्छतातगच्छामोरणकर्मनिवर्ततां ॥ जितंनोविदितंतेऽस्तुस्वस्थोभवगतज्वरः ॥ ३३ ॥ अयंहिसुरसैन्यस्यत्रैलोक्यस्यचयःप्रभुः ॥ सगृहीतोदेवबलाद्भग्नदर्पाःसुराःकृताः ॥ ३४ ॥ यथेष्टंभुंक्ष्वलोकांस्त्रीन्निगृह्यारातिमोजसा ॥ वृथाकिंतेश्रमेणेहयुद्धमद्यतुनिष्फलं ॥ ३५ ॥ ततस्तेदैवतगणानिवृत्तारणकर्मणः ॥ तच्छ्रुत्वारावणेर्वाक्यंशक्रहीनाःसुरागताः ॥ ३६ ॥ अथसरणविगतमुत्तमौजास्त्रिदशरिपुःप्रथितोनिशाचरेंद्रः ॥ स्वसुतवचनमादृतःप्रियंतत्समनुनिशम्यजगादचैवसूनुं ॥ ३७ ॥ अतिबलसदृशैःपराक्रमैस्त्वंममकुलवंशविवर्धनःप्रभो ॥ यदयमतुलबलस्त्वयाद्यवैत्रिदशपतिस्त्रिदशाश्चनिर्जिताः ॥ ३८ ॥ नयरथमधिरोप्यवासवंनगरमितोव्रजसेनयावृतस्त्वं ॥ अहमपितवपृष्ठतोद्रुतंसहसचिवैरनुयामिहृष्टवत् ॥ ३९ ॥ अथसबलवृतःसवाहनस्त्रिदशपतिंपरिगृह्यरावणिः ॥ स्वभवनमधिगम्यवीर्यवान्कृतसमरान्विससर्जराक्षसान् ॥ ४० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जितेमहेंद्रेऽतिबलेरावणस्यसुतेनवै ॥ प्रजापतिंपुरस्कृत्ययुर्लंकांसुरास्तदा ॥ १ ॥ तत्ररावणमासाद्यपुत्रभ्रातृभिरावृतं ॥ अब्रवीद्गगनेतिष्ठन्सामपूर्वंप्रजापतिः ॥ २ ॥ वत्सरावणतुष्टोस्मिपुत्रस्यतवसंयुगे ॥ अहोस्यविक्रमौदार्यंतवतुल्योधिकोपिवा ॥ ३ ॥ जितंहिभवतासर्वंत्रैलोक्यंस्वेनतेजसा ॥ कृताप्रतिज्ञासफलाप्रीतोस्मिससुतस्यते ॥ ४ ॥

रणविगतःविगतरणः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ राक्षसान्विससर्ज स्वस्वभवनंप्रतीतिशेषः ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०श्रीरा०रा०वा०आ०उत्तरकांडेएकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ अथब्रह्मणेंद्रमोचनमिंद्राश्वासनंच जितेइति ॥ १ ॥ २ ॥ अहोस्येतिसंधिरार्षः तवतुल्यः एषइतिशेषः ॥ ३ ॥ त्रीन्लोकान्जेष्यामीतियाप्रतिज्ञाकृतासासफलाजाता ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ तन्मुच्यतांत्रिदशानांवशेस्थापितत्वात्तावतएवार्थस्यत्वत्संपन्नत्वादितिभावः अस्यमोक्षणार्थायअन्यदप्यभीष्टंदिवौकसःकिंप्रयच्छंतुतद्वदेतिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ सर्वामरत्वं
सर्वतोनिमित्तात्सर्वस्मिन्नपिकालेमरणराहित्यंमत्सृष्टप्राणिनांनास्ति ॥ ९ ॥ तान्प्राणिनआह पक्षिणइति महौजसोभूताद्विपादाः ॥ १०॥ श्रूयतांवेति वाअथवासर्वामरत्वासंभवेशतक
तुविमोक्षणेतद्रूपान्निमित्ताद्यामेसिद्धिःकांक्षितासाश्रूयतां ॥ ११ ॥ तदेवाह ममेष्टमिति तदामेस्याद्विनाशनंनान्यदेत्येवंरूपंममेष्टमित्यग्रिमेणसंबंधः नित्यशोनियमेनमंत्रैस्तत्पूर्वकंहव्यैः

अयंचपुत्रोतिबलस्तवरावणवीर्यवान्॥ जगतींद्रजिदित्येवपरिख्यातोभविष्यति॥ ५ ॥ बलवान्दुर्जयश्चैवभविष्यत्येवराक्षसः ॥ यंसमाश्रित्यतेरा
जन्स्थापितास्त्रिदशावशे॥ ६॥ तन्मुच्यतांमहाबाहोमहेंद्रःपाकशासनः॥ किंचास्यमोक्षणार्थायप्रयच्छंतुदिवौकसः ॥ ७ ॥ अथाब्रवीन्महातेजाइं
द्रजित्समितिंजयः ॥ अमरत्वमहंदेववृणेयद्येषमुच्यते ॥ ८ ॥ ततोब्रवीन्महातेजामेघनादंप्रजापतिः ॥ नास्तिसर्वामरत्वंहिकस्यचित्प्राणिनोभुवि
॥ ९॥ पक्षिणश्चतुष्पदोवाभूतानांवामहौजसां॥ श्रुत्वापितामहेनोक्तमिंद्रजित्प्रभुणाव्ययं॥ १० ॥ अथाब्रवीत्सतत्रस्थंमेघनादोमहाबलः॥ श्रूयतां
वाभवेत्सिद्धिःशतक्रतुविमोक्षणे॥ ११ ॥ ममेष्टंनित्यशोहव्यैर्मंत्रैःसंपूज्यपावकं॥ संग्राममवतर्तुंचशत्रुनिर्जयकांक्षिणः ॥ १२ ॥ अश्वयुक्तोरथो
मह्यमुत्तिष्ठेत्तुविभावसोः॥ तत्स्थस्यामरतास्यान्मेएषमेनिश्चितोवरः ॥ १३ ॥ तस्मिन्यद्यसमाप्तेचजप्यहोमेविभावसौ ॥ युध्येयंदेवसंग्रामेतदामे
स्याद्विनाशनं॥ १४॥ सर्वोहितपसादेववृणोत्यमरतांपुमान्॥ विक्रमेणमयात्वेतदमरत्वंप्रवर्तितं॥ १५॥ एवमस्त्वितितंचाहवाक्यंदेवःपितामहः॥
मुक्तश्चेंद्रजिताशक्रोगताश्चत्रिदिवंसुराः॥ १६॥ एतस्मिन्नंतरेरामदीनोभ्रष्टामरद्युतिः॥ इंद्रश्चिंतापरीतात्माध्यानतत्परतांगतः॥ १७॥

पावकंसंपूज्यशत्रुनिर्जयकांक्षिणःसंग्राममवतर्तुंप्रवेष्टुंवांच्छतोममाश्वयुक्तोरथोविभावसोस्तत्कालमुत्तिष्ठेत् तत्स्थस्यतद्रथेतिष्ठतोममामरताचस्यादेव एषमेनिश्चितोवरः ॥ १२ ॥ १३ ॥
तस्मिन्सांयामिकयागेऽपेक्षितंयज्जप्यहोमं समाहारद्वंद्वः तस्मिन्नसमाप्तेयदियुध्येयंयुद्धंकुर्यांतदामेविनाशनंस्यादितिममेष्टमित्यन्वयः ॥ १४॥ लोकविलक्षणक्रिययायंमेवरलाभइत्या
ह सर्वोहीति ॥ १५ ॥ १६ ॥ भ्रष्टाअमराणांद्युतिर्यस्यसः ॥ १७ ॥

हेशतक्रतो एवमिदानींशोचन्निितिशेषः तादृशोभवान्पुरासुदुष्कृतंकिमुकरोतिस्मकस्मात्कृतवानसि ॥ १८॥ ननुकिंमयाकृतंतत्राह अमरेंद्रेति वर्णोदेहकांतिः एकविधदेहकांतयः समा
भाषाःसमवचनाः एकरूपाःसमानवयोवस्थाः ॥ १९ ॥ दर्शनेरूपलक्षणेवर्णादौ ॥ २० ॥ तासांविशेषार्थंकिंचित्किंचिदंगवैकल्यप्रयुक्तपरस्परवैलक्षण्यसिद्ध्यर्थं ॥ २१ ॥ तत्प्रभवंवैरू

तंतुदृष्ट्वातथाभूतंप्राहदेवःपितामहः॥ शतक्रतोकिमुपुराकरोतिस्मसुदुष्कृतं ॥ १८ ॥ अमरेंद्रमयाबुद्ध्याप्रजाःसृष्टास्तथाप्रभो ॥ एकवर्णाःसमाभा
षाएकरूपाश्चसर्वशः॥ १९ ॥ तासांनास्तिविशेषोहिदर्शनेलक्षणेपिवा॥ ततोहमेकाग्रमनास्ताःप्रजाःसमचिंतयं॥ २० ॥ सोहंतासांविशेषार्थंस्त्रिय
मेकांविनिर्ममे॥ यद्यत्प्रजानांप्रत्यंगंविशिष्टंतत्तदुद्धृतं॥ २१ ॥ ततोमयारूपगुणैरहल्यास्त्रीविनिर्मिता॥ हलंनामेहवैरूप्यंहल्यंतत्प्रभवंभवेत्॥ २२॥
यस्यानविद्यतेहल्यंतेनाहल्येतिविश्रुता॥ अहल्येत्येवचमयातस्यानामप्रकीर्तितं॥ २३॥ निर्मितायांचदेवेंद्रतस्यांनार्यांसुरर्षभ॥ भविष्यतीतिकस्यै
षाममचिंताततोभवत्॥ २४॥ त्वंतुशक्रतदानारींजानीषेमनसाप्रभो ॥ स्थानाधिकतयापत्नीममैषेतिपुरंदर ॥ २५ ॥ सामयान्यासभूतातुगौतम
स्यमहात्मनः॥ न्यस्ताबहूनिवर्षाणितेननिर्यातिताचह॥ २६॥ततस्तस्यपरिज्ञायमहास्थैर्यंमहामुनेः॥ज्ञात्वातपसिसिद्धिंचपत्न्यर्थंस्पर्शितातदा॥ २७॥
सतयासहधर्मात्मारमतेस्ममहामुनिः॥ आसन्निराशादेवास्तुगौतमेदत्तयातया॥ २८॥ त्वंक्रुद्धस्त्विहकामात्मागत्वातस्याश्रमंमुनेः ॥ दृष्टवांश्चतदा
तांस्त्रींदीप्तामग्निशिखामिव॥ २९॥ सात्वयाधर्षिताशक्रकामार्तेनसमन्युना॥ दृष्टस्त्वंसतदातेनआश्रमेपरमर्षिणा॥ ३० ॥ ततःक्रुद्धेनतेनासिशप्तः
परमतेजसा॥ गतोसियेनदेवेंद्रदशाभागविपर्ययं॥ ३१॥ यस्मान्मेधर्षितापत्नीत्वयावासवनिर्भयात्॥ तस्मात्त्वंसमरेशक्रशत्रुहस्तंगमिष्यसि॥ ३२॥

ल्यंतत्प्रभवं हल्यंनिद्यत्वं ॥ २२ ॥ २३ ॥ कस्यैषाभविष्यति भार्येतिशेषः ॥ २४ ॥ स्थानाधिकतयादेवाधिपतित्वरूपाधिकस्थानप्राप्त्याहेतुना विनापिमदनुमतिममैषापत्नीतिजानीषे
॥ २५॥ निर्यातितापुनःप्रत्यर्पिता ॥ २६ ॥ स्थैर्यंजितेंद्रियत्वंतपोविषयांसिद्धिंचज्ञात्वास्पर्शिताभार्यात्वेनदत्ता ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ दशाभागोवस्थाभेदऐश्वर्यरूपस्तस्य
विपर्ययंबंधनरूपांविपरीतावस्थां ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

अयंतुभावः जारभावइत्यर्थः मानुषेष्वपिशास्त्राधिकारिष्वपिभविष्यति राज्ञस्तवदोषादित्यर्थः ॥ ३३ ॥ तत्रार्धमिति योजारभावेनपापस्यकर्तातत्रपुरुषेपापस्यार्धंनिपतिष्यति त्वय्य
र्धं स्थावरंस्थिरं ॥ ३४ ॥ नकेवलंतवैवास्थिरत्वमपितुयश्चेत्यादि सोपिध्रुवःस्थिरोनभविष्यति मध्येमध्येभंशादितिभावः ॥ ३५ ॥ विनिध्वंसध्वस्तसौरूप्याभव ॥ ३६ ॥ यस्मात्त्वमन

अयंतुभावोदुर्बुद्धेयस्त्वयेहप्रवर्तितः॥ मानुषेष्वपिलोकेषुभविष्यतिनसंशयः॥ ३३॥ तत्रार्धंतस्ययःकर्तात्वय्यर्धंनिपतिष्यति॥ नचतेस्थावरंस्था
नंभविष्यतिनसंशयः॥ ३४॥ यश्चयश्चसुरेंद्रःस्याध्रुवःसनभविष्यति॥ एषशापोमयामुक्तइत्यसौत्वांतदाब्रवीत्॥ ३५॥ तांतुभार्यांसुनिर्भर्त्स्यसोब्र
वीत्सुमहातपाः॥ दुर्विनीतेविनिध्वंसममाश्रमसमीपतः॥ ३६॥ रूपयौवनसंपन्नायस्मात्त्वमनवस्थिता॥ तस्माद्रूपवतीलोकेनत्वमेकाभविष्यति
॥ ३७॥ रूपंचतेप्रजाःसर्वागमिष्यतिनसंशयः॥ यत्तदेकंसमाश्रित्यविभ्रमोयमुपस्थितः॥ ३८॥ तदाप्रभृतिभूयिष्ठंप्रजारूपसमन्विता॥ सातंप्र
सादयामासमहर्षिंगौतमंतदा॥ ३९॥ अज्ञानाद्धर्षिताविप्रत्वद्रूपेणदिवौकसा॥ नकामकाराद्विप्रर्षेप्रसादंकर्तुमर्हसि॥ ४०॥ अहल्ययात्वेवमुक्तःप्र
त्युवाचसगौतमः॥ उत्पत्स्यतिमहातेजाइक्ष्वाकूणांमहारथः॥ ४१॥ रामोनामश्रुतोलोकेवनंचाप्युपयास्यति॥ ब्राह्मणार्थेमहाबाहुर्विष्णुर्मानुषवि
ग्रहः॥ ४२॥ तंद्रक्ष्यसियदाभद्रेततःपूताभविष्यसि॥ सहिपावयितुंशक्तस्त्वयायदुष्कृतंकृतं॥ ४३॥ तस्यातिथ्यंचकृत्वावैमत्समीपंगमिष्यसि॥ व
त्स्यसित्वंमयासार्धंतदाहिवरवर्णिनि॥ ४४॥ एवमुक्त्वासविप्रर्षिराजगामस्वमाश्रमं॥ तपश्चचारसुमहत्सापत्नीब्रह्मवादिनः॥ ४५॥ शापोत्सर्गा
द्धितस्येदंमुनेःसर्वमुपस्थितं॥ तत्स्मरत्वंमहाबाहोदुष्कृतंयत्त्वयाकृतं॥ ४६॥ तेनत्वंग्रहणंशत्रोर्यातोनान्येनवासव॥ शीघ्रंवैयजयज्ञंत्वंवैष्णवंसुस
माहितः॥ ४७॥ पावितस्तेनयज्ञेनयास्यसेत्रिदिवंततः॥ पुत्रश्चतवदेवेंद्रनविनष्टोमहारणे॥ ४८॥

वस्थितातस्मादेतावत्कालंत्वमेकैवरूपवतीतियत्स्थितंतन्नभविष्यति ॥ ३७ ॥ किंतुतावकंसुंदररूपंसर्वाःप्रजागमिष्यति यद्यस्मादेकमेकस्थंतद्रूपमाश्रित्यायंविभ्रमःकायविकारउपस्थि ॥ ४९ ॥
तःमद्वत्तइंद्रस्येतिशेषः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणार्थेविश्वामित्रार्थे ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ नान्येन नान्येनहेतुनेत्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

आर्यकेणपुलोम्ना यज्ञमिष्ट्वेति देवानांनयज्ञेष्वधिकारइतिजैमिन्युक्तंतुप्रमादादितिनिरूपितंप्राक् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ आश्चर्यंस्मारितोस्मीति यद्यदगस्त्येनोक्तंतत्सर्वंमयादृ
ष्टमितिसत्यमेवागस्त्येनोक्तमितिरामंप्रतिविभीषणेनोक्तं श्रुतंचमेविभीषणमुखादितिशेषः ॥ ५३ ॥ ५४॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तर
कांडेत्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथरावणपराजयकथनं ततइति विस्मयाद्भगवत्प्रसादवैभवश्रवणजविस्मयादिव ॥ १ ॥ लोकाःमनुष्यलोकप्राणिनः शून्याःशूरत्वगुणशू

नीतःसन्निहितश्चैवआर्यकेणमहोदधौ॥ एतच्छ्रुत्वामहेंद्रस्तुयज्ञमिष्ट्वाचवैष्णवं॥ ४९॥ पुनस्त्रिदिवमाक्रामदन्वशासच्चदेवराट्॥ एतदिंद्रजितोना
मबलंयत्कीर्तितंमया॥ ५०॥ निर्जितस्तेनदेवेंद्रःप्राणिनोन्येतुकिंपुनः॥ आश्चर्यमितिरामश्चलक्ष्मणश्चाब्रवीत्तदा॥ ५१॥ अगस्त्यवचनंश्रुत्वावान
राराक्षसास्तदा॥ विभीषणस्तुरामस्यपार्श्वस्थोवाक्यमब्रवीत्॥ ५२॥ आश्चर्यंस्मारितोस्म्ययद्यत्तद्दृष्टंपुरातनं॥ अगस्त्यंत्वब्रवीद्रामःसत्यमेतच्छ्रुतं
चमे॥ ५३॥ एवंरामसमुद्भूतोरावणोलोककंटकः॥ सपुत्रोयेनसंग्रामेजितःशक्रःसुरेश्वरः॥ ५४॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिका
व्येउत्तरकांडेत्रिंशःसर्गः॥ ३०॥ ॥ ७॥ ॥ ततोरामोमहातेजाविस्मयात्पुनरेवहि॥ उवाचप्रणतोवाक्यमगस्त्यमृषिसत्तमं॥ १॥
भगवन्राक्षसःक्रूरोयदाप्रभृतिमेदिनीं॥ पर्यटत्किंतदालोकाःशून्याआसन्द्विजोत्तम॥ २॥ राजावाराजमात्रोवाकिंतदानात्रकश्चन॥ धर्षणंयत्रन
प्राप्तोरावणोराक्षसेश्वरः॥ ३॥ उताहोहतवीर्यास्तेबभूवुःपृथिवीक्षितः॥ बहिष्कृतावरास्त्रैश्चबहवोनिर्जितानृपाः॥ ४॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाअगस्त्यो
भगवानृषिः॥ उवाचरामंप्रहसन्पितामहइवेश्वरं॥ ५॥ इत्येवंबाधमानस्तुपार्थिवान्पार्थिवर्षभ॥ चचाररावणोरामपृथिवींपृथिवीपते॥ ६॥ ततो
माहिष्मतींनामपुरींस्वर्गपुरीप्रभां॥ संप्राप्तोयत्रसान्निध्यंसदासीद्वसुरेतसः॥ ७॥

न्याः ॥ २ ॥ तदेवाह राजेति सराजाक्षत्रियःराजमात्रःअक्षत्रियःकेवलप्रभुः ॥ ३ ॥ उताहोअथवाविद्यमानाएवहतवीर्यावीर्यरहिताः वीर्यवत्त्वेपिवरास्त्रैर्दिव्यास्त्रैर्बहिष्कृताः यद्वहवोनृ
पानिर्जिताइतिवदसीतिशेषः ॥ ४ ॥ प्रहसन्केनापिक्षत्रियेणदुरात्मनःकथंपराभवोनजातइतिभगवतोरामस्यामर्षदृष्ट्वाऽगस्त्यहासः पितामहश्चतुर्मुखोब्रह्मा ईश्वरंअग्निप्रधानंशौर्यादिक्ष
मगुणंरुद्रं ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्वर्गपुरीअमरावती वसुरेतसःसदासान्निध्यमग्नेर्नित्यसन्निधानमित्यर्थः ॥ ७ ॥

तस्याग्नेःप्रभावात्प्रसादाद्वसुरेतसोग्नेस्तुल्यआसीत् यत्रार्जुनराज्यवेलायामग्निःशरकुंडेशयःशरास्तृतकुंडेवसति शत्रूणामभिचारार्थंशरपरिस्तृतकुंडेनित्यंसन्निहितोवर्ततइत्यर्थः ॥ ८॥ तमेवदिवसंयस्मिन्दिनेरावणोयतस्तस्मिन्नेवदिवसेनर्मदांरंतुंनर्मदायांक्रीडितुं ईश्वरोराजा ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ राक्षसपतिंप्रतिमहीपतेरसान्निध्यंअब्रुवन् पौराणांमुखादितिशेषः

तुल्यआसीन्नृपस्तस्यप्रभावाद्वसुरेतसः ॥ अर्जुनोनामयत्राग्निःशरकुंडेशयःसदा ॥ ८ ॥ तमेवदिवसंसोथहैहयाधिपतिर्बली ॥ अर्जुनोनर्मदांरंतुंगतःस्त्रीभिःसहेश्वरः ॥ ९ ॥ तमेवदिवसंसोथरावणस्तत्रआगतः ॥ रावणोराक्षसेंद्रस्तुतस्यामात्यानपृच्छत ॥ १० ॥ क्वार्जुनोनृपतिःशीघ्रंसम्यगाख्यातुमर्हथ ॥ रावणोहमनुप्राप्तोयुद्धेप्सुर्नृवरेणह ॥ ११ ॥ ममागमनमप्यग्रेयुष्माभिःसन्निवेद्यतां ॥ इत्येवंरावणेनोक्तास्तेमात्याःसुविपश्चितः ॥ १२ ॥ अब्रुवन्राक्षसपतिमसान्निध्यंमहीपतेः ॥ श्रुत्वाविश्रवसःपुत्रःपौराणामर्जुनंगतं ॥ १३ ॥ अपसृत्यागतोविंध्यंहिमवत्सन्निभंगिरिं ॥ सतमभ्रमिवाविष्टमुद्भ्रांतमिवमेदिनीं ॥ १४ ॥ अपश्यद्रावणोविंध्यमालिखंतमिवांबरं ॥ सहस्रशिखरोपेतंसिंहाध्युषितकंदरं ॥ १५ ॥ प्रपातपतितैःशीतैःसाट्टहासमिवांबुभिः ॥ देवदानवगंधर्वैःसाप्सरोभिःसकिन्नरैः ॥ १६ ॥ स्वस्त्रीभिःक्रीडमानैश्चस्वर्गभूतंमहोच्छ्रयं ॥ नदीभिःस्यंदमानाभिःस्फटिकप्रतिमंजलं ॥ १७ ॥ फणाभिश्चलजिह्वाभिरनंतमिवविष्ठितं ॥ उत्क्रामंतंदरीवंतंहिमवत्सन्निभंगिरिं ॥ १८ ॥ पश्यमानस्ततोविंध्यंरावणोनर्मदांययौ ॥ चलोपलजलांपुण्यांपश्चिमोदधिगामिनीं ॥ १९ ॥ महिषैःसृमरैःसिंहैःशार्दूलर्क्षगजोत्तमैः ॥ उष्णाभितप्तैस्तृषितैःसंक्षोभितजलाशयां ॥ २० ॥ चक्रवाकैःसकारंडैःसहंसजलकुक्कुटैः ॥ सारसैश्चसदामत्तैःकूजद्भिःसुसमावृतां ॥ २१ ॥ फुल्लद्रुमकृतोत्तंसांचक्रवाकयुगस्तनीं ॥ विस्तीर्णपुलिनश्रोणींहंसावलिसुमेखलां ॥ २२ ॥ पुष्परेण्वनुलिप्तांगींजलफेनामलांशुकां ॥ जलावगाहसुस्पर्शांफुल्लोत्पलशुभेक्षणां ॥ २३ ॥

॥ १३ ॥ अपसृत्य पुरादितिशेषः अभ्रंमहामेघमिवाविष्टमाकाशसंबद्धंतेनात्युच्चत्वं मेदिनीमुद्भ्रांतमिवउद्भिद्योद्गतमिव ॥ १४ ॥ सहस्रशिखरोपेतंअनेकशृंगयुतं ॥ १५ ॥ प्रपातस्तटोभृगुः ततःपतितैरुदकैःसाट्टहासमिव ॥ १६ ॥ स्फटिकप्रतिमंजलंस्पंदमानाभिर्नदीभिःकृत्वाचलजिह्वाभिःफणाभिरुपलक्षितमनंतमिवविष्ठितं उत्क्रामंतंऊर्ध्वंव्याप्नुवानं ॥ १७ ॥ १८ ॥ चलानिउपलेषुजलानियस्यास्तां ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अथनर्मदांस्त्रीत्वेनवर्णयति फुल्लेति ॥ २२ ॥ जनानांजलावगाहेसुखस्पर्शरूपगुणोयस्यास्तां ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ नर्मदांगंगेयमितिप्रख्यायप्रशस्य अनेननर्मदायास्तद्वत्पापनाशकत्वंतत्तटकृतशिवपूजादेर्महाफलत्वंगंगायाःसर्वोत्कृष्टत्वंचसूचितं ॥ २६ ॥ सलीलंसविलासं कांचनंतन्मयं ॥ २७ ॥ चंद्रायतिचंद्रइवाचरति आर्षंपरस्मैपदं ॥ २८ ॥ २९ ॥ नक्रादियुताऊर्मयोयस्याःसा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अवगाहध्वंस्नानंकुरुत सार्वभौममुखाःसार्वभौमनामकदिग्ग

पुष्पकादवरुह्याशुनर्मदांसरितांवरां ॥ इष्टामिववरांनारीमवगाह्यदशाननः ॥ २४ ॥ सतस्याःपुलिनेरम्येनानामुनिनिषेविते ॥ उपोपविष्टःसचिवैःसार्धंराक्षसपुंगवः ॥ २५ ॥ प्रख्यायनर्मदांसोथगंगेयमितिरावणः ॥ नर्मदादर्शनेहर्षमाप्तवान्सदशाननः ॥ २६ ॥ उवाचसचिवांस्तत्रसलीलंशुकसारणौ ॥ एषरश्मिसहस्रेणजगत्कृत्वेवकांचनं ॥ २७ ॥ तीक्ष्णतापकरःसूर्योनभसोमध्यमास्थितः ॥ मामासीनंविदित्वैवचंद्रायतिदिवाकरः ॥ २८ ॥ नर्मदाजलशीतश्चसुगंधिःश्रमनाशनः ॥ मद्भयादनिलोह्येषवात्यसौसुसमाहितः ॥ २९ ॥ इयंचापिसरिच्छ्रेष्ठानर्मदाशर्मवर्धिनी ॥ नक्रमीनविहंगोर्मिःसभयेवांगनास्थिता ॥ ३० ॥ तद्भवंतःक्षताःशस्त्रैर्नृपैरिंद्रसमैर्युधि ॥ चंदनस्यरसेनेवरुधिरेणसमुक्षिताः ॥ ३१ ॥ तेयूयमवगाहध्वंनर्मदांशर्मदांशुभां ॥ सार्वभौममुखामत्तागंगामिवमहागजाः ॥ ३२ ॥ अस्यांस्नात्वामहानद्यांपाप्मनोविप्रमोक्ष्यथ ॥ अहमप्यद्यपुलिनेशरदिंदुसमप्रभे ॥ ३३ ॥ पुष्पोपहारंशनकैःकरिष्यामिकपर्दिनः ॥ रावणेनैवमुक्तास्तुप्रहस्तशुकसारणाः ॥ ३४ ॥ समहोदरधूम्राक्षानर्मदांविजगाहिरे ॥ राक्षसेंद्रगजैस्तैस्तुक्षोभितानर्मदानदी ॥ ३५ ॥ वामनांजनपद्माद्यैर्गंगाइवमहागजैः ॥ ततस्तेराक्षसाःस्नात्वानर्मदायांमहाबलाः ॥ ३६ ॥ उत्तीर्यपुष्पाण्याजह्रुर्बल्यर्थंरावणस्यतु ॥ नर्मदापुलिनेहृद्येशुभ्राभ्रसदृशप्रभे ॥ ३७ ॥ राक्षसैस्तुमुहूर्तेनकृतःपुष्पमयोगिरिः ॥ पुष्पेषूपहृतेष्वेवंरावणोराक्षसेश्वरः ॥ ३८ ॥ अवतीर्णोनदींस्नातुंगंगामिवमहागजः ॥ तत्रस्नात्वाचविधिवज्जप्त्वाजप्यमनुत्तमं ॥ ३९ ॥ नर्मदासलिलात्तस्मादुत्ततारसरावणः ॥ ततःक्लिन्नांबरंत्यक्त्वाशुक्लवस्त्रसमावृतः ॥ ४० ॥

जादयः महापद्मइतिपाठांतरं महापद्मोदिग्गजः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ राक्षसेंद्राएवगजास्तैः ॥ ३५ ॥ वामनाद्यादिग्गजाः गंगाइवमहागजैरित्यसंधिरार्षः ॥ ३६ ॥ रावणस्यबल्यर्थंरावणकर्तृकशिवपूजार्थं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

रावणंप्रांजलिनियमेनेश्वरंप्रतिकृतांजलिं तद्वृत्तीवशमित्यार्षोदीर्घः मूर्तिमंतःप्राण्याकारवंतोऽचलाइवराक्षसाः ॥ ४१ ॥ तत्रतत्रस्मनीयते प्रतिदिवसंपूजार्थंराक्षसैरितिशेषः ॥ ४२ ॥ तल्लिंगंजांबूनदमयंनित्यपूजालिंगं ऐश्वर्यकामनयाहितल्लिंगपूजारावणस्य ऐश्वर्यकामस्यसौवर्णलिंगपूजायास्तंत्रेषूक्तेः ॥ ४३ ॥ जगौ सामानीतिशेषः ॥ ४४ ॥ ॥ इतिश्रीरामा॰श्रीरा॰रा॰वा॰आ॰उ॰एकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ नर्मदेति ॥ १॥२॥३॥४॥ निर्मलंतज्जलंकार्तवीर्यभुजैरासक्तंआसंगंबंधनंप्राप्यप्रतिस्रोतःप्रतिप्रवाहं प्रतिकूलमितियावत्

रावणंप्रांजलिंयांतमन्वयुःसर्वराक्षसाः॥ तद्वृत्तीवशमापन्नामूर्तिमंतइवाचलाः॥ ४१॥ यत्रयत्रचयातिस्मरावणोराक्षसेश्वरः॥ जांबूनदमयंलिंगंतत्रतत्रस्मनीयते॥ ४२॥ वालुकावेदिमध्येतुतल्लिंगंस्थाप्यरावणः॥ अर्चयामासगंधैश्चपुष्पैश्चामृतगंधिभिः ॥ ४३ ॥ ततःसतामार्तिहरंपरंवरंवरप्रदंचंद्रमयूखभूषणं॥ समर्चयित्वासनिशाचरोजगौप्रसार्यहस्तान्प्रणनर्तचाग्रतः॥ ४४॥ ॥इत्यार्षेश्रीम॰वा॰आ॰उ॰एकत्रिंशःसर्गः॥ ३१॥

नर्मदापुलिनेयत्रराक्षसेंद्रःसदारुणः॥ पुष्पोपहारंकुरुतेतस्माद्देशाददूरतः॥ १॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठोमाहिष्मत्याःपतिःप्रभुः॥ क्रीडतेसहनारीभिर्नर्मदातोयमाश्रितः॥ २॥ तासांमध्यगतोराजाराजचतदार्जुनः॥ करेणूनांसहस्रस्यमध्यस्थइवकुंजरः॥ ३॥ जिज्ञासुःसतुबाहूनांसहस्रस्योत्तमंबलं॥ रुरोधनर्मदावेगंबाहुभिर्बहुभिर्वृतः॥ ४॥ कार्तवीर्यभुजासक्तंतज्जलंप्राप्यनिर्मलं॥ कूलोपहारंकुर्वाणंप्रतिस्रोतःप्रधावति ॥ ५ ॥ समीननक्रमकरःसपुष्पकुशसंस्तरः॥ सनर्मदांभसोवेगःप्रावृट्कालइवाबभौ॥६॥ सवेगःकार्तवीर्येणसंप्रेषितइवांभसः॥ पुष्पोपहारंसकलंरावणस्यजहारह॥७॥ रावणोऽर्धसमाप्तंतमुत्सृज्यनियमंतदा॥ नर्मदांपश्यतेकांतांप्रतिकूलांयथाप्रियां ॥ ८ ॥ पश्चिमेनतुतंदृष्ट्वासागरोद्गारसन्निभं॥ वर्धंतमंभसोवेगंपूर्वामाशांप्रविश्यतु॥ ९॥ ततोनुद्भ्रांतशकुनांस्वभावेपरमेस्थितां॥ निर्विकारांगनाभासामपश्यद्रावणोनदीं॥ १०॥

प्रधावति ॥५॥ कुशसंस्तरःकुशास्तरणं सतुतत्पुलिनेकर्मनिमित्तंऋषिगणकृतः ॥६॥ संप्रेषितइव रावणंप्रतीतिशेषः ॥७॥ पश्यतेपश्यतिस्म ॥८॥ सागरोद्गारःचंद्रोदयकालिकसमुद्रपरिवृद्धिः तेनहिसमुद्रगानद्यस्तत्समीपदेशेविपरीतप्रवाहाःक्रियंतइतिप्रसिद्धं पश्चिमेनमार्गेणपूर्वामाशांप्रविश्यवर्धंतमंभसोवेगंदृष्ट्वाप्रतिकूलांकांतांप्रियामिवनर्मदांपश्यतिस्मेत्यन्वयः पूर्वामाशांप्रविश्यतिइतिपाठेरावणइतिशेषः तस्यक्रियद्दूरेवद्धिरितिनिर्णयार्थमितिभावः ततःपूर्वदिशि तस्मात्प्रविश्यतीत्येवपाठोयुक्तःकतकसंमतश्च ॥ ९ ॥ १० ॥

सव्येतरकरांगुल्यादक्षिणहस्तांगुल्याशीघ्रान्वेषणद्योतकाभिनयंकृत्वाअन्वेष्टुमदिशत् ॥ ११ ॥ व्योमांतरगतौआकाशमार्गगौ ॥ १२ ॥ पश्येतामपश्यतां ॥ १३ ॥ १४ ॥ मेदिनींपादसहस्रेणरुंधंतंगिरिमिवसंस्थितं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ रोधवद्रुध्यतेनेनेतिरोधःसेतुस्तद्वदित्यर्थः क्रीडापयतिक्रीडयति पुगार्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ निशम्यदृष्ट्वाअर्जुनइत्युक्त्वाअन्यस्यैवंवि

सव्येतरकरांगुल्याह्यशब्दास्योदशाननः॥ वेगप्रभावमन्वेष्टुंसोदिशच्छुकसारणौ॥ ११ ॥ तौतुरावणसंदिष्टौभ्रातरौशुकसारणौ ॥ व्योमांतरगतौवीरौप्रस्थितौपश्चिमामुखौ॥ १२॥ अर्धयोजनमात्रंतुगत्वातौरजनीचरौ॥ पश्येतांपुरुषंतोयेक्रीडंतंसहयोषितं॥ १३॥ बृहत्सालप्रतीकाशंतोयव्याकुलमूर्धजं॥ मदरक्तांतनयनंमदव्याकुलचेतसं॥ १४॥ नदींबाहुसहस्रेणरुंधंतमरिमर्दनं॥ गिरिंपादसहस्रेणरुंधंतमिवमेदिनीं॥ १५॥ बालानांवरनारीणांसहस्रेणसमावृतं॥ समदानांकरेणूनांसहस्रेणेवकुंजरं ॥ १६ ॥ तमद्भुततरंदृष्ट्वाराक्षसौशुकसारणौ ॥ सन्निवृत्तावुपागम्यरावणांतमथोचतुः॥ १७॥ बृहत्सालप्रतीकाशःकोप्यसौराक्षसेश्वर॥ नर्मदांरोधवद्रुत्वाक्रीडापयतियोषितः॥१८॥ तेनबाहुसहस्रेणसन्निरुद्धजलानदी॥ सागरोद्गारसंकाशानुद्गारान्सृजतेमुहुः॥ १९॥ इत्येवंभाषमाणौतौनिशम्यशुकसारणौ॥ रावणोर्जुनइत्युक्त्वासययौयुद्धलालसः॥ २० ॥ अर्जुनाभिमुखेतस्मिन्रावणेराक्षसाधिपे ॥ चंडःप्रवातिपवनःसनादःसरजस्तथा ॥ २१ ॥ सकृदेवकृतोरावःसरक्तपृषतोघनैः ॥ महोदरमहापार्श्वधूम्राक्षशुकसारणैः॥ २२ ॥ संवृतोराक्षसेंद्रस्तुतत्रागाद्यत्रचार्जुनः ॥ अदीर्घेणैवकालेनसतदाराक्षसोबली ॥ २३ ॥ तंनर्मदाह्रदंभीममाजगामांजनप्रभः ॥ सतत्रस्त्रीपरिवृतंवासिताभिरिवद्विपं॥ २४॥ नरेंद्रंपश्यतेराजाराक्षसानांतदार्जुनं ॥ सरोषाद्रक्तनयनोराक्षसेंद्रोबलोद्धतः॥ २५ ॥इत्येवमर्जुनामात्यानाहगंभीरयागिरा ॥ अमात्याःक्षिप्रमाख्यातहैहयस्यनृपस्यवै ॥ २६ ॥ युद्धार्थंसमनुप्राप्तोरावणोनामनामतः ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वामंत्रिणोथार्जुनस्यते॥ २७॥

धसामर्थ्यासंभवयुक्त्या ॥ २० ॥ २१ ॥ सरक्तपृषतोरक्तबिंदुसहितोरावःशब्दःसकृदेवरावणप्रस्थानेनसहैवैकवारंचघनैःकृतः रक्तवर्षुकमेघानांसकृद्रावोप्युत्पातइतिकतकः ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ २४ ॥ पश्यतेपश्यतिस्म ॥ २५ ॥ इत्येवंवक्ष्यमाणप्रकारेण ॥ २६ ॥ २७ ॥

अर्जुनमंत्रिणोव्यंग्योक्त्यारावणंनिंदंति युद्धस्येत्यादि हेरावणत्वयासाधुसम्यग्युद्धस्यकालोविज्ञातः यस्त्वंक्षीबंमदपानमत्तंस्त्रीगतंस्त्रीगोष्ठीगतंसाधुसम्यग्योद्धुमुत्सहसे उक्तमेवस्पष्टंपुनराह स्त्रीसमक्षगतमिति यत्तत्सम्यक्कालोविज्ञातः ॥ २८ ॥ २९ ॥ स्वभावेनाह क्षमस्वेति अद्यदिवसेयुद्धविलंबंक्षमस्वसहस्व उष्यतां इहेतिशेषः युध्येतिपदं समरेश्रद्धायद्यस्तितदाश्वोर्जुनंयुध्ययुध्यस्व ॥ ३० ॥ हेयुद्धतृष्णासमावृत यदिवाअथवातेत्वरायदियुद्धेतदास्मान्युद्धेनिपात्यअर्जुनेनयुद्धंप्राप्स्यसि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ हलहलेतिशब्दानुकारः अनुयात्राअनुच

उत्तस्थुःसायुधास्तंचरावणंवाक्यमब्रुवन्॥ युद्धस्यकालोविज्ञातःसाधुभोसाधुरावण॥ २८ ॥ यःक्षीबंस्त्रीगतंचैवयोद्धुमुत्सहसेनृपं॥ स्त्रीसमक्षगतं यत्त्वंयोद्धुमुत्सहसेनृपं॥ २९॥ क्षमस्वाद्यदशग्रीवउष्यतांरजनीत्वया॥ युद्धश्रद्धातुयद्यस्तिश्वस्तातसमरेर्जुनं॥ ३० ॥ यदिवापित्वरातुभ्यंयुद्धतृष्णा समावृत ॥ निपात्यास्मान्रणेयुद्धमर्जुनेनोपयास्यसि ॥ ३१ ॥ ततस्तैरावणामात्यैरमात्यास्तेनृपस्यतु ॥ सूदिताश्चापितेयुद्धेभक्षिताश्चबुभुक्षितैः ॥ ३२॥ ततोहलहलाशब्दोनर्मदातीरगोबभौ॥ अर्जुनस्यानुयात्राणांरावणस्यचमंत्रिणां॥ ३३ ॥ इषुभिस्तोमरैःप्रासैस्त्रिशूलैर्वज्रकर्पणैः ॥ सराव णानर्दयंतःसमंतात्समभिद्रुताः॥ ३४ ॥ हैहयाधिपयोधानांवेगआसीत्सुदारुणः॥ सनक्रमीनमकरसमुद्रस्येवनिःस्वनः॥ ३५ ॥ रावणस्यतुतेमा त्याःप्रहस्तशुकसारणाः॥ कार्तवीर्यबलंक्रुद्धानिर्दहंतिस्मस्वतेजसा॥ ३६॥ अर्जुनायतुतत्कर्मरावणस्यसमंत्रिणः॥ क्रीडमानायकथितंपुरुषैर्भयवि ह्वलैः॥ ३७॥ श्रुत्वानभेतव्यमितिस्त्रीजनंसतदार्जुनः॥ उत्ततारजलात्तस्माद्गंगातोयादिवांजनः॥३८॥ क्रोधदूषितनेत्रस्तुसतदार्जुनपावकः॥ प्रज ज्वालमहाघोरोयुगांतइवपावकः॥ ३९॥ सतूर्णतरमादायवरहेमांगदोगदां॥ अभिदुद्रावरक्षांसितमांसीवदिवाकरः॥ ४० ॥ बाहुविक्षेपकरणां समुद्यम्यमहागदां॥ गारुडंवेगमास्थायआपपातैवसोर्जुनः॥ ४१ ॥

रामंत्रिणइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ कर्पणमायुधविशेषः सरावणान्रावणसहितान्मंत्रिणोऽर्दयंतोर्जुनमंत्रिणोबभूवुरितिशेषः ॥ ३४ ॥ नक्रादिसहितसमुद्रस्येवस्वनआसीत् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ समंत्रिणोमंत्रिसहितस्यरावणस्य ॥ ३७ ॥ स्त्रीजनंनभेतव्यमित्युक्त्वेतिशेषः अंजनोदिग्गजः ॥ ३८ ॥ अर्जुनरूपःपावकइतिरूपकं युगांतिप्रलयकाले ॥ ३९॥ अभिदुद्रावद्रावयामास ॥४०॥ बाहुविक्षेपकरणांबाहुभिर्विक्षेपकरणंभ्रमसंपादनंयस्यास्तां गारुडंवेगंगरुडसदृशवेगं आपपातैवनतुविलंबितवानित्यर्थः ॥ ४१ ॥ ॥ ५२॥

विंध्यपर्वतोऽर्कमार्गंरुध्वास्थितइतिपौराणिकीकथा ॥ ४२ ॥ अस्यप्रेषयन्नस्यसंहारार्थंक्षिपन् ॥ ४३ ॥ अशोकापीडंअशोकपुष्पशिखातत्संनिभः ॥ ४४॥ गतविक्लवःगतभयः॥४५॥ पंचबाहुशतैरुच्छ्रयउत्क्षेपोयस्यास्तां ॥ ४६ ॥ शैलइवस्थितोनिपपात ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ वासितार्थेकरिणीरूपप्रयोजनाययुयुधातेइतिशेषः ॥ ५२ ॥ ५३॥५४॥

तस्यमार्गंसमारुध्यविंध्योर्कस्येवपर्वतः॥ स्थितोविंध्यइवाकंप्यःप्रहस्तोमुसलायुधः॥ ४२॥ ततोस्यमुसलंघोरंलोहबद्धंमदोद्धतः ॥ प्रहस्तःप्रेषयन् क्रुद्धोररासचयथांतकः॥४३॥ तस्याग्रेमुसलस्याग्निरशोकापीडसन्निभः॥ प्रहस्तकरमुक्तस्यबभूवप्रदहन्निव॥४४॥ आधावमानंमुसलंकार्तवीर्य स्तदार्जुनः॥ निपुणंवंचयामासगदयागतविक्लवः॥ ४५॥ ततस्तमभिदुद्रावसगदोहैहयाधिपः॥ भ्रामयाणोगदांगुर्वींपंचबाहुशतोच्छ्रयां॥४६॥ ततोहतोतिवेगेनप्रहस्तोगदयातदा॥ निपपातस्थितःशैलोवज्रिवज्रहतोयथा ॥ ४७ ॥ प्रहस्तंपतितंदृष्ट्वामारीचशुकसारणाः ॥ समहोदरधूम्राक्षा अपसृप्तारणाजिरात्॥ ४८॥ अपक्रांतेष्वमात्येषुप्रहस्तेचनिपातिते॥ रावणोभ्यद्रवत्तूर्णमर्जुनंनृपसत्तमं॥ ४९॥ सहस्रबाहोस्तद्युद्धंविंशद्बाहोश्चदा रुणं॥ नृपराक्षसयोस्तत्रआरब्धंरोमहर्षणं ॥ ५० ॥ सागराविवसंक्षुब्धौचलमूलाविवाचलौ॥ तेजोयुक्ताविवादित्यौप्रदहंताविवानलौ ॥ ५१ ॥ बलोद्धतौयथानागौवासितार्थेयथावृषौ॥ मेघाविवविनर्दंतौसिंहाविवबलोत्कटौ॥ ५२॥ रुद्रकालाविवक्रुद्धौतौतदाराक्षसार्जुनौ॥ परस्परंगदांगृ ह्यताडयामासतुर्भृशं॥ ५३॥ वज्रप्रहारानचलायथाघोरान्विषेहिरे॥ गदाप्रहारांस्तौतत्रसेहातेनरराक्षसौ॥५४॥ यथाशनिरवेभ्यस्तुजायतेथप्रति श्रुतिः॥ तथातयोर्गदापोथैर्दिशःसर्वाःप्रतिश्रुताः॥५५॥ अर्जुनस्यगदासातुपात्यमानाऽहितोरसि॥ कांचनाभंनभश्चक्रेविद्युत्सौदामनीयथा॥५६॥ तथैवरावणेनापिपात्यमानामुहुर्मुहुः॥ अर्जुनोरसिनिर्भातिगदोल्केवमहागिरौ॥ ५७॥

अशनिरवेभ्यःअशनिपातध्वनिभ्यः प्रतिश्रुतिःप्रतिध्वनिः गदापोथैर्गदापातैः प्रतिश्रुताःप्रतिध्वनिमत्यः ॥ ५५ ॥ अहितोरसिरावणोरसि सौदामनीविद्युद्विशेषेणद्योतमानानभइवराव णोरोगदाकांचनाभंकांचनवर्णंचक्रे प्रकाशितंचक्रेइतियावत् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

नराक्षसगणेश्वरःखेदमायाति ॥ ५८ ॥ वृषायुध्यन्वृषावयुध्यन्नित्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ दुर्बलेवबलरहितेव यथावेगंस्ववेगोचितंप्रहर्तुमसमर्थास्वयमेवद्विधाभूताक्षितावपतत् तत्रहेतुर्व
रदानकृतत्राणेइति ॥ ६१ ॥ अपासर्पत्अपराङ्मुखएवपृष्ठतोगच्छत् निष्टनन्नरुदन् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ साध्वीतिवादिनइतिदीर्घआर्षः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ आतपापायेवर्षा

नार्जुनःखेदमायातिनराक्षसगणेश्वरः ॥ सममासीत्तयोर्युद्धंयथापूर्वंबलींद्रयोः ॥ ५८ ॥ शृंगैरिववृषायुध्यन्दंताग्रैरिवकुंजरौ ॥ परस्परंविनिघ्नंतौन
रराक्षससत्तमौ ॥ ५९ ॥ ततोर्जुनेनक्रुद्धेनसर्वप्राणेनसागदा ॥ स्तनयोरंतरेमुक्तारावणस्यमहोरसि ॥ ६० ॥ वरदानकृतत्राणेसागदारावणोरसि ॥
दुर्बलेवयथावेगंद्विधाभूतापतत्क्षितौ ॥ ६१ ॥ सत्वर्जुनप्रयुक्तेनगदाघातेनरावणः ॥ अपासर्पद्धनुर्मात्रंनिषसादचनिष्टनन् ॥ ६२ ॥ सविह्वलंतदाल
क्ष्यदशग्रीवंततोऽर्जुनः ॥ सहसोत्पत्यजग्राहगरुत्मानिवपन्नगं ॥ ६३ ॥ सतुबाहुसहस्रेणबलाद्गृह्यदशाननं ॥ बबंधबलवान्राजाबलिंनारायणोयथा
॥ ६४ ॥ बध्यमानेदशग्रीवेसिद्धचारणदेवताः ॥ साध्वीतिवादिनःपुष्पैःकिरंत्यर्जुनमूर्धनि ॥ ६५ ॥ व्याघ्रोमृगमिवादायमृगराडिवकुंजरं ॥ ररासहैहयो
राजाहर्षादंबुदवन्मुहुः ॥ ६६ ॥ प्रहस्तस्तुसमाश्वस्तोदृष्ट्वाबद्धंदशाननं ॥ सहसाराक्षसःक्रुद्धअभिदुद्रावहैहयं ॥ ६७ ॥ नक्तंचराणांवेगस्तुतेषामापततां
बभौ ॥ उद्धूतआतपापायेपयोदानामिवांबुधौ ॥ ६८ ॥ मुंचमुंचेतिभाषंतस्तिष्ठतिष्ठेतिचासकृत् ॥ मुसलानिचशूलानिसोत्ससर्जंतदारणे ॥ ६९ ॥ अ
प्राप्तान्येवतान्याशुअसंभ्रांतस्तदार्जुनः ॥ आयुधान्यमरारीणांजग्राहारिनिषूदनः ॥ ७० ॥ ततस्तान्येवरक्षांसिदुर्धरैःप्रवरायुधैः ॥ भित्वाविद्रावया
मासवायुरंबुधरानिव ॥ ७१ ॥ राक्षसांस्त्रासयामासकार्तवीर्यार्जुनस्तदा ॥ रावणंगृह्यनगरंप्रविवेशसुहृद्वृतः ॥ ७२ ॥ सकीर्यमाणःकुसुमाक्षतोत्क
रैर्द्विजैःसपौरैःपुरुहूतसन्निभः ॥ ततोर्जुनःस्वांप्रविवेशतांपुरींबलिंनिगृह्येवसहस्रलोचनः ॥ ७३ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
उत्तरकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ रावणग्रहणंतत्तुवायुग्रहणसन्निभं ॥ ततःपुलस्त्यःशुश्रावकथितंदिविदैवतैः ॥ १ ॥

काले ॥ ६८ ॥ सोत्ससर्जेत्यार्षं सहैवत्यक्तवंतइत्यर्थः ॥ ६९ ॥ अप्राप्तान्येवस्वसमीपमनागतान्येवांतरिक्षस्थान्येवामरारीणांतान्यायुधानिरावणबाहिकरव्यतिरिक्तकरैराशुजग्राह ॥ ५२ ॥
॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥अथपुलस्त्येनरावणमोचनं रावणेति ॥ १ ॥

कंप्यमानःअनुकंपयायुज्यमानः ॥ २ ॥ मनःसंपातविक्रमःमनस्तुल्यगतिः ॥ ३ ॥ अमरावतिसंकाशां आर्षोह्रस्वः ॥ ४ ॥ सुदुर्दृशं सुदुर्दर्शमित्यर्थः प्रत्यभिज्ञायद्वाःस्थामंत्रिणोवा
॥ ५ ॥ प्रत्युद्गच्छत्प्रत्युदगच्छत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ईश्वरंब्रह्माणं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ शिवंकुशलं पुलस्त्योवाचेतिसंधिरार्षः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यस्यरावणस्य ॥ १५ ॥ पुत्रक

ततःपुत्रकृतस्नेहात्कंप्यमानोमहाधृतिः ॥ माहिष्मतीपतिंद्रष्टुमाजगाममहानृषिः ॥ २ ॥ सवायुमार्गमास्थायवायुतुल्यगतिर्द्विजः ॥ पुरींमाहिष्मतींप्रा
प्तोमनःसंपातविक्रमः ॥ ३ ॥ सोमरावतिसंकाशांहृष्टपुष्टजनावृतां ॥ प्रविवेशपुरींब्रह्माइंद्रस्येवामरावतीं ॥ ४ ॥ पादचारमिवादित्यंनिष्पतंतंसुदुर्द
शं ॥ ततस्तेप्रत्यभिज्ञायअर्जुनायन्यवेदयन् ॥ ५ ॥ पुलस्त्यइतिविज्ञायवचनाद्धैहयाधिपः ॥ शिरस्यंजलिमाधायप्रत्युद्गच्छत्तपस्विनं ॥ ६ ॥ पुरोहि
तोस्यगृह्यार्घ्यंमधुपर्कंतथैवच ॥ पुरस्तात्प्रययौराज्ञःशक्रस्येवबृहस्पतिः ॥ ७ ॥ ततस्तमृषिमायांतमुद्यंतमिवभास्करं ॥ अर्जुनोदृश्यसंभ्रांतोववंदेंद्र
इवेश्वरं ॥ ८ ॥ सतस्यमधुपर्कंगांपाद्यमर्घ्यंनिवेद्यच ॥ पुलस्त्यमाहराजेंद्रोहर्षगद्गदयागिरा ॥ ९ ॥ अद्यैवममरावत्यातुल्यामाहिष्मतीकृता ॥ अद्याहंतु
द्विजेंद्रत्वांयस्मात्पश्यामिदुर्दृशं ॥ १० ॥ अद्यमेकुशलंदेवअद्यमेकुशलंव्रतं ॥ अद्यमेसफलंजन्मअद्यमेसफलंतपः ॥ ११ ॥ यत्तेदेवगणैर्वंद्यौवंदेहंचरणौ
तव ॥ इदंराज्यमिमेपुत्राइमेदाराइमेवयं ॥ ब्रह्मन्किंकुर्मःकिंकार्यमाज्ञापयतुनोभवान् ॥ १२ ॥ तंधर्मेग्निषुपुत्रेषुशिवंपृष्ट्वाचपार्थिवं ॥ पुलस्त्योवा
चराजानंहैहयानांतथार्जुनं ॥ १३ ॥ नरेंद्रांबुजपत्राक्षपूर्णचंद्रनिभानन ॥ अतुलंतेबलंयेनदशग्रीवस्त्वयाजितः ॥ १४ ॥ भयाद्यस्योपतिष्ठेतांनिष्पंदौ
सागरानिलौ ॥ सोयंमृधेत्वयाबद्धःपौत्रोमेरणदुर्जयः ॥ १५ ॥ पुत्रकस्ययशःपीतंनामविश्रावितंत्वया ॥ मद्वाक्याद्याच्यमानोद्यमुंचवत्सदशाननं
॥ १६ ॥ पुलस्त्याज्ञांप्रगृह्याथनकिंचनवचोर्जुनः ॥ मुमोचैवपार्थिवेंद्रोराक्षसेंद्रंप्रहृष्टवत् ॥ १७ ॥ सतंप्रमुच्यत्रिदशारिमर्जुनःप्रपूज्यदिव्याभरणस्र
गंबरैः ॥ अहिंसकंसख्यमुपेत्यसाग्निकंप्रणम्यतंब्रह्मसुतंगृहंययौ ॥ १८ ॥

स्यमदीयबालस्यरावणस्ययशःपीतंवाशितंत्वीयंनामचरावणजिदित्येवंत्रैलोक्येविश्रावितं ॥ १६ ॥ नकिंचिद्वचऊचेकिंतुक्रियाकेवलमुत्तरमितिमुमोचैव प्रहृष्टवत्ब्रह्मपुत्रोमांप्रार्थि
तवानितिसंतोषयुक्तःसन् ॥ १७ ॥ अहिंसकंसख्यंपरस्परहिंसाप्रवृत्तिनिवारणसाधनं साग्निकंअग्निसाक्षित्वसहितं ॥ १८ ॥

पुलस्त्येनापिसंत्यक्तोगच्छलंकामित्यनुज्ञातः अपिनार्जुनेनापित्यक्तोवंधनान्मुक्तः कृतातिथ्यः अर्जुनेनेतिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ बलिभ्योपिबलिनःसंति ईश्वरसृष्टेर्विचित्रत्वादि त्याशयः यःश्रेयइच्छेत्तेनपरेपरस्मिन्नवज्ञानकार्या ॥२२॥२३॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥३३॥ ॥ ७ ॥ अथरावणस्यवालिदर्शनं अर्जुनेनेति अनिर्विण्णःकृतः पुलस्त्येनविमोच्यार्जुनसख्यंप्रापय्यतेनपूजयित्वाविसर्जितत्वात्पराभवजनितनिर्वेदरहितःकृतइत्यर्थः ॥१॥ युद्धेह्वयतियुद्धनिमि

पुलस्त्येनापिसंत्यक्तोराक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ परिष्वक्तःकृतातिथ्योलज्जमानोविनिर्जितः ॥ १९ ॥ पितामहसुतश्चापिपुलस्त्योमुनिपुंगवः ॥ मोचयित्वादशग्रीवंब्रह्मलोकंजगामह ॥ २० ॥ एवंसरावणःप्राप्तःकार्तवीर्यात्प्रधर्षणं ॥ पुलस्त्यवचनाच्चापिपुनर्मुक्तोमहाबलः ॥ २१ ॥ एवंबलिभ्योबलिनःसंतिराघवनंदन ॥ नावज्ञाहिपरेकार्यायइच्छेच्छ्रेयआत्मनः ॥ २२ ॥ ततःसराजापिशिताशनानांसहस्रबाहोरुपलभ्यमैत्रीं ॥ पुनर्नृपाणांकदनंचकारचचारसर्वांपृथिवींचदर्पात् ॥ २३ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनेनविमुक्तस्तुरावणोराक्षसाधिपः ॥ चचारपृथिवींसर्वामनिर्विण्णस्तथाकृतः ॥ १ ॥ राक्षसंवामनुष्यंवाशृणुतेयंबलाधिकं ॥ रावणस्तंसमासाद्ययुद्धेह्वयतिदर्पितः ॥ २ ॥ ततःकदाचित्किष्किंधांनगरींवालिपालितां ॥ गत्वाह्वयतियुद्धायवालिनंहेममालिनं ॥ ३ ॥ ततस्तुवानरामात्यास्तारस्तारापिताप्रभुः ॥ उवाचवानरोवाक्यंयुद्धप्रेप्सुमुपागतं ॥ ४ ॥ राक्षसेंद्रगतोवालीयस्तेप्रतिबलोभवेत् ॥ कोन्यःप्रमुखतःस्थातुंतवशक्तःप्लवंगमः ॥ ५ ॥ चतुर्भ्योपिसमुद्रेभ्यःसंध्यामन्वास्यरावण ॥ इदंमुहूर्तमायातिवालीतिष्ठमुहूर्तकं ॥ ६ ॥ एतानस्थिचयान्पश्ययएतेशंखपांडुराः ॥ युद्धार्थिनामिमेराजन्वानराधिपतेजसा ॥ ७ ॥ यद्वामृतरसःपीतस्त्वयारावणराक्षस ॥ तदावालिनमासाद्यतदंतंतवजीवितं ॥ ८ ॥

त्तमाह्वयतीत्यर्थः ॥२॥३॥ वानरामात्याःवालिमंत्रिणः तानाह तारएकः तारापितासुषेणः प्रभुर्युवराजःसुग्रीवश्चोवाच ॥४॥ किमूचुस्तदाह राक्षसेंद्रेति तेतुभ्यंप्रतिबलोयुद्धंदातुमितिशेषः ॥ ५ ॥ चतुर्भ्यःसमुद्रेभ्यश्चतुर्षुसमुद्रेषु संध्यांसम्यग्ध्येयदेवतांब्रह्मरूपामन्वास्यध्यात्वाइदंमुहूर्तमस्मिन्मुहूर्तेआयाति ॥ ६ ॥ तेनतेयुद्धमयोग्यमित्याह एतानिति ॥ ७ ॥ यद्वेतियद्यप्यर्थे यद्यप्यमृतरसःपीतोभवतितदातथापिवालिनमासाद्यतवजीवितंतदंतंतत्समीपगमनपर्यंतं ॥ ८ ॥

जगच्चित्रंसर्वाश्चर्यभूतं इमंवालिनंपश्य दुर्लभंतेभविष्यति जीवितमितिशेषः ॥९॥१०॥ तारं तारादीनित्यर्थः ॥११॥ संध्योपासनतत्परंसम्यग्ध्येयब्रह्मध्यानतत्परं ॥ १२ ॥ निःशब्दपदं निशब्दःपदविक्षेपोयस्यांक्रियायांतथा ॥१३॥ पापाभिप्रायकंपापाभिप्रायवंतं ॥१४॥ सिंहोवासिंहइव ॥१५॥ जिघृक्षमाणमित्यादिरित्येवमित्यंतोवालिनोविचारः ॥ १६ ॥ द्रक्ष्यं

पश्येदानींजगच्चित्रमिमंविश्रवसःसुत ॥ इदंमुहूर्तंतिष्ठस्वदुर्लभंतेभविष्यति ॥ ९ ॥ अथवात्वरसेमर्तुंगच्छदक्षिणसागरं ॥ वालिनंद्रक्ष्यसेतत्रभूमिष्ठमिवपावकं ॥ १० ॥ सतुतारंविनिर्भर्त्स्यरावणोलोकरावणः ॥ पुष्पकंतत्समारुह्यप्रययौदक्षिणार्णवं ॥ ११ ॥ तत्रहेमगिरिप्रख्यंतरुणार्कनिभाननं ॥ रावणोवालिनंदृष्ट्वासंध्योपासनतत्परं ॥ १२ ॥ पुष्पकादवरुह्याथरावणोंजनसन्निभः ॥ ग्रहीतुंवालिनंतूर्णंनिःशब्दपदमव्रजत् ॥ १३ ॥ यदृच्छयातदादृष्टोवालिनापिसरावणः ॥ पापाभिप्रायकंदृष्ट्वाचकारनतुसंभ्रमं ॥ १४ ॥ शशमालक्ष्यसिंहोवापन्नगंगरुडोयथा ॥ नचिंतयतितंवालीरावणंपापनिश्चयं ॥ १५ ॥ जिघृक्षमाणमायांतंरावणंपापचेतसं ॥ कक्षावलंबिनंकृत्वागमिष्येत्रीन्महार्णवान् ॥ १६ ॥ द्रक्ष्यंत्यरिंममांकस्थंस्रंसदूरुकरांबरं ॥ लंबमानंदशग्रीवंगरुडस्येवपन्नगं ॥ १७ ॥ इत्येवंमतिमास्थायवालीमौनमुपास्थितः ॥ जपन्वैनैगमान्मंत्रांस्तस्थौपर्वतराडिव ॥ १८ ॥ तावन्योन्यंजिघृक्षंतौहरिराक्षसपार्थिवौ ॥ प्रयत्नवंतौतत्कर्मईहतुर्बलदर्पितौ ॥ १९ ॥ हस्तग्राह्यंतुतंमत्वापादशब्देनरावणं ॥ पराङ्मुखोपिजग्राहवालीसर्पमिवांडजः ॥ २० ॥ ग्रहीतुकामंतंगृह्यरक्षसामीश्वरंहरिः ॥ खमुत्पपातवेगेनकृत्वाकक्षावलंबिनं ॥ २१ ॥ तंचपीडयमानंतुवितुदंतंनखैर्मुहुः ॥ जहाररावणंवालीपवनस्तोयदंयथा ॥ २२ ॥ अथतेराक्षसामात्याह्रियमाणेदशानने ॥ मुमोक्षयिषवोवालिंरवमाणाअभिद्रुताः ॥ २३ ॥ अन्वीयमानस्तैर्वालीभ्राजतेंऽबरमध्यगः ॥ अन्वीयमानोमेघौघैरंबरस्थइवांशुमान् ॥ २४ ॥

तिदेवावयइतिशेषः ममांकस्थंकक्षस्थमित्यर्थः स्रंसत्स्रंसमानानिऊरूकरांबराणिचयस्यतं गरुडस्येति अंकस्थमित्यनुकर्षः ॥ १७ ॥ नैगमान्वैदिकान् वाल्यादयोहिस्वयंप्रतिभातसकलवेदाः जपंस्तदर्थंध्यायन् ॥१८॥ तत्कर्मग्रहणकर्म ॥१९॥ हस्तग्राह्यंहस्तैर्ग्रहणाभिप्रायवंतंपादशब्देनमत्वासूक्ष्मेणपादशब्देनपश्चादायांतंज्ञात्वापराङ्मुखोपितद्दिग्वलोकनरहितोपि हस्तग्राह्यमितिपाठेरावणपादशब्देनतादृशंमत्वेत्यर्थः अंडजोगरुडः ॥२०॥२१॥२२॥ मुमोक्षयिषवइति मोक्षशब्दात्तत्करोतीतिण्यंतात्सन् रवमाणाःक्रोशंतः ॥ २३ ॥ २४ ॥

अशक्नुवंतइतिपदं ॥ २५ ॥ यतःपर्वतेंद्रा अपिवालिमार्गादपाकामन् मांसशोणितविभज्जीवनप्रेप्सुःप्राणीतस्यमार्गादपक्रामतीतिकिंवक्तव्यं ॥ २६ ॥ अपक्षिगणसंपातान्यावताकाले नवालीगच्छतितावताकालेनपक्षिगणैरप्यप्राप्यान्सागरान्क्रमशोगच्छन्नितिशेषः संध्याकालंप्रातःसंध्याकालध्येयदेवतारूपंब्रह्मावंदतध्यातवान् ॥ २७ ॥ सरावणःकक्षस्थरावणसहितः ॥ २८ ॥ तस्मिन्संध्यामुपासित्वास्नात्वेत्यादि दक्षिणसमुद्रतटेपिजपन्वैनैगमान्मंत्रानित्युक्तेःसमुद्रचतुष्टयेपिप्रातःसंध्याकालस्यउदयात्पूर्वंपरतश्चमिलित्वात्रिमुहूर्तात्मकस्यमध्येच

तेऽशक्नुवंतःसंप्राप्तुंवालिनंराक्षसोत्तमाः॥तस्यबाहूरुवेगेनपरिश्रांताव्यवस्थिताः॥२५॥वालिमार्गादपाक्रामन्पर्वतेंद्रापिगच्छतः॥ किंपुनर्जीवनप्रेप्सुर्बिभ्रद्वैमांसशोणितं॥२६॥ अपक्षिगणसंपातान्वानरेंद्रोमहाजवः॥ क्रमशःसागरान्सर्वान्संध्याकालमवंदत॥२७॥ संपूज्यमानोयातस्तुखचरैःखचरोत्तमः॥ पश्चिमंसागरंवालीआजगामसरावणः॥ २८॥ तस्मिन्संध्यामुपासित्वास्नात्वाजप्त्वाचवानरः॥ उत्तरंसागरंप्रायाद्वहमानोदशाननं॥२९॥बहुयोजनसाहस्रंवहमानोमहाहरिः॥ वायुवच्चमनोवच्चजगामसहशत्रुणा॥३०॥उत्तरेसागरेसंध्यामुपासित्वादशाननं॥वहमानोगमद्वालीपूर्वंवैसमहोदधिं॥३१॥तत्रापिसंध्यामन्वास्यवासविःसहरीश्वरः॥किष्किंधामभितोगृह्यरावणंपुनरागमत्॥३२॥ चतुर्ष्वपिसमुद्रेषुसंध्यामन्वास्यवानरः॥रावणोद्वहनश्रांतःकिष्किंधोपवनेपतत्॥३३॥रावणंतुमुमोचाथस्वकक्षात्कपिसत्तमः॥कुतस्त्वमितिचोवाचप्रहसन्रावणंमुहुः॥३४॥विस्मयंतुमहद्गत्वाश्रमलोलनिरीक्षणः॥ राक्षसेंद्रोहरींद्रंतमिदंवचनमब्रवीत्॥ ३५॥

तुःसमुद्रतटावच्छेदेनकिंचित्किंचित्कालंध्येयब्रह्मणोध्याननियमस्तत्प्रतिपादकमंत्रस्मरणनियमश्चवालिनइतिगम्यते ईदृशंव्रतंचमहेंद्रोरावणस्यसमूलनाशायपुत्रद्वारानुतिष्ठतीतिबोध्यं यत्तुतस्यदक्षिणसमुद्रेशौचंपश्चिमेस्नानमुत्तरेआपोहिष्ठादिमंत्रैर्मार्जनंपूर्वसमुद्रेऽर्घ्यादीत्येवंसंध्यावंदनशेषानुष्ठानत्वाच्चतुर्षुसमुद्रेषुसंध्यामन्वास्येत्युक्तिरितिकतकतीर्थादयस्तज्जपन्वैनैगमान्मंत्रानितिदक्षिणसमुद्रस्नानकालोक्त्याविरुध्यते मदुक्तरीत्यासामंजस्याच्च संध्याकालेगायत्र्यर्थब्रह्मणोध्यानमेवप्रधानंसएवसंध्यापदार्थइतिस्पष्टंश्रुतिस्मृतिविदां ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ वासवापत्यंवासविः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रहसन्निति मांजिघृक्षुर्दुरात्मास्वयमेवग्रहणंप्रापइतितोषात्प्रहासः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

आसादितःकक्षनिक्षेपंप्रापितः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अश्रांतवदश्रांतःसन् मांपर्वतसमानभारं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तुभ्यंतव ॥ ४० ॥ नौआवयोः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आगतैःसहेतिशेषः ॥ ४४ ॥ धर्षितोवालिनारावणः पश्चात्पावकनिकटेभ्राताकृतःसोदरभावतयास्नेहःकृतः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः॥३४॥ ॥७॥ ॥अथरावणवाल्यपेक्षयापिहनूमतोबलवत्त्वंमन्यमानेनरामेणमहाबलोहनूमान्सुग्रीवार्थंवालिनंकिनहतवानितिप्रश्नेउत्तरमाह अपृच्छतेति

वानरेंद्रमहेंद्राभराक्षसेंद्रोस्मिरावणः॥ युद्धेप्सुरिहसंप्राप्तःसचाद्यासादितस्त्वया॥ ३६॥ अहोबलमहोवीर्यमहोगांभीर्यमेवच॥ येनाहंपशुवद्गृह्यभ्रामितश्चतुरोर्णवान्॥ ३७॥ एवमश्रांतवद्वीरशीघ्रमेवचवानर॥ मांचैवोद्वहमानस्तुकोन्योवीरभविष्यति॥ ३८॥ त्रयाणामेवभूतानांगतिरेषाप्लवंगम॥ मनोनिलसुपर्णानांतवचात्रनसंशयः॥ ३९॥ सोहंदृष्टबलस्तुभ्यमिच्छामिहरिपुंगव॥ त्वयासहचिरंसख्यंसुस्निग्धंपावकाग्रतः॥ ४०॥ दाराःपुत्राःपुरंराष्ट्रंभोगाच्छादनभोजनं॥ सर्वमेवाविभक्तंनौभविष्यतिहरीश्वर॥ ४१॥ ततःप्रज्वालयित्वाग्निंतावुभौहरिराक्षसौ॥ भ्रातृत्वमुपसंपन्नौपरिष्वज्यपरस्परं॥ ४२॥ अन्योन्यंलंबितकरौततस्तौहरिराक्षसौ॥ किष्किंधांविशतुर्हृष्टौसिंहौगिरिगुहामिव॥ ४३॥ सतत्रमासमुषितःसुग्रीवइवरावणः॥ अमात्यैरागतैर्नीतस्त्रैलोक्योत्सादनार्थिभिः॥४४॥एवमेतत्पुरावृत्तंवालिनारावणःप्रभो॥ धर्षितश्चकृतश्चापिभ्रातापावकसन्निधौ॥४५॥ बलमप्रतिमंरामवालिनोभवदुत्तमं॥ सोपित्वयाविनिर्दग्धःशलभोवह्निनायथा॥४६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुस्त्रिंशःसर्गः॥३४॥ ॥७॥ ॥अपृच्छततदारामोदक्षिणाशाश्रयंमुनिं॥ प्रांजलिर्विनयोपेतइदमाहवचोर्थवत्॥१॥ अतुलंबलमेतद्वैवालिनोरावणस्यच॥ नत्वेताभ्यांहनुमतासमंत्वितिमतिर्मम॥ २॥ शौर्यंदाक्ष्यंबलंधैर्यंप्राज्ञतानयसाधनं॥ विक्रमश्चप्रभावश्चहनूमतिकृतालयाः॥ ३॥दृष्ट्वैवसागरंवीक्ष्यसीदंतींकपिवाहिनीं॥ समाश्वास्यमहाबाहुर्योजनानांशतंप्लुतः॥ ४॥

दक्षिणाशादक्षिणदिक् अपृच्छतेत्यस्यविवरणमिदमाहेति ॥ १ ॥ अतुलमनुपमं एताभ्यांएतयोः षष्ठ्यर्थेचतुर्थीआर्षी एतयोर्बलंहनूमतातद्बलेननसममित्यर्थः ॥ २ ॥ नकेवलंबलमेवाधिकंकिंत्वन्यदपीत्याह शौर्यमिति दाक्ष्यंक्षिप्रकारित्वं बलंशारीरं धैर्यंकेनाप्यप्रकंप्यता प्राज्ञताशीघ्रंकार्याकार्यनिर्णेतृता नयसाधनंराजनीतिकृत्यसंपादनं ॥ ३ ॥ तानेवगुणानाह दृष्ट्वैवेति सागरंवीक्ष्यसीदंतींकपिवाहिनींदृष्ट्वातांसमाश्वास्ययोजनशतंप्लुतः ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ बंधाद्ब्रह्मास्त्रबंधात् ॥ ७ ॥ यानिकर्माणिहनूमतोदृष्टानितानिकालस्ययमस्येंद्रादेश्चनश्रूयंते ॥ ८ ॥ लंकाप्राप्ता विभीषणायदेयत्वेनप्रतिज्ञातेत्यर्थः लक्ष्मणप्राप्तिरौषधपर्व
तानयनेन ॥ ९ ॥ नस्यात्सहायइतिशेषः ॥ १० ॥ वीरुधइत्यकारांतोवृक्षवाची किमर्थंवालिघातेनेतिपाठेसुग्रीवप्रियकाम्ययावालिघातेकिमर्थंनप्रवृत्तइत्यर्थः पदच्छेदशेषपूरणाभ्यां

धर्षयित्वापुरीलंकांरावणांतःपुरंतदा ॥ दृष्टासंभाषिताचापिसीताह्याश्वासितातथा ॥ ५ ॥ सेनाग्रगामंत्रिसुताःकिंकरारावणात्मजः ॥ एतेहनुमतात
त्रएकेनविनिपातिताः ॥ ६ ॥ भूयोबंधाद्विमुक्तेनभाषयित्वादशाननं ॥ लंकाभस्मीकृतायेनपावकेनेवमेदिनी ॥ ७ ॥ नकालस्यनशक्रस्यनविष्णोर्वि
त्तपस्यच ॥ कर्माणितानिश्रूयंतेयानियुद्धेहनूमतः ॥ ८ ॥ एतस्यबाहुवीर्येणलंकासीताचलक्ष्मणः ॥ प्राप्तामयाजयश्चैवराज्यंमित्राणिबांधवाः ॥ ९ ॥
हनूमान्यदिमेनस्याद्वानराधिपतेःसखा ॥ प्रवृत्तिमपिकोवेत्तुंजानक्याःशक्तिमान्भवेत् ॥ १० ॥ किमर्थंवालीचैतेनसुग्रीवप्रियकाम्यया ॥ तदावैरे
समुत्पन्नेनदग्धोवीरुधोयथा ॥ ११ ॥ नहिवेदितवान्मन्येहनूमानात्मनोबलं ॥ यद्दृष्टवान्जीवितेष्टंक्लिश्यंतंवानराधिपं ॥ १२ ॥ एतन्मेभगवन्सर्वंहनू
मतिमहामुने ॥ विस्तरेणयथातत्त्वंकथयामरपूजित ॥ १३ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाहेतुयुक्तमृषिस्ततः ॥ हनूमतःसमक्षंतमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥
सत्यमेतद्रघुश्रेष्ठयद्ब्रवीषिहनूमति ॥ नबलेविद्यतेतुल्योनगतौनमतौपरः ॥ १५ ॥ अमोघशापैःशापस्तुदत्तोस्यमुनिभिःपुरा ॥ नवेत्ताहिबलंसर्वंबली
सन्नरिमर्दन ॥ १६ ॥ बाल्येप्येतेनयत्कर्मकृतंराममहाबल ॥ तन्नवर्णयितुंशक्यमितिबाल्यतयास्यते ॥ १७ ॥ यदिवास्तित्वभिप्रायःसंश्रोतुंतवराघव ॥
समाधायमतिंरामनिशामयवदाम्यहं ॥ १८ ॥ सूर्यदत्तवरस्वर्णःसुमेरुर्नामपर्वतः ॥ यत्रराज्यंप्रशास्त्यस्यकेसरीनामवैपिता ॥ १९ ॥ तस्यभार्याब
भूवेष्टाह्यंजनेतिपरिश्रुता ॥ जनयामासतस्यांवैवायुरात्मजमुत्तमं ॥ २० ॥

गूढत्वात्तस्यैवविवरणं तदावैरइत्यादि ॥ ११ ॥ बाल्यहननेहेतुंस्वयमेवरामऊहति नहीति जीवितेष्टंजीवितादपिप्रियं ॥ १२ ॥ हनूमतितद्विषयेपृष्टमेतत्सर्वंकथयेत्यन्वयः ॥ १३॥१४॥
यद्ब्रवीषीति आत्मनोबलंनजानातीत्येतत्नबलइतिच ॥ १५ ॥ तदेवाह अमोघेति ॥ १६ ॥ बाल्यतयाबाल्यभावेन अजानतेवेत्यर्थः अनेनास्यते ॥ १७ ॥ निशामयशृणु ॥ १८ ॥
सूर्यदत्तवरेणस्वर्णःस्वर्णरूपःसुमेरुःसावर्णमेरुः ॥ १९ ॥ परिश्रुताप्रसिद्धा ॥ २० ॥

शालिशूकनिभाभासंशाल्यग्रसमानवर्णं प्रासूतप्रसूतवती ॥ २१ ॥ शरवणेशिशुःकुमारस्वामीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ शिशुभावेबाल्यावस्थायांहनूमतिप्लवमानेसति ॥ २५ ॥
॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ दोषज्ञोविद्वान्सनभवतीत्यदोषज्ञस्तत्रहेतुः शिशुरिति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सूर्यरथोपरितदुपरितनप्रदेशे अनेनहनुमतापरामृष्टःस्पृष्टोराहुस्ततोमंडलाद्बलःस

शालिशूकनिभाभासंप्रासूतेमंतदांजना ॥ फलान्याहर्तुकामावैनिष्क्रांतागहनेवरा ॥ २१ ॥ एषमातुर्वियोगाच्चक्षुधयाचभृशार्दितः ॥ रुरोदशिशुर
त्यर्थंशिशुःशरवणेयथा ॥ २२ ॥ तदोद्यंतंविवस्वंतंजपापुष्पोत्करोपमं ॥ ददर्शफललोभाच्चह्युत्पपातरविंप्रति ॥ २३ ॥ बालार्काभिमुखोबालोबाला
र्कइवमूर्तिमान् ॥ ग्रहीतुकामोबालार्कंप्लवतेंबरमध्यगः ॥ २४ ॥ एतस्मिन्प्लवमानेतुशिशुभावेहनूमति ॥ देवदानवयक्षाणांविस्मयःसुमहानभूत्
॥ २५ ॥ नाप्येवंवेगवान्वायुर्गरुडोनमनस्तथा ॥ यथायंवायुपुत्रस्तुक्रमतेंबरमुत्तमं ॥ २६ ॥ यदितावच्छिशोरस्यईदृशोगतिविक्रमः ॥ यौवनंबल
मासाद्यकथंवेगोभविष्यति ॥ २७ ॥ तमनुप्लवतेवायुःप्लवंतंपुत्रमात्मनः ॥ सूर्यदाहभयाद्रक्षंस्तुषारचयशीतलः ॥ २८ ॥ बहुयोजनसाहस्रंक्रामन्नेव
गतोंबरं ॥ पितुर्बलाच्चबाल्याच्चभास्कराभ्याशमागतः ॥ २९ ॥ शिशुरेषत्वदोषज्ञइतिमत्वादिवाकरः ॥ कार्यंचास्मिन्समायत्तमित्येवंनददाहसः ॥ ३० ॥
यमेवदिवसंह्येषग्रहीतुंभास्करंप्लुतः ॥ तमेवदिवसंराहुर्जिघृक्षतिदिवाकरं ॥ ३१ ॥ अनेनचपरामृष्टोराहुःसूर्यरथोपरि ॥ अपक्रांतस्ततस्त्रस्तोराहुश्चं
द्रार्कमर्दनः ॥ ३२ ॥ इंद्रस्यभवनंगत्वासरोषःसिंहिकासुतः ॥ अब्रवीद्भ्रुकुटिंकृत्वादेवंदेवगणैर्वृतं ॥ ३३ ॥ बुभुक्षापनयंदत्वाचंद्रार्कौममवासव ॥
किमिदंतत्त्वयादत्तमन्यस्यबलवृत्रहन् ॥ ३४ ॥ अद्याहंपर्वकालेतुजिघृक्षुःसूर्यमागतः ॥ अथान्योराहुरासाद्यजग्राहसहसारविं ॥ ३५ ॥ सराहोर्व
चनंश्रुत्वावासवःसंभ्रमान्वितः ॥ उत्पपातासनंहित्वाउद्वहन्कांचनींस्रजं ॥ ३६ ॥ ततःकैलासकूटाभंचतुर्दंतंमदस्रवं ॥ शृंगारधारिणंप्रांशुंस्वर्णघंटाट्टहा
सिनं ॥ ३७ ॥ इंद्रःकरींद्रमारुह्यराहुंकृत्वापुरस्सरं ॥ प्रायाद्यत्राभवत्सूर्यःसहानेनहनूमता ॥ ३८ ॥

न्यपक्रांतः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ हेवासवचंद्रार्कौममयथाकालंबुभुक्षापनयंबुभुक्षापनीयतेनेनेतिव्युत्पत्त्यान्नंदत्वातदन्नं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ शृंगारधारिणंनानाशृंगारधारिणं स्वर्णघं
टाशब्दरूपाट्टहासवंतं ॥ ३७ ॥ करींद्रमैरावतं अनेनहनुमतासहयत्रदेशेसूर्यस्तंप्रायात् ॥ ३८ ॥

अतिरभसेनातिवेगेनागात् वासवादपिपूर्वमितिशेषः अनेनहनूमता सराहुः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ एवमवेक्ष्यमहाशैलकूटवद्दूहत्तरमवेक्ष्य मुखशेषइतिराहोःस्वरूपकथनं ॥ ४१ ॥ ४२॥
प्रागेवालक्षितंस्वरंराहुदर्शनात्पूर्वमेवायंराहोःस्वरइतिनिश्चितं ॥ ४३ ॥ इदमपिमहत्फलमितिमत्वा हस्तिराजानंऐरावतं ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ हस्तांतात्हस्तायात् ॥ ४६ ॥ वामाहनुः हनु

॥५७॥ अथातिरभसेनागाद्राहुरुत्सृज्यवासवं ॥ अनेनचसवैदृष्टःप्रधावन्शैलकूटवत् ॥३९॥ ततःसूर्यंसमुत्सृज्यराहुंफलमवेक्ष्यच ॥ उत्पपातपुनर्व्योमग्रही ७
तुंसिंहिकासुतं ॥ ४० ॥ उत्सृज्यार्कमिमंरामप्रधावंतंप्लवंगमं ॥ अवेक्ष्यैवंपरावृत्तोमुखशेषःपराङ्मुखः ॥ ४१ ॥ इंद्रमाशंसमानस्तुत्रातारंसिंहिकासु
तः ॥ इंद्रइंद्रेतिसंत्रासान्मुहुर्मुहुरभाषत ॥ ४२ ॥ राहोर्विक्रोशमानस्यप्रागेवालक्षितंस्वरं ॥ श्रुत्वेंद्रोवाचमाभैषीरहमेनंनिषूदये ॥ ४३ ॥ ऐरावतंततो
दृष्ट्वामहत्तदिदमित्यपि ॥ फलंतंहस्तिराजानमभिदुद्रावमारुतिः ॥ ४४ ॥ तथास्यधावतोरूपमैरावतजिघृक्षया ॥ मुहूर्तमभवद्घोरमिंद्राग्न्युपरिभास्वरं
॥ ४५ ॥ एवमाधावमानंतुनातिक्रुद्धःशचीपतिः ॥ हस्तांतादतिमुक्तेनकुलिशेनाभ्यताडयत् ॥ ४६ ॥ ततोगिरौपपातैषइंद्रवज्राभिताडितः ॥ पतमा
नस्यचैतस्यवामाहनुरभज्यत ॥ ४७ ॥ तस्मिंस्तुपतितेचापिवज्रताडनविह्वले ॥ चुक्रोधेंद्रायपवनःप्रजानामहितायसः ॥ ४८ ॥ प्रचारंसतुसंगृह्य
प्रजास्वंतर्गतःप्रभुः ॥ गुहांप्रविष्टःस्वसुतंशिशुमादायमारुतः ॥ ४९ ॥ विण्मूत्राशयमावृत्यप्रजानांपरमार्तिकृत् ॥ रुरोधसर्वभूतानियथावर्षाणिवा
सवः ॥ ५० ॥ वायुप्रकोपाद्भूतानिनिरुच्छ्वासानिसर्वतः ॥ संधिभिर्भिद्यमानैश्चकाष्ठभूतानिजज्ञिरे ॥ ५१ ॥ निःस्वाध्यायवषट्कारंनिष्क्रियंधर्मवर्जि
तं ॥ वायुप्रकोपात्त्रैलोक्यंनिरयस्थमिवाभवत् ॥ ५२ ॥ ततःप्रजाःसगंधर्वाःसदेवासुरमानुषाः ॥ प्रजापतिंसमाधावन्दुःखिताश्चसुखेच्छया ॥ ५३ ॥
ऊचुःप्रांजलयोदेवामहोदरनिभोदराः ॥ त्वयातुभगवन्सृष्टाःप्रजानाथचतुर्विधाः ॥ ५४ ॥

शब्दःस्त्रियां तत्पराहनुरितिकोशात् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ प्रचारंदेहिमात्रहितभूतंस्वप्रचारंसंगृह्यसंक्षिप्य अंतर्गतःसर्वदेहांतरगतःप्रभुःसर्वजगत्प्रवृत्तिनिवृत्तिकर्ता ॥ ४९ ॥ रुरोधनिरुद्धस्वग
तिप्रचारमकरोत् एवंविधार्थस्यदेवशक्यत्वेदृष्टांतोयथेति वासवोयथावर्षाण्यावृत्यरुंधे ॥ ५० ॥ ५१ ॥ स्वाध्यायोवेदाध्ययनं वषट्कारोयागः निष्क्रियंसंसारशून्यं निरयस्थमिव अ ॥५७॥
तिशयितदुःखवदित्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ महोदरेति महोदरसेगग्रस्तोदरवदुदरंयेषांते ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७॥कारणादित्युक्त्वाकिंचित्कारणमत्रास्तीत्युक्त्वायस्मिन्कारणेवायुश्चुक्रोधतत्कारणंपुनरभाषत ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ दारुभिःसमतांयाति क्षणमपिनचलतीत्यर्थः
॥ ६१ ॥ ६२ ॥ रुक्प्रदःशूलादिरोगप्रदः गमिष्यामअप्रसाद्येत्यसंधिरार्षः ॥ ६३ ॥ आस्यतिआस्ते ॥ ६४ ॥ सदागतेर्वायोः गंधर्वऋषियक्षेतिगुरुलघुभेदआर्षः ॥ ६५ ॥ ॥ इतिश्री

त्वयादत्तोयमस्माकमायुषःपवनःपतिः ॥ सोस्मान्प्राणेश्वरोभूत्वाकस्मादेषोऽद्यसत्तम ॥ ५५ ॥ रुरोधदुःखंजनयन्नंतःपुरइवस्त्रियः ॥ तस्मात्त्वांशर
णंप्राप्तावायुनोपहतावयं ॥ ५६ ॥ वायुसंरोधजंदुःखमिदंनोनुददुःखहन् ॥ एतत्प्रजानांश्रुत्वातुप्रजानाथःप्रजापतिः ॥ ५७ ॥ कारणादितिचोक्त्वासौ
प्रजाःपुनरभाषत ॥ यस्मिंश्चकारणेवायुश्चुक्रोधचरुरोधच ॥ ५८ ॥ प्रजाःशृणुध्वंतत्सर्वंश्रोतव्यंचात्मनःक्षमं ॥ पुत्रस्तस्यामरेशेनइंद्रेणाद्यनिपातितः
॥ ५९ ॥ राहोर्वचनमास्थायततःसकुपितोनिलः ॥ अशरीरःशरीरेषुवायुश्चरतिपालयन् ॥ ६० ॥ शरीरंहिविनावायुंसमतांयातिदारुभिः ॥ वायुःप्रा
णःसुखंवायुर्वायुःसर्वमिदंजगत् ॥ ६१ ॥ वायुनासंपरित्यक्तंनसुखंविंदतेजगत् ॥ अद्यैवचपरित्यक्तंवायुनाजगदायुषा ॥ ६२ ॥ अद्यैवतेनिरुच्छ्वा
साःकाष्ठकुड्योपमाःस्थिताः ॥ तद्यामस्तत्रयत्रास्तेमारुतोरुक्प्रदोहिनः ॥ माविनाशंगमिष्यामअप्रसाद्यादितेःसुतं ॥ ६३ ॥ ततःप्रजाभिःसहितःप्र
जापतिःसदेवगंधर्वभुजंगगुह्यकैः ॥ जगामयत्रास्यतितत्रमारुतःसुतंसुरेंद्राभिहतंप्रगृह्यसः ॥ ६४ ॥ ततोर्कवैश्वानरकांचनप्रभंसुतंतदोत्संगगतंस
दागतेः ॥ चतुर्मुखोवीक्ष्यकृपामथाकरोत्सदेवगंधर्वऋषियक्षराक्षसैः ॥ ६५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचत्रिं
शःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःपितामहंदृष्ट्वावायुःपुत्रवधार्दितः ॥ शिशुकंतंसमादायउत्तस्थौधातुरग्रतः ॥ १ ॥ चलकुंडलमौलिस्रक्तप
नीयविभूषणः ॥ पादयोर्न्यपतद्वायुस्त्रिरुपस्थायवेधसे ॥ २ ॥ तंतुवेदविदातेनलंबाभरणशोभिना ॥ वायुमुत्थाप्यहस्तेनशिशुंतंपरिमृष्टवान् ॥ ३ ॥
स्पृष्टमात्रस्ततःसोथसलीलंपद्मजन्मना ॥ जलसिक्तंयथासस्यंपुनर्जीवितमाप्तवान् ॥ ४ ॥

रामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ स्रक्तपनीयेति तपनीयस्रगित्यर्थः त्रिरुपस्थायन्यप
तत् उपस्थानपूर्वकंत्रिःसाष्टांगंप्रणतवानित्यर्थः ॥ २ ॥ वेदविदाअनादितोशेषवेदार्थविदा लंबाभरणशोभिनाहस्तेनवायुमुत्थाप्य परिमर्शःस्पर्शः ॥ ३ ॥ ४ ॥

सर्वभूतेषुसन्निरुद्धंसंत्यक्तनिरोधंयथाभवतितथा यथापुरायथापूर्वंप्राणापानालनाचचार ॥ ५ ॥ ६ ॥ त्रियुग्मःत्रीणियुग्मानियस्यसः तानियशोवीर्यैऐश्वर्यश्रियौज्ञानवैराग्येच त्रिककुत्रिमूर्तिप्रधानः त्रिधामात्रिलोकस्थानः ॥ ७ ॥ वक्ष्यामिश्रूयतामितिगुरुवैषम्यमार्षं ॥ ८ ॥ ९ ॥ कुशेशयमयीकांचनपद्ममयी ॥ १० ॥ ११ ॥ अहंमालापूर्वंवरंदास्यामि ॥१२॥

प्राणवंतमिमंदृष्ट्वाप्राणोगंधवहोमुदा॥ चचारसर्वभूतेषुसन्निरुद्धंयथापुरा ॥५॥ मरुद्रोधाद्विनिर्मुक्तास्ताःप्रजामुदिताभवन् ॥ शीतवातविनिर्मुक्ताःपद्मिन्यइवसांबुजाः ॥ ६ ॥ ततस्त्रियुग्मस्त्रिककुत्रिधामात्रिदशार्चितः ॥ उवाचदेवताब्रह्मामारुतप्रियकाम्यया ॥ ७॥ भोमहेंद्राग्निवरुणामहेश्वरधनेश्वराः ॥ जानतामपिवःसर्वंवक्ष्यामिश्रूयतांहितं ॥ ८ ॥ अनेनशिशुनाकार्यंकर्तव्यंवोभविष्यति ॥ तद्दध्वंवरान्सर्वेमारुतस्यास्यतुष्टये ॥ ९॥ ततःसहस्रनयनःप्रीतियुक्तःशुभाननः ॥ कुशेशयमयींमालामुत्क्षिप्येदंवचोब्रवीत् ॥ १० ॥ मत्करोत्सृष्टवज्रेणहनुरस्ययथाहतः ॥ नाम्नावैकपिशार्दूलोभवितांहनुमानिति ॥ ११ ॥ अहमस्यप्रदास्यामिपरमंवरमद्भुतं ॥ इतःप्रभृतिवज्रस्यममावध्योभविष्यति ॥ १२ ॥ मार्तंडस्त्वब्रवीत्तत्रभगवांस्तिमिरापहः ॥ तेजसोस्यमदीयस्यददामिशतिकांकलां ॥१३॥ यदाचशास्त्राण्यध्येतुंशक्तिरस्यभविष्यति ॥ तदास्यशास्त्रंदास्यामियेनवाग्मीभविष्यति ॥१४॥ वरुणश्चवरंप्रादान्नास्यमृत्युर्भविष्यति ॥ वर्षायुतशतेनापिमत्पाशादुदकादपि ॥ १५ ॥ यमोदंडादवध्यत्वमरोगत्वंचदत्तवान् ॥ वरंददामिसंतुष्टअविषादंचसंयुगे ॥ १६ ॥ गदेयंमामिकानैनंसंयुगेषुवधिष्यति ॥ इत्येवंधनदःप्राहतदाह्येकाक्षिपिंगलः ॥ १७॥ मत्तोमदायुधानांचअवध्योयंभविषति ॥ इत्येवंशंकरेणापिदत्तोस्यपरमोवरः ॥ १८॥ विश्वकर्माचदृष्ट्वेमंबालंप्रतिमहारथः ॥ मत्कृतानिचशस्त्राणियानिदिव्यानितानिच ॥ तैरवध्यत्वमापन्नश्चिरजीवीभविष्यति ॥ १९ ॥ दीर्घायुश्चमहात्माचब्रह्मातंप्राब्रवीद्वचः ॥ सर्वेषांब्रह्मदंडानामवध्यत्वंभविष्यति ॥ २०॥ ततःसुराणांतुवरैर्दृष्ट्वाह्येनमलंकृतं ॥ चतुर्मुखस्तुष्टमनावायुमाहजगद्गुरुः ॥ २१ ॥

शतिकांकलांशततमंशं ॥ १३ ॥ शास्त्रंशास्त्राध्ययनंतदर्थज्ञानंच ॥ १४ ॥ १५ ॥ तुष्टअविषादमित्यार्षोऽसंधिः ॥ १६ ॥ १७ ॥ मदायुधानांशूलादिपाशुपतास्त्रांतानां ॥१८ ॥१९॥ महात्मामहानात्मायस्यसब्रह्मज्ञइतियावत् सर्वेषांब्रह्मास्त्रांतानां ब्रह्मदंडोब्रह्मर्षिक्रियमाणःसंहारोदेस्यकःशापोनभविष्यति अस्येतिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥

॥२२॥२३॥२४॥ एवमुक्त्वा महेंद्रादयइत्यर्थः अमरैःपरिवारदेवगणैः वरदत्तंदत्तवरं ॥ २६ ॥ २७॥२८ ॥ स्रुग्भांडानियज्ञोपकरणानि अग्निहोत्राणिअग्निहोत्रसाधनभूतान्ययः भग्नविच्छिन्नविध्वस्तशब्दाःस्रुग्भांडादिषुक्रमेणयोज्याः संशांतानांसम्यक्शांतानांशांतिप्रधानानामृषीणामितियावत् ॥ २९ ॥ प्रावर्तत प्रावर्तयदित्यर्थः शंभुनाब्रह्मणा ॥ ३० ॥ जानंतःवर

अमित्राणांभयकरोमित्राणामभयंकरः ॥ अजेयोभवितापुत्रस्तवमारुतमारुतिः ॥ २२ ॥ कामरूपःकामचारीकामगःप्लवतांवरः ॥ भवत्यव्याहतगतिःकीर्तिमांश्चभविष्यति ॥ २३ ॥ रावणोत्सादनार्थानिरामप्रीतिकराणिच ॥ रोमहर्षकराण्येवकर्ताकर्माणिसंयुगे ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वातमामंत्र्यमारुतंत्वमरैःसह ॥ यथागतंययुःसर्वेपितामहपुरोगमाः ॥ २५ ॥ सोपिगंधवहःपुत्रंप्रगृह्यगृहमानयत् ॥ अंजनायास्तमाख्यायवरदत्तंविनिर्गतः ॥ २६ ॥ प्राप्यरामवरानेषवरदानबलान्वितः ॥ जवेनात्मनिसंस्थेनसोऽसौपूर्णइवार्णवः ॥ २७॥ तरसापूर्यमाणोपितदावानरपुंगवः ॥ आश्रमेषुमहर्षीणामपराध्यतिनिर्भयः ॥ २८ ॥ स्रुग्भांडान्यग्निहोत्राणिवल्कलानांचसंचयान् ॥ भग्नविच्छिन्नविध्वस्तान्संशांतानांकरोत्ययं ॥ २९ ॥ एवंविधानिकर्माणिप्रावर्ततमहाबलः ॥ सर्वेषांब्रह्मदंडानामवध्यःशंभुनाकृतः ॥ ३० ॥ जानंतऋषयःसर्वेसहंतेतस्यशक्तितः ॥ तथाकेसरिणात्वेषवायुनासोंजनीसुतः ॥ ३१ ॥ प्रतिषिद्धोपिमर्यादांलंघयत्येववानरः ॥ ततोमहर्षयःक्रुद्धाभृग्वंगिरसवंशजाः ॥ ३२ ॥ शेपुरेनंरघुश्रेष्ठनातिक्रुद्धातिमन्यवः ॥ बाधसेयत्समाश्रित्यबलमस्मान्प्लवंगम ॥ ३३॥ तद्दीर्घकालंवेत्तासिनास्माकंशापमोहितः ॥ यदातेस्मार्यतेकीर्तिस्तदातेवर्धतेबलं ॥ ३४॥ ततस्तुहृततेजौजामहर्षिवचनौजसा ॥ एषोश्रमाणितान्येवमृदुभावंगतोचरत् ॥ ३५ ॥ अथर्क्षरजसोनामवालिसुग्रीवयोःपिता ॥ सर्ववानरराजासीत्तेजसाइवभास्करः ॥ ३६ ॥ सतुराज्यंचिरंकृत्वावानराणांमहेश्वरः ॥ ततस्त्वर्क्षरजानामकालधर्मेणयोजितः ॥ ३७॥ तस्मिन्नस्तमितेचाथमंत्रिभिर्मंत्रकोविदैः ॥ पित्र्येपदेकृतोवालीसुग्रीवोवालिनःपदे ॥ ३८ ॥

दानमितिशेषः तस्यब्रह्मणःशक्तितोवरसामर्थ्यात्सहंतेक्षमंते तस्यचेष्टितमितिशेषः ॥ ३१ ॥३२॥ क्रोधोजिघांसा मन्युरमर्षः अतिक्रुद्धाअतिमन्यवश्चनभवंतीत्यर्थः ॥३३॥ तद्दीर्घेति तद्बलमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ हृततेजौजाअपहृतस्ववीर्यबलज्ञानः एषोश्रमाणीत्यार्षःसंधिः ॥ ३५ ॥ ऋक्षरजसइत्यकारांतः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वालिनःपदेयौवराज्य ॥ ३८ ॥

अद्वैधंएकप्रकारं आबाल्यंबाल्यमारभ्य ॥ ३९ ॥ यदावैरमुत्थितंतदैषहनुमान्शापवशादेवात्मनोबलंनवेद ॥ ४० ॥ ननुहनूमतोज्ञानाभावेपिसुग्रीवःकिमितिनबोधितवांस्तत्राह नह्येष इति वालिनाभ्राम्यमाणएषसुग्रीवोपितद्बलंनवेदेत्यनुकर्षः तदपिदेवकार्ययावदेव तदातुजांबवतास्मारितःसमुद्रतीरेतत्ज्ञातवान् उक्तमेवपुनराह देवेति ॥ ४१ ॥ तदासुग्रीवविपत्समये आहृतबलःअपहृतस्वबलपरिज्ञानः अतएवरणेकुंजररुद्धःसिंहइवसहितःसुग्रीवसहितोयमास्थितःस्थितएवनतुयुद्धंकृतवानिति सिंहःकुंजररुद्धेवेतिपाठांतरंतत्रसंधिरार्षः ॥ ४२ ॥ पराक्रमःमहत्स्वपियुद्धकार्येषूत्साहः उत्साहपदेनेतरकार्यविषयःसः मतिरर्थनिर्धारणं प्रतापःप्रभावः सौशील्यंसुस्वभावत्वं माधुर्यंवाचि नयानयौतत्परिज्ञाने प्रवृत्तिनिवृत्तीइत्यन्ये गांभी

सुग्रीवेणसमंतस्यअद्वैधंछिद्रवर्जितं ॥ आबाल्यंसख्यमभवदनिलस्याग्निनायथा ॥ ३९ ॥ एषशापवशादेवनवेदबलमात्मनः ॥ वालिसुग्रीवयो
र्वैरंयदारामसमुत्थितं ॥ ४० ॥ नह्येषरामसुग्रीवोभ्राम्यमाणोपिवालिना ॥ देवजानातिनह्येषबलमात्मनिमारुतिः ॥ ४१ ॥ ऋषिशापाहृतबलस्तदै
वकपिसत्तमः ॥ सिंहःकुंजररुद्धोवाआस्थितःसहितोरणे ॥ ४२ ॥ पराक्रमोत्साहमतिप्रतापसौशील्यमाधुर्यनयानयैश्च ॥ गांभीर्यचातुर्यसुवीर्यधै
र्यैर्हनूमतःकोप्यधिकोस्तिलोके ॥ ४३ ॥ असौपुनर्व्याकरणंग्रहीष्यन्सूर्योन्मुखःप्रष्टुमनाःकपींद्रः ॥ उद्यद्गिरेरस्तगिरिंजगामग्रंथंमहद्धारयनप्रमेयः
॥ ४४ ॥ ससूत्रवृत्त्यर्थपदंमहार्थंससंग्रहंसिध्यतिवैकपींद्रः ॥ नह्यस्यकश्चित्सदृशोस्तिशास्त्रेवैशारदेछंदगतौतथैव ॥ ४५ ॥

र्यमाघयक्षोभः सुवीर्यस्वरक्षणेनपरपराभवः धैर्यमकंप्यचित्तता हनुमतएतैर्गुणैःकोप्यधिकोनकोपीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ उद्यद्गिरेरुदयगिरेः महद्ग्रंथंधारयन्अर्थतःपाठतश्चगृह्णन् धारयनप्र मेयइतिनुडभावआर्षः सूर्यसाम्मुख्यार्थंतावद्गमनं ॥ ४४ ॥ कोसौग्रंथस्तत्राह ससूत्रेति सूत्रमष्टाध्यायीलक्षणं वृत्तिस्तात्कालिकसूत्रवृत्तिः अर्थपदंसूत्रार्थबोधकपदवद्वार्तिकं महार्थं महाभाष्यंपतंजलिकृतं ससंग्रहंव्याडिकृतसंग्रहाख्यग्रंथसहितं सिध्यतिवैसिद्धोभवति शास्त्रांतरेष्वपीत्यर्थः तदेवाह नह्यस्यसदृशःशास्त्रेकश्चित् छंदगतौपूर्वोत्तरमीमांसामुखेनवेदार्थनि र्णये वैशारदेवैदुष्ये विशिष्यनवव्याकरणकर्ताहनूमानितिचप्रसिद्धिरितिकतकः ॥ ४५ ॥

उक्तमेवस्पष्टयति सर्वास्विति अयंगुरुंप्रस्पर्धते प्रवीविविक्षोर्युगांतेभूमिमाप्लावयितुंतांप्रकर्षेणविशेषेणवेष्टुमिच्छोः प्रवीइतिदीर्घआर्षः लोकक्षयेयुगांतकाले ॥ ४६ ॥ एषेवएषइव सं धिरार्षः अन्येपिसृष्टाः तारेयोंगदः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ममएतद्वक्ष्यमाणलक्षणंविज्ञाप्यमस्ति अतआगतस्पृहोहंयद्वदामितद्भवद्भिर्मत्कृतेमन्निमित्तमनु

सर्वासुविद्यासुतपोविधानेप्रस्पर्धतेऽयंहिगुरुंसुराणां ॥ प्रवीविविक्षोरिवसागरस्यलोकान्दिधक्षोरिवपावकस्य ॥ लोकक्षयेष्वेवयथांतकस्यहनूम
तःस्थास्यतिकःपुरस्तात् ॥ ४६ ॥ एषेवचान्येचमहाकपींद्राःसुग्रीवमैंदद्विविदाःसनीलाः ॥ सतारतारेयनलाःसरंभास्त्वत्कारणाद्रामसुरैर्हिसृष्टाः ॥ ४७ ॥
गजोगवाक्षोगवयःसुदंष्ट्रोमैंदःप्रभोज्योतिमुखोनलश्च ॥ एतेचऋक्षाःसहवानरेंद्रैस्त्वत्कारणाद्रामसुरैर्हिसृष्टाः ॥ ४८ ॥ तदेतत्कथितंसर्वंयन्मांत्वंप
रिपृच्छसि ॥ हनूमतोबालभावेकर्मैतत्कथितंमया ॥ ४९ ॥ श्रुत्वागस्त्यस्यकथितंरामःसौमित्रिरेवच ॥ विस्मयंपरमंजग्मुर्वानराराक्षसैःसह ॥ ५० ॥
अगस्त्यस्त्वब्रवीद्रामंसर्वमेतच्छ्रुतंत्वया ॥ दृष्टःसंभाषितश्चासिरामगच्छामहेवयं ॥ ५१ ॥ श्रुत्वैतद्राघवोवाक्यमगस्त्यस्योग्रतेजसः ॥ प्रांजलिःप्रणत
श्चापिमहर्षिमिदमब्रवीत् ॥ ५२ ॥ अद्यमेदेवतास्तुष्टाःपितरःप्रपितामहाः ॥ युष्माकंदर्शनादेवनित्यंतुष्टाःसबांधवाः ॥ ५३ ॥ विज्ञाप्यंतुममैतद्धियद्व
दाम्यागतस्पृहः ॥ तद्भवद्भिर्ममकृतेकर्तव्यमनुकंपया ॥ ५४ ॥ पौरजानपदान्स्थाप्यस्वकार्येष्वहमागतः ॥ क्रतूनहंकरिष्यामिप्रभावाद्भवतांसतां
॥ ५५ ॥ सदस्याममयज्ञेषुभवंतोनित्यमेवतु ॥ भविष्यथमहावीर्याममानुग्रहकांक्षिणः ॥ ५६ ॥ अहंयुष्मान्समाश्रित्यतपोनिर्धूतकल्मषान् ॥ अनु
गृहीतःपितृभिर्भविष्यामिसुनिर्वृतः ॥ ५७ ॥ तदागंतव्यमनिशंभवद्भिरिहसंगतैः ॥ अगस्त्याद्यास्तुतच्छ्रुत्वाऋषयःसंशितव्रताः ॥ ५८ ॥ एवमस्त्वि
तितंप्रोच्यप्रयातुमुपचक्रमुः ॥ एवमुक्त्वागताःसर्वेऋषयस्तेयथागतं ॥ ५९ ॥

कंपयाकर्तव्यं ॥ ५४ ॥ अहमागतोवनवासात्पौरादीन्स्वकार्येषुस्थाप्यक्रतून्करिष्यामि ॥ ५५ ॥ सदस्याविधिदर्शिनः महावीर्याःमहत्तपोवीर्ययुक्ताः ॥ ५६ ॥ युष्मानाश्रित्यानिशंसु निर्वृतोहंपितृभिरनुगृहीतोभविष्यामि ॥ ५७ ॥ तदाआगंतव्यमितिच्छेदः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

तमेवार्थंयागहूपं ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०उत्तरकांडेषट्त्रिंशःसर्गः ॥३६॥ ॥७॥ ॥ऋषिगणाअभिषेककालेसंग्रामाःकथितकथाविसृष्टाः ततोऽभि
षेकदिनस्ययानिशासापौराणांपूर्वाप्रथमाहर्षवर्धिनीअभूत्साचव्यतीतेत्यन्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ रक्तकंठिनोमधुरकंठाः ॥ ३ ॥ त्वयिसुप्तेब्राह्मेमुहूर्तेउत्थायधर्मानुष्ठानरहितेसतिसर्वंजगत्सुप्तं

राघवश्चतमेवार्थंचिंतयामासविस्मितः ॥ ततोऽस्तंभास्करेयातेविसृज्यनृपवानरान् ॥ ६० ॥ संध्यामुपास्यविधिवत्तदानरवरोत्तमः ॥ प्रवृत्तायांरज
न्यांतुसोंऽतःपुरचरोऽभवत् ॥ ६१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अ
भिषिक्तेतुकाकुत्स्थेधर्मेणविदितात्मनि ॥ व्यतीतायानिशापूर्वापौराणांहर्षवर्धिनी ॥ १ ॥ तस्यांरजन्यांव्युष्टायांप्रातर्नृपतिबोधकाः ॥ बंदिनःसमुपा
तिष्ठन्सौम्यान्नृपतिवेश्मनि ॥ २ ॥ तेरक्तकंठिनःसर्वेकिन्नराइवशिक्षिताः ॥ तुष्टुवुर्नृपतिंवीरंयथावत्संप्रहर्षिणः ॥ ३ ॥ वीरसौम्यप्रबुध्यस्वकौसल्या
प्रीतिवर्धन ॥ जगद्धिसर्वंस्वपितित्वयिसुप्तेनराधिप ॥ ४ ॥ विक्रमस्तेयथाविष्णोरूपंचैवाश्विनोरिव ॥ बुद्ध्याबृहस्पतेस्तुल्यःप्रजापतिसमोह्यसि ॥ ५ ॥
क्षमातेपृथिवीतुल्यातेजसाभास्करोपमः ॥ वेगस्तेवायुनातुल्योगांभीर्यमुदधेरिव ॥ ६ ॥ अप्रकंप्योयथास्थाणुश्चंद्रेसौम्यत्वमीदृशं ॥ नेदृशाःपार्थि
वाःपूर्वंभवितारोनराधिप ॥ ७ ॥ यथात्वमसिदुर्धर्षोधर्मनित्यःप्रजाहितः ॥ नत्वांजहातिकीर्तिश्चलक्ष्मीश्चपुरुषर्षभ ॥ ८ ॥ श्रीश्चधर्मश्चकाकुत्स्थत्व
यिनित्यंप्रतिष्ठितौ ॥ एताश्चान्याश्चमधुरावंदिभिःपरिकीर्तिताः ॥ ९ ॥ सूताश्चसंस्तवैर्दिव्यैर्बोधयंतिस्मराघवं ॥ स्तुतिभिःस्तूयमानाभिःप्रत्यबुध्यतरा
घवः ॥ १० ॥ सतद्विहायशयनंपांडुराच्छादनास्तृतं ॥ उत्तस्थौनागशयनाद्धरिर्नारायणोयथा ॥ ११ ॥ तमुत्थितंमहात्मानंप्रह्वाःप्रांजलयोनराः ॥ सलि
लंभाजनैःशुभ्रैरुपतस्थुःसहस्रशः ॥ १२ ॥ कृतोदकःशुचिर्भूत्वाकालेहुतहुताशनः ॥ देवागारंजगामाशुपुण्यमिक्ष्वाकुसेवितं ॥ १३ ॥ तत्रदेवान्पि
तॄन्विप्रानर्चयित्वायथाविधि ॥ बाह्यकक्ष्यांतरंरामोनिर्जगामजनैर्वृतः ॥ १४ ॥

सुप्तधर्मकंभविष्यति यथाराजातथाप्रजेतिन्यायात् ॥ ४ ॥ प्रजापतिसमःप्रजापरिपालनइतिभावः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ईदृशंसौम्यत्वंत्वद्व्यतिरिक्तंसौम्यत्वंचंद्रेनान्यत्र पूर्वमभूवन्निति शेषः भवितारोनेइति
शेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ एताश्चान्याश्चउक्तयइतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ पांडुराच्छादनंउत्तराच्छादनपटः ॥ ११ ॥ सलिलंगृहीत्वेतिशेषः शौचाद्यर्थमितिभावः ॥ १२ ॥ देवागारंदेवपूजागृहं ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मुदितानामतन्नामकाःकिंकराः ॥ १८ ॥ विंशतिर्वानराःसुग्रीवांगदहनूमज्जांबवत्सुषेणतारनीलनलमैंदद्विविदकुमुदशरभशतबलिगंधमादनगजगवाक्षगवयधू
म्ररंभज्योतिमुखाविंशतिःप्रधानवानराइत्यर्थइतिकतकः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ऋषिभिःऋषयोत्रवसिष्ठाद्याः ॥ २२ ॥ तेनरूपेणसर्वलोकोपास्यत्वाकारेण ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इति

उपतस्थुर्महात्मानोमंत्रिणःसपुरोहिताः ॥ वसिष्ठप्रमुखाःसर्वेदीप्यमानाइवाग्नयः ॥ १५ ॥ क्षत्रियाश्चमहात्मानोनानाजनपदेश्वराः ॥ रामस्योपावि
शन्पार्श्वेशक्रस्येवयथामराः ॥ १६ ॥ भरतोलक्ष्मणश्चात्रशत्रुघ्नश्चमहायशाः ॥ उपासांचक्रिरेहृष्टावेदास्त्रयइवाध्वरं ॥ १७ ॥ याताःप्रांजलयोभूत्वा
किंकरामुदिताननाः ॥ मुदितानामपार्श्वस्थावहवःसमुपाविशन् ॥ १८ ॥ वानराश्चमहावीर्याविंशतिःकामरूपिणः ॥ सुग्रीवप्रमुखारामामुपासंतेम
हौजसः ॥ १९ ॥ विभीषणश्चरक्षोभिश्चतुर्भिःपरिवारितः ॥ उपासतेमहात्मानंधनेशमिवगुह्यकाः ॥ २० ॥ तथानिगमवृद्धाश्चकुलीनायेचमानवाः ॥
शिरसावंद्यराजानमुपासंतेविचक्षणाः ॥ २१ ॥ तथापरिवृतोराजाश्रीमद्भिर्ऋषिभिर्वरैः ॥ राजभिश्चमहावीर्यैर्वानरैश्चसराक्षसैः ॥ २२ ॥ यथादेवे
श्वरोनित्यमृषिभिःसमुपास्यते ॥ अधिकस्तेनरूपेणसहस्राक्षाद्विरोचते ॥ २३ ॥ तेषांसमुपविष्टानांतास्ताःसुमधुराःकथाः ॥ कथ्यंतेधर्मसंयुक्ताःपुराण
ज्ञैर्महात्मभिः ॥ २४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वातुनिखिलंरा
घवोगस्त्यमब्रवीत् ॥ यएषवर्क्षरजानामवालिसुग्रीवयोःपिता ॥ १ ॥ जननीकाचभवनंसात्वयापरिकीर्तिता ॥ वालिसुग्रीवयोश्चापिनामनीकेनहेतु
ना ॥ २ ॥ एतद्ब्रह्मन्समाचक्ष्वकौतूहलमिदंहिनः ॥ सप्रोक्तोराघवेणैवमगस्त्योवाक्यमब्रवीत् ॥ ३ ॥ शृणुरामकथामेतांयथापूर्वंसमासतः ॥ नारदःक
थयामासममाश्रममुपागतः ॥ ४ ॥ कदाचिदटमानोसावतिधर्ममुपागतः ॥ अर्चितस्तुयथान्यायंविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ ५ ॥ सुखासीनःकथामेनांम
यापृष्टःसकौतुकात् ॥ कथयामासधर्मात्मामहर्षेश्रूयतामिति ॥ ६ ॥

श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एतदुत्तरंवालिसुग्रीवोत्पत्तीतिहासोरावणस्यश्वेतद्वीपगमनेतिहा
सश्चकतिपयैःसर्गैरगस्त्योक्तितयाकचित्पुस्तकेषुदृश्यते तेतुपूर्वसर्गांतएवागस्त्यस्यस्वाश्रमगमनकथनादसंगताः कतकतीर्थाद्यनादृतत्वाच्चमयापिनव्याख्याताः ॥

मेरुर्नगवरःश्रीमान्जांबूनदमयःशुभः ॥ तस्ययन्मध्यमंशृंगंसर्वदेवतपूजितं ॥ ७॥ तस्मिन्दिव्यासभारम्याब्रह्मणःशतयोजना ॥ तस्यामास्तेसदादे
वःपद्मयोनिश्चतुर्मुखः॥ ८॥ योगमभ्यसतस्तस्यनेत्राभ्यांयदसुस्रुवत् ॥ तद्गृहीतंभगवतापाणिनाचर्चितंतुतत्॥ ९॥ निक्षिप्तमात्रंतद्भूमौब्रह्मणालो
ककर्तृणा॥ तस्मिन्नश्रुकणेरामवानरःसंबभूवह ॥ १० ॥ उत्पन्नमात्रस्तुतदावानरश्चनरोत्तम॥ समाश्वास्यप्रियैर्वाक्यैरुक्तःकिलमहात्मना॥ ११॥
पश्यशैलंसुविस्तीर्णंसुरैरध्युषितंसदा॥ तस्मिन्रम्येगिरिवरेबहुमूलफलाशनः ॥ १२॥ ममांतिकचरोनित्यंभववानरपुंगव॥ कंचित्कालमिहास्वत्वं
ततःश्रेयोभविष्यति॥ १३ ॥ एवमुक्तःसचैतेनब्रह्मणावानरोत्तमः ॥ प्रणम्यशिरसापादौदेवदेवस्यराघव ॥ १४॥ उक्तवाँल्लोककर्तारमादिदेवंजग
त्पतिं ॥ यथाज्ञापयसेदेवस्थितोहंतवशासने॥ १५॥ एवमुक्त्वाहरिर्देवंययौत्हृष्टमनास्तदा॥ सतदाद्रुमखंडेषुफलपुष्पघनेषुच॥ १६॥ब्रह्मन्प्रतिबलः
शीघ्रंवनेफलकृताशनः॥ चिन्वन्मधूनिमुख्यानिचिन्वन्पुष्पाण्यनेकशः ॥ १७॥ दिनेदिनेचसायाह्नेब्रह्मणोंतिकमागमत्॥ गृहीत्वारामुख्यानिपुष्पा
णिचफलानिच॥ १८ ॥ ब्रह्मणोदेवदेवस्यपादमूलेन्यवेदयत् ॥ एवंतस्यगतःकालोबहुपर्यटतोगिरिं ॥ १९ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यसमतीतस्यरा
घव॥ ऋक्षराड्वानरश्रेष्ठस्तृषयापरिपीडितः॥ २०॥ उत्तरंमेरुशिखरंगतस्तत्रचदृष्टवान्॥ नानाविहगसंघुष्टंप्रसन्नसलिलंसरः॥ २१ ॥ चलत्केस
रमात्मानंकृत्वातस्यतटेस्थितः॥ ददर्शतस्मिन्सरसिवक्त्रच्छायामथात्मनः॥ २२॥ कोयमस्मिन्ममरिपुर्वसत्यंतर्जलेमहान् ॥ रूपंचांतर्गतंतत्रवीक्ष्य
तत्पश्यतोहरिः॥ २३॥ क्रोधाविष्टमनात्स्वेषनियतंमावमन्यते॥ तदस्यदुष्टभावस्यपुष्कलंकुमतेर्गृहं॥ २४॥ एवंसंचिंत्यमनसासवैवानरचापलात्॥
आप्लुत्यचापतत्तस्मिन्ह्रदेवानरसत्तमः॥ २५ ॥ उत्प्लुत्यतस्मात्सह्रदादुत्थितःप्लवगःपुनः ॥ तस्मिन्नेवक्षणेरामस्त्रीत्वंप्रापसवानरः॥ २६॥ मनोज्ञरू
पासानारीलावण्यललिताशुभा॥ विस्तीर्णजघनासुभ्रूर्नीलकुंतलमूर्धजा॥ २७॥ मुग्धसस्मितवक्त्राचपीनस्तनतटाशुभा॥ ह्रदतीरेचसाभातिकृ
जुयष्टिर्लतायथा॥ २८॥ त्रैलोक्यसुंदरीकांतासर्वचित्तप्रमाथिनी॥ लक्ष्मीवपद्मरहिताचंद्रज्योत्स्नेवनिर्मला॥ २९॥

रूपेणाप्यभवत्सातुश्रियंदेवीमुमायथा॥ द्योतयंतीदिशःसर्वास्तत्राभूत्सावरांगना ॥ ३० ॥ एतस्मिन्नंतरेदेवोनिवृत्तःसुरनायकः॥ पादावुपास्यदेव
स्यब्रह्मणस्तेनवैपथा॥ ३१ ॥ तस्यामेवचवेलायामादित्योपिपरिभ्रमन्॥ तस्मिन्नेवपदेसोभूद्यस्मिन्सातनुमध्यमा॥ ३२॥ युगपत्साततदादृष्टादेवा
भ्यांसुरसुंदरी॥ कंदर्पवशगौतौतुदृष्ट्वातांसंबभूवतुः॥ ३३॥ ततःक्षुभितसर्वांगौसुरेंद्रौपन्नगाविव॥ तद्रूपमद्भुतंदृष्ट्वात्याजितौधैर्यमात्मनः॥ ३४॥
ततस्तस्यांसुरेंद्रेणस्कन्नंशिरसिपातितं॥ अनासाद्यैवतांनारींसन्निवृत्तमथाभवत्॥ ३५॥ ततःसावानरपतिंजज्ञेवानरमीश्वरं॥ अमोघरेतसस्तस्य
वासवस्यमहात्मनः॥ ३६॥ वालेषुपतितंबीजंवालीनामबभूवसः॥ भास्करेणापितस्यांवैकंदर्पवशवर्तिना॥ ३७॥ बीजंनिषिक्तंग्रीवायांविधान
मनुवर्तत॥ तेनापिसावरतनुर्नोक्ताकिंचिद्वचःशुभं॥ ३८॥ निवृत्तमदनश्चाथसूर्योपिसमपद्यत॥ ग्रीवायांपतितंबीजंसुग्रीवःसमजायत ॥ ३९॥
एवमुत्पाद्यतौवीरौवानरेंद्रौमहाबलौ॥ दत्वातुकांचनींमालांवानरेंद्रस्यवालिनः॥४०॥ अक्षय्यांगुणसंपूर्णांशक्रस्तुत्रिदिवंययौ॥ सूर्योपिस्वसुतस्यै
वनिरूप्यपवनात्मजं॥४१॥ कृत्येषुव्यवसायेषुजगामसवितांबरं॥ तस्यांनिशायांव्युष्टायामुदितेचदिवाकरे॥४२॥ सतद्वानररूपंतुप्रतिपेदेपुनर्नृप॥
सएववानरोभूत्वापुत्रौस्वस्यप्लवंगमौ॥ ४३॥ पिंगेक्षणौहरिवरौबलिनौकामरूपिणौ॥ मधून्यमृतकल्पानिपायितौतेनतौतदा ॥ ४४ ॥ गृह्यऋक्ष
रजास्तौतुब्रह्मणोंतिकमागमत्॥ दृष्ट्वर्क्षरजसंपुत्रंब्रह्मालोकपितामहः॥ ४५॥ बहुशःसांत्वयामासपुत्राभ्यांसहितंहरिं ॥ सांत्वयित्वाततःपश्चाद्देवदू
तमथादिशत्॥ ४६॥ गच्छमद्वचनाद्दूतकिष्किंधांनामवैशुभां॥ सात्वस्यगुणसंपन्नामहतीचपुरीशुभा॥४७॥ तत्रवानरयूथानिसुबहूनिवसंतिच॥
बहुरत्नसमाकीर्णावानरैःकामरूपिभिः॥ ४८॥ पुण्यापण्यवतीदुर्गाचातुर्वर्ण्यपुरस्कृता॥ विश्वकर्मकृतादिव्यामन्नियोगाच्चशोभना॥ ४९॥ तत्रर्क्ष
रजसंदृष्ट्वासपुत्रंवानरर्षभं॥ यूथपालान्समाह्वाययांश्चान्यान्प्राकृतान्हरीन्॥ ५०॥ तेषांसंभाव्यसर्वेषांमदीयंजनसंसदि॥ अभिषेचयराजानमारो
प्यमहदासने॥ ५१॥ दृष्टमात्राश्चतेसर्वेवानरेणचधीमता॥ अस्यर्क्षरजसोनित्यंभविष्यंतिवशानुगाः॥ ५२॥

इत्येवमुक्तेवचनेब्रह्मणातंहरीश्वरं॥ पुरतःकृत्यदूतोसौप्रययौतांपुरींशुभां ॥ ५३ ॥ सप्रविश्यानिलगतिस्तांगुहांवानरोत्तमः ॥ स्थापयामासराजा
नंपितामहनियोगतः॥ ५४॥ राज्याभिषेकविधिनास्नातोथाभ्यर्चितस्तथा ॥ सबद्धमुकुटःश्रीमानभिषिक्तःस्वलंकृतः ॥ ५५ ॥ आज्ञापयामासहरी
न्सर्वान्मुदितमानसः ॥ सप्तद्वीपसमुद्रायांपृथिव्यांयेप्लवंगमाः ॥ ५६ ॥ वालिसुग्रीवयोरेषएषचर्क्षरजःपिता ॥ जननीचैषतुहरिरित्येतद्भद्रमस्तुते
॥ ५७॥ यश्चैतच्छ्रावयेद्विद्वान्यश्चैतच्छृणुयान्नरः॥ सिद्ध्यंतितस्यकार्यार्थामनसोहर्षवर्धनाः ॥ ५८ ॥ एतच्चसर्वंकथितंमयाविभोप्रविस्तरेणेहयथा
र्थतस्तत्॥ उत्पत्तिरेषारजनीचराणामुक्तातथैवेहहरीश्वराणां॥ ५९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसर्गः॥ १॥ ॥९॥
एतांश्रुत्वाकथांदिव्यांपौराणींराघवस्तदा॥ भ्रातृभिःसहितोवीरोविस्मयंपरमंययौ॥ १॥ राघवोथऋषेर्वाक्यंश्रुत्वावचनमब्रवीत्॥ कथेयंमहतीपु
ण्यात्वत्प्रसादाच्छ्रुतामया॥ २ ॥ बृहत्कौतूहलेचास्मिन्संवृत्तोमुनिपुंगव ॥ उत्पत्तिर्यादृशीदिव्यावालिसुग्रीवयोर्द्विज ॥ ३ ॥ किंचित्रंममब्रह्मर्षेसुरें
द्रतपनावुभौ ॥ जातौवानरशार्दूलौबलेनबलिनांवरौ ॥ ४ ॥ एवमुक्तेतुरामेणकुंभयोनिरभाषत ॥ एवमेतन्महाबाहोवृत्तमासीत्पुराकिल ॥ ५ ॥
अथापरांकथांदिव्यांशृणुराजन्सनातनीं ॥ यदर्थंरामवैदेहीरावणेनपुराहृता ॥ ६ ॥ तत्तेहंकीर्तयिष्यामिसमाधिंश्रवणेकुरु ॥ पुराकृतयुगेरामप्र
जापतिसुतंप्रभुं ॥ ७ ॥ सनत्कुमारमासीनंरावणोराक्षसाधिपः ॥ वपुषासूर्यसंकाशंज्वलंतमिवतेजसा ॥ ८ ॥ विनयावनतोभूत्वाह्यभिवाद्य
कृतांजलिः॥ उक्तवान्रावणोरामतमृषिंसत्यवादिनं ॥ ९ ॥ कोह्यस्मिन्प्रवरोलोकेदेवानांबलवत्तरः ॥ यंसमाश्रित्यविबुधाजयंतिसमरेरिपून्॥
॥ १० ॥ कंयजंतिद्विजानित्यंकंध्यायंतिचयोगिनः ॥ एतन्मेशंसभगवन्विस्तरेणतपोधन ॥ ११ ॥ विदित्वाहृद्गतंतस्यध्यानदृष्टिर्महायशाः ॥ उवा
चरावणंप्रेम्णाश्रूयतामितिपुत्रक॥ १२ ॥ योवैभर्ताजगत्कृत्स्नंयस्योत्पत्तिंनविद्महे ॥ सुरासुरैर्नतोनित्यंहरिर्नारायणःप्रभुः ॥ १३ ॥ यस्यनाभ्यु
द्भवोब्रह्माविश्वस्यजगतःपतिः॥ येनसर्वमिदंसृष्टंविश्वंस्थावरजंगमं॥ १४ ॥ तंसमाश्रित्यविबुधाविधिनाहरिमध्वरे ॥ पिबंतिह्यमृतंचैवमानिता
श्चयजंतितं॥ १५॥

पुराणैश्चैववेदैश्चपंचरात्रैस्तथैवच॥ ध्यायंतियोगिनोनित्यंक्रतुभिश्चयजंतितं॥ १६ ॥ दैत्यदानवरक्षांसियेचान्येचामरद्विषः ॥ सर्वान्जयतिसंग्रा
मेसदासर्वैःसपूज्यते॥ १७॥ श्रुत्वामहर्षेस्तद्वाक्यंरावणोराक्षसाधिपः ॥ उवाचप्रणतोभूत्वापुनरेवमहामुनिं॥ १८ ॥ दैत्यदानवरक्षांसियेहताःसमरे
ऽरयः॥ कांगतिंप्रतिपद्यंतेकिंचतेहरिणाहताः॥ १९ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वाप्रत्युवाचमहामुनिः ॥ दैवतैर्निहतानित्यंप्राप्नुवंतिदिवःस्थलं॥ २० ॥ पुन
स्तस्मात्परिभ्रष्टाजायंतेवसुधातले॥ पूर्वार्जितैःसुखैर्दुःखैर्जायंतेचम्रियंतिच ॥ २१ ॥ येयेहताश्चक्रधरेणराजंस्त्रैलोक्यनाथेनजनार्दनेन ॥ तेतेगता
स्तन्निलयंनरेंद्राःक्रोधोपिदेवस्यवरेणतुल्यः ॥ २२ ॥ श्रुत्वाततस्तद्वचनंनिशाचरःसनत्कुमारस्यमुखाद्विनिर्गतं ॥ तथाप्रहृष्टःसबभूवविस्मितःकथ
न्नुयास्यामिहरिंमहाहवे॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसर्गः॥ २॥ ॥९॥ ॥एवं
चिंतयतस्तस्यरावणस्यदुरात्मनः॥ पुनरेवापरंवाक्यंव्याजहारमहामुनिः॥ १ ॥ मनसश्चेप्सितंयत्तद्भविष्यतिमहाहवे ॥ सुखीभवमहाबाहोकंचित्का
लमुदीक्षय॥ २॥ एवंश्रुत्वामहाबाहुस्तमृषिंप्रत्युवाचसः॥ कीदृशंलक्षणंतस्यब्रूहिसर्वमशेषतः॥ ३ ॥ राक्षसेशवचःश्रुत्वासमुनिःप्रत्यभाषत ॥ श्रू
यतांसर्वमाख्यास्येतवराक्षसपुंगव॥ ४॥ सहिसर्वगतोदेवःसूक्ष्मोव्यक्तःसनातनः॥ तेनसर्वमिदंव्याप्तंत्रैलोक्यंसचराचरं ॥ ५ ॥ सभूमौदिविपाता
लेपर्वतेषुवनेषुच ॥ स्थावरेषुचसर्वेषुनदीषुनगरीषुच ॥ ६ ॥ ओंकारश्चैवसत्यश्चसावित्रीपृथिवीचसः॥ धराधरधरोदेवोह्यनंतइतिविश्रुतः॥ ७॥
अहश्चरात्रिश्चउभेचसंध्येदिवाकरश्चैवयमश्चसोमः ॥ सएवकालोह्यनिलोनलश्चसब्रह्मरुद्रेंद्रसएवचापः ॥ ८ ॥ विद्योततिज्वलतिभातिलोकान्सृ
जत्ययंसंहरतिप्रशास्ति ॥ क्रीडांकरोत्यव्ययलोकनाथोविष्णुःपुराणोभवनाशकैकः ॥ ९ ॥ अथवाबहुनाऽनेनकिमुक्तेनदशानन ॥ तेनसर्वमिदं
व्याप्तंत्रैलोक्यंसचराचरं॥ १० ॥ नीलोत्पलदलश्यामःकिंजल्कारुणवाससा ॥ प्रावृट्कालेयथाव्योम्निसतडित्तोयदोयथा ॥ ११ ॥ श्रीमान्मेघवपुः
श्यामःशुभःपंकजलोचनः॥ श्रीवत्सेनोरसायुक्तःशशांककृतलक्षणः॥ १२॥ तस्यनित्यंशरीरस्थामेघस्येवशतह्रदाः ॥ संग्रामरूपिणीलक्ष्मीर्देहमा
वृत्यतिष्ठति॥ १३॥

नशक्यःससुरैर्द्रष्टुंनासुरैर्नचपन्नगैः ॥ यस्यप्रसादंकुरुतेसवैतंद्रष्टुमर्हति ॥ १४ ॥ नहियज्ञफलैस्तातनतपोभिस्सुसंचितैः ॥ शक्यतेभगवान्द्रष्टुंनदानेन
नचेज्यया ॥ १५ ॥ तद्भक्तैस्तद्गतप्राणैस्तच्चित्तैस्तत्परायणैः ॥ शक्यतेभगवान्द्रष्टुंज्ञाननिर्दग्धकिल्बिषैः ॥ १६ ॥ अथवास्त्यवरक्षेंद्रयदितंद्रष्टुमिच्छ
सि ॥ कथयिष्यामितेसर्वंश्रूयतांयदिरोचते ॥ १७ ॥ कृतेयुगेव्यतीतेवैमुखेत्रेतायुगस्यतु ॥ हितार्थंदेवमर्त्यानांभवितानृपविग्रहः ॥ १८ ॥ इक्ष्वाकूणां
चयोराजाभाव्योदशरथोभुवि ॥ तस्यसूनुर्महातेजारामोनामभविष्यति ॥ १९ ॥ महातेजामहाबुद्धिर्महाबलपराक्रमः ॥ महाबाहुर्महासत्वःक्षमया
पृथिवीसमः ॥ २० ॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यःसमरेशत्रुभिस्तदा ॥ भविताहितदारामोनरोनारायणःप्रभुः ॥ २१ ॥ पितुर्नियोगात्सविभुर्दंडकेविविधेव
ने ॥ विचरिष्यतिधर्मात्माभ्रात्रासहमहामनाः ॥ २२ ॥ तस्यपत्नीमहाभागालक्ष्मीसीतेतिविश्रुता ॥ दुहिताजनकस्यैषाउत्थितावसुधातलात् ॥ २३ ॥ रू
पेणाप्रतिमालोकेसर्वलक्षणलक्षिता ॥ छायेवानुगतारामंनिशाकरमिवप्रभा ॥ २४ ॥ शीलाचारगुणोपेतासाध्वीधैर्यसमन्विता ॥ सहस्रांशोरश्मि
रिवस्थैकामूर्तिरिवस्थिता ॥ २५ ॥ एवंतेसर्वमाख्यातंमयारावणविस्तरात् ॥ महतोदेवदेवस्यशाश्वतस्याव्ययस्यच ॥ २६ ॥ एवंश्रुत्वामहाबाहूरा
क्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ त्वयासहविरोधेच्छुश्चिंतयामासराघव ॥ २७ ॥ सनत्कुमारात्तद्वाक्यंचिंतयानोमुहुर्मुहुः ॥ रावणोमुमुदेश्रीमान्युद्धार्थंविचचा
रह ॥ २८ ॥ श्रुत्वाचतांकथांरामोविस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ शिरसश्चालनंकृत्वाविस्मयंपरमंगतः ॥ २९ ॥ श्रुत्वातुवाक्यंसनरेश्वरस्तदामुदायुतोवि
स्मयमानचक्षुः ॥ पुनश्चतंज्ञानवतांप्रधानमुवाचवाक्यंवदमेपुरातनं ॥ ३० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसर्गः
॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःपुनर्महातेजाःकुंभयोनिर्महायशाः ॥ उवाचरामंप्रणतंपितामहइवेश्वरं ॥ १ ॥ श्रूयतामितिचो
वाचरामंसत्यपराक्रमं ॥ कथाशेषंमहातेजाःकथयामाससप्रभुः ॥ २ ॥ यथाख्यानंश्रुतंचैवयथावृत्तंयथातथा ॥ प्रीतात्माकथयामासराघवायम
हामतिः ॥ ३ ॥ एतदर्थंमहाबाहोरावणेनदुरात्मना ॥ सुताजनकराजस्यहृतराममहामते ॥ ४ ॥ एतांकथांमहाबाहोनारदःसुमहायशाः ॥ कथया
मासदुर्धर्षमेरौगिरिवरोत्तमे ॥ ५ ॥

देवगंधर्वसिद्धानामृषीणांचमहात्मनां ॥ कथाशेषंपुनःसोथकथयामासराघव ॥ ६ ॥ नारदःसुमहातेजाःप्रहसन्निवमानद ॥ तांकथांशृणुराजेंद्रम
हापापप्रणाशिनीं ॥ ७ ॥ यांतुश्रुत्वामहाबाहोऋषयोदेवतैःसह ॥ ऊचुस्तंनारदंसर्वेहर्षपर्याकुलेक्षणं ॥ ८ ॥ यश्चेमांश्रावयेन्नित्यंशृणुयाद्वापिभक्तितः ॥
सपुत्रपौत्रवान्रामस्वर्गलोकेमहीयते ॥ ९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
ततःसराक्षसोरामपर्यटन्पृथिवीतले ॥ विजयार्थीमहाशूरैराक्षसैःपरिवारितः ॥ १ ॥ दैत्यदानवरक्षःसुयंशृणोतिबलाधिकं ॥ तमाह्वयतियुद्धा
र्थीरावणोबलदर्पितः ॥ २ ॥ एवंसपर्यटन्सर्वांपृथिवींपृथिवीपते ॥ ब्रह्मलोकान्निवर्ततंसमासाद्याथरावणः ॥ ३ ॥ व्रजंतंमेघपृष्ठस्थमंशुमंत
मिवापरं ॥ तमभिसृत्यप्रीतात्माह्यभिवाद्यकृतांजलिः ॥ ४ ॥ उवाचहृष्टमनसानारदंरावणस्तदा ॥ आब्रह्मभवनंलोकास्त्वयादृष्टाह्यनेकशः
॥ ५ ॥ कस्मिन्लोकेमहाभागमानवाबलवत्तराः ॥ योद्धुमिच्छामितैःसार्धंयथाकामंयदृच्छया ॥ ६ ॥ चिंतयित्वामुहूर्तंतुनारदःप्रत्युवाचतं ॥
अस्तिराजन्महाद्वीपंक्षीरोदस्यसमीपतः ॥ ७ ॥ तत्रतेचंद्रसंकाशामानवाःसुमहाबलाः ॥ महाकायामहावीर्यामेघस्तनितनिःस्वनाः ॥ ८ ॥ महामात्राधै
र्यवंतोमहापरिघबाहवः ॥ श्वेतद्वीपेमयादृष्टामानवाराक्षसाधिप ॥ ९ ॥ बलवीर्यसमोपेतान्यादृशांस्त्वमिहेच्छसि ॥ नारदस्यवचःश्रुत्वारावणः
प्रत्युवाचह ॥ १० ॥ कथंनारदजायंतेतस्मिन्द्वीपेमहाबलाः ॥ श्वेतद्वीपेकथंवासःप्राप्तस्तैस्तुमहात्मभिः ॥ ११ ॥ एतन्मेसर्वमाख्याहिप्रभोनारदत
त्वतः ॥ त्वयादृष्टंजगत्सर्वंहस्तामलकवत्सदा ॥ १२ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वानारदःप्रत्युवाचह ॥ अनन्यमनसोनित्यंनारायणपरायणाः ॥ १३ ॥
तदाराधनसक्ताश्चतच्चित्तास्तत्परायणाः ॥ एकांतभावानुगतास्तेनराराक्षसाधिप ॥ १४ ॥ तच्चित्तास्तद्गतप्राणानरानारायणंसदा ॥ श्वेतद्वीपेतुतै
र्वासअर्जितःसुमहात्मभिः ॥ १५ ॥ येहतालोकनाथेनशार्ङ्गमानम्यसंयुगे ॥ चक्रायुधेनदेवेनतेषांवासस्त्रिविष्टपे ॥ १६ ॥ नहियज्ञफलैस्तातन
तपोभिर्नसंयमैः ॥ नचदानफलैर्मुख्यैःसलोकःप्राप्यतेसुखं ॥ १७ ॥ नारदस्यवचःश्रुत्वादशग्रीवःसुविस्मितः ॥ ध्यात्वातुसुचिरंकालंतेनयो
त्स्यामिसंयुगे ॥ १८ ॥

आपृच्छ्यनारदंप्रायाच्छ्वेतद्वीपायरावणः ॥ नारदोपिचिरंध्यात्वाकौतूहलसमन्वितः ॥ १९ ॥ दिदृक्षुःपरमाश्चर्यंतत्रैवत्वरितंययौ॥ सहिकेलिकरो
विप्रोनित्यंचसमरप्रियः ॥ २० ॥ रावणोपिययौतत्रराक्षसैःसहराघव ॥ महतासिंहनादेनदारयन्सदिशोदश ॥ २१ ॥ गतेतुनारदेतत्ररावणोपि
महायशाः ॥ प्राप्यश्वेतंमहाद्वीपंदुर्लभंयत्सुरैरपि ॥ २२ ॥ तेजसातस्यद्वीपस्यरावणस्यबलीयसः॥ तत्तस्यपुष्पकंयानंवातवेगसमाहतं ॥ २३ ॥
अवस्थातुंनशक्नोतिवाताहतइवांबुदः ॥ सचिवाराक्षसेंद्रस्यद्वीपमासाद्यदुर्दृशं ॥ २४ ॥ अब्रुवन्रावणंभीताराक्षसाजातसाध्वसाः ॥ राक्षसेंद्रव
यंमूढाभ्रष्टसंज्ञाविचेतसः ॥ २५ ॥ अवस्थातुंनशक्ष्यामोयुद्धंकर्तुंकथंचन ॥ एवमुक्तादुद्रुवुस्तेसर्वएवनिशाचराः ॥ २६ ॥ रावणोपिहितद्यानं
पुष्पकंहेमभूषितं ॥ विसर्जयामासतदासहतैःक्षणदाचरैः ॥ २७ ॥ गतंतुपुष्पकंरामरावणोराक्षसाधिपः ॥ कृत्वारूपंमहाभीमंसर्वराक्षसवर्जितः
॥ २८ ॥ प्रविवेशतदातस्मिन्श्वेतद्वीपेसरावणः॥ प्रविशन्नेवतत्राशुनारीभिरुपलक्षितः ॥ २९॥ एकयासस्मितंकृत्वाहस्तेगृह्यदशाननं॥ पृष्टश्चा
गमनंब्रूहिकिमर्थमिहचागतः॥ ३०॥ कोवात्वंकस्यवापुत्रःकेनवाप्रहितोवद॥ इत्युक्तोरावणोराजन्क्रुद्धोवचनमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ अहंविश्रवसःपु
त्रोरावणोनामराक्षसः॥ युद्धार्थमिहसंप्राप्तोनचपश्यामिकंचन ॥ ३२॥ एवंकथयतस्तस्यरावणस्यदुरात्मनः॥ प्राहसंस्तेततःसर्वेसुस्वनंयुवतीज
नाः ॥ ३३ ॥ तासामेकाततःक्रुद्धाबालवद्गृह्यलीलया ॥ भ्रामितस्तुसखीमध्येमध्येगृह्यदशाननं ॥ ३४ ॥ सखीमन्यांसमाहूयपश्यत्वंकीटकंधृ
तं ॥ दशास्यंविंशतिभुजंकृष्णांजनसमप्रभं॥ ३५॥ हस्ताद्धस्तंसचक्षिप्तोभ्राम्यतेभ्रमलालसः॥ भ्राम्यमाणेनबलिनाराक्षसेनविपश्चिता॥ ३६॥
पाणावेकाथसंदष्टारोषेणवनिताशुभा ॥ मुक्तस्तयाशुभःकीटोधुन्वंत्याहस्तवेदनात् ॥ ३७ ॥ गृहीत्वान्यातुरक्षेंद्रमुत्पपातविहायसा ॥ ततस्तामपि
संक्रुद्धोविददारनखैर्भृशं ॥ ३८ ॥ तयासहविनिर्धूतःसहसैवनिशाचरः ॥ पपातसोंभसोमध्येसागरस्यभयातुरः ॥ ३९ ॥ पर्वतस्येवशिखरंयथा
वज्रविदारितं ॥ प्रापतत्सागरजलेतथासौविनिपातितः ॥ ४० ॥ एवंसरावणोरामश्वेतद्वीपनिवासिभिः ॥ युवतीभिर्विगृह्याशुभ्रामितश्चत ॥६४॥
तस्ततः ॥ ४१ ॥

नारदोपिमहातेजारावणंप्राप्यधर्षितं ॥ विस्मयंसुचिरंकृत्वाप्रजहासननर्तच ॥ ४२ ॥ एतदर्थंमहाबाहोरावणेनदुरात्मना ॥ विज्ञायापहृतासीता
त्वत्तोमरणकांक्षया॥ ४३ ॥ भवान्नारायणोदेवःशंखचक्रगदाधरः॥ शार्ङ्गपद्मायुधोवज्रीसर्वदेवनमस्कृतः॥४४॥ श्रीवत्सांकोहृषीकेशःसर्वदेवा
भिपूजितः ॥ पद्मनाभोमहायोगीभक्तानामभयप्रदः ॥ ४५ ॥ वधार्थंरावणस्यत्वंप्रविष्टोमानुषींतनुं ॥ किंनवेत्सित्वमात्मानंयथानारायणोह्यहं
॥ ४६ ॥ मामुत्पश्यमहाभागस्मरचात्मानमात्मना ॥ गुह्याद्गुह्यतरस्त्वंहित्येवमाहपितामहः ॥ ४७ ॥ त्रिगुणश्चत्रिवेदीचत्रिधामाचत्रिराघव ॥ त्रि
कालकर्मत्रैविद्यत्रिदशारिप्रमर्दन॥ ४८ ॥ भयाक्रांतास्त्रयोलोकाःपुराणैर्विक्रमैस्त्रिभिः॥ त्वंमहेंद्रानुजःश्रीमान्बलिबंधनकारणात्॥ ४९॥ अदित्या
गर्भसंभूतोविष्णुस्त्वंहिसनातनः॥ लोकाननुग्रहीतुंवैप्रविष्टोमानुषींतनुं॥ ५०॥ तदिदंसाधितंकार्यंसुराणांसुरसत्तम॥ निहतोरावणःपापःसपुत्रग
णबांधवः॥ ५१ ॥ प्रहृष्टाश्चसुराःसर्वेऋषयश्चतपोधनाः॥ प्रशांतंचजगत्सर्वंत्वत्प्रसादात्सुरेश्वर॥ ५२ ॥ सीतालक्ष्मीर्महाभागासंभूतावसुधातला
त्॥ त्वदर्थमिहचोत्पन्नाजनकस्यगृहेप्रभो॥ ५३ ॥ लंकामानीययत्नेनमातेवपरिरक्षिता ॥ एवमेतत्समाख्यातंतवराममहायशः॥ ५४ ॥ ममापिना
रदेनोक्तमृषिणादीर्घजीविना॥ यथासनत्कुमारेणव्याख्यातंतस्यरक्षसः॥५५॥ तेनापिचतदेवाशुकृतंसर्वमशेषतः॥ यश्चैतच्छ्रावयेच्छ्राद्धेविद्वान्ब्रा
ह्मणसन्निधौ॥ ५६॥ अन्नंतदक्षयंदत्तंपितृणामुपतिष्ठति॥ एतांश्रुत्वाकथांदिव्यांरामोराजीवलोचनः॥ ५७ ॥ परंविस्मयमापन्नोभ्रातृभिःसहरा
घवः॥ वानराःसहसुग्रीवाराक्षसाःसविभीषणाः॥ ५८ ॥ राजानश्चसहामात्यायेचान्येपिसमागताः॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राधर्मसमन्विताः
॥ ५९ ॥ सर्वेचोत्फुल्लनयनाःसर्वेहर्षसमन्विताः ॥ राममेवानुपश्यंतिभृशमत्यंतहर्षिताः ॥ ६० ॥ ततोगस्त्योमहातेजाराघवंचेदमब्रवीत् ॥ दृष्टाःस
भाजिताश्चापिरामयास्यामहेवयं ॥ एवमुक्त्वागताःसर्वेपूजितास्तेयथागतं ॥ ६१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडे
अगस्त्यवाक्यंनामसर्गः॥ ५॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

एतदंतंप्रक्षिप्तं अथसामंतराजविसर्जनं एवमास्तेइति एवंसर्वोपास्यत्वेन प्रशासत् शश्वत् अभ्यस्तत्वान्नुमभावः ॥ १ ॥ कतिपयाहःसु गतेष्वितिशेषः ॥ २ ॥ भवान्हिगतिरव्यग्रा अच लाप्रतिष्ठेत्यर्थः भवताक्यंपालिताःकन्याप्रदानादिनापालितवंशाः तेजसातपोवीर्येण ॥ ३ ॥ संबंधकपुरोगमाःसंबंधकंसंबंधःपुरोगमोयेषरोयासांताः संबंधःप्रीतयश्चेत्यर्थः ॥ ४ ॥ रत्ना न्यादायअस्माभिर्दीयमानोत्तमवस्तूनि भरतःपृष्ठतोनुयास्यति इष्टबंधूनामनुगमनरूपसत्कारार्थं ॥ ५ ॥ सतथेति कृत्वाअंगीकृत्येत्यर्थः ॥ ६ ॥ मदर्थंप्रीत्याममदानार्थं ॥ ७ ॥ केकयं

एवमास्तेमहाबाहुरहन्यहनिराघवः ॥ प्रशासत्सर्वकार्याणिपौरजानपदेषुच ॥ १ ॥ ततःकतिपयाहःसुवैदेहंमिथिलाधिपं ॥ राघवःप्रांजलिर्भूत्वावा
क्यमेतदुवाचह ॥ २ ॥ भवान्हिगतिरव्यग्राभवतापालितावयं ॥ भवतस्तेजसोग्रेणरावणोनिहतोमया ॥ ३ ॥ इक्ष्वाकूणांचसर्वेषांमैथिलानांचसर्व
शः ॥ अतुलाःप्रीतयोराजन्संबंधकपुरोगमाः ॥४॥ तद्भवान्स्वपुरंयातुरत्नान्यादायपार्थिव ॥ भरतश्चसहायार्थंपृष्ठतश्चानुयास्यति ॥५॥ सतथेतितत
कृत्वाराघवंवाक्यमब्रवीत् ॥ प्रीतोस्मिभवताराजन्दर्शनेननयेनच ॥ ६ ॥ यान्येतानितुरत्नानिमदर्थंसंचितानिवै ॥ दुहित्रोस्तान्यहंराजन्सर्वाण्येवद
दामिवै ॥ ७ ॥ ततःप्रयातेजनकेकेकयंमातुलंप्रभुं ॥ राघवःप्रांजलिर्भूत्वाविनयाद्वाक्यमब्रवीत् ॥ ८ ॥ इदंराज्यमहंचैवभरतश्चसलक्ष्मणः ॥ आय
त्तास्त्वंहिनोराजन्गतिश्चपुरुषर्षभ ॥ ९ ॥ राजाहिवृद्धःसंतापंत्वदर्थमुपयास्यति ॥ तस्माद्गमनमद्यैवरोचतेतवपार्थिव ॥ १० ॥ लक्ष्मणेनानुयात्रेण
पृष्ठतोनुगमिष्यते ॥ धनमादायबहुलंरत्नानिविविधानिच ॥ ११ ॥ युधाजित्तुतथेत्याहगमनंप्रतिराघव ॥ रत्नानिचधनंचैवत्वय्येवाक्षय्यमस्त्विति
॥ १२ ॥ प्रदक्षिणंचराजानंकृत्वाकेकयवर्धनः ॥ रामेणचकृतःपूर्वमभिवाद्यप्रदक्षिणं ॥ १३ ॥ लक्ष्मणेनसहायेनप्रयातःकेकयेश्वरः ॥ हतेऽसुरेयथा
वृत्रेविष्णुनासहवासवः ॥ १४ ॥

मातुलंयुधाजितं ॥ ८ ॥ एतद्राज्यमयोध्याराज्यमहंरामःभरतलक्ष्मणौआयत्तास्त्वयीतिशेषः त्वदधीनाइत्यर्थः हेराजन् हेकेकययुवराज नोस्माकंत्वंगतिरापदीष्टबंधुः ॥ ९ ॥ राजाके कयः ॥ १० ॥ अनुयात्रेणअनुयात्रोपचाररूपेण अनुगमिष्यतेभवानितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ मातुलत्वाद्रामेणाभिवाद्यप्रदक्षिणंकृतोयुधाजित्पश्चात्सार्वभौमत्वाद्राजानंप्रदक्षिणंकृत्वाप्रयातइत्यन्वयः ॥ १३ ॥ वृत्रासुरेहतेसतिविष्णुनोपेंद्रेणसहस्थितोवासवोयथाविष्णुंविसर्जिततथातंकेकयंविसृज्येत्यर्थः ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ यस्मात्त्वयाभरतेनसहरणसहायार्थमुद्योगःकृतस्तस्माद्भवतापरमाप्रीतिर्दर्शितापरमसौहृदंचदर्शितं एवमनुवादादेवोद्योगकरणंगम्यते ॥ १६ ॥ काशिदेशेभवःकाशेयः ढगार्षः भवान्पुरींव्रजव्रजतु ॥ १७ ॥ उरोगतंयथातथानिरंतरंगाढंपर्यष्वजत ॥ १८ ॥ तदा ततइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रहसन्निति अनेकशतसंख्यस्वसुहृत्पृथिवीपतिदर्शनजसंतोषाद्धासः भवतांतेजसाअव्यग्रानिश्चलतयास्थिताप्रीतिर्विनात्पुनरागत्यानुभवयोग्यतयापरिरक्षितामयिभवद्भिर्मद्गुणमालोच्यनभवतांमयिप्रीतिःकिंतुस्वीयसत्त्वभावेनैवेत्याशयः ॥ २१ ॥ उक्तमेवा

तंविसृज्यततोरामोवयस्यमकुतोभयं ॥ प्रतर्दनंकाशिपतिंपरिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ १५ ॥ दर्शिताभवताप्रीतिर्दर्शितंसौहृदंपरं ॥ उद्योगश्चत्वयाराज
न्भरतेनकृतःसह ॥ १६ ॥ तद्भवानद्यकाशेयपुरींवाराणसींव्रज ॥ रमणीयांत्वयागुप्तांसुप्राकारांसुतोरणां ॥ १७ ॥ एतावदुक्त्वाचोत्थायकाकुत्स्थःपर
मासनात् ॥ पर्यष्वजतधर्मात्मानिरंतरमुरोगतं ॥ १८ ॥ विसर्जयामासतदाकौसल्याप्रीतिवर्धनः ॥ राघवेणकृतानुज्ञःकाशेयोप्यकुतोभयः ॥ १९ ॥
वाराणसींययौतूर्णंराघवेणविसर्जितः ॥ विसृज्यतंकाशिपतिंत्रिशतंपृथिवीपतीन् ॥ २० ॥ प्रहसन्राघवोवाक्यमुवाचमधुराक्षरं ॥ भवतांप्रीतिर
व्यग्रातेजसापरिरक्षिता ॥ २१ ॥ धर्मश्चनियतोनित्यंसत्यंचभवतांसदा ॥ युष्माकंचानुभावेनतेजसाचमहात्मनां ॥ २२ ॥ हतोदुरात्मादुर्बुद्धीराव
णोराक्षसाधमः ॥ हेतुमात्रमहंतत्रभवतांतेजसाहतः ॥ २३ ॥ रावणःसगणोयुद्धेसपुत्रामात्यबांधवः ॥ भवंतश्चसमानीताभरतेनमहात्मना ॥ २४ ॥
श्रुत्वाजनकराजस्यकाननात्तनयांहृतां ॥ उद्युक्तानांचसर्वेषांपार्थिवानांमहात्मनां ॥ २५ ॥ कालोप्यतीतःसुमहान्गमनंरोचयाम्यतः ॥ प्रत्यूचुस्तंच
राजानोहर्षेणमहतावृताः ॥ २६ ॥ दिष्ट्यात्वंविजयीरामराज्यंचापिप्रतिष्ठितं ॥ दिष्ट्याप्रत्याहृतासीतादिष्ट्याशत्रुःपराजितः ॥ २७ ॥ एषनःपरमःका
मएषानःप्रीतिरुत्तमा ॥ यत्त्वांविजयिनंरामपश्यामोहतशात्रवं ॥ २८ ॥ एतत्त्वय्युपपन्नंचयदस्मांस्त्वंप्रशंससे ॥ प्रशंसार्हनजानीमःप्रशं
सांवक्तुमीदृशीं ॥ २९ ॥

र्थंस्पष्टयति धर्मश्चेति ॥ २२ ॥ २३ ॥ रावणोहतइतिशेषः भवंतश्चसमानीतामेलिताः एवंचदैवाद्भवतांक्लेशानुभवोनसंपन्नइतिशेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ हतशात्रवंहतशत्रुसमूहं ॥ २८ ॥ एतत्त्वय्युपपन्नं सकललोकमनोरमणत्वादितिभावः प्रशंसार्हसकललोकप्रशंसार्हत्वभावयुक्त ईदृशींभवदुक्तप्रशंसाजातीयांप्रशंसांवक्तुंनजानीमोतस्तामकृत्वैव ॥ २९ ॥

यथासदाभवान्मोद्दविस्थःएवंवयमपित्वद्विषयामहतामीत्यावृतास्तवद्वियथावर्तामहेतथाअस्मासुतेमीतिश्चभवेत्भूयात् द्वेषेणत्दद्यस्थतामाभूदित्येतदुक्तिः बाढमित्येवेति रामेणो
क्ताइतिशेषः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ गमिष्यामइत्यूचुरितिपूर्वेणान्वयः पूजितास्तेचेत्यादिनावृत्तक्रियानुवादः ॥३२॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरा०वा०आ०उत्तर०अष्टत्रिंशःसर्गः ॥३८॥
अथविसृज्यराजभिःस्वदेशस्थैःप्रेषितोपहारमहः प्रयाताइति प्रहृष्टवत्प्रहृष्टाः ॥ १ ॥ राघवार्थैराघवस्यरणसहायार्थे ॥ २ ॥ रामरावणमिति रामशत्रुंरावणमित्यर्थः मध्यमपदलोपी

आपृच्छामोगमिष्यामोहृदिस्थोनःसदाभवान्॥ वर्तामहेमहाबाहोप्रीत्यात्रमहतावृताः॥ ३० ॥ भवेच्चतेमहाराजप्रीतिरस्मासुनित्यदा ॥ बाढमित्येवराजानोहर्षेणपरमान्विताः॥ ३१ ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेराघवंगमनोत्सुकाः॥ पूजितास्तेचरामेणजग्मुर्देशान्स्वकान्स्वकान्॥ ३२ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टत्रिंशःसर्गः॥ ३८॥ ॥ ७॥ ॥तेप्रयातामहात्मानःपार्थिवास्तेप्रहृष्टवत् ॥ गजवाजिसहस्रौघैःकंपयंतोवसुंधरां ॥ १ ॥ अक्षौहिण्योहितत्रासन्राघवार्थेसमुद्यताः॥ भरतस्याज्ञयानेकाःप्रहृष्टबलवाहनाः ॥ २॥ ऊचुस्तेचमहीपालाबलदर्पसमन्विताः॥ नरामरावणंयुद्धेपश्यामःपुरतःस्थितं ॥ ३ ॥ भरतेनवयंपश्चात्समानीतानिरर्थकं॥ हताहिराक्षसाःक्षिप्रंपार्थिवैःस्युर्नसंशयः ॥ ४॥ रामस्यबाहुवीर्येणरक्षितालक्ष्मणस्यच ॥ सुखंपारेसमुद्रस्ययुध्येमविगतज्वराः॥ ५॥ एताश्चान्याश्चराजानःकथास्तत्रसहस्रशः ॥ कथयंतःस्वराज्यानिजग्मुर्हर्षसमन्विताः॥ ६ ॥ स्वानिराज्यानिमुख्यानिऋद्धानिमुदितानिच ॥ समृद्धधनधान्यानिपूर्णानिवसुमंतिच ॥ ७ ॥ यथापुराणितेगत्वारत्नानिविविधान्यथ॥ रामस्यप्रियकामार्थमुपहारंनृपाददुः॥ ८॥ अश्वान्यानानिरत्नानिहस्तिनश्चमदोत्कटान्॥ चंदनानिचमुख्यानिदिव्यान्याभरणानिच ॥ ९॥ मणिमुक्ताप्रवालांस्तुदास्योरूपसमन्विताः॥ अजाविकंचविविधंरथांस्तुविविधान्बहून्॥ १० ॥

समासः ॥ ३ ॥ पश्चात्रावणवधानंतरं पार्थिवैर्हताःस्युर्यदिपूर्वंसमानीताःस्युरितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ उक्तानिस्वराज्यानिअनूद्यविशिनष्टि स्वानीत्यादि मुख्यानिप्रसिद्धानि धनंजीवाजीवरूपं वसुमंतिमहानिधिमंति ॥ ७ ॥ यथापुराणियथापूर्वमक्षतशरीरतयापुराणिमत्वाप्रियकामार्थंइष्टकामार्थंददुः आनुयात्रिकेभ्योभरतलक्ष्मणशत्रुघ्नेभ्यइतिशेषः ॥ ८ ॥ ९॥
अजाविकंविशिष्टचर्मवत् ॥ १० ॥

* लिंगव्यत्ययआर्षः

॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥शिरोभिःकिरीटकुंडलादीनांधारणं अंगदादीनांभुजेषुधारणं॥ १५॥अंकमारोप्य बालाविवेतिशेषः अनेनभगवतास्वस्यनिरतिशयबलवत्त्वेनेश्वरत्वंसूचितं ॥ १६॥
॥ १७॥मंत्रितेमंत्रे ॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ मांसानिचेत्यस्यभुंजतइतिशेषः ॥ २६॥ एवंतेषामिति वसंतेभिषिक्तेनरामेणमासानंतरंविशेषसत्कारप्राप्तौशिशिरःशिशिर

भरतोलक्ष्मणश्चैवशत्रुघ्नश्चमहाबलः॥ आदायतानिरत्नानिस्वांपुरींपुनरागताः ॥ ११ ॥ आगम्यचपुरींरम्यामयोध्यांपुरुषर्षभाः ॥ तानिरत्नानिचित्राणिरामायसमुपानयन्॥ १२॥ प्रतिगृह्यचतत्सर्वंरामःप्रीतिसमन्वितः॥ सुग्रीवायददौराज्ञेमहात्माकृतकर्मणे ॥ १३ ॥ विभीषणायचददौतथान्येभ्योपिराघवः॥ राक्षसेभ्यःकपिभ्यश्चयैर्वृतोजयमाप्तवान्॥ १४ ॥ तेसर्वेरामदत्तानिरत्नानिकपिराक्षसाः ॥ शिरोभिर्धारयामासुर्भुजेषुचमहाबलाः॥ १५॥ हनूमंतंचनृपतिरिक्ष्वाकूणांमहारथः ॥ अंगदंचमहाबाहुमंकमारोप्यवीर्यवान्॥ १६॥ रामःकमलपत्राक्षःसुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥ अंगदस्तेसुपुत्रोयंमंत्रीचाप्यनिलात्मजः॥ १७॥ सुग्रीवमंत्रितेयुक्तौममचापिहितेरतौ॥ अर्हतोविविधांपूजांत्वत्कृतेवैहरीश्वर॥ १८॥ इत्युक्त्वाव्यपमुच्यांगाद्भूषणानिमहायशाः॥ सबबंधमहार्हाणितदांगदहनूमतोः॥ १९ ॥ आभाष्यचमहावीर्यान्राघवोयूथपर्षभान्॥ नीलंनलंकेसरिणंकुमुदंगंधमादनं॥ २० ॥ सुषेणंपनसंवीरंमैंदंद्विविदमेवच ॥ जांबवंतंगवाक्षंचविनतंधूम्रमेवच ॥ २१ ॥ बलीमुखंप्रजंघंचसन्नादंचमहाबलं॥ दरीमुखंदधिमुखमिंद्रजानुंचयूथपं॥ २२॥ मधुरंश्लक्ष्णयावाचानेत्राभ्यामापिबन्निव ॥ सुहृदोमेभवंतश्चशरीरंभ्रातरस्तथा ॥ २३ ॥ युष्माभिरुद्धृतश्चाहंव्यसनात्काननौकसः॥ धन्योराजाचसुग्रीवोभवद्भिःसुहृदांवरैः॥ २४॥ एवमुक्त्वाददौतेभ्योभूषणानियथार्हतः ॥ वज्राणिचमहार्हाणिसस्वजेचनरर्षभः॥ २५॥ तेपिबंतःसुगंधीनिमधूनिमधुपिंगलाः ॥ मांसानिचसुमृष्टानिमूलानिचफलानिच ॥ २६ ॥ एवंतेषांनिवसतांमासःसाग्रोययौतदा॥ मुहूर्तमिवतेसर्वेरामभक्त्याचमेनिरे॥ २७॥

र्तुसंबंधीद्वितीयोमासःसुखंगतइत्युक्त्यासंवत्सरपर्यंतंतेषांरामसमीपेवासउक्तइतितीर्थादयः वस्तुतोधिकमासगणनयामांतमानेनाश्विनकृष्णपक्षेयोध्याप्रवेशेनतत्रैवतदुत्तरशुक्लपक्षेवाभिषेकः साधोमासइत्यनेनकार्तिकांतास्थितिरुक्ता ततःशिशिरोद्वितीयोमासःफाल्गुनोगतइतिहेमंतशिशिरौअर्धशरदृतुश्चवासइतिपंचमासपर्यंतंतत्रवासइतिलभ्यतेइतिममभाति पूर्वकांडांतेसंक्षेपेणोक्तस्यैवार्थस्यात्रकांडेविस्तरेणोक्तिरितिबोध्यं एवंतेषामिति भरतायानीतरत्नविशेषैर्विशेषसत्कारप्राप्तिपर्यंतंनिवसतांतेषांसाग्रःपंचषड्दिनाधिकामासागतः ॥ २७॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रीतिकरणैःसमाननैः ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥
अथतेषांविसर्जनं वसतांतेषामितिनिर्धारणेषष्ठी ॥ १ ॥ किष्किंधांप्रतीतिशेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पुरस्यपुरवर्तिप्राणिनां राक्षसानां वैश्रवणस्यसंमतोसी

रामोपिरेमेतैःसार्धंवानरैःकामरूपिभिः॥ राक्षसैश्चमहावीर्यैर्ऋक्षैश्चैवमहाबलैः ॥ २८ ॥ एवंतेषांययौमासोद्वितीयःशिशिरःसुखं ॥ वानराणांप्रहृष्टानांराक्षसानांचसर्वशः॥ २९ ॥ इक्ष्वाकुनगरेरम्येपरांप्रीतिमुपासतां ॥ रामस्यप्रीतिकरणैःकालस्तेषांसुखंययौ॥ ३०॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः॥ ३९॥ ॥ ७॥ ॥तथास्मतेषांवसतामृक्षवानररक्षसां ॥ राघवस्तुमहातेजाःसुग्रीवमिदमब्रवीत्॥ १ ॥ गम्यतांसौम्यकिष्किंधांदुराधर्षांसुरासुरैः॥ पालयस्वसहामात्यैराज्यंनिहतकंटकं ॥ २ ॥ अंगदंचमहाबाहोप्रीत्यापरमयायुतः॥ पश्यत्वंहनुमंतंचनलंचसुमहाबलं ॥३॥ सुषेणंश्वशुरंवीरंतारंचबलिनांवरं॥ कुमुदंचैवदुर्धर्षंनीलंचैवमहाबलं॥४॥ वीरंशतबलिंचैवमैंदंद्विविदमेवच ॥ गजंगवाक्षंगवयंशरभंचमहाबलं॥ ५॥ ऋक्षराजंचदुर्धर्षंजांबवंतंमहाबलं ॥ पश्यप्रीतिसमायुक्तोगंधमादनमेवच॥ ६॥ ऋषभंचसुविक्रांतंप्लवंगंचसुपाटलं॥केसरिंशरभंशुंभंशंखचूडंमहाबलं॥ ७॥ येयेमेसुमहात्मानोमदर्थेत्यक्तजीविताः॥पश्यत्वंप्रीतिसंयुक्तोमाचैषांविप्रियंकृथाः॥८॥ एवमुक्त्वाचसुग्रीवमाश्लिष्यचपुनःपुनः॥ विभीषणमुवाचाथरामोमधुरयागिरा॥९॥ लंकांप्रशाधिधर्मेणधर्मज्ञस्त्वंमतोमम ॥ पुरस्यराक्षसानांचभ्रातुर्वैश्रवणस्यच ॥ १० ॥ माचबुद्धिमधर्मेत्वंकुर्याराजन्कथंचन ॥ बुद्धिमंतोहिराजानोध्रुवमश्नंतिमेदिनीं ॥ ११ ॥ अहंचनित्यशोराजन्सुग्रीवसहितस्त्वया॥ स्मर्तव्यःपरयाप्रीत्यागच्छत्वंविगतज्वरः॥ १२ ॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वाऋक्षवानरराक्षसाः॥ साधुसाध्वितिकाकुत्स्थंप्रशशंसुःपुनःपुनः ॥ १३ ॥ तवबुद्धिर्महाबाहोवीर्यमद्भुतमेवच ॥ माधुर्यंपरमंरामस्वयंभोरिवनित्यदा॥ १४॥

तिशेषः ॥ १० ॥ ध्रुवंचिरकालं ॥ ११ ॥ अहंचेति अनेनरावणवत्क्रूरबुद्धिःकदापिनकार्या तथासतिसुग्रीवादयोरावणमिवत्वामपिनाशयिष्यंतीतिव्यंग्यं ॥ १२ ॥ १३ ॥ अद्भुतंजगदाश्चर्यभूतं स्वयंभोरिवअनंतकल्याणगुणस्यभगवतोब्रह्मणइव ॥ १४ ॥

॥१५॥ नित्यदासर्वकाले स्नेहोनामप्रियायांप्रियस्यैवसद्भावस्थितिहेतुः भक्तिर्नामपरलोकगतित्वेनोपास्यत्वबुद्धिः नित्यदेत्यनेनजलंविनामत्स्यस्येवक्षणमपित्वांविनाजीवितुमशक्यत्वंसूचितं अन्यत्रभावोमागच्छतु विषयांतरेइत्यर्थः ॥ १६ ॥ तावद्वत्स्यंति त्वत्कथाश्रवणपरमामृतास्वादनबलादितिभावः नतुतदुत्तरमित्याशयः वत्स्यंत्वितिपाठेवसंत्वित्यर्थः आर्षःस्यः एतेन मुक्तिमप्यनादृत्यत्वत्कथामृतपानमेवाकांक्षितमितिदर्शितं ॥ १७ ॥ तेतवकथारूपंयदेतद्दिव्यचरितंतदित्यन्वयः ॥ १८ ॥ उत्कंठांत्वद्दर्शनविषयां ॥ १९ ॥ २० ॥ एवमेतदितिएवंशब्दा

तेषामेवंब्रुवाणानांवानराणांचरक्षसां ॥ हनूमान्प्रणतोभूत्वाराघवंवाक्यमब्रवीत्॥ १५॥ स्नेहोमेपरमोराजंस्त्वयितिष्ठतुनित्यदा॥ भक्तिश्चनियतावीरभावोनान्यत्रगच्छतु॥ १६॥ यावद्रामकथावीरचरिष्यतिमहीतले॥ तावच्छरीरेवत्स्यंतुप्राणाममनसंशयः ॥ १७॥ यच्चैतच्चरितंदिव्यंकथातेरघुनंदन॥ तन्ममाप्सरसोरामश्रावयेयुर्नरर्षभ ॥ १८ ॥ तच्छ्रुत्वाहंततोवीरतवचर्यामृतंप्रभो॥उत्कंठांतांहरिष्यामिमेघलेखामिवानिलः॥१९॥ एवंब्रुवाणंरामस्तुहनूमंतंवरासनात्॥ उत्थायसस्वजेस्नेहाद्वाक्यमेतदुवाचह॥ २०॥ एवमेतत्कपिश्रेष्ठभवितानात्रसंशयः॥ चरिष्यतिकथायावदेषालोकेचमामिका॥ २१ ॥ तावत्तेभविताकीर्तिःशरीरेप्यसवस्तथा॥ लोकाहियावत्स्थास्यंतितावत्स्थास्यंतिमेकथाः॥ २२ ॥ एकैकस्योपकारस्यप्राणान्दास्यामितेकपे ॥शेषस्येहोपकाराणांभवामऋणिनोवयं ॥ २३ ॥ मदंगेजीर्णतांयातुयत्त्वयोपकृतंकपे ॥ नरःप्रत्युपकाराणामापत्स्वायातिपात्रतां ॥ २४ ॥ ततोस्यहारंचंद्राभंमुच्यकंठात्सराघवः॥ वैदूर्यतरलंकंठेबबंधचहनूमतः॥ २५॥ तेनोरसिनिबद्धेनहारेणमहताकपिः॥ रराजहेमशैलेंद्रश्चंद्रेणाक्रांतमस्तकः॥ २६॥ श्रुत्वातुराघवस्यैतदुत्थायोत्थायवानराः॥ प्रणम्यशिरसापादौनिर्जग्मुस्तेमहाबलाः॥ २७॥

र्थःचरिष्यतिकथेत्यादि ॥ २१ ॥ एवंचहनूमतेभगवताआकारनित्यत्वंकल्पस्थायित्वरूपंदत्तमित्याभाति ॥ २२ ॥ उपकाराणांमध्येशेषस्येत्यर्थः ॥ २३ ॥ प्रत्युपकाराणांपात्रतांनरआपत्स्वायातीत्यनेनप्रत्युपकारार्थिनउपकृतावापत्प्रार्थनाभवतिसामेकदापिमाभूदितिव्यंग्यं ॥ २४ ॥ कंठान्मुच्यस्वीयाद्विसृज्येत्यर्थः तरलोहारमध्यमणिः ॥ २५ ॥ हेमशैलेंद्रोमेरुश्चंद्रेण आक्रांतमस्तकस्तादृशःपर्वतोयथाआमूलशिखरंतत्किरणैर्व्याप्तोभवतितथाहनूमांस्तद्रत्नकिरणव्याप्तोजातइत्यर्थः॥ २६ ॥ श्रुत्वेति हनूमदुद्देश्यकमेकैकस्येत्यादिवाक्यं ॥ २७ ॥

निरंतरमुरोमतःगाढंपरिष्वक्तः ॥ २८ ॥ बाष्पकलाःकंठस्थबाष्परुद्धत्वेनाव्यक्तभाषिणः ततएवदुःखातिशयेनसाश्रुनेत्राः विचेतसःशून्यमनसःअतःसंमूढाइवमूर्च्छिताइवबभूवुरितिशेषः ॥ २९ ॥ देहंत्यजन्देहीवरामवियोगखिन्नाअभूवन्नितिशेषः शरीरात्माभिमानिनादेहत्यागेनेवतेषांरामविश्लेषेणखेदोभूदित्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि० श्रीरा०रा०वा०

सुग्रीवःसचरामेणनिरंतरमुरोगतः ॥ विभीषणश्चधर्मात्मासर्वेतेबाष्पविक्लवाः ॥ २८ ॥ सर्वेचतेबाष्पकलाःसाश्रुनेत्राविचेतसः ॥ संमूढाइवदुःखेन त्यजंतोराघवंतदा ॥ २९ ॥ कृतप्रसादास्तेनैवंराघवेणमहात्मना ॥ जग्मुःस्वंस्वंगृहंसर्वेदेहीदेहमिवत्यजन् ॥ ३० ॥ ततस्तुतेराक्षसऋक्षवानराःप्रणम्यरामं रघुवंशवर्धनं ॥ वियोगजाश्रुप्रतिपूर्णलोचनाःप्रतिप्रयातास्तुयथानिवासिनः ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडे चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ विसृज्यचमहाबाहुर्ऋक्षवानरराक्षसान् ॥ भ्रातृभिःसहितोरामःप्रमुमोदसुखंसुखी ॥ १ ॥ अथापराह्णसमयेभ्रातृभिःसहराघवः ॥ शुश्रावमधुरांवाणीमंतरिक्षान्महाप्रभुः ॥ २ ॥ सौम्यरामनिरीक्षस्वसौम्येनवदनेनमां ॥ कुबेरभवनात्प्राप्तंविद्धिमांपुष्पकंप्रभो ॥ ३ ॥ तवशासनमाज्ञायगतोस्मिभवनंप्रति ॥ उपस्थातुंनरश्रेष्ठसचमांप्रत्यभाषत ॥ ४ ॥ निर्जितस्त्वंनरेंद्रेणराघवेणमहात्मना ॥ निहत्ययुधिदुर्धर्षंरावणंराक्षसेश्वरं ॥ ५ ॥ ममापिपरमाप्रीतिर्हतेतस्मिन्दुरात्मनि ॥ रावणेसगणेचैवसपुत्रेसहबांधवे ॥ ६ ॥ सत्वंरामेणलंकायांनिर्जितःपरमात्मना ॥ वहसौम्यतमेवत्वमहमाज्ञापयामिते ॥ ७ ॥ परमोह्येषमेकामोयत्त्वंराघवनंदनं ॥ वहेर्लोकस्यसंयानंगच्छस्वविगतज्वरः ॥ ८ ॥ सोहंशासनमाज्ञायधनदस्यमहात्मनः ॥ त्वत्सकाशमनुप्राप्तोनिर्विशंकःप्रतीच्छमां ॥ ९ ॥ अधृष्यःसर्वभूतानांसर्वेषांधनदाज्ञया ॥ चराम्यहंप्रभावेणतवाज्ञांपरिपालयन् ॥ १० ॥ एवमुक्तस्तदारामःपुष्पकेणमहाबलः ॥ उवाचपुष्पकंदृष्ट्वाविमानंपुनरागतं ॥ ११ ॥

आ० उत्तरकांडेचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथधनदप्रेषितपुष्पकस्यसंपूज्यपुनरिच्छोपस्थापनतयाविसर्जनं विसृज्येति ॥ १ ॥ अंतरिक्षात्अंतरिक्षचरान्निःसृतामित्यर्थः ॥ २ ॥ पुष्पकंविद्धि पुष्पकाधिष्ठातृदेवतायाअयंवादः ॥ ३ ॥ ४ ॥ निर्जितःअतस्त्वमेववहेतिशेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ किंचमद्वहनादपिसर्वलोकप्रियरामवहनंममपरमप्रियमित्याह परमइति लोकस्यभूरावशेषाभिमतलोकप्रापणस्य संयानंसमीचीनयानभूतस्त्वंराघवनंदनंवहेरितियदेषमेपरमःकामोतस्त्वंगच्छेतिसंबंधः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

वृत्तदोषःसद्व्यवहारातिक्रमदोषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ स्मरेःस्मरामि हेसौम्य सिद्धानांगतौव्योममार्गे विषादेनास्मद्वियोगदुःखेनमायोजय आत्मानमितिशेषः सुखमास्वेतितात्पर्यं ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ पुष्पकंपुष्पमिवलघ्वितिपुष्पकं संज्ञायांकन् ॥ १६ ॥ विबुधात्मनिदेवमूर्तौ ॥ १७ ॥ कानिदृश्यंतेतदाहामानुषाणीति सत्वानिपुष्पकादीनि व्याहृतानि मत्वर्थीयाजंतं व्याहार

यद्येवंस्वागतंतेस्तुविमानवरपुष्पक ॥ आनुकूल्याद्धनेशस्यवृत्तदोषोननोभवेत् ॥ १२ ॥ लाजैश्चैवतथापुष्पैर्धूपैश्चैवसुगंधिभिः ॥ पूजयित्वामहाबाहू राघवःपुष्पकंतदा ॥ १३ ॥ गम्यतामितिचोवाचआगच्छत्वंस्मरेयदा ॥ सिद्धानांचगतौसौम्यमाविषादेनयोजय ॥ १४ ॥ प्रतिघातश्चतेमाभूद्यथेष्टं गच्छतोदिशः ॥ एवमस्त्वितिरामेणपूजयित्वाविसर्जितं ॥ १५ ॥ अभिप्रेतांदिशंतस्मात्प्रायात्तत्पुष्पकंतदा ॥ एवमंतर्हितेतस्मिन्पुष्पकेसुकृतात्मनि ॥ १६ ॥ भरतःप्रांजलिर्वाक्यमुवाचरघुनंदनं ॥ विबुधात्मनिदृश्यंतेत्वयिवीरप्रशासति ॥ १७ ॥ अमानुषाणिसत्वानिव्याहृतानिमुहुर्मुहुः ॥ अनामयश्चमर्त्यानांसाग्रोमासोगतोह्ययं ॥ १८ ॥ जीर्णानामपिसत्वानांमृत्युर्नायातिराघव ॥ अरोगप्रसवानार्योवपुष्मंतोहिमानवाः ॥ १९ ॥ हर्षश्चाभ्यधिकोराजन्जनस्यपुरवासिनः ॥ कालेवर्षतिपर्जन्यःपातयन्नमृतंपयः ॥ २० ॥ वाताश्चापिप्रवांत्येतेस्पर्शयुक्ताःसुखाःशिवाः ॥ ईदृशोनश्चिरंराजाभवेदितिनरेश्वरः ॥ २१ ॥ कथयंतिपुरेराजन्पौरजानपदास्तथा ॥ एतावाचःसुमधुराभरतेनसमीरिताः ॥ श्रुत्वारामोमुदायुक्तोबभूवनृपसत्तमः ॥ २२ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सविसृज्यततोरामःपुष्पकंहेमभूषितं ॥ प्रविवेशमहाबाहुरशोकवनिकांतदा ॥ १ ॥ चंदनागुरुचूतैश्चतुंगकालेयकैरपि ॥ देवदारुवनैश्चापिसमंतादुपशोभितां ॥ २ ॥ चंपकागुरुपुन्नागमधूकपनसासनैः ॥ शोभितांपारिजातैश्चविधूमज्वलनप्रभैः ॥ ३ ॥

वंति साग्रोमासइतिजातावेकवचनं मासाइत्यर्थः ॥ १८ ॥ तावन्मात्रेणैवमर्त्यानामनामयादिगुणप्रादुर्भावइत्याह जीर्णानामिति वपुष्मंतःदृष्टपुष्टवपुर्युक्ताः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सइति अशोकवनिकानाममहाप्रभूणामंतःपुरैःसहविहारयोग्यमुपवनं ॥ १ ॥ तुंगःपुन्नागविशेषः कालेयकंरक्तचंदनं ॥ २ ॥ असनःसर्जः ॥ ३ ॥

नीपःकदंबः ॥ अर्जुनःककुभः ॥ नागोनागकेसरः ॥ ४ ॥ कदंबोधूलीकदंबः ॥ ५ ॥ सर्वदाकुसुमैर्नित्यंकुसुमयुक्तैःदिव्यगंधरसोपेतैःदिव्यगंधरसपुष्पफलयुतैः ॥ ६ ॥ दिव्यैःशिल्पिभिःवृक्षारोपणादिशिल्पवद्भिः ॥ ७ ॥ चूतवृक्षपुष्परजोवतंसभूतंयेषांतैःपक्षिभिः ॥ ८ ॥ ९ ॥माल्यानिपुष्पगुच्छाः ॥ १० ॥ स्फाटिकेति स्फटिकरत्ननिबद्धांतरेमध्येकुट्टिमाबद्धभूमिर्यासुताः

लोध्रनीपार्जुनैर्नागैःसप्तपर्णातिमुक्तकैः ॥ मंदारकदलीगुल्मलताजालसमावृतां ॥ ४ ॥ प्रियंगुभिःकदंबैश्चतथाचबकुलैरपि ॥ जंबूभिर्दाडिमैश्चैव कोविदारैश्चशोभितां ॥ ५ ॥ सर्वदाकुसुमैरम्यैःफलवद्भिर्मनोरमैः ॥ दिव्यगंधरसोपेतैस्तरुणांकुरपल्लवैः ॥ ६ ॥ तथैवतरुभिर्दिव्यैःशिल्पिभिःपरिकल्पितैः ॥ चारुपल्लवपुष्पाढ्यैर्मत्तभ्रमरसंकुलैः ॥ ७ ॥ कोकिलैर्भृंगराजैश्चनानावर्णैश्चपक्षिभिः ॥ शोभितांशतशश्चित्रांचूतवृक्षावतंसकैः ॥ ८ ॥ शातकुंभनिभाःकेचित्केचिदग्निशिखोपमाः ॥ नीलांजननिभाश्चान्येभांतितत्रस्मपादपाः ॥ ९ ॥ सुरभीणिचपुष्पाणिमाल्यानिविविधानिच ॥ दीर्घिकाविविधाकाराःपूर्णाःपरमवारिणा ॥ १० ॥ माणिक्यकृतसोपानाःस्फाटिकांतरकुट्टिमाः ॥ फुल्लपद्मोत्पलवनाश्चक्रवाकोपशोभिताः ॥ ११ ॥ दात्यूहशुकसंघुष्टाहंससारसनादिताः ॥ तरुभिःपुष्पशबलैस्तीरजैरुपशोभिताः ॥ १२ ॥ प्राकारैर्विविधाकारैःशोभिताश्चशिलातलैः ॥ तत्रैवचवनोद्देशेवैडूर्यमणिसन्निभैः ॥ १३ ॥ शाद्वलैःपरमोपेतांपुष्पितद्रुमकाननां ॥ तत्रसंघर्षजातानांवृक्षाणांपुष्पशालिनां ॥ १४ ॥ प्रस्तराःपुष्पशबलानभस्ताराग णैरिव ॥ नंदनंहियथेंद्रस्यब्राह्मंचैत्ररथंयथा ॥ १५ ॥ तथाभूतंहिरामस्यकाननंसन्निवेशनं ॥ बह्वासनगृहोपेतांलतासनसमावृतां ॥ १६ ॥ अशोकवनिकांस्फीतांप्रविश्यरघुनंदनः ॥ आसनेचशुभाकारेपुष्पप्रकरभूषिते ॥ १७ ॥ कुशास्तरणसंस्तीर्णेरामःसन्निषसादह ॥ सीतामादायहस्तेनमधुमैरेयकंशुचि ॥ १८ ॥ पाययामासकाकुत्स्थःशचीमिवपुरंदरः ॥ मांसानिचसुमृष्टानिफलानिविविधानिच ॥ १९ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ परमोपेतांअत्यंतसंयुक्तां संघर्षात्स्पर्धयाजातानांजातपुष्पाणां ॥ १४ ॥ प्रस्तराःपाषाणाः पुष्पैर्नानावर्णैर्वृक्षेभ्यःपतितैः शबलाःशबलवर्णाःप्रस्तरास्ताराग णैर्नभइवरेजुः ब्राह्मंब्रह्मनिर्मितं चैत्ररथंकुबेरस्य ॥ १५ ॥ सन्निवेशनंसमीचीनसंस्थानोपेतं बह्वासनगृहोपेतांबहूनामवस्थानोचितगृहयुतांलतासनसमावृतांलतानामासनंपरिक्षेपोयेषुतैर्लतासनैर्लतागृहैःसमावृतांउपेतां ॥ १६ ॥ १७ ॥ कुशास्तरणंनामोपर्यास्तरणं मैरेयकंमधुमैरेयकसंज्ञकंमधुमद्यं मैरेयमासवोधात्रीधातकीगुडवारिभिरितिवैजयंती ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ ६९ ॥

राजानमुपानृत्यन्राजसमीपेऽनृत्यन् ॥ २० ॥ दक्षिणाःकुशलाः पानवशंगताःपानजमदवशंगताः ॥ २१ ॥ २२ ॥ रमयामासतोषयामास ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सीताराघवयोश्चिरमित्यनंतरंअत्यक्रामच्छुभःकालःशैशिरोभोगदःसदेत्येवश्लोकः वानराणामिमनोत्तरंपुनश्चसंवत्सरोतीतइतिकतकव्याख्यानात् दशवर्षसहस्राणिगतानिसुमहात्मनोरितिप्रक्षिप्तमितिम्यते मानिषादप्रतिष्ठांत्वमगमःशाश्वतीःसमाइतिवाल्मीकिशापाच्च सीतात्यागोत्तरमश्वमेधप्रवृत्त्यातदंतेदशवर्षसहस्राणिवाजिमेधानथाकरोदितिवाल्मीक्युक्तेश्च यद्वावर्षशब्दोदिनपरः

रामस्याभ्यवहारार्थंकिंकरास्तूर्णमाहरन् ॥ उपानृत्यंश्चराजानंनृत्यगीतविशारदाः ॥ २० ॥ अप्सरोरगसंघाश्चकिन्नरीपरिवारिताः ॥ दक्षिणारूपवत्यश्चस्त्रियःपानवशंगताः ॥ २१ ॥ उपानृत्यंतकाकुत्स्थंनृत्यगीतविशारदाः ॥ मनोभिरामारामास्तारामोरमयतांवरः ॥ २२ ॥ रमयामासधर्मात्मानित्यंपरमभूषिताः ॥ सतयासीतयासार्धमासीनोविरराजह ॥ २३ ॥ अरुंधत्याइवासीनोवसिष्ठइवतेजसा ॥ एवंरामोमुदायुक्तःसीतांसुरसुतोपमां ॥ २४ ॥ रमयामासवैदेहीमहन्यहनिदेववत् ॥ तथातयोर्विहरतोःसीताराघवयोश्चिरं ॥ २५ ॥ अत्यक्रामच्छुभःकालःशैशिरोभोगदःसदा ॥ "दशवर्षसहस्राणिगतानिसुमहात्मनोः ॥" प्राप्तयोर्विविधान्भोगानतीतःशिशिरागमः ॥ २६ ॥ पूर्वाह्णेधर्मकार्याणिकृत्वाधर्मेणधर्मवित् ॥ शेषंदिवसभागार्धमंतःपुरगतोभवत् ॥ २७ ॥ सीतापिदेवकार्याणिकृत्वापौर्वाह्णिकानिवै ॥ श्वश्रूणामकरोत्पूजांसर्वासामविशेषतः ॥ २८ ॥ अभ्यगच्छत्ततोरामंविचित्राभरणांबरा ॥ त्रिविष्टपेसहस्राक्षमुपविष्टंयथाशची ॥ २९ ॥ दृष्ट्वातुराघवःपत्नींकल्याणेनसमन्वितां ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेसाधुसाध्वितिचाब्रवीत् ॥ ३० ॥ अब्रवीच्चवरारोहांसीतांसुरसुतोपमां ॥ अपत्यलाभोवैदेहित्वय्ययंसमुपस्थितः ॥ ३१ ॥ किमिच्छसिवरारोहेकामःकिंक्रियतांतव ॥ स्मितंकृत्वातुवैदेहीरामंवाक्यमथाब्रवीत् ॥ ३२ ॥ तपोवनानिपुण्यानिद्रष्टुमिच्छामिराघव ॥ गंगातीरोपविष्टानामृषीणामुग्रतेजसां ॥ ३३ ॥

विवाहोत्तरंतावंतिगतानिद्वादशादधिकमयोध्यायांचतुर्दशवनेएकंपुनरयोध्यायामित्येवंकिंचिदधिकसप्तविंशतिर्गतानीतिबोध्यं पूर्वाह्णेद्विधाभागेनेदं तदाह शेषंदिवसभागार्धमिति अवशिष्टमर्धमित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ममापत्यलाभस्त्वयिसमुपस्थितः गर्भलक्षणंतवस्पष्टंवर्ततइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ किंकामःकिंविषयोमनोरथः स्मितंकृत्वास्वावतारकृत्यंपूर्णमितिब्राह्मणशापस्यसत्यत्वकरणौचित्यंचहासेनसूचितं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ अप्येकरात्रिमित्यनेनचिरकालब्धसमनोरथोध्वनितः ॥३५॥ विस्रब्धाभवमहाराजोमहर्षीणांकथमाश्रमंप्रेषयिष्यतीतिशंकांमाकुर्वित्यर्थः॥३६॥ ॥इतिश्रीरा०श्रीरामी०रा०वा०आ०उत्तरकांडेद्विचत्वारिंशः सर्गः ॥४२॥ ॥७॥ ॥अथकथाप्रसंगात्सीताप्रसंगेनस्वदोषश्रवणंसमस्य तत्रेति बहुरूपाणांकथानांप्रकथनद्वारेणहास्यकाराउपासंते॥१॥२॥कथावार्ताः ॥३॥ विषयेषुदेशेषुइतिसामान्यतःप्रश्नः ॥४॥ विशिष्यपृच्छति मामाश्रितानिकानिवाक्यान्याहुः ॥५॥ दूतमुखेनस्वदेशवृत्तांताज्ञानेराजानःसर्वजनानिंदाद्वारानरकंप्राप्नुवंतीत्या

फलमूलाशिनांदेवपादमूलेषुवर्तितुं॥ एषमेपरमःकामोयन्मूलफलभोजिनां॥ ३४॥ अप्येकरात्रिंकाकुत्स्थनिवसेयंतपोवने॥ तथेतिचप्रतिज्ञातं रामेणाक्लिष्टकर्मणा॥ विस्रब्धाभववैदेहिश्वोगमिष्यस्यसंशयं ॥ ३५ ॥ एवमुक्त्वातुकाकुत्स्थोमैथिलींजनकात्मजां॥ मध्यकक्षांतरंरामोनिर्जगाम सुहृद्वृतः॥ ३६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्विचत्वारिंशः सर्गः॥ ४२॥ ॥७॥ ॥तत्रोपविष्टंराजानमुपासंते विचक्षणाः॥ कथानांबहुरूपाणांहास्यकाराःसमंततः॥ १ ॥ विजयोमधुमत्तश्चकाश्यपोमंगलःकुलः॥ सुराजिःकालियोभद्रोदंतवक्रःसुमागधः ॥ २॥ एतेकथाबहुविधाःपरिहाससमन्विताः॥ कथयंतिस्मसंहृष्टाराघवस्यमहात्मनः॥ ३॥ ततःकथायांकस्यांचिद्राघवःसमभाषत॥ काःकथानगरेभद्रवर्ततेविषयेषुच॥ ४॥ मामाश्रितानिकान्याहुःपौरजानपदाजनाः॥ किंचसीतांसमाश्रित्यभरतंकिंचलक्ष्मणं॥ ५॥ किंनुशत्रुघ्नमुद्दिश्यकैकेयींकिन्नुमातरं॥ वक्तव्यतांचराजानोवनेराज्येव्रजंतिच ॥ ६ ॥ एवमुक्तेतुरामेणभद्रःप्रांजलिरब्रवीत्॥ स्थिताःशुभाःकथाराजन्वर्ततेपुरवासिनां ॥ ७॥ अयंतुविजयंसौम्यदशग्रीववधार्जितं॥ भूयिष्ठंस्वपुरेपौरैःकथ्यतेपुरुषर्षभ ॥ ८ ॥ एवमुक्तस्तुभद्रेणराघवोवाक्यमब्रवीत्॥ कथयस्वयथातत्त्वंसर्वंनिरवशेषतः॥ ९॥ शुभाशुभानिवाक्यानिकान्याहुःपुरवासिनः॥ श्रुत्वेदानींशुभंकुर्यांनकुर्यामशुभानिच ॥ १०॥

शयेनाह वक्तव्यतांचेति वनेतापसाश्रमेराज्येचधर्मादिविचारहीनाराजानोवक्तव्यतांसर्वजनकृतदुर्भाषणविषयतांव्रजंति ॥ ६ ॥ सर्वज्ञोप्यज्ञइवभृग्वाद्युक्तशापंभुक्त्वाविपुदयवासत्यंचिकीर्षुःसीतावियोगमिच्छन्नेवदेशवृत्तांतंपृच्छति गृहीतमनुष्यरूपतयाव्यवहारानुसारेणलोकानिंद्यंसदपिकर्मत्याज्यमितिबोधनायेतिबोध्यं पुरवासिनांसंबंधितयास्थिताःकथाःशुभावर्ततइतिसंबंधः ॥७॥ विजयमिति उद्दिश्येतिशेषः कथ्यतेवार्ताइतिशेषः ॥८॥ निरवशेषतःशुभाशुभविषयंसर्वंकथयेत्यर्थः ॥९॥ नन्वशुभश्रवणेकिंप्रयोजनंतत्राह शुभेत्यादि ॥ १० ॥ ॥ ७० ॥

ननुराजसमक्षमशुभवाक्यकथनमशक्यमित्यतआह कथयस्वेति निर्भयंविस्रब्धोममकिंरामोवदिष्यतीतिभयशून्यंविश्वस्तः विगतज्वरःएवमशुभंकथंवाच्यमितिमनःसंतापशून्यः पापाःपापानि ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पूर्वकैराजभिर्देवैरपिकृतमित्यश्रुतमश्रुतपूर्वं ॥ १४ ॥१५॥ सीतामाहृत्यततोजातंसीताविषयंरावणस्पर्शजममर्षंक्रोधंपृष्ठतःकृत्वा विस्मृत्येत्यर्थः॥१६॥ कीदृशंसुखं कुत्सितमेवेत्यर्थः तत्रहेतुरंकमित्यादि ॥ १७ ॥ नकुत्स्यतिनजुगुप्सतेइत्यर्थः ॥ १८ ॥ सहनीयंभविष्यति एवंविधंकश्मलमितिभावः तत्रहेतुर्यथाहीति प्रजास्तमनुवर्तते

कथयस्वचविस्रब्धोनिर्भयंविगतज्वरः॥ कथयंतियथापौराःपापाजनपदेषुच॥ ११॥ राघवेणैवमुक्तस्तुभद्रःसुरुचिरंवचः॥ प्रत्युवाचमहाबाहुंप्रांजलिःसुसमाहितः॥ १२॥ शृणुराजन्यथापौराःकथयंतिशुभाशुभं॥ चत्वरापणरथ्यासुवनेषूपवनेषुच॥ १३॥ दुष्करंकृतवान्रामःसमुद्रेसेतुबंधनं॥ अश्रुतंपूर्वकैःकैश्चिद्देवैरपिसदानवैः॥ १४॥ रावणश्चदुराधर्षोहतःसबलवाहनः॥ वानराश्चवशंनीताऋक्षाश्चसहराक्षसैः ॥ १५ ॥ हत्वाचरावणंसंख्येसीतामाहृत्यराघवः॥ अमर्षंपृष्ठतःकृत्वास्ववेश्मपुनरानयत्॥ १६॥ कीदृशंहृदयेतस्यसीतासंभोगजंसुखं॥ अंकमारोप्यतुपुरारावणेनबलाद्धृतां॥ १७॥ लंकामपिपुरानीतामशोकवनिकांगतां॥ रक्षसांवशमापन्नांकथंरामोनकुत्स्यति॥ १८ ॥ अस्माकमपिदारेषुसहनीयंभविष्यति ॥ यथाहिकुरुतेराजाप्रजास्तमनुवर्तते॥ १९॥ एवंबहुविधावाचोवदंतिपुरवासिनः॥ नगरेषुचसर्वेषुराजन्जनपदेषुच॥ २० ॥ तस्यैवंभाषितंश्रुत्वाराघवःपरमार्तवत्॥ उवाचसुहृदःसर्वान्कथमेतद्वदंतुमां॥ २१॥ सर्वेतुशिरसाभूमावभिवाद्यप्रणम्यच॥ प्रत्यूचूराघवंदीनमेवमेतन्नसंशयः॥ २२॥ श्रुत्वातुवाक्यंकाकुत्स्थःसर्वेषांसमुदीरितं ॥ विसर्जयामासतदावयस्याञ्छत्रुसूदनः ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये उत्तरकांडेत्रिचत्वारिंशः सर्गः॥ ४३॥ ॥७॥ ॥विसृज्यतुसुहृद्वर्गंबुद्ध्यानिश्चित्यराघवः॥ समीपेद्वाःस्थमासीनमिदंवचनमब्रवीत्॥ १ ॥

अनुवर्तते ॥ १९ ॥ २० ॥ परमार्तवत्परमदुःखीवाकारंकृत्वा वस्तुतोभगवतिहर्षदुःखयोरभावादेवमुक्तिः सर्वान्सुहृदोभद्रव्यतिरिक्तानपि कथमेतत्भद्रोक्तमेतदयशोवाक्यंतत्त्वमतत्त्वंवेतिभवंतोपिवदंत्वित्युवाच ॥२१॥ तएतत्भद्रोक्तमेवंतत्त्वमेव॥२२॥२३॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥४३॥ अथत्वचिकीर्षितकथनायभ्रात्रानयनं विसृज्यत्विति निश्चित्यकर्तव्यमितिशेषः ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ वर्धयित्वाजयाशिषेतिशेषः नाचिरं विलंबोमकार्यइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ भरतमंतिकाद्भरतसमीपंप्राप्येत्यर्थः कृतांजलिर्भरतायेतिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ शि

शीघ्रमानयसौमित्रिलक्ष्मणंशुभलक्षणं॥ भरतंचमहाभागंशत्रुघ्नमपराजितं॥ २॥श्रुत्वारामस्यवचनंद्वाःस्थोमूर्ध्निकृतांजलिः॥लक्ष्मणस्यगृहंगत्वाप्र
विवेशानिवारितः॥ ३॥ उवाचसुमहात्मानंवर्धयित्वाकृतांजलिः॥ द्रष्टुमिच्छतिराजात्वांगम्यतांतत्रमाचिरं ॥ ४ ॥ बाढमित्येवसौमित्रिःकृत्वाराघ
वशासनं॥ प्राद्रवद्रथमारुह्यराघवस्यनिवेशनं॥५॥ प्रयांतंलक्ष्मणंदृष्ट्वाद्वाःस्थोभरतमंतिकात्॥ उवाचभरतंतत्रवर्धयित्वाकृतांजलिः॥ ६॥ विन
यावनतोभूत्वाराजात्वांद्रष्टुमिच्छति॥भरतस्तुवचःश्रुत्वाद्वाःस्थाद्रामसमीरितं॥७॥उत्पपातासनात्तूर्णंपद्भ्यामेवमहाबलः॥दृष्ट्वाप्रयांतंभरतंत्वरमाणः
कृतांजलिः॥ ८॥ शत्रुघ्नभवनंगत्वाततोवाक्यमुवाचह॥ एह्यागच्छरघुश्रेष्ठराजात्वांद्रष्टुमिच्छति ॥ ९॥ गतोहिलक्ष्मणःपूर्वंभरतश्चमहायशाः॥ श्रु
त्वातुवचनंतस्यशत्रुघ्नःपरमासनात्॥ १० ॥ शिरसावंद्यधरणींप्रययौयत्रराघवः॥ द्वाःस्थस्त्वागम्यरामायसर्वानेवकृतांजलिः॥ ११ ॥ निवेदयामा
सतथाभ्रातॄन्स्वान्समुपस्थितान्॥ कुमारानागताञ्छ्रुत्वाचिंताव्याकुलितेंद्रियः॥ १२॥ अवाङ्मुखोदीनमनाद्वाःस्थंवचनमब्रवीत्॥ प्रवेशयकुमारां
स्त्वंमत्समीपंत्वरान्वितः॥ १३॥ एतेषुजीवितंमह्यमेतेप्राणाःप्रियामम॥ आज्ञप्तास्तुनरेंद्रेणकुमाराःशुक्लवाससः ॥ १४ ॥ प्रह्वाःप्रांजलयोभूत्वावि
विशुस्तेसमाहिताः॥ तेतुदृष्ट्वामुखंतस्यसग्रहंशशिनंयथा ॥ १५ ॥ संध्यागतमिवादित्यंप्रभयापरिवर्जितं ॥ बाष्पपूर्णेचनयनेदृष्ट्वारामस्यधीमतः॥
हतशोभंयथापद्मंमुखंवीक्ष्यचतस्यते॥ १६॥ ततोऽभिवाद्यत्वरिताःपादौरामस्यमूर्धभिः ॥ तस्थुःसमाहिताःसर्वेरामस्त्वश्रूण्यवर्तयत्॥ १७ ॥ तान्प
रिष्वज्यबाहुभ्यामुत्थाप्यचमहाबलः॥ आसनेष्वासतेत्युक्त्वाततोवाक्यंजगादह ॥ १८ ॥ भवंतोममसर्वस्वंभवंतोजीवितंमम ॥ भवद्भिश्चकृतंराज्यं
पालयामिनरेश्वराः॥ १९॥

रसावंद्यधरणींशिरसाधरणींप्राप्य रामायवंदित्वेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ मत्संममजीवितमेतेषुस्थितमितिशेषः ॥ १४ ॥ सग्रहंसोपरागं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ भवद्भिःकृ
तंसंपादितं ॥ १९ ॥

कृतशास्त्रार्थाअनुष्ठितशास्त्रार्थानुष्ठानाः मदर्थोवक्ष्यमाणः अन्वेष्टव्योनुसरणीयः ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०चतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥
अथहेतुकथनपूर्वंलक्ष्मणस्यसीताविसर्जनेविनियोगः तेषामिति ॥ १ ॥ अन्यथामाकुरुध्वं मदभिप्रायाननुकूलभावंमाकुरुध्वमित्यर्थः तमेवाभिप्रायमाह पौराणामिति सीताविषयेपौ

भवंतःकृतशास्त्रार्थाबुद्ध्याचपरिनिष्ठिताः॥ संभूयचमदर्थोयमन्वेष्टव्योनरेश्वराः ॥ २० ॥ तथावदतिकाकुत्स्थेअवधानपरायणाः॥ उद्विग्नमनसःस
र्वेकिन्नुराजाभिधास्यति॥ २१॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुश्चत्वारिंशःसर्गः॥ ४४॥ ॥ ७॥ ॥ तेषांस
मुपविष्टानांसर्वेषांदीनचेतसां॥ उवाचवाक्यंकाकुत्स्थोमुखेनपरिशुष्यता ॥ १ ॥ सर्वेशृणुतभद्रंवोमाकुरुध्वंमनोन्यथा॥ पौराणांममसीतायांयादृ
शीवर्ततेकथा॥ २॥ पौरापवादःसुमहांस्तथाजनपदस्यच॥ वर्ततेमयिबीभत्सासामेमर्माणिकृंतति॥ ३॥ अहंकिलकुलेजातइक्ष्वाकूणांमहात्मनां॥
सीतापिसत्कुलेजाताजनकानांमहात्मनां॥ ४॥ जानासित्वंयथासौम्यदंडकेविजनेवने॥ रावणेनहृतासीतासचविध्वंसितोमया॥ ५॥ तत्रमेबुद्धि
रुत्पन्नाजनकस्यसुतांप्रति॥ अत्रोषितामिमांसीतामानयेयंकथंपुरीं॥ ६॥ प्रत्ययार्थंततःसीताविवेशज्वलनंतदा॥ प्रत्यक्षंतवसौमित्रेदेवानांहव्य
वाहनः॥ ७॥ अपापांमैथिलीमाहवायुश्चाकाशगोचरः॥ चंद्रादित्यौचशंसेतेसुराणांसन्निधौपुरा॥ ८॥ ऋषीणांचैवसर्वेषामपापांजनकात्मजां॥
एवंशुद्धसमाचारादेवगंधर्वसन्निधौ॥ ९॥ लंकाद्वीपेमहेंद्रेणममहस्तेनिवेदिता॥ अंतरात्माचमेवेत्तिसीतांशुद्धांयशस्विनीं॥ १०॥ ततोगृहीत्वावैदे
हीमयोध्यामहमागतः॥ अयंतुमेमहान्वादःशोकश्चहृदिवर्तते॥ ११॥

राणांयादृशीकथावर्ततेतांमत्तःशृणुतेतिसंबंधः ॥ २ ॥ तांकथामाह पौरापवादइति पौराणांमयिमद्विषयेबीभत्साकुत्सावर्ततेसामेममर्माणिकृंतति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कथमानयेयंन
कथमपि ॥ ६ ॥ सीतायाअपापतांप्रख्यापयतिभ्रातृभ्यः प्रत्ययार्थमिति देवानांसन्निधाविति शेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ऋषीणांचेति सन्निधावित्यर्थः ॥ ९ ॥ लंकाद्वीपेमहेंद्रेणेति लंकाद्वीपेत
दाग्निनेतिपाठांतरं ॥ १० ॥ अयंत्विति प्राक्प्रतिपादितरीत्यातत्त्वार्थेन्यस्मिन्स्थितेपीतिशेषः महान्वादोवर्ततेनिंदावर्तते तच्छ्रवणाच्छोकश्चहृदिवर्तते ॥ ११ ॥

कोसीवादस्तत्राह पौरेति सीताविषयापौरनिंदा भूतस्यप्राणिनः ॥ १२ ॥ शब्दःअकीर्तिबोधकः अधमाल्लोकान्निरयान् ॥ १३ ॥ १४ ॥ शोकसागरेअकीर्तिजे ॥ १५ ॥ भूतंउत्पन्नं अतःएतदकीर्तिजात् अतःश्वःप्रभातेत्वंरथमारुह्यविषयांतेस्वदेशात्परतःसीतामुत्सृज ॥ १६ ॥ कविषयांतरेतत्राह गंगायाइति परेपारेगंगोल्लंघनलभ्येपारे ॥ १७ ॥ तमसासंज्ञंनदीद्वयं अयोध्यासमीपेगंगार्वाक्तत्परपारेच दिव्यसंकाशःदिव्यदेशसदृशः ॥ १८ ॥ सीतांप्रतिसीतापरित्यागमुद्दिश्य ॥ १९ ॥ मसंममएतत्प्रतिवारितेएतस्यप्रतिवारणेइत्यर्थः ॥ २० ॥ भुजा

पौरापवादःसुमहांस्तथाजनपदस्यच ॥ अकीर्तिर्यस्यगीयेतलोकेभूतस्यकस्यचित् ॥ १२ ॥ पतत्येवाधमाँल्लोकान्यावच्छब्दःप्रकीर्त्यते ॥ अकीर्तिर्निंद्यतेदेवैःकीर्तिर्लोकेषुपूज्यते ॥ १३ ॥ कीर्त्यर्थंतुसमारंभःसर्वेषांसुमहात्मनां ॥ अप्यहंजीवितंजह्यांयुष्मान्वापुरुषर्षभाः ॥ १४ ॥ अपवादभयाद्भीतः किंपुनर्जनकात्मजां ॥ तस्माद्भवंतःपश्यंतुपतितंशोकसागरे ॥ १५ ॥ नहिपश्याम्यहंभूतंकिंचिद्दुःखमतोधिकं ॥ श्वस्त्वंप्रभातेसौमित्रेसुमंत्राधिष्ठितंरथं ॥ १६ ॥ आरुह्यसीतामारोप्यविषयांतेसमुत्सृज ॥ गंगायास्तुपरेपारेवाल्मीकेस्तुमहात्मनः ॥ १७ ॥ आश्रमोदिव्यसंकाशस्तमसातीरमाश्रितः ॥ तत्रैनांविजनेदेशेविसृज्यरघुनंदन ॥ १८ ॥ शीघ्रमागच्छसौमित्रेकुरुष्ववचनंमम ॥ नचास्मिप्रतिवक्तव्यःसीतांप्रतिकथंचन ॥ १९ ॥ तस्मात्त्वंगच्छसौमित्रेनात्रकार्याविचारणा ॥ अप्रीतिर्हिपरामह्यंत्वयैतत्प्रतिवारिते ॥ २० ॥ शापिताहिमयायूयंपादाभ्यांजीवितेनच ॥ येमांवाक्यांतरेब्रूयुरनुनेतुंकथंचन ॥ अहितानामतेनित्यंमदभीष्टविघातनात् ॥ २१ ॥ मानयंतुभवंतोमांयदिमच्छासनेस्थिताः ॥ इतोद्यनीयतांसीताकुरुष्ववचनंमम ॥ २२ ॥ पूर्वमुक्तोहमनयागंगातीरेहमाश्रमान् ॥ पश्येयमितितस्याश्चकामःसंवर्त्यतामयं ॥ २३ ॥ एवमुक्त्वातुकाकुत्स्थोबाष्पेणपिहितेक्षणः ॥ संविवेशसधर्मात्माभ्रातृभिःपरिवारितः ॥ शोकसंविग्नहृदयोनिशश्वासयथाद्विपः ॥ २४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडे पंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ततोरजन्यांव्युष्टायांलक्ष्मणोदीनचेतनः ॥ सुमंत्रमब्रवीद्वाक्यंमुखेनपरिशुष्यता ॥ १ ॥

भ्यामितिपाठेपिपादाभ्यामित्येवार्थः येवाक्यांतरेअस्मद्वाक्यमध्येमामनुनेतुंब्रूयुस्तेमदभीष्टविघातकान्नित्यंममाहितानामअहिताइतिप्रसिद्धं ॥ २१ ॥ किंतर्हिकर्तव्यंतत्राह मानयंत्विति ॥ २२ ॥ ननुसीतेविसर्जनायवनंचलेतिकथंवक्तुंशक्यंतत्राह पूर्वमिति संवर्त्यतामनुष्ठीयतां ॥ २३ ॥ भ्रातृभिःपरिवारितःप्रविवेश तान्विसृज्यस्ववेश्मेतिशेषः ॥ २४॥ ॥ इति श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ अथलक्ष्मणेनसीतानयनं ततइति ॥ १ ॥

सीतायाःशुभमासनंराजभवनादानीयस्वास्तीर्णंरथंकुरु ॥ २ ॥ किमर्थंसीतायाआसनंतत्राह सीताहीति ॥ ३ ॥ सुरुचिरप्रख्यंसुंदरशोभनं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ एषनृपतिःरामः प्रतिज्ञातमंगीकृतं आश्रमंप्रतिनयनमितिशेषः आज्ञप्तः आश्रमंनेतुमितिशेषः ॥ ७ ॥ शीघ्रंगत्वा गंगातीरमितिशेषः मुनीनामाश्रमान्प्रतिअवनेयाअवरोप्यप्रापणीया ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

सारथेतुरगान्शीघ्रान्योजयस्वरथोत्तमे ॥ स्वास्तीर्णंराजवचनात्सीतायाश्चासनंशुभं ॥ २ ॥ सीताहिराजवचनादाश्रमंपुण्यकर्मणां ॥ मयानेयामहर्षीणांशीघ्रमानीयतांरथः ॥ ३ ॥ सुमंत्रस्तुतथेत्युक्त्वायुक्तंपरमवाजिभिः ॥ रथंसुरुचिरप्रख्यंस्वास्तीर्णंसुखशय्यया ॥ ४ ॥ आनीयोवाचसौमित्रिंमित्राणांमानवर्धनं ॥ रथोयंसमनुप्राप्तोयत्कार्यंक्रियतांप्रभो ॥ ५ ॥ एवमुक्तःसुमंत्रेणराजवेश्मनिलक्ष्मणः ॥ प्रविश्यसीतामासाद्यव्याजहारनरर्षभः ॥ ६ ॥ त्वयाकिलैषनृपतिर्वरंवैयाचितःप्रभुः ॥ नृपेणचप्रतिज्ञातमाज्ञप्तश्चाश्रमंप्रति ॥ ७ ॥ गंगातीरेमयादेविऋषीणामाश्रमान्शुभान् ॥ शीघ्रंगत्वातुवैदेहिशासनात्पार्थिवस्यनः ॥ ८ ॥ अरण्येमुनिभिर्जुष्टेअवनेयाभविष्यसि ॥ एवमुक्तातुवैदेहीलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ ९ ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेगमनंचाप्यरोचयत् ॥ वासांसिचमहार्हाणिरत्नानिविविधानिच ॥ १० ॥ गृहीत्वातानिवैदेहीगमनायोपचक्रमे ॥ इमानिमुनिपत्नीनांदास्याम्याभरणान्यहं ॥ ११ ॥ वस्त्राणिचमहार्हाणिधनानिविविधानिच ॥ सौमित्रिस्तुतथेत्युक्त्वारथमारोप्यमैथिलीं ॥ १२ ॥ प्रययौशीघ्रतुरगंरामस्याज्ञामनुस्मरन् ॥ अब्रवीच्चतदासीतालक्ष्मणंलक्ष्मिवर्धनं ॥ १३ ॥ अशुभानिबहून्येवपश्यामिरघुनंदन ॥ नयनंमेस्फुरत्यद्यगात्रोत्कंपश्चजायते ॥ १४ ॥ हृदयंचैवसौमित्रेअस्वस्थमिवलक्षये ॥ औत्सुक्यंपरमंचापिअधृतिश्चपरामम ॥ १५ ॥ शून्यामेवचपश्यामिपृथिवींपृथुलोचन ॥ अपिस्वस्तिभवेत्तस्यभ्रातृभिस्तेभ्रातृवत्सल ॥ १६ ॥ श्वश्रूणांचैवमेवीरसर्वासामविशेषतः ॥ पुरेजनपदेचैवकुशलंप्राणिनामपि ॥ १७ ॥ इत्यंजलिकृतासीतादेवताअभ्ययाचत ॥ लक्ष्मणोर्थंततःश्रुत्वाशिरसावंद्यमैथिलीं ॥ १८ ॥

॥ ११ ॥ तथेत्युक्त्वायथेष्टंप्रयच्छेत्युक्त्वा ॥ १२ ॥ १३ ॥ नयनंदक्षिणं ॥ १४ ॥ हृदयंमनः औत्सुक्यंनगरविषयंरामविषयंवा ॥ १५ ॥ शून्यांसुखशून्यां ॥ १६ ॥ १७ ॥ अंजलिकृताकृतांजलिः अर्थंदुर्निमित्तवस्तु ॥ १८ ॥

शिवमित्यब्रवीद्धृष्टःहृष्टइव ॥ १९॥ २०॥ पर्वतस्त्र्यंबकोयथेतिपाठेउपमाद्वयं त्र्यंबकइवपर्वतोहिमवानिवेतिवा अश्वान्रथतुरः ॥ २१॥ २२॥ २३॥ जलाशयंजलप्रवाहं॥ २४॥ २५॥ममचि

शिवमित्यब्रवीद्धृष्टोहृदयेनविशुष्यता॥ ततोवासमुपागम्यगोमतीतीरआश्रमे ॥ १९ ॥ प्रभातेपुनरुत्थायसौमित्रिःसूतमब्रवीत् ॥ योजयस्वरथं
शीघ्रमद्यभागीरथीजलं॥ २० ॥ शिरसाधारयिष्यामित्रियंबकइवौजसा ॥ सोऽश्वान्विचारयित्वातुरथेयुक्तान्मनोजवान्॥ २१ ॥ आरोहस्वेतिवैदे
हींसूतःप्रांजलिरब्रवीत्॥ सातुसूतस्यवचनादारुरोहरथोत्तमं॥ २२ ॥ सीतासौमित्रिणासार्धंसुमंत्रेणचधीमता ॥ आससादविशालाक्षीगंगांपाप
विनाशिनीं॥ २३॥ अथार्धदिवसंगत्वाभागीरथ्याजलाशयं ॥ निरीक्ष्यलक्ष्मणोदीनःप्ररुरोदमहास्वनः ॥ २४ ॥ सीतातुपरमायत्ताद्दृष्ट्वालक्ष्मणमा
तुरं॥ उवाचवाक्यंधर्मज्ञाकिमिदंरुद्यतेत्वया॥ २५॥ जाह्नवीतीरमासाद्यचिराभिलषितंमम॥ हर्षकालेकिमर्थंमांविषादयसिलक्ष्मण॥ २६ ॥ नित्यं
त्वंरामपार्श्वेषुवर्तसेपुरुषर्षभ॥ कच्चिद्विनाकृतस्तेनद्विरात्रंशोकमागतः॥ २७ ॥ ममापिदयितोरामोजीवितादपिलक्ष्मण ॥ नचाहमेवंशोचामिमैवं
त्वंबालिशोभव॥ २८॥ तारयस्वचमांगंगांदर्शयस्वचतापसान् ॥ ततोमुनिभ्योवासांसिदास्याम्याभरणानिच ॥ २९ ॥ ततःकृत्वामहर्षीणांयथार्ह
मभिवादनं॥ तत्रचैकांनिशामुष्ययास्यामस्तांपुरींपुनः॥ ३० ॥ ममापिपद्मपत्राक्षंसिंहोरस्कंकृशोदरं ॥ त्वरतेहिमनोद्रष्टुंरामंरमयतांवरं॥ ३१ ॥ त
स्यास्तद्वचनंश्रुत्वाप्रमृज्यनयनेशुभे ॥ नाविकानाह्वयामासलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ इयंचसज्जानौश्चेतिदाशाःप्रांजलयोब्रुवन्॥ ३२॥ तितीर्षुर्लक्ष्मणो
गंगांशुभांनावमुपारुहत् ॥ गंगांसंतारयामासलक्ष्मणस्तांसमाहितः॥ ३३॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडषट्चत्वा
रिंशःसर्गः॥ ४६॥ ॥ ७॥ ॥अथनावंसुविस्तीर्णांनैषादींराघवानुजः॥ आरुरोहसमायुक्तांपूर्वमारोप्यमैथिलीं ॥ १ ॥ सुमंत्रंचैवसरथंस्थीय
तामितिलक्ष्मणः॥ उवाचशोकसंतप्तःप्रयाहीतिचनाविकं॥ २॥

राभिलषितंजाह्नवीतीरमासाद्यकिंरुद्यतेइत्यन्वयः ॥ २६॥ द्विरात्रंतेनविनाकृतःशोकमागतःकच्चित् ॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इति०वा०उ०षट्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४६॥ ॥७॥ ॥ नैषादींनिषादोपनीतां गुहाख्यनिषादसंबंधिनीमितिवा समायुक्तांसज्जीकृतां ॥ १॥ स्थीयतां अर्वाचीनगंगातीरेएवेतिशेषः प्रयाहिपरंतीरमितिशेषः ॥२॥

तीरंपरंतीरं उवाच सीतामितिशेषः ॥ ३ ॥ वैदेहि अस्मिन्निमित्तेयस्माद्धीमताप्यार्येणलोकानिंदाहेतुभूतेकूरकार्येयदहंनियुक्तस्तल्लोकस्यवचनीकृतः यलोपआर्षः वचनीयोनिंद्यःकृतः अतोमेमहच्छल्यंहृद्गतंहृदयंप्रविष्टं ॥ ४ ॥ एवंमहच्छल्यंप्राप्तवतोमेयन्मरणंतत्रागवस्थामूर्च्छामृत्युर्मृत्युसमंमरणंवायद्भवेत्तत्परंश्रेयोभवेत् नचनतुईदृशेलोकानिंद्येअस्मिन्वक्ष्यमाणेकार्येऽहंनियोज्योनियोक्तुमर्होभवामि अथापिराजनियोगस्यसर्वथाकर्तव्यत्वान्नियोगंकरोमीतिशेषः ॥ ५ ॥ यदेवमतःप्रसीदेति पापंकर्तुंदोषंज्ञातुमित्यर्थः अंजलिकृतःकृतांजलिः ॥ ६ ॥ मृत्युंकांक्षंतंपरमहच्छल्यवशात् ॥ ७ ॥ नावगच्छामिरोदनादिहेतुमितिशेषः महीपतेःरामस्यक्षेममपिसौख्यमपिनपश्यामि ॥ ८ ॥ यस्मात्त्वमेवंसंतापमागतस्तस्मात्त्वंनरेंद्रेणप्रत्युत्तरत

ततस्तीरमुपागम्यभागीरथ्याःसलक्ष्मणः॥ उवाचमैथिलींवाक्यंप्रांजलिर्बाष्पसंवृतः ॥ ३ ॥ हृद्गतंमेमहच्छल्यंयस्मादार्येणधीमता॥ अस्मिन्निमि
त्तेवैदेहिलोकस्यवचनीकृतः॥ ४ ॥ श्रेयोहिमरणंमेद्यमृत्युर्वायत्परंभवेत्॥ नचास्मिन्नीदृशेकार्येनियोज्योलोकानिंदिते॥ ५॥ प्रसीदचनमेपापंकर्तुम
र्हसिशोभने॥ इत्यंजलिकृतोभूमौनिपपातसलक्ष्मणः॥६॥ रुदंतंप्रांजलिंदृष्ट्वाकांक्षंतंमृत्युमात्मनः॥ मैथिलीभृशसंविग्नालक्ष्मणंवाक्यमब्रवीत्॥७॥
किमिदंनावगच्छामिब्रूहितत्त्वेनलक्ष्मण॥ पश्यामित्वांनचस्वस्थमपिक्षेमंमहीपतेः॥ ८॥ शापितोसिनरेंद्रेणयत्त्वंसंतापमागतः॥ तद्ब्रूयाःसन्निधौ
मत्यमहमाज्ञापयामिते॥ ९॥ वैदेह्याचोद्यमानस्तुलक्ष्मणोदीनचेतनः॥ अवाङ्मुखोबाष्पगलोवाक्यमेतदुवाचह ॥ १० ॥ श्रुत्वापरिषदोमध्येत्यप
वादंसुदारुणं॥ पुरेजनपदेचैवत्वत्कृतेजनकात्मजे॥ ११ ॥ रामःसंतप्तहृदयोमांनिवेद्यगृहंगतः॥ नतानिवचनीयानिमयादेवितवाग्रतः॥ १२॥ या
निराज्ञाहृदिन्यस्तान्यमर्षात्पृष्ठतःकृतः॥ सात्वंत्यक्तानृपतिनानिर्दोषाममसन्निधौ॥ १३॥

याशापपूर्वकूरेकर्मण्याज्ञप्तइतिमन्येइतिशेषः मत्संममसन्निधौआज्ञापयामि तेत्वामित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ त्वत्कृतेऽपवादंनिंदांश्रुत्वासंतप्तहृदयोगृहंगतइत्यन्वयः ॥ ११ ॥ कोसौमन्नि मित्तःपौरापवादस्तत्राह नतानीति यानिवचनानिराज्ञाऽमर्षाद्धृदिन्यस्तानितानिहेदेविमयातवाग्रतोनवचनीयानिनवक्तुंशक्यानि अतएवतेषांवादोमयापृष्ठतःकृतः ॥ १२ ॥ ननुमदीयनिर्दोषत्वंराजात्वंचनजानासिशंकितत्राह निर्दोषेति यद्यपित्वंममसन्निधौअग्न्यादिभिर्निर्दोषाख्यापितातथापिपौरापवादभीतेनसानिर्दोषापित्वंत्यक्ता अन्यथावास्तवदोषबुद्धोतितत्त्व यानमासं यदेवमतआश्रमांतेषुआश्रमसमीपेषु ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ दौर्हृदंवाज्ञायगर्भिण्याअभिलषितमवश्यंकार्यमितिज्ञात्वेत्यर्थः ॥ १५ ॥ पुण्यंरमणीयंतपोवनंप्राप्यमाविषादंकृथाः ॥ १६ ॥ परमकइत्यनुकंपायांकन् अस्यपादच्छायांपा दमूलंउपागम्य एतत्पारतंत्र्यंप्राप्येत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४७ ॥ ॥ ९ ॥ अथविसृष्टसीतासंदेशंगृहीत्वालक्ष्मणपरावृत्तिः लक्ष्मणस्येति ॥ १ ॥ बाष्पपर्याकुलेक्षणा संज्ञांप्राप्येतिशेषः ॥२॥ दुःखमूर्तिःसकलदुःखसमूहः ॥३॥ सतीपतिव्रता ॥ ४ ॥ हेसौमित्रेपु

पौरापवादभीतेनग्राह्यंदेविनतेन्यथा॥ आश्रमांतेषुचमयात्यक्तव्यात्वंभविष्यसि॥ १४॥ राज्ञःशासनमदायतथैवकिलदौर्हृदं॥ तदेतज्जान्हवीतीरे ब्रह्मर्षीणांतपोवनं॥ १५॥ पुण्यंचरमणीयंचमाविषादंकृथाःशुभे॥ राज्ञोदशरथस्यैवपितुर्मेमुनिपुंगवः॥ १६॥ सखापरमकोविप्रोवाल्मीकिःसु महायशाः॥ पादच्छायामुपागम्यसुखमस्यमहात्मनः॥ उपवासपरैकाग्रावसत्वंजनकात्मजे॥ १७॥ पतिव्रतात्वमास्थायरामंकृत्वासदाहृदि॥ श्रे यस्तेपरमंदेवितथाकृत्वाभविष्यति॥ १८॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः॥ ४७॥ ॥ ९॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वादारुणंजनकात्मजा॥ परंविषादमागम्यवैदेहीनिपपातह॥ १॥ सामुहूर्तमिवासंज्ञाबाष्पपर्याकुलेक्षणा॥ लक्ष्मणंदीनयावाचा उवाचजनकात्मजा॥ २॥ मामिकेयंतनुर्नूनंसृष्टादुःखायलक्ष्मण॥ धात्रायस्यास्तथामेद्यदुःखमूर्तिःप्रदृश्यते॥ ३॥ किंनुपापंकृतंपूर्वंकोवादारैर्वियो जितः॥ याहंशुद्धसमाचारात्यक्तानृपतिनासती॥ ४॥ पुराहमाश्रमेवासंरामपादानुवर्तिनी॥ अनुरुध्यापिसौमित्रेदुःखेचपरिवर्तिनी॥ ५॥ साकथं त्वाश्रमेसौम्यवत्स्यामिविजनीकृता॥ आख्यास्यामिचकस्याहंदुःखंदुःखपरायणा॥ ६॥ किंनुवक्ष्यामिमुनिषुकर्मचासत्कृतंप्रभो॥ कस्मिन्वाकार णेत्यक्ताराघवेणमहात्मना॥ ७॥

रापूर्वकालेरामपादानुवर्तिनीभूत्वादुःखेवनवासदुःखेपरिवर्तिनीवर्तमानापिअनुरुध्यतत्सोढ्वाआश्रमेवासमरोचयमितिशेषः ॥ ५ ॥ साहमिदानींविजनीकृताइष्टजनरहिताकृताकथ माश्रमेवत्स्यामि कस्यचत्वीयंदुःखमहमाख्यास्यामि विजनवनस्थेतिशेषः ॥ ६ ॥ किंन्विति महात्मनाराघवेणकेनकारणेनत्यक्ताकिंवात्यागकारणमसत्कर्मत्वयाकृतमितिप्रष्टृषुमुनिषु किंनुवक्ष्यामि त्यामकारणपापस्यकस्याप्यकरणाद्वक्तव्यंमत्युत्तरंनकिमपिपश्यामीत्याशयः ॥ ७ ॥

अपिचजीवितत्यागोप्यशक्यइत्याह नखल्विति तदत्यागहेतुमाह राजवंशइति राजसंतानःपरिहास्यतेविच्छिद्यतेइत्यर्थः मयिगर्भस्यविद्यमानत्वादितिभावः ॥ ८ ॥ त्वंचराजशासनं कुर्वित्याह यथाज्ञमिति इदंवचःमत्संदेशरूपं ॥ ९ ॥ प्रग्रहेणप्रकृष्टांजलिग्रहणसमेतेनशिरसेत्यन्वयः चरणौवंद्यमत्पतिनिधितयेतिभावः पार्थिवंचवंदयित्वाकुशलंब्रूहि ॥ १० ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ जनेऽयशोभीरुणाजननिमित्तायशोभीरुणैवत्वयात्यक्तानान्यथेतिजानामीतिशेषः वचनीयंनिंदा अपवादोऽभिशापः ॥ १३ ॥ अथप्रजाविषयेसंदेशमाह वक्तव्यश्चेति ॥ १४ ॥

नखल्वद्यैवसौमित्रेजीवितंजान्हवीजले॥ त्यजेयंराजवंशस्तुभर्तुर्मेपरिहास्यते॥ ८॥ यथाज्ञंकुरुसौमित्रेत्यज्यमांदुःखभागिनीं॥ निदेशेस्थीयतां राज्ञःशृणुचेदंवचोमम॥ ९॥ श्वश्रूणामविशेषेणप्रांजलिप्रग्रहेणच॥ शिरसावंद्यचरणौकुशलंब्रूहिपार्थिवं॥ १०॥ शिरसाभिनतोब्रूयाःसर्वासामे वलक्ष्मण॥ वक्तव्यश्चापिनृपतिर्धर्मेषुसुसमाहितः॥ ११॥ जानासिचयथाशुद्धासीतातत्त्वेनराघव॥ भक्त्याचपरयायुक्ताहिताचतवनित्यशः॥ १२॥ अहंत्यक्ताचतेवीरअयशोभीरुणाजने॥ यच्चतेवचनीयंस्यादपवादःसमुत्थितः॥ १३॥ मयाचपरिहर्तव्यंत्वंहिमेपरमागतिः॥ वक्तव्यश्चैवनृपतिर्ध र्मेणसुसमाहितः॥ १४॥ यथाभ्रातृषुवर्तेथास्तथापौरेषुनित्यदा॥ परमोह्येषधर्मस्तेतस्मात्कीर्तिरनुत्तमा॥ १५॥ यत्तुपौरजनेराजन्धर्मेणसमवाप्नु यात्॥ अहंतुनानुशोचामिस्वशरीरंनरर्षभ॥ १६॥ यथापवादःपौराणांतथैवरघुनंदन॥ पतिर्हिदेवतानार्याःपतिर्बंधुःपतिर्गुरुः॥ १७॥ प्राणैरपिप्रि यंतस्माद्भर्तुःकार्यंविशेषतः॥ इतिमद्वचनाद्रामोवक्तव्योममसंग्रहः॥ १८॥ निरीक्ष्यमाद्यगच्छत्वमृतुकालातिवर्तिनीं॥ एवंब्रुवत्यांसीतायांलक्ष्म णोदीनचेतनः॥ १९॥ शिरसावंद्यधरणींव्याहर्तुंनशशाकह॥ प्रदक्षिणंचतांकृत्वारुदन्नेवमहास्वनः॥ २०॥ ध्यात्वामुहूर्तंतामाहकिंमांवक्ष्यसिशोभ ने॥ दृष्टपूर्वंनतेरूपंपादौदृष्टौतवानघे॥ २१॥

॥ १५ ॥ एषधर्मःकस्तत्राह यत्तुइति धर्मेणधर्मकृतलक्षणेनयदवाप्नुयात्पुण्यंएषएवपरमोधर्मः ॥ १६ ॥ यथापौराणामपवादंपरित्यज्यस्थितिर्भवतितथैवरघुनंदनवर्तस्वेतिशेषः ॥ १७ ॥ ममसंग्रहःयथारामंप्रतिवक्तव्यसंदेशस्यसंग्रहइत्यर्थः ॥ १८ ॥ ऋतुकालातिवर्तिनींगर्भलक्षणवतींमांनिरीक्ष्यगच्छ पुनारामादिकृतापवादमसक्तिनिरस्तयेइतिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ किंमांवक्ष्यसिनिरीक्ष्यमांगच्छेतिकिंवदसीत्यर्थः शोकवशात्कालांतरेप्रयोगोनदोषाय तथानिरीक्षणस्यायोग्यतोपपादकंदृष्टपूर्वमिति ॥ २१ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ अनाथवदनाथेवनतुवस्तुतोऽनाथा पूर्णचिह्नसत्त्वस्वरूपत्वादितिभावः ॥ २४ ॥ २५ ॥ दुःखभारावनतासैव यशोधरांपातिव्रत्ययशोवती ॥२६॥ ॥ इतिश्रीरामाभि० रा०वा०आ०उ०अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥४८॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथवाल्मीकिनास्वाश्रमेसीतानेयनं सीतांलिति मुनिदारकाःमुनिपुत्राः उग्रधीःउग्रतपोविषयबुद्धिः ॥१॥२॥ निवेदया

कथमग्रहिपश्यामिरामेणरहितांवने॥ इत्युक्त्वातांनमस्कृत्यपुनर्नावमुपारुहत् ॥ २२ ॥ आरुरोहपुनर्नावंनाविकंचाभ्यचोदयत्॥ सगत्वाचोत्तरंतीरं
शोकभारसमन्वितः॥ २३॥ संमूढइवदुःखेनरथमध्यारुहद्द्रुतं॥ मुहुर्मुहुःपरावृत्यदृष्ट्वासीतामनाथवत् ॥ २४॥ चेष्टंतींपरतीरस्थांलक्ष्मणःप्रययाव
थ॥ दूरस्थंरथमालोक्यलक्ष्मणंचमुहुर्मुहुः॥ निरीक्षमाणांतूद्विग्नांसीतांशोकःसमाविशत्॥ २५॥ सादुःखभारावनतायशस्विनीयशोधरानाथमप
श्यतीसती॥ रुरोदसाबर्हिणनादितेवनेमहास्वनंदुःखपरायणासती॥ २६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रा०वा०आ०उ०अष्टचत्वारिंशः सर्गः॥ ४८॥ ॥७॥
सीतांतुरुदतींदृष्ट्वातेतत्रमुनिदारकाः॥ प्राद्रवन्यत्रभगवानास्तेवाल्मीकिरुग्रधीः॥ १॥ अभिवाद्यमुनेःपादौमुनिपुत्रामहर्षये॥ सर्वेनिवेदयामासु
स्तस्यास्तुरुदितस्वनं॥ २॥ अदृष्टपूर्वाभगवन्कस्याप्येषामहात्मनः॥ पत्नीश्रीरिवसंमोहाद्विरौतिविकृतानना॥३॥ भगवन्साधुपश्येस्त्वंदेवतामिवखा
च्च्युतां॥ नद्यास्तुतीरेभगवन्वरस्त्रीकापिदुःखिता॥ ४॥ दृष्टाऽस्माभिःप्ररुदितादृढंशोकपरायणा॥ अनर्हादुःखशोकाभ्यामेकादीनाअनाथवत्॥ ५॥
"नह्येनांमानुषींविद्मःसत्क्रियास्याःप्रयुज्यतां॥ आश्रमस्याविदूरेचत्वामियंशरणंगता॥ त्रातारमिच्छतेसाध्वीभगवंस्त्रातुमर्हसि॥ तेषांतुवचनंश्रुत्वा
बुद्ध्यानिश्चित्यधर्मवित्॥ तपसालब्धचक्षुष्मान्प्राद्रवद्यत्रमैथिली॥ तंप्रयांतमभिप्रेत्यशिष्याह्येनंमहामतिं॥ तंतुदेशमभिक्रम्यकिंचित्पद्भ्यांमहामतिः॥
अर्घ्यमादायरुचिरंजाह्नवीतीरमागमत्॥ ददर्शराघवस्येष्टांसीतांपत्नीमनाथवत्"॥ तांसीतांशोकभारार्तांवाल्मीकिर्मुनिपुंगवः॥ उवाचमधुरांवाणीं
ह्लादयन्निवतेजसा॥ ६॥ स्नुषादशरथस्यत्वंरामस्यमहिषीप्रिया॥ जनकस्यसुताराज्ञःस्वागतंतेपतिव्रते॥ ७॥

मातुरित्यस्यविस्तरोऽदृष्टेति ॥ ३ ॥ ४ ॥ अनर्हा दुःखस्येतिशेषः दुःखशोकाभ्यांदीनाअनाथवद्वर्तितामिमांसाधुपश्येःदृष्ट्वानुगृहाणच ॥ ५ ॥ एतदुत्तरंतांसीतामितिश्लोकः मध्येश्लो ॥ ७५ ॥
कचतुष्टयमर्धाधिकंप्रक्षिप्तमितिकतकः तांसीतांमुनिपुत्रैर्दृष्ट्वानुभाषत्वेनोक्तांशोकपत्नींतांसीतांतत्समीपेगत्वाद्दृष्ट्वावाल्मीकिरुवाचेतिसोपस्कारःसंबंधः ॥ ६ ॥ ७ ॥

धर्मसमाधिनायोगजधर्मलब्धध्यानपरिपाकेन कारणंचआगमनकारणं हृदयेनोपलक्षितं ध्यानेनेतिभावः ॥ ८ ॥ तवचैवेति तत्त्वतःतत्त्वंतवतत्त्वंशुद्धभावत्वरूपंममभयाविदितं तदेवा
ह सर्वचेति मह्यंमम ॥ ९ ॥ तदेवपुनराहापापामिति तेत्वां मयिवर्तसे मत्समीपेनिवसिष्यसीत्यर्थः ॥ १० ॥ आश्रमस्याविदूरेसमीपेएकांतितपश्चरणार्थंतापस्योपिस्थिताःसंतितासांनिवा
सोस्तीत्यर्थः यथावत्संपुत्रमिव ॥ ११ ॥ यथास्वगृहमभ्येत्यतिष्ठसितथैवतिष्ठेतिशेषः ॥ १२॥१३ ॥ वैदेह्यासहेतिशेषः मुनिपत्नयस्तापस्योमुदायुक्ताअब्रुवन्वाल्मीकिं ॥ १४ ॥ चिरस्य

आयांतीचासिविज्ञातामयाधर्मसमाधिना॥ कारणंचैवसर्वंमेहृदयेनोपलक्षितं॥ ८॥ तवचैवमहाभागेविदितंममतत्त्वतः॥ सर्वंचविदितंमह्यंत्रै
लोक्येयद्धिवर्तते ॥ ९ ॥ अपापांवेद्मिसीतेतेतपोलब्धेनचक्षुषा ॥ विस्रब्धाभववैदेहिसांप्रतंमयिवर्तसे॥ १०॥ आश्रमस्याविदूरेमेतापस्यस्तपसि
स्थिताः॥ तास्त्वांवत्सेयथावत्संपालयिष्यंतिनित्यशः॥ ११॥ इदमर्घ्यंप्रतीच्छत्वंविस्रब्धाविगतज्वरा॥ यथास्वगृहमभ्येत्यविषादंचैवमाकृथाः॥ १२॥
श्रुत्वातुभाषितंसीतामुनेःपरममद्भुतं॥ शिरसावंद्यचरणौतथेत्याहकृतांजलिः॥ १३॥ तंप्रयांतंमुनिंसीताप्रांजलिःपृष्ठतोन्वगात्॥ तंदृष्ट्वामुनिमायां
तंवैदेह्यामुनिपत्नयः॥ उपाजग्मुर्मुदायुक्तावचनंचेदमब्रुवन्॥ १४॥ स्वागतंतेमुनिश्रेष्ठचिरस्यागमनंचते ॥ अभिवादयामस्त्वांसर्वाउच्यतांकिंच
कुर्महे॥ १५॥ तासांतद्वचनंश्रुत्वावाल्मीकिरिदमब्रवीत्॥ सीतेयंसमनुप्राप्तापत्नीरामस्यधीमतः ॥ १६ ॥ स्नुषादशरथस्यैषाजनकस्यसुतासती ॥
अपापापतिनात्यक्तापरिपाल्यामयासदा ॥ १७ ॥ इमांभवत्यःपश्यंतुस्नेहेनपरमेणहि ॥ गौरवान्ममवाक्याच्चपूज्यावोस्तुविशेषतः ॥ १८ ॥ मुहुर्मुहु
श्चवैदेहींपरिदायमहायशाः॥ स्वमाश्रमंशिष्यवृतःपुनरायान्महातपाः ॥ १९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडएको
नपंचाशःसर्गः॥ ४९॥ ॥७॥ ॥दृष्ट्वातुमैथिलींसीतामाश्रमेसंप्रवेशितां॥ संतापमगमद्घोरंलक्ष्मणोदीनचेतनः॥ १॥

तवागमनंदृष्ट्वास्थितावयमभिवादयामःअभिवादयामःकिंचकुर्महे ॥ १५ ॥ १६ ॥ सदेति पूर्वपूर्वावतारेष्वप्येवमेवपरिपालितेत्यर्थः ॥ १७ ॥१८॥ परिदायतापसीनांहस्तेदत्वा ॥१९॥
इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडएकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथलक्ष्मणस्यसुमंत्रेणाश्वासनं
दृष्ट्वात्विति उदकूलेस्थित्वावाल्मीकिकर्तृकसीताप्रवेशदर्शनं ॥ १ ॥

मंत्रसारथिंमंत्रसहायभूतंसारथिं सीतासंतापजंसीतावियोगजसंतापजं ॥ २ ॥ पत्नींविसृज्यपरिस्थितः ततःविसृज्यस्थितेः ॥ ३ ॥ वैदेह्याविनाभववैदेहीवियोगेनावस्थानंदैवात्प्राचीनदु रदृष्टवशादहंमन्ये यतोदैवंदुरतिक्रमं ॥ ४ ॥ दैवंपर्युपासतेदैवमनुवर्तते नतुतन्निरसितुंशक्नोतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ यत्पुरादंडकेउषित्वादुःखमन्वभूत्तत्पितृवाक्यगौरवादुचितमितिशेषः ॥ ६ ॥ इदंतुअपरिपाल्यवचसांपौराणांवचनंश्रुत्वाअपरिमितकालत्वाद्दुःखतरंसीताविप्रवासनंयत्कृतवांस्तन्नृशंसंक्रूरकल्पमितिभाति ॥ ७ ॥ कोन्विति हीनार्थवादिभिर्न्यायहीनार्थवादिभिः

अब्रवीच्चमहातेजाःसुमंत्रंमंत्रसारथिं ॥ सीतासंतापजंदुःखंपश्यरामस्यसारथे ॥ २ ॥ ततोदुःखतरंकिंनुराघवस्यभविष्यति ॥ पत्नींशुद्धसमाचारांवि सृज्यजनकात्मजां ॥ ३ ॥ व्यक्तंदैवादहंमन्येराघवस्यविनाभवं ॥ वैदेह्यासारथेनित्यंदैवंहिदुरतिक्रमं ॥ ४ ॥ योहिदेवान्सगंधर्वानसुरान्सहराक्षसैः ॥ निहन्याद्राघवःक्रुद्धःसदैवंपर्युपासते ॥ ५ ॥ पुरारामःपितुर्वाक्याद्दंडकेविजनेवने ॥ उषित्वानववर्षाणिपंचचैवमहावने ॥ ६ ॥ ततोदुःखतरंभूयःसी तायाविप्रवासनं ॥ पौराणांवचनंश्रुत्वानृशंसंप्रतिभातिमे ॥ ७ ॥ कोनुधर्माश्रयःसूतकर्मण्यस्मिन्यशोहरे ॥ मैथिलींसमनुप्राप्तःपौरैर्हीनार्थवादिभिः ॥ ८ ॥ एतावाचोबहुविधाःश्रुत्वालक्ष्मणभाषिताः ॥ सुमंत्रःश्रद्धयाप्राज्ञोवाक्यमेतदुवाचह ॥ ९ ॥ नसंतापस्त्वयाकार्यःसौमित्रेमैथिलींप्रति ॥ दृष्ट मेतत्पुराविप्रैःपितुस्तेलक्ष्मणाग्रतः ॥ १० ॥ भविष्यतिदृढंरामोदुःखप्रायोविसौख्यभाक् ॥ प्राप्स्यतेचमहाबाहुर्विप्रयोगंप्रियैर्द्रुतं ॥ ११ ॥ त्वांचैवमै थिलींचैवशत्रुघ्नभरतौतथा ॥ सत्यजिष्यतिधर्मात्माकालेनमहतामहान् ॥ १२ ॥

पौरैर्हैतुभिर्मैथिलींप्रतियशोहरेसाध्वींवनेविसृष्टवानित्ययशस्करेऽस्मिन्कर्मणिसीतापरित्यागकर्मण्यनुष्ठितेसतिकोनुधर्माश्रयोधर्मपरिग्रहःसंप्राप्तोरामेण धर्माणांसत्यमूलत्वात् तत्त्यागे सर्वोपिधर्मोनाशितएवेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ दृष्टमिति पुरापूर्वस्मिन्काले तवपितुरग्रतः एतत्सीताविप्रवासनादिवक्ष्यमाणं विप्रैर्दृष्टमेव दृष्ट्वेत्यर्थः ॥ १० ॥ तदेवाह भविष्यतीति दृढंध्रुवं दुःखप्रायोदुःखबहुलः अतोविसौख्यभाक्सौख्यवियोगभाक्चभविष्यतिइतिदृष्टमित्यन्वयः यदेवमतःप्राप्स्यतेचेत्यादि ॥ ११ ॥ प्रियैर्वियोगमित्येतदेवविवृणोति त्वांचेति दुर्वासःसं भाषणनिमित्तकेनिर्याणकालेलक्ष्मणत्यागः शत्रुघ्नभरतयोस्तुमथुरासज्यगंधर्वराज्ययोःकरणायप्रतिष्ठापनमेवत्यागः ॥ १२ ॥

राज्ञादशरथेनवोयुष्मान्प्रतिव्याहृतंएषांकथमग्रेभावीत्येवंप्रश्नवाक्यंश्रुत्वायद्दुर्वासाउवाचतदिदंत्वयित्वयासौमित्रेशत्रुघ्नेभरतेचनवाच्यं ॥ १३ ॥ दुर्वासोवाक्यंत्वयाकथमवगतंतत्राह म हाजनेति महांतोजनायस्यदशरथस्यतस्यममचसन्निधौ राजसमीपस्थितंमामनुत्थाप्यैववसिष्ठसन्निधौचऋषिणोक्तं एवंत्रयाणामग्रेएतदुक्तमितित्रयएतत्परिज्ञाइत्युक्तं ॥ १४ ॥ ऋषे र्दुर्वाससः पुरुषर्षभोदशरथः एवंतेश्रुतमतिरहस्यंत्वयानकचिद्वक्तव्यमित्यर्थः ॥ १५ ॥ तस्यलोकपालस्यदशरथस्यवाक्यंनानृतंकार्यमितिसुसमाहितःसावधानचित्तोभविष्यामीतिमेद र्शनंसंकल्पः ॥ १६ ॥ यदेवमतःसर्वथेति तवाग्रेनवक्तव्यं रहस्यश्रवणेऽत्युत्कटश्रद्धारहितस्येत्यर्थः श्रद्धायांतुवक्ष्यामीत्याह यदितेइति लक्ष्मणस्यपरमाप्तत्वाद्राजपुत्रत्वाच्चजनसन्नि धावेवनरेंद्रेणप्रतिषेधाच्चदुःखितदुःखनिवारणायरहस्यप्रकटनेपिनदोषइतिसुमंत्राशयः ॥ १७ ॥ पुनस्तदेवाह यद्यपीति यद्यपिनरेंद्रेणरहस्यमप्रकाश्यमित्युक्तंतथापिकथनयोग्येका

इदंत्वयिनवक्तव्यंसौमित्रेभरतेपिवा ॥ राज्ञावोव्याहृतंवाक्यंदुर्वासायदुवाचह ॥ १३ ॥ महाजनसमीपेचममचैवनरर्षभ ॥ ऋषिणाव्याहृतंवाक्यं वसिष्ठस्यचसन्निधौ ॥ १४ ॥ ऋषेस्तुवचनंश्रुत्वामामाहपुरुषर्षभः ॥ सूतनकचिदेवंतेवक्तव्यंजनसन्निधौ ॥ १५ ॥ तस्याहंलोकपालस्यवाक्यंतत्सु समाहितः ॥ नैवजात्वनृतंकुर्यामितिमेसौम्यदर्शनं ॥ १६ ॥ सर्वथैवनवक्तव्यंमयासौम्यतवाग्रतः ॥ यदितेश्रवणेश्रद्धाश्रूयतांरघुनंदन ॥ १७ ॥ यद्य प्यहंनरेंद्रेणरहस्यंश्रावितंपुरा ॥ तथाप्युदाहरिष्यामिदैवंहिदुरतिक्रमं ॥ १८ ॥ येनेदमीदृशंप्राप्तंदुःखंशोकसमन्वितं ॥ नत्वयाभरतस्याग्रेशत्रुघ्नस्यापि सन्निधौ ॥ १९ ॥ तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यगंभीरार्थपदंमहत् ॥ तथ्यंब्रूहीतिसौमित्रिःसूतंतंवाक्यमब्रवीत् ॥ २० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आदिकाव्येउत्तरकांडेपंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ तथासंचोदितःसूतोलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ तद्वाक्यमृषिणाप्रोक्तंव्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ १ ॥

लेएकस्यनिकटेउदाहरिष्यामि एवंज्ञात्वादुःखंनकार्यमित्याह दैवंहीति येनदैवेनेदृशंदुःखंप्राप्तंतद्दैवंदुरतिक्रममितिज्ञात्वाशोकंत्यजेत्यर्थः दैवंहिसुमहद्भूतं येनेदमीदृशंप्राप्यमितिचपाठेरा ज्ञाऽप्रकाश्यत्वोक्तौहेतुर्दैवंहीत्यादि येनदैवेनप्राचीनकर्मणाशोकसममीदृशंदुःखंत्वयाप्राप्यंप्रापणीयंतद्दैवंहियस्मात्सुमहद्भूतंकेनापिदुःशकज्ञानमतोराज्ञाऽप्रकाश्यमुक्तं यदितुपूर्वंभवदा दीनामग्रेउक्तंस्यात्तदास्यार्थस्यावश्यभावित्वज्ञानात्तवेदृशंदुःखंनस्यादितिकतकादयः अतोनत्वयाभरतादिसन्निधौवाच्यमितिशेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ गंभीरार्थपदंप्रागुक्तंसत्यंतथ्यंभा षितंश्रुत्वासौमित्रिःशोकनिवृत्तयेतद्ब्रूहिविस्तरेणब्रूहीत्यब्रवीत् ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ अथतत्कथनं तथासंचोदितइति ॥ १ ॥

वार्षिक्यंवर्षासुभवंचातुर्मास्यनियममुद्दिश्योवास यतीनांवर्षाकालेभ्रमणनिषेधाद्वार्षिकमासचतुष्टयमेकत्रैवस्थितवानित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ महामुनिंदुर्वाससंदृष्ट्वा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मध्यादित्यगतेमध्यगतादित्ये ॥ ७ ॥ प्रग्रहःऊर्ध्वबाहुः ॥ ८ ॥ किंप्रमाणेनमत्पुत्रपर्यंतंततोप्यधिकंवा ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ एवंरामस्यशापवशाद्दुःखोपेतंचिरायुष्यंवक्तुंपीठिकामाह

पुरानाम्नाहिदुर्वासाअत्रेःपुत्रोमहामुनिः॥ वसिष्ठस्याश्रमेपुण्येवार्षिक्यंसमुवासह॥ २॥ तमाश्रमंमहातेजाःपितातेसुमहायशाः ॥ पुरोहितंमहात्मानंदिदृक्षुरगमत्स्वयं॥ ३॥ सदृष्ट्वासूर्यसंकाशंज्वलंतमिवतेजसा॥ उपविष्टंवसिष्ठस्यसव्यपार्श्वेमहामुनिं ॥ ४ ॥ तौमुनीतापसश्रेष्ठौविनीतावभ्यवादयत्॥ सताभ्यांपूजितोराजास्वागतेनासनेनच॥ ५॥ पाद्येनफलमूलैश्चउवासमुनिभिःसह॥६॥तेषांतत्रोपविष्टानांतास्ताःसुमधुराःकथाः ॥ बभूवुःपरमर्षीणांमध्यादित्यगतेहनि॥ ७॥ ततःकथायांकस्यांचित्प्रांजलिःप्रग्रहोनृपः॥उवाचतंमहात्मानमत्रेःपुत्रंतपोधनं॥८ ॥ भगवन्किंप्रमाणेनममवंशोभविष्यति॥ किमायुश्चहिमेरामःपुत्राश्चान्येकिमायुषः॥९॥ रामस्यचसुतायेस्युस्तेषामायुःकियद्भवेत्॥ काम्ययाभगवन्ब्रूहिवंशस्यास्यगतिंमम॥१०॥ तच्छ्रुत्वाव्याहृतंवाक्यंराज्ञोदशरथस्यतु॥ दुर्वासाःसुमहातेजाव्याहर्तुमुपचक्रमे॥ ११॥श्रृणुराजन्पुरावृत्तंतदादेवासुरेयुधि॥ दैत्याःसुरैर्भर्त्स्यमानाभृगुपत्नींसमाश्रिताः॥ तयादत्ताभयास्तत्रन्यवसन्नभयास्तदा ॥ १२ ॥ तयापरिगृहीतांस्तान्दृष्ट्वाक्रुद्धःसुरेश्वरः॥ चक्रेणशितधारेणभृगुपत्न्याःशिरोहरत्॥ १३॥ ततस्तांनिहतांदृष्ट्वापत्नींभृगुकुलोद्वहः॥शशापसहसाक्रुद्धोविष्णुंरिपुकुलार्दनं ॥ १४॥ यस्मादवध्यांमेपत्नीमवधीःक्रोधमूर्च्छितः॥ तस्मात्त्वंमानुषेलोकेजनिष्यसिजनार्दन ॥ १५ ॥ तत्रपत्नीवियोगंत्वंप्राप्स्यसेबहुवार्षिकं ॥ शापाभिहतचेतास्तुस्वात्मनाभावितोभवत् ॥ १६॥ अर्चयामासतंदेवंभृगुःशापेनपीडितः॥ तपसाराधितोदेवोह्यब्रवीद्भक्तवत्सलः॥ १७॥

श्रृणुराजन्निति पुरापूर्वस्मिन्काले भृगुपत्नींस्वपुरोहितमातरं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अवध्यांस्त्रीत्वादृषिपत्नीत्वाच्चवधानर्हां ॥ १५ ॥ शापाभिहतचेताःधर्मपक्षाश्रयदेवानुग्रहायप्रवृत्तईश्वरःस्वोपास्योमयाऽत्यभिमानेनशप्तः ईश्वरत्वाद्यदितंनिरस्येत्तदामिथ्यावचनत्वेननरकप्राप्तिःस्यादितिपश्चात्तापपरीतचित्तः स्वात्मनांतर्यामिणाभावितःस्वशापस्वीकारार्थमीश्वरंप्रतितपश्चरणार्थंप्रेरितइत्यर्थः ॥ १६ ॥ शापेनशापस्यमोघत्वभयेनपीडितोभृगुस्तंदेवमर्चयामास ॥ १७ ॥

किमब्रवीत्तदाह लोकानामिति लोकानांभूरादीनां संप्रियार्थंसम्यग्रावणवधादिरूपप्रियसंपादनार्थं तंशापंमनुष्यत्वादिप्रापकंगृहंअंगीकार्यमेवत्वस्योक्तवान् इतिशप्तःउक्तप्रकारेणशप्तःपूर्वजन्मनिकश्यपपुत्ररूपोपेंद्रावतारे अत्रपूर्वजन्मनिभृगुणाशप्तइत्युक्त्यातद्वंश्यार्षिशापोभावीअत्रापिशरीरेभगवतःसूचितः सपाद्मेदर्शितः आहूयलक्ष्मणंप्राहरामोराजीवलोचनः श्रृणुमेवचनंगुह्यंसीतासंत्यागकारणं वाल्मीकिनाथभृगुणाशप्तोस्मिकिललक्ष्मण तस्मादेनांत्यजाम्यद्यजनोनैवात्रकारणमिति वाल्मीकेरपिप्राचेतसत्वाद्भृगुवंश्यत्वेनभृगुत्वमस्तीतिवदंति एत

लोकानांसंप्रियार्थंतुतंशापंगृह्यमुक्तवान्॥ इतिशप्तोमहातेजाभृगुणापूर्वजन्मनि॥ १८॥ इहागतोहिपुत्रत्वंतवपार्थिवसत्तम॥ रामइत्यभिविख्यातस्त्रिषुलोकेषुमानद॥ १९ ॥ तत्फलंप्राप्स्यतेचापिभृगुशापकृतंमहत् ॥ अयोध्यायाःपतीरामोदीर्घकालंभविष्यति ॥ २० ॥ सुखिनश्चसमृद्धाश्चभविष्यंत्यस्ययेनुगाः॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ २१ ॥ रामोराज्यमुपासित्वाब्रह्मलोकंगमिष्यति ॥ समृद्धैश्चाश्वमेधैश्चइष्ट्वापरमदुर्जयः ॥ २२॥ राजवंशांश्चबहुशोबहून्संस्थापयिष्यति ॥द्वौपुत्रौतुभविष्येतेसीतायांराघवस्यतु॥ २३ ॥ससर्वमखिलंराज्ञोवंशस्याहगतागतं ॥ आख्यायसुमहातेजास्तूष्णीमासीन्महामुनिः ॥ २४ ॥ तूष्णींभूतेतदातस्मिन्राजादशरथोमुनी ॥ अभिवाद्यमहात्मानौपुनरायात्पुरोत्तमं ॥ २५ ॥ एतद्वचोमयातत्रमुनिनाव्याहृतंपुरा॥ श्रुतंहृदिचनिक्षिप्तंनान्यथातद्भविष्यति॥ २६॥ सीतायाश्चततःपुत्रावभिषेक्ष्यतिराघवः ॥ अन्यत्रनत्वयोध्यायांमुनेस्तुवचनंयथा॥ २७॥ एवंगतेनसंतापंकर्तुमर्हसिराघव॥ सीतार्थेराघवार्थेवादृढोभवनरोत्तम॥ २८ ॥ श्रुत्वातुव्याहृतंवाक्यंसूतस्यपरमाद्भुतं ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेसाधुसाध्वितिचाब्रवीत्॥ २९॥

च्चनिरूपितंबालकांडेविस्तरेणास्माभिर्यथोपक्रमेमानिषादेतिश्लोके ॥ १८ ॥ तच्छापवशादेवस्वेच्छयातवपुत्रत्वमागतः ॥ १९ ॥ तत्फलंपत्नीवियोगेनचिरवासलक्षणंप्राप्स्यते ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ब्रह्मलोकंहिरण्यगर्भस्यलोकंवैकुंठं तस्यापिहिरण्यगर्भलोकैकदेशत्वमितिभावः ॥२२ ॥ बहून्राजवंशान् लक्ष्मणादिपुत्रद्वारेतिभावः एतेनरामपुत्राणामपिचिरजीवित्वमुक्तप्रायमेव सदुर्वासाः ॥ २४ ॥ २५ ॥ नान्यथाभविष्यतिसत्यमेवभविष्यतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीरा॰श्रीरा॰रा॰वा॰आ॰उत्तरकांडेएकपंचाशःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथागतेनलक्ष्मणेनरामाश्वासनं तत्रेति केशिनीकाचिन्नदीतिकतकः ॥१ ॥ दिवसस्यार्धमर्धदिवसं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अश्रुपूर्णाभ्यांनेत्राभ्यामुपलक्षितं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ उपासितुंतवेतिशेषः ॥ ९ ॥ माशुचःसीतावियोगेनेतिशेषः ॥ १० ॥ ययाबुद्ध्यामनस्विनोनशोचंतितांबुद्धिमाह सर्वेइति निचयारावणादेरिवमहत्तरैश्वर्याणि अवश्यंक्षयांतान्येवनाशांतान्येव समुच्छ्रयाःइंद्रजिदादेरिवशौर्यवीर्यादिजनितौन्नत्यानिपतनांतान्येव संयोगायु

ततःसंवदतोरेवंसूतलक्ष्मणयोःपथि ॥ अस्तमर्केगतेवासंकेशिन्यांतावथोषतुः ॥ ३० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकपंचाशःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥तत्रतांरजनीमुष्यकेशिन्यांरघुनंदनः ॥ प्रभातेपुनरुत्थायलक्ष्मणःप्रययौतदा ॥१॥ ततोर्धदिवसेप्राप्तेप्रविवेशमहारथः ॥ अयोध्यांरत्नसंपूर्णांहृष्टपुष्टजनावृतां ॥२॥ सौमित्रिस्तुपरंदैन्यंजगामसुमहामतिः ॥ रामपादौसमासाद्यवक्ष्यामिकिमहंगतः ॥३॥ तस्यैवंचिंतयानस्यभवनंशशिसन्निभं ॥ रामस्यपरमोदारंपुरस्तात्समदृश्यत ॥ ४ ॥ राज्ञस्तुभवनद्वारिसोऽवतीर्यनरोत्तमः ॥ अवाङ्मुखोदीनमनाःप्रविवेशानिवारितः ॥५॥ सदृष्ट्वाराघवंदीनमासीनंपरमासने ॥ नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यांददर्शाग्रजमग्रतः ॥६॥ जग्राहचरणौतस्यलक्ष्मणोदीनचेतनः ॥उवाचदीनयावाचाप्रांजलिःसुसमाहितः ॥ ७॥ आर्यस्याज्ञांपुरस्कृत्यविसृज्यजनकात्मजां ॥ गंगातीरेयथोद्दिष्टेवाल्मीकेराश्रमेशुभे ॥८॥ तत्रतांचशुभाचाराश्रमांतेयशस्विनीं ॥ पुनरप्यागतोवीरपादमूलमुपासितुं ॥ ९ ॥ माशुचःपुरुषव्याघ्रकालस्यगतिरीदृशी ॥ त्वद्विधानहिशोचंतिबुद्धिमंतोमनस्विनः ॥ १० ॥ सर्वेक्षयांतानिचयाःपतनांताःसमुच्छ्रयाः ॥ संयोगाविप्रयोगांतामरणांतंचजीवितं ॥ ११ ॥ तस्मात्पुत्रेषुदारेषुमित्रेषुचधनेषुच ॥ नातिप्रसंगःकर्तव्योविप्रयोगोहितैर्ध्रुवं ॥ १२ ॥ शक्तस्त्वमात्मनात्मानंविनेतुंमनसामनः ॥ लोकान्सर्वांश्वकाकुत्स्थकिंपुनःशोकमात्मनः ॥ १३ ॥

वयोरिवविप्रयोगांताः सर्वस्यजनिमतोजीवितंमरणांतमेव ॥ ११ ॥ यतएवंतस्मादेषुअतिप्रसंगोऽत्यासक्तिः ॥ १२ ॥ निजस्वरूपपर्यालोचनयापिशोकोनकार्यइत्याह शक्तइति विनेतुंशिक्षितुं निग्रहीतुंसांसारिकदुःखाद्वारयितुमित्यर्थः आत्मनेत्यत्रअंतःकरणोपाधिर्जीवोभोक्तात्मा आत्मानमंतःकरणं मनसांतःकरणेन मनस्तद्वृत्तिविशेषरूपं अत्रमनःशब्दोभोगोपकरणेंद्रियोपलक्षणं हेकाकुत्स्थसर्वलोकांश्वविनेतुमंतर्यामिरूपेणशिक्षितुंसमर्थस्त्वमात्मनःशोकंनिवारयितुंसमर्थइतिकिंवक्तव्यमित्यर्थः ॥ १३ ॥

तदेवाह नेदृशेष्विति किंचैवंशोकेक्रियमाणेअज्ञप्रजानिबंधनोनर्थउभयतःपाशरज्जुरिवदुर्मोचइत्याहापवादइति ॥ १४ ॥ हेनृपअपवादभयाद्भीतेनत्वयायदर्थंयदपवादनिवृत्तयेसीतात्यक्तासोऽपवादःहेराजन्परगृहोषितांस्त्रियंत्यक्त्वासर्वदातामेवानुशोचतीतिप्रकारांतरेणसभविष्यतिनात्रसंशयः यत्तुकतकेनाग्न्यादिनाशुद्धत्वेनोक्तांस्वयंदृष्टशुद्धिंगर्भिणीमपिरामःप्राकृतवद्विसृष्टवानितिपुरेदेवादिपुरेअपवादोभविष्यतीतिव्याख्यातं तत्तुशोकत्यागानुपपादकतयोपेक्षितं ॥ १५ ॥ यदेवमतइमांबुद्धिंशोकबुद्धिंत्यज ॥१६॥१७॥ प्रजापालनायमामेवंबोधयतीतिलक्ष्मणाशयंज्ञात्वातदंगीकृत्योत्तरमाह एवमेतदितिश्लोकद्वयेन हेलक्ष्मणवीरसौम्यलक्ष्मणेत्यादरेणबहुशःसंबोधनं राज्यपरिपालनंत्यक्त्वाएवंशोकोऽपवादइत्युक्तंत्वया एतदेवमे

नेदृशेषुविमुह्यंतित्वद्विधाःपुरुषर्षभाः ॥ अपवादःसकिलतेपुनरेष्यतिराघव ॥ १४ ॥ यदर्थंमैथिलीत्यक्ताअपवादभयान्नृप ॥ सोपवादःपुरेराजन्भविष्यतिनसंशयः ॥ १५ ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलधैर्येणसुसमाहितः ॥ त्यजेमांदुर्बलांबुद्धिंसंतापंमाकुरुष्वह ॥ १६ ॥ एवमुक्तःसकाकुत्स्थोलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ उवाचपरयाप्रीत्यासौमित्रिंमित्रवत्सलः ॥ १७ ॥ एवमेतन्नरश्रेष्ठयथावदसिलक्ष्मण ॥ परितोषश्चमेवीरममकार्यानुशासने ॥ १८ ॥ निवृत्तिश्चागतासौम्यसंतापश्चनिराकृतः ॥ भवद्वाक्यैःसुरुचिरैरनुनीतोस्मिलक्ष्मण ॥ १९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रा॰वा॰आ॰उ॰द्विपंचाशःसर्गः ॥ ५२ ॥ लक्ष्मणस्यतुतद्वाक्यंनिशम्यपरमाद्भुतं ॥ सुप्रीतश्चाभवद्रामोवाक्यमेतदुवाचह ॥ १ ॥ दुर्लभस्त्वीदृशोबंधुरस्मिन्कालेविशेषतः ॥ यादृशस्त्वंमहाबुद्धिर्ममसौम्यमनोनुगः ॥ २ ॥ यच्चमेहृदयेकिंचिद्वर्ततेशुभलक्षण ॥ तन्निशामयचश्रुत्वाकुरुष्ववचनंमम ॥ ३ ॥ चत्वारोदिवसाःसौम्यकार्यंपौरजनस्यच ॥ अकुर्वाणस्यसौमित्रेतन्मेमर्माणिकृंतति ॥ ४ ॥ आहूयंतांप्रकृतयःपुरोधामंत्रिणस्तथा ॥ कार्यार्थिनश्चपुरुषाःस्त्रियोवापुरुषर्षभ ॥५॥

वसत्यमेवातस्त्वद्वाक्यैरनुनीतोस्मि अतोममदुःखनिवृत्तिरागताजातासंतापश्चमयानिराकृतः अतएवममकार्यानुशासनेप्रजारक्षणकार्यस्यानुष्ठानेमेमयापरितोषः प्राप्तइतिशेषः ॥१८॥ ॥१९॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्विपंचाशःसर्गः॥५२॥ ॥७॥ ॥अथरामेणलक्ष्मणोक्तस्यौचित्यप्रदर्शनायप्रजारक्षणस्यावश्यकत्वबोधनंप्रजाकृत्यावेक्षणफलकप्रजाह्वानायलक्ष्मणप्रेषणंच लक्ष्मणस्यत्विति परमाद्भुतंसर्वेक्षयांताइत्यादिवाक्यं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ चत्वारोदिवसागताइतिशेषः तत्प्रजानुशासनं ॥ ४ ॥ स्त्रियोवा कार्यार्थिन्यइतिशेषः ॥ ५ ॥

संवृतेवायुस्पर्शहीने पतितःभवेदितिशेषः ॥ ६ ॥ ब्रह्मण्यःब्राह्मणभक्तः ॥ ७ ॥ पुष्करेषुपुष्करतीर्थेषु ॥ ८ ॥ संगाद्राजदानार्थनीयमानबहुगोसंगात् स्पर्शिताब्राह्मणायदत्ता बहुदोहि
नीतिपाठांतरं आहिताग्नेर्दरिद्रस्येत्यनेनाग्निहोत्रहविरर्थमपिधेन्वंतराभावउक्तः उंछःक्षेत्रपतितान्नस्यकणशआदानं ॥ ९ ॥ सनष्टगुः ॥ १० ॥ जीर्णवत्सां संवत्सरगणान्बहूनित्युक्तेः

पौरकार्याणियोराजानकरोतिदिनेदिने ॥ संवृतेनरकेघोरेपतितोनात्रसंशयः ॥ ६ ॥ श्रूयतेहिपुराराजानृगोनाममहायशाः ॥ बभूवपृथिवीपालोब्र
ह्मण्यःसत्यवाक्शुचिः ॥ ७ ॥ सकदाचिद्गवांकोटीःसवत्साःस्वर्णभूषिताः ॥ नृदेवोभूमिदेवेभ्यःपुष्करेषुददौनृपः ॥ ८ ॥ ततःसंगाद्गताधेनुःसवत्सास्प
र्शिताऽनघ ॥ ब्राह्मणस्याहिताग्नेस्तुदरिद्रस्योंछवर्तिनः ॥ ९ ॥ सनष्टांगांक्षुधार्तोवैअन्विषंस्तत्रतत्रह ॥ नापश्यत्सर्वराष्ट्रेषुसंवत्सरगणान्बहून् ॥ १० ॥
ततःकनखलंगत्वाजीर्णवत्सांनिरामयां ॥ ददर्शतांस्विकांधेनुंब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ ११ ॥ अथतांनामधेयेनस्वकेनोवाचब्राह्मणः ॥ आगच्छशबलेत्ये
वंसातुशुश्रावगौःस्वरं ॥ १२ ॥ तस्यतंस्वरमाज्ञायक्षुधार्तस्यद्विजस्यवै ॥ अन्वगात्पृष्ठतःसागौर्गच्छंतंपावकोपमं ॥ १३ ॥ योपिपालयतेविप्रःसोपि
गामन्वगाद्द्रुतं ॥ गत्वाचतमृषिंचष्टेममगौरितिसत्वरन् ॥ १४ ॥ स्पर्शितराजसिंहेनममदत्तानृगेणह ॥ तयोर्ब्राह्मणयोर्वादोमहानासीद्विपश्चितोः
॥ १५ ॥ विवदंतौततोन्योन्यंदातारमभिजग्मतुः ॥ तौराजभवनद्वारिनप्राप्तौनृगशासनं ॥ १६ ॥ अहोरात्राण्यनेकानिवसंतौक्रोधमीयतुः ॥ ऊचतुश्च
महात्मानौतावुभौद्विजसत्तमौ ॥ क्रुद्धौपरमसंप्राप्तौवाक्यंघोराभिसंहतं ॥ १७ ॥ अर्थिनांकार्यसिद्ध्यर्थंयस्मात्त्वंनैषिदर्शनं ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांकृक
लासोभविष्यसि ॥ १८ ॥ बहुवर्षसहस्राणिबहुवर्षशतानिच ॥ श्वभ्रेत्वंकृकलीभूतोदीर्घकालंनिवत्स्यसि ॥ १९ ॥

॥ ११ ॥ स्वकेनस्वकृतेन ॥ १२ ॥ १३ ॥ योपिनृगतोलब्धदानः तमृषिंगवानुगम्यमानमृषिं कतकतीर्थौतु तमृषिंयस्यगेहेस्थितातंत्वरन्सःकृतगवासेधोद्विजोनृगेणस्पर्शितादत्तेत्याचष्टे
इत्यनुकर्षइतिव्याचख्यतुः ममतुभाति गवानुगमनादन्वेष्टृब्राह्मणीयत्वंसिद्धं नृगतोमयालब्धेतिपरेणसोभियुक्तोन्वगादित्यत्रकर्तुरेवगत्वेत्यत्रकर्तृत्वप्रतीतेरक्षरस्वारस्यसिद्धत्वंचेति ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ नृगशासनंराजसविधप्रवेशनियोगे ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कृकलीभूतःकृकलासीभूतः ॥ १९ ॥

एवंशापंदत्वासमनुतप्तचित्तौस्वयमेवशापावसानंचक्रतुरित्याहोत्पत्स्यतइति वासुदेवःवसुदेवापत्यं यद्वासर्वभूतेषुवासाद्वासुःसचासौदेवःपुरुषविग्रहःपुरुषशरीरसदृशशरीरः ॥ २० ॥ सते
त्वांशापान्मोक्षयिता हेराजंस्तस्मात्त्वंभविष्यसि कृकलासइतिशेषः तेनकालेनकृष्णावतारावधिकालेन नाल्पेनेत्यर्थः निष्कृतिःशापमोक्षः ॥ २१ ॥ तंकालमाह भारेति कलौ य
त्किंचिच्चतुर्युगीस्थेकलावित्यर्थः ॥ २२ ॥ ब्राह्मणाय अन्यस्मैइतिशेषः ॥ २३ ॥ नृगवच्छीघ्रंप्रजागुणदोषाविचारेराज्ञांदोषइत्याह कार्यार्थिनामिति विमर्दःकलहः राज्ञांप्रजानांन्या

उत्पत्स्यतेहिलोकेस्मिन्यदूनांकीर्तिवर्धनः ॥ वासुदेवइतिख्यातोविष्णुःपुरुषविग्रहः ॥ २० ॥ सतेमोक्षयिताशापाद्राजंस्तस्माद्भविष्यसि ॥ कृताचते
नकालेननिष्कृतिस्तेभविष्यति ॥ २१ ॥ भारावतरणार्थंहिनरनारायणावुभौ ॥ उत्पत्स्येतेमहावीर्यौकलौयुगउपस्थिते ॥ २२ ॥ एवंतौशापमुत्सृज्यब्रा
ह्मणौविगतज्वरौ ॥ तांगांहिदुर्बलांवृद्धांददतुर्ब्राह्मणायवै ॥ २३ ॥ एवंसराजातंशापमुपभुंक्तेसुदारुणं ॥ कार्यार्थिनांविमर्दोहिराज्ञांदोषायकल्पते
॥ २४ ॥ तच्छीघ्रंदर्शनंमत्यमभिवर्ततुकार्यिणः ॥ सुकृतस्यहिकार्यस्यफलंनावैतिपार्थिवः ॥ २५ ॥ तस्माद्गच्छप्रतीक्षस्वसौमित्रेकार्यवान्जनः ॥ २६ ॥
इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वालक्ष्मणःपरमार्थ
वित् ॥ उवाचप्रांजलिर्वाक्यंराघवंदीप्ततेजसं ॥ १ ॥ अल्पापराधेकाकुत्स्थद्विजाभ्यांशापईदृशः ॥ महान्नृगस्यराजर्षेर्यमदंडइवापरः ॥ २ ॥ श्रुत्वातु
पापसंयुक्तमात्मानंपुरुषर्षभ ॥ किमुवाचनृगोराजाद्विजौक्रोधसमन्वितौ ॥ ३ ॥

याम्यायविचारमकुर्वतां ॥ २४ ॥ अभिवर्ततुअभिवर्तयंतु मत्संममकार्यिणःप्रजाःअधिकारिणश्च ननुनृगस्याप्येवमवस्थाचेत्अलंसुकृतकर्मणेतिशंकावंतंलक्ष्मणंलक्षयित्वाह सुकृतस्ये
ति कार्यस्यकर्तव्यस्य सुकृतस्यप्रजापालनधर्मस्यफलंपार्थिवोनावैति काकुः प्राप्नोत्येवेत्यर्थः ॥ २५ ॥ कार्यवान्जनःकआयातितत्प्रतीक्षस्व द्वारिस्थित्वेतिशेषः ॥ २६ ॥ ॥ इति
श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथलक्ष्मणेनविशिष्यनृगवृत्तांतप्रश्नेतदुत्तरं रामस्येति ॥ १ ॥ ईदृ
शःशापोदत्तइतिशेषः ॥ २ ॥ पापसंयुक्तंशापरूपपापसंयुक्तं ॥ ३ ॥

शापविक्षतःसराजायथापूर्वमुवाचतद्वक्ष्यामिशृण्वितिसंबंधः ॥ ४ ॥ द्विजौप्रतिकिमुवाचेतिशंकायांतयोरदर्शनमेवाभूदित्याहाथेति अध्वनिव्योमाध्वनिगतौतौविज्ञाय ध्यानेनामुकावितिज्ञात्वेत्यर्थः नैगमाःपौराः ॥ ५ ॥ श्रूयतामेवचनमितिशेषः ॥ ६ ॥ नारदपर्वतौमुनीयदृच्छयासमागत्यद्विजेंद्रप्रयुक्तस्यशापस्यनिवेदनेनममहद्भयंदत्वाउक्त्वात्रिभुवनंतृतीयंभुवमंब्रह्मलोकंगतौवायुभूतौवायुवदतिवेगौ यद्वा तौब्राह्मणावेवैतत्संज्ञौ तत्प्रयुक्तशापज्ञानंचराज्ञोध्यानेनेतिबोध्यं ॥ ७ ॥ श्वभ्रंगर्तः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ गुल्मिनःकक्षवृक्षाः ॥ ११ ॥ अ

लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तुराघवःपुनरब्रवीत् ॥ शृणुसौम्ययथापूर्वंसराजाशापविक्षतः ॥ ४ ॥ अथाध्वनिगतौविप्रौविज्ञायसनृपस्तदा ॥ आहूयमंत्रिणःसर्वान्नैगमान्सपुरोधसः ॥ ५ ॥ तानुवाचनृगोराजासर्वाश्चप्रकृतीस्तथा ॥ दुःखेनसुसमाविष्टःश्रूयतांमेसमाहिताः ॥ ६ ॥ नारदःपर्वतश्चैवममदत्वामहद्भयं ॥ गतौत्रिभुवनंभद्रौवायुभूतावनिंदितौ ॥ ७ ॥ कुमारोयंवसुर्नामसचेहाद्याभिषिच्यतां ॥ श्वभ्रंचयत्सुखस्पर्शंक्रियतांशिल्पिभिर्मम ॥ ८ ॥ यत्राहंसंक्षयिष्यामिशापंब्राह्मणनिःसृतं ॥ वर्षघ्नमेकंश्वभ्रंतुहिमघ्नमपरंतथा ॥ ९ ॥ ग्रीष्मघ्नंतुसुखस्पर्शमेकंकुर्वंतुशिल्पिनः ॥ फलवंतश्चयेवृक्षाःपुष्पवत्यश्चयालताः ॥ १० ॥ विरोप्यंतांबहुविधाश्छायावंतश्चगुल्मिनः ॥ क्रियतांरमणीयंचश्वभ्राणांसर्वतोदिशं ॥ ११ ॥ सुखमत्रवसिष्यामियावत्कालस्यपर्ययः ॥ पुष्पाणिचसुगंधीनिक्रियतांतेषुनित्यशः ॥ १२ ॥ परिवार्ययथामेस्युरध्यर्धयोजनंतथा ॥ एवंकृत्वाविधानंससन्निवेश्यवसुंतदा ॥ १३ ॥ धर्मनित्यःप्रजाःपुत्रक्षत्रधर्मेणपालय ॥ प्रत्यक्षंतेयथाशापोद्विजाभ्यांमयिपातितः ॥ १४ ॥ नरश्रेष्ठसरोषाभ्यामपराधेपितादृशे ॥ माकृथास्त्वनुसंतापंमत्कृतेहिनरर्षभ ॥ १५ ॥ कृतांतःकुशलःपुत्रयेनास्मिव्यसनीकृतः ॥ प्राप्तव्यान्येवप्राप्नोतिगंतव्यान्येवगच्छति ॥ १६ ॥

ध्यर्धयोजनंपरिवार्ययथापुष्पाणिस्युस्तथाक्रियतामित्यन्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ हेपुत्रधर्मनित्योभूत्वाप्रजाःक्षत्रधर्मेणपालयेत्यादेरेवमुक्त्वेत्यनेनअष्टादशश्लोकस्थप्रथमपादेनसंबंधः ॥ १४ ॥ तादृशेपिअल्पेपि ॥ १५ ॥ कृतांतःप्राचीनकर्म कुशलःसुखदुःखप्रापणप्रभुः व्यसनीव्यसनवान् प्राप्तव्यानिप्राप्नोत्येवेत्यपियोजना प्राप्तव्यानिएकत्रस्थलेएवतिष्ठतोयत्नंविनाप्राप्याणि गंतव्यानिस्वयमन्यत्रगत्वाप्राप्याणि ॥ १६ ॥

लब्धव्यानिस्थलेएवतिष्ठतोयत्नलभ्यानि पूर्वेजात्यंतरे संपादितकारणानीतिशेषः सुखानिदुःखानिप्राप्तव्यादीनिप्राप्नोतीत्यर्थः अनेनदुःखाद्यनुभवेनान्योमूलंकिंतुस्वकृतकर्मैवेत्युक्तं ॥ १७ ॥ सुकृतंसुष्ठुकृतं ॥ १८ ॥ संपादयामाससंपादयांचकार अनुभवतिस्मेत्यर्थः ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुःपंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथरामेणपुनर्ब्राह्मणापराधेनशापप्राप्तिकथाभाषणं एषतेइति इहराज्ञामपराधविषये ॥ १ ॥ कथानां श्रवणेइतिशेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ इ

लब्धव्यान्येवलभतेदुःखानिचसुखानिच ॥ पूर्वेजात्यंतरेवत्समाविषादंकुरुष्वह ॥ १७ ॥ एवमुक्त्वानृपस्तत्रसुतंराजामहायशाः ॥ श्वभ्रंजगामसुकृतंवासायपुरुषर्षभ ॥ १८ ॥ एवंप्रविश्यैवनृपस्तदानींश्वभ्रंमहद्रत्नविभूषितंतत् ॥ संपादयामासतदामहात्माशापंद्विजाभ्यांहिरुषाविमुक्तं ॥ १९ ॥
इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुःपंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एषतेनृपशापस्यविस्तरोभिहितोमया ॥ यद्यस्तिश्रवणेश्रद्धाशृणुष्वेहापरांकथां ॥ १ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणसौमित्रिःपुनरब्रवीत् ॥ तृप्तिराश्चर्यभूतानांकथानांनास्तिमेनृप ॥ २ ॥ लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तुरामइक्ष्वाकुनंदनः ॥ कथांपरमधर्मिष्ठांव्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ ३ ॥ आसीद्राजानिमिर्नामइक्ष्वाकूणांमहात्मनां ॥ पुत्रोद्वादशमोवीर्येधर्मेचपरिनिष्ठितः ॥ ४ ॥ सराजावीर्यसंपन्नःपुरंदेवपुरोपमं ॥ निवेशयामासतदाअभ्याशेगौतमस्यतु ॥ ५ ॥ पुरस्यसुकृतंनामवैजयंतमितिश्रुतं ॥ निवेशंयत्रराजर्षिर्निमिश्चक्रेमहायशाः ॥ ६ ॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नानिवेश्यसुमहापुरं ॥ यजेयंदीर्घसत्रेणपितुःप्रल्हादयन्मनः ॥ ७ ॥ ततःपितरमामंत्र्यइक्ष्वाकुंहिमनोःसुतं ॥ वसिष्ठंवरयामासपूर्वंब्रह्मर्षिसत्तमं ॥ ८ ॥ अनंतरंसराजर्षिर्निमिरिक्ष्वाकुनंदनः ॥ अत्रिमंगिरसंचैवभृगुंचैवतपोनिधिं ॥ ९ ॥ तमुवाचवसिष्ठस्तुनिमिंराजर्षिसत्तमं ॥ वृतोहंपूर्वमिंद्रेणअंतरंप्रतिपालय ॥ १० ॥

क्ष्वाकूणांइक्ष्वाकुपुत्राणां द्वादशमःद्वादशसंख्यापूरणः संख्यादेरपिमडार्षः ॥ ४ ॥ गौतमस्यअभ्याशेगौतमाश्रमसमीपे ॥ ५ ॥ सुकृतंसुष्ठुकृतंनिवेशंवासंयत्रचक्रेतस्यपुरस्येत्यन्वयः ॥ ६ ॥ पितुरिक्ष्वाकोः दीर्घसत्रंबहुकालसाध्योबहुयजमानकःसत्राख्योयागः ॥ ७ ॥ पूर्वंवसिष्ठवरणंततोऽत्र्यादिवरणं ॥ ८ ॥ ९ ॥ अंतरंप्रतिपालयइंद्रयागसमाप्तिपर्यंतावकाशंप्रतिपालय प्रतीक्षस्व इंद्रंयाजयित्वात्वांयाजयिष्यइतिभावः देवानामपियज्ञाधिकारःप्राङ्निरूपितः ॥ १० ॥

अनंतरंवसिष्ठगमनानंतरं गौतमःप्रत्यपूरयद्वसिष्ठकर्तव्यंहौत्रार्त्विज्यं राज्ञइतिशेषः ॥ ११ ॥ तान्विप्रानत्र्यादीनित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ तदंतरंवसिष्ठेनप्रतीक्षणीयमित्युक्तमवकाशंगौत मेनपूरितमपश्यत् कर्तव्यमार्त्विज्यंगौतमेनक्रियमाणमपश्यदित्यर्थः ॥ १४ ॥ निद्रयापहृतःअसमाप्तेएवसत्रेइतिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ मामवज्ञायेत्यस्यस्वपिषिचेतिशेषः चेतनेनवि

अनंतरंमहाविप्रोगौतमःप्रत्यपूरयत् ॥ वसिष्ठोपिमहातेजाइंद्रयज्ञमथाकरोत् ॥ ११ ॥ निमिस्तुराजाविप्रांस्तान्समानीयनराधिपः ॥ अयजद्धिमवत्पार्श्वेस्वपुरस्यसमीपतः ॥ १२ ॥ पंचवर्षसहस्राणिराजादीक्षामथाकरोत् ॥ इंद्रयज्ञावसानेतुवसिष्ठोभगवानृषिः ॥ १३ ॥ सकाशमागतोराज्ञोहौत्रं कर्तुमनिंदितः ॥ तदंतरमथापश्यद्गौतमेनाभिपूरितं ॥ १४ ॥ कोपेनमहताविष्टोवसिष्ठोब्रह्मणःसुतः ॥ सराज्ञोदर्शनाकांक्षीमुहूर्तंसमुपाविशत् ॥ तस्मिन्नहनिराजर्षिर्निद्रयापहृतोभृशं ॥ १५ ॥ ततोमन्युर्वसिष्ठस्यप्रादुरासीन्महात्मनः ॥ अदर्शनेनराजर्षेर्व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ १६ ॥ यस्मात्त्वमन्यंवृतवान्मामवज्ञायपार्थिव ॥ चेतनेनविनाभूतोदेहस्तेपार्थिवैष्यति ॥ १७ ॥ ततःप्रबुद्धोराजातुश्रुत्वाशापमुदाहृतं ॥ ब्रह्मयोनिमथोवाचसराजाक्रोधमूर्छितः ॥ १८ ॥ अजानतःशयानस्यक्रोधेनकलुषीकृतः ॥ उक्तवान्ममशापाग्निंयमदंडमिवापरं ॥ १९ ॥ तस्मात्तवापिब्रह्मर्षेचेतनेनविनाकृतः ॥ देहःससुचिरप्रख्योभविष्यतिनसंशयः ॥ २० ॥ इतिरोषवशादुभौतदानीमन्योन्यंशपितौनृपद्विजेंद्रौ ॥ सहसैवबभूवतुर्विदेहौतत्तुल्याधिगतप्रभाववंतौ ॥ २१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥रामस्यभाषितंश्रुत्वालक्ष्मणःपरवीरहा ॥ उवाचप्रांजलिर्भूत्वाराघवंदीप्ततेजसं ॥ १ ॥ निक्षिप्यदेहौकाकुत्स्थकथंतौद्विजपार्थिवौ ॥ पुनर्देहेनसंयोगंजग्मतुर्देवसंमतौ ॥ २ ॥ लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तुरामइक्ष्वाकुनंदनः ॥ प्रत्युवाचमहातेजालक्ष्मणंपुरुषर्षभः ॥ ३ ॥

नाभूतः मृतइत्यर्थः एष्यतिभविष्यति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ चेतनेनविनाकृतोमृतः सुचिराप्रख्याशोभायस्यसः ॥ २० ॥ तदितिब्रह्मनाम ब्रह्मणस्तुल्यंतुल्यतयाअधिगतःप्राप्तोयःप्रभावस्तद्वंतौ ब्रह्मतुल्यप्रभावावितियावत् ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥अथ त्यक्तदेहयोःपुनर्देहप्राप्तिप्रश्नोत्तरे रामस्येति ॥ १ ॥ देवसंमतौदेवपूजितौ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ अन्यस्यशरीरस्यकृतेअन्यस्थूलशरीरप्राप्तिनिमित्तं ॥ ५ ॥ अभिवाद्य अभिवादनादिअशरीरस्यापितपःप्रभावाल्लिंगदेहेनोपपन्नं ॥ ६ ॥ उपागमंप्राप्तः ॥ ७ ॥ महद्दुःखंस्यभविष्यत्वेसर्वकार्यविलोपः सर्वकार्याणिऐहिकामुष्मिकसर्वप्रयोजनानि ॥ ८ ॥ सद्भावेप्राप्तौ ॥ ९ ॥ मित्रावरुणजंतद्विसृष्टं तत्रापिमित्रावरुणरेतःप्रवेशेपि मेवशंमत्पुत्रत्वेनपूर्ववत्प्रजापतित्वमपिप्राप्स्यसीतिभावः ॥ १० ॥ वरुणालयंसमुद्रं ॥ ११ ॥ तमेवकालंतस्मिन्नेवकालेवसिष्ठागमनकाले मित्रःपूषार्यमादिवत्सूर्यमंडलस्थमूर्तिभेदः सुरेश्वरैःपूज्यमानःसन्क्षीरोदेन

तौपरस्परशापेनदेहमुत्सृज्यधार्मिकौ ॥ अभूतांनृपविप्रर्षीवायुभूतौतपोधनौ ॥ ४ ॥ अशरीरःशरीरस्यकृतेन्यस्यमहामुनिः ॥ वसिष्ठस्तुमहातेजाजगामपितुरंतिकं ॥ ५ ॥ सोभिवाद्यततःपादौदेवदेवस्यधर्मवित् ॥ पितामहमथोवाचवायुभूतइदंवचः ॥ ६ ॥ भगवन्निमिशापेनविदेहत्वमुपागमं ॥ देवदेवमहादेववायुभूतोहमंडज ॥ ७ ॥ सर्वेषांदेहहीनानांमहद्दुःखंभविष्यति ॥ लुप्यंतेसर्वकार्याणिहीनदेहस्यवैप्रभो ॥ ८ ॥ देहस्यान्यस्यसद्भावेप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ तमुवाचततोब्रह्मास्वयंभूरमितप्रभः ॥ ९ ॥ मित्रावरुणजंतेजआविशत्वंमहायशः ॥ अयोनिजस्त्वंभवितातत्रापिद्विजसत्तम ॥ धर्मेणमहतायुक्तःपुनरेष्यसिमेवशं ॥ १० ॥ एवमुक्तस्तुदेवेनअभिवाद्यप्रदक्षिणं ॥ कृत्वापितामहंतूर्णंप्रययौवरुणालयं ॥ ११ ॥ तमेवकालंमित्रोपिवरुणत्वमकारयत् ॥ क्षीरोदेनसहोपेतःपूज्यमानःसुरेश्वरैः ॥ १२ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुउर्वशीपरमाप्सरा ॥ यदृच्छयातमुद्देशमागतासखिभिर्वृता ॥ १३ ॥ तांदृष्ट्वारूपसंपन्नांक्रीडंतींवरुणालये ॥ तदाविशत्परोहर्षोवरुणंचोर्वशीकृते ॥ १४ ॥ सतांपद्मपलाशाक्षींपूर्णचंद्रनिभाननां ॥ वरुणोवरयामासमैथुनायाप्सरोवरां ॥ १५ ॥ प्रत्युवाचततःसातुवरुणंप्रांजलिःस्थिता ॥ मित्रेणाहंवृतासाक्षात्पूर्वमेवसुरेश्वर ॥ १६ ॥ वरुणस्त्वब्रवीद्वाक्यंकंदर्पशरपीडितः ॥ इदंतेजःसमुत्स्रक्ष्येकुंभेस्मिन्देवनिर्मिते ॥ १७ ॥

क्षीरोदात्मकेनवरुणेनोपेतःसन्वरुणत्वंवरुणतादात्म्यमकारयद्भावयतिस्म यद्वामित्रोपिवरुणत्वंवरुणाधिकारमकरोदित्यर्थः एवंचमित्रतादात्म्यापन्नेनवरुणेनविसृष्टत्वात्वरुणरेतोविसर्गस्यापिपूर्वंमित्रवृतोर्वशीनिमित्तत्वाच्चवरुणरेतोपिमित्रावरुणरेतोभवतीतिमित्रावरुणजंतेजआविवेशेत्यनेननविरोधः ॥ १२ ॥ एतस्मिन्नेवकालेवरुणात्मनामित्रावस्थानकाले ॥ १३ ॥ वरुणालयेक्षीरोदे ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ इदंतेजःतद्दर्शनक्षुभितवीर्यरूपं देवनिर्मितेकुंभेपुत्रोत्पत्तिसमर्थतयाब्रह्मसृष्टे ॥ १७ ॥

त्वयि त्वन्निमित्तमित्यर्थः कृतकामः कृतकामभोगः॥१८॥१९॥कामंअधिकं मेहृदयंचित्तंत्वयिस्थितं तुभ्यंतवचभावोधिकंमयिस्थितोऽतएतदेवंभवतुकुंभेवीर्योत्सर्गोभवतु हेप्रभोदेहस्तु ममपूर्ववृतस्यमित्रस्यास्तु भावेनभोगस्त्वयासहममदेहेनभोगोमित्रेणास्त्वित्युक्तंभवति ॥२०॥ रेतस्तद्भावसंभोगक्षुभितं ॥२१॥२२॥ अवसर्जिताविसृष्टवती मामितिशेषः॥२३॥अनेनदु

एवमुत्सृज्यसुश्रोणित्वय्यहंवरवर्णिनि॥ कृतकामोभविष्यामियदिनेच्छसिसंगमं॥ १८ ॥ तस्यतल्लोकनाथस्यवरुणस्यसुभाषितं ॥ उर्वशीपरमप्री
ताश्रुत्वावाक्यमुवाचह॥ १९ ॥ काममेतद्भवत्वेवंहृदयंमेत्वयिस्थितं॥ भावश्चाप्यधिकंतुभ्यंदेहोमित्रस्यतुप्रभो॥ २० ॥ उर्वश्याएवमुक्तस्तुरेतस्तन्म
हदद्भुतं॥ ज्वलदग्निसमप्रख्यंतस्मिन्कुंभेन्यवासृजत्॥ २१ ॥ उर्वशीत्वगमत्तत्रमित्रोवैयत्रदेवता॥ तांतुमित्रःसुसंक्रुद्धउर्वशीमिदमब्रवीत्॥ २२॥
मयाऽभिमंत्रितापूर्वंकस्मात्त्वमवसर्जिता॥ पतिमन्यंवृतवतीकिमर्थंदुष्टचारिणि ॥ २३ ॥ अनेनदुष्कृतेनत्वंमत्क्रोधकलुषीकृता॥ मनुष्यलोकमा
स्थायकंचित्कालंनिवत्स्यसि॥ २४॥ बुधस्यपुत्रोराजर्षिःकाशिराजःपुरूरवाः॥ तमभ्यागच्छदुर्बुद्धेसतेभर्ताभविष्यति ॥ २५ ॥ ततःसाशापदोषेण
पुरूरवसमभ्यगात् ॥ प्रतिष्ठानेपुरूरवंबुधस्यात्मजमौरसं ॥ २६ ॥ तस्यजज्ञेततःश्रीमानायुःपुत्रोमहाबलः ॥ नहुषोयस्यपुत्रस्तुबभूवेंद्रसमद्युतिः
॥ २७॥ वज्रमुत्सृज्यवृत्रायश्रांतेथत्रिदिवेश्वरे॥ शतंवर्षसहस्राणियेनेंद्रत्वंप्रशासितं॥ २८॥ सातेनशापेनजगामभूमिंतदोर्वशीचारुदतीसुनेत्रा॥
बहूनिवर्षाण्यवसच्चसुभ्रूःशापक्षयादिंद्रसदोययौच॥ २९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषट्पंचाशःसर्गः॥५६॥
तांश्रुत्वादिव्यसंकाशांकथामद्भुतदर्शनां॥ लक्ष्मणःपरमप्रीतोराघवंवाक्यमब्रवीत्॥ १ ॥ निक्षिप्तदेहौकाकुत्स्थकथंतौद्विजपार्थिवौ॥ पुनर्देहेनसंयो
गंजग्मतुर्देवसंमतौ॥ २ ॥ तस्यतद्भाषितंश्रुत्वारामःसत्यपराक्रमः॥ तांकथांकथयामासवसिष्ठस्यमहात्मनः॥ ३ ॥

ष्कृतेन एकंपतिमंगीकृत्यतत्समयेद्वितीयवरणंसाधारणस्त्रीणामपिमहद्दुष्कृतमित्यनेनबोधितं मनुष्यलोकमास्थाय अनेनदेवरूपेणैवेतिशेषः॥२४॥२५॥पुरूरवंपुरूरवसं॥२६॥२७॥२८॥
॥२९॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरा०वा०आ०उ०षट्पंचाशःसर्गः ॥५६॥ ॥७॥ ॥अथतद्विसृष्टरेतःसकाशाद्देहोत्पत्तिप्रकारकथनं तामिति दिव्यसंकाशांदिव्यरूपां ॥१॥निक्षिप्तदे
हौविसृष्टदेहौपुनर्देहसंयोगंकथंजग्मतुः ॥२॥ कुंभेवरुणेनरेतोविसर्गउक्तः तावतादेहसिद्धिप्रश्नोत्तरंनलब्धमितिपुनःप्रश्नः तांकथांवसिष्ठस्यदेहोत्पत्तिविषयामवशिष्टांकथां ॥ ३ ॥

महात्मनोर्मित्रावरुणयोस्तेजःपूर्णः अत्रैवमाख्यायिका प्रथममुर्वशीं मित्रोदृष्ट्वातामामंत्रितवान् तयाचत्वन्निवासमागच्छामीत्युक्तस्तदावरुणलोकस्थएवमित्रस्तद्दर्शनाद्धठस्खलितंनि
जतेजःकुंभेउत्सृज्यस्वंनिवासंजगाम पश्चाद्वरुणोपितांदृष्ट्वास्खलितंतेजःकुंभेव्यसृजत् ततोमित्रनिवासंगतामित्रेणशप्ताचेति ॥४॥ नाहंसुतस्तवेति यद्यपिमित्रेणापिकुंभेरेतउत्सृष्टंतथा
पितवैकस्यपुत्रोनभवामीत्युक्त्वाऽपाक्रमत्॥५॥एवमुक्तोबीजमाह तद्धितेजइति अगस्त्योत्पत्तिहेतुभूतंमित्रस्यतेजःउर्वश्याःपूर्वमुर्वशीनिमित्तवरुणवीर्यविसर्गात्पूर्वमाहितं तस्मिन्कुंभेतस्मि
न्नेवकुंभेवारुणंतेजःसमभवत्संगतमभवत् यत्रकुंभेतत्तेजःमित्रस्यतेजआसीत् अतस्तेजोंतरसंगताद्युत्पत्तेर्नैकस्यतवसुतइत्युक्तमगस्त्येन अतएवमैत्रावरुणिरित्यगस्त्यनाम ॥६॥ तदनंतरंक

यःसकुंभोरघुश्रेष्ठतेजःपूर्णोमहात्मनोः॥ तस्मिंस्तेजोमयौविप्रौसंभूतावृषिसत्तमौ ॥ ४ ॥ पूर्वंसमभवत्तत्रअगस्त्योभगवानृषिः॥ नाहंसुतस्तवेत्यु
क्त्वामित्रंतस्मादपाक्रमत्॥ ५॥ तद्धितेजस्तुमित्रस्यउर्वश्याःपूर्वमाहितं॥ तस्मिन्समभवत्कुंभेतत्तेजोयत्रवारुणं ॥ ६ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यमि
त्रावरुणसंभवः॥ वसिष्ठस्तेजसायुक्तोजज्ञेइक्ष्वाकुदैवतं॥ ७॥ तमिक्ष्वाकुर्महातेजाजातमात्रमनिंदितं ॥ वव्रेपुरोधसंसौम्यवंशस्यास्यहितायनः
॥ ८॥ एवंत्वपूर्वदेहस्यवसिष्ठस्यमहात्मनः॥ कथितोनिर्गमःसौम्यनिमेःशृणुयथाभवत्॥ ९॥ दृष्ट्वाविदेहंराजानमृषयःसर्वएवते॥ तंचतेयाजयामा
सुर्यज्ञदीक्षांमनीषिणः॥ १० ॥ तंचदेहंनरेंद्रस्यरक्षंतिस्मद्विजोत्तमाः॥ गंधैर्माल्यैश्चवस्त्रैश्चपौरभृत्यसमन्विताः ॥ ११ ॥ ततोयज्ञेसमाप्तेतुभृगुस्तत्रेद
मब्रवीत्॥ आनयिष्यामितेचेतस्तुष्टोस्मितवपार्थिव॥ १२॥ सुप्रीताश्चसुराःसर्वेनिमेश्चेतस्तदाब्रुवन्॥ वरंवरयराजर्षेक्वतेचेतोनिरूप्यतां॥ १३॥

स्यचित्कालस्यमित्रावरुणसंभवः अत्रोपपत्तिरुक्ता वसिष्ठोजज्ञे तेजसायुक्तोमित्रावरुणयोर्दिव्यतेजसायुक्तः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अपूर्वदेहस्यनूतनदेहवतोवसिष्ठस्यनिर्गमउत्पत्तिप्रकारःक
थितः यथाभवद्वृत्तांतइतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ रक्षंतिस्मतैलकटाहेइतिशेषः ॥ ११ ॥ भृगुस्तत्रयज्ञसमाप्तिकालेइत्यर्थः इदंवक्ष्यमाणं हेपार्थिवपार्थिवदेहाभिमानिप्रत्यगात्मन् तवतु
ष्टोस्मिअतस्तेचेतोजीवंदेहेआनयिष्यामीत्यब्रवीत्॥ १२ ॥ तथासुप्रीताःसर्वेसुराश्चनिमेश्चेतआनयिष्यामइत्यब्रुवन् हेराजन्वरंवरय तेचेतःक्वनिरूप्यतांस्थाप्यतामितिचाब्रुवन् ॥ १३॥

निमेश्वेतःचेतोभिमानीप्रत्यगात्माअब्रवीत् योगवशाल्लिंगदेहेनैवेतिभावः किमब्रवीत्तदाह सर्वभूतानांनेत्रेषुदेहवर्तिसर्वस्थानेभ्यःसूक्ष्मात्मकत्वेनप्रशस्ततयात्वत्वैभवायुगपद्वसेयं ॥ १४ ॥
वायुभूतःवायुसदृशलघुभूतलिंगदेहाश्रितइत्यर्थः ॥ १५ ॥ निमिष्यंतिनिमेषधर्मंप्राप्स्यंति चक्षूंषिसर्वभूतानामितिशेषः वायुभूतेनचरतात्वयाकरणेनविश्रामार्थंत्वत्संबंधेनजायमानस्य
खेदस्यापनोदार्थमित्यर्थः॥१६॥१७॥तत्रयज्ञभूमौअरणिंनिक्षिप्यनिमेर्देहमेवारणिंकृत्वा मंत्रहोमैः पुत्रीयमंत्रपूर्वकहोमैः॥१८॥१९॥विदेहाद्विगतचेतोदेहात् अयंजनकवंशः॥२०॥२१॥

एवमुक्तःसुरैःसर्वैर्निमेश्वेतस्तदाब्रवीत्॥ नेत्रेषुसर्वभूतानांवसेयंसुरसत्तमाः ॥ १४ ॥ बाढमित्येवविबुधानिमेश्वेतस्तदाब्रुवन् ॥ नेत्रेषुसर्वभूतानां
वायुभूतश्चरिष्यसि॥ १५॥ त्वत्कृतेचनिमिष्यंतिचक्षूंषिपृथिवीपते॥ वायुभूतेनचरताविश्रामार्थंमुहुर्मुहुः॥ १६ ॥ एवमुक्तातुविबुधाःसर्वेजग्मुर्य
थागतं॥ ऋषयोपिमहात्मानोनिमेर्देहंसमाहरन्॥ १७॥ अरणिंतत्रनिक्षिप्यमथनंचक्रुरोजसा॥ मंत्रहोमैर्महात्मानःपुत्रहेतोर्निमेस्तदा ॥ १८॥ अ
रण्यांमथ्यमानायांप्रादुर्भूतोमहातपाः॥ मथनान्मिथिरित्याहुर्जननाज्जनकोभवत्॥ १९॥ यस्माद्विदेहात्संभूतोवैदेहस्तुततःस्मृतः ॥ एवंविदेहराज
श्चजनकःपूर्वकोभवत्॥ मिथिर्नाममहातेजास्तेनायंमैथिलोभवत्॥ २०॥इतिसर्वमशेषतोमयाकथितंसंभवकारणंतुसौम्य॥ नृपपुंगवशापजंद्विज
स्यद्विजशापाच्चयदद्भुतंनृपस्य॥ २१॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तपंचाशःसर्गः॥५७॥ ॥७॥ ॥एवं
ब्रुवतिरामेतुलक्ष्मणःपरवीरहा॥ प्रत्युवाचमहात्मानंज्वलंतमिवतेजसा॥ १॥ महदद्भुतमाश्चर्यंविदेहस्यपुरातनं ॥ निर्वृत्तंराजशार्दूलवसिष्ठस्यमुने
श्चह॥ २॥ निमिस्तुक्षत्रियःशूरोविशेषेणचदीक्षितः॥ नक्षमंकृतवान्राजावसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ ३ ॥ एवमुक्तस्तुतेनायंरामःक्षत्रियपुंगवः॥ उवा
चलक्ष्मणंवाक्यंसर्वशास्त्रविशारदं॥ ४॥ रामोरमयतांश्रेष्ठोभ्रातरंदीप्ततेजसं॥ नसर्वत्रक्षमावीरपुरुषेषुप्रदृश्यते॥ ५॥

इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तपंचाशःसर्गः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ अथलक्ष्मणस्यब्राह्मणंप्रतिशापायुक्तत्वशंकायांतादृशक्षमा
शीलाअपिसंतीत्याहप्रसंगाद्रामः एवंब्रुवतीति ॥ १ ॥ महदिति मुनेर्वसिष्ठस्यमुनेःसहप्रसंगइतिशेषः ॥ २ ॥ नक्षमंकृतवान् अनुचितमेवकृतवानित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

सत्वानुगंसत्वगुणानुगतं मार्गमितिशेषः पुरस्कृत्यावलंब्यतंप्रकारंनिबोध ॥ ६ ॥ पौरान्वर्धयतीतिपौरवर्धनः ॥ ७ ॥ पुरस्कृतापूजिता दैतेयीदितेःपौत्री ॥ ८ ॥ अन्यातूशनसःसुतायया
तेःपत्नीदेवयानीसातुनदयितानेष्टा ॥ ९ ॥ १० ॥ मातृकृतेनराजप्रियमातृत्वेनेतिशेषः ॥११॥१२॥१३ ॥ मामनुज्ञातुमर्हसि अग्निप्रवेशार्थमितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ इंगितमितिपाठे

सौमित्रेदुःसहोरोषोयथाक्षांतोययातिना॥ सत्वानुगंपुरस्कृत्यतन्निबोधसमाहितः॥ ६ ॥ नहुषस्यसुतोराजाययातिःपौरवर्धनः॥ तस्यभार्याद्वयंसौ
म्यरूपेणाप्रतिमंभुवि॥७॥ एकातुतस्यराजर्षेर्नाहुषस्यपुरस्कृता॥ शर्मिष्ठानामदैतेयीदुहितावृषपर्वणः॥८॥ अन्यातूशनसःपत्नीययातेःपुरुषर्षभ॥
नतुसादयिताराज्ञोदेवयानीसुमध्यमा॥ ९॥ तयोःपुत्रौतुसंभूतौरूपवंतौसमाहितौ॥शर्मिष्ठाऽजनयत्पूरुंदेवयानीयदुंतदा ॥ १० ॥ पूरुस्तुदयितोरा
ज्ञोगुणैर्मातृकृतेनच॥ ततोदुःखसमाविष्टोयदुर्मातरमब्रवीत्॥ ११॥ भार्गवस्यकुलेजातादेवस्याक्लिष्टकर्मणः॥ सहसेत्वद्दतंदुःखमवमानंचदुःसहं
॥ १२॥ आवांचसहितौदेविप्रविशावहुताशनं॥ राजातुरमतांसार्धंदैत्यपुत्र्याबहुक्षपाः ॥ १३॥ यदिवासहनीयंतेमामनुज्ञातुमर्हसि॥ क्षमत्वंनक्ष
मिष्येहंमरिष्यामिनसंशयः ॥ १४॥ पुत्रस्यभाषितंश्रुत्वापरमार्तस्यरोदतः॥ देवयानीतुसंक्रुद्धासस्मारपितरंतदा ॥ १५॥ इंगितंतदभिज्ञायदुहितु
र्भार्गवस्तदा ॥ आगतस्त्वरितंतत्रदेवयानीस्मयत्रसा ॥ १६ ॥ दृष्ट्वाचाप्रकृतिस्थांतामप्रहृष्टामचेतनां ॥ पितादुहितरंवाक्यंकिमेतदितिचाब्रवीत्
॥ १७॥ पृच्छंतमसकृत्तंवैभार्गवंदीप्तचेतसं॥ देवयानीतुसंक्रुद्धापितरंवाक्यमब्रवीत्॥ १८॥ अहमग्निंविषंतीक्ष्णमपोवामुनिसत्तम॥ भक्षयिष्येप्र
वेक्ष्येवानतुशक्ष्यामिजीवितुं॥ १९॥ नमांत्वमवजानीषेदुःखितामवमानितां॥ वृक्षस्यावज्ञयाब्रह्मंश्छिद्यंतेवृक्षजीविनः ॥ २० ॥ अवज्ञयाचरा
जर्षिःपरिभूयचभार्गव॥ मय्यवज्ञांप्रयुंक्तेहिनचमांबहुमन्यते॥ २१॥

सखेदरोषभावमित्यर्थः ईप्सितमितिपाठांतरं ॥ १६ ॥ अप्रकृतिस्थामस्वस्थां अप्रहृष्टांहर्षहीनां अचेतनांक्षुभितचित्तां ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९॥ दुःखितामपमानितांमांत्वंनजानीषेनजा
नासि अवप्रयोगोधात्वर्थमात्रेआर्षः इदंचमदवमाननंराज्ञस्त्वदवगणनमूलमेवेत्यन्यापदेशेनाह वृक्षस्येति वृक्षस्यावज्ञयात्रोटनादिलक्षणयावृक्षजीविनःवृक्षाश्रितपुष्पपत्रादयश्छिद्यं
तेनाश्यंते ॥ २० ॥ प्रकृतेकिमत्राह हेभार्गवराजर्षिस्त्वय्यवज्ञयाहेतुभूतयामांपरिभूयमय्यवज्ञांप्रयुंक्ते ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०श्रीरा०रा०वा०आ०उत्तरकांडेअष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथशापसहनमाह श्रुत्वेति जरांपलिततांउशनःप्रसा

तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाकोपेनाभिपरीवृतः॥ व्याहर्तुमुपचक्रामभार्गवोनहुषात्मजं ॥ २२ ॥ यस्मान्मामवजानीषेनाहुषत्वंदुरात्मवान्॥ वयसाजरया जीर्णःशैथिल्यमुपयास्यसि॥ २३॥ एवमुक्त्वादुहितरंसमाश्वास्यसभार्गवः॥ पुनर्जगामब्रह्मर्षिर्भवनंस्वंमहायशाः॥ २४॥सएवमुक्त्वाद्विजपुंगवाग्र्यः सुतांसमाश्वास्यचदेवयानीं॥ पुनर्ययौसूर्यसमानतेजादत्वाचशापंनहुषात्मजाय॥ २५॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तर कांडेअष्टपंचाशःसर्गः॥५८॥ ॥७॥ ॥श्रुत्वातूशनसंक्रुद्धंतदार्तोनहुषात्मजः॥ जरांपरमिकांप्राप्ययदुंवचनमब्रवीत्॥ १॥यदोत्वमसिधर्मज्ञमद र्थंप्रतिगृह्यतां॥ जरांपरमिकांपुत्रभोगैरंस्येमहायशः॥ २॥ नतावत्कृतकृत्योस्मिविषयेषुनरर्षभ॥ अनुभूयतदाकामंततःप्राप्स्याम्यहंजरां॥३॥ यदु स्तद्वचनंश्रुत्वाप्रत्युवाचनरर्षभं॥ पुत्रस्तेदयितःपूरुःप्रतिगृह्णातुवैजरां॥४॥बहिष्कृतोहमर्थेषुसन्निकर्षाच्चपार्थिव॥प्रतिगृह्णातुवैराजन्यैःसहाश्नासिभो जनं॥५॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराजापूरुमथाब्रवीत्॥ इयंजरामहाबाहोमदर्थंप्रतिगृह्यतां॥६॥ नाहुषेणैवमुक्तस्तुपूरुःप्रांजलिरब्रवीत्॥ धन्योस्म्यनुगृ हीतोस्मिशासनेस्मितवस्थितः॥ ७॥ पूरोर्वचनमाज्ञायनाहुषःपरयामुदा॥ प्रहर्षमतुलंलेभेजरांसंक्रामयच्चतां॥ ८॥ ततःसराजातरुणःप्राप्ययज्ञा न्सहस्रशः॥ बहुवर्षसहस्राणिपालयामासमेदिनीं॥ ९॥ अथदीर्घस्यकालस्यराजापूरुमथाब्रवीत्॥ आनयस्वजरांपुत्रन्यासंनिर्यातयस्वमे॥ १०॥ न्यासभूतामयापुत्रत्वयिसंक्रामिताजरा॥ तस्मात्प्रतिग्रहीष्यामितांजरांमाव्यथांकृथाः॥ ११॥ प्रीतश्चास्मिमहाबाहोशासनस्यप्रतिग्रहात्॥ त्वांचा हमभिषेक्ष्यामिप्रीतियुक्तोनराधिपं॥ १२॥

दादन्यत्रसंक्रमयोग्यांप्राप्य यदुंदेवयानीपुत्रं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ सन्निकर्षाच्चसमीपावस्थानोपलालनादिकृत्याच्चबहिष्कृतः ॥५॥६॥७॥ जरांसंक्रामयत्असंक्रामयत् योगबला दितिशेषः ॥८॥९॥१०॥ तस्मात्पूरोमयाजातःप्रतिदेहिजरांममेतिपाठेयस्मान्मयान्यासभूताजरात्वयिसंक्रामितातस्मान्मयाजातोमत्तोजातइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ प्रजार्थेप्रजानामाधिपत्यलक्षणेप्रयोजनेविफलोभवराज्याधिपत्यरहितोभवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ दुर्मतेस्तवसंतानइतिशेषः योप्यराक्षसस्तवसंतानःसोपिक्षत्रियमात्रमेवन तुसोमवंशराजपदाभिषिक्तः भवत्तुल्यदुर्विनीतत्वादितिभावः ॥ १६ ॥ आश्रमंवानप्रस्थाश्रमं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २०॥ यन्नृपिशापंनिमिर्नचक्षमेनक्षांतवान् तादृशउशनसामुक्तः शापोत्सर्गोमहाशापोययातिनाधारितः ॥ २१ ॥ एतत्तेसर्वप्रजाकार्यानवलोकनेशापःकेषांचित्तदक्षमाकेषांचित्क्षमेत्यादिकंसर्वमाख्यातं अतःकारःकृत्यंतयेषामस्तितेकारिणस्तेषांका

एवमुक्त्वासुतंपूरुंययातिर्नहुषात्मजः॥ देवयानीसुतंक्रुद्धोराजावाक्यमुवाचह॥ १३॥ राक्षसस्त्वंमयाजातःक्षत्ररूपोदुरासदः॥ प्रतिहंसिममाज्ञां त्वंप्रजार्थेविफलोभव॥ १४॥ पितरंगुरुभूतंमांयस्मात्त्वमवमन्यसे॥ राक्षसान्यातुधानांस्त्वंजनयिष्यसिदारुणान्॥ १५॥ नतुसोमकुलोत्पन्नेवंशे स्थास्यतिदुर्मतेः॥ वंशोपिभवतस्तुल्योदुर्विनीतोभविष्यति ॥ १६॥ तमेवमुक्त्वाराजर्षिःपूरुंराज्यविवर्धनं॥ अभिषेकेणसंपूज्यआश्रमंप्रविवेशह ॥ १७॥ ततःकालेनमहतादिष्टांतमुपजग्मिवान्॥ त्रिदिवंसगतोराजाययातिर्नहुषात्मजः॥ १८ ॥ पूरुश्चकारतद्राज्यंधर्मेणमहतावृतः॥ प्रतिष्ठाने पुरवरेकाशिराज्येमहायशाः॥ १९॥ यदुस्तुजनयामासयातुधानान्सहस्रशः॥ पुरेक्रौंचवनेदुर्गेराजवंशबहिष्कृते ॥ २०॥ एषतूशनसामुक्तःशापो त्सर्गोययातिना॥ धारितःक्षत्रधर्मेणयंनिमिश्चक्षमेनच ॥ २१ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंदर्शनंसर्वकारिणां ॥ अनुवर्तामहेसौम्यदोषोनस्याद्यथानृगे ॥ २२ ॥ इतिकथयतिरामेचंद्रतुल्याननेनप्रविरलतरतारंव्योमजज्ञेतदानीं॥ अरुणकिरणरक्तादिग्वभौचैवपूर्वाकुसुमरसविमुक्तंवस्त्रमागुंठितेव ॥२३॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनषष्टितमःसर्गः॥५९॥ ॥७॥ ॥एतदग्रेप्रक्षिप्ताःसर्गाः॥ ३॥

र्यापेक्षिणांसर्वेषांदर्शनमनुवर्तामहेअंगीकुर्मः यथानृगेदोषोजातस्तथादोषोममनस्यात्प्रभवेदित्येतदर्थमित्यर्थः ॥ २२ ॥ विमुक्तंयुक्तं ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामा यणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनषष्टितमःसर्गः ॥ ५९ ॥ ॥७॥ ॥ एतदुत्तरंश्वबातुराख्यानंगृध्रोलूकाख्यानंचक्वचिद्दृश्यतेतत्तीर्थकतकाद्यस्पष्टत्वेनप्रक्षि प्तमितिनव्याख्यातं ॥

ततःप्रभातेविमलेकृत्वापौर्वाह्निकींक्रियां॥ धर्मासनगतोराजारामोराजीवलोचनः ॥ १ ॥ राजधर्मानवेक्षन्वैब्राह्मणैर्नैगमैःसह ॥ पुरोधसावसिष्ठे
नऋषिणाकश्यपेनच॥ २ ॥ मंत्रिभिर्व्यवहारज्ञैस्तथान्यैर्धर्मपाठकैः ॥ नीतिज्ञैरथसभ्यैश्वराजभिःसासभावृता ॥ ३ ॥ सभायथामहेंद्रस्ययमस्य
वरुणस्यच॥ शुशुभेराजसिंहस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः॥ ४ ॥ अथरामोब्रवीत्तत्रलक्ष्मणंशुभलक्षणं॥ निर्गच्छत्वंमहाबाहोसुमित्रानंदवर्धन॥ ५॥
कार्यार्थिनश्चसौमित्रेव्याहर्तुंत्वमुपाक्रम॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वालक्ष्मणःशुभलक्षणः॥ ६ ॥ द्वारदेशमुपागम्यकार्यिणश्चाह्वयत्स्वयं॥ नकश्चिदब्रवी
त्तत्रममकार्यमिहाद्यवै॥ ७॥ नाधयोव्याधयश्चैवरामेराज्यंप्रशासति॥ पक्वसस्यावसुमतीसर्वौषधिसमन्विता॥ ८ ॥ नबालोम्रियतेतत्रनयुवानच
मध्यमः॥ धर्मेणशासितंसर्वंनचबाधाविधीयते॥ ९॥ दृश्यतेनचकार्यार्थीरामेराज्यंप्रशासति ॥ लक्ष्मणःप्रांजलिर्भूत्वारामायैवंन्यवेदयत् ॥ १०॥
अथरामःप्रसन्नात्मासौमित्रिमिदमब्रवीत्॥ भूयएवतुगच्छत्वंकार्यिणःप्रविचारय ॥ ११ ॥ सम्यक्प्रणीतयानीत्यानाधर्मोविद्यतेक्वचित् ॥ तस्मा
द्राजभयात्सर्वेरक्षंतीहपरस्परं॥ १२॥ बाणाइवमयामुक्ताइहरक्षंतिमेप्रजाः॥ तथापित्वंमहाबाहोप्रजारक्षस्वतत्परः ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तुसौमित्रि
र्निर्जगामनृपालयात् ॥ अपश्यद्द्वारदेशेवैश्वानंतावदवस्थितं ॥ १४ ॥ तमेवंवीक्षमाणोवैविक्रोशंतंमुहुर्मुहुः ॥ दृष्ट्वाथलक्ष्मणस्तंवैसपप्रच्छाथवी
र्यवान्॥ १५॥ किंतेकार्यंमहाभागब्रूहिविस्रब्धमानसः॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वासारमेयोभ्यभाषत॥ १६ ॥ सर्वभूतशरण्यायरामायाक्लिष्टकर्मणे॥
भयेष्वभयदात्रेचतस्मैवक्तुंसमुत्सहे॥ १७॥ एतच्छ्रुत्वाचवचनंसारमेयस्यलक्ष्मणः॥ राघवायतदाख्यातुंप्रविवेशालयंशुभं॥ १८॥ निवेद्यरामस्य
पुनर्निर्जगामनृपालयात्॥ वक्तव्यंयदितेकिंचित्तत्त्वंब्रूहिनृपायवै॥ १९॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वासारमेयोभ्यभाषत॥ देवागारेनृपागारेद्विजवेश्मसुवै
तथा॥ २०॥ वह्निःशतक्रतुश्चैवसूर्योवायुश्चतिष्ठति ॥ नात्रयोग्यास्तुसौमित्रेयोनीनामधमावयं॥ २१ ॥ प्रवेष्टुंनात्रशक्ष्यामिधर्मोविग्रहवान्नृपः ॥
सत्यवादीरणपटुःसर्वसत्वहितेरतः॥ २२॥ षाड्गुण्यस्यपदंवेत्तिनीतिकर्तासराघवः॥ सर्वज्ञःसर्वदर्शीचरामोरमयतांवरः॥ २३॥

ससोमःसचमृत्युश्चसयमोधनदस्तथा॥ वह्निःशतक्रतुश्चैवसूर्योवैवरुणस्तथा ॥ २४ ॥ तस्यत्वंब्रूहिसौमित्रेप्रजापालःसराघवः ॥ अनाज्ञप्तस्तुसौ
मित्रेप्रवेष्टुंनेच्छयाम्यहं॥ २५॥ आनृशंस्यान्महाभागप्रविवेशमहाद्युतिः॥ नृपालयंप्रविश्याथलक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत्॥ २६॥ श्रूयतांममविज्ञाप्यं
कौसल्यानंदवर्धन॥ यन्मयोक्तंमहाबाहोतवशासनजंविभो ॥ २७॥ श्वावैतेतिष्ठतेद्वारिकार्यार्थीसमुपागतः॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वारामोवचनम
ब्रवीत्॥ २८॥ संप्रवेशयवैक्षिप्रंकार्यार्थीयोत्रतिष्ठति॥ २९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसर्गः॥ १ ॥ ॥ ७॥
श्रुत्वारामस्यवचनंलक्ष्मणस्त्वरितस्तदा॥ श्वानमाहूयमतिमान्राघवायन्यवेदयत्॥ १ ॥ दृष्ट्वासमागतंश्वानंरामोवचनमब्रवीत्॥ विवक्षितार्थंमेब्रू
हिसारमेयनतेभयं ॥ २॥ अथापश्यततत्रस्थंरामंश्वाभिन्नमस्तकः॥ ततोदृष्ट्वासराजानंसारमेयोब्रवीद्वचः ॥ ३ ॥ राजैवकर्ताभूतानांराजाचैववि
नायकः॥ राजासुप्तेषुजागर्तिराजापालयतिप्रजाः॥ ४॥ नीत्यासुनीतयाराजाधर्मंरक्षतिरक्षिता ॥ यदानपालयेद्राजाक्षिप्रंनश्यंतिवैप्रजाः ॥ ५ ॥
राजाकर्ताचगोप्ताचसर्वस्यजगतःपिता॥ राजाकालोयुगंचैवराजासर्वमिदंजगत् ॥ ६ ॥ धारणाद्धर्ममित्याहुर्धर्मेणविधृताःप्रजाः ॥ यस्माद्धारय
तेसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरं॥ ७॥ धारणाद्विद्विषांचैवधर्मेणारंजयन्प्रजाः॥ तस्माद्धारणमित्युक्तंसधर्मइतिनिश्चयः ॥ ८ ॥ एषराजन्परोधर्मःफलवान्प्रे
त्यराघव॥ नहिधर्माद्भवेत्किंचिद्दुष्प्रापमितिमेमतिः॥ ९॥ दानंदयासतांपूजाव्यवहारेषुचार्जवं॥ एषरामपरोधर्मोरक्षणात्प्रेत्यचेहच ॥ १० ॥ त्वंप्र
माणंप्रमाणानामसिराघवसुव्रत॥ विदितश्चैवतेधर्मःसद्भिराचरितस्तुवै ॥ ११ ॥ धर्माणांत्वंपरंधामगुणानांसागरोपमः॥ अज्ञानाच्चमयाराजन्नु
क्तस्त्वंराजसत्तम॥ १२॥ प्रसादयामिशिरसानत्वंक्रोद्धुमिहार्हसि॥ शुनःसवचनंश्रुत्वाराघवोवाक्यमब्रवीत् ॥ १३ ॥ किंतेकार्यंकरोम्यद्यब्रूहिविस्र
ब्धमाचिरं ॥ रामस्यवचनंश्रुत्वासारमेयोब्रवीदिदं॥ १४॥ धर्मेणराष्ट्रंविंदेतधर्मेणैवानुपालयेत्॥ धर्माच्छरण्यतांयातिराजासर्वभयापहः॥ १५॥
इदंविज्ञाययत्कृत्यंश्रूयतांममराघव॥ भिक्षुःसर्वार्थसिद्धश्चब्राह्मणावसथेवसन्॥ १६॥ तेनदत्तःप्रहारोमेनिष्कारणमनागसः॥ एतच्छ्रुत्वातुरामेण
द्वास्थःसंप्रेषितस्तदा॥ १७॥

आनीतश्चद्विजस्तेनसर्वसिद्धार्थकोविदः॥ अथद्विजवरस्तत्ररामंदृष्ट्वामहाद्युतिः॥ १८॥ किंतेकार्यंमयारामतद्ब्रूहित्वंममानघ॥ एवमुक्तस्तुविप्रेणरा
मोवचनमब्रवीत् ॥ १९॥ त्वयादत्तःप्रहारोयंसारमेयस्यवैद्विज॥ किंतवापकृतंविप्रदंडेनाभिहतोयतः ॥ २० ॥ क्रोधःप्राणहरःशत्रुःक्रोधोमित्रमु
खोरिपुः॥क्रोधोह्यसिर्महातीक्ष्णःसर्वंक्रोधोऽपकर्षति॥ २१ ॥ तपतेयजतेचैवयच्चदानंप्रयच्छति॥ क्रोधेनसर्वंहरतितस्मात्क्रोधंविसर्जयेत्॥ २२॥
इंद्रियाणांप्रदुष्टानांहयानामिवधावतां॥ कुर्वीतधृत्यासारथ्यंसंहृत्येंद्रियगोचरं॥ २३॥ मनसाकर्मणावाचाचक्षुषाचसमाचरेत्॥ श्रेयोलोकस्यचर
तोनद्वेष्टिनचलिप्यते ॥ २४॥ नतत्कुर्यादसिस्तीक्ष्णःसर्पोवाव्याहतःपदा॥ अरिर्वानित्यसंक्रुद्धोयथात्मादुरनुष्ठितः ॥ २५॥ विनीतविनयस्यापिप्र
कृतिर्नविधीयते॥ प्रकृतिंगूहमानस्यनिश्चयेनकृतिर्ध्रुवा ॥ २६ ॥ एवमुक्तःसविप्रोवैरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ द्विजःसर्वार्थसिद्धस्तुअब्रवीद्रामसन्नि
धौ ॥ २७ ॥ मयादत्तःप्रहारोयंक्रोधेनाविष्टचेतसा॥ भिक्षार्थमटमानेनकालेविगतभैक्षके॥ २८॥ रथ्यास्थितस्त्वयंश्वावैगच्छगच्छेतिभाषितः ॥
अथस्वैरेणगच्छंस्तुरथ्यांतेविषमःस्थितः॥ २९॥ क्रोधेनक्षुधयाविष्टस्ततोदत्तोस्यराघव॥ प्रहारोराजराजेंद्रशाधिमामपराधिनं॥ ३०॥ त्वयाशस्त
स्यराजेंद्रनास्तिमेनरकाद्भयं ॥ अथरामेणसंपृष्टाःसर्वएवसभासदः ॥ ३१ ॥ किंकार्यमस्यवैब्रूतदंडोवैकोस्यपात्यतां ॥ सम्यक्प्रणिहितेदंडेप्रजा
भवतिरक्षिता ॥ ३२ ॥ भृग्वांगिरसकुत्साद्यावसिष्ठश्चसकाश्यपः ॥ धर्मपाठकमुख्याश्चसचिवानैगमास्तथा ॥ ३३ ॥ एतेचान्येचबहवःपंडिता
स्तत्रसंगताः ॥ अवध्योब्राह्मणोदंडैरितिशास्त्रविदोविदुः ॥ ३४ ॥ ब्रुवतेराघवंसर्वेराजधर्मेषुनिष्ठिताः ॥ अथतेमुनयःसर्वेराममेवाब्रुवंस्तदा
॥ ३५ ॥ राजाशास्ताहिसर्वस्यत्वंविशेषेणराघव ॥ त्रैलोक्यस्यभवान्शास्तादेवोविष्णुःसनातनः॥ ३६॥ एवमुक्तेतुतैःसर्वैःश्वावैवचनमब्रवीत्॥
यदितुष्टोसिमेरामयदिदेयोवरोमम ॥ ३७॥ प्रतिज्ञातंत्वयावीरकिंकरोमीतिविश्रुतं॥ प्रयच्छब्राह्मणस्यास्यकौलपत्यंनराधिप॥ ३८॥ कालंजरेम
हाराजकौलपत्यंप्रदीयतां ॥ एतच्छ्रुत्वातुरामेणकौलपत्येभिषेचितः ॥ ३९ ॥ प्रययौब्राह्मणोहृष्टोगजस्कंधेनसोर्चितः ॥ अथतेरामसचिवाःस्मय
मानावचोब्रुवन्॥ ४०॥

वरोयंदत्तएतस्यनायंशापोमहाद्युते॥ एवमुक्तस्तुसचिवैरामोवचनमब्रवीत्॥ ४१ ॥ नयूयंगतितत्त्वज्ञाःश्वावैजानातिकारणं ॥ अथपृष्टस्तुरामेण
सारमेयोब्रवीदिदं॥ ४२ ॥ अहंकुलपतिस्तत्रआसंशिष्टान्नभोजनः ॥ देवद्विजातिपूजायांदासीदासेषुराघव ॥ ४३ ॥ संविभागीशुभरतिर्देवद्रव्य
स्यरक्षिता॥ विनीतःशीलसंपन्नःसर्वसत्त्वहितेरतः॥ ४४॥ सोहंप्राप्तइमांघोरामवस्थामधमांगतिं॥ एवंक्रोधान्वितोविप्रस्त्यक्तधर्माहितेरतः॥४५॥
क्रुद्धोनृशंसःपरुषअविद्वांश्चाप्यधार्मिकः ॥ कुलानिपातयत्येवसप्तसप्तचराघव ॥ ४६ ॥ तस्मात्सर्वास्ववस्थासुकौलपत्यंनकारयेत् ॥ यमिच्छेन्नर
कंनेतुंसपुत्रपशुबांधवं॥ ४७॥ देवेष्वधिष्ठितंकुर्याद्गोषुतंब्राह्मणेषुच ॥ ब्रह्मस्वंदेवताद्रव्यंस्त्रीणांबालधनंचयत् ॥ ४८॥ दत्तंहरतियोभूयइष्टैःसहवि
नश्यति॥ ब्राह्मणद्रव्यमादत्तेदेवानांचैवराघव॥ ४९॥ सद्यःपततिघोरेवैनरकेवीचिसंज्ञके॥ मनसापिहिदेवस्वंब्रह्मस्वंचहरेत्तुयः॥५०॥ निरयान्नि
रयंचैवपतत्येवनराधमः ॥ तच्छ्रुत्वावचनंरामोविस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ ५१ ॥ श्वाप्यगच्छन्महातेजायतएवागतस्ततः ॥ मनस्वीपूर्वजात्यासजा
तिमात्रोपदूषितः ॥ ५२ ॥ वाराणस्यांमहाभागःप्रायंचोपविवेशह ॥ ५३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसर्गः
॥ २॥ ॥ ६३॥ ॥ ६३॥ ॥ अथतस्मिन्वनोद्देशेरम्येपादपशोभिते॥ नदीकीर्णेगिरिवरेकोकिलानेककूजिते॥ १ ॥ सिंहव्याघ्रसमा
कीर्णेनानाद्विजगणावृते॥ गृध्रोलूकौप्रवसतोबहुवर्षगणानपि ॥ २ ॥ अथोलूकस्यभवनंगृध्रःपापविनिश्चयः॥ ममेदमितिकृत्वासौकलहंतेनचा
करोत्॥ ३॥ राजासर्वस्यलोकस्यरामोराजीवलोचनः॥ तंप्रपद्यावहेशीघ्रंयस्यैतद्भवनंभवेत्॥ ४॥ इतिकृत्वामतिंतांतुनिश्चयार्थसुनिश्चितौ ॥ गृध्रो
लूकौप्रपद्येतांकोपाविष्टौह्यमर्षितौ॥ ५॥ रामंप्रपद्यतौशीघ्रंकलिव्याकुलचेतसौ॥ तौपरस्परविद्वेषात्स्पृशतश्चरणौतदा ॥ ६ ॥ अथदृष्ट्वानरेंद्रंतंगृध्रो
वचनमब्रवीत्॥ सुराणामसुराणांचप्रधानस्त्वंमतोमम॥ ७॥ बृहस्पतेश्चशुक्राच्चविशिष्टोसिमहाद्युते॥ परावरज्ञोभूतानांकांत्याचंद्रइवापरः ॥८॥
दुर्निरीक्ष्योयथासूर्योहिमवांश्चैवगौरवे॥ सागरश्चैवगांभीर्येलोकपालोयमोह्यसि॥ ९ ॥ क्षांत्याधरण्यातुल्योसिशीघ्रत्वेह्यनिलोपमः॥ गुरुस्त्वंसर्व
संपन्नःकीर्तियुक्तश्चराघव॥ १०॥

अमर्षीदुर्जयोजेतासर्वास्त्रविधिपारगः ॥ शृणुष्वममवैराम विज्ञाप्यंनरपुंगव ॥ ११ ॥ ममालयंपूर्वकृतंबाहुवीर्येणराघव ॥ उलूकोहरतेराजंस्तत्रत्वं
त्रातुमर्हसि ॥ १२ ॥ एवमुक्तेतुगृध्रेणउलूकोवाक्यमब्रवीत् ॥ सोमाच्छतक्रतोःसूर्याद्धनदाद्यमात्तथा ॥ १३ ॥ जायतेवैनृपोरामकिंचिद्भवतिमानु
षः ॥ त्वंतुसर्वमयोदेवोनारायणइवापरः ॥ १४ ॥ याचतेसौम्यताराजन्सम्यक्प्रणिहिताविभो ॥ समंचरसिचान्विष्यतेनसोमांशकोभवान् ॥ १५ ॥
क्रोधेदंडेप्रजानाथदानेपापभयापहः ॥ दाताहर्तासिगोप्तासितेनेंद्रइवनोभवान् ॥ १६ ॥ अधृष्यःसर्वभूतेषुतेजसाचानलोपमः ॥ अभीक्ष्णंतपसे
लोकांस्तेनभास्करसन्निभः ॥ १७ ॥ साक्षाद्वित्तेशतुल्योसिअथवाधनदाधिकः ॥ वित्तेशस्येवपद्माश्रीर्नित्यंतेराजसत्तम ॥ १८ ॥ धनदस्यतुकार्येण
धनदस्तेननोभवान् ॥ समःसर्वेषुभूतेषुस्थावरेषुचरेषुच ॥ १९ ॥ शत्रौमित्रेचतेदृष्टिःसमतांयातिराघव ॥ धर्मेणशासनंनित्यंव्यवहारेविधिक्रमात्
॥ २० ॥ यस्यरुष्यसिवैरामतस्यमृत्युर्विधावति ॥ गीयसेतेनवैरामयमइत्यभिविक्रमः ॥ २१ ॥ यश्चैषमानुषोभावोभवतोनृपसत्तम ॥ आनृशंस्य
परोराजासर्वेषुक्षमयान्वितः ॥ २२ ॥ दुर्बलस्यत्वनाथस्यराजाभवतिवैबलं ॥ अचक्षुषोत्तमंचक्षुरगतेःसगतिर्भवान् ॥ २३ ॥ अस्माकमपिनाथ
स्त्वंश्रूयतांममधार्मिक ॥ ममालयंप्रविष्टस्तुगृध्रोमांबाधतेनृप ॥ २४ ॥ त्वंहिदेवमनुष्येषुशास्तावैनरपुंगव ॥ एतच्छ्रुत्वातुवैरामःसचिवानाह्वयत्स्व
यं ॥ २५ ॥ धृष्टिर्जयंतोविजयःसिद्धार्थोराष्ट्रवर्धनः ॥ अशोकोधर्मपालश्चसुमंत्रश्चमहाबलः ॥ २६ ॥ एतेरामस्यसचिवाराज्ञोदशरथस्यच ॥ नीति
युक्तामहात्मानःसर्वशास्त्रविशारदाः ॥ २७ ॥ ह्रीमंतश्चकुलीनाश्चनयेमंत्रेचकोविदाः ॥ तानाहूयचधर्मात्मापुष्पकादवतीर्यच ॥ २८ ॥ गृध्रोलूकवि
वादंतंपृच्छतिस्मरघूत्तमः ॥ कतिवर्षाणिवैगृध्रतवेदंनिलयंकृतं ॥ २९ ॥ एतन्मेकारणंब्रूहियदिजानासितत्त्वतः ॥ एतच्छ्रुत्वातुवैगृध्रोभाषतेराघवं
सतं ॥ ३० ॥ इयंवसुमतीराममनुष्यैःपरितोयदा ॥ उत्थितैरावृतासर्वातदाप्रभृतिमेगृहं ॥ ३१ ॥ उलूकश्चाब्रवीद्रामंपादपैरुपशोभिता ॥ यदेयंपृथि
वीराजंस्तदाप्रभृतिमेगृहं ॥ एतच्छ्रुत्वातुवैरामःसभासदमुवाचह ॥ ३२ ॥ नसासभायत्रनसंतिवृद्धावृद्धानतेयेनवदंतिधर्मं ॥ नासौधर्मोयत्रनसत्यम ॥८७॥
स्तिनतत्सत्यंयच्छलेनानुविद्धं ॥ ३३ ॥

येतुसभ्याःसदाज्ञात्वातूष्णींध्यायंतआसते ॥ यथाप्राप्तंनब्रुवतेतेसर्वेनृतवादिनः ॥ ३४ ॥ जानन्नवाब्रवीत्प्रश्नान्कामात्क्रोधाद्भयात्तथा ॥ सहस्रंवारु
णान्पाशानात्मनिप्रतिमुंचति ॥ ३५ ॥ तेषांसंवत्सरेपूर्णेपाशएकःप्रमुच्यते ॥ तस्मात्सत्येनवक्तव्यंजानतासत्यमंजसा ॥ ३६ ॥ एतच्छ्रुत्वातुसचि
वाराममेवाब्रुवंस्तदा ॥ उलूकःशोभतेराजन्नतुगृध्रोमहामते ॥ ३७ ॥ त्वंप्रमाणंमहाराजराजाहिपरमागतिः ॥ राजमूलाःप्रजाःसर्वाराजाधर्मःस
नातनः ॥ ३८ ॥ शास्तानृणांनृपोयेषांतेनगच्छंतिदुर्गतिं ॥ वैवस्वतेनमुक्तास्तुभवंतिपुरुषोत्तमाः ॥ ३९ ॥ सचिवानांवचःश्रुत्वारामोवचनमब्रवी
त् ॥ श्रूयतामभिधास्यामिपुराणेयदुदाहृतं ॥ ४० ॥ द्यौःसचंद्रार्कनक्षत्रासपर्वतमहावना ॥ सलिलार्णवसंपूर्णात्रैलोक्यंसचराचरं ॥ ४१ ॥ एकए
वतदात्यासीद्युक्तोमेरुरिवापरः ॥ पुराभूःसहलक्ष्म्याचविष्णोर्जठरमाविशत् ॥ ४२ ॥ तांनिगृह्यमहातेजाःप्रविश्यसलिलार्णवं ॥ सुष्वापदेवोभूता
त्मावहून्वर्षगणानपि ॥ ४३ ॥ विष्णौसुप्तेतदाब्रह्माविवेशजठरंततः ॥ रुद्धस्रोतंतुतंज्ञात्वामहायोगीसमाविशत् ॥ ४४ ॥ नाभ्यांविष्णोःसमुत्पन्नेप
द्मेहेमविभूषिते ॥ सतुनिर्गम्यवैब्रह्मायोगीभूत्वामहाप्रभुः ॥ ४५ ॥ सिसृक्षुःपृथिवींवायुंपर्वतान्समहीरुहान् ॥ तदंतरेप्रजाःसर्वाःसमनुष्यसरीसृपाः
॥ ४६ ॥ जरायुजांडजाःसर्वाःसससर्जमहातपाः ॥ तत्रश्रोत्रमलोत्पन्नःकैटभोमधुनासह ॥ ४७ ॥ दानवौतौमहावीर्यौघोररूपौदुरासदौ ॥ दृष्ट्वाप्र
जापतिंतत्रक्रोधाविष्टौबभूवतुः ॥ ४८ ॥ वेगेनमहतातत्रस्वयंभुवमधावतां ॥ दृष्ट्वास्वयंभुवामुक्तोरावोवैविकृतस्तदा ॥ ४९ ॥ तेनशब्देनसंप्रा
प्तौदानवौहरिणासह ॥ अथचक्रप्रहारेणसूदितौमधुकैटभौ ॥ ५० ॥ मेदसाप्लावितासर्वापृथिवीचसमंततः ॥ भूयोविशोधितातेनहरिणालोकधा
रिणा ॥ ५१ ॥ शुद्धांवैमेदिनींतांतुवृक्षैःसर्वामपूरयत् ॥ ओषध्यःसर्वसस्यानिनिष्पद्यंतपृथग्विधाः ॥ ५२ ॥ मेदोगंधातुधरणीमेदिनीत्यभिसंज्ञि
ता ॥ तस्मान्नगृध्रस्यगृहमुलूकस्येतिमेमतिः ॥ ५३ ॥ तस्माद्गृध्रस्तुदंड्योवैपापोहर्तापरालयं ॥ पीडांकरोतिपापात्मादुर्विनीतोमहानयं ॥ ५४ ॥ अ
थाशरीरिणीवाणीअंतरिक्षात्प्रबोधिनी ॥ मावधीरामगृध्रंत्वंपूर्वंदग्धंतपोबलात् ॥ ५५ ॥ कालगौतमदग्धोयंप्रजानाथोनरेश्वर ॥ ब्रह्मदत्तेतिनाम्नैष
शूरःसत्यव्रतःशुचिः ॥ ५६ ॥

अथलवणासुरपीडितऋषीणांरामसमीपागमनं तयोरिति एवंसंवदतोःप्रतिदिवसंधर्मसंवादंकुर्वतोस्तत्पूर्वंप्रजारक्षणंकुर्वतोरितियावत् वासंतिकीवसंतकालभवानिशाप्राप्ता कालांतरेइति

गृहंत्वस्यागतोविप्रोभोजनंप्रत्यमार्गत ॥ साग्रंवर्षशतंचैवभोक्तव्यंनृपसत्तम ॥ ५७॥ ब्रह्मदत्तःसवैतस्यपाद्यमर्घ्यंस्वयंनृपः ॥ हार्दंचैवाकरोत्तस्यभो
जनार्थंमहाद्युतेः ॥ ५८ ॥ मांसमस्याभवत्तत्र आहारेतुमहात्मनः ॥ अथक्रुद्धेनमुनिनाशापोदत्तोस्यदारुणः ॥ ५९ ॥ गृध्रस्त्वंभववैराजन्मामैनंत्वथ
सोब्रवीत् ॥ प्रसादंकुरुधर्मज्ञ अज्ञानान्ममहाव्रत ॥ ६० ॥ शापस्यांतंमहाभागक्रियतांवैममानघ ॥ तदज्ञानकृतंमत्वाराजानंमुनिरब्रवीत् ॥ ६१ ॥ उ
त्पत्स्यतिकुलेराज्ञांरामोनाममहायशाः ॥ इक्ष्वाकूणांमहाभागोराजाराजीवलोचनः ॥ ६२ ॥ तेनस्पृष्टोविपापस्त्वंभवितानरपुंगव ॥ स्पृष्टोरामेणत
च्छ्रुत्वानरेंद्रःपृथिवीपतिः ॥ ६३ ॥ गृध्रत्वंत्यक्तवान्राजादिव्यगंधानुलेपनः ॥ पुरुषोदिव्यरूपोभूदुवाचेदंचराघवं ॥ ६४ ॥ साधुराघवधर्मज्ञत्वत्प्रसा
दादहंविभो ॥ विमुक्तोनरकाद्घोराच्छापस्यांतःकृतस्त्वया ॥ ६५ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रा०वा०आ०उ०एतदंतंप्रक्षिप्ताःसर्गाः ॥ ३ ॥ ॥ ७१ ॥
तयोःसंवदतोरेवंरामलक्ष्मणयोस्तदा ॥ वासंतिकीनिशाप्राप्तानशीतानचघर्मदा ॥ १ ॥ ततःप्रभातेविमलेकृतपूर्वाह्णिकक्रियः ॥ अभिचक्रामकाकु
त्स्थोदर्शनंपौरकार्यवित् ॥ २ ॥ ततःसुमंत्रस्त्वागम्यराघवंवाक्यमब्रवीत् ॥ एतेप्रतिहताराजन्द्वारितिष्ठंतितापसाः ॥ ३ ॥ भार्गवंच्यवनंचैवपुरस्कृत्य
महर्षयः ॥ दर्शनंतेमहाराजचोदयंतिकृतत्वराः ॥ ४॥ प्रीयमाणानरव्याघ्रयमुनातीरवासिनः ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारामःप्रोवाचधर्मवित् ॥ ५॥ प्रवेश्यं
तांमहाभागाभार्गवप्रमुखाद्विजाः॥ राज्ञस्त्वाज्ञांपुरस्कृत्यद्वास्थोमूर्ध्नाकृतांजलिः ॥६॥ प्रवेशयामासतदातापसान्सुदुरासदान् ॥ शतंसमधिकंतत्रदी
प्यमानंस्वतेजसा ॥ ७॥ प्रविष्टंराजभवनंतापसानांमहात्मनां ॥ तेद्विजाःपूर्णकलशैःसर्वतीर्थांबुसत्कृतैः ॥ ८ ॥

शेषः इदंकालवचनंऋषिकार्योचितत्वप्रदर्शनार्थं ॥ १ ॥ दर्शनमभिचक्राम प्रजादर्शनेयत्स्थानेतत्स्थानंदर्शनमभिचक्रामजगाम॥२॥ प्रतिहताः द्वारिनिरुद्धाइत्यर्थः ॥३॥ भृगुगोत्रा
पत्यंच्यवनंपुरस्कृत्यहेमहाराजतवदर्शनंप्रत्यस्मांश्चोदयंतिप्रेरयंति ॥ ४ ॥ ५ ॥ भार्गवप्रमुखाःच्यवनप्रमुखाः ॥ ६ ॥ समधिकंकिंचिदधिकंशतं ॥ ७ ॥ पूर्णकलशैरुपलक्षिताः ॥ ८ ॥

फलमूलंगृहीत्वारामस्याभ्याहरन् ॥ ९ ॥ १० ॥ उपविश्यतां एषुभवद्भिरितिशेषः ॥ ११ ॥ रुचिराख्यासुरुचिरशोभासु ॥ १२ ॥ किंकरोमिकिंकुर्यां सर्वकामकरःसर्वाभीष्टसाधकः
॥ १३ ॥ हृदिस्थितं हृत्पुंडरीकप्रदेशेस्थितमित्यर्थः ॥ १४ ॥ साधुकारः साधुसाध्वितिशब्दप्रयोगः ॥ १५ ॥ तवैवोपपन्नंत्वय्येवेदृशंवचोयुक्तंनान्यतःनान्यस्य ॥ १६ ॥ कार्यस्यगौर

गृहीत्वाफलमूलंचरामस्याभ्याहरन्बहु ॥ प्रतिगृह्यतुतत्सर्वंरामःप्रीतिपुरस्कृतः ॥ ९ ॥ तीर्थोदकानिसर्वाणिफलानिविविधानिच ॥ उवाचचमहाबा
हुःसर्वानेवमहामुनीन् ॥ १० ॥ इमान्यासनमुख्यानियथार्हमुपविश्यतां ॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वासर्वएवमहर्षयः ॥ ११ ॥ बृसीषुरुचिराख्यासुनिषेदुः
कांचनीषुते ॥ उपविष्टानृषींस्तत्रदृष्ट्वापरपुरंजयः ॥ प्रयतःप्रांजलिर्भूत्वाराघवोवाक्यमब्रवीत् ॥ १२॥ किमागमनकार्यंवःकिंकरोमिसमाहितः ॥ आ
ज्ञाप्योहंमहर्षीणांसर्वकामकरःसुखं ॥ १३ ॥ इदंराज्यंचसकलंजीवितंचहृदिस्थितं ॥ सर्वमेतद्द्विजार्थंमेसत्यमेतद्ब्रवीमिवः ॥ १४ ॥ तस्यतद्वचनंश्रु
त्वासाधुकारोमहानभूत् ॥ ऋषीणामुग्रतपसांयमुनातीरवासिनां ॥ १५ ॥ ऊचुश्चैवमहात्मानोहर्षेणमहताऽन्विताः ॥ उपपन्नंनरश्रेष्ठतवैवभुविनान्यतः
॥ १६ ॥ बहवःपार्थिवाराजन्नतिक्रांतामहाबलाः ॥ कार्यस्यगौरवंमत्वाप्रतिज्ञांनाभ्यरोचयन् ॥ १७ ॥ त्वयापुनर्ब्राह्मणगौरवादियंकृताप्रतिज्ञात्व
नवेक्ष्यकारणं ॥ ततश्चकर्तास्यसिनात्रसंशयोमहाभयात्त्रातुमृषींस्त्वमर्हसि ॥ १८ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडे
षष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ब्रुवद्भिरेवमृषिभिःकाकुत्स्थोवाक्यमब्रवीत् ॥ किंकार्यंब्रूतमुनयोभयंतावदपैतुवः ॥ १ ॥ तथाब्रुवतिकाकुत्स्थे
भार्गवोवाक्यमब्रवीत् ॥ भयानांशृणुयन्मूलंदेशस्यचनरेश्वर ॥ २ ॥ पूर्वंकृतयुगेराजन्दैतेयःसुमहामतिः ॥ लोलापुत्रोभवज्ज्येष्ठोमधुर्नाममहासुरः ॥ ३॥
ब्रह्मण्यश्चशरण्यश्चबुद्ध्याचपरिनिष्ठितः ॥ सुरैश्चपरमोदारैःप्रीतिस्तस्यातुलाभवत् ॥ ४ ॥

वंमत्वातच्छ्रवणादुत्तरमपिकरिष्यामीतिप्रतिज्ञांनाभ्यरोचयन्नकुर्वंति अशक्यत्वेनेतिभावः भवांस्त्वर्थमश्रुत्वैवप्रतिज्ञातवानित्याश्चर्यं ॥ १७ ॥ तदाह त्वयेति ॥१८ ॥ ॥ इतिश्रीरामा
भिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ अथऋषिभिःस्वकार्यनिवेदनं एवंब्रुवद्भिः भयत्राणमितिशेषः ऋषिभिःप्रेरि
तइतिशेषः किंकार्यंकिंजन्यभयत्राणंकार्यमित्यर्थः ॥ १ ॥ देशस्यचास्माकंभयानांयन्मूलंतच्छृणु ॥ २ ॥ लोलायाःपुत्रोलोलापुत्रः ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ विनिष्कृष्यतच्छक्तिमाकृष्य ॥ ६ ॥ यतस्त्वयामत्प्रसादकरोधर्मःकृतोऽतआयुधंददामि ॥ ७ ॥ यावन्नविरुध्येःविरोधंनकुर्याः अन्यथानाशमदर्शनं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

समधुर्वीर्यसंपन्नोधर्मेचसुसमाहितः ॥ बहुमानाच्चरुद्रेणदत्तस्तस्याद्भुतोवरः ॥ ५ ॥ शूलंशूलाद्विनिष्कृष्यमहावीर्यंमहाप्रभं ॥ ददौमहात्मासुप्रीतो
वाक्यंचैतदुवाचह ॥ ६ ॥ त्वयायमतुलोधर्मोमत्प्रसादकरःशुभः ॥ प्रीत्यापरमयायुक्तोददाम्यायुधमुत्तमं ॥ ७ ॥ यावत्सुरैश्चविप्रैश्चनविरुध्येर्महासु
र ॥ तावच्छूलंतवेदंस्यादन्यथानाशमेष्यति ॥ ८ ॥ यश्चमामभियुंजीतयुद्धायविगतज्वरः ॥ तंशूलोभस्मसात्कृत्वापुनरेष्यतितेकरं ॥ ९ ॥ एवंरुद्राद्वरं
लब्ध्वाभूयएवमहासुरः ॥ प्रणिपत्यमहादेवंवाक्यमेतदुवाचह ॥ १० ॥ भगवन्ममवंशस्यशूलमेतदनुत्तमं ॥ भवेत्तुसततंदेवसुराणामीश्वरोह्यसि
॥ ११ ॥ तंब्रुवाणंमधुंदेवःसर्वभूतपतिःशिवः ॥ प्रत्युवाचमहादेवोनैतदेवंभविष्यति ॥ १२ ॥ माभूत्तेविफलावाणीमत्प्रसादकृताशुभा ॥ भवतःपुत्र
मेकंतुशूलमेतद्भविष्यति ॥ १३ ॥ यावत्करस्थःशूलोयंभविष्यतिसुतस्यते ॥ अवध्यःसर्वभूतानांशूलहस्तोभविष्यति ॥ १४ ॥ एवंमधुर्वरंलब्ध्वादे
वात्सुमहदद्भुतं ॥ भवनंसोऽसुरश्रेष्ठःकारयामाससुप्रभं ॥ १५ ॥ तस्यपत्नीमहाभागाप्रियाकुंभीनसीतिया ॥ विश्वावसोरपत्यंसाप्यनलायांमहाप्रभा
॥ १६ ॥ तस्याःपुत्रोमहावीर्योलवणोनामदारुणः ॥ बाल्यात्प्रभृतिदुष्टात्मापापान्येवसमाचरत् ॥ १७ ॥ तंपुत्रंदुर्विनीतंतुदृष्ट्वाक्रोधसमन्वितः ॥ मधुः
सशोकमापेदेनचैनंकिंचिदब्रवीत् ॥ १८ ॥ सविहायइमंलोकंप्रविष्टोवरुणालयं ॥ शूलंनिवेश्यलवणेवरंतस्मैन्यवेदयत् ॥ १९ ॥ सप्रभावेणशूल
स्यदौरात्म्येनात्मनस्तथा ॥ संतापयतिलोकांस्त्रीन्विशेषेणचतापसान् ॥ २० ॥

॥ १२ ॥ मत्प्रसादकृतामत्प्रसादजसंतोषोक्ता भविष्यतिप्राप्स्यति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ कुंभीनसीमाल्यवत्सुतायाअनलायाःसुताराबणस्वसापूर्वंमधुनाहृतेत्युक्ता तदेवाहानलाया
मिति कुंभीनसीपितरमाह विश्वावसोरिति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वरंयावच्छूलंतवहस्तेतावदवध्यत्वंतवेत्येवंरूपंवरदत्तांतंन्यवेदयत् ॥ १९ ॥ २० ॥

त्वंप्रमाणं यथोचितकरणेइतिशेषः ॥२१॥२२॥२३॥ भयजंभयजनके ॥२४॥ ॥इतिश्रीरा॰श्रीरामी॰रा॰वा॰आ॰उत्तरकांडेएकषष्टितमःसर्गः॥६१॥ ॥७॥ ॥ अथशत्रुघ्नस्य
तद्वधार्थंप्रेषणं तथोक्तेइति परित्राणमिच्छामइत्युक्ते ॥ १ ॥ यथावद्वधेयाद्दृगाहारादिनाऽवर्धततन्निवेदयामासुः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ततोंतराणि अन्यान्यपीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ क

एवंप्रभावोलवणःशूलंचैवतथाविधं ॥ श्रुत्वाप्रमाणंकाकुत्स्थत्वंहिनःपरमागतिः ॥ २१ ॥ बहवःपार्थिवारामभयार्तैर्ऋषिभिःपुरा ॥ अभयंयाचिता
वीरत्रातारंनचविद्महे ॥ २२ ॥ तेवयंरावणंश्रुत्वाहतंसबलवाहनं ॥ त्रातारंविद्महेतातनान्यंभुविनराधिपं ॥ तत्परित्रातुमिच्छामोलवणाद्भयपीडिता
न् ॥ २३ ॥ इतिरामनिवेदितंतुतेभयजंकारणमुत्थितंचयत् ॥ विनिवारयितुंभवान्क्षमःकुरुतंकाममहीनविक्रम ॥ २४ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रा॰वा॰
आ॰उ॰एकषष्टितमःसर्गः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तथोक्तेतानृषीन्रामःप्रत्युवाचकृतांजलिः ॥ किमाहारःकिमाचारोलव
णःक्वचवर्तते ॥ १ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाऋषयःसर्वएवते ॥ ततोनिवेदयामासुर्लवणोववृधेयथा ॥ २ ॥ आहारःसर्वसत्वानिविशेषेणचतापसाः ॥
आचारोरौद्रतानित्यंवासोमधुवनेतथा ॥ ३ ॥ हत्वाबहुसहस्राणिसिंहव्याघ्रमृगांडजान् ॥ मानुषांश्चैवकुरुतेनित्यमाहारमाह्निकं ॥ ४ ॥ ततोंतराणि
सत्वानिखादतेसमहाबलः ॥ संहारेसमनुप्राप्तेव्यादितास्यइवांतकः ॥ ५ ॥ तच्छ्रुत्वाराघवोवाक्यमुवाचसमहामुनीन् ॥ घातयिष्यामितद्रक्षोव्यपग
च्छतुवोभयं ॥ ६ ॥ प्रतिज्ञायतदातेषांमुनीनामुग्रतेजसां ॥ सभ्रातॄन्सहितान्सर्वानुवाचरघुनंदनः ॥ ७ ॥ कोहंतालवणंवीरःकस्यांशःसविधीयतां ॥
भरतस्यमहाबाहोःशत्रुघ्नस्यचधीमतः ॥ ८ ॥ राघवेणैवमुक्तस्तुभरतोवाक्यमब्रवीत् ॥ अहमेनंवधिष्यामिममांशःसविधीयतां ॥ ९ ॥ भरतस्यवचः
श्रुत्वाधैर्यशौर्यसमन्वितं ॥ लक्ष्मणावरजस्तस्थौहित्वासौवर्णमासनं ॥ १० ॥ शत्रुघ्नस्त्वब्रवीद्वाक्यंप्रणिपत्यनराधिपं ॥ कृतकर्मामहाबाहुर्मध्यमोरघुनं
दन ॥ ११ ॥ आर्येणहिपुराशून्यात्वयोध्यापरिपालिता ॥ संतापंहृदयेकृत्वाआर्यस्यागमनंप्रति ॥ १२ ॥

स्यांशइतिपृष्ट्वास्वयमेवनिश्चिनोति भरतस्येति लक्ष्मणेनमयाचरावणवधवल्लवणवधोभरतशत्रुघ्नाभ्यांकार्यइतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ आसनंहित्वाआसनादुत्थायेत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥
पूर्वंत्वद्वियोगदुःखितस्यभरतस्यपुनरपिक्लेशायप्रेषणमयुक्तमित्याशयेनाहार्येणेति आर्येणत्वयाशून्यायोध्याभरतेनपालिता आर्यस्यागमनंप्रतितावत्पर्यंतं ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रेष्येविशिष्यभरतस्यनियोज्ये ॥ १५ ॥ १६ ॥ यद्यवेक्षसे अक्लेशनीयत्वेनेतिशेषः तदाभरतंनिवेशयात्रैवस्थापयेत्यर्थः निवेशनेनूतननगरनिवेशनेत्वंसमर्थः ॥ १७ ॥ मधोर्नगरेत्वामभिषेक्ष्यामीतियदुक्तंतत्रहेतुमाह योहीति निवेशनेनगरे ॥ १८ ॥ नृपंतत्रउत्पादितवंशनृपराज्ये ॥ १० ॥ उत्तरंनवक्तव्यं लवणंहत्वात्वत्समीपएवमयास्थेयमित्यादिनवाच्यमित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ विधिमंत्रपुरस्कृतंविधिनामंत्रेणपुरस्कृतं ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्विषष्टितमःसर्गः

दुःखानिचबहूनीहअनुभूतानिपार्थिव ॥ शयानोदुःखशय्यासुनंदिग्रामेमहायशाः ॥ १३ ॥ फलमूलाशनोभूत्वाजटीचीरधरस्तथा ॥ अनुभूयेदृशंदुः
खमेषराघवनंदनः ॥ १४ ॥ प्रेष्येमयिस्थितेराजन्नभूयःक्लेशमाप्नुयात् ॥ तथाब्रुवतिशत्रुघ्नेराघवःपुनरब्रवीत् ॥ १५ ॥ एवंभवतुकाकुत्स्थक्रियतांम
मशासनं ॥ राज्येत्वामभिषेक्ष्यामिमधोस्तुनगरेशुभे ॥ १६ ॥ निवेशयमहाबाहोभरतंयद्यवेक्षसे ॥ शूरस्त्वंकृतविद्यश्चसमर्थश्चनिवेशने ॥ १७ ॥
नगरंयमुनाजुष्टंतथाजनपदान्शुभान् ॥ योहिवंशंसमुत्पाद्यपार्थिवस्यनिवेशने ॥ १८ ॥ नविधत्तेनृपंतत्रनरकंसहिगच्छति ॥ सत्वंहत्वामधुसुतंलव
णंपापनिश्चयं ॥ १९ ॥ राज्यंप्रशाधिधर्मेणवाक्यंमेयद्यवेक्षसे ॥ उत्तरंचनवक्तव्यंशूरवाक्यांतरेमम ॥ २० ॥ बालेनपूर्वजस्याज्ञाकर्तव्यानात्रसंशयः ॥
अभिषेकंचकाकुत्स्थप्रतीच्छस्वममोद्यतं ॥ २१ ॥ वसिष्ठप्रमुखैर्विप्रैर्विधिमंत्रपुरस्कृतं ॥ २२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ०द्विषष्टितमःसर्गः
॥६२॥ ॥ ॥ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणपरांव्रीडामुपागमत् ॥ शत्रुघ्नोवीर्यसंपन्नोमंदंमंदमुवाचह ॥ १ ॥ अधर्मंविद्मकाकुत्स्थअस्मिन्न
र्थेनरेश्वर ॥ कथंतिष्ठत्सुज्येष्ठेषुकनीयानभिषिच्यते ॥ २ ॥ अवश्यंकरणीयंचशासनंपुरुषर्षभ ॥ तवचैवमहाभागशासनंदुरतिक्रमं ॥ ३ ॥

॥ ६२ ॥ ॥ ॥ ॥ अथरामेणस्वसन्निधावेवमधुराज्येशत्रुघ्नमभिषिच्यलवणवधोपायोपदेशपूर्वकंतद्वधार्थंदिव्यास्त्रप्रदानं एवमिति परांव्रीडांअनुचितराज्याभिषेकोक्तिश्रवणजां लज्जामतएवमंदंमंदमुवाच ॥ १ ॥ तदेवाह अधर्ममिति विद्मवेद्मि अस्मिन्नित्येतद्विशदयन्नधर्महेतुमाह कथमिति कनीयानभिषिच्यते नकथमपीत्यर्थः अतएवाधर्मइत्यर्थः ॥ २ ॥ तवशासनंचावश्यंकरणीयंयतस्तवशासनंवेदशासनवदुरतिक्रमंअतिक्रमितुमशक्यं एवंचोभयतःपाशारज्जुरियंमेजातेत्यर्थः ॥ ३ ॥

ज्येष्ठेविद्यमानेकनिष्ठाभिषेकोऽधर्मस्तथाज्येष्ठवाक्याकरणंचाधर्मइतित्वयाकथमवगतंतत्राह त्वत्तइति सद्गुरोस्त्वत्तःश्रुतिभ्यश्चममैवंश्रवणमितिभावः एवमधर्मसंकटप्राप्तिरपिमेस्वदोषमूलेत्याह नोत्तरंहीति मध्यमेभ्रातरिभरतेघोरंलवणंहंतास्मीतिप्रतिजानतिसतिहियस्मान्मयाज्येष्ठवचनमुल्लंघ्योत्तरंनवाच्यंनवक्तुंयोग्यं तद्वचस्तिरस्काररूपत्वात् ॥ ४ ॥ तथापिमृधेयुद्धे घोरंलवणंहंतास्मीत्येतद्दुर्वचोव्याहृतंतस्यास्यदुरुक्तस्यफलभूताइयंदुर्गतिर्ज्येष्ठातिक्रमहेतुनानिरयप्रापकाभिषेकप्राप्तिस्तत्प्रापकत्वद्वाक्यातिक्रमप्राप्तिर्वाजातेतिशेषः ॥ ५ ॥ अतिभीडावशादुक्तमेवपुनर्वदति उत्तरंहीति ज्येष्ठेनभरतेनत्वयावाभिहितेउत्तरंनवक्तव्यंवक्तुमनर्हमेव किंचतन्मूलकंत्वयाऽधर्मसहितमतएवपरलोकविवर्जितमभिषेकशासनंकृतं तच्चदुरतिक्र

त्वत्तोमयाश्रुतंवीरश्रुतिभ्यश्चमयाश्रुतं ॥ नोत्तरंहिमयावाच्यंमध्यमेप्रतिजानति ॥ ४ ॥ व्याहृतंदुर्वचोघोरंहंतास्मिलवणंमृधे ॥ तस्यैवंमेदुरुक्तस्य
दुर्गतिःपुरुषर्षभ ॥ ५ ॥ उत्तरंनहिवक्तव्यंज्येष्ठेनाभिहितेपुनः ॥ अधर्मसहितंचैवपरलोकविवर्जितं ॥ ६ ॥ सोहंद्वितीयंकाकुत्स्थनवक्ष्यामीतिचोत्तरं ॥
माद्वितीयेनदंडोवैनिपतेन्मयिमानद ॥ ७ ॥ कामकारोह्यहंराजंस्तवास्मिपुरुषर्षभ ॥ अधर्मंजहिकाकुत्स्थमत्कृतेरघुनंदन ॥ ८ ॥ एवमुक्तेतुशूरेणश
त्रुघ्नेनमहात्मना ॥ उवाचरामःसंहृष्टोभरतंलक्ष्मणंतथा ॥ ९ ॥ संभारानभिषेकस्यआनयध्वंसमाहिताः ॥ अद्यैवपुरुषव्याघ्रमभिषेक्ष्यामिराघवं ॥ १० ॥
पुरोधसंचकाकुत्स्थनैगमान्ऋत्विजस्तथा ॥ मंत्रिणश्चैवतान्सर्वानानयध्वंममाज्ञया ॥ ११ ॥ राज्ञःशासनमाज्ञायतथाऽकुर्वन्महारथाः ॥ अभिषेकस
मारंभंपुरस्कृत्यपुरोधसं ॥ १२ ॥ प्रविष्टाराजभवनंराजानोब्राह्मणास्तथा ॥ ततोभिषेकोववृधेशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ १३ ॥

ममितिशेषः ॥ ६ ॥ यदेवमतःसोहंभरतोक्तेःप्रथमंकृतोत्तरवचनःहेकाकुत्स्थतवज्येष्ठस्योक्तेरभिषेकंप्रतीच्छेत्यस्याःद्वितीयमुत्तरमितिहेतोर्नवक्ष्यामि कुतस्तत्राह माद्वितीयेनेति यथाभरतेजिगमिषत्यहंगमिष्यामीत्युत्तरेणप्रथमेनराज्याभिषेकापत्तिरूपोदंडःपतितस्तथेदानींत्वयाभिषेकंप्रतीच्छेत्युक्तेतदनंगीकारोत्तरेणद्वितीयेनममदंडोमानिपतेदिति ॥ ७ ॥ यदेवमतोहेराजन्नहमस्यतवकामकारोऽभीष्टनियोगकर्तास्मियतोऽतोहेरघुनंदनमत्कृतेमदनुष्ठितेराज्याभिषेकस्वीकारेऽधर्मंजहिममाधर्मसंबंधोयथानभवेत्तथाकुरु इहामुत्रसर्वलोकस्यमय्यन्याय्यकारित्वबुद्धिपरिहर ॥ ८ ॥ एवमुक्तेस्वातंत्र्यंविहायाभिषेकांगीकारवाक्यउक्ते ॥ ९ ॥ आनयध्वमितिबहुवचनंसुमंत्राद्यभिप्रायेण ॥ १० ॥ ११ ॥ अभिषेकसमारंभंअभिषेकोपकरणवंतंपुरोधसंपुरस्कृत्य ॥ १२ ॥ राजानःक्षत्रियाब्राह्मणाश्चराजभवनंप्रविष्टाः ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ आशंसुःआशशंसुःनिश्चितवंतः तेजःशत्रुसंहारोचितबलवीर्यं ॥ १८ ॥ अयंशरोदीयतइतिशेषः ॥ १९ ॥ शरस्यामोघत्वहेतुमाह स्रष्टइति स्वयंभूर्जन्म रहितःअजितोविष्णुर्यदाप्रलयकालेमहार्णवेशेते यंतदासुराअसुराश्चनापश्यन् कैमुतिकन्यायेनसर्वभूतादृश्यः महार्णवेशयनंचवायुरूपेण प्रजापतिर्वायुर्भूत्वाचरेदितिश्रुतेरितिकतकः तेनविष्णुनासाक्षादयंशरोत्तमःस्रष्टः ॥ २० ॥ तदाकिमर्थंतत्स्रष्टिस्तत्राह स्रष्टइति त्रीन्लोकान्स्रष्टुकामेनभगवताहिरण्यगर्भेणतस्याःस्रष्टेर्मधुकैटभयोःसर्वरक्षसांचसकाशाद्विघातेविघ्ने प्राप्तेतयोर्दुरात्मनोर्विनाशार्थंक्रोधाभिभूतेनायंशरःस्रष्टः सत्यसंकल्पत्वाच्चानेनतौहतौ स्रष्टःक्रोधाभिभूतेनप्रभोसर्वदुरात्मनोरितिपाठेअभिषिक्तत्वाच्छत्रुघ्नसंबोधनंप्रभोइति ॥ २१ ॥

संप्रहर्षकरःश्रीमान्राघवस्यपुरस्यच ॥ अभिषिक्तस्तुकाकुत्स्थोबभौचादित्यसन्निभः ॥ १४ ॥ अभिषिक्तःपुरास्कंदःसेंद्रैरिवदिवौकसैः ॥ अभिषिक्तेतुशत्रुघ्नेरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ १५ ॥ पौराःप्रमुदिताश्चासन्ब्राह्मणाश्चबहुश्रुताः ॥ कौसल्याचसुमित्राचमंगलंकेकयीतथा ॥ १६ ॥ चक्रुस्ताराजभवनेयाश्चान्याराजयोषितः ॥ ऋषयश्चमहात्मानोयमुनातीरवासिनः ॥ १७ ॥ हतंलवणमाशंसुःशत्रुघ्नस्याभिषेचनात् ॥ ततोभिषिक्तंशत्रुघ्नमंकमारोप्यराघवः ॥ उवाचमधुरांवाणींतेजस्तस्याभिपूरयन् ॥ १८ ॥ अयंशरस्त्वमोघस्तेदिव्यःपरपुरंजयः ॥ अनेनलवणंसौम्यहंतासिरघुनंदन ॥ १९ ॥ स्रष्टःशरोयंकाकुत्स्थयदाशेतेमहार्णवे ॥ स्वयंभूरजितोदिव्योयंनापश्यन्सुरासुराः ॥ २० ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांतेनायंहिशरोत्तमः ॥ स्रष्टःक्रोधाभिभूतेनविनाशार्थंदुरात्मनोः ॥ २१ ॥ मधुकैटभयोर्वीरविघातेसर्वरक्षसां ॥ स्रष्टुकामेनलोकांस्त्रींस्तौचानेनहतौयुधि ॥ २२ ॥ तौहत्वाजनभोगार्थंकैटभंतुमधुंतथा ॥ अनेनशरमुख्येनततोलोकांश्चकारसः ॥ २३ ॥ नायंमयाशरःपूर्वंरावणस्यवधार्थिना ॥ मुक्तःशत्रुघ्नभूतानांमहान्ह्रासोभवेदिति ॥ २४ ॥ यच्चतस्यमहच्छूलंत्र्यंबकेणमहात्मना ॥ दत्तंशत्रुविनाशायमधोरायुधमुत्तमं ॥ २५ ॥

॥ २२ ॥ उपसंहरति तौहत्वेति जनभोगार्थंजनानांभोग्यभोगस्थानादिसंपादनद्वाराभोगसिद्ध्यर्थंलोकांश्चकार निष्प्रत्यूहंससर्जेत्यर्थः अनेनस्वस्यविष्णुत्वंदृढीकृतं ॥ २३ ॥ नायंमुक्तस्तत्रहेतुर्लोकानांह्रासोभवेदिति अल्पलक्ष्येमहास्त्रप्रयोगेणतन्मात्रहननेनशाम्यतिकिंतुभूतानिसंहरति अतोभूतदययानक्षिप्तइतिभावः अनेनरावणादपिलवणस्यमहाबलत्वेनदिव्यशरपर्याप्तविषयत्वमुक्तं ॥ २४ ॥ अथनिकुंभिलायांसमाप्तयागस्येंद्रजितइवगृहीतशूलस्यतस्यदुर्जयत्वान्निकुंभिलानिरोधमिवपुरप्रवेशनिरोधमुपदिशति यच्चतस्येत्यादि मधोर्दत्तमित्यन्वयः ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ आयुधविनाकृतंआयुधरहितं युध्यस्वेतिशेषः तत्प्रकारमाह अप्रविष्टमिति पुरमप्रविष्टंप्रतीक्षन्पूर्वमेवद्वारितिष्ठ ॥ २८ ॥ उक्तमेवार्थंदार्ढ्यायस्पष्टमाहाप्रविष्टंचेति ॥ २९ ॥ यदित्वेवमुक्तरीत्याकृतमनुष्ठितंभवतितदाऽवश्यंविनाशमुपयास्यति ॥ ३० ॥ विपर्ययःपरिहारः ननुकिमनेननिर्बंधेन बाणेनशूलंछित्वातमपिहनिष्यामितत्राह श्रीमतइति कृत्यंशूलमाहात्म्यंदुरतिक्रमंअतिक्रमितुमशक्यं शक्तावप्यनुचितंचेत्यर्थः ईश्वरकृतमर्यादापालनार्थमेवास्मदवतारादितिभावः॥३१॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०बा०आ०उ०त्रिषष्टितमः

तत्सन्निक्षिप्यभवनेपूज्यमानंपुनःपुनः ॥ दिशःसर्वाःसमासाद्यप्राप्नोत्याहारमुत्तमं ॥ २६ ॥ यदातुयुद्धमाकांक्षन्कश्चित्समाह्वयेत् ॥ तदाशूलंगृहीत्वातुभस्मरक्षःकरोतिहि ॥ २७ ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलतमायुधविनाकृतं ॥ अप्रविष्टंपुरंपूर्वंद्वारितिष्ठधृतायुधः ॥ २८ ॥ अप्रविष्टंचभवनंयुद्धायपुरुषर्षभ ॥ आह्वयेथामहाबाहोततोहंतासिराक्षसं ॥ २९ ॥ अन्यथाक्रियमाणेतुअवध्यःसभविष्यति ॥ यदित्वेवंकृतंवीरविनाशमुपयास्यति ॥ ३० ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंशूलस्यचविपर्ययः ॥ श्रीमतःशितिकंठस्यकृत्यंहिदुरतिक्रमं ॥ ३१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिषष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥एवमुक्त्वाचकाकुत्स्थंप्रशस्यचपुनःपुनः ॥ पुनरेवापरंवाक्यमुवाचरघुनंदनः ॥ १ ॥ इमान्यश्वसहस्राणिचत्वारिपुरुषर्षभ ॥ रथानांद्विसहस्रेचगजानांशतमुत्तमं ॥ २ ॥ अंतरापणवीथ्यश्चनानापण्योपशोभिताः ॥ अनुगच्छंतुकाकुत्स्थंतथैवनटनर्तकाः ॥ ३ ॥ हिरण्यस्यसुवर्णस्यनियुतंपुरुषर्षभ ॥ आदायगच्छशत्रुघ्नपर्याप्तधनवाहनः ॥ ४ ॥ बलंचसुभृतंवीरहृष्टपुष्टमनुद्धतं ॥ संभाषासंप्रदानेनरंजयस्वनरोत्तम ॥ ५ ॥

सर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथशत्रुघ्नप्रस्थानं एवमिति प्रशस्यस्तुत्वा ॥ १ ॥ २ ॥ अंतरानगरमध्यवर्तिन्योयाआपणवीथ्योवीथिस्थावणिजःनानाविधैःपण्यैःक्रयविक्रयार्हद्रव्यैरुपशोभिताःयुक्ताःअनुगच्छंतु नानावर्णोपशोभिताइतिपाठेनानावर्णैर्ब्राह्मणादिभिरुपशोभिताइत्यर्थइतिकतकः पण्येतिपाठएवयुक्तः नटाःवाक्यार्थाभिनयकर्तारः नर्तकाःपदार्थाभिनयकर्तारः ॥ ३ ॥ सुवर्णस्यउत्कृष्टवर्णस्य नियुतंलक्षमित्येके दशलक्षमित्यन्ये पर्याप्तधनवाहनः जीवनपर्याप्तधनःयुद्धपर्याप्तवाहनइत्यर्थः ॥ ४ ॥ बलंसुभृतंहृष्टंतुष्टंअतएवत्वय्यनुद्धतंयथाभवतितथाकुरु वेतनादिप्रदानेनेत्यर्थः किंचसंभाषायाःसम्यग्वचनस्यसंप्रदानेनोक्त्यारंजयतत् ॥ ५ ॥

किमेवंबलादरेणतत्राह नह्यर्थाइति यत्ररिपुसंकटेभृत्यास्तिष्ठंतितत्रार्थादयोनतिष्ठंतीत्येतेसर्वेआवर्तव्याइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ननुकिंसेनयातर्हिलवणेनयोत्स्यामिनेत्याहातइति अतोऽयोध्या
याइदानीमेवमहतींचमूंप्रस्थाप्यएकएवत्वंमधुनोवनंमधोर्वनंगच्छ अयंभावः सुखेनजाह्नवीतरणायग्रीष्मकालएवप्रस्थायजाह्नवीमुत्तीर्यकिंचित्कालंतत्रस्थित्वातद्बलंतत्रैवसंस्थाप्य
स्वयमेकएवमधुवनंप्राप्यवर्षाप्रादुर्भावेलवणंजहीति ॥ ७ ॥ तदेवाह यथेति अशंकितंत्वदागमनशंकारहितंयथातथागच्छेः ॥ ८ ॥ तस्यलवणस्यान्योऽशंकिततयातदुपरोधकव्यतिरि

नह्यर्थास्तत्रतिष्ठंतिनदारानचबांधवाः ॥ सुप्रीतोभृत्यवर्गस्तुयत्रतिष्ठतिराघव ॥ ६ ॥ अतोऽद्यजनाकीर्णांप्रस्थाप्यमहतींचमूं ॥ एकएवधनुष्पाणिर्ग
च्छत्वंमधुनोवनं ॥ ७ ॥ यथात्वांनप्रजानातिगच्छंतंयुद्धकांक्षिणं ॥ लवणस्तुमधोःपुत्रस्तथागच्छेरशंकितं ॥ ८ ॥ नतस्यमृत्युरन्योस्तिकश्चिद्धिपुरुषर्ष
भ ॥ दर्शनंयोभिगच्छेतसवध्योलवणेनहि ॥ ९ ॥ सग्रीष्मअपयातेतुवर्षारात्रउपागते ॥ हन्यास्त्वंलवणंसौम्यसहिकालोस्यदुर्मतेः ॥ १० ॥ महर्षीस्तु
पुरस्कृत्यप्रयांतुतवसैनिकाः ॥ यथाग्रीष्मावशेषेणतरेयुर्जाह्नवीजलं ॥ ११ ॥ तत्रस्थाप्यबलंसर्वंनदीतीरेसमाहितः ॥ अग्रतोधनुषासार्धंगच्छत्वं
लघुविक्रम ॥ १२ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणशत्रुघ्नस्तान्महाबलान् ॥ सेनामुख्यान्समानीयततोवाक्यमुवाचह ॥ १३ ॥ एतेवोगणितावासायत्रतत्रनिव
त्स्यथ ॥ स्थातव्यंचाविरोधेनयथाबाधानकस्यचित् ॥ १४ ॥ तथातांस्तुसमाज्ञाप्यप्रस्थाप्यचमहद्बलं ॥ कौसल्यांचसुमित्रांचकैकेयींचाभ्यवादयत्
॥ १५ ॥ रामंप्रदक्षिणीकृत्यशिरसाभिप्रणम्यच ॥ लक्ष्मणंभरतंचैवप्रणिपत्यकृतांजलिः ॥ १६ ॥

क्तोमृत्युर्नास्तीत्येतदुपपादयति दर्शनमिति युद्धाकांक्षीसमायातीतितत्कर्तृकज्ञानविषयोयोभवेदित्यर्थः ॥ ९ ॥ वसंतेप्रस्थितस्यापियुद्धकालोनायमित्याह सइति वर्षारात्रेवर्षाकाले
वर्षासुकेपियुद्धार्थंनयतंतइतिनिर्भयोनिःशूलएवचरत्यतःसएवास्यवधकालइतिभावः ॥ १० ॥ तर्हिनेदानींगंतव्यमित्याशंक्यतद्देशेकार्यांतरसाधनार्थमेवप्रथमतःशनैःसेनामात्रगमनं
कार्यमित्याह महर्षीनिति ॥ ११ ॥ तत्रजाह्नवीपरतीरे अग्रतःततःपरभूतेमार्गे धनुषासार्धं नान्येनबलेनेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ एतेप्रसिद्धावोयुष्माकंवासागणिताएवसंति यत्रयत्रवा ॥९२॥
सेवरस्यथतत्रतत्राविरोधेनस्थातव्यं तदेवाह यथेति इदंसैनिकान्प्रतिवाक्यं ॥ १४ ॥ अनेनकेवलसेनैवप्रस्थिताशत्रुघ्नस्तुपश्चादयोध्यातएकलएवगमिष्यतीतिज्ञायते ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥१७॥१८॥ ॥ इतिश्रीरामा०श्रीरा०रा०त्रा०आ०उ०चतुःषष्टितमःसर्गः ॥६४॥ ॥ ७ ॥ ॥अथसेनाप्रस्थानोत्तरंमासमात्रमयोध्यायामुषित्वापश्चादेकाकिनोगच्छतःशत्रुघ्नस्य
मार्गवशाद्वाल्मीक्याश्रमप्राप्तिः प्रस्थाप्येति मासमात्रोषितः अयोध्यायामितिशेषः पथ्येकएवासहायएवजगाम ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ दारुणां लवणाधिष्ठितत्वात् ॥ ४ ॥ ५ ॥ इदमाश्र

पुरोहितंवसिष्ठंचशत्रुघ्नःप्रयतात्मवान् ॥ रामेणचाभ्यनुज्ञातःशत्रुघ्नःशत्रुतापनः ॥ प्रदक्षिणमथोकृत्वानिर्जगाममहाबलः ॥ १७ ॥ निर्याप्यसेनामथ
सोग्रतस्तदागजेंद्रवाजिप्रवरौघसंकुलां ॥ उपास्यमानःसनरेंद्रपार्श्वतःप्रतिप्रयातोरघुवंशवर्धनः ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ
दिकाव्येउत्तरकांडेचतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ प्रस्थाप्यचबलंसर्वंमासमात्रोषितःपथि ॥ एकएवाशुशत्रुघ्नोजगामत्वरितंतदा ॥ १ ॥
द्विरात्रमंतरेशूरउष्यराघवनंदनः ॥ वाल्मीकेराश्रमंपुण्यमगच्छद्वासमुत्तमं ॥ २ ॥ सोभिवाद्यमहात्मानंवाल्मीकिंमुनिसत्तमं ॥ कृतांजलिरथोभूत्वा
वाक्यमेतदुवाचह ॥ ३ ॥ भगवन्वस्तुमिच्छामिगुरोःकृत्यादिहागतः ॥ श्वःप्रभातेगमिष्यामिप्रतीचींदारुणांदिशं ॥ ४ ॥ शत्रुघ्नस्यवचःश्रुत्वाप्रहस्यमु
निपुंगवः ॥ प्रत्युवाचमहात्मानंस्वागतंतेमहायशः ॥ ५ ॥ स्वमाश्रममिदंसौम्यराघवाणांकुलस्यवै ॥ आसनंपाद्यमर्घ्यंचनिर्विशंकःप्रतीच्छमे ॥ ६ ॥
प्रतिगृह्यतदापूजांफलमूलंचभोजनं ॥ भक्षयामासकाकुत्स्थस्तृप्तिंचपरमांगतः ॥ ७ ॥ सभुक्त्वाफलमूलंचमहर्षितमुवाचह ॥ पूर्वायज्ञविभूतीयंक
स्याश्रमसमीपतः ॥ ८ ॥ तत्तस्यभाषितंश्रुत्वावाल्मीकिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ शत्रुघ्नशृणुयस्येदंबभूवायतनंपुरा ॥ ९ ॥ युष्माकंपूर्वकोराजासौदासस्तस्यभू
पतेः ॥ पुत्रोवीर्यसहोनामवीर्यवानतिधार्मिकः ॥ १० ॥ सबालएवसौदसोमृगयामुपचक्रमे ॥ चंचूर्यमाणंददृशेसशूरोराक्षसद्वयं ॥ ११ ॥ शार्दू
लरूपिणौघोरौमृगान्बहुसहस्रशः ॥ भक्षमाणावसंतुष्टौपर्याप्तिंनैवजग्मतुः ॥ १२ ॥ सतुतौराक्षसौदृष्ट्वानिर्मृगंचवनंकृतं ॥ क्रोधेनमहताविष्टोजघा
नैकंमहेषुणा ॥ १३ ॥ विनिपात्यतमेकंतुसौदासःपुरुषर्षभः ॥ विज्वरोविगतामर्षोहतंरक्षोऽभ्युदैक्षत ॥ १४ ॥

मंराघवाणांकुलस्यस्वमेवस्वीयमेव ॥ ६ ॥ ७ ॥ पूर्वायज्ञविभूतीयमित्यार्षःसंधिः आश्रमसमीपतःपूर्वापूर्वप्रदेशेदृश्यमानापुरातकीचेयंयज्ञविभूतिर्यूपादियज्ञोपकरणसमृद्धिःकस्ययज
मानस्येत्यर्थः ॥ ८ ॥ यस्ययजमानस्येदमायतनंबभूवतच्छृणु ॥ ९ ॥ १० ॥ चंचूर्यमाणंमुहुर्मुहुश्चरंतं ॥ ११ ॥ १२ ॥ निर्मृगंकृतंवनंचदृष्ट्वेत्यनुकर्षः ॥ १३ ॥ १४ ॥

तस्यहतस्यरक्षसःसहायंसहायभूतमात्मनंनिरीक्षमाणंतंराजानंदृष्ट्वासंतापमकरोत् ॥ १५ ॥ १६ ॥ कालपर्यायेयोगेनबहुकालानंतरंप्राप्यराज्यप्रापककर्मवशेन मित्रसहोराजाभवत्
वीर्यसहस्यैवमित्रसहइतिनामांतरं ॥ १७ ॥ अस्याश्रमेतिलुमषष्ठीकं अस्याश्रमस्यसमीपतोराजायज्ञंयजतेस्म ॥ १८ ॥ गणायुतइत्यत्राकूमश्लेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

निरीक्षमाणंतंदृष्ट्वासहायंतस्यरक्षसः॥ संतापमकरोद्घोरंसौदासंचेदमब्रवीत्॥ १५ ॥ यस्मादनपराधंतंसहायंममजघ्निवान्॥ तस्मात्तवापिपापि
ष्ठप्रदास्यामिप्रतिक्रियां॥ १६॥ एवमुक्त्वातुतद्रक्षस्तत्रैवांतरधीयत ॥ कालपर्याययोगेनराजामित्रसहोऽभवत्॥ १७ ॥ राजापियजतेयज्ञमस्या
श्रमसमीपतः ॥ अश्वमेधंमहायज्ञंतंवसिष्ठोप्यपालयत्॥ १८ ॥ तत्रयज्ञोमहानासीद्बहुवर्षगणायुतः ॥ समृद्धःपरयालक्ष्म्यादेवयज्ञसमोऽभवत्
॥ १९ ॥ अथावसानेयज्ञस्यपूर्ववैरमनुस्मरन्॥ वसिष्ठरूपीराजानमितिहोवाचराक्षसः॥ २० ॥ अद्ययज्ञावसानांतेसामिषंभोजनंमम॥ दीयतामि
तिशीघ्रंवैनात्रकार्याविचारणा॥ २१ ॥ तच्छ्रुत्वाव्याहृतंवाक्यंरक्षसाब्रह्मरूपिणा॥ सूदान्संस्कारकुशलानुवाचपृथिवीपतिः ॥ २२॥ हविष्यंसामिषं
स्वादुयथाभवतिभोजनं॥ तथाकुरुतशीघ्रंवैपरितुष्येद्यथागुरुः॥ २३॥शासनात्पार्थिवेंद्रस्यसूदःसंभ्रांतमानसः॥तच्चरक्षःपुनस्तत्रसूदवेषमथाकरोत्
॥ २४ ॥ समानुषमथोमांसंपार्थिवायन्यवेदयत्॥ इदंस्वादुहविष्यंचसामिषंचान्नमाहृतं॥२५॥ सभोजनंवसिष्ठायपत्न्यासार्धमुपाहरत्॥ मदयंत्या
नरश्रेष्ठसामिषंरक्षसाहृतं॥ २६॥ ज्ञात्वातदामिषंविप्रोमानुषंभोजनागतं ॥ क्रोधेनमहताविष्टोव्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ २७ ॥ यस्मात्त्वंभोजनंराजन्म
मैतद्दातुमिच्छसि॥ तस्माद्भोजनमेतत्तेभविष्यतिनसंशयः॥ २८॥ ततःक्रुद्धस्तुसौदासस्तोयंजग्राहपाणिना ॥ वसिष्ठंशप्तुमारेभेभार्याचैनमवारय
त्॥ २९॥ राजन्प्रभुर्यतोस्माकंवसिष्ठोभगवानृषिः॥ प्रतिशप्तुंनशक्तस्त्वंदेवतुल्यंपुरोधसं॥ ३० ॥

॥ २३ ॥ संभ्रांतमानसः अभूदितिशेषः पाकत्वरयेतिशेषः सूदवेषमिति तत्रमहानसेसूदांतरवेषंगृहीत्वामुख्यसूदेनपाकसमयेमानुषंमांसंप्राक्षिपदितिशेषः ॥ २४॥ अथानंतरंसूदवेषो
राक्षसःपार्थिवायमानुषमांसंपक्वंन्यवेदयत् इदमन्नंसिद्धमितिनिवेदनप्रकारः ॥ २५ ॥ राजापिसामिषंमानुषमप्यमानुषंतद्धविष्यमित्येवविज्ञायपत्न्यासार्धंवसिष्ठायोपाहरत् ॥ २६ ॥ ॥ ९३ ॥
मानुषमामिषंभोजनागतंज्ञात्वा भोजनरसवशेनेतिभावः ॥ २७ ॥ एतद्भोजनंमानुषामिषभोजनं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ वसिष्ठंशुद्धवसिष्ठं ब्रह्मरूपिणामायावसिष्ठेनयदुक्तंसामिषभोजनप्रार्थनं ॥ ३३ ॥ तद्रक्षसाविकृतंकृतमितिशेषः एतद्राजवचनंश्रुत्वापुनर्वसिष्ठःप्रोवाच ॥ ३४॥ ३५ ॥
द्वादशवर्षाणिकालोव्यतीतश्चेदितिशेषः अतीतंत्वकंराजत्वंचनशापभोगकालेस्मरिष्यसि ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ कल्माषपादइतिमित्रसहस्यैवनामांतरं ॥ ३८ ॥ विवेश शत्रुघ्नःस्वमुमितिशे

ततःक्रोधमयंतोयंतेजोबलसमन्वितं॥ व्यसर्जयतधर्मात्माततःपादौसिषेचच॥ ३१ ॥ तेनास्यराज्ञस्तौपादौतदाकल्माषतांगतौ॥ तदाप्रभृतिराजा
सौसौदासःसुमहायशाः॥ ३२॥ कल्माषपादःसंवृत्तःख्यातश्चैवतथानृपः॥ सराजासहपत्न्यावैप्रणिपत्यमुहुर्मुहुः॥ पुनर्वसिष्ठंप्रोवाचयदुक्तंब्रह्मरू
पिणा॥ ३३॥ तच्छ्रुत्वापार्थिवेंद्रस्यरक्षसाविकृतंचतत्॥ पुनःप्रोवाचराजानंवसिष्ठःपुरुषर्षभं॥३४॥ मयारोषपरीतेनयदिदंव्याहृतंवचः॥ नैतच्छ
क्यंवृथाकर्तुंप्रदास्यामिचतेवरं ॥ ३५॥ कालोद्वादशवर्षाणिशापस्यांतोभविष्यति॥ मत्प्रसादाच्चराजेंद्रअतीतंनस्मरिष्यसि ॥ ३६॥ एवंसराजातं
शापमुपभुज्यारिसूदनः॥ प्रतिलेभेपुनाराज्यंप्रजाश्चैवान्वपालयत्॥ ३७॥ तस्यकल्माषपादस्ययज्ञस्यायतनंशुभं॥ आश्रमस्यसमीपेस्मिन्यन्मांपृ
च्छसिराघव॥ ३८॥ तस्यतांपार्थिवेंद्रस्यकथांश्रुत्वासुदारुणां॥ विवेशपर्णशालायांमहर्षिमभिवाद्यच॥ ३९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मी
कीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचषष्टितमःसर्गः॥ ६५॥ ॥ ७॥ ॥यामेवरात्रिंशत्रुघ्नःपर्णशालांसमाविशत्॥ तामेवरात्रिंसीतापिप्रसूतादारक
द्वयं॥ १ ॥ ततोर्धरात्रसमयेबालकामुनिदारकाः॥ वाल्मीकेःप्रियमाचख्युःसीतायाःप्रसवंशुभं॥ २॥ भगवन्रामपत्नीसाप्रसूतादारकद्वयं॥ ततोर
क्षांमहातेजःकुरुभूतविनाशिनीं॥ ३॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वामहर्षिःसमुपागमत्॥ बालचंद्रप्रतीकाशौदेवपुत्रौमहौजसौ ॥ ४॥ जगामतत्रहृष्टात्मादद
र्शचकुमारकौ॥ भूतघ्नींचाकरोत्ताभ्यांरक्षांरक्षोविनाशिनीं॥ ५॥

षः ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०पंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५॥ ॥ ७॥ ॥ अथशत्रुघ्नस्यतद्दिनेएवसीताप्रसवज्ञानपूर्वकमृषिभिःसहमधुवनप्रस्थानं
यामेवेति यस्यांरात्र्यांप्रसूताप्रसूतवती ॥ १ ॥ मुनिदारकाःमुनिपुत्राः ॥ २ ॥ भूतविनाशिनींचतुःषष्टिबालग्रहविनाशिनीं ॥ ३ ॥ देवपुत्रौतत्सदृशौ द्रष्टुमितिशेषः ॥ ४ ॥ ५॥

भूतग्रहरक्षोविनाशिनींचरक्षामकरोदित्युक्तंतत्प्रकारमाह कुशमुष्टिमिति कुशमुष्टिलवंचोपादायरक्षांप्रददौ लूनकुशानामग्रभागःकुशमुष्टिरित्युच्यतेतेषामधोभागोलवइति तत्रकतिपयसाग्रकुशान्गृहीत्वामध्येद्विधाच्छित्वातदग्राधोभागाभ्यांक्रमाज्ज्येष्ठकनिष्ठयोःप्रमार्जनफलकंतद्रूपंरक्षादानंवृद्धानांस्त्रीणांहस्तेइतिबोध्यं ॥ ६ ॥ निर्मार्जनीयोनिर्मार्जनार्होयतोजातस्ततोस्यकुशइतिनामभविष्यतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ ताभ्यां तयोर्मध्येइत्यर्थः सलवेनकुशाधोभागमुष्टिनावृद्धाभिर्निर्मार्जनीयः सूतीगृहेऋषेःप्रवेशाभावाद्वृद्धाभिरिति सलवेतिनामतोभविष्यतीतिशेषः जातकर्मणएवाद्यदिवसेकर्तव्यतानतुनामकरणस्यापीतिभविष्यतीतिशेषपूरणं ॥ ८ ॥ यमजातकौयमलौ ॥ ९ ॥ समाहितावृद्धास्तामुनिहस्तात्मुनिनादीयमानांरक्षांजगृहुः ॥ १० ॥ गोत्रनामचगोत्रंचनामच तत्रनाम्नःकरिष्यमाणत्वेनश्रवणं रामस्यसंकीर्तनं भगवन्रामपत्नीसाप्रसूतेतिमुनिदारकवचनश्रवणात् ॥ ११ ॥ ततस्तच्छ्रवणानंतरं पर्णशालांसीतायाःप्रसवपर्णशालांगत्वामातर्दिष्ट्यादैवयोगेनतेपुत्रजन्मेतिशेषइत्यब्रवीदित्यर्थइतिकतकः पर्णशालांगतोरात्रौदिष्ट्यादिष्ट्येतिचाब्रवीदितिपाठेस्वपर्णशालास्थःसर्वमिदंश्रुत्वास्वात्मन्येवभाव्यंभाव्यमित्यब्रवीदित्यर्थः आद्यपाठेपिवाल्मीकिदत्तपर्णशालांपूर्वमेवगत्वास्थितस्ततःश्रवणानंतरंमातर्भाग्येनेदंतवपुत्रजन्मेतिस्वात्मन्येवाब्रवीदित्यर्थोवक्तुंशक्यः रामानुज्ञांविनारामत्यक्तसंभाषणस्यानौचित्यादितितीर्थः ॥ १२ ॥ वार्षिकीवर्षाकालिकी तथापिश्रावणीश्रावणमासीया दीर्घतरापिलघुविक्रमाशीघ्रगमनाव्यतीता ॥ १३ ॥ मुनिंवाल्मीकिं ॥ १४ ॥

कुशमुष्टिमुपादायलवंचैवतुसद्विजः ॥ वाल्मीकिःप्रददौताभ्यांरक्षांभूतविनाशिनीं ॥ ६ ॥ यस्तयोःपूर्वजोजातःसकुशैर्मन्त्रसत्कृतैः ॥ निर्मार्जनीयस्तुतदाकुशइत्यस्यनामतत् ॥ ७ ॥ यश्चावरोभवेत्ताभ्यांलवेनसुसमाहितः ॥ निर्मार्जनीयोवृद्धाभिर्लवेतिचसनामतः ॥ ८ ॥ एवंकुशलवौनाम्नातावुभौयमजातकौ ॥ मत्कृताभ्यांचनामभ्यांख्यातियुक्तौभविष्यतः ॥ ९ ॥ तारक्षांजगृहुस्तांचमुनिहस्तात्समाहिताः ॥ अकुर्वंश्चततोरक्षांतयोर्विगतकल्मषाः ॥ १० ॥ तथातांक्रियमाणांचवृद्धाभिर्गोत्रनामच ॥ संकीर्तनंचरामस्यसीतायाःप्रसवौशुभौ ॥ ११ ॥ अर्धरात्रेतुशत्रुघ्नःशुश्रावसुमहत्प्रियं ॥ पर्णशालांततोगत्वामातर्दिष्ट्येतिचाब्रवीत् ॥ १२ ॥ तदातस्यप्रहृष्टस्यशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ व्यतीतावार्षिकीरात्रिःश्रावणीलघुविक्रमा ॥ १३ ॥ प्रभातेसुमहावीर्यःकृत्वापौर्वाह्णिकींक्रियां ॥ मुनिंप्रांजलिरामंत्र्यययौपश्चान्मुखःपुनः ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ सतत्रयमुनातीरे यत्तुगंगातीरइतिकतकस्तत्पूर्वापरसंदर्भविरुद्धं ॥ १६ ॥ सकांचनाद्यैरिति कांचनेतिच्यवनस्यनामांतरं सभार्गवाद्यैरितिपाठांतरं ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषट्षष्टितमःसर्गः ॥६६॥ ॥७॥ ॥ अथरात्र्यामिति प्रवृत्तायांजातायां लवणबलंशूलबलं पूर्वंशूलेनविनाशिताश्वकेइतिप्रच्छेतिसंबंधः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अस्यशूलस्यलवणस्य चासंख्येयानिकर्माणियानिसंतितेषुइक्ष्वाकुवंशप्रभवेमांधातरियन्महत्कर्मास्यवृत्तंतच्छृणुष्व ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ शक्रस्यार्धासनेनार्धराज्येनचयुक्तःपार्थिवोराजाभूत्वासुरगणैर्वंद्यमानःस्थास्येइतिप्रतिज्ञांकृत्वादिवमध्यरोहत राजेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ तावत्त्वयमानुषेएवलोकेसर्वात्मनाराजानासि सत्वंपृथिवीमेववश्यामकृत्वाकथमिहदेवराज्यमिच्छसि ॥ १० ॥ यदिसमग्रामेदिनीतेतववशेभविष्यतितदादेवराज्यंकुरुष्व ॥ ११ ॥ १२ ॥

सगत्वायमुनातीरंसप्तरात्रोषितःपथि ॥ ऋषीणांपुण्यकीर्तीनामाश्रमेवासमभ्ययात् ॥ १५ ॥ सतत्रमुनिभिःसार्धंभार्गवप्रमुखैर्नृपः ॥ कथाभिरभिरूपाभिर्वासंचक्रेमहायशाः ॥ १६ ॥ सकांचनाद्यैर्मुनिभिःसमेतैरघुप्रवीरोरजनींतदानीं ॥ कथाप्रकारैर्बहुभिर्महात्माविरामयामासनरेंद्रसूनुः ॥ १७ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथरात्र्यांप्रवृत्तायांशत्रुघ्नोभृगुनंदनं ॥ पप्रच्छच्यवनंविप्रंलवणस्ययथाबलं ॥ १ ॥ शूलस्यचबलंब्रह्मन्केचपूर्वंविनाशिताः ॥ अनेनशूलमुख्येनद्वंद्वयुद्धमुपागताः ॥ २ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ प्रत्युवाचमहातेजाश्च्यवनोरघुनंदनं ॥ ३ ॥ असंख्येयानिकर्माणियान्यस्यरघुनंदन ॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवेयद्वृत्तंतच्छृणुष्वमे ॥ ४ ॥ अयोध्यायांपुराराजायुवनाश्वसुतोबली ॥ मांधाताइतिविख्यातस्त्रिषुलोकेषुवीर्यवान् ॥ ५ ॥ सकृत्वापृथिवींकृत्स्नांशासनेपृथिवीपतिः ॥ सुरलोकमितोजेतुमुद्योगमकरोन्नृपः ॥ ६ ॥ इंद्रस्यचभयंतीव्रंसुराणांचमहात्मनां ॥ मांधातरिकृतोद्योगेदेवलोकजिगीषया ॥ ७ ॥ अर्धासनेनशक्रस्यराज्यार्धेनचपार्थिवः ॥ वंद्यमानःसुरगणैःप्रतिज्ञामध्यरोहत ॥ ८ ॥ तस्यपापमभिप्रायंविदित्वापाकशासनः ॥ सांत्वपूर्वमिदंवाक्यमुवाचयुवनाश्वजं ॥ ९ ॥ राजात्वंमानुषेलोकेनतावत्पुरुषर्षभ ॥ अकृत्वापृथिवींवश्यांदेवराज्यमिहेच्छसि ॥ १० ॥ यदिवीरसमग्रातेमेदिनीनिखिलावशे ॥ देवराज्यंकुरुष्वेहसभृत्यबलवाहनः ॥ ११ ॥ इंद्रमेवंब्रुवाणंतंमांधातावाक्यमब्रवीत् ॥ क्वमेशक्रप्रतिहतंशासनंपृथिवीतले ॥ १२ ॥

नतेज्ञां नतेआज्ञामित्यर्थः संधिरार्षः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ चिरायमाणेविलंबंकुर्वाणे ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अथश्रुतशूलबलंप्रतिस्वविजयसंदेहनि

तमुवाचसहस्राक्षोलवणोनामराक्षसः ॥ मधुपुत्रोमधुवनेनतेज्ञांकुरुतेनघ ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वाविप्रियंघोरंसहस्राक्षेणभाषितं ॥ व्रीडितोऽवाङ्मुखो

॥ ९५ ॥ राजाव्याहर्तुंनशशाकह ॥ १४ ॥ आमंत्र्यतुसहस्राक्षंप्रायात्किंचिदवाङ्मुखः ॥ पुनरेवागमच्छ्रीमानिमंलोकंनरेश्वरः ॥ १५ ॥ सकृत्वाहृदयेऽमर्षंस ७

भृत्यबलवाहनः ॥ आजगाममधोःपुत्रंवशेकर्तुमरिंदमः ॥ १६ ॥ सकांक्षमाणोलवणंयुद्धायपुरुषर्षभः ॥ दूतंसंप्रेषयामाससकाशंलवणस्यसः ॥ १७ ॥ सगत्वाविप्रियाण्याहबहूनिमधुनःसुतं ॥ वदंतमेवंतंदूतंभक्षयामासराक्षसः ॥ १८ ॥ चिरायमाणेदूतेतुराजाक्रोधसमन्वितः ॥ अर्दयामासतद्रक्षःशरवृष्ट्यासमंततः ॥ १९ ॥ ततःप्रहस्यतद्रक्षःशूलंजग्राहपाणिना ॥ वधायसानुबंधस्यमुमोचायुधमुत्तमं ॥ २० ॥ तच्छूलंदीप्यमानंतुसभृत्यबलवाहनं ॥ भस्मीकृत्वानृपंभूमौलवणस्यागमत्करं ॥ २१ ॥ एवंसराजासुमहान्हतःसबलवाहनः ॥ शूलस्यतुबलंसौम्यअप्रमेयमनुत्तमं ॥ २२ ॥ श्वःप्रभातेतुलवणंवधिष्यसिनसंशयः ॥ अगृहीतायुधंक्षिप्रंध्रुवोहिविजयस्तव ॥ २३ ॥ लोकानांस्वस्तिचैवंस्यात्कृतेकर्मणिचत्वया ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंलवणस्यदुरात्मनः ॥ २४ ॥ शूलस्यचबलंघोरमप्रमेयंनरर्षभ ॥ विनाशश्चैवमांधातुर्यत्नेनाभूच्चपार्थिव ॥ २५ ॥ त्वंश्वःप्रभातेलवणंमहात्मन्वधिष्यसेनात्रतुसंशयोमे ॥ शूलंविनानिर्गतमामिषार्थंध्रुवोजयस्तेभवितानरेंद्र ॥ २६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कथांकथयतस्तेषांजयंचाकांक्षतांशुभं ॥ व्यतीतारजनीशीघ्रंशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ १ ॥ ततःप्रभातेविमलेतस्मिन्कालेसराक्षसः ॥ निर्गतस्तुपुराद्वीरोभक्ष्याहारप्रचोदितः ॥ २ ॥ एतस्मिन्नंतरेवीरउत्तीर्ययमुनांनदीं ॥ तीर्त्वामधुपुरद्वारिधनुष्पाणिरतिष्ठत ॥ ३ ॥ ततोर्धदिवसेप्राप्तेक्रूरकर्मासराक्षसः ॥ आगच्छद्बहुसाहस्रंप्राणिनांभारमुद्वहन् ॥ ४ ॥

वृत्तंयेआह श्वःप्रभातेइति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०सप्तषष्टितमःसर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथप्रातःकालेलवणेक्वचिद्गतेमधुपुरद्वारं ॥ ९५ ॥

निरुध्यस्थितेनशत्रुघ्नेनमध्याह्नेप्रतिनिवृत्तस्ययुद्धायाह्वानं कथामिति तेषांवचःशृण्वानस्यशत्रुघ्नस्यरजनीव्यतीता ॥ १ ॥ भक्ष्यस्याहारआहरणंतेनप्रचोदितःप्रेरितः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

किमनेनआयुधेनेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्वयमासाद्यआगत्यममसुखंकथमत्रप्रविष्टोसि ॥ ७ ॥ ८ ॥ गात्रैर्विनिष्पतन्विनिरपतन् मरीच्योमरीचयः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ मेमत्तोजीवन्न गमिष्यसि ॥ १२ ॥ १३ ॥ ममभातृष्वसुर्भ्राता कुंभीनसीसंबंधतःशूर्पणखाऽस्यमातृष्वसातद्भ्रातारावणः ॥ १४ ॥ मयाऽवज्ञांपुरतःकृत्वायूयंविशेषतःक्षांताइत्यनुकर्षः ॥ १५ ॥ भूता

ततोददर्शशत्रुघ्नंस्थितंद्वारिधृतायुधं ॥ तमुवाचततोरक्षःकिमनेनकरिष्यसि ॥ ५ ॥ ईदृशानांसहस्राणिसायुधानांनराधम ॥ भक्षितानिमयारोषात्कालेनानुगतोह्यसि ॥ ६ ॥ आहारश्चाप्यसंपूर्णोममायंपुरुषाधम ॥ स्वयंप्रविष्टोद्यमुखंकथमासाद्यदुर्मते ॥ ७ ॥ तस्यैवंभाषमाणस्यहसतश्चमुहुर्मुहुः ॥ शत्रुघ्नोवीर्यसंपन्नोरोषादश्रूण्यवासृजत् ॥ ८ ॥ तस्यरोषाभिभूतस्यशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ तेजोमयामरीच्यस्तुसर्वगात्रैर्विनिष्पतन् ॥ ९ ॥ उवाचचसुसंक्रुद्धःशत्रुघ्नःसनिशाचरं ॥ योद्धुमिच्छामिदुर्बुद्धेद्वंद्वयुद्धंत्वयासह ॥ १० ॥ पुत्रोदशरथस्याहंभ्रातारामस्यधीमतः ॥ शत्रुघ्नोनामशत्रुघ्नोवधाकांक्षीतवागतः ॥ ११ ॥ तस्यमेयुद्धकामस्यद्वंद्वयुद्धंप्रदीयतां ॥ शत्रुस्त्वंसर्वभूतानांनमेजीवन्गमिष्यसि ॥ १२ ॥ तस्मिंस्तथाब्रुवाणेतुराक्षसःप्रहसन्निव ॥ प्रत्युवाचनरश्रेष्ठंदिष्ट्याप्राप्तोसिदुर्मते ॥ १३ ॥ ममभातृष्वसुर्भ्राताराणोनामराक्षसः ॥ हतोरामेणदुर्बुद्धेस्त्रीहेतोःपुरुषाधम ॥ १४ ॥ तच्चसर्वंमयाक्षांतंरावणस्यकुलक्षयं ॥ अवज्ञांपुरतःकृत्वामयायूयंविशेषतः ॥ १५ ॥ निहताश्चहितेसर्वेपरिभूतास्तृणंयथा ॥ भूताश्चैवभविष्याश्चयूयंचपुरुषाधमाः ॥ १६ ॥ तस्यतेयुद्धकामस्ययुद्धंदास्यामिदुर्मते ॥ तिष्ठत्वंचमुहूर्तंतुयावदायुधमानये ॥ १७ ॥ ईप्सितंयादृशंतुभ्यंसज्जयेयावदायुधं ॥ तमुवाचाशुशत्रुघ्नःक्वमेजीवन्गमिष्यसि ॥ १८ ॥ स्वयमेवागतःशत्रुर्नमोक्तव्यःकृतात्मना ॥ योहिविक्लवयाबुद्ध्याप्रसरंशत्रवेदिशेत् ॥ सहतोमंदबुद्धिःस्याद्यथाकापुरुषस्तथा ॥ १९ ॥

श्चभविष्याश्चयूयंवर्तमानाश्चपुरुषाधमाःसर्वेऽपिमेमयानिहताः सुकरहननत्वंवर्तमानेषुव्यंग्यं परेतृणंयथातथापरिभूताश्च मांधातृपरिभवेनपरिभूताइतियुष्मास्ववज्ञांकृत्वाइतःपूर्वंभवंतो नहताइतिभावः ॥ १६ ॥ १७ ॥ तुभ्यंत्वांहंतुंयादृशमायुधंमयेप्सितंतादृशंयावत्सज्जयेसज्जंकरोमि त्वंतावत्तिष्ठेतिशेषः ॥ १८ ॥ प्रसरमवकाशं ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥७॥ ॥ अथलवणवधः तदिति ॥ १ ॥ कटकटाय्यकट

तस्मात्सुदृष्टंकुरुजीवलोकंशरैःशितैस्त्वांविविधैर्नयामि ॥ यमस्यगेहाभिमुखंहिपापंरिपुंत्रिलोकस्यचराघवस्य ॥ २० ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे
वाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ क्रोधमाहारयत्तीव्रंतिष्ठतिष्ठे
तिचाब्रवीत् ॥ १ ॥ पाणौपाणिंसनिष्पिष्यदंतान्कटकटाय्यच ॥ लवणोरघुशार्दूलमाह्वयामासचासकृत् ॥ २ ॥ तंब्रुवाणंतथावाक्यंलवणंघोरदर्शनं ॥
शत्रुघ्नोदेवशत्रुघ्नइदंवचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ शत्रुघ्नोनतदाजातोयदान्येनिर्जितास्त्वया ॥ तदद्यबाणाभिहतोव्रजत्वंयमसादनं ॥ ४ ॥ ऋषयोऽप्यद्यपापा
त्मन्मयात्वांनिहतंरणे ॥ पश्यंतुविप्राविद्वांसस्त्रिदशाइवरावणं ॥ ५ ॥ त्वयिमद्बाणनिर्दग्धेपतितेद्यनिशाचरे ॥ पुरेजनपदेचापिक्षेममेवभविष्यति ॥ ६ ॥
अद्यमद्बाहुनिष्क्रांतःशरोवज्रनिभाननः ॥ प्रवेक्ष्यतेतेहृदयंपद्ममंशुरिवार्कजः ॥ ७ ॥ एवमुक्तोमहावृक्षंलवणःक्रोधमूर्च्छितः ॥ शत्रुघ्नोरसिचिक्षेप
सचतंशतधाच्छिनत् ॥ ८ ॥ तद्दृष्ट्वाविफलंकर्मराक्षसःपुनरेवतु ॥ पादपान्सुबहून्गृह्यशत्रुघ्नायासृजद्बली ॥ ९ ॥ शत्रुघ्नश्चापितेजस्वीवृक्षानापततोब
हून् ॥ त्रिभिश्चतुर्भिरेकैकंचिच्छेदनतपर्वभिः ॥ १० ॥ ततोबाणमयंवर्षंव्यसृजद्राक्षसोपरि ॥ शत्रुघ्नोवीर्यसंपन्नोविव्यथेनसराक्षसः ॥ ११ ॥ ततःप्र
हस्यलवणोवृक्षमुद्यम्यवीर्यवान् ॥ शिरस्यभ्यहनच्छूरंस्रस्तांगःसमुमोहवै ॥ १२ ॥ तस्मिन्निपतितेवीरेहाहाकारोमहानभूत् ॥ ऋषीणांदेवसंघानां
गंधर्वाप्सरसांतथा ॥ १३ ॥ तमवज्ञायतुहतंशत्रुघ्नंभुविपातितं ॥ रक्षोलब्ध्वांतरमपिनविवेशस्वमालयं ॥ १४ ॥ नापिशूलंप्रजग्राहतंदृष्ट्वाभुविपाति
तं ॥ ततोहतइतिज्ञात्वातान्भक्षान्समुदावहत् ॥ १५ ॥ मुहूर्ताल्लब्धसंज्ञस्तुपुनस्तस्थौधृतायुधः ॥ शत्रुघ्नोवैपुरद्वारिऋषिभिःसंप्रपूजितः ॥ १६ ॥ ततो
दिव्यममोघंतंजग्राहशरमुत्तमं ॥ ज्वलंतंतेजसाघोरंपूरयंतंदिशोदश ॥ १७ ॥

कटाशब्दवतःकृत्वा ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वज्रनिभाननःवज्रायुधसमाग्रभागः अंशुःकिरणः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ स्रस्तांगोगलितांगः ॥ १२ ॥ १३ ॥ लब्ध्वांतरं
शूलग्रहणायस्वगृहप्रवेशंप्रतिलब्धावकाशमपि ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ पूरयंतंदिशोदश स्वतेजसेतिशेषः ॥ १७ ॥

गौरवेणमेरुमंदरसन्निभं ॥ १८ ॥ असृक्पूर्वैश्चंदनैर्लिप्तांगं पतत्रिणंबाणं दानवेंद्ररूपाणामचलेंद्राणां ॥ १९ ॥ २० ॥ मुनिभिःसहितमितिशेषः पितामहंचतुर्मुखंब्रह्माणं ॥ २१ ॥ नेद
शंदृष्टपूर्वंनश्रुतंवालोकानांसंक्षयंप्रति लोकक्षयोभवेत्किमितिभयसंमोहः ॥ २२ ॥ २३ ॥ शत्रुघ्नधारितः तेनधृतइत्यर्थः ॥ २४ ॥ एषोपूर्वस्येति पूर्वस्यलोककर्तुर्देवस्यएषशरः आर्षः

वज्राननंवज्रवेगंमेरुमंदरसन्निभं ॥ नतंपर्वसुसर्वेषुसंयुगेष्वपराजितं ॥ १८ ॥ असृक्चंदनदिग्धांगंचारुपत्रंपतत्रिणं ॥ दानवेंद्राचलेंद्राणामसुरा
णांचदारुणं ॥ १९ ॥ तंदीप्तमिवकालाग्निंयुगांतेसमुपस्थितं ॥ दृष्ट्वासर्वाणिभूतानिपरित्रासमुपागमन् ॥ २० ॥ सदेवासुरगंधर्वंमुनिभिःसाप्सरो
गणं ॥ जगद्धिसर्वमस्वस्थंपितामहमुपस्थितं ॥ २१ ॥ ऊचुश्चदेवदेवेशंवरदंप्रपितामहं ॥ देवानांभयसंमोहोलोकानांसंक्षयंप्रति ॥ २२ ॥ तेषांतद्वच
नंश्रुत्वाब्रह्मालोकपितामहः ॥ भयकारणमाचष्टदेवानामभयंकरः ॥ २३ ॥ उवाचमधुरांवाणींशृणुध्वंसर्वदेवताः ॥ वधायलवणस्याजौशरःशत्रुघ्न
धारितः ॥ २४ ॥ तेजसातस्यसंमूढाःसर्वेस्मःसुरसत्तमाः ॥ एषोपूर्वस्यदेवस्यलोककर्तुःसनातनः ॥ २५ ॥ शरस्तेजोमयोवत्सायेनवैभयमागतं ॥ ए
षवैकैटभस्यार्थेमधुनश्चमहाशरः ॥ २६ ॥ सृष्टोमहात्मनातेनवधार्थेदैत्ययोस्तयोः ॥ एकएवप्रजानातिविष्णुस्तेजोमयंशरं ॥ २७ ॥ एषाएवतनुःपू
र्वाविष्णोस्तस्यमहात्मनः ॥ इतोगच्छतपश्यध्वंवध्यमानंमहात्मना ॥ २८ ॥ रामानुजेनवीरेणलवणंराक्षसोत्तमं ॥ तस्यतेदेवदेवस्यनिशम्यवचनंसुराः
॥ २९ ॥ आजग्मुर्यत्रयुध्येतेशत्रुघ्नलवणावुभौ ॥ तंशरंदिव्यसंकाशंशत्रुघ्नकरधारितं ॥ ३० ॥ ददृशुःसर्वभूतानियुगांताग्निमिवोत्थितं ॥ आकाश
मावृतंदृष्ट्वादेवैर्हिरघुनंदनः ॥ ३१ ॥ सिंहनादंभृशंकृत्वाददर्शलवणंपुनः ॥ आहूतश्चपुनस्तेनशत्रुघ्नेनमहात्मना ॥ ३२ ॥ लवणःक्रोधसंयुक्तोयुद्धाय
समुपस्थितः ॥ आकर्णात्सविकृष्याथतद्धनुर्धन्विनांवरः ॥ ३३ ॥ समुमोचमहाबाणंलवणस्यमहोरसि ॥ उरस्तस्यविदार्याशुप्रविवेशरसातलं ॥ ३४ ॥
गत्वारसातलंदिव्यःशरोविबुधपूजितः ॥ पुनरेवागमत्तूर्णमिक्ष्वाकुकुलनंदनं ॥ ३५ ॥

संधिः ॥ २५ ॥ २६ ॥ तेनभगवतेत्यर्थः तमेवंतेजोमयंशरंएकोविष्णुरेवप्रजानाति तदपरमूर्तित्वात् ॥ २७ ॥ तदेवाह एषाएवेति असंधिरार्षः महात्मनस्तस्यविष्णोरेषाशरमयीतनुरेव
पूर्वाप्राचीनामूर्तिः वध्यमानंलवणमित्यन्वयः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥३६॥३७॥३८॥ अयंत्यक्काजयोवामः सर्पइवसर्पसदशोलवणश्चप्रशांतः ॥३९॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनसप्तति तमःसर्गः॥६९॥ ॥७॥ ॥अथदेवप्रसादतोमहतीप्रतिष्ठाशत्रुघ्नस्य हतेइति॥१॥२॥ तुभ्यंतव ॥३॥४॥ मधुरामनोहरा निवेशंसपौरजानपदमहाबलसेनानिवेशभूतमहाराजधानीत्वंप्रा

शत्रुघ्नशरनिर्भिन्नोलवणःसनिशाचरः॥ पपातसहसाभूमौवज्राहतइवाचलः॥ ३६॥ तच्चशूलंमहद्दिव्यंहतेलवणराक्षसे ॥ पश्यतांसर्वदेवानांरुद्र स्यवशमन्वगात्॥ ३७॥ एकेषुपातेनभयंनिपात्यलोकत्रयस्यास्यरघुप्रवीरः ॥ विनिर्बभावुत्तमचापबाणस्तमःप्रणुद्येवसहस्ररश्मिः ॥ ३८ ॥ ततो हिदेवाऋषिपन्नगाश्चप्रपूजिरेत्वप्सरसश्चसर्वाः॥ दिष्ट्याजयोदाशरथेरवाप्तस्त्यक्काभयंसर्पइवप्रशांतः ॥ ३९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मी कीयेआदिकाव्येउत्तरकांडएकोनसप्ततितमःसर्गः॥ ६९॥ ॥ ७॥ ॥ हतेतुलवणेदेवाःसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः ॥ ऊचुःसुमधुरांवाणींशत्रुघ्नंश त्रुतापनं॥ १॥ दिष्ट्यातेविजयोवत्सदिष्ट्यालवणराक्षसः॥ हतःपुरुषशार्दूलवरंवरयसुव्रत ॥ २ ॥ वरदास्तुमहाबाहोसर्वएवसमागताः ॥ विजया कांक्षिणस्तुभ्यममोघंदर्शनंहिनः॥ ३॥ देवानांभाषितंश्रुत्वाशूरोमूर्ध्निकृतांजलिः॥ प्रत्युवाचमहाबाहुःशत्रुघ्नःप्रयतात्मवान्॥ ४॥ इयंमधुपुरीरम्या मधुरादेवनिर्मिता॥ निवेशंप्राप्नुयाच्छीघ्रमेषमेस्तुवरःपरः॥ ५॥ तंदेवाःप्रीतमनसोबाढमित्येवराघवं ॥ भविष्यतिपुरीरम्याशूरसेनानसंशयः॥६॥ तेतथोक्कामहात्मानोदिवमारुरुहुस्तदा॥ शत्रुघ्नोपिमहातेजास्तांसेनांसमुपानयत्॥ ७॥ सासेनाशीघ्रमागच्छच्छ्रुत्वाशत्रुघ्नशासनं॥ निवेशनंचश त्रुघ्नःश्रावणेनसमारभत्॥ ८॥ सपुरादिव्यसंकाशावर्षेद्वादशमेशुभे॥ निविष्टःशूरसेनानांविषयश्चाकुतोभयः ॥ ९ ॥ क्षेत्राणिसस्ययुक्तानिकालेव र्षतिवासवः॥ अरोगवीरपुरुषाशत्रुघ्नभुजपालिता॥ १०॥

प्नुयात् ॥५॥ शूरसेनाशूरासेनायस्यांसा ॥ ६ ॥ तांसेनांगंगातीरेस्थापितां ॥ ७ ॥ श्रावणेनश्रावणमासावलंबनेन निवेशनंस्थापनंसेनायाः पौरजानपदानांचसमारभदारभतेस्म ॥ ८ ॥ द्वादशमेद्वादशे पुरापूर्वंप्राथमिकेद्वादशेवर्षेनिविष्टः शूरसेनानांविषयोदेशः सापुरीतिपाठेसापुरीनिविष्टाविषयोदेशश्चनिविष्टइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥

अर्धचंद्रप्रतीकाशेतिपुरीसंस्थानकथनं वीथिकस्यास्तीत्वमार्षं ॥ ११ ॥ तेनलवणेनयद्दृष्टंपुरापूर्वंकृतंतदेवशुभंसुधाधवलंकृत्वानानावर्णैश्चित्रैरुपशोभितंयथाभवतितथाशोभयतिस्मेत्य र्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्ततितमःसर्गः ॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥ अ

अर्धचंद्रप्रतीकाशायमुनातीरशोभिता॥ शोभितागृहमुख्यैश्चचत्वरापणवीथिकैः॥ चातुर्वर्ण्यसमायुक्तानानावाणिज्यशोभिता॥ ११ ॥ यच्चतेनपु राशुभ्रंलवणेनकृतंमहत्॥ तच्छोभयतिशत्रुघ्नोनानावर्णोपशोभितं ॥ १२ ॥ आरामैश्चविहारैश्चशोभमानंसमंततः॥ शोभितांशोभनीयैश्चतथा न्यैर्देवमानुषैः॥ १३॥ तांपुरींदिव्यसंकाशांनानापण्योपशोभितां॥ नानादेशगतैश्चापिवणिग्भिरुपशोभितां॥ १४॥ तांसमृद्धांसमृद्धार्थःशत्रुघ्नोभ रतानुजः॥ निरीक्ष्यपरमप्रीतःपरंहर्षमुपागमत्॥ १५॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नानिवेश्यमधुरांपुरीं॥ रामपादौनिरीक्षेऽहंवर्षेद्वादशआगते ॥ १६॥ ततः सताममरपुरोपमांपुरींनिवेश्यवैविविधजनाभिसंवृतां॥ नराधिपोरघुपतिपाददर्शनेदधेमतिंरघुकुलवंशवर्धनः॥ १७॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्ततितमःसर्गः॥७०॥ ॥७॥ ॥ततोद्वादशमेवर्षेशत्रुघ्नोरामपालितां॥अयोध्यांचकमेगंतुमल्पभृत्यबलानुगः ॥ १॥ ततोमंत्रिपुरोगांश्चबलमुख्यान्निवर्त्यच॥ जगामहयमुख्येनरथानांचशतेनसः॥ २ ॥ सगत्वागणितान्वासान्सप्ताष्टौरघुनंदनः॥ वाल्मीकाश्र ममागत्यवासंचक्रेमहायशाः॥ ३॥ सोभिवाद्यततःपादौवाल्मीकेःपुरुषर्षभः॥ पाद्यमर्घ्यंतथातिथ्यंजग्राहमुनिहस्ततः॥ ४॥ बहुरूपाःसुमधुराःक थास्तत्रसहस्रशः॥ कथयामाससमुनिःशत्रुघ्नायमहात्मने॥ ५॥ उवाचचमुनिर्वाक्यंलवणस्यवधाश्रितं॥ सुदुष्करंकृतंकर्मलवणंनिघ्नतात्वया॥६॥ बहवःपार्थिवाःसौम्यहताःसबलवाहनाः॥ लवणेनमहाबाहोयुध्यमानामहाबलाः॥ ७॥

थशत्रुघ्नस्यागमनसमयेवाल्मीक्याश्रमेरामचरितश्रवणं ततोद्वादशमेइति अल्पभृत्यावलानिचानुगाअनुयायिनोयस्यसः ॥ १ ॥ बलमुख्यान्बलप्रधानान् ॥ २ ॥ गणितान्वासान् पूर्वं मेवैतावद्भिर्वासैर्वाल्मीक्याश्रमंयास्यामीतिसंख्यातान् वाल्मीकेरयंवाल्मीकःसचासावाश्रमस्तं ॥ ३ ॥ ४ ॥५॥ लवणस्यवधाश्रितं कथालापमितिशेषः नकृतंतवपूर्वकैरितिपाठेतवपूर्वकैर्मांधात्रादिभिर्यन्नकृतंतत्त्वयाकृतमित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥

तन्नतन्निमित्तं ॥ ८ ॥ सुमहत्कर्मरावणवधादपिमहद्दुष्करमिदंकर्मलवणवधकर्मत्वयाऽयत्नतोलीलयैवकृतं ॥ ९ ॥ १० ॥ वासवसभायांउपविष्टेनापिमयातद्युद्धंयथावद्दृष्टंदिव्यचक्षुषे
तिशेषः दृष्टमित्यस्यश्रुतमित्यर्थोवा ॥ ११ ॥ मुर्ध्न्याघ्राणंपरागतिःपरंकार्यंस्नेहस्य ॥ १२ ॥ १३ ॥ गीतस्यमाधुर्यंयत्रतादृशंरामचरितंतस्मिन्कालेपूर्वकालेयथारामेणकृतंतादृशमेवका
व्यनिबद्धंशुश्राव कचिदाश्रमप्रदेशेगम्यतोःकुशलवयोर्मुखादितिशेषः ॥ १४ ॥ तंत्रीलयसमायुक्तं तंत्र्याःवीणातंत्र्युत्थध्वनेर्लयस्यतालपरिच्छेदस्यसमनुरुद्धं त्रीणिस्थानानिउरःकंठ
शिरांसितेषुकरणंमंद्रमध्यतारभेदेनोच्चारणंतेनान्वितं संस्कृतंसंस्कृतवाक्यबद्धं लक्षणोपेतंव्याकरणलक्षणैर्वृत्तलक्षणैःकाव्यलक्षणैःसंगीतशास्त्रलक्षणैश्चोपेतं समतालेनगानोचिततालश

सत्वयानिहतःपापोलीलयापुरुषर्षभ ॥ जगतश्चभयंतत्रप्रशांतंतवतेजसा ॥८॥ रावणस्यवधोघोरोयत्नेनमहताकृतः ॥ इदंचसुमहत्कर्मत्वयाकृतम
यत्नतः ॥ ९ ॥ प्रीतिश्चास्मिन्पराजातादेवानांलवणेहते ॥ भूतानांचैवसर्वेषांजगतश्चप्रियंकृतं ॥ १० ॥ तच्चयुद्धंमयादृष्टंयथावत्पुरुषर्षभ ॥ सभायां
वासवस्याथउपविष्टेनराघव ॥ ११ ॥ ममापिपरमाप्रीतिर्हृदिशत्रुघ्नवर्तते ॥ उपाघ्रास्यामितेमूर्ध्निस्नेहस्यैषापरागतिः ॥१२॥ इत्युक्त्वामूर्ध्निशत्रुघ्नमुपा
घ्रायमहामतिः ॥ आतिथ्यमकरोत्तस्ययेचतस्यपदानुगाः ॥१३॥ समुक्तवान्नरश्रेष्ठोगीतमाधुर्यमुत्तमं ॥ शुश्रावरामचरितंतस्मिन्कालेयथाकृतं ॥१४॥
तंत्रीलयसमायुक्तंत्रिस्थानकरणान्वितं ॥ संस्कृतंलक्षणोपेतंसमतालसमन्वितं ॥ १५ ॥ शुश्रावरामचरितंतस्मिन्कालेपुराकृतं ॥ तान्यक्षराणिसत्या
नियथावृत्तानिपूर्वशः ॥ १६ ॥ श्रुत्वापुरुषशार्दूलोविसंज्ञोबाष्पलोचनः ॥ समुहूर्तमिवासंज्ञोविनिःश्वस्यमुहुर्मुहुः ॥ १७ ॥ तस्मिन्गीतेयथावृत्तंवर्त
मानमिवाशृणोत् ॥ पदानुगाश्चयेराज्ञस्तांश्रुत्वागीतिसंपदं ॥ १८ ॥

ब्देनसमन्वितं ॥ १५ ॥ रामचरितंरामचरितगीतं तस्मिन्कालेपुरापूर्वंरामेणयथाकृतंस्वानुभूतंचतथैवशुश्राव तदेवपुनराह तानीति अक्षराणिअक्षरघटितवाक्यानि सत्यानिसत्यार्थानि
पूर्वशःपूर्वकालेयथावृत्तानियथावृत्तार्थकानि यद्वा यथावृत्तानिवृत्तलक्षणमनतिक्रम्यनिबद्धानि पूर्वशआनुपूर्व्येण ॥ १६ ॥ श्रुत्वापुरुषशार्दूलःशत्रुघ्नोविसंज्ञोहर्षाद्विवेकशून्योभूदि
तिशेषः समुहूर्तमसंज्ञइवस्थितःपश्चाल्लब्धविवेकोविस्मयातिरेकान्मुहुर्मुहुर्निःश्वस्य ॥ १७ ॥ तस्मिन्गीतेयथावृत्तंअतीतमपिवर्तमानमिवाशृणोत् रसावेशादतीताअप्यर्थाःप्रत्यक्षवद्भांतीति
भावः येचराज्ञोमधुराजस्यशत्रुघ्नस्यपदानुगास्तेपिगीतिसंपदंश्रुत्वा ॥ १८ ॥

एवंरामचरितगायकोस्माभिर्नदृश्यतइतिखेदादवाङ्मुखत्वादिविशिष्टाःसंतआश्चर्यमित्यब्रुवन् यद्वा येतुगीतिकुशलास्तेस्वस्यतादृशगीतिनैपुण्याभावादवाङ्मुखाइत्यर्थः येचसैनिकास्ते
परस्परंसंबभाषिरे ॥ १९ ॥ तदेवाह किमिति क्ववर्तामः आश्रमेअन्यत्रवायोर्थोनोस्माकंअस्माभिःपुरादृष्टस्तमर्थमाश्रमपदेशृणुमः किमिदं आश्रमवर्तिभिरननुभवेनाशक्यनिर्बंधनत्वा
दितिभावः ॥ २० ॥ यदेवमतःस्वमेऽस्मदीयेएवगीतबंधमाश्रितोभवेत्तत्रदुर्घटस्यापिसुघटत्वादितिसंबभाषिरेइतिसंबंधः ॥ २१ ॥ साधुपृच्छेति किंकर्तृकंगानमितीतिशेषः ॥ २२ ॥ ईदृ

अवाङ्मुखाश्चदीनाश्चत्याश्चर्यमितिचाब्रुवन् ॥ परस्परंचयेतत्रसैनिकाःसंबभाषिरे ॥ १९ ॥ किमिदंक्ववर्तामःकिमेतत्स्वप्नदर्शनं ॥ अर्थोयोनःपुरा
दृष्टस्तमाश्रमपदेपुनः ॥ २० ॥ शृणुमःकिमिदंस्वप्नेगीतबंधनमुत्तमं ॥ विस्मयंतेपरंगत्वाशत्रुघ्नमिदमब्रुवन् ॥ २१ ॥ साधुपृच्छनरश्रेष्ठवाल्मीकिंमु
निपुंगवं ॥ शत्रुघ्नस्त्वब्रवीत्सर्वान्कौतूहलसमन्वितान् ॥२२॥ सैनिकानक्षमोस्माकंपरिप्रष्टुमिहेदृशः ॥ आश्चर्याणिबहूनीहभवंत्यस्याश्रमेमुनेः ॥२३॥
नतुकौतूहलाद्युक्तमन्वेष्टुंतंमहामुनिं ॥ एवंतद्वाक्यमुक्त्वातुसैनिकान्रघुनंदनः ॥ अभिवाद्यमहर्षिंतंस्वंनिवेशंययौतदा ॥ २४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा०
वा०आ०उ०एकसप्ततितमःसर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ७॥ तंशयानंनरव्याघ्रंनिद्रानाभ्यागमत्तदा ॥ चिंतयानमनेकार्थंरामगीतमनुत्तमं ॥१॥
तस्यशब्दंसुमधुरंतंत्रीलयसमन्वितं ॥ श्रुत्वारात्रिर्जगामाशुशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ २ ॥ तस्यांरजन्यांव्युष्टायांकृत्वापौर्वाह्णिकक्रमं ॥ उवाचप्रांजलि
र्वाक्यंशत्रुघ्नोमुनिपुंगवं ॥ ३ ॥ भगवन्द्रष्टुमिच्छामिराघवंरघुनंदनं ॥ त्वयानुज्ञातमिच्छामिसहैभिःसंशितव्रतैः ॥ ४ ॥ इत्येवंवादिनंतंतुशत्रुघ्नंशत्रु
सूदनं ॥ वाल्मीकिःसंपरिष्वज्यविससर्जसराघवं ॥ ५ ॥ सोभिवाद्यमुनिश्रेष्ठंरथमारुह्यसुप्रभं ॥ अयोध्यामगमत्तूर्णंराघवोत्सुकदर्शनः ॥ ६ ॥ सप्र
विष्टःपुरींरम्यांश्रीमानिक्ष्वाकुनंदनः ॥ प्रविवेशमहाबाहुर्यत्ररामोमहाद्युतिः ॥ ७ ॥

शोऽर्थःपरिप्रष्टुंनक्षमः ॥ २३ ॥ अन्वेष्टुमवगंतुंप्रष्टुंच ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकसप्ततितमःसर्गः ॥ ७१ ॥ ॥७॥
अथशत्रुघ्नस्यरामंदृष्ट्वापुनःप्रतिनिवृत्तिः तमिति ॥ १ ॥ तस्यरामगीतस्य ॥ २ ॥ पौर्वाह्णिककर्मशौचस्नानार्घ्यसंध्यावंदनब्रह्मयज्ञानुष्ठानरूपंपूर्वाह्णसंबंध्याचारक्रमं ॥ ३ ॥ राघवंरघु
गोत्रापत्यंरघुनंदनंरघुकुलस्यानंदजनकं त्वयानुज्ञातंतवानुज्ञां एभिर्मुनिभिःसहेच्छामि ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ पुरीमयोध्यां ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ अस्यपुरीनिवेशितासर्वप्रजानिवेशनेनप्रतिष्ठापिता ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ क्षत्रियचेष्टितंक्षत्रियाचारः ॥ १३ ॥ हियस्मात्त्वःक्षत्रियाणांप्रजाःसर्वथापरिपाल्याइतिहिप्र
सिद्धं ॥ १४ ॥ मामवलोकितुमयोध्यामागच्छ तवपुरंत्वपुरंगंतासि गच्छेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ यथाज्ञयायथावत्कृतयाआज्ञया ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इति

सरामंमंत्रिमध्यस्थंपूर्णचंद्रनिभाननं ॥ पश्यन्नमरमध्यस्थंसहस्रनयनंयथा ॥ ८ ॥ सोभिवाद्यमहात्मानंज्वलंतमिवतेजसा ॥ उवाचप्रांजलिर्भूत्वा
रामंसत्यपराक्रमं ॥ ९ ॥ यदाज्ञप्तंमहाराजसर्वंतत्कृतवानहं ॥ हतःसलवणःपापःपुरीचास्यनिवेशिता ॥ १० ॥ द्वादशैतानिवर्षाणित्वांविनारघुनंदन ॥
नोत्सहेयमहंवस्तुंत्वयाविरहितोनृप ॥ ११ ॥ समेप्रसादंकाकुत्स्थकुरुष्वामितविक्रम ॥ मातृहीनोयथावत्सोनचिरंप्रवसाम्यहं ॥ १२ ॥ एवंब्रुवाणंका
कुत्स्थःपरिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ माविषादंकृथाःशूरनैतत्क्षत्रियचेष्टितं ॥ १३ ॥ नावसीदंतिराजानोविप्रवासेषुराघव ॥ प्रजाहिपरिपाल्याहिक्षत्रधर्मेण
राघव ॥ १४ ॥ कालेकालेतुमांवीरअयोध्यामवलोकितुं ॥ आगच्छत्वंनरश्रेष्ठगंतासिचपुरंतव ॥ १५ ॥ ममापित्वंसुदयितःप्राणैरपिनसंशयः ॥ अ
वश्यंकरणीयंचराज्यस्यपरिपालनं ॥ १६ ॥ तस्मात्त्वंवसकाकुत्स्थसप्तरात्रंमयासह ॥ ऊर्ध्वंगंतासिमधुरांसभृत्यबलवाहनः ॥ १७ ॥ रामस्यैतद्वचःश्रु
त्वाधर्मयुक्तंमनोनुगं ॥ शत्रुघ्नोदीनयावाचाबाढमित्येवचाब्रवीत् ॥ १८ ॥ सप्तरात्रंचकाकुत्स्थोराघवस्ययथाज्ञया ॥ उष्यतत्रमहेष्वासोगमनायोप
चक्रमे ॥ १९ ॥ आमंत्र्यतुमहात्मानंरामंसत्यपराक्रमं ॥ भरतंलक्ष्मणंचैवमहारथमुपारुहत् ॥ २० ॥ दूरंपद्मामनुगतोलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ भरतेन
चशत्रुघ्नोजगामाशुपुरींतदा ॥ २१ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ प्रस्था
प्यतुसशत्रुघ्नंभ्रातृभ्यांसहराघवः ॥ प्रमुमोदसुखीराज्यंधर्मेणपरिपालयन् ॥ १ ॥ ततःकतिपयाहस्सुवृद्धोजानपदोद्विजः ॥ मृतंबालमुपादायराज
द्वारमुपागमत् ॥ २ ॥ किन्नुमेदुष्कृतंकर्मपुरादेहांतरेकृतं ॥ रुदन्बहुविधावाचःस्नेहदुःखसमन्वितः ॥ असकृत्पुत्रपुत्रेतिवाक्यमेतदुवाचह ॥ ३ ॥

श्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ अथमृतबालकब्राह्मणस्यराजद्वारिविलापः प्रस्थाप्येति भ्रातृभ्यां
लक्ष्मणभरताभ्यां ॥ १ ॥ कतिपयाहस्सु गतेष्वितिशेषः ॥ २ ॥ स्नेहेनपुत्रस्नेहेनतन्मरणदुःखेनचसमन्वितः ॥ ३ ॥

यद्यस्मान्निधनंगतंत्वांपश्यामिअतोमेमयाकिंदुष्कृतंकृतं ॥ ४ ॥ किंच हेपुत्रकाप्राप्तयौवनंममदुःखायअकालेकालमापन्नंपश्यामीत्यनुषंगः पंचवर्षसहस्रकं वर्षशब्दोत्रदिनपरः सह
स्रसंवत्सरंसत्रमुपासीतेतिवत् तेनषोडशवर्षमित्यर्थइत्येके तेनकिंचिन्न्यूनचतुर्दशवर्षमित्यर्थइत्यन्ये ॥ ५ ॥ तवशोकेनाहंतवजननीचनिधनंगमिष्यामि ॥ ६ ॥ अस्यमरणेमत्कृतंकिंचि
न्नकारणमित्याह नेति सर्वेषांप्राणिनांतद्विषयमनृतहिंसातिरिक्तमपिपापंमनोवाक्कायैरनिष्टाचरणंस्वकृतंनस्मरामि अकृतत्वादेव सर्वेषांप्राणिनांप्राणंनकदाचनविद्यतेइतिपाठेसर्वेषांप्रा

किन्नुमेदुष्कृतंकर्मपुरादेहांतरेकृतं ॥ यदहंपुत्रमेकंतुपश्यामिनिधनंगतं ॥ ४ ॥ अप्राप्तयौवनंबालंपंचवर्षसहस्रकं ॥ अकालेकालमापन्नंममदुःखा
यपुत्रक ॥ ५ ॥ अल्पैरहोभिर्निधनंगमिष्यामिनसंशयः ॥ अहंचजननीचैवतवशोकेनपुत्रक ॥ ६ ॥ नस्मराम्यनृतंह्युक्तंनचहिंसांस्मराम्यहं ॥ सर्वेषां
प्राणिनांपापंनस्मरामिकदाचन ॥ ७ ॥ केनाद्यदुष्कृतेनायंबालएवममात्मजः ॥ अकृत्वापितृकार्याणिगतोवैवस्वतक्षयं ॥ ८ ॥ नेदृशंदृष्टपूर्वंमेश्रुतंवाघो
रदर्शनं ॥ मृत्युरप्राप्तकालानांरामस्यविषयेत्त्वयं ॥ ९ ॥ रामस्यदुष्कृतंकिंचिन्महदस्तिनसंशयः ॥ यथाहिविषयस्थानांबालानांमृत्युरागतः ॥ १० ॥
नह्यन्यविषयस्थानांबालानांमृत्युतोभयं ॥ सराजंजीवयस्वैनंबालंमृत्युवशंगतं ॥ ११ ॥ राजद्वारिमरिष्यामिपत्न्यासार्धमनाथवत् ॥ ब्रह्महत्यांततोराम
समुपेत्यसुखीभव ॥ १२ ॥ भ्रातृभिःसहितोराजन्दीर्घमायुरवाप्स्यसि ॥ उषिताःस्मसुखंराज्येतवास्मिन्सुमहाबल ॥ १३ ॥ इदंतुपतितंतस्मात्त
वरामवशेस्थितान् ॥ कालस्यवशमापन्नाःस्वल्पंहिनहिनःसुखं ॥ १४ ॥ संप्रत्यनाथोविषयइक्ष्वाकूणांमहात्मनां ॥ रामंनाथमिहासाद्यबालांतकरणं
ध्रुवं ॥ १५ ॥ राजदोषैर्विपद्यंतेप्रजाह्यविधिपालिताः ॥ असद्वृत्तेहिनृपतावकालेम्रियतेजनः ॥ १६ ॥

णिनांप्राणमुद्दिश्यमयाकृतांहिंसांनस्मरामि अतोममकदाचनजन्मांतरेपिपापंनविद्यते जन्मांतरेतत्करणेसंस्कारेणैतज्जन्मन्यपितत्रप्रवृत्तिःस्यादितिभावः ॥ ७ ॥ पितृकार्याणिश्राद्धादीनि
॥ ८ ॥ रामस्यविषयेदेशे ॥ ९ ॥ तस्माद्राजदोषादेवेदंबालमरणमित्याह रामस्येति ॥ १० ॥ सराजन्नित्याभिमुख्येनवादः ॥ ११ ॥ सुखीभवेतिव्यंग्योक्तिः ॥ १२ ॥ उषिताःस्म एताव
त्कालमितिशेषः ॥ १३ ॥ इदंबालकमरणदुःखं ह्रियतइदानींवयंकालस्यवशमापन्नाः हितस्मात्तवराज्येनोस्माकंस्वल्पमपिसुखंनहि ॥ १४ ॥ इदानीमिक्ष्वाकूणामयंविषयोदेशोरामंबाला
नामंतंकरोतितादृशंनाथमासाद्यप्राप्यानाथोजातोरक्षकसुराजरहितोजातः ॥ १५ ॥ कथमेवंवादस्तत्राह राजदोषैरिति असद्वृत्तेधर्मेणप्रजापालनहीने ॥ १६ ॥

अयुक्तानिअनुचितकृत्यानि नचरक्षास्तिअनुचितकृत्यनिवारणंचयदानास्तितदैवकालकृतंअकालमृत्युकृतंभयं नान्यथेत्यर्थः ॥ १७ ॥ तस्मान्मत्पुत्रमरणंराजदोषहेतुकमेवेत्याह सु
व्यक्तमिति पुरेजनपदेवानुचितकृत्यप्रवृत्तदंडाभावरूपोराजदोषोजातोभविष्यतितथातस्मादेवायंबालवधः तथाऽकालवधोह्ययमितिपाठांतरं ॥१८ ॥ राजानमुपरुध्येत्यन्वयः ॥ १९ ॥
॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिसप्ततितमःसर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥अथमहर्षीनाहूयतान्प्रतिबालमरणनिमित्तप्रश्नेते

यद्यापुरेष्वयुक्तानिजनाजनपदेषुच ॥ कुर्वतेनचरक्षास्तितदाकालकृतंभयं ॥१७॥ सुव्यक्तंराजदोषोहिभविष्यतिनसंशयः॥ पुरेजनपदेचापितथाबा
लवधोह्ययं ॥ १८ ॥ एवंबहुविधैर्वाक्यैरुपरुध्यमुहुर्मुहुः॥ राजानंदुःखसंतप्तःसुतंतमुपगूहति ॥ १९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआ
दिकाव्येउत्तरकांडेत्रिसप्ततितमःसर्गः॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तथातुकरुणंतस्यद्विजस्यपरिदेवनं ॥ शुश्रावराघवःसर्वंदुःखशोकसमन्वितं ॥ १ ॥
सदुःखेनचसंतप्तोमंत्रिणस्तानुपाह्वयत् ॥ वसिष्ठंवामदेवंचभ्रातॄंश्चसहनैगमान् ॥ २ ॥ ततोद्विजावसिष्ठेनसार्धमष्टौप्रवेशिताः ॥राजानंदेवसंकाशं
वर्धस्वेतिततोऽब्रुवन् ॥ ३ ॥ मार्कंडेयोथमौद्गल्योवामदेवश्चकाश्यपः ॥ कात्यायनोथजाबालिर्गौतमोनारदस्तथा ॥ ४ ॥ एतेद्विजर्षभाःसर्वेआसनेषू
पवेशिताः ॥ महर्षीन्समनुप्राप्तानभिवाद्यकृतांजलिः ॥ ५ ॥ मंत्रिणोनैगमाश्चैवयथार्हमनुकूलिताः ॥ तेषांसमुपविष्टानांसर्वेषांदीप्ततेजसां ॥ ६ ॥
राघवःसर्वमाचष्टेद्विजोयमुपरोधति ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराज्ञोदीनस्यनारदः ॥ ७ ॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यमृषीणांसन्निधौस्वयं ॥ शृणुराजन्यथाऽका
लेप्राप्तोबालस्यसंक्षयः ॥ ८ ॥ श्रुत्वाकर्तव्यतांराजन्कुरुष्वरघुनंदन ॥ पुराकृतयुगेराजन्ब्राह्मणावैतपस्विनः ॥ ९ ॥

भ्यस्तन्निमित्तज्ञानलाभः तथात्विति सर्वंपरिदेवनंदुःखमात्मनोवार्धकादिनिमित्तंशोकःपुत्रवियोगजस्ताभ्यांसमन्वितंशुश्राव ॥ १ ॥ नैगमाःपौरास्तत्सहितान् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥
अनुकूलिताःकृतशिष्टाचाराः अयंद्विजउपरोधतिउपरुणद्धि राजद्वारमितिशेषः सर्वंराजदोषमूलमेवबालमरणंवदतीत्यादिकंचसर्वमाचष्टे ॥ ६ ॥ ७ ॥ हेराजन्नयंबालस्यसंक्षयोयथा
येनप्रकारेणअकालेसंप्राप्तस्तच्छृणु ततस्तस्यप्रतिक्रियायाःकर्तव्यतामनुष्ठेयांशंश्रुत्वातत्कुरुष्व॥८॥तदेववक्तुंपीठिकामाह पुरेति तपस्विनःअनशनप्रभृत्यनेककायक्लेशलक्षणतपोयुक्ता
ब्राह्मणाएवकृतयुगेऽभवन् ॥ ९ ॥

अब्राह्मणस्तद्व्यतिरिक्तःकथमपितपस्वीन कृतेइतिशेषः किंतुनित्यनैमित्तिककर्ममात्रपरएव तस्मिन्युगेप्रज्वलितेतपसादीप्ते ब्रह्मभूतेब्राह्मणवर्णप्रधाने अनावृतेअज्ञानावरणरहितजने
युगेकृतयुगे ॥ १० ॥ सर्वेएवतदाऽमृत्यवोजज्ञिरे मरणदुःखहेत्वधर्मलेशस्याप्यभावात् अनावृतज्ञानत्वाच्चदीर्घदर्शिनःअतीतानागतादिसकलज्ञानवंतः ततःकृतयुगसमाप्त्यनंतरंवपुष्म
तांशिथिलब्रह्मात्मबुद्धितयाकिंचिद्देहात्मबुद्धिमतांमानवानांत्रेतायुगंनामभवति ॥ ११ ॥ यत्रत्रेतायुगेपूर्वेणपूर्वयुगेपूर्ववर्णब्राह्मणानुष्ठितेनतपसान्विताःक्षत्रियाजायंतेतादृशंत्रेतायुगं
नामाभूदितिसंबंधः कृतयुगेब्राह्मणमात्रनिष्ठंतपस्त्रेतायांक्षत्रियसाधारणमभूदितिभावः त्रयीविहितत्रेताग्निसाध्यकर्मसुप्रवृत्त्यायुगस्यत्रेतासंज्ञेतिपुराणविदः किंचतत्रत्रेतायुगेत्रेतायुगा
ख्येयुगेमहात्मानस्तपोयुक्तायेमानवाब्राह्मणाःक्षत्रियाश्चसंतितदपेक्षयापूर्वस्मिन्जन्मनिपूर्वजातेकृतयुगेतपोभाजोयेमानवास्तेवीर्येणप्रभावेणतपसातपोतिशयेनाधिकाउत्कृष्टाः॥१२॥

अब्राह्मणस्तदाराजन्नतपस्वीकथंचन ॥ तस्मिन्युगेप्रज्वलितेब्रह्मभूतेत्वनावृते ॥ १० ॥ अमृत्यवस्तदासर्वेजज्ञिरेदीर्घदर्शिनः ॥ ततस्त्रेतायुगंनाममा
नवानांवपुष्मतां ॥ ११ ॥ क्षत्रियायत्रजायंतेपूर्वेणतपसान्विताः ॥ वीर्येणतपसाचैवतेधिकाःपूर्वजन्मनि ॥ मानवायेमहात्मानस्तत्रत्रेतायुगेयुगे
॥ १२ ॥ ब्रह्मक्षत्रंचतत्सर्वंयत्पूर्वमवरंचयत् ॥ युगयोरुभयोरासीत्समवीर्यसमन्वितं ॥ १३ ॥ अपश्यंतस्तुतेसर्वेविशेषमधिकंततः ॥ स्थापनंचक्रि
रेतत्रचातुर्वर्ण्यस्यसंमतं ॥ १४ ॥

अथत्रेताकालिकक्षत्रियाणांकृतकालिकब्राह्मणेभ्योन्यूनतात्रेताकालिकब्राह्मणैस्तुसमतेत्याह ब्रह्मक्षत्रमिति उभयोर्युगयोर्मध्येकृतयुगेब्रह्मपूर्वंतपोवीर्याभ्यामुत्कृष्टंक्षत्रंचावरंचताभ्यां
तपोवीर्याभ्यांन्यूनमासीत्तत्सर्वंब्रह्मक्षत्ररूपमुभयंत्रेतायांसमवीर्यसमन्वितमासीत् कृतेक्षत्रियाणांतपस्यनधिकारात्तद्युगीयेभ्योब्राह्मणेभ्यस्तेषांन्यूनता त्रेतायांतूभयोरपितपोधिकाराद्
भावपितपोवीर्याभ्यांसमावितिभावः अर्थात्कृतयुगब्राह्मणेभ्यस्त्रेतायुगब्राह्मणानामपिन्यूनत्वमुक्तं ॥ १३ ॥ अतस्त्रेतायुगेब्राह्मणक्षत्रिययोस्तपोविशेषेणतयोर्मध्येब्राह्मणस्यततःक्षत्राद
धिकंविशेषमपश्यंतोमन्वादयःसर्वेतात्कालिकाधर्मप्रवर्तनाधिकृताः चातुर्वर्ण्यस्य स्वार्थेष्यञ् ब्राह्मणादिचतुर्वर्णानांसंमतमनादितःसर्वलोकसंमतंस्थापनंवर्णानामाचारभेदकस्थापनं
शास्त्रंतत्रत्रेतायुगेचक्रिरे कृतेतुविनैवस्थापनंस्वयमेवसर्वेवर्णाःस्वस्वधर्मरताइतिभावः ॥ १४ ॥

तस्मिन्त्रेतायुगेधर्मभूतेवर्णाश्रमप्रयुक्तयागादिधर्मबहुलेऽनावृतेधर्माचरणप्रतिबंधकपापरहितेप्रज्वलितेतेनैवधर्मेणप्रदीप्तेसतिअधर्मोहिंसानृतासंतोषविग्रहरूपश्चतुष्पात्पृथिवीतलेपादंच
तुर्थांशंपातयत्अपातयत्प्रवर्तयामासेत्यर्थः एवंचत्रेतापुरुषाःकृतयुगपुरुषाइवनिर्मलज्ञानराहित्याद्ब्रह्मज्ञानाधिकारशून्याअग्निहोत्रादिधर्मेएवप्रवृत्ताः ज्ञानाभावादेवचाधर्मापिपादेन
प्रवृत्तइतिभावः ॥ १५ ॥ अतएवतेकृतयुगपुरुषेभ्यःक्षीणाइत्याह अधर्मेणेति यतस्तेनसंयुक्तोलोकोवर्णाश्रमाधिकृतोभवतिततस्तस्यतेजोमंदंभविष्यति ॥ १६ ॥ एवंचतेषांकृष्यादि
कमेवजीवनोपायइत्याहामिषमिति पूर्वेषांकृतयुगस्थानांभृशमत्यर्थमलंमलवत्त्याज्यंयद्राजसंरजोगुणमूलमामिषंजीवनोपायरूपंकृष्याद्यासीत्तदनृतंनाम सेवाश्ववृत्तिरनृतंकृषिरि
तिकोशात् तद्रूपेणपादेनपृथिवीतलेभूतंप्राप्तमधर्मेणेतिशेषः कृतेत्वकृष्टपच्याहाराइतिभावइतितीर्थः कतकस्तु अपिचपूर्वेषांस्वस्ववंश्यानांयच्चामिषंपुरदेशगृहक्षेत्रादितदुद्दिश्यराजसंर

तस्मिन्युगेप्रज्वलितेधर्मभूतेत्वनावृते ॥ अधर्मःपादमेकंतुपातयत्पृथिवीतले ॥ १५ ॥ अधर्मेणहिसंयुक्तस्तेजोमंदंभविष्यति ॥ १६ ॥ आमिषंयच्च
पूर्वेषांराजसंचमलंभृशं ॥ अनृतंनामतद्भूतंक्षिप्तेनपृथिवीतले ॥ १७ ॥ अनृतंपातयित्वातुपादमेकमधर्मतः ॥ ततःप्रादुष्कृतंपूर्वमायुषःपरिनिष्ठितं
॥ १८ ॥ पातितेत्वनृतेतस्मिन्नधर्मेणमहीतले ॥ शुभान्येवाचरल्लोकःसत्यधर्मपरायणः ॥ १९ ॥

जोगुणमूलंद्वेषलक्षणंभवतित्रेतायामितिशेषः कामएषक्रोधएषरजोगुणसमुद्भवइत्युक्तेः कोनामाधर्मस्यपादस्तत्राहानृतमिति येनपृथिवीक्षिप्तेनपादेनतत्पागुक्तंद्वेषरूपंमलंभूतंतदनृतंना
म देहात्मताधीरूपमिथ्याज्ञानात्मकःसर्वानर्थमूलोहंकारमयःप्रथमःपादइत्यर्थइत्याह ॥ १७ ॥ तत्पादपातेकिंभवतीत्याह अनृतमिति उक्तरूपमेकमनृतपादंपातयित्वानिक्षिप्याधर्म
तोऽधर्मेणपूर्वयुगेऽपरिमितस्यायुषःपरिष्ठिनितंपरिमाणंप्रादुष्कृतं तेनकृतयुगपुरुषापेक्षयात्रेतापुरुषाणांप्रभावादिन्यूनताआयुर्न्यूनताचोक्ता ॥ १८ ॥ अथायुःक्षयकारकाधर्मपादपरि
हारहेतुव्यापारोपदेशः पातितेत्विति अधर्मेणतस्मिन्ननृतेउक्तलक्षणानृतपादेमहीतलेपातितेसतितत्प्रयुक्तायुःक्षयपरिहारायशुभान्येवयज्ञदानतपोरूपपुण्यकर्माण्येवाचरन्लोकोधर्माधि
कारीतद्बलात्सत्यधर्मपरायणोभवति अनेनत्रेतायांयज्ञाद्यनुष्ठानेनशुद्धचित्तस्यझटितिदेहात्माभिमाननिवृत्तिरित्युक्तं ॥ १९ ॥

उक्तमेवस्पष्टीकरोति त्रेतेति ब्राह्मणाःक्षत्रियाश्चयेतएवयज्ञादिशुद्धचित्तास्तपोतप्यंत अपरेसर्वेविट्शूद्रसंकरविशेषाःब्राह्मणक्षत्रियशुश्रूषांचक्रुरितिशेषः ॥२०॥ अथतेषांमध्येवैश्यशूद्रं
समाहारद्वंद्वः शुश्रूषारूपःपरमःस्वधर्मउत्कृष्टःस्वधर्मोभूत्वाऽगमत्प्राप्तोभूत्तदेवाह पूजांचेति सर्ववर्णानांत्रैवर्णिकानां एवंचवैश्यस्यकृष्यादिकरणेनद्विवर्णसेवाधर्मइत्यर्थादुक्तमितिबोध्यं
॥२१॥ अथद्वापरप्रवृत्तिंदर्शयितुमाह एतस्मिन्निति एतस्मिन्नंतरेत्रेतायुगावसानकाले तेषांवैश्यशूद्राणामनृतरूपेऽधर्मपादेसम्यक्प्राप्तेसतीतिशेषः ततःपूर्वेब्राह्मणाःक्षत्रियाह्रासमगमन्प्रा
प्ताः ह्रासमुपागमन्नितिपाठेसेवकदोषस्यस्वामिप्राप्यत्वाद्राष्ट्रदोषाद्भीताबभूवुः ॥ २२ ॥ ततस्तदनंतरमधर्मस्यद्वितीयंपादंममतारूपमधर्मोऽवतारयत् ततोद्वितीयपादावतारणादेवतृतीययुग

त्रेतायुगेचवर्तंतेब्राह्मणाःक्षत्रियाश्चये ॥ तपोऽतप्यंतवेसर्वेशुश्रूषामपरेजनाः ॥ २० ॥ स्वधर्मःपरमस्तेषांवैश्यशूद्रंतदागमत् ॥ पूजांचसर्ववर्णानांशू
द्राश्चक्रुर्विशेषतः ॥ २१ ॥ एतस्मिन्नंतरेतेषामधर्मेचानृतेचह ॥ ततःपूर्वेपुनर्ह्रासमगमन्नृपसत्तम ॥ २२ ॥ ततःपादमधर्मस्यद्वितीयमवतारयत् ॥
ततोद्वापरसंख्यासायुगस्यसमजायत ॥ २३ ॥ तस्मिन्द्वापरसंख्येतुवर्तमानेयुगक्षये ॥ अधर्मश्चानृतंचैववदृधेपुरुषर्षभ ॥ २४ ॥ अस्मिन्द्वापरसं
ख्यानेतपोवैश्यान्समाविशत् ॥ त्रिभ्योयुगेभ्यस्त्रीन्वर्णान्क्रमाद्वैतपआविशत् ॥ २५ ॥ त्रिभ्योयुगेभ्यस्त्रीन्वर्णान्धर्मश्चपरिनिष्ठितः ॥ नशूद्रोलभतेध
र्मंयुगतस्तुनरर्षभ ॥ २६ ॥ हीनवर्णोनृपश्रेष्ठतप्यतेसुमहत्तपः ॥ भविष्यच्छूद्रयोन्यांहितपश्चर्याकलौयुगे ॥ २७ ॥

स्यद्वापरसंख्याद्वापरइतिनाम पृषोदरादित्वात्साधुः ॥२३॥ तत्कालिकलोकस्थितिमाह तस्मिन्निति द्वापरसंख्येद्वापराख्येयुगस्याधर्मपादद्वयस्यक्षयेआश्रयभूतेयुगेवर्तमानेतद्रूपाश्रयंप्रा
प्यअधर्मोविहितातिक्रमरूपःअनृतंचवदृधेऽहंभावममतयोराधिक्यात् तीर्थस्तुअधर्मवृद्धिरत्यल्पायुष्ट्वं अनृतवृद्धिःप्रयासबाहुल्येनकृषिसाफल्यमित्याह ॥२४॥ तद्वृद्धिफलमाह वैश्यांस्त
पःसमाविशत् एवंत्रिभ्योयुगेभ्यः सनम्यर्थेचतुर्थी त्रिषुयुगेषु ॥२५॥ तथात्रिषुयुगेषुत्रीन्वर्णानवलंब्यधर्मस्तपोरूपःपरिनिष्ठितःप्रतिष्ठितोभूत् धर्मंतपोलक्षणंशूद्रोयुगतोयुगत्रयेपिनलभ
ते ॥२६॥ किंतुहीनवर्णःशूद्रःकदाचित्सुमहत्तपस्तप्यते कदातत्राह भविष्यदिति भविष्यत्कालवर्तिन्यांशूद्रयोन्यांशूद्रजातौकलौयुगेतपश्चर्याभविष्यतिनत्वेतत्कालिकेइतिभावः॥२७॥

यदेवमतोद्वापरेपिशूद्रजन्मनस्तपोधारणंपरमोऽधर्मःकिमुतायत्रेतायां सशूद्रोवैनिश्चयेनतवविषयपर्यंतेदेशसमीपेमहातपाभूत्वादुर्बुद्धिरद्यतपति तेनैवहेतुनायंबालवधोजातः ॥ २८ ॥ उक्तमेवदार्ढ्यायपुनराह योहीति योहिदुर्मतिःपार्थिवस्यविषयेदेशेपुरेवाऽधर्मंविहितधर्मलोपमकार्यंनिषिद्धकृत्यंवाकरोतितदेवपुरेराज्येवाऽश्रीमूलमलक्ष्मीमूलंभवति तदनिवारयन्सराजाक्षिप्रंनरकंयातिइहामुत्रचपरमकश्मलंप्राप्नोतिनात्रसंशयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नन्वन्यदीयाधर्मेणकथंराज्ञःकश्मलप्राप्तिरतआह षड्भागस्येति रक्षार्थंधनधान्यपुण्यादिषड्भाग

अधर्मःपरमोराजन्द्वापरेशूद्रजन्मनः ॥ सवैविषयपर्यंतेतवराजन्महातपाः ॥ २८ ॥ अद्यतप्यतिदुर्बुद्धिस्तेनबालवधोह्ययं ॥ योह्यधर्ममकार्यंवा विषयेपार्थिवस्यतु ॥ २९ ॥ करोतिचाश्रीमूलंतत्पुरेवादुर्मतिर्नरः ॥ क्षिप्रंचनरकंयातिसचराजानसंशयः ॥ ३० ॥ अधीतस्यचतप्तस्यकर्मणःसुकृतस्यच ॥ षष्ठंभजतिभागंतुप्रजाधर्मेणपालयन् ॥ ३१ ॥ षड्भागस्यचभोक्तासौरक्षतेनप्रजाःकथं ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलमार्गस्वविषयंस्वकं ॥ ३२ ॥ दुष्कृतंयत्रपश्येथास्तत्रयत्नंसमाचर ॥ एवंचेद्धर्मवृद्धिश्चनृणांचायुर्विवर्धनं ॥ भविष्यतिनरश्रेष्ठबालस्यास्यचजीवितं ॥ ३३ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुःसप्ततितमःसर्गः ॥ ७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नारदस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाऽमृतमयंयथा ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेलक्ष्मणंचेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ गच्छसौम्यद्विजश्रेष्ठंसमाश्वासयसुव्रत ॥ बालस्यचशरीरंतत्तैलद्रोण्यांनिधापय ॥ २ ॥ गंधैश्चपरमोदारैस्तैलैश्चसुसुगंधिभिः ॥ यथानक्षीयतेबालस्तथासौम्यविधीयतां ॥ ३ ॥ यथाशरीरोबालस्यगुप्तःसन्क्लिष्टकर्मणः ॥ विपत्तिःपरिभेदोवानभवेच्चतथाकुरु ॥ ४ ॥ एवंसंदिश्यकाकुत्स्थोलक्ष्मणंशुभलक्षणं ॥ मनसापुष्पकंदध्यावागच्छेतिमहायशाः ॥ ५ ॥

वेतनभोक्ताकथंनरक्षेत् न्यायेनरक्षायांधर्मादिषड्भागप्राप्तिवदरक्षणेऽधर्मभागप्राप्तिरपीतिभावः अतःसत्वमिति ॥ ३२ ॥ यत्नंनिवारणयत्नं ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुःसप्ततितमःसर्गः ॥ ७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथशूद्रतपस्विनोन्विष्यदर्शनं नारदस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ यथानक्षीयतेतथाविधीयतामित्युक्तमेवविवृणोति यथेति क्लिष्टकर्मणःशुभाचारस्यबालस्यशरीरः अर्धर्चादिः गुप्तःसन्यथानक्षीयतेतथाविधीयतामितिपूर्वेणान्वयः विपत्तिःस्वरूपनाशः शरीरस्येतिशेषः परिभेदःसंधिबंधकेशादिविश्लेषजोरूपभेदश्च तदुभयंयथानभवतितथाकुरु ॥ ४ ॥ ५ ॥

पुष्पकस्तदधिष्ठातृचेतनः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ हरितंदिशंविचिन्वन्शूद्रतपस्विनमितिशेषः ॥ १० ॥ अपश्यमानःअपश्यन् ॥ ११ ॥ १२ ॥ शैवलस्यशैवलाख्यस्यविंध्यसमीपदक्षिणभागवर्तिगिरेः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कोर्थइति तुभ्यंतववराश्रयःप्रीतदेवतावरलभ्योमनीषितोभीष्टोर्थःकःस्वर्गलाभःपरोन्योवा यदर्थंतपसि ॥ १७ ॥ सत्यवाग्भवसत्यंवद

इंगितंसतुविज्ञायपुष्पकोहेमभूषितः ॥ आजगाममुहूर्तेनसमीपेराघवस्यवै ॥ ६ ॥ सोब्रवीत्प्रणतोभूत्वाअयमस्मिनराधिप ॥ वश्यस्तवमहाबाहोकिंकरःसमुपस्थितः ॥ ७ ॥ भाषितंरुचिरंश्रुत्वापुष्पकस्यनराधिपः ॥ अभिवाद्यमहर्षीन्सविमानंसोध्यरोहत ॥ ८ ॥ धनुर्गृहीत्वातूणींचखड्गंचरुचिरप्रभं ॥ निक्षिप्यनगरेचैतौसौमित्रिभरतावुभौ ॥ ९ ॥ प्रायात्प्रतीचींहरितंविचिन्वंश्चततस्ततः ॥ उत्तरामगमच्छ्रीमान्दिशंहिमवतावृतां ॥ १० ॥ अपश्यमानस्तत्रापिस्वल्पमप्यथदुष्कृतं ॥ पूर्वामपिदिशंसर्वामथोपश्यन्नराधिपः ॥ ११ ॥ प्रविशुद्धसमाचारामादर्शतलनिर्मलां ॥ पुष्पकस्थोमहाबाहुस्तदापश्यन्नराधिप ॥ १२ ॥ दक्षिणांदिशमाक्रामत्ततोराजर्षिनंदनः ॥ शैवलस्योत्तरेपार्श्वेददर्शसुमहत्सरः ॥ १३ ॥ तस्मिन्सरसितप्यंतंतापसंसुमहत्तपः ॥ ददर्शराघवःश्रीमाँल्लंबमानमधोमुखं ॥ १४ ॥ राघवस्तमुपागम्यतप्यंतंतपउत्तमं ॥ उवाचचनृपोवाक्यंधन्यस्त्वमसिसुव्रत ॥ १५ ॥ कस्यांयोन्यांतपोवृद्धवर्तसेदृढविक्रम ॥ कौतूहलात्त्वांपृच्छामिरामोदाशरथिर्ह्यहं ॥ १६ ॥ कोर्थोमनीषितस्तुभ्यंस्वर्गलाभोपरोथवा ॥ वराश्रयोयदर्थंत्वंतपस्यन्यैःसुदुश्चरं ॥ १७ ॥ यमाश्रित्यतपस्तप्तंश्रोतुमिच्छामितापस ॥ ब्राह्मणोवासिभद्रंतेक्षत्रियोवासिदुर्जयः ॥ वैश्यस्तृतीयोवर्णोवाशूद्रोवासत्यवाग्भव ॥ १८ ॥ इत्येवमुक्तःसनराधिपेनअवाक्शिरादाशरथायतस्मै ॥ उवाचजातिंनृपपुंगवाययत्कारणंचैवतपःप्रयत्नः ॥ १९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचसप्ततितमःसर्गः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ अवाक्शिरास्तथाभूतोवाक्यमेतदुवाचह ॥ १ ॥ शूद्रयोन्यांप्रजातोस्मितपउग्रंसमास्थितः ॥ देवत्वंप्रार्थयेरामसशरीरोमहायशः ॥ २ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचसप्ततितमःसर्गः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ अथशूद्रशिरच्छेदेनबालोज्जीवनं तस्येति ॥ १ ॥ २ ॥

मिथ्यावचनाभावेहेतुर्देवलोकजिगीषया ॥ ३ ॥ तस्यशिरइत्यन्वयः ॥ ४ ॥ अग्निपुरोगमोवायुर्बलातत्सहिताः ॥ ५ ॥ पुष्पदृष्टेःप्रपंचनं दिव्यानामिति प्रपपात दृष्टिरितिशेषः ॥६ ॥७॥ किनामसुरकार्यंतत्राहुः स्वर्गभागिति हियतःशूद्रस्तपसास्वर्गानर्हःसोमौत्वत्कृतेत्वत्कृततपोनिवर्तनेनस्वर्गभाकूनजातःअतोदेवकार्यकृतमितिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ एतंवरंमेदिशंतु एतद्वर

नमिथ्याहंवदेरामदेवलोकजिगीषया ॥ शूद्रंमांविद्धिकाकुत्स्थशंबूकोनामनामतः॥३॥ भाषतस्तस्यशूद्रस्यखड्गंसुरुचिरप्रभं ॥निष्कृष्यकोशाद्विमलं शिरश्चिच्छेदराघवः॥४॥तस्मिन्शूद्रेहतेदेवाःसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः॥साधुसाध्वितिकाकुत्स्थंतेशशंसुर्मुहुर्मुहुः ॥५॥ पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्दिव्यानांसुसु गंधिनां॥ पुष्पाणांवायुमुक्तानांसर्वतःप्रपपातह॥६॥सुप्रीताश्चाब्रुवन्रामंदेवाःसत्यपराक्रमं॥सुरकार्यमिदंदेवसुकृतंतेमहामते॥७॥गृहाणचवरंसौ म्ययंत्वमिच्छस्यरिंदम॥स्वर्गभाङ्हिशूद्रोयंत्वत्कृतेरघुनंदन॥८॥देवानांभाषितंश्रुत्वारामःसत्यपराक्रमः॥उवाचप्रांजलिर्वाक्यंसहस्राक्षंपुरंदरं॥९॥ यदिदेवाःप्रसन्नामेद्विजपुत्रःसजीवतु॥ दिशंतुवरमेतंमेईप्सितंपरमंमम ॥ १०॥ ममापचाराद्बालोसौब्राह्मणस्यैकपुत्रकः॥ अप्राप्तकालःकालेननी तोवैवस्वतक्षयं॥ ११ ॥ तंजीवयथभद्रंवोनानृतंकर्तुमर्हथ॥ द्विजस्यसंश्रुतोर्थोमेजीवयिष्यामितेसुतं ॥ १२॥ राघवस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाविबुधसत्त माः॥ प्रत्यूचूराघवंप्रीतादेवाःप्रीतिसमन्वितं॥ १३॥ निर्वृत्तोभवकाकुत्स्थसोस्मिन्नहनिबालकः॥जीवितंप्राप्तवान्भूयःसमेतश्चापिबंधुभिः॥१४॥ यस्मिन्मुहूर्तेकाकुत्स्थशूद्रोयंविनिपातितः॥ तस्मिन्मुहूर्तेबालोसौजीवेनसमयुज्यत ॥ १५॥ स्वस्तिप्राप्नुहिभद्रंतेसाधुयामनरर्षभ॥ अगस्त्यस्याश्र मपदंद्रष्टुमिच्छामराघव॥ १६॥ तस्यदीक्षासमामाहिब्रह्मर्षेःसुमहाद्युते ॥ द्वादशंहिगतंवर्षंजलशय्यांसमासतः ॥ १७॥ काकुत्स्थतद्गमिष्यामोमु निंसमभिनंदितुं॥ त्वंचापिगच्छभद्रंतेद्रष्टुंतमृषिसत्तमं॥ १८॥

दानमेवममेप्सितमित्यन्वयान्नममेतिपुनरुक्तं ॥ १० ॥ वैवस्वतक्षयंयमसदनं ॥ ११॥ तेतवसुतंजीवयिष्यामीत्ययमर्थोमेमया द्विजस्यसंश्रुतःप्रतिज्ञातोऽतस्तंजीवयथ मामनृतंकर्तुंनार्हथ ॥ १२ ॥ प्रीतिसमन्वितंयुक्तं ॥ १३ ॥ अस्मिन्नहनिशूद्रशिरश्छेददिवसे विनापिवरंजीवितंप्राप्तवानित्यर्थः॥ १४॥उक्तमेवार्थमहःशब्दविवक्षितार्थप्रदर्शनेनप्रकाशयंति यस्मिन्मुहूर्तइति ॥ १५॥ यामेतिलोट् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

तथेतिप्रतिज्ञायदेवानांदेवान्प्रतितथास्त्वित्युक्त्वेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ अविशेषतः अपक्षपातेनेत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ उत्तमैर्बहुभिर्गुणैस्त्वंबहुमतोबहुमान्यः अतिथित्वाच्चपूज्यः विशेषतश्चत्वंमेपूज्यइत्याह ममहृदिस्थितइति अंतर्यामिस्वरूपत्वादितिभावः अतएवसदास्मरणविषयतयापिहृदिस्थितःअतोध्येयत्वाच्चत्वंपूज्यः यद्वाहृदिस्थितः तेनस्वस्वरूपत्वमप्युक्तं ॥ २६ ॥ ब्राह्मणस्यसुतःशूद्रहननधर्मेणत्वयाजीवापितःजीवनंप्रापितः पुगार्थः ॥ २७ ॥ नारायणःनारस्यजीवसमूहस्यस्थानं तदेवाह त्वयिसर्वमिति ॥ २८ ॥

सतथेतिप्रतिज्ञायदेवानांरघुनंदनः॥ आरुरोहविमानंतंपुष्पकंहेमभूषितं॥ १९॥ ततोदेवाःप्रयातास्तेविमानैर्बहुविस्तरैः ॥ रामोप्यनुजगामाशुकुं भयोनेस्तपोवनं॥ २०॥ दृष्ट्वातुदेवान्संप्राप्तानगस्त्यस्तपसांनिधिः॥ अर्चयामासधर्मात्मासर्वांस्तानविशेषतः॥ २१ ॥ प्रतिगृह्यततःपूजांसंपूज्यच महामुनिं॥ जग्मुस्तेत्रिदशाहृष्टानाकपृष्ठंसहानुगाः॥ २२॥ गतेषुतेषुकाकुत्स्थःपुष्पकादवरुह्यच॥ ततोऽभिवादयामासअगस्त्यमृषिसत्तमं॥२३॥ सोभिवाद्यमहात्मानंज्वलंतमिवतेजसा॥ आतिथ्यंपरमंप्राप्यनिषसादनराधिपः॥ २४॥ तमुवाचमहातेजाःकुंभयोनिर्महातपाः॥ स्वागतंतेनरश्रे ष्ठदिष्ट्याप्राप्तोसिराघव॥ २५॥ त्वंमेबहुमतोरामगुणैर्बहुभिरुत्तमैः॥ अतिथिःपूजनीयश्चममराजन्हृदिस्थितः ॥ २६॥ सुराहिकथयंतित्वामागतं शूद्रघातिनं ॥ ब्राह्मणस्यतुधर्मेणत्वयाजीवापितःसुतः ॥ २७ ॥ उष्यतांचेहरजनींसकाशेममराघव ॥ त्वंहिनारायणःश्रीमांस्त्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं ॥ २८॥ त्वंप्रभुःसर्वदेवानांपुरुषस्त्वंसनातनः ॥ प्रभातेपुष्पकेणत्वंगंतास्वपुरमेवहि ॥ २९ ॥ इदंचाभरणंसौम्यनिर्मितंविश्वकर्मणा ॥ दिव्यंदिव्ये नवपुषादीप्यमानंस्वतेजसा॥ ३०॥ प्रतिगृह्णीष्वकाकुत्स्थमत्प्रियंकुरुराघव॥ दत्तस्यहिपुनर्दानेसुमहत्फलमुच्यते॥ ३१॥

सनातनःपुरुषोब्रह्म ॥ २९ ॥ दिव्येनवपुषासन्निवेशेनदिव्यं अतएवस्वतेजसादीप्यमानं आभरणंवलयरूपं ॥ ३० ॥ ननुक्षत्रियस्यब्राह्मणाद्द्रव्यग्रहणमनुचितंतत्राह मत्प्रियंकुर्विति मत्प्रियार्थमनुचितमपिकार्यमित्याशयः किंचराजत्वाद्रिक्तहस्ततयात्वद्दर्शनस्यममानुचिततयाएतद्ग्रहणेममप्रियंभवतितवचदोषोनास्ति भक्तदत्तांगीकारइवहविर्योगीकारइवचदोषाभावाच्चेत्याशयः ननुतवकिंप्रियंतत्राह दत्तस्येति येनकेनापिदत्तस्यानुपभुज्यपुनःस्वेष्टदेवादिभ्योदानेमहत्फलमुच्यते लब्धावष्टगुणंपुण्यमितिस्मरणात् एवंचमहाफलहेतुत्वात्तुभ्यंतद्दानंमम प्रियमितिभावः ॥ ३१ ॥

नन्वन्यस्माएवतर्हिदेयंतत्राह भरणेहीति आभरणस्यधारणेभवानेवशक्तोयोग्यः किंचमहतामपिफलानांब्रह्मलोकादीनांदानेचत्वंशक्तइतिशेषः ननुमत्तोपिमहत्त्वइंद्रादिभ्योदीयतांत

 भरणेहिभवान्शक्तःफलानांमहतामपि॥ त्वंहिशक्तस्तारयितुंसेंद्रानपिदिवौकसः ॥ ३२ ॥ तस्माद्दास्येविधिवत्तत्प्रतीच्छनराधिप ॥ अथोवाच
महात्मानमिक्ष्वाकूणांमहारथः ॥३३॥ "रामोमतिमतांश्रेष्ठःक्षत्रधर्ममनुस्मरन्॥ प्रतिग्रहोयंभगवन्ब्राह्मणस्याविगर्हितः॥क्षत्रियेणकथंविप्रप्रति
ग्राह्यंभवेत्ततः॥ प्रतिग्रहोहिविप्रेंद्रक्षत्रियाणांसुगर्हितः॥ ब्राह्मणेनविशेषेणदत्तंतद्वक्तुमर्हसि॥ एवमुक्तस्तुरामेणप्रत्युवाचमहानृषिः॥ आसन्कृत
युगेरामब्रह्मभूतेपुरायुगे ॥ अपार्थिवाःप्रजाःसर्वाःसुराणांतुशतक्रतुः ॥ ताःप्रजादेवदेवेशंराजार्थंसमुपाद्रवन्॥ सुराणांस्थापितोराजात्वयादेवश
तक्रतुः॥ प्रयच्छास्मासुलोकेशपार्थिवंनरपुंगवं ॥ यस्मैपूजांप्रयुंजानाधूतपापाश्चरेमहि ॥ नवसामोविनाराज्ञाएषनोनिश्चयःपरः॥ ततोब्रह्मासुर
श्रेष्ठोलोकपालान्सवासवान्॥ समाहूयाब्रवीत्सर्वांस्तेजोभागान्प्रयच्छत ॥ ततोददुर्लोकपालाःसर्वेभागान्स्वतेजसः॥ अक्षुपच्चततोब्रह्मायतोजातः
क्षुपोनृपः॥ तंब्रह्मालोकपालानांसमांशैःसमयोजयत्॥ ततोददौनृपंतासांप्रजानामीश्वरंक्षुपं ॥ तत्रैंद्रेणचभागेनमहीमाज्ञापयन्नृपः ॥ वारुणेनतु
भागेनवपुःपुष्यतिपार्थिवः॥ कौबेरेणतुभागेनवित्तपाभांददौतदा॥ यस्तुयाम्योऽभवद्भागस्तेनशास्तिस्मसप्रजाः॥तत्रैंद्रेणनरश्रेष्ठभागेनरघुनंदन॥प्र
तिगृह्णीष्वभद्रंतेतारणार्थंममप्रभो॥तद्रामःप्रतिजग्राहमुनेस्तस्यमहात्मनः॥ दिव्यमाभरणंचित्रंप्रदीप्तमिवभास्करं॥प्रतिगृह्यततोरामस्तदाभरणमु
त्तमं" ॥ आगमंतस्यदीप्तस्यप्रष्टुमेवोपचक्रमे ॥ अत्यद्भुतमिदंदिव्यंवपुषायुक्तमद्भुतं ॥३४॥ कथंवाभवताप्राप्तंकुतोवाकेनवाहृतं ॥ कौतूहलतयाब्र
ह्मन्पृच्छामित्वांमहायशः॥ ३५॥

त्राह त्वंहीति तेत्वत्तोनमहांतइतिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ किंविषयकमुवाचेत्यत्राहागममिति प्राप्तिमार्गमित्यर्थः इदंदिव्यमत्यद्भुतमत्याश्चर्यमित्यर्थः अद्भुतंयथाभवतितथावपुषासन्नि
वेशविशेषेणयुक्तं ॥ ३४ ॥ कथंकेनप्रकारेणकुतोहेतोःकेनपुरुषेणाहृतंदत्तं ॥ ३५ ॥

पुरात्रेतायुगेयुगेपूर्वतनत्रेतायुगाख्येयुगे॥३६॥ ॥ इतिश्री०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०षट्सप्ततितमःसर्गः॥७६॥ ॥ ७॥ ॥ अथतत्प्राप्तिकथनं पुरेति पूर्वचतुर्युगवर्तित्रेतायुगे बहु
विस्तरंबहुविस्तारंपक्षिवर्जितमरण्यमभूदितिशेषः ॥ १ ॥ तस्मिन्नरण्येतदेकदेशेउत्तमंतपःकुर्वाणोहंतदारण्यमाक्रमितुमासमंतात्पर्यटनेनकृत्स्नमवगंतुमुपागममुपगतवानस्मि ॥ २ ॥

आश्चर्याणांबहूनांहिनिधिःपरमकोभवान्॥ एवंब्रुवतिकाकुत्स्थेमुनिर्वाक्यमथाब्रवीत्॥ शृणुरामयथावृत्तंपुरात्रेतायुगेयुगे ॥ ३६ ॥ ॥इत्यार्षेश्री
मद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषट्सप्ततितमःसर्गः॥७६॥ ॥७॥ ॥पुरात्रेतायुगेरामबभूवबहुविस्तरं॥ समंताद्योजनशतंवि
मृगंपक्षिवर्जितं॥ १ ॥ तस्मिन्निर्मानुषेरण्येकुर्वाणस्तपउत्तमं॥ अहमाक्रमितुंसौम्यतदारण्यमुपागमं ॥ २ ॥ तस्यरूपमरण्यस्यनिर्देष्टुंनशशाकह॥
फलमूलैःसुखास्वादैर्बहुरूपैश्चकाननैः॥ ३ ॥ तस्यारण्यस्यमध्येतुसरोयोजनमायतं॥ हंसकारंडवाकीर्णंचक्रवाकोपशोभितं॥४॥ पद्मोत्पलसमाकी
र्णंसमतिक्रांतशैवलं॥ तदाश्चर्यमिवात्यर्थंसुखास्वादमनुत्तमं ॥५॥ अरजस्कंतदाक्षोभ्यंश्रीमत्पक्षिगणायुतं॥ तस्मिन्सरःसमीपेतुमहदद्भुतमाश्र
मं॥ ६ ॥ पुराणंपुण्यमत्यर्थंतपस्विजनवर्जितं॥ तत्राहमवसंरात्रिंनैदाघींपुरुषर्षभ॥ ७॥ प्रभातेकाल्यमुत्थायसरस्तदुपचक्रमे ॥ अथापश्यंशवंतत्र
सुपुष्टमरजःक्वचित्॥ ८॥ तिष्ठंतंपरयालक्ष्म्यातस्मिंस्तोयाशयेनृप॥ तमर्थंचिंतयानोहंमुहूर्तंतत्रराघव ॥ ९ ॥ विष्ठितोस्मिसरस्तीरेकिंन्विदंस्यादिति
प्रभो॥ अथापश्यंमुहूर्तात्तुदिव्यमद्भुतदर्शनं ॥ १० ॥ विमानंपरमोदारंहंसयुक्तंमनोजवं॥ अत्यर्थंस्वर्गिणंतत्रविमानेरघुनंदन ॥ ११ ॥ उपास्तेप्सर
सांवीरसहस्रंदिव्यभूषणं॥ गायंतिकाश्चिद्रम्याणिवादयंतितथापराः॥ १२ ॥

तस्यरूपमिति सुखावहंस्वरूपमित्यर्थः नशशाकनशक्तवान् अपरोक्षेलिडार्षः तदेवाह फलमूलैरिति॥३॥४॥सुखास्वादंसुखावहप्राशनपानीयवत्॥५॥६॥नैदाघींनिदाघसंबंधिनीं॥७॥
काल्यंप्रातःकर्तव्यंस्नानादिकर्मोद्दिश्योत्थायतत्सरोगंतुमुपचक्रमे अपरोक्षेलिडार्षः अरजःनिर्मलं ॥८॥ लक्ष्म्याउपेतमितिशेषः तमर्थंचिंतयानःकिमिदंस्यादितिचिंतयानः शवःसन्नपि
निर्मलोलक्ष्मीयुक्तश्चेतिकिमिदमितित्वदृष्टार्थविषयकचिंतांकुर्वाणइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ अत्यर्थंअतिरूपवंतं ॥ ११ ॥ १२ ॥

चंद्ररश्म्याभैश्चामरैरितिशेषः ॥ १३ ॥ दोधूयुरितियङ्लुगंतस्य ॥ १४ ॥ पश्यतोमेसमक्षमितिशेषः ॥१५॥ संस्प्रष्टुंशुद्धाचमनंकर्तुं ॥१६॥१७ ॥ १८ ॥१९ ॥ हेदेवसंमतदेवतुल्य ईदृश आहारईदृशोभावश्चकस्यस्यात्मकस्यापि आतोहेतोस्त्वयीदंद्वयंदृष्ट्वाआश्चर्यमेवर्ततेतस्मात्सर्वंतस्वतःश्रोतुमिच्छामि ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरा०वा०आ०उ०

मृदंगवीणापणवान्नृत्यंतिचतथापराः ॥ अपराश्चंद्ररश्म्याभैर्हैमदंडैर्महाधनैः ॥ १३ ॥ दोधूयुर्वदनंतस्यपुंडरीकनिभेक्षणाः ॥ ततःसिंहासनंहित्वामेरुकूटमिवांशुमान् ॥ १४ ॥ पश्यतोमेतदाराम विमानादवरुह्यच ॥ तंशवंभक्षयामाससस्वर्गीरघुनंदन ॥ १५ ॥ ततोभुक्त्वायथाकामंमांसंबहुसुपीवरं ॥ अवतीर्यसरःस्वर्गीसंस्प्रष्टुमुपचक्रमे ॥ १६ ॥ उपस्पृश्ययथान्यायंसस्वर्गीरघुनंदन ॥ आरोढुमुपचक्रामविमानवरमुत्तमं ॥ १७ ॥ तमहंदेवसंकाशमारोहंतमुदीक्ष्यवै ॥ अथाहमब्रुवंवाक्यंतमेवपुरुषर्षभ ॥ १८ ॥ कोभवान्देवसंकाशआहारश्चविगर्हितः ॥ त्वयेदंभुज्यतेसौम्यकिमर्थंवक्तुमर्हसि ॥ १९ ॥ कस्यस्यादीदृशोभावआहारोदेवसंमत ॥ आश्चर्यंवर्ततेसौम्यश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ नाहमौपयिकंमन्येतवभक्ष्यमिमंशवं ॥ २० ॥ इत्येवमुक्तःसनरेंद्रनाकीकौतूहलात्सूनृतयागिराच ॥ श्रुत्वाचवाक्यंममसर्वमेतत्सर्वंतथाचाकथयन्ममेति ॥ २१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तसप्ततितमःसर्गः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रुत्वातुभाषितंवाक्यंममरामशुभाक्षरं ॥ प्रांजलिःप्रत्युवाचेदंसस्वर्गीरघुनंदन ॥ १ ॥ शृणुब्रह्मन्पुरावृत्तंममैतत्सुखदुःखयोः ॥ अनतिक्रमणीयंचयथापृच्छसिमांद्विज ॥ २ ॥ पुरावैदर्भकोराजापितामममहायशाः ॥ सुदेवइतिविख्यातस्त्रिषुलोकेषुवीर्यवान् ॥ ३ ॥ तस्यपुत्रद्वयंब्रह्मन्द्वाभ्यांस्त्रीभ्यामजायत ॥ अहंश्वेतइतिख्यातोयवीयान्सुरथोभवत् ॥ ४ ॥ ततःपितरिस्वर्यातेपौरामामभ्यषेचयन् ॥ तत्राहंकृतवान्राज्यंधर्म्यंचसुसमाहितः ॥ ५ ॥ एवंवर्षसहस्राणिसमतीतानिसुव्रत ॥ राज्यंकारयतोब्रह्मन्प्रजाधर्मेणरक्षतः ॥ ६ ॥ सोहंनिमित्तेकस्मिंश्चिद्विज्ञातायुर्द्विजोत्तम ॥ कालधर्मंहृदिन्यस्यततोवनमुपागमं ॥ ७ ॥

सप्तसप्ततितमःसर्गः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रुत्वेति सुखदुःखयोर्दिव्यदेहशवभक्षणनिमित्तकयोःकारणमितिशेषः अनतिक्रमणीयमेवतत्कारणंयथापृच्छसितथावक्ष्यामिशृण्वितिसंबंधः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ धर्म्यंधर्मादनपेतंयथातथाकृतवान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ कस्मिंश्चिन्निमित्तेकेनचिल्लक्षणेनकालधर्मंमृत्युंहृदिन्यस्यज्ञात्वा ॥ ७ ॥

॥८॥९॥१०॥ स्वर्गभूतस्यस्वर्गंब्रह्मलोकंभूतस्यप्राप्तस्य ॥११॥ त्रिभुवनश्रेष्ठंतृतीयेभुवनेभूस्वःपदापेक्षयातृतीयब्रह्मलोकेश्रेष्ठंहिरण्यगर्भमित्यर्थः यद्वात्रिष्वपिभुवनेषुश्रेष्ठमित्यर्थः ॥१२॥ क्षुत्पिपासेऽनुगेयस्यसः ॥१३॥१४॥ स्वशरीरंत्वयापुष्टंकेवलं ॥१५॥ तेसूक्ष्मः लिंगव्यत्ययः अल्पमपिदत्तंदानंतेनास्तिदेवपित्रतिथिषु किंतुतपएवनिषेवसे असेविष्टेतियावत् तपोमनसइं

सोहंवनमिदंदुर्गंमृगपक्षिविवर्जितं ॥ तपश्चर्तुंप्रविष्टोस्मिसमीपेसरसःशुभे ॥ ८ ॥ भ्रातरंसुरथंराज्येअभिषिच्यमहीपतिं ॥ इदंसरःसमासाद्यतपस्तप्तंमयाचिरं ॥ ९ ॥ सोहंवर्षसहस्राणितपस्त्रीणिमहावने ॥ तप्त्वासुदुष्करंप्राप्तोब्रह्मलोकमनुत्तमं ॥ १० ॥ तस्येमेस्वर्गभूतस्यक्षुत्पिपासेद्विजोत्तम ॥ बाधेतेपरमेवीरततोहंव्यथितेंद्रियः ॥ ११ ॥ गत्वात्रिभुवनश्रेष्ठंपितामहमुवाचह ॥ भगवन्ब्रह्मलोकोयंक्षुत्पिपासाविवर्जितः ॥ १२ ॥ कस्यायंकर्मणःपाकःक्षुत्पिपासानुगोस्म्यहं ॥ आहारःकश्चमेदेवतन्मेब्रूहिपितामह ॥ १३ ॥ पितामहस्तुमामाहतवाहारःसुदेवज ॥ स्वादूनिस्वानिमांसानितानिभक्षयनित्यशः ॥ १४ ॥ स्वशरीरंत्वयापुष्टंकुर्वतातपउत्तमं ॥ अनुप्तंरोहतेश्वेतनकदाचिन्महामते ॥ १५ ॥ दत्तंनतेस्तिसूक्ष्मोपितपएवनिषेवसे ॥ तेनस्वर्गंगतोवत्सबाध्यसेक्षुत्पिपासया ॥ १६ ॥ सत्वंसुपुष्टमाहारैःस्वशरीरमनुत्तमं ॥ भक्षयित्वामृतरसंतेनवृत्तिर्भविष्यति ॥ १७ ॥ यदातुतद्वनंश्वेतअगस्त्यःसमहानृषिः ॥ आगमिष्यतिदुर्धर्षस्तदाकृच्छ्राद्विमोक्ष्यते ॥ १८ ॥ सहितारयितुंसौम्यशक्तःसुरगणानपि ॥ किंपुनस्त्वांमहाबाहोक्षुत्पिपासावशंगतं ॥ १९ ॥ सोहंभगवतःश्रुत्वादेवदेवस्यनिश्चयं ॥ आहारंगर्हितंकुर्मिस्वशरीरंद्विजोत्तम ॥ २० ॥ बहून्वर्षगणान्ब्रह्मन्भुज्यमानमिदंमया ॥ क्षयंनाभ्येतिब्रह्मर्षेतृप्तिश्चापिममोत्तमा ॥ २१ ॥ तस्यमेकृच्छ्रभूतस्यकृच्छ्रादस्माद्विमोक्षय ॥ अन्येषांनगतिर्ह्यत्रकुंभयोनिमृतेद्विजं ॥ २२ ॥ इदमाभरणंसौम्यधारणार्थंद्विजोत्तम ॥ प्रतिगृह्णीष्वभद्रंतेप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ २३ ॥

द्रियाणांचैकाग्र्यंमन्मात्रविषयकत्वरूपं तादृशतपःफलंब्रह्मलोकप्राप्तिर्जातातव स्वर्गंगतःपरस्वर्गंगतः ॥ १६ ॥ तेनमांसभक्षणेनतेवृत्तिःक्षुदादिनिवृत्तिर्भविष्यति ॥ १७ ॥ विमोक्ष्यतेविमोचयिष्यतइत्यर्थः ॥१८॥१९ ॥ स्वशरीरमेवभगवदाज्ञयानित्योपस्थितमाहारंकुर्मिकरोमि ॥२०॥ तदेवाह क्षयंनाभ्येतीति ॥२१॥ कृच्छ्रभूतस्यकृच्छ्रंप्राप्तस्य दृग्गोचरोमांकृच्छ्राद्विमोक्षयेत्यर्थः ननुकथमहमगस्त्यइतित्वयावगतस्तत्राहान्येषामिति कुंभयोनिंद्विजमृतेभयादन्येषामत्रनिर्मानुष्केगतिर्नास्तिअतस्त्वमगस्त्यइतिनिर्णीतमितिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥

ननुएतद्दानस्यान्नदानत्वाभावात्कथंपुनरेतद्दाने पितुःस्वर्गमोक्षस्तत्राह इदमिति अस्यसर्वस्वत्वादेतद्दानंसर्वदानात्मकमितिभावः ॥ २४ ॥ तस्माद्यदिदंप्रयच्छामितत्सर्वान्कामान्सर्वभोगांश्च प्रयच्छामीतिजानीहि तारणेतारणनिमित्तं ॥ २५ ॥ २६ ॥ मयाप्रतिगृहीते तत्सुकृतबलादितिशेषः मनाशह पुनर्भक्षणायनोपस्थितोभूदित्यर्थः ॥ २७॥ प्रमुदितःक्षुत्पिपासारहिततया ऽतिसंतोषंप्राप्तः ॥ २८ ॥ तस्मिन्निमित्तेस्वतारणरूपेनिमित्ते ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टसप्ततितमःसर्गः ॥७८॥

इदंतावत्सुवर्णंचधनंवस्त्राणिचद्विज॥ भक्ष्यंभोज्यंचब्रह्मर्षेददाम्याभरणानिच॥ २४ ॥ सर्वान्कामान्प्रयच्छामिभोगांश्चमुनिपुंगव ॥ तारणेभगवन्मत्वंप्रसादंकर्तुमर्हसि॥ २५॥ तस्याहंस्वर्गिणोवाक्यंश्रुत्वादुःखसमन्वितं ॥ तारणायोपजग्राहतदाभरणमुत्तमं॥ २६॥ मयाप्रतिगृहीतेतुतस्मिन्नाभरणेशुभे॥ मानुषःपूर्वकोदेहोराजर्षेर्विननाशह॥ २७॥ प्रणष्टेतुशरीरेऽसौराजर्षिःपरयामुदा॥ तृप्तःप्रमुदितोराजाजगामत्रिदिवंसुखं ॥ २८ ॥ तेनेदंशक्रतुल्येनदिव्यमाभरणंमम॥ तस्मिन्निमित्तेकाकुत्स्थदत्तमद्भुतदर्शनं॥ २९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टसप्ततितमःसर्गः॥ ७८॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥तदद्भुततमंवाक्यंश्रुत्वागस्त्यस्यराघवः॥ गौरवाद्विस्मयाच्चैवभूयःप्रष्टुंप्रचक्रमे ॥ १ ॥ भगवंस्तद्वनंघोरंतपस्तप्यतियत्रसः॥ श्वेतोवैदर्भकोराजाकथंतदमृगद्विजं॥ २ ॥ तद्वनंसकथंराजाशून्यंमनुजवर्जितं ॥ तपश्चर्तुंप्रविष्टःसश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः॥ ३॥ रामस्यवचनंश्रुत्वाकौतूहलसमन्वितं॥ वाक्यंपरमतेजस्वीवक्तुमेवोपचक्रमे ॥ ४ ॥ पुराकृतयुगेराममनुर्दंडधरःप्रभुः॥ तस्यपुत्रोमहानासीदिक्ष्वाकुःकुलनंदनः॥ ५॥ तंपुत्रंपूर्वकंराज्येनिक्षिप्यभुविदुर्जयं॥ पृथिव्यांराजवंशानांभवकर्तेत्युवाचतं ॥ ६॥ तथैवचप्रतिज्ञातंपितुःपुत्रेणराघव ॥ ततःपरमसंतुष्टोमनुःपुत्रमुवाचह॥ ७॥

अथरामेणवनस्यनिर्जनत्वहेतुप्रश्नेतद्वर्णनं तदिति गौरवात्सर्वज्ञःसर्ववक्तापरमगुरुरितिसंभावनयेत्यर्थः ॥ १ ॥ यत्रसतपस्तप्यतितद्वनंकथममृगद्विजं ॥ २ ॥ तादृशंतद्वनंतपश्चर्तुंचरितुंप्रविष्टः ॥ ३ ॥ ४ ॥ दंडधरेराजाप्रभुःवर्णाश्रमविभागतद्धर्मप्रवर्तनाधिकृतः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

दंडेनक्षत्रियसहजधर्मभूतेनशिक्षणेन अकारणेचदंडंमापातयेतिशेषः ॥ ८ ॥ ननुपरपीडावहोदंडःकथंकर्तुंयुक्तस्तत्राह अपराधिष्विति विधिवद्यथाशास्त्रं यथापराधंमुक्तः प्रवर्तितइत्यर्थः ॥ ९ ॥ कुर्वतः दंडमितिशेषः ॥ १० ॥ समाधिनाप्रणवानुसंधानसहितचित्तैकाग्र्येण अतएवब्रह्मलोकंजगाम ॥ ११ ॥ १२ ॥ बहुरूपैर्यज्ञदानतपोलक्षणैः ॥ १३ ॥ पूर्वजाद्ज्ये

प्रीतोस्मिपरमोदारकर्ताचासिनसंशयः॥ दंडेनचप्रजारक्षमाचदंडमकारणे॥ ८॥ अपराधिषुयोदंडःपात्यतेमानवेषुवै ॥ सदंडोविधिवन्मुक्तःस्वर्गंनयतिपार्थिवं॥ ९॥ तस्माद्दंडेमहाबाहोयत्नवान्भवपुत्रक॥ धर्मोहिपरमोलोकेकुर्वतस्तेभविष्यति ॥ १० ॥ इतितंबहुसंदिश्यमनुःपुत्रंसमाधिना॥ जगामत्रिदिवंहृष्टोब्रह्मलोकंसनातनं॥ ११॥ प्रयातेत्रिदिवेतस्मिन्निक्ष्वाकुरमितप्रभः॥ जनयिष्येकथंपुत्रानितिचिंतापरोभवत् ॥ १२ ॥ कर्मभिर्बहुरूपैश्चतैस्तैर्मनुसुतस्तदा॥ जनयामासधर्मात्माशतंदेवसुतोपमान्॥ १३॥ तेषामवरजस्तातसर्वेषांरघुनंदन॥ मूढश्चाकृतविद्यश्चनशुश्रूषतिपूर्वजान्॥ १४॥ नामतस्यचदंडेतिपिताचक्रेल्पतेजसः॥ अवश्यंदंडपतनंशरीरेस्यभविष्यति ॥ १५ ॥ अपश्यमानस्तंदेशंघोरंपुत्रस्यराघव॥ विंध्यशैवलयोर्मध्येराज्यंप्रादादरिंदम॥ १६॥ सदंडस्तत्रराजाभूद्रम्येपर्वतरोधसि॥ पुरंचाप्रतिमंरामन्यवेशयदनुत्तमं॥ १७॥ पुरस्यचाकरोन्नाममधुमंतमितिप्रभो॥ पुरोहितंतूशनसंवरयामाससुव्रतं॥ १८॥ एवंसराजातद्राज्यमकरोत्सपुरोहितः॥ प्रहृष्टमनुजाकीर्णंदेवराजोयथादिवि॥ १९॥ ततःसराजामनुजेंद्रपुत्रःसार्धंचतेनोशनसातदानीं॥ चकारराज्यंसुमहान्महात्माशक्रोदिवीवोशनसासमेतः॥ २०॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनाशीतितमःसर्गः॥ ७९॥ ॥ ७॥ ॥एतदाख्यायरामायमहर्षिःकुंभसंभवः॥ अस्यामेवापरंवाक्यंकथायामुपचक्रमे॥ १॥ ततःसदंडःकाकुत्स्थबहुवर्षगणायुतं॥ अकरोत्तत्रदांतात्माराज्यंनिहतकंटकं॥ २॥

ष्ठान् ॥ १४ ॥ दंडेतिनामकरणंपितुःसर्वज्ञत्वादन्वर्थावसायपूर्वकमित्याहावश्यमिति ॥ १५ ॥ घोरंदेशमपश्यमानः दंडराज्ययोग्यंघोरंदेशमपश्यन्नित्यर्थः ॥ १६ ॥ पर्वतरोधसिपर्वततटप्राये ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ शक्रोप्रबलिः ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०श्रीरा०रा०वा०आ०उत्तरकांडेएकोनाशीतितमःसर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमुक्तोपोद्घातांप्रकृतकथामाह एतदिति अस्यामेवापरंवाक्यंउपक्रांतकथायामेवसंबद्धं तत्पृष्टोत्तरभूतमित्यर्थः ॥ १ ॥ दांतात्माजितेंद्रियः ॥ २ ॥

भार्गवः शुक्रस्तत्संबंधिनमाश्रममुपाक्रामदगमत् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मोहेनरागमोहेनोन्मत्तस्यउचितानुचितविवेकरहितस्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ यदिवान्यत्कामभोगानुकूल्यंतर्हिधर्मदृष्टेनसत्पथासन्मार्गेणमांवरयस्व ॥ १० ॥ अन्यथाअवरणे घोराभिसंहितंमहानर्थफलं ॥ ११ ॥ याचितःपितामामांतवदास्यतेइत्यन्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ क्षेप्तुंविलंबंकर्तुं ॥ १४ ॥

॥ १०७॥ अथकालेतुकस्मिंश्चिद्राजाभार्गवमाश्रमं ॥ रमणीयमुपाक्रामच्चैत्रेमासिमनोरमे ॥ ३ ॥ तत्रभार्गवकन्यांसरूपेणाप्रतिमांभुवि ॥ विचरंतींवनोद्दे ७
शेदंडोऽपश्यदनुत्तमां ॥ ४ ॥ सदृष्ट्वातांसुदुर्मेधाअनंगशरपीडितः ॥ अभिगम्यसुसंविग्नःकन्यांवचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥ कुतस्त्वमसिसुश्रोणिकस्यवा
सिसुताशुभे ॥ पीडितोहमनंगेनपृच्छामित्वांशुभानने ॥ ६ ॥ तस्यत्वेवंब्रुवाणस्यमोहोन्मत्तस्यकामिनः ॥ भार्गवीप्रत्युवाचेदंवचःसानुनयंत्विदं ॥ ७ ॥
भार्गवस्यसुतांविद्धिदेवस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ अरजांनामराजेंद्रज्येष्ठामाश्रमवासिनीं ॥ ८ ॥ मामांस्पृशबलाद्राजन्कन्यापितृवशात्वहं ॥ गुरुःपितामे
राजेंद्रत्वंचशिष्योमहात्मनः ॥ ९ ॥ व्यसनंसुमहत्क्रुद्धःसतेदद्यान्महातपाः ॥ यदिवान्यन्मयाकार्यंधर्मदृष्टेनसत्पथा ॥ १० ॥ वरयस्वनरश्रेष्ठपितरंमेमहा
द्युतिं ॥ अन्यथातुफलंतुभ्यंभवेद्घोराभिसंहितं ॥ ११ ॥ क्रोधेनहिपितामेसौत्रैलोक्यमपिनिर्दहेत् ॥ दास्यतेचानवद्यांगतवमायाचितःपिता ॥ १२ ॥
एवंब्रुवाणामरजांदंडःकामवशंगतः ॥ प्रत्युवाचमदोन्मत्तःशिरस्याधायचांजलिं ॥ १३ ॥ प्रसादंकुरुसुश्रोणिनकालंक्षेप्तुमर्हसि ॥ त्वत्कृतेहिममप्रा
णाविदीर्यंतेवरानने ॥ १४ ॥ त्वांप्राप्यतुवधोवापिपापंवापिसुदारुणं ॥ भक्तंभजस्वमांभीरुभजमानंसुविह्वलं ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वातुतांकन्यांदोर्भ्यां
प्राप्यबलाद्बली ॥ विस्फुरंतींयथाकामंमैथुनायोपचक्रमे ॥ १६ ॥ तमनर्थंमहाघोरंदंडःकृत्वासुदारुणं ॥ नगरंप्रययावाशुमधुमंतमनुत्तमं ॥ १७ ॥
अरजापिरुदंतीसाआश्रमस्याविदूरतः ॥ प्रतीक्षतेसुसंत्रस्तापितरंदेवसन्निभं ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडे
अशीतितमःसर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ समुहूर्तादुपश्रुत्यदेवर्षिरमितप्रभः ॥ स्वमाश्रमंशिष्यवृतःक्षुधार्तःसंन्यवर्तत ॥ १ ॥

त्वांप्राप्यवदिवधादिर्भवेत्तदाभवतुनामेतिशेषः ॥ १५ ॥ विस्फुरंतीं विलुठंतीं ॥ १६ ॥ १७ ॥ अरजापीतिआकारांतंनाम पितरंप्रतीक्षतेस्म ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीये रामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअशीतितमःसर्गः ॥ ८० ॥ ॥५॥ ॥ कथाशेषपूरणं सइति उपश्रुत्यशिष्यमुखादरजावृत्तांतमित्यर्थः ॥ १ ॥ ॥ १०७॥

प्रत्यूषेप्रातःकाले नविराजतीमशोभमानां ॥ २ ॥ ३ ॥ विपरीतस्यविपरीतानुष्ठानवतः क्रुद्धान्मत्तोजायमानामग्निशिखासदृशींविपत्तिंविनाशंपश्यध्वं ॥ ४ ॥ अस्यक्षयःप्राप्तस्तत्रहेतुर्यइति ॥ ५ ॥ सामान्येनोक्तंविशेषेणाह यस्मादिति ईदृशंमत्पुत्रीधर्षणरूपं ॥ ६ ॥ ७ ॥ धक्ष्यतेनाशयिष्यति ॥ ८ ॥ विलयंगमन्विलयंगमिष्यंति ॥९॥ सर्वमुच्छ्रयंचराचरप्राणिमात्रं उच्छ्रयतउद्भवतीत्युच्छ्रयः पांसुवर्षमिवालक्ष्यं प्रसिद्धप्रलयकालिकमहापांसुवर्षमिवप्राप्यसप्तरात्रंसप्तरात्रिपर्यंतमलक्ष्यंभविष्यंति विनष्टपुरपौरजानपदंभविष्यतीत्यर्थः ॥ १० ॥ तमाश्रम

सोपश्यदरजांदीनांरजसासमभिप्लुतां ॥ ज्योत्स्नामिवग्रहग्रस्तांप्रत्यूषेनविराजतीं ॥ २ ॥ तस्यरोषःसमभवत्क्षुधार्तस्यविशेषतः ॥ निर्दहन्निवलोकांस्त्रीन्शिष्यांश्चैतदुवाचह ॥ ३ ॥ पश्यध्वंविपरीतस्यदंडस्याविदितात्मनः ॥ विपत्तिंघोरसंकाशांक्रुद्धादग्निशिखामिव ॥ ४ ॥ क्षयोस्यदुर्मतेःप्राप्तःसानुगस्यमहात्मनः ॥ यःप्रदीप्तांहुताशस्यशिखांवैस्प्रष्टुमर्हति ॥ ५ ॥ यस्मात्सकृतवान्पापमीदृशंघोरसंहितं ॥ तस्मात्प्राप्स्यतिदुर्मेधाःफलंपापस्यकर्मणः ॥ ६ ॥ सप्तरात्रेणराजासौसपुत्रबलवाहनः ॥ पापकर्मसमाचारोवधंप्राप्स्यतिदुर्मतिः ॥ ७ ॥ समंताद्योजनशतंविषयंचास्यदुर्मतेः ॥ धक्ष्यतेपांसुवर्षेणमहतापाकशासनः ॥ ८ ॥ सर्वसत्वानियानीहस्थावराणिचराणिच ॥ महतापांसुवर्षेणविलयंसर्वतोगमन् ॥ ९ ॥ दंडस्यविषयोयावत्तावत्सर्वसमुच्छ्रयं ॥ पांसुवर्षमिवालक्ष्यंसप्तरात्रंभविष्यति ॥ १० ॥ इत्युक्त्वाक्रोधताम्राक्षस्तमाश्रमनिवासिनं ॥ जनंजनपदांतेषुस्थीयतामितिचाब्रवीत् ॥ ११ ॥ श्रुत्वातूशनसोवाक्यंसोश्रमावसथोजनः ॥ निष्क्रांतोविषयात्तस्मात्स्थानंचक्रेथबाह्यतः ॥ १२ ॥ सतथोक्त्वामुनिजनमरजामिदमब्रवीत् ॥ इहैववसदुर्मेधेआश्रमेसुसमाहिता ॥ १३ ॥ इदंयोजनपर्यंतंसरःसुरुचिरप्रभं ॥ अरजेविज्वराभुंक्ष्वकालश्चात्रप्रतीक्ष्यतां ॥ १४ ॥

निवासिनंस्वाश्रमनिवासिनं जनपदांतेषुदंडजनपदसीमांतदेशेषु ॥ ११ ॥ सोश्रमावसथइत्यार्षःसंधिः सआश्रमनिवासीत्यर्थः एतावताकथंतदमृगद्विजमित्यस्योत्तरमुक्तं ॥ १२ ॥ अथ निर्जनंवनंकथंतपसेप्रविष्टइत्यस्योत्तरमाह सतथेति वासप्रयोजनमाह सुसमाहिताशोभनसमाधिमतीभूत्वेत्यर्थः समाध्यनुष्ठानेनिमित्तमाह दुर्मेधेइति यस्माद्दंडधर्षणसहिष्णुर्दुर्मतिरस्यतस्तत्पापनिवृत्तयेसमाधिरावश्यकइतिभावः ॥ १३ ॥ पांसुवर्षेकथंवासस्तत्राहेदमिति ॥ १४ ॥

येसत्वाःपशुपक्ष्याद्योवासमेष्यंति सप्तरात्रमध्येपीतिशेषः एवंचोशनोनुग्रहेणसरःप्रदेशस्यसुखावासत्वादत्रतपसेप्रविष्टइतिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तस्यासौ व्यत्ययात्षष्ठी सो सावित्यर्थः विंध्यशैवलयोर्मध्येइतिशेषः ॥ १८ ॥ सहितेपूर्णधर्मपूर्णसौख्यसहितेकृतेकृतयुगेतेनराज्ञावैधर्म्येधर्मवैपरीत्येकृतेसतियोब्रह्मर्षिणाशप्तःसोसावित्यन्वयः ॥ १९॥२०॥२१॥

त्वसमीपेचयेसत्वावासमेष्यंतितांनिशां ॥ अवध्याःपांसुवर्षेणतेभविष्यंतिनित्यदा ॥ १५ ॥ श्रुत्वानियोगंब्रह्मर्षेःसारजाभार्गवीतदा ॥ तथेतिपितरं प्राहभार्गवंभृशदुःखिता ॥ १६ ॥ इत्युक्त्वाभार्गवोवासमन्यत्रसमकारयत् ॥ तच्चराज्यंनरेंद्रस्यसभृत्यबलवाहनं ॥ १७ ॥ सप्ताहाद्भस्मसाद्भूतंयथो क्तंब्रह्मवादिना ॥ तस्यासौदंडविषयोविंध्यशैवलयोर्नृप ॥ १८ ॥ शप्तोब्रह्मर्षिणातेनवैधर्म्येसहितेकृते ॥ ततःप्रभृतिकाकुत्स्थदंडकारण्यमुच्यते ॥ १९ ॥ तपस्विनःस्थिताह्यत्रजनस्थानमतोभवत् ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांपृच्छसिराघव ॥ २० ॥ संध्यामुपासितुंवीरसमयोह्यतिवर्तते ॥ एतेमहर्षयःस र्वेपूर्णकुंभाःसमंततः ॥ २१ ॥ कृतोदकानरव्याघ्रआदित्यंपर्युपासते ॥ सतैर्ब्राह्मणमभ्यस्तंसहितैर्ब्रह्मवित्तमैः ॥ रविरस्तंगतोरामगच्छोदकमुपस्पृश ॥ २२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकाशीतितमःसर्गः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ऋषेर्वचनमाज्ञायरामःसंध्या मुपासितुं ॥ अपाक्रामत्सरःपुण्यमप्सरोगणसेवितं ॥ १ ॥ तत्रोदकमुपस्पृश्यसंध्यामन्वास्यपश्चिमां ॥ आश्रमंप्राविशद्रामःकुंभयोनेर्महात्मनः ॥ २ ॥ तस्यागस्त्योबहुगुणंकंदमूलंतथौषधं ॥ शाल्यादीनिपवित्राणिभोजनार्थमकल्पयत् ॥ ३ ॥ सभुक्तवान्नरश्रेष्ठस्तदन्नममृतोपमं ॥ प्रीतश्चपरितुष्टश्च तांरात्रिंसमुपाविशत् ॥ ४ ॥ प्रभातेकाल्यमुत्थायकृत्वाह्निकमरिंदमः ॥ ऋषिंसमुपचक्रामगमनायरघूत्तमः ॥ ५ ॥ अभिवाद्याब्रवीद्रामोमहर्षिंकुंभ संभवं ॥ आपृच्छेस्वाश्रमंगंतुंमामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ६ ॥

कृतोदकाःकृतस्नानादिकर्माणः सरविर्ब्रह्मवित्तमैःसहितैस्तीर्थसमीपेसंगतैरभ्यस्तेब्राह्मणंब्राह्मणपठितोपनिषद्बोधितज्ञानाभ्यासंतल्लक्षणांपूजांप्राप्येतिशेषः रविरस्तंगतः ॥ २२ ॥ ॥इति श्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०एकाशीतितमःसर्गः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ऋषेरिति ॥ १ ॥ २ ॥ कंदमूलंकंदरूपंमूलं औषधंजरापलितघ्नंदिव्यौषधं ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रभातेउत्थायका ल्यंप्रातःकालिकमाह्निकंकृत्वागमनायअनुज्ञांग्रहीतुमृषिंतत्समीपंसमुपचक्रामजगाम ॥ ५ ॥ ६ ॥

आगमिष्यामिअतःपरमपियदाकांक्षाभविष्यतीतिशेषः महात्मनःसकाशादात्मनःपावनार्थमित्यर्थः ॥ ७ ॥ तथावदतिआत्मनःपावनार्थंगमिष्यामीतिवदति परमप्रीतः एवंविनयवच नादितिशेषः धर्मोयोगधर्मोनेत्रंसर्वज्ञानसाधनंचक्षुर्यस्यसः ॥ ८ ॥ अथागस्त्योरामस्यब्रह्मत्वंतद्विकृत्याह पावनःसर्वभूतानामिति सर्वजीवानां क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिःपरमामते तिशास्त्रादित्याशयः त्वमेवेत्यनेनसर्वपावनस्यभगवद्रूपत्वमेवोक्तं ॥९॥ येत्वांपश्यंति चित्तेस्वतत्त्वब्रह्मतयापश्यंतीत्यर्थः तवलीलावतारमूर्तिविष्णुत्वेनचक्षुषाचयेपश्यंतीत्यर्थः तेपाविताः त्वद्ध्यानदर्शनाभ्यामितिशेषः अतएवदेहांतेस्वर्गभूताःपरमपरंवास्वर्गंप्राप्ताअतएवतेसर्वदैवतैःपूज्याः एवमनुकूलदृष्टेःफलमुक्तं ॥१०॥ अथप्रतिकूलदृष्टेस्तदाह येचेति प्राणिनइतिसामा

धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मिदर्शनेनमहात्मनः ॥ द्रष्टुंचैवागमिष्यामिपावनार्थंमहात्मनः ॥ ७ ॥ तथावदतिकाकुत्स्थेवाक्यमद्भुतदर्शनं ॥ उवाचपरमप्रीतो धर्मनेत्रस्तपोधनः ॥ ८ ॥ अत्यद्भुतमिदंवाक्यंतवरामशुभाक्षरं ॥ पावनःसर्वभूतानांत्वमेवरघुनंदन ॥ ९ ॥ मुहूर्तमपिरामत्वांयेनुपश्यंतिकेचन ॥ पा विताःस्वर्गभूताश्चपूज्यास्तेत्रिदिवेश्वरैः ॥ १० ॥ येचत्वांघोरचक्षुर्भिःपश्यंतिप्राणिनोभुवि ॥ हतास्तेयमदंडेनसद्योनिरयगामिनः ॥ ११ ॥ ईदृशस्त्वंर घुश्रेष्ठपावनःसर्वदेहिनां ॥ भुवित्वांकथयंतोहिसिद्धिमेष्यंतिराघव ॥ १२ ॥ त्वंगच्छारिष्टमव्यग्रःपंथानमकुतोभयं ॥ प्रशाधिराज्यंधर्मेणगतिर्हिजग तोभवान् ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तुमुनिनाप्रांजलिःप्रग्रहोनृपः ॥ अभ्यवादयतप्राज्ञस्तमृषिंसत्यशीलिनं ॥ १४ ॥ अभिवाद्यऋषिश्रेष्ठंतांश्चसर्वांस्तपोध नान् ॥ अध्यारोहत्तदव्यग्रःपुष्पकंहेमभूषितं ॥ १५ ॥ तंप्रयांतंमुनिगणाआशीर्वादैःसमंततः ॥ अपूजयन्महेंद्राभंसहस्राक्षमिवामराः ॥ १६ ॥ स्वस्थः सदृदृशेरामःपुष्पकेहेमभूषिते ॥ शशीमेघसमीपस्थोयथाजलधरागमे ॥ १७ ॥

न्योक्त्यातपःप्रभावेसत्यपित्वद्द्वेषमात्रेणनिरयगामितोक्ता परंतुतेसद्यस्तत्क्षणमेवनिरयगामिनइत्युक्त्याकालांतरेतादृशरीत्यापित्वद्दर्शनमाहात्म्यात्तेस्वर्गमोक्षभाजइतिसूचितं ॥ ११ ॥ ईदृशः सकलकल्याणगुणःपरमानंदरूपःसर्वदेहिनांपावनोसि अतःकालांतरेत्वांकथयंतस्त्वच्चरितंकीर्तयंतोपिसिद्धिंब्रह्मतारूपांचित्तशुद्धिद्वाराएष्यंतिप्राप्स्यंति किंचईदृशस्त्वंपावनइतरविल क्षणपावनत्वस्वभावः येत्वांरागद्वेषकामभयान्यतमैरप्यकथयंतस्तेसिद्धिंमोक्षंगमिष्यंति ॥ १२ ॥ रिष्टंदुःखं अरिष्टंसुखं गतिःस्वर्गादिगतिसाधनं ॥ १३ ॥ प्रग्रहउद्यतबाहुः ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

मध्यकक्षांप्राप्येतिशेषः ॥ १८ ॥ विसृज्यस्वरहितंकृत्वा विसर्जयित्वाकुबेरंवहेत्यनुज्ञाय ॥ १९ ॥ शब्दापयत दौवारिकेणाव्हयस्वेत्यर्थः बहुवचनमार्षं आह्वानंकारयेत्यर्थः ॥ २० ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्व्यशीतितमःसर्गः ॥ ८२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ अथरामस्यराजसूयकरणेच्छाभरतेनक्षत्रियकुलनाशप्रसंगतोनिवार्यते तच्छ्रुत्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ द्विजकार्यंयथाप्रतिज्ञातंतथातथ्यंकृतं बालउज्जीवितइत्यर्थः धर्मसेतुंराजाराजसूयेनयजेतेतिविधिनाराज्ञामसाधारणभूतंधर्ममर्यादारूपमि

ततोर्धदिवसेप्राप्तेपूज्यमानस्ततस्ततः ॥ अयोध्यांप्राप्यकाकुत्स्थोमध्यकक्षामवातरत् ॥ १८ ॥ ततोविसृज्यरुचिरंपुष्पकंकामगामिनं ॥ विसर्जयित्वागच्छेतिस्वस्तितेस्त्वितिचप्रभुः ॥ १९ ॥ कक्षांतरस्थितंक्षिप्रंद्वास्थंरामोब्रवीद्वचः ॥ लक्ष्मणंभरतंचैवगत्वातौलघुविक्रमौ ॥ ममागमनमाख्यायशब्दापयतमाचिरं ॥ २० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्व्यशीतितमःसर्गः ॥ ८२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ द्वास्थःकुमारावाहूयराघवायन्यवेदयत् ॥ १ ॥ दृष्ट्वातुराघवःप्राप्तावुभौभरतलक्ष्मणौ ॥ परिष्वज्यततोरामोवाक्यमेतदुवाचह ॥ २ ॥ कृतंमयायथातथ्यंद्विजकार्यमनुत्तमं ॥ धर्मसेतुमथोभूयःकर्तुमिच्छामिराघवौ ॥ ३ ॥ अक्षयश्चाव्ययश्चैवधर्मसेतुर्मतोमम ॥ धर्मप्रवचनंचैवसर्वपापप्रणाशनं ॥ ४ ॥ युवाभ्यामात्मभूताभ्यांराजसूयमनुत्तमं ॥ सहितोयष्टुमिच्छामितत्रधर्मस्तुशाश्वतः ॥ ५ ॥ इष्ट्वातुराजसूयेनमित्रःशत्रुनिबर्हणः ॥ सुहुतेनसुयज्ञेनवरुणत्वमुपागमत् ॥ ६ ॥ सोमश्चराजसूयेनइष्ट्वाधर्मेणधर्मवित् ॥ प्राप्तश्चसर्वलोकेषुकीर्तिस्थानंचशाश्वतं ॥ ७ ॥ अस्मिन्नहनियच्छ्रेयश्चिंत्यतांतन्मयासह ॥ हितंचायतियुक्तंचप्रयतौवक्तुमर्हथः ॥ ८ ॥ श्रुत्वातुराघवस्यैतद्वाक्यंवाक्यविशारदः ॥ भरतःप्रांजलिर्भूत्वावाक्यमेतदुवाचह ॥ ९ ॥ त्वयिधर्मःपरःसाधोत्वयिसर्वावसुंधरा ॥ प्रतिष्ठितामहाबाहोयशश्चामितविक्रम ॥ १० ॥

त्यर्थः ॥ ३ ॥ अक्षयः बहुकालानुभवयोग्यफलत्वात् अव्ययः सजातीयधर्मांतरहेतुत्वात् राजसूयानुष्ठानमेवंभूतमितिकिंवक्तव्यं यत्कीर्तनमपिविशिष्टफलमित्याहैवंधर्मप्रवचनंचेति मर्यादाभूतराजसूयधर्मसंकीर्तनंचेत्यर्थः यउचैनमेवंवेदेतिश्रुतेः ॥ ४ ॥ तत्रराजसूयेशाश्वतोधर्मः क्षत्रियस्यासाधारणोऽक्षयकीर्तिहेतुर्धर्मइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ हितमिहलोकसुखं आयतियुक्तं उत्तरकालेचहितमित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ सर्वावसुंधराप्रतिष्ठिता सार्वभौमत्वादित्याशयः ॥ १० ॥

प्रजापतिममराइवपरमाप्तत्वेननिरीक्षंतइत्यर्थः ॥ ११ ॥ पुत्राःपितृवत् पितरमिवेत्यर्थः ॥ १२ ॥ सत्वंसर्वप्रियः एवंविधत्वंदर्शयति पृथिव्यामिति ॥ १३ ॥ राजसूयस्यसर्वराजविजयपूर्वसाधनीयत्वात्तत्रचास्मासुप्रवृत्तेषुपृथिव्यांयेक्षत्रियाःपौरुषमागताःशौर्यंप्राप्तास्तेषांसर्वेषांतत्रराजसूयार्थविजयेसर्वप्रकोपजःसंक्षयोऽवश्यंभविता एवंविधंक्षत्रियनाशकंयज्ञंसर्वराजभिःपितृवदुपास्यमानःकथमाहर्तुमर्हसि सर्वथैवानुचितंतवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ सर्वंतववशेवर्ततइत्यन्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ वचनेवचनरूपेनिमित्ते अनघेतिसंबुद्धिः ॥ १७ ॥ १८ ॥ एष्यदस्म

महीपालाश्चसर्वेत्वांप्रजापतिमिवामराः ॥ निरीक्षंतेमहात्मानंलोकनाथंयथावयं ॥ ११ ॥ पुत्राश्चपितृवद्राजन्पश्यंतित्वांमहाबल ॥ पृथिव्यागतिभूतोसिप्राणिनामपिराघव ॥ १२ ॥ सत्वमेवंविधंयज्ञमाहर्तासिकथंनृप ॥ पृथिव्यांराजवंशानांविनाशोयत्रदृश्यते ॥ १३ ॥ पृथिव्यांयेचपुरुषाराजन्पौरुषमागताः ॥ सर्वेषांभवितातत्रसंक्षयःसर्वकोपजः ॥ १४ ॥ सर्वपुरुषशार्दूलगुणैरतुलविक्रम ॥ पृथिवींनार्हसेहंतुंवशेहितववर्तते ॥ १५ ॥ भरतस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाऽमृतमयंयथा ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेरामःसत्यपराक्रमः ॥ १६ ॥ उवाचचशुभंवाक्यंकैकेय्यानंदवर्धनं ॥ प्रीतोस्मिपरितुष्टोस्मितवाद्यवचनेऽनघ ॥ १७ ॥ इदंवचनमक्लीबंत्वयाधर्मसमागतं ॥ व्याहृतंपुरुषव्याघ्रपृथिव्याःपरिपालनं ॥ १८ ॥ एष्यदस्मदभिप्रायाद्राजसूयात्क्रतूत्तमात् ॥ निवर्तयामिधर्मज्ञतवसुव्याहृतेनच ॥ १९ ॥ लोकपीडाकरंकर्मनकर्तव्यंविचक्षणैः ॥ बालानांतुशुभंवाक्यंग्राह्यंलक्ष्मणपूर्वज ॥ तस्माच्छृणोमितेवाक्यंसाधुयुक्तंमहाबल ॥ २० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्र्यशीतितमःसर्गः ॥ ८३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ तथोक्तवतिरामेतुभरतेचमहात्मनि ॥ लक्ष्मणोथशुभंवाक्यमुवाचरघुनंदनं ॥ १ ॥

दभिप्रायात् अस्मदभिप्रायमेष्यतःअस्मच्चिकीर्षाप्राप्स्यतइत्यर्थः निवर्तयामि अभिप्रायमितिशेषः तत्रहेतुस्तवसुव्याहृतं ॥ १९ ॥ तुरप्यर्थे बालानामपियद्वाक्यंयुक्तमुचितंसाधुशुभावहंचतद्ग्राह्यमेवहियस्मात्तस्मात्तेवाक्यमीदृशंशृणोमि ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्र्यशीतितमःसर्गः ॥ ८३ ॥ ॥ ५ ॥ अथलक्ष्मणेनाश्वमेधएवसर्वार्थसाधकोनुष्ठेयइत्युक्तात्तदुपोद्बलकंवृत्रवधाख्यानंप्रस्तूयते तथेति ॥ १ ॥

सर्वपाप्मनांपावनोस्ति यतश्चसपावनोऽतोरोचतामनुष्ठातुमितिशेषः ॥ २ ॥ अश्वमेधस्यसर्वपापशोधकत्वंसर्वपाप्मानंतरतितरतिब्रह्महत्यामितिश्रुतिसिद्धंबोधयितुंपुराणवृत्तांतमाह श्रूयतेहीति वासवेवासवविषये ॥ ३ ॥ देवासुरसमागमेदेवासुरस्नेहकाले ॥ ४ ॥ ततस्त्रिगुणंयोजनशतत्रयमित्यर्थः त्रीन्लोकांस्तद्वर्तिप्राणिनोनुरागेणस्वीयत्वाभिमानेनहेतुनास्नेहात्संतो

अश्वमेधोमहायज्ञःपावनःसर्वपाप्मनां॥ पावनस्तवदुर्धर्षोरोचतांरघुनंदन॥ २॥ श्रूयतेहिपुरावृत्तंवासवेसुमहात्मनि॥ ब्रह्महत्यावृतःशक्रोहयमेधे
नपावितः॥ ३॥ पुराकिलमहाबाहोदेवासुरसमागमे ॥ वृत्रोनाममहानासीद्दैतेयोलोकसंमतः ॥ ४ ॥ विस्तीर्णोयोजनशतमुच्छ्रितस्त्रिगुणंततः॥
अनुरागेणलोकांस्त्रीन्स्नेहात्पश्यतिसर्वतः॥ ५॥ धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चबुद्ध्याचपरिनिष्ठितः॥ शशासपृथिवींस्फीतांधर्मेणसुसमाहितः॥ ६॥ तस्मिन्प्रशा
सतितदासर्वकामदुघामही॥ रसवंतिप्रसूनानिमूलानिचफलानिच॥ ७॥ अकृष्टपच्यापृथिवीसुसंपन्नामहात्मनः॥ सराज्यंतादृशंभुंक्तेस्फीतमद्भु
तदर्शनं॥ ८॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नातपःकुर्यामनुत्तमं॥ तपोहिपरमंश्रेयःसंमोहमितरत्सुखं॥ ९॥ सनिक्षिप्यसुतंज्येष्ठंपौरेषुमधुरेश्वरं॥ तपउग्रंसमा
तिष्ठत्तापयन्सर्वदेवताः॥ १०॥ तपस्तप्यतिवृत्रेतुवासवःपरमार्तवत्॥ विष्णुंसमुपसंक्रम्यवाक्यमेतदुवाचह॥ ११ ॥ तपस्यतामहाबाहोलोकाःस
र्वेविनिर्जिताः॥ बलवान्सहिधर्मात्मानैनंशक्ष्यामिशासितुं ॥ १२ ॥ यद्यसौतपआतिष्ठेद्भूयएवसुरेश्वर ॥ यावल्लोकाधरिष्यंतितावदस्यवशानुगाः
॥ १३॥ तंचैनंपरमोदारमुपेक्षसिमहाबल॥ क्षणंहिनभवेद्वृत्रःक्रुद्धेत्वयिसुरेश्वर॥ १४ ॥ यदाहिप्रीतिसंयोगंत्वयाविष्णोसमागतः॥ तदाप्रभृतिलो
कानांनाथत्वमुपलब्धवान्॥ १५॥ सत्वंप्रसादंलोकानांकुरुष्वसुसमाहितः॥ त्वत्कृतेनहिसर्वस्यात्प्रशांतमरुजंजगत्॥ १६॥

षयुक्तचक्षुषापश्यतिस्म ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ इतरत्सुखंविषयसुखं संमोहंसंमोहकरं ॥ ९ ॥ मधुरेश्वरंमधुरश्चासौतन्नामकत्वादीश्वरस्तं ॥ १० ॥ परमार्तवत्परमार्तःसन् ॥ ११ ॥ ॥११०॥
॥ १२ ॥ भूयःअतःपरमपि धरिष्यंति भूतजातमितिशेषः तावदस्यवशानुगाःसर्वेवयंदेवगणाभविष्यामइतिशेषः ॥ १३ ॥ क्षणंनभवेन्नजीवेदित्यर्थः ॥ १४ ॥ त्वत्संतोषेणैवतस्यसौ
ख्यमित्याह यदाहीति तदारभ्यैवेदंतस्यमाहात्म्यमितिशेषः ॥ १५ ॥ त्वत्कृतेन रक्षणेनेतिशेषः ॥ १६ ॥

वृत्रघातेनहेतुनातेषांसाह्यमुपकारंकुरु हशब्दःपादपूरकः ॥ १७ ॥ यद्यपीदंसुरसाहाय्यकरणमन्येषामसुराणामसंमतंतथापिकुरु यस्मादगतीनामस्माकंसुराणांभवानेवगतिःशरणं ॥१८॥
इतिश्रीरामा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०चतुरशीतितमःसर्गः ॥८४॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथप्रकृतोपयुक्तशेषकथापूरणं लक्ष्मणस्येति ॥ १ ॥ दिव्यांकथांप्रकृतां ॥ २ ॥ ३ ॥ पूर्वंयुष्माभि

इमेहिसर्वेविष्णोत्वांनिरीक्षंतेदिवौकसः॥ वृत्रघातेनमहतातेषांसाह्यंकुरुष्वह॥ १७॥ त्वयाहिनित्यशःसाह्यंकृतमेषांमहात्मनां ॥ असह्यमिदम
न्येषामगतीनांगतिर्भवान्॥ १८॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुरशीतितमःसर्गः॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ल
क्ष्मणस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाशत्रुनिबर्हणः॥ वृत्रघातमशेषेणकथयेत्याहसुव्रत॥ १॥ राघवेणैवमुक्तस्तुसुमित्रानंदवर्धनः॥ भूयएवकथांदिव्यांकथया
माससुव्रतः॥ २॥ सहस्राक्षवचःश्रुत्वासर्वेषांचदिवौकसां॥ विष्णुर्देवानुवाचेदंसर्वानिंद्रपुरोगमान्॥ ३॥ पूर्वंसौहृदबद्धोस्मिवृत्रस्येहमहात्मनः॥
तेनयुष्मत्प्रियार्थंहिनाहंहन्मिमहासुरं॥ ४॥ अवश्यंकरणीयंचभवतांसुखमुत्तमं॥ तस्मादुपायमाख्यास्येसहस्राक्षोवधिष्यति॥ ५॥ त्रेधाभूतंकरि
ष्यामिआत्मानंसुरसत्तमाः॥ तेनवृत्रंसहस्राक्षोवधिष्यतिनसंशयः॥ ६॥ एकांशोवासवंयातुद्वितीयोवज्रमेवतु॥ तृतीयोभूतलंयातुतदावृत्रंहनि
ष्यति॥ ७॥ तथाब्रुवतिदेवेशेदेवावाक्यमथाब्रुवन्॥ एवमेतन्नसंदेहोयथावदसिदैत्यहन्॥ ८॥ भद्रंतेस्तुगमिष्यामोवृत्रासुरवधैषिणः॥ भजस्वपर
मोदारवासवंस्वेनतेजसा॥ ९॥ ततःसर्वेमहात्मानःसहस्राक्षपुरोगमाः॥ तदरण्यमुपाक्रामन्यत्रवृत्रोमहासुरः॥ १०॥ तेपश्यंस्तेजसाभूतंतपंतमसु
रोत्तमं॥ पिबंतमिवलोकांस्त्रीन्निर्दहंतमिवांबरं॥ ११॥ दृष्ट्वैवचासुरश्रेष्ठंदेवास्त्रासमुपागमन्॥ कथमेनंवधिष्यामःकथंनस्यात्पराजयः॥ १२॥ ते
षांचिंतयतांतत्रसहस्राक्षःपुरंदरः॥ वज्रंप्रगृह्यपाणिभ्यांप्राहिणोद्वृत्रमूर्धनि॥ १३॥

स्तद्वधप्रार्थनात्पूर्वं सौहृदबद्धःप्रीतिबद्धः ॥ ४ ॥ ५ ॥ त्रेधाभूतंत्रेधाविभक्तंआत्मानंस्वतेजोमूर्तिं ॥ ६ ॥ तृतीयोभूतलंयातु पतद्वृत्रदेहधारणार्थमित्यर्थः इंद्रस्यवृत्रहननजब्रह्महत्यानिवृ
त्तियावद्भूलोकरक्षणार्थंचेत्यपिबोध्यं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तेजसाप्रागुक्तलक्षणेनस्वेनतेजसाभूतंव्याप्तं पिबंतमित्यादितपआधिक्यपरं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

दीप्तेनदीप्यमानेनमहार्चिषामहार्चिष्मदयःपिंडादिसदृशेनवज्रेणवज्रकृतच्छेदेनहेतुनापततावृत्रशिरसाजगत्त्रासमुपागमत् ॥ १४ ॥ असंभाव्यंअनपराधिनस्तप्यतस्तूष्णींस्थितस्यवधम नुचिंतंचिंतयानोविबुधाधिपोलोकस्यांतंलोकालोकात्परंतमःप्रदेशंजगाम ब्रह्महत्याभियापलायितोभूत् ॥ १५ ॥ तमिंद्रमनुगमनंतदभिमानिदेवतारूपेण इंद्रहतपुत्रेणत्वष्ट्रामुनिनापुत्रे च्छयास्वाहेंद्रशत्रुर्वर्धस्वेतिहोमेकृतेआहवनीयाज्जातोवृत्रोब्राह्मणइति तमिंद्रंब्रह्महत्याघस्तमिंद्रं ॥ १६ ॥ १७ ॥ पूर्वजोजगतःपिता अहमस्मिप्रथमजाऋतस्येतिश्रुतेः एवंकारणमूर्ति

कालाग्निनेवघोरेणदीप्तेनेवमहार्चिषा ॥ पतताद्वृत्रशिरसाजगत्त्रासमुपागमत् ॥ १४ ॥ असंभाव्यंवधंतस्यवृत्रस्यविबुधाधिपः ॥ चिंतयानोजगा माशुलोकस्यांतंमहायशाः ॥ १५ ॥ तमिंद्रंब्रह्महत्याशुगच्छंतमनुगच्छति ॥ अपतच्चास्यगात्रेषुतमिंद्रंदुःखमाविशत् ॥ १६ ॥ हतारयःप्रनष्टेंद्रादेवाः साग्निपुरोगमाः ॥ विष्णुंत्रिभुवनेशानंमुहुर्मुहुरपूजयन् ॥ १७ ॥ त्वंगतिःपरमेशानपूर्वजोजगतःपिता ॥ रक्षार्थंसर्वभूतानांविष्णुत्वमुपजग्मिवान् ॥ १८ ॥ हतश्चायंत्वयावृत्रोब्रह्महत्याचवासवं ॥ बाधतेसुरशार्दूलमोक्षंतस्यविनिर्दिश ॥ १९ ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वादेवानांविष्णुरब्रवीत् ॥ मामेवयज तांशक्रःपावयिष्यामिवज्रिणं ॥ २० ॥ पुण्येनहयमेधेनमामिष्ट्वापाकशासनः ॥ पुनरेष्यतिदेवानामिंद्रत्वमकुतोभयः ॥ २१ ॥ एवंसंदिश्यतांवाणीं देवानांचामृतोपमां ॥ जगामविष्णुर्देवेशःस्तूयमानस्त्रिविष्टपं ॥ २२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचाशीतित मःसर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तदावृत्रवधंसर्वमखिलेनसलक्ष्मणः ॥ कथयित्वानरश्रेष्ठःकथाशेषंप्रचक्रमे ॥ १ ॥ ततोहतेमहावीर्येवृत्रेदेवभयंक रे ॥ ब्रह्महत्यावृतःशक्रःसंज्ञांलेभेनवृत्रहा ॥ २ ॥ सोंतमाश्रित्यलोकानांनष्टसंज्ञोविचेतनः ॥ कालंतत्रावसत्कंचिद्वेष्टमानइवोरगः ॥ ३ ॥

हिरण्यगर्भएवसर्वभूतरक्षोद्देशेनविष्ण्वाकारत्वंपालनशक्तिप्राधान्येनप्राप्तः ॥ १८ ॥ यदर्थंविष्णुमूर्त्यवलंबनंतत्कार्यंतेकृतंदुष्टवधेनैवशिष्टपालनादित्याह हतश्चेति ॥ १९ ॥ मांओपा सनाग्निहोत्राद्यश्वमेधांताशेषयज्ञयजनीयंविशिष्याश्वमेधस्यसाक्षाद्देवतंमामेवशक्रोयजतां इंद्रायस्वाहेत्यादिमंत्रैश्चतत्तद्देवतांतर्याम्यहमेवतत्तत्पदैर्बोध्यइतिभावः ॥ २० ॥ २१॥२२॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचाशीतितमःसर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथाश्वमेधतोब्रह्महत्यानिवृत्तिकथनेनाश्वमेधवैभव कथनेनचतद्यज्ञप्रोत्साहनं तदेति कथाशेषंप्रचक्रमेवक्तुमितिशेषः ॥ १ ॥ नसंज्ञांलेभे पद्मपत्रवत्परवशोभूदित्यर्थः ॥ २ ॥ कंचित्कालमवसदित्यन्वयः ॥ ३ ॥

नष्टेअदर्शनंप्राप्ते उद्विग्नं अराजकत्वात् निःस्नेहाइंद्राभावमूलावृष्ट्याऽनार्द्रा ॥ ४ ॥ तदेवाह निःस्रोतसइति ॥ ५ ॥ समुपानयन्अवेदयन्स्मतवंतइतियावत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ तंदेवेशंविष्णु मिंद्रंवा ॥८॥९॥१० ॥ हेदुरासदेब्रह्महत्येआत्मानंचतुर्धाविभजेतितामूचुरित्यन्वयः ॥ ११ ॥ संदधौचतुर्धाविभागंसंपादितवती तथाकृत्वादेवेंद्रादन्यत्रस्थानंवरयामास दुर्वसादुःखजन कवासवती ॥ १२ ॥ तानिस्थानान्याह एकेनेति चतुरोवार्षिकान्मासान्पूर्णोदासुपूर्णोदकासु तेनान्यदाल्पोदकासुनक्षुद्रनदीषुवासः सोपिप्रत्यासत्त्यापूर्णोदकत्वकालेएव सचकालः

अथनष्टेसहस्राक्षेउद्विग्नमभवज्जगत् ॥ भूमिश्चध्वस्तसंकाशानिःस्नेहाशुष्ककानना ॥ ४ ॥ निःस्रोतसस्तेसर्वेतुह्रदाश्चसरितस्तथा ॥ संक्षोभश्चैवसत्वा नामनावृष्टिकृतोभवत् ॥ ५ ॥ क्षीयमाणेतुलोकेस्मिन्संभ्रांतमनसःसुराः ॥ यदुक्तंविष्णुनापूर्वंतंयज्ञंसमुपानयन् ॥ ६ ॥ ततःसर्वेसुरगणाःसोपाध्या याःसहर्षिभिः ॥ तंदेशंसमुपाजग्मुर्यत्रेंद्रोभयमोहितः ॥ ७ ॥ तेतुदृष्ट्वासहस्राक्षमावृतंब्रह्महत्यया ॥ तंपुरस्कृत्यदेवेशमश्वमेधंप्रचक्रिरे ॥ ८ ॥ ततोश्वमे धःसुमहान्महेंद्रस्यमहात्मनः ॥ ववृतेब्रह्महत्यायाःपावनार्थंनरेश्वर ॥ ९ ॥ ततोयज्ञेसमाप्तेतुब्रह्महत्यामहात्मनः ॥ अभिगम्याब्रवीद्वाक्यंक्वमेस्थानंवि धास्यथ ॥ १० ॥ तेतामूचुस्ततोदेवास्तुष्टाःप्रीतिसमन्विताः ॥ चतुर्धाविभजात्मानमात्मनैवदुरासदे ॥ ११ ॥ देवानांभाषितंश्रुत्वाब्रह्महत्यामहात्मनां ॥ संदधौस्थानमन्यत्रवरयामासदुर्वसा ॥ १२ ॥ एकेनांशेनवत्स्यामिपूर्णोदासुनदीषुवै ॥ चतुरोवार्षिकान्मासान्दर्पघ्नीकामचारिणी ॥ १३ ॥ भूम्याम हंसर्वकालमेकेनांशेनसर्वदा ॥ वसिष्यामिनसंदेहःसत्येनैतद्ब्रवीमिवः ॥ १४ ॥ योयमंशस्तृतीयोमेस्त्रीषुयौवनशालिषु ॥ त्रिरात्रंदर्पपूर्णासुवसिष्ये दर्पघातिनी ॥ १५ ॥ हंतारोब्राह्मणान्येतुमृषापूर्वमदूषकान् ॥ तांश्चतुर्थेनभागेनसंश्रयिष्येसुरर्षभाः ॥ १६ ॥

सिंहकर्कटयोर्मध्येसर्वानद्योरजस्वलाइत्युक्तः दर्पघ्नी पापिनामितिशेषः तत्रैववासेहेतुः कामचारिणीति तेनगंगादिषुनवासइत्युक्तं ॥ १३ ॥ भूम्यांऊषररूपेणवासः ॥ १४ ॥ दर्पघाति नीपुरुषसंभोगकरणसुखविघातिनी ॥ १५ ॥ अदूषकान्ब्रह्मब्रह्मविद्याब्राह्मणब्रह्मलोकानांमार्गांतरावलंबेनदूषणकरणरहितान् उक्तपदार्थेषुदृढविश्वासान् मृषापूर्वंमृषावादपूर्वंयेराज स्थानादौघातंकुर्वंतिधिक्कारादिकुर्वंतिलोहितादिस्रावंकुर्वंतिकैमुतिकन्यायेनैवयेप्राणवियोगंकुर्वंतितांश्चतुर्थेनभागेनसंश्रयिष्ये योलोहितंकरयावतःप्रस्कन्नंपांसून्संगृह्णात् तावत्संवत्सरं पितृलोकंनप्रजानात् तस्माद्ब्राह्मणायनापगुरेन्ननिहन्यान्नलोहितंकुर्यादितिश्रुतेः ॥ १६ ॥

॥१७॥१८॥ यज्ञंविष्णुं ॥१९॥२०॥२१॥ ॥ इतिश्रीरां०श्रीरा०रा०बा०आ०उ०षडशीतितमःसर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथरामोपिइलोपाख्यानेनाश्वमेधस्यराज्ञामशेषानर्थनिवृत्तिपूर्वकपरमेष्टसाधनत्वंदर्शयति तदिति अश्वमेधमाहात्म्यमजानानंप्रतीवलक्ष्मणस्तद्वैभवमुक्तवानितिभावेनहासः ॥१॥ वृत्रघातंवाजिमेधफलंचयथावदसितदेवमेवेत्यन्वयः ॥२॥

प्रत्यूचुस्तांततोदेवायथावदसिदुर्वसे॥ तथाभवतुतत्सर्वंसाधयस्वयदीप्सितं॥१७॥ ततःप्रीत्यान्वितादेवाःसहस्राक्षंववंदिरे॥ विज्वरःपूतपाप्माचवासवःसमपद्यत॥ १८॥ प्रशांतंचजगत्सर्वंसहस्राक्षेप्रतिष्ठिते॥ यज्ञंचाद्भुतसंकाशंतदाशक्रोभ्यपूजयत्॥१९॥ ईदृशोह्यश्वमेधस्यप्रसादोरघुनंदन॥ यजस्वसुमहाभागहयमेधेनपार्थिव ॥ २० ॥ इतिलक्ष्मणवाक्यमुत्तमंनृपतिरतीवमनोहरंमहात्मा॥ परितोषमवापहृष्टचेताःसनिशम्येंद्रसमानविक्रमौजाः॥ २१ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषडशीतितमःसर्गः॥८६॥ ॥७॥ ॥तच्छ्रुत्वालक्ष्मणेनोक्तंवाक्यंवाक्यविशारदः॥ प्रत्युवाचमहातेजाःप्रहसन्राघवोवचः॥१॥ एवमेवनरश्रेष्ठयथावदसिलक्ष्मण॥ वृत्रघातमशेषेणवाजिमेधफलंचयत्॥२॥ श्रूयतेहिपुरासौम्यकर्दमस्यप्रजापतेः॥ पुत्रोवाह्लीश्वरःश्रीमानिलोनामसुधार्मिकः ॥ ३ ॥ सराजापृथिवींसर्वांवशेकृत्वामहायशाः॥ राज्यंचैवनरव्याघ्रपुत्रवत्पर्यपालयत्॥ ४ ॥ सुरैश्चपरमोदारैर्दैतेयैश्चमहाधनैः॥ नागराक्षसगंधर्वैर्यक्षैश्चसुमहात्मभिः ॥ ५॥ पूज्यतेनित्यशःसौम्यभयार्तैरघुनंदन॥ अबिभ्यंश्चत्रयोलोकाःसरोषस्यमहात्मनः॥ ६॥ सराजाताहशोप्यासीद्धर्मेवीर्येचनिष्ठितः॥ बुद्ध्याचपरमोदारोवाह्लीकेशोमहायशाः ॥ ७॥ सप्रचक्रेमहाबाहुर्मृगयांरुचिरेवने॥ चैत्रेमनोरमेमासेसभृत्यबलवाहनः॥८॥ प्रजघ्नेसनृपोऽरण्येमृगाञ्छतसहस्रशः॥ हत्वैवतृप्तिर्नाभूच्चराज्ञस्तस्यमहात्मनः॥९॥ नानामृगाणामयुतंवध्यमानंमहात्मना॥ यत्रजातोमहासेनस्तंदेशमुपचक्रमे॥१०॥ तस्मिन्प्रदेशेदेवेशशैलराजसुतांहरः॥ रमयामासदुर्धर्षःसर्वैरनुचरैःसह॥ ११ ॥

अथत्वस्यपरिपूर्णाश्वमेधज्ञातृत्वज्ञापनायाह श्रूयतेइति वाह्लिर्देशविशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ भयार्तत्वंकुतस्तत्राहाबिभ्यन्निति अबिभयुरित्यर्थः तत्रहेतुः सरोषस्येति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ॥ ११२॥
हत्वैव हत्वापीत्यर्थः ॥ ९ ॥ अयुतमयुतसंख्याकंवध्यमानमभूदितिशेषः अथयत्रमहासेनःस्कंदोजातस्तंदेशमुपचक्रमेजगाम ॥ १० ॥ ११ ॥

गोपतिध्वजोवृषभध्वजआत्मानंस्त्रीरूपंकृत्वातत्रपर्वतेतिष्ठतीतिशेषः किमर्थमेवंतत्राह देव्याःप्रियंचिकीर्षुरिति ॥ १२ ॥ पुरुषवादिनःपुरुषइतिवादोव्यपदेशोयेषांते पुंलिंगवत्त्वेनशब्दवाच्यायेपदार्थाःसंतियच्चान्यत्किंचननपुंसकवाच्यंतत्सर्वंनारीसंज्ञंस्त्रीलिंगशब्दवाच्यत्वार्हंस्त्रीवेषंबभूव ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ सानुगमात्मानंस्त्रीकृतंस्त्रीरूपंकृतंदृष्ट्वा आत्मानंतथागतंतथावस्थांप्राप्तमात्मानंदृष्ट्वा इदमुत्तरान्वयि ॥ १६ ॥ तच्चआत्मनस्तादृशावस्थाप्राप्तिरूपमुमापतेःकर्मतदिच्छावशप्राप्तंज्ञात्वा ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ पुरुषत्वमृतेतद्विना प्रत्याख्यातः

कृत्वास्त्रीरूपमात्मानमुमेशोगोपतिध्वजः॥ देव्याःप्रियचिकीर्षुःसंस्तस्मिन्पर्वतनिर्झरे॥ १२॥ यत्रयत्रवनोद्देशेसत्वाःपुरुषवादिनः॥ वृक्षाःपुरुषनामानस्तेसर्वेस्त्रीजनाभवन्॥ १३॥ यच्चकिंचनतत्सर्वंनारीसंज्ञंबभूवह॥ एतस्मिन्नंतरेराजासइलःकर्दमात्मजः ॥ १४ ॥ निघ्नन्मृगसहस्राणितंदेशमुपचक्रमे॥ सदृष्ट्वास्त्रीकृतंसर्वंसव्यालमृगपक्षिणं॥ १५॥ आत्मानंस्त्रीकृतंचैवसानुगंरघुनंदन॥ तस्यदुःखंमहच्चासीद्दृष्ट्वात्मानंतथागतं॥ १६॥ उमापतेश्चतत्कर्मज्ञात्वात्रासमुपागमत्॥ ततोदेवंमहात्मानंशितिकंठंकपर्दिनं ॥ १७॥ जगामशरणंराजासभृत्यबलवाहनः॥ ततःप्रहस्यवरदःसहदेव्यामहेश्वरः॥ १८॥ प्रजापतिसुतंवाक्यमुवाचवरदःस्वयं॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठराजर्षेकार्दमेयमहाबल॥ १९॥ पुरुषत्वमृतेसौम्यवरंवरयसुव्रत॥ ततःसराजाशोकार्तःप्रत्याख्यातोमहात्मना॥ २०॥ स्त्रीभूतोसौनजग्राहवरमन्यंसुरोत्तमात्॥ ततःशोकेनमहताशैलराजसुतांनृपः ॥ २१॥ प्रणिपत्यउमांदेवींसर्वेणैवांतरात्मना॥ ईशेवराणांवरदेलोकानामसिभामिनी॥२२॥ अमोघदर्शनेदेविभजसौम्येनचक्षुषा॥ हृद्गतंतस्यराजर्षेर्विज्ञायहरसन्निधौ॥ २३॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यंदेवीरुद्रस्यसंमता॥ अर्धस्यदेवोवरदोवरार्धस्यतवस्त्यहं॥ २४॥

पुरुषत्वप्राप्तेरितिशेषः ॥ २० ॥ नचजग्राहस्त्रीभूतइतिपाठेगुरुवैषम्यमार्षं अन्यंवरंपुंस्त्वातिरिक्तंवरंनजग्राह अन्यद्वाक्यमितिपाठेपुंस्त्वातिरिक्तवरदातृवाक्यंनजग्राहेत्यर्थः ॥ २१ ॥ सर्वेणैवांतरात्मनामनोबुद्ध्यभिमानलक्षणेनसर्वेणांतःकरणेनप्रणिपत्य साष्टांगंप्रणिपत्येत्यर्थः वराणामीशेअतएवलोकानांवरदेत्वंभामिनीअसि ॥ २२ ॥ अतोऽमोघेत्यादि सौम्येनचक्षुषाऽनुग्रहचक्षुषामांभजानुगृहाण ॥ २३ ॥ २४ ॥

स्त्रीपुंसोः समासांताभावआर्षः स्त्रीपुंसयोरावयोःसकाशाद्वरमिच्छसीतिशेषः तत्रवरदोदेवोऽर्थस्यवरस्यदाता वरार्थस्त्वहंदात्री तस्मावावदिच्छसितदर्धमत्तोगृहाण ॥ २५ ॥ २६॥ उपासित्वाप्राप्य ॥ २७ ॥ देवीस्वतोनुग्रहांतरंकरोति राजन्निति ॥ २८ ॥ कार्दमिःकर्दमापत्यं ॥२९॥३० ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउ०सप्ताशीतितमःसर्गः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथकथावशेषप्रश्नेतत्प्रतिपादनं तांकथामिति ॥ १ ॥ तस्यराज्ञइलस्य तस्यभावस्यस्त्रीपुंसभावस्य ॥ २ ॥ स्त्रीभूतोतएवदुर्गतिःकथंवर्तयामास

तस्मादर्धंगृहाणत्वंस्त्रीपुंसोर्यावदिच्छसि॥ तदद्भुततरंश्रुत्वादेव्यावरमनुत्तमं॥ २५॥ संप्रहृष्टमनाभूत्वाराजावाक्यमथाब्रवीत्॥ यदिदेविप्रसन्नामे रूपेणाप्रतिमाभुवि॥ २६॥ मासंस्त्रीत्वमुपासित्वामासंस्यांपुरुषःपुनः॥ ईप्सितंतस्यविज्ञायदेवीसुरुचिरानना॥ २७॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यमेवमेव भविष्यति॥ राजन्पुरुषभूतस्त्वंस्त्रीभावंनस्मरिष्यसि॥ २८॥ स्त्रीभूतश्चपरंमासंनस्मरिष्यसिपौरुषं॥ एवंसराजापुरुषोमासंभूत्वाथकार्दमिः॥ २९॥ त्रैलोक्यसुंदरीनारीमासमेकमिलाभवत्॥ ३०॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्ताशीतितमःसर्गः॥ ८७॥ ॥७॥ तांकथामैलसंबद्धांरामेणसमुदीरितां॥ लक्ष्मणोभरतश्चैवश्रुत्वापरमविस्मितौ॥ १॥ तौरामंप्रांजलीभूत्वातस्यराज्ञोमहात्मनः॥ विस्तरंतस्यभावस्य तदापप्रच्छतुःपुनः॥ २॥ कथंसराजास्त्रीभूतोवर्तयामासदुर्गतिः॥ पुरुषःसयदाभूतःकांवृत्तिंवर्तयत्यसौ॥ ३॥ तयोस्तद्भाषितंश्रुत्वाकौतूहलसमन्वितं॥ कथयामासकाकुत्स्थस्तस्यराज्ञोयथागमं॥ ४॥ तमेवप्रथमंमासंस्त्रीभूत्वालोकसुंदरी॥ ताभिःपरिवृतास्त्रीभिर्येऽस्यपूर्वंपदानुगाः॥ ५॥ तत्काननंविगाह्याशुविजह्रेलोकसुंदरी॥ द्रुमगुल्मलताकीर्णंपद्भ्यांपद्मदलेक्षणा॥ ६॥ वाहनानिचसर्वाणिसंत्यक्त्वावैसमंततः॥ पर्वताभोगविवरेतस्मिन्रेमेइलातदा॥ ७॥ अथतस्मिन्वनोद्देशेपर्वतस्याविदूरतः॥ सरःसुरुचिरप्रख्यंनानापक्षिगणायुतं॥ ८॥

तत्कालमितिशेषः तथापुरुषभूतोसौकांवृत्तिंवर्तयति ॥३॥ यथागमंयथाप्राप्तं ॥ ४ ॥ लोकसुंदरीलोकेभ्यःसर्वस्त्रीलोकभ्यःसुंदरी एवंभूतापिसास्त्रीपरिवृता कास्ताःस्त्रियस्तत्राह येऽस्येति ॥ ५ ॥ ६ ॥ पर्वतानामाभोगोविस्तारस्तस्यविवरेपर्वतमध्यप्रदेशे ॥ ७ ॥ पर्वतस्याविदूरतःसरोददर्शेत्यन्वयः यत्रेश्वराज्ञयास्त्रीत्वप्राप्तिस्ततःपरस्मिन्नविदूरेप्रदेशेइत्यर्थः अतएवबुधस्यसरसितपश्चरतःस्त्रीत्वाप्राप्तिरितिबोध्यं ॥ ८ ॥ ॥११३॥

॥ ९ ॥ १० ॥ जलाशयंक्षोभयामास क्रीडयेतिशेषः ॥ ११ ॥ आत्मानंनोपलेभेआत्मध्यानंनप्राप्तवान् काममोहपरवशचित्तोभूदित्यर्थः अंभसिस्थितःसचचाल ॥ १२ ॥ चित्तंसमभ्यतिक्रामत् इलायामितिशेषः इलाविषयचिंताप्राप्तमभूदित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यदिनाव्यपरिग्रहःअन्यपरिग्रहत्वरहिता ॥ १५ ॥ शब्दापयतआह्वयत ॥ १६ ॥ १७ ॥ मधुरं

ददर्शसाइलातस्मिन्बुधंसोमसुतंतदा॥ ज्वलंतंस्वेनवपुषापूर्णंसोममिवोदितं॥ ९॥ तपंतंचतपस्तीव्रमंभोमध्येदुरासदं॥ यशस्करंकामकरंकारुण्ये पर्यवस्थितं॥ १०॥ सातंजलाशयंसर्वंक्षोभयामासविस्मिता॥ सहतैःपूर्वपुरुषैःस्त्रीभूतैरघुनंदन॥ ११ ॥ बुधस्तुतांसमीक्ष्यैवकामबाणवशंगतः॥ नोपलेभेतदात्मानंसचचालतदांभसि॥ १२ ॥ इलांनिरीक्षमाणस्तुत्रैलोक्यादधिकांशुभां॥ चित्तंसमभ्यतिक्रामत्कान्वियंदेवताधिका॥ १३॥ न देवीपुननागीषुनासुरीष्वप्सरःसुच॥ दृष्टपूर्वामयाकाचिद्रूपेणानेनशोभिता॥ १४ ॥ सदृशीयंममभवेद्यदिनान्यपरिग्रहः॥ इतिबुद्धिंसमास्थायजलात्कूलमुपागमत्॥ १५॥ आश्रमंसमुपागम्यततस्ताःप्रमदोत्तमाः॥ शब्दापयतधर्मात्माताश्चैनंचववंदिरे॥ १६ ॥ सताःपप्रच्छधर्मात्माकस्यैषा लोकसुंदरी॥ किमर्थमागताचैवसर्वमाख्यातमाचिरं॥ १७॥ शुभंतुतस्यतद्वाक्यंमधुरंमधुराक्षरं॥ श्रुत्वास्त्रियश्चताःसर्वाऊचुर्मधुरयागिरा॥ १८॥ अस्माकमेषासुश्रोणीप्रभुत्वेवर्ततेसदा॥ अपतिःकाननांतेषुसहास्माभिश्चरत्यसौ॥ १९ ॥ तद्वाक्यमाव्यक्तपदंतासांस्त्रीणांनिशम्यच॥ विद्यामावर्तनींपुण्यामावर्तयतिसद्विजः॥ २०॥ सोर्थंविदित्वासकलंतस्यराज्ञोयथातथा॥ सर्वाएवस्त्रियस्ताश्चबभाषेमुनिपुंगवः॥ २१ ॥ अत्रकिंपुरुषीर्भूत्वा शैलरोधसिवत्स्यथ॥ आवासस्तुगिरावस्मिन्शीघ्रमेवविधीयतां॥ २२॥

संध्यादिकृतश्रुतिकटुत्वरहितं मधुराक्षरंटवर्गादिरहितं ॥ १८ ॥ अपतिःपतिहीना ॥ १९ ॥ आव्यक्तपदंआसमंताद्व्यक्तानिपदानियत्रतत् आवर्तनीविद्यासांग्रहणीपर्यायनामिकासंवर्तविद्यातांआवर्तयतिस्म तद्विद्यैकसाध्यप्रकृतप्रयोजनार्थमितिशेषः ॥ २० ॥ राज्ञःसकलमर्थंवृत्तांतंविदित्वा ध्यानयोगतइतिशेषः ताःस्त्रियः इलाव्यतिरिक्ताइतिशेषः ॥ २१ ॥ किंपुरुषीर्भूत्वाकिंपुरुषाख्यदेवयोनिस्त्रियोभूत्वात्रास्मिन्शैलरोधसिवत्स्यथ अस्मिन्गिरौआवासउटजादिःशीघ्रमेवविधीयतां ॥ २२ ॥

स्त्रियः किंपुरुषस्त्रियोयूयंकिंपुरुषान्नामप्रसिद्धान्भर्तृन्समुपलप्स्यथान्विष्यप्राप्स्यथेत्यर्थः ॥ २३ ॥ किंपुरुषीकृताःबुधेनयोगबलात्किंपुरुषस्त्रीकृताः शैलमुपशैलसमीपेआसांचक्रिरे ॥२४॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टाशीतितमःसर्गः ॥८८॥ ॥७॥ ॥ श्रुत्वेति किंपुरुषोत्पत्तिंकिंपुरुषजातित्वेनतासांस्त्री

मूलपत्रफलैःसर्वावर्तयिष्यथनित्यदा ॥ स्त्रियःकिंपुरुषान्नामभर्तृन्समुपलप्स्यथ ॥ २३ ॥ ताःश्रुत्वासोमपुत्रस्यस्त्रियःकिंपुरुषीकृताः ॥ उपासांचक्रिरे शैलंवध्वस्ताबहुलास्तदा ॥ २४ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टाशीतितमःसर्गः ॥ ८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रुत्वा किंपुरुषोत्पत्तिंलक्ष्मणोभरतस्तथा ॥ आश्चर्यमितिचब्रूतामुभौरामंजनेश्वरं ॥ १ ॥ अथरामःकथामेतांभूयएवमहायशाः ॥ कथयामासधर्मात्माप्रजापतिसुतस्यवै ॥ २ ॥ सर्वास्ताविद्रुताद्दृष्ट्वाकिन्नरीर्ऋषिसत्तमः ॥ उवाचरूपसंपन्नांतांस्त्रियंप्रहसन्निव ॥ ३ ॥ सोमस्याहंसुदयितःसुतःसुरुचिरानने ॥ भजस्वमांवरारोहेभक्त्यास्निग्धेनचक्षुषा ॥ ४ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाशून्येस्वजनवर्जिते ॥ इलासुरुचिरप्रख्यंप्रत्युवाचमहाप्रभं ॥ ५ ॥ अहंकामचरीसौम्यतवास्मिवशवर्तिनी ॥ प्रशाधिमांसोमसुतयथेच्छसितथाकुरु ॥ ६ ॥ तस्यास्तदद्भुतप्रख्यंश्रुत्वाहर्षमुपागतः ॥ सवैकामीसहतयारेमेचंद्रमसःसुतः ॥ ७ ॥ बुधस्यमाधवोमासस्तामिलांरुचिराननां ॥ गतोरमयतोत्यर्थंक्षणवत्तस्यकामिनः ॥ ८ ॥ अथमासेतुसंपूर्णेपूर्णेंदुसदृशाननः ॥ प्रजापतिसुतःश्रीमान्शयनेप्रत्यबुध्यत ॥ ९ ॥ सोपश्यत्सोमजंतत्रतपंतंसलिलाशये ॥ ऊर्ध्वबाहुंनिरालंबंतंराजाप्रत्यभाषत ॥ १० ॥ भगवन्पर्वतंदुर्गंप्रविष्टोस्मिसहानुगः ॥ नचपश्यामितत्सैन्यंक्वनुतेमामकागताः ॥ ११ ॥ तच्छ्रुत्वातस्यराजर्षेर्नष्टसंज्ञस्यभाषितं ॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यंसांत्वयन्परयागिरा ॥ १२ ॥ अश्मवर्षेणमहताभृत्यास्तेविनिपातिताः ॥ त्वंचाश्रमपदेसुप्तोवातवर्षभयार्दितः ॥ १३ ॥

णामुत्पत्तिं ब्रूतामब्रुवतां ॥ १ ॥ २ ॥ विद्रुताःगताद्दृष्ट्वा विद्रुताइतिपाठांतरं प्रहसन्नेवसर्वासांस्वबुद्ध्यानिराकरणात्प्रहासः ॥ ३ ॥ भक्त्याःनुरागेणस्निग्धंस्नेहयुक्तंनकेवलंचक्षुषैवतथाभूतं ॥ ४ ॥ ५ ॥ कामचरीस्वतंत्रा ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रजापतिसुतइलः ॥ ९ ॥ १० ॥ विस्मृतस्वकलीत्वादिवृत्तांतःपृच्छति भगवन्निति ॥ ११ ॥ नष्टसंज्ञस्य देवीप्रसादवशादितिभावः ॥ १२ ॥ अश्मवर्षेणेतिमायावचनमीश्वरवाक्यानुरोधेनेतिकतकः ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ तेनवाक्येनेति इहयथासुखंवसेतिवाक्येन ॥ १५ ॥ अहंभृत्यैर्विनाकृतोपिस्वकंराज्यंनत्यक्ष्यामित्यक्तुंनशक्नोमि इहवासतइतिशेषः अतोहेब्रह्मन्निहक्षणमपिनवर्तयेयं नजइहानुकर्षः तस्मान्मांगमनायसमनुज्ञातुमर्हसि ॥ १६ ॥ उक्तमेवराज्योत्कंठाप्रदर्शनायाह सुतइति प्रपत्स्यते ममराज्यंप्रतिगमनाभावेइतिशेषः ॥ १७ ॥ सुखान्वितान्देशस्थान्भृत्यदारान्हित्वाहंनशक्ष्यामि इहस्थातुमितिशेषः यदेवमतोमांप्रतिकिंचिदप्यशुभंइहवासनियोगलक्षणानिष्टंवक्तुंनार्हसीतिशेषः ॥ १८ ॥ अद्भुतमागम्याद्भुतकर्मसिद्धिजनकंपरमंवचःसांत्वपूर्वं

समाश्वसिहिभद्रंतेनिर्भयोविगतज्वरः ॥ फलमूलाशनोवीरनिवसेहयथासुखं ॥ १४ ॥ सराजातेनवाक्येनप्रत्याश्वस्तोमहामतिः ॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यंदीनोभृत्यजनक्षयात् ॥ १५ ॥ त्यक्ष्याम्यहंस्वकंराज्यंनाहंभृत्यैर्विनाकृतः ॥ वर्तयेयंक्षणंब्रह्मन्समनुज्ञातुमर्हसि ॥ १६ ॥ सुतोधर्मपरोब्रह्मन्ज्येष्ठोममममहायशाः ॥ शशबिंदुरितिख्यातःसमेराज्यंप्रपत्स्यते ॥ १७ ॥ नहिशक्ष्याम्यहंहित्वाभृत्यदारान्सुखान्वितान् ॥ प्रतिवक्तुंमहातेजःकिंचिदप्यशुभंवचः ॥ १८ ॥ तथाब्रुवतिराजेंद्रेबुधःपरममद्भुतं ॥ सांत्वपूर्वमथोवाचवासस्तइहरोचतां ॥ १९ ॥ नसंतापस्त्वयाकार्यःकार्दमेयमहाबल ॥ संवत्सरोषितस्याद्यकारयिष्यामितेहितं ॥ २० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाबुधस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ वासायविदधेबुद्धिंयदुक्तंब्रह्मवादिना ॥ २१ ॥ मासंसस्त्रीतदाभूत्वारमयत्यनिशंसदा ॥ मासंपुरुषभावेनधर्मबुद्धिंचकारसः ॥ २२ ॥ ततःसानवमेमासिइलासोमसुतात्सुतं ॥ जनयामाससुश्रोणीपुरूरवसमूर्जितं ॥ २३ ॥ जातमात्रेतुसुश्रोणीपितुर्हस्तेन्यवेशयत् ॥ बुधस्यसमवर्णंचइलापुत्रंमहाबलं ॥ २४ ॥ बुधस्तुपुरुषीभूतंसवैसंवत्सरांतरं ॥ कथाभीरमयामासधर्मयुक्ताभिरात्मवान् ॥ २५ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोननवतितमःसर्गः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तवकिंचित्कालवासेनसुखंभविष्यतीत्येवंवादपूर्वंतेइहवासोरोचतामित्युवाच ॥ १९ ॥ २० ॥ यदुक्तंब्रह्मवादिनातस्यतद्वचनंश्रुत्वेतिसंबंधः ॥ २१ ॥ २२ ॥ नवमेमासीति नचैवंमध्येपुरुषत्वावस्थायांगर्भदर्शनेनपूर्वावस्थास्मरणाभावरूपपार्वतीवराव्यथाभावापत्तिः तद्वरबलादेवविद्यमानस्यापिगर्भस्यानेनाज्ञानमितिकल्पनेनादोषात् एतदनुपपत्त्यैवबुधस्यसमागममारभ्यनवमेमासिसद्यएवगर्भग्रहणप्रसवाविति तीर्थः ॥ २३ ॥ जातमात्रंतत्क्षणएवपितृसमानाकारं पितृहस्तेउपनयनादिकृत्यार्थंन्यवेदयत्स्थापितवती ॥ २४ ॥ संवत्सरांतरंसंवत्सरांतरमभ्यपेक्षितावशिष्टमासत्रयपर्यंतं ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोननवतितमःसर्गः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥

तस्यपुरूरवसःजन्म ॥ १ ॥ सोमपुत्रस्य समीपइतिशेषः किमकरोत्संवत्सरानंतरमितिशेषः पुरूरवसःशशबिंदोश्चतत्पुत्रतयापश्चाजातपुरूरवसोराज्यमभूत्त्वेतिभावार्थः ॥ २ ॥ प्रजाप
तिसुतेतद्विषयां ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुहृदःस्वमित्रभूतान् ॥ ६ ॥ यथाभूतंईश्वराज्ञयाऽनुभवसिद्धंस्त्रीपुंसरूपप्रकारद्वयंभावमेनंजानीत ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ वृषभध्वजएवंवस्व

॥११५॥ तथोक्तवतिरामेतुतस्यजन्मतदद्भुतं ॥ उवाचलक्ष्मणोभूयोभरतश्चमहायशाः ॥ १ ॥ इलासासोमपुत्रस्यसंवत्सरमथोषिता ॥ अकरोत्किंनरश्रेष्ठतत्त्वं ७
शंसितुमर्हसि ॥ २ ॥ तयोस्तद्वाक्यमाधुर्यंनिशम्यपरिपृच्छतोः ॥ रामःपुनरुवाचेदंप्रजापतिसुतेकथां ॥ ३ ॥ पुरुषत्वंगतेशूरेबुधःपरमबुद्धिमान् ॥ सं
वर्तंपरमोदारमाजुहावमहायशाः ॥ ४ ॥ च्यवनंभृगुपुत्रंचमुनिंचारिष्टनेमिनं ॥ प्रमोदनंमोदकरंततोदुर्वाससंमुनिं ॥ ५ ॥ एतान्सर्वान्समानीयवाक्य
ज्ञस्तत्त्वदर्शनः ॥ उवाचसर्वान्सुहृदोधैर्येणसुसमाहितान् ॥ ६ ॥ अयंराजामहाबाहुःकर्दमस्यइलःसुतः ॥ जानीतैनंयथाभूतंश्रेयोह्यत्रविधीयतां ॥ ७ ॥
तेषांसंवदतामेवद्विजैःसहमहात्मभिः ॥ कर्दमस्तुमहातेजास्तदाश्रममुपागमत् ॥ ८ ॥ पुलस्त्यश्चक्रतुश्चैववषट्कारस्तथैवच ॥ ओंकारश्चमहातेजास्त
माश्रममुपागमन् ॥ ९ ॥ तेसर्वेहृष्टमनसःपरस्परसमागमे ॥ हितैषिणोवाह्लिपतेःपृथग्वाक्यान्यथाब्रुवन् ॥ १० ॥ कर्दमस्त्वब्रवीद्वाक्यंसुतार्थंपरमंहि
तं ॥ द्विजाःशृणुतमद्वाक्यंयच्छ्रेयःपार्थिवस्यहि ॥ ११ ॥ नान्यंपश्यामिभैषज्यमंतरावृषभध्वजं ॥ नाश्वमेधात्परोयज्ञःप्रियश्चैवमहात्मनः ॥ १२ ॥ त
स्माद्यजामहेसर्वेपार्थिवार्थेदुरासदं ॥ कर्दमेनैवमुक्तास्तुसर्वएवद्विजर्षभाः ॥ १३ ॥ रोचयंतिस्मतंयज्ञंरुद्रस्याराधनंप्रति ॥ संवर्तस्यतुराजर्षिःशिष्यः
परपुरंजयः ॥ १४ ॥ मरुत्तइतिविख्यातस्तंयज्ञंसमुपाहरत् ॥ ततोयज्ञोमहानासीद्बुधाश्रमसमीपतः ॥ १५ ॥ रुद्रश्चपरमंतोषमाजगाममहायशाः ॥ अ
थयज्ञेसमाप्तेतुप्रीतःपरमयामुदा ॥ १६ ॥

कृतशापनिवर्तनसमर्थस्त्वतीतिश्चाश्वमेधेनसर्वदेवताप्रीतिकरणेनेत्याह नान्यमिति नान्यंभैषज्यंपश्यामि नान्यमित्येतद्विवृणोति अंतरावृषभध्वजं नाश्वमेधात्परोयज्ञः राज्ञांब्रह्महत्यांत
सर्वपापनिवर्तकत्वादितिभावः नन्वश्वमेधेनकथंवृषभध्वजसंतोषोऽतआह प्रियएवमहात्मनः यद्यपिप्रजापतिदैवत्यत्वात्प्रजापतिप्रीतिकरःस्तथापिहिरण्यगर्भावस्थाविशेषस्यैवरुद्रत्वान्न ॥११५॥
दोषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ तंयज्ञंसमुपाहरत् इलयज्ञापेक्षितसंभारमुपाहृतवानित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ देवेशंप्रसादयंतिस्मपुरुषत्वंविनान्यंवरंतूष्णीमेतिपूर्वंवद्यथानवदेसथाविशिष्यप्रसन्नमकुर्वन्नित्यर्थः तदेवोक्तं यथास्यादिति ॥ १९ ॥ २० ॥ वाह्लिमुत्सृज्य ज्येष्ठपुत्र
शशबिंद्वधिष्ठितमितिशेषः ॥ २१ ॥ वाह्लि अभ्युवासेतिशेषः ॥ २२॥ बलीउवासेतिशेषः ॥२३॥२४॥ पौरुषंपुरुषत्वं ॥२५॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मी

उमापतिर्द्विजान्सर्वानुवाचइलसन्निधौ ॥ प्रीतोस्मिहयमेधेनभक्त्याचद्विजसत्तमाः ॥ १७ ॥ अस्यवाह्लिपतेश्चैवकिंकरोमिप्रियंशुभं ॥ तथावदति
देवेशेद्विजास्तेसुसमाहिताः ॥ १८ ॥ प्रसादयंतिदेवेशंयथास्यात्पुरुषस्त्विला ॥ ततःप्रीतोमहादेवःपुरुषत्वंददौपुनः ॥ १९ ॥ इलायैसुमहातेजादत्वा
चांतरधीयत ॥ निवृत्तेहयमेधेचगतेचादर्शनंहरे ॥ २० ॥ यथागतंद्विजाःसर्वेतेगच्छन्दीर्घदर्शिनः ॥ राजातुवाह्लिमुत्सृज्यमध्यदेशेह्यनुत्तमं ॥ २१ ॥
निवेशयामासपुरंप्रतिष्ठानंयशस्करं ॥ शशबिंदुश्चराजर्षिर्वाह्लिंपरपुरंजयः ॥ २२॥ प्रतिष्ठानेइलोराजाप्रजापतिसुतोबली ॥ सकालेप्राप्तवाँल्लोकमि
लोब्राह्ममनुत्तमं ॥ २३ ॥ ऐलःपुरूरवाराजाप्रतिष्ठानमवाप्तवान् ॥ ईदृशोह्यश्वमेधस्यप्रभावःपुरुषर्षभ ॥ २४ ॥ स्त्रीपूर्वःपौरुषंलेभेयच्चान्यदपिदुर्ल
भं ॥ २५ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेनवतितमःसर्गः ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ एतदाख्यायकाकुत्स्थोभ्रातृभ्या
ममितप्रभः ॥ लक्ष्मणंपुनरेवाहधर्मयुक्तमिदंवचः ॥ १ ॥ वसिष्ठंवामदेवंचजाबालिमथकश्यपं ॥ द्विजांश्चसर्वप्रवरानश्वमेधपुरस्कृतान् ॥ २ ॥ एता
न्सर्वान्समानीयमंत्रयित्वाचलक्ष्मण ॥ हयंलक्षणसंपन्नंविमोक्ष्यामिसमाधिना ॥ ३ ॥ तद्वाक्यंराघवेणोक्तंश्रुत्वात्वरितविक्रमः ॥ द्विजान्सर्वान्समा
हूयदर्शयामासराघवं ॥ ४ ॥ तेदृष्ट्वादेवसंकाशंकृतपादाभिवंदनं ॥ राघवंसुदुराधर्षमाशीर्भिःसमपूजयन् ॥ ५ ॥ प्रांजलिःसतदाभूत्वाराघवोद्विज
सत्तमान् ॥ उवाचधर्मसंयुक्तमश्वमेधाश्रितंवचः ॥ ६ ॥ तेपिरामस्यतच्छ्रुत्वानमस्कृत्वावृषध्वजं ॥ अश्वमेधंद्विजाःसर्वेपूजयंतिस्मसर्वशः ॥ ७ ॥ स
तेषांद्विजमुख्यानांवाक्यमद्भुतदर्शनं ॥ अश्वमेधाश्रितंश्रुत्वाभृशंप्रीतोभवत्तदा ॥ ८ ॥

कीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेनवतितमःसर्गः ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ अथाश्वमेधयागायनैमिषेभरतप्रेषणं एतदिति भ्रातृभ्यामितिचतुर्थी ॥ १ ॥ अश्वमेधपुरस्कृतानश्वमेधप्रयोगसमर्थान् ॥ २ ॥
मंत्रयित्वाविचार्य समाधिनासावधानचित्ततयाहयंविमोक्ष्यामिइतिलक्ष्मणमाहेतिपूर्वेणसंबंधः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वृषध्वजंरुद्रं श्वेताश्वरूपत्वाद्रुद्रस्ययज्ञनिर्विघ्नार्थंतन्नमस्कारः ॥ ७ ॥ ८ ॥

तत्कर्मविज्ञायतत्कर्मकरणांगीकारंविज्ञाय ॥ ९ ॥ महद्भिर्हरिभिर्हनुमदादिभिः बहुभिश्चवनौकसांअनुचररूपाणांबहुभिःसमुदायैरित्यर्थः अनुभोक्तुंद्रष्टुं यथायथाकालमागच्छ॥१०॥ ॥११॥१२॥१३॥१४॥ तालंगृहीत्वावचरास्तालावचराः नटाःसूत्रधाराः गोमत्यानद्यास्तीरइतिशेषः ॥ १५ ॥ आज्ञाप्यतांकार्यतां तद्विनैमिषंवनं ॥ १६ ॥ शतशोऽनेकेधर्मज्ञाःनैमिषे

विज्ञायकर्मतत्तेषांरामोलक्ष्मणमब्रवीत्॥ प्रेषयस्वमहाबाहोसुग्रीवायमहात्मने॥ ९ ॥ यथामहद्भिर्हरिभिर्बहुभिश्चवनौकसां॥ सार्धमागच्छभद्रंते अनुभोक्तुंमहोत्सवं॥ १० ॥ विभीषणश्चरक्षोभिःकामगैर्बहुभिर्वृतः॥ अश्वमेधंमहायज्ञमायात्वतुलविक्रमः॥ ११ ॥ राजानश्चमहाभागायेमेप्रियचिकीर्षवः॥ सानुगाःक्षिप्रमायांतुयज्ञभूमिनिरीक्षकाः॥ १२ ॥ देशांतरगतायेचद्विजाधर्मसमाहिताः॥ आमंत्रयस्वतान्सर्वानश्वमेधायलक्ष्मण ॥ १३ ॥ ऋषयश्चमहाबाहोआहूयंतांतपोधनाः॥ देशांतरगताःसर्वेसदाराश्चद्विजातयः॥ १४ ॥ तथैवतालावचरास्तथैवनटनर्तकाः॥ यज्ञवाटश्चसुमहान्गोमत्यानैमिषेवने॥ १५॥ आज्ञाप्यतांमहाबाहोतद्धिपुण्यमनुत्तमं॥ शांतयश्चमहाबाहोप्रवर्तंतांसमंततः॥ १६॥ शतशश्चापिधर्मज्ञाःक्रतुमुख्यमनुत्तमं॥ अनुभूयमहायज्ञंनैमिषेरघुनंदन॥ १७॥ तुष्टःपुष्टश्चसर्वोसौमानितश्चयथाविधि॥ प्रतियास्यतिधर्मज्ञशीघ्रमामंत्र्यतांजनः॥ १८॥ शतंवाहसहस्राणांतंडुलानांवपुष्मतां॥ अयुतंतिलमुद्गस्यप्रयात्वग्रेमहाबल॥ १९॥ चणकानांकुलित्थानांमाषाणांलवणस्यच॥ अतोनुरूपंस्नेहंच गंधंसंक्षिप्तमेवच॥ २० ॥ सुवर्णकोट्योबहुलाहिरण्यस्यशतोत्तराः॥ अग्रतोभरतःकृत्वागच्छत्वग्रेसमाधिना॥ २१ ॥

महायज्ञंमहांतोंऽगभूतायज्ञायस्यतंक्रतुमुख्यमनुभूयदृष्ट्वाकृतार्थाभवंत्वितिशेषः॥१७॥अतःशीघ्रमामंत्र्यतांजनः सचास्माभिर्मानितःपूजितःसंतुष्टःपुष्टश्चभूत्वाप्रतियास्यति॥१८॥वपुष्मतांतंडुलानां अभग्नस्वरूपाणामित्यर्थः शतंवाहानामनेकानिसहस्राणि अनेकलक्षंबलीवर्दादयइत्यर्थः अयुतंवाहकंपशवः ॥ १९ ॥ अतोनुरूपंउक्तान्नभोजनीयब्राह्मणभोजनानुरूपंस्नेहं घृततैलपयोदध्यादिकमित्यर्थः संक्षिप्तंगंधं अघृष्टमेवेत्यर्थः ॥ २० ॥ हिरण्यस्यरजतस्य शतोत्तराः कोट्यइत्यनुकर्षः समाधिनासावधानतया ॥ २१ ॥ ॥ ११६ ॥

अंतरामार्गमध्येतत्रतत्रापेक्षिताआपणवीथ्यस्तत्प्रवर्तकावणिजइत्यर्थः सर्वइति दुंदुभीन्समाघ्नंतिवीणागाथिनौगायतइत्यादिकल्पसूत्रोक्तप्रयोगापेक्षिताः यौवनशालिनइति पुमान्स्त्रियेत्येकशेषः॥२२॥२३॥ कर्मांतिकाःकिंकराः अंतःपुराणिभरतादीनां॥२४॥ कांचनींकांचनमयीं दीक्षायांदीक्षानिमित्तं कर्मणिज्ञान्कर्मविषयज्ञानवतऋषीन् ज्ञोविद्वान्सोमजोपिचेत्यमरः नचपत्न्याअपियजमानत्वायज्ञस्वामित्वाच्चस्वामिनोयजमानस्यप्रतिनिधिप्रतिषेधात्कथंपत्न्याःप्रतिनिधिः स्वामिनोग्नेर्देवतायाश्चशब्दात्कर्मणश्चप्रतिनिधिर्विद्यतइत्यापस्तंबसूत्रात् स्वामिनोयजमानस्यपत्न्यावाइतिचेन्न यस्यभार्यान्यदेशस्थानेष्यतेपतिनाथवा अशक्ताप्रतिकूलावातस्याःप्रतिनिधिक्रियेत्येवंविधेविषयेप्रतिनिधेरनुमतत्वात् अन्येकुशमयींपत्नींकृत्वा

अंतरापणवीथ्यश्चसर्वेचनटनर्तकाः॥ सूदानार्यश्चबहवोनित्यंयौवनशालिनः॥ २२ ॥ भरतेनतुसार्धंतेयांतुसैन्यानिचाग्रतः॥ नैगमान्बालवृद्धांश्चद्विजांश्चसुसमाहिताः॥ २३ ॥ कर्मांतिकान्वर्धकिनःकोशाध्यक्षांश्चनैगमान्॥ ममभ्रातॄस्तथासर्वाःकुमारांतःपुराणिच॥ २४॥ कांचनींममपत्नींचदीक्षायांज्ञांश्चकर्मणि॥ अग्रतोभरतःकृत्वागच्छत्वग्रेमहायशाः॥ २५॥ उपकार्यांमहार्हांश्चपार्थिवानांमहौजसां॥ सानुगानांनरश्रेष्ठव्यादिदेश महाबलः॥ २६॥ अन्नपानानिवस्त्राणिअनुगानांमहात्मनां॥ भरतःसतदायातःशत्रुघ्नसहितस्तदा॥ २७॥ वानराश्चमहात्मानःसुग्रीवसहितास्तदा॥ विप्राणांप्रवराःसर्वेचक्रुश्चपरिवेषणं॥ २८॥ विभीषणश्चरक्षोभिःस्त्रीभिश्चबहुभिर्वृतः॥ ऋषीणामुग्रतपसांपूजांचक्रेमहात्मनां॥ २९॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकनवतितमःसर्गः॥ ९१॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तुगृहमेधिनः अग्निहोत्रमुपासंतेयावज्जीवमनुव्रताः सौवर्णीवाषोडशपलैर्माषकैःषौडशैरपीतिस्मृतेश्च मृतायामपिभार्यायांवैदिकाग्निंनत्यजेद्द्विजः उपाधिनापितत्कर्मयावज्जीवंसमापयेदितिविष्णुस्मृतेश्च वस्तुतस्तुएषासौवर्णीनप्रतिनिधिः देवताप्रतिमास्विवतत्त्वबुद्धिरेवनतुसादृश्यबुद्धिरत्रेतिप्रतिनिधित्वाभावात् किंतुभगवतऋषीणांचावाहनादिसामर्थ्येनघटनाकौशलेन चतत्त्वबुद्धेरेवोत्पादात् पत्नीकर्मनिर्वाहकत्वंचततएव अतएवत्रकांचनींममपत्नीमितिसंगच्छते एतेनकाम्येष्वश्वमेधादिषुकथंप्रतिनिधिरितिपरास्तमित्याहुः ॥ २५ ॥ उपकार्यावासस्थानानि ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकनवतितमःसर्गः ॥ ९१ ॥ ॥ ७ ॥

अथाश्वमेधप्रवृत्तिः तत्सर्वमिति यागोपकरणंसर्वमित्यर्थः अखिलेनअन्यूनतयाजनेनवा कृष्णसारंकृष्णसारमृगसमानवर्णं यद्वा कृष्णवर्णंसर्वयज्ञपशुभ्यःसारभूतंचेत्यर्थः ॥ १ ॥ ऋत्विग्भिरिति तंचतुःशतारक्षंतियज्ञस्याघाताय तथा शतेनराजपुत्रैःसहाध्वर्युःपुरस्तात्प्रत्यङ्तिष्ठन्प्रोक्षतीतिश्रुतेरितिभावः ॥ २ ॥ ३ ॥ उपहारानुपदाः ॥ ४ ॥ तेषामेवस्वरूपकथनमन्ने त्यादि अथराजसत्कारेभरतशत्रुघ्ननियोगः सुग्रीवादीनांविप्रपरिवेषणेविभीषणस्यऋषिसत्कारेविनियोगइत्याह भरतइत्यादि ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हयचर्याअश्वमेधयागानुष्ठानमि

तत्सर्वमखिलेनाशुप्रस्थाप्यभरताग्रजः ॥ हयंलक्षणसंपन्नंकृष्णसारंमुमोचह ॥ १ ॥ ऋत्विग्भिर्लक्ष्मणंसार्धमश्वेचविनियुज्यच ॥ ततोभ्यगच्छत्का कुत्स्थःसहसैन्येननैमिषं ॥ २॥ यज्ञवाटंमहाबाहुर्दृष्ट्वापरममद्भुतं ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेश्रीमानितिचसोब्रवीत् ॥ ३॥ नैमिषेवसतस्तस्यसर्वएवनराधिपाः ॥ आनिन्युरुपहारांश्चतान्रामःप्रत्यपूजयत् ॥ ४ ॥ अन्नपानादिवस्त्राणिसर्वोपकरणानिच ॥ भरतःसहशत्रुघ्नोनियुक्तोराजपूजने ॥ ५ ॥ वानराश्चम हात्मानःसुग्रीवसहितास्तदा ॥ परिवेषणंचविप्राणांप्रयताःसंप्रचक्रिरे ॥ ६ ॥ विभीषणश्चरक्षोभिर्बहुभिःसुसमाहितः ॥ ऋषीणामुग्रतपसांकिंकरः समपद्यत ॥ ७॥ उपकार्यामहार्हांश्चपार्थिवानांमहात्मनां ॥ सानुगानांनरश्रेष्ठोव्यादिदेशमहाबलः ॥ ८ ॥ एवंसुविहितोयज्ञोत्यश्वमेधोत्यवर्तत ॥ ल क्ष्मणेनसुगुप्तासाहयचर्याप्रवर्तत ॥ ९ ॥ ईदृशंराजसिंहस्ययज्ञप्रवरमुत्तमं ॥ नान्यःशब्दोभवत्तत्रहयमेधेमहात्मनः ॥ १० ॥ छंदतोदेहिविसृब्धोयाव त्तुष्यंतियाचकाः ॥ तावत्सर्वाणिदत्तानिक्रतुमुख्येमहात्मनः ॥ ११ ॥ विविधानिचगौडानिखांडवानितथैवच ॥ ननिःसृतंभवत्योष्ठाद्वचनंयावदर्थि नां ॥ १२ ॥ तावद्वानररक्षोभिर्दत्तमेवाभ्यदृश्यत ॥ नकश्चिन्मलिनोवापिदीनोवाप्यथवाकृशः ॥ १३ ॥ तस्मिन्यज्ञवरेराज्ञोहृष्टपुष्टजनावृते ॥ येचतत्र महात्मानोमुनयश्चिरजीविनः ॥ १४ ॥ नास्मरंस्तादृशंयज्ञंदानौघसमलंकृतं ॥ यःकृत्यवान्सुवर्णेनसुवर्णंलभतेस्मसः ॥ १५॥

त्यर्थइतितीर्थकतकौ हयमार्गगमनमित्यर्थमन्ये ॥ ९ ॥ यज्ञप्रवरमुत्तममभवदितिशेषः याचकायावत्तुष्यंतितावद्देहिदेहीतिशब्दादन्यःशब्दोनाभवत् ॥ १० ॥ ११ ॥ सर्वाणिदत्तानी त्यस्यैवप्रपंचोविविधानीति यावदर्थिमुखाद्देहीतिवचनंननिःसृतंभवति ॥ १२ ॥ तावद्दत्तमेवाभ्यदृश्यत ॥ १३ ॥ १४ ॥ नास्मरंस्तादृशंयज्ञंनचाप्यासीत्कदाचनेतिपाठेतादृशयज्ञइतः पूर्वंनासीदित्याहुरितिशेषः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ उक्तएवार्थआदरादभ्यस्यते नशक्रस्येति ॥ १७ ॥ १८ ॥ वर्ततेनचहीयते संवत्सरात्परमपीतिशेषः पुनःपुनरश्वमेधःप्रावर्ततेत्यर्थः तावत्पर्यंतमेकाश्वमेधदीक्षेत्यन्ये ॥ १९ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेद्विनवतितमःसर्गः ॥ ९२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ अथयज्ञार्थमागतेनवाल्मीकिनाकुशलवयोरामायणगाने नियोगः वर्तमानेइति तथाभूतेउक्तप्रकारे ॥ १ ॥ एकांतेऋषिवाटानामितिपाठेसमीपेइतिशेषः ऋषिसंघातइतिपाठेवाल्मीकिनासहागतोऋषिसमूहइत्यर्थः उटजानितिबहुवचनंबहु

वित्तार्थीलभतेवित्तंरत्नार्थीरत्नमेवच ॥ हिरण्यानांसुवर्णानांरत्नानामथवाससां ॥ १६ ॥ अनिशंदीयमानानांराशिःसमुपदृश्यते ॥ नशक्रस्यनसोम स्ययमस्यवरुणस्यच ॥ १७॥ ईदृशोदृष्टपूर्वोनएवमूचुस्तपोधनाः ॥ सर्वत्रवानरास्तस्थुःसर्वत्रैवचराक्षसाः ॥ १८ ॥ वासोधनान्नकामेभ्यःपूर्णहस्ता ददुर्भृशं ॥ ईदृशोराजसिंहस्ययज्ञःसर्वगुणान्वितः ॥ संवत्सरमथोसाग्रंवर्ततेनचहीयते ॥ १९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउ त्तरकांडेद्विनवतितमःसर्गः ॥ ९२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ वर्तमानेतथाभूतेयज्ञेचपरमाद्भुते ॥ सशिष्यआजगामाशुवाल्मीकिर्भगवानृषिः ॥ १॥ सदृष्ट्वादिव्यसंकाशंयज्ञमद्भुतदर्शनं ॥ एकांतऋषिसंघातश्चकारउटजाञ्शुभान् ॥ २ ॥ शकटांश्चबहून्पूर्णान्फलमूलांश्चशोभनान् ॥ वाल्मीकिवाटेरु चिरेस्थापयन्नविदूरतः ॥ ३ ॥ सशिष्यावब्रवीद्धृष्टौयुवांगत्वासमाहितौ ॥ कृत्स्नंरामायणंकाव्यंगायतांपरयामुदा ॥ ४ ॥ ऋषिवाटेषुपुण्येषुब्राह्मणाव सथेषुच ॥ रथ्यासुराजमार्गेषुपार्थिवानांगृहेषुच ॥ ५ ॥ रामस्यभवनद्वारियत्रकर्मचकुर्वते ॥ ऋत्विजामग्रतश्चैवतत्रगेयंविशेषतः ॥ ६ ॥ इमानिच फलान्यत्रस्वादूनिविविधानिच ॥ जातानिपर्वताग्रेषुआस्वाद्यास्वाद्यगायतां ॥ ७॥

शिष्यत्वात् ॥ २ ॥ शकटानन्नादिपूर्णान्फलमूलांश्चशोभनान्सर्वतोरुचिरेवाल्मीकिवाटेऽस्थापयन्नित्यर्थः रुचिरोभूदितिशेषइतिकतकव्याख्यानुसारीपाठोमृग्यःक्वचित् शकटैर्बहुभिः पूर्णैःफलमूलैश्चशोभनैः वाल्मीकिवाटोरुचिरःशोभयन्निवसर्वतइतिपाठःसइत्यन्ये ॥ ३॥ शिष्यौकुशलवौ ॥ ४ ॥ रथ्यासूपमार्गेषु ॥ ५ ॥ यत्रकर्म अश्वमेधयागइत्यर्थः ॥ ६ ॥ अत्रा स्मद्वाटसमीपपर्वताग्रेविद्यमानानिफलान्यास्वाद्यगायतां लोट्प्रथमपुरुषद्विवचनं यदायदाश्रमस्तदातदाभवंताविति शेषः ॥ ७ ॥

फलानिभुक्त्वानश्रमंयास्यथोनापिरागात्कंठमाधुर्यात्परिहास्यथः नगराद्बहिरास्यथइतिपाठेराम्रिकालेइतिशेषः उटजेष्वित्यर्थः आस्यथःअवतिष्ठेतां आसेरार्षेश्यन्परस्मैपदे ॥ ८ ॥ शब्दापयेदाह्वाययेत् ऋषीणामग्रेइतिशेषः ॥ ९ ॥ दिवसेइति तत्ररामायणेबहुभिःप्रमाणैर्नानासंख्यश्लोकैर्यथापुरामयासर्गादिष्टास्तेषुसर्गेषुदिवसेदिवसेविंशतिसर्गागेयाः ॥ १० ॥११॥ आवांवाल्मीकेःशिष्यौस्वइत्येवमेवब्रूतंनामुकदारकाविति ॥ १२ ॥ इमास्तंत्रीवीणाशिराइत्यर्थः मधुरामधुरशब्दाः अपूर्वदर्शनंअपूर्वाणांस्वराणांदर्शनंयत्रतादृशंस्थानंषड्जादिस्वराभिव्यक्तिस्थानं

नयास्यथःश्रमंवत्सौभक्षयित्वाफलान्यथ॥ मूलानिचसुमृष्टानिनरागात्परिहास्यथः॥ ८॥ यदिशब्दापयेद्रामःश्रवणायमहीपतिः॥ ऋषीणामुपविष्टानांयथायोगंप्रवर्ततां॥ ९॥ दिवसेविंशतिःसर्गागेयामधुरयागिरा॥ प्रमाणैर्बहुभिस्तत्रयथोद्दिष्टंमयापुरा॥ १० ॥ लोभश्चापिनकर्तव्यःस्वल्पोपिधनवांछया॥ किंधनेनाश्रमस्थानांफलमूलाशिनांसदा॥ ११ ॥ यदिपृच्छेत्सकाकुत्स्थोयुवांकस्येतिदारकौ॥ वाल्मीकेरथशिष्यौहिब्रूतमेवंनराधिपं॥ १२॥ इमास्तंत्रीःसुमधुराःस्थानंवाऽपूर्वदर्शनं॥ मूर्छयित्वासुमधुरंगायतांविगतज्वरौ॥ १३॥ आदिप्रभृतिगेयंस्यान्नचावज्ञायपार्थिवं॥ पिताहिसर्वभूतानांराजाभवतिधर्मतः॥ १४॥ तद्युवांहृष्टमनसौश्वःप्रभातेसमाहितौ॥ गायतंमधुरंगेयंतंत्रीलयसमन्वितं॥ १५॥ इतिसंदिश्यबहुशोमुनिःप्राचेतसस्तदा॥ वाल्मीकिःपरमोदारस्तूष्णीमासीन्महामुनिः॥ १६॥ संदिष्टौमुनिनातेनतावुभौमैथिलीसुतौ॥ तथैवकरवावेतिनिर्जग्मतुररिंदमौ॥ १७॥ तामद्भुतांतौहृदयेकुमारौनिवेश्यवाणीमृषिभाषितांतदा॥ समुत्सुकौतौसुखमूषतुर्निशांयथाश्विनौभार्गवनीतिसंहितां॥ १८॥

इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिनवतितमःसर्गः॥ ९३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

दसिद्धयेवीणादंडोपरिकल्पितशिराधारकाष्ठपंक्तिरूपंतत्रमूर्छयित्वातत्रापिनादव्याप्तिंकृत्वासुमधुरंगायतां ॥ १३ ॥ आदिप्रभृतिसंक्षेपमारभ्येत्यर्थः ॥ पार्थिवंनचावज्ञाय स्थलांतरइवतत्समीपेलीलापरिहासादिकंनकर्तव्यमित्यर्थः तत्रहेतुः पिताहीति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६॥ १७ ॥ भार्गवनीतिसंहितामश्विनाविवतौतांवाणींहृदयेनिवेश्यश्वोगातव्यमित्येवंरूपां गातुंसमुत्सुकौनिशामृषिणासहोषतुः ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेत्रिनवतितमःसर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अथराघवेणपरिषदासहरामायणश्रवणं ताविति ॥ १ ॥ पूर्वाचार्यविनिर्मितांगायकानांगानसिद्धयेपूर्वाचार्येणभरतेननिर्मितां पूर्वचर्यांततस्ततइतिपाठेततस्ततोयोध्यावनादौकृतंस्वकीयंपूर्वचरितमित्यर्थः अपूर्वांप्रागश्रुतां पाठ्यजातिपाठ्यस्यगेयस्यजातिषड्जादिस्वररूपामितिकतकः पाठ्यजातमितिपठित्वापाठ्यंनामगानाधारस्यकेवलवाक्यस्यस्वरूपोच्चारणमात्रमितितीर्थआह गेयेनगानधर्मेणस्वरविशेषेणसमलंकृतां प्रमाणैर्ध्वनिपरिच्छेदसाधनैर्द्रुतमध्यविलंबितावृत्तिभिःप्रागुक्तस्थानैर्वायुक्तांतांगीतिंशुश्राव बालाभ्यांगीतांतांश्रुत्वाकौतूहलपरोविस्मयवानित्यर्थः ॥ २ ॥ कर्मांतरेअश्वमेधप्रयोगाणांविरामकालेइत्यर्थः ॥ ४ ॥ स्वराणांषड्जादिस्वराणां उत्सुकान्रामायणश्रवणोत्सुकान् ॥ ५ ॥ लक्षणज्ञान्सामुद्रिकलक्षण

तौरजन्यांप्रभातायांस्नातौहुतहुताशनौ॥ यथोक्तमृषिणापूर्वंसर्वंतत्रोपगायतां ॥ १ ॥ तांसशुश्रावकाकुत्स्थःपूर्वाचार्यविनिर्मितां॥ अपूर्वांपाठ्यजातिंचगेयेनसमलंकृतां॥ २॥ प्रमाणैर्बहुभिर्बद्धांतंत्रीलयसमन्वितां॥ बालाभ्यांराघवःश्रुत्वाकौतूहलपरोऽभवत्॥ ३ ॥ अथकर्मांतरेराजासमाहूयमहामुनीन्॥ पार्थिवांश्चनरव्याघ्रःपंडितान्नैगमांस्तथा॥४॥ पौराणिकान्शब्दविदोयेचवृद्धाश्चद्विजातयः॥ स्वराणांलक्षणज्ञांश्चउत्सुकान्द्विजसत्तमान्॥ ५॥ लक्षणज्ञांश्चगांधर्वान्नैगमांश्चविशेषतः॥ पादाक्षरसमासज्ञांश्छंदःसुपरिनिष्ठितान्॥ ६॥ कलामात्राविशेषज्ञान्ज्योतिषेचपरंगतान्॥ क्रियाकल्पविदश्चैवतथाकार्यविशारदान्॥ ७॥ हेतूपचारकुशलान्हैतुकांश्चबहुश्रुतान्॥ छंदोविदःपुराणज्ञान्वैदिकान्द्विजसत्तमान्॥ ८ ॥ चित्रज्ञान्वृत्तसूत्रज्ञान्गीतनृत्यविशारदान्॥ एतान्सर्वान्समानीयगातारौसमवेशयत्॥ ९॥

ज्ञान् गांधर्वान्संगीतशास्त्रज्ञान् नैगमान्पौरान् पादाक्षराणांगुरुलघुप्रयोगलक्षणंसमासंसंबंधंजानंतितान् छंदःसुवेदेषुगायत्र्यादिच्छंदःप्रतिपादकशास्त्रेषु ॥ ६ ॥ कलाःस्वरास्तेषांमात्राएकद्वित्रिलक्षणास्तेषांविभागज्ञान् परंगतान्अंतर्ज्ञानवतः क्रियांतत्प्रतिपादकंकल्पसूत्रंचविदंतितान् कार्यविशारदान्आवापोद्धारादिकृत्यविशेषज्ञान् ॥ ७ ॥ हेतूपचारकुशलान्केवलव्यवहारकालेयुक्तिप्रयोगसमर्थान् हैतुकान्तार्किकान् छंदोगायत्र्यादि वैदिकान्वैदिकपादादिलक्षणज्ञान् ॥ ८ ॥ चित्रज्ञान्गोमूत्रमुरजादिचित्रश्लोकनिबंधनचतुरान् वृत्तज्ञान्धर्मशास्त्रमुखेनसदाचारज्ञान् सूत्राणिपदवाक्यादिसूत्राणितज्ज्ञान् एतानिति एतेनाशेषविद्यास्थानंरामायणमितिदर्शितं समवेशयत्सर्वपरिषन्मध्येगानायेतिशेषः ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ बिंबाद्बिंबैर्बिंबाद्विर्बिबांतरमिवोद्धृतौ ॥ १३ ॥ जटिलौवल्कलधरौयदिनस्यातांतदाराघवस्यगायतोश्वविशेषंनाधिगच्छामइत्यूचुः ॥ १४ ॥ तत्रगेयेनारददर्शि
तंपूर्वंसर्गमादितःप्रवृत्तंकृत्वाततःप्रभृतियावद्विंशतिसर्गानगायतां अनेनप्रत्यहंसंक्षेपरामायणमादितःकृत्वायावद्रामायणसमाप्तिर्विंशतिसर्गाणांमानमितितीर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥
 ॥ १८ ॥ कुशीलवौकुशलवौ विस्मितौसकृदेवबहुदानतोविस्मयवंतौ ॥ १९ ॥ किमनेनेतिक्षेपाशयमेवस्पष्टीकुरुतः वन्येनेति निरतौनिरताहारौ नियताहाराविति यावत् सुवर्णेनसुवर्ण

तेषांसंवदतांतत्रश्रोतॄणांहर्षवर्धनं॥ गेयंप्रचक्रतुस्तत्रतावुभौमुनिदारकौ ॥ १० ॥ ततःप्रवृत्तंमधुरंगांधर्वमतिमानुषं ॥ नचतृप्तिंययुःसर्वेश्रोतारो गेयसंपदा॥ ११ ॥ हृष्टामुनिगणाःसर्वेपार्थिवाश्चमहौजसः॥ पिबंतइवचक्षुर्भिःपश्यंतिस्ममुहुर्मुहुः॥ १२ ॥ ऊचुःपरस्परंचेदंसर्वएवसमाहिताः॥ उभौरामस्यसदृशौबिंबाद्बिंबमिवोद्धृतौ॥ १३॥ जटिलौयदिनस्यातांनवल्कलधरौयदि॥ विशेषंनाधिगच्छामोगायतोराघवस्यच ॥ १४ ॥ एवंप्र भाषमाणेषुपौरजानपदेषुच॥ प्रवृत्तमादितःपूर्वंसर्गंनारददर्शितं॥ १५ ॥ ततःप्रभृतिसर्गांश्चयावद्विंशत्यगायतां ॥ ततोपराह्णसमयेराघवःसमभा षत॥ १६॥ श्रुत्वाविंशतिसर्गांस्तान्भ्रातरंभ्रातृवत्सलः ॥ अष्टादशसहस्राणिसुवर्णस्यमहात्मनोः ॥ १७ ॥ प्रयच्छशीघ्रंकाकुत्स्थयदन्यदभिकांक्षि तं॥ ददौसशीघ्रंकाकुत्स्थोबालयोर्वैपृथक्पृथक्॥ १८॥ दीयमानंसुवर्णंतुनागृह्णीतांकुशीलवौ॥ ऊचतुश्चमहात्मानौकिमनेनेतिविस्मितौ॥ १९॥ व न्येनफलमूलेननिरतौवनवासिनौ॥ सुवर्णेनहिरण्येनकिंकरिष्यावहेवने॥ २० ॥ तथातयोःप्रब्रुवतोःकौतूहलसमन्विताः ॥ श्रोतारश्चैवरामश्चसर्व एवसुविस्मिताः॥ २१ ॥ तस्यचैवागमंरामःकाव्यस्यश्रोतुमुत्सुकः॥ पप्रच्छतौमहातेजास्तावुभौमुनिदारकौ ॥ २२ ॥ किंप्रमाणमिदंकाव्यंकाप्रति ष्ठामहात्मनः॥ कर्ताकाव्यस्यमहतःक्वचासौमुनिपुंगवः॥ २३॥

रूपेणहिरण्येन द्रव्येणेत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ आगमंकुशलवयोस्तत्प्राप्तिकारणं तौतावितिवीप्सा ॥ २२ ॥ प्रथमदिवसश्रुतविंशतिसर्गमध्येश्रुतस्यैवप्रमाणाद्यर्थस्यादरात्प्रश्नेपुनस्ता भ्यांप्रतिपादनंमुनिनाचतदीयोत्तरत्वेनतत्प्रतिपादकग्रंथप्रथनंकिंप्रमाणमित्यादि महात्मनःकवेःकाप्रतिष्ठाकोविषयइत्यर्थः महात्मनोरितिपाठेमहात्मनोर्भवतोःप्रतिष्ठाआश्रयःकइत्यर्थः कर्ताकाव्यस्येत्यत्रकइत्यनुकर्षः क्वचासौआस्तेइतिशेषः ॥ २३ ॥ ॥११९॥

येनकाव्येनाशेषमिदंतुभ्यंतवचरितंसंप्रदर्शितंतस्यकाव्यस्यकर्तावाल्मीकिः क्वास्तेइत्यस्योत्तरंसंप्राप्तोयज्ञसंविधं अनुस्वारआर्षः यज्ञसदःसविधदेशंसंप्राप्तस्तत्रतिष्ठतीतिभावः संविदमि तिवापाठइतिकश्चित् ॥२४॥ चतुर्विंशत्सहस्रकमितिकाव्यसंख्या उपाख्यानशतमिलोपाख्यानानां भार्गवःकविः काव्यनिर्माणेतत्तुल्येनेत्यर्थः यद्वा प्राचेतसत्वेनास्यापिभार्गवत्वं भृगो र्वरुणपुत्रत्वात् भृगोर्भ्रातृताभार्गवइत्यर्थइत्यन्ये ॥२५॥ यानिसोत्तराणिषट्कांडानीहकृतानितत्सर्गसंख्यापंचशतानीति उपलभ्यमानसर्गसंख्याधिक्यंतुकेषांचिदेकैकस्यद्विसर्गत्वकरणे नलेखकप्रमादात् पंचसर्गशतानीतिषट्कांडसंख्याचकारादुत्तरकांडसर्गसंख्यासमुच्चयइतिकश्चित् ॥ २६ ॥ तवचरितमुद्दिश्यास्माकंगुरुणाकृतानि प्रतिष्ठाआजीवितमितिच्छेदः काव्य

पृच्छंतंराघवंवाक्यमूचतुर्मुनिदारकौ॥ वाल्मीकिर्भगवान्कर्तासंप्राप्तोयज्ञसंविधं॥ येनेदंचरितंतुभ्यमशेषंसंप्रदर्शितं ॥ २४ ॥ सन्निबद्धंहिश्लोका नांचतुर्विंशत्सहस्रकं॥ उपाख्यानशतंचैवभार्गवेणतपस्विना॥ २५॥ आदिप्रभृतिवैराजन्पंचसर्गशतानिच ॥ कांडानिषट्कृतानीहसोत्तराणिमहा त्मना॥ २६॥ कृतानिगुरुणास्माकमृषिणाचरितंतव ॥ प्रतिष्ठाजीवितंयावत्तावत्सर्वस्यवर्तते॥ २७॥ यदिबुद्धिःकृताराजञ्छ्रवणायमहारथ॥ कर्मां तरेक्षणीभूतस्तच्छृणुष्वसहानुजः॥ २८॥ बाढमित्यब्रवीद्रामस्तौचानुज्ञाप्यराघवौ॥ प्रहृष्टौजग्मतुःस्थानंयत्रास्तेमुनिपुंगवः॥ २९ ॥ रामोपिमुनि भिःसार्धंपार्थिवैश्चमहात्मभिः॥ श्रुत्वातद्गीतिमाधुर्यंकर्मशालामुपागमत्॥ ३०॥ शुश्रावतत्तालयोपपन्नंसर्गान्वितंसस्वरशब्दयुक्तं॥ तंत्रीलयव्यं जनयोगयुक्तंकुशीलवाभ्यांपरिगीयमानं॥३१॥ ॥इ॰श्रीम॰वा॰आ॰उ॰चतुर्नवतितमःसर्गः॥९४॥ ॥७॥ ॥रामोबहून्यहान्येवतद्गीतंपर मंशुभं॥ शुश्रावमुनिभिःसार्धंपार्थिवैःसहवानरैः॥ १ ॥ तस्मिन्गीतेतुविज्ञायसीतापुत्रौकुशीलवौ॥ तस्याःपरिषदांमध्येरामोवचनमब्रवीत्॥२॥

नायकस्यतवजीवितंयावद्यच्छुभाशुभंकर्मतस्यसर्वस्याप्रतिष्ठानिबंधनंवर्ततइत्यर्थः ॥ २७ ॥ हेराजन्नस्यसर्वस्यश्रवणायश्रवणंकर्तुंयदिबुद्धिःकृतातदाकर्मांतरेयागप्रयोगविरामस मयेक्षणीभूतःसुखीभूतस्तच्छृणु ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥३१ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेचतुर्नवतितमःसर्गः॥९४॥ ॥७॥ अथसीतापरिग्रहेच्छयादूतमुखेनकर्तव्यांशप्रतिपादनं रामइति ॥ १ ॥ तस्मिन्गीतेतस्मिन्नेवप्रबंधेसीताप्रसववृत्तांतप्रतिपादककाव्यश्रवणेनकुशलवौसीतापुत्राविति ज्ञात्वानतुततःपूर्वंक स्यचिन्मुखादित्यर्थः ॥२ ॥

हेदूताइतोमच्छध्वं भगवतोंतिकेगत्वाचैतन्मद्वचोब्रूत ॥ ३ ॥ किंतदित्यत्राह यदीति सीतेतिशेषः शुद्धसमाचाराअनुत्पन्नदोषायदिवेति तपोवनवासेनविनष्टदोषावेत्यर्थः महामुनिमनुमान्य तदनुमतिंगृहीत्वेत्यर्थः ॥ ४ ॥ छंदमभिप्रायं प्रत्ययंदातुकामायामनोगतंप्रत्ययदानंयदितदानद्विज्ञायतनोलघुशीघ्रंमेशंसत ॥ ५ ॥ यद्यपिसीताशुद्धिर्लंकायांज्ञातपूर्वातथापीदानीं

दूतान्शुद्धसमाचारानाहूयात्ममनीषया ॥ मद्वचोब्रूतगच्छध्वमितोभगवतोंतिके ॥ ३ ॥ यदिशुद्धसमाचारायदिवावीतकल्मषा ॥ करोत्विहात्मनः शुद्धिमनुमान्यमहामुनिं ॥ ४ ॥ छंदंमुनेश्चविज्ञायसीतायाश्चमनोगतं ॥ प्रत्ययंदातुकामायास्ततःशंसतमेलघु ॥ ५ ॥ श्वःप्रभातेतुशपथंमैथिलीजनकात्मजा ॥ करोतुपरिषन्मध्येशोधनार्थंममैवच ॥ ६ ॥ श्रुत्वातुराघवस्यैतद्वचःपरममद्भुतं ॥ दूताःसंप्रययुर्यत्रवर्ततेमुनिपुंगवः ॥ ७ ॥ तेप्रणम्यमहात्मानंज्वलंतममितप्रभं ॥ ऊचुस्तेरामवाक्यानिमृदूनिमधुराणिच ॥ ८ ॥ तेषांतद्भाषितंश्रुत्वारामस्यचमनोगतं ॥ विज्ञायसुमहातेजामुनिर्वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ९ ॥ एवंभवतुभद्रंवोयथावदतिराघवः ॥ तथाकरिष्यतेसीतादैवतंहिपतिःस्त्रियः ॥ १० ॥ तथोक्तामुनिनासर्वेराजदूतामहौजसः ॥ प्रत्येत्यराघवंसर्वंमुनिवाक्यंबभाषिरे ॥ ११ ॥ ततःप्रहृष्टःकाकुत्स्थःश्रुत्वावाक्यंमहात्मनः ॥ ऋषींस्तत्रसमेतांश्चराज्ञश्चैवाभ्यभाषत ॥ १२ ॥ भगवंतःसशिष्यावैसानुगाश्चनराधिपाः ॥ पश्यंतुसीताशपथंयश्चैवान्योपिकांक्षते ॥ १३ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यमहात्मनः ॥ सर्वेषामृषिमुख्यानांसाधुवादोमहानभूत् ॥ १४ ॥ राजानश्चमहात्मानःप्रशंसंतिस्मराघवं ॥ उपपन्नंनरश्रेष्ठत्वय्येवभुविनान्यतः ॥ १५ ॥ एवंविनिश्चयंकृत्वाश्वोभूतइतिराघवः ॥ विसर्जयामासतदासर्वांस्ताञ्छत्रुसूदनः ॥ १६ ॥ इतिसंप्रविचार्यराजसिंहःश्वोभूतेशपथस्यनिश्चयं ॥ विससर्जमुनीन्नृपांश्चसर्वान्समहात्मामहतोमहानुभावः ॥ १७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचनवतितमःसर्गः ॥ ९५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

प्रामापवादमार्जनेनसर्वलोकपुरतोममैवस्त्रीसौंदर्यलुब्धइतिकलंकशोधनार्थंशुद्धयापितयापुनःशपथःकार्यइत्याह श्वःप्रभातइति ॥ ६ ॥ ७ ॥ मृदूनिअपरुषाणि मधुराणिमधुक्षराणि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तथोक्ताःसीतातथैवकरिष्यतेइत्युक्ताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ यश्चान्योपिसीतायांदोषारोपकर्तायोपिशपथमाकांक्षतेसोपिपश्यत्वित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचनवतितमःसर्गः ॥ ९५ ॥ ॥ ७ ॥

अथसम्मिलितनानादेशीयपरिषन्मध्येसीतयासहवाल्मीकिरागत्यतत्त्वभूतार्थप्रत्यभिज्ञापनंकरोति तस्यामिति शब्दापयतिआव्हयतिस्म ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ अश्मभूतमिवाचलंपर्वतवन्निश्चलंकौतुकदर्शनार्थमितिश्रुत्वा ॥ ९ ॥ १० ॥ ब्रह्माणमनुगामिनींश्रुतिमिववाल्मीकेःपृष्ठतस्तांसीतामायांतींदृष्ट्वा अनयोपमयासीतायाःश्रुतेश्चस

तस्यांरजन्यांव्युष्टायांयज्ञवाटंगतोनृपः ॥ ऋषीन्सर्वान्महातेजाःशब्दापयतिराघवः ॥ १ ॥ वसिष्ठोवामदेवश्चजाबालिरथकाश्यपः ॥ विश्वामित्रोदीर्घतमादुर्वासाश्चमहातपाः ॥ २ ॥ पुलस्त्योपितथाशक्तिर्भार्गवश्चैववामनः ॥ मार्कंडेयश्चदीर्घायुर्मौद्गल्यश्चमहायशाः ॥ ३ ॥ गर्गश्चच्यवनश्चैवशतानंदश्चधर्मवित् ॥ भरद्वाजश्चतेजस्वीअग्निपुत्रश्चसुप्रभः ॥ ४ ॥ नारदःपर्वतश्चैवगौतमश्चमहायशाः ॥ एतेचान्येचबहवोमुनयःसंशितव्रताः ॥ ५ ॥ कौतूहलसमाविष्टाःसर्वएवसमागताः ॥ राक्षसाश्चमहावीर्यावानराश्चमहाबलाः ॥ ६ ॥ सर्वएवसमाजग्मुर्महात्मानःकुतूहलात् ॥ क्षत्रियायेचशूद्राश्चवैश्याश्चैवसहस्रशः ॥ ७ ॥ नानादेशगताश्चैवब्राह्मणाःसंशितव्रताः ॥ सीताशपथवीक्षार्थंसर्वएवसमागताः ॥ ८ ॥ तदासमागतंसर्वमश्मभूतमिवाचलं ॥ श्रुत्वामुनिवरस्तूर्णंससीतःसमुपागमत् ॥ ९ ॥ तमृषिंपृष्ठतःसीताअन्वगच्छदवाङ्मुखी ॥ कृतांजलिर्बाष्पकलाकृत्वारामंमनोगतं ॥ १० ॥ तांदृष्ट्वाश्रुतिमायांतींब्रह्माणमनुगामिनीं ॥ वाल्मीकेःपृष्ठतःसीतांसाधुवादोमहानभूत् ॥ ११ ॥ ततोहलहलाशब्दःसर्वेषामेवमाबभौ ॥ दुःखजन्मविशालेनशोकेनाकुलितात्मनां ॥ १२ ॥ साधुरामेतिकेचित्तुसाधुसीतेतिचापरे ॥ उभावेवचतत्रान्येप्रेक्षकाःसंप्रचुक्रुशुः ॥ १३ ॥ ततोमध्येजनौघस्यप्रविश्यमुनिपुंगवः ॥ सीतासहायोवाल्मीकिरितिहोवाचराघवं ॥ १४ ॥ इयंदाशरथेसीतासुव्रताधर्मचारिणी ॥ अपवादात्परित्यक्तामामाश्रमसमीपतः ॥ १५ ॥ लोकापवादभीतस्यतवराममहाव्रत ॥ प्रत्ययंदास्यतेसीतातामनुज्ञातुमर्हसि ॥ १६ ॥

कलदोषराहित्येनप्रमाणत्वंदर्शितं ॥ ११ ॥ एवंवक्ष्यमाणप्रकारेण दुःखजन्मनादुःखोत्पत्त्या विशालेनविस्तीर्णेनशोकेनाकुलात्मनांक्षुब्धांतःकरणानां ॥ १२ ॥ उभौसीतारामौसाध्वितिप्रचुक्रुशुः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अपवादैर्हेतुभिर्ममाश्रमसमीपेत्यक्ताइयंतवप्रत्ययंदास्यतेतदनुज्ञातुमर्हसि ॥ १५ ॥ १६ ॥

यमजातकौयमलतयोत्पन्नौ यथाहंप्रचेतसोदशमऔरसःपुत्रोयद्वाप्रचेतसोदशमःसंतानपरंपरयापुत्रोऽपत्यमतोहमनृतंवाक्यंमनसापिनस्मरामिकिंकथनंतुदूरे अतइमौतवपुत्रकाविति मद्वाक्यंसत्यमेवजानीहीतिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अथसीताचारित्रप्रतिमुनिनाशपथकरणं बहुवर्षेति यदिमैथिलीदुष्टातदातपसःफलमहंनप्राप्नुयां ॥ १९ ॥ मनआदिनाममकिल्बिषंनभूतपूर्वं मयाकिंचिदपिनकृतमित्यर्थः यद्यपापामैथिलीतदातस्यकिल्बिषानाचरणस्यफलमश्नामिअश्नीयां अनेनसंकल्पपूर्वनिषिद्धत्यागोपिधर्मायेतिसूचितं ॥ २० ॥ पंचसुभूतेषुश्रोत्रादिपंचेंद्रियेषु जग्राहगृहीतवान् ॥ २१ ॥ २२ ॥ दिव्येनदृष्टिविषयेणदिव्यज्ञानेनतवशुद्धाविदितापित्वयालोकापवादभीतेनत्यक्तेत्यन्वयः ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०श्रीरा०रा०

इमौतुजानकीपुत्रावुभौचयमजातकौ ॥ सुतौतवैवदुर्धर्षौसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ १७ ॥ प्रचेतसोहंदशमःपुत्रोराघवनंदन ॥ नस्मराम्यनृतंवाक्यमिमौतुतवपुत्रकौ ॥ १८ ॥ बहुवर्षसहस्राणितपश्चर्यामयाकृता ॥ नोपाश्नीयांफलंतस्यादुष्टेयंयदिमैथिली ॥ १९ ॥ मनसाकर्मणावाचाभूतपूर्वंनकिल्बिषं ॥ तस्याहंफलमश्नामिअपापामैथिलीयदि ॥ २० ॥ अहंपंचसुभूतेषुमनःषष्ठेषुराघव ॥ विचिंत्यसीताशुद्धेतिजग्राहवननिर्झरे ॥ २१ ॥ इयंशुद्धसमाचाराअपापापतिदेवता ॥ लोकापवादभीतस्यप्रत्ययंतवदास्यति ॥ २२ ॥ तस्मादियंनरवरात्मजशुद्धभावादिव्येनदृष्टिविषयेणमयाप्रदिष्टा ॥ लोकापवादकलुषीकृतचेतसायात्यक्तात्वयाप्रियतमाविदितापिशुद्धा ॥ २३ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेषण्णवतितमः सर्गः ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ वाल्मीकिनैवमुक्तस्तुराघवःप्रत्यभाषत ॥ प्रांजलिर्जगतोमध्येदृष्ट्वातांवरवर्णिनीं ॥ १ ॥ एवमेतन्महाभागयथावदसिधर्मवित् ॥ प्रत्ययस्तुममब्रह्मंस्तववाक्यैरकल्मषैः ॥ २ ॥ प्रत्ययश्चपुरावृत्तोवैदेह्याःसुरसन्निधौ ॥ शपथश्चकृतस्तत्रतेनवेश्मप्रवेशिता ॥ ३ ॥ लोकापवादोबलवान्येनत्यक्ताहिमैथिली ॥ सेयंलोकभयाद्ब्रह्मन्नपापेत्यभिजानता ॥ परित्यक्तामयासीतातद्भवान्क्षंतुमर्हति ॥ ४ ॥

वा०आ०उत्तरकांडेषण्णवतितमःसर्गः ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ अथसीतायाःशपथपूर्वभूमिप्रवेशः वाल्मीकिनेति एवमुक्तस्तवप्रत्ययंदास्यतीत्युक्तः ॥ १ ॥ एवमेतद्यद्यपिलंकायांसुरासुरसन्निधौप्रत्ययोदत्तस्तववाक्यैश्वशपथरूपैर्ममप्रत्ययोजातएवतथापिहेमहाभागब्रह्मन्त्वंयथावदसितदेवमेवप्रत्ययंकरोत्वित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ किमर्थंतर्हिपुनःप्रत्ययकरणं तत्राह लोकेति येनलोकापवादेनजानकीत्यक्तासलोकापवादोबलवान् अतस्तन्निवृत्तयेपुनःप्रत्ययकरणमितिभावः तवापिलोकवदेवास्यांशंकास्तिकिंतत्रनेत्याह सेयमिति अपापेत्यभिजानतापिमयालोकभयात्त्यक्ता ॥ ४ ॥

इमौमेपुत्राविति चजानामिअथापिजगतोमध्येशुद्धायामेवमैथिल्यांमेप्रीतिरस्तु ॥ ५ ॥ सीतायाःशपथे शपथप्रसंगेइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ शुद्धायामिति अस्यतथापीत्यादिः सीताशपथेतद्दर्शनेसंभ्रांताआदृताइत्यर्थः ॥ १० ॥ शुभपुण्यशब्दौशैत्यमांद्योपलक्षणौ दिव्यगंधःसन्निहितसर्वदेवशरीरवर्तिदिव्यचंदनमाल्यगंधः सुरश्रेष्ठःसर्वपुण्यपापसाक्षी ॥ ११ ॥ तदद्भुतंदिव्यगंधवायुवहनंसर्वराष्ट्रेभ्यआगतामानवानिरैक्षंत पूर्वंयथाकृतयुगेदिव्यगंधवायुस्पर्शनंतथात्रेतायामप्यभूदित्यर्थः रामसान्निध्यादनाश्चर्यमपिसाधारणदृष्ट्याश्चर्यमितीवशब्दः ॥ १२ ॥ ततःसीताचतुर्दशभुवनस्थजनानेकत्रमिलितान्दृष्ट्वाअपवादपरिहारायशपथव्याजेनस्वपदंप्रवेष्टुकामाह सर्वानिति काषायवासिनीतपस्युचितवासोधारिणीपातिव्रत्योचिता

जानामिचेमौपुत्रौमेयमजातौकुशीलवौ ॥ शुद्धायांजगतोमध्येमैथिल्यांप्रीतिरस्तुमे ॥ ५ ॥ अभिप्रायंतुविज्ञायरामस्यसुरसत्तमाः ॥ सीतायाःशपथेतस्मिन्सर्वएवसमागताः ॥ ६ ॥ पितामहंपुरस्कृत्यसर्वएवसमागताः ॥ आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवामरुद्गणाः ॥ ७ ॥ साध्याश्चदेवाःसर्वेतेसर्वेचपरमर्षयः ॥ नागाःसुपर्णाःसिद्धाश्चतेसर्वेहृष्टमानसाः ॥ ८ ॥ दृष्ट्वादेवानृषींश्चैवराघवःपुनरब्रवीत् ॥ प्रत्ययोमेनरश्रेष्ठऋषिवाक्यैरकल्मषैः ॥ ९ ॥ शुद्धायांजगतोमध्येवैदेह्यांप्रीतिरस्तुमे ॥ सीताशपथसंभ्रांताःसर्वएवसमागताः ॥ १० ॥ ततोवायुःशुभःपुण्योदिव्यगंधोमनोरमः ॥ तंजनौघंसुरश्रेष्ठोह्लादयामाससर्वतः ॥ ११ ॥ तदद्भुतमिवाचिंत्यंनिरैक्षंतसमाहिताः ॥ मानवाःसर्वराष्ट्रेभ्यःपूर्वंकृतयुगेयथा ॥ १२ ॥ सर्वान्समागतान्दृष्ट्वासीताकाषायवासिनी ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यमधोदृष्टिरवाङ्मुखी ॥ १३ ॥ यथाहंराघवादन्यंमनसापिनचिंतये ॥ तथामेमाधवीदेवीविवरंदातुमर्हति ॥ १४ ॥ मनसाकर्मणावाचायथारामंसमर्चये ॥ तथामेमाधवीदेवीविवरंदातुमर्हति ॥ १५ ॥ यथैतत्सत्यमुक्तंमेवेद्मिरामात्परंनच ॥ तथामेमाधवीदेवीविवरंदातुमर्हति ॥ १६ ॥

धोदृष्टिर्विवरयाचनात्यमहीनिरीक्षणार्थंचअतएवावाङ्मुखी ॥ १३ ॥ यथाहंराघवादन्यंमनसापिनचिंतयेनचिंतयामीतिसत्यंतथासत्येनचिरकालवियोगेपिपातिव्रत्यपरिपालनक्लेशखिन्नायास्तज्जनितपरमदुःखसमाप्तयेपुनरपिभुवंप्रवेष्टुंमाधवीदेवीमाधवपत्नीभूदेवीविवरंरंध्रंदातुमर्हति एवमग्रेपिव्याख्येयं ॥ १४ ॥ १५ ॥ अयंस्वपदप्रवेशोद्योगःसीतायाभृगुप्रार्थनयोपेंद्रावतारेमानुषेलोकेंगीकृतपत्नीवियोगस्यप्रागुक्तास्मद्रीत्यांगीकृततदर्थवाल्मीकिशापस्यचरामस्याभिप्रायज्ञानादेववाल्मीक्याश्रमगमनवदितिनरामप्रतिकूलाचरणप्रसक्तिःसीतायाइतिबोध्यं अनंतरंरामस्यभूमिनाशपर्यंतंकोपोदयस्तुमनुष्यावतारनटनमात्रमित्यदोषः ॥ १६ ॥

शपंत्यांएवंत्रिःशपंत्यांतदनिर्वाच्यमद्भुतंप्रादुरासीत् किंतदद्भुतंतत्राह भूतलादुत्थितं नागैस्तक्षकादिभिःशिरोभिर्ध्रियमाणंसिंहासनमदृश्यतेतिशेषः दिव्येनवपुषाअमानुषरचनाविशेषेणो पलक्षितं दिव्यरत्नभूषितैरनेकैरित्यर्थः पाद्मेतु नानारत्नमयंपीठंपृष्ठेकृत्वाखगेश्वरः रसातलादाविरभूद्विस्मयंजनयन्नृणां तस्मिन्पीठेमहादेवीहस्ताभ्यांगृह्यमैथिलीं स्वागतेनाभिनंद्येमांस न्निवेश्यतिरोदधे साचदिव्यासरोभिस्तुपूज्यमानासनातनी वैनतेयंसमारुह्यआर्चिरादिपथाद्रमा दासीगणैःपूर्वभवैःसंवृताजगदीश्वरी संप्राप्तापरमंधामयोगिगम्यंसनातनं रसातलप्रतिष्ठां तांदृष्ट्वासर्वेप्रचुकुशुरित्युक्तं नागैर्ध्रियमाणंप्रादुर्भूतंदृष्ट्वादिव्येनवपुषागरुडोजगाहेतिशेषोबोध्यः रसातलंप्रविशंतीमित्यस्यअदृश्यायांजायमानायामित्यर्थः॥१७॥ १८ ॥१९॥ दिव्या

तथाशपंत्यांवैदेह्यांप्रादुरासीत्तदद्भुतं॥ भूतलादुत्थितंदिव्यंसिंहासनमनुत्तमं॥१७॥ ध्रियमाणंशिरोभिस्तुनागैरमितविक्रमैः॥ दिव्यंदिव्येनवपुषा दिव्यरत्नविभूषितैः॥१८॥ तस्मिंस्तुधरणीदेवीबाहुभ्यांगृह्यमैथिलीं॥ स्वागतेनाभिनंद्यैनामासनेचोपवेशयत्॥१९॥ तामासनगतांदृष्ट्वाप्रविशंतीं रसातलं॥ पुष्पवृष्टिरविच्छिन्नादिव्यासीतामवाकिरत्॥ २० ॥ साधुकारश्चसुमहान्देवानांसहसोत्थितः॥ साधुसाध्वितिवैसीतेयस्यास्तेशीलमीदृशं ॥ २१ ॥ एवंबहुविधावाचोह्यंतरिक्षगताःसुराः॥ व्याजह्रुर्हृष्टमनसोदृष्ट्वासीताप्रवेशनं॥ २२ ॥ यज्ञवाटगताश्चापिमुनयःसर्वएवते ॥ राजानश्च नरव्याघ्राविस्मयान्नोपरेमिरे॥ २३॥ अंतरिक्षेचभूमौचसर्वेस्थावरजंगमाः॥ दानवाश्चमहाकायाःपातालेपन्नगाधिपाः॥ २४ ॥ केचिद्विनेदुःसंहृष्टाःकेचिद्ध्यानपरायणाः ॥ केचिद्रामंनिरीक्षंतेकेचित्सीतामचेतसः॥२५॥ सीताप्रवेशनंदृष्ट्वातेषामासीत्समागमः॥ तन्मुहूर्तमिवात्यर्थंसमंसंमोहितंजगत्॥ २६॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तनवतितमःसर्गः॥ ९७॥ ॥७॥ ॥७॥

स्वर्गभवा अतःपरंभगवतोप्यागमनंशीघ्रमितिसंतोषेणपुष्पवृष्टिः॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ विस्मयादाश्चर्यमूलकाभिवंदनव्यवहारान्नोपरेमिरेनोपरताबभूवुः ॥ २३ ॥ सर्वेस्थावरजंगमा श्चेतनाचेतनाः तत्राचेतनाअपिससंज्ञाभूत्वासीतायाअयशोगतमितिसंहृष्टाबभूवुः ॥ २४ ॥ अचेतसोविसंज्ञाः ॥ २५ ॥ सीताप्रवेशनंदृष्ट्वातेषांमुन्यादीनांसमागमःसंबंधआसीत् हर्षादिभिरितिशेषः यदेवंतस्मात्समंसर्वंजगन्मुहूर्तमत्यर्थंसम्मोहितमिवसम्मोहितमेवाभूत्॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरा०वा०आ०उ०सप्तनवतितमःसर्गः॥ ९७॥ ॥७॥

अथरामस्यसीतांतर्धानजंक्रोधंभगवांस्तत्त्वबोधनेनशमयति रसातलमिति साधुसाध्वीतिदीर्घआर्षः ॥ १ ॥ दंडरूपंकाष्ठंदंडकाष्ठं दीक्षितेनसोमक्रयपर्यंतंधारणीयमौदुंबरदंडमवष्टभ्ये त्यर्थः एतदवष्टंभःशोकग्लानिवशात् ॥ २ ॥ ३ ॥ पूर्वरावणेनासन्निधौसीतानष्टानाशमदर्शनंप्रापिता संप्रतितुपश्यतोमेपश्यंतंमामनादृत्यरूपिणीश्रीरिवसीतानष्टाऽदर्शनंप्रापितायथा यतोऽतोमेमनःअभूतपूर्वंशोकंस्प्रष्टुमिवेच्छति ॥ ४ ॥ महोदधेःपारेलंकांगतासासीताऽदर्शनंप्राप्ता ततःलंकातः ॥ ५ ॥ यथामामवगच्छसिमद्धलंवराहावतारादौत्वमेवजानासीत्यर्थः॥६॥

रसातलंप्रविष्टायांवैदेह्यांसर्ववानराः॥ चुक्रुशुःसाधुसाध्वीतिमुनयोरामसन्निधौ ॥ १ ॥ दंडकाष्ठमवष्टभ्यबाष्पव्याकुलितेक्षणः॥ अवाक्शिरादीनमनारामोह्यासीत्सुदुःखितः॥२॥ सरुदित्वाचिरंकालंबहुशोबाष्पमुत्सृजन्॥ क्रोधशोकसमाविष्टोरामोवचनमब्रवीत्॥३॥ अभूतपूर्वंशोकंमेमनःस्प्रष्टुमिवेच्छति॥ पश्यतोमेयथानष्टासीताश्रीरिवरूपिणी ॥ ४ ॥ साऽदर्शनंपुरासीतालंकांपारेमहोदधेः॥ ततश्चापिमयानीताकिंपुनर्वसुधातलात् ॥ ५॥ वसुधेदेविभवतिसीतानिर्यात्यतांमम॥ दर्शयिष्यामिवारोषंयथामामवगच्छसि॥६॥ कामंश्वश्रूर्ममैवत्वंत्वत्सकाशात्तुमैथिली॥ कर्षताफालहस्तेनजनकेनोद्धृतापुरा॥ ७॥ तस्मान्निर्यात्यतांसीताविवरंवाप्रयच्छमे॥ पातालेनाकपृष्ठेवावसेयंसहितस्तया ॥८॥ आनयत्वंहितांसीतांमत्तोहंमैथिलीकृते॥ नमेदास्यसिचेत्सीतांयथारूपांमहीतले ॥ ९ ॥ सपर्वतवनांकृत्स्नांव्यथयिष्यामितेस्थितिं ॥ नाशयिष्याम्यहंभूमिंसर्वमापोभवंत्विह ॥ १० ॥ एवंब्रुवाणेकाकुत्स्थेक्रोधशोकसमन्विते॥ ब्रह्मासुरगणैःसार्धमुवाचरघुनंदनं॥ ११ ॥ रामरामनसंतापंकर्तुमर्हसिसुव्रत॥ स्मरत्वंपूर्वकंभावंमंत्रंचामित्रकर्शन॥ १२॥

॥ ७ ॥ विवरंवाप्रयच्छ प्रविश्यतयासहस्थातुमितिभावः ॥ ८ ॥ अहंमैथिलीकृतेमत्तःप्राप्तमोहइत्यर्थः महीतलेप्रविष्टामितिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ननुकथमिदानींसंतापापगमइतिचेत्तस्यस्वतत्त्वाज्ञाननटनादिमूलकत्वात् स्वतत्त्वस्मरणनटनमेवकुर्वित्याह स्मरत्वंपूर्वकंभावमिति वैष्णवमित्यर्थः आत्मानंचेद्विजानीयादयमस्मीतिपूरुषः किमिच्छन्कस्यकामायशरीरमनुसंज्वरेदितिश्रुतेः मंत्रंदेवैःसहावतारसमयेकृतं मानुषभावमूलरावणवधाश्वमेधयागांतसर्वकृत्यानांनिर्वर्तितत्वेनेदानींतत्स्वावरणनाटनेनफलाभावइतिभावः ॥ १२॥

ननुकिमांत्वंस्मारयसीत्यत्राह नेति विस्मृततत्त्वमिवस्मरणंकुर्वितिनप्रार्थयामि किंतुइमंमुहूर्तमस्मिन्कालेहेदुर्धर्षवैष्णवमात्मानंइहजन्मप्राप्तवंतंस्मर ध्यानेनपश्येत्यर्थः एतावत्पर्यंतंकार्य निर्वाहायमनुष्योहमितिध्यानेनतथाभावंनाटितवानपिइदानींतत्त्यजेत्यर्थः नंखलुत्वामितिपाठेअनुत्तमंसर्वाभ्यधिकरहितंब्रह्मस्वरूपंतमुपनिषत्प्रसिद्धंस्मारयेयंस्मरणायप्रार्थये किंस्मर्त व्यत्वेनप्रार्थयसीत्यत्राह इममिति पूर्ववदेवार्थः भृंगकीटन्यायेनतद्ध्यानतत्तद्भावनाटनमितिभावः भगवतोरामस्यतथानाटनाद्ब्रह्मापिस्मारयेयमित्यादिप्रयुक्तवानितिध्येयं नत्वेतावता भगवतोवस्तुनस्तद्भावप्राप्तिरितिध्येयं ॥ १३ ॥ मामाश्रितासीताएवंगतेत्यपिनशोकःकार्यइत्याह सीतेति विमलात्वतएवसंर्वाविषयशून्या वस्तुतस्तस्यास्त्वदभिन्नत्वादितिभावः तवपूर्वप

नखलुत्वांमहाबाहोस्मारयेयमनुत्तमं॥ इमंमुहूर्तंदुर्धर्षस्मरत्वंजन्मवैष्णवं ॥ १३ ॥ सीताहिविमलासाध्वीतवपूर्वपरायणा॥ नागलोकंसुखंप्रायात्त्व दाश्रयतपोबलात्॥ १४॥ स्वर्गेतसंगमोभूयोभविष्यतिनसंशयः॥ अस्यास्तुपरिषन्मध्येयद्ब्रवीमिनिबोधतत् ॥ १५ ॥ एतदेवहिकाव्यंतेकाव्यानामु त्तमंश्रुतं॥ सर्वंविस्तरतोरामव्याख्यास्यतिनसंशयः॥ १६॥ जन्मप्रभृतितेवीरसुखदुःखोपसेवनं ॥ भविष्यदुत्तरंचेहसर्वंवाल्मीकिनाकृतं ॥ १७ ॥ आदिकाव्यमिदंरामत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं॥ नह्यन्योर्हतिकाव्यानांयशोभाग्राघवादृते॥ १८॥

रायणातवप्रकृतिप्राप्तिसमुत्सुका त्वदाश्रयस्त्वदाश्रयणंतद्रूपतपोबलात् नागलोकगमनव्याजेननागलोकंविष्णुलोकंसुखंप्रायात् तपःपूर्वपरायणेतिपाठे पूर्ववेदवतीदेहेनुष्ठिततपःशेषानु ष्ठानपरायणेत्यर्थइतिकतकः तदनुष्ठानंरावणवधादिरूपमेवेतिभाति ॥ १४ ॥ अस्याःसंगमश्वतेभूयःस्वर्गेपरस्वर्गेब्रह्मलोकेभविष्यतिनान्यत्र परिषदितिलुप्तषष्ठ्यंतं ॥ १५॥ एतत्काव्यमे वोत्तमंश्रुतंसर्वज्ञापनीयंविस्तरतोव्याख्यास्यतिज्ञापयिष्यति ॥ १६ ॥ कुतएवंतत्राह जन्मेति सुखदुःखोपसेवनंसुखदुःखोपसेवाकथनरूपंभविष्यदुत्तरंचेति सीतोपसंहारादुत्तरंचय त्तेचरितंभविष्यतितत्सर्वमिहकाव्येत्रिकालज्ञेनकृतंकृतमिबंधनं ॥ १७ ॥ त्वयित्वच्चरितविषये त्वत्तोराघवादृतेऽन्यःकाव्यानांयशोभाक्काव्यप्रकाश्ययशोभाक्कश्चिदपिनार्हतिकाव्य नायकतामितिभावः अन्येषांवर्णनीयगुणशून्यत्वात्सर्वेकवयोपापिरामचरितमेवप्रायेणाश्रयंति ॥ १८ ॥ ॥१२३॥

अस्यकाव्यस्यमहत्त्वंसर्वमहतामयैवपरिग्रहादित्याह श्रुतमिति तेएतत्त्वत्संबंधीदंकाव्यं स्वस्यश्रोतव्यत्वेहेतुः सत्यवाक्यमिति तत्रापिहेतुरनावृतमिति, अविद्यामूलप्रलापरहितं अतएव दिव्यं पूर्वश्रुतं काव्यरूपिण्यादेव्यामुखादेवेतिशेषः ॥ १९ ॥ भविष्यंभविष्यद्विषयंशेषंशृणु ॥ २० ॥ किंतत्राह उत्तरंनामेति उत्तराख्योयःकाव्यस्यशेषोस्तितच्छृणुष्व हेमहातेजः ऋ षिभिर्ब्रह्मलोकस्थैर्ऋषिभिः ॥ २१ ॥ अतिरहस्यत्वाच्चनायमंशःसर्वैःश्रोतव्यइत्याह नेति परमऋषिणापरमराजर्षिणात्वयैवश्रोतव्यं नान्येनलक्ष्मणादिनेत्यर्थः एवंभगवतःपरमादरः काव्यस्यस्वावतारविषयत्वादितिबोध्यं ॥ २२ ॥ सबांधवैर्देवैःसहेत्यर्थः ॥ २३ ॥ तत्रसदसि ब्राह्मलौकिकाब्रह्मलोकार्हाः न्यवर्तंतउत्तरंश्रोतुमितिशेषः ब्रह्मणासहचलिताअपिपुनर्नि

श्रुतंतेपूर्वमेतद्धिमयासर्वंसुरैःसह॥ दिव्यमद्भुतरूपंचसत्यवाक्यमनावृतं ॥ १९ ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलधर्मेणसुसमाहितः ॥ शेषंभविष्यंकाकुत्स्थका व्यंरामायणंशृणु॥ २० ॥ उत्तरंनामकाव्यस्यशेषमत्रमहायशः॥ तच्छृणुष्वमहातेजऋषिभिःसार्धमुत्तमं॥ २१॥ नखल्वन्येनकाकुत्स्थश्रोतव्यमिद मुत्तमं॥ परमऋषिणावीरत्वयैवरघुनंदन॥ २२॥ एतावदुक्त्वावचनंब्रह्मात्रिभुवनेश्वरः॥ जगामत्रिदिवंदेवोदेवैःसहसबांधवैः ॥ २३ ॥ येचतत्रम हात्मानऋषयोब्राह्मलौकिकाः ॥ ब्रह्मणासमनुज्ञातान्यवर्तंतमहौजसः ॥ २४ ॥ उत्तरंश्रोतुमनसोभविष्यंयच्चराघवे ॥ ततोरामःशुभांवाणींदेवदे वस्यभाषितां॥ २५॥ श्रुत्वापरमतेजस्वीवाल्मीकिमिदमब्रवीत् ॥ भगवन्श्रोतुमनसऋषयोब्राह्मलौकिकाः ॥ २६ ॥ भविष्यदुत्तरंयन्मेश्वोभूतेसं प्रवर्ततां॥ एवंविनिश्चयंकृत्वासंप्रगृह्यकुशीलवौ॥२७॥ तंजनौघंविसृज्याथपर्णशालामुपागमत्॥तामेवशोचतःसीतांसाव्यतीताचशर्वरी॥२८॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टनवतितमःसर्गः॥ ९८॥ ॥ ५॥ ॥ रजन्यांतुप्रभातायांसमानीयमहामुनीन् ॥ गीयतामविशंकाभ्यांरामःपुत्रावुवाचह॥ १ ॥ ततःसमुपविष्टेषुमहर्षिषुमहात्मसु॥ भविष्यदुत्तरंकाव्यंजगतुस्तौकुशीलवौ॥ २॥

वृत्ताइत्यर्थः ॥ २४ ॥ तदेवाहोत्तरमिति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥ पर्णशालामुपागमदितिपाठेयज्ञावसानएवसीतांतर्धानात्ततःपरंदीक्षितत्वाभावेनान्यत्रगंतुंशक्यत्वात्पुत्राभ्यांसहवाल्मी किपर्णशालांरामःप्राप्तवानित्यर्थः कर्मशालामुपागमदितिपाठांतरं ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टनवतितमःसर्गः ॥ ९८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ अथराममातॄणांपरलोकप्राप्तिः रजन्यामिति गीयतामित्युवाच अविशंकाभ्यांमत्पुत्रत्वविषयशंकारहिताभ्यांमातृवियोगदुःखरहिताभ्यांच ॥ १ ॥ २ ॥

सत्यसंपदास्तस्यसत्यवैभवेन तस्ययज्ञस्यावसानेसीतानिर्याणोत्तरकाले ॥ ३ ॥ ४ ॥ वित्तपूर्वंवित्तदानपूर्वं ॥ ५ ॥ ६ ॥ यज्ञेयज्ञेप्रतियज्ञं भवत्‌अभवत् ॥ ७ ॥ दशवर्षसहस्राणीतिया
गकालमर्यादेयंनतुसीतावियोगानंतरंतावान्यागकालइतिकतकस्तत्रसीतावियोगानंतरंतावतोयागकालस्वेकिंबाधकमितिचिन्त्यं ननुभूमौसीताममनोत्तरमितिवक्तुंयुक्तं ॥ ८ ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ स्थितास्थितानि अनुरंजंतिअनुरंजयंति ॥११॥ सुभिक्षमभवदितिशेषः ॥१२॥१३॥ पौत्राःकुशलवाद्याः ॥ १४॥ अन्वियायतस्याअनुपश्चात्‌इयायकालधर्ममितिशेषः बहु

प्रविशायांतुसीतायांभूतलंसत्यसंपदा ॥ तस्यावसानेयज्ञस्यरामःपरमदुर्मनाः ॥ ३ ॥ अपश्यमानोवैदेहींमेनेशून्यमिदंजगत् ॥ शोकेनपरमायस्तोन
शांतिंमनसागमत् ॥ ४ ॥ विसृज्यपार्थिवान्सर्वान्‌ऋक्षवानरराक्षसान् ॥ जनौघंविप्रमुख्यानांवित्तपूर्वंविसृज्यच ॥ ५ ॥ ततोविसृज्यतान्सर्वान्रामो
राजीवलोचनः ॥ हृदिकृत्वासदासीतामयोध्यांप्रविवेशह ॥ ६ ॥ नसीतायाःपरांभार्यांवव्रेसरघुनंदनः ॥ यज्ञेयज्ञेचपत्न्यर्थंजानकीकांचनीभवत्
॥ ७ ॥ दशवर्षसहस्राणिवाजिमेधानथाकरोत् ॥ वाजपेयान्दशगुणांस्तथाबहुसुवर्णकान् ॥ ८ ॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांगोसवैश्चमहाधनैः ॥ ईजेक्र
तुभिरन्यैश्चसश्रीमानाप्तदक्षिणैः ॥ ९ ॥ एवंसकालःसुमहान्राज्यस्थस्यमहात्मनः ॥ धर्मेप्रयतमानस्यव्यतीयाद्राघवस्यच ॥ १० ॥ ऋक्षवानररक्षां
सिस्थितारामस्यशासने ॥ अनुरंजंतिराजानोह्यहन्यहनिराघवं ॥ ११ ॥ कालेवर्षतिपर्जन्यःसुभिक्षंविमलादिशः ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णंपुरंजनपदास्त
था ॥ १२ ॥ नाकालेम्रियतेकश्चिन्नव्याधिःप्राणिनांतथा ॥ नानर्थोविद्यतेकश्चिद्रामेराज्यंप्रशासति ॥ १३ ॥ अथदीर्घस्यकालस्यराममातायशस्वि
नी ॥ पुत्रपौत्रैःपरिवृताकालधर्ममुपागमत् ॥ १४ ॥ अन्वियायसुमित्राचकैकेयीचयशस्विनी ॥ धर्मंकृत्वाबहुविधंत्रिदिवेपर्यवस्थिता ॥ १५ ॥ स
र्वाःप्रमुदिताःस्वर्गेराज्ञादशरथेनच ॥ समागतामहाभागाःसर्वधर्मंचलेभिरे ॥ १६ ॥ तासांरामोमहादानंकालेकालेप्रयच्छति ॥ मातॄणामविशेषे
णब्राह्मणेषुतपस्विषु ॥ १७ ॥ पित्र्याणिब्रह्मरत्नानियज्ञान्परमदुस्तरान् ॥ चकाररामोधर्मात्मापितॄन्देवान्विवर्धयन् ॥ १८ ॥ ॥१२४॥

विधंनानाप्रकारं ॥ १५ ॥ सर्वधर्मंसर्वधर्मसाध्यसुखभोगं ॥ १६ ॥ १७ ॥ पित्र्याणिपितृकर्मापेक्षितानिब्रह्मरत्नानिब्राह्मणदेयोत्तमवस्तूनिप्रयच्छतिस्मेत्यनुकर्षः बहुरत्नानीतिपाठांतरं
पितॄन्देवान्विवर्धयन्पूजयन् यज्ञांश्चकारेति पितृपितृयज्ञानित्यर्थः ॥ १८ ॥

वर्धयानस्यवर्धयमानस्य यज्ञैर्बहुविधैर्देवान्वर्धयानस्येतिपाठांतरं यत्तुएवंप्रशासतस्तस्यराघवस्यमहेश्वरि अत्ययादशसाहस्रंरममाणस्यसीतयेतिपाद्मेउक्तं तत्रसीतयाभूमौस्थितया
स्थितस्यरममाणस्यराज्यंकुर्वतइत्यर्थः साहस्रमितिस्वार्थेण् अत्ययाद्वर्षसाहस्रमितिपाठेसहस्राणांसमूहःसाहस्रंसहस्रसमूहइत्यर्थकतयादशसहस्रेत्यर्थकमेव आयुस्तस्यैकादशसहस्र

एवंवर्षसहस्राणिबहून्यथययुःसुखं ॥ यज्ञैर्बहुविधंधर्मंवर्धयानस्यसर्वदा ॥ १९ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेय
ज्ञावसानंनामैकोनशततमःसर्गः ॥ ९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्ययुधाजित्केकयोनृपः ॥ स्वगुरुंप्रेषयामासराघवायमहात्मने ॥ १ ॥
गार्ग्यमंगिरसःपुत्रंब्रह्मर्षिममितप्रभं ॥ दशचाश्वसहस्राणिप्रीतिदानमनुत्तमं ॥ २ ॥ कंबलानिचरत्नानिचित्रवस्त्रमथोत्तमं ॥ रामायप्रददौराजाशुभा
न्याभरणानिच ॥ ३ ॥ श्रुत्वातुराघवोधीमान्महर्षिंगार्ग्यमागतं ॥ मातुलस्याश्वपतिनःप्रहितंतन्महाधनं ॥ ४ ॥ प्रत्युद्गम्यचकाकुत्स्थःक्रोशमात्रंसहा
नुजः ॥ गार्ग्यंसंपूजयामासयथाशक्रोबृहस्पतिं ॥ ५ ॥ तथासंपूज्यतमृषिंतद्धनंप्रतिगृह्यच ॥ पृष्ट्वाप्रतिपदंसर्वंकुशलंमातुलस्यच ॥ ६ ॥ उपविष्टंमहा
भागंरामःप्रष्टुंप्रचक्रमे ॥ किमाहमातुलोवाक्यंयदर्थंभगवानिह ॥ ७ ॥ प्राप्तोवाक्यविदांश्रेष्ठःसाक्षादिवबृहस्पतिः ॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वामहर्षिःका
र्यविस्तरं ॥ ८ ॥ वक्तुमद्भुतसंकाशंराघवायोपचक्रमे ॥ मातुलस्तेमहाबाहोवाक्यमाहनरर्षभः ॥ ९ ॥ युधाजित्प्रीतिसंयुक्तंश्रूयतांयदिरोचते ॥ अयं
गंधर्वविषयःफलमूलोपशोभितः ॥ १० ॥ सिंधोरुभयतःपार्श्वेदेशःपरमशोभनः ॥ तंचरक्षंतिगंधर्वाःसायुधायुद्धकोविदाः ॥ ११ ॥ शैलूषस्यसुता
वीरतिस्रःकोट्योमहाबलाः ॥ तान्विनिर्जित्यकाकुत्स्थगंधर्वनगरंशुभं ॥ १२ ॥

र्षाणि ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकोनशततमःसर्गः ॥ ९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथरामेणगंधर्वदेशंप्रतिसपुत्रस्य
भरतस्यप्रेषणं कस्यचिदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अश्वपतिनः नुमार्षः अश्वपतेरित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रतिपदंप्रत्येकंसर्वंसर्वप्रकारंकुशलंपृष्ट्वामातुलस्यकुशलंपृष्ट्वा ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
गंधर्वविषयोगंधर्वदेशः ॥ १० ॥ सिंधोःसिंधुनदस्योभयतःपार्श्वेवर्तमानःपरमशोभनोयंदेशोऽस्मद्देशसमीपेवर्तते ॥ ११ ॥ शैलूषोगंधर्वराजः गंधर्वनगरंचविनिर्जित्येत्यनुकर्षः ॥ १२ ॥

स्वेपुरेनिवेशय तद्देशेइतिशेषः अन्यस्यत्वद्यतिरिक्तस्यतत्रदेशेगतिःप्राप्तिप्रसक्तिर्जयप्रसक्तिश्चनास्ति एवंतत्साधनेकोलाभस्तत्राह देशःपरमशोभनइति ॥ १३ ॥ भरतंचान्ववैक्षत तवा यमंशइत्यबोधयदित्यर्थः ॥ १४ ॥ अथराघवोरामोद्विजमब्रवीत् ॥ १५ ॥ तक्षइत्यकारांतः मातुलेनभरतमातुलेनयुधाजिता ॥ १६ ॥ १७ ॥ पुरवरेनिवेश्यनिर्मायात्मजौसन्निवेश्य

निवेशयमहाबाहोस्वेपुरेसुसमाहिते ॥ अन्यस्यनगतिस्तत्रदेशःपरमशोभनः ॥ रोचतांतेमहाबाहोनाहंत्वामहितंवदे ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वाराघवःप्रीतो महर्षेर्मातुलस्यच ॥ उवाचबाढमित्येवभरतंचान्ववैक्षत ॥ १४ ॥ सोब्रवीद्राघवःप्रीतःसांजलिप्रग्रहोद्विजं ॥ इमौकुमारौतंदेशंब्रह्मर्षेविचरिष्यतः ॥ १५ ॥ भरतस्यात्मजौवीरौतक्षःपुष्कलएवच ॥ मातुलेनसुगुप्तौतुधर्मेणसुसमाहितौ ॥ १६ ॥ भरतंचाग्रतःकृत्वाकुमारौसबलानुगौ ॥ निहत्यगंधर्व सुतान्द्वेपुरेविभजिष्यतः ॥ १७ ॥ निवेश्यतेपुरवरेआत्मजौसंनिवेश्यच ॥ आगमिष्यतिमेभूयःसकाशमतिधार्मिकः ॥ १८ ॥ ब्रह्मर्षिमेवमुक्त्वातुभ रतंसबलानुगं ॥ आज्ञापयामासतदाकुमारौचाभ्यषेचयत् ॥ १९ ॥ नक्षत्रेणचसौम्येनपुरस्कृत्यांगिरःसुतं ॥ भरतःसहसैन्येनकुमाराभ्यांविनिर्ययौ ॥ २० ॥ सासेनाशक्रयुक्तेवनगरान्निर्ययावथ ॥ राघवानुगतादूरंदुराधर्षासुरैरपि ॥ २१ ॥ मांसाशिनश्चयेसत्वारक्षांसिसुमहांतिच ॥ अनुजग्मु र्हिभरतंरुधिरस्यपिपासया ॥ २२ ॥ भूतग्रामाश्चबहवोमांसभक्षाःसुदारुणाः ॥ गंधर्वपुत्रमांसानिभोक्तुकामाःसहस्रशः ॥ २३ ॥ सिंहव्याघ्रवराहाणां खेचराणांचपक्षिणां ॥ बहूनिवैसहस्राणिसेनायाययुरग्रतः ॥ २४ ॥ अध्यर्धमासमुषितापथिसेनानिरामया ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णाकेकयंसमुपागमत् ॥ २५ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेशततमःसर्गः ॥ १०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥श्रुत्वासेनापतिंप्राप्तंभरतंकेकयाधि पः ॥ युधाजिद्गार्ग्यसहितंपरांप्रीतिमुपागमत् ॥ १ ॥

तयोःपुरयोरितिशेषः अतिधार्मिकोभरतः ॥ १८ ॥ १९ ॥ अंगिरःसुतंगार्ग्यं ॥ २० ॥ शक्रयुक्तेवइंद्रनियुक्तादेवसेनेवराघवानुगतारामानुगता दूरंएकद्विवासपर्यंतमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ सेनायाअपतोययुः पिशिताशिनामग्रतोयानंसुशकुनं अभिमुखागमनमेवापशकुनमितिभावः ॥ २४ ॥ केकयंकेकयदेशंयुधाजितंवा ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०बा० आ०उत्तरकांडेशततमःसर्गः ॥ १०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथभरतेनगंधर्वविजयः श्रुत्वेति सेनापतिंप्राप्तंयुद्धसन्नाहवंतमागतंश्रुत्वा ॥ १ ॥ ॥१२५॥

॥ २ ॥ लघुविक्रमैर्योधैरित्यर्थः सबलौचतुरंगबलसहितौ सपदानुगौशूद्रवैश्याद्यनुचरसहितौ ॥ ३ ॥ व्यनदन्नगर्जंतिस्म ॥ ४ ॥ ५ ॥ खड्गादिरूपामाहायासुताः नृकलेवराणिवहंतिताः ॥ ६ ॥ संवर्तंनामप्रलयकालानलाख्यं ॥ ७ ॥ ८ ॥ दिवौकसोनस्मरंति निमेषमात्रेणत्रिकोटिगंधर्ववधोऽसंभाव्यइतिस्थितवंतः ॥ ९ ॥ द्वेपुरोत्तमेतक्षशिलापुष्कलावताख्ये ॥ १० ॥

सनिर्ययौजनौघेनमहताकेकयाधिपः ॥ त्वरमाणोभिचक्रामगंधर्वान्केकयाधिपः ॥ २ ॥ भरतश्चयुधाजिच्चसमेतौलघुविक्रमैः ॥ गंधर्वनगरंप्राप्तौ सबलौसपदानुगौ ॥ ३ ॥ श्रुत्वातुभरतंप्राप्तंगंधर्वास्तेसमागताः ॥ योद्धुकामामहावीर्याव्यनदंस्तेसमंततः ॥ ४ ॥ ततःसमभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्ष णं ॥ सप्तरात्रंमहाभीमंनचान्यतरयोर्जयः ॥ ५ ॥ खड्गशक्तिधनुर्ग्राहानद्यःशोणितसंस्रवाः ॥ नृकलेवरवाहिन्यःप्रवृत्ताःसर्वतोदिशं ॥ ६ ॥ ततोरामा नुजःक्रुद्धःकालस्यास्त्रंसुदारुणं ॥ संवर्तंनामभरतोगंधर्वेष्वभ्यचोदयत् ॥ ७ ॥ तेबद्धाःकालपाशेनसंवर्तेनविदारिताः ॥ क्षणेनाभिहतास्तेनतिस्रःको ट्योमहात्मना ॥ ८ ॥ तद्युद्धंतादृशंघोरंनस्मरंतिदिवौकसः ॥ निमेषांतरमात्रेणतादृशानांमहात्मनां ॥ ९ ॥ हतेषुतेषुसर्वेषुभरतःकेकयीसुतः ॥ निवेश यामासतदासमृद्धेद्वेपुरोत्तमे ॥ १० ॥ तक्षंतक्षशिलायांतुपुष्कलंपुष्कलावते ॥ गंधर्वदेशेरुचिरेगांधारविषयेचसः ॥ ११ ॥ धनरत्नौघसंकीर्णेकान नैरुपशोभिते ॥ अन्योन्यसंघर्षकृतेस्पर्धयागुणविस्तरैः ॥ १२ ॥ उभेसुरुचिरप्रख्येव्यवहारैरकिल्बिषैः ॥ उद्यानयानसंपूर्णेसुविभक्तांतरापणे ॥ १३ ॥ उभेपुरवरेरम्येविस्तरैरुपशोभिते ॥ गृहमुख्यैःसुरुचिरैर्विमानैर्बहुभिर्वृते ॥ १४ ॥ शोभितेशोभनीयैश्चदेवायतनविस्तरैः ॥ तालैस्तमालैस्तिलकैर्बकु लैरुपशोभिते ॥ १५ ॥ निवेश्यपंचभिर्वर्षैर्भरतोराघवानुजः ॥ पुनरायान्महाबाहुरयोध्यांकेकयीसुतः ॥ १६ ॥ सोभिवाद्यमहात्मानंसाक्षाद्धर्ममि वापरं ॥ राघवंभरतःश्रीमान्ब्रह्माणमिववासवः ॥ १७ ॥

गंधर्वदेशेतक्षशिलायांतक्षंतक्षाख्यंपुत्रं गांधारदेशेपुष्कलावतेनगरेपुष्कलं ॥ ११ ॥ गुणविस्तरैर्हेतुभिरन्योन्यस्पर्धयाअन्योन्यसंघर्षकृतेकृतान्योन्यसंघर्षे अहमेवगुणोत्तरमितिकृतान्यो न्यविवादेइवदृश्यमानेइत्यर्थः ॥ १२ ॥ अकिल्बिषैर्धर्मन्यायोपेतैर्व्यवहारैःक्रयविक्रयादिव्यापारैः ॥ १३ ॥ विस्तरैरनुक्तपदार्थविस्तरैरुपशोभिते सुरुचिरैर्गृहमुख्यैरुपशोभिते विमानैः सप्तभूमिप्रासादैः ॥ १४ ॥ देवतायतनविस्तरैर्विस्तारैरित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

स्वस्मायथावृत्तंगंधर्ववधंदेशस्यनिवेशनंचशशंस अस्यभरतस्यवाक्यंश्रुत्वाराघवोरामःप्रीतोबभूव ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०एकोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०१ ॥
अथलक्ष्मणकुमारयोराज्येनिवेशनं तदिति भ्रातृभिरितिबहुवचनंद्विवेआर्षं ॥ १ ॥ हेसौमित्रेतवेमौकुमारौराज्यार्थेराज्यरक्षणविषयेदृढविक्रमौ ॥ २ ॥ अतइमौराज्येऽभिषेक्ष्यामि य
त्रेमौरमेतांतादृशोदेशःसाधुविधीयतांनिरीक्ष्यतां ॥ ३ ॥ नापराध्यामहेयथाकस्यापिशूलस्येतिशेषः ॥ ४ ॥ कारुपथस्तदाख्यःपाश्चात्त्यौदीच्यदेशविशेषः ॥ ५ ॥ तत्रदेशेंऽगदस्यपुरमंग

शशंसचयथावृत्तंगंधर्ववधमुत्तमं ॥ निवेशनंचदेशस्यश्रुत्वाप्रीतोस्यराघवः ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्री०वा०उ०एकोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०१ ॥
तच्छ्रुत्वाहर्षमापेदेराघवोभ्रातृभिःसह ॥ वाक्यंचाद्भुतसंकाशंभ्रातॄन्प्रोवाचराघवः ॥ १ ॥ इमौकुमारौसौमित्रेतवधर्मविशारदौ ॥ अंगदश्चंद्रकेतुश्च
राज्यार्थेदृढविक्रमौ ॥ २ ॥ इमौराज्येऽभिषेक्ष्यामिदेशःसाधुविधीयतां ॥ रमणीयोह्यसंबाधोरमेतांयत्रधन्विनौ ॥ ३ ॥ नराज्ञांयत्रपीडास्यान्नाश्रमा
णांविनाशनं ॥ सदेशोदृश्यतांसौम्यनापराध्यामहेयथा ॥ ४ ॥ तथोक्तवतिरामेतुभरतःप्रत्युवाचह ॥ अयंकारुपथोदेशोरमणीयोनिरामयः ॥ ५ ॥ नि
वेश्यतांतत्रपुरमंगदस्यमहात्मनः ॥ चंद्रकेतोःसुरुचिरंचंद्रकांतंनिरामयं ॥ ६ ॥ तद्वाक्यंभरतेनोक्तंप्रतिजग्राहराघवः ॥ तंचकृत्वावशेदेशमंगदस्य
न्यवेशयत् ॥ ७ ॥ अंगदीयापुरीरम्याप्यंगदस्यनिवेशिता ॥ रमणीयासुगुप्ताचरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ८ ॥ चंद्रकेतोश्चमल्लस्यमल्लभूम्यांनिवेशिता ॥ चं
द्रकांतेतिविख्यातादिव्यास्वर्गपुरीयथा ॥ ९ ॥ ततोरामःपरांप्रीतिंलक्ष्मणोभरतस्तथा ॥ ययुर्युद्धेदुराधर्षाअभिषेकंचचक्रिरे ॥ १० ॥ अभिषिच्यकु
मारौद्वौप्रस्थाप्यसुसमाहितौ ॥ अंगदंपश्चिमांभूमिंचंद्रकेतुमुदङ्मुखं ॥ ११ ॥ अंगदंचापिसौमित्रिर्लक्ष्मणोनुजगामह ॥ चंद्रकेतोस्तुभरतःपार्ष्णि
ग्राहोबभूवह ॥ १२ ॥ लक्ष्मणस्त्वंगदीयायांसंवत्सरमथोषितः ॥ पुत्रेस्थितेदुराधर्षेअयोध्यांपुनरागमत् ॥ १३ ॥

दीयेत्याख्यंनिवेश्यतां चंद्रकेतोश्चंद्रकांताख्यंपुरंनिवेश्यतां ॥ ६ ॥ वशेकृत्वालक्ष्मणभरताभ्यांवशेकारयित्वांगदस्यपुरींन्यवेशयत् ॥ ७ ॥ तत्रदेशेंगदस्यपुरीरामेणनिवेशिता लक्ष्मणद्वारे
तिशेषः ॥ ८ ॥ मल्लस्यदृढांगस्यचंद्रकेतोर्मल्लभूम्यांतदाख्येऔत्तरे अस्यैवचंद्रकांतिनामांतरं तत्रचंद्रकांताख्यापुरीनिवेशिता ॥ ९ ॥ युद्धेदुराधर्षारामादयोभिषेकंचक्रिरे अंगदचंद्रके
त्वोरितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

तथैवोष्यचंद्रकेतुसमीपेइतिशेषः ॥ १४ ॥ नजज्ञातेनावगतवंतौ संधिरार्षः ॥ १५ ॥ दशसहस्राणि आयुस्त्वेकादशसहस्राणिइतिस्पष्टमेव ॥ १६ ॥ धर्मपुरेधर्मसाधनेपुरेअयोध्यायां
अयोध्यामथुरामायाकाशीकांचीअवंतिका पुरीद्वारवतीचैवसप्तैतामोक्षदायकाइतिस्मृतेः ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभि०श्रीरा०रा०वा०आ०उत्तरकांडेद्व्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥

भरतोपितथैवोष्यसंवत्सरमतोधिकं ॥ अयोध्यांपुनरागम्यरामपादावुपास्तसः ॥ १४ ॥ उभौसौमित्रिभरतौरामपदावनुव्रतौ ॥ कालंगतमपिस्नेहा
न्नजज्ञातेऽतिधार्मिकौ ॥ १५ ॥ एवंवर्षसहस्राणिदशतेषांययुस्तदा ॥ धर्मेप्रयतमानानांपौरकार्येषुनित्यदा ॥ १६ ॥ विहृत्यकालंपरिपूर्णमानसाः
श्रियावृताधर्मपुरेचसंस्थिताः ॥ त्रयःसमिद्धाहुतिदीप्ततेजसोहुताग्नयःसाधुमहाध्वरेत्रयः ॥ १७ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये
उत्तरकांडेद्व्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यरामेधर्मपरेस्थिते ॥ कालस्तापसरूपेणराजद्वारमुपागमत् ॥ १ ॥
दूतोह्यतिबलस्याहंमहर्षेरमितौजसः ॥ रामंदिदृक्षुरायातःकार्येणहिमहाबलः ॥ २ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासौमित्रिस्त्वरयान्वितः ॥ न्यवेदयतरामायताप
संतंसमागतं ॥ ३ ॥ जयस्वराजधर्मेणउभौलोकौमहाद्युते ॥ दूतस्त्वांद्रष्टुमायातस्तपसाभास्करप्रभः ॥ ४ ॥ तद्वाक्यंलक्ष्मणोक्तंवैश्रुत्वाराम उवाचह ॥ प्रवे
श्यतांमुनिस्तातमहौजास्तस्यवाक्यधृक् ॥ ५ ॥ सौमित्रिस्तुतथेत्युक्त्वाप्रावेशयततंमुनिं ॥ ज्वलंतमिवतेजोभिःप्रदहंतमिवांशुभिः ॥ ६ ॥ सोभिगम्य
रघुश्रेष्ठंदीप्यमानंस्वतेजसा ॥ ऋषिर्मधुरयावाचावर्धस्वेत्याहराघवं ॥ ७ ॥ तस्मैरामोमहातेजाःपूजामर्घ्यपुरोगमां ॥ ददौकुशलमव्यग्रंप्रष्टुंचैवोपच
क्रमे ॥ ८ ॥ पृष्टश्चकुशलंतेनरामेणवदतांवरः ॥ आसनेकांचनेदिव्येनिषसादमहायशाः ॥ ९ ॥

अथरामायस्वीयवैष्णवधामागमनकालनिवेदनायब्रह्मणोदूतप्रेषणं कस्यचिदिति कस्यचित्कालस्यापगमानंतरमितिशेषः रामेधर्मपरेस्थितेकालस्तापसरूपेणराजद्वारमुपागमत् ॥ १ ॥
अतिबलस्यमहर्षेः जगत्प्राणरूपत्वाच्चतुर्वेदमुखत्वाच्चसत्यवचस्त्वाच्चब्रह्मातिबलोमहर्षिः ॥ २ ॥ ३ ॥ उभौलोकौजयस्वेत्युक्त्यापरलोकप्रवेशकालसूचनं ॥ ४ ॥ तस्यवाक्यधृक्यस्य
दूतस्तस्याज्ञाधारीत्यर्थः ॥ ५ ॥ तेजोभिरंशुभिरित्येतेपदेशरीरकांतिकिरणप्रतिपादकेइतिनपुनरुक्तिः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

अस्ययस्यत्वंदूतस्तस्यवाक्यानिसंदेशवाक्यानिप्रापयस्वन्निवेदय तत्रहेतुर्यतोदूतइति ॥ १० ॥ द्वंद्वेरहस्ये हितंवैयद्यवेक्षसे देवानामितिशेषः देवगोप्यगोपनेहिदेवानांहितंभवतीतिभावः ॥ ११ ॥ नैतावदेवकिंत्वन्यापिप्रतिज्ञाकार्येत्याह यइति यःश्रृणोत्यस्यतद्वचनंनिरीक्षेद्वामंत्रयितारावितिशेषः सतववध्यइति कथमेवमतिक्रूराप्रतिज्ञातत्राह भवेदिति तस्यमुनिमुख्यस्यवचनमेवंवैभवेत् उक्तसंकेतपूर्वमेवब्रूहीत्येवाभवदित्यर्थः यद्यवेक्षसेतथासंकेतपरिपालनमितिशेषः ॥ १२ ॥ प्रतिहारंद्वारपालंविसर्जयान्यतोपसारय ॥ १३ ॥ किमर्थंत

तमुवाचततोरामःस्वागतंतेमहामते ॥ प्रापयास्यचवाक्यानियतोदूतस्त्वमागतः ॥ १० ॥ चोदितोराजसिंहेनमुनिर्वाक्यमभाषत ॥ द्वंद्वेत्वेतत्प्रवक्तव्यंहितंवैयद्यवेक्षसे ॥ ११ ॥ यःश्रृणोतिनिरीक्षेद्वासवध्योभवितातव ॥ भवेद्वैमुनिमुख्यस्यवचनंयद्यवेक्षसे ॥ १२ ॥ तथेतिचप्रतिज्ञायरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ द्वारितिष्ठमहाबाहोप्रतिहारंविसर्जय ॥ १३ ॥ समेवध्यःखलुभवेद्वाचंद्वंद्वंसमीरितं ॥ ऋषेर्ममचसौमित्रेपश्येद्वाश्रृणुयाच्चयः ॥ १४ ॥ ततोनिक्षिप्यकाकुत्स्थोलक्ष्मणंद्वारिसंग्रहं ॥ तमुवाचमुनेवाक्यंकथयस्वेतिराघवः ॥ १५ ॥ यत्तेमनीषितंवाक्यंयेनवासिसमाहितः ॥ कथयस्वाविशंकस्त्वंममापिहृदिवर्तते ॥ १६ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेकालागमनंनामत्र्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रृणुराजन्महासत्वयदर्थमहमागतः ॥ पितामहेनदेवेनप्रेषितोस्मिमहाबल ॥ १ ॥

थाह समेइति सौमित्रेममऋषेश्चद्वंद्वंरहस्यांवाचंयःश्रृणुयात्यश्चनौपश्येद्वासमेमयावध्यइतिखलुसंधीरितंप्रतिज्ञातं ॥ १४ ॥ संग्रहंसम्यगुक्तार्थग्रहणवंतं ॥ १५ ॥ तेमनीषितंयेनवासमाहितःप्रेषितस्तस्यमनीषितंकथयस्व ममापिहृदिवर्तते किमेवंविधंरहस्यंतदवश्यंमयाश्रोतव्यमितिशेषः यद्वात्वयावक्ष्यमाणंवैकुंठगमनंममापिहृदिवर्ततइत्यर्थः ॥ १६ ॥ ॥ इति श्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०त्र्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथब्रह्मसंदेशकथनं श्रृण्विति यत्संदेशकथनार्थमहमागतस्तंसंदेशंश्रृणु किंचयेनसंदेशःप्रेषितः सभगवान्पितामहएवनकेवलंमुनिरेवेत्याह पितामहेनेति ॥ १ ॥ ॥ १२७॥

तत्प्रेषितदूतोप्यहंत्वत्संबंध्येवेत्याह तवाहंपूर्वकेभावेइति पूर्वावस्थायांहिरण्यगर्भोत्पत्तिसमयेहिरण्यगर्भावस्थायांवा कथमहंपुत्रस्तत्राह मायासंभावितःमाययासंकल्पेनसंभावितउत्पादितः सर्वसमाहरःसर्ववस्तुसंहारकर्तेतितीर्थः कतकस्तुतवाहंपूर्वसद्भावेइतिपाठः पूर्वंसृष्टेःप्राक्सद्भावे सदेवसोम्येदमग्रआसीदितिश्रुतेः सत्तारूपब्रह्मभावेकरिष्यमाणाखिलसंसारस्यसृष्टिस्थितिसंहारनिग्रहानुग्रहलक्षणपंचकृत्यनिर्वाहकःकालाख्यःक्षणधारारूपोनाडीदिनपक्षादिविभागनिर्वाहकःपुत्रोमायासंभावितस्त्वदीयमायापरिणामइत्यर्थः शेषंप्राग्वत् यद्यपिरामोहिरण्यगर्भांशविष्णोरेवावतारस्तथापितस्यस्वस्वरूपांशेनाच्छन्नत्वाद्वामदेववद्देवव्यपदेशेनदोषइत्याह यत्तुकतकेनसद्भावशब्देनहिरण्यगर्भउक्तस्तत्तुतुच्छमितिस्पष्टमेवाद्वैतविद्याविदां ॥ २ ॥ एवंस्वस्वरूपमुक्त्वातत्संदेशमाह पितामहश्चेति चतुर्मुखाज्जातानांप्रजापतीनांलोकपितृत्वाच्चतुर्मुखःपितामहः सलोकानांभूरादीनांपतिःपालयिता सर्वदाहतद्वदामीतिशेषः तदेवाह समयस्तेइति भवंतुविगतज्वराइत्यंतोब्रह्मसंदेशः लोकान्देवमनुष्यादीन्रावणादिभ्योरक्षितुंयःसमयःकृतः दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच वत्स्यामिमानुषेलोकेपालयन्पृथि

तवाहंपूर्वकेभावेपुत्रःपरपुरंजय ॥ मायासंभावितोवीरकालःसर्वसमाहरः ॥ २ ॥ पितामहश्चभगवानाहलोकपतिःप्रभुः ॥ समयस्तेकृतःसौम्यलोकान्संपरिरक्षितुं ॥ ३ ॥ संक्षिप्यहिपुरालोकान्माययास्वयमेवहि ॥ महार्णवेशयानोप्सुमांत्वंपूर्वमजीजनः ॥ ४ ॥ भोगवंतंततोनागमनंतमुदकेशयं ॥ माययाजनयित्वात्वंद्वौचसत्वौमहाबलौ ॥ ५ ॥

वीमिमामित्येवंरूपकालविषयःकृतःसपरिपूर्णइतिशेषः ॥ ३ ॥ अथतत्त्वतोज्ञातसत्स्वरूपस्यममकथंमानुषदेहपरिग्रहइत्यत्रसप्रयोजनंतत्प्रक्रियामाह संक्षिप्येति पुराजगत्सृष्टेःपूर्वकालेमाययासर्वसंहारसमर्थस्वशक्त्यासंक्षिप्यउपसंहृत्य एतेनाभ्यासेनसकलसंहारकर्तृत्वंब्रह्मलक्षणमुक्तं स्वयमेवेत्यनेनास्यसंहारस्यनरुद्रादिद्वारकत्वं तेषामपिसंहार्यकोटिनिविष्टत्वादितिदर्शितं एवंसंहारंकृत्वामहदहंकारपंचतन्मात्रादिसृष्टिद्वारेणैवंतांस्रष्टिकृत्वातदनुरूपमहार्णवेशयानइत्यनेनैवोदकशायित्वेलब्धेपुनरप्स्वितितदापृथिवीतत्त्वाद्यभावप्रदर्शनार्थं मांपूर्वमजीजनः योब्रह्माणंविदधातिपूर्वमितिश्रुतेः हिरण्यगर्भसृष्टिद्वाराब्रह्मांडसृष्टौक्रियमाणायांतदंडान्ममोद्भवइत्यर्थः ॥ ४ ॥ तदुत्पत्तिप्रकारमाह भोगवंतमिति ततःपरंस्रष्टव्यभूधरणक्षमंभोगवंतंप्रशस्तभोगंअनंताख्यंनागमुदकेशयंमाययाजनयित्वातत्रचनिर्मायस्थापयित्वातदुरगेशयनवांस्त्वमभूःअथकर्दमप्रायभूविग्रहस्थैर्यायमहाबलौद्वौसत्वौप्राणिनौअजीजनः ॥ ५ ॥

कौनौतत्राह मधुंचेति तत्रमधुर्मेदःप्रधानः कैटभोस्थिप्रधानः तत्सृष्टिप्रयोजनमाह ययोरित्यादि ययोर्वधानंतरंइयंनिर्मिताभूरस्थिचयैर्वृतासतीपर्वतसंबाधामेदोयुक्ततयाद्दक्षाद्युत्पत्त्यु चितस्निग्धभूप्रदेशयुक्ततयामेदिनीतिनाम्नाभूत् एवंचतस्याःप्रजासर्गयोग्यतासिद्धा ॥ ६ ॥ अथचतुर्मुखसृष्टिः पद्मेइति ततःस्वनिर्मितोरगेशायस्वविग्रहस्यनाभिप्रदेशेअर्कसंकाशमर्क प्रभंदिव्यंपद्ममुत्पाद्यतस्मिन्दिव्येपद्मेमांचतुर्मुखमुत्पाद्यप्राजापत्यंसृष्टिरूपंकर्ममयित्वयानिवेशितमित्यन्वर्थमेप्रजापतिरितिनाम ॥ ७ ॥ ततःसोहंत्वयासंन्यस्तभारःसंन्यस्तसृष्टिभारःस्व कार्यंसृष्टिलक्षणंसंपाद्यतद्रक्षणमपश्यन्जगत्पतित्वामुपास्य यतोभवान्ममतेजस्करःसृष्टिसमर्थज्ञानक्रियाशक्तिमयतेजःप्रदोऽभूरतस्त्वमेवभूतेषुरक्षांविधत्स्वेतिप्रार्थितवानितिशेषः ॥८॥

मधुंचकैटभंचैवययोरस्थिचयैर्वृता ॥ इयंपर्वतसंबाधामेदिनीचाभवत्तदा ॥ ६ ॥ पद्मेदिव्येर्कसंकाशेनाभ्यामुत्पाद्यमामपि ॥ प्राजापत्यंत्वयाकर्मम यिसर्वंनिवेशितं ॥ ७ ॥ सोहंसंन्यस्तभारोहित्वामुपास्यजगत्पतिं ॥ रक्षांविधत्स्वभूतेषुममतेजस्करोभवान् ॥८॥ ततस्त्वमसिदुर्धर्षात्तस्माद्भावात्सना तनात् ॥ रक्षांविधास्यन्भूतानांविष्णुत्वमुपजग्मिवान् ॥९॥ अदित्यांवीर्यवान्पुत्रोभ्रातॄणांवीर्यवर्धनः ॥ समुत्पन्नेषुकृत्येषुतेषांसाह्यायकल्पसे ॥१०॥ सत्वमुज्ज्ञास्यमानासुप्रजासुजगतोवर ॥ रावणस्यवधाकांक्षीमानुषेषुमनोदधाः ॥ ११ ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ कृत्वावासस्यनिय मंस्वयमेवात्मनापुरा ॥ १२ ॥

ततोहेतोःरक्षणस्यसर्वशक्तौत्वय्येवनिवेशितत्वहेतोः दुर्धर्षात्तस्माद्भावात्ब्रह्मैवभूतानांज्येष्ठंतेनकोर्हतिस्पर्धितुमितिदुर्धर्षत्वस्वभावात् सनातनात्सकलसंसारमूलकारणत्वेनकालापरिच्छे द्यात् त्रिगुणमहत्तत्वाख्यहैरण्यगर्भभावात्सत्वप्राधान्येनविष्णुत्वंप्राप्तवान् ॥ ९ ॥ ततःअदित्यांवीर्यवान्दिव्यज्ञानक्रियालक्षणवीर्यवान्पुत्रोभूस्त्वंभ्रातॄणामदितिपुत्रेंद्रादीनांवीर्यवर्धन उपेंद्राख्योभूः सचतत्तत्कृत्यकालेतेषांसाह्यायकल्पसे ॥ १० ॥ अतःसत्वंसकलप्रजारक्षणासाधारणकृत्यउपेंद्रःसांप्रतंरावणेनप्रजासुउज्ज्ञास्यमानासुहिंस्यमानासुहेजगतोवरजगच्छ्रे ष्ठस्वयमेवसर्वलोकानुग्रहायरावणस्यवधाकांक्षीभूत्वादशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिचवासस्यनियमंपरिच्छेदंपुरात्मनास्वयमेवकृत्वामानुषेषुमानुषभावेषुमनोऽदधाः ॥ ११ ॥ १२ ॥

सत्वंमानुषेषुमनोमयःस्वसंकल्पमयःस्वसंकल्पादेवकस्यचित्पुत्रोजातःसचतत्रपूर्णायुः त्वत्संकल्पितायुषःपूर्णत्वमित्यर्थः यद्वाश्रीमदादिगुरोस्तुरीयब्रह्मणोयस्यभासासर्वमिदंविभातीत्या दिश्रुतिसिद्धस्यसंकल्पमयोज्येष्ठपुत्रोहिरण्यगर्भःकार्यब्रह्मरूपस्तदभिन्नस्वभूतब्रह्मण्यनादृतज्ञानःस्वसंकल्पादेवमानुषेष्वपिकस्यचित्पुत्रस्तत्रापिपूर्णायुर्जातोयदेवमतोहेनरवरश्रेष्ठायंका लस्तेसमीपमुपगत्योपवर्तितुंविज्ञापयितुंप्रेषितइतिशेषः ॥ १३ ॥ अस्मत्कृत्यमेतावत् अतःपरंत्वंस्वतंत्रत्वाद्यदिभूयोपिप्रजाउपासितुमिहस्थित्वारक्षितुमिच्छसितदाहेवीररामवस ॥ १४ ॥ अथवाअथचेत्स्वकृतनियममंगीकृत्यसुरलोकायविजिगीषासुरलोकंपालयितुंयदीच्छातदोपेंद्ररूपेणविष्णुनादेवाःसनाथाविगतज्वराभवंत्वित्येवंपितामहआहेत्यन्वयः ॥ १५ ॥ काल

सत्वंमनोमयःपुत्रःपूर्णायुर्मानुषेष्विह ॥ कालोनरवरश्रेष्ठसमीपमुपवर्तितुं ॥ १३ ॥ यदिभूयोमहाराजप्रजाइच्छस्युपासितुं ॥ वसवावीरभद्रंतेएव माहपितामहः ॥ १४ ॥ अथवाविजिगीषातेसुरलोकायराघव ॥ सनाथाविष्णुनादेवाभवंतुविगतज्वराः ॥ १५ ॥ श्रुत्वापितामहेनोक्तंवाक्यंकालस मीरितं ॥ राघवःप्रहसन्वाक्यंसर्वसंहारमब्रवीत् ॥ १६ ॥ श्रुत्वामेदेवदेवस्यवाक्यंपरममद्भुतं ॥ प्रीतिर्हिमहतीजातातवागमनसंभवा ॥ १७ ॥ त्रयाणा मपिलोकानांकार्यार्थंममसंभवः ॥ भद्रंतेस्तुगमिष्यामियतएवाहमागतः ॥ १८ ॥

समीरितंदूतरूपकालोक्तं प्रहसन्निति अहमेवस्वकृतमर्यादांनत्यक्ष्यामिवथायंसंभ्रमःपितामहस्येतिहासः सर्वसंहारंकालं ॥ १६ ॥ देवदेवस्यसर्वदेवोपास्यस्य परममद्भुतंपरमंमदभिप्रा यप्रकाशकत्वात् वाक्यंश्रुत्वामहतीप्रीतिर्जाता तवागमनसंभवाचमहतीप्रीतिर्जाता ॥ १७ ॥ एवंसंदेशानुमोदनंकृत्वाप्रतिसंदेशमाह त्रयाणामिति त्रयाणांभूर्भुवःस्वर्लोकानांकार्यार्थंप्र योजनार्थंममस्वेच्छामूलःसंभवइतिमयाप्यवगम्यते यद्वातत्तद्वेषधार्यपिनटस्तत्तद्वेषानुरूपंव्यवहरन्नपिआत्मानंजानात्येवतद्वत्सोहंयतोयस्माल्लोकादिहागतस्तमेवगमिष्यामि ॥ १८ ॥

हेसंहाररूपकालत्वंमेत्त्वद्धतएवप्राप्तोसिअनस्तत्रगमनेनविचारणानास्ति त्वद्धतोह्यसिसंप्राप्तइतिपाठेयोभावोममत्वद्धतःशुद्धब्रह्मात्मकःप्राप्तव्यत्वेनसमेप्राप्तएवास्तितत्रमेनविचारणा ननुत
हिंतदेवशाप्यतांकिमनेनोपेंद्रादिलोकगमनेनतत्राह मयाहीति वशवर्तिनांमद्विधेयानांसर्वकृत्येषुस्थातव्यमतोयथापितामहआहतथाकरिष्यामीतिशेषः वशवर्तिनेतितृतीयांतपाठेदेवा
नांसर्वकृत्येषुपितामहस्यवशवर्तिनास्थातव्यमित्यर्थः प्रजारक्षणोद्देश्यकतपःकालिकमद्वरप्रदानादितिभावः ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मी०आ०

त्वद्धतोह्यसिसंप्राप्तोनमेतत्रविचारणा ॥ मयाहिसर्वकृत्येषुदेवानांवशवर्तिनां ॥ स्थातव्यंसर्वसंहारयथाह्याहपितामहः ॥ १९ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रा
मायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेकालवाक्यंनामचतुरधिकशततमःसर्गः ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तथातयोःसंवदतोर्दुर्वासा
भगवानृषिः ॥ रामस्यदर्शनाकांक्षीराजद्वारमुपागमत् ॥ १ ॥ सोभिगम्यतुसौमित्रिमुवाचऋषिसत्तमः ॥ रामंदर्शयमेशीघ्रंपुरामेऽर्थोऽतिवर्तते ॥ २ ॥
मुनेस्तुभाषितंश्रुत्वालक्ष्मणःपरवीरहा ॥ अभिवाद्यमहात्मानंवाक्यमेतदुवाचह ॥ ३ ॥ किंकार्यंब्रूहिभगवन्कोह्यर्थःकिंकरोम्यहं ॥ व्यग्रोहिराघवो
ब्रह्मन्मुहूर्तंपरिपाल्यतां ॥ ४ ॥ तच्छ्रुत्वाऋषिशार्दूलःक्रोधेनकलुषीकृतः ॥ उवाचलक्ष्मणंवाक्यंनिर्दहन्निवचक्षुषा ॥ ५ ॥ अस्मिन्क्षणेमांसौमित्रेरा
मायप्रतिवेदय ॥ विषयंत्वांपुरंचैवशपिष्येराघवंतथा ॥ ६ ॥ भरतंचैवसौमित्रेयुष्माकंयाचसंततिः ॥ नहिशक्ष्याम्यहंभूयोमन्युंधारयितुंहृदि ॥ ७ ॥ तच्छ्रु
त्वाघोरसंकाशंवाक्यंतस्यमहात्मनः ॥ चिंतयामासमनसातस्यवाक्यस्यनिश्चयं ॥ ८ ॥ एकस्यमरणंमेऽस्तुमाभूत्सर्वविनाशनं ॥ इतिबुद्ध्याविनिश्चि
त्यराघवायन्यवेदयत् ॥ ९ ॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वारामःकालंविसृज्यच ॥ निःसृत्यत्वरितोराजाअत्रेःपुत्रंददर्शह ॥ १० ॥ सोभिवाद्यमहात्मानंज्वलं
तमिवतेजसा ॥ किंकार्यमितिकाकुत्स्थःकृतांजलिरभाषत ॥ ११ ॥

उ०चतुरधिकशततमःसर्गः ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ एवंद्वंद्वकथासमयेकालात्मकभगवत्प्रेरणयादुर्वाससआगमनं तथेति ॥ १ ॥ मेर्थोऽतिवर्ततेऽतिकामतिअतःपुरापूर्वमेवशीघ्रंरामंदर्शय
॥ २ ॥ ३ ॥ किंकार्यंवक्तव्यं कोर्थःकिंप्रयोजनं किंकरोमि वर्तमानसामीप्येलट् किंकरिष्ये कस्तएवंसंकटकालस्तत्राह व्यग्रोहीति ॥ ४ ॥ ५ ॥ रामायप्रतिवेदय यदिनप्रतिवेदयेस्त
र्हिविषयादिकंशपेइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ एकस्यमरणंमेस्तु द्वंद्वमध्येपुरुषांतरसंदर्शकत्वेयथाप्रतिज्ञंममवधस्यप्राप्तत्वादितिभावः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ वर्षसहस्रस्यअनशननियमपरिगृहीतवर्षसहस्रस्येत्यर्थः यथासिद्धंयथोपपन्नं ॥ १३ ॥ राघवःप्रीतमानसः मुनिकोपःपरिहृतइतिप्राप्तसंतोषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ ततोनंतरंका
लवाक्यानिमंत्रश्रोतुरावयोर्द्रष्टुश्चवधविषयकाणि ॥ १६ ॥ कालवाक्यानिबुद्ध्यानिश्चित्यसभ्रातृभृत्यवर्गस्योपसंहारःकालप्राप्तउचितएवेतिनिश्चित्य ॥ १७ ॥ तन्ममभ्रातृभृत्यादिसर्वं

तद्वाक्यंराघवेणोक्तंश्रुत्वामुनिवरः प्रभुः ॥ प्रत्याहरामंदुर्वासाःश्रूयतांधर्मवत्सल ॥ १२ ॥ अद्यवर्षसहस्रस्यसमाप्तिर्ममराघव ॥ सोहंभोजनमिच्छा
मियथासिद्धंतवानघ ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंराजाराघवःप्रीतमानसः ॥ भोजनंमुनिमुख्यायययासिद्धमुपाहरत् ॥ १४ ॥ सतुभुक्त्वामुनिश्रेष्ठस्तद
न्नममृतोपमं ॥ साधुरामेतिसंभाष्यस्वमाश्रममुपागमत् ॥ १५ ॥ संस्मृत्यकालवाक्यानिततोदुःखमुपागमत् ॥ दुःखेनचसुसंतप्तःस्मृत्वातद्घोरदर्शनं
॥ १६ ॥ अवाङ्मुखोदीनमनाव्याहर्तुंनशशाकह ॥ ततोबुद्ध्याविनिश्चित्यकालवाक्यानिराघवः ॥ १७ ॥ नैनदस्तीतिनिश्चित्यतूष्णीमासीन्महायशाः
॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेपंचोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अवाङ्मुखमथोदीनंदृष्ट्वासोम
मिवाप्लुतं ॥ राघवंलक्ष्मणोवाक्यंहृष्टोमधुरमब्रवीत् ॥ १ ॥ नसंतापंमहाबाहोमदर्थंकर्तुमर्हसि ॥ पूर्वनिर्माणबद्धाहिकालस्यगतिरीदृशी ॥ २ ॥ जहिमां
सौम्यविस्रब्धंप्रतिज्ञांपरिपालय ॥ हीनप्रतिज्ञाःकाकुत्स्थप्रयांतिनरकंनराः ॥ ३ ॥ यदिप्रीतिर्महाराजयद्यनुग्राह्यतामयि ॥ जहिमांनिर्विशंकस्त्वंध
र्मंवर्धयराघव ॥ ४ ॥ लक्ष्मणेनतथोक्तस्तुरामःप्रचलितेंद्रियः ॥ मंत्रिणःसमुपानीयतथैवचपुरोधसः ॥ ५ ॥ अब्रवीच्चतदावृत्तंतेषांमध्येसराघवः ॥
दुर्वासोभिगमंचैवप्रतिज्ञांतापसस्यच ॥ ६ ॥ तच्छ्रुत्वामंत्रिणःसर्वेसोपाध्यायाःसमासत ॥ वसिष्ठस्तुमहातेजावाक्यमेतदुवाचह ॥ ७ ॥

नास्तीतिचनिश्चित्यतूष्णीमासीत् ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०पंचोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथलक्ष्मणविसर्जनं अवाङ्मुखमिति आप्लुतं
राहुग्रस्तं हृष्टःसुमंत्रवाक्यतःपूर्वमेवरामकर्तव्यस्वपरित्यागस्यावगतत्वाद्विषादरहितइत्यर्थः ॥ १ ॥ तदेवाह पूर्वेति पूर्वनिर्माणेनप्राग्भवीयकर्मणाबद्धाकल्पिताईदृशीसंयोगाविप्रयोगां
तामरणांतंचजीवितमित्युपदिष्टन्यायवतीत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रचलितेंद्रियःत्यक्तावाङ्मुखमौनतयाप्रवृत्तवाग्व्यापारः ॥ ५ ॥ ६ ॥ समासततूष्णींस्थिताः ॥ ७ ॥

दृष्टमेतत्क्षयंक्षयएषदृष्टः मयातपोबलेनेतिशेषः मांद्रष्टुमागतेनत्वत्तिनापृष्टस्यमदाश्रमस्थदुर्वाससोमुखाच्चेति ॥ ८॥ त्यजेत्यादिनाप्रतिज्ञापालनंधर्मःक्षत्रियस्यविशेषतइतिसूचितं॥९॥
॥१०॥ अभिपालनादभिरक्षणसिद्धिहेतोः लक्ष्मणेनविनाचाद्य लक्ष्मणत्यागपूर्वकमद्यावस्थानेनेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ इष्टस्यत्यागोवावधोवातदुभयंसाधूनांसममेवेतित्वांविसर्जयेव
धप्रतिज्ञापालनायेतिभावः ॥ १३ ॥ रामेणभाषितइत्युक्तरीत्येतिशेषः बाष्पव्याकुलितेंद्रियोरामवियोगासहिष्णुतयानतुस्वशरीरहानिभयेनेतिभावः तदेवाह स्वगृहंनप्रविवेशहेति प्रा
यात्सरयूतीरमितिशेषः ॥ १४ ॥ सर्वस्रोतांसिसर्वेंद्रियद्वाराणि ॥ १५ ॥ युक्तंयोगयुक्तं अभ्यकिरन्नभिदृष्टवंतः ॥ १६ ॥ अदृश्यंयोगबलाद्दंतर्धानमुपगतं यद्वादृश्यंयथातथासशरीरंल

दृष्टमेतन्महाबाहोक्षयंतेरोमहर्षणं ॥ लक्ष्मणेनवियोगश्चतवराममहायशः ॥ ८ ॥ त्यजैनंबलवान्कालोमाप्रतिज्ञांवृथाकृथाः ॥ प्रतिज्ञायांहिनष्टायां
धर्मोहिविलयंव्रजेत् ॥ ९ ॥ ततोधर्मेविनष्टेतुत्रैलोक्यंसचराचरं ॥ सदेवर्षिगणंसर्वंविनश्येत्तुनसंशयः ॥ १० ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलत्रैलोक्यस्याभिपाल
नात् ॥ लक्ष्मणेनविनाचाद्यजगत्स्वस्थंकुरुष्वह ॥ ११ ॥ तेषांतत्समवेतानांवाक्यंधर्मार्थसंहितं ॥ श्रुत्वापरिषदोमध्येरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १२ ॥ विस
र्जयेत्वांसौमित्रेमाभूद्धर्मविपर्ययः ॥ त्यागोवधोवाविहितःसाधूनांत्युभयंसमं ॥ १३ ॥ रामेणभाषितेवाक्येबाष्पव्याकुलितेंद्रियः ॥ लक्ष्मणस्त्वरितः
प्रायात्स्वगृहंनविवेशह ॥ १४ ॥ सगत्वासरयूतीरमुपस्पृश्यकृतांजलिः ॥ निगृह्यसर्वस्रोतांसिनिःश्वासंनमुमोचह ॥ १५ ॥ अनिःश्वसंतंयुक्तंतंसश
क्राःसाप्सरोगणाः ॥ देवाःसर्षिगणाःसर्वेपुष्पैरभ्यकिरंस्तदा ॥ १६ ॥ अदृश्यंसर्वमनुजैःसशरीरंमहाबलं ॥ प्रगृह्यलक्ष्मणंशक्रस्त्रिदिवंसंविवेशह
॥ १७ ॥ ततोविष्णोश्चतुर्भागमागतंसुरसत्तमाः ॥ हृष्टाःप्रमुदिताःसर्वेपूजयंतिस्मराघवं ॥ १८ ॥ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिका
व्येउत्तरकांडेलक्ष्मणवियोगोनामषडुत्तरशततमःसर्गः ॥ १०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

क्ष्मणंप्रगृह्यशक्रस्त्रिदिवंसंविवेश अनेनमनुष्यशरीरसंस्थानमेवदेवशरीरसंस्थानंप्रापनंतुपूर्वशरीरपरित्यागःशरीरांतरपरिग्रहश्चेतिसूचितं एतेनजन्मापितथैवेतिचसूचितं ॥ १७ ॥ चतु ॥१३०॥
र्भागंचतुर्थभागं अत्रकतकः शेषसुपर्णविष्वक्सेनैःशेषशायीविष्णुःस्वमूर्त्याचतुर्भागवान् तत्रशेषांशोलक्ष्मणः गरुडांशोभरतः विष्वक्सेनांशःशत्रुघ्नइति इदंपाद्मविरुद्धं तत्रहिभरतशत्रु
घ्नौशंखचक्रांशावित्युक्तमितिप्राग्दर्शितं गरुडस्यस्वरूपेणैवरामसविधेआगमनमुक्तंयुद्धकांडेतेनविरुद्धंच ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीरा०श्रीरा०रा०वा०आ०उ०षडुत्तरशततमःसर्गः॥१०६॥

अथभरतवचनेनकुशलवयोराज्याभिषेकपूर्वप्रस्थापनंशत्रुघ्नायदूतप्रेषणंच विसृज्येति ॥ १ ॥ भरतमयोध्यायाःपतिमभिषेक्ष्यामीतिमनोरथंकरोमिततोहंवनंयास्यामि महाप्रस्थानवि
धिनेतिशेषः ॥ २ ॥ संभारान्भरताभिषेकार्थान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ त्वांविनायथाराज्यंचत्वदाज्ञयायथानुक्रमप्राप्तमयोध्याराज्यंनकामये त्वांविनाप्राप्येणस्वर्गभोगेनचनकामये सुख
भोगमितिशेषः हेराजन्निममर्थंसत्येमशपे ॥ ६ ॥ तर्हिकिंराज्यंशून्यमेवास्तुतत्राह इमाविति उत्तरेषुउत्तरकोशलेषु ॥ ७ ॥ इदमस्माकंप्रवर्तमानंममनंगमनोद्योगंशत्रुघ्नस्यशीघ्रमाख्या

विसृज्यलक्ष्मणंरामोदुःखशोकसमन्वितः ॥ पुरोधसोमंत्रिणश्चनैगमांश्चेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ अद्यराज्येभिषेक्ष्यामिभरतंधर्मवत्सलं ॥ अयोध्यायाःप
तिंवीरंततोयास्याम्यहंवनं ॥ २ ॥ प्रवेशयतसंभारान्माभूत्कालात्ययोयथा ॥ अद्यैवाहंगमिष्यामिलक्ष्मणेनगतांगतिं ॥ ३ ॥ तच्छ्रुत्वाराघवेणोक्तंसर्वाः
प्रकृतयोभृशं ॥ मूर्धभिःप्रणताभूमौगतसत्वाइवाभवन् ॥ ४ ॥ भरतश्चविसंज्ञोभूच्छ्रुत्वाराघवभाषितं ॥ राज्यंविगर्हयामासवचनंचेदमब्रवीत् ॥ ५ ॥
सत्येनाहंशपेराजन्स्वर्गभोगेनचैवहि ॥ नकामयेयथाराज्यंत्वांविनारघुनंदन ॥ ६ ॥ इमौकुशीलवौराजन्नभिषिच्यनराधिप ॥ कोशलेषुकुशंवीरमुत्त
रेषुतथालवं ॥ ७ ॥ शत्रुघ्नस्यचगच्छंतुदूतास्त्वरितविक्रमाः ॥ इदंगमनमस्माकंशीघ्रमाख्यातुमाचिरं ॥ ८ ॥ तच्छ्रुत्वाभरतेनोक्तंदृष्ट्वाचापिह्यधोमु
खान् ॥ पौरान्दुःखेनसंतप्तान्वसिष्ठोवाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥ वत्सरामइमाःपश्यधरणींप्रकृतीर्गताः ॥ ज्ञात्वैषामीप्सितंकार्यंमाचैषांविप्रियंकृथाः ॥ १० ॥
वसिष्ठस्यतुवाक्येनउत्थाप्यप्रकृतीजनं ॥ किंकरोमीतिकाकुत्स्थःसर्वान्वचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥ ततःसर्वाःप्रकृतयोरामंवचनमब्रुवन् ॥ गच्छंतमनुग
च्छामोयत्ररामगमिष्यसि ॥ १२ ॥ पौरेषुयदितेप्रीतिर्यदिस्नेहोह्यनुत्तमः ॥ सपुत्रदाराःकाकुत्स्थसमंगच्छामसत्पथं ॥ १३ ॥ तपोवनंवादुर्गंवानदी
मंभोनिधिंतथा ॥ वयंतेयदिनत्याज्याःसर्वान्नोनयईश्वर ॥ १४ ॥

तुंकथयितुंमाचिरंअविलंबंयथाभवतितथादूतागच्छंतु आख्यातुमाचिरमित्यत्रतुमोनुस्वारलोपआर्षः ॥ ८ ॥ ९ ॥ एषामीप्सितंज्ञात्वायत्कार्यंयत्करणार्हंतत्कर्तव्यं ॥ १० ॥ प्रकृतीजन
मित्यत्रदीर्घआर्षः ॥ ११ ॥ हेरामयत्रत्वंगमिष्यसितत्रगच्छंतंत्वामनुगच्छामः ॥ १२ ॥ सत्पथंत्वयामन्यमानंस्वर्गमार्गमित्यर्थः ॥ १३ ॥ वयंत्वदेकशरणायदितेनत्याज्यास्तदागम्यमा
नतपोवनाद्यन्यतमंतत्रनःसर्वान्नय तत्रहेतुरीश्वरेति भगवदवतारत्वात्सर्वस्वभक्तलोकनयनसमर्थोयतस्त्वमित्यर्थः ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ पौराणामनुगमनविषयांदृढभक्तिमन्वेक्ष्यस्वकृतांतंस्वकर्तव्यसिद्धांतंचान्वेक्ष्यबाढमित्यब्रवीत् ॥ १६ ॥ अभिषिच्यप्रस्थापयामासेतिशेषः ॥ १७ ॥ पुरेऽयोध्यायांस्वसमी
पेकोशलद्वयराज्यार्थमभिषिक्तौसुतावंकेप्रतिष्ठाप्यपरिष्वज्यमूर्ध्न्युपाघ्रायचरथादिकंददौ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि

एषानःपरमाप्रीतिरेषनःपरमोवरः ॥ हृद्गतानःसदाप्रीतिस्तवानुगमनेनृप ॥ १५ ॥ पौराणांदृढभक्तिंचबाढमित्येवसोब्रवीत् ॥ स्वकृतांतंचान्ववेक्ष्यत
स्मिन्नहनिराघवः ॥ १६ ॥ कोशलेषुकुशंवीरमुत्तरेषुतथालवं ॥ अभिषिच्यमहात्मानावुभौरामःकुशीलवौ ॥ १७ ॥ अभिषिक्तौसुतावंकेप्रतिष्ठाप्य
पुरेततः ॥ रथानांतुसहस्राणिनागानामयुतानिच ॥ दशचाश्वसहस्राणिएकैकस्यधनंददौ ॥ १८ ॥ बहुरत्नौबहुधनौहृष्टपुष्टजनाश्रयौ ॥ स्वेपुरेप्रेषया
मासभ्रातरौतौकुशीलवौ ॥ १९ ॥ अभिषिच्यततोवीरौप्रस्थाप्यस्वपुरेतदा ॥ दूतान्संप्रेषयामासशत्रुघ्नायमहात्मने ॥ २० ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामा
यणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेसप्तोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तेदूतारामवाक्येनचोदितालघुविक्रमाः ॥ प्रजग्मुर्मधुरांशी
घ्रंचक्रुर्वासंनचाध्वनि ॥ १ ॥ ततस्त्रिभिरहोरात्रैःसंप्राप्यमधुरामथ ॥ शत्रुघ्नायथातत्त्वमाचख्युःसर्वमेवतत् ॥ २ ॥ लक्ष्मणस्यपरित्यागंप्रतिज्ञांराघव
स्यच ॥ पुत्रयोरभिषेकंचपौरानुगमनंतथा ॥ ३ ॥ कुशस्यनगरीरम्याविंध्यपर्वतरोधसि ॥ कुशावतीतिनाम्नासाकृतारामेणधीमता ॥ ४ ॥ श्रावस्तीति
पुरीरम्याश्राविताचलवस्यह ॥ अयोध्यांविजनांकृत्वाराघवोभरतस्तथा ॥ ५ ॥ स्वर्गस्यगमनोद्योगंकृतवंतौमहारथौ ॥ एवंसर्वंनिवेद्याशुशत्रुघ्नायम
हात्मने ॥ ६ ॥ विरेमुस्तेततोदूतास्त्वरराजेतिचाब्रुवन् ॥ तच्छ्रुत्वाघोरसंकाशंकुलक्षयमुपस्थितं ॥ ७ ॥ प्रकृतीस्तुसमानीयकांचनंचपुरोधसं ॥ तेषांसर्वं
यथावृत्तमब्रवीद्रघुनंदनः ॥ ८ ॥

काव्येउत्तरकांडेसप्ताधिकशततमःसर्गः ॥ १०७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथानुगमनायागतानांशत्रुघ्नसुग्रीवविभीषणादीनामनुगमनावस्थानव्यवस्था तेदूताइति ॥ १ ॥ २ ॥ राघवस्यप्र
तिज्ञांकालपुरुषंप्रतिब्रह्मलोकागमनप्रतिज्ञां पौरानुगमनंपौरानुगमनानुमतिं ॥ ३ ॥ कुशस्यकुशावतीतिनाम्नीपुरीरामेणकृता ॥ ४ ॥ लवस्यचपुरीश्रावस्तीतिनाम्नाश्राविताखोकेप्रसि
द्धिप्रापिता ॥ ५ ॥ ६ ॥ त्वरगमनायत्वरितोभवेति राजेतिराजन्नित्यर्थः ॥ ७ ॥ कांचनंकांचनाख्यं यथावृत्तमब्रवीत् लक्ष्मणत्यागस्यनिर्हेतुकत्वशंकाव्यावृत्त्यर्थमितिभावः ॥ ८ ॥

विपर्यासंदेहवियोगं भविष्यंभविष्यंतं ततःएतत्कथानंतरं ॥ ९ ॥ वैदिशंतदाख्यंनगरं धनंचयुक्तंकृत्वाकिंचिदधिकंज्येष्ठायकनिष्ठायचसमविभागंदत्वा ॥ १० ॥ ११ ॥ मुनिभिःसार्धं
मासीनमितिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अन्यदद्यनवक्तव्यं मांमानुगच्छेतिनवक्तव्यमित्यर्थः अतोस्माद्वाक्यादधिकंहेवीरशासनंदंडोनेत्यर्थः विलोक्यमानमिच्छामित्वद्विधेनविशे

आत्मनश्चविपर्यासंभविष्यंभ्रातृभिःसह ॥ ततःपुत्रद्वयंवीरःसोभ्यषिंचन्नराधिपः ॥ ९ ॥ सुबाहुर्मधुरांलेभेशत्रुघातीचवैदिशं ॥ द्विधाकृत्वातुतांसे
नांमाधुरींपुत्रयोर्द्वयोः ॥ धनंचयुक्तंकृत्वावैस्थापयामासपार्थिवः ॥ १० ॥ सुबाहुंमधुरायांचवैदिशेशत्रुघातिनं ॥ ययौस्थाप्यतदायोध्यांरथेनैकेनरा
घवः ॥ ११ ॥ सददर्शमहात्मानंज्वलंतमिवपावकं ॥ सूक्ष्मक्षौमांबरधरंमुनिभिःसार्धमक्षयैः ॥ १२ ॥ सोभिवाद्यततोरामंप्रांजलिःप्रयतेंद्रियः ॥ उ
वाचवाक्यंधर्मज्ञंधर्ममेवानुचिंतयन् ॥ १३ ॥ कृत्वाभिषेकंसुतयोर्द्वयोराघवनंदन ॥ तवानुगमनेराजन्विद्धिमांकृतनिश्चयं ॥ १४ ॥ नचान्यदद्यव
क्तव्यमतोवीरनशासनं ॥ विहन्यमानमिच्छामिमद्विधेनविशेषतः ॥ १५ ॥ तस्यतांबुद्धिमक्लीबांविज्ञायरघुनंदनः ॥ बाढमित्येवशत्रुघ्नंरामोवाक्य
मुवाचह ॥ १६ ॥ तस्यवाक्यस्यवाक्यांतेवानराःकामरूपिणः ॥ ऋक्षराक्षससंघाश्चसमापेतुरनेकशः ॥ १७ ॥ सुग्रीवंतेपुरस्कृत्यसर्वएवसमागताः ॥
तंरामंद्रष्टुमनसःस्वर्गायाभिमुखंस्थितं ॥ १८ ॥ देवपुत्राऋषिसुतागंधर्वाणांसुतास्तथा ॥ रामक्षयंविदित्वातेसर्वएवसमागताः ॥ १९ ॥ तवानुग
मनेराजन्संप्राप्ताःस्मसमागताः ॥ यदिरामविनास्माभिर्गच्छेस्त्वंपुरुषोत्तम ॥ २० ॥ यमदंडमिवोद्यम्यत्वयास्मविनिपातिताः ॥ एतस्मिन्नंतरेरामं
सुग्रीवोपिमहाबलः ॥ २१ ॥ प्रणम्यविधिवद्वीरंविज्ञापयितुमुद्यतः ॥ २२ ॥ अभिषिच्यांगदंवीरमागतोस्मिनरेश्वर ॥ तवानुगमनेराजन्विद्धिमांकृ
तनिश्चयं ॥ २३ ॥ तैरेवमुक्तःकाकुत्स्थोबाढमित्यब्रवीत्स्मयन् ॥ विभीषणमथोवाचराक्षसेंद्रंमहायशाः ॥ २४ ॥

षतइतिपाठेत्वद्विधेनपरमानुग्रहसमर्थेनविलोक्यमानमनुगृह्यमाणमेवेच्छामिआत्मानमितिशेषइत्यर्थः विहन्यमानमिच्छामिमद्विधेनविशेषतइतिपाठेहेवीरतवशासनंमद्विधेनविहन्यमा
नंनेच्छामीतिसंबंधः ॥ १५ ॥ १६ ॥ तस्यवाक्यस्यवाक्यांतेउच्चारणांतेइत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ समागतामिलिताः ॥ २० ॥ यमदंडमुद्यम्येवत्वयानिपातिताःस्महताःस्मेत्यर्थः
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ एवंतेषामनुगमनवचःश्रुत्वाब्रह्माज्ञापरिपालनायव्यवस्थामाह विभीषणमिति ॥ २४ ॥

तत्रविभीषणस्यब्रह्मणाऽमरत्वप्रदानादिहावस्थानमेवशास्ति यावदिति प्रजाधरिष्यंतिस्थास्यंतितावत्त्वंस्वंस्वीयंदेहंधरिष्यसि॥२५॥२६॥शासितःआज्ञप्तः ॥२७॥ अत्रस्थानेपाद्मेविशेषः तावद्रमस्वराज्यस्थःकालेममपदंव्रज इत्युक्त्वाप्रददौतस्मैस्वविश्लेषासहिष्णवे श्रीरंगशायिनंस्वार्चामिक्ष्वाकुकुलदैवतं रंगविमानमादायलंकांप्रायाद्विभीषणइति तदाह किंचेति इदंसार्धश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमित्यन्ये॥२८॥२९॥अथहनुमतोपिब्रह्मदत्तामरत्वात्यावद्रामकथाप्रचारंभूलोकेतच्छ्रवणस्यप्रार्थितत्वात्तथारामेणानुज्ञातत्वाच्चतंस्थापयति जीवितइति जीवदवस्थाने

यावत्प्रजाधरिष्यंतितावत्त्वंवैविभीषण ॥ राक्षसेंद्रमहावीर्यलंकास्थःस्वंधरिष्यसि॥ २५॥यावच्चंद्रश्चसूर्यश्चयावत्तिष्ठतिमेदिनी॥ यावच्चमत्कथालोकेतावद्राज्यंतवास्त्विह॥ २६॥ शासितश्चसखित्वेनकार्यंतेममशासनं॥ प्रजाःसंरक्षधर्मेणनोत्तरंवक्तुमर्हसि ॥ २७॥ किंचान्यद्वक्तुमिच्छामिराक्षसेंद्रमहाबल॥ आराधयजगन्नाथमिक्ष्वाकुकुलदैवतं॥२८॥आराधनीयमनिशंदेवैरपिसवासवैः॥तथेतिप्रतिजग्राहरामवाक्यंविभीषणः॥राजाराक्षसमुख्यानांराघवाज्ञामनुस्मरन्॥ २९ ॥ तमेवमुक्त्वाकाकुत्स्थोहनूमंतमथाब्रवीत्॥ जीवितेकृतबुद्धिस्त्वंमाप्रतिज्ञांवृथाकृथाः॥ ३० ॥ मत्कथाःप्रचरिष्यंतियावल्लोकेहरीश्वर॥ तावद्रमस्वसुप्रीतोमद्वाक्यमनुपालयन्॥ ३१ ॥एवमुक्तस्तुहनुमान्राघवेणमहात्मना ॥ वाक्यंविज्ञापयामासपरंहर्षमवापच॥ ३२॥ यावत्तवकथालोकेविचरिष्यतिपावनी॥ तावत्स्थास्यामिमेदिन्यांतवाज्ञामनुपालयन्॥ ३३ ॥ जांबवंतंतथोक्त्वातुवृद्धंब्रह्मसुतंतदा॥ मैंदंचद्विविदंचैवपंचजांबवतासह॥ यावत्कलिश्चसंप्राप्तस्तावज्जीवतसर्वदा॥ ३४॥

कृतबुद्धिःकृतनिश्चयः अतःस्वकृतांप्रतिज्ञांमावृथाकृथाः माविलोपयेत्यर्थः॥ ३० ॥ उक्तमेवार्थंस्पष्टयति मत्कथाइति ॥३१॥३२॥३३॥ एवंजांबवतोपिब्रह्मपुत्रत्वाद्ब्रह्मणैवदत्तामरत्वात्स्थापनं तथामैंदद्विविदयोरपितत्पित्राश्विनीकुमारानुग्रहेणामृतप्राशनात्स्थापनं जांबवंतमिति ब्रह्मसुतंवृद्धंजांबवंतंमैंदंद्विविदंतथोक्त्वाप्राणान्धारयतेत्युक्त्वातेषांदेहत्यागकालंतत्रेत्याह पंचेति जांबवतासहयेपंचविभीषणहनूमन्मैंदद्विविदाअमरास्तेयूयंयावत्कलिःप्रलयरूपोनाशःकलियुगंचतावत्कालंजीवत तत्रहनूमद्विभीषणयोःप्रलयेइतरेषांतुकलौकृष्णावतारेनाशइतिबोध्यं ॥ ३४ ॥

तदिति विभीषणादीन्प्रतिएवमुक्त्वाइतरान्प्रतिगमनानुज्ञामाहेत्यर्थः सर्वांस्तान्पूर्वोक्तपंचव्यतिरिक्तान् ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेअष्टोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथमहाप्रस्थानविधिनाभगवतिनिर्यातिसर्वेषांतदनुगमनं प्रभातायामिति ॥ १ ॥ वाजपेयातपत्रं तस्यैवधर्मानुष्ठानेसाधनत्वात् राजचिन्हस्यचसंत्यक्तत्वादितिभावः ॥ २ ॥ महाप्रस्थानंनामपरलोकगमनायसंकल्पपूर्वकंप्रस्थानंतदर्हतिमाहाप्रस्थानिकंविधिमुद्दिश्ययोधर्मःकर्तव्यस्तंधर्मंविधिवच्चकार ॥ ३ ॥ ब्रह्मावर्तयन्नित्यकारांतत्वमार्षं परंब्रह्मेत्यर्थः प्रागगस्त्योपदिष्टंब्रह्मसिद्धांतप्रधानमहामंत्रसर्वस्वंश्रीमद्ब्रह्महृदयमावर्तयन्सम्यङ्मनोवाग्वृत्तिभ्यामनुसंदधानइत्यर्थः

तदेवमुक्त्वाकाकुत्स्थःसर्वांस्तानृक्षवानरान्॥उवाचवाढंगच्छध्वंमयासार्धंयथोदितं॥३५॥इ०श्रीम०वा०आ०उ०अष्टोत्तरशततमःसर्गः॥१०८॥ प्रभातायांतुशर्वर्यांपृथुवक्षामहायशाः॥ रामःकमलपत्राक्षःपुरोधसमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ अग्निहोत्रंव्रजत्वग्रेदीप्यमानंसहद्विजैः॥ वाजपेयातपत्रंचशोभमानंमहापथे ॥ २॥ ततोवसिष्ठस्तेजस्वीसर्वंनिरवशेषतः॥ चकारविधिवद्धर्मंमाहाप्रस्थानिकंविधिं ॥ ३ ॥ ततःसूक्ष्मांबरधरोब्रह्मावर्तयन्परं॥ कुशान्गृहीत्वापाणिभ्यांसरयूंप्रययावथ॥ ४॥ अव्याहरन्क्वचित्किंचिन्निश्चेष्टोनिःसुखःपथि ॥ निर्जगामगृहात्तस्माद्दीप्यमानोयथांशुमान् ॥ ५॥ रामस्यदक्षिणेपार्श्वेपद्माश्रीःसमुपाश्रिता॥ सव्येपिचमहीदेवीव्यवसायस्तथाग्रतः॥ ६॥ शरानानाविधाश्चापिधनुरायत्तमुत्तमं॥ तथायुधाश्चतेसर्वेययुःपुरुषविग्रहाः॥ ७॥ वेदाब्राह्मणरूपेणगायत्रीसर्वरक्षिणी॥ ओंकारोऽथवषट्कारःसर्वेराममनुव्रताः॥ ८॥

तिकतकः ब्रह्मप्रतिपादकोपनिषदआवर्तयन्नित्यर्थइत्यन्ये कुशान्गृहीत्वाअंगुलिविवरप्रसक्तान्कृत्वाप्रययौ वक्ष्यमाणलक्षणमहाप्रस्थानविधिनेतिशेषः ॥ ४ ॥ तदेवाहाव्याहरन्निति निश्चेष्टःकिंचित्पदार्थदर्शनश्रवणस्पर्शनादिविषयकेंद्रियचेष्टारहितः निःसुखःपथिपादुकासुखमप्युपेक्ष्यशर्कराकंटकादिदुःखसहिष्णुः ॥ ५ ॥ पद्मापद्महस्ताश्रीर्लक्ष्मीः महीदेवी ह्रीश्चतेलक्ष्मीश्चपत्न्याविितिश्रुतेः श्रुतौह्रीर्मही व्यवसायोव्यवसायशक्तिःसंहारशक्तिः ॥ ६ ॥ तथासंहारशक्तिसहकारिणामपिमूर्ततयोपासकत्वमाह शराइति एवंरौद्रशक्तिसेवादर्शिता ॥७ ॥अथहैरण्यगर्भशक्तिसेवांदर्शयति वेदाइति गायत्रीसर्वरक्षिणीसर्ववेदतन्मूलयज्ञयज्ञाधिकृताशेषजगद्रक्षिका तस्याअपिमूलमोंकारोप्यनुगतः अनेनसर्वज्ञानयोगोदर्शितः वषट्कारःकर्मयोगः ॥ ८ ॥

स्वर्गद्वारमपावृतंपरस्वर्गस्यब्रह्मलोकस्यद्वारमपावृतमनावृतं रामेणसहोपेंद्रलोकगमनद्वारारामेणसहागतानांसर्वजंतूनांब्रह्मलोकस्यैवप्राप्तेरितिबोध्यं अतएवबहुशःप्रागुक्तं रामोराज्यमुपासित्वाब्रह्मलोकंगमिष्यतीति रामस्थितिलोकस्यैवब्रह्मलोकत्वाच्च ॥ ९ ॥ वर्षवराःषंढाः ॥ १० ॥ सांतःपुरःअंतःपुरस्त्रीसहितः गतिसर्वलोकगतिंउपागम्यसमीपमागत्यानुव्रतः पश्चाच्चलितइत्यर्थः ॥ ११ ॥ महात्मानोब्राह्मणाः ॥ १२ ॥ प्रहृष्टवत्देहविसर्जनेसमीपावस्थानलाभजःप्रहर्षःपुत्रैस्तुतल्लब्धमिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ हृष्टंहृष्टानुगमनंनिश्चयंकिल

ऋषयश्चमहात्मानःसर्वएवमहीसुराः ॥ अन्वगच्छन्महात्मानंस्वर्गद्वारमपावृतं ॥ ९ ॥ तंयांतमनुगच्छंतिह्यंतःपुरचराःस्त्रियः ॥ सवृद्धबालदासीकाः सवर्षवरकिंकराः ॥ १० ॥ सांतःपुरश्चभरतःशत्रुघ्नसहितोययौ ॥ रामंगतिमुपागम्यसाग्निहोत्रमनुव्रतः ॥ ११ ॥ तेचसर्वेमहात्मानःसाग्निहोत्राःसमागताः ॥ सपुत्रदाराःकाकुत्स्थमनुजग्मुर्महामतिं ॥ १२ ॥ मंत्रिणोभृत्यवर्गाश्चसपुत्रपशुबांधवाः ॥ सर्वेसहानुगारामंमन्वगच्छन्प्रहृष्टवत् ॥ १३ ॥ ततः सर्वाःप्रकृतयोहृष्टपुष्टजनावृताः ॥ गच्छंतमनुगच्छंतिराघवंगुणरंजिताः ॥ १४ ॥ ततःसस्त्रीपुमांसस्तेसपक्षिपशुबांधवाः ॥ राघवस्यानुगाःसर्वेहृष्टाविगतकल्मषाः ॥ १५ ॥ स्नाताःप्रमुदिताःसर्वेहृष्टपुष्टाश्चवानराः ॥ दृढंकिलकिलाशब्दैःसर्वंराममनुव्रतं ॥ १६ ॥ नतत्रकश्चिद्दीनोवाव्रीडितोवापिदुःखितः ॥ हृष्टंसमुदितंसर्वंबभूवपरमाद्भुतं ॥ १७ ॥ द्रष्टुकामोथनिर्यांतंरामंजानपदोजनः ॥ यःप्राप्तःसोपिदृष्ट्वैवस्वर्गायानुगतोजनः ॥ १८ ॥ ऋक्षवानररक्षांसिजनाश्चपुरवासिनः ॥ आगच्छन्परयाभक्त्यापृष्ठतःसुसमाहिताः ॥ १९ ॥ यानिभूतानिनगरेप्यंतर्धानगतानिच ॥ राघवंतान्यनुययुःस्वर्गायसमुपस्थितं ॥ २० ॥ यानिपश्यंतिकाकुत्स्थंस्थावराणिचराणिच ॥ सर्वाणिरामगमनेअनुजग्मुर्हितान्यपि ॥ २१ ॥

किलाशब्दैरुपलक्षितंसर्वंवानरबलमितिशेषः ॥ १६ ॥ दीनोदीनाकृतिः व्रीडितः गतेरामेकथमहंतिष्ठामीतिलज्जावशाच्चरामानुगमनंकिंतुसंतोषेणैवेत्यर्थः समुदितंमिलितंसर्वंपरमाद्भुतं परलोकगमनायैवंविधहर्षयुक्तमित्यत्याश्चर्यकरमभूदित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अंतर्धानमतानिभूतप्रेतपिशाचादीनिभद्रकाल्यादीनिच ॥ २० ॥ स्थावराणीति स्थावराणामनुगमनंभगवतोरामस्यसदयावलोकनेनतदानींज्ञानक्रियाशक्त्युद्भवादुपपद्यते ॥ २१ ॥

उच्छ्वसत्प्राणिमात्रमित्यर्थः सुसूक्ष्ममपिनदृश्यते अननुयातमितिशेषः ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेनवाधिकशततमः सर्गः ॥ १०९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ अथरामेणस्वस्वरूपंप्राप्यपश्चात्सर्वजंतूनांपितामहानुमत्याब्रह्मलोकादर्वाचीनेब्रह्मलोकसमेसंतानकलोकेप्रापणं अध्यर्धेति अर्धाधिकंयोजनंगत्वेत्यर्थः पश्चान्मुखाश्रितांपश्चान्मुखेनस्वेनाश्रितां ॥ १ ॥ तंदेशंस्वर्गप्रापकंदेशं ॥ २ ॥ तस्मिन्मुहूर्तेलोकपितामहोब्रह्माआययौइत्युत्तरेणान्वयः रामपरिकरस्ययथोचितलोकप्रापणार्थमितिशेषः ॥ ३ ॥ स्वर्गायस्वर्गंगंतुं ॥ ४ ॥ प्रथमतोदिव्यतेजसाव्याप्तंव्योमस्वयंप्रभैःस्वयमेवप्रकाशांतरनैरपेक्ष्येणप्रकाशमानैःस्वर्गिभिःस्वते

नोच्छ्वसत्तदयोध्यायांसुसूक्ष्ममपिदृश्यते ॥ तिर्यग्योनिगताश्चैवसर्वेराममनुव्रताः ॥ २२ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०आ०उ०नवाधिकशततमःसर्गः ॥ १०९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ अध्यर्धयोजनंगत्वानदींपश्चान्मुखाश्रितां ॥ सरयूंपुण्यसलिलांददर्शरघुनंदनः ॥ १ ॥ तांनदीमाकुलावर्तांसर्वत्रानुसरन्नृपः ॥ आगतःसप्रजोरामस्तंदेशंरघुनंदनः ॥ २ ॥ अथतस्मिन्मुहूर्तेतुब्रह्मालोकपितामहः ॥ सर्वैःपरिवृतोदेवैर्ऋषिभिश्चमहात्मभिः ॥ ३ ॥ आययौयत्रकाकुत्स्थःस्वर्गायसमुपस्थितः ॥ विमानशतकोटीभिर्दिव्याभिरभिसंवृतः ॥ ४ ॥ दिव्यतेजोवृतंव्योमज्योतिर्भूतमनुत्तमं ॥ स्वयंप्रभैःस्वतेजोभिःस्वर्गिभिःपुण्यकर्मभिः ॥ ५ ॥ पुण्यावातावबुश्चैवगंधवंतःसुखप्रदाः ॥ पपातपुष्पवृष्टिश्चदेवैर्मुक्तामहौघवत् ॥ ६ ॥ तस्मिंस्तूर्यशतैःकीर्णेगंधर्वाप्सरसंकुले ॥ सरयूसलिलंरामःपद्भ्यांसमुपचक्रमे ॥ ७ ॥ ततःपितामहोवाणीमंतरिक्षादभाषत ॥ आगच्छविष्णोभद्रंतेदिष्ट्याप्राप्तोसिराघव ॥ ८ ॥

जोभिःकिरणैरनुत्तममतिशयेनज्योतिर्भूतंज्योतिर्मयमभूदित्यर्थः ॥ ५ ॥ महौघवत्महासमृद्धिमतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ तूर्यशतैःसंकीर्णेतस्मिन्कालेइत्यर्थः गंधर्वाप्सरसंकुलेगंधर्वाप्सरःसंकुलइति यावत् पद्भ्यांसमुपचक्रमे गंतुमितिशेषः ॥ ७ ॥ अंतरिक्षात्समीपमागत्याभाषतेत्यर्थः हेविष्णोलोकानुग्रहायगृहीतविष्णुशरीरवन्नरराघवदिष्ट्याप्राप्तोसिमायागृहीतदुःखमयनटनयोग्यमनुष्यशरीरविसर्जनकालंप्राप्तोसि तेभद्रमस्तुकल्याणमस्तु अथागच्छ यतोलोकान्मनुष्यलोकंमतस्तंलोकमित्यर्थः ॥ ८ ॥

तदर्थंचदेवाभैःदेवस्यतवसदृशैर्भ्रातृभिःसहस्विकांतनुंस्वतनुवदत्यंतप्रियंलोकंप्रविश अत्रभ्रातृभिरितिबहुवचनेनलक्ष्मणस्यापितदानींतत्रागमनंसूचयतीतितीर्थः कतकस्तुयद्यपिशत्रुघ्नएकएवसहगच्छतितथापिपुरोगतस्यसहगच्छतःपश्चादागमिष्यतश्चभ्रातुस्तत्रप्रवेशःसामान्येनायतनप्रवेशइत्युच्यतेइतिनविरोधइतिव्याचख्यौ भरतानुगमनंभगवद्देहविसर्जनदर्शनपर्यंतमितिचपूर्वसर्गेसांतःपुरश्चभरतःशत्रुघ्नसहितोययावितिपद्येव्याख्यातिस्म्च तत्रभरतस्यपश्चाद्गमनेमूलमन्वेष्टव्यं पूजायांबहुवचनमित्यन्ये ननुमदीयतनूनामनेकत्वात्कचित्प्रविशेत्युच्यतेतत्राह यामिति ॥ ९ ॥ तदेवविशदयति वैष्णवीमिति हेमहातेजःवैष्णवींऔपेंद्रीं यतोमनुष्यदेहस्तांवाप्रविश यद्वाकाशंसनातनं यद्वासनातनमाकाशंशुद्धब्रह्मरूपंवाप्रविश तद्रूपेणवातिष्ठेत्यर्थः आकाशशब्दोहिब्रह्मणितत्रतत्रश्रुतिषुप्रसिद्धः कतकस्तुवैष्णवींतांमहातेजःस्वांतनुंप्रविशस्वयमितिपांक्तःपाठः यामिच्छसीत्येतद्याक्तनमर्धंचप्रमादिकमित्याह अयेचपितामहवचइतिश्लोकइतितत्त्वरसः तीर्थस्तु यद्वाकाशंसनातनमितिव्याख्यायातःपरंब्रह्मास्तौति त्वंहीति लोकगतिःलोकानांस्वर्गादिकंगमयितालोकैर्गम्यश्चत्वमेवेत्यर्थः त्वांकेचि

भ्रातृभिःसहदेवाभैःप्रविशस्वस्विकांतनुं॥ यामिच्छसिमहाबाहोतांतनुंप्रविशस्विकां॥ ९ ॥ वैष्णवींतांमहातेजोयद्वाकाशंसनातनं ॥ त्वंहिलोकगतिर्देवनत्वांकेचित्प्रजानते॥ १० ॥ ऋतेमायांविशालाक्षींतवपूर्वपरिग्रहां ॥ त्वामचिंत्यंमहद्भूतमक्षयंचाजरंतथा ॥ यामिच्छसिमहातेजस्तांतनुंप्रविशस्वयं॥ ११ ॥ पितामहवचःश्रुत्वाविनिश्चित्यमहामतिः॥ विवेशवैष्णवंतेजःसशरीरःसहानुजः॥ १२ ॥

द्विशयिततपःसंपन्नाअपिनप्रजानते ॥ १० ॥ तर्हिकिमज्ञेयएवसर्वथानेत्याह ऋतेइति मायांज्ञानशक्तिरूपांविनाऽन्येनजानंतीत्यर्थः विशालाक्षीमित्यनेनतस्याःसर्वविषयतासूचिता पूर्वपरिग्रहां तेनसहजत्वंसूचितं श्रवणमननिदिध्यासनादिभाईदृशीज्ञानशक्तिर्येषांप्रादुर्भवतितएवत्वांजानंतीतितात्पर्यं तत्रतादृशज्ञानविषयंस्वरूपमाह त्वामिति अचिंत्यंदेशतःपरिच्छेदशून्यं अतएवमहद्भूतंप्राप्तं अविशेषात्सर्ववस्तुभिरितिशेषः तेनवस्तुपरिच्छेदशून्यं अक्षयंकालपरिच्छेदशून्यं अजरंअविकारिणं एवंस्तुत्वाप्रकृतिविज्ञापयति यामिति ॥ ११ ॥ अथस्वसालोक्यकांक्षिणोजनान्संतानापरपर्यायंस्वलोकंप्रापय्यक्रमेणपरमंपदंनेतुकामोदयालुर्भगवान्स्वतोप्यस्मानुत्तमंलोकंप्रापितवानितितत्तोषायौपेंद्रंलोकमेवगच्छतिस्मेत्याह पितामहेति महामतिःसर्वज्ञोभगवान्विनिश्चित्यप्रागुक्तंनिश्चयंकृत्वासशरीरोवैष्णवंतेजोयज्ञज्वालावत्तेजोमयमौपेंद्रंविवेश अनेनतेजोमयएवदेहोमाययामनुष्यदेहादिभिर्मनुष्यदेहत्वेनगृहीतइतिध्वनितं तेजःप्रवेशेजलेजलवद्विवेकेनाग्रहात्सहानुजइत्यनेनानुजशरीराणामपितथैवतेजोमयत्वंसूचितं सशरीरशब्दबोधितस्वसाहचर्येणतेषामपिसशरीरप्रवेशबोधनात् ॥ १२ ॥ ॥१३४॥

ततस्तत्प्रवेशात् विष्णुमयंउपेंद्राभेदमापन्नंदेवंदेवताःपूजयंतिस्म कास्तादेवतास्तत्राह साध्याइत्यादि ॥ १३ ॥ १४ ॥ सर्वमिति त्वय्यत्रागतेसर्वमिदंत्रिदिवस्थजनजातंपुष्टंप्रमुदितंसुसंपूर्णमनोरथंगतकल्मषंचजातमितितैर्देवैःसाधुसाध्वितिभाषितं ॥ १५ ॥ अथविष्णुःविष्णुशरीरसंक्रांतशरीरोमहातेजारामःपितामहमुवाच किमुवाचतदाह एषांलोकमिति त्वल्लोकप्राप्तिद्वाराप्रतिसंचरेत्वयासहमोक्षप्रापकंलोकंएषांदातुमर्हसि ॥१६॥ किमर्थमेवमेतन्मुक्तयेयत्नस्तत्राह इमेहीति यतोममस्नेहादेतेमामनुयाताअनुगमनंप्राप्ताः भक्ताःअतएवमेभजितव्याभजनीयाः मत्कृतेमद्वियोगासहिष्णुतयात्यक्तात्मानस्त्यक्तशरीराः अतएषांतादृशलोकदानमुचितमितिभावः भक्ताहिभाषितव्यामेइतिपाठेयतइमेभक्ताअतइमेभाषितव्याःएतत्प्रयोजनार्थंभवंतंप्रत्यवश्यंमयावक्तव्याइत्यर्थः ॥ १७ ॥ लोकगुरुःसर्वजगत्कर्तावेदादिसर्वविद्योपदेष्टाच प्रभुःनित्यनैमित्तिकविहितनिषिद्धकर्मणांफलप्रापणेसमर्थः इमेत्वयासहसमागताःसं

ततोविष्णुमयंदेवंपूजयंतिस्मदेवताः॥ साध्यामरुद्गणाश्चैवसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः॥ १३ ॥ येचदिव्याऋषिगणागंधर्वाप्सरसश्चयाः॥ सुपर्णनागयक्षाश्चदैत्यदानवराक्षसाः॥ १४ ॥ सर्वंपुष्टंप्रमुदितंसुसंपूर्णमनोरथं॥ साधुसाध्वितितैर्देवैस्त्रिदिवंगतकल्मषं॥ १५ ॥ अथविष्णुर्महातेजाःपितामहमुवाचह॥ एषांलोकंजनौघानांदातुमर्हसिसुव्रत ॥ १६ ॥ इमेहिसर्वेस्नेहान्मामनुयातायशस्विनः॥ भक्ताहिभजितव्याश्चत्यक्तात्मानश्चमत्कृते॥ १७॥ तच्छ्रुत्वाविष्णुवचनंब्रह्मालोकगुरुःप्रभुः ॥ लोकान्संतानकान्नामयास्यंतीमेसमागताः ॥ १८ ॥ यच्चतिर्यग्गतंकिंचित्त्वामेवमनुचिंतयत् ॥ प्राणांस्त्यक्ष्यतिभक्त्यातत्संतानेषुनिवत्स्यति ॥ १९ ॥ सर्वैर्ब्रह्मगुणैर्युक्तेब्रह्मलोकादनंतरे ॥ वानराश्चस्विकांयोनिमृक्षाश्चैवतथाययुः॥ २० ॥

तानकान्नामलोकान्क्रमेणब्रह्मलोकप्राप्तिद्वारामुक्तिजनकान्यास्यंति॥ १८॥ ननुकथंब्रह्मविद्भ्योब्रह्मलोकोवानरप्राप्यस्तत्राह यच्चेति तिर्यग्गतमपियत्किंचिदत्रकापिपदार्थेत्वामेवविष्णुमितिचिंतयत्यत्किंचित्पदार्थंविष्णुत्वेनभावयत्त्वयिविष्णौभक्त्यायुक्तंप्राणांस्त्यक्ष्यतितत्संतानकनामकलोकेषुवत्स्यति किंपुनर्वक्तव्यंयएतेत्वदनुरागेणत्वदनुगमनपूर्वंप्राणांस्त्यजंतितेसंतानकेषुवत्स्यंतीति॥ १९॥कोसौसंतानकलोकस्तत्राह सर्वैरिति सर्वैर्ब्रह्मगुणैःसत्यसंकल्पत्वादिब्रह्मगुणैर्युक्ते ब्रह्मलोकादनंतरेतत्समीपस्थे अनेनतत्रस्थितानामपिक्रमेणब्रह्मलोकप्राप्त्याब्रह्मणासहमुक्तिःसूचिता एवंसामान्यतोवानराणांसांतानिकलोकप्राप्तिमुपदिश्यदेवाद्यंशानांसुग्रीवादीनांतत्तद्देवादिस्वरूपप्राप्तिमाह वानराश्चेति वानराःसुग्रीवादयः ऋक्षाःजांबवदतिरिक्ताःस्विकांस्वीयांयोनिंदेवयोनिंस्वस्वदेवरूपंययुः ॥ २० ॥

उक्तमेवार्थंस्पष्टयति येभ्यइति सुरेभ्यइत्युपलक्षणं येभ्योदेवर्ष्यादिभ्योयेविनिःसृतास्तेसुरसंभवाःस्वपितॄन्प्रतिपेदिरे तेषुमध्येसुग्रीवःसूर्यमंडलंप्रविविशे अन्ययुःप्रतिपेदिरेइतिनिर्देशो भविष्यदर्थे अवतीर्यसमीकृत्यस्वांशान्स्वीकुर्वंतेपुनरितिशास्त्रात् उक्तार्थमुपसंहरति तथेति देवेशेपितामहेतथोक्तवति आगच्छप्रविशस्विकांतनुमित्युक्तवतिइत्यर्थः गोप्रतारंगोप्रतारा ख्यंतीर्थंसारवमुपागताःसंतःसर्वेहर्षपूर्णाश्रुविक्लवाःआनंदजाश्रुपूर्णतयाविक्लववीक्षणाःसरयूंभेजिरे अथयोयःप्राणीतदासरयूजलमवगाह्यहृष्टवद्धृष्टआसीत्समानुषदेहमुत्सृज्यविमानम ध्यरोहत तिर्यग्योनिगतानांशतानिअनेकानिसरयूजलंतदवगाहंप्राप्यप्रभासुराणिवपूंषियेषांतादृशानिभूत्वात्रिदिवंजग्मुः दिव्यादिव्यवपुषःसंतोदिव्येनवपुषादीप्तादेवाइवाभवन्॥२१॥

येभ्योविनिःसृताःसर्वेसुरेभ्यःसुरसंभवाः॥तेषुप्रविविशेचैवसुग्रीवःसूर्यमंडलं॥२१॥पश्यतांसर्वदेवानांस्वान्पितॄन्प्रतिपेदिरे॥तथाब्रुवतिदेवेशे गोप्रतारमुपागताः॥२२॥भेजिरेसरयूंसर्वेहर्षपूर्णाश्रुविक्लवाः॥अवगाह्याप्सुयोयोवैप्राणांस्त्यक्त्वाप्रहृष्टवत्॥२३॥मानुषंदेहमुत्सृज्यविमा नंसोध्यरोहत॥तिर्यग्योनिगतानांचशतानिसरयूजलं॥२४॥संप्राप्यत्रिदिवंजग्मुःप्रभासुरवपूंषितु॥दिव्यादिव्येनवपुषादेवादीप्ताइवाभवन् ॥२५॥गत्वातुसरयूतोयंस्थावराणिचराणिच॥प्राप्यतत्तोयविक्लेदंदेवलोकमुपागमन्॥२६॥तस्मिन्नपिसमापन्नाऋक्षवानरराक्षसाः॥तेपि स्वर्गंप्रविविशुर्देहान्निक्षिप्यचांभसि॥२७॥ततःसमागतान्सर्वान्स्थाप्यलोकगुरुर्दिवि॥हृष्टैःप्रमुदितैर्देवैर्जगाम त्रिदिवंमहत्॥२८॥ ॥इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेदशाधिकशततमःसर्गः॥११०॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥२२॥२३॥२४॥२५॥ अथस्थावराणिचराणिचपश्वादीनिसरयूतोयंगत्वातत्तोयविक्लेदंप्राप्यतत्तोयमज्जनंप्राप्यदेवलोकमुपागमन् कल्पवृक्षकामगव्यादिस्वरूपंप्रापवंतीत्यर्थः ॥२६॥ तस्मिन्सरयूजलेसमापन्नास्त्यक्तदेहास्तेपिसर्वेएतान्देहानंभसिनिक्षिप्यस्वर्गसंतानकलोकरूपंविविशुः॥२७॥ ततःसमागतान्दिव्यैर्देहैरंतरिक्षेस्वसमीपंप्राप्तान्दिवितत्तदुचितस्व र्गेस्थापयित्वास्वयंभगवदागमनाद्धृष्टैर्देवैःसहमहत्त्रिदिवंस्वलोकंजगाम॥२८॥ ॥इतिश्रीरा०श्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदि०उत्त०दशोत्तरशततमःसर्गः॥११०॥

अथतत्काव्यफलोपदेशः एतावदिति सोत्तरंउत्तरकांडसहितं ब्रह्मणाचतुर्मुखेनभगवदवतारचरितविषयत्वात्पूजितं किंचब्रह्मभिर्ब्रह्मर्षिभिःपूजितं ब्रह्मणास्वयंप्रवर्त्यवाल्मीकिनाकारि तत्वात्सर्वाख्यानेभ्यःप्रशस्तंरामायणमितिख्यातं परानंदमयोरामोभ्रयतेश्रवणादिभिः अतोऽस्यचाभिधापुण्यारामायणमितीरिता वाल्मीकिनाकृतमेतदाख्यानमेतावदेवएतावत्श्लोक सर्गकांडसंख्याकमेवनन्यूनंनाधिकमित्यर्थः॥१॥ अथपूर्वसर्गवृत्तानुवादपूर्वकाव्यस्यापवर्गांतसाधकत्वेनश्रोतव्यार्थत्वप्रतिपादनं ततइति ततोभक्तजनस्यस्वर्गप्रापणानंतरंस्वयमपि

एतावदेतदाख्यानंसोत्तरंब्रह्मपूजितं॥रामायणमितिख्यातंमुख्यंवाल्मीकिनाकृतं॥१॥ततःप्रतिष्ठितोविष्णुःस्वर्गलोकेयथापुरा॥येनव्याप्तमिदं सर्वंत्रैलोक्यंसचराचरं॥२॥ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः॥नित्यंशृण्वंतिसंहृष्टाःकाव्यंरामायणंदिवि॥३॥इदमाख्यानमायुष्यंसौभा ग्यंपापनाशनं॥रामायणंवेदसमंश्राद्धेषुश्रावयेद्बुधः॥४॥अपुत्रोलभतेपुत्रमधनोलभतेधनं॥सर्वपापैःप्रमुच्येतपादमप्यस्ययःपठेत्॥५॥पा पान्यपिचयःकुर्यादहन्यहनिमानवः॥पठत्येकमपिश्लोकंपापात्सपरिमुच्यते॥६॥वाचकायचदातव्यंवस्त्रंधेनुर्हिरण्यकं॥वाचकेपरितुष्टेतुतुष्टाःस्युः सर्वदेवताः॥७॥एतदाख्यानमायुष्यंपठन्रामायणंनरः॥सपुत्रपौत्रोलोकेस्मिन्प्रेत्यचेहमहीयते॥८॥रामायणंगोविसर्गेमध्याह्नेवासमाहितः॥ सायाह्नेवापराह्णेचवाचयन्नावसीदति॥९॥

विष्णुरुपेंद्रत्वंप्राप्तः स्वर्गलोकेउपेंद्रलोकेयथापुरायथापूर्वंप्रतिष्ठितः एवंतर्हिसपरिच्छेदःकिमनेत्याह येनेति येनसचराचरंसर्वंत्रैलोक्यंजगदुपादानत्वेनव्याप्तं स्वर्गप्रतिष्ठितत्वंतुमनुष्यदे हधारणवन्मायिकमितिभावः॥२॥ ततःअस्यकाव्यस्यजगदुपादानकारणावतारचरित्राख्यानत्वतोदेवादयोपिदिव्यंरामायणंदिविशृण्वंति॥३॥ यतएवमतइदमाख्यानमायुष्यमि ति श्रुतंपठितंचसदायुर्जनकमित्यर्थः सौभाग्यंसौभाग्यवर्धनं वेदसमंवेदवद्ब्रह्मविषयत्वेपिपौरुषेयत्वेनवेदतःकिंचिन्न्यूनमित्यर्थः॥४॥५॥६॥७॥ लोकेऽस्मिन्महीयतेइत्यर्थः प्रेत्य मरणोत्तरमपि इहचचात्परलोकेइहलोकेचमहीयते इहलोकेपूजाचकीर्त्यविच्छेदात्॥८॥९॥

ततःपरमयोध्याकेनरूपेणस्थितेतिशंकानिवृत्तयेऽत्रविष्यद्वृत्तांतांतरमाहायोध्यापीति रम्याअयोध्यापुर्यपिबहून्वर्षगणान्शून्यासतीकालांतरऋषभंराजानमवाप्यनिवासंजनाश्रयत्वमु
पयास्यति अत्रकतकः एवंचायोध्याविषयेऽभिषिक्तेनभरतेनायोध्यादेशोनंदिग्रामेस्थित्वैवरक्षितइतिद्रष्टव्यमिति तत्रमानंचित्यं सत्येनचशपेराजन्स्वर्गलाभेनचैवहि नकामयेयथा
राज्यंत्वांविनारघुनंदनेतिपूर्वभरतोक्त्याविरुद्धंच तथा भरतश्चापिशत्रुघ्नस्तयोर्दाराउभौशुभे राघवस्यानुगमनेनिश्चितार्थाःसमाययुः राघवस्तुचतुर्बाहुरभूत्तस्यकराञ्जयोः उभौभरतशत्रु
घ्नौशंखचक्रौबभूवतुरितिपाद्मविरुद्धंचेत्यन्ये ॥ १० ॥ एतदिति सभविष्यंभगवद्यानानंतरंभगवदयोध्यावृत्तांतकथनसहितं सहोत्तरंएतावदेतदाख्यानमित्यतःप्राक्तनोत्तरकांडसहितं प्र
चेतसःपुत्रोवाल्मीकिःएतद्रामायणाख्यानंकृतवान् प्रचेतसःपुत्रइत्यक्षराधिक्यमार्षत्वान् तद्ब्रह्माहिरण्यगर्भोप्यन्वमन्यतसत्यशब्दतयावेदोपबृंहणतयासर्वार्थसाधकतयाचांगीकृतवानि
तिसर्वेष्टसिद्धिः ॥ ११ ॥ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकादशाधिकशततमःसर्गः ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ निर्मलंक

अयोध्यापिपुरीरम्याशून्यावर्षगणान्बहून्॥ ऋषभंप्राप्यराजानंनिवासमुपयास्यति ॥ १० ॥ एतदाख्यानमायुष्यंसभविष्यंसहोत्तरं॥ कृतवान्प्रचे
तसःपुत्रस्तद्ब्रह्माप्यन्वमन्यत॥ ११ ॥ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेश्रीवाल्मीकीयेआदिकाव्येचतुर्विंशतिसहस्रसंहितायांउत्तरकांडेस्वर्गारोहणंनामै
कादशोत्तरशततमःसर्गः॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तं वाल्मीकीयं रामायणं ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तकक्षोदादपिरामायणांबुधि अत्यंतंनिर्मलंचक्रेरामःस्वमतिवाससा ॥ १ ॥ रामोरामायणांभोधौसेतुंकृत्वासुविस्तृतं पाखंडिरक्षोवक्त्राणिध्वस्तवान्साधुतोषकः ॥ २ ॥ उत्तरांतैःसुव
र्णितेनिषेधावधिकेपरे सप्तमेराघवेरामेरतिस्तुच्चिदात्मके ॥ ३ ॥ अथरामायणश्रवणविधिर्लिख्यते रामायणेश्रुतेदद्याद्रथंहेममयंसुधीः चतुर्भिर्वाजिभिर्युक्तंतथाक्षौमपताकया ॥ १ ॥
रत्नैश्चविविधैर्युक्तंकिंकिणीनादनादितं संपादितेरथेसम्यग्धेनुंदद्यात्पयस्विनीं ॥ २ ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्छतमष्टोत्तरंसुधीः एवंकृतेविधानेचमहाकाव्यफलप्रदं रामायणंभवेन्नूनं
नात्रकार्याविचारणा ॥ ३ ॥ श्रुत्वारामायणंपुण्यंदद्याद्व्यासायदक्षिणां सुवर्णंधेनुसंयुक्तंवासांसिविविधानिच ॥ ४ ॥ कर्णयोःकुंडलेदद्यादंगुलीयकमेवच शय्यासनंतथाछत्रमुपानत्कर
कंतथा ॥ ५ ॥ भूमिदानंतथान्नस्यदानंतांबूलमेवच भक्ष्यंभोज्यंचविविधंलेह्यंचोष्यंसहर्द्धिमत्॥६ ॥ अश्वमेधसहस्रस्यवाजपेयशतस्यच लभतेश्रवणादेवाध्यायस्यैकस्यमानवः ॥७॥ ॥१३६॥

प्रयागाद्यानितीर्थानिगंगाद्याःसरितस्तथा नैमिषादीन्यरण्यानिकुरुक्षेत्रादिकान्यपि ॥ ८ ॥ कृतानितेनलोकेस्मिन्येनरामायणंश्रुतं हेमभारंकुरुक्षेत्रेग्रस्तेभानौप्रयच्छति ॥ ९ ॥ यश्चरा
मायणंलोकेश्रृणोतिसमएवसः सम्यक्श्रद्धासमायुक्तोलभतेराघवींकथां ॥१०॥ सर्वपापात्प्रमुच्येतविष्णुलोकंसगच्छति आदिकाव्यमिदंसर्वंपुरावाल्मीकिनाकृतं ॥११॥ यःश्रृणोतिस
दाभक्त्यासगच्छेद्वैष्णवींगतिं पुत्रदाराश्चवर्धंतेसंपदःसंततिस्तथा सत्यमेतद्विदित्वातुश्रोतव्यंनियतात्मभिः ॥ १२ ॥ इतिरामायणश्रवणविधिः ॥ ॥ रामंरामानुजंसीतांभरतंभरता
नुजं सुग्रीवंवायुसूनुंचप्रणमामिपुनःपुनः ॥ १ ॥ यत्रयत्ररघुनाथकीर्तनंतत्रतत्रकृतमस्तकांजलिं बाष्पवारिपरिपूर्णलोचनंमारुतिंनमतराक्षसांतकं ॥ २ ॥ रामायरामभद्रायरामचंद्रा
यवेधसे रघुनाथायनाथायसीतायाःपतयेनमः ॥ ३ ॥ मंगलंलेखकानांचपाठकानांचमंगलं मंगलंसर्वलोकानांभूमौभूपतिमंगलं ॥ ४ ॥

हरेस्तनूजःखलुरेवदंडवासीमहादेवइतिद्विजन्मा॥श्रीकृष्णकारुण्यवलादिहेदंहंताविदग्धोपिचकारशुद्धं
॥ १ ॥ गोविंदस्यतनूजस्तात्याशास्त्रीसहायतांतस्य॥ खेडकरोपाभिख्योवीधीकर्तुंविधत्तेस्म॥ २॥ श्रीवै
कुंठविराजमानकमलाकांतावनीदैवतप्रोत्फुल्लचरणारविंदमकरंदास्वादनेंदिंदिरः ॥ निष्णातोगणपत्य
भिख्यइतियःकृष्णाभिधस्यात्मजोमुद्रायंत्रनिकाय्यउज्ज्वलतरस्तस्यास्तिमुंबापुरे ॥ ३॥ मुद्राक्षरैस्तत्रत
दीयपौत्रआत्मादिरामोंकितवांस्तृतीयां॥ वाल्मीकिरामायणकाव्यवर्यावृत्तिंसुरम्यांबुधवर्यतुष्ट्यै॥३॥
इषुनंदर्षींदु १७९५ मितेशकाब्देश्रीमुखाभिधे॥ इषकृष्णचतुर्थ्यांतुपूर्तिमंकनमभ्यगात्॥ ४॥

॥ इति श्रीवाल्मीकीये रामायणे उत्तरकांडं समाप्तं ॥